Tudományos Gyüjtemény.

1829.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

I. KÖTET.

E' Tudományos Gyüjteményben közöltetnek:

I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapatjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek ékeletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi) erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi müveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik, Hazánkbéli és Külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leirásit magokban foglalják.

II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's míveknek ösmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok' müvészségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot és az elmének tökéletesedését eszközlik.

III. Tudománybeli Jelentések; megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok, és írók' emlékezetök, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új müvek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

I. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

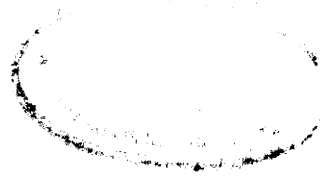

I. Értekezések.

1.

Toldalék az Ország Gyűléseknek esméretéhez.

Ámbátor az Ország Gyülések Magyar Országban a' polgári alkotmánnyal való szoros egybeköttetésök miatt, és mint a' nemzeti életnek legjelesebb kifejtödései, mind politikai, mind historiai tekintetben a' köz figyelmet méltán magokra vonnák, még sem találkozott egész a' múlt század végéig senki, a' ki számos ugyan, de szerte szét és elrejtve lévö nyomaiknak kikereséseket és tudományos öszve szerkeztetéseket tárgyúl fel-vette volna. Ekkor neki álla e' ditsö de fáradságos munkának a' halhatatlan Kováchich, és ügyes kézzel nagy részben ki-pótlá azon hézagot, melly eddig ezen oldalról a' hazabéli törvényhozó hatalom esméretjében és Historiában tapasztaltatott. Nem lévén mindazonáltal azon érdemes férjfiúnak más tzélja, mint az addig nem esmért Ország Gyüléseknek kinyomozások és chronologiai rendbe szedések — mások pedig, fájdalmasan megkell vallanunk! az általa törtt utat nem követvén, mind eddig az Ország Gyüléseinknek tökéletes historiájok nélkül szükölködni kentelenítetünk. Melly kivánatos dolog légyen pedig e' fogyatkozásnak el háritása, arról meg-győzödve lészen minden, ki tudja, hogy mennyit tegyen a' törvények meg-

érthetésekre az inditó okaiknak esméretjek és viszontag, melly nagy világosságot gerjesszen a' nemzeti szellem kifejtődésének felderítésére nézve a' népek törvényeiknek vi'sgálása. De ez nem könnyü, hanem olly fontos munka, mellyre az egyes erő tsaknem elégtelen, és mellyhez a' kivántató elmebéli tehetségeken kivül elegendő szerek is t. i. számtalan oklevelek és más eredeti kutfők szükségesek.

E' felette hasznos tzélt részemről is némi nemüképen elősegíteni kivánván közlöm e' tsekély észrevételeimet, némelly Ország Gyüléseknek nyomaikról, mellyek a' tisztelt Tudós Ur munkáiban nem foglaltatnak, és általam más tárgyokban' tett vi'sgálodásaim közt öszve gyüjtettek; mellyeknek ha nem lészen is egyébb gyümöltsök, mint hogy általok talán más nálamnál jártasabb férjfiak e' tárgyban tett felfedezéseiknek nyilványositásokra indítassanak, elegendőképen megjutalmazottnak fogom magamat tekinteni.'

IV-dik Béla Királynak hosszas uralkodásáról fellehet tenni, hogy annak ideje alatt sokkal több Ország Gyülések tartattak légyen, mint a' mennyit Kovachich Ur említ. Hogy ez nem puszta vélemény hanem csalhatlan kutfőkre épült igazság légyen, befog bizonyodni a' következendőkből.

Országlásának kezdetét mindjárt ditséretesen avval béllegzé e' Király, hogy az atyja és annak Báttya által, a' korona jussainak nem kevés tsorbulásával tett felesleges el-ajándékozásokat vissza vonni igyekezett. De minthogy fellehete tenni, hogy ezen intézet azoknál, kik általa illetődtek, sok ellenkezéseket fogna szülni, szükségesnek tartotta a' végre az Ország Rendeit egybe gyüjteni és azoknak megegyezéseket is ki eszközleni. Ez történhetett vagy az 1236-dik vagy 1237-dik esztendőben de melly helyen, az bizonytalan. Maga az Ország Gyülésnek tartása

mindazonáltal és a' haszontalan adományok megsemmisítésének törvénybe vétele minden kétségen kivül tétetik a' következendő tsak a' mennyiben e' tárgyhoz tartozik kivonásképen ide foglalt oklevélből:

„Bela D. Gratia etc. Quod cum Regni Regi„mine per successionem ad nos sicut Deo pla„cuit devoluto superfluas et inutiles Donationes „temporibus piae memoriae Andreae Patris nostri „nec non felicis recordationis Emerici Regum, „Hungariae illustrium factas per quas jus Coronae „Regiae pene penitus erat annullatum de cha„rissimi fratris nostri Colomanni Regis et Ducis „totius Sclavoniae voluntate, ac de Praelato„rum omnium Baronum nostrorum nec „non totius Regni nostri Consilio et „Consensu Decrevissemus revocandas, utpote „quae sine gravi Regiae dignitatis periculo non „poterant tolerari, ad donationes etiam Ecclesiis „et aliis piis locis per eosdem factas de eorun„dem consilio ut processus facilius transiret „in alios manus revocationis duximus apponendas, „licet id non absque magna cordis nostri amari„tudine et quodam modo praeter nostram volun„tatem quadam necessitate inducti fuissemus, ad „benignandum aliorum motum et scandalum tem„perandum; postremo vero cum Regnum nostrum „divina praeveniente ac subsequente gratia in sta„tum debitum esset jam quasi reformatum, Ec„clesiarum ac piorum locorum utilitatibus quibus „conferre semper intendimus, non conferre salu„briter duximus providendum etc.

Ezen adomány levél adatott a' Székes Fejérvári keresztes vitézek számára 1238-dik esztendei Januarius hava 29-kén (4 Calend. febr.) és lemásolva találtatik Kaprinay Kéziratai között a' 37-dik kötetben a' 29 lap. az 52. szám alatt.

Pray György Magyar Országi Királyok Historiájoknak 1-sö kötetjében (8 rétben) a' 236. lapon is találtatik egy oklevélnek kivonása, mellyben szinte ezen Ország-Gyülésnek meghatározásáról említés tétetik tsak nem ugyan azon szavakkal:

„Cum nos dispositione divina regni regimine „per successionem ad nos devoluto superfluas et „inutiles quorundam antecessorum nostrorum do„nationes de Communi Baronum nostro„rum ac totius Regni Consilio decre„vissemus revocandas. Datum 1237. 4-to „Idus Novembris.

A' folyó betükkel irtt szavakból kivált pedig ezen kifejezésből „ac totius Regni Consilio decrevissemus" tehát világos, hogy itt nem a' Királynak belső Tanátsáról, melly a' régi Oklevelekben illy formán de Consilio ac Consensu Praelatorum ac Baronum nostrorum jelentetik ki, hanem egy valóságos Országos gyülésről légyen a' szó.

Meg is határoztatott ezen törvény következésében, hogy a' kétes adományoknak birtokosai, azoknak helyessége és szükséges volta kideritése végett a' leveleiket a' Király és annak Tanátsa előtt bémutatni tartozzanak, mellyeken azután azoknak törvényesítése és helyben hagyása álljon mint ez a' fentebb érintett 1238-diki Oklevélnek imigy folytatott foglalatjából bövebben kivilágosodik.

„Domus itaque Hospitalis Jerosolimitani, tam „ex affectu quam erga ipsam gerimus, cumad preces „et instantias honesti viri fratris Rembaldi de Votzon „Magistri eiusdem Domus per Regnum nostrum „dilecti et fidelis nostri de Consilio, Consensu „et voluntate praedicti fratris nostri „Colomanni Regis, qui tum praesens „fuit fere cum omnibus Jobagionibus

„suis et Venerabilium Patrum Ro-
„berti Strigoniensis Archi Episcopi,
„et Worcholoni Episcopi Quinque-
„Ecclesiensis et Dionysii Comitis Pa-
„latini, Pous Magistri Tavernicorum
„nostrorum et aliorum Baronum no-
„strorum qui tunc fere omnes prae-
„sentes fuerunt, reditus, terras — — —
„concessimus et confirmavimus etc.

És egy másik Oklevélből is melly ugy szól:

„Bela etc. quoniam cum perpetuitates et
„terrae Castrorum atque privilegia Terrarum a
„nobis revocarentur, singulis inspectis et perle-
„ctis, quaedam sunt confirmata, quaedam vero
„irritata sed cum haec (t. i. az Austriai Sz. Ke-
„reszti Klastrom adománylevelei) a nobis et
„a Majoribus terrae de voluntate patris
„nostri Regis et fratris nostri Colo-
„manni Regis discuterentur.

Datum 1256. XIX. Calend. Septembr. Cod. Széchenyi in 4-to Tom. II. N. 37.

Mellyet ámbátor később kiadottat, tsak abból a' tekintetből is hogy abban Kálmán Hertzegnek hozzájárulása említtetik, ezen korbul valónak kell tekinteni.

Érthetni mindazonáltal ugyan ezen Oklevél bévezető szavaiból, hogy a' szerzetes házok és egyébb egyházi személyek tsak annyiból vettettek alája ezen kellemetlen rendszabásnak, a' mennyiben ki nem lehete őket alóla hagyni a' feltett tzélnak a' többi nemességre és kivált a' vár hadakra való kiterjeszthetése végett, kiknek a' szabott kötelességeik alól részint rosszúl értett fejedelmi bőkezűség, részint magok önkénnye által lett felmentéseket leginkább fájlalá a' Király és véle együtt az egész Ország. Véghez is vitte az

Ország Rendeinek megegyezésével e' felette hasznos szándékát még ugyan ezen a' Gyülésen olly rendelést tévén, hogy a' Várok Igazainak megvisgálások és helyre állitások végett az egész Országban különös birák küldessenek; mint ez számos más leveleken kivül, mellyekben ezen birák (Judices pro revocandis Juribus Castrorum) név alatt jönnek elöl, a' következendöből is bébizonyodik.

„Bela etc. Quod post adeptum Deo propi„tio regimen nolentes in obsequium Castrensium „intervenire confusionem quae quorundam ante„cessorum nostrorum temporibus non solum con„fusa et inordinata, sed pene penitus in praeju„dicium corone regie fuerunt annullata placuit „ipsorum debita subjuncta pensione designare. „Cum itaque conditiones ac debita ca„stri Geuriensis sicut et ceterorum „ordinaremus etc. At igitur haec nostra „Ordinatio Consilio nostrorum Baronum facta a' „nemine valeat retractari. etc. Datum 7. Calend. „Junii 1240. Mss. Cornidesiana T. IV. p. 126.

Vallyon még más törvények is hozattak-e' légyen, ezen Ország-Gyülésben, azt noha magában igen hihető, bizton állítani nem lehet, mivel az arra kivántató bizonyonyítások nélkül szükölködünk.

Az Országnak szerencsétlen állapotja a' Tatár járás után minden haladék nélkül orvoslást kivánván, hogy ezt mennél foganatosabban eszközölhesse Bela, ország Gyülést tartott az 1245-dik vagy 1246-dik esztendö körül, mellyröl ámbátor Kováchichnál nem említetik, bizonyitást tészen a' következendő Oklevél:

„Bela Rex post tumultum Tartarorum statum „regni sui deformatum in melius reformare vo„lens et unicuique quod suum esset restituere,

„occupationesque Possessionum per diram necem „Tartarorum hominum haerede carentium juris „ordine reintegrare, Congregationem in Vacia 3. „Cottibus v. c. Neugradsi, Hudensi et Gumuri- „ensi de Consilio Regni sui fecisset procla- „mari et in ipsa Cggaone tam de Possessionibus „occupatis, quam de injuriis illatis satis facere „voluisset, inter cetera D. Benedictus A. Eppus „Strigoniensis per modum querimoniae eidem „Domino Belae Regi significari curasset, quod „quidam nobiles Jobagiones Eccles. Strigoniensis „exercituantes et alii conditionarii eiusdem a' servi- „tio ipsius Eccles. fugientes liberis nobilibus Regni „se confirmassent, petiissetque idem D. AEpp. Prae- „citatum Dnum Belam Regem Hung. humiliter et „devote ut huiusmodi servitores Eccl. ad officia „eis a' Scto Rege ordinata redire compelleret, „cuius precibus idem Dnus Bela Rex incli- „natus deliberatione Praelatorum et „Baronum Regni sui decrevisset, ut „Comites Tekus, Folkus, de Zechen et Loran- „dus de Zyhygh fidelis nostri de Cottu Neugra- „diensi ad eorum fidelitatem scirent et inquire- „rent, in dicto Cottu Neugrad qui et quales es- „sent, servitores dictae Eccles. Strigon. a' San- „ctis Regibus ordinati, qui se a servitio dictae „Ecclesiae retraxissent; tandem memorati fideles „sui ad ipsum Dominum Belam Regem post plu- „rima tempora venientes eidem redixissent etc. „Litterae Pauli Judicis Curiae Regiae d. 1344. in Causa Chanadini AEppi Strigoniensis quoad „Moka földe in Mss. Kaprin. C. Tom. XV. p. 145 „et apud Pray Histor. Reg. P. 1. p. 250.

Ezen szavaknál fogva de Consilio Regni nostri tehát nem lehet már arról kétség, hogy ezen Gyülés valójában Országos volt, a' mint ezt a' dolog fontossága magától is igen hihetővé

teszi. Lássuk már most mind az előbbeni mind más Oklevelekből is, mellyek voltak légyen ezen Ország-Gyülésnek végzései.

Fő tárgy lévén az Országnak ujonnan való népesitése, rendeltetett hogy más külső tartományokból jeles ajánlások mellett ujlakosok hivassanak az országba, és ezen meghatározás minden felé ki-hirdettessék, mint ezt a' következendő Oklevél mutatja:

„Bela D. G. Rex. Quod cum Regnum no-„strum Tartari invasissent, et sua barbarica fe-„ritate vastavissent, . . . et Hungaria ante plena „populo multis in locis in solitudinem esset reda-„cta, de cunctis mundi partibus homi-„nes tam agricolas, quam milites ad „ repopulandum terras depopulatas, „et habitatoribus vacuatas edicto re-„gio studuimus convocare, venientibus „itaque ad vocationem causa habitandi regnum „nostrum dedimus et assignavimus terras et pos-„sessiones — — — prout status sui exigentia re-„quirebat." Datum 1268. (In collect. Prayianis).

Ugyan e' tzélból olly alku tétetett a' Jerusalemi vitéz Rendnek Olasz országi Mesterével, hogy ő a' Királytól és az Országtól nyert nagy kiterjedésü jószágokért ujlakosokat az országba szállítani, ennek védelmére mindenkor elől állani, és az Országban való jövetelekor mind ennek, mind a' Királynak hüséget esküdni tartozzék. Katona Hist. Critic. T. VII. p. 94.

Hogy pedig jövendőre az ellenség az Országot olly oltalmatlanúl meg ne lephesse, nem tsak a' régi várok helyre állittatni, hanem más újjak is épittetni rendeltettek. Litt. Belae d. a. 1256. in Collect. Prayanis.

Mivel továbbá a' legutóbbi veszélyes idők miatt a' várnépek kötelességeikben nem kevés ren-

detlenségek származtak, mind ezeknek, mind pedig az egyes jószágoknak megvi'sgálására, kiknek tulajdonosai vagy megöldököltettek, vagy elszélyedtek, minden Vármegyékbe birák küldetni (Litt. Belae IV. d. a. 1256. IV. Cal. Julii pro Comitibus Cosma et Achille), és egyszer'smind köz gyülések is tartatni rendeltettek; mint ezt a' fentebbi levélben Nógrád, Gömör és Hont Vármegyék példája mutatja, mellyek e' végre mind a' hármon Vátzon öszve gyülekeztek.

Egyébb iránt ezen alkalommal is a' jussoknak és más találtatandó nehézségeknek megbirálása magától a' Királytól és Tanátsától függött, mint ezt amaz oklevélnek foglalatja elég világosan kideríti.

Azon Ország-Gyülést, mellyet Kovachich (vestigia Comitiorum p. 146.) némelly 1276-diki oklevélnél fogva IV. László országlása alatt tartotnak állít, vélekedésem szerént V. István idejére kell által tenni, mellyről úgy sem említetik Ország-Gyülés nála, a' mint ez magának azon oklevélnek elég világos foglalatjából kitünik. Az ott beszélő ifjabb Királyné Erzsébet IV. László hitvese t. i. egyenesen azt mondja, hogy az öreg napa Maria IV. Béla Király hitvese által némelly nemesektől elvett jószágok vissza adatásának meghatározása, az Ország közgyülésén István Király ipa és Erzsébet Királyné napa tanátsából és megengedésével hozattatott légyen (quia — — in communi Congregatione et convocatione omnium Nobilium et Procerum Regni de Consilio et beneplacito D. Regis Stephani soceri nostri et Dominae Elisabethae Reginae Consortis eiusdem socrus nostrae perdilectae, stabilitum fuerat ut Possessiones quorumlibet Nobilium indebite alienatae redderentur etc.), mel-

lyet hogy IV. Lászlóról érteni általján fogva nem lehet, kiki által látja.

IV. László Király az eddig esmérteken kivül 1286. esztendőben tartott Ország-Gyülést és pedig Rákos-mezején a' következendő oklevél bizonyitása szerint, mellyet minthogy igen nevezetes, egészen ide foglalandónak itéltem.

„Ladislaus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, „Croaciae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodo„meriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex. Omnibus „praesentem paginam inspecturis Salutem in Sa„lutis largitore. Ad universorum notitiam tenore „praesentium volumus pervenire, quod Comes „Sebridus filius Marcelli, fidelis noster ad no„stram accedens praesentiam exhibuit nobis pa„tentes litteras nostras super donatione eiusdem „terrae Sebastiani filii Alberti, Ibran vocatae, „olim traditas et Collatas petens a nobis cum in„stantia ut donationem ipsam ratam habere, et „easdem litteras nostras sub impressione novi si„gilli nostri regalis, quod de Praelatorum et Ba„ronum nostrorum Consilio pro meliori ratione „et reformatione status regni nostri fecimus in„novari nostro dignaremur Privilegio de benigni„tate regia confirmare quorum quidem litterarum „tenor talis est.

„Nos Ladislaus Dei Gratia Rex Hungariae „memoriae commendantes significamus universis „quibus expedit praesentium per tenorem: quod „cum Sebastianus filius Alberti ad nullam expe„ditionem et Congregationem regni nostri, tam „generalem, quam privatam venire contumaciter „neglexerit, imo infidelibus nostris adhaerendo „contra Nostram Majestatem processit, dampna „et nocumenta in regno nostro quam plurima infe„rendo, nos propter notam huiusmodi infidelitatis „quandam terram ipsius Sebastiani Ibran vocatam

„ab eodem auferentes, eandem terram Comiti „Sebrido filio Marcelli fideli nostro ob merita „servitiorum suorum nobis et regno nostro, in „diversis expeditionibus fideliter impensorum, „specialiter pro effusione sangvinis et morte Iwan„cae fratris sui, qui in expeditione nostra, quam „habuimus contra Regem Boemorum laudabiliter „dimicando exstitit interfectus, cum omnibus „suis utilitatibus donavimus et contulimus jure „perpetuo pacifice possidendas, datum super hoc „eidem nostrum privilegium cum praesentes no„bis fuerint reportatae. Datum in Zolonke„men in festo Beati Martini Confessoris.

„Nos igitur in generali Congrega„tione regni nostri in Rakus celebra„ta, habito Praelatorum et Baronum „nostrorum Consilio, et assensu donatio„nem nostram de praenotata terra Ibrán dicto „Comiti Sabrido per nos factam, justam esse et „legitimam attendentes eandem terram juxta for„mam prioris donationis nostrae eidem Comiti „Sebrido et per eum suis haeredibus haeredum„que suorum successoribus de plenitudine nostrae „gratiae relinquimus, cum suis utilitatibus et „pertinentiis universis perpetuo pacifice possi„dendam. Praenotatas litteras nostras de verbo „ad verbum insertas praesentibus auctoritate prae„sentium confirmando: Volentes ut praesens no„stra ratihabitio et confirmatio prioris donationis „nostrae perpetuum sit munimen. In cuius rei „memoriam et perpetuam firmitatem praesentes „concessimus litteras dupplicis sigilli nostri novi „munimine roboratas. Datum per manus Venera„bilis Patris Thomae Dei gratia Episcopi Vacien„sis, aulae nostrae Cancellarii dilecti et fidelis „nostri. Anno Domini 1286. Regni autem Nostri

„anno quarto decimo. MSS. Kaprin. Tom. IV. B. „pag. 340. N. 100."

Ezen valóban figyelemre méltó oklevélből azt tanúljuk, hogy nem az 1298-dik Ország-Gyülés volt légyen az első, melly a' Rákosi mezőn tartatott, hanem hogy az előtt már tizenkét esztendővel is itt gyülekeztek légyen egybe a' Karok és Rendek, és hogy azok kik az országnak köz, vagy a' Vármegyéknek egyes gyüléseikre meg nem jelentek, ezen makatsságért sokkal érzékenyebben büntetődtek, mint a' későbbi korban, ámbátor világosan nem lehet érteni, vallyon az ott említett Sebesténre tsak mind a' három rendbéli vétkeiért egyetemben kimondatott légyen e' a' haza árulás büntetése, vagy hogy azoknak mindegyike is maga után vonta volna ezen büntetést.

Azon egyébb tárgyak közül, mellyek ezen Ország-Gyülés alkalmával tanátskozásba vétettek, tsak a' következendőket tudakolhattam ki.

1. Hogy a' Király a' Szepesi Királyi vámnak az Esztergomi Érseknek járó tizedét, mellyet eddig rosz tanátsadóinak javaslásokból igazságtalanúl vissza tartott vala, lelkiesméretének furdalása és némelly Püspököknek és elökelő Nemeseknek bizonyítására, és tanátsára vissza adta légyen az akkori Érseknek Ladomérnak. (Litterae Ladislai datae prope Fuen in vigilia B. Joannis Baptistae A. D. 1289. apud Kovachich vestig. Comit. p. 150).

2. Hogy ezen alkalommal Honorius Pápának és a' Római Kardináloknak Ladomerhez Esztergami Érsekhez, mint e' tárgyban különösen rendelt birához a' Királyné fogsága, megvetése, és egyébb keserves panaszai eránt intézett levelei felolvastattak, és be is vétettek légyen, és hogy azoknak következésében az Ország Rendeinek közönséges megegyezésével a' Királynét mind a' har-

mintzadból, adókból, vámokból, az Ország bévett szokása szerént illető jövedelmeknek rendes kiszolgáltatása megparantsoltatott légyen. (Litterae Lodomerii A.Eppi Strigoniensis de a. 1287. 28. Febr. apud Katona Histor. Critic. Tom. VII. pag. 935. et Kovach supplem. T. I. p. 42.)

3. Hogy a' Király az Ország megnyugtatása végett Naggyainak tanátsára petsétét megváltoztatván, azt maga kezeivel mindnyájok láttára öszve törte légyen, a' mint ezen utóbbi környülállás a' következendő levél által kiderítetik:

„In cuius rei memoriam praesentes concessi-
„mus Literas dupplicis sigilli nostri novi, quod
„pro bono et perpetuo statu Regni
„nostri, et Praelatorum et Baronum
„nostrorum Consilio, fecimus inno-
„vari, priora et autentica sigilla no-
„stra, propter varia regni nostri discrimina, dis-
„sensiones et turbationes, quas ipsum Regnum
„nostrum et nos usque modo perpessi sumus,
„propria in persona confringendo mu-
„nimine roboratas". Litterae Ladisl. IV. pro parte Petri filii Georgii de Genere Aba, d. a. 1288. in Cod. Széchény a. in 4-o Tom. III. N. 60.

Erdélyben is tartott IV. László Ország-Gyülést Tordán. 1288-dik esztendőben, mellyben ezen országnak ügyei és állapotjai tanátskozás alá vétettek, a' mint ez annak ugyan ott azon esztendőben Junius 8-dikán (feria 3-a prox. ante festum Barnabae Apost.) az Erdélyi Püspökség részére adott adomány leveléből (Katonánál az VII. Kötetben a' 981. lapon) bővebben kitetszik, a' hol ezen szavak találtatnak:

„Nos igitur in generali convocatione
„Nobilium Regni Transylvanici ha-
„bita deliberatione cum eisdem no-
„bilibus, inibi convocatis etc."

Azt sem hallgathatom el, hogy azon Ország-Gyülés, mellyet Kovachich (Suplem. T. I. p. 46) az 1289. vagy 1290. esztendöre tesz, nem akkor, hanem sokkal elöbb tartatott, és talán így azon Királynak koronáztatásakor, vagy az 1279. esztendöben esett Ország-Gyülésekkel, söt ha külön is volna ezektöl, minden esetre az uralkodásának elsö idejébe tartozandó légyen, a' mint ezt az általa felhozott levélnek következö sorai bizonyítják:

„Quod consideratis fidelitatibus et servitiorum meritis Kemény Magistri — — quae — — non parcendo rebus nec personae a tempore obitus charissimi Patris nostri Stephani Regis — cui nos exigentibus juribus naturalibus ordine geniturae successimus, usque ad tempus quo una cum venerabilibus patribus Lodomerio Strigoniensi etc. — — Ecclesiarum Praelatis ac aliis omnibus Baronibus et Nobilibus Regni nostri habito diligenti tractato statuum regni nostri per omnia in melius reformando gubernaculum seu solium regiminis nostri plene et perfecte adepti fuissimus etc."

Az 1320. esztendöben Károly Robert alatt Fejérvárott tartatott Ország-Gyülés iránt, mellynek szinte emlékezete Kovachichnál elöl nem fordúl, elegendö lészen T. Gyurikovics György Úrnak az 1825-dik Tudományos Gyüjtemény' másik kötetjében foglalt jeles értekezésére útalni, mellyben annak tartása egy, más tekintetben is igen nevezetes oklevél által minden kétségen túl helyheztetik.

Zsigmond Király korából sokkal több Ország-Gyüléseket nyomozott ki Kovachich, mint az ö idejéig esméretesek voltak, söt némellyeknek még határozásaikkal is megesmértetett bennünket tsüggedhetetlen iparkodása által. Mind e' mellett kérdést sem szenvedö dolog, hogy ezen idöböl

még sok Ország-Gyűléseknek nyomai a' régiség sűrű homályával bévagynak fedve, mellyeknek felfedezésére mindazonáltal szorgosan folytatott vi'sgálódás által még talán szert tehetünk.

Magamnak is volt szerentsém némelly ezen korbéli oklevelekre találni, mellyek vélekedésem szerént két eddig esméretlen Ország-Gyűléseknek nyomait foglalják magokban.

Az egyiknek, melly az 1408. esztendei tavaszban Budán tartatott, a' következendő levélben találtatik emlékezete:

„Sigismundus etc. Interdum autem nobis una „cum fidelibus Praelatis et Baronibus ac plerisque „Proceribus Nris etc. Eccles. Agriensem perso„naliter accedentibus ac de circumstantiis imo „vero poenitentiis eiusdem Eccles. pro certo..... „..... nonnullas literas privilegiales scilicet pa„tentes gloriosae memoriae prior. Reg. Hung. „Praedecessor. nostror. libertates, limites, metas, „possessiones, terras etc. in se continentes, qui„bus videlicet ipsa Eccla reges per eosdem foret „praedotata aliorumque judicum et Justitiarior. spi„ritualium utpote et secularium, per immanitates „suorum stipendiariorum ac complicum (Thomae „quippe Ladány Episcopi Agriensis adversus Re„gem rebellantis), uti revera didicimus laniatas „originalibus alienatas et sigillis disruptas et pene „destitutas fore conspiciendo et reperiendo per „fidelem Nrum R. in Xto P. D. Eberhardum Ep„pum Varadeen. Nrae Mattis supremum Cancel„larium simul colligatas in Budam fecimus aspor„tare, ubi post haec nobis una cum pleris„que Praelatis et Baronibus, nobili„busque regni Nostri existentibus „fidelis Noster Capellanus dilectus honorabilis vir „D. Bnecius de Monte pdictae Ecclae Agriens. „Praepositus Nae Mattis accedens in conspectum

KÖNYTÁRA

„eiusdem Nrae Mattis Aures humillimis precibus „in eo curavit impulsari, ut huiusmodi litteras, „nec non privilegia, modo praemisso descriptas et „ savutas (fors sauciatas) coramque nobis et di„ctis Praelatis et Baronibus Nris nec non R. in „Xto P. Dno Jacobo Eppo Laud. et Ven. viro „Nicolao de Valania Praeposito Ecclae S. Egidii „Vratislaviensi Aplicae sedis Legato pro tunc „de schismatica pravitate a gremio S. R. E. avul„sione eiusdemque Ecclae unitione nobiscum tra„ctantibus repraesentatas et productas in favorem „communis justitiae et conservationis jurium „Ecclae Agrien. audire de regia benignitate et ex „certa scientia restaurare et confirmare ac in „statum pristinum reducere dignaremur . . . . Nos „igitur . . . . singulas singulis litteris nostris pri„vilegialibus, illas scilicet, quae in scriptura inte„gre absque distractoe litterarum et datorum reman„sere sine diminutione et varietate qualibet de „verbo ad verbum, eas vero quae tempore ab„stractionis, et avulsionis sigillor. et serici in da„tis et marginibus inferioribus per impior. manus „praescriptas etiam in scriptura, et clausulis a „quibus laniale defectum habuere, sensualiter „quoad oes illas clausûlas, quae de eis inteligi„biliter legi et elici poterant. . . . inseri, redigi „et transumi — — — commisimus et contulimus „effective. . . . Datum per manus praefati R. in „Xto P. D. Eberhardi Eppi Varad. Aulaeque „Nrae Supremi Cancellarii . . . Anno Dni 1408. „IX. Kal. Maji etc. Collect Mss. Georgii Pray.

Ámbátor ugyan Zsigmond itt tsak azt említi, hogy az Ország Rendeinek nagyobb részével volt légyen tanátskozása, még sem kétlem az e' végre tartatott öszvegyülekezést valóságos Országos-Gyülésnek nézni, a' következendő okoknál fogva:

Zsigmond Királynak a' Törvény könyveinkben foglaltt Országos Rendelései avagy Decretumainak öszvehasonlításából azt vesszük észre, hogy azok közül tsak egyszer t. i. a' 6-dikban nyilván említetik hogy az, az egész Ország Rendeinek megegyezésével hozatott légyen, a' többiekben' pedig tsak a' Praelatusoknak, Zászlós Uraknak és egyébb Ország Nagyainak helyben hagyásáról légyen a' szó; a' honnét természetesen azt a' következést kell kihozni, hogy ő alatta és mint lehető, más ezen szakaszbéli Királyok alatt is, — felváltva, és a' mint a' tárgy megkivánta, majd az egész Országnak Rendei, majd tsak annak nagyai és a' Nemességnek része, melly a' Proceres név alatt, de nem a' mái értelemben — említetik, hivattak légyen öszve az Ország dolgairól való tanátskozás végett, és hogy mindazonáltal emezeknek rendelései szint olly erejüeknek tekintettek légyen, mint ha az egész Országnak helyben hagyásával tétettek volna; a' mint is valójában még eddig senkinek sem jutott eszébe azokat ezen tekintetből kötelező erő nélkül szükölködöknek tartani.

De maga a' tárgynak fontossága is, t. i. a' Hussitáknak elömeneneteleik ellen szükséges intézeteknek megtételek, melly a' Romai Sz. Szék Követjének közben jövetelével véghez ment tanátskozás fő tzéljának kijelentetik — javasolja e' Gyülekezetnek valódi Ország Gyülésnek való tekintését.

Végtére az időben sints semmi ellenkezés, minthogy más valamelly 1405-dik és 1411-dik esztendő között tartatott Ország Gyülésről nintsen semmi bizonyos nyomunk, magától pedig nem hihető, hogy a' Király azon zavaros időkben egész öt esztendeig nem botsátkozott volna tanátskozásba az Ország Rendeivel.

Az utóbbiról, melly az 1430-dik esztendőben Nagy Szombatban tartatott, bizonyságúl szolgál a' következendő Oklevél:

„Nos Sigismundus Dei Gratia Romanorum „Rex semper Augustus, ac Hungariae, Bohae„miae, Dalmaciae, Croaciae, etc. Rex. Memo„riae commendamus tenore praesentium signifi„cantes quibus expedit universis: Quod nobis „una cum Praelatis et Baronibus Re„gniqueNostri Proceribus in Civitate „Nostra Tirnaviensi constitutis cau„sasque et Negocia Regni tractanti„bus inter eosdem Dominos Praelatos tanquam „Agentes et inter Barones Nostros, ratione et „praetextu Dicacionis et exactionis Decimarum „et Nonarum frugum, bladorum et vini, quae„dam quaestio in audientia Nostrae Majestatis „deducta fuit, tali modo: Quomodo quidam „essent ex Baronibus et Nobilibus ipsius re„gni Nostri, qui in contrarium divinae institu„tionis et hactenus observatae laudabilis con„svetudinis, prius Nonas frugum, bladorum et „vinorum singulis annis a suis Jobagionibus „pro se dicando levarent, et postea decimas, „quae ad laudem Dei et Ecclesiae sunt dandae, „et ipsis proveniunt, et quae sint antea dican„dae et prius eis exsolvendae, quam Nonae „reciperentur, decimatoribus eorum dicari per„mittere nollent, nec facerent extradari, per „quod eis magnum praejudicium et dampnum in „perceptione hujusmodi decimarum inferre non „vererentur. Et sic eisdem ptibus super hoc co„ram nobis contendentibus iidem Domini Praelati „quasdam litteras serenissimi Principis condam „Domini Ludovici Regis Hungariae Praedecesso„ris et Soceri Nostri carissimi bonae memoriae „sigillo suo majori a tergo consignatas Nostro con„spectui presentarunt, habentes hunc tenorem

„Ludovicus etc. . . . . Datum in Wi-
„segrad feria quinta proxima . . . . . cobi Apo-
„stoli Anno Domini Millesimo Tercentesimo se-
„ptuagesimo . . . . . et intellectis, quia
„juxta seriem ipsarum Litterarum Domini Ludo-
„vici Regis prius et antea . . . . . et
„vinorum et Patrimonium . . . . . ideo.
„Nos hoc ipsum approbantes et rati habentes te-
„norem praesen . . . . . Domino La-
„dislao de Waswar P. . . . . lia con-
„structi a nobis humiliter postulanti duximus
„conceden . . . . . omedian. Datum
„Tyrnaviae p. . . . . Regnorum
„Nostrorum anno Hungariae etc. Quadragesi-
„mo Tertio . . . . . .

Azt tanúljuk egyszersmind ezen Oklevélből, mellynek eredetije a' Győri Káptalan' Levéltárában őriztetik, hogy az emlitett Ország Gyülés foglalatoskodásainak egyik tárgya volt légyen azon kérdésnek megbirálása, melly az egyházi és világi Nemes Rend között, a'tized és kilentzed szedése iránt ugyan ezen Ország Gyülésen támasztatott és amannak részére kedvezően el-intéztetett. Egyébbiránt itt is állanak azon észrevételek, mellyek a' fentebbi az 1408-dik esztendőre érintett Ország Gyülésnek bizonyításául előhozattak; hogy ha pedig valaki ezeknek félre vetésével továbbá is kételkednék ezen Ország Gyülésnek valóságos tartásán, azt mint vélem az előladott Oklevélben találkozó következő kifejezés: „Nobis una cum Praelatis et „Baronibus Regnique Nostri Proceribus in Civi-„tate Nostra Tyrnaviensi constitutis causas que „et negocia regni tractantibus" teljessen megfogja győzni állításomnak helyességéről.

Czech János.

2.

Kőszeg' védelme Szolimán ellen 1532-ben.

A' dölfös soha jót nem szülő viszálkodás, és egyenetlenség' szomorú következése a' Mohácsi gyásznap lett. Elhullott a' Király, elhullottak vele számosan Hazánk' védői. Mindenféle ellenség dúlta hazánkat, dúlta boldogságunkat. Királyt mindegyik párt maga akart tenni. Habsburg Ferdinand Király fejére 1527-ben Székes Fehérváron tétetett Árpád István' szent koronája.

Ott tartózkodása alatt hirét hallá a' Király, hogy Buda visszavételére küldött serege Zápolya Jánosnak Bodó Ferencz vezérlése alatt Egernél megveretett, és mivel Bodo' elfogatása valósítá e' hírt, remélhette Ferdinand, hogy Zápolya pártosaitól elhagyatván, további ellenkezéseitől megszünend, az Ország' nyugalmas birtokába jöhet. De Zápolyában nagyobb volt az uralkodó vágy, sem hogy olly hamar lemondhatna a' királyi fényes méltóságról. Úgy is lett, mert mihent a' Töröknek Boszniába, és Dalmacziába újra történt betöréseket, ez által Ferdinand' erejének megcsökkenését megértette, azonnal előbbi ereje vissza állításán törekedett. Seregével felső Magyar országba tolakodott, hadi munkássága' tárgyául Kassát választá, hogy így hadi ereje' öszvesereglésére, és védelemére alkalmatos helyet nyerhessen. De itten is Ferdinand hadinépétől megveretvén, kéntelen volt magát, és serege' megmaradott részét Lengyel országba vonni. Most már megesmérte Zápolya öntehetetlenségét, pártosai erőtlenségétől sem várhatván tartós segedelmet, azon gondolkodott, mikép nyerhetné meg Szoliman Szultán' kegyelmét, mikép tehessen szert a' német birodalmi fejedelmek' segitségekre.

Ezen intézeteinek végbevitelét az illy tekervényes útak' esméretében járatos, ravaszságban ügyes Laszki Hieromra bízta. Valóban ez megalázott hízelkedésével meg is nyerte Ibrahim Basa' szivét, kire akkor Szoliman igen nagyot tartott, 's így Zápolya nagy segedelemről kapott ígéretet.

Laszki követsége Zápolya mérész reményeinek új életet adott, büszke képzeletiben már látta Ferdinand mostani híveit győzelmes zászlóihoz folyamodni, nem is késett sokáig képzeletét mentől előbb megvalósítani; Lengyel zsoldosoktól kísérve véletlenül Kassánál termett, megverte ott Ferdinand' seregét, onnan Mohácsra sietett, hogy ott Szolimánnak hódolását megtegye, császári kegyelmét, tett igéretét hálával megköszönje. A' Szultán barátságosan is fogadta öt, 's mentől előbb Buda, Esztergam, Győr 's Óvár' birtokiba helyezte. Fegyvere' szerencséjének gőgjében Szoliman roppant serege nagyobb részével Ausztriába tört, Bécset körül táborlotta. De ennek falai hatalmasan ellentállottak az erőszakos vivásnak, kéntelen volt a' megkeseredett Szultán, serege' hosszas fáradsága után, Bécset elhagyni, vissza tért Budára, hol Ferdinand' bosszujára Zápolyát királyi székébe ültette, kedveltje' oltalmára számos török fegyverest országunkban hagyván, 60,000 keresztény rabbal, kik örökös szolgaságra kárhoztatva baromként öszvefüzve hurczoltattak Stanbulba vissza tért.

Szoliman' távoztával Ferdinand' hadiserege új munkásságba jött. Hardek Hadivezér Óvart, Trencsint, Nagyszombatot, 's más kissebb erősségeket azonnal elfoglalta, Zápolya csak hamar észrevette, hogy nagy bajjal felállitott királyiszéke Ferdinand hadiseregének előmenetele miatt csekély bátorságban lenne; újra a' Szultánhoz folyamodott, mit igazsággal, és szerencsével

végbe nem vihetett, erőszakkal megtenni tökélette. Szolimán hogy kincsét más kárával szaporithassa, el nem is mulasztotta, győzelmes seregét Zápolya' segedelmére küldeni. Stanbulból segitsége igéretével megparancsolta a' Szultán, hogy Zápolya mentől előbb Visegrád, Esztergam, Komárom dunavárakat hatalmába igyekezzék venni, mert most a' Dunán akart egy hadihajó osztályt Bécs ellen eveztetni, mig ő a' szárazon seregével Magyar országon keresztül Ausztriába' juthat! 1532-be Mohácsnál, annyi Magyarok' sírhalmán, jelent meg Nogarola, és Lamberger Ferdinánd' két követe a' Szultán előtt azon üzenettel, hogy a' Király kész lenne a' békekötésre, de azonban a' harcztól sem irtózik, Szolimán tehát tetszése szerént választhat. A' Követeket magánál tartóztatta Szoliman, hogy ezek mindent szemmel láthassanak, a' Szultán' rendeléseiről Ferdinandnak tudosítást adhassanak. Július 25-kén elindult a' Szultán seregével Mohácsról, Székesfehérvárig nyomúlt előre, innét mindenki azt vélte, hogy Budának veszi útját, onnét Esztergam, Komárom, Győr elfoglalására indúl, és a' Dunán felevező hajóival egyesülve Bécs alá igyekszik. De Ibrahim Basa tanácsára, kit mint állitják V. Károly Császár több ezer arannyal megvesztegetett, Bécsnek békét hagyott a' Szultán, és mivel az annyiszor kipusztított vidéken a' nagy sereg kevés élelmet várhat, Hazánkat nyugotról akarta feldúlni, ezen még eddig megkémélt részt alkalmasabbnak találta a' hadviselésre. Elhagyta Fehérvárt, Pápa, Sárvár felé vette pusztitó útját, 's igy Kőszeg' *) falai alá jutott.

*) Kőszeg ha bár magában nem erősség is, de a' régi időben erős falakkal, árkokkal, tornyokkal, felvonható kapukkal bátorságos védelembe tudta magát

Július 3-dikán Ibrahim a' török sereg előtáborát, közel a' városhoz felütötte, és a' vár feladása végett az őrizetet felszóllitotta. De mivel ez magát halálig védeni eltökélette, csak hamar minden részről körül vétetett a' város. Ibrahim ostromot parantsolt. Három nap szüntelen' tartott a' vívás, de a' derék őrizet azt mindenkor rettenhetetlenül visszaverte. Negyedik nap megszünt az ostrom, maga Szoliman a' fő sereggel megjelent a' körül táborlásnál. Innen bocsátá el gazdagon megajándékozva Ferdinand' követit e' következendő üzenettel. „Én pártfogásom alá vett, és Barátom„má lett Zápolyával történt igazságtalanságok' meg„bosszúlására jelentem meg győzelmes seregemmel, „Országod közepére törekszem, az Alah, és a' „nagy Proféta segedelmével minden akadályt meg „győzni reménylek, azért ha királyi érzés vagyon „szivedben, jöj seregeddel a' szabad mezőre, mér„közzünk meg: egy ütközet elválasztja, kit uraljon „a' világ." Ezen üzenet arany, és kék betükkel arabs

---

helyheztetni, már 1336-ban Robert Károly Király megparancsolá a' kőszegieknek, hogy városokat töltésekkel, és árkokkal vegyék körül, ezen okból 10 esztendőre minden adótól felszabadultak. Nagy Lajos 1342-ben ezen parancsolatot ugyan azon feltételek alatt megújitotta. 1445. a' németekkel történt viszálkodások alatt III-dik Fridrik körül táborlotta a' várost, és kevés idő múlva azt, a' magát feladásra kénszeritette, így egész 1483-ig elvolt Hazánktól szakasztva. De midőn a' Nagy Király Mátyás a' Török ellen hadat készítene, Fridrik a' béke czikkelyek ellenére is Hazánknak felső részére rohant, azt tüzzel vassal pusztította. Mátyás a' Törökre szánt erejét a' németre vinni kéntelenitetett, el is foglalta Récset, Németujvárt, majd egész Ausztriával; Kőszeget is ostromló kézzel vissza foglalta. Sokat szenvedett akkor a' város, azért Mátyás azt 5 esztendőre minden adótól felszabadította. Hazánknak a' török iga alól felszabadulásakor 1649-ben lett Kőszeg Sz. K. várossá.

nyelven volt irva, arannyal lepecsételve, biborszin erszénybe téve. A' követek jelentése szerént a' Szultán hada Háromszáz ezer fegyveresből, és háromszáz ágyúból állott. A' táborló ágyúszerit a' Dunán vitette hajókon: keresztény rabok húzták azokat. A' követeknek önvallomások szerént jól folyt dolgok a' török táborban, hol bőség, rend, csendesség, és szoros hadi fenyiték uralkodott. A' Szultán maga igazságos, mértékletes, jószivü, nagy lelkü, a' méltóságra, és szerencsére érdemes, külseje tiszteletet gerjesztő, inkább magához vonzó, mint eliszonyitó. Ibrahim Basa nagy indulatú, bölcs, ügyes, okos, vidám, nagy becsülője az érdemnek, Urának teljes bizodalmával birt, ö volt a' Szultán kegyelmének osztogatója, parancsolatinak hiv végre hajtója. — Nem gondolta akkor azt senki, hogy a' Napkelet olly nagy hatalmú uralkodója önvezérlése alatt annyi győzedelemben részt vett osmánsereg a' kicsiny Kőszeg alatt meggyaláztassék. *)

Ezen város Vasvármegyében fekszik, a' Gyöngyös viz folytában, két kellemes hegy közt kies bőtermö vidéken. Éjszaki csúcsán állt azon vár, a' melly Jurissics Miklós, **) Hazánk olly

*) Paulus Jovius: Hist. sui temporis L XXX. p. 416 Fessler. Geschihte der Ungarn: VI. Th. s. 471.

**) Jurissics Miklós, nem csak Ferdinandnak, hanem már II-dik Lajosnak is nevezetes szolgálatokat tett. A' többi között Konstantinopolban mint Követ is volt, melly alkalmatossággal Ibrahim Basával megismérkedett. Ibrahim Jurissicset mindenkor tisztelte. Kőszeg védelménél ő már a' Római szent Birodalom lovagja volt, nem külömben a' Római Császári Felség' Tanácsosa, szent Viti Kapitány, Kőszeg várnagya, és Zálogos Ura. Ezen tulajdonságában czimét a' város tornyára fel is függesztette. Kőszeg hős védelme után Báró lett, és alsó Ausztria, Vindisch ország, és Karinthiának Főkapitányi méltóságára

derék halhatatlan emlékü Hősének hires csata helye volt.

Mihent Jurissics Szolimán jövetelérõl tudósítva lett, azonnal Katzianer Hadivezérhez küldött, segitséget kért, de nem kapott. Ekkor tulajdon költségén 10 vasas Magyar lovast, és 28 Huszárt vett zsoldjába ezekkel akart mint hiv jobbágy, ha az ellenség Kõszeget békével hagyná, a' Király' segedelmére menni.

Szent Mária elõtti vasárnap a' földnépe közül sokan futottak Kõszeg felé, ezektõl megtudta hogy a' török közelget. Egynehány ezer ember, ezek közt csak 700 volt fegyver fogható, a' többiek öregek, gyermekek, asszonyok, és leányok voltak, menedék helet kerestek a' városban. Szeretettel fogadta õket a' derék Várnagy, ámbár a' sokaság csak terhére lett a' városnak, de Jurissics az ügyefoggyottakat megszánván, eltökélette, hogy a' várost halálig védeni akarja. Tárházában nem volt több 1 mázsa puskapornál. De csak hamar még 300 forinton vett, és elosztotta a' városban. Ibrahim 3 mértföldnyire volt még a' várostól, Jurissics már bécsukatta a' kapukat, a' hozzá futottakat, és a' lakosokat, a' mint telék, fölfegyverezte, és a' város oltalmára szétosztotta a' falak, és tornyok védelmére rendeléseket tett, a' gyülevész népnek kevés katonái közül igazgató

---

emeltetett. Bécsben szabadházat kapott, mellyet közönségesen „Croatenhausnak" neveztek a' Bécsiek, mivel õt Horvátnak tartották. Ezen ház a' koresmák útszájában (Schenken'strasse) volt. Valamikor Herczeg Trautson tulajdonához tartozott, továbbá pedig a' Magyar Udvari Cancellariához ragasztatott. (Lásd: Die Belagerung der k. Freystadt Güns im Jahre 1553. aus gleich-zeitigen Schriften, und Urkunden, auch gedruckten glaubwürdigsten Denkmalen. Verfaszt von P. Martin Rosnák. Wien 1789 l. 10.)

tiszteket adott. Szivre ható szavával a' lelkes védelemre őket felbuzditotta, a' félénkek' szivébe bátorságot öntött.

Ibrahim—Szolimannak a' város alá érkezte után, számtalan ágyúkkal négy részről lövette a' várost, egy domb magasságáról pedig a' nyolcz legnagyobbikkal a' vár falait döngette. Három napi szüntelen lövöldözés után öszverongáltattak a' várost védő falak. A' Szultán lajtorjákon 'ostromot parancsolt. Vad dühösséggel rohantak az Osmánok az omladozó falakra, de Jurissics visszaverte őket. Még tizenhárom ollyan ostrom fenyegette az őrizetet, de ez bátor ellentállással vitézül védte magát. Sokan hullottak el a' védők közül, tiz annyi esett el az ostromlók' sorából. Ibrahim több falakat alá ásással, puska por által felvetetéssel rontatott öszve, de Jurissics ezt is helyre tudta állítani. Végre négy rést nyitottak a' török ágyú golyók, azok közül egy 16 röfnyi tágosságú volt. Ezen réseken be rontottak a' Jantsárok, öldöklő küzdés történt a' városban; de a' Magyarok bátor mellel gátot vetettek a' sokasodó ellenségnek, vagy öszvekonczolták, vagy a' falak közül kiverték őket, győzedelemmel jelentek meg Jurissics vitézei a' megmentett falakon, honnan gunyolódással kikaczagták a' megszégyenült törököt. Ibrahim látván, hogy sem ostrom, sem az árkok bétöltése, sem a' falak' megrongálása az őrizet bátorságát nem csökkenti, megszünt mind ezektől, mivel úgy is nagy kárt szenvedett a' török sereg, hanem szurkos szövétnekeket hányatott a' városba, tüzzel akarta őket onnan kiperzselni, hol erővel semmit sem tehetett. De ritka gyuladás történt, ha valahol meg is gyúlt valami épület, a' segitő kezek azt mindjárt eloltották. Ekkor már 22-dik napja volt a' körültáborlásnak, Jurissics ámbár sokat vesztett, valamint a' Királyhoz kül-

dött jelentéséből ki tetszik, *) mert a' 700 védők harmada már megholt, de azért bátorsága semmit nem csüggedett.

Szolimán nyughatatlan seregének helyheztetése pedig veszedelmes kezdett lenni. Mivel Pekry Lajos eleinten Szombathelynél, tehát csak 1 mértföldnyire, az ellenség későbben Körmöndnél táborozván, minden a' törökтáborba vitt eleség hordatokat elfoglalt. A' szultán megnyugtatására valaminek még is kellett történnie, a' mi valamikép a' fegyverén Köszeg vivásánál esett mocskot eltakarhatná. Köszegtől 4. mértföldnyire fekszik Sárvár a' Gyöngyös vize partján. Ezen várat Kanizsai Orsola Nádasdy Tamásnak jegyben ajándékozta. Ibrahim ezen vár' bévételére négyezer Jancsárt küldött; de itt sem lett szerencsésebb a' törökfegyver. A' Vasvármegyei Főispán Battyány Ferencz, és Nádasdy' Kapitányi Sibrik Bencze, Kévés István szerencsésen mindenkor vissza verték az osmánok' gyakran megújitott rohanásokat. Nagy Boldog Asszony nap elválasztó ütközetre került a' dolog. Ezen jeles magyar Ünnepet Sárvár' védelmezői véres csatával szentelték. Sibrik erősen, Kévés pedig halálra sebesitetett, de a' törökök közül is számtalanok törték nyakokat. A' vár és a' nap' ditsősége a' Magyarok' birtokában maradott.

Győr, és Lajtha közt nem virithatott többé Szolimánnak a' babér, Stambulból is üzenetet kapott, hogy Doria András császári Admirál nagy hajó osztállyal Morea partjainál kószál, és Coronét fenyegetné, más módot nem látott, hogy bátorságban, és szinlett becsülettel

*) Lásd: Pray Epistolae Procerum R. Hung. Posonii P. II. p. 22.

a' csataszinről eltávozhassék, mint ha meg-alázódott szándékát akár mikép is eltakarhatná. Tizenöt száz Törököt Kazun Basa, és Osmán Aga vezérlések alatt Ausztriába küldött eleség' keresésre, Köszeg alól pedig hogy népe előtt legyaláztatva ne kéntelenittessék elmenni, Ibrahimnak Jurissicsel alkudozásba kelle botsátkozni. Több kezesek adása mellett megjelent a' Magyar Hős a' török táborban, itt Egekig emelte Ibrahim a' Vezérnek Hazájához megbizonyitott hivségét, lelki bátorságát, katonai lankadhatatlan álhatoságokat; de egyszersmind értésére is adta, hogy vakmerőség lenne a megrongált falak megett a' várost tovább is védelmezni, magát, fegyveresit a' nyilván való veszélynek kitenni, Köszeg feladásával a' Szultán a' várost az egész vidékkel Jurissicsnek ajándékozza. De a' derék Vitéz' hivsége nem-tántorgott. „Haljak inkább meg-mondá, mint jó nevemet nemzetem előtt eljátszam." A' Basa fényes ajánlásit igy megvetette. Ibrahim látván Jurissics állhatatosságát, azt kivánta, engedné a' Hős, hogy egy csapat Jancsár mehetne bé a' városba, és a' hódolás' szine alatt az Alláh és a' Profeta neve alatt a' vár fokán kiálthatnák ki azok Köszegben a' Nagyúr hatalmát, ezután a' Jancsárok ki takarodnak a' városból. De Jurissics ezen ajánlást sem fogadta el „Mert, mondá ő, ha népem a' Jancsárokat a' városban megpillantaná, gyülölségeket zabolázni képes nem lenne, reájok rohanna, mind kardra hányná, ez pedig szavammal adott becsöletemmel nem férhet-öszve."

De végre még is Ibrahim' unszolására, ki Ura' becsületének akárhogy is eleget akara tenni, reá hagyta venni magát Jurissics, hogy 10 Jancsár menne bé a' városba, ezek tüznék-fel a'

félholdas Zászlót a' várfal' fokára. Ez meg is történt Jurissics bölcs eligazitása alatt. A' kapu alatt fogadta ő tudnillik a' 10 törököt, itt őket addig vendégelte, itatta, mig a' Zászlót tőlök elvehette, ekor azt török ruhába öltözött magyarok a' kapu felett Allah, és éljenek a' Magyarok vegyes kiáltás alatt a' falra függesztették, a' megrészegedett Jancsárok pedig a' táborba vissza bocsátattak. — A' török Zászlót soká még azután a' város templomába lehetett látni. *)

Más nap a' Szultán nagy seregével a' város alól eltünt.

Kiss Károly.

3.

Tudósitások a' külföldről.

(Folytatás.)

Hála, Július 31-dikén 1825.

Ma reggel érkeztem ide, 's minekelőtte Hálát veled megesmertetném, közelebbi tudósításaimnak hátralévő részét, sietek veled közleni. A' nyájas Erfurtot, egy egy lovú britskán, három más útazók' társaságában hagytam el. Az illy kissebb rangú városokban, néha illyet is nehéz kapni; egyébaránt az egy lovas kocsik, nevezetesebb

---

*) Paul Jovius, és Istvánfy L. XI. p. 113.

Ezen történetből tett kérdéseire XVI. Lajosnak, egy Franczia országban útazott, és a' Király eleibe audentziára bocsátatott magyar Gróf nem tudván felelni, azt mondotta ezen fejedelem: Jobb volna előbb a' maga hazáját jól megismérni, azután a' külföldre útazni menni. (Magda Pál: Magyar országnak 's a' t. Statistikai Geographiai leirása. Pesten 1819. lap 307).

városokban is, mint Lipsziában a' többek között, szokásban vagynak. A' kocsis jól elhajtván egy lovát, Weimárba jókor elértünk. Vasárnap lévén, a' fő templomot, — melly régi gothusi ízlésü épület, — felkerestem. A' csinos N. Herczegi lózsin, Kranachnak nehány jó festésein, 's a' halhatatlan Herdernek sirján kivül, ezen templomba, alig vonja egyéb valami magára a' szemet. Mint más Német országi Evangelikus templomokban, úgy itt is szép muzsika és éneklés volt, mellyet egy Horn nevü öreg papnak monotón, és vontatott hideg prédikálása, kedvetlenül váltott fel.

Az est közelgete, midőn a' Köseni partokra érkeztünk, mellyről a' kellemetes völgynek szép tájaira, mellyeket a' hanyatló nap' súgárai, leírhatatlan szép színben öltöztettek, elragadó kilátás volt. Az estnek hüssével fogadó szép völgyön, megújjító vólt az útazás, a' rekkenő hőség után. Katona tiszt útitársam, elmés tréfáival nevelte éldelletünket. Altenburgba egy lakadalmas nép mulatságunkra szolgált. Elől ment menyasszonyával, tánczolva a' vőlegény, kinek háta pántlikákkal 's gyermek fejkötőkkel tele volt aggatva, mellyek a' táncz alatt ide 's tova repkedtek. A' társaságot néhány rosz muzsikusok követék. Alkonyodatkor értünk Naumburgba.

Naumburgban nehány napot mulattam ismét, 's ez alatt volt az úgy nevezett gyermek — vagy cseresnye innep (Kirschenfest). Ezen több napokig tartó innepre, a' mint mondják, az adott alkalmatosságot, hogy midőn 1432-ben a' Husszitták a' várost ostromolták, a' gyermekeknek kérésökre, a' Vezér a' városnak megkegyelmezett. Julius 25-dikén, tartatott a' fiúgyermekek cseresnye innepe, (Jungen-Kirschenfest) a' midőn a' gyermekek, a' város piaczán öszvegyülekezvén, onnan szép rendben, éneklések és muzsikaszó alatt, zászlókkal kimentek, egy a' város szélin lévő pá-

sitos rétre, melly illyenkor körösköríil csinos sátorokkal van megrakva. A' réten ismét ezen innephez alkalmaztatott éneklések, 's beszédek történtek. Később egy nagy madárlövés (Vogelschiesszen) tartatott. Ezen innepben, az egész város eleven részt vesz. A' sátorok alatt egyes familiák vendégeskednek. Estve különösen nagy az elevenség; mindenfelé víg társaságokat látni: a' gyermekek rakétákkal, lövöldözésekkel, pajkoskodásokkal mulatják magokat; az ifjak az itt lévő nagy vendégfogadó' szálájába tánczolnak, mások a' sátorok közt sétálnak. Az innepnek örömeit nevelte, a' szép napot bérekesztő gyönyörü estve. 28-dikba kezdődött, a' lyánkák' cseresnye-innepe (Mädchen-Kirschenfest). Délután egy órakor, megindúlván a' csinosan felöltöztetett lyánkák, éneklés és muzsika közt mentek ki, a' friss zöld koszorúkkal felékesített sátorok közé, hová csak hamar az egész város kitakarodott, ünnepi öltözetben, 's azonnal elkezdődött a' mulatkozás, mint 25-dikben. Estve két bál vólt, 's mindenütt elevenség, és vidámság uralkodott. — Más nap (29-dikben) rekesztödött bé, ezen interesszáns nép-innep, mellyet Naumburg lakosai, minden esztendőbe megújitanak. Ha öszve hasonlitom ezen közönséges mulatságot, a' mi hasonló mulatságainkal, szembetünő külömbséget találok. Nálunk tudniillik a' bor, — mellyet itt, csak a' tehetősebbek kóstolgathatnak apró pohárkákból, — másképen ömledezteti a' vért, mint a' serivó népekben, kiknek kedvömlengéseik ennélfogva jóval csendesebbek, 's ritkán lát az ember, az illendöség határain túl csapongó embereket. Ide járúl az ételeknek nagy külömbségök, mellyek igen nagy befolyással vagynak, az embernek egész valójára. Igazán mondta Montaigne az emberről: Tel qv' il mange, tel qv' il est. (Ollyan az ember a' millyen az étele).

Ezen alkalommal, engedd hogy megemlítsem, a' Német ország több helyein, szokásban lévő zörgőestvét, (Polterabend) mellyet itt módom vala látni. Az esküvés Szombatján tudniillik, öszveszedvén a' pajkos ifjúság, minden rosz edényeket, a' menyasszonyt azzal köszöntik meg, hogy ezeket az ajtajához vagdalják, úgy hogy más nap szekérrel kell elhordani a' sok cserepet. Ezt a' kedvetlen köszöntést, melly rendszerint majd nem éjfélig tart, 's melyre a' nevetni szerető emberek öszve futnak, meglehet váltani: különben pedig, az ellenkezőknek minden igyekezeteik, sőt még a' Policzáj közben jövetele is haszontalan.

Naumburgot a' Dr. Stapf társaságában estve hagytam el, hogy a' nappali hévséget elkerülhessük. Éjjel szép hóldvilág vólt, 's a' csillagos égnek pompájában gyönyörködni elég módunk volt, mivel részeg és álmos postakocsisunk miatt, csak nem az egész éjjet ébren kellett eltöltenünk. Az út néhány falukon vitt keresztül, a' híres Roszbachi ütközet helye mellett, — hol Fridrik 1757-be, a' sokkal erősebb franczia Ármádián, fényes győzedelmet vett. A' hajnal már oszlatni kezdé a' setétségét, midőn Merseburg alá értünk. Ezen város — hol a' kerületbeli igazgató-szék van, — egy széles kiterjedésü lapályból felemelkedő nagy parton fekszik hosszában, mellyből a' szürkületbe, csak a' régi nagy templomot lehete megkülömböztetni. Hálába reggel hét órakor értünk, 's a' nagy piaczon, a' Stadt Zürich nevü derék és csinos vendégfogadóba száltunk.

Vasárnap lévén, legelőször is Hálának templomai, vonták magokra figyelmemet. Az Evang. templom, (die Marienkirche) a' nagy piaczon fekszik, 's négy tornyai — mellyek közül kettő igen magas, és szép tekintetü, 's egymással egy folyo-

só által öszvefüggő, noha külömben romlott falú, — tiszteletes tekintetet adnak néki. Belsőkép a' templom tágas, és régi gothusi ízléssel készült. Superint. W a g n i t z nagy tüzzel papola benne. A' Reform. templom, (die Domkirche) melly tornyatlan, 's kivülről egy kis régi várat mutat, hasonlókép nagy. Belöl sok otromba aranyozott czifraságok, 's állóképek vagynak benne, de az egész romló félbe lévő 's elhagyott tekintetü. A' falakat sok monumentumok ékesítik. Superint. D o h l h o f f monotón és hideg hangon tartá prédikátzióját. Ezen templom' szomszédságában van a' kathol. templom, melly kicsiny és egyszerü. Ezeken kivül, még négy más templomok vagynak Hálába.

Hála Augusztus 3-dikán 1825.

Egy idegen útazónak, annyival inkább ollyannak, kit a' Muzsáknak kedves társaságok gyönyörködtet, igen nevezetes és interessáns a' Német országon való útazás. Csak nem mindennap új meg új helyekre talál útjában, hol tudományos vágyait kielégitheti. Azonkivül hogy sok helyeket, fő iskolák nevezetesitenek, mellyek mindennémü tudósokkal diszeskednek; minden valamire való városban, talál az ember egy vagy más tekintetben tudományos miveltségü, és sokszor nevezetes emberekre, olvasó társaságokra, hol számos újságleveleken kivül, a' Literatúra sok új jeleneteit is feltalálja. Csak nem minden valamire való városban, van könyvnyomtató mühely. Egy Ország sem dicsekedhetik annyi tudósokkal, mint Német Ország, kiknek más nemzetbeli tudósok felett, azon elsőségök is van, hogy ön literaturájokon kivül, a' több más míveltebb Nemzetek literaturájával is szoros esmeretségben vagynak, 's ennél fogva az egész tudós világnak néminémü képvise-

lői. Ezen tekintetben különösen Saxonia érdemel figyelmet, melly a' tudományos miveltségben, első helyet foglal el Német ország' tartományai közt, 's ez szembetünő kihatással van, az Országnak minden rendü lakosaira, kik magokat jelesen megkülömböztetik a' Culturába más országok' lakosai felett. Alig találtatik itt olly ház, hol az ember könyv- és olvasást szeretőkre ne találna, 's kikkel az ember okosan nem beszélhetne. Mad. Stael, nem ok nélkül nevezé Német országot: „la patrie de la pensée"-nak. A' Reformátiotól fogva, Német országnak, nevezetesebb tudományos érdemei, nagy részint Saxoniában fejlettek ki.

Hála melly most ismét Burkus birtok alatt van, egy azon városok közül, mellyek a' német tudománynak hirét, olly magas pólczra emelték. Az itt lévő híres Universzitás, mellyet I. Fridrik Burkus Király fundált 1694-ben, 's mellyet Napoleon kétszer törölt el, abbéli haragjába, hogy a' német tanulók, Hazájok védelmére felkeltek, 's mivel a' lángra gyuladható szellemtől, jobban tartott mint a' seregektől, — eleitől fogva sok nagy hirü emberekkel diszeskedett. Thomasius, Wolf, Stahl, Hoffmann Fridrik, Reil, 's a' Meckel-ek, a' tudományok historiájában mindég nagy nevek lesznek. 1815 óta a' Vittenbergai Universzitással egyesítetett, és azóta elébbeni virágzására emelkedett, úgy hogy Göttingán kivül, ez a' legnépesebb Universzitás Német országban, 's kijelelt Tanitói az egész tudós világ előtt tiszteletben vagynak. Ezek közt legelőször Prof. Schweigger-nek jutottam esmeretségében, ki a' Chemiának és Physikának tanitója. Ezen tudós, egy közép idejü, száraz testü, nyájas ember, 's testvére az 1821-be Siciliában orozva megöletett, Königsbergi Professor Schweiggernek. Az ő szép igyekezetei a' Physika tökéletesi-

tésére, dicséretesen esmeretesek, különösen az általa kiadott folyóírásnál fogva, noha mythologiai magyarázatai, mellyek mostan dolgozásaira, néminémű mysztikus leplet öltöztetnek, kevesèknek tetszenek. Prof. Schweigger, azonkivül hogy Hála' tudományos nevezetességeinek látására utasitást adott, láttatá velem, 's egy épen hozzá ajánlott Edinburghi fiatal orvossal, Physikum Múzeumát, melly kicsiny, de az electricitáshoz való készületekkel gazdag; 's hasonlókép kicsiny, és szoros chemikum Laboratóriumát.

Prof. Schweiggertől, az én hidegvérü ángoly Collegámmal, Prof. Nitzsch-hez mentünk, ki a' természet históriának tanitója, 's egy a' nevezetesbb német természet-vi'sgálók közül. Nitzsch egy virágában lévő, középtestü és termetü, kellemetes képü ember; e' mellett egy a' legszívesbb 's barátságosabb tudósok közül, kivel eltöltött óráimat a' legkedvesebbek közé számlálom. Nyájas és tanúsággal tellyes beszélgetések közt, láttatá velünk, elöször a' házánál lévő kis természethistóriai gyüjteményt, mellyet tanitásainál használ, több szép természethistóriai pompás munkákat, a' más állatokon élödő férgeknek önkészitette rajzolatjait, — mellyekről most készíti munkáját; azután pedig az Universzitáshoz tartozó nagy természethistóriai Kabinétot, melly kivált madarakkal gazdag, 's melly csak nem egészen ön fáradozásainak gyümölcse.

Délután a' híres Prof. Meckel-nek látogatására mentünk, kinek mind atyja, mind nagyatyja, a' Hálai Universzitás Krónikájában, a' legfőbb érdemüek közé tartoznak. Ö maga egy Németországnak elsö rangú Anatómjai és Physiológjai közül, 's a' hasonlító Anatomiára nézve, az elsö pólczot foglalja el, általjában véve pedig egy Német országnak ékességei közül, kivel Nemzete

méltán kevélykedhetik. Az ő széles esmeretei, fáradhatatlan szorgalma, 's éles combinátiói az élet törvényeinek kifejtésében, ritka tudománnyal és esmeretekkel gazdag munkái, az ő nevét más nemzetek előtt is nevezetesitették. Meckel egy 44 esztendős, középtestű és termetű, veresképű és hajú, kopasz fő tetejű, komoly ember. Bennünket azonnal nagy anatomiai és pathologiai Múzeumába, — melly önnön nagy házába, résszerint alól, részszerint a' felső emeletben, több nagy szobákat foglal el, — vezetett, 's a' praeparatumoknak elrendelését, és a' nevezetesebb darabokat, Kollegám kedvéért, ángoly nyelven — mellyet folyvást beszél, — megmagyarázván, bennünket magát meghajtván, az alsó leginteresszánsabb 's leggazdagabb szálába hagyott, hogy kényünk szerint studirozhassuk gazdag gyüjteményét, mellyet még nagy attya kezdett, ő pedig nagy költséggel és fáradtsággal szaporitott. Ezen méltán híres Múzeumban, a' praeparatumoknak számok, valami 15 ezerre megyen, mellyek az Anatomiának felosztásai szerint vagynak elrendelve, 's mellyeket Meckel, a' hasonlító Anatomiát tárgyazó készitményekkel is nevelt. Egy szobában, a' Gall tudományát tárgyazó készítmények találtatnak, de a' mellyek felejtve hevernek, mivel a' Gall szép felfedezései, a' Német tudósoknak nem inyök szerint vagynak. Ezen Múzeumnak nevezetesebb darabjait, Meckel közli a' tudós világgal, ezt tárgyazó nagy és becses munkájába a). Sokféle ol-

a) Tabulae anatomico—pathologicae, modos omnes, quibus partium corporis humani omnium forma externa atque interna a norma recedit, exhibentes. Eddig (1817—1826) négy csomo jelent meg belőle, nagy folióba, 33 rézképekkel, Lipsziába, Gleditschnél. Ezeknek árok 27 tallér.

dalról intereszálja az Orvost', ez a' gazdag Múzeum, melly a' fáradhatatlan tudós szorgalomnak szép emléke. Én azonban megvallom, hogy a' pathologiai Anatomiának, olly nagy fontosságot nem tulajdonithatok, a' gyakorló orvosi tudományban, mint sok tudós orvosok. A' pathologiai készítmények az emberi test beteges változásainak esmeretére, 's ennélfogva a' beteges emberi élet' történetére ugyan elmúlhatatlanúl szükségesek, de a' gyakorló orvosi tudományben, a' melly minden orvosi tanúlmányainknak vég czélja, kevés segedelmül szolgálnak, résszerint mivel minden fáradhatatlan szorgalmunk, mély és éles okoskodásaink mellett is, az életnek, 's annak törvényeinek esmeretére el nem juthatunk, résszerint mivel ugyan azon pathologiai változások, az individuumoknak véghetetlen külömbségeinél fogva, többé elő nem fordúlnak. Igaz hogy a' beteges állapotoknak megitéléséhez, a' pathologiai esmereteknél fogva, gyanitólag szólhatunk, de az igaz Orvosnak tisztje épen abban áll, hogy az illy nemü változásoknak lehető kifejtődzésöket, ha lehet megakadályoztassa, mivel azzal a' betegnek nem nagy szolgálatjára van, ha annak abnormis és gyógyithatatlan sorsát, fontos képpel 's vállvonitólag felfedezi. Bizonyos dolog ugyan is az, hogy a' pathologiai változások, rendszerént hosszas betegeskedéseknek szüleményi, mellyeket a' theorizálni szerető, és az iskolából hozott methodus szerint gyógyitó mindennapi orvosok, egész megnyugovással, és sokszor triumphussal úgy adnak elő, a' dologhoz nem értő laikusoknak, mint minden mesterségöket, — mellyre sokszor ebben az értelemben ellehet mondani, hogy „plus valet ars malo" — meggyőző akadályt. Megvallom annálfogva, hogy én a' pathologiai Múzeumokba nem léphetek, néminemü kedvetlen érzése nélkül,

orvosi tudományunk tökéletlenségének. Ezt a' maga nemében csak nem eggyetlencgy gyüjteményt, az Angolyok egy ízben megakarák venni, de az érette kért öt ezer font Sterlinget sokallván, még mind eddig a' dolog függőbe van a).

Alig vehettem reá ángoly társamat, — kit alig láttatott valami interesszálni, hogy innen a' híres Prof. Sprengel-nek látogatására mennyünk. Prof. Sprengel, a' botanikus kert mellett lévő épületben lakik. Egy ő nem csak Hálának, hanem az egész Német országnak is legfőbb, és legtiszteltebb tudósai közül, 's széles esmeretéről, és nagy számú klasszikus munkáiról, az egész tudós világ előtt esmeretes. Nagy könyvtárában, az általa most dolgozott nagy munkában, a' Systema vegetabiliumban elmerülve találtuk ötet, de azonnal a' legnagyobb nyájassággal, 's magyar szívességgel fogada bennünket. Ezen fáradhatatlan tudós, egy alacsony, izmos, pirosképü 's vídám ember, kinek kellemetes és igen tanúságos társaságában, csaknem két órát töltöttünk. Igy ezen híres tudós, egy azon szerencsések közül, kiket a' természet nem csak szép lelki ajándékaival, halmazva megáldott, hanem szivét is szeretetre méltó tulajdonságokkal felékesitette. Vajha a' nagy tudomány, mindég illy gyümölcsöket hozna, 's vajha mindég igaz vólna a' költő mondása: Didicisse fideliter artes. Emollit mores, nec sinit esse feros! Sprengelnek pennája felette termékeny és könnyü. A' mit Johnson, mondott Shakespearről, hogy az egyszer leírt verset többé le nem törölte, azt lehet mondani Sprengelről, mivel ö is

a) Tudva van, a' közönséges újságlevelekből, hogy Meckel, az új Londoni Universitásba Professornak meghivattatott, ennél fogva a' gyüjtemény is Hálából Londonba fog vándorlani. —

tudós munkáit, a' mint leírja, úgy küldi a' typus alá. Ezen ritka adomány, 's az időnek bölcs használása — mellyhez a' német tudósok annyira értenek, — tehetik azt megfoghatóvá, miként lehet ő annyi klasszikus munkák' szerzője. Mind e' mellett a' sok munka mellett is, Sprengel igen nyájas, és jókedvü társalkodó, 's a' tőle nem messze lévő szabad kőmívesek' mulatkozásaiban, örömest részt vesz. Még csak 59 esztendös, 's tellyes erejében lévő ember lévén, a' tudós világ, az ő fáradhatatlan igyekezeteinek sok jeles gyümölcseit várhatja. Lakóhelye megett van a' nagy füvészkert, de a' mellyet Lipsziába sietö ángoly társam, már nem akara látni. Ezen kert felemelkedett helyen fekszik, 's nagy kiterjedésü, úgy hogy még sok üres helyek is vagynak benne. Az egésznek elintézése a' Sprengel munkája. A' plánták, a' természeti rendszer szerint vagynak elrendelve, mellyek közt sok szép és ritka nemek találtatnak, de átallyába véve a' kert most rosz állapotba van; a' plánták nagy része lefosztva, az ágyak öszve tapodva. Az üvegházakban nagy csinosság 's rend uralkodik, és a' plántáknak friss 's szép állapotjok a' jó gondviselésnek eleven tanúi. Ezen kertben van a' csillag-vi'sgáló torony is.

Hálának gyakorló orvosi intézetei kicsinyek. Az orvosi Klinikum' mostani igazgatója, Prof. Krukenberg, de a' ki most beteges levén, mezei házában lakik. Segédje mutatá meg a' kis intézetet, mellynek régi és csekély épülete egy emeletes, 's mellyben mivel a' Klinikum, nagy részint ambulatorium, csak nehány ágyak vagynak, betegek számára. Egy kis szobában van, a' pathologiai készitmények' gyüjteménye, melly kicsiny és kezdöben lévő, de sok szép és interesszáns darabokkal bir. Egy másik kis szobában van az orvosi könyvtár, melly hasonlókép kicsiny,

de benne sok jeles munkák vagynak. Ezen könyvgyüjteményt, még a' halhatatlan Reil kezdette, ki ezen Klinikumot több mint húsz esztendőkig olly nagy hírrel igazgatta, 's kinek neve egy azok közül, mellyekkel a' Németek méltán kevélykedhetnek.

A' seborvosi tudomány most itt fényesebb lábon áll, mint az orvosi tudomány, mivel két Klinikumok vagynak, mellyeknek igazgatói vetélkedve munkálkodnak, a' seborvosi tudomány' tanitásában, 's előbbrevitelében. A' Királyi seborvosi Klinikumnak régibb rendes Igazgatója, Igazg. Tan. Weinhold, ki egy közép idejü magas testes ember, 's kit a' seborvosi tudományban tett több jeles érdemei, és figyelmet érdemlő találmányai nevezetesitenek. Ezen nyájas és barátságos tudós, ki több munkáiról esmeretes, közelebbi Dániai útjáról, több interesszáns dolgokat közlött velem, a' vele töltött két óra alatt a). A' seborvosi tudomány' másik tanitója, Prof. Dzondi, ki több óldalról nevezetesitette magát a' tudós világban. Azonkivül hogy szellemmel 's eredeti gondolatokkal telljes munkái, figyelmet gerjesztettek, mint gyakorló Chirurgus is, merész és ügyes operátiói, 's több idetartozó találmányai is hiresitik őtet. Privát Klinikumában csak oda jár-

a) Közelebbi munkájáért, (von der Übervölkerung in Mittel Europa, und deren Folgen auf die Staaten und ihre Civilisation. Halle 1827.) mellyben Weinhold, a' népesség mértékfelett való nevekedésének megakadályoztatására, — mellytől Malthus annyira fél, — az Infibulatiót tanácsolja, a' tudós világtól nem csak keserüen megkritizáltatott, hanem ezen bizárr és valóban nevetséges javaslatért mindenek előtt méltó nevetségnek és gyülölségnek tárgyává leve. Eleven példája annak, mi bolondságokra vetemednek néha, a' szoba falai közt ülő tudósok. —

nak a' betegek, 's a' kissebb operátiók is — mellyekhez egy külön szobában vagynak az instrumentumok, — nagy részint itt történnek. Jelenlétemben nehány apróbb operatiókat, ügyes kézzel vitt véghez, 's több betegségekről, — mellyek előfordúltak, — elmésen beszélle Prof. Dzondi. Beszédjében sokszor emlegeti Angliai útját, 's ott gyüjtött tapasztalásait, mellyeket néminémü önbizottsággal ád elő. Most tett igen nevezetes operátióját, az alsó álkapcza kiirtását, 's a' nyakverőér lekötését, megelégedve emlegeté; valamint a' syphilisnek általa feltalált és nem sokára a' világgal közlendő bizonyos gyógyitás módját is a). Egyébaránt Dzondi, — ki örömmel emlegette előttem, több magyarokkal való esmeretségét Vittenbergába, — egy magas, sovány, közép idejü, 's emberséggel tellyes ember. — A' szüléstudományi intézetnek igazgatója Prof. Niemayer, a' híres Theológ' fia: de a' kivel meg nem esmerkedhettem. Maga ezen intézet kicsiny de csinos. A' szülö szobán kivül, egy másik szobában, három ágy van a' terhesek számokra. Az instrumentárium igen csinos és complét; a' praeparatumok' kis gyüjteménye megnézést érdemel. — A' természettudományi osztályban nevezetes Prof. Germar, egy még fiatal, magas, ragyás ember, ki egy Német országnak leghiresbb Entomológjai közül. Gondviselése alatt van, a' mineralogicum Múzeum is, de a' mellyet a' külömben nyájas tudós, sok foglalatosságai miatt nem mutathatott meg.

Hálának egyik disze, a' derék Kanczellár és Prof. Niemayer, kit különösen a' nevelés tu-

a) Dzondinak ezt tárgyazó munkája ezen czim alatt jelent meg: Neue zuverläsige Heilart der Lutscuche in allen ihren Formen. Halle 1826.

dományt tárgyazó klasszikus irásai nevezetesitenek, de a' ki többféle tárgyú munkáiban adta jeleit, sokóldalú tudományának. Közelébb kiadott, de még be nem végzett utazás leirása, egy a' leginteresszánsabb munkák közül. Mint egyik igazgatója, a' Hálai híres árvákházának, ezen nagy épületben bent lakik. Niemayer egy 70 esztendőt haladott, magas és középtestü ember. Előfeje kopasz, 's képe halvány. Noha hideg és kevés beszédü, de még is emberséggel tellyes ember, 's gyönyörü kilátású balkonján, hová vezetett, nyájas familiájával kellemetesen tölt el időm a). Örömmel hallá, nevelésről irt fő munkájának, magyar nyelvre való fordittatását. Nála esmerém meg, a' Physiologia Professorát Friedländert is, ki fiatal ember.

Az árvák' háza, mellyet fellyebb említék, egy Német országnak legnevezetesebb, 's hasznosabb intézetei közül, 's híres az egész mivelt világban, mellyet az istenfélő és embertszerető Francke, egykor Hálai Pap, 's Professor, ki az által nevét halhatatlanná tette, fundált volt 1698 körül. — Ezen intézet, több igen nagy, három emeletü, és egy hosszú keskeny udvart körülvevő épületekből áll, 's egy kis várost ábrázol. Az elő épületnek, melly egy tágas piaczra néz, homloklapján ezen szép felülírás van: Die auf den Herrn harren, kriegen neue Kraft, dasz sie auffahren mit Flügeln, wie Adler. Jes. 40. 31. Ez alatt nagy aranyos betükkel: Francken's Stiftungen. Midőn Francke 1727-ben meghólt, az egész intézet készen állott, 's azóta folyvást virágzik. Az egész intézetnek nyolcz osztálya van: 1) a' tulajdonképi árvákháza, mellyben száz árvák neveltetnek: 2) a' Paedagogium, mellyben jobb

a) Ezen nagyhírü, 's jeles tudós a' múlt esztendőben 1828. Julius 5-dikén meghala.

házakból való gyermekek és ifjak neveltetnek: 3) a' deák iskola, melly tulajdonképen Gymnasium, 's mellyel valami 400 nevendékekre való penzió-intézet van öszvekötve: 4) a' polgári iskola: 5) a' leányiskola: 6) a' szabad fiú iskola: 7) a' szabad leányiskola: 8) a' reál-iskola. A' tanúló gyermekek száma, ezen nagy intézetben, többre megy kétezernél, kik közül valami hatszázan ingyen tanittatnak. Naponként 150—200 rendes, és rendkivülvaló tanitók tanitanak. Az intézetnek jövedelméül szolgálnak: 1. A' patika, melly kivált ez előtt véghetetlen sokat bévett, némelly titkos orvosi szereknek készitésökből, mellyeknek receptjeit Franckénak, egy chemia barátja ajándékozott, midőn azt halálos ágyában meglátogatta. Ezen receptek, az előtt esztendönként, 30—40 ezer tallért hoztak bé. 2. a' könyvárosbolt, melly kivált az itt nyomtatott, 's ólcsón adott iskolai könyvekből 's classzikus Auctorokból hasonlókép sokat bévesz. Vagynak ezen kivül az intézetnek, jószágai, kertjei, házai, mellyeknek jövedelméhez járúlnak a' kegyes fundátziók, 's a' Királyi segedelem. Ezen intézet Hálának örökös diszére válik, 's halhatatlan lesz neve a' nagylelkü Francke-nak, kinek csüggedhetetlen fáradozásai, 's nagy szorgalma által annyi sok ezerek, egész életökre nézve böv készületet és segitséget nyernek. Örök emléke ez más oldalról a' németek kegyességöknek 's vallásos lelköknek is, melly az Isteni gondviselésben bízó Franckenek nagy igyekezeteit elcsüggedni nem hagyá, úgy hogy sokszor midön nem vólt egy krajczár is a' munkásoknak fizetésökre, hol egy hol más felöl, esmeretlen emberektől, jó summa pénzek érkeztek póstán. Erre czéloz egy nagy ajtó felett, ezen felül irás:

Fremdling, was du erblickst, hat Glaub' und Liebe vollendet
Ehre des Stiftenden Geist, glaubend und liebend, wie Er. —

Az árvákházának van nagy könyvtára is, melly kivált a' bibliai Literatúrában gazdag, egy természeti és müvész-tárgyak kabinétja. Az intézettel öszveköttetve vagynak: 1) a' Canstein Bibliaintézete, mellyet Báró Canstein, Francke barátja fundált 1710-be, mellynek czélja az, hogy álló betükkel, mindenféle formájú bibliákat, mentől óltsóbb áron nyomtasson, melly el is érödött mivel eddig két milliom egész Biblia, és egy milliom új Testamentom nyomtatódott benne. 2) az Ostindiai Missió-kormányozás, melly Missionáriusokat készit, 's azokat elő segiti pénzel és tanáttsal. Ezt is Francke kezdé. Most az ő emlékezetére, egy ércz állókép készül, mellyen Prof. Rauch dolgozik Berlinbe, 's mellyre fáradhatatlanúl gyüjtetnek a' segegelmek. — Ezen nagy intézeten kivül, több apróbb jeles jóltévő intézetek vagynak itt. Egy nagy kórház a' Saale partján most épül.

Az Universzitás könyvtárát, mellynek a' régi Rezidentzia épülete engedödött által, 's melly csak valami ötven ezer darabokból áll, de szaporitására jó fundus rendeltetett, — nem láthatám; de annak örzőjével a' tudós Prof. Ersch-el, a' nagy német Encyclopaedia híres kiadójával, Német ország' egyik förangú fáradhatatlan Bibliográfjával megesmerkedém. Ersch egy alacsony, középtestü, 's még jó erőben lévő 59 esztendős ember, ki különös szivességgel és emberséggel fogadott, 's temérdek foglalatosságai ellent nem álván is, két óránál többet tölte velem el, igen barátságos és tanúságos beszélgetések közt a). A' szörnyü szorgalmat 's ügyelést kivánó nagy Encyclopediának, 's a' Hálai tudós újságnak redactiójján kivül, több tudós munkák' szerzésében foglalatoskodik Ersch.

---

a) Ezen nevezetes, derék tudós, Januarius 16-dikán 1828, meghólt.

Csak nem hihetetlen, miként érhetnek a' német tudósok, illy sok, temérdek időt kivánó munkáknak irásokra. Ezen különös termékenységnek kúltsa, az idővel való okos gazdálkodás, 's az elmének a' mértékletes életmódja által, mindenkori frisseségben való tartása. Ide járúl az, hogy Németországon a' könyvirás, a' tudósok' nagyobb részénél, életmódjául szolgál, noha azt ne gondold, hogy ez mindég sok jövedelmet hozzon. Sokszor nevezetes tudósokat, igen szük környülmények között találtam, 's csak kevesek azok, kiket a' tudományos szorgalom, gazdagságra segit.

Hálának tudományos intézetei között nevezetes a' természetvi'sgáló társaság, (Verein zur Verbreitung von Naturkenntnisz und höherer Wahrheit) melly igen munkás, 's mellynek egész Németországra való kiterjesztésére, a' Sziciliában megöletett Prof. Schweigger halála adott alkalmatosságot. 1823 óra itt van a' Naumburgból ide által tétetett Thüringisch - Sächsisches Verein für Erforschung des vaterländischen Alterthums is, melly minden esztendőben 18-dik Octoberben tartja közönséges öszvegyüléseit a' Könyvtár' épületében, 's mellynek Vice-elölülője Sprengel volt, most pedig O. Dr. Weber. Ezen társaságnak valami 300 tagja van. — A' könyv - és müvészség árosok' száma, ezen nem nagy városba, mellynek lakosai, valami 24 ezerre mennek, kilenczre megy. —

Koethen Augusztus 4-dikén 1825.

Tegnap egy igen nevezetes innepnek vóltam szemlélője Hálában. A' Királynak születése napja innepeltetett. Délelőtt az Universzitás épületében, az úgy nevezett Waggebäude-ban, melly egy régi

két emeletes rosz épület a), öszve gyültek az Universzitás' tagjai, a' felső emeletben lévő jó nagy, de igen alacsony 's csúnya szálában, mellynek falait, Hála egykori nagy hirü Professorainak, Wolffnak, Stahlnak, Hoffmannak 's másoknak melyképeik ékesitik. Itten az ékesenszóllás Professora Schütze tartott, egy szép deáksággal irott beszédet, mellyet a' Philológoknak ezen hites Veteránjok tüzzel mondott el. A' beszéd után, a' négy Facultástól fel tett jutalom kérdésekre irtt munkák megitéltetését olvasta el, 's a' jutalmat nyerttek neveit kihirdette. Nagyon interesszált Hála sok híres tudósainak, itt egy rakáson látások; nevezetesen a' nagyhirü Philológ és Exegeta Gesenius, a' híres Theolog Wegscheider, kik fiatal emberek, a' tiszteletre méltó Knapp b), az Árvákházának egyik igazgatója, ki különösen a' Misszionáriusok formálásában fáradozik; a' híres törvénytudó, Statustanácsos Jacob, Weber, Gerlach 's mások. Délbe a' tanúlóknak nevezetes kimenetelök, (Studenten-Auszug) tartatódott, egy szomszéd faluban, mulatkozás végett. Ez a' kimenetel, a' népnek nagy öszvefutásával, 's nagy előrevaló készületek után történt meg. Egy óra felé indúlt meg a' sereg, mellyet néhány lovas katonák előztek meg. Utánok a' tanulóknak egy részök lóháton, fejér tiszti uniformisban, vagy fekete magyar dolmányban, 's nagy bojtos kerek sapkában; még nagyobb részök pedig két, négy, 's hat lovas kocsikon, mellyeknek számok valami 90-re ment. Az egész sereget mu-

---

a) Egy új Universzitás épületének felállitására, Aprilis 18-dikán 1827, a' híres Prof. Niemayer 50 esztendős Doctor-Jubilaeumának alkalmával, 40,000 tallért rendelt III. Fridrik Vilhelm Király.

b) Ezen nagy érdemű tudós azóta meghala.

'sikusok követték. Ezen szép 's viritó ifjúságnak látása, interesszáns volt. — Egy illy innep itt igen sokban kerül, mivel a' kocsisokat Lipsziából, 's más szomszéd városokból fogadják, kik illyenkor jól megfizettetik magokat. Estve hét órakor a' tanúlók' serege ismét vissza jött, nagy lármával 's jó kedvel, és kevés rendel ugyan, de minden excessus nélkül, 's végig nyargalászták a' várost. Később kilencz órakor tartatott, a' fáklyás menetel, (Fackelzug) midőn a' tanúlók ötszáz égő fáklyákkal, szép rendben a' nagy piaczra jövén, ott nagy karéjt formáltak, 's a' Királynak vivátokat kiáltoztak; azután egy rakásra hányván az égő fáklyákat, az egész ott lévő sokaság, egy ezen alkalomhoz szabott éneket, egész buzgósággal eléneklett. Az egész interesszáns inneplés legkissebb rendetlenség nélkül ment végbe.

Az Universzitás Professorainak számok, valami hatvanra megy, a' tanulóké valami 1200-ra, de valaha 3—5 ezerre is reá ment. Ezek közt, a' Theológok száma legnagyobb. Valamint több más Universzitásaiban Német országnak, úgy itt is tapasztaltam a' tanulóknak öszvetartásokat, 's egyesületöket, de azt nem a' mit Russel ángoly utazó nem régiben mondott, hogy ezen egyesületökben, az első czél a' had, 's a' fő alap a' visszavonás vólna. Én megvagyok felőle győződve, hogy Russel, — noha a' német studenteknek charakteröket sokszor mély tekintettel felfogta — igen nagyitja a' dolgot, midőn azt mondja, hogy a' Burschoknak egyedülvaló czéljok az, hogy lármát csináljanak, 's minden igyekezetök arra megy ki, hogy rólok beszéljenek, mindegy akármi módon. Erre fő eszköz — így szóll — hogy mentől több skandalumot csináljanak, másokat verekedésre ingereljenek, gyakran duelláljanak, magokat Elöljáróik' minden lépéseinek akaratosan ellene

szegezzék. Az ő írott Constitutiójok, mellyet Commentnek neveznek, — így szóll tovább — tulajdonképen nem egyéb, hanem Duell-rendszabás, (Duell-Reglement) melly minden annál előjövő legcsekélyebb apróságokról értekezik. Ha egyszer a' tanúló elvégezi tanulmányait, azonnal az úgy nevezett Philisterek' Klasszisába lép, 's azon szempillantatban, mint valamelly álomból felébredvén, minden előítéleteit, bolondságait, politikus álmodozásait, 's egész nyughatatlan valóját levetkezi; az egészséges emberi ész vissza tér, 's elébbeni életrendjét követi, mellyet nem meggyőződésből, hanem csak módiból változtatott meg. — Nem lehet tagadni, hogy a' tanúlóknak öszveszövetkezéseik sokszor káros következéseknek csiráit foglalják magokban, a' mint már a' tapasztalás több ízben mutatta, 's a' mi az újjabb időkben, az Igazgató-székeknek is figyelmét nagy mértékben magára vonta, 's az illy szövetkezéseknek megtiltásokat okozta. Azomban én úgy tartom, más szelidebb gondolkozásúakkal együtt, hogy azoknak eredeti czéljok, soha sem vólt egyéb, a' barátságos mulatkozás, 's lelket és szívet érdeklő társalkodásnál, melly mintegy pihenésül 's felvidámitásúl szolgáljon, a' napnak foglalatosságai után.

Hálának sok tudósai közt figyelmet érdemel, a' híres román író Lafontaine Auguszt, ki elvesztvén familiáját, most magányban, de több nevezetes tudósoknak nevezetesen Niemayer, Ersch és Gruber Uraknak megbizott barátságokban él. Lafontaine egy magas, testes, veresképtí ősz öreg, 's nyájas képvonásai és barátságos fogadása az embert azonnal megnyerik. Az ő még most is elevenséggel tellyes valója, a' meleg érzéssel 's tűzzel tellyes előadás, az e' mellett sokszor könyben borúló szemek, mellyekből csupa szivesség, 's emberség sugárzik, azonnal megma-

gyarázzák az ő románjainak természetöket. Lafontaine-nak társalkodása kellemetes és mulatságos, mivel szépen előadott anekdotákkal fűszerezi beszédjeit. Engemet nagy részint, a' Niemayer társaságában tett Olasz országi útjával, — mellyel nem igen volt megelégedve — mulattatott. Társaságában találtam, első ízben nála léttemkor Prof. Grubert, a' nagy német Encyclopaedia egyik kiadóját, — ki egy közép idejü, halványképü 's kevés beszédü ember, és Prof. Langét Lafontaine most már philologiai munkákkal foglalatoskodik, nevezetesen ez úttal Euripidesnek magyarázatján dolgozik, mellyről magának sokat igér. Panaszolva emlegette, miként vóltak Eschilusának ellene a' tudós Philológok, kik nem szivelhették, hogy egy románíró, egy illy sok nehezségekkel tellyes görög költöt, náloknál jobban kivánt magyarázni, valamint örömmel azon időt is, mellyben ötet a' publikum mint kedvelt románírót, csaknem ölében hordozta.

Nevezetes vólt reám nézve, az itt nehány esztendök óta Királyi költségen élő 's tanuló két Chinai ifjaknak, — kikről Oken az Isisében interesszáns tudósitást közlött, — eggyike, Astaing, kivel egy helyen öszve jövék. — Ezen ifjú egy sárgás barna bőrü, sovány 's kedvetlen tekintetü ember, ki tőlem mint idegentől tartani látszatott. Igen rosszúl törte a' német nyelvet.

Hátra van még, hogy a' városnak minémüségével megesmerkedtesselek. Hála régi tekintetü város, egy nagy part óldalában, a' Saale partján, mellyen túl, nagy lapály terül el. Útszái rendetlenek, 1—3 emeletes régi házakkal, 's vagy két útszája meglehetős. A' belső város, mellynek még kapui vagynak, ki van kövel rakva. A' város közepén lévő vásárpiacz nagy, 's a' körülvevő épületek legszebbek: közepén egy szabadon álló régi

's magas tornyú örhely áll, az úgy nevezett veres torony, melly a' 15-dik században épült, mellyet mind eddig a' körülte lévő sok apró deszka-bóltok igen elcsúnyitották; ezeket most lerontják, 's helyettök gothusi izlésü arcade-okat épitenek, mellyek egy oldalt, az örkatonaság álló helyéül szolgálnak, más oldalt kereskedő bóltoknak fordítódnak. — A' városnak legkiesbb helyén fekvő 's legszebb épülete, a' szabad kömivesek lózsija, a' három kardhoz Ez a' nagy, 's még új, egy emeletes épület, egy jó magas parton fekszik, csinos kertel körül véve, honnan a' környékre kellemetes kilátás van. A' part alatt a' Saale folyik el. Az épületben lévő ebédlő 's táncz szálák, nagyok és igen csinosak; alól serház van. Ezen épületben szoktak a' szabad kömivesek igen gyakran mulatságokat is adni, mellyekben csak a' társaság' tagjai vehetnek részt. Legközelébb tegnap, a' Király' születése napján nagy bál adatott itten. A' lózsi szomszédságában, alantabb fekszik a' régi 's híres Moriczburg, melly 1400-ban épitetett, 's a' 30 esztendös háborúban pusztittatott el, de a' melynek falai még fennállanak 's szép ruinát formálnak. Egykor a' Magdeburgi Érsekek' lakhelye vólt.

Hálának theátroma is van, melyre a' régi Universzitás' temploma fordítódott. Belől szegény készületü. Calderon híres darabját: „Az élet álom" adták, igen középszerüen, hogy benne vóltam. Tannhof Úr, 's felesége legjobban jádzottak. A' városhoz nem messze, két kis mulató kert van, hol innepnapokon szokta magát a' nép mulatni, ser-ivással 's tánczal. — Hálától félórányira igen kellemetes helyen fekszik Gibichstein nevü falu, egy igen régi várnak omladékaival egy kőszikla tetején, melly megnézést érdemel. Az ide vivő úton a' Saale' partján több nevezetes helyek, 's csinos kertek, mint Lafontaine-nek, 's Eber-

hardnak mezei házaik, különösen pedig a' Reil hegye vonják magokra a' figyelmet. A' megbóldogúlt Reilnak, ezen hegyet, melly Drothe nevü kis falu szomszédságában fekszik, a' Burkus Király ajándékozta. Tetején egy kis grotta van, melly mellett egy kő hamveder a' halhatatlannak emlékezetét jeleli. A' szirt' óldalában egy fekete táblácskán Horátznak ezen szép sorai vagynak:

Linqvenda tellus et domus, et placens
Uxor, neqve harum, qvas colis arborum,
Te praeter invisas cupressos
Ulla brevem dominum seqvetur.

A' grottától nem messze, egy másfél ölcs kis pyramis áll. A' meghóltnak teste a' hegy nyugoti óldalában nyugszik. A' hegyet gyümölcsfák, fenyők, nyír- 's egyéb fák ékesítik. Ezen szép plántálásokat maga Reil tétette, ki nem csak mint Orvos, mint Anatom 's Physiológ hanem mint ember is nagy vólt.

Nevezetes és megnézésre méltó intézetje Hálának a' só-főzés (Saline) melly Német országban, egy a' legrégibbek közül, 's melly résszerint a' városban, résszerint a' város' szélin van a' Saale partján. Ezek résszerint privát emberek' résszerint pedig a' Király' birtokában vagynak. Ezen régi só-főzéstől, vette nevét a' város, 's azon rész, hol a' kútak állanak, most is megkülömböztetve, die Halle névvel neveztetik. A' só-főző, 's kivált a' száraztó szobáknak megnézése, kivált a' mostani rekkenő hőségben, felette alkalmatlan. Esztendőnként a' privát birtokosok, (kiket különösen Pánnereknek hívnak) rendszerint 2900, a' Királyi sóaknák pedig 4000 terhet (Last) vagy is öszveséggel 223,500 mázsát adnak. A' dolgozók, (úgy nevezett Halloren) a' város legrégibb lakosainak, a' Vandalusoknak maradékai, kik még most is

különös nemzeti szokásaik, nyelvök, 's öltözetjeik által külömböztetik magokat.

(Folytatása következik.)

4.

Kőszögi Fabchich József.

A' könyvek és tapasztalás elég tanuk arra, hogy vannak alázatos kevélyek, kik az erkölcsiség' csorbulásárul kiáltoznak mihelyett valamelly magában ártatlan cselekedet az ő agyafurtságokkal meg nem fér. Ambitiose tristes; millyenek mindenkor voltak, lesznek is.

E' rövid életnek mind elhenyélése, mind eltékozlása úgy a' természeti sugalom, mint az isteni törvények szerint tilalmas. Az Isten és természet munkásságot kiván tőlünk. Korán és egészen elromlott az, ki annyira megfásult, hogy ezt az ingert testében lelkében nem érzi. De az is csalatkozik, ki elhiszi, hogy eggy körömnyire sem távozott el kötelességétül, ha egyedül magának, vagy inkább kedves képzelődésének élt: mert föloldhatatlanul tartozik kiki a' maga körében, a' közjónak is; az az: a' világnak élni.

Ez a' világ nem hunnya bé szemeit az ő lépései és cselekedeti előtt: hanem századokon túl is nyomrul nyomra késéri azokat, és még czélozásait is szorosan megbirállya. Ha a' férfiu ollyan, kit a' dücsőbbek közé számlálni méltónak talál: nem elégszik meg azzal, hogy csak lelkének kifejléseit láttya az olvasásban: hanem kivánkozik véle testi oldalrul is megismérkedni; az az: fölemelkedik benne az a' vágy, hogy hősét képevonásai szerint is ismérhesse; azt, kit lelkében

nagynak vagy kicsinynek; bajnoknak vagy gyávának; jámbornak vagy gonosztévőnek föstött néki a' régiség, és ezután az ő ideája.

Igaz állítás, hogy az élet és jó név eggy nyomban járnak. Ha tehát az ember természetesen kivánnya, hogy lelkében halhatatlan és boldog legyen: mi jussal pörölhetnök el töle hogy nevének és jó hirének emlékezete, 's fönnmaradása után ne áhíttozzék? Kiben ez az érzet meg nincs, nem több a' mester kéz csinálltta mozgó alkotmánynál. Tehát nem hiuság az, nem kérkedékenység, nem illetlen férfiúhoz, hogy önnön magát föstött képében halhatatlaníttya.

Megengedem, hogy ide néha emberi gyarlóság is szerkezik: de ki volt valaha fogyatkozás nélkül? Ha ezt a' tartózkodók erkölcsi roszsznak vélik: ne terhellyük-e öket viszonváddal, hogy ezen tartózkodásban morális tökélletességet helyheztetnek, melly nincs, és így képmutatók, kik a' szunyogot megszürik, a' tevét pedig lenyelik? Vagy vétkesíttsük-e a' nemzetségeket, mellyek szüleiknek, öseiknek falon függő képeikben gyönyörködnek? de ne mondgyuk, hogy csupán gyönyörködnek, hanem hogy nékik ez a' tekintet az ő szép erkölcseiknek követésére serkentés gyanánt szolgál. Ha vétek ez is: úgy a' sötét homlokuak töröllyék el a' képirásnak gyönyörü mesterségét, és minden ékes maradványit.

A' minden nagynak, szépnek, jónak böcsülői, a' Romaiak, nem csak idegenek nem voltak ettül: de szinte vetekedtek rajta, hogy valamelly, tudomány által jelessé lett embernek képét birhassák. Val. Martialis így ir baráttyához: „Epigramma, quod extra ordinem paginarum est, ad Stertinium, clarissimum virum scripsimus, qui imaginem meam ponere in bibliotheca sua voluit. De quo scribendum tibi putavi, ne

ignorares, Avitus iste quis vocaretur". Martialis nem csak leföstette magát, hanem verseket is küldött Stertiniusnak, hogy azokat képe alá irassa:

„Hoc tibi sub nostra breve carmen imagine vivat,
Quam non obscuris jungis Avite viris: *)
Ille ego sum nulli nugarum laude secundus,
Quem non miraris, sed puto, lector, amas."
L. 9. E. 1.

Caecilius Secundus, kit az ifjabbik Pliniussal eggynek tartanak; és talán ekkor Bithyniai Proconsul volt; távullétében ugyan ezt kivánta Martiálistul. Ez pedig:

„Dum mea Caecilio formatur imago secundo,
Spirat et arguta picta tabella manu etc."
L. 7. E. 83.

Emlékezik Martialis M. Antonius Primusnak képérül, mellyrül Caecilianushoz így ir:

„Haec mihi quae colitur violis pictura, rosisque,
Quos referat vultus, Caeciliane rogas:
Talis erat Marcus mediis Antonius annis
Primus. — etc. L. 10. E. 32.

Emlékezik Maximus Caesonius' képérül, (kit Nero a' Pisói szövetkezésbe történtt sodródás miatt számkivetett); mellyrül Qvintus Ovidiusnak irja:

„Maximus ille tuus Ovidi Caesonius hic est,
Cuius adhuc vultum vivida cera tenet."
L. 7. E. 43.

Csak ezt a' keveset melly kincsnek tartanók most! Mennyit fáradtak, költöttek a' jó ízlésü gazdag Tudósok, a' gemmákon, pénzeken, kövéseteken föllelt képekért! Mennyit kész volna a' Magyar

*) Jele, hogy Stertiniusnál sok jeles férfiaknak képeik megvoltak már, 's ezek között kétség kivül Virgilius. Horatius. 's t.

is áldozni nemzetének efféle klenódiumaiért, holott azokat is, mellyek nyilton nyilván csak gondoltt ábrázolatok, szent ereklyék gyanánt tiszteli, csókollya?

Elhiszem, hogy a' magát leföstetés nálunk sem ott kezdődik, hol most nyomába akadunk: de mi haszon benne? A' régibb korbeli képeket, mint egyébb szentségeinket, a' vad pogány düh elpusztította. Ehhez vallyuk meg azt is, hogy ez üdöszakaszban főbb gondja volt a' Magyarnak arra, hogy kard, nyereg, tegez, kópják ékesíttsék falait, mint képek. A' XVI. és XVII. századbul találtatnak ugyan számos, hadi jelességekkel tündöklő magyar familiáknak képeik: de vallyuk meg, hogy csupán tudományos tekintetbül, ritkának érdeme nyerte meg csak azt a' jutalmat is, mellyel P. Pápai Ferenczet hálaadó felei, mellyképének közrebocsáttásával megtisztelték, ezen szerény alulírást vésetvén a' kép alá:

„Ne sis posteritas ingrata, ignaraque vultus
Austeri curis: aspice, talis erat."

Végre vallyuk meg azt is, hogy még Tudósaink magok sem vették figyelemre, hogy magokat legalább arczképeknek leföstetésében örökíttsék. Ezek közt találom Kőszögi Fabchich Józsefet; kit, mivel föstője nem lehetek, toll által kivántam a' jövendőséggel megismértetni. Ezzel egyszer'smind azon hálámat fizetem le, mellyel a' derék férfiúnak, úgymint két izronbéli taníttómnak tartozom: 1791—1794. a' Grammatikában. 1799—1801. a' Theologiában.

Született F. Kőszögön, Martzius 3-kán 1753. Szülei: Fabsits János Városi Polgár, és Takáts Anna Maria voltanak. Igy tehát csak a' régi irásmódba való szeretés birhatta öt arra, hogy nevét

Fabchichnak irná *). Az alsóbb rendü tudományokat, szülő városában végezte 1764—1769. mellyeket akkor Kőszögön a' Jesuiták tanítottak. (L. Pindar. 286 l.) A' Philosophiai leczkéket Győrben halgatta, hol 1770. a' Nevendékpapság közé fölvétetett, és 1772. bé is avattatott. Elméjének élessége a' tudományokhoz való vonzódása, fáradhatatlan szorgalma, és jámbor erkölcse csak hamar megkedveltették ötet Papi elöljáróival, kiktül kitetsző megkülönböztetéssel böcsültetett, 's tanuló társai között Praefectusi hivatalt nyert.

Végezvén a' theologiai tanulást 1775. fölszenteltetése előtt a' Győri K. Gymnásiumban a' Grammatikai osztálynak Taníttójává rendeltetett; melly hivatalban a' Pozsonyi concursus alkalmával dicséretesen megerősíttetett. E' taníttó székben nem csak unalom nélkül, hanem tellyes örömmel fáradott huszonkét esztendeig; olly ügyességgel, hogy arra inkább született-e, vagy magát képezte, nem könnyü megitélni. Annyi bizonyosan kitünő volt rajta, hogy a' természet ajándékát fáradhatatlan igyekezéssel gazdagította.

Külsője. Termete nyulánk, karcsu, egyenes, arczvonása valamennyire hoszszukás; inkább halavány mint piros; himlőhelyes, magas homloku, korán őszbe csavarodott; nézése eleven és merő. Beszéde nyers, nyájas, tréfás, kellemetes, mulató, igen értelmes. Honnan majd megfejthetetlen, hogy ez a' Fabchich munkáiban olly homályos, hogy róla méltán mondhatni:

„Non lectore tuis opus est, sed Apolline libris."

Örömest társalkodó szünóráiban, főképpen meghitt barátival. Azoknak látogatását, kiktül

*) Pindarusában Dajfántfi nevet adott magának, mint Pindarusnak testvére, kinek attya Daiphantos volt.

lelke idegen volt, fanyar homlokkal fogadta: „procul esto profanum vulgus", szokta illyenkor mondani.

Szorgalma és olvasása majd nem hitelen fölül való nagy. Fő studiuma a' görög és római Irók, kiknek kivonásaikkal tele volt feje, 's velös mondásaikkal kellemesen hímezte beszélgetését. A' grammatikai regulákat, 's ezeknek alkalmaztatását senki nálánál jobban nem tudta, még is gyakor ízben boszonkodva mondá: „mit akadékoskodik itt Cicero Uram, mintha töle kérdenök, mikor szabad meghuzni az öreg harangot? éppen bizony mivel ő kegyelmének tetszék irnia: hic dominus, hoc tempus, nékem ne legyen szabad mondanom: hic tempus, hunc temporem, mint lepus leporem? Osztán, minek az a' hic haec hoc? Lám mennyivel okosabb az Magyar, ki így beszél: ez az férfi, ez az nő, ez az barom? Hát az az bonus melior, optimus; malus pejor pessimus, micsoda bohóság: maradtál volna meg Cicero gazda az kerék-vágásban, mint emberséges emberhez illik, mondván Isten igazában: bonus bonior bonissimus; malus malior malissimus. Hát az az Jupiter Jovis micsoda boszorkány pille? mért nem jupitris, mint accipiter accipitris 's t. eff. Mennyire vagytok deák uraimék a' Magyartul, kinek esze kereke így soha meg nem bomlott? magyarúl tanully gyerek, magyarul, de jól! ennél okosabb nyelv nincs széles e' földön." — De innen nem kell következtetni, hogy a' római nyelvet azon hibák szerint tanította: sőt ha tanítvánnya irta volna: hunc temporem, bonior, malior, jupitrem, a' harmadik classist bizonnyal el nem kerüli.

A' hazai nyelv eránt való lángolása, másolhatatlan. Szívvel lélekkel azon volt, hogy ezt a' tüzet tanitványiban is fölgörjeszsze. A' Chrestomathiát általok magyarra fordíttattá; ő azután a'

maga fordítását íratta le. „Régi magyar szó, mondá harsányon; ird föl! új magyar szó, ird föl! szép magyar szó, huzd el!" Jaj volt annak, ki ezt a' régi, új, szép magyar szót a' fölmondásban elvétette. Különösen a' magyar verselésre korán szoktatta tanítványit, 's ki ebben csak középszerü előmenetelt mutatott is, tapasztalta kedvezését, dicséretekkel volt tetézve, 's néha asztalának vendége lett. A' Katechizmust egyedül magyarul taníttá; mert ezt, úgymond, nem elég szajkó módra tudni, hanem érteni is kell." Ezen oknál fogva a' Magyar históriát nem csak deákul, hanem magyarul is megkivánta. „Akarom hallani, mondá, tudod-e, érted-e, mik történtek hajdan ezen dücsöséges országban, mellynek zsirjával táplálta-tol?" Ő a' történeteket olly tüzzel, lelkesedéssel tudta előadni, hogy a' tanuló egy hallásra utánna elmondhatta.

1791-tül fogva magyar nyelv Professor Fájner András volt, ki anyai tót nyelvét pörögve beszéllette; de magyarúl! sok, ha a' Miatyánkat tudta Kinzó spectaculum! Fabchich ötet gyomrából utálta: de tanitványit, 's főképpen a' Magyarokat, leczkéinek halgatására sürgette; (különben erre a' magyar gyermeknek nem lévén kötelessége;) 's csak ugyan az ő tanitványi közül váltak a' jelesebbek.

Legszorosabb barátságban élt Révai Miklóssal, Rájnis Józseffel, és a' Benedictinus Kovács Pállal, (a' szerzetben Rupert;) ki a' magyar közmondásokat kézi könyvecskében kiadá, Fabchich előbeszédével versben; és az Egyházi Törvényeket magyarul irta: de ezen munkája, kéziratban maradt. Főképpen bőcsülte Rájnist, kinek gyakran szokta mondani: „vagy az Isten adta volna Fabchich baromi szorgalmát Rájnisnak; vagy Rájnis könnyüségét Fab-

chichnak." De Rájnis tagadta, hogy könnyen dolgoznék. „Öcsém, felelé, éppen az izzaszt engem legjobban, a' mit te könnyünek találsz munkámban." Ez a' vallomás Rájnis szájából kelt!

Tudományos foglalatosságinak három főága volt: A' csillagvizsgálás; magyar Lexicon, és görög nyelv. Hell Maximiliánt, (ő Miksának nevezte,) a' Magyar hazafiat, hires csillagvizsgálót, majdnem imádta. A' második Nemeai dalt néki ajánlotta illy czimmel: Istenben boldogult Hell Miksának, Bécsi Csillagvártásnak. Pindar. 92. l. Mellyképét, Lappóniai öltözetben, megszerezte, és iró asztala előtt függesztette föl, hogy szemei mindenkor rajta mulathassanak. A' külföldi könyveket és havi irásokat, mellyek ezen tudományrul értekeztek, meghozatta. Eggy nagy papiros táblán számtalan köröket kerített; minden nevezetesb csillagnak helyét kiszabta és spanyolviaszszal megsapkázott gombostökkel a' csillagoknak változó helyeiket naponkint kijelölte.

Még nagyobb figyelmet és szorgalmat fordított a' magyar szókönyv gyüjtögetésére. Minden közönségesen nem hallott, nem ismért, kiavultt, új szavakat följegyzett. A' közrendbeli embereket különféle tárgyaknak elnevezésérül megkérdezte, és a' mi még csürjében meg nem vala, követvén a' munkás gazdát, nyereségét abba takarította. — Milly előmenetelt tett a' görög nyelvben, tanui a' magyarra fordított görög lantos poéták.

Szünórái, mellyeket magának kiszabott, megszeghetetlenek voltanak. Bizonyos üdeig klavirjának késéretével görög vagy magyar ódát dallott. Szegzett órát tartott a' sétálásra is, 's járását többnyire a' Kis kuthoz, melly eggy igen jó italu forrás, a' várostul eggy órányira, intézte. Menttében az utszákon végig, míg a' városon kivül nem

ért, olvasott; jól kinyujtott balkezében a' könyvet tartván, jobbjával a' kalapot, mellyel homlokát félig födözte. Senkire nem nézett; a' köszöntést el nem fogadta; senkit nem köszöntött, és soha viszsza nem tekintet, ha talán a' város égett volna is háta mögött. Ha valamiben de kivált utszára kihányott szemétben, mint láb alá nem néző, megbotlott, fölindulva kifakadt:

„Mundae sint plateae, nihil ut meditantibus obstet."

Tanítványit atyai módon szerette, 's oltalmazta, és tőlök viszont szerettetett. Uralkodó kemény tekintetet, szikrázó ábrázatot, iskolázó erőltetést és feszességet erántok nem mutatott. A' vétkeseket kéméllve büntette. Nem úgy cselekedett ő, mint azok, kik szinte lámpással béjárják a' tengert és száraz földet, hogy eggy bünöst előteremtsenek, kinn mesteri mindenhatóságokat fitogassák: sőt örült, ha eggy komor pillantással, vagy szóval a' vétkezőt meggyőzte 's magába szállította. Az aprólékos botlásokat, mintha nem tudná, kegyesen elnézte. — Vannak, kik a' társaik után árulkodókat taníttyák, sörkentik, megjutalmazzák, sőt szegődött zsoldban tartyák; kik ennél fogva alacsony nyereségért az ártókat és ártatlanokat a' titkos itélet elejbe adgyák, a' minek osztán igen gonosz következései támadnak; mert sokan ok nélkül bünhödnek: az árulók pedig leggyalázatosabb karaktert vesznek föl; az emberséges ember legdrágább tulajdonát tapodni tanullyák, és az erkölcsi kegyességben örökre hajótörést szenvednek. Ő ezeket, és a' képmutatókat észrevehetőleg gyülölte, annyival inkább meg nem halgatta.

Nem gondol az oktalan gyermek azzal az arany bötükre méltó magyar közmondással: hitván y kereset az árulkodás: de annyival

inkább illenék a' taníttónak ezen bölcs fenyíttés jámbor jelentését szívén hordoznia. Nem kell a' kisdedek szivét megvesztegetni. —

„Honos alit artes, omnesque gloria incitamur ad studia". Ezt tartá ő szemei előtt, midőn jelesebb tanítványit az ujságlevelekben névszerint magasztaló szavakkal kihirdette, 's a' dicsérő közlést az egész osztály előtt fölolvasta. Melly okos tüzelés a' sörénykedésre! melly foganatos ösztön, gyermeknek kivált, a' haladásra. Bizonnyal nem ártana, ha most is ez történnék!

Sokan különösségeket jegyzettek meg benne: de a' figyelmes olvasó itéllye meg, ha nem voltak-e az ő különösségeinek jó, 's haszonnal járó oldalai? Igy, a' kalapot, akármillyen szabásu volt, három sarokra varratta, és úgy parancsolta viselni, hogy az eggyik sarok a' fogásra előre halgasson. Az iskolában föltetette; „ne üllyetek és ne tipródgyatok rajta, mondá; a' fő annak a' szege; ne büntessük a' szüléket elkerülhető költséggel, kiknek úgy is sokba kerültök. Ha vendég jő be: vegyétek le, mert a' vendéget meg kell böcsülni: ha kimegy, tegyétek föl." Szerette az akkori módi szerint a' porzott hajat, 's ezt ünnepen, vasárnapon elmulasztani tilalmas volt. Ez sem hijába való szoktatás volt a' tisztaság szeretésre. Megkivánta, hogy a' dolmány iskolában és az útszán végig bégombolva legyen. A' rongyos ruhást viszsza üzte. „Foltos ruhában bejöhetsz, mondotta: de rongyosban ha jösszsz, kiverlek. Eggy szál czérna, tő, eggy folt nem sokba kerül; ha nincs a' szabónak mit adnod: akaszd föl magad, de az én eskolámban akarom, hogy tisztán jelenny meg." Hallod-e deák! az útszán, uton utfélen meg ne álly; ne halgatkozzál; hátra ne kacsingass; szegletet ne támaszsz; ha mellettem elmész, kalapodat ne kop-

tasd, és rám se nézz. Senkivel ne trécselly; nem te reád bizták az Ország dolgát." 's t. e'ff.

Szün-napokon megkivánta, hogy minden tanulója a' város sánczaiban délután a' laptajátékra megjelennyen; ki elmaradásának megnyugtató okát adni nem tudta, megleve büntetve. Nyárban tanitványit az újvárosi sikon, hol legkevesebb ember szokott megfordulni, öszsze-gyüjtötte, 's őket előbb eggyenkint lépésre, fordulásra, hajladozásokra: azután csapatokban, majd halkal, majd sebesen lépni, jobra, balra kanyarulni tanította. Rendelt tizedeseket, kik a' gymnastikához tartozó esetekben tizedeikre vigyázni köteleztettek. Futtatást is parancsolt, hoszszabb vagy rövidebb pályában. Igy tartott estvéig. A' csillagok följöttével, ezeket mutogatta és magyarázta. „Ez az országut, mutatá pálczájával; ez a' keresztcsillag, kaszás, vadlegelő, ökörpásztor, kaszahugy, Jupiter 's a' t. Lásd amott a' fiastyukot, melly ⁂ az az a' Magyart jelentő betübül áll." 's t. e'ff.

A' katonaság 1792—3—4-ben huzódott föl az alsó vidékekrül, és ugyan nagy része Győrön által. Mikor? mellyik Regement jövend? előre tudósítva lévén: ha iskola napon érkezett is valamelly magyar Regement, a' szegzett óra előtt kivezette tanítványit a' vásárállásra, és míg a' Rnt elközelíttene: beszédet tartott a' hazához, királyhoz való hüségrül, vitézségrül, hadi dücsőségrül, számos példákat hozván föl, a' régi görög, római, magyar üdökbül. Mikor már a' Rgnt közel járt: „rendbe deák! kiáltá; vigyázz!" 's a' kitanult kis csapat egyszerre olly lineában állott, mint a' nyilveszsző; a' vezér Professor pedig szélrül a' jobszárnyon, mint eggy sudaras pálma szál. Mikor a' katonaság már által kelt: „gyerek! mondá: ha majd a' magad kenyerét eszed, megböcsülld a' magyar katonát, mert ő viaskodik, hogy békével

lakhassál a' földön, mellyet a' te urad Istened adott néked."

Ezek a' mutogatások, és buzdító beszédek, úgy fölhevítették a' gyermekeket, hogy többször játszanának katonásdit, mint laptást, magyar és török felekezet név alatt. Sánczokat víttak és védelmeztek; a' sikon meg meg ütköztek, olly tüzességgel, hogy csak az ellankadás vetett véget a' harcznak. Méltó megjegyzeni, hogy a' török felekezet mindenkor néhány fővel többül állott a' magyarnál: még is az erőlködés olly megátalkodott volt eme' részrül, hogy amazt mindenkor megtorlaná; és mint az illyen esetekben történni szokott: a' mi tréfán kezdődött, nem tréfán végződött.

A' fél fél esztendei examen után nem hagyta henyélni tanulóit: de leczkével sem fárasztotta: hanem nevezetes történetek elbeszéllésével mulatta; mellyeket olly édességgel és morális alkalmaztatással adott elő, hogy a' gyönge halgató éhezvén és szomjuhozván taníttójának beszédét, egészen az ő ajakától függött. Ezzel ő kétség kivül arra nézett, a' mit eggy Tudós a' Taníttóknak tanácsolt; hogy t. i. taníttásokat ébresztő találmányokkal, és kellemes előbeszéllésekkel édesíttsék, mellyek a' figyelmetességet élesítteni szokták. Innen az a' haszon is származott, hogy a' gyermek elme sem a' szüntelen való feszülésben meg nem gyöngült, sem az unatkozásban el nem tunyult: mert ollyan az elme, mint a' szántóföld, mellyet meg meg kell nyugosztalni, hogy annál vígabban teremjen; de mívelni is, hogy a' buja gyomtul el ne boríttassék. — Igy formálta Fabchich kisded nevendékeit.

Mikor hagyta légyen el a' grammatikai osztályok taníttását, önnön magától értsük Pindar. 288. l. „Szerelmes társaimnak kebelébül az 644.

olimpias 1 eszt. Szüz havának 31-dikén könnyeimnek zápora közt kibucsuztam." Az az: 1798. A' Győri Seminárіumban a' theologiai karban az erkölcsi 's pásztori oktatásnak, és Egyházi törvényeknek taníttója lőn, melly hivatalát haláláig viselé. Ez üdőközben dolgozta ki kedveltt Pindarusát, és a' kissebb lantosokat. Aeschylust és Sophoclest is lefordíttá, mellyek kéziratban maradtanak. Euripidessel félig készen vala, midőn nagy igyekezetének és életének uttyát állá a' halál 1809. December 23-kán. — Nem a' munkasuly ragadta ki őt közülünk, melly inkább testi lelki élelme volt: hanem a' város vívásának gyászos késéretei, és következései. Kisded tulajdon háza, az ő kedves athenéuma le és beégett, válogatott drága könyvei részint el, részint megégtek. A' tüzoltás körül való erőlködés meghüttést; pótolhatatlan kára aszaló bánatot okozván néki: a' hoszszabb életre érdemes magyar férfiút elgyöngítették, és a' halandó élőknek legutolsó végére juttatták. — Kedves Taníttóm! örök békében nyugodgyék, és áldva legyen minden legkissebbike halandó részednek! Csak e' csekélység, a' mit néked hálául áldozhatok; de tudod te, hogy valamint éltedben tiszteltelek, szerettelek: úgy most is nem kénszerítve csordulnak sirboltodra könyhullásim!

Mivel itt Rájnis József emlékezete elő fordul: jónak találtam a' Tud. Gyüjt. 1823. IX. K. 35. lapjának néhány soraihoz ím ez függeléket adni. Bizton cselekedhetem én ezt mivel a' Férfiat már 1792-ben ismérém. Ismét ujra 1803—1804. Győrben laktomkor őt gyakorta meglátogattam, töle sokat hallottam és tanultam. Ő is viszontag engem több izben megkeresett; uj darabjait előttem vagy elmondotta, vagy irva által adta.

Volt Rájnis közép termetü, testes, széles vállu, piros, tiszta, tellyes képü, sürü szemöldökü, nagy általható szemü, rövid nyaku, feje valamennyire előre bukó, hihető a' sok irástul és olvasástul. Szeme és szája mindenkor mosolygó, de melly mosolygás a' gunyolásra hajlékony embert könnyen megismértette; éppen úgy mikint ötet Kalauzához irtt Megszerzése billyegezi. Beszéd közben föcsögő, 's ezért száját gyakorta törölgette. — Nem éretlen, hanem éles szavu. Én a' német accentust nem jegyzettem meg beszédében; de ki is hihesse ezt Rájnisrul, sok szép magyarsággal irtt munkái kezünkön forognak? — Nem lassu botorkáló járásu; hanem apró szapora lépésü, a' minn nem eggy izben történt Fab-chichchal öszsze szóllakozása. „Mit fut úgy bátyám Uram, mint a' für? mondá Fab. hiszen nincs tatár a' hátunkon." Csodálkozom öcsém, felelé R. hogy azokkal a' gólya lábaiddal el tudsz maradozni; nekem kinzó unalom veled mászkálnom, mintha teknyös békátul kölcsönöztél volna lábokat." Nem egyszer ebédeltem vacsoráltam vele: de hogy különösen akkor lett volna dévaj, mikor kénnye szerint jó asztalhoz italhoz férhetett, soha nem tapasztaltam. Kár vala öt e' váddal alacsonyíttani! Ö dévaj volt mindenkor; az az: elmésen tréfás; de könnyen ingerelhető, és csipős. Görögül, deákul, magyarul, az ékes velös mondásoknak valóságos tárháza volt, úgy hogy korának hanyatlásában is bámulni lehetett emlékezetének hüségét. Nem volt tárgy, mellyhez ö tudománnyal és válogatott példákkal szóllani nem tudott volna. Valóban véle társolkodni nyereség volt. — Abban vétkesíttik, hogy a' dicséreten fölötte kapott; de nyullyunk szivünkre, és kérdezzük: ki vagyon gyarlóság nélkül? Tegyük ide azt is, hogy csaknem egyedül ez volt

sok érdemeinek enyésző jutalma; annak a' férfiunak, kinek a' haza fáradozásiért, szerencséjének föláldozásáért örökre adósa maradt. Igazán elmondhatta P. Pápaival: „nulla mihi a quoquam gratia facta praeter splendida promissa. At si promissionibus Magnatum Literatos apud nos sustentari oporteat, ii utique bonis saepe dentibus male comedere cogentur." Csipősebben enyeleg Mozárt Leopold, Salzburgischer Vice Kapellmeister, apja a' Bécsi hires Mozártnak; in der gründlichen Violin-schule. Augsb. 1770. S. 15. „Es scheinet wirklich, als wenn die alten Zeiten wiederkommen möchten. Man pflegt, wie man sagt, dermal schon an vielen Orten die Gelehrten und Künstler mit lauter Bravo fast zu vergöttern, ohne sie mit einer andern gebührenden und nachdrücklichen Belohnung zu beehren. Allein dergleichen magere Lobeserhebungen sollten den Herrn Virtuosen auch eine Natur der Götter einflössen, und ihre Leiber verklaeren, damit sie von himmlischen Einbildungen leben könnten, und nimmer einer zeitlichen Nothwendigkeit bedörften." L. Pindar 298 l.

Horvát Endre.

5.

E. és B. Sziget Vár védelmében 's elestében egykori Fraxineus János külföldi Szász tanúsága szerént.

Rendithet a' sors szívet a' Bajnokban,
De törni Lelkét, — arra képtelen!
Szeressen a' Gyáva bajt, 's veszélyt mellőzni,
A' jó Vezér küszködve hal, 's fog győzni.

* * *

Elsüllyed e' század 's kidűl Magzatja
Melly Harczaimból ismér engemet,
De egy később porom' meglátogatja
Forró ajakkal áldva estemet.

Zrini Traged. Szemere ált.

Megdobbansz Olvasóm, hogy Értekezésemben Fényt az Árnyékkal, karon fogva párosodtan állitok elődbe; — de örömre fordúl álmélkodásod, midőn már a' világ láttára égig emelt Hős Történetet, melly eddig csak homlok óldalról mutattatott, immár köröskörnyűl világosságra derülten szemlélheted.

Nem állítom elődbe, halhatatlan Zrinyinek magasztalóit; — nem a' Római Pápa, 's világi Fejedelmek dicsőitő Leveleit, — nem az Ékesenszóllók beszédeit, — nem szinte felhőkig ragadtatott Költőknek verseit, énekeit, — nem a' Történet-íróktól örökségnek feljegyzett Hős tetteit, — nints is bátorságom az elfajúlt Maradéknak példáúl tennem Hívségét, Haza szeretetét, — ezekért, és Nemzete dicsőségéért életének feláldozását, — nem említem Nagy Lelkének Kőfaragásokban, Rajzolatokban, és Rézmetszetekben a) czentúl sem alkonyodható

a) Fájlalom valóban azt a'Nagy Lelkű Hős eránt felesleg lévő buzgóságot, mellyel annak hibásan képzelt arczúlatja

örökösitését; — de a' mit éppen nem reménylhettél, egy a' Halhatatlan Hös balesetén síránkozó Tanúbizonyságot hozok világosságra; — nem Magyar, sem Horvát, hanem külföldi, és egésszen idegen Német Szász, de egykori, és éppen Magyar országban a' Csata-piarczhoz közel volt Fraxineus János Deák Poëtának siralmait közlöm veled.

M. FRAXINEUS JÁNOS Gothai fi, és koszorúzott Vers-Szerző (Poëta Laureatus) a' Szász Birodalomban már hajdan virágzó Schulenburgi Nemzetségből származott Schulenburgi Sándornak vándorlásait ékes Deák Hexameter versekbe foglalván, illyen Czim alatt közre botsátotta: Alexandri Schullenburgii Saxonis Eqvitis olim et Nobilissimi et Fortissimi vita tribus Libris illustrata. „Habes Candide Lector Eqvitis prima „Tyrocinia, Militiam, Peregrinationes, et Itinera „in Galliam, Britanniam, Italiam, Meliten, „Aegyptum, Palaestinam, Noricum, PANNO„NIAM, Sarmatiam et Daniam suscepta. Nunc „in Lucem edita a Joanne Fraxineo Tyrigeta „Poëta Laureato. Mense Martio A. MDXXCIII. „Vittemb. Typ. Clementis Schleich Calcographi „in 8-vo 368 lap."

Fraxineus életének, 's több Tudós foglalatosságainak kinyomozására hijjában forditám szorgalmamat, mivel számos Bibliographussaim Munkáiban nevére sem akadtam, azért a' könyv Rit-

---

mind a' drágán festett képében Krafft által, mind pedig Gróf Festetits László által Bétsben rézmetszett Nyomtatványokban Hazánk fijainak tiszteletül elő adatik. — A' Nagy Hösnek 1566-dik esztendőben rézre metszett, és kinyomott eredeti képe Gyüjteményemben vagyon, de ez minden mostani Képzetektől annyira külömböz, hogy amazok által Zrinyi éppen nem ábrázoltatik.

kaságát méltán bizonyithatom, és igen lehettségesnek gyanitom Fraxineus Deák nevének a' Német Eschen, vagy Eschenburgból lett származását: azomban Verseinek Schullenburg Danielhez benyujtott ajánlásával kinyilatkoztatja, hogy Commensalissa volt, és így vagy a' Versezet Hőssének Schulenburg Sándornak, Daniel Báttyának; vagy pedig, magának Dánielnek Nevelője lött légyen.

Schullenburg Sándor az Egyházi Reformatio alkalmatosságával Agostai Vallásra hajolván, a' szerencsétlen ütközetek után akkori szokásként vándorlásban, és mint Nemes Vitéz több Fejedelmi Udvarok' szolgálatiban Vitézlő életét gyakorlani kivánta; — indúlt azért Olasz országnak, hol éppen Ötödik Károly Császár Ferencz Franczia Királlyal viaskodott, — onnan Melitába által evedzvén, a' Keresztes Rend Vitézinek Törökök ellen nyert diadalmas győzedelmeiben részt vett, Aegyptom, Palaestina, és a' Görög Tartományokon által kelvén, vissza tért Romába, és a' Tarentói Révparton Tengerre szállván; Triestben kikötött; — ott megértvén a' Török ellen Magyar országban Győrnél már 80 ezerre egybegyűlt segéd seregeknek Táborozását, Édes Annyának és Daniel öttsének szerentsés megérkezéséről hirt adott, maga pedig Vitézi Tetteivel frissebb borostyán koszorúkat kivánván Nemzete Társaságában is érdemelni, Bétsbe sietett; — hol Swendi Lázár Császári és Királyi Belső Titkos Tanátsos, és Fő Vezértől a) szivességgel fogadtatván, a'

a) XVI-dik Századnak jeles Hőssе vólt ő, ki nagy Tudománnyára, — mély Politicai belátására, — és Vitéztetteire nézve sem a' külföld, sem pedig Austria Tudóssaitól érdemeihez illőképpen mind eddig nem magasztaltatott. — Vitézségének köszönhetik a' Fejedelmek ellenségeiken vett győzedelmeket; — nekie

Győri nagy Táborba szinte akkor érkezett, midőn már II. Szolimán két száz ezert felülhaladó hadával Hös Zrinyit Sziget Várában ostromlotta, és mind addig a' Táborban múlatott, még Sziget várnak eleste, 's meghódolása után eloszlottak; — Swendi a' Seregek egy részével Kassára ment, Schulenburg is hozzá kaptsolván magát Lengyel országon keresztül Hazájában a' Szász Birodalomba vissza tért; — a' hol kinyugtatván annyi Vitéz foglalatosságokban elfáradt Tagjait, Dániel öttsénél az örökké tartó nyugodalomra által kelt, és ezen Három Könyvben előadott hosszú Hös Versezettel Testvérének vigasztalására Fraxineus által megtiszteltetett, 's örökösittetett.

Előadom immár Fraxineusnak Halhatatlan Zrinyink felett ékes deáksággal éneklett siralmának, — de csak tárgyamat érdeklő Verseit, a' ki idegen Német lévén, a' miképpen Nagy Lelkét magasztalja, úgy a' segéd Seregektől megtagadott segedelmet érzékenyen imigy sajnálja: Libro III. pag. 295.

Interea Caesar Turcarum milite saevo
ZIGETHUM oppugnat totis et viribus Arcem.
. . . . . .
Glans volat e Cannis tenues impulsa per auras

---

egyedül a' Vallás dolgában egymás ellen felhevitett Népek a' Fejedelmi engedelemmel elsőben megállapittatott Türedelmet. Bár valaki Hazánkra nézve is illy nevezetes Hősnek valódi megismértetését egykori tanúbizonyságokkal felvilágositaná! Utasítom azt a' többek között általa Német nyelven kiadott Hadi Discursussaira, — és ezen ritkább munkájára: Consilium oder Bedenken an Kayser Maximilian den II. von Regierung des H. Römischen Reichs — dann Freystellung der Religion. Gestellt durch den Wohlg. H. Lazarum von Swendi Freyherrn u. Ihr. K. M. geheimen Rath. Hernsheim. d. 15. Maji 1574. gedr. Frankf. 1612. 4-o.

Cum sonitu horrîsono : gemitum dat terra, resultant
Ad tonitru sylvae ; picea caligine caelum
Densatur : trepidant Matres, pavidaeqve puellae.
Instat, et obsidione gravi Thrax omnia tentat.
. . . . . Nec parcere cuiqvam
Constituit. Qvis fulminibus non territus istis
Abjiceret mentem ? qvem non vis tanta moveret ?
. . . . . Verum SEREÍNIUS Heros
Restitit impavidus : — *Solymanni* reppulit ictus :
. . . . . .
Adjutus sociis, qvos Mars sensim abstulit ense.
Postqvam ubi nulla data est vitae, — spes nulla salutis ;
Exspectabat enim sibi mitti ex millibus istis *)
Praesidium, et Belli metuendum Robur in hostem
Martis in hoc aestu Socios compellat, et infit :
Duriter obsessi sumus, et discrimine vitae
Jactamur, — qvae sit nostri fortuna, — videtis ! —
Ventum ad supremum, — animos exsolvite curis :
Mittite vos Christo : — vos inqvam fidite tanto
Servatori Hominum ; cujus nos sangvine Cives
In libertatem positi, — in cedroqve notata
Nomina nostra. . . . . Averno
Insultemus, et his Furiis. — Victoria Coelo
Adveniet. – Qvod si cedet haec Sententia menti ;
Si vos raptat amor Patriae : insurgamus in hostem, —
Conjunctim moriamur, — et in media arma ruamus.
Venit summa dies, et inevitabilis hora !
. . . . . .
. . Vos durate animos, — Vos crédite Christo —
Vestra in morte salus, — victoria certa seqvetur :
Dux aderit nobis — animas Deus eximet istis
Compedibus ; — nam *dulce mori pro Laudis amore*,
Proqve Focis, — *Arisqve sacris*, — *pro Caesare*, — *Christo !*

*) Jaurini congregatis.

Dixerat haec: aptaque humeris Thoraca coruscum
Subligat atqve ensem, caestumqve pondere ferri,
Et Galea aurata fulget SERIENIUS Heros.
Exoritur clamorqve Virum, clangorqve tubarum
. . . . . .
Haec ubi conspexere viri, qvos undiqve captos
Cinxerat hostis acerbe furens, — mucronibus una
In Turcas strictis NICOLAO principe tendunt.
Pulvere tormenti incenso (praeceperat Heros
Ante sui interitum) tunc corpora mille videres
Aëra per Thracum galeasve, et scuta volare
Flammarum dispersa aestu, glomerataqve in alta
Nube. — *Stupet* Caesar Turcarum *fortia facta,* —
Virtutemqve Ducis generosi in funere laudat.
Namqve ubi multa neci misisset corpora Victor
(Zrinius)
Et Caesto stravisset humi: — Dux agminis ipse
Fortior occubuit pro libertate: — *Coronam*
Aeternam meruit, Decius Germanicus alter
Et *Vindex Patriae*! — Virtus invisa Tyranno
Collaudata fuit: . . . . . .
. . . . . O lacrymabile fatum!
Siccine Victor obis? — NICOLAO fortior alter
Non fuit in Castris; qvamvis exercitus ingens
Otia detereret, Rippam spumantis ad Istri. —
TE Tua non morti eripuit manus inclyta bello —
Non virtus, — gravitasqve animi, — non celsior astris
Spiritus!!! . . . . . .
. . . . . Hectora certe
Amissum qverimur, — decorandum in funere Lauro
Thessalica; — ante tamen bustum victoria pulla
Cincta sedet, gravitasqve animi celsissima, — vinci
Nescia, — et exeqvias Herois carmine deflet;
Praesidium dolet amissum. — Nam saepius Heros
Nostrorum auxilium, viresqve poposcerat ipsis
In foribus Belli, — tot tempestatibus actus!
Sed nil vota Viri valuere: relictus in Aestu: —

Obstitit invidiae furor; atqve insania faeda
Deseruit Comitem — nunqvam virtutis egentem!
Eripere hunc facile potuissent faucibus ipsis
Militiae florem, — *Libertatisqve Parentem!!!*
. . . . . Qvo nunc Germania nostra
Illa antiqva abiit? Romanis terror, et horror!
. . . . . Castrum insuperabile a) nostri
Amisere: loco vix rustica gaza recepta. — — —

J**.

6.

Az Iskolai Nevelésről Magyar országban.

Most, midön a' Haza' Atyjai által a' Nép, kegyes Fő Atyjának Felséges Fejedelmünknek Nemzetünk' boldogságára czélzó bölcs igyekezetét, Országunk' közönségesen tisztelt Nádor Ispánjának elölülése alatt, a' többi fontos tárgyok között a' Magyar országi Iskolai Intézetek elrendelése is figyelmes munkálkodás alá vétetik; ámbár gyengeségem és kicsinységem oda nem képes elérni, hova illy nagy elmék már el is hatottak; azonban éppen illy hivatalhoz készülvén, csekély vélekedésemet Hazámfiaival közleni, mint Haza' buzgó gyermeke, kötelességemnek tartom.

A' Nevelésről általában véve nem szándékom ez uttal szóllani, holott az idegen számtalan Irókon kivül, kik e' tárgyban dicséretes előmenetellel fáradoztak, eléggé kimerité ezt most legujabban N. T. T. Szilasy János Ur, az Egyh. Tud. Doctora, 's a' Szombathelyi Nevend. Papság' nagy érdemü Oktatója ezen czímü munkájában: A' Ne-

---

a) Szigetvár.

velés Tudománya. Budán. A' kir. Magy. Fő Osk. betűivel. 1827. két köt. n. 8-ad r. — Ezen igen nagy figyelmet érdemlő derék munkában minden a' mi a' neveléshez tartozik, böven ki vagyon fejtve; 's vajha mindennapi olvasó könyv gyanánt szolgálna! — Nekem egyedül az Iskolai Nevendékekről, előljárókról, fenyítékről 's a' tanulmányoknak mi módon lehető hasznosabb előadásáról szándékom szóllani.

Szép, és valóban nagy dolog a' nevelés' munkája, 's ha valaki megérdemli a' tiszteletet, a' Haza' figyelmét, valóban érdemesek arra azon derék Férjfiak, kik szorgos nevelésök, és okos tanitások által az ifjak' elméjét és erkölcsét mivelik, 's a' Hazának buzgó egyházi férjfiakat, rettenthetetlen bátor vitézeket, bölcs Cátókat, 's hasznos polgárokat nevelnek. — Nem egyedül azok vagynak a' közjó hasznára, kik a' bűnösöket védelmezik, békeséget kötnek, háborút indítanak: hanem főképpen azok, kik a' pénz pazarlásra és fajtalanságra rohanókat korlátok között tartják és vissza vonják; szóval: ha egyebet nem, a' jó erkölcsöket bizonyosan terjesztik. — Illy értelemben szóll Seneca, 's ezt teszi utána: Valljon az teszen e' többet, ki az idegenek és polgárok köztt vagy mint Bíró a' többi törvényes Birókkal itéletet hoz, vagy az, ki, mi az igazság tanítja, 's mi a' halál' megvetése, mi az Istenségről való értelem 's melly nagy jó legyen a' tiszta lelki ismeret, oktatja? — a). Ez, az ifjuság' Előljáróinak, ez azok' Oktatóinak valódi szent kötelessége, 's ha, a' mint Cicero mondja: b) semmi nagyobb, 's jobb dolgot, 's kötelességet a' közjóra nézve nem teljesíthetünk, mint ha az ifjúságot tanitjuk, és oktat-

a) Seneca de Tranqnil. Cap. 3.

b) Cic. de Divin. cap. 2.

juk, valóban nagy figyelmet érdemel akkor a' Nevelői hivatalra választandó Férjfiaknak személye, erkölcse, tudománya.

De minekelőtte e' tárgyról szóllanék, szükségképen említést kell tennem a' Szülői nevelésről, melly fundamentomát teszi a' jövendő iskolai nevelésnek. — Vagynak, nem tagadom, Hazánkban is olly gondos Atyák, kik mint Plutarchusnál a) hajdan ama' nagyobbik Cato sulyos hivatalaiknak terhei között is vesznek magoknak annyi időt, hogy serdülő gyermekeiket nem bízván oldalok mellett lévő bármi jeles Oktatóikra, kezdő fejtődésöktől fogva végig, mind testi, mind lelki nevelésben magok oktatják, gyakorolják; — vagynak Hazánkban is L. Aemilius Paulusok kik legszebb és legfőbb kötelességöknek tartják gyermekeik' fontos nevelését b). Vagynak a' Magyar Anyák között is Corneliák, Aureliák Attiák, kik gyermekeiket minden pompának, fényüzésnek, 's asszonyi begyeskedéseknek egész megvetésével legfőbb kincs gyanánt tekintik, 's minden igyekezeteiket az okos, erkölcsös, és jó nevelésre forditják; — de fájdalom! — ezen néhány jelesek' dicső számát melly sokkal feljebb haladja azoké, kik meg nem érdemlik, hogy az Alkotó őket ama' szép atyai 's anyai nevezetre, és méltóságra érdemesítette. — Vagynak t. i. még Nagyjaink között is némellyek, (tisztelettel, 's egyedül csak jót eszközölni vágyó hazafiúi igyekezettel legyen mondva), kik jobbnak állítják gyermekeiket holmi idegen, szabad gondolkozású, 's gyakorta vallástalan, néhány nyelveket ugyan fecsegő, de nem próbált tudományú Nevelőkre bízni, 's azoknak önkényes gondviselésére el annyira általadni,

a) Plutarch. in Cat. Maj.

b) Idem in Aemil.

hogy magok atyai 's anyai kötelességeiket csak annyiban ismerik, mennyiben nevendékeiket nemzették, táplálják, 's ruházzák. — Vagynak Hazánk' érdemesebb Nemesi közül olly szülök, kik ugyan derék Hazafiakat kivánnak csemetéikből nevelni; 's minden igyekezeteiket arra fordítva lenni gondolván, felvesznek némelly tudóska Nevelöket, kik éppen úgy értik a' Nevelés' tudományját, mint a' varga a' Philosophiát. — Avagy, ha valóban tanúlttak, 's a' nevelésre legalkalmatosabbak, gyakori példából látni, hogy a' megvetés' tárgyaivá tétetnek: inasi szolgálattal aljasítatnak, tanitványaik után helyeztetnek; azoknak gorombasági által illettetni egész jussal engedtetnek. — Hogy' menjen illy Nevelö valamire nevendékével? holott tisztelet 's tekintet nélkül haszontalanúl iparkodik akarki is Tanítványja' kívánt elömenetelét eszközölni. — Vagynak végre ollyanok még a' nemesebb szülök között is, de legtöbben a' közép sorsuak közt, kik egész az iskolák' küszöbéig magok nevelik ugyan gyermekeiket, de nem a' józan nevelés' szoros rendszabási szerént; — kiknek midön példát kellene adni a' mértékletes életre, zabolátlan részegséggel 's tombérozással ellenkezöt mutatnak; — midön dicsö példákkal hasonló dicsö tettre hajló indulatot kellene a' gyermek' mellében gyújtani, akkor az asztalok felett nem egyéb hallatik az erkölcsöt 's lelket vesztegetö anecdótáknál: midön a' tiszta fedhetetlen életre kellene öket szoktatniok, tulajdon trágár 's botránkoztató életökkel rontják a' gyermek' ártatlanságát; midön a' szelídségre, felebaráti szeretetre, jámborságra kellene gyengén hajló természetöket ingerleni, akkor magok, vagy feleségeikkel, vagy cselédeikkel szüntelenül tartó villongások, perlekedések, 's verekedések közt vagdalják ki a' szép nevelkedésbe indúlt csemeté-

nek gyökereit; midön végre a' pajkosságtól, kevélységtöl, rágalmazástól kellene öket tiltaniok; akkor az Atya illyen ollyan teremtettével inti gyermekét, megvetéssel fogadja ember-társát, 's az Anya öszve ülvén a' játszó asztalkánál jó Barátnéival, a' jelen nem lévöket ezer kissebbítésekkel, rút nevekkel, rágalmazásokkal illeti, 's örül: ha nevendéke valami elmés gúnyolást tud ellenök mondani; kaczag az Atya, ha fia megtanúlván a' kocsisoktól a' teremtettét, 's még többet harsányan kitudja mondani *).

---

*) Nem csak mi panaszolkodhatunk illyen nevelés ellen, minden idöben 's minden Nemzeteknél voltak, 's vannak is rosz nevelö szülök, holott még Quinctilianus is imígy panaszolkodik a' maga idejebeli Római szülök ellen: L. I. C. 2. Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus, mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, et jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os, instituimus. In lecticis crescunt: si terram adtigerint, e manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus, siquid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu et osculo excipimus nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Nostras amicas, nostros concubinos vident; omne convivium obscoenis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consvetudo, deinde natura. Discunt haec miseri ante quam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt. — Szinte e'képpen panaszolkodik Juvenalis is a' XIV. d. Satyrájában midön így ír:

Plurima sunt Fuscine et fama digna sinistra,
Quae monstrant ipsis pueris traduntque parentes
Sic natura jubet; velocius, et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica, magnis
Cum subeant animos auctoribus. Unus et alter
Forsitan haec spernant juvenes, quibus arte benigna

Az így nevelt gyermekek végre alkalmatosokká találtatván arra, hogy az atyai 's anyai károkból kifeselvén a' nyilvánságos iskolákba adassanak. Eljönnek, vagy az Atya, vagy az Anya; elvezetik őt az Előljáróhoz, el a' Tanítóhoz. — Ajánlja, hogy az ő gyermeke vagy Nevelő, vagy maga által már minden jóra eleve elkészítve vagyon: kéri atyai gondoskodás alá vétetni, 's bizodalmat mutatva, ezer gyötrő érzések között, forrón ölelve, csókokkal halmozva szállásán hagyja. — Alig mulik azonban egy hónap, bejön az érzékenykedő édes Anya, vagy Atya, kérdezi az Előljárókat: hogy' viseli magát kedves gyermeke? — Ha dicsértetik, óh be derék emberek! — miképp magasztaltatnak! — Ellenben, ha az elkényeztetett szabad életre szoktatott, semmi fenyítéket nem ismerő csintalan, 's tanulmányaival sem törődő gyermek eránt az említett Előljárók ítéletöket egyenes szívvel kimondják, avagy kíntelenek is voltak megbüntetni a' vásott gyermeket;

Et meliore luto finxit praecordia Titan:
Sed reliquos fugienda patrum vestigia ducunt
Et monstrata diu veteris trahit orbita culpae. Azért utóbb ugyan ezen Satyrájában e' következő tanácsot adja:

Nil dictu foedum visuque haec limina tangat,
Intra quae puer est. . . . . .
Maxima debetur pueris reverentia. Siquid
Turpe pares, ne tu pueri contempseris annos,

Sed peccaturo obsistat tibi filius infans. — Íme! nem éppen ezekről panaszolkodunk-e mi is? — Ne vegyék tehát rosz néven azon szülők, kiket talán Értekezésem villámai érdekelnek, nem annyira ellenök szándékom kikelni, mint gyermekeik' jövendő boldogsága eránt figyelmesekké tenni — Az iskolai Előljárók pedig vígasztalódjanak, hogy nem elsők, sem utolsók, kik illy szülőkkel 's illy nevendékekkel küszködnek.

's ez panaszt teve: hogy Elöljárója vele keményen bánik, söt némelly hazugságokkal toldja is a' dolgot: — ekkor már tele torokkal kissebbítetik a' gyermek' boldogságán szívből iparkodó Nevelö; — gorombának, — kegyetlennek mondatik, gyülöltetik. — Nem elégesznek meg illy szülök azzal, hogy magokhoz hasonlók elött nyelveskednek azok ellen, hanem a' gyermek' füle hallattára káromolják, mocskolják, illetlen csúf nevekkel szidalmazzák, 's így letapodván a' Nevendék elött azt a' tanítványi tiszteletet, mellyet inkább gyújtani kellene, mi csuda, ha az Elöljárónak minden iparkodási, minden atyai oktatási füstbe mennek, haszontalanokká válnak? — Vagynak olly gyenge szülök is, kik gyengébb elméjü gyermekeiket is erőszakkal a' legélesebb eszü egész iparkodással törekedö legjelesebb gyermekek' sorába kívánják helyheztetni, 's el nem hitethetik magokkal, hogy azok elömeneteli rendökben (Classificatio) elöbbre nem tétethettek volna, ámbár a' Tanító lelkiismeretének legszorosabb ítélete szerént cselekedett; 's ezen igazságos tettéért, mind magát az illetö oktatót, mind annak tisztes Társait a' legalacsonyabb méltatlanságokkal illetni semminek tartják, meg nem gondolván, hogy illy vigyáztalan tettökkel elöbb utóbb tulajdon homlokokra fognak billeget nyomni, 's a' közjóra czélzó Intézetet eddig tett egyenes lépéseiben gátolván, vétkes részrehajlásra erőltetik, 's többi polgár társaiknak kipótolhatatlan kárával rongálják. És így, midön leginkább látszatnánk atyai 's anyai kötelességeinket abban teljesíteni, hogy gyermekeink' szorgos nevelése által azoknak jövendö boldogságát elömozdítjuk, akkor leszünk azoknak éretlen kedvezésünkkel gyilkosi, rontói, halálos ellenségei. — Ennyire menénk a' kipallérozott században! ennyire a' felvilágosodott idökben!

Azon Szülöknek, kik, hogy gyermekeik szülessenek, majd csak nem az egekkel harczra kelnek, meg kellene még akkor, midőn a' szerelem bájoló ecsetje a' páros életet legkellemetesebb színnel festi képzeletökben, gondolniok: ha elégségesek lesznek-e a' Szülői szép, de terhes hivatalnak elviselésére; — de mi igen megcsalatkoznak illyen házasok, kiket az Isten szép gyermekekkel megáldott, kivánságaikban, — a' mindennapi tapasztalás eléggé bizonyítja. — Ugyan is, a' természet szép indulatot önt a' gyermekbe, 's az okos szülőnek teljes reménységet nyú tana; de a' nevelés tudományának nem értése a' szép indulatot még sarjadzó korában kiirtja, a' jó reménységet porba tapodja, és megsemmisíti; mert soha azon fáról öszzsel jó gyümölcsöt nem szedhetünk, melly tavasszal nem virult; a) akkor virúlhat pedig, midőn kertészének gondos keze tisztogatja ápolja, 's mindent, a' mi neki veszélyt hozhatna, szorgosan elhárít. — Hogy tehát a' Szülői jó nevelést az Iskolai nevelés kivánt jó gyümölcsökkel tetézze, minden Szülöknek ismét meg' ismét ajánlom dicsért Szilasy János Urnak Nevelés Tudománya czímü megbecsülhetetlen munkáját; azon óráikat, mellyeket külömben talán hivalkodva kell tölteniök, fordítság ennek csendes, figyelmes olvasására, 's nevelésök' módját alkalmaztassák annak rendszabásaihoz.

De úgy tetszik, buzgóságom kelleténél is tovább rándíta; mert ámbár ezek, miket előre bocsátnom szükséges vala, értekezésemnek alapjai, nehogy azonban hosszas legyek, czélomhoz közelítenem illik.

Eljönnek tehát akar a' feljebb magasztalt derék Szülöknek jól, szorgosan, 's czéleránnyosan

---

a) Gvevara Epist. et Dissert. Part. II. p. 87.

nevelt, akar a' hosszasabban érintett vigyáztalan és gondatlan Nevelőknek gyermekeik a' nyilvános Iskolai Intézetekbe; mert hogy a' honni (privát) nevelés a' gyermek' jövendő életére nézve, akar mi hivatalra alkalmaztatik, nem czélerányos, azt e' következő rövid okok is eléggé bizonyítják:

a) A' közönséges Intézetekben próbált, tanúlt, jámbor, erkölcsös és minden tekintetben a' Felsőbbség által arra alkalmatosnak talált Tagok vezetik, kormányozzák és gyakorolják a' nevendék' erkölcseit, 's tudományát, és pedig a' Felsőbbség által kiszabott, és nem csalható utmutatás szerént, mellytől csak egy lépést is eltávozni tilalmas. Ellenben a' magán nevelésben kiki maga tulajdon, sokszor hibás főtétele (principiuma) szerént nevel, 's a' szerént adja a' tudományokat is elő, mellyek gyakorta a' nevendék' jövendő sorsához alkalmaztatva nincsenek; — de külömben is: van e egy illy jó életben uszó külön Nevelőnek az a' közjóra czélzó buzgósága, mit egy nyilvános Nevelő egész gyönyörüséggel érez?

b) Ha a' nemes vetélkedés, a' nyilvánságos próba tételekből várt dicsőség nem lelkesíti a' Tanuló Ifjuságot, a' szabadabb élet' neme, a' más társokat felül múlni törekedő vágyás' elfojtása bizonnyára nem gyújt a' nevendék' mellében elégséges tüzet az iparkodásra.

c) A' Szülőknek szüntelen való jelen léte, 's társalkodása, és néha-fájdalom! — érzékenykedő gyengesége is és kedvezése a' gyermeket Tanítója ellen makaccsá engedetlenné teszi; — holott a' nyilvános Intézetben az Előljárói tiszteletnek, 's a' Tanitványi szent engedelmességnek sérthetetlenül kell maradnia a' Felsőbbségi Törvényszabások' következésében; 's mig a' Tanító 's Tanitvány között illy kölcsönös szövetkezés nem köttetik, nem lehet sikerét várni a' nevelésnek, mert a' vad fának,

bár mint dajkáltassék is, jó izü szelid gyümölcse soha sem leszen. — Szóval, hogy Quinctiliánussal szóljak, ki hasonlóúl, még az ő idejében is, mellyben a' legjelesebb Oktatókra szert tenni ritkaság nem vala, a' nyilvános nevelést és oktatást leghelyesebbnek, 's hasznosabbnak itélte: többnyire azon ifjakból, kik az iskolákat gyakorolják, olly Férjfiak készítetnek, kik ma holnap a' közjónak, 's polgári társaságnak nyilvános tagjai lesznek; szükséges tehát, hogy már fiatal korában szokjék a' többség előtt szólló bátorsághoz, 's a' lélek jelen lételét el ne veszejtse az illy nevendék a). — Hány buzgó Hazafiak, 's nagy elméjü tudós Férjfiak hallgatnak gyakorta, midőn a hanyatló közjónak legnagyobb hasznára lehetnének a' Vármegyék' 's Ország' gyülekezeteiben egyedül azért, hogy az atyai ház' magános falai közt, mintegy rejtett homályban nevelkedvén, nem szoktak a' többséghez, nem gyakorolták magokat a' nyilvános beszédben, 's tanulmányaiknak hasonló előadásában. Hogyan fogja bátran kimondani itéletét 's vélekedését az az akármelly Törvényhatóságnak Tagja, vagy Birója, ki szüntelen magányban nevelletvén, társaságban csak megszóllamlani is alig nyerhete alkalmatosságot? — Hogyan lép végre szónoki székébe az az Egyházi Férjfiú, ki egy temérdek hallgatókból álló sokaságot most lát szemei előtt legelsőben elterülni? — Legyen elég e' tárgyról tett érintésem! —

Kifeselnek, mondám, a' nevendékek szülőik' karjai közül, 's a' nyilvánságos Iskolák' Előljáróinak által adatnak, 's vajha ne úgy, mint Quinctilianus mondja: hogy nem az iskolákból viszik ki a' rosszakat, hanem magokkal az Iskolákba beviszik. — Már most egy egészen külömböző pálya-

a) Quinctil. Lib. I. Cap. 2.

ra lépnek; a' természetes Atyát, ki nekik csak életet adott, a' nevelő Atyák, kik lelki 's örökös javokra szolgáló életet adnak, váltják fel.

Minekelőtte ezeket az Iskolákba bévezetnénk, figyelmessé kell minden jóra való szülőket arra tennem, hogy gyermekeik szállása eránt fő gondjok legyen. Mi ajándéka lehet a' természetnek az emberi nemre nézve édesebb, úgymond Cicero a), mint kinek kinek tulajdon gyermeke? — Bizonytalan, mennyire terjedhet mind egyikünk élete. Míg élünk addig kell rajta lennünk 's előre gondoskodnunk, hogy azoknak magára hagyatása 's gyermeksége minél bátorságosabb oltalom 's őrizet által erősítessék. Nemde a' vad állatok megvívnak porontyokért, 's hogy sebet kapjanak, semmi támadástól semmi ütéstől el nem ijesztetnek b). Ha (tehát) a' fene vadak porontyaikat szeretik, minő kedvezéssel szükség nekünk lenni gyermekeinkhez? c) De ám nyilvánságos is az, hogy maga a' természet ösztönöz arra, hogy a' kiket szültünk, szeressük d). Úgy szeretjük, úgy oltalmazzuk, úgy tesszük bátorságba, ha minden tekintetben atyai gondoskodásunkat egyedül az ő javokra 's hasznokra függesztjük, 's ezt akkor teljesítjük, mikor szárnyaink alól az Iskolákba bocsátván, nekik mind testi mind lelki javokra nézve alkalmatos jó szállást is fogadunk. Gyakorta a' legjobban nevelt gyermeket a' Gazdáknak, Gazda-asszonyoknak, vagy hozzá tartozandóiknak rosz példáik soha jóvá nem-tehető kárba döntik. —

---

a) Cic. Orat. 1. post Red. ad Quirit. Cap. 1. ez Act. in Verrem. Lib. I. Cap. 58. Edit. Bip.

b) Idem 2. De Orat. Cap. 40.

c) Tusc. Quaest. L. V. Cap. 27.

d) Id. De fin. Bonor. et Malor. Lib. III. c. XIX. Edit. Berolin.

De a' gyermek' egészségére nézve is alkalmatos legyen a' szállás. — Ne arra ügyeljen az édes Atya, hogy olcsóbbat kapjon, vagy ollyant, hol a' gyermek eledelekkel torkig tömessék. Kisded korában kell a' gyermekët a' mértékletes élethez szoktatni, hogy annál egészségesebb, izmosabb férjfiú váljék belőle; — a' sok evés csak elpotrohosítja, a' mértékletesség pedig eleveníti. — Veszedelmes több tekintetekre nézve ollyan helyen szállást fogadni, hol a' gazda egyedül a' Deákok' tartásából kíván élni, hol számosabban egy lyukba öszve szorítatnak; mert illyen helyen csak egy találtassék az erkölcsiségre nézve mételyes, már mindnyájára elterjedett a' nyavalya. — Sőt gyakorta az uralkodó ragadós betegségek, hány illy öszve szorított szerencsétlen ártatlanokat áldozatokká, nem teszen! kiket azonban a' szülők, bár az alkalmasabb, becsületesebb szállásért valamivel többet fizettek volna is, megtarthattak volna. — Hallgatok azon veszedelmekről, mellyek illy öszve szorított társaság' titkos tetteiből gyakorta a' lélekre szivárkodnak, hallgatok arról, hogy egyik a' másikát csintalanságaival háborgatván a' tanulásban gátolja, 's gyakran czivakodásra, indulatosságra, 's véres verekedésre is fakasztja. — De hagyjuk egy kevessé a' nevendékeket, 's szóljunk már azoknak Előljáróikról. —

Minekutána tehát a' gyermek eljut arra az időre, hogy a' nyilvános Iskolák' gyakorlására alkalmatosnak találtatik, ollyan helyre szükség ötet adni, hol jó, értelmes, és minden tekintetben érdemes Tanítók találtatnak, kiknek már külső, tiszteletet gerjesztő tekintetök is szeretetet, bizodalmat, 's a' jónak követésére ingert gerjesszen a' nevendékben.

Jól tudván a' Tanító azt, hogy a' gyermeket által vévén a' szülőktől egészen azoknak alakjába

szükséges öltözni e, 's hogy minden illyes oktató valóságos Atya, következőleg annak édes kötelességeit tegye egészen tulajdonává. — Szükség azt is tudni minden okos iskolai Elöljárónak, hogy nem egyedül azért bizatnak az ifjak gondviselésök alá, mintha egyedül csak a' tudományok' előadására kellene ügyelniök, hanem, hogy egyszer'smind a' jó erkölcsökben is gyakorolják, és a' polgári kötelességekkel eleve megismerkedtessék. Fő tulajdonsága legyen azért minden Elöljárónak példás, erkölcsös életet nem csak külsőképen viselni, hanem belső meggyőződéssel szívéből is érezni; mert az ifjú' utánnozó természete ollyan, mint a' majomé, a' mit, főkép' azoktól, kik akar miképpen Elöljárói, lát, azt szorgalmatosan követi, s mintegy észrevehetetlenül belé szivárkodván tulajdonává teszi, 's így azoknak valamint jó, úgy rossz erkolcseik is teljes éltében természetévé válnak. — Nagy Sándorból még korosabb idejében is, midőn úgy szólván a' Világnak Ura volt, kitüntek azon hibák, mellyeket gyenge korában Leonidás Nevelőjitől magába szitt a). Azért mondja Seneca b) szükség a' gyermekeknek jámbor Tanitókat és Nevelőket adni. A' Dajkáknak és Nevelőknek erkölcseit az ifjúság tulajdonává teszi. Egy Platonál neveltetett gyermek midőn szüleihez vissza vitetvén Atyját nyelveskedni hallotta; ezt, úgymond, Platonál nem hallottam. Ennyi benyomást tesz tudniillik a' nevendékbe a' Tanítónak maga viselete 's szokása! — Azért Plinius is Corellia Hispullának, ki egy igen szép formáju gyermekét a' nyilvános iskolákba szándékozik vala adni, azt javasolá: hogy olly Tanítót keressen ki, kinek szemérmes, szent, tiszta, és fedhetetlen

a) Quinctil. Libr. I. cap. 1.

b) Seneca de Ira Libr. II. cap. 22.

erkölcse tündököljék, 's tekintete tiszteletet tegyen; ki a' szép ifjúnak könnyen sikamló korában nem csak oktatója, hanem örje is vezetője is legyen: egy szóval: ollyan Oktatónak, kitől elsőben ugyan a' jó erkölcsöket, azután az ékesszóllást, (mellyet én általában a' tanulmányokra terjesztek), tanúlja; mert a' tudományokat ha jól megtanúlta is az ifjú, de jó erkölcscsel nem bir, rosszúl tanult a).

Plinus' e' beli aggódásra a' mai időkben felesleges; nincs Hazánkban is semmi kétség, hogy ezen fontos és szép hivatalra alkalmas Férfiak ne rendeltessenek; holott a' legfőbb vigyázat és kormány a' Felséges fejedelem' kezében lévén, Ő, ki az ifjúság' nevelését 's népének boldogságát annyira Atyai szívén hordozza, bizonnyára olly bölcs rendeléseket is tett, mellyeknek utmutatása mellett a' Tanítói 's iskolai Előljárói hivatalra alkalmatlan, vagy ügyetlen személyek fel nem vétethetnek, mint az Iskolai Intézeteket elrendelő, 's nevelés módjáról kiadott, 's minden Intézeteknél szolgáló illy czímű könyv: Ratio Educationis Publicae per Regn. Hung. et Provincias eid adn. Budae Typ. et sumt. R. Univers. Hung. 1806, 8. maj. eléggé bizonyítja. Ezen hasznos, 's még, a' mint most várjuk talán bővebben kidolgozandó Rendszabás szerént, azok a' világi Előljárók, kik illy hivatalra választatva egész életünk' lefolyását a' nevelésben, tanításban töltik, lehetetlen, hogy a' mindennapi 's hosszas tapasztalás által tökéletesekké ne tétessenek, 's ha a' gyarlóság' közös átka alúl egyéb ember társaival egyetemben kivéve nem lévén, néha egyik, vagy másik közülök botlik, azért az egészet gáncsositani szint' ollyan éktelenség volna, mint azért, hogy egy helységben

---

a) Plin. Libr. III. Epist. 3.

egy tolvaj találkozott az egész helységet kiirtani; —'s nem azért van e minden Intézeteknél az Igazgató, hogy illyent kegyes intésével, 's az nem használván, keményebb dorgálással kötelességére emlékeztesse? — 's viszont, ha ez is tisztében el nem járna, hasonlóúl várhatja a' Fő Igazgatói hivatal' szoros észre vételét. — Azon Intézetekben pedig, mellyekben a' Tanítói hivatalokat a' Nagy Tiszteletű Szerzetek viselik, kiki látja, mi dicséretes előmenetellel tanítattatnak a' Nevendékek; a' mit ezekre nézve óhajtani lehetne, az csak annyiból állana, hogy tanításra szánt érdemes Tagjaikat vagy csak végső elgyengülésök' esetével mozdítanák el a' tanítói hivaltól, ne hogy az, ki már a' tanítás' mesterségét egészen tulajdonává tette, 's élete' szebb részét dicső előmenetellel a' Tudományoknak szentelte, 's az ifjú polgárok' nevelésével a' közjó' hasznát még ennekutánna legnagyobb gyümölcscsel előmozdítaná, akkor váltsa fel azt egy ujoncz, ki a' nevelés ügyének nagy veszteségével, még csak most kezdi tanulni hivatalának részeit. — A' sok változtatás mind a' tanítás' módjára, mind az ifjúságra nézve nagyon ártalmas; 's valóban illy esetben nem lehet reményleni azt a' kölcsönös bizodalmat is, mellyet a' Tanító 's Tanítvány között szentül megtartatni óhajtunk. Azonban, nem is lehet kívánni, hogy külömböztetés nélkül ezen tanító szerzeteknek minden Tagjai kivétel nélkül kötelesek legyenek Tanítói hivatalt viselni; mert vagynak kétség kivül olly anok is közöttök, kik arra, minden más jeles tulajdonságaik mellett alkalmatlanok: és illyenek viselhetik a' gazdasági, lelki pásztori, 's egyéb Convent, vagy káptalanbeli hivatalokat. Elmerem mondani, hogy annyi derék Férfiak között nincs a' Tudományoknak az a' neme, mellynek mindenikére Geniek nem találtatnának: mi kimondhatatlan nagy hasznokra valnék a' Tudomá-

nyos Intézeteknek, illyeneket jó idején kijegyezni, 's egyedül azon Tudományban gyakoroltatni is, mellyre természeti hajlandóságok leghathatósabban vonja! –

Azon kérdésbe: ha valljon az Egyházi, avagy világi férfiak alkalmatosabbak-e az Iskolai nevelésre? magamat avatni nem akarom. — Kik az Egyházi Férjfiakat pártolják: hogy illy Férjfiakhoz nagyobb tisztelettel viseltetvén az ifjú, engedelmesebb is leszen az iskolai Törvények' megtartására: és azoknak semmi házi bajra gondjok nem lévén, életöket jobban a' tudományok' megszerzésére szentelhetik; következőleg az ifjúságot a' a' tanulmányok' oktatásában is jobban gyakorolhatják. — Azok pedig, kik ellenkezőleg gondolkodnak, azt vitatják: hogy a' világiak sokkal nagyobb sikerrel alkalmaztatnak a' tanítói hivatalokra; holott ezek magok is többnyire Atyák lévén, az édes atyai kötelességet hathatósabban teljesithetik a' nevelés' ügyében, mint kik illy érzettől nem lelkesítetve egészen más gondolkozásuak, sőt többnyire komorok, 's a' nevendékek eránt hidegek 's érzéketlenek szoktak lenni. Továbbá a' világi egyedül ezen hivatalából élvén, ne hogy örökös kárára kenyerétől megfosztassék, minden igyekezetét arra forditja, hogy hivatalának szentül megfelelvén, Hazájának, 's Előljáróinak megelégedését, 's dicséretét teljes mértékben megérdemelje, midőn az Egyházi Férfiút örökös és bizonyos kenyere illy iparkodásra, 's hivatalbeli buzgóságra nem ingerli. — Én mind ezekre csak azt mondom: akar Egyházi, akar Világi legyen az Oktató, csak azon tulajdonságokkal legyen felruházva, mellyek illy férfiuban szükségképen megkivántatnak, nagy tiszteletet, sőt az egész Haza' figyelmét méltán megérdemli. Én legalább akar Egyázi, akar Világi legyen, csak az Oktatói tökéletességekkel birjon, egyiránt becsülöm.

Már most ezeken által'utván, akar világiak, akar egyháziak az Előljárók, fenyítéket tartani szükséges; mert a' nélkül akarmi társaság el nem lehet, mennyivel kevésbé tehát a' tüzes vérű ifjatal társaság. Itt tehát az a' kérdés támad: millyennek kell lenni az Iskolai fenyítéknek? —

Sok derék Férjfiak izzadoztak ezen fontos kérdésnek megfejtésében; de minthogy minden nemzetnek más meg' más indulatai, más hibái és erkölcsei, a' virtusra egészen külön gerjesztő, 's a' rossznak kiirtására más fenyitő eszköze van, Hazánk' ifjú polgárira nézve azoknak vélekedéseik mind nem alkalmaztathatók. — A' mi tulajdon Nemzetünkre nézve az a' régi közmondás látszatik sinor mértékül szolgálni: a' Magyar gyermek verve jó. — Sajnálom — ! — felette sajnálom, hogy ezt valaha a' Magyar Nemzet' gyalázatjára csak ajakin is kiejthette egy talán magát is gyülöltt Misantropus, ki valóban, (ha még is Magyar volt) tulajdon Nemzetét sem ismerte. — Nem értem én itt a' köznépet, melly nem csak mi nálunk, hanem a' legpallérozottabb népeknél is bárdolatlanabb szokott lenni: de még ezekre is csak néminemüképen alkalmaztatható a' feljebbi közmondás. Illyenek igen kevés részét teszik az iskolai Intézetek' számának; többnyire Nagyjainknak, ('s bár nagyobb számmal) főbb és közönségesebb Nemeseinknek, 's csinosodottabb polgárainknak gyermekei gyakorolják azokat. — Valjon magunk legyünk e méltatlan lealjasítói dicső Nemzetünknek, mellynek még az irígykedő idegenek is megadják azon dicséretet: hogy egy érdemét ismerő büszke nemes Nemzet; — ki nem tudja pedig, hogy egy büszke nemes Nemzetet semmi inkább a' jóra nem gyújtja, mint a' becsület' érzete, a' rossztól semmi inkább nem rettenti, mint legfőbb kincsének — becsületének el-

vesztése? — Ennek érzete az Atyáktól a' gyermekek' vérébe száll; ezt az anyák' emlőiből szopják, 's örökségül onokákról onokákra hagyják. — Nézd csak ama' dicső ősöktől származott, de, mint a' Magyar Nemzetségeknél — fájdalom! — a' sok osztozások által történni szokott — elszegényedett, egy szalmás, füstös kalibába szorúlt Nemest: bár sápadt képe nyomorúságát árulja, de sértsd meg becsületét te vég nélkül hatalmasb! felforr ereiben a' nemes vér, szinte dühösségre lobbantja a' becsület' érzete, elfelejti szegénységét, eleven színben lebegnek előtte dicső őseinek fényes érdemei, 's kész vért avagy vérét ontani. — Kínszeríts — próbáld bár! — kínszeríts egy Magyar Nemest erőszakkal valami tettre; — nem indúl; — ellenben mond neki: hogy ezt a' Haza' 's Fejedelem' sőt ön becsülete kívánja; — kész mindenétől megfosztatni, — kész minden, majd ki nem telhető áldozatra is! — E' pontból ismervén a' Magyart, valjon hogy nemzhetne az olly gyermeket, kit csak az ütés a' verés indíthatna? Valóban vissza kell ismét előbbi boszús mondásomra térni, 's újra kérdezni, ki lehetett annak olly méltatlan rágalmazója, hogy fiataljait csak verve mondhatá jónak? —

Pudore et libertate liberos

Retinere satius esse credo, quam metu.

Így szóll egy Atya Terentiusnál is a), 's a' mostani szelídebb században egyedül csak veréssel lehetne-e nevendékeinket fenyíték alatt tartani? Quinctilianus is azon panaszolkodik, hogy az ő idejében egészen bévett szokás volt a' gyermekek' szüntelen való veretése, 's még azt Chrysippus

a) Terent. Adelph. Act. I. Secu. 1.

is helyhen hagyta; de vajmi keményen kikel az is ezen baromi nevelés módja ellen **).

Minthogy tehát tárgyom a' Magyar Ifjak' nevelése, e'képpen ismervén a' Magyar gyermeket, azt mondom: én teljes éltemben, ön magamról is tapasztalván, mi hálás érzéssel vagyok azon Tanítóimhoz, és Nevelőimhez, kiknek kegyes bánása mind inkább elevenebb tüzzel gyújtogatá bennem a' becsület' érzetét; (A) 's mi igen irtózom még csak emlékére is azon gyermeki esztendeimnek, mellyek egy vastag szemöldökü, morcz tekintetü, mint egy ijesztő lélek szüntelen büntető eszközzel dörgő goromba Előljárómnak még a' büntelent is rémítő képét tüntetik elömbe. De külömben is: több józan okoknál fogva soha a' gyakori 's keményebb testi büntetésnek, a' gyermek' kínzásnak, gyötrésnek barátja nem voltam; sőt annak folyvást örökös ellensége leendek, azonban, mint alább megmondom, külömböztetéssel; — melly e'beli érzésemnek, avagy inkább meggyőződésemnek támogatására legyenek elégségesek e' következendő okaim:

**) Caedi vero discentes, quamquam et receptum sit, et Chrysippus non improbet, minime velim; primum quia deforme, atque servile est, et certe, quod convenit, si aetatem mutes, injuria; deinde sicui tam est mens illiberalis, ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia, durabitur. — Nunc fere negligentia paedagogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere, quae recta sunt, cogantur, sed, cum non fecerint, puniantur. Denique cum parvulum verberibus coegeris, quid juveni faciat, cui nec adhiberi potest hic metus, et majora discenda sunt? Adde, quod multa vapulantibus dictu deformia, et mox verecundiae futura, sepe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum, et abjicit, atque ipsius lucis fugam, et taedium dictat. Quinctil. Libr. I. cap. 3.

Ha az embert állati oldalról tekíntjük, büszkeségünk' megszégyenedésével is kíntelenek vagyunk megvallani, hogy tőlök ezen részben nem különbözünk. — Vegyünk már most akarmi vad állat' kölkét nevelésünk alá: bánjunk azzal egész szelídséggel, ápoljuk, tápláljuk, 's vadsága nem simúl-e egész szelídségre? — sőt, nem egyszer tapasztaljuk, hogy ha a' természet őket szólló organummal ajándékozta volna meg, mit nyalogatásaikkal, csipkedéseikkel, fark csóválásaikkal jelentgetnek, a' hála' legérzékenyebb szavaira olvadnának. Ellenben, nem tapasztaljuk-e, hogy azon állatok, mellyeket szüntelen ütünk, ingerlünk, rugdosunk, vadabbak, 's ha a' minden napi táplálat' szüksége nem kecsegtetné hozzánk, ellenünk talán harczra is kelnének. Világos tanúja ennek ama' Dacus Androclus, ki egykori bujdosásában egy megsebesedett oroszlánt, barlangjában, hova véletlen szorúlt, meggyógyítván, midőn ezen a' Római Circusba befogatott fene vad által ugyan azon Circusban a' nevezett Androclusnak öszve marczangoltatva el kell vesznie, reá ismert hajdani orvosára, 's azonnal felborzadt sörényét leeresztvén, hizelkedő mozdulattal lábait nyalogatá a' halálra itéltettnek, 's a' vadnak ezen hálás érzete a' Római népet bámulásba hozta a). Thoas, gyermek korában egy kigyót táplálván, midőn felserdült, eggykor vadászat közben némelly haramiáktól körül vétetett, 's midőn segedelemért kiáltozna, a' szerencséjére nem messze lappangó néhai táp álójának szavát megismervén, ott terem, 's annak gyilkos támadóit részént megölvén, részént

a) Leírja ezen Történetet A. Gellius Noct. Huic. Lib. V. Cap. 13. annak valóságát Appionnal, ki a' történeten jelen volt, bizonyítván.

elkergetvén, szerencsésen megmenti. a) Innen mondja Seneca: hogy az állatoknak is van hálás érzésök: 's nincs is olly vad állat, kit a' vele való bánás meg nem szelídít és a' vele bánónak szeretetére nem vonja. Az Oroszlánnak' szájába tartózkodás nélkül nyulhat annak gazdája: az Elefántok' szilajságát szinte szolgai engedelmességig alázza az ének. b) Világos következé-e ennek az, hogy, ha a' vadállatok szelídebb érzéssel simulnak annak lábaihoz, ki kegyességgel viseltetik erántok, mennyivel inkább kivántatik illy bánás az eszes állatra nézve, kinek elméje napról napra inkább fejlődik, úgy, hogy a' roszszat a' jótól, a' keménységet a' szelidségtől, a' durva bánást a' kegyes atyai cselekedettől megtudja külömböztetni. — A' folyvást való veréssel, kínzással csak annyira megyünk, hogy a' gyermek végre hozzá szokik az ütlekhez, természete egészen elkeményül 's durvává válik; végre kivetkezik minden jámborabb érzésből, ha megnyuzzák sem használ, makaccsá lesszen, 's mennél inkább veretik, annál döhösben rohan a' tilalmasba még ott vég veszedelmét fel nem találja. — Nem tanít-e erre bennünket a' minden napi tapasztalás? — Azon megátalkodott rabok, kik több esztendők ólta az esztendőnek minden fertályában nagyobb számú kemény pálcza ütéseket állanak ki, végre annyira hozzá szoknak, és keményednek, hogy az ütéseket mintegy nem is érezvén, csak egy jaj szót nem ejtenek: végre néhány száz pálcza ütések után több évek mulva kiszabadulván semmit sem jobbulnak, hanem megszokott ‚gonoszságaik' örvényébe ujonnan hanyat homlok rohannak. — Inkább a' szelíd bánás indítsa tehát a' gyermeket

---

a) Aelian. Lib. XIII. cap. 46.

b) Seneca L. I. Benef. cap. 3.

a' becsület' érzésére, mint a' durva kegyetlenség oltsa ki annak utolsó szikráját is. Azért Quinctilianus is, minekutánna a' Nevelőt, mikép' bánjon a' gyermekkel, oktatná: Nekem, úgymond, ollyan gyermek adassék, (tanítás végett) kit a' dicséret gyúlaszt, a' ditsőség indít, 's ki, ha meggyőzetik, sir. Ezt táplálni fogja a' tetszeni kívánás, ezt marczangolni fogja a' feddés, 's lelkesíteni a' becsület érzés; ezt a' korhelységtől soha sem félt em. a)

Midőn azonban a' felesleges testi büntetés ellen annyira kikelek, korán sem akarom valaki által azt következtetni, hogy ritkán, 's elkerülhetetlen esetekben, módjával testi büntetéshez is ne nyuljon az okos Előljáró, kinek, valamint az igazságos Birónak, egyik kezében vesszőnek, a' másikban jutalommal kell lenni. Ha a' szüntelen való kegyes atyai oktatás, dorgálás, intés, néha néha gyengébb büntetés módja nem használ, akkor lehet a' gyermek' idejéhez alkalmaztató testi büntetésre is fakadni, pedig úgy, hogy az érzékeny legyen; ezt kövesse mindenkor egy szívre ható oktatás: miért büntettetett így a' gyermek, mi szégyen egy tisztessebb ifjúnak illy büntetést kiállani? — mit ítélnek felőle illy büntetést nem érdemlett társai, 's mi gyalázat fogja még követni, ha most meg nem jobbitván magát, még gyalázatosabb büntetéssel fog illettetni! — Illy értelemben szóll az iskolai Intézeteket elrendelő könyv is (Ratio Educ.) a' 267. l. midőn ezeket mondja: Quamquam curae omnes huc sint referendae, ut Natio haec libera, et peculiari gaudens constitutione generosam sortiatur educationem, magisque honore, quam poenis regatur; tamen quicumque

a) Quinctil. Lib. I. cap. 3.

aetatis maxime lubricae, atque usu rerum nondum satis confirmatae indolem animo perpenderit———facile profecto adsentietur, certos Juventuti in spes Patriae educandae ponendos esse cancellos, intra quos tota ejusdem vivendi, agendique ratio contineatur. Utóbb pedig a' 261. §. a' 275-d. l. ezt mondja: Transgressores legum post admonitionem, reprehensionemque pro varia delictorum indole privatim, aut publice adhibitam, poenarumque aliorum intentationem, atque comminationem, prudenti Praesidum, vel etiam Consessus Literarii judicio punientur.—— Si alia corporis castigatio videatur esse necessaria, ea quoque erit in promtu. — Szóval: vegyé az ifjuságot az Előljáró arra, hogy fájjon szíve, midőn őtet haragra vagy szomorúságra kiszli tettével; ellenben egész gyönyörüséget érezzen, ha annak kedvében, szeretetében lehet.

Hitesse el magával mindenek előtt az Előljáró, hogy Tanitványának valódi Atyjává lön, úgy mond Quinctilianus, gondolja meg, hogy a' gyermekeket, mint meg annyi örökséget vette légyen által a' szülőktől. Magában semmi hiba ne legyen, de azt a' gyermekben se szenvedje. Tekintete ne legyen komor, és kedvetlen, sem nyájassága felesleges: nehogy amaz gülölséget, ez pedig megvetést okozzon. Beszédének leggyakortábbi tárgya csak az legyen, a' mi tisztes és jó: mert mennél gyakrabban int, annál ritkábban fog büntetni. Haragos éppen ne legyen, de azokat se nézze el, mellyek jobbitást kivánnak. — a) Ezzel egyet értőleg szóll Seneca, ki azt mondja: Igen rossz Atya az, ki gyermekeit minden csekély okért szüntelen való veréssel gyötri. Úgy, mellyik Oktató

a) Quinctil. Libr. II. cap. 2.

érdemesebb a' szép tudományok' tanítására, ki t. i. Tanítványait kinozza, ha emlékezetök gyengébb, vagy szemeik az olvasásban nem olly gyorsak: vagy az, ki inkább intésekkel és tartózkodással kíván jobbítani és oktatni? — valljon mellyik igazságosabb, rémítőbben és keményebben parancsolni-e egy embernek, mint parancsolni szoktunk a' néma állatoknak? Ám pedig a' lovat nem gyakori verésekkel rettenti a' czödör szelidítést értő jó Lovász: mert e képpen bokrossá tenné 's makaccsá, hanem hizelkedő tapintásokkal, 's czirogatásokkal szokta édesgetni. Nincs komolyabb állat az embernél; azért ezzel legnagyobb mértséggel kell bánnunk, 's legtöbbet engednünk. Lehet-e nagyobb ostobaság, mint midőn azért el szégyenedünk, hogy valamelly barom vagy kutya ellen haragra gerjedtünk, és még is az emberrel legdurvábban bánunk? — Betegségeinkben orvosoltatunk, és nem haragszunk: vagynak a' léleknek is nyavalyái, mellyek éppen nem alkalmatlankodó orvost kívánnak. — Az, kinek gondja alá van mások' boldogsága bízva, azoknak hibáival küszködjék, és álljon ellent. Némellyeket nyavalyája miatt feddjen meg, másokat gyenge orvoslással szedjen reá, a' nagyobbakat csak akkor használja, mikor elkerülhetetlenül szükséges. a) Az Atya is, mikor szükségesnek látja, megbünteti gyermekét; nem kell tehát, de nem is lehet azt az Iskolai Előljáróknak is egészen eltiltani, sőt ezen tilalom sok tekintetre nézve veszedelmes is volna; — de a' mint már mondám: képesen és módjával. Azt pedig különösen megjegyezze magának minden Nevelő és Előljáró, hogy haragjának első felhevülésében soha ne büntessen, sem akarmi indulatjának felforrásában; mert illy eset-

a) Senec. L. I. de Clemen. cap. 16. 17.

ben ollyan az ember mint a' részeg; nem tudja mit cselekszik, 's a' mit cselekszik abban mértéket tartani nem tud: honnan az is következik, hogy az Elöljáró ment legyen minden indulatosságtól, a' hevítő italokban pedig a' mértékletlenség legutálatosabb, 's legveszedelmesebb hiba. A' szelídséget még mikor büntet is, szeme elött tartsa. Az ifjat csúf nevekkel, gúnyoló szavakkal, 's szidalmazásokkal soha ne illesse. Szüleinek talán tudva lévő hibáit szemére ne vesse; takarni kell azt inkább mint megismertetni a' gyermekkel, 's szívében erántok a' tiszteletet egész iparkodással gerjeszteni. Távul legyen továbbá azon alacsonyság, hogy a' szegény gyermeket, vagy ifjat agyba főbe, vagy hátba verje, tulajdon kezével érintse, hajánál, vagy fülénél fogva hurczolja; — ez mind tulajdon tekintetét aljasítani, mind a' Tanítványnak káros következéseket fogna hozni. Szóval: a' mit már annyiszor mondottam ezen tárgyra nézve, azt ujra szívökre kötöm minden Elöljáróknak: gondolják meg jól, hogy Tanítványaiknak valóságos Atyjok, úgy bánjanak tehát azokkal, mint valódi édes Atyák, nehogy ő rólok is ma holnap azt mondják, mit Horátz mond vala Orbiliusról, hajdani kegyetlen bánású Mesteréről, ki Cicero Consulsága alatt szakadván Rómába, nagyobb hirrel, mint haszonnal tanított, 's Tanítványai eránt kiállhatatlan volt mint Svetonius irja, a) elannyira, hogy az emlitett Poeta még Férjfiú korában is így szólla felöle:

Non equidem insector, delendaque carmina Livi
Esse reor, memini, quae plagosum mihi parvo
Orbilium dictare: b)

a) Sveton. de illustr. Gram. c. 9.

b) Horat. Lib. II. Epist. 1.

Domicius Marsus ugyan ezen Orbiliusról így emlékezik: Si quos Orbilius ferula scuticaque cecidit. — Felséges dicséret! — Hány illyen Orbiliusok nincsenek Hazánkban is!! —

(Folytatása következik.)

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Az 1828-dik évi Tudományos Gyüjtemény' áltnézése 's tartalma, a' tárgyak' rende szerint.

I. Értekezések.

A) Nyelvtudomány (Philologia).

1. Gondolatok a' Magyar nyelv' eredetéről. (Vörösmarty) II-dik Kötet 45-dik lap.
2. A' tiszteletet és életnemet jelentő szavakról. (Szeder Fábián) IId. Köt. 94d l.
3. Baranyai Szótár-pótolék. (Jerémiás Sámuel) Xd. Köt. 63d. l.
4. A' magyar nyelv' állapotja Gymnásiuminkban. (Czuczor Gergely) Xd. Köt. 72d. l.
5. Értekezés a' Magyar nyelvben lábra kapni kezdő újabb Irás-módjáról. (D. J.) XId. Köt. 3d. l.

B) Bölcseség-tudomány (Philosophia).

1. Az Irók' megjutalmaztatásáról. (Kis Superintendens) IIId Köt. 71d l.
2. Miképpen lehet az ember legkönnyebb úton Tudóssá? (Z. J. V.) IIId. Köt. 94d. l.
3. Elmélkedések a' Természeti Justudomány állapotjáról. (Luczenbacher János) VIId. Köt. 62d. l. IXd. Köt. 29d. l.

4. Az akarat' szabadságáról. (Pucz Antal) Xd. Köt. 49d l.
5. A' Chirographognomiáról. (Szeder Fábián) XId. Köt. 90d. l.
6. Az elegyes Érzelmekről (Jerémiás Sámuel) XIId. Köt. 43d. l.

C) Történet-tudomány (Historia).

1. Neográd Vármegye nevezetes hársas Hegyéről, 's annak hajdani esméretlen, és arany-míves lakosiról. (J*) I-sö Köt. 20d. l.
2. Pályám' Emlékezete. (Kazinczy Ferencz) I-sö Köt. 32d l. IId. Köt. 3d. l. XId. Köt. 43d l. XIId. Köt. 74d l.
3. Magyar Al-vitézek' hös-tettei az újabb üdöszakban. (Kiss Károly). I-sö Köt. 60d. l. IVd. Köt. 57d. l. VIId. Köt. 101d. l.
4. Portugalliai Henrik. (Holéczy Mihály) I-sö Köt. 66d. l.
5. Tudósítások a' külföldről. IId. Köt. 25d. l. IVd. Köt. 65d. l. VId. Köt. 59d. l. VIId. Köt. 81d. l. XId. Köt. 27d l. (folytatik).
6. Henrik Portugáliai Grófról, mint Magyar Király firól. (Horvát István) IIId. Köt. 3d. l.
7. Egynehány megholt Magyar Képíróról. (GR. T. S.) IVd. Köt. 3d. l.
8. Vélemény Henrik', Portugalliai Gróf', eredetéről. (Y.) IVd. Köt. 46d. l.
9. A' Magyar országi Vendus Tótokról. (Csaplovics János) Vd. Köt. 3d. l.
10. Rhapsodiák a' Köszöntés-formulákról. (Edvi Illés Pál) Vd. Köt. 50d l.
11. Szögyény Zsigmond' Életrajza. (Fábián Gábor) Vd. Köt. 62d. l.
12. Töredék a' régi gyökeres Magyar Nemzetségekről. (Czech János) Vd. Köt. 79d. l.

13. Haller János' Buzgósága a' Magyar nyelv felemelkedése, 's kiterjesztése iránt már a' XVII. századkorban. (J*) Vd. Köt. 89d. l.
14. Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása. (Egyed Antal) VId. Köt. 39d. l.
15. Béla Királyunk' Jegyzőjének idejekoráról. (Y.) VId. Köt. 83d. l.
16. Eger Várossa történeteinek 5d. folytatása. VIId. Köt. 3d. l. Bérekesztése. IXd. Köt. 3d. l. (Gorove László).
17. Y. Úr Véleménye Henrik Portugáliai Gróf eredetéről az Ellen Fél Észrevételeivel. (Horvát István) VIIId. Köt. 3d. l.
18. Eugeniusnak a' Zentai ütközetről Leopoldhoz írott Leve'e; és a' meghaltakról 's megsebesettekről kiadott tudósítás. (Holéczy) VIIId. Köt. 97d. l.
19. T. T. Horváth István' észrevételire észrevételek Henrik Portugalliai Gróf' eredete eránt. (Y.) IXd. Köt. 46d. l.
20. Fejér G. Úr által feltalálttnak vélt II-dik András Arany Bullájának igazabb esmérete. (J**) IXd. Köt. 60d. l.
21. Hazánkban nincsenek Vandalusok. (Bitnitz) IXd. Köt. 70d. l.
22. Enyingi Török Bálint és Miklós vallása Sz. János keresztes vitézei Konventjében Fehérvárt. (Szalay Antal) IXd. Köt. 79d. l.
23. Paralléla azon a' néhai franczia 32dik Félbrigáda által az 1796-dik év Aprilis 11-kétől, 1797-nek Május 23-dikáig végbevitt derék hadi tetthez. (Kiss Károl) Xd. Köt. 83d. l.
24. Gondolatok a' Jász-kürtről, ahoz hasonló, több kürtök' esmértetésével egy levél töredékben. (Jerney János) XId. Köt. 80d. l.
25. A' Magyarokról mint Agarenusokról (Horvát István) XIId. Köt. 103d. l.

D) Törvény-tudomány (Jurisprudentia).

Egykét szó az Elsőszülött Magyar Királyfi régi Jusairól. (Horvát István) IId. Köt. 90d. l.

E) Természet-tudomány (Physica).

Az állati Magnetismus' nyomairól a' régiségben. (Cselkövi) I-sö Köt. 5d. l.

F) Mennyiség-tudomány (Mathesis).

Egy függö hídnak felállításáról Buda és Pest között. (Petrózai Trattner Károl.) IId. Köt. 60d. l.

G) Szépmü-tudomány.

1. A' Muzsikának közönséges Története. (Róthkrepf Gábor) VId. Köt. 3d. l. Xd. Köt. 3d. l. (folytatik).
2. Az Epigramma' theoriája. (Bajza) VIId. Köt. 24d. l. XIId. Köt. 3d. l.
3. A' Népdalokról. (N. Apáthi Kiss Sámuel) XId. Köt. 93d. l.

II. Literatura és Müvészség.

A) Honi Literatura 's Müvészség.

a) Könyv-vizsgálatok.

1. Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar. Von Johann Kollár. Pest, 1827. Gedruckt bey Mathias Trattner Edlen von Petróza. (Horvát István) I-sö Kötet 77d. l.
2. Auróra, hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Hetedik év, 1828. Pesten, Petrózai Trattner Mátyás' betüjivel 's a' t. (Toldy Ferencz) I-sö Köt. 85d. l.
3. Györ Vármegye' Fö-Ispányairól. Értekezik Czech János 's a' t. Györben, Streibig Leopold'

betüivel. 1827. 's a' t. (Horvát István) IId. Köt. 98d. l.

4. Kemendvár. Rege öt Énekben : írta Császár Ferencz. Pesten, Füskúti Landerer Lajos' betüivel. 1828. 's a' t. (U.) VId Köt. 101d. l.

5. Lehrmethode zum Unterricht der Taubstummen in der Tonsprache für Lehrer. Von Anton Schwarczer 's a' t. Ofen 1827. (Nagy Leopold) VIIId. Köt. 108d. l.

6. Psychologia empirica. Edidit Josephus Verner 's a' t. Jaurini, Typis Leopoldi Streibig 1827. 's a' t. IXd. Köt. 84d. l.

7. Pallas Debrecina 's a' t. Curante Josepho Péczely 's a' t. Debrecini 1828. 's a' t. (Z.) Xd. Köt. 100d. l.

8. Auróra, hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Nyolczadik év. 1829. 16d rét. Pest, Trattner és Károlyi' Könyvnyomtató intézetében. 's a' t. (Toldy Ferencz) XId. Köt. 104d l.

b) Könyv-ismertetések.

1. Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv 's a' t. Budán a' Kir. Magyar Universitás' betüivel és költségével 1826. (Hady) IIId. Köt. 111d. l. IVd. Köt. 92d. l.

2. Lovakrul. Gróf Széchenyi István. Pesten 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 's a' t. (Hegedüs Mihály) Vd. Köt. 100d. l.

3. Az egésséges emberi test' Boncztudományának alap vonatjai Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által. Pesten Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. betüjivel. 1828. (Vörösmarty) VIId. Köt. 112d. l.

c) Mü-ismertetések 's birálatok.

Ferenczi Magyar Szobrász' Mütereme, Budán a' Vízivárosban 62. sz. földszint. (Petrózai Trattner Károl) XIId. Köt. 127d. l.

B) Külföldi Literatura.

1. James Edward Alexander' utazásai a' „Kunstblatt" 1827-diki 72d számából. (V.) I-sö Köt. 114d l.
2. Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt. Riga, 1820. bei C. J. G. Hartmann. X. Bände. (Horvát István) IId. Köt. 104d. l.
3. Az Ángol és Német Poésisról. Kivonat „Le Globe" czímü Francz Folyóírásból, a' Lipcsei „Eremit" 1827d. 40d. száma szerint. (Fenyéry Gyula) IId. Köt. 109d. l.
4. A' vízalatti hajózás és háború időrend szerént, 's Hazánkhoz illesztöleg. (Helmeczy) IIId. Köt. 116d. l.
5. Pillantat a' Sandwich szigetekre. Kivonat a' „Blätter für Literarische Unterhaltung" 1827d. 246d. számából. (V.) IVd. Köt. 115d. l. Vd. Köt. 111d. l.
6. Shakspearröl 's Hamletnek 1603-diki kiadásáról. Kivonat a' Globból, a' „Blätter für literarische Unterhaltung" 1827-diki 240d. száma szerint. (Fenyéry Gyula) VId. Köt. 113d. l.
7. A' Hesperidák' kertei. „Blätter für lit. Unterhaltung" 1827d. 229d. számából. (V.) VIId. Köt. 115d. l.
8. Kivonás Fischer' Olmucznak Morva-ország' fö városának német nyelven készült Leirásából, a' mennyire minket Magyarokat illet. 3 Kötet. (Holéczy) VIIId. Köt. 116d. l.

9. Virág-óra. „Philosophy in Sport" czímü munkából. (Dr. E—n.) IXd. Köt. 123d. l.
10. Stagnelius svéd költö' munkái. Stockholm 1824. 3. Kötet. Az „Ausland" 1828d. 57d. 's tb. számai szerint. (V.) Xd Köt. 113d. l.
11. Orosz poézis (Toldy Ferencz) XId. Köt. 105d.l.
12. Sestini D. Descrizione di molte Medaglie Antiche Greche esistenti in più Musei. Firenze. 1828. 's a' t. — In Catalogi Musei Hedervariani Part I. Castigationes. Florent. 1828. 's a' t — Descrizione delle Medaglie Antiche Greche del Museo Hedervariano dal Bosforo Cimerio sino all' Armenia Romana. Firenze. 1828. 's a' t. (J*) XIId. Köt. 130d. l.

III. Különbféle'k.

Ezen szakaszban: Megczáfolások és Igazítások, Eredeti Oklevelek, Jutalomnyerések, Intézetek, Elölépések és Megtiszteltetések, Kihalt Tudósok' és Irók' emlékezete, Jelességek, Tudománybeli Kérelmek, Feleletek, Tudósítások és Hiradások, Könyvjelentések 's ajánlások, Új Könyvek 's a' t. közöltettek; nevezetesen Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István' Könyvnyomtató Intézetökben készült 72, 's más Könyvnyomtatóknál kijött 13 Könyvek hirdettettek-ki, mellyek közül 38 magyar 0 görög 33 latán 0 német és 2 scláv nyelven iratott.

Minthogy nálunk még rendes Könyvárosi Catalogusok sincsenek, mellyekből a' Literatura' baráta a' honi új könyvekről hírt vehetne: felszólítunk ezennel minden hazai Könyvkiadó 's Áros urakat, hogy az illető új könyvek' teljes czímét, formatumát, lap-számát 's árát, szabadon (franco) küldendő leveleik által a' Tudományos Gyüjtemény' Redactiójával közölni ne terheltessenek.

A' Koszorúban, a' Drámai, Eposi 's Lyrai Poésis' ágaiból több eredeti darabok 's néhany jelesb müvek fordításai foglaltatnak.

Azon T. T. Irók' nevei, kik a' Tudományos Gyüjtemény' ez évi folyamatát segélék, betürendben így következnek:

Ábrándi, Bajza József, Balogh (Almási) Pál, Bitnitz Lajos, Csaba, Csaplovics János, Cselkövi, Czech János, Czuczor Gergely, Deáky Zsigmond, Dorkai Illyés, Döbrentei Gábor, Eckstein (Ifj. Dr.), Egyed Antal, Emil, Fábián Gábor, Fazekas György, Fejér György, Fenyéry Gyula, F. Jeszeney Osv. Gálfi (Martonosi) József, Gorové László, Gozsdu Emánuel, Hady, Hegedüs Mihály, Helmeczy Mihály, Holéczy Mihály, Horvát István, Hrabowszky Dávid, Jámborfy, Jankowich (Jeszeniczei és Wadasi Id.) Miklós, Jerémiás Sámuel, Jerney János, Illés (Edvi) Ádám, Illés (Edvi) Pál, Kacskovics Károl, Kapúy Károl, Károlyi István, Kazinczy Ferencz, Kemény, Kenderesi (Felső Szállás Pataki) Ferencz, Kis János (Superintendens), Kisfaludy Károl, Kiss Károl, Kiss (N. Apáthi) Sámuel, Kovács Pál, Kozics István, Kölcsey Ferencz, Lassú István, Luczenbacher János, Márton József, Mosonyi Sámuel, Nagy Leopold, Németh József, Nözséry, Oszterhueber Móricz, Pakróczy Nep. János, Pata, Pucz Antal, Ráday (Ifj. Gróf) Gedeon, Rédli Károl, Róthkrepf Gábor, Schedel Ferencz József, Stettner György, Szabó József, Szalay Antal, Szeder Fábián, Székely (Aranyas Rákosi) Sándor, Szemere Pál, Szent Miklóssy (Primóczi) Alajos, Szenvey József, Szerényi, Tatai Ferencz, Teleki (Széki Gróf) Sámuel, Toldy Ferencz, Trattner (Petrózai) Károl, Tuskó Simplicius, Vidényi, Vitkovics Mihály, Vörösmarty Mihály, Walther László.

B.) Külföldi Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Preces S. Niersis Clajensis Armenorum Patriarchae viginti qvatuor lingvis (Hungarice qvoqve) editae Venetiis in Ins. S. Lazari 1823. in 8-vo 422 lap.

Az Örmény (Armenus) Nemzetnek Európában sem főhatalma (Souverainité) sem tulajdon Birodalma nintsen; mert szülötte földjéből, — Regi Armeniát, hol Ararat berczén Novajnak a) gállája állapodott, tartván Hazájának, — onnant az Ozmán Fejedelmek, és Mahomed vallásu népek dúlása által kiüzetvén mind Tengeren, mind a' sik földön Északról Napnyugotra úgy elszéledett hogy egy része Erdélyben, másik az Orosz Birodalomban, némelly pedig a' Közép tenger' szigeteiben és a' Velentzeiek' birtokaiban talált légyen menedék helyet, *) — magát mind e' napiglan idegen Nemzetek és nyelvek között is csudálatosan fentartván, midőn bajvivó karral oda nem hathat, ésszel tartja fen Nemzete ditsőségét, Horátz szavaiban bizván: Musa vetat

---

a) Novajnak nevezém Noét sem Sidó sem Görög sem Deák irás 's kimondás szerént, hanem hajdani kéziratok nyomdokán, és leginkább Székes Fejérvári határral megütköző Novaj puszta nevéről. Itt van tudniillik azon szép gömbölü domb, mellyre Árpád maga sátorát helyheztette, mellyet Thuróczi Chronic: de Rebus Hungar. Noé dombnak nevez; 's mivel ezt a' körülötte lévő pusztával együtt mai napig Novajnak, máskép' Kisfaludnak hivják: bizonyos hogy a' régi időkben öseink a' Deák Noë, és a' Görög vagy 'Sido Noach atyát Novajnak nevezék.

*) Lásd Annalen d. Oestreichischen Litteratur. 1305 Intelligenzbl. 30 lap.

mori. És valóban a' nagy Tettek bár égig emelkedjenek, vagy a' Pogányok mondásához képpest bár az Istenekkel egyeztessék a' Halandókat, még is idövel feledékenységbe borúlnak, ha nintsenek fen maradó Hirlelöik.

Az Örmények Nemzete mind addig tagadhatatlanúl fen marad, míg Vallásbeli foglalatosságait Anya nyelvén fogja gyakorolni; azért bátor Rec. a' Szerzönek Vallásbeli buzgóságáért nyilván való érdemeit itten, hová nem tartozik, érinteni nem kivánja: annyival inkább magasztalja Tudományos igyekezetét, — Nemzetéhez forró hajlandóságát, — melly szerént azt a' Tudós világ mivelt Nemzetei elött ismeretessé tenni, emezekkel együtt élni, 's virágzani, és a' Könyvnyomtatás által örökösiteni iparkodik. — Mert ugyan a' Músák által még akkor is midön már a' hatalmas karok ellankadtak, késö maradékokban lelkesittetnek, 's fentartatnak a' Nemzetek, vagy legalább árnyékok az enyészettöl, — ditsö emlekezetek a' néma feledékenységtöl megmentetik.

T. T. Aucher Paschal a) mint a' könyv czimje mutatja, az Örmény Vallás b) XII-dik

a) A' szerzö több nevezetes munkák kiadása által egy jeles Tudósa az Örményeknek; — született Török Birodalom alatt lévö Ancyra városban: magát nem csak Theologiai, de egyébb Tudományok gyakorlására is szentelvén, az úgy nevezett Mechitáristák (Örmény Barátok) szerzetébe állott, hol Szerzetének Tisztét szoros kötelességinek ismérvén, nem csak az Örmény vallásnak Hivei között magára vállalt Religiobeli buzgóság öregbitésére fórditotta igyekezetét; — de egyszersmind a' Nyelv, és Nemzet fenmaradására, 's ditsöségére széles világgal megismertette nyomtatás által szülötte nyelvének hajdani vóltát és annak az idegen Nemzetek tengerébe hányattatott töredék Tábláit elmerülésektöl, — enyészetektöl könyörületes pártfogás nyerése által megmentette. Munkáji közzül, mellyeket ismerek I. Philonis Ju-

századbeli Patriarchájának Nierzesnek ékes könyörgéseit az egész világ Nemzetei között elszéledtt

---

daei sermones tres hactenus inediti. Arm. et Lat. Venet. Typ, caenobii F. F. Armenorum in Ins. S. Lazari 1822. 4d. rétb. — II. Philonis Judaei Paralipomena Armena hactenus inedita ibid. 1826. 4d. rétb. Mind a' két munka Örmény nyelven és Örmény betükkel egy feliben, más feliben pedig Aucher deák fordításával ékesen kinyomtattatott. Ebben a' szerző magát nem Paschal-nak, hanem Joa. Baptnak nevezi, és a' Mechitaristak Congregatiója' Vicarius Generalissának. III. Eusebii Pamphili Chronicon deák és Örmény nyelven 's t. e. A' Tudós világ ő nekie ugyan főképpen, de egyszersmind Raphaëli Sándor kegyes adakozásának is köszöni illyen jeles munkáknak megmentését, és közre botsájtását, mellyeket külömben Tudós Auchernek legnagyobb Tudományi buzgósága is világosságra nem hozhatott vólna.

b) Az Örmények alkalmasint elsők valának, kik az Apostolok oszlása után Idvezitőnk vallását elfogadták. A' XV. Században tartatott Florentiai Közönséges Egyházi Gyülekezetben (Concilium Oecumenicum) egy része a' Görög nem egyesült vallás dogmáit és szokásait megtartván, — másik a' napnyugoti Romai Szent-Egyház rendszabásait elfogadván, szerentsétlenül felbontotta a' Nemzeti egyesség – valódi igaz boldogság — köteleit, kivált akkor, midőn a' bérohanó Ellenség pártosoknak egyik felekezetéhez kaptsolván magát, feldühödött Testvér kezeket inkább és inkább egy más szivének feszitette, vérekben gyilkaikat feresztette. — Egyik része a' Római vallással egyesült Örményeknek Török Birodalomból kikiköltözvén, Velentzébe Szent Lázár Szigetébe szállott, és klastromot épitett az úgy nevezett Mechitaristák szerzetének. Kik utóbbi fegyveres idők által Felséges Austriai Ház kegyes kormánnya alájutván, Bétsben lakhelyet, és a' könyvnyomtatásra is szabadságot nyertek Felséges I. Ferentz Császár kegyelméből. — Magyar Hazánkban az Erdélyi Örmények csak a' Török kiüzése után, ekkor is csak a' kereskedésre alkalmas — ökör, ló, és juhok tenyésztése végett — Pusztáinkra telepedtek; — ha Nyitra Várme-

Felekezete számára huszon négy nyelveken közre botsájtotta, mellyel a' mint tulajdon Nemzetét idegen nyelvekre oktatta, ugy az Örmény Szózatnak igéit — beszéde módját, és különös betüit minden virágzó Nemzetekkel megismertetvén, Anyanyelvét a' mivelt Európai Nyelvek társaságába helyheztette.

Előadja t. i. a' Könyörgéseket huszonnégy nyelvre forditva nagy szorgalommal és nyomtatási költséggel; mert a' Nemzetek tulajdon betüivel nyomtattatta ki azokat, ugymint 1) Angolyul. 2) Arabsúl. 3) és 4) Régi és mostani Örmény. 5) Chaldea. 6) Franczia. 7) Német. 8) és 9) Régi és uj Görög. 10) Zsidó. 11) Hybernia. 12) Spanyol. 13) Holland. 14) Magyar. 15) Iberus. 16) Horvát. 17) Olasz. 18) Deák. 19) Persa.

---

gyében helyheztetett'— és nagyobb térsége miatt jeles — már a' XIII. Században népes Örmény helység neve nem bizonyithatja, hogy az Örmények Hazánknak meg első Századiban beköltöztek. Schwartner szinte azt meri állitani, hogy Erdélyben is csak 1650-dik esztendő tájban, és nem elébb mutatták magokat, 's annál később jöttek vólna által Magyar Országba; — de én őket a' Történeti irások említése szerént Erdély Ország régiebb lakosinak tartom: — tudom melly számosan lakják Erdélynek simább vidékeit, — melly népes lakhelyek légyen többek között Számos Ujvár, és Ersébet Várossa (Ebesfalva) Szabad Királyi Városok, hol az Örmény vallásu Szerzeteseknek roppant Klastromok vagyon. Magyar Országban azomban annyira nemzetesedtek, hogy conditiojokhoz képpest, — a' mint t. i. valaki közzülök Nemes vagy Polgár, — Kereskedő, vagy Földmivelő — tellyes Nemzeti Jussal birnak; a' Vallást is Helybeli nyelven gyakorolják mindenütt, — és tudtomra egyedül Ujvidéken állitottak különös Örmény Ekklésiát 1790 eszt. fogva, — mellyre is először Romának Propagandájából egy Szerzetest 104 forint fizetéssel nyertek.

20) Lengyel. 21) Orosz. 22) Rácz. 23) Syriai, és 24) Török nyelveken, — olly tökéletes forditásokban a' millyenekkel ama' ritka és drága kiadása Chamberlayne Angolynak: Oratio Dominica in diversas omnium fere Gentium Lingvas versa; et propriis characteribus expressa Amst. 1715. 4. retb. — és Joan Fridr. Fritz Oriental: u: Occidental: Sprachmeister. Leipz. 1748. 8. rétb. — koránt sem ditsekednek. a) Magyarságának példája leginkább érdekelvén bennünket, a' munkának mind nagyobb ára, mind pedig ritkább vólta miatt abból egy czikkelyt ide iktatván közre bocsátok:

„Élö hittel hiszlek és imádlak Téged eloszol-
„hatatlan Világosság, egy állatú Szent Háromság
„és egy Istenség! Teremtője a' Világosságnak, és
„elenyésztője a' setétségnek: tisztítsd meg lelkemet
„a' bünnek setétségitől, és világositsd meg elmé-
„met tudatlanságitól, hogy ezen órában Tégedet
„imádhassalak, és könyörgéseimet a' Te szent
„tetszésedtől megnyerhessem" 's a' t.

Az okokat, mellyek önnön részéről a' Tudós szerzöt jelen munkának közre botsájtására inditották, elö adja ékes deáksággal irtt ajánló levelében: — ezt is rövidsége miatt közleni kivánom:

„Paschalis Aucher Alexandro Raphaëli Equi-
„ti S. P. D. Ea terrarum Orbis pars, Eques
„Clarissime! Armenia est, quam vix creati ho-
„mines incoluerant, quamque super Ararati mon-
„tis cacumine arcam Noë excepisse certum est.
„Tellus potenti Abagaro primo e Principibus
„Christi fidem professo dominata, — et quae Pa-
„triarcha Gregorio Illuminatoris nomine do-
„nato jure, ac merito laetatur. Inde praeclarissi-
„mi Parentes Tui Madrasium, qui locus In-

a) Lásd Jankovich Magyar szó nemzés Pest 1812. a' 8-dik lapon.

„dianum Orientalium est, petiverunt, sedemque „suam statuerunt, Teque virtutum simul et di- „vitiarum haeredem habuere. Ibi cum vitam ageres „a teneris unguiculis Nierzetis Clajensis facie, „atque animo decori Armeniorum seculo XII. „Patriarchae saepius ad Aures Tuas nomen venit, „et tam egregii hominis, quas Hajcane seu „Armene scripsit——Preces memoriae man- „dasti. Quas communi fidelium usui accommoda- „tas——Tibi Londini commoranti, caesarisque „Christicolis aliorum exemplo excitatus primum „in sex, dein in decem varia Idiomata——nunc „in viginti quatuor jam conversas offero iis cha- „racteribus, quas una quaeque lingua suos tenet. „Nec a me uno munusculum hoc qualecunque sit „traditum habeas, quod Observantiae Mechita- „ristarum societatis in Te pignus est.———— „Vale Praeclarissime Vir, meque sodalesque meos „amare pergas. Venetiis anno Domini 1823. 20-a „Junii ex Insula S. Lazari.

Mind 'ezekből meggyőzödvén R. melly jó szándéka volt legyen a' Szerzönek az emberiséget boldogitó Vallásnak terjesztésében, — melly forró buzgósága Nemzete ditsösége magasztalásában, — melly szorgalmatos igyekezete a' Tudományok gyarapitásában, és a' még ismeretlen, de már már enyésző emlékek megmentésében, világosságra hozásában, — méltán örvend az Örmény Nemzetnek annyi érdemekkel tellyes Tudóssa feltünésén, — kivánja, hogy szorgalmatos életének terjesztésével, és iparkodásaival inkább meg inkább derüljön, villogjon minden Élő Nyelvek között Nemzeti Ditsösége!

J*.

III.

Különbféle.

1. Intézetek.

A' Pesti Ló-versenzés.

Midőn a' csüggeteg elme valamelly baj' láttán csak bámul, vagy eped: a' munkás, a' nagyra termett lélek akkor ébred inkább, 's benne, az észrevett hibát, vagy akadályt nyomon éri az okos elszánásnak férfi gondolatja, melly szerint amazt jóvá tenni, ezt elhárítani alkalmas eszközöket keres. A' melly ügy illy lélek által intéztetik, soha vesztett nem lehet, legalább is nyomokat hágy maga után; serkentőit a' következő kornak. A' Pesti pálya-futásokat, mellyeket röviden ösmertetni szándékunk, illy lelkü hazafiak állapították meg, kik minekutána nemes bőkezűséggel egy nagyobb czélra bölcsen adakoztak, a' nemzeti gazdálkodásnak ezen ágát is, a' ló-tenyésztést tekintetbe vették.

A' magyar rónaság, mellyet úgy látszik maga a' természet ló alá teremtett, nem diesekedhetik széltében olly faju lovakkal, mellyek mind rá illőbbek, mind lakóik szolgálatjára hasznosbak volnának. E' fogyatkozást már régebben érzették, 's kis részben tettek is róla némelly tehetősebb hazafiak; de csak ez utóbbi években történt az egyes erőknek szorosb kapcsolása, melly által a' lónevelés több haszonnal, 's bizonyosabban eszközöltethetik. Serkentésül tudniillik, 's a' lovak' szükséges ösmertetése, 's mérkezése végett a' Versenezés találtatott jónak, 's ím már két tavasza múlt, hogy Rákoson a' két szomszéd fő város láttára, bel-'s külföldi lovak, fogadásból és jutalomért pálya-kört futának. Ki nem emlékezik a' tavali versenezések kellő napjaira, a' lovagok, lovászok, 's nézőik számos seregére, 's azon elevenségre, melly a' különben puszta síkon majd elláthatlanúl uralkodott? Honniak, és vidékiek, főbb, és alrendűek mintegy ünneplőleg jelenének meg a' pálya hely' népesítésére. Láttuk a' jól készült angol lovászt tarka ruhájában szálas lován megbukva szállani, láttuk a' bőgatyás magyart szabadon lobogva, 's biztosán nyargalni kisded paripáján, 's midőn egy részről a' különbség gyönyörünkre volt, meg kelle más részről vallanunk,

hogy a' lófaj, melly most a' magyar pór kezén van; győzős ugyan, 's talán elég jó vérű is; de kis termete miatt szaporátlan futtában a' jól nevelt, jól tanított, készített szalas angol fajjal nem is mérkezhető. A' szarvas, daru, villám, madár, csillag, sólyom, tündér, szellő 's a' t. szép nevek, mellyeken a' magyar lovait szólítani kedveli, deliséget, 's gyorsaságot jelentenek ugyan; de hogy az ne csak névben, hanem valósággal meglegyen, több gond, 's czélirányosabb bánásmód kivántatik. Midőn tehát a' lófuttatások a' faj' minemüségét megösmertetik, azt a' kettős hasznot teszik egyszer'smind, hogy egyfelől a' honni faj' nevelésére nagyobb gond fordittatik, más részről a' nemes angol faj' terjesztésének kivánsága mind inkább fölébresztetik. 'S ez utóbbi ha teljesülésbe mehet, azt nyerjük vele, hogy az eredeti árab faj, melly az angolok által, tisztán megtartatott, nálunk is honnossá, 's annak a' külföldről költséges hozatása szükségtelenné lesz. — Azt az észrevételt tehetnék itt sokan, — hogy a' gyorsaság, 's győzősség, a' mi a' versenezésben főképen megkivántatik, nem elegendők minden környülményben arra, hogy a' lovat haszna vehetővé tegyék: a' rakott kocsi, nehéz hintó elébe bizonyosan erős lovak is kellenek. — 'S ez tagadhatatlanúl így van; de kiki által látja, hogy ott, hol jóvérű, az az serény, és győzős lovak tenyésznek, könnyű egy lomhább, de izmosabb, 's nagy erejű fajjal, alkalmas keverés által majd mindenféle szabásuakat előállítani, a' mint azokat a' társaságos élet' különböző szükségei megkivánják.

Hogy azonban az egész intézet' rajzolatja világosabban álljon olvasóink előtt, a' 2. számu lóverseny-könyv'. (A' Pesti ló-verseny-könyv 1828-ról irta a' lóversenezés' választottsága' nevében Gróf Széchenyi István, és Döbrentei Gábor) rövid' kivonatát adjuk.

Előre némelly pályai jelek', 's szavak' magyarázati bocsátatván a' többi tárgyak' előadása szakaszonként így következik:

I. A' verseneztetésben résztvevők' lovasainak színei.

II. Ló-versenezés az Üllői, és Soroksári út között levő Pesti gyepen. (Májusban, és Juniusban 1828.)

Itt minden tavali (szám szerint hét izbeli) futtatás környülállásosan előadatik a' nyerők, 's vesztők lovainak neveivel.

III. Díadalmas lovak.

IV. Az említett pálya-díjakra össze adók nevei' föl-jegyzésének folytatása.

Itt azon hazafiak' nevei vannak följegyezve, kik az 1827-diki ló-versenykönyv' megjelenése után tették ajánlásaikat az 1828-dikon gyülni kezdő pályadíjakhoz.

V. Világszerte nevelt lovakra a' 100 aranyu díjt külön egybe tevők' nevei.

VI. A' ló-versenezés egyéb költségeire öszve adók' neveinek' folytatása, adatnak elő.

VII. A' ló-versenezés' pénz-tára.

Ennek minden gondját (a' mint a' lóverseny-könyv jelenti) Gróf Károlyi Lajos vállalta magára, 's hogy kiki tudja, mire adta pénzét, ugyan itt a' pénztár miben léte pontosan előadatik. — Ebből látható, hogy az 1828-diki pálya-díjakra

	dar. arany	pengő for.	xr.
összegyűlt —	1037	2701	—
kiadatott —	976	2149	37
van a' pénztárban	61	551	23

Valamint itt szám van adva mindenről, úgy igértetik az jövendőre is, mind a' maradék, mind a' begyülendő pénzről.

VIII. Jövendőre szánt, és össze gyült pálya-díjak.

Itt több rendbéli adakozások számláltatnak el, úgymint:

1) Gróf Károlyi, és Gróf Széchenyi díj, mellynek tőkepénze 2000 arany, kamatja száztól ötével esztendőnként 100 arany. Ez egy ezüst serleg' (billikom) készítetésére fog fordíttatni, 's futhat értte akárhol nevelt mén vagy kancza.

2) Gróf Batthyáni, és Gróf Hunyady díj. — Tőkepénze szinte 2000 arany, 's esztendei kamatja 100 arany, melly készpénzben fog kiadatni. Futhat értte akárhol nevelt kancza.

3) Első Hazafiúi díj. — Tőke pénze 1700 arany, mellynek ötével, 's hatával számlált kamatja évenként 100 arany, 's ez pénzül fog kiadatni. Csak magyar tartománybeli mén vagy kancza pályázhat értte.

4) Húsz hazafi adta díj. — Tőkepénze 1700 arany 100 darab arany esztendei kamattal; ez is készpénzül fog kiadatni hazai mén, vagy kancza lovak' nyertes gazdáinak.

5) Erdélyi díj. — Tőkepénze 800 arany hatos esztendei kamatja 48 aranyra megy, mellyért, teljes vérüt kivéve, akármelly kancza futhat.

6) Egy még nevetlen díj, mellynek tőkepénze 350, kamatja ettől 21 arany. Ennek elnevezése halasztatni fog, mig több hazafiuk hozzájárultával legalább 50 arany kamatot fog vetni.

7) Ismét egy nevetlen díj, mellyet Gróf Eszterházy Mihál kezde meg 500 aranynyal — Tőkepénze 1000 arany, kamatja 50 arany. Ehhez is több hazafiak áldozatja váratik.

'S ezek az örökre megállapított pálya-díjak, mellyeknek tőkepénzök összvesen 9550 arany, 's az ettől járandó kamat (melly a' díjat teszi) 519 arany. Ezeken kivül vannak még:

8) Az éltök folytáig ajánlóké, az Asszonyságok' pálya-díja, mellyre 50 magyar Főasszonyságok' nemes adakozásából 143 arany fog évenként gyülni, egy díjúl kiállítandó ezüst serlegre. Futhat értte akarmelly mén, vagy kancza a' birodalomból.

9) Tíz esztendei díj, melly évenként 49 aranyat fog tenni némelly fő hazafiak' adakozásából. Pályázhat értte akármelly magyar tartománybeli mén vagy kancza, de mellynek anyja, 's ez ágon nagy anyja is honnunkban született, 's neveltetett.

10) Sz. H. Pest városának fölállítandó 5 esztendei díja.

11) Magyarok és külföldiek tizenhárman személy szerint 20 aranyat fognak adni tíz esztendeig esztendőnként; 's az ebből össze gyült 260 aranyu díj ötször a' pesti gyepen, ötször a' simeringeni mezőn Bécs mellett lesz fölváltva elnyerendő.

12) Egy 40 arany értékű buzogány, mellyet Puchói Marczibányi János szánt az 1829-diki versenyezések egyik díjául.

'S ezek a' díjak mindössze 964 aranyra mennek évenként bizonyos időig.

Végezetül, 's azoknak igazításokra kik e' dolgokat vagy kicsinylenék, vagy bálúl értenék, kijegyezzük, a' lóverseny-könyvnek 41, és 42-dik lapon álló sorait:

„Ezen feljül reménylhető sőt hihető, hogy Hazánknak nemesebb fiai 's leányai, olly tárgy elémozdítására minden bizonnyal még többen fognak öszve állani, mellynem csak a' ló tenyésztését eszközli hathatósan, hanem a' rendes Pesti öszvejövetelek által Hazánk lakosait is egymással közelebbről megismertetni fogja, 's annál fogva ollyan tárgyak kifejtődéseit segítheti, mellyek Hazánk díszét fogják magok után vonni, mert a'hol egyetértés 's együtt fáradozás által földmívelés, kereskedés elémoz-

dítatik; és ez által a' polgári erények napról napra tökélletesebben kifejtődnek, ott boldogabb a' Haza. És így csaknem bizonyosan ki lehet előre mondani, hogy minden esztendőben, időről időre elmúlhatatlanul ezer darab arany leszen versenezés által külön külön feltételek alatt elnyerendő.

Azonban a' tárgy sikeres forgására és hogy az mintegy maga magától örökké mozogva fennmaradjon, még ez mind nem elég, sőt szünet nélkül mind uj uj koldulgatások 's áldozatok által kell támogatni egy darab ideig, mert ámbár, nyereség lehetősége legmélyebb alap a' ló-tenyésztés sikeres elémozditására, de még elmulhatatlanul számos segéd eszközök szükségesek. Jól elkészített pálya gyep kell, több készítő intézet kell, országos ló-iskola kell a' szónak egész kiterjedésében 's a' t.

Ezekre irányozva jelent volt meg a' mult versenezések vége felé egy „Meghivás" a' magyar lovak jobb tenyésztetésére, melly kiosztogattatván, a' mint tudva van, kitkit felszóllított a' ki csak részt akarna venni a' Magyar Országi ló-tenyésztés czéleányos előmozditása körül arra, hogy Junius 6-dikán délutáni 4 órakor a' Nemzeti ló-iskolában tanácskozás végett megjelenne. Számosan gyültek. Mélt. Báró Orczy Lőrincz és Mélt. Báró Wenckheim József Urak élőszóval adták itt elé a' mit a' Meghivás elébb ajánlásképen hirdetett-ki 's közjóra buzgón törekedve azt sürgeték, hogy az egész ló-versenezés ügye egy Intézet képében álljon országosan öszve, mellynek tagjává 10 pengő forintnak esztendőnként való lefizetésével akárki lehessen, a' ki pedig többet akarna áldozni esztendőnként ezen czélra, külön tegyen 1. 3. 5. 10. esztendőre vagy élte idejéig ajánlást, sőt alapitson valamelly tőkepénzt 's adott summájának mire leendő fordítatását úgy kösse-ki a' mint tetszik. De a' ki csak 10 pengő forintot ád is, szava legyen a' Nemzeti ló-iskolában minden Medárdi Pesti vásárkor öszve jövő Részesek egyetemében a' dolgokhoz, tagjává neveztethessék egy nagyobb Országos-Biztosságnak, melly maga közül kiállítandó Választottság által teljesitessen mindent Pesten egyik versenezéstől a' másikig, míg a' többi tag szélytt volna is az országban."

'S evvel rekesztjük be a' kül csín, és belső szép rend által igen ajánlatos kis könyv' ösmertetését, az Intézetnek pedig olly állandóságot, 's szerencsét ohajtunk, a' millyenre alapitóinak nemes szándéka bizonyosan méltó.

Vörösmarty.

2. Minden Honszeretet' forró érzeteitül hevülő szív hangosbb dobogással nyilvánítja azon való örömét, hogy a' Nemzet', 's ennek palládiuma a' honni nyelv' tökélletesítését, 's virágzását eszközölhető főbb Polgárok czélerányos, és bölts Intézeteik által a' Haza Égére új fény szórattatik. — Illy a' honni nyelv eránt való Buzgalom — méltán örvendhetünk, — lelkisíti Honnunk nagyobb fényü Polgárját, Nagy Méltóságú Gróf Nádasdy Paulai Ferentz Ő Excellentziáját, a' Vátzi Nemes Megyének Püspökjét, midőn Ő nem tsak a' Nemzet Attyainak az utóbbi Ország Gyülésén nyilvánított forró ohajtását szemei előtt tartván, — hanem a' Honnszeretet' hatalmas ingerétül is buzdíttatván, — az ő Megyejének most legközelebb múlt Sz. Mihály Hava' közép napjaiban kezdett törvényes egyházi Látogatása' alkalmával a' Magyar nyelvnek minden azt megengedhető Helységekben, 's Plébániákban való terjesztésére hathatósan ügyelni el nem mulatta. — Igy nevezetesen az emez alkalommal megvisgált, 's látogatott Székes kerületi Al-Esperestségnek, Kosd, 's Püspökhatvan nevezetű Plébaniáiban az eddig, úgy szólván, szükségtelenül német nyelven mondott prédikátziók helyett magyar Szent Beszédeknek. — A' Szödi Plébánián pedig minden negyedik Ünnep, 's Vasárnapon honni nyelven való lelki Tanításoknak tartását — és valamint az elébb érintett három, úgy a' Verőczei Megyés Papságban is a' tanuló gyermekeknek az Oskolában szinte Magyar nyelven való Tanítatásokat meg rendelni méltóztatott Ő Excellentziája. — Bölts, 's szent Intézet! melly midőn hálás Öröm érzetek közt, hogy Honnunk is szeretettel buzgó fiainak illy törekedéseit örömmel fogadhassa, — a' hír szárnyain közönségessé tétetik, — egyszer'smind Ő Excellentziájának ezen igaz Hazafiúságot buzogó dicső intézetü felséges indulatját méltó hálával követvén, meg nem tarthatjuk magunkat azon óhajtásunknak ki törésétül, hogy Honnunk fő Papjait, kiknek illyes bölts Intézeteitül függ leginkább Nyelvünknek terjedése, 's nemzetiségünk' létetesítése, ezen minnyájunkra diszt terjesztő, — és hasznot — pedig melly nagyot! — árasztó hazafiúi buzgóság lelkesítsen! —

M.—A.—

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

X-d. Leo Római Pápa Ő Szentsége, Országunk' Primása 's Esztergami Érsek Fő Méltóságu Divék Újfalúi és Rudnai Herczeg Rudnay Sándor ő Eminentziájának, még az 1826-d. évi October 2-d., Római Anya-Szentegyház' Cardináljává lett neveztetését, folyó holnap' 15-d. tartott titkos Ülésben méltóztatott kihirdetni.

Ő Cs. Kir Felsége, Méltóságos Maros-Némethi és Nádaskai Gróf Gyulay Lajos urat, eddig a' F M. Magyar Kir. Udvari Cancellariánál Udvari Titoknokot; és Nagyságos Zilahi Sebes Antal Erdélyi Kormányszéki Titoknok urat, a' N. M. Erdélyi Kir. Kormányszékhez valóságos Tanácsosokká; —

Méltóságos Branyiczkai Báró Józsika Sámuel urat, a' N. M. Erdélyi Udv. Cancellaria' tiszteletbeli Titoknokát, T. N. Torda — Méltóságos Göncz Ruszkai Gróf Kornis Mihály Urat T. N. Kolos — 's Méltóságos Czegei Gróf Vass Imre Urat T. N. Közép Szolnok Vármegyék' Főispáni Helytartójikká;

Méltóságos Székhelyi Gróf Majláth Antal Urat Fiumei Kormányszéki Tanácsost, 's Nagyságos Sorsich József Urat, a' F. M. Magyar Kir. Udv. Cancellariánál Udvari Titoknokot, a' N. M. Magyar Kir. Helytartó Tanács' Tanácsosaivá. —

Tekintetes Dankó János Úr, T. N. Arad Vármegye' Aljegyzője 's Levéltárnoka, a' honi Literaturának különös kedvelője, 's a' magyar könyveknek, vidékén, buzgó terjesztőjök, T. N. Temes Vármegyének a' közelebb lefolyt 1828-d. évi Julius' 12-d. tartott Tisztujító Széke' alkalmával, azon T. N. Megyei Táblabirósággal tiszteltetett-meg.

Tekintetes Korhes János Úr, T. N. Székes Fejér Vármegye' Táblabirája, buzgó Literator, 's több rendü versezetek' szerzőjök, folyó holnapban, Szabad Kir. Pest várasa' Fő Ügyészévé neveztetett ki.

Nagyságos Nagy Barcsai Barcsai János urat, az Erdélyi Királyi Tábla' számfeletti Biráját, 's Nagyságos Szőcs Albert Nemes Kolos Vármegyei Főbiró urat, az Erdélyi Tekintetes Királyi Tábla' Itélő-Mestereivé; —

Nagyságos Zilahi Sebes László urat, Fő-Őrnagy gyá, 's a' Magyar Kir. Nemes Testőrző Sereg' másod rendü első Őrnagyává; —

Méltóságos Fő Tisztelendő Stankovics István urat, Oraviczai Archimandritát, 's Budai Püspöki Helytartót, a' Budai, — M. F. T. Putnik József Pakráczi Püspök urat, a' Temesvári, — M. F. T. Joannovics Nesztor Bezdini Archimandrita urat, az Aradi, — M. F. T. Chraniszlav György Radováczi Archimandrita urat a' Pakráczi, — 's M. F. T. Manoilovics Maximius Verseczi Archimandrita urat, a' Verseczi görög szertartásu n. e. Püspökségekre: — 's

Fő Tisztelendő Popol Ágoston urat, Bölcselkedés' Doctorát. 's a' Pesti Magyar Királyi Egyetemben egyházi Szónokot 's Hittudomány' nyilványos rendes Oktatóját, Nagy Váradi Székes Egyház' Kanonokává — méltóztatott kinevezni.

A' Nagy Méltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács T. T. Jakab István urat több rendü versezetek' irójokat, 's legközelebb, az 1828-d. Hasznos Mulatságok' második félévi 44-d. Számokba iktatott derék Bordal' szerzőjét, Concipistaságra méltóztatott előléptetni.

—r—y.

---

3. Kihalt Tudósok, és Írók.

Közelebb mult 1828d. évi October' 31d. Nagy Váradon, Szent Andrási Tokody István, Kir. Tanácsos, Egyedi Apát, Nagy-Váradi Székes Egyház' Olvasó Kanonoka, 's azon nevü Tudom. Kerület' hosszu ideig volt Főigazgatója; 68d. évében.

Folyó évi Januar' 6d. Kolosváron, Miháldi Báró Splényi Ferencz, Kir. Kamarás, Fő Hadvezéri Helytartó, 's a' 31dik számu magyar gyalog Ezred' Tulajdonosa; 62d. évében.

Januar' 12d. Dresdenben. Schlegel Fridrich, Cs. Kir. Követségi Tanácsos, 's a' Pápai Christus-Rend' Lovagja, első rendü német Kritikus és Müphilosoph.

(született 1772. Bővebb ismértetését továbbra tartjuk fenn.)

—r—y.

4. Jelesség.

Dobó István' emléke.

A' Dobó-Ruszkai egyház góth ízlés szerint olly jelesen van építve, hogy már első tekintettel magasztalásra kell fakadnia szemlélőjének. Eredetét Ruszkai Dobó Ferenczneк köszöni. Ezen egyház' körületében a' rostélyozat előtt a' sanctuarium' nyilatánál vannak letéve a' haza' híres hősének, Eger' rendíthetetlen oltalmazójának, Dobó Istvánnak tetemei.

Szobra hajdan sírja fölött állt az imént megírt helyen, melly (elég gondolatlanúl) már a' most élők tudtára onnan kivételtén kivülről egy kis ajtó' helyébe falaztatott, melly az előtt az egyház jobb oldalán nyílék. A' szobor veres márványból van, különös keménységü; díszes, 's egész férfias termetében a' hőst állitja elő, vértbe (lorica) öltözve szinte derékig megeresztett szakállal, sisakos fővel, balról karddal övezetten, jobbjában buzogányt tartva, melly most már csonka. Bal kezében vagy inkább egy kissé behajtott bal karján nyilt könyv gyanánt egy kőlap van illy írással: (Jób szavai) Scio, quod Redemtor meus vivit 's a' t. E' szobor teljes épségben áll, kár hogy lábujjai, 's orra megcsonkultak. A' szobor, vagy inkább a' hajdan itt állt ajtó fölött egy hosszas négyszegü kövön ez a' fölírás van:

Hoc opus sanctissimum Spectabilis, ac Magnificus Dominus D. Franciscus Dobó de Ruszka per Artifices Leónardum Latornum et Martinum Lapicidam fieri f. A. D. 1601.

Melly szavak, a' mint az összevetésből kitetszik, nem a' később ide falazott szoborra tartoznak, hanem az egyházra, mellynek, mint mondatott, itt hajdan ajtaja volt. — Némelly részeit a' fölirásnak már alig olvashatni.

Jobb felöl Sz. Józseli kisebb oltáron, amiak egész hosszában nagy betükkel ezen versek vannak bevésve:

Hoc tumulo Stephanum clauserunt fata Dobonem,
Qui quondam turcas a vestris Agria muris
Repulit, insignemque ferens ex hoste triumphum
Extremam Ungaricis cladem procul egit ab oris.

Ezek könnyen olvashatók, 's kétfelől egy egy Nemtő (Genius) látszik. Ez oltár mellett a' Sanctuarium felé ezek vannak hasonlólag nagy betükkel:

Franciscus Dobó Filius Haeres hoc monumentum optime merito publico luctu statuit.

Balról a' kisebb, Szüz Mária oltár alatt, ismét hosszában nagy betükkel bevésve, találtattak imez alig olvasható sorok:

Dacia nunc etiam tanto se praeside cassam
Deflet, et immensum praedicat aegra virum.
Invictum semper dum saeva calumnia morsu
Vincere conatur, vincitur ipsa suo.

Itt is mindkét felül Genius látszik. — A' betük mind ez, mind amaz oltár alatt hajdan aranyozottak lehettek. — Ez utóbbi oltár végoldalán a' Sanctuarium felé, irányában amaz imént felhozott: Franciscus Dobó Filius 's a' t. fölirásnak, a' mint okosan gyanítani lehet, a' Dobó' nemzetség czímere van: körösleg sárkány tekeredik. E' körben fölül ugyan Dobó István képe szinte sisakosan, szakállosan, 's a' kölappal baljában, egészen a' szobor' hasonlatosságára van márványba vésve, csakhogy (a' mint czímerekben szokás) nem egészen, hanem derékig. Alatta korona, 's ez alatt ismét egy elszigetelt nagyobb korona van, melly a' czímert két részre osztja, 's alúl ismét Dobó ábrázoltatik, a' felsőhöz mindenben hasonlóan. Ez a' képelet olly csinos, és jeles, hogy műértőnek is kielégítő gyönyörére lehet.

Ez oltár fölött Szüz Máriának igen szép képe van illy fölirással:

ThaVMatVrga SasInensIs In hVngarIa proDIgIIs
ContInVo ILLVstrIs.

A' kép fölött kettős czímer van fölszegezve, tudniillik Keresztes Lászlóé jobbról illy körül irással:

P. ac G. Dnus Ladislaus-Keresztes, et Consors sua

Balról Frater Anna czímere van, hasonló festésű az előbbihez (a' czímerek részei azonban egymástól különbözvén) illy írással:

Generosa Domina Anna Frater de Kesserü ex pio voto erexerunt.

Még arról is emlékezik két legöregebb Dobó Ruszkai lakos, hogy az ő gyermek korokban meszeltetett be az egyháznak veres színnel megírt boltozatja, a' minek valóban naponként nyilvánosabb jelei tünnek elő.

Az újabb épületü tornyon ez a' fölírás:

NobILIs Vngara Gens qVVM sVrgis In hostes
SVrgIt et haeC tVrrIs foeDera GaLLVs aVet.

beküldötte
Liptay János,
Egri Erseki szertartó.

5. Egyházi kalendáriombeli kérdés.

Gyümölcs-oltó Boldog Asszony Innepe, mellyel az Anglicanusok Egyházi Esztendejeket kezdik, 's melly a' mi Innepeink között sem utólsó helyet foglal, az álló Innepek közé számláltatván rendszerint Nagy-Karácson előtt kilencz hónappal, az az éppen Mártius 25-dikén tartatik meg. Úgy de ezen megállapitott határ-naptól mind annyiszor eltávozni tapasztaljuk, valahányszor a' Vasárnap-betű A-n elől kezdődik, az az minden tizenegygyedik esztendőben. Igy 1815. és 1826. ez Innepünket Aprilis harmadikán, ugymint Quasimodogeniti Vasárnap utánni Hétfőn ültük meg. Mellyre a' Római kath. egyház Hittudósa azt mondhatná, hogy Gyümölcs-oltó B. A. Innepe olly esetben tétetik által Quasimodogeniti hetére, midőn az, Husvét' elől-utól-járó nyolczadaiban fordul. Ezt igazolni is látszik az 1826. esztendő, mellyben Mártius 25-dike szintén Nagy-szombaton esett. Ellenben ha honni Kalendáriomainkat megnézzük (külföldiekről szólni nem tudok), elég példára találunk, hogy Gyümölcs-oltót magában a' Husvétot előző nyolczadban ültük, p. o. 1793. 1823. — Honnét van tehát ez innepnek illy ingadozása? miért, és minemü törvények szerint esik az minden 11-dik esztendőn éppen Aprilis 3-dikára? igy van-e ez az Egyházi idő számlálás más Egyházakban és külföldön is?

Kérdező, ki e' jelenmény eránt több, nála tudósabb Egyházi Személyeknél sikeretlenül keresett felvilágositást, nem szégyenli ebbeli tudatlanságát is nyilván megvallani; és, bármelly csekély érdemü tárgy legyen, eránta azon Tudós Hazafiaktól oktatást kérni, kik a' mindennemü segéd eszközek birásában levén, az efféle kérdéseket könnyen megfejthetőknek fogják találni, — vagy legalább tartani. Mert (hogy mellesleg legyen mondva), valjon a' könnyen megfejtett kérdés kimeritőleg is fejtetett-e meg: arról az olvasó közönség tesz itéletet. Kérdezőt ugyan a' philologiai kérdéseknek W. L. által adott megfejtése, még ingyen sem elégitette meg mindenképen.

E. I. P.

---

6. Jutalomtétel.

Néhai Tekintetes Tudós Schwartner Márton Urnak, a' Pesti Királyi Fő-Oskolában a' Diplomatika' és Heraldika' volt Professorának a' Könyvtár Őrzőjének, és a' Bölcselkedő Kar Seniorának hagyományából száz forint Valt. Tzéd. ajánltatik a' következendő tárgyról készitendő legjobb értekezésnek jutalmául:

(„E quo fonte manavit doctrina de testamen„tis in Jure hungarico? Si e Jure civili romano „hausta est, quaeritur: quae conditiones tamen „praecipuae testamenti romani in testamento hun„garico desiderentur, et quaenam ratio assignari „possit cur leges Hungaricae has conditiones mi„nus observandas censuerint?")

Micsoda kútfőből származott a' Testamentomokról való tanitás a' Magyar Törvényben? Ha Római Törvényből merítetett, kérdés: A' Római Testamentomnak mellyik fő feltételei' híjával vagyon a' Magyar Testamentom, 's mi lehet annak oka, hogy a' Magyar Törvények ezen feltételeket kevésbé rendelik megtartani?

Azon értekezés, melly a' jutalmat megnyeri, más honnan e' tzélra ajánltatott költséggel kinyomtattatik, és annak 12 példányi a' Szerzőjének általadatnak.

A' határnap, a' meddig azok, kik a' kitett jutalomért vetélkedni szándékoznak, értekezéseiket az ide való Királyi Fő-Oskola' Méltóságos Rectorának, a' póstabér terhe nélkül, általküdeni tartoznak, a' jövő 1830. Esztendei Januarius Havának utólsó napjára vagyon rendelve; a' nap pedig, a' mellyen a' 100 forintból álló jutalom a' legjobb értekezés Szerzőjinek oda ítéltetik, az 1830 Esztendei Május 1-s ö j é r e határoztatott meg.

Az ollyan értekezés, melly Szerzőjének nevét nyilván kijelenti, ezen tudományos vetélkedéshez nem botsátathatik; hanem tsak az ollyan, melly valami jelszót a' homlokán viselvén, Szerzőjének nevét, és más ötet megesmértető jeleket egy melléje kaptsolt, de zárva lepetsételt levélkében foglallya, a' mellyre kivülről ugyan azon jelszó legyen irva.

Ezen tudományos vetélkedésre mind a' hazai mind a' külföldi tudós férjfiak meghivatnak, a' kik értekezéseiket deák, magyar, német vagy frantzia nyelven készithetik. Költ Pesten Januarius' 20-dikán 1829. Esztendöben.

A' Schwartner jutalom' hagyományának
Gondviselői.

---

7. Új Könyvek.

1) Uránia, Nemzeti Almanach Új esztendei Ajándékúl 1829. (Szeder Fábián szerkesztetése mellett kiadta Beimel Jó'sef.) Esztergamban Beimel Jó'sef bet, és költs. kis 16d. r. 5 for.

2) A' Tapasztalások teszik vigyázóvá az embert; vagy: az állhatzás Támadók ellen állhatzátlan Védelmezés. Egy Barátném leveleiből való Töldalékkal eggyütt. Önnön költségén kiadta K. D. I. T. Budán, nyomtattatott Landerer Anna betűivel 1828. 8d. r. VI. és 30. l. Töldalék. — 40. l.

3) — — — — — Feleletek a' Szent Gellért Hegye mellől. Irta Takáts Éva. Kiadta K. D. I. T. Budán, nyomtattatott Landerer Anna betűivel. 1828. 8d. r. VIII. és 64. l.

8. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

1) Sententiae in Excelsa Curia Regia 1829. Termino Epiphaniali latae et publicatae fol. 1 for. 30 xr. ezüst pénzben.

2) Sermones, qvos occasione Restaurationis Magistratualis in Libera et Regia Civitate Pestiensi tertia et subsequis diebus Mensis Januarii 1829. asservatae Illustrissimus Dominus Alexander Mérey de Hapos-Méré, S. C. et R. A. Mattis Camerarius et ad Exc. Cons. Reg. Locumt. Hung. Consiliarius, qua benigne delegatus Commissarius Regius ad Magistratum et Electam Civium Communitatem habuit. 1829. 8-o l. 32.

3) Assertiones ex Universa Theologia, quas annuente Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Praeside, et Directore, nec non Inclyta Facultate Theologica, in Reg. Scientiarum Universitate Hungarica pro Gradu Doctoris SS. Theologiae rite consequendo palam propugnandas suscepit Michael Virág, Dioecesis Quinque-Ecclesiensis Presbyter, et suae Excellentiae Episcopalis Actuarius. 8-o 16 l.

Igazitás.

A' múlt 1828. eszt. a' T. T. Előfizetők sorából történetből kimaradtak: Fő Mélt. Galanthai ifjabb Herczeg Eszterházy Miklós, Ő Herczegsége, Bécsben, — Nagy Méltóságu Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos, Ő Cs. 's Apost. Kir. Felsége' valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Cs. K. Fő Herczeg Asszony M. Zsófia Fő Udvari Mestere, a' Kir. Bajor Korona polgári érdem Rend Nagy Keresztese, és az Austriai mezei gazdaságbeli Társaság valós. Tagja, Bécsben.

I. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Czech János. Toldalék az Ország Gyüléseknek esméretéhez. 3 l.
2) Kiss Károly. Köszeg' védelme Szolimán ellen 1532-ben 22 l.
3) Tudósítások a' Külföldről. (Folytatás) 31 l.
4) Horvát Endre. — Kőszögi Fabchich József. 54 l.
5) J* E. és B. Sziget Vár védelmében, 's elestében egykori Fraxineus János külföldi Szász' tanúsága szerint. 59 l.
6) Horvát József Elek. Az Iskolai nevelésről Magyar országban 75 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Az 1828-dik évi Tudományos Gyüjtemény' áltnézése 's tartalma a' tárgyak' rende szerént. 100 l.

Külföldi Literatúra.

Könyv-visgálat.

J*. Preces S. Niersis Clajensis Armenorum Patriarchae 24 lingvis (Hungarice quoque) editae Venetiis in Insula Lazari 1823. 108 l.

III. Külömbfélék.

1) Intézetek, 114. l.
2) Elölépések, és Megtiszteltetések. 120 l.
3) Kihalt Tudósok, és Irók. 121 l.
4) Jelesség. 122 l.
5) Egyházi Kalendáriombeli kérdés. 125 l.
6) Jutalomtételek. 124 l.
7) Új Könyvek. 127 l.
8) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

Koszorú I. és II. iv.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

II. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

Győr Vármegyében fekvő Móriczhida helységének ismértetése.

Minden kétségen kivül örömest olvasták Hazánkfijai több Lakhelyeknek azon leirásait, a' mellyek e' mi derék Tudományos Folyóirásunkban már 12. esztendőktől fogva közöltettek; és méltán: mivel tsak ugyan illendő, hogy a' Honfija ön Honyát és Nemzetét közelebbről ismérje; és pironkodva kellene vallani magát Magyarnak, ha ezen figyelemre és szeretetre méltó Hazánknak mennél tökélletessebb esmeretségét magának tulajdonává tenni nem óhajtaná.

A' bő tollú Bel Mátyás Kézirati munkájában: „Historia Comitatus Jaurinensis" P. spec. Memb: II. Sect. II. Artic. 1. Nro 7-mo nálam 244. lapon, *) — Korabinszky M. Lexicon von Ungarn

*) Bel Mátyásnak szavai ezek: Móriczhida, insignis oppido Vicus, et cum Agro frumentario, tum sylvis luxurians. Latine Mauritii pontem dixeris, forte a vetere quodam possessore, cui Mauritius nomen fuit. Hodie (1740, és 1750 eszt. között), partim ad C. Franciscum Eszterházy; partim ad Sacras Virgines, quae Tyrnaviae colunt, attinet. Insulanus olim vicus fuisse perhibetur: quippe Rába amne et Marczala alveo circumfusus, atque Arpáso interamnano vico illi obsitus. Jam in orientalem Marczalae ripam, ut pecoris pascendi expeditior sit opportunitas, translatus est, quam non raro utriusque amnis diluvia sufflaminavere. Templum adhuc in veteris vici vestigio superat.

428. lapon, — Vályi András Magyar országnak leirása' II. Kötet. 634. l. Móriczhidáról elég szükön irtak. Azért én itt ennek bövebb ismértetésébe botsátkozom, azt kivánván itten érénteni, a' mi még róla közönségessé téve nintsen, a' tudásra pedig érdemes.

Móriczhida fekszik Győr Vármegyének Sokoró allyai Járásában, és ennek nyugot felé nyuló végső oldalán, Győrből Sopronban vezető országúton, Győr Városától déli nyugotnak 3 ½ Pápától éjszaknak 2 ½ órányira Rába és Marczal folyóvize jobb partyán, róna sikságban. Határos napkeletről Téth helységgel 1. Szent Kúttal ¾; dél felé Csikvánddal ¾ órányi távolságra, napnyugotról Sopron Vármegye Arpás nevű falujával, melytől tsak ¼ Órányi messzeségre van; éjszakra Rába Szent Miklóssal, melytől ¼ orányi távolyságra esik. A' helység téres határjának napnyugoti szélét Rába vize Malomsoktól Rába Sz. Miklósig mossa, és Sopron Vgyétől elválasztya; dél felé Malomsok falunak posványos, Csikvándnak homokos határjaikat éri; napkeletről Téth, éjszakról R. Sz. Miklós' földeiket keréti.

A' Falunak térhelye foglalt magában 1759. esztendőben, a' mint akkor készült kimérés hitelesen megmutattya, 70,304, □ ölet. A' mostani falunak szállása, mellyen most Jobbágyok laknak hajdan Bordátsi Puszta (Praedium Bordáts) neveztetett, és Nagy Szombathi Szent Klára Apáczáké vala. Ezen határbéli hely Kurucz háború előtt merő, és olly sürü erdőség volt, hogy kezen lábon kelletett benne bujkálni. 1703. eszt. körül a' Móriczhidai nép, Rákóczy Ferencz Erdélyi Fejedelem' hadi seregeinek, 's ellenek hadakozó Császári Armádiának Győr Vármegyéből Sopron felé, és innend vissza menése 's útazása miatt na-

gyon sanyargattatván, régi lakhelyéből elszökött, és nagyobb bátorság végett egy sürü erdös, és motsáros tájon, melly a' Bordátsi Tóról Bordátsnak, másképpen Prépost Erdeinek és Apácza Tülgyének neveztetett, 's Apáczák' birtokához tartozott, letelepedett, paraszt kunyhókat magának ottan épitvén. Háború után ki irtatott a' tömött homályos liget, és 1720. és 1730. eszt. között Házak épittettek a' Parasztoktól, minekutánna a' régi lakhelyen tserbe hagyatott Házaik részént ledöltek és elpusztúltak, részént pedig a' Rába vizének ellentálhatatlan árjától elsepertettek vólna. És igy a' XVIII. Századnak első tizede bizonyossan az az időpont, mellyben a' mái kornak törzsökös attyai Móriczhidának mostani térhelyét újonnan megszállották. Azon régi lakelyet pedig láthatni a' Marczal viz túlsó részén, vagy is Marczal és Rába nevü vizek között sziget formában, közel a' faluhoz, és Árpási hidhoz, a' hol a' hosszú posványban szemlélhetök ösz régiségre mutató emlékek, tudniillik, a' hajdani időből fent maradott puszta Templomnak és Klastromnak omladékai.

Faluhoz egy fertály órányi messzeségre fekszik a' Bakony folyásának túlsó partyán Teke nevü kies puszta és major, mellyet Gróf Esterházy Miklós bir. Azon pataknak ki ömlésénél Rába és Martzal között a' ki száradt posványnak mintegy közepén áll egy Major, mellyet Dombiföldnek hivnak. Falun keresztül vezet a' Győri országos út Sopron felé. Van a' Helységnek Vásár. Privilegiuma, mellyet II. Mátyás Császártól 's Királytól 1616 eszt. nyert, de nem gyakorollya. Halászat a' Rába és Martzal folyóban hasznos. Jó malma is van Rába vizén.

Móriczhidának róna, homokos és motsáros Határját három folyó viz nedvesiti, u. m. 1. Rába

vize be jön Veszprém Vármegyéből Győr Várm.be Malomsoknál, 's innét kezdve hasíttya azt Sopron Vármegyétől, Rába Sz. Mihálynál pedig kitér Sopron Vármegye széléről Győr Vármegyébe, 's Győrnél a' Dunába szakad. Nagy haszna vagyon e' folyónak, de elég nagy károkat is okoz gyakorta, mert, mihelyest a' nyugoti Hegyek körül egy két eső van, egyszeriben elborittya az árviz a' rétségeket. 2. Martzal ered Szala Vármegyében, délről éjszaknak Vas, és Veszprém Vármegyék között bozótokon keresztül, Martzalteőnél és Malomsoknál pedig egy mesterséges és nagy költségű árkában *) folydogál; Új Malomsokon alól érkezik hozzánk, 's Móriczhidai határnak hosszaságában Rába Sz. Miklósig hempelygeti fekete hullámait, és nem messze Gyirmót felett önti a' Rába folyójába. 3., Bakony folyás, mellynek feje fakad Lovász-Patonai Tülgyesben Veszprém Vgye szélén, 's délről el kanyarodván nyugotnak, hasíttya Szeretsen, Gyömörő és Téth faluknak ha-

*) Elkészítette azon tsatornát Gróf Amade Antal Marczaltőnek, és Malomsoknak Földes Ura tulajdon költségével, Hegedüs János Földmérőnek intézete szerént. Lásd felőle e' czím alatt irtt két verses munkátskát: 1., Mélt. Várkonyi Gróf Amadé Antal Úrnak, Bőös, Bár, Marczalteő Örökös urának, és a' költségével készült Martzaltői Tsatornának emlékezetére. Irta a' nyájas Musának szerzője (Nagy János Szányi Plébanus, Esperest, és Sopron Várm. Assessora) Győrött 1792. 8-vo. Mélt. Gr. Amadé Antal Úr Ő Nagyságának, a' Martzal-tői Uradalom' örökös Uranak, akkor a' T. Királyi Tábla Bárójának, Tek. Varasd Vgye Fő Igazgatójának, és a' Tek. Veszprém Vgye felűlt Nemes Lovas Serege Obesterének tiszteletére irta 1797. eszt. Seregély István a' fellyebb említett fel üléskor a' T. Komárom és Győr Vgyéknek közönségessen, különösen pedig Veszprém Vgyének Tábori Predikátora, és egyszersmind a' Takátsi Reformata Sz. Ecclesiának lelki pásztora.

tárjaikat, 's Moriczhidai határban Dombiföldnél Marczalba merül. A' Rábának és Marczalnak ki öntései a' Falú határjának lapányos részét gyakran haszonvehetetlenné teszik, legelöjét 's kaszállóját viz alá temetik; egyébb eránt hasznos nádat termeszt motsáros 's posványos viz állás 's fertö. A' kiöntésböl eredni szokott motsárok ártalmasak volnának az egésségre, ha a' gyakori szelek által a' levegö tisztán nem tartatnék.

El nyúlik a' posványság Moriczhidai határban Malomsoknál kezdve Rába és Martzal mentében éjszak felé R. Sz. Miklósig, Szente és Prépost Erdeje és falu mellett. Azon posványban a' nád, rekettye, káka, sás, 's több e féle vizi növevények, és holmi gyom igen nagyra szoktak nöni. Találtatnak itt sok féle vizi madarak: vadkátsák, szártsák, vizi-tyúkok, szalonkák; valamint sok kigyók, rókák farkasok. Ezen Nádasok kiterjedését adja tudtunkra azon hiteles mérés, melly 1759. eszt. Május hónapban készült, 507,956. négyszegletü ölekre, a' vagy 423. $\frac{1}{4}$ holdakra.

A' Móritzhidai határ jó szántóföldekkel vagyon megáldva, mellyek két nyomásra vannak felosztva, 's leginkább rozsot teremnek. Ezeknek térségét mutattya az fent említett 1759-ki hiteles kimérés ekképen: a' Földes Uraságok, u. m. Gróf Eszterházy Ferencz és Nagy Szombathi Apáczák birtak allodialis földeket, 1,324,909, a' Jobbágyoknál pedig voltak az Urbarialis földek 2,509, 621 □ ölekkel, mellyek tesznek egyetemben 3195 $\frac{1}{2}$ holdat. Most nevezett két Birtokosnak Rétei foglaltak magokban 380,582. □ ölet, a' vagy 475 $\frac{1}{2}$ Kaszállót. Jobbágyságnak réte tsekély, hanem legelöje sok, jó is lévén, virágzásban van mind ennél, mind az Uraságnál a' marha tartás. — Erdöknek kiterjedése foglal magában az elöhozott 1759. hitelessen készitett kimérés szerént

463. holdat, minden holdra 1600. □ ölet számlálván. Azoknak neveik: Prépost Erdő, Hosszú hajdan Aszú Erdő, Megye közi Erdő, Teke, Szőlő haraszt, Puszta Szente, Puszta Anghel, vagy Anhely, másképen Angyalhely.

Móriczhidának Lakossai tiszta Magyarok, kik a' szomszéd Rába közi Magyarokhoz mind ruházatra, mind beszéd módra igen hasonlók. Élelmöknek forrása, 's legfőbb keresettyek a' mezei gazdálkodás, de tsekély bor termesztés; nem külömben a' fuvarozás is, mellynek ád alkalmatosságot a' Sopronból Győr felé a' falun keresztül vezető országút. Lakósoknak száma 832-re megy. Ezek közül vannak 400 Katholikusok, kik a' szomszéd Arpási Plebániához mint filialisok tartoznak; 432 Augustai Vallástartó Evangelicusok, kiknek ámbár Templomjok és oskola tanitójok helyben vagyon, de minthogy tulajdon Lelki Pásztorjok nintsen, azért a' szomszéd Téthi Egyházi Gyülezettel vannak egyesitve. Mind a' két Felekezetnek van külön el rendelt úgy nevezett Vernacula Oskolája, mellyben a' fiu és leány nevendékek különös épületekben az alkalmatos Tanitók által szorgalmatossan oktattatnak a' vallásban, erköltsi tudományban, irásban, és olvasásban. — Móriczhidához tartozó Teke Pusztán laknak azon kivül 23 Katholikusok, és 2 Evangelicusok.

Móriczhidát birják mostanában: Mélt. Gróf Eszterházy Miklós, Pápa, Ugod, Devecser, Tata, és Gesztes Várainak 's Uradalmainak Földes Ura, kinek Része a' Pápai Uradalmához tartozik; és Fő Mélt. Lotharingiai Herczeg-Asszony, kinek portiója a' Rábán túl Sopron Vgyében fekvő Árpás helységéhez birattatik. A' fő Mélt. Királyi Táblának 1750-kén hozott törvényes Itélete szerént tészen a' Gróf

Eszterházynak Birtoka, 28. Részekre felosztott Határból, 18. Részeket; a' hajdani Szent Klára Apáczák' Nagy Szombathi Konventyének Birtoka pedig, mind Móricz hidát, mind Bordátsot öszve véve, melly két határ eggyé vált, foglal magában 10. Részeket, és ezekhez tartozik még Hidvám, és vásárkor bé szedetni szokott helypénz vagy piarczbér. Bakonybéli Apátur birt szinte Móriczhidán az elöidökben, a' régi Móriczhidai Nemzetség adakozásából hat Zsellér házokat és fundusokat, mellyek a' többször emlétett geometrica mérés szerint 4414. □ ölet elfoglaltak; de minthogy a' Rába vizének, kiöntéseitöl gyakran el borittattak volna, a' máshova elköltözködött Lakosaiktól el hagyattak.

Magyar Országi legtöbb Lakhelyeknek eredetén az Öszkor' homálya ül. Móriczhidáról azt lehet állitani, hogy Hazánknak azon kevés faluihoz méltán számláltathatik, mellyek az elöidökből bizonyos elsö eredetekkel a' hiteles tanuságoknál fogva ditsekedhetnek. A' mi Helységünk Györ Vármegyének legrégiebb helységei közé tartozik.

Minekutánna a' Praemonstráti Szerzet, mellynek fundamentomát Szent Norbert Laóni Püspök Franczia Országban, Pikardia nevü Tartományban fekvö, erdöktöl borzadozó puszta Praemonstrátban 1120. eszt. vetette, és szerzetes Rendeléseit szabta, tsak hamar elterjedett volna az egész napnyúgoti Anyaszentegyházban; Magyar ország is még az ö Szerzöjének életében, kebelébe fogadta azt. Második István Király t. i. 1130. eszt. Bihar Vármegyében helyheztetett Nagy Váradi Hegyen fundált egy Prépostságot ezen szerzetes Kanonokok' számokra, Szent István elsö Mártir' tiszteletére, és azokat szállitotta Franczia országból azon szép 's nagy roppant klastromba, mellyet nékiek

épitett és sok telkekkel, és jószágokkal bőven jövedelmesitett. Azólta a' szerzetes Házak nem tsak a' Király által, hanem az ország' birtokos Nagyai által is szaporodtak Hazánkban: mert ezek a' Királyi példát követvén osztán, számos klastromokat épitettek a' sivatag pusztákban azon Szerzetnek.

Ezek közt vala Móricz, egy érdemekkel fényeskedő Zászlós Úr, 's Győr Vármegyében elő kelő Birtokos, a' ki az ő Birtokában, Győr Vármegyében Sokoró allyai vidéken, Rába és Marczal nevü folyók között, egy sivatag erdőben, negyedfél órányira Győr Városához, nagy kiterjedésü Monostort Szent Jakab Apostol tiszteletére egész tökélletességre emelt, hozzá egy szép Szentegyházot épitett, és azt a' maga bő jövedelmü Jószágainak örökössé tette. Ezen Monostor nevet kapott „Monasterium de Rába." De minekutánna azon nevezetes Birtokos Úr a' Raba folyón, azon Monostornak által ellenében 's tős szomszédságában egy Hidat állitott volna: nem tsak azon Hid az Épitőjének nevéről Móriczhida, vagy is Mauruch-hida, hanem a' Monostor körül későbben felépittetett Helység is, melly tsak telek vala eleintén, szinte Móriczhidának elnevezödött. Melly telkeket, földeket, réteket, erdőket, malmokat, szőlőket, 's egyébb javakat hogy ajándékozta légyen 1251. eszt. Móricz a' Királynénak akkori udvari Birája, 's későbbi Királyi fő Tárnok Mester, és az ő Testvérje Gróf Markus a' nevezett Monostornak és Prépostnak, azokat az ő adomány és fundáló Leveléből, mellyet annak fentartására kiadott, IV. Béla Király pedig 1263. eszt. Királyi Levelével megerösitett, lehet kitanulni. Voltak pedig ezek: Mauruch-hidai vagy is Móriczhidai határnak három ekére való (ad tria aratra)

telke, Póki határban fekvő két ekére való föld, ezen Póki telekhez tartozandó Tülgy nevü erdönek fele, Rába vizen álló két Malom, ugyan azon a' Rába vizen lévő Hidnak vámja, Móricz hida faluban beszedni szokott piaczi bérnek bizonyos része, a' hidnak végén lévő 's Lehen nevezetü Curialis Telek, Téth helységének Pókfalu mellett fekvő határ része, melly Javak öszveséggel a' Móriczhidai Helységet és Határt formálták; Azon kivül ajándékoztattak: Pápán lévő Tapolczai Malomnak két harmad részei, Puszta Bojva Rába közben, Sárd nevü halastó, és Kapi határ Sopron Varmegyében, Csába helység és határja, Somogy Vármegyében, 28. Szölök és Ös nevü erdő ugyan ottan, Gyertyáni erdő, Sokoró Hegyén Baráti Határban fekvő szölök, és Szent Mártonfalva szomszédságában lévő két rét, 6. szolga, és 3. harangozó.

Méltó azon fundationalis és azt erösitő Királyi Levélnek egész tartalmát annál nagyobb örömmel itten elő adni, mint hogy a' Móriczhidai Praemonstratensi Monostorról egy Történet Iró sem, még legtökélletesebb Fuchshofer Damian „Monasteriologia Regni Hung. czim alatt közre botsátott munkájának II-dik Részében sem, a' hol Praemonstratensi Monostorokról igen böven, 's tökélletesen értekezik, emlékezik; azon oklevél pedig Móriczhida eredetének idő pontyát nyilvánságossan meghatározza. Meg maradott az mind eddig olly sok viszontagságok között a' Csornai Konvent által 1398. eszt. Készült hiteles Transumtumban, melly az én okleveles Gyüjteményemben találtatik, 's mellynek szóról szóra, betüről betüre leirtt mássa ez:

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae,

Cumaniaeque Rex. Universis praesentes Literas inspecturis, Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod dilectus et fidelis Baro noster Mauritius, Magister Tavernicorum nostrorum, una cum Fratribus Ordinis Praemonstratensis, quos in Monasterio suo de Raba collocavit, ad nostram accedens praesentiam, super Collatione de suis Possessionibus dicto Monasterio, seu Fratribus de Raba jam dudum facta, obtulit Nobis Literas suas cum pendenti Sigillo supplicans, ut easdem nostro dignaremur Privilegio confirmare; Quarum quidem tenor talis est.

Magister Mauritius Comes Nitriensis et Judex Curiae Dominae Reginae, omnibus praesens scriptum inspecturis salutem in Domino. Quoniam spiritualia absque temporalibus geri non possunt, dignum est, ut per Patronos et suos Fundatores Ecclesiae providentiam suscipiant temporalem. Ad universorum igitur notitiam volumus pervenire; Quod ob remedium animarum Parentum Nostrorum et Nostrae, huic Ecclesiae de Raba, in qua Fratres de Ordine Praemonstratensi commorantur, volentes in Bonis temporalibus providere, ut decet, Praedia, Terras, Vineas, Sylvas et Mancipia, quorum nomina in subscriptis continentur, eidem Ecclesiae Nostrae contulimus, Jure perpetuo possidenda. Igitur quod Eadem Ecclesia de eisdem Terris collatis, nomine Mauruchhida, sunt ad tria aratra, quam dedimus et donavimus, una cum Marco Comite Fratre Nostro, dicto Monasterio Nostro, cujus prima meta, prout per eundem Marcum Comitem Fratrem Nostrum, quem ad perambulandas ipsas Metas transmiseramus, constitit, incipit ab occidente super Rabam, in fine Pontis veteris Magni Mauritii Comitis. Exinde proce-

dens, ad orientem transit quandam venam, quae dicitur Morchol, et intrat ad viam, quae vadit ad Pok, et per eam venit ad finem paludis, quae dicitur Bordas; abinde procedens per aliquantulum spatii, relinquit viam ad dextram, et ascendit super monticulum, inde descendit ad planitiem, ubi est meta, habens ubique a sinistris Terram Nostram sibi commetaneam; inde divertendo ad meridiem intrat iterum viam, ubi est meta, quae est commetanea Terrae Theke majoris. Exinde vadit ad occidentem a fine praedictae paludis Bordas meridionali, et redit ad venam memoratam, ubi tenet metam cum Theke minori. Postquam autem ipsa vena transitur, est meta praenominata in fine villae, habens a dextris Terram Ecclesiae de Beel; inde protenditur ad Rabam et per eam vertitur ad praedictum Pontem veterem; Item in Pok contulimus una cum eodem Marco Comite Fratre Nostro, Terram ad duo aratra, cujus prima meta, prout per eundem Marcum Comitem intelleximus, est a meridie contigua Terrae Chepany de Pok, ab occidente vero tenet metam cum Jobbagyionibus Agazonum Regis de Horozthy; ab aquilone autem cum Agazonibus de Pok, et ab oriente cum Terra Nostra, et Fratris Nostri Marci Comitis. Donavimus ei similiter cum eodem Comite Marco Fratre Nostro ad eandem pertinentem Terram mediam partem Sylvae Twlgy, cujus meta ab oriente incipit juxta magnam viam Pok, et habet commetaneam Sylvam Nostram et Marci Comitis; Inde procedens intrat aliam viam, et per eam vadit versus meridiem, et est meta in fine Sylvae, et tenet metam cum Sylva Chepany memorati; abinde per tertiam viam vadit ad aquilonem et est meta iterum juxta magnam viam, et tenet metam cum Sylva Martini de Pok, et

per eandem viam revertitur ad metam priorem. Omnes autem Possessiones, quarum nomina et circumstantiae inferius exprimentur, sunt exceptae et distinctae a Fratribus et Cognatis ac Consangvineis Nostris, tam a Comite Marco, quam aliis et pertinent solummodo ad Nostram Donationem. De quibus super aquam Raba contulimus duo Molendina, et Tributum Pontis, quod Nos contingit, et in fine Pontis locum Curiae unius, qui vulgo Lehen dicitur, partem etiam Tributi Fori Villae supradictae. Praeterea donavimus duas partes unius Molendini in Papa super aqua Taplucza, cujus tertia pars debetur Ecclesiae de Pok; item contulimus Terram Villae Theth commetaneam Terrae Villae Pok, cujus terra, sicut per Marcum intelleximus ante dictum, est ab occidente, et tenet metam cum Theke majori; inde procedendo versus aquilonem intrat viam, et tenet metam cum Terra Chepany; exinde vadit ad orientem et tenet metam cum Terra Martini supradicti; ab inde divertit ad meridiem, per bonum spatium, et ibi est meta; De hinc ad orientem decidens et descendens transit aquam Gecznoud, quam habens a dextris in fine, inde vadit per longum spatium et ad villam praedictam aqu m Gecznoud transit bis, et vadit ad fossatam per locum villae veteris Thet, fossatamque dimittendo ad dextram reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Thet; Item contulimus Praedium nomine Boywa in Rabaköz et locum Curiae Nostrae; Triginta Jugera Terrarum, quae habuimus ex Donatione Regia juxta idem Praedium, cujus prima meta, sicut per Marcum intelleximus saepedictum Comitem, incipit super aquam Sard, in clausura piscinae et vadit versus meridiem juxta fossatum,

et pervenit ad pyrum magnam; abinde per viam venit super Rabam et est in ombuzorma, habens a' dextris locum Molendini; Unde divertit per Rabam versus occidentem, et transit ad dextram, ibique est meta ante terras de Keszwy Episcopi Jauriensis, et tenet metam cum terra ejusdem de Keszwy procedit ad aquilonem et transit sylvam, quae jacet in medio Bárd, et vadit ad quinque arbores, tenetque metam cum Zolga Bayva, ulterius procedens cum terra Benedicti, Filii Farkasfy, inde divertit ad orientem, et transit viam Marczolthw, et tenet metam cum terra Chomos; deinde per viam revertitur ad Sard metam primam. Item contulimus in eadem aqua Sard Piscinam et Sylvam Nostram, juxta metas ejusdem villae. Item contulimus Terram Kapy totaliter, cujus meta ab oriente incipit juxta fossatam Regis, ubi aqua Thomold tenet metam de villa Rethy, quae currit versus meridiem, et protenditur versus arundinetum Boyaz, et tenet metam cum villa Borbacz. Inde tendit illud arundinetum versus occidentem et vadit ad Asvan, ibi est meta. Inde paululum eundo, pervenit aliam metam, et inde cadit ad arundinetum, quod item tenet metam cum eadem Villa Borbacz, inde inferius descendendo ad Velgestha, et inde protenditur ad siccam terram, et ibi est meta; Inde vadit ad Kerek Thó majorem, et exinde per terram intrat Kenderech; Inde vadit ad Lewd; Inde tenditur Amlocz usque fossatam Regis, et tenet metam cum Villa Sárkán, et cadit ad arundinetum desertum usque ad Rábczam, super aquam Rethnos, et per eundem Rabcza itur ad quandam piscinam, quae dicitur Homos, et inde ad piscinam Gologh, hae tres Piscinae cum Fluvio Rábcza pertinent ad praedictam terram Kapy, et inferius eundo, rever-

titur ad Thynolth, Praeterea donavimus in Simigio, quae Nos contingebant, terras omnes ad Csaba villam pertinentes, juxta viam, quae vadit ab Ecclesiis, ad aquilonem quatuor Jugera, ab occidente Octo, ab oriente et in earum finibus septem, quae ab aquilone terminum tenent, cum villa Zemes, ab oriente cum villa Thorda cum terra Ecclesiae Veszprimiensis, juxta Kendefeö autem viginti Jugera, finis sex Jugerum vadit ad meridiem, finis quatuordecim versus orientem, et tenet Terminum in valle cum Zala, ab aquilone et meridie cum Ecclesia praedicta, juxta viam Zala duo Jugera, juxta Vineam Usud, ab oriente quatuor, juxta sylvam Thethy a' meridie quatuor, juxta villam Chaba ab aquilone quatuor; ab occidente autem et meridie tenet metam cum terra Chepany et Laurentii in latere vallis Byleky, ab occidente quatuor juxta Mocholan, ab oriente sex, et tenent terminum cum sylvis Regis, ab occidente unum, et in medio est———aquam, unum in loco pontis villae, tria intra viam vinearum —— et aquarum, quatuor de Terra Tunata in monte juxta villam, a' meridie tredecim juxta villam Cegrus ex utraque parte viae Triginta, a meridie habent Terminum cum eadem villa, juxta Thelukarok tria, ante sylvam quae dicitur Selyes et aquam duo, locus villae vinitorum Nostrorum septem jugera; juxta eandem ab Ecclesia quatuor, sub Ecclesia ab oriente duo, ante Ecclesiam juxta arborem Zyl duo; apud Golaus a meridie tria, et tenet terminum cum Nána juxta Chuth, et juxta Terram Kazmery tria; Item donavimus omnes Vineas Nostras in Barathy Sokorw existentes; Item in Simigio in villa Chaba triginta Vineas, minus duabus: Item juxta easdem Vineas ab oriente sylvam, quae vocatur Ows, ab aquilone sub eisdem Vineis de sylva, quae

vocatur Zelye tres partes, quae nos contingebant, et sub eisdem sylvis Foenetum in quatuor locis quae tenent terminum cum foeneto Ecclesiae Veszprimiensis et Gedro Magistri. Item foeneta in duobus locis ante villam Martini supramemorati. Item dedimus Sylvam, quae vocatur Gyerthian. Item dedimus sex Servos, videlicet Zunibod, cum quinque Filiis suis, item tres pulsatores. Ut igitur hujusmodi Donatio salva semper et illaesa permaneat, nec per aliquem a nobis descendentium possit aliquatenus retractari vel per alios, praesentes concessimus Literas nostri Sigilli munimine roboratas. Datum Anno ab Incarnatione Domini, Millesimo Ducentesimo quinquagesimo primo.

Verum quia de qualitate, quantitate, et circumstantiis earundem Possessionum nobis plene non constabat veritas, Fideli nostro Favo Abbati Sancti Martini de sacro monte Pannoniae nostris dedimus Literis in mandatis, ut ad ipsas Possessiones personaliter accedens, videret seu inspiceret, si idem Monasterium esset in pacifica Possessione earundem, nec ne? et nobis post modum remandaret; cujus quidem postmodum Literas recepimus in haec verba:

Excellentissimo Domino suo Belae Dei Gratia Illustri Regi Hungariae, Favus Abbas Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae Seruus Fidelis Inclinationem et orationes in Domino. Recepi Literas Magnitudinis vestrae continentes, quod accederem personaliter ad omnes Possessiones, quae a Magistro Mauritio Monasterio suo de Moroczhida, in quo Fratres ordinis Praemonstratensis commorantur, sunt collatae, et viderem, si idem Monasterium esset in pacifica Possessione earundem. Igitur mandatis Vestris reverenter obtemperans, accessi ad Possessiones praedictas, et

inveni ipsum Monasterium in omnibus Possessionibus suis, quarum haec sunt nomina, videlicet: Moroczhida, ubi situm est Monasterium, villa Théth, villa Boyva, villa Kapy, et villa Chaba, quae est in Comitatu Simigiensi, pacifica et quieta possessione gaudere et ipsas Possessiones inveni certis metis undique distinctas, nullo, ipsi Monasterio, Consangvineo praefati Magistri Mauricii vel aliquo alio contradictore existente.

Nos igitur taliter per praedictum Abbatem de ipsis Possessionibus certificati, easdem authoritate praesentium perpetuo duximus confirmandas. In cujus rei testimonium praesentes dedimus Literas, Sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus Magistri Farkasfi, Electi Ecclesiae Zagrabiensis, Aulae nostrae vice Cancellarii dilecti et Fidelis nostri. Anno Domini Millesimo, ducentesimo sexagesimo tertio, Regni autem nostri Anno vigesimo octavo.

Ezentúl a' fentnevezett Praemonstratensi Rábai Monostor, (Monasterium de Rába) melly Prépostnak Lakhelye vala, szakadatlanul így hivattatott: Móriczhidai Monostor és Prépost. Kitetszik ez többi Irományok között az fentebb elöhozott Csornai Transumtumbúl, melly igy szóll: Nos Conventus Monasterii S. Michaelis Archangeli de Chorna, tenore praesentium significamus, quibus expedit universis, memoriae commendantes; Quod Religiosus vir, Dominus Frater Joannes Praepositus Monasterii Sancti Jacobi Apostoli de Moroczhida Praemonstratensis ordinis, ad nostram accedens praesentiam, exhibuit nobis quasdam Litteras privilegiales serenissimi et Inclyti Principis Domini Belae Dei Gratia Regis Hungariae laudandae memoriae, petens nos humiliter precum cum Instantia, ut tenorem

praeattactarum Literarum transcribi et transumi faceremus; Quarum Tenor per omnia talis est: Bela Dei gratia 's a' t.

Nos itaque justis et legitimis postulationibus praedicti Domini Fratris Joannis Praepositi de Moroczhida, ac Justitiae annuentes, ut tenemur, praescriptarum Literarum Privilegiarum tenores, non abrasos non cancellatos, neque aliqua sui in parte vitiatos, nostris Literis patentibus sine fraude et dolo aliquali, de verbo ad verbum transcribi et transumi fecimus ad Cautelam uberiorem. Datum in Festo Epiphaniarum Domini, Anno ejusdem millesimo trecentesimo nonagesimo octavo.

1403. Móriczhidai Miklós, Jánosnak fija, 's Móriczhidai Bánnak (Bani de Móriczhida) alkalmasint a' fent ditsért Móricznak Monostor' felállitójának *) Unokája ajándékozta ezen klastromnak és Szentegyháznak Móriczhida helységében lévő azon Útzát, mellyen keresztül vezet az ország út Győr felé. Az adomány levélnek szavai: „contulimus — Ecclesiae — — vicum in superficie Possessionis Moriczhida, qua Jaurinum itur."

1414. Móriczhidai Prépost és Konvent, a' Szent Széken nyert a' Ggyöri Püspök és Káptalan ellen az egész szélesen kiterjedő Móriczhidai Határból járandó Dézsmát és annak negyedjét. 1490. eszt. II-dik Ulászló Király' Engedelem Leveléből ki tetszik, hogy Móriczhida ezen idő táján

*) Hihető ugyan, de nem tökélletesen bizonyos, hogy ezen Móriczhidai Móricz, a' ki 1251 eszt. Királynénak udvari Birája, 1263. Királyi fő Tárnok mester vala, 1268. még élt, egy személy azzal, a' ki 1233 1234. 1243. mint Kir. Fő Asztalnok, 1242 és 43. fő Pohárnok Mester és Győr Vármegyének Fő Ispánya az oklevelekben elő fordúl.

Mezö-Város vala, és annak részét birta Megyesallyai István.

1530. Ferdinand Király Móriczhidának egyik részét el ajándékozta Enyingi Török Balintnak, és a' két fijainak, u. m. Jánosnak és Ferentznek, kik a' Györi Káptalan által a' Nádorispányi Hivatal' Helytartójának Thurzó Alexiusnak parancsolattya következésében annak birtokába be is vezettettek, és azt a' Pápai Uradalomhoz tsatolták, a' melyhez azólta tartozik.

1553. Férfi szerzetesek után következtek a' királyi engedelemmel a' Praemonstrati Asszony szerzetesek; kik a' Móriczhidai klastromba lakást vévén, nem sokára, u. m. 1563. 1568. és 1570. eszt. Török Ferencz Pápa Várának Birtokosa 's fö Kapitánya által a' birtokjokban háborgattattak, klastromjoktól Templomjoktól, Jobbágyaiktól; Jószágaiktól és ingó Javaiktól erőszakossan megfosztattak, de 1573. az elfoglalt portio klastrommal és Templommal együtt az Apáczáknak vissza adatott, 1577. pedig az erővel megvett hidvám eránt az elfoglaló ellen per indittatott.

Móriczhidának szomorú tsapásai közé tartozik Györ városának 1594-kén a' Törökök által lett elfoglalása. Mert ugyan akkor a' futásnak' eredt Praemonstratensi Apáczák' Elöljárója el zálogositotta Móriczhida helységének felét a' Veszprémi Püspöknek, és ezentúl meg szünt egészen Móriczhidán a' Praemonstrati Apáczák szerzete, a' klastrom pedig elpusztult.

1601. Esztendöben Rudolf Császár és Király zálogképpen által ruházta a' Móriczhidai klastromot, 's hozzá tartozandó valamennyi telkeket, erdöket, földeket, és az idegenektöl is birt egyébb ingatlan Javakat a' Nagy Sombathi szent Klára Szerzetének, melly 1614. pert inditott Enyingi Török István ellen mind az elfoglalt

Hidvám, mind Jószág eránt, 1616. eszt. Vásáros Privilegiumot nyert II. Mátyás Királytól. 1618-kán magva szakadván az Enyingi Török Nemzetségnek férfi ága most nevezett István' halálával, Gróf Nyáriak u. m. Török Familia asszonyi ágon lévő Örökösei következtek a' birtokba, de 1625. Veglai Horváth Ferencz azt II. Ferdinand Királytól megnyerte, és belé be is iktattatott ugyan, de még is Telekesy Török János, mint már nevezett Enyingi Török István meghagyott Özvegyének született Pető Margitának második Férje mind hidvámot, mind az egész portiót, mellyet Nyáry Miklóstól NyáryPál' és Enyingi Török Susanna' Török István' Leánya fijától mind a' ketten szereztenek, ki nem eresztette, miglen 1631. a' hidvám a' törvényes végbe hajtás által az Apáczáknak vissza adatott, 1635. eszt. pedig fent irtt Telekesi Török János és a' felesége által a' Móriczhidai Portio, melly 9 Jobbágyházból, egy Zsellérből és némelly Pusztákból állott és Arpás nevü falu Apáczáknak vissza eresztetett. 1643-kán a Nagy Szombathi Apáczák III Ferdinand Királytól Privilegiumot nyertek a' Móriczhidai Klastrom és hozzá tartozandó Jussok' örökös birtokáról, melly nékiek örökre adatott.

Mindazonáltal némelly rész Jószág, melly 9 Jobbágy Sessiot tett, maradván tovább is a' Pápai uradalomhoz tartozó, a' Telekesi Török Nemzetsége elmultával biratott a' Pápa Vég Várának Fő Kapitányai és Birtokossai Csáky László, Gróf Eszterházy Miklós László, és 1658-tól fogva Ferencz által, a' ki azt 1671-kén a' maga Uradalmi Tisztyének Atsádi Pálnak 800 forintokban elzálogosította, fija pedig Gr. Eszterházy Ferencz belső titkos Tanátsos és Moson Várm. fő Ispánya 9. Sessiók helyett 18-at 1724-ben vissza váltotta és Rövet. 1725. eszt. Homok nevezetü Telken nagy kiterjedésü majort épitett, mellyben

3000 juhokat állitott 2000. Pos. mérő alá való legtermékenyebb földet elfoglalt, szinte annyit a' Tisztyei, Juhászai, Arendásai is; nem külömben az Aszú Erdőben, mellyet Gr. Eszterházi Ferencz Pápai Várnak fő Kapitánya 1608-kán mint a' Pápai Uradalomhoz tartozandót el foglalt, az ország út mellett nagy vendég fogadót épitett.

1733. eszt. Nagy Szombati Apáczák' Konventje ifiabb Gróf Eszterházy Ferencz ellen az eránt pert indított a' Királyi Tábla előtt, hogy az Apáczáknak öszve zavart Jószága külömböztessék az Eszterháziak birtokától. Ez olly formán el intéztetett, és az itélet Brunszvik Antal Itélő Mester által végbe hajtatott, hogy 28 Részekre felosztott Móriczhidai Határból Gróf Eszterházynak 18 Részek, a' Nagy Szombati Apáczák' Konventének pedig, mellynek akkori Elöljárója Berényi Klára vala, 10 Részek kihasítattak, 's illető szántó földek, rétek, erdők, nádasok különössen elválasztattak.

Minekutánna azon Konvent II. József Császárnak és Királynak 1782. Januar. 26. napján költ Felséges végzeménye által, 18-dik Aprilisben elenyésztetett volna, az ő általa birt Móriczhidai Jószág a' Religioi Fundushoz ragasztatott. Végtére most szerentsésen uralkodó Császár és Király 1. Ferencz Eő Felsége 1803. eszt. October 10. napján költ kegyelmes Kir. Adomány Levele mellett, született Cremoillei Gróf Folliot Victoria Asszony, Gróf Colloredo Ferencz Eő Excellent. Cs. Kir. Udvari fő Kamarásának 's Kabinet' Ministerének Hitvese nem tsak ezen Móriczhidai portióval, hanem a' Győr Vármegyében fekvő Kapi, Sopron Vármegyében Árpás, Posony Vármegyében helyhesztetett Boleráz, Nestich, Geszt, Páld helységekkel is, Nagy Szombat Városában lévő

Curialis Házzal együtt ajándékoztatott, és azon Jószágok birtokába fényesen bé avattatott.

Gyurikovits György.

2.

Az Iskolai Nevelésről Magyar országban.

(Vége.)

Szükség tehát, hogy minden iskolai Előljáró tanítványjai eránt igaz atyai érzéssel legyen, következőleg megkívántatik az is, hogy azoknak minden részben atyai tekíntet adassék elsőben ugyan a' Felsőbbség, annakutána a' közönség, 's végre a' Tanítványok' részéről.

A' mi a' Felsőbbség által az iskolai Előljáróknak megadandó tekíntetet illeti, eléggé meg van az adva a' Ratio Educationis nevü könyvben, holott (Part. II. Sect. I. Cap. 2. p. 158.) ez nyilatkoztattatik ki: Quod ad Honorem, qui Tullio et experientia teste Artes vel maxime alit, seu characteris gradationem adtinet, certum est: Munus eorum omnium, qui publicam Juventutis educationem quoquo modo procurant, tam sua, bonarumque artium et morum natura, quam illa, quam societati civium praestant beneficentiae amplitudine, in universum esse perquam honorificum, et excellens, deberique Ministris in hoc officii genere strenue desudantibus magnam existimationem, et singularem honoris praerogativam. Ea propter aequum omnino est providere, et agere, ut horum officiorum dignitas omnibus Regni Statibus et Ordinibus Nomine Regio majorem in modum sit commendata; atque iterum, denuoque declarasse; viros de Literis atque Ju-

ventutis Educatione praeclare meritos civilium quorumvis remunerationum perinde esse capaces, atque illi sunt, qui Regni Dicasteriis peculiaria servitia praestiterunt. — Ennyire megy a' szép Tudományokat, 's azoknak elömozdítóit pártoló kegyes Fejedelemnek gondoskodása. Azonban, valamint ebből is tagadhatatlan, hogy az iskolai Elöljárók a' Hazának leghasznosabb tagjai, úgy igen szükséges dolog volna arra főképen ügyelni, hogy minden gondtól, aggságtól mentekké tétetvén, olly bizonyos jövedelemmel ajándékoztatnának meg, melly tisztességes élelmökre 's ruházatjokra, 's nemzetségök' becsületes eltartására elégséges lenne; hogy így sem az ajándékra vágyás részrehajlóvá öket ne tenné, sem a' külön tanítással illetlen kereskedésre ne fakadnának, sem a' szükség' gyakori szenvedése tiszteletre méltó személyöket megvetés' tárgyául ki ne tenné, 's holmi nemtelen lelkűeknek csúfjává 's játékává; szóval sem házok', sem gyermekeik' tartásáról való aggodalmok hivataljoknak pontos teljesítésétől el ne vonja. — Minekutána elégséges jövedelem adatott az iskolai Elöljáróknak, szükséges volna azoknak bizonyos rangot is adni. Fájdalommal és boszonkodva kell gyakorta hallani, hogy a' közönségesebb, de néha pallérozottabb emberek is ezeket a' Haza' 's köztársaság' olly érdemes, olly hasznos fiait épen meg nem külömböztetvén, beszélgetési megnevezésökben még csak hivataljok' említésére sem érdemesítik, hanem szinte mint akarmelly Mesterembert vezeték nevöknél fogva, p. o. Major Uram nevezik, 's még Professor Úr titulussal sem illetik, 's ez annak rugója, mit feljebb mondék, hogy a' közönség' részéről is atyai tekintet adassék az iskolai Elöljáróknak, melly azonnal teljesítetni fog, mihelyest azoknak bizonyos rangjok megállapítatik, 's mind a' fenyítékben,

mind a' tanítás módjában bizonyos, végképen meghatározott Törvények szabatnak, mellyek szerént kiki szabadon és egész bátorsággal, azoknak határán túl pedig épen semmit nem cselekedhetvén, semmi szülőknek a' zúgolódásra, panaszra, nyelveskedésre 's rágalmazásra okot 's alkalmatosságot nem nyújthatna semmiféle eset is. — Ha, mint a' külső Nemzeteknél történni szokott, illy Férjfiak a' legdíszesb rangokba helyheztettetnének, sőt az érdemesebbek fényesebb hivatalokra, 's méltóságokra is emeltetnének, valóban a' közönség is egészen más szempontból tekíntené azokat. 'S ezt a' mi kegyes jó Fejedelmünktől, mint már több jeles példákból tapasztaltuk, méltán várhatni, csak a' Haza' bölcs Atyjainak is közbenvetése hozzá járuljon. —

E' két részről meglévén az iskolai Elöljáróknak a' méltó tekintet adva, szükség, hogy ez a' legnagyobb mértékben megadassék az azokhoz legszorosabb lánccal kapcsolt tanítványok által is, melly úgy teljesítetik, ha a' tanítvány megfontolván, mi sok, mi soha meg nem köszönhető jókat vett Tanítójától, a' hála' legbuzgóbb érzésére olvad eránta. Ki lehet közülünk olly érzéketlen, ha csak ugyan még is jó nevelést kapott, úgymond Cicero, kinek elméjében édes emlékezet között fen ne forognának az ő Nevelői, Mesterei, 's Tanítói, sőt még az a' néma hely is, hol neveltetett és tanítatott a). Illy emlékezet, illy érzés ömledezék Senecában is, midőn imígy szólla: Tisztelje 's nagyra becsülje a' tanítvány az ő oktatóit, kiknek munkálkodásával a' hibákból kivetkezett, 's kiknek vezetése után gyakorolja a' szép tudományokat b). A' tanítványok, ha jól vagynak ne-

a) Cic. pro Planc. cap. 33.

b) Senec. Epist. 11.

velve Elöljáróikat szeretik is tisztelik is a). Ugyan is: látánk, mi hibásan nevelik némelly szülök gyermekeiket, 's ha szinte a' nevelés' tehetsége némellyekben meg volna is, vagy hivataljok' terhe', vagy a' gazdálkodás' aggságától elfoglalva a' nevelésre 's oktatásra nem alkalmatos voltok, vagy épen a' tudományokban való járatlanságok nem engedi, hogy azoknak erkölcseit, 's elméjét formálják; pedig, ha csak Hazánknak esküt ellenségei nem vagyunk, ha annak virágzását, boldogságát, elömenetelét, mint minden jó Hazafinak kötelességében áll, elömozdítani igyekezünk, minden tehetségünkből azon kell lennünk, hogy jó, hasznos, bölcs és munkás polgárokat neveljünk, 's igaz Hazafiakat teremtsünk Juvenálisként, ki nálam magyarúl így szóll:

Hála! hazádnak 's a' nemzetnek hogy fiat adtál,
Hogyha az a' honnak hasznos, 's a' földmivelésre
'S mind hadi, mind polgári dologra ügyelleni jól tud,
Mert sok függ attól, millyen tudományra tanítod
'S milly erkölcsre fiad' b).

Nem elég tehát a' Hazának fiakat nemzeni, hanem azokat gyermek koroktól fogva úgy vezetni, oktatni, nevelni, hogy ma holnap hasznos polgári legyenek a' közjónak, 's ezt nem az Atyák, hanem a' Tanítók teszik. — Ezek lerántják elménkről azon sürü leplet, mellyet a' tudatlanság vont reá, 's a' szépet, jót, dicsőt tulajdon eredeti fényében 's méltóságában látjuk: a' szép tudományok pedig egy mennyei ihletéssel bájolnak bennünket, hogy már e' földön sorsunkkal megelégedni tanulván, boldogokká legyünk. — Óh! — valljon mivel nem tartozunk egy ollyan jóté-

a) Quinctil. L. 2. c. 2.

b) Juvenal. Sat. XIV. v. 60. et sequ. Edit. venet.

vönknek, ki bennünket ezen legnagyobb jóban részesít? 's nem a' Tanítók, az Oktatók-e ezen jótévöink? — Ök éjjeli nappali fáradozásaikat a' mi boldogságunk' eszközlésére áldozzák a' nélkül, hogy a' jó tétel gyönyörüségén kivül tölünk csak legkevesebb jót is vennének; — nem törödnek sem egészségökkel, sem tulajdon szerencséjök' csonkulásával, csak azt nékünk megszerezhessék. Minden kellemetlenségeken, minden gátokon áltörnek, hogy nékünk használhassanak; végre: kizzadván kemény pályájokat, úgy szólván, még éltöket is, mellyet egyedül miattunk elkövetett fáradozásaik 's terhes munkáik oltának el, érettünk tevék le. — Az oktatónak illy nagy érdemét átlátván 's szívére is vévén ama' világhódoló Nagy Sándor, mint Pausanias, Valerius Maximus, Curtius, Plutarchus 's több régibb 's ujabb jeles Iróknál böven olvashatni, minden Tanítóihoz legnagyobb tisztelettel viselteték teljes éltében; 's hálás érzetének ezer szép, 's csak illy nagy Fejedelemhez illö kifejezéseivel, jótéteménnyel, 's drága jutalmakkal halmozá öket. Aristotelesről, az ö felejthetetlen Tanítójáról nem átallotta azt mondani: Nem kevesebb hálával tartozom, úgy monda: Aristotelesnek, mint Atyámnak; mert ennek ugyan, hogy élek, de hogy becsületesen élek egyedül annak köszönöm a). M. Aurelius, hogy több példákat fel ne hozzak, ama' derék Római Imperator nem szégyenlett sírva fakadni néhai Nevelöje' halálának hírére b); söt hálákat ád vala Isteneinek, hogy jó oktatói valának, 's azokat azon hivatalokra, mellyeket kértek, felemelhette

a) Cic. 3. de Orat. c. 25. et Plutarch. in Alexander.
b) Jul. Capitol. in Anton. Pio. cap. 13.

a); szóval: olly tisztelettel viselteték hozzájok, hogy arany képeiket házi kápolnájába helyheztetné, sírjaikat pedig látogatásával, engesztelő áldozatokkal, 's virágokkal tisztelné b). Illy nagy Férjfiak ennyire tisztelték Tanítóikat, 's valóban követésre való szép példát nyújtának minden tanítványoknak. De külömben is, ha egy alatt való, egy katona, vagy a' polgári társaságnak akarmiféle tagja engedelmességgel, tisztelettel tartozik viseltetni az ő Előljáróihoz, 's Tisztjéhez, mennyivel inkább tartozik a' Tanítvány oktatójához, ki nem csak azért rendeltetett Előljárójává, hogy néki parancsoljon, hanem, hogy minden lelki 's testi jóban részesítse — boldoggá tegye. Végre rekessze be ezen tárgyat is Quinctiliánus, ki a' nevelésről 's tanítás módjáról olly szép, olly hasznos és bölcs oktatásokat adott: arra az egyre intek mindeneket, úgymond ez, hogy a' tanítványok ne kevésbbé szeressék tanítóikat mint tanulmányaikat; 's hitessék el magokkal, hogy azok, ha testökre nézve nem is, elméjökre nézve valóságos atyjok. Sokat fog ezen tisztelet használni a' tanulásra. Mert így örömmel is hallgatják (Oktatóikat) szavaiknak is nagyobb hitelt adnak, 's mindenben hozzájok hasonlókká lenni vágynak. Szóval: az iskolai Intézetekbe jó kedvvel, 's vidámon gyülnek öszve: ha megjobbítatnak nem durczoskodnak, ha dicsértetnek, örülnek, 's tanulni iparkodik kiki, hogy magát mindenek felett kedveltesse. Mert valamint a' Tanítónak kötelessége tanítani, úgy ezek tartoznak magokat taníthatókká tenni: 's valóban egyike sem állhat meg a' másika nélkül c). Ezen három részről vett tekíntetek'

a) M. Aurel. Lib. 1. §. 17.

b) Jul. capit. in M. Anton. cap. 3.

c) Quinctil. Lib. II. cap. 9.

méltó megadása után, kétszeres iparkodással futnák a' megvígasztalódott Tanítók is pályájokat. Ekkor valóban — ekkor remélhetnénk, hogy ifjaink elhagyván iskoláikat, mint a' méhek a' virányos rétekről a' legszebb illatú virágokkal terhelve térnének vissza atyai házaikba, 's veendő hivataljaiknak haszonnal leendő viselésére. Ekkor egész jussal óhajthatnók, hogy megadott tiszteletünk mellett az Előljarók is tökélletes érett gyümölcsel adnák vissza csemetéinket, 's e'képpen a' Haza' boldogságának talp-kövét általok letétetve örömmel szemlélnénk, 's buzgó hálával köszönnénk.

Értvén már, millyennek óhajtanók az iskolai fenyítéket, lássuk most, mit lehetne Nemzetünkre nézve kívánni a' tanulmányok' 's tanítványok' elrendeltetése' tekíntetében. Eléggé el van ez határozva a' Ratio Educationis czímű könyvben, holott (in Prooemio p. V. etc.) ez mondatik: In delectu Artium, et Disciplinarum omnis expromenda diligentia, ut ea defigantur studiorum genera, quae futuris cujusque conditionibus sint adcommodatissima, ne quidquam tenerae proponatur aetati, nisi quod imposterum eidem adjumento esse possit. Ezen elintézés szerént tehát minden tanulónak elméjéhez, korához, és erejéhez kell alkalmaztatva lenni a' tanulmányoknak, 's igen helyesen, — de valjon olly móddal-e, mint mostanában szoktuk? —

Szomorúan tapasztaljuk, hogy a' mostani oktatás' módja szerént a' kisded gyermek már a' Nemzeti iskolákban a' Quid est nomen, 's egyéb érthetetlen, főtörő latán definitiók' tanulásával gyötörtetik: hat hét esztendőket eltöltenek, 's végre még is csak meg kell vallanunk, hogy oda hagyván iskoláikat, Római nyelven sem írni sem beszélni nem tudnak; 's mivel minden tanulmány-

aikat elejétől fogva latán nyelven morzsolták, azokból sem hárámla csak legkevesebb is reájok. —Minő kinzás a' szegény gyermeknek, ki még semmit deákul nem ért, a' Quae maribust, Nomina compositát, Simplicium legest versről versre megtanúlni, holott azoknak értelme néha magának a' Mesternek is gondot ád. — Tisztelettel legyen Grigel Urról mondva, ki mind a' mellett az iskolai Intézetekre nézve csak ugyan nagy érdemeket tett, de a' czélt mind bőségével, mind a' Classicus Irók' nem czéleránvos felosztásával, mind végre azzal, hogy latán nyelven tanítja az azt nem értő gyermeket, nagyon elhibázta. — Magyar nyelven kellene tehát a' Római nyelvet tanitani. E' végett szükséges volna egy alkalmatos Grammatikát, mint p. o. Endrődyé, vagy Márton Istváné némelly változásokkal, igazitásokkal 's javitásokkal a' magyar 's Római nyelv' belső tulajdonságit fő tekintetbe véve, 's a' szerént a' gyermek' értelméhez alkalmaztatva kidolgozni, nem érthetetlen definitiókkal halmozva, hanem értelmes körülirásokkal, példákkal, hasonlításokkal könnyiteni, 's röviden, nem annyi kötetekre felosztva.

Tetszik a' Németeknél Bröder módja, ki külön Grammatikát ád a' latán nyelvtanulását kezdő nevendékeknek, mellyben mind a' Grammatikát, mind a' Syntaxist röviden 's azoknak legszükségesb részeit oktatja; minekutánna ezt kitanulták, akkor veszi elő a' nagyobbikat, melly a' Római nyelvnek volta képpen való ismeretét kimeriti, 's a' Tanulót tökélletessé teszi, illyeneket óhajtanék Magyar gyermekeink' kezébe is adatni.

Igen! — azt mondják, kik a' latán nyelvet folyvást latán regulákból kivánják tanitatni, de Hazánk' iskolai Intézeteiben nem egyedül Magyar Tanulók foglaltatnak, hanem külömbféle nyelvű Hazafiak' gyermeki gyakorolják. Erre könnyű válaszolni; csak azt kérdezem: hát azon külön nyel-

vü hazafiak gyermeki anyjok' emlőiből, legyenek azok Tótok, Németek, Horvátok vagy akarmi eredetüek, Római nyelvet szittak e? 's valjon a' többséget kell e a' részhez alkalmaztatni avagy az országos fő nyelv tartozzék e engedelmeskedni vendégének? — Azért tanítatik rendesen a' Magyar nyelv is; tanulja meg ezt elsőben minden Tanítvány, 's mivel társaival is kénytelen azon beszélni, előbb is megtanulja, úgy azután alkalmatos leszen ezen nyelven a' latánt is megfogni. Nem egy példa mutatja, hogy olly gyermekek, kik atyai házoknál magyarúl eggy szót sem tudtak, a' nyilvános Iskolákat gyakorolván eggy, vagy legfeljebb két esztendő alatt tökélletesen beszéltek Magyarúl. De hogy nyelve is hozzá szokjék a' gyermeknek a' latán kimondáshoz, szükség, úgy mondják némellyek, azon tanulnia. Tagadom. — Hozzá szokik e a' Török nyelvhez, ki nem érti mit tanúl? — tanuljon a' Classicus Irókból reguláihoz alkalmaztatott példákat, fordítson nyelvéről latán nyelvre, 's mit fordított tanulja meg; ekkor érti is mit tanult, 's nyelve is a' kimondáshoz szokik. — Más Nemzeteknél is tulajdon nyelvén tanítatik a' gyermek a' Római nyelvre, de nem terheltetnek a' véghetetlen homályos regulákkal, 's valljuk meg, ha Magyar Tótjaink, kik a' Római nyelvnek legbuzgóbb baráti, beszélnek-e a' Római nyelv tulajdonságával inkább eggyezőleg, vagy azok? — A' Magyar beszél Római nyelven, de nem Római Classicusok' nyelvén. Tapasztalhatjuk, mi tömve vagynak Curialis Irásaink a' sok barbarismusokkal, 's egyéb a' latán nyelv' tulajdonságát sértő kifejezésekkel; — tapasztaljuk, hogy a' köz beszédben csak úgy hangzik ajakunkon a' latán nyelv, mint a' Római szolga gyermekek' nyelvén. Ellenben, minő Classicitás tünik ki az idegenek' Római nyelvéből! — Ők ugyan nem

tudnak folyvást beszélni; mert arra kevesen törekednek, de írni, érteni mint tudnak hirdetik azon magyarázatok, világosítások, jegyzések, mellyekkel a' Classicus Irókat közre bocsátják. Ők azonban ha beszélnek is, jobban beszélnek, mint mi közönségesen, (mert vagynak, 's voltak mindenkor Hazánkban is jó latán Irók, 's beszélők, de nem az Iskoláknak, hanem tulajdon külön iparkodásoknak, 's gyakorlásoknak köszönheték.) A' külső Nemzeteknél czélerányosan tanítatik ezen nyelv, ők a' Classicus Irók' fordításával és utánozásával kezdik, folytatják 's végzik a' Római nyelv' tanulását. — Hogy azonban hosszasabb e' tárgyban ne legyek, ki erről bővebben kiván elmélkedni, nem kevés haszonnal olvashatja Márton Istvánnak Deák Grammaticája elejébe tett fontos értekezését. a) Quinctilianus tulajdon Nemzetéről ugyan azt mondja: hogy a' gyermeket a' Görög nyelv' tanulásában kell mindenek előtt vezetni; de utána teszi okát: mivel a' Római is abból eredett. b) Nálunk felette nagy a' külömbség, ugymint egy napkeleti egészen más tulajdonságu, 's a' régen kiholt Római nyelv között.

Ezekhez járúl még az is: hogy nagy része azon nevendékeknek, kik nyilvános iskolákat gyakorolnak, három négy osztályt végezvén, vagy mesterségre áll, vagy olly élet nemét választ, mellyben a' latán nyelvnek hasznát nem vévén, az annak tanulásával elpazarlott időt élete' pályájára sokkal szükségesebb és hasznosabb ismereteknek megszerzésében tölthette volna, ha a' helyett a' polgári kötelességekkel, vallása' bővebb 's

---

a) Dissertatio, vagy is arról való Értekezés, miképpen kellyen akár a' megholt, akár az élő nyelveket, könyvekből megtanulni.

b) Quinctil. Lib. I. cap. 1.

értelmesb tudományával, országokkal, népekkel a' számvetéssel, gazdálkodással, Technologiával 's egyéb tudományokkal ismerkedett volna meg. Ekkor a' Mesterember legalább becsületes Contót tudna írni, a' szegény Magyar köz katona elömenetelt várhatna. Felette célerányosnak találnám azért a' Római nyelvre egyedül azokat tanítatni a' feljebb érintett kissebb Grammatica szerént, kik ma holnap Egyházi vagy világi felebb való hivatalokra vágynak magokat adni, 's ebből külön elömeneteli rendet is készíteni, többnyire pedig azt a' mostani Grammaticai felosztás szerént a' negyedik Osztályig halasztván, más hasznosabb tanulmányok' előadásával foglalatoskodtatni nevendékeinket, 's a' IV-d. Osztályban már egész tüzzel, 's már a' bővebb Grammatikából, mindjárt a' könnyebb értelmű classikusok, vagy azokból a' minden napi élet' módjában elő forduló beszélgetések kiszedésének fordításán kezdve tanítatni a' Római nyelvet, mellynek bővebb gyakorlására elég tágos mezőt fog azután nyitni a' Humanitásnak két Osztálya, mellyekben a' jelesebb Classicusokkal is megismerkedhetik az ifju, 's valóban mind ebben, mind egyéb tudományokban nagyobb elömenetelt tehet, 's fáradozásainak jutalmát bővebben arathatja.

Általában véve én a' Római nyelvnek nem csak ellensége nem vagyok, hanem felette nagy kedvellője 's barátja; mert ebben fekszik a' tudományoknak minden kincse, ide céloznak a' Fejedelmi bölcs Rendelések is, mellyek szerént az a' Monarchiának minden Tartományiban tanítatni rendeltetik, hogy Döringgel szóljak; a) de azért még is azt mondom:

a) Auch scheinen die weisen Verordnungen, durch welche ganz neuerlich unsern Staaten die sorgfältigere Übung in der lat. Sprache anbefohlen worden ist,

valamig egész erönkből csak ennek tömjényezünk, tulajdonunkat pedig csak fél oldalról tekintjük, mind addig haszontalanul várjuk nemzeti csinosodásunkat, mellynek előmozdítására azonban hazafiúi kötelességünk hathatósan int, 's hangosan szóllít. Legyen az tehát a' Tudósok' 's Anya Szentegyházunk' nyelve; mert e' kettőnek elkerülhetetlenül szükséges, de Nemzet nyelvének soha nem óhajtom, valamig anyai nyelvemet hasonló szép tulajdonságokkal tömve, minden lehető kifejezésekre felette is alkalmatosnak, szépen folyónak, ékesnek, simítottnak ismerem. Minden Europai nagy Nemzetek csak ennyi tekintetből fogadják el a' Római nyelvet, miért hozna tehát egyedül minket Magyarokat veszedelembe annak egyedül Tudósainkra 's Egyházi Férfiainkra hagyása? — Úgy! — de Törvényeink, 's minden Nemzetségbeli régi okleveleink azon nyelven vagynak megírva. — Amazokat anya nyelvünkre ált tenni, csekély munkába kerülne; emezeket kik megmagyarázzák, minden időben lesznek, 's legyenek is. 'S hát régi öseink, kiknek Okleveleik hasonlóúl latán nyelven irattattak, értették e azon nyelvet? — nem de kevesen 's mit vesztének? —

A' Magyar nyelv' rendes taníttatását nem ok nélkül hozta be iskoláinkba a' bölcs Fejedelem; mert ennek velős tudása nélkül hogyan is mondhatná magát Nemzetnek egy Nemzet? — Ezt kell mindenek előtt jól, 's alaposan megtanúlni; akkor az idegen nyelvű nevendékek is nagyobb sikerrel tanulják a' Római nyelvet; mert legalább regulái olly nyelven lesznek elő adva, mellyet már

---

von der Überzeigung der Wahrheit: dass gründliche Gelehrsamkeit auf der gründlichen Erlernung der alten Sprachen beruhe, ausgegangen zu seyn. Döring Anleitung zum Übersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische. 4. Kursus Wien. 1812.

eleve értesi tanúlt, mit a' mostani Deák Grammaticákból haszontalanúl várunk tőlök. Óhajtanám azonban, hogy az olly régen kivánt, 's némelly derék, lelkes Nagyjainknak örökös hálát érdemlő áldozatjai után a' mult ország Gyülésében végre elhatározott Magyar Academia' minél előbb leendő felállásával állapítatnék meg egy többé semmi esetre nem változandó Magyar Grammatica, 's rövid, értelmes summába véve, nem Római nyelven, mint Verseghy szerencsétlen próbája, 's nem olly nagy pamatokban az Iskolákra osztatnék fel úgy, hogy a' Grammaticát ugyan az úgy nevezett Grammaticális Osztályokban elvégezvén, a' két Humanitásban a' szép Tudományoknak anyai nyelvünkön való gyakorlása, a' Philosophiában végre a' Philologia 's Aesthetica vétetnék tanulás tárgyául. Mi derék szónokok támadnának így mind az Egyházi Szolgák között a' vallás buzgó hirdetésére, mind a' Világiak köztt a' polgári dolgok' lelkes előadására a' Vármegyék és Ország' Gyülekezeteiben, mind végre Márs, fiai köztt a' vitézség buzdítására! — Az irásban is elérnénk valahára a' helyességet, 's illyen 's hasonló irásokat nem olvasnánk: megh chaltha az eördeögeöt, meg vettehe az ook borat, a' helyett: megcsalta az ördögöt, megvette az ó borát.

Megalapítani Grammaticánkat, minekutánna halhatatlan Révaynk a' jeget dicsőségesen megtörte, Verseghy minden különösségei mellett alkalmas rendbe szedte, 's számtalan más derék Hazafiak utat mutattak, épen nem ki gázolhatatlan munkába kerülne. — Nem ijeszthet el bennünket a' külömböző dialectus; ez minden nyelvben meg van: válasszuk azt, mellyet a' nyelv philosophia 's természeti tulajdonsága leginkább megszenved. Azt se csudáljuk mi Magyarok, hogy nyelvünk-

ben, 's orthographiánkban annyi más különségek is vágynak: a' ki Quinctilianust, Varrot, 's Aul. Gelliust jól megforgatta, tapasztalhatja mi nagy különösségek voltak a' Római nyelvben is, valamíg végre ügyesebb Literátoraik által meg nem állapítatott, 's azon tökélletességre, mellyben maig is tündöklik, nem hozatott.

Ez meg lévén, szükséges volna a' megállapítatott Magyar nyelvel és orthographiával az iskolákra rendelt tanulmányokat általában, hogy a' Tanulók a' sok firkálással ne vesztegetnék idejöket, egy a' végett választandó Társaság által jól kimunkáltatni, 's nyomtatásban közre botsátani. Az úgy nevezett katekizmusokat is és Bibliai történeteket jobb rendbe szedni, értelmesebbé, 's minden pontban czélerányosabbá tenni. E' képen mind a' nyelvben, mind a' Tudományokban jó korán kipalléroztatván a' Magyar ifjú, ha hajlandósága az iskolai pályán túl is a' tudományokhoz édesíti lelkét, mit nem remélhet Hazánk jövendő boldogságának ügyében? — És vajha egy Társaság öszve állván a' Görög és Római Classicusok' helyes és jó fordításával gazdagítaná Nemzetünket, hogy azok is, kik azon nyelvekben nem jártosok, az azokban elrejtett drága kincsekből részt vehetnének. — Hogy pedig ezen munkára is alkalmatos férjfiakat neveljünk, 's azokat kik a' Latin nyelvet fundamentomosan megtanulni vágynak, tökélletesekké tegyük, igen czélerányos volna a' Humanitás' Osztályaihoz még egyet kapcsolni, mellyben egyedül a' Classicusok' tanulása, 's tökélletes ismerete oktattatnék. Bizonnyára azon egy esztendőt, mellyel az ifjú szárnyra kelése késleltetnék, örökre áldani fognák mind a' szülők, mind az ifjak. —

Ezek szerént oktattatván 's tanulván az ifjú, és a' nemes dicsöségre vágyástól is lelkesítetvén,

elő állítatik a' nyilvánságos próba tételre. Ez, hogy annál nagyobb ösztön legyen az iparkodásra 's vetélkedésre' melly által szükség képen ingereltetni kell minden Tanulónak, egész pompával, számosabb Hallgatók' jelen létében tartassék, hogy így az ifjú is vett jutalmának érzékenyebben örüljön, a' kenye pedig annál fájdalmasabban érezze szenvedett gyalázatját. A' mit mind egyikre mind másikra nézve, vagy jeles megdicsérésssel, vagy atyai dorgálással adjon elő az okos Előljáró, 's kösse szívére: mi szép jutalmát veszi az fáradozásának, ki kötelességének pontosan megfelel, 's mi szégyent vall a' tunya, midőn illy érdemes Gyülekezetben tudatlansága mindenek előtt nyilvánságossá tétetik, 's mi keserves számadásra vonatik majd az Isten ítélő széke előtt idő vesztegetése, 's Szülői költségeinek vétkes elpazarlása miatt.

Midőn azonban, akar, hogy ezen próbatétel alkalmával becsületet valljon, akar, hogy a' gyermeknek használjon, az Oktató Tanítványát feleslegesen erőlteti, 's tüzzel vassal kinszeríti a' tanulásra, 's mintegy töltséren kivánná fejébe önteni a' tudományok' özönét, nem jól cselekszik; mert valamint a' szük szájú edények a' hirtelen töltött nedvnek sokaságát be nem nyelvén vissza lövellik, ellenben: ha lassanként töltetnek, avagy csak cseppenként eresztetik is beléjök, megtelnek; úgy kell a' gyermekek tehető erejét is tekinteni, mennyit birhatnak el, mert a' nagyobb értelmü dolgok az értelemre kevessé nyilt elmébe nem hathatnak, úgy mond Quinctilianus. a) De még arra is gondja legyen az Oktatónak, hogy a' szüntelen való sürgetéssel ne vegye el kedvét a' tanulástól

a) Quinctil. Libr. I. cap. 2.

Nevendékének. — Van minden kornak tulajdon öröme, ne fosszuk attól meg a' tüzes vérü fiatalokat is. — Valamint a' határtalanul csintalankodó, vagy feslett vént, úgy a' magába vont komor, kedvetlen, mogorva fiatalt nem szeretem. — De külömben is: a' tanulás egyedül az akaratnak munkája, azt pedig erőszakkal kinszeríteni nem lehet; azért ha az akaratra szabadon hagyatik, sokkal nagyobb sikerrel teljesítetik. Legyen bizonyos ideje az ifjúnak, mellyen a' munkába bele unván, engedjen testének szabad szellőzést, lelkének enyhet és pihenést; mulassa magát ártatlan gyermeki játékaival, főkép ollyanokkal, mellyek a' testet, tagokat erősítik, 's a' fiatalnak nem csak nem ártanak, hanem egészséget, vidámságot elevenséget okoznak; — majd azután kipihent elmével ismét munkájához fog, kétszeres erővel folytatja 's annál nagyobb elömenetellel, mennél megelégedettebb lélekkel. Danda est — — — omnibus (pueris) aliqua remissio, ugy mond Quinctilianus, a) non solum, quia nulla res est, quae perferre possit continuum laborem; atque ea quoque, quae sensu et anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete retenduntur: sed quod studium discendi, voluntate, quae cogi non potest, constat. Itaque et virium plus afferunt ad discendum renovati, ac, recentes, et acriorem animum, qui fere necessitatibus repugnat. — Nem volna ezen tekintetből ártalmas, sőt talán igen hasznos, ha az iskolai esztendő közben néhányszor a' szokott szabadokon kivül két három napon, a' fél esztendő végeztével pedig Husvét ünnepeiben egy pár hétig szünnapok engedtetnének, melly alkalommal az ifjak szüleikhez is haza eresztetvén, az iskolai porból kimosdanák magokat, 's ujabb

a) Idem Libr. I. cap. 3.

vidámabb elmével vissza térvén, tanulmányaik' folytatásához annál nagyobb örömmel fognának, holott tapasztalásból tudhatni, hogy a' kiszabott 's akarni rendbe szedendö tudományok' elöadására 's megtanulhatására tiz hónapok váltig elégségesek.

A' mi az ifjuságnak külsö viseletét illeti, illik hogy az valamint buja ne, úgy csínos, rendbe szedett, 's tisztességes legyen:

— — — mert a' külsöről hogy ha ítélni
Illik, az a' kinek a' lelkét nem terheli vétek,
Többnyire külseje is tündöklik csínos alakban. a)

így szóllék Szombathely Éveiben is. — Nem volna talán felesleges, legalább azon ifjakra nézve, kiknek szüleitöl kitelik, a' Tanuló ifjuságnak forma öltözetet viselni, melly p. o. kalpagból, hosszú, úgy nevezett Attila dolmányból állana. Ez a' mellett, hogy az ifjuságba egy nemes büszkeséget öntene, azon tekintetben is igen hasznos lenne, hogy a' nemzetiség' érzete még ifjanta szivébe rögzenék, 's félvén hogy minden embertöl megismertetik, a' tiltott helyektöl is magát óvni iparkodnék.

Ennyit az Iskolai Intézetekről Magyar Hazánkban, még ezekhez csak azt akarom adni: vajha mind azok, kik illy Intézeteknek fundátori vagy egyéb tehetösebb Hazánkfiai is ne sajnálnák áldozatjokat arra fordítani, hogy minden illyes Intézeteknek egy egy válogatott könyv-tárt felállítani igyekeznének, 's a' tudományokhoz megkivántató eszközöket megszereznék. Ezek a' tanulmányok' pontosabb értésére úgy szólván legföbb segédek, ama' nélkül a' Tanítók el nem lehetnek, a' Tanítványok pedig kimondhatatlan elömentelt nyernének.

---

a) Szombathely' Évei irta Horváth Józs. Elek Szombath. 1825. 4. Maj.

De véghetetlen lennék, ha mind ezen tárgyakról, mellyekről jelen való Értekezésemben, úgy szólván csak futó említést tettem, kimerítöleg akarnék szóllani. Hazánk' Vállasztottjai munkálkodnak ezen tárgyban; nincs azért semmi kétség, hogy az iskolai serdülő polgárságra, mint Hazánk' legdrágább kincseire, 's azoknak érdemes Elöljáróira figyelmöket hathatósan ne vessék; — 's ha egyszer munkájok sikerbe vétetik, meg lévén általok Nemzetünk boldogságának talpköve vetve, nem várhatnak a' hálás onokáktól egyebet, mint örökös fényt, dicsöséget, és áldást. — Ezt esdekli már is a' Nemzet dicsöségesen uralkodó jó Fejedelmünkre, ki a' Hazát ezen tárgyról tett Atyai gondoskodásával is boldogítani igyekszik, ezt Felséges Testvérére, a' mi imádott Nádor Ispányunkra, ki az atyai bölcs gondoskodásnak lelkes végre hajtója 's valódi véd Angyala a' Nemzetnek; én részemről csak azt mondom: boldog az az Ország, melly Fejedelmében nem annyira Uralkodót, mint édes Atyát tisztel!

(A) Örökös forró hálával hódolok e' helyen érintett, kegyes érzetü, 's minden tekintetben érdemekkel teljes hajdani kedvelt tisztelt oktatóimnak, 's hogy ezt Hazám' elött is nyilván bebizonyítsam, kötelességemnek tartottam. Lássák, kik velem ellenkezöleg az ifjuság kemény fenyítékének szigorú pártolói, mint érez még férjfiú korában is szeliden bánó Elöljáróihoz minden igaz szív; — lássák egyszersmind azt is: hogy illy örök emléket érdemlö Férjfiak fáradozásaiknak többnyire jutalmát is veszik az érdemeket jutalmazni tudó kegyes Fejedelemtöl. — Azon kegyes Oktatóim, kiknek nevök örökös betükkel van szívembe felirva, e' következök: Mélt és Fö Tiszt. Böle András Ur ö Nga. hajdan a' Szombathelyi Seminariumban a' Dogmatica Theologiának Oktatója,

most Szombathelyi Püspök. Fő Tiszt. Tud. Dese Pál, a' szép Tud. és Philosoph. Doctora, hajdan a' Szombathelyi Lyceumban a' Történetek' Oktatója, most Szombath. Kánonok és Lector. F. T. T. Kresznerics Ferencz, a' Császárok' 's több jeles Magyar mívek' szerzője, Philos. Doct. hajdan a' Szombath. Lyc. a' Mathesisnek, Hydrotechn. és Építés tudományának 21. évig volt Oktatója, most Sági Plebán, és Felső Kemenes Allyi Alöspöröst Vas Várm. F. T. T. Horváth Ferencz Philos. Doct. a' Szombath. Lyc. a' Logikának, Metaphys. és Aesthetic. Oktatója, 's ugyan azon Lyc. mostani Igazgatója. F. T. Molnár Ferencz, hajdan a' Szombath. Gymnas. a' Római Ékes szóllás Oktatója, most Apát Ur és Sárvári Pleb. Vas Várm. Áldás reátok Nagy Férjfiak! 's örökös hála tőlem; egyedűl ez, a' mit adhatok jótéteménytekért, 's az a' mit Horátzal mindegyiteknek fejenként mondhatok:

Totum muneris hoc tui est,
Quod monstror digito praetereuntium
— — — — — — — — —
Quod spiro, et placeo, si placeo, tuum est.

kihunyt Tanítóim körül egész gyönyörüséggel említem néhai Grünschnek Ignáczot, ki a' Grammaticalis Iskolákban egész atyai szelid érzéssel gyújtá bennem mind a' jó erkölcs' szikráit, mind a' Tudományok' ingerét. Az ő különös jó módja az oktatásban, és kegyes bánása mindeneknek példáúl szolgálhatna. Az üldök' kiméletlen fegyvere, midőn az akkori Systema szerént a' 3d. Grammaticai osztályban tanítana, fosztá meg őtet siránkozó Tanítványitól, 's azok köztt tőlem legnagyobb fájdalommal. Ötet azután amaz ember szerető, 's Literátorokat becsülő Sz. Györgyi Horváth József Cs. Kir. kamarás Ur vette magához, kinek jótévő szárnyai alatt mint Uradalmi Fiskális több esztendőkig szolgált,

's ugyan azon Uri háznál Hegyfaluban Vas Várm. ez előtt néhány esztendőkkel meg is halálozott. Nyugodjanak békével, az én emlékemben ki nem hunyt dicsőnek hamvai! —

Horváth József Elek.

3.

A' Muzsikának közönséges Története.

Második Rész (Folytatása).

Újabb Muzsika.

M. Magyar Muzsika története.

§. 58. Bevezetés, 's Felosztás.

Nem egyedül a' bölts Igazgató, nagy Vitéz, érdemes Tanátsadó, okos Tisztviselő, és mély gondolkodású Tudós, hanem azok is a' Nemzet díszére élnek, kik a' szép mesterségekben magokat mások felett jelesen megkülömböztetik. — Ha régiebb Iróink több e'féle (muzsikát 's muzsikusokat illető) esmereteket feljegyzettek volna, nem kellene most sok ollyan vádokat olvasnunk, mellyeket vidám ortzával nem olvashatunk. Krüchten József Tud. Gyüjt. 1819. XI. Köt. 72 l. — Valóban hazánk történetének talán egy ága sintsen, melly olly silány tudosításokból állana, mint a' hazai muzsika eránt tett jegyzetek. Egész történeti foliantokat forgathatunk, 's arról egy szót sem fogunk találni, vagy ha találunk is, olly tsekélység az, hogy tudni vágyásunkat ki nem elégítheti. Jól általlátván tehát, hogy Magyar muzsikánk tökélletesebb történetét, mellyhez hosszas idő, nagy történeti jártasság, és számos segedel-

mek kivántatnak, elö nem adhatom, nyilt szívvel megvallom, hogy e' tsekély munkám fö tzélja tsak az, hogy Hazánknak tudós férjfiait szép miveink ezen történeti tárgyára részszerént figyelmetessé tévén felébresszem, részszerént a' haza nevében meghívjam, hogy avval a' talán már eddig vagy jövendöre ebbeli gyüjtött betses jegyzéseiket közleni ne terheltessenek, melly fáradtságokért hálánknak koszorúja számokra örökké fog zöldelni.

Értekezni fogok ezen jegyzeteimben a' Magyar és Erdély országi muzsikáról közönségesen, bele szövén egyszer'smind a' különösen vett Nemzeti muzsikát is.

§. 59. Hazai Irók a' Muzsika ügyében.

Hosszas irásokat a' Muzsikáról hazai Iróinktól nem nyertünk. A' mivel birunk tsak rövidek, 's nagyobb részént töredékek. Értekeztek közönségesen a' Muzsikáról: 1) Verseghy Fer. Értekezés a' Muzsikáról Béts 1791. és Magy. Museum II. Köt.

2) Kultsár Úr betses Hasznos Mulatságaiban sokféle muzsikai rövid esmertetéseket közlött, mint a) Muzsika ereje — Gitár esmertetése 's leírása — Hárfa történeti esmertetése — Opera theoriája elöadása — Régi Római tzimbalom — Muzsikai mozgás fö nemei. 1821. — b) Orgona illendö használtatása. 1822. II. Féleszt. — c) Muzsikai Stenographia (sebes irás) 1823. I. Fél. eszt. — d) Muzsika ereje — Muzsika bötse. 1824. — e) Bétsi Muzsika Conservatorium — Képirók, 's Hangmesterek egybehasonlítása — Opera részei, különösségei, minemüségei, fö törvénnyei — Opera kezdete. 1825. 's a' t.

3) Gáti István: Klavirozás Mestersége. Budán 1802.

4) Régi Görögök muzsikája. Szász Mózes. Erd. Muz. 6 Füz.

5) Spech János: a' muzsikának mai állapotjáról 's abbeli ízlésről Párisban. Tud. Gy., 1822. IV. Köt. 50 l.

6) Egy ifiú gondolatjai a' Muzsikáról. Fel. Magy. Min. 1825.

7) A' Muzsikáról közönségesen, és különösen a' templomiról emlékezik Balogh Samu. Tud. Gy. 1825. IX. Köt.

8) Muzsika tanulása szükséges volta. Kossúth. Szép Litter. Aj. 1826.

9) Simon. Egy szót a' Klavir melletti, és éneklés közti mozdulatról. Tud. Gy. 1827. VI. Köt.

10) Holéczi: Mozart élete. Tud. Gy. 1827. IX. Köt.

Nemzeti Muzsikánkat különösen érdeklék: I.) Wallaszky: Conspectus reip. litter. per Hung. E' betses munkában régi hangmívészeinkről legtöbb tudosítást leltem.

II.) Franc. Molnár: Notitia cornu Leelis. 1789.

III.) Kultsár Úr Hasznos Mulatságaiban nem tsak az új nemzeti muzsika darabokat szünet nélkül igyekszik megismertetni, mellyért a' Haza különös köszönettel tartozik neki: hanem észrevételeit is közlötte a' Magyar Éneklésről 's Nemzeti Muzsikáról 1823—24 's a' t.

IV.) Krüchten József a' Tudom. Gyüjt. első esztendejiben több betses tudosításokat közlött hazai mivészeinkről, különösen muzsikusainkról, —leirta Fúsz János hangmivészünk életét is. Tud. Gy. 1819 XI—XII. Köt. — Rövideden németül értekezett a' Magyar Muzsika állapotjáról Caecilia folyó irás 20-dik Füzetében.

V.) Balla Károly a' Magyar nemzeti tántz és Muzsikáról értekezett Tud. Gy. 1825. VII. Köt. 85 l.

VI.) Egy Nevetlen értekezett röviden az Erdélyi Muzsika történetéről a' Liptsei Muzs. Újságban 16 Köt. vagy is Eszt. folyam. Nro 46.

§. 60. Magyar Egyházi Muzsika.

A' templomi Muzsikának szent kelleme, bája, és fensége utól érhetetlen. Azt mondja Oken a' muzsikáról: „A' Muzsika az Istenhez vissza térés óhajtásának kinyilatkoztatása. Eszméletlen (bewusstlos) teszi ez az embert egy bizonyos ismeretlen állapot után áhétozóvá; eszméletlen teszi ötet az Isteni nyugalomnak, 's Isteni éldeletnek (Genuss) ezen állapotjába". Balogh Samu Tud. Gy. 1823. IX. Köt. 72 l. — Jól esmerték a' muzsikának ezen hathatós erejét már régi Magyarjaink is. Ez okból voltak Dalosaik, kik az áldomásnál (áldozat) szabad ég alatt felszóval az Istenség áldására kezdették az énekeket. — Halottaik felett szomorú énekeket zengedeztek, mellyek a' holtnak ditséreteit foglalják vala magokban. — Igy tettek Attila temetésénél is az elöre menő énekesek. Horváth János Tud. Gy. 1817. II. K. 9. alatt. — Sokféle 9. Dar. 107 l. — Calani Attila Cap. 24. sub e, et f, és Cap. 25. sub nota.

A' keresztény egyházi éneklés már a' 11-dik században taníttatott a' Püspöki oskolákban. Szent Gellért hasonló évü Biographussa szerént a' Tsanádi oskolában a' Püspök 30 ifiaknak Grammatika 's Muzsika tanítójokká Valthert rendelte; midön pedig a' tanítványoknak szaporodott száma miatt Valther nem győzné a' tanítást, Henricus Theutonicus Fehérvári Vice Magisterre bizatott a' tudománybeli, Valtherra pedig az énekbeli ta-

nitás. Wallaszky 74 l. — A' következő századokban is mai napig tartának a' Magyar 's Erdélyi megyés Püspökök székes templomaik számára muzsikusokat, kik azokban az innepi Szent áldozatok alatt jó muzsikával szokták nevelni az ájtatosságot. Ugyan ezt tapasztaljuk hazánk nagyobb várossai parochialis templomaiban is.

Erdélyben már Zápolya Zsigmond a' Károlyfejérvári Káptalan muzsikusainak fizetést fundált. Gesch. der Mus. in Siebenb. Leipz. Musik. Zeit. 16. Jahrg. Nro 46. — Bethlen Gábor 1629-ben költ Testamentomában az említett városi karon éneklő gyermekeknek 20 tallért, a' Kántornak 50-et hagyott. Hormayers Taschenb. 1827. 358—59. Bl.

Hazánk Uralkodóji, kivált a' Monarchia közép korában, külföldi Fejedelmek példájára, udvari hangmivészeket tartottak, kiket a' királyi kápolnákban egyházi szolgálatokra is használtak. Péter, Vulturáni Püspök azt írta a' Pápának, hogy Corvin Mátyás, Budai kápolnájában, igen pompás Misét énekeltetett. Péterfy Conc. Reg. Hung. Tom. 1. pag. 9. sub s. Beatrixal tartott egybekelésekor hangzott a' templom a' symphóniai, 's muzsikai szózattól. Schwandtner Nupt. Reg. Math. pag. 521. — Zápolya Zsigmondnak is volt önnön muzsika karja, 's annak igazgatóját Bakfark Bálintot nemes birtokkal ajándékozá meg, a' mint ezt egy 1570-ki oklevél bizonyitja. Gesch. der Mus. in Siebend.

A' mai Magyar Egyházi ájtatosságokat különössen neveli az, hogy a' nemzeti közönség azokat válogatott Magyar énekeivel diszesíti. Igaz ugyan, hogy a' falusi és kisvárosi némelly Magyar mesterek (Kántorok) sokféle énekeikkel nagyon is vissza élnek, a' midőn egy Isteni szolgálat alatt hatféle éneket is elmondanak, a' nélkül,

hogy a' nép az éneklésben részt venne; azonkivül pedig a' miveltebb fülnek néha kiállhatatlan orgonálásaikkal (sokan kótát sem esmervén) ájtatosságunkat tsak akadályoztatják. Valóban régi forró ohajtásunk, hogy Német ország példájára olly Seminarium állittatnék hazánkban, mellyben nem tsak helyes Paedagogiára, hanem muzsikára is jól tanittatnának a' Mesteri hivatalokra készülök, hogy így az eddig szokásban lévő botránkoztató dudálások kiirtathatnának. Addig pedig, míg ez felállana, kivánatos lenne, hogy az illető Előljárók, kivált a' földes Urak 's Plébánusok a' falusi Mestereket arra szorítanák, hogy az Isteni szolgálat alatt ne magok kiáltanák el a' változtatni szokott melodiátlan énekeiket, hanem egy, vagy kétféle helyes éneket mondjanak el, de tsak ollyakat, mellyeket a' nép is tudna velek énekelni. Mert mi neveli jobban az egyházi pompát, mint az egész ájtatos sokaságnak egybehangzó szívreható éneklése? Igaz ugyan, hogy a' Mestereknek említett vissza élésök által néhol a' falusi népség már annyira elszokott az énekléstől, hogy, ha tsak igen kedves éneket nem kezd a' Mester, más egyebet vagy nem tudván vagy nem kedvelvén, tsak hallgatja ötet. Ez okból jó volna, ha a' Mester arra köteleztetnék, hogy oskolás gyermekeit hetenként egyszer kétszer tanítaná az egyházi énekekre, közülök mintegy serkentés okáért a' jobbakat magával a' karra vinné, a' többieket pedig naponként való megjelenésre 's tsinos halkal szóval, de nem erőltetett 's ortzájok kéküléséig kiáltozó éneklésre kötelezné, valamint ennek szép és buzgó példájit látjuk a' Kir. Gymnasiumokban. Innen az következnék, hogy a' gyermekekbe öntött éneklési kötelesség idősbb korokban is szentnek tartatnék, a' kisdedek a' Sz. áldozat alatt az öregebbeket is arra buzdítanák. — Nagy hibájok

az is a' falusi Mestereknek, hogy énekeiket olly magos hangon szokták énekelni, hogy gégéjek majd belé szakad, ezt pedig többnyire azért, hogy hangos torkokkal ditsekedhessenek. Esmerek egyet, ki idegen helyen fitogatni akarván hatalmas szavát, olly magossan énekelt, hogy a' nagy erőltetés miatt ájulva vitetett le a' karról. — Ez okozza azt, hogy ha a' nép is kiséri illyen mester énekét, olly kiálhatatlan visitás támad, melly alatt a' míveltebb embernek tsak nem lehetetlen ájtatoskodni. Ez okból az Előljáróknak kénszeríteni kellene a' Mestert, hogy énekeit 3—4 tónussal mélyebb hangnemben játsza, 's így a' tsendesebb énekmóddal a' köz ájtatosságot előmozdítsa. — Elkellene valahára, más nemzetek példája szerént, törölni hazánk széles földén ama közönségesen elterjedett, 's már szinte berögzött előítéletet, mellytől vezéreltetve a' község tsak a' hangos torkú Mestert szeretvén, tsak az illyest szokta Mesternek választani, nem tekintvén annak tanítói, orgonálási, 's egyéb tudományos tehetségeire. Legjobb volna a' Mester felfogadást értelmes emberekre bízni, a' mint ez már némelly helyeken legjobb foganattal el is kezdetett.

A' Magyar egyházi éneklésben valóban szép előmenetelt tett a' Pest városi Cath. közönség, 's méltó például szolgálhat a' többi hazafiaknak. Itt mindenkor (a' belső városi Magyar Parochián) a' nép énekel, 's mintegy 1809-től fogva különös énekes könyv nyomtattatik a' hívek számára, 's tsak az ebben foglalt énekek szoktak használtatni. Nevezetes az is. hogy a' Magyar hívek itt, és talán tsak itt hazánkban, Vasárnapokon ama felséges pompájú: „Ó Isten Sz. Felségedet borulva imádjuk" éneket gyönyörűen éneklik, sőt Innepnapokon azt jól harmoniás Muzsika is követi; lehetetlen azt belső mély illetődés nélkül hallani:

oly szépen, mint itt, Magyar egyházi éneklést hazánkban még sehol sem hallottam.

A' Protestans felekezetek is, lassanként mint egy jure postliminii befogadják az orgonát, melly mellett, kivált a' Reformatus atyafiak szép Magyar ének szóval mondják zsoltáraikat.

A' Német helységekben majd minden mester érti a' muzsikát, tanítja is arra a' gyermekeket 's az értelmesebb helybélieket annyira, hogy ezekkel muzsikális Isteni tiszteletet is adathat nagyobb innepeken.

A' Görögök 's Rátzok Isteni szolgálatjok alatt sem orgonát, sem más muzsikát nem használnak.

A' Cath. Magyar falusi mesterek számára kótákkal ezen könyvek jelentek meg: a) Cantus Catholici ex editione Szelepcséniana 's a' t. Nagy Szombat 1738. Ebben az énekek nótáji külömbféle kultsokra vannak szerkeztetve, azért nem felel meg eléggé tzéljának. — b) Katolikus karbéli kótás énekes könyv 's a' t. Bozóki Mihály által. Vátz 1791. Ez amannál ajánlhatóbb, minthogy benne a' kóták tsak Discant kultsra írva, 's a' nóták tactusokra vannak osztva. Kívánni lehetne, hogy a' kóták rendesebbek 's hibátlanabbak volnának.

§. 61. Világi Muzsika.

A' felsőbb világi muzsika nálunk nevezetes hátra maradást szenvedett a' szüntelen tartó mostoha idők, belső 's külső hadak miatt. Még is vannak bizonyságaink, hogy a' hangmivészség Magyar országban egészen parlagon nem feküdt.

A' Magyar világi muzsika régibb nemeinek tarthatjuk az éneklést, tábori, és szoros értelemben vett nemzeti muzsikát.

A.) Ének.

Hogy a' magyarok, mint napkeletiek, szerették az éneket, több bizonyságunk van. Priscus Rhetor Excerpt. C. 2. p. 65. vallja, hogy Attila udvarában követségben lévén estvefelé a' vendégség után két Szittya jöve a' vendégek elejébe, és a' Fejedelem győzedelmeit 's hadi tetteit ditsérő ön magoktól szerzett verseket Szittya nyelven éneklének. — Úgyan az mondja Exc. C. 2. §. 13. hogy a' Királyi lakásába vissza térő Attilának elejébe sok leányok jövének, kik több sorokba állván fehér finom gyolts lepedőket terjesztének fejök fölé, 's hatan, sőt többen is menetel közben Szittya énekeket danoltak Attila tiszteletére. — Attila közönségesen vendégségei után a' Hunnusok győzedelmeit 's hadi tetteiket víg dalokban adatta elő énekesei által. Calani Attila Cap. 22. sub 9. — Ez a' szokás a' Hunnusok későbbi maradékainál sem mult el; mert énekek, vagy is Magyar versekkel gyászolták a' régi magyarok az elvesztett ütközetet, vagy hirdették győzedelmeiket. Bel Mátyás Apparatus ad Hist. Hung. Praefat. Fontes Hist. Pat. sub VIII. — Énekelni, és sipolni mind a' Hunnusok, mind a' Magyaroknál ditséretes dolog volt. Fiaik 's Leányaik kisded koroktól fogva a' már szokásban lévő nóták éneklésére tanittattak. Calan. Attila C. 24. sub 9. — Énekeik magyarázhatatlan érzést gerjesztettek a' hallgatók szivében; mert mások a' verseknek örültek, mások a' hadi emlékezettől felhevültek, mások, kiket öregségök tehetetlenekké 's gyengékké tett, könnyeket hullatának. Cal. Att. p. 144. sub nota: 's Priscus Excerpt. C. 2. p. 66. — A' Magyarok Geyza Hertzeg idejéig hadi 's polgári tetteiket versekbe foglalva tarták fenn. Ugyan ott. Sőt a' későbbi századokban

is a' Törökökkel viselt szerentsés vagy szerentsetlen tetteket magyar versekbe foglalták az akkoriak, 's úgy tarták fenn maradékaik számára. Prisc. Reht. Exc. p. 65. sub gg. Bel jegyzése. Ehhez teszi Bel Mátyás azt is, hogy az ő korabéliek még jól emlékeztek, hogy kevés idővel előttök szokásban volt a' Magnások udvaraiban házi tisztjeik közt Énekeseket is tartani, kik a' vendégség közben vagy az ösöknek hadi tetteit, vagy tréfás és szerelmes énekeket danoltak. — A' Dallosok az atyafiak jelenlétében szomorú éneket mondottak a' holtak felett, 's hogy abban el ne fáradjanak, étellel 's itallal élesztették. Cal. Att. Cap. 25. sub n.

De lássuk T. T. Horváth Jánost is, ki a' régi Magyarokról irtt szép értekezésében Tud. Gy. I. eszt. II. K. 43. lapon igy szóll: Dallosaik, hasonlók a' Bardus és Scaldusokhoz, a' nemzetnek költői számtalan Istenes, történeti, 's világi énekeket készitettek, de a' mellyeket irásban nem foglalván mind elfelejtették, 's oda vesztek. Ők az akkori hősökről sok vitézi 's hadi dalokat szereztek, sőt némelly tréfás énekeket is, mellyeket asztal felett szoktak volt énekelni. A' Dallosok együtt jártak a' haddal, hogy láthassák ottan, mi történik, 's azt azután versekbe foglalhassák. Hadi dalaikkal 's az ütközet kezdéskor a' vitézeket hartzra buzditották, 's az egész Dandár utánnak énekelt. Cal. Att. C. 24. 9. alatt.—Sokféle 9. Dar. 107. l. — A' 66. lapon: Bevett szokás vala, hogy a' rokonok barátjaikkal együtt az elhunytnak sirjához gyakortább kimennek vala emlékezetét ditsérettel megújitni, 's ittak 's minekutánna jól ettek volna, a' napnak hátra lévő részét a' tárgyhoz alkalmaztatott éneklések között töltötték. — A' 69. lapon. A' Vitézség vala ditséreteik fő tárgya, 's egyebeknek lelkesítésökre víg Dallosok az ő ha-

daikat és minden hatalmas tselekedeteiket dalokkal énekelték. Anonym. 42. Rész. 44. old. — A' 80. lapon: Lakodalmaikat evés, ivásban, muzsikával, tántzal 's vig énekléssel tartották. — A' 82. lapon: Etele városát elfoglalván nagy vendégséget tartottak, 's mindennap vigan lakoznak vala egymás mellet ülvén Etele Király palotájában, és mindenféle öszve zengedez5 muzsikákkal, a' hárfáknak (tziteráknak) és sipoknak édesdeden gyönyörködtető szép hangjával, és ama Tréfásoknak minden nyájas énekeivel magokat mulatták. Anon. 46. R. 49. old. Ismét: „Eleinknek minden mulatságaikban közönségesen első volt az evés, ivás; közben Dallosaik ivó, szerelmes, vagy történetes énekeket zengtek, mellyeket Sip, vagy koboz (Chelys, talán Lant) későbben Duda szó kisért, vagy váltott vala fel. Cal. Att. C. 24. p. 143. sub g. — A' 88. lap. Magok a' 7. Kapitányok is énekeket tsinálának magokról, 's azokat énekelték a' világi ditséret, 's nevök kihiresztelése végett, hogy az ő maradékik ezeket hallván szomszédik 's barátik büszkén kérkedhessenek. Thurótzi. Part. 2. C. 9.

Midön a' Magyarok tábora Toxus alatt 955-ben Augsburgnál semmivé tétetnék, melly veszedelem után Lehel a' Magyaroknak hires kürtös Vezére gyalázatos halált szenvedett, hét elökelö Magyar férjfiakat, kik a' második seregből elfogattak, orrokat 's fülöket elvágván a' Németek, haza botsájtottak. De nyomorúság, és gyalázat várta itten öket; mert az otthoniak gyáva vitézségöket, 's életek fenntartására forditott alá való szorgosságokat utálván kitörölték öket az elökelök számából, elválaszták gyermekeik 's feleségeiktől megfoszták minden javaiktól, 's koldus botra itélvén Gyász Magyarkáknak nevezték. Ez időtől fogva életöket házrul házra vezetö koldulással, éneke't készitésével 's muzsikával tarták fenn. Ren-

detlen házasságaik által azután elszaporodtak, és a' legalább való tselekedeteket követték el, míg Sz. István valamennyit az Esztergomi Sz. Lázár klastromának jobbágyivá tette, melly időtől fogva Sz. Lázár szegényeinek neveztettek. Talán ezeknek példáját követik a' mi időnkben is néhol két kerekü talyigán vonatott hegedüs koldusok.—

A' 13-dik Században nálunk is tanyáztak a' Mesterénekesek. Bizonysága ennek a' Jeruzsalemi András Királyunk udvarában élt Klingsohr szerelménekes.

Erzsébet a' 80 esztendős Királyné, 's Nagy Lajos Annya Lengyel országi utazása közben az ötet követő számos Magyaroknak tántz és énekes mulatságot adott a' Krakói várban. Dlugoss. Lib. 16. Tom. 2. Col. 33.

Vulturáni Péter Corvinus Mátyás udvaránál Pápai követ 4-dik Sixtusnak Budáról 1483. azt irja, hogy Mátyásnak olly énekes karja volt, mellynél jelesebbet nem hallott. Péterffi Conc. H. T. 1. p. 9. subs. Nagy ditséret ez egy Pápai követtől, ki Rómából, a' muzsika világnak akkori székéből jövén illyest bizonyit.—Olasz országból hozatott Mátyás hangmivészeket, tréfás enekeseket, 's jeles énekesnéket. Fessler Gesch. d. Ung. V. K. 653. l. — Mátyás közönségesen magyar énekeket danoltatott asztala felett. Udvarában a' többi muzsikusok közt Lantosok is voltak, kik asztal felett a' Nemzeti nagy tetteket magyarul lantjok mellett énekelték. Szerelmes dalokat azonban ott ritkán énekeltek. Galeot. C. 17. — Báthory Miklós Vátzi Püspöknél is lant mellett verseket szoktak danolni. Galeot. C. 31. — Midőn Báthory István 's Kinizsi Pál a' kenyér mezején győzedelmi tort tartának, a' vitézek versekben énekelék a' Vezérek ditséretét. Calan. Att. C. 25. p. 149 sub nota; 's Bonfin. Dec. IV. Lib. 17.

II-dik Ulászló udvari muzsikusaira 200. aranyat költött. Fessler Gesch. 6. Bd. 172. Bl. Azok közt több trombitások, siposok, egy Királyi fő énekes, 's több al-énekes gyermekek voltak; az énekesek pedig a' Királyi ebéd felett danolni szoktak. Vallaszky pag. 105. — II-dik Lajos udvari Siposai 's énekeseire 19. aranyat költött. Fessl. Gesch. 6. Bd. 177. Bl. — Engel Monum. Ung. p. 87 — 236.

Közönségesen nagy jótétele az anyatermészetnek az éneklés. Igy ír arról Böcklin Tanátsos (Fragmente zur höheren Musik. Constanz. 1811.) a' 29. lapon. „Az ének a' muzsikának zsinór mértéke. Tsak 20 esztendeig legyen az eltiltva, 's a' muzsika tsak nem öszve fog dőlni. Mennél énekelhetőbb tehát valamelly muzsika darab, annál kedvesebb 's érdeklőbb lesz, 's marad is. — A' 41. lapon. Melly jeles ajándéka az anya természetnek a' muzsikára való eredeti hajlandóság, mellyel gondolkodó lényeit a' földön egyesíti. Annak izlelése kielégítésére az Éneket, éltünknek e' hív társát adá nekünk, melly a' Monarchák szivéről a' legsulyosabb kormánybeli gondokat elhengeríti, a' legszegényebb földmives kenyerét füszerezi, a' gályarab vas terhét könnyíti, 's a' barna arató leánnyal a' vállait sütő napsugárokat tsak félig érezteti. — A' 42. lapon: Ötödik Fülöp Spanyol Király életének utólsó 10. esztendeji alatt, minden estve Farinelli által mindég azon 4 áriákat énekeltette a' nélkül, hogy azoknak másokkal való felváltása után sopánkodnék. — A' 45. lapon Az Egyptomi, Syriai, és Arabs férjfi pipájából füstölgetve kávés findzsája előtt ül, 's fogadott muzsikus által vidám éneket danoltat, mellynek történetes tárgyait tsudálja. — A' Török tábori papok vitézi daljaikkal buzditják a' katonákat.

A' Magyarnak mintegy örökségül adta a' természet az éneklés organomát. Nála a' nemzeti énekek mai napon is divatban vannak, 's több esztendei figyelmezésem szerént azt vettem észre, hogy a' köznép minden esztendőben, hihető a' fonó házban, vagy aratásnál, újat szokott szerezni, melly azután ugyan azon esztendőben különös kedvességel ditsekszik a' nép fiataljainak szájában. Ezen énekek valóságos fentartóji a' nemzeti caracternek, sőt a' hazai történetnek is egyik kútfejei. — Ha tehetősebb oszlopai Hazánknak nem sajnálnák költségöket, örökös koszorút érdemelnének, ha nemzeti köz daljainkat értelmes mivész által öszve szedetnék, 's más nemzetek példájára kótában, a' régieket e' nélkül is, közre botsájtanák. Ez utánn sohajtozik már Bel Mátyás is Prisc. Rhet. Exc. cap. 2. p. 65. sub gg. Tisza táján szokták a' gyermekek e' dalt, melly bizonnyal a' régiebbek közé tartozik, énekelni: „Kik, 's ki népei vagytok? Lengyel László jó Királyunk, van is nékünk ellenségünk 's a' t. Talán nem volna érdemetlen, ha az ott lakó Litteratorok azt velünk közlenék. Túl a' Dunán, legalább az ottani felső Vármegyékben köz szokásban lévő 1825-ki nép éneknek muzsikája közöltetik Pannonia 3-dik Füzet 12. lapján; az 1826-ki pedig a' 4-dik Füz 16. lapján. — Legrégibb magyar énekeink, mellyek kótára írva a' pusztulás dűledékeiből tudtomra fenn maradtak, Tinódi Krónikájában vannak. Alább fogjuk látni, hogy a' mult század utólsó tizedétől fogva több magyar énekek jelentek meg kótában. Kár hogy azoknak némelly Szerzőji ott is, hol lehetett, 's, kellett volna, nem figyelmeztek a' prosodiára, és a' textust a' muzsika rabjává tévén hosszitották a' rövid szótagot, 's rövidíték a' hosszút, a' mit füleink nem kedvesen vesznek; mert a' kóták az

igékért, nem pedig a' kótáért iratnak az igék. Tud. Gy. 1817. VII. Köt. 122. l. — Toldy is Tud. Gy. 1826. X. K. 100. l. Horváth után magy. Muz. 1787. figyelmeztet arra, hogy a' magyar énekben igen fülsértő a' rövid magánhangzó megnyujtása, a' hosszunak siettetése, 's hogy ennél fogva rímelt verseink, mellyek kótára vannak szánva, mértéket is kivánnak. — Valóban szükséges is a' mérték; mert a' Compositiót nagyon elő segíti, és a' muzsikát rythmust könnyítve szépíti. Erre tehát Költőinknek figyelmezni kellene, valamint a' Muzsika Szerzőnek arra is, hogy érzékeny költeményt válasszon mive tárgyává; mert azt mondja Böcklin, hogy nem a' legszebb hanem a' legérzékenyebb versek veszik fel legjobban a' muzsikát.

B) Tábori Muzsika.

A' magyaroknak tábori muzsikája úgy látszik eleintén a' régi vándor nemzetek szokása szerént tsak kürtölésből és sipolásból állott. — 1151-ben, midőn Isaslav Nagy Hertzeget Kiewbe győzedelmesen vezették vissza, ottani mulatások közben tábori muzsikájok miatt a' várbeliektől tsudálva kedveltettek annyira, hogy mindenfelől vendégségekbe hivattatnának. Engel Gesch. v. Hal. u. Vlad. 481 l. Azonban miféle eszközökön játszottak ekkor, az irók világossan nem mondják. — 1458-ban Szilágyi hadi serege harang és muzsika szó mellett tartotta Pesten bemenetelét. Fessl. Gesch. V. Th 16 l. — Napkeleti régi szokás volt az is, hogy a' hadi sereg osztályai előtt egyes Tárogató síposok fujták a' nemzeti nótákat 's avval tüzelték, hevíték a' Magyar vért. Illyen sípost lehetett még látni 's hallani az 1790-ki Ország gyülésen, a' vett tudósitások szerént, Szabolts Vármegye bandériuma előtt. — Régi szokás

az is, hogy a' katonaságnak menetele közben muzsika helyett némelly előre parantsolt énekes katonák nemzeti dalokat zengenek. Illyen tzélra lehetett szánva amaz: „Erős várunk nekünk az Isten", mellyet 1605-ben Botskay István tábori énekké választott. Fessl. Gesch. VII. Bd. 565 Bl. — Diarium Valent. Drugeth ap. Szirmay notit. histor. Comit. Zempl. p. 115. Ezen szokást magam is tapasztaltam nehány esztendő előtt indulóban látott Huszárainknál.

A' dob, trombita, 's nagy tábori muzsika tsak Királyaink kevert szakasszától fogva lehet szokásban. — 1660-ban Aly Bascha a' N. Váradi őr seregnek szabad elmenetelt engedett fegyvereikkel 's tábori muzsikájokkal eggyütt. Fessl. Gesch. IX. Bd. 77 Bl. — A' nagy Török muzsika tsak nem régen hozatott be a' szokott sipolás helyébe. — 1799-ben a' Magy. tábornak dobossai, sípossai 's trombitássai 756. személyből állának. Fessl. Gesch. X. Bd. 979 Bl.

C.) Nemzeti muzsika.

A' nemzeti tulajdonság kijelentésére a' muzsika legalkalmatosabb mesterség, — a' nemzeti érzéseknek megerősitésére sintsen kedvesebb 's foganatosabb eszköz annál. — A' Nemzet muzsikájában él; ez vezérli indulatjait, örömre vagy bánatra fakadó szavait kiejti, mérsékli testének 's külön tagjainak mozgásait. — A' hangok természeti jelei az indulatoknak; azoknak harmoniája kifejezi a' szív gerjedelmeit. Kultsár Haszn. Mul. 1824. II. Fél. 289 l. A' muzsika gyönyörű hangzatja, melly mintha álomból vonná ki pislogó tüzünket, és belénk új lelket önt, — szívet olvaszt, lelket emel, és ha Nemzeti, vissza ragad ősz Eleinkhez. Ezt úgy lehet tekinteni, mint valamelly nyelvet. Ha hozzám valaki szóll, szava,

vagy is a' tőle ejtett külömbféle hangok lelkemre hatnak, és ösmertetik velem azon tárgyat, mellyet közölni akar: igy a' muzsikában is az egymást váltó hangok lelkemet figyelemre gerjesztik, és véle ezer képzeteket fogatnak meg. A. J. Tud. Gy. 827. II. K. 58. l.

A' szoros értelemben vett Nemzeti Muzsika köz vagy nép dalok, 's Magyar tántzok muzsikájából áll. Amazokról már szóllottam: emezek nemzeti mivészeink, különössen a' Tzigányok által nem tsak mindekkorig virágozva fentartattak, hanem félelem nélkül mondhatjuk, hogy míg Magyar él, 's Buda áll, fenn is fognak maradni.

A' Tzigányok nyugoti Indostanból a' 15 szban Zsigmond Király uralkodása 31-dik esztendejében jöttek Moldva 's Oláh országon keresztül hazánkba. Fessl. Gesch. IV. Bd. 1003. Bl. — Pray Annal. P. 4. p. 273. — Ők lettek azután a' Magyar házi mulatságok, inneplések, nemzeti tántzosok élesztöji hegedü 's tzimbalom játszások által. Fessl. Gesch. VIII. Bd. 249 Bl. ők voltak a' 16. szban Thurzó Imrének 3. napig Tokajban; 's Bitsén egy egész hónapig tartott menyegzöjén az örömnek elkerülhetetlen gyullasztöji. Kazy Hist. Hung. L. 2. p. 143. — Fessl. Gesch. VIII. Bd. 487. Bl. ők mulatták a' magyarokat Rákoson, 's Hatvanon 1525-ben. — Midön Mihály Oláh Vajda 1590. Ázsiai pompával tartaná Károlyfejérvárra bemenetelét, 10 Tzigány muzsikált elötte. Bethlen Farkas Hist. IV. K. 433 l. — Schwartner Stat. 1809. 155 l. i) alatt. Leghiresebb muzsikusok köztök a' Galanthaiak, Győriek, Pestiek, túl a' Tiszaiak, Erdélyiek. — Némellyek már kótából is kezdenek játszani, mint Vas Vármegyében Szent Györgyön, hol öket a' kegyes földes Uraság taníttatja, 's nem tsak hegedülnek, hanem fagottot, trombitát, clarinettet is jól fujnak.

Krüchten József (Musickwesen in Ungarn, Caecilia 20. Heft. 299 Bl.) 's Balla Károly Tud. Gy. 1823. VII. Köt. 85 l. a' Magyar nemzeti tántz, és muzsikáról szólló értekezésében azt mondják, hogy nemzeti muzsikánk fő béllyege gyász és szomorúság. 's ennek okát a' Nemzetnek mintegy eredeti tulajdonából, és a' hazának egykori politicai gyászos helyhezéséből következtetik. Kisfaludy Sándor is regéinek előszavában XI. l. azt állitja, hogy a' Magyar igen hajlandó a' szomorúságra, sőt még örömét és vigságát is szomorú és bús hangokkal jelenti, mellynek bizonysága a' nemzeti Magyar tántznak többnyire kesergő melodiája, a' köznép énekeinek többnyire szomorú nótája, — a' Magyar sírva tántzol 's a' t. — Balla Úr azt is vitatja, hogy a' friss magyar nóta Tót eredetű, ez okból azt, nem lévén magyar, ki kellene irtanunk.

Azonban nem merem azt egyenessen állitani, hogy nemzeti nótáinknak tsupán 's kirekesztőleg tsak szomorúaknak kellett 's kellene lenni, és hogy közönségesen a' magyar muzsikának caractere gyász volna; mert 1) Noha igaz, hogy számos nemzeti dalaink 's tántz nótáink mol tónusból vannak: de igaz az is, hogy a' dur tónusból valók is, mellyek szinte, mint amazok számosak, eredetiek, 's nemzetiek; mert nem lehet feltenni, hogy ez utólsók tsak nem régen jöhettek szokásba, sőt meg kell engednünk, hogy azok már régtől fogva ágoztak el hazánkba 's eredetökre nézve amazokkal egykorúak, a' miért a' régi szokás eléggé jót áll. Meg kell külömböztetnünk magyar nótáink között a' vitézi vagy verbunkos, Galanteriális, és friss nótákat: ez muzsikánk tökélletességének bizonyitására szolgál. A' vitézi vagy magyarosan toborzó vagy táborozó nóta (lásd Berzsenyi Versei utól jegyzéseit) többnyire dur tó-

nusból; a' Galanterialis mol-ból, vagy valamint a' frissek amavval keverve vannak. — 2) Szomorú nótáink eredetét tehát inkább abból kell következtetni, hogy a' magyar napkeleti nemzet, a' napkeletieknek muzsikája pedig nagyon hajlandó a' szomorú tónusokra, a' mint ezt észre vettem az Oláh énekekből, és Sultzer-nek sokszor említett Dacia historiájában lévő Török és Görög nótákból. — Toldy is ezt bizonyitja Magy. Min. 1827. II. K. a' Serbus énekekről. — 3) Friss nótáinkat nem tarthatom Tót nótáknak; mert a' mieinknek stylusa amazokétól nagyon külömbözik, valamint a' tántz módja is. Eredeti a' mi friss nótáink stylusa, és pedig annyira, hogy azt semmi más nemzetnél fel nem találhatjuk. Vallyon lehete azt feltennünk, hogy a' régi bajuszos magyarok megengedték volna, hogy a' muzsikusok a' nemzeti mulatságokban tót nótát húzzanak, 's hogy gyermekeik, tselédjeik, jobbágyaik a' tótokat majmolják tántzolásaikban. Bizonnyal az újabb magyarok sem engedték volna ezt meg, ha azt mondanánk is, hogy friss nótáink az újabb századok szüleménnye. — 4) T. Horváth János Veszprémi Kanonok Úr a' régi magyarok tántzáról emlékezvén Tud. Gy. 1817. II. K. 83. lapján igy szóll: „Nálok is más forma volt a' vitézi, lassú, más a' páros, frissebb, ugrós tántz". — 5) Nem következik-e Rákótzy eredeti nótájában a' lassú után friss is? Hát ezt is számkivessük?! — 6) Kár volna végre számkivetni szép friss nótáinkat, mert hiszem a' magyar nem tsupán szomoruságra született, 's ha voltak is valaha arra vivő okai, hála a' kegyes égnek, elmultak azok.

Véleményem szerént Nemzeti nótáinknak belső fő bélyegei: 1) Nemes méltóság, melly a' hallgatóban különös tiszteletet gerjeszt erántok. — 2) Komolyság és szemérmes büszke-

ség, melly még az idegen földivel is érezteti, hogy a' magyar muzsikájában is pompás eredetiséggel, férjfias indulattal, 's emberi érzékenységgel bir. — E' két bélyeg leginkább a' vitézi nótákban tündöklik. — 3) Vidám kedv, 's Fürgeség, melly friss nótáinkat bélyegzi, 's magokat annyira kedveltetik, hogy nem tsak az azokat halló hazabéliek vidámságra gyulladnak, hanem a' külföldiek is szokatlan kedvel telnek meg. — 4) Végre valamennyiből kitünik a) az egyszerüség; azért mennél egyszerübb, vagy is mesterkéletlenebb azoknak stylusa, annál eredetiebbek, 's kellemesebbek. — b) A' nemzeti szabad lélek 's gondolkodás, melly abból is kitetszik, hogy nótáink semmi egyéb mesterséges Európai muzsikához nem közelítnek, azoknak szük határok közé szoritott törvénnyeit nem követik, hanem olly formán folynak, mintha valamelly természetes, tiszta érzésü, ártatlan szivből ömledeznének, melly erőszakot 's kénszeritést még nem tanult esmerni.

Régi nemzeti nótáink tudtomra kótában nem maradtak fenn számunkra, a' mit elég sajnosan bánunk. Traditio 's Tzigánnyaink által fentartatott ugyan a' Rákótzy nótája, de nem eredeti szüzességében; mert majd mindenik Tzigány másképp húzza. Mellyik Rákótzynak kedves nótája volt ez, bizonyossan nem tudom. Véleményem szerént 2-dik Ferentzé lehetett. Azt beszéllik, hogy midőn ütközetre akart menni, ezt húzatta magának, és annak első, lassú, és keserves része alatt komor gondolatokba merült volt, az utánna következő friss pedig elkezdődvén induló gyanánt szolgált, 's a' Fejedelem pártosaival együtt lóra ült. Fúsz János a' Liptsei Muzs. Újságban 1816. Nov. 11. közlötte annak egy kis részét, de nagyon tökélletlenül, 's az egészet Rákótzy butsúzó

nótájának nevezvén úgy vélekedik, hogy azt Rákótzy tárogatóval fújatta a' sereg előtt, 's talán énekeltetett is hozzá.

Bár azok, kiknek alkalmatosságok vagyon, feljegyeznék a' régi nótákat, hogy egészen el ne vesznének. Újabb nótáink ezen század elejétől fogva szaporodva adatnak ki nyomtatásban magyar és német Szerzők által, kiket alább nevezni fogok.

A' muzsika egyéb nemeiben hazánk egyarányosan jár a' szomszéd nyugoti tartományokkal. A' német Opera 's Oratorium a' mult század másod felében kezdődött. A' magyar Opera is ugyan akkor mutatta be első zsengéjét a' Kolosvári játszó társaság által a' hazának, melly az időtől fogva sok magyar Operát adott. Sajnálom, hogy nem lévén azokról hiteles tudosításaim, bővebben nem szóllhatok. A' legújabb magyar Opera: „Béla futása" is Kolosváron készült 's adatott először egy pár esztendő előtt több külföldi magyarra fordított nagy Operákkal együtt, mint a' Helvétziai Háznép, Kedvesk. I. K. 25 l. Tolvaj Szarka, Tancred, Szevillai Borbély, Párisi János 's a' t. Kolosvár volt, a' mint észre vettem, jelesebb magyar játszó társaságainknak böltsője: ott legújabban jeles magyar énekes társaság formálódott, melly a' mult nyáron Szabatkán 's más városokban ügyességét bebizonyitván, most Pesten hazai nyelven köz megelégedéssel a' legszebb Operákkal kedveskedik.

Budán Pikkó Hertzeg nevü első magyar Opera adatott 1793-ban. Pápay Magy. Min 4. Köt. 424. l. Ugyan ott, 's Pesten 1807-től fogva több magyar, részént fordított, részént eredeti Operák jó muzsikával adattak, mint: Arany idő, Tsörgő-sapka, Égi-háború, Újhold-vasárnapi gyermek, Tulokmányi-Máté, Viszkots-Jankó, Ariadne-Naxosban (Melodrama), Házi-tselédek,

Falusi-borbély, Kints-ásók, Oroszlány-vitézek, Kisértet, Tündér-alma, Vándorló-deákok, Contractus 's a' t. — T. Vida László Úr szerzette: Első hajós, Perseus és Androméda, 's Auróra Operákat; ezekre gyönyörü muzsikát készitett Pacha Gáspár, 's nagy tapsal elő is adatta; ő készítette a' muzsikát Verseghynek ama 2 osztályos nagy Cantátéjához: „A' magyaroknak hüsége és nemzeti lelke", melly kétszer számos magyar és német mivészek által a' magyar szinhelyen elő is adatott. — Béla futását Budán 's Pesten 1826-ban hallottuk.

Döbrentei Erd. Muz. 8. Füz. 113 l. ezt irja: „Magyar ország 's Erdély városai nekünk magy. Compositor muzsikust, 's énekest nem nevelnek, — a' magyar német városokban inkább el van terjedve a' muzsika. — Hallunk-e valaha magyar eredeti énekes játékot 's magyar jó énekesektől énekelve? Ha e' végett magyar énekes oskola nem lesz, soha sem". — — Az első tételre feleletül legyenek az alább emlitendő muzsikusok. — A' második tételben D. Urnak, fájdalom, tökélletes igazsága van, 's annak oka talán az, mert magyarjaink tsak 20 esztendő előtt is nem igen akartak költeni a' muzsika tanitókra. — A' 3-dik tételre: „Ha D. Úr tsak azt nevezi magy. eredeti énekes játéknak, mellynek mind költője 's muzsika szerzője magy. nevü, mind pedig tárgya magy. történeti, úgy eddig nints eredeti Operánk, sőt a' legújabbat Béla futását sem lehet annak nevezni, mert költője Kotzebue volt. — — Hogy pedig jó magyar énekeseink voltak, 's vannak, noha olly nagy Hazához képest kevés, alább látni fogjuk; noha az is igaz, hogy jó magy. énekes oskolánk még eddig tudtomra nintsen, a' mire kivált, ha nemzeti szinjátékaink virágát ohajtjuk, nagy szükségünk lenne. — Ez lehetett annak is oka,

hogy első magyar Operistáink közül tsak igen kevesen tudtak kótából énekelni, a' többiek, természeti talentumjok lévén, ének részeiket tsak könyv nélkül tanulák meg. De ezen senki se tsudálkozzék; mert bizonyos, hogy Bétsben most is az alsó rendbéli Operisták közül sokan alig vagy épen nem esmerik a' kótákat.

Kívánni lehetne, hogy magy. színjátékjaink történetét valaki közre botsájtaná, hogy abból a' magy. Operákról bővebb tudósitást olvashatnánk. Ezt már ditséretesen kezdette: Endrődy János Magyar Játékszínében. 4. Kötet Pest. 1792—93. Folytatta a' magy. Theátrumi Almanak 1815. Pest. és Könyves Máté Magy. Játékszini Zsebkönyvében. Pozson. 1825.

Muzsika oskoláinkkal nem nagyon ditsekedhetünk. Törvényszerént a' Normális oskolák mellett muzsika Tanítónak is kell lenni. Rat. Educ. publ. Budae 1806. Part. 1. Sect. 1. — Wallaszky Consp. reip. litt. edit. 2. p. 544. — Krüchten Úr elő számlálja Caeciliában a' muzsika oskolákat, 's azokat Kassa, Keszthely, Péts, N. Várad, Buda. Pozson, Zágráb, Selymetz-re helyhezteti. — Ide méltán számlálhatjuk a' Pesti T. Piaristák muzsika oskoláját, mellynek én is több egyebekkel muzsikai tehetségeinkért örök hálával tartozunk, 's mellynek nevendékei a' tisztes Előljárók által szüntelen buzdítatnak, és kellemes bánás módjával külömböztetnek meg. Ezen kegyes intézet valóban hazai muzsikusainknak ditséretre méltó plánta-oskolája.

Belius, Prodromussában 111. l. mondja, hogy a' Szepes-Iglói lakosok különössen szerették a' muzsikát, 's Fröhlich idejében itt a' muzsikát gyakorlók egész társaságot formáltak Frölich Mathematicus pedig (Bibliothek für Reisende) írja, hogy az Iglói muzsikusok Academiákat is adtak, és az Egyházi muzsika ellátását magokra vállalták.

Korabinszky (Geogr. Lexicon p. 45.) Béla Szepesi városiaknak a' muzsikához vonszó szeretetöket, 's arra forditot szorgalmokat ditséri.

Erdélyben a' nemzeti muzsikát a' Tzigányok mai napig derekasan üzik, azonban a' Szászok voltak elsők, kik a' felsőbb muzsika nemeit gyakorlani kezdék. Gesch. der Mus. in Siebenb. Muz. Zeit. Leipcz. 16. Bd.

A' Tud. Gy. 1818. V. K. 141. l. említést tesz egy 180 muzsika mesterből T. Schedius Lajos Úr vezérlése alatt Pesten felállitott muzsikai intézetről. Virágzik e, vagy a' heves idők miatt az új ültetmény elszáradott e, nem tudom. *) — Conservatoriumra volna szükségünk, a' Bétsiek, 's Prágaiak példájára, 's akkor hozhatna a' hazai muzsika kellemetes érett gyümöltsöket.

§. 62. Tekintet az eszközökre.

A' mai közönséges muzsikában használtatni szokott eszközök most már nálunk is szokásban vannak. Különös említést érdemlenek azonban a' következők:

1) A' Kürt, mellyel legrégibb táboráink is éltek. Hogy a' Berényi Jász kürtöt, melly egyébaránt Hazánknak legnevezetesebb ritkaságai közé méltán helyheztetik, nem lehet Lehel kürtjének tartani, 's valamint azt is, hogy Lehel nem Konrád Tsászárt üté kürtjével agyon, Thurótzi ellenére, eléggé be van bizonyitva.

2) A' Tárogató, Török, vagy Rákótzy-síp, régi magy. nemzeti eszköz, melly mind polgári, mind tábori életre a' két házában egyaránt használtatott. Hasonlitott a' Clarinetthez, de igen lármás, visító volt. E' lehetett ama Tibia, mellyet Bel

*) Megszűnt a' 2-dik esztendőben. A. R.

Mátyás Calan. Att. C. 24. sub g. a' magyarok régi kedvelt eszközének nevez. Említi a' tibiát Cuspinianus is: De Congressu Maximil. §. 4. 's a' t.

3) Duda régtől fogva szokásban lévő kedves eszköze a' köz népnek.

4) A' pásztor Sip, vagy Furullya, túl a' Dunán Furuglya, mellyet a' pásztorok, tsőszök magok készitenek, 's egymástól tanulják meg; különössek a' Somogyi juhászoknak igen tsendes melancholica hangzású rőfnyi hosszúságú furullyájok; mellyeknek 5. hanglyukai vannak, 's többnyire tsak szomorú melodiák fújására alkalmasak.

5) A' Tzimbalom, mellyet tsak Tzigánnyaink gyakorlanak, 's némellyek olly ügyességgel játszanak rajta, hogy Concertet is adhatnának. Legjobb tzimbalmok készülnek, tudtomra, Győrött. — Midőn 1608. II-dik Mátyás megkoronáztatnék, az ebédnél szörnyű nagy pástétom volt, mellyben 9. esztendős gyermek tzimbalommal volt elrejtve, ki azt időről időre hangoztatá, 's hozzá énekelt is. Kultsár Haszn. Mul. 825. II. Fél. 377. l.

6) T. Horváth János Úr (lásd fellyebb §. 61) említi, hogy már régi Magyarjaink éltek a' hárfa (lant, vagy tzitera) és kobozzal (chelys) Hogy itt e' két eszköz egyet teszen, nem kételkedem; mert ez a' két név régenten lyra, 's chelys név alatt gyakran feltseréltetett. Mai nap a' kis bőgőt nevezzük koboznak, ez pedig tsak későbbi századaink szüleménnye.

7) Mikor hozatott be templomainkba az Orgona, nem bizonyos. Alább látni fogjuk, hogy Monarchiánk középső epochájából több Orgonistákat neveznek Historicusaink. Ladislaus Posthumus alatt 1437. élő Pétsi orgonistát, — szinte úgy a' Zagrábit is, de tsak nevetlenül említi Fessl.

Gesch. IV. Bd. 1098. Bl. és VIII. Bd. 314. Bl. — Oláh Miklós Esztergomi Érsek Hung. cap. 6. §. 4. a' Visegrádi kir. vár leirásában emlékezik, hogy Corvinus Mátyásnak itt lévő udvari kápolnájában ezüst sipokkal rakott orgonát látott. — Erdélybe a' Szászok hozták be az orgonát. A' Szebenit Vest János 1673. három esztendei munkája után végezé el. Annak 40. mutatióji, 2,700. Sipjai voltak. Gesch. d. Mus. in Siebenb.

8) A' Tsákány flauta, a' mi időnknek magyar találmánnya.

9) A' kevert vérből eredett Királyaink alatt találom először is történet iróinknál a' trombitások említését, mint Schwantdner Nupt. Reg. Math. 1470. p. 520—21. — Cuspin. de Congr. Max. §. 10—12. 's a' t. Honnan azt következtetem, hogy a' trombita tsak azok alatt hozatott be hazánkba. Hogy már a' 16—17. Szban a' katonaságnál használtatott, látszik Zrinyi munkájiból is.

10) A' Dob úgy látszik, elsőbben is tábori és innepi muzsikánk eszköze lett, és pedig tsak a' későbbi Századok alatt. Corv. Mátyás, és 2-dik Ulászló alatt gyakran említetik, mint Cuspin. de Cong. Max. §. 10. 's a' t. — Báthory András 1621. Mihály Oláh Vajdának megengedte, hogy Erdélyben dobokat 's a' t. vásároljon. Fessl. Gesch. VII. Bd. 437. Bl. — A' szövetséges Rákótzyak fegyvereiket, tábori dobjaikat 's a' t. egybe halmozták. Ugyan az IX. K. 644. l.

(Folytatása következik.)

Azután ez az emlékkö;

FORTVNAE
SALVTARI
Co HI AP-EC I. P
CL Dv SEVERVS
PRÆF v DI oBVS
AVGG DD NN COS

Ismét férjfi ábrázattal ez a' sír:

OPLVS v LAE
POCVS v VOLS
ETIS ΛF Δ AEXIL
VAS Λ VET Λ ANN
LIII Λ STIP Λ XXIX
H S E
L Λ PETILIVS ≺C
F Λ HE ≺POS

Végre ez a' csonka maradvány,

JIVACC
EATNTISII
MAMARCIAN
TE SALONINOFIL

Csámpai puszta felé pedig a' homokban, nem szinte régen, egy négyszegletü fejér követ találtak, melly T. Cseh Ignátz Ur' udvarában áll: ezen a' kövön valamelly bika-forma állaton egy emberi-kép rövid ruhában ül, 's balkezét annak felszegett szájába tartja, a' jobb ellévén csonkítva.

De vannak határában több maradványok is, mellyek hajdoni korának elavúlt emlékezetét viszsza-újongatják. Igy a' Pincze-völgyben, a' Kalvária-hegy alatt, egy régi temetö helyet emleget a' hagyomány, hol óriás nagyságú ember-csontokat ásának ki, 's élnek ma is, kik illyeneket láttak. — A' katholikum Templom' hegyén egynéhány

esztendők előtt egy mély, faragott kövekkel kirakott, 's bő és iható vizü kútra találtak, melly nagy kövekkel tele volt hányva. Ugyan ezen a' hegyen több épületek' alapjai láthatók. — Gyapai puszta szélén, a' már fentisztelt Cseh Ignátz Úr allódiumán, a' szántó-vas épület' romjaiba botlik. — Akalacson, Pakshoz tartozó pusztán, valamelly nagy épületnek, vagy Templomnak, mert a' történet róla hallgat, düledékei hevernek. Innen hordották a' szert a' mostani Reformátum Templom' építésére. — A' Duna' mentében, ezen város határában, Gerjen felé, Faluhely nevü erdö vagyon, itt minden arra mutat, hogy valaha lakták, 's nem hibázok, ha állítom, mert így nevezetik a' mellette eső erdő, hogy Magyari volt a' neve. — Csámpán az ország útban eső malomtól napkeletre, Rácz-temető nevü térség ott lakott illyen nemzetbeliekre emlékeztet.

Létéléről a' magyarok' bejövetele után, legrégiebb tudósítást olvastam, a' Vaticanum' könyvtárában találtató 's hitelesen kiírtt azon jegyzékben, hol a' Pécsi Püspöki Megyében mind azon helységek, mellyekben a' hatévi tized szedetett, 1332-dik 'esztendöről megneveztetnek. Itt Pakus, Pakoos néven jön elö ez a' Mezőváras.

Paksot ama' híres Apostagi Zemere örökössei birják, ki első Lajos Magyarok' Királyja oldala mellett, midön ez a' Tatárok ellen hadakoznék, vitézkedett, 's Urát a' bizonyos haláltól megmentette. Ezen derék és jeles tettéért Paksot nyerte jutalomúl Pakos czím nevezettel. Későbben Unokáji, még a' férjfi 'ág ki nem fogyott, a' Zemere nevet Paksira cserélték, melly név alatt a' Haza' történeteiben dicséretesen említetnek *).

*) Lásd Budai Ferentz' Magyar Ország' Polgári Históriájára írtt Lexiconját a' Paksi név alatt.

Ma már ez a' T. T. Nemzetség annyira elterült, hogy minden Tagját itt elszámlálni akarván a' Tudományos Gyüjtemény' rendeltetésén túl mennék *). Megjegyzem csak ugyan azokat, a' kik most itt laknak. Báró Rudnyászky Jó'sef, Rosty Károly Kamarás és Fő Strázsamester, Cseh Ignátz második Al-Ispán, Kiss Jó'sef, Gál Sándorné és János, Bernrieder Jó'sef, Csúzi Pálné, Forster János, Kornis Miklós-Károly-László, Vigyázó Ignátz, Fekete Imre Kapitán és Varasdi János.

Ez a' Helység a' Dunától napnyugot felé terül ki, 's húsz útszánál többet foglal magában. Azok, kik Földvár' tájékáról útaznak, jókora hegyről ereszkednek az egész Városon keresztül vivő nagy útszába, melly elég tágos, 's több csinos épületekkel kinálkozik. Alább a' kőhídnál megszakad, 's tőle az úgy nevezett új Várost a' vásárállás választja el. A' Szekszárd felé vivő út, a' Csámpai malomig, majd másfél órányira posz homok **). Fekvése kellemes; különösen a' Dunán felfelé hajózóknak és Szekszárd felül jövőknek gyönyörüen tünik szemökbe. Éjszakról és téli napnyugotról sok és jó bort termő szőlőhegyek kerítik. A' nyári napnyugoti rész, merre a' Fejérvári út megy, a' szántóföldeknek kezdete.

Vagyon Paksban 932 ház, ebből 287 földel biró, 614 föld nélkül való, 31 pedig szabad. Különféle Mesterember 187, Bolt 30, egész-hely 95. Szántó-földei többnyire homokosok, és közép termékenységüek. Háromszor szántonak, 's mindenféle gabonát termesztenek. Réte böven vagyon, de eddig minden nagyobb áradás elön-

*) Mélt. Báró Rudnyánszky Jó'sef Úr az egész Genealogiát tökélyetesen, bőven és vas-szorgalommal kidolgozta.

**) A' Paksiak így nevezik a' folyó, puszta homokot.

tötte, elkészülvén azonban a' közerővel folyó töltés, szapora petrenczéket igér. Legelője tágos, de többnyire homokos és haszonvehetetlen. Tizennégy évek előtt egy nem megvethető része erdőnek kiosztatott, 's a' szorgalmatosabb gazdák már szép eresztvénnyel dicsekesznek: különösen a' kalánfák szeretik földét. Vagyon Póstája is és két réve; az egyik a' Város felett, Zádori ré névvel, melly a' Paksi Uraságoké; a' másik a' Város alatt Zsbiskó ré nevezettel, melly a' Kalocsai Érseké. A' kereskedő hajóknak is, nagy hasznára a' lakosoknak, kikötőjök van itt. Malma 22 forog a' Dunán, 's messze tájékokról, főképen miólta a' rendbeszedett sárvízen nincsenek malmok, seregelnek ide az öröltetők. Esztendőnként négy nem megvethető országos, és hetenként Kedden és Pénteken két vásárja vagyon, melly sokszor népességéért sok gyarló országoshoz hasonlítható.

A' lakosok nyelvökre nézve magyarok és németek, azonban az utóbbiak a' Nemzeti nyelven is beszélnek, 's általában jártosabbak benne. Szálas, jól termett és egészséges színü emberek. A' férjfiak magyar csizmát, setétkék szijas nadrágot, hasonló színü mándlit fejér gombokra, és fekete melyrevalót viselnek. Vannak kivált az öregek közül, kiknek mentéjek is vagyon. Télen és esőben fejér szürt öltenek fel, a' kik rávágynak, köpönyeggel is takaróznak. Hajokat egy időtől fogva az ifjak elnyírják. Fejöket széles karimáju kalappal, néha süveggel és sapkával is födik. — Fejérnépe különféle színü börből készült czipellőt, kötött vagy szött harisnyát, kiki módjához szabott szoknyát, köténYt, réklit, keszkenőt és melyrevalót visel. Fejöket a' német asszonyok ünnepen közönségesen fekete, hátúl terebélyes, elöl csipkés, a' Magyar menyecskék pedig csak kontyokat takaró parányi főkötővel, mellyről takarító lógg-

le, ékesítik. Hétköznap csak nem mindnyájan keszkenőt vagy takarítót kötnek fel. — A' hajadonok simán hátra fösülik hajokat, 's össze font végébe bokroson pántlikát kötnek; ollykor homlokukat piros pántlikával övedzik.

Vallásokra nézve Katholikusok, Evangélikusok, Reformátusok és Izraeliták. Mind a' négy felekezetnek vagyon Lelki-Pásztora, Temploma és Oskolája. A' lelkek' száma az utolsó összeírás szerént 6995. E'ből 3840 Katholikus; 1313 Evangélikus; 1225 Református; és 609 Zsidó: találtatik 8 n. e. Görög is. — A' Katholikusok' Temploma, melly az Ország-út mellett dombon áll, egy régiebbnek helyére 1749-ben épült. A' Matrikulák 1710-ig mennek fel. — Az Evangélikusok' Imádsághája a' Város közepe táján félre épült, 's még ma sincs tornya. Ők, noha a' Reformátzió után hamar esmerősek lettek Pakson, meg nem szaporodhattak. Második Jó'sef' türödelmi parancsa erősítette meg állapotjokat, 1786-dik esztendő volt az az időpont, mellyben Prédikátort, Templomot és Oskolát nyertek. — A' Reformátusok' Orátóriuma közel a' Katholikusok' Szentegyházához esik, 1775-ben épült, bádogos tornya pedig 1821-ben ragasztatott hozzá. Volt ugyan az előtt is nekik imádság-házok majd sárból rakva a' Lelki-Pásztorok' udvarában, majd vályogból készítve a' hol a' mostani áll, de az idő' foga azokat össze törte. A' Reformátusok korán gyökeret vertek itt *). Ekklésiájok' Jegyző-könyvében 1679-től fogva minden Tiszteletesek szakadatlanúl e' mai napig felvannak jegyezve.

A' Paksi nép a' szántás-vetésen kivül, keresi kenyerét fúvarozás, a' hajóknak lovak, néha emberek által való vontatása, különféle kézi mester-

*) Lampe Fridrik Hist. Eccles. pag. 293.

ségek, kereskedés és végre 's leginkább szölö mívelés által.

Említést érdemel, hogy Szécsényi Pál, Kalocsai Érsek, a' ki I-sö Leopold által megvolt hatalmazva, hogy Rákóczy Ferentztzel a' békeség felöl alkudozzék, az öszvejövetelre Paksot rendelte, de Rákóczy nem jelent meg *).

Ez a' Város a' gyúladások által többször tetemes károkat szenvedett. Legközelebb 1805-ben minden Templomok, Plébániák, Oskolák a' Város nagy részével elégtek. Utóljára 1808-ban minden Uraságok' házai a' Helység' hasonfelével a' lángok' prédája leve. Mellybeli és minden más szerencsétlenségtöl mentse meg öket a' Mindenható mindörökön, kívánom!

Egyed Antal.

5.

Magyar alvitézek' hőstettei az újabb üdőszakban.

(Folytatás.)

35. 36. Bereczki Dániel, és Rippert Antal.

Julius 2dikán 1815-ben Les Rousseesnál mindenfelöl a' városba nyomatott francziát Mariássy, és Gyulay magyar ezeredek itt is megtámadták, hogy mentöl elöbb sánczolásaiból, hol magát védeni akarta, kivethessék. Appl Föhadnagy a' Mariássy gyalogjaitól két csapattal az ellenség' baloldala nyugtalanitására kiküldetett. Elért ez majd minden ellentállás nélkül egy kövel kerített

*) Budai Esaiás' Magyar Ország' Históriája 55-dik levél.

házhoz, hol öt a' bezárkozott francziák kemény tüzzel fogadták ; a' Főhadnagy látván, hogy nagy áldozattal lehetne a' ház' udvarába jutni, alattomos megtámadásról gondolkodott. Bereczki Dániel *) örmester magát azonnal 15 legénnyel az intézet' végbevitelére önként ajánlotta. Ezek magokat 200 lépésnyire a' háztól folyó patak' árkába elrejtvén az ellenségtől észre nem vétetve a' házból kifolyó csatornához értek, ennek deszkázatját lassan felbontván, mig a' Főhadnagy a' kőfal előtt foglalatossá tette a' francziákat, a' megnyitott csatornán az udvarba törtek, és az ellenséget hátulról olly hirtelen megtámadták, hogy ezek egészen zavarodásban keveredtek ; vissza akarták ugyan magokat húzni, de útjok mindenfelől ellévén állva, magokat megadták. Bereczki két sebet kapott Ezen alkalmatossággal az örmesterrel volt legénység emberül viselte magát, a' többi között kivált Rippert Antal közlegény, bajtársai' bizonyitások szerént, megkülömböztette magát, ő volt az, ki a' csatorna' sarába sülledett örmestert erőskarjaival kiemelte, és a' küzdés alatt megsebesített előjáróját hathatósan védelmezte. Bereczki, és Rippert ezüst érdem-pénzt nyertek jutalmúl.

37. Jovicza Anka.

Mártzius 25kén 1799be Martinsbruknál Thunhaber Zászlótartó a' veres-köpönyegü szabadkarból, a' franczia nagyobb ereje által körül volt már fogva, mellette harczoló katonái már vagy halva, vagy erősen megsebesitve elhullottak, csak harmadmagával védte ma_át az agyarkodók ellen ; végre még is a' nyilvános veszélyt el nem kerülhette volna, ha Jovicza Anka Káplár segitségére jó-

*) Örmester talán jobb, 's rövidebb is mint a' szokásban lévő Strázsamester.

kor ott nem termene. Jovicza nem gondolván kicsin csapatjánál jóval is erősebb ellenséggel hangos rikoltással bátran a' Zászlótartó' mentésére repült, óriási erejével csak hamar széllel is bontván az ellene álló sorokat, tisztét megszabaditotta. Ezen tántoríthatatlan bátorságú Káplár ugyan azon hadév' Május 2ikán Lavinnál karján, és nyakán sebet kapott, de ő a' csatasort mind addig el nem hagyta, mig egy oldal lövés által balszemét el nem vesztette. Jovicza Anka' höstette ezüst érdem-pénzzel jutalmaztatott meg.

38. Kalzun Márton.

Az Oláh Illyriai határörző Ezeredből lévő Kalzun Márton Káplár 1796-ban Szeptember 10kén Szonnenberg hegyén, Biberachtól nem messze, 14 legénnyel az ellenség előtt védőrizeten (Piquet) volt. Ámbár egész éjjel vígyáztatott, felalá járó szagúldókat küldözgetett is, még is hajnal hasadtakor nem kevés bosszúságára észre vette, hogy azon setét éjjel az ellenség nagy erővel a' mi elővéd seregeinkhez közeledett, 's már öszve is ütközött. Kalzun illyenképen zászlóaljától egészen el volt szakasztva, mert az elkezdődött verekedés jóval is hátamegett történt meg; de azért eszén maradván legényeit öszveszedé, 's a' hegyről leszállott, a' bokros és árkos vidéken mind addig szorgalmasan elrejtekezve bujkált, mig csak a' tusa helyére nem jutott. Most az előtte álló ellenségnek két századára véletlenül megkettőztetett kiáltással reá ütött, a' nagy zaj miatt Kalzun csapatját sokkal erősebbnek vélvén az ellenség, hirtelen balra akarta magát húzni, de itt az eddig ideért határörzőknek egyik százada tüzétől megrettentetvén, fegyvereket lerakták. Kalzun Káplár, kinek ügyes magaviselete okozta ezen nyereséget, ezüst érdempénzzel jutalmaztatott meg.

39. Hedvig János.

A' Culmi csatában 1813diki híres hadévben a' 2dik magyar gyalog Ezered' két Zászlóalja a' hadisereg' legszélső balszárnyán az Érczhegyek' lehajlatán állott. Az ellenség takart vidéken szét szórva tüzelöivel nem csekély kárt okozott a' helyéből a' környülállások elkerülhetetlen szüksége miatt meg nem mozdulható Zászlóaloknak. Hedvig János örmester, ki magát minden alkalmatosságokban mint valóságos bátor katona viselte, 6 legényt kivánt csak maga mellé, ezekkel az ellenség tüzellöit elijeszteni igérte; így önként válalkozva, senkitől nem fügve az ellenség ellen indult. Az ellenszegezett bajonéttal történt bátor előre rohanása, és egynehány jól erányozott nem foganatlan tüzelése csak hamar kiijesztették a' francziákat rejthelyekből. Hedvig ezen alkalmatossággal egy franczia Sergentot elfogott. Kevés idő mulva az ellenség ismét előre nyomult, de Hedvig bátran bevárta őtet, ezen ellentállását annál fenyegetőbbnek találta az ellenség, mivel egy Orosz Tiszt 15 legénnyel hozzá ért, 's neki segedelmet adott. Igy megszaporodott erővel az ellenség végképen vissza nyomatott.

A' nevezetes Lipcsei nagy ütközetben is hasonló bátorsággal Hedvig magát a' hős névre érdemessé tette. Dubszki Kapitányra, ki több csoportokban tüzellő legényeit jeles példaadásával bátoritotta, egy franczia vadász már fegyverét a' tüzelésre kivágta *), midőn Hedvig még jókor a' tüzelni akaróhoz ugorván, azt egy bajonet szurás által keresztül döfte. Ezen derék örmester, bár meg volt is sebesitve, az ütközetből el nem távo-

*) Fegyvert kivágni a' gyalogságnál annyit tészen, mint a' puskát a' czélozás fekvésébe tenni.

zott, hanem a' minden tiszteitől megfosztatott századot egész nap ügyesen kormányozta. Hedvig hős tettei jutalmaztatására arany érdem-pénzt; Sándor Orosz Császártól pedig a' György' vitézrend' kiskeresztét nyerte.

40. 41. 42. Strélingi György, Zaboiszki Jó'sef, és Kozma Ferencz.

A' halhatatlan véres áldozatokat mutatható, dicsőséges hőstettekkel tündöklő Asperni ütközetben, mellyben Főherczeg Károly' mély bölcseségü hadi tudománya, és a' seregek tántorithatatlan bátorsága Bonaparte Napoleont győzötten Lobau szigetbe szoritotta, a' 37dik magyar gyalog Ezered Gránátosai azon örök emlékezetü gabonacsür', a' mellynek védelme, és ostromlása annyi élethe került, vivására több ízben, semmit sem gondolván a' már szenvedett számos veszteséggel, rettenhetetlen férjfias komolysággal, valahányszor arra meghivattak, előre léptek. Tisztei ezen derék Gránátos osztálynak mind elvesztek, kivévén Illvay Főhadnagyot, a' ki is ügyes magaviseletével a' nagy hijánt mindenhol kipótolni igyekezett, de azért bátorságát senki el nem vesztvén nehéz szolgálatját kiki jó kedvel végezte. Jó például szolgáltak ezen ezer veszélyes szempillantatban Strélingi György, Zabojszky Jó'sef Örmesterek, és Kozma Ferencz Káplár. Ők az ostromlásnál mindenkor elől voltak, a' megrémülteket bátoritották, a' vissza-veretett csapatokat pedig újra a' tüzbe vezették. Strelingi arany- a' más kettő pedig ezüst érdem-pénzzel jutalmaztattak meg.

43. 44. Milosew Lhevko, és Novicsih Molanko.

Ezen két vitéz az Oláh Illyriai határőrző Ezeredből a' Negotini ütközetben az utolsó török há-

borúban 1789-ben, midőn a' vakmerő ellenségnek egy mérész lovas csapatja a' csata renden keresztül törne, tized magokkal megfogattak. A' törökök durva szokások szerént leakarták nyakazni a' fegyverektől megfosztottakat, de Milosew neki bátorodván az utolsó szempillantatban, erős karjaival hírtelen a' lóhátán ülő, a' többinek parancsolni látszó, török után nyúlt, azt lábánál fogva lováról lerántotta, kardját markából ki csikorván, a' lóra felkanyarodott, 's a' t. törökök közé tört, társait is önvédelmökre bátoritotta. Példa adásának a' legfoganatossabb következése lett. Novichich az ötet lenyakazni szándékozó török' markából kiragadván a' handszárt, az ozmán mellébe döfte. Illy móddal az oláhok vér szemet kapván, a' gyilkos ellenséggel mind addig küzdöttek, mig csak segedelmet arra nyargolódzó Huszároktól nem nyertek, megsebesitve ugyan, de még is mind életben megszabadultak. Milosew, és Novicsich ezüst érdem-pénzt kaptak társaik életöket is megmentő bátorságok' jutalmául. Milosew 1793-ba a Morei ütközetben vitézül halt meg. Novicsich pedig honjában gyermekei, 's onokái közt múlt év Februarius havában végezte életét.

45. Melchior János.

1809-iki hadévben többször megbizonyitott vitézsége miatt Melchior János a' 2-dik magyar gyalog Ezeredből őrmester, jutalmaztatására rendelt pénzbéli ajándékot *) azon ditséretes kiván-

*) A' fentálló hadi statútumok szerént, azon nevezetes hadi tett, mellyet a' jutalmazó katonai kiküldöttség, nem épen olly jelesnek talál, hogy azt a' pénzióval egybe kapcsolt arany, vagy ezüst melypénzzel jutalmazhatná, öt, hat, vagy több aranyból álló ajándékkal szokta kielégiteni. Tudtomra már az illy megjutalmaztatás több elégtelenséget szerzett, benne

sággal megköszönte, hogy ő lemond az ajándékról egészen, de szabad légyen néki a' Fejedelem' kegyes megelegedése jeléül az ezüst érdem-pénzt minden fizetés nélkül viselni; de könyörgése a' fentálló Statutumok értelme szerént meg nem hallgattatott; ekkor feltette magában Melchior, hogy jövendőben az első előforduló alkalmatosságot arra fogja forditani, hogy magát a' rég ohajtott megjutalmaztatásra érdemessé tegye, kivánsága be is tellyesedett. A' Dresdeni ütközetben Bellen Főhadnagy egy önként válalkozott csapattal az ellenség oldala' háborgatására ki volt küldve. Bellen csak hamar agyon lövetett, a' csapat' kormányát Melchior vette által. Feltartóztatlanul ment ő azon hídig, mellynek védelme rá volt bizva. Ezen helyet ő az ellene törekedő legnagyobb erő ellen is mind addig védelmezte, mig csak a' segitségére küldetett Zászlóal oda nem érkezék. Innen egy domb bevételére volt küldve, honnan az ellenség hathatósan szórta kártékony tüzét, innét elnyomván a' francziákat 1 tisztet, és 20 legényt közülök el is fogott.

---

a' katona vagy igen csekély vagy épen semmi érdemet nem helyheztet. Valljon nem volna e czélirányosabb az illy arany ajándék helyett kisebb arany, és ezüst érdem pénzeket szerzeni, mellyekkel semmi penzio ne járjon, és illyenekkel a' csekélyebb hadi hős tetteket megjutalmazni? Büszkén jelenhetne meg igy az illy érdem jel' viselője a' többi megjutalmazottak' sorában, midőn most egy két arannyal ki fizettetvén halállal küzdő höstettért, annak semmi megjutalmaztató jelét nem viselvén, megbúsul. Az érdem-pénzt viselő bajtársaira örvendezve néz kiki, rokoni gyönyörüséggel fogadják a' megjutalmazott hazaérkezőt, a' másik pedig elköltvén, vagy az erszényében hordozván nyert ajándékat, üres kérkedőnek látszani nem akar 's szomorodva hallgat. A' jelt viselők tetteiről mindenkor megemlékezik a' sereg, az övé pedig örök felejdékenységbe sülled!!

A' Lipcsei ütközetben Melchior azok között volt, kik Marklebernt vivták, alig hogy ostrommal bevették a' helyet, már oldalt számos ellenséges osztályok mutatták magokat, ezek a' nyert győzedelmet megsemmisíteni akarták; de Melchior egynehány bátrakat maga mellé vévén, szét szórva tüzelve a' közeledő francziák' homlok rendére ütött, ez alatt Zajacsik kapitány alkalmatosságot nyert, az ostrom után megzavarodott Zászlóalt, összegyüjteni, az ellenségnek tüzelve homlokot mutatni, 's a' helységet' sok vérbe került birtokában maradni. A' derék örmester ezüst érdem-pénzt nyert jutalmul.

46. Bosek Ferencz.

A' Lioni csatában 1814-dik Mártzius 20-kán Bosek Ferencz az előbbeni Ezeredből bátorsága, és vitézsége által magát az ezüst melly pénz jutalmára tette érdemessé. Az Ezered 2-dik Zászlóalja előre volt küldve a' város' elfoglalására; de azt előre menetelében valamelly rejthelyből az ellenség szüntelen háborgatta, utjában fentartóztatta, és igy nem kicsin kárt szenvedett. Az ellenségtől tudni illik 2 főtiszt, és 25 legény egy házba vette magát, azt jól elzárván, az ablakokból szüntelen a' Zászlóalra tüzeltek. Bosek káplár önként ajánlotta magát a' Zászlóalt igazgató Örnagynak (Májot) a' kártékony ellenségnek a' házból kikergetésére. Az Örnagy' engedelméből maga mellé vévén 8 legényt, a' ház ellen indult. A' francziák megkettőztetett gyorsasággal tüzeltek, lövés lövést ért; de Bosek nem tétovázott feltétele' végbe vitelében, hanem a' ház' kapuját igyekezett elérni, ezt a' legénység erős vállaival kifeszitvén sarkából, bosszút lehelve az udvarba rohantak. Ezen bátorsága a' mérész csapatnak annyira elrettentő a' francziákat, hogy már magok védelmekről még gon-

dolkodni sem akartak, hanem vagy Boseknek magokat feladták, vagy pedig az ablakokon leugrálván az odaért Zászlóaltól elfogattak.

Kiss Károly.

(Folytatása következik.)

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Handbuch der ungrischen Poesie, oder: Auswahl interessanter, chronologisch geordneter Stücke aus den vortrefflichsten ungrischen Dichtern begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren Leben und Schriften; nebst einer einleitenden Geschichte der ungrischen Poesie; einer Sammlung deutscher Übersetzungen ungrischer Gedichte und einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden weniger gebräuchlichen Wörter. Für Jene sowohl, die bereits einige Fortschritte in dieser Sprache gemacht, als für alle Freunde der Literatur im Allegemeinen, und der ungrischen insbesondere. In Verbindung mit Julius Fenyéry herausgegeben von Franz Toldy. Két kötet. Pest und Wien. 1828. A' munka ajánlva van Nagy Méltóságú Gróf Pálffy Fidél Tárnok Mester ő Excellentiájának.

Miolta a' Músák a' Magyarok közé szálltak, sokan ragadtak lantot majd Isten, majd Hazaszeretetből, majd pedig a' szerelem édes mámorától buzdítatván, külömbbféle szerencsével, mert külömbbféle volt az eggyesek' tehetsége és készülése, külömbbféle az Ország' 's a' Nyelv' állapotja va-

lamint szinte a' Külföldel való lelki összeköttetés melly többé vagy kevesebbé folyt be a' kor' lelkének módositására, 's munkálódásainak különböző arányt adott. Meddig e' tekintetekből mint mind annyi fő szempontokból nem nézzük az egész Poetai Masszát, melly sok századoktól maradt ránk, sem az Eggyeseknek becsét meg nem határozhatjuk, sem az egész Masszának jelentését és belső kifejlödtetését meg nem itélhetjük. Elmondották ugyan már többször itéleteiket némelly Iróink eggyes munkákról 's eggyes költök' munkálódásáról Folyóirásainkban és másutt; előadtak egyes szakaszokat, mint példának okáért Gróf Majláth János Ur eggy általtekintést tett a' Magyar Poezis felett *) 's meg kell vallanunk, hogy munkáját a' becses dátumok és jeles észrevételek miatt háladatos szivvel kell vennünk: de azomban még ez a' gyüjtemény is tökéletlen 's nem eggy forma figyelemmel van a' Poezis Litteraturájának minden részeire, 's a' mi legkivánatosabb lett volna a' jelenéseknek öszvefüggését nem jeleli ki, és (kár!) csak az 1822-dik évig terjed, holott azolta új Epochát látunk Parnasszusunkon feltünni. Igy tehát Toldy Ferentz Úr az első, ki azt a' nagy próbát tette Poezisunknak egész testét legrégibb t. i. Atilla Király alatt észrevehető nyomaitól fogva, e' mai napig minden részeiben hisztorice és critice előadni; 's a' vizsgáló véleménye szerént úgy, a' mint azt, reményleni lehetett attól az Irótól, kinek ebbéli rátermetségét mutatják ezen becses Tudományos Gyüjteményünkben kijött számos criticai darabjai.

Hogy az az érdemes Olvasó is, ki talán a' munkát még nem birja, azzal nagyobb ismeretségbe jöhessen rövid foglalatját ezennel közöljük.

---

*) Magyarische Gedichte. Stuttgard und Tübingen 1825.

I. Rész. A' Magyar Poezis Hisztoriája (l.—LXXXVI. oldalig) három czikkelyekre van felosztva. Az első czikkely a' Magyar Poezisnak Előkoráról szóll, t. i. azon elszórt nyomairól, mellyek Atilla Király' idejétől fogva egészen Zápolya János haláláig részszerént coaevus, részszerint más régi Irókban imitt amott találtathatnak.

1. §. A' Magyarok' énekei Atilla Király alatt.

2. §. Árpád' nemzetsége alatt.

3. §. A' Mixta Periodus' fejedelmei alatt.

4. §. Ezen időnek kéziratban lévő, és nyomtatott poetai maradványai.

Második Czikkely. A' Magyar Poezis Zápolya János halálától kezdve egész hanyatlásáig, a' XVII. Századnak elején.

I. Időszakasz. Tinóditól Zrinyiig.

5. §. A' Magyar Poezis' czéliránya Zápolya János halála után. A' hisztoriai Énekek (Tinódi, Nagy Báczai, Valkai 's a' tbb.)

6. §. A' Lyrica Poezisnak kezdetei (Balassa, Rimai.)

7. §. Drammai próbatételek a' XVII Században (Karádi, Bornemisza.)

8. §. A' Görög mértéknek behozása a' Magyar Poezisba (Sylvester, Túri, Molnár's a' tbb.)

9. §. Poetai munkáknak fordításai.

10. §. Visszatekintés ezen időszakaszra.

II. Időszakasz Zrinyitől a' Magyar Poezisnak hanyatlásáig.

11. §. Zrinyi a' Magyarok első Romanticus Költője.

12. §. Liszti' és Gyöngyösi epicus munkáji.

13. §. Lyricusok (Zrinyi, Beniczky, Kohári, Ráday.)

14. §. Színjátékok, a' XVII-dik században 's a' XVIIIdiknak első felében. Drammai próbatételek (Felvinczi, Kunics, Faludi 's a' tbb.)

15. §. A' Hazai nyelv' és Poezis' hanyatlása a' XVIII-dik század első felében. (Didacticusok, Amade.)

III. Czikkely. A' Magyar Poezis' felüdülése olta máig.

III. Időszakasz. A' Magyar Poezis az újítási háború előtt.

16. §. A' Magyar nyelv' és Litteratura' felüdülése (mikép folytak be abba a' Magyar Testőrzők, Molnár Kanonok, Gróf Ráday, József Császár, Révai, Dugonics, Kazinczy, Országgyülés, Társaságok, Játékszín) Ezen Időszakasz' általtekintése (Iskolákra az az felekezetekre osztatik.)

17. §. Franczia Iskola (Bessenyei, Barcsai, Orczy 's a' tbb. Ányos, Faludi, Gvadányi.)

18. §. Deák Iskola (Rajnis, Baróti, Révai, Virág, Kazinczy.)

19. §. Az új Iskola' kezdetei (Verseghi, Dayka, Csokonai.)

20. §. Kisfaludy Sándor, az első Magyar Költő, ki az egész nemzetbe béhat (Dalai, Regéji, Drammáji.)

IV. Időszakasz. A' Magyar Poezis az újítási háborútól fogva.

21. §. A' divatba jött újítás a' nyelvben, a' Poezisra igen kedvező befolyással van (az Újítás' rövid történetei Gyöngyösi Istvántól fogva mai napig. Az Orthologusok feltámadtak Kazinczy, és Berzsenyi ellen. A' zaj csillapodik. Az Újítás mint a' Poezis emelődésének eszköze. Kazinczy mint Költő, Szemere és Helmeczy.)

22. §. Berzsenyi, 's ezen időnek többi jelesebb Poetáji (Horvát Endre, Szentmiklósy, Tóth, Töltényi, Kis, Szász, Döbrentei, Vitkovics, Fáy, Teleky, Drammaticusok.

23. §. Kisfaludy Károly, az első valódi becsü magyar Dramma Iró, 's az Iskolának második

Megállapitója az Auróra által. Legújabb Lyrica Poezis (Kölcsey, Bajza, Bártfay, Szenvey, Vörösmarty.)

24. §. A' magyar Epopoea a' maga culminatiójához közelít (Döbrentei, Székely, Czuczor, Horvát Endre, Vörösmarty.)

Toldalék. Nép-Poezis (Népdalok's Népregék.)

A' Vizsgálónak itélete szerént Toldy Úr az egész Poetai Litteraturának ekképen való felosztásával nem csak a' legjobb methodust adta, melly szerént annak könnyü általtekintése eszközöltethetik, de a' valóságnak is tökéletesen megfelelt. Mert a' ki figyelmetesen nézi a' Magyar Litteraturát, észre fogja venni, hogy minden Időszakasz (Toldy úr előadása szerént) valóban egy kerek 's magába bezárt részét teszi a' Totumnak, 's characterénél fogva a' többitől esmerhetőképen külömbözik.

Ez a' Hisztoriája a' Magyar Poezisnak igazi pragmaticus lélekkel van megirva. A' mennyire lehetett, ki vannak fürkézve a' történeteknek okai és viszonos összefüggése; látjuk minő sikere volt Poetai Litteraturánkra az Országos dolgok' állapotjának, a' külföldi példányoknak, mint nevelték fel mind ezek Poezisunkat addig a' pontig, mellyen most már örülve tapasztaljuk lenni. Különös örvendezéssel olvastuk Poezisunknak Zápolya János halála után való állapotját (5. §.) Nyelvünknek és Litteraturánknak a' XVIII. Század elején való hanyatlása okainak fejtegetését (15. §.) mellyekben a' principiumok nem tsak hogy egészen újak, de bizonyosan eggyetlenek is, mellyekből a' dolgot a' maga valóságába láthatjuk. Felserkenését pedig (16. §.) Iróink eddig majd eggy majd más oldalrul tekintették csak, Toldy úr pedig mindeneket szép consequentiával összeállit, a' mik csak együvé munkáltak, hogy nyelvünk közellévő sír-

jától megmenekedjék. Az Újítás' történeteit ámbár rövideden, még is sohol illy kimerítve, 's minden oldalaiban felvilágosítva nem láttuk.

A' mi illeti az egyes költök munkálódásainak megitélését, azok itt is, mint a' Szerzönek többi criticus munkáji sok tudományt, alapos és részre nem hajló itéletet árulnak el. Zrinyi, Faludi, Révai és Baróti, Dayka Kisfaludy Sándor és Károly 's az új Epicusok felett kimondott itéletek (hogy csak a' nevezetesebbeket emlitsük) a' magok alaposságok által mutatják, hogy ö a' Criticára született. De mind ezek mellett botsásson meg még is a' tisztelt Szerzö úr, ha tartózkodás nélkül kimondjuk, hogy Ráday Gedeonnak kelletinél több, Rajnisnak és Szabó Dávidnak kelletinél kevesebb dicséret jutott. Az elsöt csak némelly Barátjai magasztalgatják annyira, 's hiszen Toldy úr maga is megvallja (LII. lapon) hogy Rádaytól olly kevés jött a' világ elejébe hogy mint Költöt meg sem lehet itélni, Rajnisnak pedig és Szabó Dávidnak érdemeit minden ember ismeri, csak Toldy úr látszik hidegnek erántuk. A' Visgáló nem akarja ugyan, mint sokan tették a' görög mértékek nyelvünkbe való hozását nekik tulajdonítani; már maga Rajnis elmellözte azt magától. Sem nem akarjuk öket valami nagy költöknek mondani, mert erre nézve megeggyezünk Toldy úrral, hanem kár volt nem említeni, hogy fordításaik Virgiliusból (kivált Szabóé) a' magyar nyelvnek akkor idöben nagy tekintetet szereztek kivált eldeákosodott Hazánkfiai között, hogy azok által lett igazán megtörve az út, mert a' mit mások elöttök tettek, kevés volt; végre az olvasást elömozditották, és igy a' Magyar Litteratura terjedését hatalmasan eszközölték.

Az a' Paralléla, melly (LV. lapon) Kölcsey után Bürger és Csokonai között vonatott, közel jár

ugyan az igazsághoz, még is a' Vizsgáló el nem hitetheti magával, hogy a' kettő egymáshoz hasonlít. Továbbá midőn Toldy úr az LXVI lapon Kazinczynak sokoldaluságot tulajdonít, a' Vizsgáló ugy vélekedik hogy azt csak arra lehet érteni, hogy a' Lyrica és Didactica Poezisnak sok nemeiben dolgozott, mert hiszen sem Drammát, sem Románt, sem Epopoea eredetit, legalább a' Vizsgáló tudtára nem írt. Ezt a' sokoldaluságot talán Kisfaludy Károlynak vagy Vörösmartynak kellett volna tulajdonítani, kik a' Poezis mind a' három fő nemében (Eposz, Lyrica, Dramma) dolgoztak.

II. Rész. A' Magyar Költök azon idősor szerént a' mint megjelentek, vagy tehetségeknek fő jelét adták.

A' Hisztoria után, melly az egész magyar Poezissal megesmertetett bennünket, az eggyes költökkel esmertet meg ezen derék munka. Először is a' Hisztoria. 4. §-ban említett régiségek közül négy versezet közöltetik: eggy Hymnus László Királyhoz (1450,) eggy hisztoriai ének Csáti Demetertől a' Mohácsi veszedelem korából, mellyet eddig némellyek még a' XII-dik Századba tettek vissza, eggy 1503-ban készült, szép természetet lehellő éneke két házasnak; 's eggy Feddő ének (az első és harmadik itt jött ki először, a' második pótolva.) Itt is tehát mint mindenütt a' külömbféleséget keresték a' kiadók.

Ezek után jönnek a' válogatott költök. Először t. i. kinek kinek élete és munkájinak megesmértetése, azután válogatott poetai darabjai ezen Motto alatt: Ex ungue leonem. Következnek pedig illy rendel, XVI. század Tinódi, Balassa, Rimai. XVII. Század: Gróf Zrinyi Miklós, Báró Liszti László, Beniczky, Gyöngyösi, Gróf Kohári István. XVIII Század: Rádai Pál, Báró Amade László, Faludi, Bessenyei, Báró

Orczy Lőrincz, Barcsay, Ányos, Horváth Ádám, Dugonics, Baróti Szabó Dávid, Rajnis, Révai, Gróf Ráday Gedeon, Szent Jóbi Szabó László, Bacsányi, Dayka, Verseghy, Gróf Gvadányi József, Virág, Csokonai. XIX. Század: Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Kis, Berzsenyi, Szemere, Szász, Döbrentei, Buczy, Tóth, Vitkovics, Fáy, Horvát Endre, Szent Miklóssy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Bajza, Czuczor, Vörösmarty.

Minden időkorból a' legnevezetesebb költők vannak kiválasztva, kik t. i. vagy talentomaik miatt érdemelnek különös figyelmet, vagy a' magok korában akármelly más okból is köz kedvességet nyertek. Mert tudjuk, hogy a' kornak ízlése külömbbféle, 's az nem mind jó és nem mindég jó a' mit közönségesen szeretnek. A' darabokat a' Kiadók relativus becsek szerént válogatták 's a' Vizsgáló véleménye szerént igen jól, mert ha az absolutus becsre tekintettek volna úgy ezen munka ugyan ollyan darabokkal díszeskedett volna, mellyeket az Aestheticus jóknak tart, de nem tanultuk volna meg millyen lábon állott minden korba a' Poezis. És így örömmel látjuk Tinódit a' sorban, ki a' XVI századnak minden Epicusait repraesentálja; örömmel látjuk Beniczkyt, és Kohárryt, Rádai Pált és Bessenyeit 's a' t. Azt hiszszük ugyan, hogy Dugonics mint a' mult század száraz Epicusainak repraesentánsa áll itt, mert az ő Ulyssesének semmi poetai érdeme nincsen, de hiszen ő és minden társai csak Gyöngyösit utánazták 's elég lelketlenül mint Toldy úr maga adja elő a' XLIX. lapon, 's így a' példa szükségtelen. A' második Részben pedig miért áll Buczy Emil, a' Vizsgáló hasonlókép nem tudja. Ez a' külömben igen tudós Professor úr az újabb korból való és Virág után indult el: de sem jelest sem sokat nem írt, 's így mind eddig semmi hirre sem kaphatott.

Fáy Andrástól pedig a' Vizsgáló szeretett vólna egy két scénát találni Vigjátékából vagy Előbeszélléseiből, valamint Kisfaludy Károly Előbeszélléseiből is.

Külömbben a' Visgáló azt hiszi a' mit már egy Bécsi Ujságban is olvasott, hogy t. i. a' darabok úgy vannak választva, hogy belőlök minden költőnek Portréját lássuk. Mert valóban nem csak a' legjobbak vannak talpra esett ízléssel és itélettel kiszemelve, hanem arra is különös tekintetet látunk vetve, hogy minden írót minden oldalról megesmérjük, mellyről magát megpróbálta. Innen van, hogy némellyektől, húsz darabnál is több van kiadva. Igy tehát bizvást el lehet mondani, hogy ezen munkában Magyar Poezisunknak velejét és színét birjuk eggyütt. A' Vizsgáló figyelmessé teszi még olvasoját arra is, hogy a' könyvben lévő 500-nál több darab között harmincz eggy találtatik, melly még sohol sem volt kiadva 's közöttök egynehány felette szép, mint Amadénak négy tüzzel teljes éneke, Kazinczynak Sípos Pálhoz irt epistolája, Kölcseytől több dalok, Kisfaludy Károlytól a' Két Hajós nevü allegoriai költemény 's a' Családások nevü 4. felvonásos Vígjáték, egy töredék Záh szomorújátékból, 's ismét egy töredék Vörösmarty Kont nevü Tragoediájából.

Azon sok fáradságot pedig, mellybe a' Költők biographiáji kerültek a' Kiadóknak soha eléggé meghálálni nem lehet. Mennyi munkába kerülhetett a' régiekről való dátumok' öszvegyüjtése, criticai kiválogatása, a' sok ellenkezők öszveegyeztetése; de mennyibe az újaké is, 's kivált nálunk, kik olly gondatlanok vagyunk az effélék' öszvegyüjtésében. Sok helyen látunk ugyan nyomtatott kútforrásokat említve, de mind ezekben csak igen keveset találni, 's így a' dolog végtére is csak

privát levelezésekre 's vizsgálódásokra kerül. A' litterariai része pedig ezen biographiáknak olly tökéletes, hogy illy bizonyos útmutató eggy sincs Litteraturánkban.

Egy anachronismusra legyen szabad itt a' Kiadót figyelmetessé tenni. I. Kötet. 31. lapon azt találjuk, hogy Rimait Bátori Zsigmond fejedelem még 1565-ben kedvelte meg; holott akkor János Zsigmond uralkodott, 's Báthori Zsigmond csak 1585. lett fejedelem, 's akkor is még mint gyermek. Talán János Zsigmondal zavartatik össze Báthori Zsigmond *)

Ezen Részt 15 Népdal végzi be annak megmutatására a' mit Toldy úr az I-sö Kötet LXXXIV. oldalán mondott.

A' Toldalék elöször 112 magyar eredeti darabnak német fordításait adja, mellyeknek fele ezen kézikönyv számára készülvén itt jelenik-meg elöször. Köztök Tretter úrnak dolgozásai azok, mellyek a' Vizsgálót, leginkább meglepték. A' mit ö Kölcsey Dobozijának Kisfaludy Eltéjének, Vörösmarty Cserhalmának fordításában tett csudálkozást gerjeszt. A' nyelv, mérték, rím, fordítói hüség egyformán ragadnak el bennünket. Paziazi úr Vörösmarty' Salamonjából fordított egy scénát. A' feladás ugyan amazoknál könnyebb volt, de csupán azért igazságtalanság volna tölök az érdemet megtagadni. A' fordítás ollyan hív a' minöt csak kivánhat a' Költö, ollyan könnyü a' minöt csak kivánhat az Olvasó. Ö adja a' Csalódások' fordítását is.

Másodszor: találunk egy, több mint 700 czikkelyböl álló magyar német szótárt (Fenyéry Gyula által,) melly olly szavakat foglal magába,

*) A' Rec. talán nem visgálta a' 2-dik kötethez kapcsolt jobbításokat; ott ez a' hiba már megvan igazítva, 's az 1565 helyett 1595 a' helyes olvasás. — A'. R.

mellyek vagy elavúltak, vagy provincialismusok, vagy új származtatások, 's lexikonainkban vagy nem találtatnak, vagy rosszúl vannak magyarázva. Fenyéry Úrnak érdemét megfogja esmérni minden, ki az illy munka' nehézségeit tudja, 's meg köszönni az, ki annak szükségéről meg van győződve.

Egy a' poezis' osztályai 's nemei szerént készült Indexből látjuk, hogy alig van valami neme a' poetai munkáknak, mellyre az aestheticus ezen kézi könyvben példányt ne találna.

A' hisztoria 's a' biographiák németül vannak írva. Ez által a' Kiadó a' számos köztünk lakozó német atyánkfiait akarta a' könyv' megszerzésére édesgetni; az ő számokra készült leginkább a' szótár is, és nekik vannak szánva a' fordítások is, mellyeket öszvehasonlítván az eredetivel, annyit tanulnak, hogy addig, míg mindnyájokon keresztül mennek, arra is elkészülnek, hogy azokat a' darabokat is, mellyek lefordítva nincsenek, magok próbálgathatják fordítani. Másodszor a' tudós külföld is, csak a' litterarius textus miatt is használhatja, 's így sok előítéleteket, mellyek felőlünk nálok divatban vagynak, kiirthat.

A' magyar publicumnak azon része tehát, melly a' német nyelvet érti, kettős örömmel veendi ezen igazi hazafiúi munkát; azon barátjai pedig Litteraturánknak, kik németül nem értenek is, a' feljebb említett okokban megnyugodván, csak azért is megfogják a' munkát szerezni, mert itt a' poezisunknak legszebb virágait egy kertben öszvegyüjtve találják, 's olly jutalmas áron, a' millyent ezen idők környülállásaihoz képest csak lehet kívánni. Mert a' könyv kisded betükkel, nagy formában, 's a' nagy csinosság mellett gazdálkodással van nyomtatva.

Ohajtjuk hogy a' Kiadó fáradozásainak méltó jutalmát vegye, és a' könyv minden pallérozott Magyarnak valódi kézikönyvévé váljon.

Szabó András.

---

2) Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás, összvehasonlítva a' T. T. Kováts Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemü megrostált szavakkal.

A' múlt 1828. esztendőben a' többek közt ezen két munka jelent meg:

a) Az egésséges emberi test Boncztudományának alapvonatjai. Hempel Adolf Fridrik után németből forditva Bugát Pál által.

b) Medicina Forensis vagy Orvosi Törvénytudomány. 's a' t. és Tóldalék Szótár. szerzé Kováts Mihály Orvos Doctor. 's a' t.

Az elsőbbik munkának Szerzője részint mint a' maga munkájában előfordúló Boncztudományi műszavaknak Számatadója; részént a' második munka végéhöz ragasztott vagy is az úgy nevezett Toldalék Szótárban foglalt szavaknak rostálója lép föl.

Ugyan az első munkának Szerzője magát mindenütt Recensensnek fogja nevezni, és a' Tóldalék Szótárban lévő műszavakat ritkított betükkel magáéinak eleibe fogja bocsájtani. Tehát.

A' Toldalék szótárba vezető Előszóban mingyárt ezen szó fordúl elő „Tóldalék" (az első syllaba meghúzva) Rec. Azt gondolja, hogy ezen szónak első syllabáját röviden kellene írni, mert azt valóban egy jó Magyar sem ejti ki hosszún; csak akkor hosszúdik meg, midőn kimondás köz-

ben az l. betü kimarad, mert akor valóban a' túnya száj így ejti ki: Tódalék. Számos illy szók vannak nyelvünkben, mellyeket kétféleképp ejtenek ki p. o. dolgozni, dógozni, 'völgy, vögy; köldök, ködök folt, fót; 's a' t.

Ugyan az előszóban a' második sorban ezen szó kerül elö: „Tóldalag" — Rec. úgy tudja, hogy ezen adverbium formativum: lag a participium praesensekhöz tétetik; tehát nem toldalag, hanem toldólag. Ugyan mint hangzanának T. K. kebelében ezen szók: érezheteleg érezhetőleg helyett, vagy hivileg hivöleg helyett, pedig ezek ugyan azok volnának magok nemeikben, mint tóldalag a' magáéban.

Azt mondja T. K. úr az előszó következő soraiban: hogy midön az emberi test minden részeinek neveket magyarúl tenné ki, az eredeti görög nyelvet vette a' szófordíttatásának — jobb lett volna szófordításának — talpáúl, 's ezen az okon nevezte ezen szótárocskát szófejtönek vagy Etymologicumnak. Rec. úgy gondolja, és tudja, hogy más az Etymologia, és más a' szófordítás. A' magyar szókat a' görögből nem igen lehet etymologizálni.

T. K. úr a passivumokkal és passivum substantivumokkal igen szeret élni, melyből, a' kivül hogy a' magyar azokkal nem igen szeret élni, gyakran sete értelmü mondások esnek ki; így, p. o. az előszóban fordíttatás, kifejeztetés, megcsináltatás szavak jönek elő, mellyek más által tellyesített fordítást, kifejezést, megcsinálást tesznek föl, holott Rec. ugy gondolja, hogy p. o. a' fölebb említett fordítást T. K úr maga csinálta, nem pedig második által csináltatta.

T. K. Úr a Visum repertumat Sérelemlátás-nak nevezi, Rec. pedig munkájában lát

leletnek nevezte. — Igaz ugyan hogy a' deák visum repertum sem teszi ki jól a' dolgot, azonban már az úgy meggyökerezett, hogy világszélyt tudják a' Tudósok mit kellessen azon név alatt érteni; azért is Rec. a' deákot követvén nevezte látleletnek, a' mit talán szem-leletnek is lehetett volna nevezni a' szemlélni szótól, melly meglehet a' szem és lel szóból eredt. — A' mi a' T. K. úr Sérelem-látását illeti, az azért nem tetszik Rec-nek, hogy nincsenek minden részek megsértve, mellyek az Orvosi vizsgálódásoknak tárgyai a' halotton; p. o. a' kábító méreggel megölt halotton ollykor kevés sérelmet lehet tapasztalni, mechanicus sérelmet pedig soha sem, már pedig a' sérelem leginkább mechanicus sértéseket jelent. — Az újabb időkben a' visum repertumat Obductio legalis-nak nevezik, a' mit Törvényes Fürkészménynek lehetne magyarúl mondani.

Látan (Latán) Magyar Szótár

Abactio fetus. Gyermek elhajtás. 1-ször Rec. azt gondolja, hogy Gyermek puer; a' deák nem mondja Abactio pueri, tehát a' Magyarnak a' foetusra más szót kell keresni; Rec. legjobbnak gondolja magzat-ot; mert a' foetus a' maghoz semen, a' miből lészen a' magzat, legközelebb van. — 2-szor Ezt a' szót gyermek elhajtás, a' Rec. öszve szeretné írni. (Gyermekel hajtás) A' midőn két vagy több szavak öszveforrnak, azoknak szokott kifejezésök mindég elszokott változni; itten pedig valóságosan el változik, mert eredetiképen és grammaticaliter gyermeket elhajtásnak, vagy gyermek elhajtásának kellene lenni, nem pedig gyermek elhajtásnak, a' mi már nem grammaticalis constructio, hanem grammaticalis compositio, mellyet minden nemzet öszveír. Eféle hibák számosan találtatnak T. K. úr szó-

szótárában de Rec. rövidség végett azokat többé nem említendi, elég légyen semel pro semper.

Abdomen Has, Potroh, Mál.

Rec. szerint, has, potroh, (eredetiek) altest. (németből fordítva) Rec-nek a' mál ellen kifogása van; mert a' mál szó a' négylábú állatoknál azon szőrös részt teszi, melly hasokon találtatik, de más ám maga a' szőrös bőr, és más maga a' has is, más a' fedél, boríték, és más a' mi általa borítik, ha az abdomen-t málnak lehetne nevezni, akkor a' fejet hajnak lehetne mondani, még pedig nagyobb jussal, mert a' haj legalább az emberen van, de a' mál más oktalan állatokon.

Abortisatio, (nem jó deák szó) Abortus: Gyermek letétel, Gyermek elmenés. — Jobb lett volna Magzatletétel. — Lehetne talán kora szülésnek is mondani, a' mi annyit tenne mint partus praematurus, vagy is abortus. — Korán, korábban (mature maturius) van, akkor ezen szóknak annyával kora-val is lehet élni. —

Abreptor puellae clancularius.

Leány-martalócz.

Acetabulum: Forgóodva, Forgóürege.

Rec. Izvápa. — Rec-nek T. K. úr szavai ellen több kifogásai vannak; 1-ször nem lett volna szabad a' Forgóodva és Forgóüreget öszveírni, mert az a'nyit tesz mint Forgónak adva, v. ürege. E' féle hibák is nagy számmal találtatnak a' Toldalék szótárban. — 2-or Izvápa már divatban lévén nincs okunk őtet kiküszöbölni, és nalánál rosszabbat választani; hogy pedig rosszabb, kitetszik a'ból, hogy a' czombcsont az ízvápában nem mint forgó ízülés (Rotatio) hanem, mint szabad ízülés (Arthrodia) mozog. — A' Vápa a'nyit

tesz, mint Lacuna (l. P. Pápai magyar-deák Dict.) Lacuna pedig (l. ismét P. Pápai deák-magyar Dict.) Vízalló tótsát, potsolyát v. Motsárt, vagy Scheller szerint jobban Graben, Grube, Vertiefung, Abgrund-ot jelent, ugyan ezeket mind öszvegondolván nem alkalmatos szó-e vápa? és hogy az ultima differentiát hozzá tódjuk Izvápa nem e jobb mint Forgóodva, ürege! — Az ezen szóhoz mellékelt jegyzékben öszvehasonlítja T. K. úr az ízvápát a' lapcsont (Scapula) gödrével, pedig azok közt olly nagy a' külömbség mint az ég és föld közt, hiszen emezt azért nevezi a' deák is cavitas glenoidalisnak (superficialis) mert nem igen mély, amaz pedig igen is mély.

Acidum: Savany. — Az Universitásnál a' chemiai Terminologia szerint, melly már egészen kész Sav-nak, nevezzük, a' maga idejében adandó okból, midőn aztán nekünk a' sót nem lehet savat, savaknak 's a' t. declinálni, hanem sót, sóknak.

Acinus, sive acinum: Szemecske, Magocska, Terméske, Termés, Mag 1-ör ad vocem Szemecske: Rec. szerént: szemcse. — A'magyarok,úgy látszik, több féle Diminutivumokkal élnek; azoknak legközönségesebb Formativuma acska Uracska ecske Szüzecske, ocska borocska, öcske dögöcske. Ezen Formativumot Rec. az acs ecs, öcs, öcs, és ka ke-ből készült Pleonasmusnak tartja; mert amazok, úgy látszik, az öcs-ből lettek, ezek pedig talán a' ke gyökérből, a' miből lesz a' keves mellék név; minek pedig mind a' kettőt öszvetenni, holott az egyik is elég, tehát elég uracs, szüzecs, borocs, dögöcs, az az: csak az öcse az urnak, szüznek, bornak, dögnek. De máskép Urka szüzke, borka, dög: ke, az az kis ur, szüz, bor, dög is lehetne. A' köznép a' pleonasticum diminutivum után ezen

utólsóval jobban él, de az újabb időkben leginkább az Írók, és csinosabb magyarok az Euphonia végett előbbenit választottak a'zal a' különbséggel hogy a' cs-nek majd elejére, majd végére tétetik a' diminuendum substantivum természete szerént ohajtott vocalis; tehát Vocalis a' cs előtt acs, likacs, ecs, kövecs, ocs, tokocs, Vocalis a' cs után, p. o. csa, tócsa, cse, szemcse, csi, Jancsi, Palcsi. Rec. részéről ezen két Diminutivum Formativummal mindenütt kijött, és említett munkájában nem is élt mással. — A' ke formativummal ritkábban élnek, mert némelly betük után nehezebb kimondásu. Nyelvünkben van még némelly nyoma, az acz, ecz, vagy szaporítva: acza, ecze, 's ebből rövidülve cza, cze, ugy p. o. a) lapoczka, ollyan mint napocska. t. i. pleonasticum diminutivum — b) lócza, (kis ló, széknek a' neme) ollyan mint tócsa c) ketrecz inkább kertecz (kis, kert kemencze, kéménke. 2-szor ad vocem Magocska, és Mag. A' mag kemény szokott lenni, p. o. szőlő mag, a' Bonctudományban pedig az Acinusoknak nevezett részek lágyak és puhák. — 3-szor ad vocem Terméske, Termés: Ezen néven a' magyar némelly szembetegséget, a' szarvhártyának meghomályosodását és annak lemezzei közé bizonyos lymphaticus nedvnek kiizzadását érti. Mag A' fölebb említett okért nem épen alkalmas ac acinusnak kitételére.

Acromion: vállhegy Acromion. ἀκρῳμιον, vállhegy, válltetője. Rec.nek válltető v. vállcsúcs jobban tetszik mint hegy, mert ezen rész nem hegyes (acutus, Spitzig) hanem csúcsos. Csúcs t. i. inkább valamelly dolognak tompa végét jelenti, már pedig ezen rész tompa.

Adenologia: Mirígy-tudomány, Rec. mirígy-tanítmány, mert tudomány scientia, Wissenschaft; tanítmány pedig Doctrina, Lehre; Rec. a' németből Drüsenlehre való fordítás jobban tetszett, mert úgy is igen sok tudomány van már, hogy maradna az genusnak, Tanítmány pedig lenne species, és másként óhajtani lehetne ha valaki a' logia-kat jobb és rövidebb szóval tudná kitenni, mint Tudomány. T. K. úr az Adenologiát még Makkocska tudománynak is nevezi; de ez igen fülsértegető szó.

Aditus ad aquaeductum Sylvii: A' Sylvius csatornájához való menetel. Az aquaeductus-t a' csatorna nem teszi ki, ez genericum nomen, amaz pedig specificum; Rec. a' maga munkájában zsilíbnek nevezi. Rec. valóban hosszúbban és rosszabbúl teszi ki: Sylvius zsilíbjébe való bemenetel, és köszönettel tartozik T. Vörösmarty Úrnak a' rövidítésért: Menetel a' Sylvius zsilíbjébe (l. e' f. e. Tud. Gyüjt. 7-dik kötet).

Adultus: megnőtt, legény, felserdült. Recnek ezen epithetonok közül az első legjobbnak, a' második egészen megvetni valónak, a' harmadik türhetőnek tetszik lenni. Ő a' maga munkájában meglett-nek mondja az adultust, mely szó a' megnőttel leginkább megegyez, de a' legény inkább adolescenst tesz; és hát az adultát hogy fogja kitenni T. K. úr? talán legénynének vagy szüzzel fogja mondani; a' felserdült se teszi épen az adultust, mert hogy valaki fölserdült, azért még az a' maga physiologiai kifejlödésének fő fokát, a' mit ezen szó adultus föltesz, még el nem érte, valamint többé kevesbé a' megnőtt sem; az adultusnak legjobb megmagyarázása tehát meglett, vagyis már készen van, tökélletesebb nem lesz.

Aër: Levegő. Rec. Lég. l. Hepaticus aër.

Aetas Virilis: Emberedés. Rec. azt gondolja hogy a' gyermek is ember, meg az öreg is, de nem férjfi, a' honnan jobb volna deákból fordítván férjfiúi kor aetas virilis, mivel pedig az asszonyt nem lehet még is férjfinak mondani, a' mi a' deáknak is hibája, azért Rec. legjobbnak vélné meglett kor, v. életidő, v. életszakasznak nevezni.

Aditus ad infundibulum, a' töltsérhöz való menetel. Mind T. Kováts Úr, mind pedig Rec. azon írók közé tartoznak, kik ts helyett cs-vel tz helyett cz-vel írnak; Rec. ezen szót Töltsér nem ts-sel, hanem cs-sel Tölcsér írja, mellyikünknek legyen igazsága, azt egy harmadik Biró lássa. T. Kováts Úr úgy látszik hogy ezen szót a' tölteni Verbumtól származtatja, a' mi annyit tesz, mint tele tenni, de hogy jött az s betü a' t-höz azt Rec. nem tudja, vagy talán sér, valamelly tulajdon szó? Rec. T. Kováts Úrtól minden esetre fölvilágosítást kér. Rec. ezen szóról máskép gondolkozik: ő úgy véli, hogy e' szó ezen szavakból áll öszve: tele szürni, v. tel-szür, v. tele-csürni, csürcsölni, csurgatni, és e're az esetre szerinte cs-sel kellene írni. Rec. ezen szót Tölcsérbe való bemenetelnek mondja; de ismét köszönettel tartozik T. Vörösmarty Úrnak a' megjobbitásért: Tölcsérbe menetelre. A' deák ad nem annyit tesz itt mint hoz hez, hanem in ba be, tehát nem Tölcsérhez mint T. K. Úr akarja, hanem tölcsérbe; mivel a' menetel egészen be men a' tölcsérbe.

Ala processus pterygoidei: szárnyded púp szárnya, szarnyképü csúcs szárnya. Egy dolog nevében a' kétszer elöforduló szó, mint e'ben a' szárny nem igen jól esik ki. — 1-ször ad vocem szárnyded: T. Kováts

Úr a' görög oides, és deák formis szóknak kitételére fölvette ezen szócskát d e d, melly szó nála nem formativum, mert a' maga valóságában mindenkor megmarad, hanem tulajdon szó, és szerénte tehát a'nyit tesz, mint forma. T. Kováts Úrnak igazsága is lehet, mert nyelvünkben ezen szócskának némelly nyomaira akadunk, p. o. tojásdad - formae ovalis, kisded - quasi parvus, formam parvi habens, gyengéd - quasi tener, formam teneri habens; ismét szokták a' gyermekek mondani játszunk katonásdit - ludamus ad formam militum; szembekötősdit, ad formam coeci, a' mikből kitetszik hogy a' di, és dad, ded, körül belől a'nyit tesz, mint forma; ezen formativumoknak valamellyikét talán föl is lehetne venni a' forma szónak kitételére, annál is inkább, hogy a' kép szónak, mellyel ma a' formát szokták leginkább kitenni, a' többi közt maga Rec. is, más értelme van, tesz t. i. imago-t vagy ico-t, ollykor az embernek ábrázatját is. Rec.nek tehát egyéb észrevétele nincs, csak hogy minekutánna a' di, dad, ded, död, düd gyöke elveszett, a' ded-et nem lehet tulajdonkép substantivumnak, hanem formativumnak fölvenni, e' szerint a'nak azon szóban lévő vocalisok szerint, mellyhöz ragasztatik, változni is kell, úgy p. o. nem mondják tojásded, hanem tojásdad, tehát szárnyded sem jól van, hanem szárnydad. — Egyébként ezen szónak forma értelme a' deákban is el van csavarva, és nagyobb részt kicseréltetik a' figurával, p. o. ezen szó helyett figurae dolabri, figurae flabelli, mondjak dolabriformis bárdforma, flabelliformis legyezőforma. A' természeti tudományokban t. i. forma kép neve alatt értjük a' testeknek azon tulajdonságát, melly által azoknak külömböző összefüggésök (Consistentia) lévén, egyik test a' másiknak figuráját veszi magára; e' szerint vannak fo-

lyó v. merõ testek, amazok vagy lég-vagy csepképük, emezek pedig v. lágy v. keménymerõk. Egy általjában a' kisebb consistentiájú testek a' nagyobb consistentiájúknak figuráját öltik magokra, p. o. a' légnemüek, vagy a' csep vagy a' lágy vagy a' keménymerõéit; a' csepnemük a' lágy és kemény merõjéit, a' lágyak a' keményekét, nem pedig megforditva. — A' Figurát a' magyar idom névvel legjobban kiteszi meg lévén annak a' nyelvben negativuma idomtalan, figuram non habens; ez alatt a' szó alatt pedig értünk ollyan tért, melly minden oldalrul be vagyon kertelve, tehát a' fölületeknek (superficies) és mathematikai testeknek külsõ határjait. — A' Deákban úgy látszik, hogy azért cserélik ki egymással ezen két szót, hogy significatiójok egymástól nem messzére esik, és mivel a' figurából nem tudtak formativumot csinálni, p. o. dolabrifiguris, nem tetszett se hogy sem nekik. — Valamint tehát a' deáknak szabad ezen két szavakat egymással fölváltani, úgy a' magyarnak is szabad fog maradni az idom helyett képet, vagy dadot v. dedet tenni. — 2-szor Rec. T. Kováts Ur pterygvideus szónak szárnydedel való kitétele ellen azon kifogása van, hogy ugyan azon csonton, t. i. az ikcsonton még két más processusok vannak, mellyek processus alaeformes-nek mondatnak; a' deák ezen zavarodásból könnyen kimenekedik, mert az egyiket görög a' másikat pedig deák nyelvben nevezi szárny-nyújtványnak. Rec. hogy ezen zavarból kimenekedjék munkájában a' proc. alarist Szárnynyújtványnak, a' proc. pterygoideust pedig a' röpülni, v. repülni szónak elszakasztván a' gyökér röpnyújtványnak nevezte; repnyujtványnak azért nem, ne talán azt gondolná valaki, hogy a' repedni-nek vette a' gyökét. Illy közel esnek nyelvünkben külömbözõ értelmü szavak egyik a' másikához, mellyeket

mesterségesen kell megválasztani; mint p. o. a' németek a' weiss-fehér szót, a' weis tól vagy bölcstől igen saján külömböztetik. T. Kováts Úr szerint, ki mind a' pterygoideust, mind az alaris egyképp teszi ki, könnyen zavarodás támadhat, a' két külömböző szavaknak nem adván elegendő praecisiót, a' mi a' tudományokban megkivántatik. — 3-or Rec-nek úgy látszik, hogy nem szükség mindenütt képüt, vagy ded-et oda ragasztani a' szókhoz, hol a' görög eidos-t, a' deák formis-t oda tesz, ezen tekintetből jobb a' németeket követni kik a' förmig-szót nagyobb részt elhagyják, flügelförmiger Fortsatz helyett p. o. csak simpliciter Flügelfortsatz-ot mondanak; ez a' nyelvet igen rövidíti, elöször két szóból egy lesz, és így még a' közbe eső spatiumra sincs szükség, másodszor még kevesebb betük is kivántatnak; de egyébként is a' képüt vagy dedet a' szavakhoz ragasztani est ens sine necessitate, mert p. o. a' szárnynyújtványnál kiki tudja minden képü, v. ded nélkül is, hogy az nem valóságos szárny. 6-or A' jegyzékben előjövő felület szórúl: Igaz ugyan, hogy eddig az at, és et Formativum csak a' verbumokhoz adatott, p. o. vágat, szeretet, hanem a' szükség úgy hozván magával ezen formativumnak nagyobb kiterjedést kezdenek adni, igy az adverbiumokhoz adják p. o. felület. 2-or ad vocem P ú p: Púp beteges állapot, csak a' rachiticusoknál mondják a' magyarok, púpos hátú, vagy máskép hátahoporjás, de egyébként akár hol is még az életmüvetlen világban is a' púp, valamelly tompa domborodást jelent, hogy lehessen pedig p. o. csak a' törképü processus styloideost púpnak nevezni. 3-szor ad vocem c s ú c s: A' csúcs sem alkalmatos szó a' processus kitételére, mert csúcsnak némelly dolgoknak tompa végök neveztetik, a' processusok pedig csak ritkán vannak a' csontoknak végein

4-szer ad vocem kinövés: Ezen szó kinövés a' többi közt legjobb volna, de ez sem elég tulajdon mert sokféle kinövések vannak; Rec. nyújtványnak nevezi, melly szó neki jónak tetszik, mert tulajdon, és másodszor az anatomicus processus természetével megegyez, a' mennyiben a' processus a' csont massájából leginkább a' musculusok munkálkodása által hozatik elő. 5-ször A' jegyzékben előjövő német Auswachs szóról: a' processusnak ezen német kifejezését Rec. soha se nem olvasta, se nem hallotta, ha valaha éltek is vele a' Németek, ma közülök senki sem él vele, mert az Auswachs nálok pathologiai szó; hogy valaha az Auswachs szóval a' Németek éltenek légyen a'nál inkább kétli Rec., hogy az Auswachs rossz német szó, mert nem mondja a' Német Auswachs, hanem Auswuchs. l. Márton Lexic.

Ala narium: Orrlyuk Szárnya. Rec. Orrszárny. — A' Magyarok a' lyukat liknak is hívjak, Rec. munkájában mindenütt ezen utolsóval élt, ollyan képü szó, mint tik, tyúk, lik lyuk (Rec. a' narest Simpliciter Orrnak nevezi mert nares orrlikat, de simpliciter orrat is tesz.) (Scheller lexicon).

Ala parva Ingrassiae: Ingrassias kis szárnya. Ingrassias Nápolyi Professor volt. (Rec. ezen szerzőnek nevét voltaképp nem ösmervén, ezen szót hibásan fordította: Ingrassiának kis szárnya; mert nem Ingrassia, hanem Ingrassias-nak hívták, és igy T. K. Úrnak igazsága van.)

Ala vespertilionis: denevér szárnya. Rec. szerint is.

Ala ossis sphenoidei: Ékded csont szárnya. Rec. Íkcsont szárnya. Rec. az os sphenoideumot íkcsontnak nevezte Szabolcsiasan, egyedül azért, hogy az ékes szó gyöke

ék (ornamentum) és ík (cuneus) között külömbség legyen.

Albumen Tojásfejére. (Tojás fejére) a' Tudományokban az ovumnak kitételében a' közönséges divattól el kell távozni, mert tojás a'nyit tesz, mint azon munkálódás, melly által az ovum a' madarak testéből kiürítetik, ennél fogva tojatnak, v. tojománynak is jobb volna nevezni; azonban e're sincs szükségünk, mert eredeti jobb szavaink vannak, a' mony, és a' pete; amazt az usus ismét elrontotta, azt a' penis-nek kitételére változtatván, emez pedig feledékenységbe ment; Rec. munkájában ezen utolsót akarta fölelevéniteni, mind azért hogy ezen szót P. Pápayban meg lehet találni, mind pedig azért, hogy Szathmár Vgyében a' kakast, midőn a' tyúkot meghágja petézni, az az Ovumot csinálni mondják; az monynak valaha közönségesebbnek kellett lenni, innet maradtak ránk következő szavak: tyúkmony, v. tikmony, madármony, és monyas (testes habens) az az csödör! Ennek következésében Rec. szerint Albumina petefehér.

Allantois: Hurkaded, Kolbászded. — Rec. hudduzma. — T. K. Úr a' görög αλλαγτοειδης Farciminalis; Rec. pedig a' német Harnwulst — hoz folyamodtak fordításaikban. — A' Hurka — és kolbászded a' kinek tetszik, lássa; de hogy nem törvényszeres szavak, ki tetszik Rec. Ala processus pterygoidei — hoz kapcsolt észrevételéből. — Rec. műszavainak kikeresésében különös vezérfonalat követett, még pedig következendőt. 1-ször mind azon szavakat, mellyek nyelvünkben eredetiképp megtaláltattak, minden fordításnak eleibe tette, p. o. a' trochantert a' görög nyelv után nem nevezte forgó kereknek, hanem eredetiképp tompornak. — 2-or melly szóra eredetiképp nyelvünkben nem akadt, a' deák v. görögöz fo-

lyamodott, a'bol fordította, p. o. processus mastoideus : csecsnyújtvány. — 3-szor Hol talán a' deák 's görögből való fordítás nem kedve szerint akart volna kiesni, a'kor ezeket is elhagyván az talán a'nál jobb német szóhoz folyamodott, illyen szó volt a' többek közt az Allantois is; melly a' német Harnwulst-ból, vagy is Harn — húgy, hud-ból, és Wulst-ból duzmából van készítve. — De ezen duzma talán nem is fog tetszeni sokaknak, de hiszen ha fityma jó a'kor duzma sem lesz rossz, a' Wulst-ot úgy is alig ha e'dig jobban ki tudták tenni, ámbár a' wulstig-ot májasnak mondják, a' mivel Rec. is él, (P. Pápai: Májos ajakú: chilo, der grosse Lefzen hat) Úgy de e'nek gyökerét a' máj-at a' Wulst-nak kitételére nem lehetett venni, mert a' májat tesz. — 4-szer Végre midőn sem eredeti nem volt, sem a' görög és deákból sem pedig a' németből nem jól esett ki, a'kor egészen a' név természetével megegyező újat teremtett Rec. p. o. Nyombél: Duodenum.

Alveolus Válucska. Rec. Fogsejt.

Alveus: válú. (Rec. munkájában a' válú szinte gyakorta előjő; de neki mind e mellett is nem tetszik: válik középrendű ige 's ennek participiuma váló nem: válu, ha mert illyenek csak cselekvő igéktől származnak, p. o. csengető, fergető helyett csengetü, fergetü, vagy meglágyítva csengetyü, fergetyü. De ha a' vál gyököt vesszük is a' mitől (minthogy név is, ige is) a' válu származhatott volna, még akkor is inkább hiszi a' Rec. hogy ezen szót mint a' többit is activum verbumtól kelletik formálni; mellyiktől tehát, valóban nem mástól mint vájni, ennek part. praesenséből vájó, az ó ú-ra változván lészen vájú. — Rec. ezen szót Meder-nek vagy Fogmedernek mondja, melly szó ezen szónak legközönségesebb értékét t. i. a' folyóknak ágyait teszi.

(Folytatása következik.)

B.) Külföldi Literatura.

Persa Literatura.

Az 1828-diki „Ausland" Persa töredékek neve alatt ezen országról és nemzetről sok tekintetben igen jeleseket közöl, mi közülök leginkább ide illőknek tartjuk azokat, mellyek literaturájok két különös ágáról felhozatnak. Első a' bölcs Barzuyeh Skepticismusa, melly minden történeteivel így adatik elő:

A' képzelődés' legjelesb munkáinak (a' Persáknál) egyikét, mellyet Európa Pilpay' meséi név alatt ösmer, olly környülmények közt szerezték a' Persák, mellyek az igazságos Nusirván királynak, 's bölcs ministerének, Buzurdsimirnak, 's a' tudós Barzuyehnek egyiránt böcsületére válnak.

Nusirván sok szépet hallott egy Singalesiai Braminnak munkájáról, 's lekivánta iratni. De ez nem könnyü dolog volt, minthogy a' papok a' könyvet nagy gonddal őrizték, hogy a' benne foglalt bölcseség az avatlanok szeme által meg ne szentetlenüljön. Barzuyeh vállalta magára ura' kívánságának végre hajtását. Pénzzel, 's a' mit czélja kivánt, mindennel gazdagon elkészülve Indiába útazott. India fő városában megérkezvén úgy ösmerteté magát, mint ki az ottani bölcsekhez a' tudásnak nyomosabb tárgyairól tanácsot kérni jött. A' szent társaságban, mellybe bocsátkozott, nem sokára egy Bramint jegyze meg, a' ki előtte a' bölcseség' valódi példányának látszott. Barátságára törekedett tehát, a' mi neki annyira diszlett, hogy eltökélé igazi szándékát tudtára adni. „Egy titkomat akarom ma rád bízni monda némelly nap barátjának, — „'s tudod a' bölcsnek jelt adni elég". „Tudom, mit akarsz, — felele az éles eszü Bramin — jeled nélkül is. Tudomá-

nyunkat akarod elvonni, 's avval Persiát gazdagítani. Szándékod csalás; de olly tökéletes ügyességgel viseléd magadat, hogy az bennem nagy véleményt támaszt felőled. Én rajtad azon nyolcz tulajdonságot vettem észre, mellyeknek összesége a' tökéletes embert teszi, ezek a' mértékletesség, önismeret, tiszthüség, okosság a' meghittek' választásában, titoktartás, önbirás, tehetség az udvarnál tekintetbe jutni, 's valami szerény tartózkodás, midőn vegyes társaságban szólunk, vagy más dolgába avatkozunk. 'S noha barátságomra törekedésed nem a' legtisztább, 's önhaszontalan szándékból eredett, még is sokkal nagyobbra bőcsüllek, hogy sem kételkedhetném értted valamit merni. A' Bramin módját ejtette a' messze keresett könyv előállításának, 's annak segélye által csak hamar egy másolata készült. Nusirván tudós követének szerencsés végzetéről tudósítatván, nyugtalanúl várta vissza jövetelét, 's midőn az a' határhoz ért, az udvar' legjelesbei fogadák 's kísérék a' fejedelemhez. Fényesen fogadtatott Nusirvántól; ez egy gyülekezetet tartott, mellyben az országnak minden méltóságai, és tanúltai jelen valának. Barzuyeh olvasott a' könyvből, mellyet hoza: az ámulat közönséges volt. „Nyissátok fel kincstáromat, kiálta a' háladatos király", 's a' férfi, ki országunknak e' kincset szerzé, vegye a' legdrágábbat, a' mit benne talál: „Sem drága követ, sem nemes érczeket nem kivánok; nem ezekért, hanem fejedelmem' kedvéért fáradtam. Hanem egy kérésem van: A' király ministerére, Buzurdsimirra bizta, hogy a' munkát behlwi nyelvbe áttegye; parancsolja meg neki, hogy benne nevemről, családomról (familia) foglalatosságomról, 's hitemről emlékezet legyen. „Tanúim vagytok" szóla a' gyülekezethez fordulva Nusirván, „tanúi ezen férfi nemes

lelkűségének; tudjátok, mi szépen teljesíté kötelességét, mi nehézségekkel, 's veszélyekkel kelle szolgálatomban küszködnie. Gazdagsággal akarám jutalmazni; de annak nála nincs becse mert a' hív' szerelme vagyon szívében. Legyen hát helye a' bölcseség' könyvének elején, mellyet kezeiből vett Persia".

Ez fő kivonata az egész történetnek, a' mint az Abul Fazlnak, Eiyar-i. Danisch (a' bölcseség' próbaköve) név alatt megjelent Persa fordításában olvasható. Ugyan e' munka közli vallásbeli tekinteteit a' bölcsi Barzuyehnek.

„Isten, 's a' jövendő — végtelen vítatásu kérdések. Mindenik véleményeit tartja egyedül valóknak, 's ha élete' alkonyán számot tart munkái felől, — sectája az, mellynek emelésén, 's ismét más secták azok, mellyek' megalázásán munkálkodott. Igy sokan csupa önimádók, a' valódi religiónak minden nyoma nélkül, az isten felől minden belső isméret nélkül! Mint bánom elvesztett időmet, midőn még hiságokra adám magamat, minden ösvényt által kutatván, a' nélkül hogy az igaz útat, vagy legalább arra egy vezetőt találhattam volna. Megkérdék minden bölcset, 's valamennyi Religiók' tanítóit hitöknek eredete felől; de minden hímelésök csak arra ment, hogy elöitéleteiket felállítsák, 's a' másokéit lerontsák. Végre midőn sehol szívem' nyavalyájának gyógyulását, sehol irt lelkem' sebére nem találtam, a' gondolatra jöttem, hogy mind ezen secták' talpköve csalódás. Nem hallottam, hogy valaha bölcs ember' tetszetét megnyerték volna, 's féltem, hogy ha hitelt adok nekik, épen olly balgatagúl tészek, mint a' szegény tolvaj, ki magát egy botor szó által veszélybe döntötte.

„Néhány tolvaj felmászta egy gazdag ember' házának párkányozatára; ez lépteket hallott, be-

törést gyaníta, 's fölkelté nejét. Majd úgy teszek, mintha alunnám, súga fülébe, 's te fölkeltesz, 's fennszóval kezdesz velem beszélgetést, 's meg nem szünöl, mig el nem mondom, hogy' jutottam dússágomhoz. Az asszony úgy tön, mint parancsoltaték. Kímélj meg ezen kérdésekkel, válaszolt a' férj; valaki meghallhatná. Ezen megtagadó válaszra az asszony még sürgetőbb lön. Ha kivántodat betöltöm, a' rendszabás ellen: egy asszonynak sem hinni, véteni fogok. Mire véljem ezt, monda az asszonyság fölindulva. Nem vagyok-e kebléднek szeretett némbere? (Weib) igen, igen, felele amaz, csak nyugodjál meg az isten' szerelmiért! hü, és hites barátném előtt nincs titkom; hanem kérlek, senkivel se tudasd, a' mit hallandasz. A' nő ezer fogadást tesz, hogy ajkára csak egy szó sem jövend. Igy hát tudd meg, édes nőm hogy minden gazdagságom ragadomány. Én olly varázszsal birok, hogy ha éjtszaka holdvilágnál egy gazdag ember háza előtt hétszer ezt a' szót kiáltom: solim, solim, solim, 's azonban kezemet a' holdnak egy sugárára vetem, már a' párkányzaton vagyok; a' solim, solim, solimnak második kiáltása egy könnyü szökéssel a' házba levisz; harmadik kiáltása ezen szónak a' ház' minden kincseit elömbe állítják. Akkor a' mi tetszik, elveszem, 's ragadmányommal az ablakon kiugrom. E' varázs által nem csak láthatatlan, hanem minden gonoszság gyanújától is ment vagyok. A' tolvajok aggódva figyeltek, 's a' büvös szót megjegyezték. Kevéssel azután, midőn a' haramja vezér a' lakosokat alunni gondolta, felállt az ablakra, kiáltván hétszer solim, solim, solim, 's nyakraföre a' szobába esett. A' ház' ura e' következetre el volt készülve, megragadá a' legényt, 's hátát lasnakolni kezdé. Azért gyötröttem magamat, monda, teljes életemben gazdagulásomért,

hogy egy illy gaz, mint te, értékemet egy batyuba kösse, 's tova vigye? De most mondd meg nekem, ki vagy? Én vagyok az az ostoba, felele a' tolvaj, kit egy lélekzeted porba fútt. Sorsomon valóvá lett, a' mit a' példabeszéd tart: kiterjesztém szőnyegemet, hogy imádságomat a' vizeken végezzem; de szerencsétlenségem mértéke már betelt, nincs egyéb hátra, mint azt kérnem tőled, hogy vess rám egy marok port.

Meggyőződém, folytatja Barzuyeh, hogy ha valamelly hithez ragaszkodnám, mellynek csalóka szavakon kivül egyéb bizonyításai nem volnának, dolgom nem volna különben, mint e' mesében a' balgának, ki bizodalmát a' s o l i m s o l i m s o l i m-ba helyzette. Azért így szólék magamhoz: ha én még egyszer e' dolgokat vadászom, egy élet nem lesz elegendő, 's végem közelgeni fog, midőn még csalutakon járok 's kifogyok az időből, mellyet használnom kell, hogy ama' nagy nap, melly rám vár, készületlen ne találjon. Mivel a' valóság után törekedésem őszinte volt, úgy tetszék, azt olly tételekben köllene keresnem, mellyek valamennyi Religioktól egyiránt jóknak ösmertetnek. Akkor felépültem isten' jóvoltából bomlottságom' állapatjából, dolgozni kezdék, tettem a' mennyi jó erőmből telhetett, 's megszüném kinzani a' barmokat, 's bántani az embereket.

V.

III.

Különbfélék.

1. Czáfolás, és Igazítás.

(Kazinczyhoz írt Levél Töredéke.)

Legközelebb Bajza' Értekezését olvastam az Epigramma Theoriájáról. Az sok jót foglal magában, de foglal sok nem jót is. Ő ellenzi, hogy franczia ízlésű Epigrammákat adjunk, 's miért? Nem nyernee nyelvünk ez által is többszínűséget? nem szokneke azon könnyűséghez, melly nélkül leginkább szűkölködik? ő a' gnómákat általán fogva kiakarja zárni a' poézis' köréből. Hogy kisebb becsüek az epigrammáknál, tagadhatatlan; de nem lehete azokat is költői színbe öltöztetni, nem lehete azokra is költői szellemet fuvallani? Megvallom Schiller' lelkes gnómájit nagyobb gyönyörrel olvasom Martiál' 's Lessing' némelly epigrammájinál. Schillernek általam fordított, 's az Aspasiában megjelent darabjait száraz reflexióknak nevezni, hirtelenkedő ítélet volt, annyival is inkább, mivel ezek között a' nyomozók, 's legszebb tűneméný gyönyörű epigrammák. De legnevetségesebb midőn az Ohajtás czimű darabot, a' mi nem epigramma, mint epigrammát nagy recensensi fontossággal, 's sanyarusággal rostálgatja. Mit ítélnénk, ha valaki Ovid' alagyájit, vagy Horácz' lyriconjait mint epigrammákat recenseálná? Ez mutatja, hogy Bajza még felette távol van példányától, Kölcseytől.

Szerényi.

---

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsége méltóztatott: Méltóságos Hidvégi Gróf Nemes János Urat, Cs. K. Kamarást, 's Ns. Fogaras Vidék' Administratorát, Ns Felső Fejér Vármegye' Főispáni Helytartójává kinevezni; —

Méltóságos Felső Büki Nagy Benedek Urat, a' F. M. Magyar Királyi Udvari Cancellariánál Udvari Titoknokot, 's a' honi Literatura' lelkes kedvelőjét, Cs. K. Kamarássággal megtisztelni; — 's

Nemes Bene Gergely Úrnak, a' Méltóságos Báró Orczy Nemzetség' Pesti Főkertészének, a' Londoni Kert- Meisseni Szőlő- 's Altenburgi Gyümölcsmivelő Társaságok' tisztelet- Diplomájik' elfogadásokra engedelmet adni.

—r—y.

3. Kihalt Tudósok, és Írók.

Február' 8d. Jászón Bernáth Maksa László, Praemonstrati Szerzetes Kanonok Rend' Praelatusa, Ker. Sz. János' Jászai, Sz. Kereszt' Leleszi, 's Sz. István első Martyr' Nagy Váradhegyi Prépostja; 66d. évében.

Február' 10d. Rómában, XIId. Leo, Római Pápa; 69d. évében.

—r—y.

4. Magyar táncz Párisban. Februarius 9-kén 1829.

Azon fényes négy bál közül, mellyekkel N. M. Gróf Apponyi Antal Cs. és K. Követ Párisban a' fő rangú társaságot e' folyó 1829 farsangján megtisztelte, egyikében számos vendégeit valami uj 's Franczia Ország fő-városában mindeddig esmeretlen tüneménnyel akarta meglepni, ugymint hogy magyar házhoz illendőleg az estvéli mulatságnak egy része magyar tánczból álljon, a' mi annál könnyebben látszott végbe vihetőnek, mivel Herczeg Odescalchi László és két Gróf Apponyi Rudolf mint honni tánczunkban tökélletessen jártas Urak személyesen jelenvalának; 's ennél fogva segitségekkel még három más derék Gaval-

lér és tizenkét szép Dáma a' magyar tánczba derekassan belétanulván, egy igen válogatott és hat szász személynél számosabb gyülekezet előtt, mellyhez a' Követ Ő Excellenciájának a' legelőkelőbb tisztviselők és sok fő Uraságok között szerencséje volt két királyi Herczeget, ugymint az Orleanit és a' Würtembergit, nem különben a' Badeni Mark-Grófot is számlálni, Februarius 9-kén magyar öltözetben e' következő hat Gavallér és tizenkét Dáma a' magyar tánczra nagy dísszel állott ki, ugy mint:

1. Gróf Gersdorf; Szász Országi Gavallér zöld mentében, viola színü fél dolmányban és nadrágban ezüstre, a' kinek Dámái Herczeg Rauzan-né és Gróf Labourdonnaye-né, szinte olly színben és fényben valának.

2. Gróf Chorinszki, Cseh országi Gavallér, fejér mentében, kék dolmány és nadrágban aranyra, a' kinek Dámái két testvér 's Helvetziai eredetü Pourtalès Gróf Kisasszonyok kék színben aranyra.

3. Herczeg Odescalchi László, setét zöld mentében, medgy szinü dolmány és nadrágban, aranyra, a' két Dámái pedig Gróf Meffray-né és St. Priest-né, hasonló színben és fényben.

4. Gróf Apponyi Rudolf, a' Követ idősebb fija, fejér mentében, medgy-színü dolmány és nadrágban ezüstre 's ennek is Dámái Caraman Marquise, és Foucault Grófné medgy szinben ezüstre.

5. Sir Drummond, Scotziai Kapitány, setét viola színü mentében, méz-szinü dolmány és nadrágban ezüstre, a' kinek Dámái Acton, Angol Kisasszony és Gróf Laroche. Lambert-né, méz színü ruhában ezüstre.

6. Gróf Appony Rudolf a' Követ attyafia, bíbor színü mentében, világos kék dolmány és nadrágban ezüstre, a' két Dámái ugymint Laroche-Jacquelin Grófné, és Werther Báró Kisasszony Burkus Követ leánya világos kék szinben — ezüstre. Mind a' két rész öltözetének szabása régi időkből 's a' magyar zsebkönyvekből szedett példányok szerént volt igen jó izléssel el intézve, 's az urak dolmányának alsó része czifrán ki varott posztóból, a' felseje pedig pánczélból állott. A' muzsika Biharinak és a' Veszprémi Gyüjteménynek nótáiból volt választva, mellyeket ügyes franczia müvészek hathatossan játszottak.

Hogy pedig a' magyar tánczcnak höseit, és hősnéit, a' jelenvaló nagy társaság, e' végre emelt magos ülésekről jól láthassa, kétkét Dáma Gavalérjától karon fogva vezettetvén, több szálákon, mellyek remekül voltak felvilágosítva keresztül a' tánczoló palota felé lasúdad lépéssel muzsika szó alatt haladott, egyszersmind is hogy ezen jelenés annál ünneplöbb, és mind a' ritka fényességü vendégek, mind pedig a' honni tánczunkat járó Úri személyeknek önnön diszéhez lenne alkalmaztatva, Báró Koller Követségbéli úr Magyar ország Czimerével hímezett ruhában és heroldi képviselésben, úgy öltözve mint Felséges Királynénknak, 1825-béli Koronáztatásakor Pozsonban az ország Heroldja, elő lépö hirdetője és a' tánczoló palotába való vezetője volt, nem külömben minden Gavalér előtt egy úrfi, banderista gyanánt, képzelt lovag Urának csinos kis fejér selyem zászlócskán festett czimerét kezében tartva lépdegélt, és az Urával hasonló szinü és fényü magyar öltözetü volt. Az egésznek elnézése valóban minden szemet és szivet meghódított, úgy hogy az egész úri társaság a' szép magyar öltözetnek deli szabását és eredetiségét nem győzte csudálni

mert az urak kitünö fejér kócsag tolla és kisded fénylö koronával ékesitett prémes, igen finom ízlésü süvege 's igen gyönyörüen állott 's termetekhez jól illett a' palástra fel vett czifra hosszú mente kinekkinek gyémántos világban sugárzott villogó kardja, és mindeniknek gazdagon kivarott topánkáján kellemes öszvehangzásban magyar taréjos sarkantyú pengett, vitézi szint vervén vissza egyszersmind mellyekröl a' pánczélos köntös; a' Dámák bájoló viselete, a' fejeken legdrágább kövekkel ragyogó párta, legfinomabb fátyol melléje tüzve, a' csinos magyar válba szorított karcsú derékok 's az egész lényeken el terjedt kellem a' béjövetelt legpompássabbá tették.

Ennekutánna a' nevezett kar víg kedvvel táncznak eredvén, azt valóban igen jól járta, mind a' lassút eleinte hösi komolysággal ejtvén, mind pedig annak idejében a' friss magyart remek tökélleteséggel czifrázván. Az Uraknak férjfias és eredeti tánczban való jártosságok, könnyü és mívelt mozgásaik elragadtatásig tetszettek, képzelhetö hogy a' becsület szeretö Dámák is magokért derekassan kitenni hasonló vetekedéssel iparkodtak, 's a' természettöl nekik böven osztott kellemet, bájt, elevenséget; igézö könnyüséget tündöklökké tenni el nem mulasztották; 's a' nézök hogy valának meglepve, elragadtatva. Már magában ez a' szokatlan táncz, itten, egyszerre különös vala, 's hogy azt nagyobb részént, hamar beletanult idegenek járák és — melly kényes könnyüséggel járák! Mind ez mind a' magyar férjfi és asszonyi fényes öltözet, a' Párisi Uraságokat a' táncz végeztével többszeri tapsolásokra indította. Hogy folytá legpirosabb ajakokról a' számtalan sok: c'est charmant; c'est superbe; cela allait à merveille, il y a du caractère dans cela! — — — Je n'ai jamais vu quelque chose de si

beau. — 's a' t. Virágzó képében tünék elé távolából a' Magyar Haza azon a' napon a' Követ Ő Excellencziájának vendég szerető házában.

De ehhez még egy tudósítást kell csatolnom. A' mint előre össze tanulták a' nevezett párok szükségesképpen a' tánczot, annak nem csak egész Párisban híre futamodott, hanem, hihetőleg levél vagy hirtelen utazó által Angliába is által reppent. Meghallja ezt ott Gróf Sándor Móricz Úr, éppen vadászaton létében 's ezen tudósitásra hazafiúi örömmel telvén el, azonnal lóra ült, 's villám sebességgel vágtatva harminczkét óra alatt, ide értvén ama négy vagy öt órát is, a' mellyet a' vámokon, lóváltás közt, 's főképpen Dovertől Calaisig a' hajón mulasztott, szerencséssen 's legjobb egésségben Párisba érkezett, 's ugyan azon estve a' Követ és Követné Ő Excellencziájoknak különös örömére a' magyar quadrile nézésében részt vett.

Továbbá hogy tisztelt Olvasóim a' magyar quadrille (négyes vagy hatos) rendkivül való elfogadásáról meggyőződjenek, azt is hitelessen tudtokra adhatom hogy az Orleani királyi Herczeg a' magyar négyest tánczoló úri társaságot Ő Exja Gróf Apponyi által tisztességessen megkérette, hogy még e' folyó hónapban Ő Herczegségének pompás házában a' Palais royalban „cette danse charmante" a' mint tulajdon kezével maga írá ismételjék.

Elfog engemet magamat ezen eléadás után egy bizonyos érzés, melly örömem közé fájdalmat vegyit. Otthon tulajdon hazájában miképp van ez a' tánczl Harmadfél esztendővel ez előtt egy Mádi nyilván-bálban szinte megvettetését tapasztaltam, az azt járni kivánt férjfiak olly bajosan kaptak tánczosnékra. Csokonai' rendjei lebegnek előttem 's azokkal végzem:

Nemes magyar tánczom! ki ősi nyelvünkel
'S ruhánkal jöttél ki dicső nemzetünkel,
Ki Európai finnyás lakhelyeden
Máig sem szenvedtél mocskot szépségeden,
Ázsiai színben fénylik nemességed
'S még a' módi nem tett alacsonnyá téged
Ím a' külső népek bámulják diszedet,
'S tulajdon nemzeted nem becsül tégedet.

Párisban Bőjt elő Havának 14-kén 1829.

Fekete Gáspár
Gróf Apponyi Úrfiak nevelője

---

5. Híradás a' Pesti Ló-Versenezésről.

1829-re Tudnivaló Gyep-tár.

Versenezési Napi Rend.

Május 27-dikén délelőtt.

† 1. Első Hazafiúi Díj. 100 arany. Gyepre, akármelly Magyar Országon 's az ahhoz tartozó Tartományokban u. m. Horvát és Tót Országban, a' Magyar Tenger mellékén 's Erdélyben csikózott mén vagy kancza ló kelhet. Távolság: 1600 Posonyi öl. Ismételve. Teher: 3 esztendősre 87 font. És további arány.

† 2. Második Nevetlen Díj. Ideig óráig 18 arany. Gyepre csak Magyar Országon, és ahhoz tartozó Tartományokban csikózott és nevelt mén és kancza ló kelhet, herélt nem. Távolság: 3000 Posonyi öl. Teher: 3 eszt. 100 font. És további arány.

Május 31-dikén délután.

† 3. Első Nevetlen Díj. Ideig óráig 27 arany. Gyepre az Austriai akármellyik köz-birodalomban csikózott mén ló léphet, de 6 esztendősnél idősebb ne legyen. Távolság: 1600 Posonyi öl. Teher: 3 eszt. 87 font. És további arány.

† 4. Esterházy Díj. 50 arany. Gyepre csak Magyar Országon, vagy ahhoz tartozó Tartományokban fajzott és ellett kanczák kelhetnek, kizárván a' teljes vérűeket. Távolság: 1732 Posonyi öl. Teher: 3 eszt. 87 font. És további arány.

5. Pesti Díj. Adja Pest Városa. Egy 100 aranyat érő Billikom ezen felirással: „Melly szép Nemzet előtt érdemleni pálya-borostyánt." Gyepre az Austriai akármellyik köz-birodalomban csikózott mén és kanczа ló léphet. Távolság: 1600 Posonyi öl. Ismételve. Teher: 3 eszt. 95 font. És további arány.

Junius 3-dikán délelőtt.

6. Paraszt Gazdák Díja: Öszvesen 400 ft. pengő, mellyekért több ízben lesz versenzés.

† 7. Károlyi-Széchenyi Díj. Egy 100 aranyat érő Billikom ezen felírással: „Előre lovas, előre Hazafi, Éljen a' Király, virágozzék a' Haza." Gyepre akárhol csikózott mén vagy kancza ló kelhet. Távolság: 1600 Posonyi öl. Ismételve. Teher: 3 eszt. 87 font. És további arány.

† 8. Erdélyi Díj. 100 arany. Gyepre akármelly éghajlat alatt nevelt kancza ló kelhet, a' teljes vérűeket kivéve. Távolság 4 angol mértföld. Teher: 4 eszt. 130 font. És további arány.

A' futtatni kivánók tartoznak a' futás előtt lovaiknak legalsó árrát meghatározni, 's azt bona fide bejelenteni, melly árron a' futás után 24 óra alatt, ha magát Erdély Országi vevő jelenti, annak akár győzött a' ló akár nem, azt megvenni jussa lessz; ha pedig Erdélyből vevő nem találkoznék, ezen jussal Magyar Országi méneses gazda is élhet.

Junius 5-dikén délelőtt.

9. Egy 40 arany értékű Buzogány, mellyet Puchói Marczibányi János teend-ki pálya-dijul. Gyepre akármelly Magyar Országon 's az ahhoz tartozó Tartományokban, akár aklos, akár szilaj ménesben, hazai fajról származott és nevelt lovak kelhetnek, a' minél fogva teljes és félvérűek ki lesznek zárva. Távolság: 3000 Posonyi öl. Teher: 4 eszt. 114 font. És további arány.

† 10. Batthyáni-Hunyady Díj. 100 arany. Gyepre akárhol csikózott kancza ló kelhet. Távolság:

a angol mértföld. Ismételve: Teher: 3 eszt. 87 font. És további arány.

11. Tiz esztendei Díj. 111 arany. Gyepre ezen díjért ollyan Magyar Országon és az ahhoz tartozó Tartományokban ellett 's nevelt mén vagy kancza ló kelhet, mellynek akármelly nemzetbeli 's akármi származásu legyen is atyja, de anyja 's ezen az ágon nagy anyja is már Honnunkban született 's neveltetett. Távolság: 2000 Posonyi öl. Teher: 3 eszt. 87 font. Es további arány.

Állat mutatás. Kancza csikók jutalmaztatása.

Junius 10-kén délután.

† 12. Husz Hazafi adta Díj. 100 arany. Gyepre akármelly, Magyar Országon és ahhoz tartozó Tartományokban csikózott mén vagy kancza ló kelhet. Távolság: 2000 Posonyi öl. Ismételve. Teher: 3 eszt. 100 font. És további arány.

13. Asszonyságok Pálya Díja. Egy 150 aranyat érő Billikom ezen felírással: „A' ki előre hat azé a' Jutalom, az nyeri a' Szépek díjját" Gyepre az Austriai akármellyik köz-birodalomban csikózott mén és kancza ló léphet. Távolság: 1600 Posonyi öl. Ismételve. Teher: 3 eszt. 99 font. Es további arány.

14. Az Ostor. Ez egy közönséges lovas ostor, de azon ló, melly elnyeri, esmértetik-meg 1829-ben a' legderekabb versenezőnek, 's 1830-ban 's 1831-ben is és tovább az marad, ha vele megmérkőzni senki lova sem bátorkodik, vagy ha ellenzőit meggyőzi Ha pedig a' kihívást el nem fogadja, vagy pedig meggyőzettetik, meggyőzőjét vagy kihívóját illeti az ostor, 's osztán az a' leg megbecsültebb ló. Távolság: 4000 Posonyi öl. Teher 4 eszt. 100 font. És további arány.

Kancza 2 fonttal viszen kevesebbet.

A' futtatni akaró tartozik lovát az elhatározott pálya napok előtt egy hónappal előbb a' fennálló Választottságnak béjelenteni, különben később híjába jő lovával.

Az Esterházy díjra mindazáltal elég a' három nappal előbb való béjelentés; mint nem különben a' Marczibányi buzogányra. Az ostorért leendő megvivásra a' kihívás hat nappal esik elébb. A' ki, vagy a' kik elfogadják, a' legutolsó pillantatban is jöhetnek lovaikkal, 's azokat elébb béjelenteni nem kötelesek.

A' paraszt gazdák díjáról, a' kancza csikók Jutalmáról, nem különben számosabb külön és elegy versenezésekről még ezentul jelenik meg annak idejében bővebb Tudósítás.

Pénzek Állapotja.

A' kereszttel megjegyzett díjak minden időkre alapított tőkék kamatjai, 's így azok jövendőben minden tavaszkor elmúlhatatlanúl elő fognak kerülni. Néhánya gyengécske ugyan még, de minden bizonnyal nevekedik. Az Asszonyságok' díja is szinte örökös, mert a' nemes adakozók életek fogytáig kötelezték-le magokat, bizonyos részek adására. 'S a' kiknek honnok drága, 's kik annak előmenetelére áldoznak, halhatatlanok! A' tiz esztendei díj maga jelenti élete hosszát. Pest Városa most eddig csak 5 évet igér díjra, de ennek is reményljük apotheosisát.

Tavali hátramaradt pénz 52 darab arany, és 153 pengő for.

Heinrich János az ideig óráig való középponti Pénztartó. Méltóztassanak azok, kik valamire magokat lekötelezték részeiket mennél előbb kezeihez szolgáltatni.

Ideig óráig lévő Igazgatóság.

Választottság:

Gr. Andrássy György, Blaskovics Jósef, Döbrentei Gábor, Gr. Esterházy Károly, Gr. Esterházy Mihály, Hacker Jósef, Heinrich János, Gr. Károlyi György, Gr. Károlyi Lajos, Gr. Heglevich László, Gr. Heglevich Sándor, Kisfaludy Károly, Gr. Lamberg Rudolf, Martinelli Antal, Majerfy Ferencz, B. Orczy Lőrincz, Rumbach János, Schmidt András, Gr. Széchenyi István, Gr. Wartensleben Károly, B. Wenckheim Jósef, B. Wesselényi Miklós.

Ebből külön ágokra ki vannak nevezve Igazgatókúl.

A' gyep dolgok elintézésére, teljes és félvérű versenezők ügyében.

Gr. Esterházy Mihály, Gr. Széchenyi István, B. Wesselényi Miklós.

A' paraszt és ménesbeli lovak elintézésére.

Gr. Keglevich László, B. Orczy Lőrincz, Gr. Wartensleben Károly.

Állatmutatásra, és a' megjutalmazandó kancza csikók megbirálására.

Gr. Károlyi Lajos, Májerfy Ferencz, B. Wenckheim Jósef.

A' ló-oskola további ügyére és jobb sikerreltetésére.
Heinrich János, Rumbach János.

Ezen Igazgatóság ideig óráig való, 's addig marad az ügy forgatásában és előmozdításában, míg a' Magyar Országi Ló-tenyésztés Társasága tavaszkor összegyűl, és választásait kénye szerint megujítja.

Egyébb felvilágosítást az 1828-beli Ló-verseny könyvben találhatni, mellyet kapni Dóbrentei Gábornál lehet. Ha pedig az elégséges nem lenne mivel kinyomtatása óta a' tárgy már igen változott és előment, a' Választottságnak akármellyik tagja, a' hozzája járulóknak azt minden készséggel eléadja.

A' lovak származását és hazáját ha szükséges, a' hogy a' díj kiköti, hiteles megbizonyítással Heinrich Jánosnál kell bejelenteni.

Asszonyságok és Urak számára, a' tavali néző hely némelly javításokkal lessz felállítva. A' kik zárthelyet vagy zártszéket kívánnak magoknak váltani, tudósítsák abbeli szándékokrul jó előre Schmidt András vagy Hacker Jósefet.

A' Társaság pénztárának ügye 's idő kéméllése végett ezentul minden „Tudnivalók" többé nem külön jelentések, hanem csak a' Magyar 's Német Pesti és Budai Újságok által lesznek közhírré téve.

Pest, Februárius 20-kán 1829.

Az ideig óráig lévő Igazgatóság meghagyása szerint
Gr. Széchenyi István.

6. Kijött könyvet illető Jelentés.

Az Ovidius Pontusi Levelei, Ibise, Ortza' szépitése, Diófa keserve még 1827. Augustus' Havában világ eleibe jövén az Újságokban kihirdettetett. Még is mind eddig a' T. T. Előfizető Urak a' vett nyugtatvány' foglalatja, és az Előfizetési tabellához mellékelt beszéd 's fogadott embereimnek adott út-mutatás szerint Eggenberger Jósef Könyváros Úrtól eddig mind nem méltóztattak kivenni az Exemplárokat: pedig mint a' Könyvem Előbeszédjében látszható — a' tisztelt Könyváros Úr esztendeig igérhette azoknak tartogatását. Tehát itt alázatosan megkérem a' T. T. Előfizető Urakat a' jövő Medárdusi Pesti vásárig méltóztassanak vett Könyveiket elvitetni; mert azontúl Eggenberger Úr szoros bóltja miatt azoknak helyet nem fog adhatni; más Könyváros pedig a' kiosztását nagy fizetés nélkül fel nem válalja: én pedig félre lakom. A' jelentések többszöri nyomtattatásáért se költhetek már: úgy gondolkozhatván hogy a' nyugtatvány elveszett, vagy a' Vevő Úr meghalt; a' felül kitett határ napon túl a' Könyvekről nem felelhetek. A' könyv' elküldését mint magam senkinek sem igértem; úgy a' fogadott embereimnek megparantsoltam, hogy azt ne igérjék, lehetetlennek látván azt és a' nyugtatók' beszedését. Itt még az azt nem Olvasottak' kedveért jelentem, hogy az említett Múnkák annyi és hasonló Versekkel irattak általam, mint az eredeti nyelven vannak. Jegyzésekkel 's a' Könyvben lévő helyek' és személlyek' leírásával megbővittetett. Az ára nyomtató papiroson V. Cz. 4 frt. Velinen 5 frt. 30 xr.

Irtam Lossontzon 12 Feb. 1829.

I. Homonnay Imre.
nyugalombeli Professor.

---

7. Új Könyvek.

4) Felső Magyar-Országi Minerva. Nemzeti Folyóirás. 1828. Kassán. Ellinger István' bet. 's költs. (Negyedik évfolyamat, 4d rétben 1505—2010 l. négy melyképpel; ára postán küldéssel 6 ft ezüstben).

5) Frantzia Grammatika, Gyakorlásokkal és olvasó Könyvel eggyütt. Készítette Tanítványi számára Zákány Jó'sef, a' Debreczeni Ref. Collegiumban a' Nevelés Tudománnyának, a' Német és Frantzia Nyelveknek Professora. Debreczenben nyomtatta Tóth Ferentz 1828. (8d r. a' Grammatika 280. a' Gyakorló rész 550 l.)

6) A' Kör' négyszögittése 's a' t. felvilágosítani igyekezett Somogyi Cs. Sándor 's a' t. 1828. Pesten, Füskúti Landerer Lajos' betűivel. (Kis 8d r. 12 xr. ezüstben.)

7) Medicina Forensis, vagy Orvosi Törvénytudomány 's a' t. Szerzé Kováts Mihály, Orvos Doctor. Pesten, 1828. (8d r. 1 ft 30 xr ezüstben.)

8) Pallas Debrecina seu Carmina Metrica Latina et Hungarica, ab Alumnis I. Colleg. Helv. Conf. Debrecinensis, seculo 's a' t. XIX-o ex occasionibus conscripta 's a' t. Curante Josépho Péczely Hist. et Ling. Graec. ac Lat. in Colleg. R. Debr. Prof. P. O. Debrecini 1828. (8d r. VI. és 176 l. ára 1 ft 20 xr Váltóban).

9) Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. — Studio et opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii. Budae Typis Typogr. Reg. Univers. Ung. 1829. (Nagy 8d r. I. Kötet 490. IId H. 464. IIId Kötet' 1 Füzete 480 l. ára ívenként 3 xr ezüstben.)

10) Versuch einer Ungarischen Grammatik nach eigenem System. Ofen, gedruckt mit königl. ungar. Universitäts-Schriften. 1828. (8d r. X. és 227 l. ára 1 ft ezüstben.)

---

8. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

4) A' régi Hires Ménesek egyike Megszűnésének okairól. Báró Wesselényi Miklós. 1829. n. 8. rét lap. 78. Kötve árra 36 kr. ezüstben.

5) Gemälde von Ungern von Johann v. Csaplovics. Erster Theil I. Ungern ist Europa im Kleinen II. Eintheilung, Comitate, Bezirke, Städte, Märkte, Dörfer, Praedien. III. Bewohner. IV. Religionen. V. Literatur. Wissenschaftliche Aufklärung. Künste. Mit einer ethnographischen Karte. Pesth, 1829. Verlag v. C. A. Hartleben. lap 345.

6) Principia Juris Civ. privati hungarici. Scripsit Prof. Ign. Frank Tom. II. 1829. 8-vo.

7) Muzárion - Harmadik kötet. Élet és Literatura Rész XI. — XIX. 1829. 12. rét l.

8) Muzárion. Negyedik kötet. Élet és Litteratura Rész XX. — XXIX. 1829. 12. rét lap.

9) Fasciculus I. Continuationis Sententiarum Excelsae Curiae Regiae intra annum 1769, quousque videlicet Decisiones curiales in Plano Tabulari extenduntur, et generalium Regni Judiciorum Terminum post Pascha Anni 1823. incidentem, inclusive latarum, ac exceptis Sententiis I. Tabulae Regiae Judiciariae simpliciter approbatoriis, Annis 1823, 1824. Typis editarum, Complectitur in se Sententias Excelsae Curiae Regiae a generalium Regni Judiciorum Termino S. Stephani Anni 1823. usque Terminum Epiphaniae anni 1828. inclusive latas, et publicatas, per Stephanum Molnár de Péterfalva AA. LL. Philosophiae, Juris Universi Doctorem, complurium II. Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessorem, et Advocatum curialem Juxta Ordinem chronologicum in Seriem materiarum in Plano Tabulari contentarum, pro majori intellectu singulis Sententiis I. Tabulae Regiae Judiciariae designato Instituto, Foro, ubi Causa decurrit, et Substrato actionali, cum Synopsi Sententiarum per Fora inferiora in Causis Appellatis latarum, Sententiam Excelsi Septemviratus si fuit, aut reperiri potuit, cum dato emanationis annectendo, una cum Repertorio Titulorum, ad quos Sententiae ad normam Plani Tabularis sub congruis Numeris in seriem temporis relatae sunt, et Cynosura universali Sententiarum curialium in Parte prima Familias actoreas, et incatteas, in Parte vero secunda Principia Juris in Sententiis ab anno 1769 usque Terminum Epiphaniae anni 1828 inclusive eatenus latis, Ordine alphabetico cum designatione locorum, ubi quaerendae Sententiae inveniuntur, exhibente, in uberiorem Juris patrii Cognitionem privata Industria continuative digestas. Pars Prima. fol. 64 lap.

10) Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Gróf Cziráky Antal Úrhoz Ország-Birájához 's a' t. midőn a' Magyar Pesti Tudomány-Egyetemének Elölülője 1829. Mart. 2. beiktaték Tiszteletül Vitkovics Mihály Ügyész. —

11) Ode, quam Honoribus Excellentissimi ac Illustr. D. Comitis Antonii Cziráky Judicis Curiae Regiae etc. dum munus Praesidis R. Universitatis solenniter adiret obtulit Provincia Scholarum Piarum Hungarica anno 1829. die 2-a Mart. (Henricus Páles e Sch. P.) 4-to lap 8.

12) Carmen Honoribus Excellentissimi ac Illustrissimi D. Antonii Comitis Cziráky de Eadem et Dienesfalva Judicis Curiae Regiae etc. dum munus Praesidis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae 2-a Martii 1829. solenni ritu Capesseret oblatum a Ladislao Vass, in eadem Regia Scientiarum Universitate Historiae Ecclesiasticae Professore P. O. I. Comitatus Strigoniensis Tab. Judiciariae Assessore, praefatae Universitatis emerito Rectore. 8-vo l. 16.

13) N. Méltós. Gr. Cziráky Antal Úr, Ország Birája 's a' t. tiszteletére midőn a' Magyar Királyi Tudományi Mindenségnek Fő igazgatásába béiktatnék, ajánlja Szalay Imre, a' kir. tudomány egyetemben az egyházi Ékesszóllásnak, és Lelki Pásztorkodásnak Tanitója. nagy fol. lap 4.

14) Nagy Mélt. Gróf Cziráky Antal, Ország Birája 's a' t. tiszteletére a' Filosofiai Harban Rendkivül való Halgatók nevében. 4-to lap 8.

15) Tisztelet-Oltára, mellyet Gr. Cziráky Antal, Ország-Birájának 's a' t. emelt a' Tudományok kir. egyetemében a' Böltselkedést első eszt. Tanuló Magyar Ifjúság. 4-to lap 8.

16) Vers-Koszorú, mellyet N. Méltóságu Gróf Cziráky Antal Úr 's a' t. Ő Excellenciájának nyújtott a' Bölcselkedést 2-dik eszt. tanuló Magyar Ifjuság. 4-to lap 8.

17) Öröm-Dal, mellyel Gróf Cziráky Antal Úr, 's a' t. Ő Excellentziáját tisztelik az Isteni Tudományoknak ugyan azon Egyetemnél Halgatóji. 4-to lap 8.

18) Elegia, quam Exc. ac Ill. D. Comiti Antonio Cziráky etc. etc. dum Praesidium R. Scientiarum Universitatis Pestanae Capesseret devotissimi offerunt Theologiae in eadem Universitate Auditores. 4-to lap 8.

II. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Gyurikovics György. Moriczhida Győr Várm. fekvő Helység ismertetése. 3 l.
2) Horvát Jó'sef Elek. Az Iskolai Nevelésről Magyar Országban. 23 l.
3) Rothkrepf Gábor. A' Magyar Muzsika Története. (Folytatás) 42 l.
4) Egyed Antal. Paks' Leírása. 68 l.
5) Kis Károly. Magyar Alvitézek' hőstettei az újabb időszakban. 75 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

1) Szabó András. Handbuch der ungarischen Poesie etc. In Verbindung mit Julius Fenyéry, herausgegeben v. Franz Toldy. 83 l.
2) Bugát Pál. Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás öszvehasonlítva a' T. T. Kovács Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal. 94 l.

Külföldi Literatúra.

Persa Literatura. 108 l.

III. Külömbfélék.

1) Czáfolás és Igazítás. 113 l.
2) Elölépések, és Megtiszteltetések. 113 l.
3) Kihalt Tudósok, és Irók. 114 l.
4) Magyar Táncz Párizsban Febr. 1829. 114 l.
5) Pesti Ló-Futtatás 1829 Majus és Juniusban. 119 l.
6) Kijött könyvet illető Jelentés. 124 l.
7) Új Könyvek. 124 l.
8) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 125 l.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

III. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

A' Szombathelyen felásott és fő Méltóságú Herczeg Batthyány Fülöp úr által a' nemzeti Museumnak ajándékozott Római Régiségekről.

Néhai tudós Schoenvisner úr városunkról irt nagytudományú munkájában a) a' régi Római irók és a' földből felásott emlékek' tanubizonyításából nyilván megmutatta, hogy a' Rómaiak' Colonia Claudia Savaria nevü városa a' Hazánk nyugotti határaitól nem messze kezdődő, néhány mértföldre terjedő, gazdag kalászokkal termékeny, néhol gyönyörü erdőkkel ékesített, nyugotról és nyugotéjszakról szőlőtőkkel beültetett dombokkal és hegyekkel környékezett kies rónának azon részén feküdt, hol mainap Szombathely — Vas Vármegyének egyik városa — a' régi világ' gyászos maradványain diszes épületei által új fényre emelkedik. Előadja a' tudós munka, mint szállított Claudius Császár ezen helyre népes gyarmatot a' Claudia nemzetségből, mint lett ez később felső Pannoniának fővárosa, a' Római igazgatók' lakhelye, hol Septimius Severus a' Császári méltó-

a) Antiquitatum et Historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus Libri novem studio et opera Stephani Schoenvisner. Pestini MDCCXCI. Typis Matthiae Trattner.

ságra emeltetett. Nagy Constantinus, Constantius, Valens és Valentinianus Császárok törvényeket hoztak és téli tanyán voltak; mint foglalták el ezt később Etele alatt a' diadalmas Hunnok, és mint omlott öszve földindulás által a' Cuspinianustól kiadott évkönyvnek bizonyítása szerént 455 eszt. kr. után.

Az elenyészett roppant városnak az idő viharjaiból megmenekedett emlékei különbféle időben különbféle szerencsével fedeztettek fel a' mint Városunk' nagyobb épületei emeltetvén a' munkások ásás közben reájok bukkantak. Erre nézve kivált nevezetes volt az 1819 és 1820-dik esztendő. Némelly szegényebb sorsú emberek egy Polgárnak éjszakról épen a' Város mellett fekvő szántóföldéből ásván az abban lappangó köfalakat, valamelly Római épület' aljára és ettől nem messze néhány sírboltra akadtak, mellyekben bámulásokra egy, sok szinnel csillogó, kerekes üveget két fülü korsót és eltöredezett csontfésüt találtak. Mivel ezeket az iró (praefiscine dixerit) azonnal megvette, a' munkások látván, hogy a' kiásott kövek mellett más jövedelemre is számot tarthatnak, ösztönt nyertek a' további szorgosabb kutatásra. Iparkodások nem is lön sikeretlen, mert ugyan éjszakról a' várostól közel egy negyed órányira a' Gyöngyös nevü folyó mellett fekvő réten váratlanul egész Római temetőt fedeztek fel. Hol a' folyónak gyakor kiöntése ellen rétjét oltalmazni kivánó birtokosnak parancsolatjából árkokat metszvén, ásás közben néhol köfalakra akadtak, mellyek, minekutána menetelek vasrudakkal megvizsgáltatott 's az azokat fedező föld eltakarítatott, majd egyes, négyszegletü keritéseket, majd öszveütközvén, folytában egymás mellé helyeztetett udvarokat ábrázoltak. Ezekben 's ezek mellett találtattak a' sírboltok, mellyek vagy egy majd négy-

szegletüre majd gömbölyüre faragott homok kőből állottak, vagy három 's négy újnyi vastagságú és két vagy harmadfél lábnyi szélességü és hosszuságú téglákból készültek, néha csak úgy, hogy kettő egymással szembe volt boritva, mint a' ház' fedele, néha kettő egymáshoz támasztatván, a' köztök maradott hézagot más kettő zárta be, néha pedig egy talpkő gyanánt szolgált, négy tette az oldalt és a' hatodik laposan bezárta a' sirt; sőt hosszas négyszegletü, majd kőből majd téglából épült, a' mostaniakhoz hasonlító és rendszerént egy két nagy kövel bezárt sirokat is mutattak. Az illy sirboltokban voltak a' hamvasedény, könytartó üveg, mécs, néha pénz és különbféle ékességek, a' kőből vagy téglából rakott hosszukban egész csontvázok a' haltnak éltében gyönyörködtetésére szolgált mindennemü szerekkel. A' munkások a' bámulni öszvetódúlt emberek' sokaságából, és — mivel kiki szeretett volna legalább egy darab régiséggel dicsekedni — a' kiásott emlékek' kapósságából itélvén azok' értékét, mihelyt valamit találtak, közportéka gyanánt tüstént eladogatták, míg néhai Farkas László Úr a' rétet birtokosától bérbe vévén, maga kezdette a' hátramaradott sirboltokat válogatott munkásai által felásatni. A' munkától elesett ásók máshol igyekeztek ebbéli veszteségeket kipótolni, és nyugotról a' város mellett a' Kő nevü dülön hasonlóan néhány sirboltra akadtak. Ezek mind kőből voltak négyszegletüen rakva, és a' haltnak tetemei mellett itt is mécs, pénz, gyöngy, hajtő és más ékesség találtatott. Farkas László uron kivül a' régiségek' öszvegyüjtésében kivált megkülönböztette magát néhai Petrédy Antal Ügyvédő úr, ki csüggedhetetlen fáradozással és az értetlen ásók' pénzszomját győző költséggel a' felásott emlékeket megvásárolta és az utazóknak valódi Magyar

vendégszeretéssel mutogatta. Ezeknek irója is, mennyire környülállásai engedték, a' régiségek gyüjtésében vetekedő társaival versent futni igyekezett. Farkas László Urnak gyüjteményét Ő Császári és királyi fő Herczegsége az ország' Nádora 1500 váltó forint. megvette 's azzal a' nemzeti Museum ritkaságait nevelte, Tud. Gyüjt. 1823-dik. XI. köt; Petrédy Urét, kinek a' mult September' elején történt véletlen halálát méltán fájlaljuk, fő Méltóságú Herczeg Batthyány Fülöp úr nemes Megyénk' szeretve tisztelt Főispánja 4500 váltó forint. megszerezte, és több izbéli hazafiúi áldozatjait ezzel is tetézni kivánván, nagy lelkűen a' nemzeti Museumnak ajándékozta. Reménylem, édes hazámnak nem teszek kellemetlen munkát, ha ezen gyüjteményt volta szerént leirom, és emlékeiből a' régiek' gondolkozás módját fejtegetni törekedem. Ha a' természet' országainak különbféle, 's földünk' mostani szinét lassanként eszközlötték, nemeit felszámláljuk; úgy hiszem, mivelt időkorunkban nem haszontalan fáradozás azon századoknak és az élet' viszonyaitól szerzett azon tapasztalások' és ideák' folyamatjának meghatározására is néhány perczet áldozni, mellyek' éleményében mai nap gondatlanúl merengünk. Mert valamint földünk' kifejlésének, úgy az erkölcs miveltetésének is vagynak bizonyos, szorosan elválasztott időszakai, mellyeknek egyike sem múlt el minden nyom nélkül, egyike sem enyészett el a' nélkül, hogy a' jövendőnek magvát ne tenyésztené. Melly dicső fényben tünik fel erre nézve azon áldottabb hazafiak' buzgósága, kik egy szabad hazának szabad fiaihoz illő bőkezüséggel a' régiségek' nyilván való Gyüjteményét áldozatjaikkal gyarapítván, annak tudományos czélját nagy lelkűen előmozdítják és így neveiket is a'

nemzet' hálaadatos emlékezetében legillőbben megörökítik!

I.

Hitvallást illető tárgyak.

1. Jupiter Hammon sárga rézből, három hüvelyknyi magosságú, a' hosszú lefolyó ruhába burkózott emberi testen kosfő rendeskedik. A' bálványozó régiség különbféle nevek alatt imádta Jupitert a' tiszteletére emelt sok templomban. Igy Jupiter Hammon (homoki) név alatt tisztelte a' Lybia' sivatag homokpusztáin állott templomban. Miért hordozza Jupiter Hammon majd a' kosszarvakat, majd a' kosfejet, nem tudják elhatározni a' mythologiairók, Heerennek (Ideen über Politik, Verkehr und Handel der alten völker, 1. Rész. 286 lap.) vélekedése szerént Jupiter Hammon' tiszteltetése eredetikép nem egyéb volt, mint a' Meroe és Aegyptus közt folytatott hajókázásnak jelképe.

2. Marsnak mellyszobra rézből hüvelyk. magosságú, fejét taréjos sisak fedi, mellye meztelen, hihető mint Isidorus VIII, 1, irja, mivel a' hadban kiki az ellenséggel bátran szembe szállani tartozik.

3. Mercurius rézből, öt hüvelyk. magos. egész teste meztelen, jobbjában zacskót tart, bal keze és lába elcsonkúlt.

4. Mercurius rézből, három hüvelyk. magos, teste egészen meztelen, jobb kezében zacskót tart, jobb lába eltörött. — Egyik istennek sem tulajdonít a' mythologia annyi tisztséget, mint Mercuriusnak; a' többek között különös istene volt a' kereskedőknek és tolvajoknak, azért kezében a' zacskó.

5. Minerva rézből, három hüvelyk. magos, fejét sisak fedi, derekát pánczél szoritja, jobbjában paizst, baljában dárdát tart.

6. Cnidiai Venus csontból, három hüvelyk. és három vonás magosságú, csonttalpon áll, melly kettős egyközéppontú karikácskákkal czifrázott csontoszlopocskába jár, a' teste egészen meztelen, jobbjával mellyét, baljával szemérmét fedi. Ezen bálvány Venus' azon remekszobrának képe, mellyben Praxiteles hires müvész a' tőle buján szeretett Phryne örömleányt másolta. Lucianus Amor. 13. a' Cnidiai Venust így irja le: „Ingredimur templum, cujus in medio dea posita est ex pario lapide, artificium pulcherrimum ex ore leniter diducto paulum subridens. Tota autem pulchritudo ejus in aperto posita est, atque omni circumjectae vestis involucro destituta, nisi quod manuum altera partes pudendas paullulum contegit."

7. Páris' itélettétele is Venus' történeteihez tartozik. Ez egy eltöredezett vasgyürünek kisded, csak mintegy félhüvelyknyi hosszúságú, onyx kövecskéjére vagyon müvészkézzel vésve; Páris ül, fején a' phrygiai sipka, háta megett ülőhelyén Cupido emelkedik fel, jobbról áll Mercurius, bal lábát Párisnak ülőhelyére tévén; előtte a' három Istenasszony, Mercuriushoz közel Venus, utána Junó, végre Minerva paizszsal és dárdával. Paris itéletét a' mythologia így adja elő: felboszonkodván Eris az egyenetlenség' istennéje, hogy Peleus és Thetis' menyegzőjére az istennék közül csak ő nem hivatott meg, az öszvesereglett vendégek közé ezen felülírással: a' szebbiké legyen jegyzett aranyalmát vetett. Erre Juno, Minerva és Venus között visszálkodás támadt, kiki

magának tulajdonítván a' kincset. Jupiter, hogy az istennéket meg ne bántaná, a' per eligazítását Parisra, Priamusnak a' Trojai Királynak az Ida hegyén pásztorkodó fiára bizta, ki a' Mercurius által elejébe vezetett istennék közül Venusnak ítélte az almát. Ezen kövecske hihetőleg mátkázó gyürünek ékessége volt, mert Plinius szerént Hist. Nat. XXXIII, 1. ezen gyürük a' Rómaiaknál eleintén vasból voltak, és a' bevésett történet is a' házassági alkalomhoz legillőbbnek látszik.

8. Venus Victrix tiszteletére emelt emlék-oszlopnak két lábnyi, 's három hüvelyknyi magosságú és egy lábnyi, két hüvelyknyi szélességü alja ezen felülirással:

VENERI VICTRICI
AVG. SAC.
EBVRVS
EX IVSSV
D.

Veneri Victrici Augustae Sacrum Eburus ex jussu dedicavit. A' Rómaiaknál a' hitfogadás (votum) egyik fő része volt az isteni tiszteletnek. Hitfogadást tettek mind a' köztársaság' nevében annak elöljárói, mind az egyes személyek valamelly kegyelemnyerés végett. Néha fogadásaikat papirosra vagy viasszal bevont táblákra irták, és ezeket lepecsételve az istenek' állóképeinek térdére, vélekedések szerént az irgalmasság' helyére felfüggesztették. Innen genua incerare deorum Juv. X. 55. Némellykor a' kért dolog' megnyerhetéséért elevenebben buzogván, elhitették magokkal, mintha az álom közben képzelődésekbe tünt istenek a' hitfogadást parancsolták volna. Ezért fordul elő az emlékeken illy felül irás: ex imperio, et praecepto deorum 's a' t. valamint ezen oszlopon is: ex iussu.

9. Egy másik oszlopnak két láb tíz hüvelyk magosságú és egy láb szélességü alja ezen felülírással:

GENIO
CANDIDAT.
VEN. VICT.
DAPHNVS
COL. SAV. VI
KAL. SEPTIMI
NI SAC. P. AEL.
SABINIANO DD.

Genio Candidati Veneris Victricis Daphnus Colonia Savaria Villicus Kalendarii Septimiani Sacrum Pro Aelio Sabiniano Dedicavit. Lásd ezen olvasás' okait Tud. Gyüjt. 1824. I. Köt. 81—85 lap.

A' győzödelmes Venus, kiről e' két emlékírásban szó vagyon, gyakran elöjö a' Római pénzeken: többnyire meztelen, fenáll, kezében dárdát és sisakot tart. Győzödelmesnek neveztetik, mert Junót és Minervát meggyözte, Márst pedig házasság-törésre csábitotta.

Az 1—6 leírt bálványképek a' Rómaiak' házi istenei voltak. Ezeket ök házaiknak legtitkosabb helyén tartották, nekik oltárt emeltek, mécseket gyújtottak, a' vigyázás' jelképét — a' többek között kutya volt ez — hozzájok adták, oltáraikon tömjént gyújtottak, bort öntöttek ki és egyéb áldozatot tettek. Innepeik' elöestvéjén a' szobrokat balsammal és viasszal dörgölték, hogy tiszták és fénylök legyenek, és házi isteneiknek tett fogadásaikat rájok írhassák. A' viasz kicsinyenként a' szobrot egészen elborította, honnan némellyek azt vélték, mintha az illy szobrok csak viaszból készültek volna.

10. Két kisded nagy részént meztelen asszonyi kép arany-pléhből, magossága egy hüvelyk.

Egymással öszve ölelkezve állanak lebegő helyeztetésben. Hihetőleg két Gratia.

11. Egy asszony rézből, három hüvelyk. magosságú, mind a' két kezét feje mellett felemelve tartja, mintha fején valamit vinne. Alkalmasint ez Canephora és fejéről a' kosár elveszett, egyébként hasonlít a' Montfauconnál a) Tab. X. 10 és 11. képen előadott Canephorához. 'A' Canephorák főnemű szüzek voltak, kik Ceres és Minerva' innepein és más illy alkalommal az áldozáshoz tartozó dolgokat fejeken kosarakban vitték. Cicero Verr. IV. 3. „Erant aenea praeterea duo „signa, non maxima, verum eximia „venustate, virginali habitu atque „vestitu, quae manibus sublatis sacra „quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Canephorae ipsae vocabantur".

12. Egy kis álorcza veres agyagból, fiatal bajuszos képet mutat, magossága valami egy hüvelyknyi. — Egy meztelen asszonyi test agyagból, négy hüvelyk. magos. feje és lába eltöredezett. — Egy másik asszony agyagból, szinte czombjáig meztelen, három hüvelykn. magosságú. — Ezen tárgyakat a' Rómaiak oscilláknak nevezték, és az álarczát Plutónak áldozták az emberi fejek helyett, az egész képeket pedig Saturnusnak oltárára tették vagy fákra felfüggesztették. Virg. Georg. II. 384. Mart. XIV. 182. Macrobius b) bizonyítása szerént, minekutánna bizonyos jö-

a) Antiquitates Graecae et Romanae a cel. P. Montfaconio collectae et in compend. redactae a Joan. Jacob. Schatz Norimb. MDCCLXIII.

b) Cumque diu humanis capitibus Ditem et virorum victimis Saturnum placare se crederent propter oraculum. — — — Herculem ferunt postea cum Geryonis pecore per Italiam revertentem, svasisse illorum

vendölés miatt Plutót sokáig emberi fejekből, Saturnust pedig megölt férjfiakból álló áldozattal engesztelték volna a' régiek, Hercules a' megölt Geryonnak szép marhájival Italián keresztül útazván azt tanácsolta, hogy a' szerencsétlen áldozatokat kedvesekkel cserélnék fel, és Plutónak nem emberi fejeket, hanem illy álarczákat áldoznának. Rómában Romulusnak egy régi törvénye szerént a' haza árulók és népzenditők Plutónak áldoztattak és akar ki által is szabadon megölethettek. Később-ben a' Consulok, Dictatorok és Praetorok nem csak magokat áldozhatták fel, hanem akar kit is a' legióból engesztelő áldozatúl megölethettek Liv. VIII. 10. A' köztársaság' kezdetén, úgy látszik, minden esztendőben áldoztak embereket Macrob. Sat. I, 7. és csak a' város' épít. 657 évén tiltatott el tanácsvégzés által ezen borzasztó szokás Plin. XXX. 1; jóllehet azután is vagyon példája ezen emberiség tapodó isteni tiszteletnek Dio. XLIII. 24. XLVIII. 14 és 18, Sveton. Aug. 15.

13. Egy ügyetlenül készített ló rézből, harmadfél hüvelyk. hosszus. egy hüvelyk. magos. fülei hosszúk, lábai merevenek minden mozgás' jele nélkül. — Egy agyagból alkotott lónak töredéke, lábai elvesztek, nyakának nemes tartása vagyon. — A' lovak Marsnak voltak szentelve 's mint tudva vagyon Rómában October' 15dikén, évenként Mars' mezején Trója' elfoglaltatásának emlékezetére egy a' pályafutásban diadalmat nyert ló áldoztatott.

14. Bikafejet mutató álarcza rézből, magossága három hüvelyk, szarvai közé öszvefüggő golyóbisok vagynak fonva gyöngy gyanánt, 's ezen

---

posteris, ut faustis sacrificiis infausta mutarent, inferentes Diti non hominum capita sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata. Satur. L. 1. C. VII.

ékessége fülei mellett mind a' két részről lefoly az orráig olly formán, mint Montfauconnál a) az 59dik tábla' első képén előadott taurobolium' emlékirása közt álló bikafejen láthatni. Az ujabb vizsgálódások azt látszanak mutatni, hogy ezen álarcza Mithras' áldozatjára arányoz b). Ezen eredetikép Ásiából származó áldozatot Plutarchus szerént 68dik éven Kr. előtt a' Pompejus által Ciliciában kiirtott tengeri rablók terjesztették el Görög országnak és Italiának partjain. Kicsinyenként Rómában mind inkább inkább divatba jövén, Cybele' tiszteletével öszveelegyedett 's így a' Római birodalom' legszélsőbb tartományaiba is elju-

---

a) Antiquitates Graecae et Romanae, mint felebb.

b) Ganz anders erscheint dieses Opfer auf dem vom Zoega eingeschlagenen, aber dann wieder zum Theile aufgegebenen Wege der Lehrbegriffen der Sendbücher. Nach diesen ist Kajomors, oder wie die neuen Perser aussprechen, Kejumers der Urstier, aus dem alle andern Geschöpfe hervorgegangen, und der erste Mensch zugleich (Bundehesch III.). Das Opfer des Stiers ist also zugleich ein blutiges Menschenopfer, von Mithras dem Vermittler zur Sühne Gottes und des Menschen, zur Vernichtung der ahrimanischen Erbsünde dargebracht. Der Grundbegriff dieses Opfers findet sich in den erschlagenen Meistern aller alten Mysterien im Osiris und Adonis, wie im Atys und Jachus oder Zagreus, Nyktelis, Isodaites, der immer mit Dionysios und dem Sonnengenius ein und dasselbe Wesen ist. (Plut. de Ei apud Delph.) — Unter allen diesen Gestalten liegt kein anderer, als der demiurgische Bachus verborgen, dessen mystische Stiergestalt ταυρομορφος schon Creuzer in seinem Dionysius (pag. 267. u. 278) mit dem Schöpfungsstier der Inder und Perser, so wie Zoega (in den vorliegenden Abhandlungen Seite 141) das sühnende Taurobolium mit dem Stieropfer des Mithras in Verbindung gesetzt hat. Jos. v. Hammer Jahrbücher der Literatur. Wien 1818. I. B. 110 S.

tott. Köppennek a) észrevétele szerint hazánkban hihetőleg már a' Rómaiak által lett meghódítás előtt lábra kapott, és így nem csuda, hogy a' hazánkban lakott Rómaiaknál a' felfedezett emlékek' bizonyítása szerént nagyon szokásban volt.

15. Kakas rézből egy hüvelyk. magos. — Agyagból ügyetlenül alkotott Kakas, feje és teste alkalmasint kinyomva, lábai nincsenek, hanem ezek helyett agyagtalpra vagyon helyeztetve. — Egy agyagból készített kakasnak töredéke. — A' régiség nagy becsben tartotta a' kakasokat. A' napnak, házi isteneknek és Priapusnak kedves áldozatúl szolgáltak. Tudjuk, melly tekintetben állottak a' Római jóslók' kakasai és tyukjai. Kukoritások kedvező jelnek tartatott: így a' többek között Themistoclesnek a' Persák ellen győzödelmet kiáltottak, ki hálaadásból Athenában a' játékszínen adott kakas-viadalból álló innepet rendelt. Aelian. Var. Hist. II, 28. A' kakas kukorítást háborukor azért tartották szerencsés jelnek, mert ezen állat gőgösködik és kukorit, ha győzödelmeskedett.

16. Kis rézkalán, hosszusága hatodfél hüvelyknyi. Hihető a' tömjénnek az ezt tartó edényből való kivételére szolgált.

17. Öt darab, fekete agyagból készült áldozó-csésze (patera), virágokkal ékesítve. — Két darab áldozó-csésze szép veres agyagból (terra sigillata). Amazok' magossága egy hüvelyk és 8 vonás; emezeké másfél hüvelyk. Formájok a' mai kávé-csészékhez hasonlít. Ezen szent edények a' híg áldozatok' kiöntésére szolgáltak, a' Római pénzeken gyakran előjönnek, mellyeken az áldozók és fogadást tévők többnyire illy csészéket tar-

a) Jahrbücher der Literatur. Wien. 24 B. 1824 Anzeige-Blatt. 1. 's követ. lap.

tanak kezeikben. A' halottas áldozatoknál rendszerént előfordultak. Virg. Aeneid. III, 66.

Inferimus tepido spumantia cymbia lacte
Sangvinis et Sacri pateras.

és ezért többnyire a' sirboltokban találtatnak. Nagyobb részént ugyan rézből vagynak, de agyagból is szoktak készíttetni. Juv. Sat. 6. v. 342.

Quis
Sympurium ridere Numae, nigrumque Catinum
Et Vaticano fragiles de monte patellas
Ausus erat?

Melly szavak nem említik ugyan a' cserép áldozócsészéket, de még is az agyag szent edényeket; következőleg a' paterákról is értethetnek. Ugyan ezt bizonyitják a' több helyeken felásott cserépaterák.

II.

Különbféle ékességek.

1. Egy hajtő (acus crinalis) szép fejér csontból, harmadfél hüvelyk. hosszuságu, felső részét helyesen faragott asszonyi kép diszesíti. — Egy másik, ugyan fejér csontból készült hajtőnek felső része kifaragott kézzel ékeskedik. — Hajtő veres gyántából (Bernstein), hosszusága három hüvelyk. és két vonás, vége kalán forma. — Tizenöt darab hajtő részént csontból részént rézből, egyik végeken hosszukás lyuk vagyon a' hajba font pántlikának behuzására, egyébként sima munka. — Nyilformára faragott két csont-vesszőcske, felső részek eltöredezett 's csak hegyes végek maradott épen. Illy csont-vesszők találtattak Franczia országban is, mellyekről emlékezvén Grivaud de la Vincelle azokat olly eszközöknek tartja,

mellyekkel a' fazekasok különbféle czifraságokat karczoltak a' még ki nem égetett edényekre; hanem Büsching a) igen drága eszközöknek itéli azokat illy közmunkára. Mi ezeket is haj-választó töknek tartjuk, millyenekkel a' Római asszonyok hajaikat fejek' tetején kezdve le homlok felé két részre választották, hogy ezen külső jegy által különböznének a' leányoktól, kiknél ezen főékesítés nem volt szokásban. Tertull. de Veland. Virg. C. 12. „Simulque se mulieres intelle-„xerunt, vertunt capillum, et acu las-„civiore comam sibi inserunt, crini-„bus a fronte divisis, apertam profes-„sae mulieritatem". A' hosszukás lyukkal bélyegzett hajtőket Montfaucon b) igen ritkáknak és minden bizonnyal hajtőknek állítja, sőt egy Római, illy hajtővel diszeskedő asszonyi fejet is ád elő Tab. LXXXVI. 16 kép.

Melly sokféleképen szokták viszált hajaikat fürtökbe szedni 's öszvefonogatni a' Római asszonyok, láthatni Ovidiusnál, ki inkább akarná valamelly terepély tölgyfán a' makkot megszámlálni, mint a' hajékesítéseket mind felhordani. De arte amandi III. nevü munkájában ezen szépérzésü iró azt tanácsolja a' hosszukás képü asszonyoknak, hogy hajokat homlokokon mind a' két részről simán lefésüljék, ellenben füleik felett vastagabb fürtökben lebegni engedjék; a' kerékképüeknek pedig azt javasolja, hogy homlokok felett hajokat felhajtsák, és füleiket egészen fedezetlenül hagyják. Az eszes, a' módinak szabásait arczájik' természeti formájával ügyesen öszveegyeztetni és minden hajékesítést testalkotásokhoz legkellemetesebben hozzá símitani tudó asszonykák mosolyogni

a) Jahrbücher der Literatur. Wien. 1819. 6. B. 166 lap.
b) Antiquitates Graecae et Romanae mint felebb.

fognak,

fognak, hogy a' szépnek ezen régi mestere titkaikat elárulta: az a' legszebb hajcsinosítás, melly az arczának legékesebb kerekdedséget ád (Böttiger Morgenscenen im Putzzimmer der Römerin Sabina. Leipzig 1803). Átaljában a' Római asszonyok hajékesítése kétféle volt. Vagy hajok' egy részét melegített vassal fürtökre fodorították, és ezeket a' többi simán lefésültektől aranyos, néha gyöngyökkel kirakott pántlikával elválasztották; vagy hajokat több ágra fonták, és ezeket egymás felébe kerülő tekercsekbe hajtván, a' fötetőn, hol egy vastagabb üstök a' többi közül kiemelve díszeskedett, hosszabb hajtővel átszúrták 's így a' szétbomlástól megőrizték. Ezen kétféle haj-ékesítésnek egyesítéséből származott a' harmadik, melly elölről fürtökből, hátul öszvefont tekercsekből állott. A' hajtők néha üregesek voltak, 's üregeikben méreg lappangott végső menedékül a' kétségbe esésben. Cleopatra így ölte meg magát Dio' bizonyítása szerént. Különös! mai nap azon tartományokban, hol a' Vámosoknak argus szemeik vagynak, hajfodraikban az asszonyok tiltott portékákat rejtenek el. Hajdan azokban méreg rejtezkedett. Ki nem csudálja ebben is a' régieknek hősi, őszinte módját? ugyan Cassius Diónak bizonyítása szerént Fulvia illy hajtővel szurdalta öszve a' megölt Cicerónak olly ékesen szóló nyelvét. Azonban igen természetes, hogy a' Római asszonyok azon sok ágú tekercseket nem mind tulajdon hajokból készítették a), hanem a' Vendég-hajak is

a) Mikor a' Római hölgy, legalább az elől-ülő, haját ékesítette, nem csak tükrével tanácskozott, hanem a' mindenkor jelenlenni szokott öregebb asszonnyal is admota quelanis emerita quae cessat acu mint Juvenalis VI, 497 mondja. Ekkor ha valamelly hajfürt nem állott tetszése szerént, milly kegyetlen-

már akkor szokásban voltak. Alig esmerkedtek meg a' Rajnánál meggyőzött Németekkel a' Rómaiak, azonnal a' vereses haj módidühbe jött. Plinius XV, 24. mondja, hogy a' Római asszonyok éretlen apró diókkal festették veresre hajokat, e' végre ugyan Plinius szerént XVIII, 12. galliai szappannal is éltek, és Valerius Max. I, 5. szerént: capillos cinere rutilarunt arany-porral behintették, sőt megrabolták a' Német asszonyok' fejeit, hogy idegen ékességgel büszkélkedhessenek. Ovid. Amor. I. 14. 23.

Nunc tibi captivos mittet Germania crines;
Culta triumphatae munere gentis eris.

Ezért Rómában nagy kereskedést üztek ezen vendég-hajakkal.

2. Három pár arany fülbevaló, sima munka. — Egy arany-függő csüngövel. — Egy arany-függőnek töredéke rubint kővel. — Egy pár hosszukás réz-függő. — Az aranyok igen helyes munkák és a' Római arany-müvesek' ügyességét bizonyítják. Füleikben függőket hordozni közszokás volt a' Római férjfiaknál és asszonyoknál, a' mi az utólsóknál későbben szörnyü fényüzéssé vált. Az asszonyok néha csak egy, 's ezért uniónak nevezett, nagyobb drága követ hordoztak füleikben, és nem csak az előkelőbb asszony, hanem a' szabadosné 's az öröm-leány is így ékesité magát, vagy legalább arany-csüngövel (stalagma). Illy drága kövekről mondja Seneca de vita beat. c. 17. „quare uxor tua locupletis domus censum auribus gerit"?

séget szokott a' bosszus szép elkövetni szoba leányán, eleven színekkel leírta Juven. VI, 485—500. Mart. II, 66. Ovidi. Art. Am. III, 235—243. Amor. I, 14. 13—18.

Vetélkedvén a' Római hölgyek, két három sőt négy drága követ is öszvefüztek egy függőbe. Ezeket nevezték tisztelet jelentőknek (elenchus), és az asszonyoknál a' Vestalis szüzek előtt menni szokott poroszlók helyett szolgáltak. Innen Seneca de tranqvill. II, 15. „Quid refert, quantum (mulier) habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures". Juvenalis VI. 457.

Nil non permittit mulier sibi, turpe putat nil
Cum virides gemmas collo circumdedit, et cum
Auribus extentis magnos commisit elenchos.

A' szegényebbek csak rézfüggőket hordoztak, millyen a' felebb említett egy pár, Ovid. Met. X. 115.

3. Különös emlékezetre méltó, hogy az egyik Római sírboltban a' mai arcza-pirositótól semmiben sem különböző, piros arcza-festék találtatott, és e' gyüjtemény' ritkaságait neveli. A' Római hölgyek az arcza-pirositót a' Görögnéktől tanulták. Már Plautus emlékezik a' piros arczafestékről Most. I, 3. 101. Truc. II, 11. 35. — Ovidius de art. amand. sok illyen arczafestéket számlál elő. Nevezetes volt a' híres Poppaea Sabinától Poppaeanumnak nevezett festék, mellyet tectoriumnak vakolatnak mond Juvenalis Sat. VI, 461. Arczájikat téjben áztatott kenyérrel Juv. II, 107. vagy bablisztből és rizskásából készült péppel bekenegették, hogy gyengébbek legyenek; valamint hogy fejérebbeknek lássanak. Szamártéjjel mosogatták. Plin. XXVIII, 12. Dio LXII, és festékekkel megirták. Ovid. Art. Am. III, 199.

Scitis et inducta candorem quaerere cera,
Sangvine quae vero non rubet, arte rubet.

Szemöldökeiket feketére festették, nehány vonással mind a' két részről meghosszabbitván. Juven.

II, 93. A' Római asszonyok' ebbéli gyengeségét élesen érdekli. Mart. IX, 38. Söt a' férjfiak is illy hiúságra vetemedtek. Sveton. Otho. 12. Juv. II, 104.

4. Tizenkét darab arany-borsó (bacca), kevessé hosszasak 's lyuk megy rajtok keresztül, hogy igy felfüzetvén gyöngy (monile) gyanánt szolgáljanak. — Két füzet gyöngy esmeretlen szerből. — Egy füzet nagyobb darabokból álló gyöngy, közepén egy darab bányakristály. — Egy füzet hosszukás zöld és szegletes kék nagyobb üveg-darabokból, közben közben aranyozott darabokkal. — Két füzet hosszukás és szegletes üveg-gyöngy. — Egy füzet veres gyánta gyöngy. — Két füzet fekete csont-gyöngy. A' gyöngy különös ékessége volt az asszonyoknak, és készült drága kövekből, aranyból. Seneca Med. III. 573. Claudian. in Ruf. I, 187. Szokás volt két három füzetet öszvefoglalni, mellyek közül az első szorosabban alkalmaztatván, tulajdonképen nyakszorító volt, a' másik és harmadik tágasabban lógván a' mellyen feküdt, söt a' kebelben mélyebben is leereszkedett. A' felső füzet néha csupán drága kövekből állott és a' másik kettőben is a' gyöngyök drága kövekkel váltogattattak. A' gyöngyfüzeteket lineának vagy linumnak nevezték, és innen jött a' nyakszorítónak monolinum, dilinum trilinum nevezete, mint az csak egy, vagy két vagy három füzetből állott. A' leirt gyöngyök szegényebb sorsuaké voltak, mivel nagyobb részént csak üvegből valók; ámbár a' drágább szerből készültek közé is vegyítettek illy üvegklárisokat, mint ezek irója jelenlévén egy sirboltnak felásásán, látta miként szedegette ki a' munkás a' nyirkos földből azon helyen, hol az eltemetett testnek nyaka feküdt, az üvegklárisokkal elegyes aranygyöngyöket.

5. Két aranykapocs (fibula), egyik rostélyt ábrázol, hosszusága egy hüvelyk. és nyolcz vonás; a' másik T betüforma; hosszúsága két vonás. — Huszonegy darab különbféle nagyságú és formájú rézkapocs. — Két darab igen nagy rézkapocs. Többnyire mind igen egyszerüek és az ideggel felkészült ívhez hasonlítanak: az ivnek egyik végén tőforma vékony, néha öszvetekert drót vagyon megerősítve, az ivnek szinte másik széléig ér, hol valamelly lyukba tolatott. Illy kapcsok több helyeken, még Német ország különbféle vidékein, mint Thuringiában és Silesiában is találtattak a) és nagyon fontos kérdés: valljon azon kapcsok mind Római készitmények e? ámbár készítések mesterségbéli nagy ügyességet látszik kivánni. A' Rómaiak ezekkel ruhájik' csucsait foglalták öszve és övöket testekhez szorították. Mikor a' ruha' csucsainak öszvekapcsolására szolgáltak, a' ruhának mindenik csucsán feszesen álló gyürüvel megtoldott érczlapnak kellett megerősítetnie, mellyek egymásba huzatván, 's rajtok a' kapocs' tője átdugatván, a' ruha' két végét öszve foglalták. Belső, kevéssel a' térden alól érő ruhájokat, a' tunicát szokás volt nálok övvel leszórítani és puhaság' jele volt erősen leszorított tunica nélkül nyilván megjelenni; ezért mondotta Sulla Caesárról: ut male praecinctum puerum caverent: Sveton. Jul. 46. — Az utólszor említetteknek nagysága azt látszik mutatni, hogy a' szobákban az ablaklepel' feltartására szolgáltak; de ellenben a' két első aranykapocs olly finom, hogy azok közvetetlenül a' ruhára tüzethettek, mint a' most ismét — még a' férjfiaknál is szokásba jött mellytök, és igy azokat

---

a) Jahrbücher der Literatur. Wien 1819. 6. B. 165. lap.

az asszonyok mellyeken tüzték ruhájokba. A' katonák arany vagy ezüstkapcsokat kaptak jutalomúl Liv. XXXIX. 31. A' férfi nemzőtag' kupbőrét is illyenekkel szorították öszve részszerént egészség miatt Celsus. V. 25, részszerént más okból. VI, 73. — Marczial. VII. 82. XIV, 215.

6. Két darab ezüst karkötő (armilla.) — Húsz darab réz karkötő. Némellyek czifrasággal vagynak megkülönböztetve, egyik öszvefont rézdrótokból áll, és rugósságát jól megtartotta. A' karkötő a' férjfiaknak és asszonyoknak közékessége volt Plin. XXXIII. 2, és majd tiszteletet, majd szolgaságot jelentett. A' katonák hadi tetteit illyenekkel is szokták megjutalmazni. Bal kezeken viselték Liv. I. Készültek aranyból, ezüstből, elefánt csontból, azután rézből és vasból; amazokat a' gazdagabbak, ezeket a' szegényebbek hordozták.

7. Három aranygürü onyx drága kövel, sima munka. — Hat különbféle ezüst-gyürü, egyik onyx kövel, mellybe ló vagyon vésve. — Egy igen jól megmaradott szép gyürü bányakristályból (Bergcrystall), kő helyett egy Római férjfiúnak aranymellyképe díszesíti. — Nyolcz veres gyánta-gyürü: kettőn asszonyi fő, egyen gyermek, kettőn kutyácska, egyen macska vagyon helyesen kifaragva; kettő sima munka minden ékesítés nélkül. — Tizenkét réz-gyürü, sima munka. — Három darab gyürübe való onyx kő, bevésett esmeretlen figurákkal. — Rómában eleintén csak a' tanácsosok és lovagok viseltek arany gyürüt, azután azok, kik vagy a' hadban magokat megkülönböztették, vagy más érdemeket tettek Cicero Fam. X. 31. Sveton. Jul. 39. későbben a' Császárok alatt a' legcsekélyebb okért megengedtetett aranygyürüt viselni; a' köznép ezüst és a' szolgák vasgyürüket hordoztak Stat. Sylv.

III. 9. 144. ezért Plautusnál Casina. III, 5, 63 a' szerelmes vén aranygyürüt igér Pardalisca szolgaló leánynak, ha kivánságát teljesítheti. Idővel annyira ment a' fényüzés, hogy télen nehezebbeket, nyáron könnyebeket, viselnének. Innen az annuli semestres mondás, Juvenal. VII, 89.

Semestri vatum digitos circumligat auro.

Szokás volt a' gyürüket öseiknek, barátjaiknak fejedelmeiknek és különbféle isteneknek bevésett vagy kiálló képeivel ékesiteni. Eleintén vétek lett volna a' férjfiaknak egy gyürünél többet hordozni, Horatius' idejekor már hármat viselni gyengeségnek tulajdonittatott, ki így feddi Priscust Sat. II, 7. 8.

Saepe notatus
Sum tribus anellis, modo laeva Priscus inani.

Végre mindenik ujokon hordoztak vagy egyet vagy többet Mart. XI. 59. a' mi nagy puhaság' jele volt. — Emlékezik ugyan Artemidor II. 5. a' gyánta gyürükről: „Succinei et eburnei et quicunque alii fieri solent, „solis mulieribus conferunt" 's azt is tudom, hogy a' Római asszonyokban egyik különös szépségnek tartatott az újak' vékonysága és gömbölyegsége Prop. II, 2, 57, mindazáltal tekintvén a' gyánta' töredékenységét 's ezen gyürük' lyukainak kicsinységét, nem hihetem, hogy azokat újaikon hordozták volna. Hanem talán ezeket és a' bányakristály-gyürüt is csak nyakokban derékokon övedzőjekről a' csinosan készült kulcsokkal, legyezővel és egyéb csekélységekkel együtt lefügve viselték az asszonyok. Honnan hihetőleg a' férjektől feleségeiknek nevek' napján vagy Martius' elsőjén adatni szokott ajándékok voltak. Juven. IX. 50.

En cui tu viridem umbellam, cui succina mittas
Grandia, natalis quoties redit, aut medium ver
Incipit, et strata positus longaque cathedra
Munera foemineis tractas secreta kalendis.

8. Ugyan ezt állithatni ezen gyüjtemény' következő gyánta darabjairól. Vagyon egy nagyobb darab, mellyre megmellesztett lud és e' mellett fekvő hal vagyon kifaragva. — Egy másikon három emberi kép vagyon helyesen kimetszve 's az egész darabon végig lyuk megy, mellynél fogva vagy valamire reá tolni vagy felfüggeszteni lehetett. — Egy darab makk veres gyántából és egyéb illyen töredékek. A' sárga gyánta eleintén a' Rómaiaknál igen drága és még az aranyt is felül haladó értékü portéka volt, kivált mivel a' belőle készült tárgyak hordozása is orvosló szernek tartatott a) hanem utóbb nagyon megsokasodván közékességgé vált, Plinius XXXVII, 2, azt mondja, hogy az ő idejében a' gyántafüggőket csak az asszonyok kedvelték.

---

a) Glesaria (insula) dat crystallum: dat et succinum, quod Germani gentiliter vocant glesum. Qualitas materiae istius summatim antea, Germanico autem Caesare Germaniae oras scrutante comperta arbor est pinei generis: cuius mediale autumni tempore succino lachrymat. Succum esse arboris de nominis capessas qualitate. Pinum vero, unde sit gignita, si usseris, odor iudicabit. Pretium operae est ire longius, ne padanae svlvae credantur lapidem flevisse. Hanc speciem in Illyricum barbari intulerunt: quae cum per pannonica commercia usu ad transpadanos homines foret devoluta: quod ibi primum nostri eam viderant, ibi et natam putaverunt. Munere Neronis principis apparatus omnis absque succino inornatus est, nec difficulter, cum per idem tempus tredecim millia librarum rex germaniae ei dono miserit. — — — — Quod medatur multis vitalium incommodis: medentium docuit disciplina. Jul. Solinus de situ orbis Cap. XXXIII.

9. Két kisded, csak nem egészen gömbölyü aranybulla, zárva. — Egy hasonló bulla rézből zárva, — Egy felnyitott rézbullában talált fügyökér az ezt boritotta vászonnal együtt. A' volt tulajdonos ezen gyökeret és vászondarabot a' mindenik felől való megvizsgálhatás végett két üveg közé záratta. — Illyen bullákat pántlikára vagy lánczocskára függesztve hordoztak a' gyermekek, és nyakokból szinte mellyekig lelóggott. Az atya szokta gyermekeinek mindjárt születések' napján nyakokba akasztani Plaut. Rud. IV. 4, készültek aranyból, rézből, 's csak a' nemesebb eredetü gyermekek hordozták; a' közemberek' és szabadosok' gyermekei pedig ezek helyett szíjakat hordoztak (bulla scortea vagy signum de paupere loro), mint Juvenalis V, 165 nevezi. A' fiú gyermekek felnevekedvén 's természeti tehetségeiknél fogva az önkormányozásra alkalmatosak lévén, bullájikat a' házi istenekre akasztották Pers. V. 31. és letévén a' veres prémü togát tiszta fejérbe öltöztek. Propert. IV. 1; a' leányok pedig addig hordozták, míg férjhez nem mentek. A' győzödelmes hadi vezér is a' diadalmi pompában nyakán bullát hordozott, vagy azt szekerére kötötte, hogy az irigység neki ne ártthasson Macrob. Sat. I, 6, és a' nyert pompa miatt ne dölyfösködjék. A' felnyitott bullában talált gyökér millyen fünek gyökere, vizsgálják meg a' füvészek. A' bübáj ellen különbféle növevényeket használtak a' régiek: borostyánt, galagonyát, balha-füvet és a' Rómaiaktól baccarnak nevezett (Márton szerint: kapotnyák, Asarum europaeum Lin.) illatozó gyökerü füvet Virgil. Eccl. VII. 27. 28.

Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingva futuro.

10. Egy félhüvelyk. magosságu valami zöldes szerből készült oszlopocska, a' férjfiú nemzőtag kiállva rája metszve, felső részén kis füle vagyon, mellynél fogva fel lehetett függeszteni. — Egy nyolczadfél hüvelyk. hosszuságú és négy hüvelyk. három vonás szélességü fejér vad márvány kövön felül emberi arcza vagyon kifaragva, alól férjfiú nemzőtag bevésve. — Egy asszony veres agyagból, fejét valami különös fökötő fedi, mellynek csucsai fülei mellett lelógnak, kezei és lábai megcsonkítva, olly helyeztetésben, mintha négy kézláb állana, nemzőrésze hátulról kilátszik. — Bübáj ellen mentőszernek (amuletum) két töredéke, egyik szivet ábrázol, a' másik négy szegletü, mind a' kettő rézből. — Egy kis ezüstkéz, mintegy másfél hüvelyk. hosszuságu, hüvelyke a' mutató újhoz szoritva. — Egy pontocskákkal jegyzett aranyholdocska, közepén füle vagyon, hogy fel lehessen akasztani. — Egy kis ezüstholdocska, füle eltöredezett. A' nemzőtagot ábrázoló emlékek mainap a' fajtalanságról vádoltatnak, holott a' régieknél igen közönségesek voltak 's koránt sem illetlenek. A' történet és régiség nyomozónak nem szükséges félnie ezen emlék' vizsgálásától, ha ezt tiszta történeti és tudományos szellemmel, minden rosszúl titkolt kivánciságnak vagy épen a' rosszúl fedezett kétértelmüség' nyilatkoztatásának elmellőzésével viszi végbe. A' régieket a' nálok szokásban volt nagyszámú phallus képek (így nevezték ezeket) nem ingerelték fajtalanságra, ezek nálok a' termékenységnek 's bőségnek abrázolatai, az isteni tiszteletnek legszentebb tárgyai voltak, és tiszteltetések az akkor esmert és lakott, egész világban elterjedett. Az Aegyptusi Asszonyok, ha Herodotusnak II, 48. hitelt adunk, Osiris' innepén muzsika-

szóval körülhordozták a' phallusokat, és tiszteltetéseket az ujonnan felfedezett emlékek is bizonyitják. a) Indiában a' régi időktől fogva mai napig szokás az asszonyoknál nyakokban illy phallusképeket hordozni, mellyeket a' menyegző' alkalmával ők ugyan férjeiktől, ezek pedig a' braminoktól nyernek, sőt a' két különböző nem közösülését ábrázoló Pulleiar nevü képeik is vagynak b). A' görögökről bizonyítja Lucianus de dea Syria, hogy Bachus ezen istenasszony' temploma

---

a) Jahrbücher der Literatur Wien. 1818. I. B ezen munkának: Description de l'Egypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Egypte pendant l'expedition de l'armée française, vizsgálásában.

b) Noch jetzt ist in Indien die Umhängung des Tali (phallus) einer Art von Amulete, welches der Bräutigam der Braut anhängt, die entscheidendste Cerimonie der vollständigen Vermählung. Siehe die Fundgruben des Orients V, 155 ff. mit Hinweisung auf das Capitel über die Vermählung in Sonnerac's Voyages etc. Jahrb. d. Lit. Wien. 1823. 24. B. Amt. Blatt. 27 lap. — Diese, welche Sing oder Singam genennt werden, sind mit dem Lingam überall in den Vorhöfen der Pagoden der öffentlichen Verehrung ausgesetzt, wie vor den aegyptischen Tempeln die Sphinxe und Obeliske als ursprüngliche Singams und Lingams aufgestellt waren. Dasz in dem alten Naturdienste alle Pfeiler, Säulen, Thürme und Obelisken ursprünglich nichts anders als Vorstellungen des Phallus waren, ist wohl nicht zu bezweifeln. Die Spuren von dieser indischen und aegyptischen Lingams-Feyer finden sich noch heute in verschiedenen europäischen moslimischen Sitten und Gebräuchen. Maurice hat (in seinen indischen Alterthümern VI. Bd. Seite 87—94.) das indische am 1. May gefeyerte Lingamsfest mit unseren nordischen Mayfesten zusammengestellt, und gezeigt, dasz der Maybaum ursprünglich nichts anderes als ein aufgepflanzter Phallus ist. Eine Meinung, der auch Payne Knight in seinem neuesten Werke (An Inquiry into

előtt két phallusképet emelt és utánazására Bachusnak is emeltek a' görögök. Ezektől ezen szokás a' Rómaiakhoz eljutott, kiknél Sz. Ágoston' bizonyítása szerént a) Liber pater' innepén a' phallust nagy pompával szekeren körülhordozták és azt mindenek' láttára a' legtiszteletesebb asszony megkoronázta. A' Németeknél a' felásott emlékek' utmutatása szerént hasonlóan szokásban volt. b) Mexicóban ott találták ezen szokást a' Spanyolok, a' Franciáknál a' 16-dik században némelly maradványait még lehetett látni, sőt némelly nyomai még ma is fenvagynak Olasz országban. — Ezen képeket mások is ugyan, de főkép az asszonyok hordozták. Legnagyobb szégyenére vált az asszonynak a' házasság' terméketlensége; nem csuda tehát, hogy azt minden erejéből törekedett eltávoztatni. Juvenal. II. 137.

---

the Symbolical Language of ancient art and Mythologie. London 1818. §. 23.) beypflichtet; und statt des Phallus, der den alten Hochzeitsaufzügen vorgetragen ward, werden noch heute bey allen orientalischen Hochzeitsaufzügen aufgeputzte Palmenbäume vorgetragen. Jos. v. Hammer in Jahrb. d. Lit. Wien 1818. 2. B. 332. lap. — Der Lingam (die vereinigten männlichen und weiblichen Geschlechtstheile, oder zuweilen auch nur die männlichen) ist ein bloszes Symbol des Schiven, dem er, als Erzeuger aller Dinge beygelegt wird, und überall, in Tempeln, Schulen oder als Amulet den Schivadienst bezeichnet. Rhode in Jahrb. d. Litt. Wien. 1821. 13. B. 143 lap.

a) De Civitate Dei l. VII. Cap. 21. de turpitudine Sacrorum, quae Libero celebrabantur.

b) Auch in deutschen und slavischen, Urnen fehlen solche priapäische Stücke nicht. Der ausgezeichneten Genauigkeit und Sorgfalt des Hrn. Prediger Jakobi zu Neumarkt in Schlesien glückte es ein paar solcher überaus kleiner Gebilde in einer Urne zu entdecken. Büsching in Jahrb. d. Liter. Wien 1820. 11. B. 81. lap.

Tormentum ingens nubentibus haeret.
Quod nequeunt parere, et partu retinere maritos.

Semmit sem mulasztott az el tehát, ámbár az illendöség és tisztesség szenvedett is általa. Ezért folyamodott bizodalommal Priapushoz; a) és ha talán könyörgése sikeretlen leve, nem kéméllette meztelen hátát a' bizonyos napokon meztelenül 's bódultan, kecskebak' böréből korbácsokkal felfegyverkezve az utszákon futkozó papok' irgalmatlan ütéseitől, Ovid. Fast. II, 445. Semmi imádságban, áldásban vagy orvosságban sem helyeztetett annyi bizodalmat, mint ezen titkos erejü ütésekben. Ovid. II. 425.

Nupta quid expectas? Non tu pollentibus herbis
Nec prece, nec magico carmine mater eris.
Excipe faecundae patienter verbera dextrae:
Jam socer optati nomen habebit avi.

ámbár ezen orvoslás is néha sikeretlen volt. Juvenal II, 139.

Nil animis in corpora puris
Natura indulget. Steriles moriuntur et illis
Turgida non prodest condita pyxide Lyde.
Nec prodest agili palmas praebere Luperco.

A' férjfiak is hordozták. Arnob. V. különösen a' gyermekek Varro. VI de lingv. lat. Ide tartozik a' kéz is, kivált a' phallusokon, és tudjuk, hogy az úgy nevezett fügemutatás vagy a'

a) Jam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine: ubi rubens et sudans, si est ulla frons in hominibus, astabat forsitan et maritus: et quod in celebratione nuptiarum super Priapi scapum nova nupta sedere iubebatur. S. Augustinus de Civit. Dei cap. XXIV.

hüvelyknek a' két első új között való át dugása mentőszernek tartatott a' bűbáj ellen. Erre arányzott Cario Plautusnál Mil. V. 1. „Faciam, quasi puero in collo pendeant crepundia" igy szollítván a' buját, kit férjfiuságának elvesztésével fenyeget. Tudva vagyon, hogy a' kezek' bűbájos öszvekulcsolása Hercules' születését meggátolta Ovid. Metam. IX. 285—323; hogy ne segítené tehát a' szüléit a' fügemutatás? Hogy ne igérne a' Minervának szentelt kéz szerencsés szülést, bölcs és erős gyermekeket? Holdocskákat azért hordoztak az asszonyok Macrobius szerént, mert nagy behatást tulajdonítottak neki az emberi testre, tapasztalván, hogy némellyek a' hold' nevekedésével nőnek, fogytával kissebbednek. A' fogantatásra legalkalmatosabb időnek tartatott a' hold úja vagy fogyta, sőt a' hold segitségül is hivatott a' vajudóktól. Cicero de Nat. deor. II. 27.

11. Egy tekeforma (conicum) edényke drága kenet' tartására, veres gyántából, három hüvelykn. magosságú. — Két csontszelencze (pyxis) fedéllel fedve, két hüvelyk. magos. Az első valamelly Római asszony öltöző asztalkáját diszesithette 's drága kenetet tartó edényke, mellyekben drága keneteket vittek a' haltnak számára, és ha a' test meg nem égettetett, a' haltnak mellyére tették; ha pedig megégettetett, az öszveszedett, borral és téjjel megmosott 's szél által kiszárított csontokat a' drága kenettel elegyítve tették a' hamvasedényekbe, mint Plinius XII. 18 Nero' Poppaeájáról bizonyitja. Mennyit pazarlottak ezen kenetekre a' Rómaiak, kitetszik a' többek között abból, mit Plin. Ep. V. 16. Fundanusról említ.

12. Kerekes érctükör, átmérője három hüvelyk, négy vonás. — Két töredezett érctü-

kör, egyiknek átmérője négy hüvelyk. — Egy más illyen érctükörnek töredéke. — Tükrök' érczfogantyúja öt darab. — A' régiek átaljában véve, érctükrökkel éltek, és még nagyon kétséges, ha esmerték e az üvegből készülteket. Formájok többnyire kerekes vagy csucsháránték os (ellipticus) volt, alul fogantyú, felül néha gyürü rajta, hogy igy a' tükröt tartani vagy felakasztani lehessen. Említetnek ugyan a' Római törvénykönyvben a' falakra függesztett tükrök, sőt Seneca' és Plinius' idejében már olly nagy ezüsttáblák is voltak, mellyekben egész testét megláthatta az ember; azonban jobbára csak a' mondott formájok volt. Ezen formát tökéletesen lerajzolva láthatni Venusnak az astronomiai és a' réznek chemiai jelében (♀) mivel a' tükrök Venusnak voltak szentelve 's rendszerént megezüstözött cyprusi rézből készültek; ámbár a' mai chemicusok' vizsgálása azt mutatja, hogy különbféle érczeknek, úgy mint ólomnak, czinnek, ezüstnek, és zincumnak vegyitéséből is állanak. Az illy tükrök hazánkban felette ritkák.

13. Két szőrszedő (volsella) rézből, hoszszuság négy hüvelyk. egészen hasonlók a' mai tüzfogókhóz vagy csipővasakhoz. Illyenekkel tépegették ki arczáikon nőtt apróbb szőreiket a' Római asszonyok, sőt a' férjfiak is, kivált a' honalban nőtt 's büzt okozni szokott szört illyen fogócskákkal szedették ki ferdés után, 's azért e' foglalatosságra a' ferdőházakban bizonyos emberek voltak rendelve. Nem csak hónaljok' szőrét pedig, hanem karaikon és lábak' szárain nőtt szőreiket is kitépették, mivel keztyük és harisnyák nélkül járván, karaik és száraik szembe tüntek. Azonban a' szőr' kitépetése, kivévén a' hónalban nőttet, a' férjfiaknál mindég nagy puhaság' jelének tartatott. Cicero pro Rosc. Comoedo. 7. Plinius Epis. 29. 1.

III.

Házi eszközök.

1. Három kicsiny r é z k u l c s, nyeleik gyűrűformák, fogaik két sorban állanak hármasan. — Három r é z k u l c s, hosszus. két három hüvelyknyi, fogaik az ellöbbenieikéihez hasonlítanak. — Egy z á r r é z b ő l, a' gyürüs kulcs bele rozsdásodva. — Sok régi kulcsot láthatni majd mindenütt a' régiségek' gyüjteményében, többnyire rézből készítettek, formájok különbféle, fogaik majd többek majd kevesebbek és sokféleképen öszverakva. Ellenben a' zárok igen ritkák 's alkotásokat csak az emlék kövekről esmerhetni, vagy a' kulcsok' formájáról képzelhetni. A' gyürüs kulcsokkal hihetőleg a' kisebb szekrények bezárására 's felnyitására éltek, és ezeket hordozták az asszonyok derékszorító lánczocskáikon, mint a' házban nekik adott hatalomnak és birtoknak jelét. Mert a' Rómaiaknál szokásban volt a' menyasszonynak, mikor ferjének házához ért, a' házi kulcsokat átadni annak jeléül, hogy férje reá bizza minden vagyonjának őrzését: de a' mellyek azonnal elvétettek az asszonytól, ha férje el kivánt tőle válni. Ha pedig talán az asszony önként visszaadta azokat, ezzel kinyilatkoztatta, hogy a' házi örömökben nem akar többé volt férjével osztozni. Cicero Philip. II. 28. Egyébaránt akkor még korán sem volt annyi zár és kulcs a' különbféle szekrények' bezárására, mint ma, szokásban, azért azokat leszokták pecsételni. Innen a' pecsétnyomó gyürü is a' házi asszony kezében állott.

2. Két c s e n g e t y ü (tintinnabulum) rézből, egyik négyszegletes csucsoszlop forma (pyramid.) magossága egy hüvelyk. 's négy vonás, a' másik gömbölyü kisded, mind a' kettő peczek nélkül. Csengetyükkel adtak jelt házaikban cselédeiknek,

nek, a' ház' ajtajárá is függesztették, hogy a' bemenni akarók jelt adhassanak. Sveton. Aug. 91. Seneca de ira III. 35. Az éjjeli örök csengetyüvel adták egymásnak tudtára, ha valami történt Cassius Dio. LIV. 4. sőt temetéskor is a' halt test előtt ment a' csengetyühordozó, ki csengetése által mind az embereket a' temetéshez gyüjtötte, mind a' Dialis Flament megintette ne hogy a' halotthoz közelítvén, magát megfertőztesse.

3. Egy csapó-font (statera, Schnellwage) rézből, rudja két hüvelyknyi hosszuságú, a' fontok' helyei durván vagynak reá metszve, 's róla rézlánczocska függ-le, a' mérni való testnek felfüggeszthetése végett, ágassa (trutina) csak egy vagyon. A' Római pénzeken gyakran előfordúl a' mérőfont, mint az igazság' istennéjének adtributuma, de nem az illyen, hanem az úgy nevezett serpenyös mérő-font (bilanx). Azonban amaz is közszokásban volt, mint a' felásott sok csapó-font bizonyitja a). Mikor az atya felszabaditotta fiját az atyai hatalom alól, mindenkor jelen volt a' Libripens kinek ércz mérő fontjához ütötte pénzét a' fiút megvásárló. Innen a' kifejezés: libra et aere liberatum emittebat Liv. VI, 14.

4. Egy gyalog-orsó (fusus) csontból, közel egy lábnyi hosszuságú. Ezekről ezt jegyzi meg Plinius XXVIII. 2. „Hos ne mulieres per „itinera ambulantes torqueant, aut „omnino detectos ferant, quoniam id „adversetur omnium spei, praecipue„que frugum, pagana lege in pleris„que Italiae praediis cavetur". Mikor a' menyasszonyt férjének házához vezették, után-

a) Lásd Kunstblatt Nro 60. a' Morgenblatt mellett 1824.

na vitték a' rokkát és orsót házi foglalatosságának jeléül. Plin. VIII, 48. a' mint is a' régiebb időkben a' nagyobb tekintetü Római asszonyok általjában Ovid. Fast. II, 741. Liv. I, 57. későbben legalább némellyek a' fonással foglalatoskodtak. Igy Augustus, legalább házánál, ritkán hordozott felesége, huga, leánya vagy unokája nem készítette ruhát. Sveton. Aug. 73.

5. Egy jól megmaradt csont-nyelü kés, hosszusága egy láb, nyolcz hüvelyk. — Egy másik nyeletlen, harmadfél lábnyi hosszuságú, a' rozsdától sokat szenvedett. — Nyolcz darab nyeletlen, többnyire rozsda fogta kés. — Egy késnyél rézből, négy hüvelyk. hosszuságu, agarat ábrázol, mint ez nyulat fog. — Egy másik késnyél, három hüvelyk. tiz vonás. hosszuságú, mind a' két vége arany pléhvel beborítva. — Egy kis késecske, vasa a' rozsdától sokat szenvedett. nyele veres gyántából van, ép és macskát ábrázol, nyele két hüvelyk. hosszú. — Egy másik kis kés, vasa be.vagyon nyelébe hajtva, hanem a' rozsdától már nagyon megrontatott, nyele csontból készült 's embert mutat, hosszusága három hüvelyk. — Az elsök alkalmasint ollyanok voltak, mellyekkel a' papok az áldozni való marhákat leöldözték; a' két utólsó hihetőleg zsebkés volt; ezt mutatja kicsinységek és nyeleiknek töredékeny szere. Ezen két kés-nyél is példája, mennyire igyekeztek a' régiek még illy csekélységeknek is kellemetes formát adni.

6. Két márvány-színü sikér nagy cserép-tál (patena), átmérőjök egy láb és két hüvelyk. — Egy kisebb, de mélyebb szép veres cserép-tál (catinus). Horatius Serm. II. Sat. IV, 77. „angustoque vagos pisces urgere catino" mondván, azt akarta érteni, hogy a' nagy halat nagy tálban kell feladni, következőleg az illyen tálaknak különbféle nagyságát bizonyitja 's nyil-

ván megmutatja a' patena ,és catinus közt való különbséget, mert a' catinus' kerülete öszve szorította a' halat 's kiterjesztetni nem engedte, mint a' sikerebb patena. A' catinus' mélységére példa fordul elő Persius. V, 182. „rubrumque „amplexa catinum cauda natat Thyn- „ni", hol a' natat szó arra arányoz, hogy a' halat lével ették, a' mi a' tálnak mélysége nélkül meg nem lehetett volna. Rendszerént veres sinüek voltak, 's ezért Martialis XIV, 106. rubicundam pulvere testam nevezi azokat. — Egy ábrázolatokkal ékes, veres, kisebb cseréptal. — Három veres cserépcsésze, sima munka, finom agyagból. — Egy kis, fedeles, veres cserépedényke, különbféle czifraságokkal ékesítve, oldalán vékony cső vagyon, hogy a' hig testet ezen belőle ki lehessen tölteni, fedelén kis lyukacska hihetőleg a' göz' kibocsátására, finom munka, agyagja hasonlít a' Wedgewood földhöz. — Két kis veres cseréptálocska. — Fedőkkel fedett három, fekete 's hordóformájú cserépedényke, a' hordó formának egyik fenekén állanak, a' másikon a' fedő vagyon, az abroncsok kiállva vagynak reájok nyomva. — Tizenhat darab kis feketés cserépcsupor fedő nélkül. — Három egymással öszveragasztott sárga mázos cserépedényke. — Kétfülü kisded sárga mázos fazék. — Háromlábú fekete cserépedényke. — A' cserépedények nagy divatban voltak a' Rómaiaknál, mellyekre nevekedvén később a' fényüzés, annyit pazarlottak, hogy Plinius Hist. Nat. XXXV, 12. említvén azon szörnyü nagy tálat, mellyet Vitellius egy, különösen e' végre épittetett, kemenczében mintegy 30,000 tallérért égettetett, 's különös nagysága miatt Minerva' paizsának nevezett, illy szavakra fakadott: „eo pervenit luxuria, ut etiam ficti-

„lia quaedam pluris constent, quam „murrhina".

7. Egy füles üveg-korsó. — Tizenhárom darab négyszegletü füles üveg. — Négy darab két fülü kerekes üveg. — Nyolcz darab kerekes egy fülü üveg. — Két darab hatoldalú füles üveg. — Hat darab gömbölyü fületlen üveg. — Két darab nagyobb és öt darab kisebb, gömbölyü kétfüles üveg, réz fogantyúval és dugóval. — Két darab kisded kerekes üveg, aljokon kis vékony üveg-cső nyulik ki. — Egy darab üveg-töredék, különbféle színeket játszik, mint a' páva-toll. — Egy sárga mázos hordó forma cserépkorsó, szája a' hordó' derekán vagyon. — Két darab sárga mázos füles-kanta, vagy mint nálunk nevezik: szájas-korsó (amphora). — Öt darab kanta mázatlan. — Öt darab kétfülü veres kanta. — Egy darab három-fülü korsó. — Egy kétfülü 's csucsos-fenekü cserép-korsó, melly csak földbe vagy homokba dugatván állhatott meg. — Egy darab kétfülü, mind a' két oldalán emberi arczával ékesített kisded korsó. — Ötvenhárom darab résszerént fejéres, résszerént veres bugyogó korsó (guttus); fenekek rendszerént keskeny, hasok begyeges, nyakok hosszú és vékony, honnan a' higság csaknem cseppenként (guttatim) folyt ki belölök, innen a' guttus nevezet. — Ezen elszámlált üveg és cserépedények nagysága különbféle, egy mai iczétöl szinte nyolczig vagy tizig. A' Rómaiaknál ezek amphora, cadus, seria, dolium 's a' t. névvel neveztettek 's közszokásban voltak mindenféle higságnak: olajnak, bornak, viznek 's a' t. tartására; ezekkel éltek ök házaiknál a' mi fahordóink helyett, jóllehet a' fahordókat is esmerték, mint egyebek között Trajanus' és Antoninus' oszlopain láthatni.

Alkalmasint a' Rómaiaknak nem volt föld alatt való pinczéjek, mert sem Plinius XIV. 21. hol a' boros pinczékről 's készittések' módjáról értekezik, nem említi, hogy föld alá ásatnak, sem Vitruvius I., 4. sem úgy írja le, ámbár az illy szükséges és hasznos helyet el nem hagyta volna. Hanem mint a' Zsidóknál, Görögöknél és Plinius' XIV. 27. bizonyitása szerént mind azon vidékeken, hol nem erösen fagy, a' borral megtöltött cserépkorsókat szinte nyakig a' földbe ásták. Illyeneket talált Aegyptusban Infine mellett Wansleb. Sammlung der Reis. von Paulus III. Th. 366. lap. Szokásban vagyon ez ma is nem csak Schirvánban Missionsbericht XI. Th. 24. lap. hanem napkeletnek majd minden vidékein az utazók' bizonyitása szerént. Hogy a' bort érettebbé 's kellemetesebbé tegyék, illy cserépedényekbe töltvén, magasabb helyre rakták, kivált ha sokáig eltartani 's Horatiusként Od. III. 8. 11. fumum bibere akarták. Ide látszik arányozni Plinius Ep. II. 17. 13. midön Laurentium nevü lakását leirván, igy szól: „Est et alia tur„ris, in hac cubiculum, in qua sol na„scitur conditurque: lata post apo„theca et horreum, sub hoc tricli„nium." Ezért szólítja Horatius Od. III. 21. 7 igy a' korsót: descende Corvino jubente és Od. III. 28. 7.

Parcis deripere horreo
Cessantem Bibuli Consulis amphoram.

A' borral megtöltött edényeket szurokkal vagy mésszel betapasztották, hogy a' bor' ereje ki ne gözölögjön. Horat. Od. I. 20. 2.

Graeca quod ego ipse testa
Conditum levi.

az az: szurokkal vagy mésszel betapasztottam; a' consuloknak neveit, vagy a' bor' termésének esztendejét reá feljegyzették. Horat. Od. I. 28. III. 8. 12. Petronius c. 34: „statim allatae sunt amphorae vitreae diligenter gypsatae, quarum in cervicibus pittacia (az az: schedulae e membrana excisae vagy tabellae) erant affixa, cum hoc titulo: falernum Opimianum annorum centum. Innen eredett a' közmondás: de meliore nota. Cicero Fam. 7. 29. — Azon kisded gömbölyeg kétfülü üvegecskékben, mellyeknek fülein rézfogantyú vagyon és dugóval be vagynak zárva, mivel kicsinységek miatt sem téjnek, sem bornak, annál kevesebbé viznek tartására nem szolgálhattak, Beger' véleménye szerént a) hihetöleg drága keneteket vittek a' halottak' számára. — A' sok szint játszó felebb nevezett üvegtöredék megjegyzésre méltó, mert azon nyilván láthatni, milly változásokon megy által a' sok ideig földben lappangó üveg. Igaz ugyan, hogy Vopiscus in Aureliano említi Hadrianusnak Servianus Consulhoz irt levelét, mellyben a' Császár tudtára adja némelly, sok szint játszó 's egy Aegyptusi Pap ajándékozta, üveg ivó edények' átküldetését és Strabo l. XVI. mondja: „Audivi Alexandriae a „vitri opificibus esse in Aegypto „quamdam terram ad vitra opportu„nam, sine qua procedere non po„test versicolor illa et pretiosa vi„tri praeparatio": mindazáltal tekintvén a' nálunk felásott sirhalmok' szegénységét és azt, hogy tapasztalásunk szerént a' száraz földből kiásott régi üvegek jobbára legalább helyenként különféle szinekkel csillognak, holott a' nedves

a) Thesaurus Reg. et Elect. Brandeburg. Vol. III. 466 l.

földben találtattak az ő zöldes vagy fejér szineket megtartották, nem bátorkodom ezen sok szint másnak, mint a' föld alatt szenvedett változásnak tulajdonítani; annál is inkább, mert a' birtokomban lévő, hasonlóan sok szint játszó üveg felásatása olta fényéből igen sokat vesztett 's a' szép szín pillangók gyanánt húl le róla.

8. Egy gömbölyü üvegivópohár, magossága kilencz hüvelyknyi. — Egy teke-forma (conus) üvegivópohár, magossága nyolcz hüvelyk. — Egy hat, 's egy öt hüvelyknyi magosságú üvegivópohár. — Egy négy hüvelyknyi magosságu üvegivópohár, oldala négy helyen benyomva, hogy könnyebben meglehessen fogni. — Hat darab alacsonyabb, sima oldalú üvegivópohár. — Egy kisded veres cseréppohár, oldalán Jupiternek szakállos arczája helyesen kinyomva. — Négy darab füles fekete cseréppohár. — Hét darab részént fekete, részént veres, gerezdes, nagyobb cseréppohár. — Huszonnyolcz darab kisebb nagyobb cseréppohár. — Ivópoharaikat különbféle szerből készítették a' régiek: fából Virg. Ecl. III. 37. agyagból Tibul. I, 1. 43. üvegből Martial. I, 38. sárga gyántából, érczből, ezüstből, aranyból. Apul. Met. II: „Ampli calices variae „quidem gratiae sed pretiositatis „unius, hic vitrum fabre sigillatum, „ibi crystallinum impunctum, argen„tum alibi clarum et aurum fulgurans, „et succinum mire cavatum in lapi„dem, ut bibat". Néha különbféle bevésett vagy kiálló ábrázolatokkal. Cicero Verr. IV, 18. néha reájok függesztett példázatokkal (emblemata) Juvenal. I, 70. Martial. VIII; 51. 9. néha drága kövekkel voltak ékesítve. Martial. XIV. 109. Különbféle formájikra nézve különbféle neveik vol-

tak: calices, phialae, paterae, canthari, carchesia, scyphi, cymbia, scaphia, batiolae, culluli 's a' t. Némellyek szélesek, némellyek keskenyek, hosszukások vagy hajóformák; némellyek két, némellyek egyfülüek és fületlenek is voltak. A' fülek arra szolgáltak, hogy az egyiknél fogva a' poharat oda nyujthassa a' szolga, a' másikat pedig az inni akaró megfoghassa. Virgil. Ecl. VI, 17. Ovid. Heroid. XVI, 26. Ezeket Plinius XXXVI, 26. szárnyas poharaknak (calices pterati) nevezi, mivel füleik mintegy szárnyakat ábrázoltak. Szokás volt ivó-poharaikat megkoszorúzni. Tibull. II, 5. 98. „coronatus stabit et ipse calix", sőt a' poharakba is virágokat hintettek. Tertull. de coron. mil. és Propert. II, 24. 37.

Cum tua propendent demissa in pocula serta.

Azonban coronare cratera néha azt is jelentette: a' poharat tele tölteni. Virgil Georg. II, 528. Az ivást kisebb poharakkal kezdették, és nagyobbakkal végezték. Cicero Verr. I, 26. — E' két számban előadott üvegedények' helyessége 's finomsága mutatja a' Római üveg-csinálók ügyességét, 's az üveg készítésnek ekkori virágzását.

IV.

Különbféle müszerek.

Hét iróvessző (Stilus, graphium) rézből. — Kilencz iróvessző csontból. — Egy iróvessző violaszinü üvegből, hat hüvelyk. hosszuságú. — Egy iróvessző, vagy talán inkább hajtő fejér üvegből, felső részén valamelly ügyetlenül készült madár ül. — Ezen iróvesszőknek egyik vége hegyes, a' másik vagy kerekes vagy kalánforma lappal végződik. Mint tudva vagyon,

illyenekkel irtak a' régiek, hegyes végeikkel vésvén a' betüket a' viasszal beborított fa vagy csont táblákra a) és az ólomtáblákra is; ha pedig történetből valamit elhibáztak, megfordítván irósvesszejeket azt eltörölték és igy a' táblákra ismét újra irhattak. Honnan „Saepe stylum vertas" Horat. Sat. I, 10. 72. azt jelenti: munkádat sokszor igazítsd. Ezen nálunk talált irósveszszők vékonyak és rövidek; de hosszabbak és vastagabbak is voltak szokásban, mellyekkel tudniillik az ember' kara is átverethetett, mert Svetonius Jul. 28. szerént Julius Caesar, mikor az öszveesküdtek reá rohantak, Cassius' karát irósveszszejével átütötte. Irósvesszejek a' Rómaiakkal mindég velek volt, mivel a' városban kardot vagy gyilkot soha sem hordoztak. Azért hirtelen felboszonkodván ezekhez nyultak. Igy Erixon Római lovagot, mivel fiát halálra korbácsolta, a' nép irósvesszőkkel döfdözte agyon a' piaczon. Seneca de clem. I. 14. — Később a' gyakor megsebesítés' eltávoztatása végett, kivált a' tanuló gyermekek, az érczirósvesszők helyett csontból készültekkel éltek.

2. Egy gömbölyü 's mintegy félláhnyi hosszuságú réztok, a' bele zárt két, hihetőleg seborvosi vasmüszerrel: ezeknek egyike hosszukás gombra végződik, másika hosszas görbített lapát vagy is görbe vésőformát ábrázol. — Egy rézládácska reá tolható fedéllel, hosszusága négy hüvelyk, nyolcz vonás, széles. három hüvelyk,

a) Az irónak birtokában vagyon egy itten felásott és negyedfél hüvelyk. hosszu, másfél hüvelyk. széles, négy csont-táblácskából álló Római zsebkönyv (pugillaris). A' táblácskák' szélei mind a' kétfelől mintegy két vonásnyira magosabbak, mint sem közepeik 's igy megtarthatták a' beléjek nyomott viaszt.

magossága egy hüvelyk, belseje két rézlap által négy részre vagyon osztva. — Három darab négyszegletü tábla-palakőből (schistus,) egyik négy hüvelyk. hosszú, harmadfél hüvelyk. széles a' másik négy hüvelyk. és nyolcz vonás hosszú, és negyedfél hüvelyk. széles. — Nyolcz darab egyforma műszer rézből, nyeleiket a' rozsda megemésztette, megmaradott részek lapos, és tompa szegletre végződik. — Egy fekete karika esmeretlen szerből. — Egy emberi fejet ábrázoló rézdarab, magossága harmadfél hüvelyk. — hátulsó részén a' törést világosan láthatni, honnan valami müszernek ékessége lehetett. — Két, mint egy harmadfél hüvelyknyi hosszuságú csontdarab mindenik kétkét helyen keresztül furva és mind a' két oldalokon kihornyolva. — Két darab négy hüvelyk. hosszuságu, egyik oldalon lapos, a' másikon domború csont, végeik kerekesre szegve és mind a' két végeknél kettősen bemetszve, egyébként csak nem ollyan formák, mint a' papiros' simitására mai nap használtatni szokott csontok. — Egy ezüstkaréj (arcus,) közepe vastagabb, innen végei felé vékonyodva laposúl, és a' csak nem öszveérő végei hegyesek.

3. Négy pár csontkoczka, mind a' hat oldalok lapos 's reájok az 1, 2, 3, 4, 5, 6, számok két, ugyanazon középpontú bevésett kisded közökkel jegyeztettek, honnan ezek azon koczkák közül valók, mellyeket a' Rómaiak tesseráknak neveztek. — Harminczkilencz darab játszójegy (marke) csontból és valamelly kékes esmeretlen szerből. — A' Rómaiaknál közszokásban volt a' koczkajáték; ők nem csak tesserákkal, hanem más hosszabb mint széles, talusoknak nevezett koczkákkal is játszottak. Ezeknek négy lapos és két domború oldala volt, amazok 1, 3, 4, 6, számokkal bélyegeztettek meg; ezek pedig

szám nélkül hagyattak. Játékközben mindég négy vagy legalább három vagy két tesserával éltek. Mivel a' leirtak mind párosak, sirboltjaink' idejekor hihetőleg csak kettővel játszottak. Hogy minden csalárdság elkerültessék, a' koczkákat toronyforma, alól széles, felül keskeny 's belől gyürüs öblü szelenczébe (fritillus pyrgus, turricula 's a' t.) tették 's ebben megrázván kiboritották a' játszótáblára (forus vagy tabula lusoria.) A' legszerencsésebb vetés (Venus, jactus venereus, basiliscus) volt, ha a' tesserákon mind hat hat szám, a' tálusokon mind különböző számok estek; legrosszabb ellenben, a' (Canis, caniculae,) mkor a' tesserákon merő egyes, a' tálusokon pedig mind egyenlő szám esett.

Játszottak a' Rómaiak ostáblát is (duodecim scripta, vel scriptula, ludus latrunculorum). Ehhez tartoznak a' felebb említett játszó-jegyek (calculi vagy latrunculi). A' négyszegletü tábla, fából Petron. 33. elefánt-csontból Mart. XIII, 1. sőt grága kövekből is készült. Plin. XXXVII, 2. 's egy keresztül huzott vonás által két részre szakasztott tizenkét vonásra volt osztva, mellyeken mozgott a' tizenöt fekete és ugyan annyi fejér, vagy veres és fejér játszójegy. Ezek voltak csontból. Juvenal. XI, 132. üvegből Mart. VII, 72. néha ezüstből és aranyból. Petron. 33. A' keresztvonást (linea sacra) nem volt szabad a' jegyeknek átlépni, hanem ha kénytelenségből 's ekkor az ellenfél elfogta a' jegyeket. Egyébként a' különböző színü jegyek mint kötötték és fogták el egymást, láthatni Ovidiusnál Art. Amat. III, 358. és Trist. II, 477. 's követ. Ha jegyeit valamellyik játszó már mind az első vonáshoz mozditotta, az mondatott róla: ad incitas redactus. Plaut. Poen. IV, 2. 86. Némellyek szerént a' menetel koczka-vetés által határoztatott meg; de mások

ezt tagadják. Ezen utólsó esetben a' mai schah-játékhoz hasonlíthatott, 's talán innen vagyon, hogy valamint a' schah-játékban katonák, 's tornyok fordulnak elő a), úgy a' Rómaiak' ezen já-

---

a) Hogy a' Rómaiak' játékát a' Schah-játékkal öszve lehessen hasonlítani, nem leszen feleslegvaló az utólsóról e' következőket tudni: „Das Spiel (schah-játék) und sein Name sind ursprünglich in Indien zu Hause, von wo dasselbe unter Nuscherwan dem Grossen nach Persien eingewandert ist, wofür die Inder von den Persern um dieselbige Zeit oder schon früher das Spiel des Würfelbrets (Langen Puff) erhielten. Der Erfinder Ledschladsch (von einigen auch Sissa, der Sohn Daher's genannt) soll dasselbe zum Andenken des blutigen Krieges der beyden Brüder Thalhand und Gaw erfunden haben, um dem Schmerze der den Tod des einen dieser Prinzen, und den Sieg des andern überlebenden Mutter tröstende Nahrung zu gewaehren. Es ist also ein rein taktisches Spiel und alle darin gebrauchten Figuren finden ihre Stelle wirklich in der Feldschlacht. — — — Der indische Name des Spieles ist Tschaturanga, d. i. die vier Streitkraefte, worunter die vier Waffengattungen, aus denen eine indische Armee zusammengesetzt ist, nämlich: Elephanten, Pferde, Streitwagen und Fuszsoldaten, verstanden werden. — — — Diese vier Bestandtheile, wovon die drey ersten Pferde, Wagen und Elephanten bey uns (Reiter, Thürme und Laufer) jedes durch zwey, die Fuszgänger aber durch acht gleiche Figuren vorgestellt sind, werden durch den König (Schah) und seinen Feldfürsten (Fers), bey uns fehlerhaft die Königin, befehligt. Aus dem ursprünglichen Namen Fers haben die Franzosen eine Vierge und die anderen europäischen Nationen aus der Vierge eine Königin gemacht, deren Platz nirgends (am wenigsten aber bey den morgenländischen, wo die Frauen in den Haremen verschlossen sind) auf dem Schlachtfeld ist. Die Araber und Türken heiszen diese befehlführende Figur der Schlacht, diese Seele des ganzen Spiels, mit Recht den Wessir, weil der Wessir in allen Reichen des ganzen Morgenlandes die höchste ausführende Gewalt des Reiches so im Frieden als im Kriege in sich vereint,

tékában is katonákról, csata-rendről, ütközetről, ellenségről emlékeznek a' régiek, midőn leirják. Marti. XIV, 20. Lucan. ad Pison. 194.

---

und so im Kabinete als am Schlachtfeld den eigentlichen Befehl führt, während der Schah, nur im Hintergrunde, in majestätischer Ruhe, nie selbst thätig erscheint. Den Namen des Elephanten Fel haben die Franzosen als Fol übernommen, und durch diese blosze Verwechslung eines Vokals in den andern ist der indische Elephant zum französichen Narren, und dieser Narr bey den Deutschen zum Laufer, bey den Engländern gar zum Bischof (bishop) geworden. Nur bey den Italienern hat sich so der Name als die Verrichtung des Elephanten in dem worte Alfino oder Alfiere fast unverändert erhalten; dem Worte Fil ist blosz der arabische Artikel Al vorgesetzt, und das Geschäft des Elephanten, der die Fahne auf seinem Rücken trägt, damit dieselbe dem ganzen Heere desto sichtbarer sey, ist in der Bedeutung des Wortes Alfiere als Faehnrich berücksichtiget worden. Unsere Fähnriche sind also wirkliche Surrogate der indischen Elephanten, welche sich wohl als Träger der Heersfahnen, aber weder als Läufer noch als Bischöfe denken lassen. Eher kann man sich dieselben als die Träger der Thürme denken, weszhalb auch wirklich einige diese für Stellvertreter der ursprünglichen Elephanten angesehen, andere aber dieselben wegen des morgenländischen Namens Roc für die Platzhalter des fabelhaften Riesenvogels Roch der Tausend und einen Nacht gehalten haben, beydes aber irrigerweise, denn der asiatische Name Roc (der sich im rockiren durchaus erhalten hat) ist selbst nichts als eine Verstümmlung des indischen Roth oder Rath, d. i. des Streitwagens, dem ein Thurm aufgesetzt war. — — Die Rosse und die Bauern oder eigentlich die Reiterey und das Fuszvolk haben sich unverändert und sogar mit ihren morgenländischen Namen erhalten, denn das deutsche wort Pferd ist stammverwandt mit Feres, und der Name Pion ist aus dem persischen Tiade (piéton) ein Fuszgänger abgeleitet. Das heutige indische Schahspiel hat nicht die Einfachheit des in Europa gebräuchlichen, und unterscheidet

4. Két darab egykörü hatlapformájú (paralle lopipedum) cserépcső (Vaporarium Cic. Fam. III, 1. — Tubulus Plin. XXXV, 12.) hosszuságok egy lábnyi, szélességek mintegy öt hüvelyknyi, egyik oldalokon háromszegletü két lyuk vagyon. Ezen csők arra szolgáltak a' Rómaiak' ferdőjiben és házaiban, hogy általok oda lehessen vezetni a' melegséget, hová kivántatott. Nem esmerték ők a' mi kályháinkat, hanem ezek helyett vagy hordozható kemenczéik (camini portatiles, fornaces, foculi, ignitabula) voltak, mellyekre hamut és izzó szenet raktak, hogy így melegíthessék szobáikat. Sveton. Tib. 74. Vitel. 8. vagy a' föld alatt való fütő-szobákban élesztett tüzből illyen csők által vezették a' melegséget felső szo-

---

sich dadurch, dasz die Stelle der Königin durch einen Elephanten und die Stelle des Laufers (des eigentlichen Elephanten) durch ein Boot ersetzet wird, und dasz die Bewegungen nicht durch die freye Wahl der Spieler, sondern durch Würfel entschieden werden. Diese Einmischung des Schiffes und der Würfel geschah vermuthlich in der Absicht, dieses Spiel als Sinnbild des Krieges zu vervollkommnen, weil Truppen auch Flüsse zu übersetzen haben, und der Zufall entscheidend einwirkt; allein auszer dem, dasz derselbe nicht allein entscheidet, verliert, unseres Bedünkens, das Spiel ungemein dadurch an Einfachheit und Interesse, indem es durch die Würfel eine Zwitterart zwischen dem reinen Schahspiel und dem Würfelbrette wird. Die Sinesen haben auch das Boot, aber auch dafür in der Mitte des Schahbretes einen Flusz, der die beyden Heere von einander trennt (was bey dem indischen nicht der Fall ist), bewegliche Festungen und Artillerie. Der Schahbret der Birmanen ist von dem heutigen persischen oder europäischen nur sehr wenig unterschieden. Das Wort Schahmat ist allen abend und morgenlaendischen Völkern gemein, und heiszt der König ist todt. Jos. v. Hammer in Jahrb. d. Literat. Wien 1818. 3. B 163—165 lap.

báikba, hol azt a' csők' szelelő lyukainál fogva kények szerént mérsékelhették a). Schoenvisner' b) észrevétele szerént kétféle fütőhelyeik voltak. Először mellyeket egyik helyről a' másikra lehetett vinni, a' mit Cicerónak Fam. III, 1. ezen szavaiból következtet: „Hypocausta in alterum apodyterii angulum promovi „propterea, quod ita erant posita, ut „eorum vaporarium, ex quo ignis e„rumpit, esset sub tectum cubiculi." Másodszor mellyek mozdíthatatlanúl egy helyen állottak, és ezek ellen kel ki Seneca ep. 90. és de prov. 4. szúrva érdekelvén némellyek' fényüzését, kik gyönyörködtetésre készült szobáiknak alsó és felső részét a' falakba rakott csők által melegittették.

5. Négy mécskészítő forma (modella) égetett agyagból. kettő a' mécs' alsó, kettő felső részének készitésére, az alsó részek' modellájának belső fenekén megfordított betük vagynak vésve egyikére CRESCES, a' másikéi elkoptak. Ezen formák' segedelmével a' mécscsinálók külön készítették a' mécsnek alsó, külön a' felső részét, és ezeket azután öszveragasztották, mint némelly eltöredezett mécseinken eléggé nyilván lehet tapasztalni, mivel felső részek az alsótól minden törés nélkül elvált. Hogy ezeket mécskészítő formáknak kell tartani, mind alkotásaik, mind a'

a) T. Kalchbrenner Jósef Ügyvédő Úr a' mult Áprilisban itteni kertjét ásatván, valamelly Római épület' aljára akadt, mellynek oldalain egy helyen illyen cserépcsők voltak szorosan egymásmellé rakva. De mivel az épület' maradéka nagyon csekély 's a' cserépcsők alatt talált hézag is igen alacson volt, mire szolgáltak itten a' csők, nem tudtuk meghatározni.

b) De ruderibus Laconici Caldariique Romani. Budae 1778. a' 29-dik lap.

belső fenekeikre visszáról vésett betük mutatják: annál is inkább, mivel a' nálunk kiásott és Crescens felülirással jegyzett mécsek az ezen szóval bélyegzett formába tökéletesen bele illenek és azt, kivévén az agyagnak égetés által lett öszvehuzódásából eredett különbséget, egészen betöltik.

6. Egy tégla, hossza egy láb. négy hüvelyk. széle 11 hüvelyk. rajta ezen felülirás: T. FL EVPH RONS. — Egy másik tégla, széle és hossza két két lábnyi. rajta ezen betük bevésve: Ex OF. L. S. I. Ez alkalmasint azon téglavetőben készítetett, mellyikben a' Nemzeti Museumnak T. T. Horvát István Urtól (Rajzolatok a' Magyar Nemzet' legrégiebb történeteiből 1825) említett, ugyan itt Szombathelyen felásott és illy felülirással: L. SAVARENS. JON. jegyzett, Római téglája égettetett. — Egy tégla ezen felülirással: CX. — Hat darab horgas tégla. — Harmincznyolcz darab részént négyszegletü, részént hatoldalú kisebb tégla. Melly régi szokást, neveket és különbféle emlékezetes dolgokat téglákra jegyezni Plinius és Diogenes Laertius bizonyitja. Az első Hist. Nat. VIII, 56, azt mondja a' Babiloniaiakról, hogy csillagvizsgálási észrevételeiket téglákra irták; a' másik pedig Cleantesről, hogy Zenonak oktatásait csonttal véste téglába. Ezen szokás a' Rómaiaknál még közönségesebb volt, mivel nálok igen sokféle edények készültek agyagból. Törvény kötelezte a' Római téglavetőket, hogy munkáikra bizonyos bélyeget nyomjanak. Azért találni rajtok vagy betüket, vagy istenformákat, valamelly embernek, állatnak, növevénynek, virágnak s. t. ef. képét vagy pusztán, vagy egy kerék' közepére helyeztetve. A' betük a' téglavetőnek, vagy a' téglaszin' birtokosának nevét, a' tégla' készitésének helyét, a' hozzá vett földnek hazáját és tulajdonosát, néha a' consuloknak nevét jegyezték. Igy a' felebb

felebb leirt téglákon az elsö felülirás hihetöleg a' téglaszín' birtokosának nevét teszi, mivel Schoenwisner a) szerént, mikor a' téglákon elöjövö betük a' téglavetönek nevét jelentik, azokhoz a' mesterséget jelentö szavak is TEG vagy TIG. mindenkor oda mellékeltetnek, a' második felülirás kétség kivül a' téglakemencze' birtokosának nevét teszi. A' tégláknak illyen megbélyegeztetése által kényszerítettek a' munkások úgy készíteni tégláikat mint tartósságok megkivánta, és a' kömiveseknek nem volt szabad falat másokból rakni, hanem csak illyenekböl. Ez az oka, hogy az idönkig megmaradt Római téglák annyira öszveálló agyagból készültek és olly jól kiégettettek, hogy megüttetvén, szinte az ezüsthéz hasonló hangot adnak és ennyi idö mulva is romolhatatlanoknak látszanak. Ez az egész Római birodalomban közszokás volt a' késöbbi idökig: söt még a' mesterségek hanyatlásának korában is ügyeltek ezen törvényre. Theodoricus Császár tulajdon nevével bélyegezett téglákat készítetett Róma' falainak megigazítására. A' téglákon talált felülirások az olta, hogy pontosabban vizsgáltatnak, sok történeti felfedezésre utat mutattak, idövel sok eset máskép határoztatott el, és szorosabban megállapíttatott.

V.

Temetési Tárgyak.

1. Tiz darab gömbölyü sírból t homokkö böl, sima munka minden ábrázolat nélkül, átmeröjök másfél lábnyi, két részböl állanak: a' belöl üregre faragott felsö rész valamivel kisebb

a) De ruderibus Laconici Caldariique Romani. Budae 1778. a' 118. lap.

a' hasonlóan kivésett alsónál. Ezekben néha csak csontok és hamvak, néha üveg és ollykor cserép hamvasedények is voltak zárva.

2. Egy darab kétfülü hamvasedény üvegből. — Öt darab fületlen hamvasedény üvegből, ketteje ólomlappal bezárva és csontokkal tele. — Tizennégy darab cserép hamvasedény, némellyek cserépfedővel. — Ezen cserép hamvasedények nagyobb részént a' téglákból rakott sirboltokban találtattak, mind kerekesek 's mostani fazékainkhoz hasonlítanak, nagyságok különbféle, némellyek tiz-tizenkét iczések is lehetnek, bizonyos fekete 's hamvas agyagból készültek és jól kiégtek, mint hangzásokból itélhetni, egyébként a' munka igen egyszerü és semmi betü vagy ábrázolat sincs rajtok. A' hamvasedények' belső oldalán, kivált az üvegekéin bizonyos feketés majd vékonyabb majd vastagabb szálocskák látszattak. Ezeket némellyek azon ruha' maradékának vélik, mellyben a' holt test megégettetett; azonban bizonyosnak állithatjuk, hogy valóságos növevény gyökerek és Wildenowwal vizi növevénygyökerének tarthatni, mert ezen szálak leginkább a' vizes földből kiázott hamvasedényeken tapasztaltattak. Hamvasedényeiket a' Rómaiak urna, cadus, testa, bustum, arca 's egyéb nevekkel nevezték, mellyekben tudni illik elégvén a' rakásfa (rogus) a' reá helyeztetett testel együtt, a' szülők, rokonok 's egyebek csak alsó ruhájokba öltözködve Tibull. III, 2, 9. és néha mezétláb Sveton. Aug. 100. a' felszedett és borral vagy téjjel megmosott csontokat és hamvakat eltakarították. Egyébaránt illy egyszerü cserép és üvegedényekben csak a' szegényebbek' hamvai tétettek, mire látszik arányozni Propert. II, 10, 31.

Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor.
Accipiet manes parvula testa meos.

holott a' gazdagabbakéi ércz, márvány, ezüst vagy arany edénybe zárattak. Virgil. Aeneid. VI, 228.

3. Tiz darab nagyobb könytartó üveg (phiala lachrymalis.) — Hatvan darab kisebb könyvtartó üveg. Formájok különbféle, rendszerént alól terepesek és hosszú vékony nyakok vagyon. A' halotti alkalommal szokás volt asszonyokat és néha gyermekeket is bérlelni, kik siránkozva énekelték a' gyászdalt, vagy a' haltnak ditséretét Plaut. Truc. II, 6, 14. 's úgy szólván, másoknak kijelelték a' fájdalom' hangját, kikről Horat Art. 431.

Ut qui conducti plorant in funere, dicunt.
Et faciunt plura dolentibus ex animo.

Ezen praeficáknak kisatolt könyei üveg vagy cserépedénykékben szedettek öszve, söt a' végtisztelet adásra öszvegyült atyafiak' könnyei is illyenekbe zárattak és a' hamvasedénybe tétettek, honnan mindenik sirboltban találtatott illyen üvegecske. Bizonyos azonban, hogy ezek nem voltak mind könytartó üvegek, hanem részént drága kenetekkel megtöltve jó illatúl tétettek a' sirboltba, mint néhány üvegeinkben alkalmasint lehetett valamelly feketés 's olajos szernek maradékát tapasztalni: részént mézzel helyeztettek a' sirhalomba, mint ezt az előadott némelly üvegekben most is láthatni, és tudjuk, hogy mézet is szoktak venni a' haltnak eltakaritásához. Plinius XXII, 24.

4. Egy rézmécs (lucerna,) hossza negyedfél hüvelyk. — Egy hosszukás cserépmécs, emberi fejet ábrázol. — Egy szép kerekes fejér cserépmécs, az égő bélnek helye kevessé kiáll, hátulról fogantyuja vagyon, felül a' köze-

pén madár kinyomva. — Tizenöt darab veres cserépmécs, felső részeik különbféle ábrázolatokkal ékesítve, úgy mint: gyermek kutyát vezet, Fortuna istenasszony, álorcza, kutya, vaddisznó, hal, makk, madárka, két cyprusfa közé helyeztetett oltár, küzdő (gladiator,) kigyó. — Hatvankilencz darab cserépmécs, fenekeik illy felülirásokkal bélyegezve: FORTIS, FANOR, FESTI, TVLLI, NERI, VIBIVS, CRESCENS, CAMPILI, LVCI, APRIO, CERIAN, FAOR. FELIX, CERIALIS, SEXTI. — Nyolcz darab cserépmécs minden ábrázolat és felülirás nélkül. — A' mécsek mind annyan csak egy bélre valók. — Abrázolataik többnyire a' Rómaiak' halotti szokásaira arányoznak. Igy néha mikor a' haltnak képe undorító volt, azt álarczával befedték; a' halottas ház elejébe cypruságat tettek Horat. Od. II. 14, 23. és a' test megégetésére készített rakásfa körül is cyprusfákat ültettek. Virg. Aeneid. VI, 177. mert a' cyprusfa Plutónak volt szentelve, és levágatván újra nem hajt: a' haltnak éltében kedves állatjait levagdalták Plin. VIII, 40. Virg. Aeneid. XI, 197; az emberi áldozatok helyett küzdők (bustuarii) viaskodtak a' temetőknél Horat. Sat. II, 3, 85.; a' halat az első keresztényeknél kereszténység' jelenék tartják a' tudósok, és a' halnak görög nevét *IXΘΥΣ* így magyarázzák: *Ιησους Χριστός Θεὸ Υός Σωτήρ.* Jesus Kristus Isten Fia. Megváltó; a' kutya, mint a' Mithras' emlékein, késéröje a' léleknek más világra, a' kigyó a' folyvást megujuló életet az örökkévalóságot jelenti. a)

Nem egyeznek meg a' régiség nyomozók: valljon a' mécseken talált szavak a' halottnak ne-

a) Jahrbücher der Literatur, Wien 1819. 6. B. a' 166 és 182 lap.

vét jelentik-e, vagy is inkább a' mécscsmálókét? Büsching a) úgy vélekedik, hogy a' különbféle helyeken felásott mécsek' fenekein elöjövő Fortis szó sem a' mécskészítőnek sem a' halottnak neve nem lehet, hanem inkább az eltemetett ember' mellék nevének kell lennie. Azonban tekintvén az előadott felülirásokat, mellyek közt valóságos neveket jelentő szavak is vagynak, Büsching' állítását, ámbár talán némelly felülírásokra nézve helyes lehetne, átalában véve el nem fogadhatni; sőt inkább az ellenkező, 's ezen szavakat a' mécskészitők' neveinek tartó véleménynek lehet nagyobb hihetőséget és csaknem bizonyosságot szerezni azon környülállásból, hogy ama' felebb leírt mécsformákba a' betük már bevannak karczolva 's így azokban több illy jegyü mécsek is készülhettek, valamint a' Cresces szóval czimezett mécsek azon formába tökéletesen bele illenek. Honnan azon betük a' forma által nyomattak a' mécsekre, következőleg a' mécskészítők' nevénél egyebet nem jelenthetnek.

A' Pompejiban és Herculanumban tett ásások által megbizonyítatott, hogy a' mécsek nem csak a' sirboltokban, hanem egyébütt is használtattak. Honnan azokat háromfélékre különözhetni: 1) ollyanokra, mellyek az isteni tiszteletnél voltak szokásban, 2) mellyekkel a' házokban éltek, 3) mellyeket a' sírboltokba tettek; ámbár millyenekkel éltek a' templomokban, millyenekkel ismét a' házakban és sirboltokban, nem könnyü meghatározni. Viasz és fagygyú-gyertyáinkat a' régiség, úgy szólván, épen nem esmerte, következőleg gyertya-tartóinkat sem, hanem azok helyett részént öszvekötött faszilánkkal (faces), részént

a) Jahrbücher der Literat. Wien 1823. 24 B. Anzeige Blátt 3 lap.

gyántával és szurokkal bevont vagy viaszba, és faggyuba mártott kötelekkel (cerei, candelae), főkép pedig ércz vagy cserép és nagyon ritkán márvány 's üveg-mécsekkel élt. Mécseik két, három 's több égő bélre is készíttettek, mindenféle példázatokkal felékesíttettek, különbféle istenek, a' képzelés' szüleményei, az emberi életnek a' bölcsőtől szinte a' koporsóig sokfélekép változó környülállásai, hitvallásbeli vagy egyéb szokások' ábrázolatai által díszesíttettek, még a' legalábbvalók is, mellyeket néhány pénzen lehetett vásárolni, a' művész elme' bélyegét hordozzák, csudáltatják velünk az elme' legmerészebb kicsapongásaiban is a' képző régiségnek kimeríthetetlen bőségét.

Közszokás volt majd minden régi nemzeteknél az isteni tiszteletnél mécseket gyújtani: Aegyptusban a' Neith istenné tiszteletére gyújtatni szokott mécsektől az innep is mécses innepnek neveztetett, mint ezt Herodotus leírja; a' Chinaiak még ma is szép carmasin piros papirosból készült, 's a' vízre bocsátott mécsekkel inneplik a' hold' töltét a); az Indusok Durgáhnak a' természet' istennéjének a' tavaszi és őszi éjnap egyenlőségkor tartatni szokott kisebb és nagyobb innepét világosításokkal ülik a' Ganges folyóján b); a' régi Persáknál szokásban volt tüzi inneplések képe ma is látszik a' Persák' és Törökök' tulipán innepében c); a' Görögök Pallas' innepét Athenában hasonlóan égő mécsek által üllötték és a' Flómaiak Hekaténak, Dianának, Palesnek és Horának innepén örömtüzeket és mécseket gyújtottak. Ovid. Fast. IV, 805, sőt a' még ma is nálunk szokásban lévő

a) Jahrbücher der Literat. Wien 1818. 1. B. a' 70. lap.
b) Jahrbücher d. Lit. Wien 1818. 3. B. a' 151 lap.
c) Sándor István sokféle. Győrött 1795. 3. Darab. a' 66 l.

Sz. Iván' tüze talán nem egyéb, mint ezen örömtüzeknek viszhangja. — Házaikban a' Rómaiak ebédléskor vagy tanuláskor mécseket nem tették az asztalra, hanem vagy felfüggesztették Virg. Aeneid. I, 730, vagy különös mécs-tartókra (candelaber) helyeztették. Jegyzésre méltó, hogy minden büz nélkül tudták mécseiket eloltani. Nekik szinte olly szenvedhetetlen volt az eloltott mécsnek büze, mint nekünk Lucret. VI, 791. elkerülése végett tehát úgy kikellett számlálniok a' bélhez kivánt olajnak mennyiségét, hogy ez kiégvén a' lángocska lassudan enyészett vagy aludt el, innen Ovidiusnál a' dormitans lucerna Heroid. XIX. 195. Rendszerént soha sem oltották el a' mécset, hanem egész éjjel égve hagyták. Mart. XIV, 39, X, 38. míg magától el nem aludt, és ha az olaj már nem érhette a' belet, bort töltöttek a' mécsbe, mire a' lángocska prüszentett, mint Ovidius Herod. XIX, 149. mondja. Ez szerencsés jel volt, söt néha csak jövendölés' kedvéért öntöttek bele bort. Prop. IV, 3, 60. a' mit azonban Apulejus Met. II. kinevet. A' mécseket bizonyos alkalommal Rómában ajándék gyanánt is küldözgették, 's ekkor olly tárgyat ábrázolót választottak, melly az ajándék' czélját kimutatta: a' tengeri útra indulónak hajó, a' lovaglást kedvellőnek ló, a' szép leánynak csigahéj formát küldöttek. Kivált új esztendei ajándéknak igen szokásban voltak, mivel szerencsét hozó ajándéknak tartattak. Bizonyitják ezt a' mécseken talált illyen felülirások: „Anno novo felix, faustum tibi sit" a). — A' sírokba tett mécsek az élet' ábrázolatai voltak, mert a' régiek az újabb elnevezések' esmerete nélkül is csak hamar belátták,

a) Muratori Novus Thesaurus Vet. Inscript. Tom. 3.

hogy a' lélekzés nem egyéb a' test' elégésénél. Mécseket helyeztettek mind a' sírboltokba Sveton. Aug. 99, mind melléjek kivül, mert némelly akkori Philosophusok azt hitték, hogy a' lelkek azon testektől vagy hamvaktól, mellyeket elevenítettek, nem messze bolyonganak, sőt inkább közel mulatoznak; részekre tehát mécseket gyújtottak, ne talán a' setétben elhagyják sírboltjaikat. Ezeket nevezték örökön égő mécseknek, mivel a' gazdagabbak megrendelték végakaratjok által, hogy sírhalmaikat szabadosaik örizzék 's a' mécsnek szakadatlan égésére ügyeljenek, Prop. III, 16, 24. Hallván erről valamit a' tudatlan köznép, a' valóban örökké égő mécsekről álmodozik, mint ezen mese a' közember' szájában nálunk is néha előfordúl. Ezen hibás vélemény az által kaphata lábra, hogy a' régi sírboltok' feltörésekor azokban néha valamelly lángocskát tapasztalhatni, és megtaláltatván azután a' mécs, a' gyávák azt vélik, mintha az örökön égett volna. Ezen lángocska az állati részekben találtató phosphoros gyújtó levegőből származik, melly a' külső levegővel közösülésbe jövén, magától meggyulad.

5. Töredéke egy nyolcz hüvelyk. hosszú és hatodfél hüvelyk. széles vad-márvány-táblának, alját mivészkézzel kiállva faragott alvó oroszlány ékesíti, felette A. L. betük, alatta ezek: SCRIBA OR látszanak bevésve. Hihető, ez valamelly sírkőnek töredéke, mellyen az alvó oroszlány a' nagy lelkűséget és bátorságot ábrázolja, példát ád erre Pausanias in Boeoticis a' Fülöp ellen elhullott Thebaiak' sírhalmában. Ferenczi híres művészünk Olasz országból Bécsbe vissza tértekor megtekintvén az itten felásott Római régiségeket, ezen kis oroszlánytól alig tudott elválni.

6. Egy négyszegletü, harmadfél láb. széles, egy láb. és négy hüvelyk. széles oszlop homok-

kőből, derekán kiállva faragott genius látszik, ennek jobbja mellyén nyugszik, balja koszorút és lefordított fáklyát tart, jobb lába a' balon keresztül vetve, nagyon egyszerü munka. Ezen genius a' halált példázza. A' keresztül vetett láb Lessing szerént a' halottnak nyugalmát, vagy Heyne szerént a' halál okozta elgyengülést, a' lefordított fáklya az élet' elenyésztét, a' koszorú a' holttesteket és hamvas edényeket ékesíteni szokta koszorút jelenti. Nyilvánságos jele ez a' régiek' szép érzésének, kik a' halált soha sem képezték csontváz' formájában. A' halálnak borzasztó minden képzeltetését annyira kerülték, hogy beszélgetés közben vagy a' halotti emlékeken is a' halálról szólván, minden borzasztó képzeteket elmellőzni törekedtek. Csak költőjik éltek néha ijesztő képekkel a' halálról, de csontváznak ezek sem festették.

7. Négyszegletü, másfél lábnyi magos és egy láb. nyolcz hüvelyk. szélességü oszlop homokőből, kiállva faragott Római katonát mutat, ennek fejét sisak fedi jobbja kifordított paizst, balja lefordított dárdát tart. Példája a' temetési szokásnak, mert temetéskor a' katonák vagy megfordított fegyverekkel követték a' holt testet, mint bizonyitja Virgil. Aeneid. XI, 92:

Tum moesta phalanx, Teucrique sequuntur
Tyrhenique duces, et versis Arcades armis.

vagy fegyvereiket hónaljok alá fogták. Lucan. VIII, 735.

8. Egy sírkőnek töredéke homokkőből, magossága két láb, szélessége másfél láb. kiállva reá vagyon faragva egy Római asszony olly tekercsekbe font hajjal, mellyről mondja Juvenalis VI. 502.

Tot premit ordinibus, tot adhuc compagibus altum
Aedificat caput.

Jobbja mellyén nyugszik, balja almát tart, a' szeretet' jelét Virg. Ecl. III, 64. Ez csak töredéke egy, a' Gyöngyös folyó mellett fekvő réten kiásott, a' víztől ugyan sokat szenvedett, hanem egyébaránt ép sírkőnek, melly a' tudatlan ásók' pénz-szomja miatt senkitől meg nem vétetvén, ott helyben eltöredezett, és csak ezen maradéka jutott utóbbi birtokosához. A' követ példázatjaival együtt ezeknek irója ott helyben magának lerajzoltatta, 's ábrázolatjait a' rajzolás szerént itt leírja. A' négyszegletes kőnek felső részén két oszlop között jobbról a' leírt asszony, balról a' férjfi volt kifaragva, ez fedetlen fővel 's togával nyakában; alattok egy négyszegletű udvaron fiatal, lovával az ellenébe álló 's vesszővel egy karikához érő Telesphorusnak elejébe vágtató ember látszott; ez alatt négyszegletű tábla forma, hihetőleg az eltakaríttattak' neveinek bevésésére, de minden felülirás nélkül. Az ábrázolatok alkalmasint a' hirtelen halált példázták.

9. Két darab egymáshoz tartozó lépcső (gradus) homokkőből, hosszuságok öszvevéve hatodfél láb, magosságok hét hüvelyk: nyulakat hajtó kiállva faragott vadászkutyák ékesítik. Ez ismét a' halál' példázatja, következőleg a' lépcsők valamelly sírkőnek maradékai. Ezen véleményt a' következő sírkő megbizonyítja.

10. Töredéke egy négyszegletű sírkőnek, vadmárványból, magossága két láb 's tíz hüvelyk, széle két láb, négy hüvelyk, felső részén két genius egymás ellenébe fekve, a' jobbiknak kezében virággal tele kosárka, a' balében koszorú és a' bőség' szarva; derekán két oszlop között jobbról gyöngyel ékesített asszony, középen ifjú, balról éltesebb férjfi látszik; ezek alatt D. és M. betük között egy vadász lóháton ülvén szarvast, kutyái

pedig nyulat kergetnek; tovább illy elcsonkult felülírás:

COMMINIA VALA
GENTA. AN. V. F. SIBI ET
TARTONIO SECVNDI.

Diis Manibus. Comminia Valagenta Annorum Vivens Fecit Sibi Et Tartonio Secundino.

11. Négyszegletü sírkő, magossága két láb, 's négy hüvelyk. szélessége másfél láb. illy felül írással:

D. M.
C. JVL. JVLIANI
VET. LEG. XIIII. G.
AN. LX. ET TVLLIAE
FLORININAE
AN. JVLIA FLO
RA FILIA ET HE
RES. FAC. CVR.

Diis Manibus. Caji Julii Juliani Veterani Legionis 14-ae Geminae Annorum 60. Et Tulliae Florininae Annorum Julia Flora Filia et Haeres Faciendum Curavit. — Ezen emlékirásban nevezetes, hogy Cajus Julius Julianus kiszolgált vitéz a' 14-dik kettős legióban katonáskodott. A' kettős legió két egyesült legióból állott. Cassius Dionak Hist. lib. 55. bizonyítása szerént ezen legió felső Pannoniában tanyázott; Tacitus Annal. 1. és 14. azután Hist. 2. 3, 4, 5 gyakran és nagy dicsérettel emlékezik felöle.

12. Négyszegletü sírkő vad-márványból, magossága egy láb 's tizenegy hüvelyk. szélessége egy láb. 's négy hüvelyk, felső részén mind a' két felöl delphin vagyon kifaragva, felülírása ez:

TVL. FLOREN
TINVS ET MAR
CIA AGRIPPINA
ET TVLLIA FLORE
TINA. V. F. SI. ET
TVL. FLORIANO
AN. IX. ET MAR
CIO SATVRNI
NO AN. XVIII.

Tullius Florentinus et Marcia Agrippina et Tullia Florentina Viventes Fecerunt Sibi et Tullio Floriano Annorum 9, et Marcio Saturnino Annorum 18.

13. Négyszegletü sírkö vad-márványból magossága három láb, nyolcz hüvelyk, szélessége másfél láb, felül álorcza két delphin között, illy felülirással:

MARCIA MARCE
LINA AN. V. F. S.
ET VLPIAE MAXIM
INAE AN. ET VLP
JO SABINIANO
AN. XXII. ET FLAVI
AE SABINAE
AN. XXX. ET. VLPIO
TITIANO AN. XXIII.
ET VLPIO DVBIT
ATO AN. XXVII
FILIS PIENTISI
ET VLPIAE DVBITA
TE SORORI AN. LXX.
ET. T. FLA. LEONI AN. XII.
PARTERV M. C.

Marcia Marcellina Annorum vivens Fecit Sibi et Ulpiae Maximinae Annorum et Ulpio Sabiniano Annorum 22. et Flaviae Sabinae Annorum 30

et Ulpio Titiano Annorum 23. et Ulpio Dubitato Annorum 27. Filiis Pientissimis et Ulpiae Dubitatae Sorori Annorum 70 et Tito Flavio Leoni Annorum 12. Pater vivens Monumentum curavit.

14. Töredéke egy négyszegletü sirkönek, magossága egy láb négy hüvelyk, szélessége ugyan annyi ezen felülirással:

URSVS V. F.
JVL. VERINE
N. ET. TIB. JVL.
O FIL. AN. ET TIB. JVL
NO FIL. AN. ET JVL VE
E M P BRICE AVIE AN.

Értelmét így lehet kipótolni: Ursus vivens Fecit sibi et Juliae Verinae Annorum et Tiberio Julio Filio Annorum et Tiberio Juliano Filio Annorum et Juliae verae. Monumentum posuit Bricae Aviae Annorum.

15. Töredéke egy négyszegletes sirkönek, bal oldalát szépen faragott oszlopocska, alját két macska közé helyeztetett virágos edény diszesíti, felülirása ez:

O DE
O IN EXPEDITI
E INCOMPARABILI
PIETATE AN. XXV. MATER IN
FELICISSIMA. ET. TAR. FINITI
ANO DAIBERI VET. AN. LXX ET
COM. OPTATO MIL. LEG. XIIII. AN.

Értelme ez lehet: Defuncto in expeditione in comparabili pietate Annorum 25. Mater infelicissima et Tarquinio Finitiano Daiberi veterano Annorum 70. et Comminio Optato Militi Legionis 14-ae Annorum.

A' sirköveken elöforduló V. F. betük és némelly nevek mellett az AN jegynek minden szám nélkül való hagyása azt jelentik, hogy az eltemettettek sirköveiket még éltekben megcsináltatták, mint a' Rómaiak ezt rendszerént cselekedni szokták. Seneca brev. vit. 20. Ha éltekben tökéletesen el nem készíthették, ezen gond örököseikre szállott Sveto. Aug. 101. kiknek gyakran meghagyták vég akaratjok által a' sírhalom' felépittetését Horat. Sat. II, 3, 84. ámbár ezek azt néha elhenyélték. Plini. Epist. VI, 10.

Visszatekintvén az elöadottakra, önkényt ezen két kérdést támaszthatni: miért helyeztették a' régiek ezen különbféle portékákat haltjaiknak sirboltjaiba, és melly idöbéliek lehetnek a' nálunk felásott sírhalmok? Az elsöre könnyünek találjuk a' feleletet, szem elött tartván a' régiek' temetési szokásainak irásban fenmaradt lefestését. Valamint Nápoly mellett az Eliseumi Völgy, úgy Savariának a' csendes patak' folytában fekvö 's a' Köszegre vezetö mai Országuttól vagy négyszáz lépésnyire, a' hajdaninak pedig, mint ezt a' földben ma is megtaláltatható, 's régi útat mutató fövényréteg bizonyítja, épen oldala mellett eső öblös réte szolgált a' meghalt Rómaiak' hamvainak eltakarítására. Azon másfél lábnyi szélességü kőfalakkal kerített, majd magánosan álló, majd többekkel öszveütköző négyszegletü udvarok hihetöleg nemzetségi sírboltok voltak, mint a' Rómaiaknál szokás volt Varro de ling. lat. IV, 5. Horat. Sat. I, 8, 8. minden pompa nélkül a' szegényebbek' tetemeit közhelyeken megégetni 's hamvaikat ottan azonnal el is takarítani. A' régi világnak öszinte emberisége sugárzik ki halottaik iránt való szeretettel teljes szorgoskodásából. Az örökkévalóságról és az ember' czéljáról támadt nagy kérdések' megfejtésének ügyetlen próbálga-

tásai különbféle nemzeteknél különbféle szokásokat szültek. Elhunyt kedveseinek testét a' Persa a' kutyáknak hányta, mert ő ezeket Ormuzd' (jó lélek) kedves állatjainak tartotta, és így Ahrimánnak (rosz lélek) minden azokra ható erejét lehetetlenné tenni törekedett. Az Aegyptusit azon hiedelem, mintha a' lélek a' testnek elrothadásával azonnal más részben új, és gyakran nehéz életet kénytelenítetnék kezdeni, szinte a' sok századból álló nagy évig, arra kötelezte, hogy halottainak testeit mennél tovább eltartsa, azokat gyántával bevonván, sokrétű gyolcsba takarván és a' tulajdonkép e' végre készített helyekre biztosan eltévén, a' rothadástól és elenyészéstől megoltalmazza a). Az Indus, Görög és Római a' testet csak lelkét ez alsó világhoz lánczoló nyügnek nézvén, sietett a' lelketlen testet a' tisztitó lángba vetni, hogy nyomó köteléke gyorsan feloldozván, felső hazájába a' lélek annál hamarább emelkedhessék b). Érzékenyítő továbbá, a' mit a' temetők' helyeztetéséről a' Római emlékek hírdetnek. Ha a' hajdani Rómának minden Nagyját és Hatalmasát a' híres mulatóhelyre (Bajae) vezető útnak egy részét még ma is mind a' két részről folyvást sírboltokkal befoglalva látjuk, ha még ma is a' fel-

a) Et domicilia diversoria nominant, quod exiguum ad tempus haec incolamus; Defunctorum vero sepulcra domos aeternas appellitant, quod infinitum apud inferos aevum peragant. Quamobrem de structura domorum minus solliciti: in adornandis autem sepulcris eximie nihil studii faciunt reliquum. Diod. Sic. I, 47.

b) Aegyptii periti sapientiae, condita diutius reservant corpora, scilicet ut anima multo tempore perduret et corpori sit obnoxia, nec cito ad alia transeat. Romani contra faciebant, comburentes cadavera, ut statim anima in generalitatem, id est in suam rediret naturam. Servius in Virg. Aen. III. 67.

ásotí Pompejiba való fő bejárás csak szinte a' város kapujáig terjedő sirboltok közt lehetséges; ha Siciliában épen a' Syracusai pompás játékszínnek maradványai felett, az itten üzött játékokkal mintegy szembe szököleg a' köszirtben mesterségesen kivágott sír-útszát tekintjük: a' régiség' véleményét, hogy elhunytaink' emlékezetét innepléseinkből és foglalatosságinkból erővel ki nem kell zárni, tettekkel megbizonyítva látjuk. Ezért ékesité fel sírhalmait emlék-irásokkal, hogy az átmenők az elhunytaknak tiszteletneveit 's dicséreteit olvashassák, hamvaiknak békét 's csendes nyugalmat kivánhassanak a). Varro de ling. lat. V, 6. Főképen vagy talán egyedül ezért helyheztette az ország-útak mellé temetőjit, mellyekben az idők és nemzetiségek tarkásan öszvecelegyedtek úgy, hogy a' figyelmes utazónak sem volt könnyü mind a' kettőt az elejébe tolakodó nevek' és személyek' botlasztó sorában olly világosan megkülönböztetni, mint magáról Cató dicsekedve említi: „Equidem non modo eos novi, qui sunt, sed eorum patres etiam et avos. Nec sepulchra legens vereor (quod ajunt), „ne memoriam perdam: his enim ipsis „legendis redeo in memoriam mor„tuorum". Cic. de Sen. VIII. Tudjuk végre, melly szorgalommal teljesitették halottaik iránt végtiszteleteket a' régiek: különbféle drága keneteket Juven. IV, 109. olajjal töltött edényeket és étkekkel rakott tálokat Virg. Aeneid. VI, 225. sőt

a) Sit tibi terra levis! Ez volt halottjaikra nézve a' legszerencsésebb kivánás. Igy éneklé Ovidius Amor. III. 9. 68. kedvelt Tibullusának hamvainál: „Et sit humus cineri non onerosa tuo." Nem különben Martialis is IX, 30, 11. ámbár csak elmés tréfából azt kivánja egy moeskos övegnek:

nem

nem csak a' haltnak ruháit, hanem magokét is Tacit. An. III, 3, 2. az égő rakás-fára hányták. Világosan mutatják ezt némelly itt felásott és az égés által nagy részént csomóba olvadott könytartó üvegek. Tudjuk, melly szentül megtartották a' halottas áldozatot (inferia vagy parentalia), a' sírboltokba helyeztették a' vízzel, borral, olajjal, mézzel, téjjel és drága kenetekkel tele edényeket. Virg. Aeneid. III, 66. V, 77. a' sirhalomra babot, vadsalátát, kenyeret és tojást tettek Plin. XVIII, 12. mintha elhunytaik is vendégeskednének, sőt magok az élők is vendégeskednek a' sirhalmoknál. Cicero pro Flac. 18. — Tertull. de test. ani. c. 4.

A' másik kérdésre nehéz, sőt lehetetlen egészen kielégítő feleletet adni, mert a' felásott emlékeken semmi sem fordul elő, mellyből a' sírhalmok' idejét bizonyosan meglehetne határozni. Találtattak ugyan a' sirhalmokban 'Charon' számára a' halottak' szájába tétetni szokott pénzek. Juvenal. IV, 267; azonban ezek mind városunk' egyéb helyein mind más határokban kiásottakkal együtt adatván el, a' kérdésnek tökélletes megfejtésére elégtelenek; annál is inkább, mivel a' jóval is korábban élt Császárok pénzei szinte úgy, mint a' sírhalmokkal egykoruakéi úti köleségül szolgálhattak a' haltaknak a). Azonban, ha vélekedni

a) Mind a' tudományos közlés, mind a' nagy lelkü ajándékozó Herczeg iránt való hála érzés megkivánná, hogy az iró ezen gyüjteménynek szépszámú pénzeit is leírva a' többi régiségekkel együtt előadja; mindazáltal mivel ezen pénzek nem találtattak mind Szombathelyen és a' Rómaiak között más későbbi nemzetekéi is vagynak, egyébként pedig T. T. Jankovich Miklós Úrnak Tud Gyüjt. 1828. 12. köt. 135 lap. észrevétele szerént a' régi pénzeknek nem Linne' systemájának lajstromához hasonlító, hanem jelképeiket és történet jelentő felülirásaikat megma-

szabad, hihetőleg a' Római birodalom' alkonyodásának idejéből valók ezen sírhalmok. Ezt mutatja a' felásott emlékeknek többnyire gyakorlatlan kezet gyanítató 's majd nem idomtalan készítése, ezt azon környülállás, hogy a' hamvas edények között egész csontvázokat magokban foglaló 's mostani koporsóinkhoz egészen hasonló sirboltok is, jóllehet a' Gyöngyös mellett fekvő réten ritkábban, fordultak elő; már pedig tudjuk, hogy a' Császárok alatt a' halt testek' megégetése majd nem közönséges volt. Tacit. Annal. XVI, 6: „Corpus non igni abolitum ut Roma„nus mos; sed regum externorum con„svetudine differtum odoribus con„ditur, tumuloque Juliorum infertur". Ezen szokás a' közvélemény szerént az Antoninus Császárok alatt lassanként megcsökkent, és a' negyedik század' végével egészen megszünt. Macrob. VII, 7. különben a' város mellett nyugotról a' szőlődombok alatt kiásott sirboltok későbbeknek látszanak a' Gyöngyös folyó mellett találtaknál, mivel ottan a' kövekből mai módra rakott sírboltok majd mind egész csontvázokat foglaltak magokban.

Bitnitz.

---

gyarázó leírását ohajtaná, ezt elmellőzvén, azoknak csak számát és értékét jegyzi fel. a) Régi pénzek: két darab Görög és 20 darab Római arany, összevéve nyomnak harminczkettődfél darab körmöczi aranyat; 197 darab Római ezüst és 275 darab rézpénz. b) Ujabb pénzek: 26 darab Magyar, egy darab Lengyel és két darab Török arany, összevéve nyomnak harminczöt darab Körmöczi aranyt; 5 darab ezüstpénz ollyan, millyenről Schoenvisner Antiqu. Sab a' 66 lap. és Sándor István Sokféle. 4. Darab. a' 111 lap. emlékezik, 26 darab Lengyel ezüst pénz (grossus argenteus triplex); magyar kis ezüst-pénz úgy a' Török apró ezüst-pénz nagy számmal.

2.

A' Muzsikának közönséges Története.

(Vége.)

§. 63. Magyar, 's Erdélyi hangmivészek.

A' régi hangmivészek közül évkönyveinkben tsak egy kettő említetik nevenként, u. m. a' 10-dik Századból Lehel kürtös vezér, — a' 11-ből Valther Tsanádi ének mester.

A' 13. Szban: II-dik András alatt élt Klingsohr Miklós, Erdélyi fi, udvari Szereleménekes, költő, orvos, nagy Mathematicus, Astronomus és hires Astrologus, Gertrud Királyné kedventze, az udvartól 3,000 ezüst mark esztendei fizétese volt. Gertrud holta utánn Német országba a' Hassziai udvarba ment, holott nagy vénségben megholt. Énekei fenn maradtak e' munkában: „Sammlung von Minnesinger aus dem Schwaebischen Zeitpunkte. Zürich 1758. Bővebb életirását lásd Nemzeti Plutarch. IV. Darabjában. Pest. 1816.

A' 15. Szban. a) Miklós Győri Kanonok, és Zsigmond Király muzsika karjának énekese 1427. Krüchten Tud. Gy. 1821. II. K. 124. l. 's Kovachich M. Repertor. Nro 4778. Innen azt sejdítem, hogy valamint más országokban úgy nálunk is a' régi templomi muzsikusok 's énekesek Papok voltak. —— b) János, és Antal 2-dik Ulászló udvari Sipossai. — c) Grimpeck az előbbi Király udv. Orgonistája. Wallaszky Consp. 105. l. — Péterfy Concil. T. 1. p. 9.

A' 16. Szban: a) Miska Bálint (Valentinus Miska) Lőtsei hires orgona tsináló; és Orgonista, nagy theoreticus. Wall. p. 171. — Fessl. Gesch. VIII. Bd. 487. Bl. —— b)

Graeve (Graevius) Bálint, másként Bacfort, vagy Bakfark, Erdélyi szász fi; hires hegedüs, , kinek Zápolya Zsigmond, mint a' Fejedelmi muzsika kar igazgatójának, nemes jószágot ajándékozott. Megjárta Német, Frantzia, Olasz országot, 's Maximilian Tsászártól Bétsbe is meghivatott, de e' meghivást el nem fogadván Páduában megholt. 1576. hol emlékkövet emeltek neki e' felirással: „Valentino Graevio, alias Bacfort, e Transylvania Saxonum Germaniae colonia oriundo, quem fidibus novo plane, et inusitato artificio, canentem audiens aetas nostra ut alterum Orpheum admirata obstupuit. Obiit anno 1576. Idibus Aug. vixit annos 61. Wallaszky Consp. edit. alt. p. 171. és Laurent. Töpeltini Orig. Transylv. cap. III. — Gesch. d. Mus. in Siebenb. — — c) Tinódi Sebestény, vagy Sebök Deák, Lantos Sebestény, Sebastianus Litteratus de Tinód, János Király alatt Török Bálint irnoka, 's hires Magyar Dallos lévén sok hadi 's egyébb történetet, régi szokás szerént versekbe foglalt, 's azokat Kolosváratt 1554. Krónika tzim alatt kiadta, hozzá adván az önn magától készitett 20. melódiáknak is kótájit. E' melodiák, a' mennyire a' régi kóták rendetlensége mellett stylusokat kitapogatnom lehetett, a' legközönségesebb köz dalok nótájihoz hasonlitnak, azért most ritkaságokon kivül semmi betset nálunk nem lelhetnek. Közöttök van (2dik rész, 5-dik Darab) ama Hadnagyoknak irt Tanúság is, mellyet a' Pétsi Püspöki könyvtárból közlött T. Úr Tud. Gy. 1817. X. K. és igy tudjuk, hogy annak valóságos Szerzője Tinódi volt. Lásd Tinódiról bövebben Sánd. Istv. Sokf. V. D. 159. l. — Iris 1825. Nro 49. Toldy Handb. d. Ung. Poesie I. Bd. 15. Bl.

A' 17. Szban: a) Rauch András Pottendorfi születésü, Soproni Orgonista, kótában a'

Nemzeti Museumban meg vagyon e' munkája : „Missa, Vespera, et alii sacri concentus concertati duabus vocibus vivis, adhibito clavycimbalo, chely et fidibus maioribus decantandi, compositi et in lucem editi ab Andrea Rauch Pottendorfensi apud Sempronienses Organaedo. Norimbergae typis et sumtibus Wolfgangi Endterl 1641. — b) Bach, hires Muzsikus Pozsonban, vallásbeli szabadságot keresvén kivándorlott Német országba, 's öse lett több mint 50 nevezetes hangmivésznek, kik közül többen tudománnyok 's nagy mesterségü, kivált orgonára tett muzsika darabjaik által nagy hirt 's nevet szerzének magoknak; azok közül nevezetesebbek: János Sebestény † 1750. a' Szász Választó udv. Compositora, hasonlíthatatlan Orgonista, nagy mester a' pedálon; — Vilmos Friedman † 1784. Hessen Darmstadti Kapellm. — Károly Fülöp Emanuel † 1788. Hamburgi Muzsika Director; — János Kristóf Fridrich Bückeburgi Concertmester; — János Keresztely Londoni nagy Compositor † 1782. Lásd Convers. Lex. Leipz. I. Bd. — — c) Balduin Dorottya Zsófia énekes 's lantosné, Balduin Fridrik Regensburgi Prédikátor leánya, Böhm Kristóf Lőtsei Prédikátornak, azután Serpilius János Soproni Polgármesternek felesége. Jól beszéllett görögül, deákul, zsidóul. † Sopronban 1685. életének 46. esztendejében. Wall. edit. 2. p. 226. — — d) Plintovicz Ádám Zsolnai Luther. Superintendens, derék hangmivész. Wall. p. 224. — — e) Schnaczinger János Eperjesen Syntaxis Professora, szül. Liptóban Sz. Péteren szegény paraszt szülőktől, derék muzsikus volt; de tisztátalan élete miatt elküldetvén tisztségéből a' Magyar Nagyok udvaraiban muzsikájából éldegélt, azután Német országba vándorlott, de a' mértéktelen bor italra

vonszó hajlandósága miatt sehol sem lelvén nyugvó helyet, szomoruan végződék élete. W a l l. p. 242.

A' 18. Századnak másod fele 's kivált folyó Századunk részént külföldről hozzánk szakadott, részént hazai születésü annyi hangmivésszel diszlik, hogy azoknak tsak nevezetesebbjeit is sok volna elő hozni. Sokat közülök, kik valóban nagy Muzsikusok, tartván a' megsértéstől, megnevezni nem is bátorkodnám. A' Tud. Gyben 1819. V. K. 118. l. 's más egyébb ujságaink és folyóirásainkban azonban azok közül már többen lévén megnevezve öket én is az alább elöadandó mivészek sorába helyhezteiem, u. m.

a) Compositorok.

A r n o l d György Szabatkai Muzs. Dir. Egyházi compositiójáért 7-dik Piustól köszönő levéllel, 12-dik Leo Pápától pedig, ennek koronázására küldött Offertoriumáért arany pénzzel 's köszönet irással tiszteltették meg. T u d. G y. 1826. IX. K. 115. l. A' Szabatkai Magyar Theatrum muzsika igazgatását felvállalván 1826. Kemény Simon drámához szép Ouverturát készített.

B a t k a János Pesten Egyházi 's Drámai Compos. — Töle van Spadifankerl aus der Rüstkammer muzsikája.

B e e s Mih. Kassai Muzs. Prof.

B i h a r i Ján. Pesti hires Tzigány hegedüs, és számos Magy. nóták Compositora, mellyek közül némellyek nyomtatásban is mepjelentek. Több koronázásbeli innepléseknél ö volt az udvari bálokban a' Magyar nóták játszója, nevezetesen 1825 ben is Pozsonban. Szül. Bönyön Györ Vármegyében † 1827. élet. 58. eszt. Eltemett. Apr. 27-dikén.

Cibulka, nagy Muzsikus, Operista, Muzsika igazgató Pesten.

G. Csáky Ján. Laj. Kamarai Muzs. Compos. 's nagy Klavirista·

Csermák Ant. a' mult Század utólsó tizedétől fogva Magy. nóták hires Compositora, derék Violinista. Születésére nézve, a' vett privát tudositások szerént Tseh v. Morva volt, Jászón Regens - chori lévén megtébolyodott, 's oda hagyván feleségét, ide 's tova bujdosott, 's nyomorúságban éldegélt. Megholt Veszprémben 1823. Magy. nótái számosok, mellyek közül sok már nyomtatásban jelent meg; de még kéziratban is sok hever. Érdemes volna ezeket a' Magy. Muzeum őrizetére bizni.

T. Eschner Constantin ájtatos Oskolák Szerzetese, most Pesten Vice Director, Karigazgató, 's templomi Muzs. Szerzője.

Földváry Miklós Péterinek Pest Vármegyében Földes Úra, több jeles darabokat szerzett.

Fuchs: Hertzegi Muzs. kar Igazg. Kis Martonban.

Fúsz. Ján. Tolnai fi, nagy hangmivész † 1819. Lásd életirását Tud. Gy. 1819. XI—XII. K. Kiadott 42. munkát, kéziratban hagyott 7-et. Operát 8-at szerzett. A' Bétsi 's Liptsei Muzs. ujságokban több értekezést irt; emezzel közlé Csokonay Reménnye egyik részének, ismét Badatsonyi Magy. szüretelő éneknek, 's Rákótzy butsuzó nótájának muzsikáját; ismét tót nemzeti duda tántzokat, magyar nép dalokat 's tántzokat.

Füredi László (világtalan) Péteri-fi Pest Vgyéből, Orgona, Klavir, 's Violoncellista a' Pozsoni Evang. Lyceumnál.

T. Gabrielli Tamás, Mátsai Plébánus gyönyörü egyházi muzsikák Szerzője.

Hunyady Ker. Ján. Pesti orvos, jó hegedüs, Csákány fujó, 's Klavirista.

Kleinheinz Fer. Pesti theátrum Muzs. Igazgatója, több Operák 's Oratoriumok Szerzője.

Lavotta Ján. hires hegedüs 's Magy. nóták Compositora. 1792-ben a' Pesti Magy. Theátrum Muzs. Igazgatója. Azután Pesten, 's privát tudositások szerént, többnyire Tiszadombon tartózkodék, 's megholt Mádon a' Hegyallyán. Méltó köszönetet érdemelnének, kik mind az ő, mind Csermáknak sorsát velünk bővebben közlenék. Lavottának némelly Magy. nótái nyomtatásban is megjelentek; de kéziratban bizonnyal számosabban fognak heverni, mellyeket a' végső eltünéstől méltó volna megmenteni.

Pacha Gáspár a' 19. Sz. első tizedében a' Pesti Magy. Theátrum Muzs. Igazgatója 's Compositora. Ő alatta több Magy. Operák adattak, mellyek némellyikének muzsikáját ő szerzette. Lásd fellyebb 61. §. a' Magy. Operáról. Még nem lehetett 35. esztdős, midőn a' nemzeti Opera tetemes kárára száraz betegségben megholt. Azutánn mindég jobban hanyatlott, 's végre félbe szakadt a' Pesti Magy. énekes játék.

B. Podmanitzky Emanuel, József, Lajos, derék Compositorok.

Roth Samu, Schimert Péter tanitvánnya, jeles Dilettans 's Compos. † Kolosváron 1807.

Ruzitska Józs. a' Kolosvári Szinhely Muzs. Directora, ő szerzé Béla futása legujabb Magy. Operánk muzsikáját.

Ruzitska Ignátz Veszprémben Püspöki Muzs. Igazgató. Nagy érdemet szerez magának a' Magy. nóták kiadása által. Tsak még azt ohajtanánk, hogy a' régiebb nótákat is közlené, 's megmentené az elveszéstől.

Schimert Péter Erd. Szebenben 1750—80. között, Bach Sebestény érdemes tanitványa.

Szalay Józs. derék hangmivész 's Klavirista, Hummel János tanitványa.

Seidl, Kassán Drámai Compos.

G. Széchényi Lajos Ő Excja, nagy muzsikus a' Klaviron, 's vadász kürtön. Sok szép tántz és ének muzsikájának szerzője.

Szekeressy Ant. jeles Klavirista.

Spech Ján. az előtt Budán, most Bétsben lakó derék Klavirista 's Comp. több Magy. énekek szerzője.

Tsukly Józs. Mih. Pesti derék Klavirista 's Comp.

Tsukly Kár. Pál amannak testvére, jó Klavir. 's practicus.

T. Verseghy Fer. † Budán, Literator, 's jó hegedüs, hárfás, énekes volt. Ő adta ki a' legelső Magy. énekeket rendes formában Fortepiáno mellett.

Winkler Kár. Angyal, nagy hangmivész 's Fortepianista Pesten, munkáji gyönyörük 's számosak.

Zomb Fer. Kassai Muzs. Professor.

b) Jeles Klaviristák.

Gróf Amade Thadé Pozsonban, derék Compositor is.

Heller Istv. Pesti fi, 1827-ben Pesten, Budán, Pozsonban, Bétsben 12. esztdös lévén jeles Concerteket adott.

T. Jezernitzky Katalin Asszonyság, T. Sz. Iványi Anselm Urnak Hitvese Nógrádban.

Pálfy Katalin Grófné, szül. Döry Gfnè.

Báró Schönstein Asszonyság Budán.

Végh Antal az ifiabbik Csúzon Komárom Vármegyében.

Zichy Francisca Gróf Kisasszony Pozsonban.

c) Violinisták.

Kassán: B. Fischer Imre; Berzevitzy Józs. Leeb Sánd. — Pesten: Dr. Nicolaides; Urbani, Táborsky. — Somogyban: Bocsári Svastics Ján. jeles Magyar nóták szerzője. — N. Váradon: T. Klobusiczky György Kanonok, jeles Compositor, és Virtuos. Tud. Gy. 1827. X. K. 8. l.

d) Violoncellisták.

G. Brunszvik Fer. Pesten; T. Zmeskál Mikl. Budán; Kossovits Józs. Kassán.

e) Flautisták.

G. Vass Emil Kolosváratt; Verebi Végh Ign. Fehér Vgyben; T. Hoblik Márton; Pfeiffer Pesten.

f) Bassethornisták.

Vild Antal Compos. és az Egri Muzsika Kar igazgatója; Korb Pál ugyan ott.

g) Énekesek.

Báró Schönstein Kár. hangmivész a' Klaviron, gyönyörü Tenor szavát a' Bétsi Fővilág nem győzi elegendően tsudálni. — Pauer Aurelia Kisasszony Egerben. — Tóth Fanny Kisasszony Sopronban.

Magyar Operistáink között jeleskedtek Pesten, 's egyebütt; Sopranisták: Sáskáné, Sáska Borbála, Czagányiné, Déríné, Páliné, Újfalusiné, Fülöpné, Borsai Klára, Murányi Tóni, Murányi Sándor; — Tenoristák: Ernyi Mihály, Láng Ádám János, Déri István, Páli, Ujfalusi,

Czelesztin; — Baritonisták: Kántor, Murányi, Szerdahelyi; — Bassisták: Sáska, Kemény, Udvarhelyi, Székely, Szilágyi.

h) Külföldre szakadtak.

Böhm Józs. Pesti fi, most Bétsben Muzs. Prof. jeles hegedüs, Gitarista, és Compos. — Öttse már kis korában Pesten mesterül játszék a' hegedün 's Gitáron; a' mult tized végén holt meg illúsága serdülésében.

Fodor-Mainville Asszonyság Compos. és Európának első Operistánéji közé számittatik, most a' Párisi Olasz theatrum fő tagja. A' Velentzeiek 1819. tiszteletére emlék pénzt is verettek. Életét olvasd Haszn. Mul. 1823. I. Fél. 329 l. Megjelent tőle Bétsben egy pár ének ebben: „Album Musicale" Sauernál.

Hummel Nep. Ján. a' 19. század leghiresebb Compositorai 's Klavir stái közül, most Weimari Kapellm. szül. Pozsonban 1778. hol Attya is Muzsikus volt. Lásd bővebb ditséretét a' Convers. Lexicban.

Liszt Fer. mintegy 15 esztendős, 's már nagy Compos. és Klavirista; egy pár esztendő előtt, minekutánna Pesten, Pozsonban, Bétsben híres Concerteket adott, Párisba 's Londonba utazott. Párisban 1825. Oct. 17-én adatott első Operája e' tzim alatt: Don Sancho, ou le chateau d'amour.

Rosner Vátzi fi, derék Tenorista, az előtt Bétsben, most a' külföldön Operista. Lásd Haszn. Mul. 824. II. Fél. 173 l.

Stöber Kár. Pozsoni fi, most 9 esztendős, Bétsben lakik, hol 1820-ban jeles Concertet játszott a' Fortepiánón.

Szonleithner Kristóf, szül. Szegeden 1734. Máj. 28-kán, Bétsbe jövén Törvény Doctora

's Ügyész lett, derék hangműszerző és jó hegedűs volt. † 1786. Attya Mihály Bétsi fi volt.

Vaidinger (világtalan) Hussek, és Keller három Magyar Virtuóz Königsbergben (Burkus országban) néhány esztendő előtt Concerteket adtak Oboén, Tsákányon, Klarinetten, Búgókürtön (Bassethorn), Kisbögőn, és Gitáron. Tud. Gy. 818. X. K. 112 l.

i) Jeles Magyar muzsika eszköz készitők.

1) Hazánkban: Herotek Józs. híres Orgona tsináló † Pesten egy pár esztendő előtt. — Schölnast F. Flauta tsináló Pozsonban. — Drüner Kár. Zobel Fer. és Schwab Fortepiano készitők Pesten. — Teufelsdorffer Péter Pesti lant és hegedű tsináló.

2) Bétsben: Hoch István Veszprémi fi, az Austriai Monarchiában leghiresebb Flauta tsináló. — Tauber, Flauta tsináló. Attyafiai nem régen Szenkvitzen még éltek. Tud. Gy. 818. XII. K. 113 l.

§. 64. Kótában eddig megjelent Magyar muzsikai daraboknak Szerzői vagy Kiadói.

A' nemzeti litteraria Históriának előmenetele is kivánja, hogy a' magyaroktól eredett mívész szerzeményeket mind a' mellett, hogy ezek nem nagy számuak, időről időre öszve szedegessük, 's legalább azt a' feledékenység elől elrejtsük, a' mi időszakunkban a' szép mesterségekre nézve Magy. országban vagy Magyaroktól megjelenik 's a' t. Krüchten Tud. Gy. 1819. XII. K. 79 l. Méltó volna e' munkákat (Fusz János muzsika darabjait) a' nemzeti Muzeumba letenni —— a' hazafiúi előmenetel jutalmára és serkentésére. A'

Redactio ugyan ott 85 l. Valóban ditséretre méltó felszóllitás ez, és vajha sietnénk azt tellyesíteni. Ez okból örök hálával tartoznék a' Haza azoknak, kik a' régi vagy mostani Magyaroktól írott, vagy nyomtatásban kiadott muzsikai munkákat, ha mindjárt eggyenként is beadnák a' Magyar Muzeumba, melly mind eddig azok nélkül annyira szükölködik, hogy három darabnál többet 1820-ban ott létemkor nem mutathatott. Sokaknál tudom a' por emészti azokat, 's a' tőlök való megválás nehezökre nem esnék. Ne késsenek tehát Betses Hazafiak! gazdagitni ama szép nemzeti intézetet, siessenek egybegyüjteni a' nemzeti miveltség eme kintseit is. T. Horvát István Úr a' nemz. Muzeum nagy érdemü Felvigyázója várva várja, 's örömmel fogadja azokat. — Kik tehát vagy ezen szent tzélt elömozdítani, vagy pedig a' Magyar muzsikai szerzeményeket magoknak egybegyüjteni, vagy azokat esmerni kivánnák, az ide mellékelt Szerzök lajstromát, melly tsak ollyanokra terjed, kiktöl, a' mennyire kitudhattam, valami nyomtatásban jelent meg, hasznokra fordíthatják.

A. Magyar Énekek.

Batka Ján. megjelent töle: „Csillagom' Hébe 4. eszt.

Bolla Márton: a) Éneki Szerzemény muzsikához alkalmaztatva 's a' t. Kolosváratt 1791. — b) Éneki Szerzemény 's a' t. Kolosv. 1792.

Beutler F. Ének a' Magyarokhoz Auróra 5-dik év.

Eckschlager Ágoston; megjelent töle 1825; Magyar nemzeti dal: „A' Királyunk éljen" Klavir késérettel Magyar 's Német textussal. — Mechettinél.

Esmeretlenektől, vagy is Nevetlenektől 1) Emlékezés. — Imádság a' hadban Körner utánn (ennek muzsikája Himmel szerzése.) — Csókra vágyó — Szerelem bódulása — Emlegetés — Huszár Dal. Hébe 1-sö eszt. — — 2) Felfohászkodás. Csokonay 1-sö Köt. 1813. — 3) Nap Innepe — Szemrehányás — Rózsim sirja felett. Csokon. 3. Köt. — — 4) Chartigám Magyar Románunkban több énekek melódiája közöltetik. — — 5) Négy Variátziók egy tetszetös tárgyra Béla Futásából énekszóra Fortep. mellett. — Lichtlnél. — — 6) Négy Magy. énekek jelentek meg Fortep. mellé Okolicsányi János Lavinia Maradékiban. Pest 1809.

Bernádfalvi Földváry Miklós: Vadász Dal. Hébe 5. eszt. — A' Szellőhöz — Mindent fontolva tégy. Aur. 3. év.

Fúsz Ján: A' Tavasz. Csokon. Munk. 2. K. 1813. — Badatsonyi szüretelő ének. Liptsei Muzs. Ujs. 1816. Nro 11.

Gáti István Klavirozás mesterségében 1802. közlötte: „Nem szeretek soha többé, — Az emberekkel jót tenni, — Igaz Anya Magyar haza.

Haydn-tól a) Verseghy által 1791-ben kiadott hat Magy· énekeiben megjelent: „Mit búsolgsz árva szívem. — b) A' „Pillangóhoz." Csok. Munk. 3. K. 1813.

Kossovits: „A' Reményhez." (Földiekkel játszó) Csok. Munk. 3. K.

Malovetzky Ján: „Dal a' Klavirhoz." Tud. Gy. 1824.

Plachy J. Dallok Kisfaludy és Berzsenyi Urak munkájiból, Fortep. vagy Gitár kisérése mellett 's a' t. Schmid.

B. Podmaniczky Laj: Minyihez. — A' váró Leány, — Hébe 1. eszt. Szépemhez. Hébe 2. eszt.

Ráfael: Ne felejts Virág. Verseghy: Hat Magy, ének.

Róthkrepf Fer. Hangzatka Daphnéhoz. — Ariadne panassza. Tud. Gy. 1824.

Róthkrepf Gáb. A' Magyar Dallos Fortepiáno mellé alkalmaztatott eredeti énekei. — Mechetti.

Rózsavölgyi Mark: Nyisd meg ég fény kapuidat. Eredeti Magy. nóták.

Schreiber Kár. Magyar nemzeti ének. Aur. 1. év.

Silberknoll Józs: Győr várának elkelése. 1594. — Ivó Dal. — Tud. Gy. 1824.

Spech Ján: Himfy énekei. Honvágy. Aur. 2. év. Hat Magy. Dal Klavir kíséréssel. — Magy. Énekek. — Három Magy. Dallok. — Millernél.

Steffán: Laura — A' szabadság — Thirzis és Laura — Thirzis üzenetje — Verseghy: Hat Magy. én 1791.

Szilvási Ján. Tavasz Reggele. Tud. Gy. 1824.

Tsukly Mih: „Bár a' sors tőled messze zára. Aur. 4. év. — Volna szárnyam elröpülnék. Aur. 5. év.

Verseghy Fer. a) Lyánka utat szerelemmennek. Magy. Muz. 1789. b) Hat magyar Énekek 1791. Steffán Haydn 's Ráfaeltól. — c) Rikótiban 1804. több éneket közlött önn magától. — d) Magy. Aglájában 1806. ismét 20. énekek melodiáját. — e) Magy. Hárfás énekei Fortepiánóra 2. Füzet. Eggenberger. — f) Sághy által kiadott életében van: Bucsuzás: „Nem tarthat itt a' mi tenyészik. (Németből van fordítva. Melódiája esmeretes, 's Himmel szerzése.)

Winkhler Kár. Angy. A' Fellegekhez. Aur. 6. év.

B. Nemzeti Nóták.

Angyal Bandi (ál név) Bátskai Magyar Klavirra. 2 Füzet. Cappi.

Arnold György több Magy. nótát közöl a' Veszprém Vgyei fogásokban.

Árvai Györi jó hegedüs Tzigány némelly nótái közöltettek Pannóniában, 's a' Veszprémi 9-dik fogásban.

Aunitzky Tamás: Magy. Nóták Fortepiánóra 's a' t.

Bartay A. 3. Ungarische Taenze für das Piano Forte 's a' t. Lichtl.

Batka Ján. Hat eredeti Magy. Tántzok, szerzé Csermák Ant. Klavirra 's a' t. Miller.

Bengraf Józs. 12. Magy. tántzok Klavikordiumra valók. Cappi.

Bihari Ján. Magyarjait találhatni e' munkákban: a) 2. Ungarische Taenze, oder Werbung fürs P. F. v. H. Biháry (Bihari). Artaria. — b) Magyar tántzok Lavotta, Csermák, és Biharitól. Fortepiánóra alkalmaztatva Mohaupt által. 4. Füzet. — c) Amusement du Carneval. Pennauer. — d) Ruzitska Veszprémi Gyüjteménnyében. — e) 7. Ungarische für eine Violine. Math. Artaria. — f) Hongroises pour 2. Violons. Artaria et Comp.

Csermák Ant. G Magy. nótái vannak e' munkákban: a) Romances Hongroises pour le P. F. avec un Violon, composées par 's a' t. à Pest 1804. (kiadta Kultsár Úr) b) Ruzitska Veszpr. Gyüjteménnyében. — c) Batka Úr által kiadott hat Magy. tántzok. — Miller. — d) Mohaupt Úr által kiadott 's említett Magy. tántzok 4. Füzet. — e) Amusement du Carneval. — f) Pannónia 2—4 Füzet. — g) Magyar nemzeti tántzok 2 hegedüre és Basszusra, készitette Cs. A. Pesten 1806 Kis Istvánnál. — h) Csermák und Lavotta Ungarische

rische Werbungs Taenze für 2 Violinen und Bass. Math. Artar.

Drechsler Józs. Hat Magy. tántz Klavirra. Artar. et Comp.

Esmeretlenektől vagy is Nevetlenektől: Ungarische Taenze, v. Nouvelle Collection d'Hongroises pour le P. F. composées par les meilleurs Auteurs Nro 1. Artar. — b) Ausgesuchte Ungarische national Taenze im Clavierauszug von verschiedenen Ziegeunern aus Galantha Nro 1—2. Sauer et Leidesdorf. Ennek 2-dik Füzetje Wanhal neve alatt is jelent meg ezen tzím alatt: XII. petits Divertissements pour les jeunes Dames 's a' t. holott ez a' füzet Mascovitz-tól van, a' mint egy régi kéziratom bizonyítja. — c) Originelle Ungarische National Taenze für das Clavier. 4 Hefte. Steiner. — d) Amusement du Carneval-ban. — e) Pannónia 4. Füzetjeiben. — f) 12 Original Ungarische national Taenze f. d. P. F. auf 4. Haende. Steiner. — g) Ungarischer Werbungs Tanz für das P. F. Haslinger. — h) Ungarische Werbungs Taenze aus dem Barometermacher f. d. P. F. Lichtl. — i) Sammlung Ungarischer Taenze f. d. P. F. Sauer.

Fái Fáy László: „Kinizsi nótája." Auróra 1. év.

Abbé Gelinek: Verbunkos nóták, oder Ung. nat. Taenze v. H. Lavotta für das P. F. eingerichtet von 's a' t. Artar. et Comp.

Herfurth T. két Magyarja van ebben: Tiz legujabb eredeti Magy. tántzok, szerzé Sárközy és Herfurth. Klavirra alkalmaztatá Stocker T.

Hummel J. Balli Ongaresi p. l. P. F. Oeuv. 23.

Hunyady Ker. Ján: a) Trois Hongroises p. l. P. F. comp. et dediées à Mr. le Comte Etienne de Keglevitsch 's a' t. Pennauer. — b)

Trois Hongroises p. l. P. F. Oeuv. 6. Lichtl. — c) National Ungarische für den Csakan (Csákány) allein. II. W. — d) Pannónia 1-sö Füzetjében.

Kálótzy Kár: Pannónia 3—4. Füzetjében.

Hauer Ferdin: a) 12 Hongroises à 4. mains p l. Clavecin. Math. Artar. — b) 12 neue Ungar. Taenze f. d. P. F. Bermann. — c) 12 Hongroises p. l. P. F. publiées à l' occasion du couronnement de Sa Majesté I. R. Marie Louise à Presbourg. Weigl. — d) 12 Hongroises p. l. P. F. Op. 20. Math. Art.

Késmárky Sigmond: Magy. nóták Fortepiánóra 's a' t.

Kis Ján: 3 Ung. nat. Taenze für d. P. F.

Kisfaludy Sánd: 2 lassú Magyarja van Aurórában 1—2. év.

Kleinmann-ak egy Magyarja van a' Veszprém Vgyei nóták 7. Fogásában.

Kossovitz: egy lassú Magyarja van ebben: Útmutatás a' Klavir játszásra.

Krommer a) Magyar Verbunkok hegedüre — f) Egy Magyarja jelent meg Veszp. Vármegyei nót. 7. Fog.

Láner Fer. VIII Hongroises p. l. P. F. 's a' t. Lichtl.

Lavotta Ján: a) Gelinektöl kiadott 6 Magyarja. — b) Mohaupt által kiadott Magy. tántzok emlitett 4. Füzetb. — c) a' Veszprémi Fogásokb. — d) Pannónia 2. Füz. — e) Lavotta und Csermák Ungar. Werbungs Taenze. f. 2 Viol. u. Bass. Math. Art.

Markl Kár: Erinnerungen an den Presburger Landtag, ein Ungar. nat. Tanz f. d. P. F. allein. Haslinger.

Mascovitz 14 Verbunkossa megjelent kétszer e' tzímek alatt: a) Ausgesuchte Ung. nat. Taenze von versch. Zieg. aus Galantha. Nro

2. — b) XII petits Divertissements 's a' t. par Wanhal.

Mohaupt Ágost. a) Magy. tántzok Lavotta, Csermák, 's Biharitól Fortepiánóra 's a' t. 4. Füzet. Ugyan ezek hegedü késérésével is megvannak. Közttök Mohaupt darabjai is találtatnak. Lichtl. — b) 6 Ungar. Taenze für d. P. F. Mechetti — c) 6. Ung. Taenze für d. P. F. und. Violin. Steiner.

Püringer Józs. 6 Hongroises p. l. P. F. 's a' t. Mollo.

Tömösvári Rácz Mih. Nemzeti tántzok, mellyeket ország gyülése alkalmatosságával 's a' t. Mechetti.

Raiger Fridrik: Hat Magy. tántzok Fortepiánóra 's a' t. Cappi.

Róthkrepf Ferentz: megjelent tőle egy lassú, 's két friss Magyarja Pannónia 4-dik Füz.

Róthkrepf Gábor: Pannónia, vagy válogatott Magy. nóták Gyüjteménnye 's a' t. 4. Füzet. Mechetti.

Rózsavölgyi Mark: a) Némelly darabjai vannak a' Veszprém Vgyei nóták köztt. — b) Egy van Pannónia 1-sö Füz. — c) Eredeti Magy. nóták Fortepiánóra. Miller. — d) A' folyó Század 2-dik tizedében adott ki Violin Terzettre szép Magyarokat.

Ruzitska Ign: Önnön és mások Magyarjait kiadta ebben: „Magy. nóták Veszp. Vgyéből Fortepianóra 's a' t. 10. Füzet. Miller.

Sárközy Kazimir: a) Tiz legújabb eredeti Magy. tántzok 's a' t. — b) A' Veszprémi gyüjteményben is találtatik munkája.

Schuster Vintze: Ungarische Taenze für eine Guitarre. Op. 6.

Steininger: Friss Magyarjait lásd Pannónia 2—3. Füz.

Stocker Th. kiadta: Tiz legújabb ered. Magy. tán. szerzé Sárközy és Herfurth 's a' t. Miller.

Tomanjk Józs: Emlékeztetés Pozsonyra! 4. Magy. nemz. tántzokban Fortepiánóra 's a' t. Diabelli.

Tost Fer: 12 nouvelles Danses Hongroises pour l. P. F. 's a' t. Cappi et Diab.

Tsóri András-tól van egy lassú Magyar Veszprém Vgyei nótákban. 8. Fog.

Tsukly Józs. Mih. a) Trois Hongroises p. l. P. F. comp. et ded. à Mlle la Baronne de Szörényi 's a' t. Miller. — b) 3. Hongroises p. l. P. F. Oeuv. 3. Lichtl.

Wanhal J. B. a) Sechs Ungar. Taenze für d. P. F. Cappi. — b) Six danses Hongr. p. l. P. F. à 4. mains Cappi. — c) 12. petits Divertissements pour les jeunes Dames p. l. Clavecin 's a' t. (Mascovitz munkája.)

Winkhler Kár. Angyal: Trois Hongroises p. l. P. F. 's a' t. Mechetti.

C. Külömbféle Magyar tárgyú Muzsika darabok.

Adler G. Variat. über ein Ungar. Thema f. Violin mit Begl. v. 2. Viol. Alt u. Violcle. 1-tes W. Haslinger.

G. Amadé Thadé: Six Variations p. l. P. F. sur un thême Hong. Mechetti.

Auernhammer: Variations sur un thême hongrois p. l. P. F.

Beethoven Laj: a) Ouverture der Oper König Stephan zur Eröffnung des neuen Theaters in Pesth, és b) Triumph-Marsch aus derselben Oper f. d. P. F. zu 4. Hde übersetzt v. K. A. Winkhler. — Mechetti.

Brauer F. Variations brillantes sur un thême Hongr. p. l. P. F. avec accompagn. de deux Violons, Alto, et Vlclle. Pennauer.

Batka Ján. Rondo Hongrois p. l. P. F. Oeuv. 20. Lichtl.

Blumenthal L. 8 Variat. in B. sur un thême Hongrois p. Violin avec Vl. A. et B. Oeuv. 16. Haslinger.

Czerny Józs: Rondeau à la Hongroise p. l. P. F. Op. 54 Bermann.

Czerny Kár: Krönungs Marsch fürs P. F. 1825. Op. 101. — dtto für eine oder 2 Flöten, — dtto für 1 od. 2 Guitarren, — dtto für Flöte od. Violin u. Guitarre. Diabelli.

Decret Fer: Rákótzy Marsch, d. h. beliebter Marsch des löbl. 32. Lin. Inf. Reg. 's a' t. f. P. F. auf 4 Hde. Mechetti.

Dignum A. Villiam: An Ungarian Air with. Variations p. l. P. F. Hartleben.

Dömény Sánd. és Malovetzky Ján. Útmutatás a' Klavir helyes játszására. Eggenberger.

Eckschlager Ágost. Krönungs Marsch f. P. F. 1825. Mechetti.

Gáti István: Klavirozás mestersége (mellyhez toldalékul más eszközök esmertetése is járul) Budán 1802.

Halm Ant: a) Ungarisches Rondo f. d. P. F. 14. W. Mechetti. — b) Die Krönungs Feyer 1825. ein caracteristisches Tongemaelde für P. F. Haas.

Jansa L: a) Variations sur un thême Hongrois pour Violon principale avec Accomp. de Quatuor. — b) Variationen über ein Ungarisches Thema für die Violin mit Orchester Begleitung, — dtto mit Quartet Begl. — c) Variationen über ein Ungar. Thema f. Violin u. Pianoforte. Sauer et Leidesd.

Kunerth E: 5 Rondeaux a' l' Hongroise p. l. P. F. Oeuv. 31. Math. Artar.

Lachner Fer: Nagy innepi Mars 1825-ki koronázáshoz. Klavirra. Pennauer.

Leidesdorf J. M. a) Rondeau a' l' Hongrois in D-m p. l. P. F. Oeuv. 93. — b) Fest Ouverture bey der Krönung 1825. f. P. F. auf 4 Haende. Sauer et Leidesd. — c) Variations p. l. P. F. sur un thême nat. Hongr. Mechetti.

Lickl György: „Les Charmes de Presbourg Rondeau brillant a' l' Hongroise p. l. P. F. Cappi.

Malovetzky Ján. lásd Dömény.

Mohaupt Ág: V. Variations sur un thême de Mr. André de Fáy (Ne sírj lyánka) p. l. P. F. kijött Fáy Friss Bokrétája mellett.

Payer, Rondeau Hongrois. Oeuv. 105. Art. et Comp.

Pechatschek Fer. a) Variations sur un thême Hongr. p. l. Violon principale avec accomp. d' Orchestre. Mechetti. — b) Ugyan ollyanok más thémára, avec accomp. d' Orchestre, ôu de Quatuor, ôu de Piano. Oeuv. 17.

Pfeifer Fer. Rondeau Hongr. pour la Guitarre. Oeuv. 22. Cappi.

Pixis J. P. a) Introduction et grand Rondeau Hong. p. l. P. F. avec accomp. de grand Orchestre, ôu de Quatuor, — dtto p. l. P. F. Oeuv. 64. Pennauer. — b) Sonate concertante avec un Rondeau Hongrois p. le P. F. et Violon. Oeuv. 24. Mechetti. — c) Rondo Hongr. pour deux Pianoforte. Mechetti.

Plachy Ventz: Variations p. l. P. F. sur une Romance Hongroise (Földiekkel játszó) Oeuv. 8. Riedl.

B. Podmaniczky L: Ungar. Rondo in D-m. f. d. P. F. 1. W.

Püringer J. Variat. sur un air Hongrois p. l. P. F.

Resnitschek Kapellm. 2. Ungar. Maersche f. d. P. F. — dtto auf 4 Hde. Diabelli.

Ries Ferd: Grandes Variations sur un thême Hongrois p. l. P. F. Oeuv. 15. Steiner.

Schlesinger: Ungarisches Rondo 's a' t. f. d. P. F. und Violin. Mechetti

Schubert Fer: Divertissement a' la Hongroise p. l. P. F. à 4. mains. Oeuv. 54.

Schmidt G. Rondeau à l' Hongr. p. l. P. F. Oeuv. 2. Math. Artar.

Schmiedigen H. C. Hongroise variée p. l. Violon princip. avec. accomp. d un second Viol. Alto, et Basse Oeuv. 10. Diabelli.

Táborszky: 5 Variations brillantes sur un thême Hongr. p. le Violon, avec accomp. d' Orchestre, ôu de Quatuor. Op. 2. Pennauer.

Tsukly J. M. Rondeau brillant a' l' Hongrois p. l. P. F. Oeuv. 4. — Lichtl.

Volkert Fer: a) Grosser Einzugsmarsch zur Krönung 1825. f. d. P. F. — b) Theatralischer Blumenkranz f. d. P. F. 9. Heft: Rondino über den Ungar. Tanz aus der Pantomime der Zauberguckguck. Weigl.

Wanhal: 6 Variat. pour l. P. F. dans le Style Polonais, et 6 dans le style Hongrois sur le mème thème. Sauer.

Weber Fer: Rondeau à la Hongr. p. l. P. F. Oeuv. 13. Mat. Art.

Zajitz Ján. Krönungs Marsch f. d. P. F. Cappi.

Zentner Klára, szület. Solomé: Variations sur une air nat. hongr. p. l. P. F. Mechetti.

Ide tartozhatnak:

Kinsky J. das laendliche Fest im Waeldchen bey Kis Bér. Ballet für Viol. u. Guit. — dtto für Flöte u. Guit. — dtto f. Pian. F. Steiner.

Müller W. Presburger u. Graetzer Taenze f. d. P. F.

Wilde J. Presburger Hof Ball Taenze 1825. f. d. P. F. 28-te Lief. Steiner.

D. Magyaroktól szerzett Külömbfélék

G. Amadé Thadé. Grande Sonate à deux Piano Forte Leipzig. Peters.

G. Csáky Ján. Laj. a) 3 Sonates in A, Es, G. No. 1-3. p. l. P. F. — b) Sonate in B. p. l. P. F. et Violon. Steiner.

Földváry Mikl: Caprice en Fantaisie p. l. P. F. Oeuv. 11. Mechetti.

Fúsz Ján. munkájit lásd Tud. Gy. 1819. XII. K.

Hummel J. majd 200-ra menő munkájit itt elő nem adhatjuk.

Hunyady Ján: Variationen für 2 Violinen, Viola, und Vlcle. 3. W. Artar. et Comp.

Liszt Fer. Deux Allegri di Bravura p. l. P. F. Oeuv. 4. Artar.

Podmaniczky L. 12 Eccossaises p. l. P. F. Oeuv. 2. Math. Art.

Róthkrepf Gáb: Was betrübst Du dich meine Seele? Aus dem 24-ten Psalm. für eine Singstimme, mit Begl. des P. F.

Spech J. számos Sonátáit, Német, 's Olasz énekeit más alkalmatossággal.

Szekeressy Ant: Variations p. l. P. F. sur une Allemande. Mechetti.

Tsukly J. M. Variations brillantes p. l. P. F. Oeuv. 2. Lichtl.

Ime ezek azok, mellyeket a' Magyar Muzsika ügyében közleni tudok. A' mi még hibázik, azt más derék Hazafiak, reménylem, igyekezni fog-

nak kipótolni, mások pedig tökélletlen munkámat, mint a' fel vett tárgyban megjelent első zsengét, kegyes kémélléssel fogják megitélni.

Róthkrepf Gábor.

3.

Töredékek egy Magyar Olvasónak Jegyző-könyvéből.

Millyen veszedelemben forogtak 's mikép menekedtek meg abból a' régi Görög és Római classikusok' irásai a' közép-időkben.

A' széles tudományu Göttingai Professor és Nagy-Britanniai Királyi udvari tanátsos Heeren illyen tzimü munkájában: Geschichte des Studiums der klassischen Literatur 's a' t. melly 1797—1802 jelent meg nagy szorgalommal lerajzolja mindjárt a' bévezetésben millyen sorsok volt légyen a' régi Classikusok munkájinak a' közép idő' setét századaiban. Minthogy ezen munkák terjesztették el a' tizenötödik századtól fogva 's azok terjesztik még most is hathatósan az elmebéli igaz világosodást, ki ne kivánná tudni, mint menekedtek meg azok az őket fenyegető hajó töréstől és semmivé lételtől? Reménylem tehát kedvesen fogják a' tudományok' baráti venni, ha Heerennek emlitett munkájából egy rövid kivonatot adok.

Heeren a' régiek munkái veszedelmének történeteit a' Nagy Constantin' idejénél kezdi. Addig a' Rómában 's Italiának egyébb részeiben öszve gyüjtött tudományos kintsek nagyrészént sérelem nélkül maradtak. Rómában közös Bibliothekák nagy számmal találtattak, mellyek közül ezen iró huszon kilentzet megnevez. Közös Oskolák és ta-

nitó intézetek nem tsak Rómában és egyébb Olasz országi városokban különösen Mediolanumban, hanem Olasz országon kivül is voltak p. o. Karthagóban, Massiliában, Alexandriában, Constantinápolyban, Athenében, Antiochiában, Berytusban 's a' t. nagy szerencsétlenség volt az, hogy a' közös Bibliothekák résszerént a' Templomokban, résszerént a' Templomok mellett szoktak felállitatni. Mert minthogy a' Keresztyének' buzgósága a' Templomokat mint a' pogány babona lakhelyeit már a' negyedik században rongálta és pusztitotta, azon tudományos kintsek nagy részének szükségesképen elkellett veszni. Ez történt a' többek között azzal a' Bibliothékával is, melly Alexandriában még akkor fennállott. Mert minekutánna a' régibb, melly Bruchiumban volt, már Caesár idejében elégettetett, utóbb midőn Theodosius a' Serapis templomának lerontását megengedte a' Serapeumban volt Bibliotheka is semmivé tétetett, 's egy később időbéli iró annak tsak üres Almáriomait látta.

Az ötödik században a' tudományos intézetek igen sokat szenvedtek a' vad népeknek Róma, Karthago, Aquileja 's Mediolanum ellen intézett ostromlásaik miatt. Constantinápoly és egyébb napkeleti városok földindulások és tüzi veszedelmek miatt vallottak nagy károkat. Constantinápolyban egy tüzi veszedelem alkalmával Julianusnak száz husz ezer darab könyvekből álló Bibliothekája a' lángok prédájává lett.

A' hatodik század még veszedelmesebb volt a' Literatura munkájira nézve. Napkeleten Justinianus a' közös tanitói intézeteket elhagyta pusztulni részerént azért, mivel a' pogány Litteraturát és Philosophiát gyülölte, résszerént fösvénységből, hogy a' közös tanitók fizetését megtarthatná. Azért a' böltselkedésnek hét tanitói, kik elébb Athenében fizetést kaptak volt, kiköltöztek Persiába.

Ellenben Olasz országban az Osztgothusok' Királya Theodorich alatt a' tudományok menedéket találtak. Két nevezetes férjfiak Boethius és Cassiodorus a' régi literaturát, a' Bibliothekákat és tudományos intézeteket gondosan igyekezték terjeszteni. A' Klastromok is a' könyvek leirása által itt már ekkor kezdették a' régiek munkájit elömozdittani. Cassiodorus öregségében egy Benedictinus Klastromban vonta meg magát 's annak ajándékozta Bibliothekáját, mellyet, külömbféle tartományokból össze vásárlott kéziratokkal megszaporitott. A' Longobardusok' uralkodása és hadakozása ezen század utolsó felében a' literaturának sokat ártott. Mind az által ezen idö tájban még is sok régi könyvek gondosan leirattak 's a' leirások által kijobbittattak.

A' hetedik században kezdödött legalább a' tudományokra háromlott ártalom' tekéntetéből az Arabiai Revolutio. Hogy azonban az Alexandrai Bibliothekának elégetését nem lehet az Arabsoknak tulajdonitani, az itt hihetövé tétetik. Ezen Revolutio a' régi Literatura munkájinak fenn maradását is az által történetből tsak ugyan elöl mozditotta, hogy az irásra Európában addig használtatni szokott materiának megváltozása lett következése. Egyptomnak, 's fö városának Alexandriának elfoglaltatása miatt az ottani Papirus fabrikák megromlottak 's nem sokára résszerént egészen semmivé lettek, résszerént a' kereskedés gátoltatván ezen portéka vagy éppen nem, vagy igen tsekély mértékben jött Európába. Jóllehet ennek legelsö következése az volt, hogy a' régiek' munkái sokkal kevesebbszer irattak le mint elöbb: mindazonáltal nem sokára az Egyptomi papyrus helyébe a' sokkal tartósabb pergamen lépett, mellyen a' kéz iratok sokkal könnyebben eltarthattak, mint az olly igen romladékony papyruson. Olasz országban, melly a' Longobardusok és Gö-

rögök között fel volt osztva, ezen időben a' tudományok nem gyarapodhattak, 's tsak egynehány Klastromokban találtak menedéket. 'S Spanyol országban a' napnyugoti Gothusok' uralkodása alatt jobb sorsok volt; ott sokan betsülték a' classika literaturát. Ekkor irta ott a' tudós Isidorus az Origines tzimü munkát, melly tagadhatatlan bizonysága annak, hogy a' régiek' irásai, mellyekből Isidorus ezen munkát szedegette, még ekkor Spanyol országban nagy számmal találtattak. Ott a' könyvek leirása szokott foglalatosság volt. Pamphylus' Bibliothekája tsak nem harmintz ezer kötetből állott. Britanniában a' Keresztény Vallás' terjedésekor klastromok, 's azokban oskolák állittattak fel, mellyeknek számára Bibliothekák gyüjtettek, 's ezekbe sok kéziratok Rómából vitettek.

A' nyoltzadik században mig a' képek segétségül hivása felett folyt perlekedés és a' napkeleti szerzetesek klastromoknak abból származott üldöztetése tartott, a' klastromokban találtatott Bibliothekák is résszerént elvetettek, résszerént elszórattak. Az Arabsok, mig Syriában ezen a' Seleucidák' uralkodása alatt egészen meggörögösitett tartományban tartózkodtak, jobban kimivelödtek 's a' Görögök' tudományát megkedvelték, jóllehet azt tsak második kézből, a' Görög munkák Syrus fordításaiból esmerték meg. Most a' Görög munkák' fordittásai megszaporítattak, 's e' végre Görög kéziratok gyüjtögettettek, de ezek, mihelyt a' fordittás kész volt félre vettetvén, 's gyakran egészen semmivé tétettek. Olasz, Franczia és Spanyol országokban a' tudományok rosz lábon állottak. Ekkor rontotta le Nagy Károly a' Longobardusok' birodalmát. Ez mindenfelé tanittó intézeteket állitott fel, mellyek minden tudós esméretek elömozdittására kiterjedtek. Udvara tudós férjfiak gyülekezetéből állott. Egy Bibliothekát gyüjtött 's a'

leirásokban jobban ügyeltetett a' vigyázatosságra és hibátlanságra, mint elébb szokás volt. Az általa kivált éjszaki Német országban fundált Püspökségek és klastromok oskolákkal köttettek öszve. Az Osnabrükki oskolának különösen a' Görög és Római literatura' terjesztése tétetett tzéljává. Hogy a' könyvek nem létét kilehessen pótolni, Angliából hozattak kéziratok, hol akkor a' klassikusok' tanulása, szorgalmas leirása, és jeles Bibliothekák' felállitása nagy divatban volt. Igen hihető, hogy legelőszer ekkor kerültek Római klassikusok kéziratai Német országba. Az oskolákban Virgilius' Lucanus', Livius' és Cicerónak némelly munkái olvastattak; 's még ezeknél is gyakrabban némelly később irók p. o. Marcianus Capella, Macrobius, Boethius, Cassiodorus, Isidorus, Alcuinus és Béda Ezen században igen érdemesekké tették magokat a' tudományokra nézve.

A' kilentzedik századtól fogva Konstantinápolyban ollyan Familia kezdett uralkodni, melly a' tudományokat szerette 's az oskolákat és tudományos intézeteket helyre állitotta. A' Görög literatura ujra feléledett. Eggyik legtudósabb férjfiú ezen időben Photius Patriarcha volt. Myrio Biblon czimü munkája a' költökön kivül tsak nem minden egyébb Görög munkákat megemlít, mellyek akkor Konstantinápolyban találtattak; tsak az kár, hogy ezen munka tsak kezdete a' Bibliothekájában találtatott könyvek kivonásának, mellynek folytatását Pátriárchává létele meggátolta. 'S ezen munka egyszersmind azt is megtudathattya velünk, mennyit vesztett légyen a' Görög literatura azon időtől fogva a' Prosaicus irókra nézve. Az Arabsok ekkor is szorgalmasan igyekeztek forditásaik által a' Görögök esméreteit sajátjokká tenni; de tsak a' Böltselkedésre, Mathesisra és Orvostudományra szoritották magokat. Alexan-

driában különössen egy Arabs könyvekből álló Bibliotheka gyüjtetett. Német országban némelly Nagy Károly által fundált klastromi oskolák elhiresedtek. A' Fuldai oskola Rhabanus Maurus alatt szépen virágzott és jeles Bibliothekára tett szert. Rend szerént 12 szerzetesek könyvek leirásában foglalatoskodtak. A' Corvey és egyébb Klastromok Bibliothekái tsak nem szintén olly hiresek voltak. A' klassikusok munkájinak keziratai Németh országban ezen időtől fogva naponként szaporodtak. Franczia Országban is sok Klastromokban Bibliothekák állittattak fel. Ide tartozik Párisban a' saint Germain de Pres' nevezetü. Ekkor a' kéziratok' megaranyozása és apró képekkel ékesittése nagyon kedveltetett. A' Klastromok' és oskolák' elöl járói egymástól költsön kérték és Klastromaik számára leiratták a' Római klassikusokat. A' mit Frantzia országban fel nem találtak, azt Olasz országban igyekeztek megszerezni. Azonban ezen gyüjteményekből sok elveszett a' Normannusok beütései miatt, kiknek rablásai és pusztittásai leginkább a' Klastromokat tárgyazták. A' Danusoknak Britanniába lett betsapásaik által a' tudományok' mühelyei a' Klastromok és Apátságok lerontattak 's a' Bibliothekák semmivé tétettek. A' Nagy Alfred ezen század' vége felé itt a' tudományokat ismét igyekezett felélesztení, oskolát és Klastromokat állitott fel 's az Oxfordi Universitást fundálta.

Konstantinus Porphyrogenitus a' tizedik században nagyon törekedett a' tudományokat virágoztatni. Constantinápolyban a' főbb oskolákat jobb karba állította, 's azokban a' Classikus Irók olvastatása és magyaráztatása által a' hivatalokra alkalmatos embereket neveltetett. Minden felől vásárlott öszve könyveket, 's a' történet Iró Classikusokból valamint a' földmivelést, és orvos tu-

dományt tárgyozókból is kivonásokat készítetett. Az Olasz országi háborúk és nyugtalankodások ezen században a' tudományoknak sok kárt tettek. Éjszaki német országban Paderborn, Hildesheim és Fulda voltak a' tudományok lakhelyei. Hildesheimban a' tudós Bernhard nagy bibliothekát szerzett magának. De a' Hildesheimi Klastrom minden könyvekkel együtt nem sokára a' lángok prédájává lett. A' Corveybéli és Herfordi is hasonló sorsra jutottak. Frantzia országban több klastromokban buzgón gyakoroltattak a' tudományok. Saint Gallenben a' Rómain kivül a' Görög literatura is kedvességet nyert. Gerbert, ki utóbb Pápává is lett, legtudósabb ember volt ezen időben Frantzia országban. A' legjobb Római irókat jól esmerte, 's még a' görögökben sem volt járatlan. Nem kémélte sem költségét sem fáradságát hogy a' Classikus írókat leíratná, 's idegen országokban is vásároltatná. Angliában a' tudományok a' Danusok' bérohanásai miatt egészen elhanyatlottak.

A' 11-dik században napkeleten a' Comnenusok' tudós Tsászári familiája alatt virágoztak a' tudományok A' Constantinápolyi főbb oskolákban Homerus olvastatott, és magyaráztatott; de a' fő tanulmány a' böltselkedés volt. Ennek tanitóji Aristoteles' Plato''s némelly új Platonikuszok', Porphyrius' és Tamblichus' irásaira szoritották magokat. Ezen század' vége felé Bolognában a' Római törvény, Salernóban pedig az orvos tudomány kezdett a' régiekből feléledni. Amott a' Pandekták, itt Hipokrates és Galenus (noha talám tsak forditások után) magyaráztattak. Általjában ezen időben Olasz országban a' Régiek munkájinak forditása igen divatba jött. Görögből deákra tett fordítások is mutatják már ekkor magokat, valamint szó-könyv irásban tett próbák is. Frantzia ország-

ban a' Clugny és Chartresy klastromokban 's egyébbütt is a' régi munkák' leirása és Bibliothékák' felállítása szokott foglalatosság maradott, sőt gyarapodott is. Német országban a' klastromi fenyíték 's azzal együtt a' tudományok is enyésztek; kivévén egynéhány klastromokat, különösen a' Hirschauit. Itt tizenkét szerzetesek szünet nélkül régi munkák leirásában foglalatoskodtak; 's egy a' dologhoz értő elöljáró alatt állottak, ki a' kézíratot által nézte és kijobbitotta. Angliában a' Danusoknak szüntelen való bétsapásaik azokat a' könyveket is elemésztették, mellyek még addig megmaradtak.

A' 12-dik században napkeleten a' Comnenuszok alatt folyvást virágoztak a' tudományos intézetek. Eustathiusnak Homerusra írt magyarázatja 's Dyonysius és a' költökben igen Tzetza jártos tzélra bizonyítják, hogy a' költök és azoknak magyarázatjai igen olvastattak. Az ezen időbéli kézíratok, mellyek az Olasz országi 's egyébb Bibliothékákban nagy számmal találtatnak hasonlóképen mutatják a' leirásbeli nagy szorgalmat. A' gyakrabbi leirásra különösen alkalmat adott az a' környülmény, hogy napnyugoti Európában igen elterjedett selyem papirossal való élés, melly kevesebbé volt drága mint a' pergamen. Ha szintén a' Scholastica Philosophia' tanulása a' régi literaturára nézve nem volt is kedvező, még is elölmozditotta különösen Frantzia országban Aristoteles és Plató munkájinak olvastatását. Salisbury János és Abaelard mind ketten igen szerették a' Görög és Római klassikusokat. A' Chartreusi szerzetesek vagy Carthäuzerek, különösen igen sok kézíratokat készítettek, minthogy ezeknél a' leirott példányok általnézésére 's egyébb kézíratokkal öszve hasonlítására értelmes emberek rendeltettek; azért nálok egy bizonyos Critika kezdődött. Hasonló érdemet

szereztek

szereztek magoknak a' Tzisztertziták is, kik a' szépségre, és ékesítésre még jobban néztek. Német országban ezen időben kevés történt a' régi Literatura előmozdítására nézve. Angliában a' Normannusok uralkodása alatt a' tanító intézetek ismét jobb állapotra jutottak. A' szerzetes Barátok és Apátzák vetélkedtek egymással a' régi munkák leirásában. Ismét nagy számmal állittattak fel Bibliothekák 's városi oskolák támadtak. Az Oxfordi és Cambridgei fő oskolák jobban kezdettek virágozni; a' Grammatica Priscianus, a' Rhetorika Quinctilianus és Cicero szerint tanittattak.

A' 13-dik században a' Classika Literatura Constantinápolyban halálos sebet kapott. A' fő város a' Frankok prédája lett, kiraboltatott, és háromszor gyujtatott fel. Ezen sokszori tüzi veszedelmek emésztették meg kétségkivül azon tudományos kintseket, mellyek itt századoktól fogva öszvegyüjtettek. Mind azon munkák, mellyeket Photius megesmért, és olvasott vala, hihetőképen ekkor tétettek semmivé. A' veszteség az által még nagyobb lett, hogy a' durva Keresztes vitézek, a' Byzantinusokat, mint irókat és tudósokat megvetették, 's hogy belölök tsufot üzhessenek, dárdáik' hegyén könyveket hordoztak széllyel az utzákon. Mindazáltal ezen század vége felé még is viszont feléledett a' tudományok' szeretete. A' Palaeologusok familiáján, melly a' Tsászári székre lépett a' tudományokat esmerte és betsülte. Olasz országban jóllehet az idők igen zavarosok, és nyugtalansággal tellyesek voltak, még is szaporodtak a' tanító intézetek. Bolognán kivül Páduában 's Nápolyban 's egyébbütt támadtak Universitások. Hogy a' tudósok és a' tanulók könyveket kaphatnának könyvárosok is származtak Stationariusok neve alatt, kik nem tsak könyveket árultak, hanem leirás végett pénzért költsön is adtak. Frantzia országban

Német országban 's Angliában a' classika literatura a' Dialectica által tsaknem egészen elnyomatott. Mind az által Angliában még is nevezetesekké tették magokat egynéhány a' régi classikusokat kedvelő tudósok mint példának okáért Baco Roger.

A' 14-dik században Konstantinápolyban a' régi classikusok szeretete, egészen ezen városnak a' Törökök által megvételéig a' förendek között uralkodó szokás maradott. Az udvarnál mind a' két nem a' tudományokkal foglalatoskodott. Ezen századnak utolsó 's igen nyughatatlan felében hanyatlott ugyan ezen szokás, de még is alkalmas számmal találtattak szorgalmas irók, kik között Maximus Planudes, mint az Esopusi mesék öszve gyüjtője 's némelly Római Classikusok görög forditója, említést érdemel. Azonban egyes tudósok kiköltöztek Konstantinápolyból 's a' Görög Classikusok' munkájival együtt a' Görög Literátura eránt való szeretetet is elvitték magokkal napnyugotra. De még minekelőtte Görög Tudósok Olasz országban nyugalmasabb lakhelyet kerestek volna, már támodtak ott egyes firjfiak, kik a' Görög és Római irókat ritka buzgósággal ajánlották és terjeztették. A' Nápolyi Király Robert, a' Majlandi Viskontik, a' Veronai Della Scalák, a' Paduai Carrarások és a' Ferrarai Esték vetélkedtek egymás között, mellyik tudna legtöbb híres Tudósokat udvarába édesgetni 's mennél jobban megtisztelni. A' Tudósoknak az udvarokba való illyen felvétele abból a' régibb szokásból eredett, melly szerént a' lovagok a' költőknek lakhelyet adtak Kastéllyaikban. A' Tudósok között Petrarca mint a' régi Classikusok' szeretetének gerjesztője és előmozdittója hiressé tette magát. Nagy szorgalommal olvasta a' Római irókat nem tsak a' nyelvkedvéért, hanem a' bennek foglalt dolgokért is; a' Görögöket is olvasta, a' mennyire nyelvekkel való

tsekély esmeretsége engedte. A' régiek' munkájinak szeretetétől ösztönöztetvén azokat öszve gyüjteni is igyekezett. Különösen leirhatatlanul sokat fáradozott Cicero' minden munkájinak, mellyeket tsak kaphatott, öszve szedésében. Vele egy időben élt jó barátja, Boccaccio, sem kevesebb érdemet szerzett magának; a' Classika Literatura terjesztésére nézve még többet tett, mint amaz. A' régi kéziratok öszve gyüjtésében sem kevesebbé volt fáradhatatlan. Minekutánna a' régi Literatura szeretete igy feléledett, mind Fejedelmek mind magános birtokosok Bibliothekákat állitottak fel, 's uralkodó szokassá lett könyveket gyüjteni, mellyek sokszor tsak tzifraságért 's a' hiuság taplálása végett vásároltattak. A' Görög Literatura még eddig legkevesebbé talált gyarapodást Olasz országban. Az említett két Tudósok legelöször vitték azt oda be. Boccaccio annyira vitte a' dolgot, hogy Florencziában a' Görög nyelvtanitása végett egy Kathedra állítatott fel. Mind a' mellett még is kevesen voltak jártosok a' Görög Literaturában mind addig, míg nem sokára Petrárka halála után Konstantinápolynak naponként veszedelmesebbé lévő állapotja némelly tudós Görögöket Olasz országba kénszerített menni, kik, minthogy megkülömböztetéssel fogadtattak, tsak hamar számos követőket találtak. Ezek között Manuel Chrysoloras volt az első, ki ugy lépett fel Olasz országban, mint a' Görög nyelv tanítója, 's kihez mindenütt a' hol tanitott, sok tanítványok seregeltek 's kinek oskolájából tsak nem mind azon nagy Tudósok származtak, kik a' tizenötödik században a' magok hazájokra nézve a' tudományok helyre állítóji lettek. Míg Olasz országban a' Classika Literatura illy szerentséssen terjedett, más felöl Frantzia Német és Angol országokban pártfogás nélkülhe vert 's alább szállott. A' leirók tudatlan-

sága naponként nagyobb lévén a' leirásba felette sok hibák tsusztak bé. Már ekkor rongyból készült papirosra is szokás volt irni. A' leirók a' munkákban kénnyek szerént változtatásokat tettek; az olvasók Glossákat vagy apró Magyarázatokat irtak a' könyvek széleire, mellyek utóbb sokszor a' textusba betsusztak.

Superint Kis János.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

A' magyar Nyelvtudomány rövid Foglalatja, a' kisebb tanulók számára. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 1828. 8d r. 104. l.

A' mai napon készült magyar nyelvtanító könyvek között különös figyelmünket vonja magára ez a' jelenvaló; melly midőn általjában a' kisebb tanulók számára készítetett, különösen egy asszonyi Intézetnek vagyon ajánlva; annak az Intézetnek, melly valamint egyetlen egy hazánkban, ugy leghasznosb, akár belső szerkeztetését tekintsük, akár külső helyhezetét; melly hazánk legnépesebb, legcsinosabb városában, Pesten, az egész ország közép pontján, épen ugy tündöklik a' többi asszonyi Intézetek között, valamint ez a' város egyéb városaink között. — Ez a' nyelvtanító könyv annál nagyobb figyelemre méltó, hogy Szerzője, egy jeles elme, midőn magasb tudomány tiszti hivatalja, nem vélte alacsonyságnak lenni, magát a' kicsinekhez, és a' tudományok legalsóbb elementumaira lebocsátani, hogy hazá-

jának ebben, sokaknak vélekedések szerint, a' legcsekélyebb, de tekintvén a' nemzet mostani szükségeit, valóban igen fontos tárgyban, minél foganatosbban szolgálni. Hála a' derék Férjfiúnak. Hála, nem tőlem egyedül, hanem szabad elmondanom, az egész nemzettől; ki is merné néki a' nemzet köz hálaját kétségessé tenni? Mozdíthatnak e valamit az egész nemzet ohajtásai, a' Haza Attyainak buzgó törekedéseik, magának a' koronás Főnek bár melly szép engedelmei, rendelései, anyanyelvünk terjesztésében, ha czélarányos nyelvtanító könyvek nincsenek? ha az iskolai tanítók, különösen az alsóbb iskolák tanítóji, részint magában a' nyelvben, részint annak literaturájában járatlanok lévén segédkönyv nélkül szükölködnek a' szent czél elérésére? És lehet e nagyobb foganattal tanítni, terjesztni a' nyelvet, mint épen ezekben a' kis iskolákban, mellyeknek nevendékeik bár mi nehéz nyelvet játszva tanulnak meg? 's a' mit így tanulnak, azt valaha feledni, nem fogják. Kimondhatatlan pedig az a' haszon, melly a' magyar lányiskolákból háramlik az egész nemzetre. Mi fő oka annak, hogy nehezen magyarosodunk? mondjuk ki egyenesen, a' mi annyiszor mondva volt: az anyák; kik vagy nem tudják a' haza nyelvét, vagy ha tudják is, mivel soha nem mívelték, 's a' míveltet nem tanulták, örömesebb beszélik az idegent, mert szebben tudják beszélni; 's így nevelik gyermekeiket idegen nyelven, a' honninak ismerete nélkül. A' fő akadály elhárításává tehát legbizonyosb, legfoganatosb szer a' lányiskoláknak magyarosítások; mellyekből kikelt leányzók szivvel nyelvvel magyarokká tétetvén, fognak jó magyar anyák lenni, és derék magyar gyermekeket szülni, nevelni. Igazán mondja azért a' Szerző Ur Ajánlásában: „A' nemzeti csinosodás és boldogság kivánja, hogy a' honni szülött ma-

gyarúl tudjon. Erre hathatósabb eszköz nincsen mint ha az anyák, a' kisdedeknek legelső és legérzékenyebb nevelői — magyarúl tudnak, és kedveltjeikbe a' tápláló téjjel a' nyelvet, 's így a' nemzetiséget becsepegtetik, és vérré változtatják. Ha a' leánynevelési Intézetben a' magyar nyelvtanítás serényen előmozdítatik, és terjesztetik, legkönnyebb és legbizonyosabb uton e' nemes czélhoz közelítünk."

A' Sz. Ur nyelvtanítását három fő részre osztá: az elsőben a' helyes kimondást és helyes irást, a' másodikban a' szónyomozást, a' harmadikban a' szókötést tanítja; 's ugy tanítja, miként czélja kivánja: a' rövid 's világos kérdésekre szinte olly rövid és világos feleletek következnek, hogy bár melly középszerü elméü kisded tanítvány is, ha magyarúl ért, könnyen felfoghatja és értheti azokat. Jegyzései hasonló rövidséggel és világossággal birnak; 's a' Visg. nem gondolja, hogy valami kimaradt volna, mit a' kezdőnek a' helyes kimondás irás és szókötés megtanulására tudnia kell.— Kettőt még is ohajtana ezen könyvecskében: az egyik, a' például felhozott magyar szavaknak értelmek kitétele egy más, p. o. német nyelven; a' második, a' helyes kimondás és olvasás gyakorlására szükséges példák, úgymint: elbeszélések, és kettős beszélgetések. Ezen hiányt, mint a' Sz. Ur értenem hagyta, egy bővebb nyelvtanító könyv, mellyet szinte kiadni készül, fogja pótolni. A' Visg. ehez a' munkához is erőt és kedvet kiván a' Sz. Urnak.

A' Visg. örömmel vallja, hogy ezen könyvecskében, akár egész rendszerét, akár egyes szabásait tekintse, alig talál valamit, mi ellen kifogást tehetne. — A' tudós Sz. Ur. a' deák iskolák számára rendelt Grammatikának alapatlan különségei által magát elszédítetni nem hagyá; ő a'

nyelv kritikáját megalapító Révait követi majd mindenütt; ennél fogva ő a' nyelv ős és örök formájit meg nem korcsosítja, fel nem áldozza egy nem rég' támadt bizonytalan szokásnak. Azonban itt ott ád helyet némelly közönségesebb hibás szokásoknak is, a' nélkül, hogy azokat maga követné, és vagy ajánlaná, vagy gáncsolná. Ezt ő czéljával megegyezőleg cselekvé: ő nem kritika grammatikát irt, hanem olly nyelvtanító könyvet, mellyből a' kezdők magyarúl jól olvasni, szóllani, és irni tanuljanak. Egy illyen czélzásu könyvben a' hibás, de sok helyen, és sok könyvben gyakorlott szóllás és irás módot egészen elmellőzni nem szabad: mert a' tanítvány hallván utóbb vagy olvasván az afféléket, nem értené, 's azt gondolhatná, hogy mestere nem híven tanított. De mint hibás szóllás és irás módot nyilván elvetni sem szabad, mert ezt tenni okok nélkül hiuság volna; az okoknak felhordások pedig, valamint az ellen okoknak lerontások, túl vagyon egy olvasni és irni tanító kisded könyv czélján. Legtanácsosb volt tehát azt tenni, mit a' Sz. Ur tett: elmondani t. i. hogy a' tőle felhozott formákon kívül még mások is vagynak divatban, mellyeket, bátor nem követniek, tudniok még is szükséges a' magyarúl érteni akaróknak.

'S íme ez legnagyobb bajok a' magyar nyelvtanítóknak; ez a' sokakban még most is tartó különbözés, a' beszédben nem különben, mint az irásban. Ennek pedig fő oka az, hogy magunknak saját betüink nincsenek. Apáink a' keresztény vallással a' Római már megromlott irásmódból költsönöztek betüket, mellyek sem elegendők, sem alkalmatosok minden magyar hangnak kiadására. Szükséges volt azokat különféleképen ezekhez alkalmaztatni; melly alkalmaztatásban különféle formák jelentek meg, 's orthographiánk sok és

nagy változásokon ment által. Mai gondosb iróink nagy részben megegyeznek, csak a' cs cz, és ly összefoglalt mássalhangzókban nem akarnak mindnyájan kezet fogni, midőn sokan szeretik a' ts, tz, j, vagy tiszta l betüket, 's irják: tsend, atzél, mej, mejj, mell; csend, aczél, melly, helyett: A' mi szerzőnk maga ts-el, és tz-vel él; de a' betü rendszerében mind a' két formát tanítja; a' példákból még is ugy látszik, mintha a' cs és cz formákot a' szó elejére, a' ts és tz-ket pedig a' szó végére határozná: (7. l.) czafrang czipó; bértz peretz; császár csillag; tekerts gánts. — Második, de sokkal bővebb oka ennek a' különbözésnek az, hogy a' nyelv literaturája hosszu ideig parlagon állván, a' köz beszédben időről időre sok korcs forma jelent meg; ezeket sokan annyira megszokták, hogy hagyni nem akarják; mások mint helyes formákat nyelvtanító könyveikben még ájánlák is, a' nyelv tősgyökeres formájinak megvetésekkel: illyenek különösen az ik végzetü igéknek a' puszta gyökerüek rámájokra szorítások; illyenek az ódik, ődik szenvedő uj formák a' törvényes atik etik helyett. Amazok igy szóllnak: játzok, eszek; játszék; evék én; játsza, eve, ő; dicsértessen az Ur neve; egyen kend, igyon kend. 's a' t. Emezek: megtanulódott a' leczke; megverődött, vagy veretődött az ellenség; mondódik, hallódik, vagy: mondatódik, hallatódik. Némellyek ezek közzül annyira viszik a' dolgot, hogy még a' szegény akarok igének is ezt a' szörnyü formát adják: akaródik értődni; ezt a' latán nyelven igy Kellene mondanunk: vultur intelligi. Mind a' két forma ellenkezik a' nyelv történetével és lelkével; ezen fellül még az elsőt követők összeza-

varják a' szenvedö és parancsoló (factitiva) igéket; az utolsóval élök pedig a' szenvedö és beható (reflexa) igéket: azoknak mindegy akár legór, akár curo legi; ök mind a' kettöt igy mondják, olvastatok; holott a' törvényes nyelvben ez annyit teszen, mint curo legi; a' legor pedig olvastatom. Ezeknek mindegy, akár más más által záratott be az ajtó, akár magától záródott-be; ök mind a' két esetben igy szóllnak: bezáródott az ajtó; haki különbség kedvéért mondja bezáratódott, minden szükség nélkül két szenvedö formát vegyít össze. — Mind a' két gonosz formára illik azért, mit csak ez utolsóról mondott a' Tudományos Gyüjtemény Redactziója, egy illyen nyelvü Értekezésre adott több helyes Jegyzésének egyikében; (Tud. Gyüjt. 1828. XI. Köt.) „Megczáfolódik. az ember magában és magától, a' kit pedig más czáfol meg, az megczáfoltatik. A' ki ezeket elcseréli, egyszersmind néhány ezer szónak más jelentést, más alakot ád; mert a' hiba az egész igeragasztáson elterjed, 's vallja meg bár ki, nem nagyobb vakmeröség-e illyet merni, mint szükségben akár egy egészen új szót (a' mi ritkaság) teremteni, akár egy ölnyire nyujtózkodó szónak taraját elvenni?" — Tudom, sokak elött gyülöletesek az eféle grammatikai Jegyzések; 's megvallom, magam elött sem kedvesek; de a' hibák, tévedések ellen szóllanunk kell, valameddig azok elhallgatni nem akarnak. — A' Sz. Úr ezen két korcsra nézve ugy viselé magát, hogy az elsöt ugyan egészen elmellözné: (óhajtná a' Visg. hogy az 54. és 55. lapokon az elsö határozatlan formában is maradt volna ki a' parancsoló mód második személyénél a' jál jél végzet; ez csak az ik végzetü igék ragasztékja;) a' másodikat pedig a' 47-dik lapon szóllván az igeszármaztatásról, imigy érintné:

„2-szor ódni, ődni, p. o. tanít-ódni. tör-ődni. Ezek is többnyire szenvedő igét szülnek; de néha közép igét is; p. o. aggódni, törődni. De vigyázni kell, hogy ezek amazokkal öszve ne zavartassanak." Itt is ohajtaná a' Visg. hogy a' különbség valamivel világosabban tétetett volna ki. Igaz, hogy vagyon a' magyarnak ódik ődik végzetü igeformája; az is igaz, hogy ez a' forma szenvedő, de nagyon különböző a' tulajdon szenvedő formától, és csak nyelvünknek saját tulajdona, azért is minél nagyobb figyelmet érdemel. A' ki veretik is szenved, a' ki verődik, nem különben; de az első szenvedés mástól jő, a' második magától a' szenvedőtől; azért az első szenvedő forma csupán csak cselekvő igékből származik, a' második gyakran közép igéktől is, p. o. aggódik, fejlődik, sinlődik; de azok is, mellyek cselekvőktől származnak, mindenkor belső szenvedést jelentenek; ez az oka, hogy nem minden cselekvő szül illyen végzetü igéket, hanem csak azok, mellyek belső szenvedést is képesek jelenteni, mint: gyötör, gyötrődik, kinoz, kinzódik, vagy kinlódik; eszik, evődik (magában eped, emésztődik) záródik, 's a' t; de nem mondhatni tanulódik, olvasódik, mondódik. 's a' t. mert ezek nem képesek belső szenvedést jelenteni: a' leczke magát magában nem tanulja; a' könyv magát nem olvassa; a' szó magát nem mondja.

A' Szerző Ur nem fogja neheztelve venni, ha könyvének folytában tett egyébb érszrevételeit is közli a' Visg. mellyek nem a' Szerző Urat, kinek, mint fen mondám, a' szokásba vett szóllás és irás módokat, habár hibások is ezek, kötelessége volt pusztán érentnie; hanem magokat ezeket a' hibás szokásokat érdeklik. Annál szükségesebbnek tartja pedig a' Visg. ezeket közleni,

hogy a' Sz. Ur egy bövebb grammatikát készül kiadni a' felsöbb osztálu ifjuság számára, mellyben ezen észrevételeknek hasznokat veheti.

A' helyes olvasásról (4—14. l.) adott szabások igen jók és válogatottak, ugy hogy azok atnem csak gyermekek, hanem korosb ifjak is haszonnal tanulhatják, 's az olvasásban magokat azok szerint gyakorolhatják. Sokan tanultak, 's jól még sem tudnak, olvasni. — A' helyes irás czikkelyében (14. 15. l.) nagy szorgalommal szedte össze a' Sz. Ur a' mai magyar iróknál elöfordulni szokott jeleket; ezt tennie, habár maga mind azokkal nem él is, kelletett, hogy tanítványi az olvasásban fel ne akadjanak. A' Visg. észrevételei tehát csak az írók között találkozó szokást, és nem a' Sz. Ur tanítását érdeklik. Mire való az összefoglalt szavak között az elválasztás jele (— ?) Össze valók azok, 's akarom, hogy összefoglaltassanak? miért választom hát el azokat jel által? Ha pedig nem össze valók, 's nem akarom összefoglaltaknak vetetni, minek a' fekvő vonás közöttök? miért nem irom minden jel nélkül épen annyi távolsággal egymástól, mint egyébb külön szavakkal cselekszem? Az egy szónak két szóból össze alkotott részeit akarom észrevetetni? De hiszen az értelmes olvasó ezt az összetételt jel nélkül is látja, az értetlen pedig a' jelet sem fogja tudni, mire való légyen. — Ez a' haszontalan elválasztás más literaturában ismeretlen; egyszersmind gyermekes is, mintha syllabizálni akarnának bennünket tanítani iróink, mikor igy írnak: meg-veszem; arbocz-fa; ló-futtatás. Miként tetszenék ez vissza a' latánban: con-fero; prod-eo; angiportus? Épen illy haszontalanság az elhagyás jele is különösen az összefoglalt szavak elsejeknek végén, mint gazd'asszony, há'adás. A' Hellenek ugyan aposztrophálták a' szó végén álló

magánhangzót, mikor utánna magánhangzón kezdödött a' szó, 's irták κατ' ανθρωπον; de nem az összefoglalás esetében, hanem a' két külön szó között a' két magánhangzó üsszeütközésének kikerülésére; az első esetben minden jel nélkül irták θεανθρωπος. Mi magyarok a' külön szavakban összeütköző magánhangzókat nem szoktuk elhagyni, kiirjuk, 's kimondjuk mind a' kettőt: hála Istennek; bátor a' lomha köz nép így is szóll hál Isten; de ezt nem javaljuk. Ismét tehát valamit teszünk minden példa és szükség nélkül. Illyen haszontalan dolog az aposztrophus a' birtokos nevekben is, mikor ezek az első esetben iratnak: Pál' kalapja. kimaradt ugyan valami az első szóban, t. i. a' birtokot jelentő é ragaszték, de úgy, hogy a' másodikhoz csatoltatnék; következőleg valóban nem maradt ki, hanem csak áltvitetett; nem önkényesen, mint egyéb elhagyások szoktak történni; nem is a' szép hang kedvéért: hanem magának a' nyelvnek változhatatlan természete miatt, 's épen azért pótolni nem kell, és nem szabad. Hibásan hagyatnak ki az m és n betük a' semben és ban-ban ben-ben, mikor az tagadólag, ezek pedig hollételt jelentőleg fordulnak elő: minekutánna tudjuk, hogy a' se tiltó, a' ba, be pedig hovámenetelt jelentő szavacskák. Jól irom tehát: vérben fétreng, templomban vagyon; neki sem vétett; sem láttam, sem hallottam. Ezekben az m-nek, és n-nek elhagyását, 's aposztrophálást csak a' költőknek engedheti meg a' grammatika. Ellenben minden jel nélkül kell mondanunk és irnunk: templomba ment; ezt se tedd, se mond. Ennek az utolsónak nyilván példáját látjuk a' rokon nem-ben: nem-et mondunk tagadólag: nem láttam, nem hallottam; ne-t tiltólag: ne szóllj, ne nevess. Épen

igy kell bánnunk a' sem-mel is, és sével.— Igen jól fog cselekedni a' Sz. Ur, ha bövebb grammatikájában ezt a' szükséges megkülönböztetést a' néki tulajdon világossággal kiteendi.

Nem egészen bizonyos, mint a' Sz. Ur állítja, (17. l. * kivét.) ha egyedül a' hosszu í veszen e fel mély hangu tagot: igy hid, bizonyosan rövid, még is hidat mondunk; igy sik, sikon; ellenben hír, bizonyosan hosszu, még is hírnek, híreket, mondunk. Ez tehát azok közzé tartozik, mellyek usu discenda magistro.

A' Sz. Ur a' 31-dik lapon az én névmásnak enyim második esetet ád. A' Visg. jól tudja, hogy ezt sokan igy mondják, 's igy irják, de bizonyosan hibásan, minekutánna tagadhatatlan, hogy a' birtokos ragaszték állhatatosan é, mellyet a' névmásokban sem szabad elváltoztatni; azért mondjuk, tiéd, övé; tiétek, övék; miért nem tehát enyém is? Az i állhatatosan többes számot jelent: szemei, házai; enyémeik, tiéid, övéi; azért hibások ezek is: szemit (oculum eius) tiszteletit (honorem eius) szemét, tiszteletét, helyett; amazok többes számban vagynak, szemeit tiszteleteit helyett, összevonás által.

A' 73-dik lapon az első Jegyzésben ezek állanak: „Némellykor a' parancsoló módban a' határozatlan formában ál él végezet használtatik, p. o. irjál; kérjél; ássál; véssél. Hasonlókkal maga a' Szerző Ur nem él, 's mint már a' Visg. fen megjegyzé, ez valóságos korcs, minthogy ez a' végzés csak az ik végzetü igéké. Ezért rosszul mondják és irják némellyek: olvasol, olvassál; vétel, vétsélj, hordozol, hordozzál; 'sa't. olvassz, olvass; vétsz, vagy vétesz, véts; hordozsz, hordozz, helyett; amazok épen úgy hibások, valamint ezek:

mondol, mondjál; hallol, halljál; adol, adjál, sétálol sétáljál 's a' t. mellyekkel pedig tiszta magyar nem él, mondasz, mondj; hallasz, hallj; adsz, adj; sétálsz, sétálj, helyett. Ennél az észrevételnél fogva hibásan cseréltetnek fel a' következendők (79. l.) vigy; hidj (inkább higyj) ezekkel: vigyél, hidjél. Ellenben rosszúl állanak a' következendők: aludj, alkudj, feküdj, cselekedj, nyugodj, haragudj, melegedj, hidegedj, öregedj, elégedj, betegedj, részegedj, veszekedj, igyekezz, menekedj; aludjál, feküdjél, vagy alugyál, fekügyél 's a' t. helyett: mert ezek mind ik végzetü igék, mellyek a' második személyben, valamint a' jelentő mód jelen idejénél, úgy a' parancsoló módnál, ál él végzetüek. Valamint tehát rosszul mondaná valaki: játszasz, játsz; eszesz, egy; iszasz, issz, 's a' t. játszol, játszál, eszel, egyél; iszol, igyál; helyett; épen olly rosszúl mondatnak a' felhozottak; mert valamint ezek: játszik, eszik, iszik; úgy amazok is: aluszik, alkuszik, 's a' t. ik végzetü, 's azért egy törvény alá tartozó igék. Vannak azonban ollyan igéink, mellyek ik-kel is, ik nélkül is jól mondatnak, 's azért a' második személy is, és egyebütt a' harmadik is, mind a' két formát felveheti. Illyenek némelly közép igék: lép, lépik; csúsz, csuszik; mász, mászik; vágy, vágyik. Mondhatom tehát: lépsz és lépel; lépj, lépjél; lépne, lépnék; vágysz, vágyol; vágyj, vágyjál, vágyjon, vágyjék 's a' t. De valamint nem mondhatom: köszönik (ő) tréfálik; ugy nem: köszönöl, köszönjél, köszönjék; (ő) tréfálol, tréfáljál, tréfáljék: köszön, köszönsz, köszönj;

tréfál, tréfálsz, tréfálj, tréfáljon, helyett. Ellenben, valamint nem mondhatom: tetsz, játsz; úgy nem szabad mondanom: tetszesz, játszasz; tess, játsz, tessen, játszon; tetszik, játszik; tetszel, játszol; tessél, játszál, tessék játszék, helyett. — Vajha már ebből a' zavarból kiemeljék gondosb iróink a' nyelvet és a' nemzetet! — Itt van helye figyelmeztetni a' Sz. Urat a' leszek igére, mellyet a' 77-dik 's 78-dik lapon különben jól hajtogat, csak hogy itt is felcseréli a' jót a' rosszal: „légy v. legyél"; ez a' legyél nem különben rossz, mint a' halljál, tegyél, vegyél, hallj, tégy, végy, helyett. Ezen fellül a' lesz csak aposztrophálva engedtetik meg a' törvényes leszen helyett. Sajnálja végre a' Visg. hogy a' szép lön a' leve mellé nem tétetett; jó ugyan az utolsó is, de az első régisége, és gömbölyü rövidsége miatt szebb.

A' névmutatónak gyakor előfordulása valamint szükségtelen, úgy éktelen is; (L. Tud. Gyüjt. 1825. eszt. V. Köt. közlött gondolatokat az emberi nyelv némelly tulajdoniról; különösen a' nyelv rövidségéről szólló czikkelyt), a' Sz. Úr itt is a' közönséges szokást követi, czéljával megegyezőleg, felhordván mind azokat az eseteket, mellyekben az névmutatóval él, ha bár hibásan is. A' Visg. a' következendőket nem javalhatja: „a' névmutató eleibe tétetik még a' tulajdon névnek is, ha különös benyomással akarunk szóllani, p. o. a' György már haza jött; a' János holnap fog haza jönni." — „Ezen névmutató a' névmással, határozók és egybefoglalók előtt is állhat, p. o. a' kit látsz, a' hol mit adnak vedd el; a' birtokos ragasztékos szók előtt is többnyire használtatik, p. o. „a' fejem fáj." — A' birtokos név előtt is, ha az első

ejtéssel tétetik, elmarad, p. o. „az Isten akaratja." (Itt vagy az elmarad, vagy a' példában kitett névmás hibásan van téve). De a' harmadik ejtéssel összefoglaltatván megtartatik, p. o. „az atyámnak a' háza." Visg. azt tenné itt fő törvényül, hogy a' mi már magában meg van határozva, ott a' névmutató maradjon el; különösen a' birtok alatt lévő ragasztékos neveknél. A' fenadott példákot azért így mondaná, 's kívánná mondatni: fejem fáj; légyen Isten akaratja; atyámnak háza ég. Kivévén azt az esetet, mellyben ezek megelőző kérdésre adatnak feleletül: Mid fáj? a' fejem; kinek akaratja légyen? az Istené; ki háza ég? az atyámé; mert ezen esetben a' sok közzül eggyet kell különösen meghatározni. Határozók előtt pedig, és akármi nem név előtt, soha sem mondaná, 's mondatni nem kívánná: hiszen neve mutatja, hogy csak név, és nem egyéb mutató ő. — Annyira hozzá szoktunk azonban a' sok a-záshoz, hogy akaratunk ellen is kicsúszik az szánkból és tollunkból, ha csak különös figyelemmel nem beszéllünk és nem irunk, kivált minekünk Dunántúliaknak.

Ezek a' Visgálónak észrevételei ezen kisded, de, nagy becsü grammatikára. Megengedi a' szép szivü Szerző, hogy némelly csekélyebb irás vagy nyomtatásbeli botlásokat is kijegyezzen a' Visg. Ezek a' következendők: 45. l. Hányféle? fel. Háromféliek, háromfélék helyett. 45. l. az igék együgyüek; a' Visg. igen kedvelli ama' finom megkülönböztetést nyelvünkben az együgyü, és egyszerü között; csak ember mondatik együgyünek erkölcsi értelemben; minden egyéb egyszerü, mellyel mindenütt kell élnünk, hol a' deák simplex a' compositummal áll ellenben; e' szerént az igék egyszerüek

rüek (simplicia.) — 70. l. kihadják, kihagyák, v. kihagyják helyett; hiszen a' gyökér nem had, hanem hagy, v. hágy. — 95. l. „Se a' fő nevek, se az igék, sem helyett.

Rekeszti a' Visg. visgálódását, a' Sz. Ur eránt ugyan tellyes tisztelettel, és köszönettel; könyve eránt pedig azon forró ohajtással, hogy minél több kis iskolában vetessék fel; és hogy testvérjét, a' bővebb grammatikát, minél hamarább láthassa oldala mellett.

Guzmics Iszidor.

---

2) Boncztudománybeli (Anatomicus) müvszavakról való számadás, öszvehasonlítva a' T. T. Kováts Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal.

(Folytatás.)

Amnion: Bárányhör αμνός, bárány, αμνιός, bárányi. A' gyengesége vagy vékonysága miatt neveztetik így. (Még a' görög sem nevezi tehát hörnek, hanem csak bárányinak mondja; az isten szerelméért! hiszen a' bárányhör más, a'val ezen hártyának semmi hasonlatossága sincsen; Rec. Bárányburok-nak nevezi; bárány-nak a' görögtöl; buroknak a' magzat hártyáit igen szereti nevezni, mert közönségesen mondják burokban születni, máskép magzatingnek is hivja, azért, mert ez környékezi legközelebbről a' magzatot, a' többi burkok neki mintegy fölső ruházatjai.

Amphiarthrosis: Köröscsikló körülforgócsikló. — Adjectivumot a' Substantivummal nem szabad öszveveirni; e' féle hibák nagy számmal találtatnak T. K. Ur Szótárában, de

hagy legyen ez mindannyinak képviselője, Rec. a' többit nem is említi. Hogy Rec. ezen szót jól megítélhesse minden ide vágó neveket, vagy is a' csontok öszveköttetéseinek nemeit együve veszi, mellyek következendők: a) Synarthrosis Mozoghatatlan csukló. (Rec. szerint Mozdúlhatatlan ízülés.)

Ennek fajai:

1) Sutura Varrás. (Rec. szerint Varrány:)

2) Gomphosis: szegezés, szegezet. (Rec. szerint Ikízülés.)

3) Symphysis, Összenövés. máskép Synchondrosis: porczogós összenövés. (Rec. szerint Porczízülés.)

b) Diarthrosis: mozgó csukló. (Rec. szerint Mozdúlható egyesülés.)

Ennek fajai:

1) Amphiarthrosis l. fölebb Rec. szerint: Feszes izülés.

2) Ginglymus T. Kováts Urnak nincs meg, Rec. szerint csukló ízülés.

3) Rotatio, Forgás, sive Trochoides: kerekded. (Rec. szerint Forgó ízülés.)

4) Arthrodia: Lapos-csukló. Rec. szerint: szabad ízülés.

T. Kováts Ur az Articulationak kitételére fölvette a' csuklót, vagy csiklót, de ezen genericus nevet csuklóval nem lehet kitenni, mert articulationak mondják p. o. a' koponyacsontoknak varrányok által való egyesüléseket; úgy a' fogaknak a' fogsejtekbe való beültetéseket, valamint a' kézgyökér és közepkéz csontjainak egymás mellé való helyeztetéseket is, már pedig ezen egyesüléseket csak ugyan senki sem fogja csuklónak mon-

dani. Rec. az artikulatio kitételére az Izülést legjobbnak találta, és még mind eddig legjobbnak tartja, melly izülni neutrum verbumtól származik, és mint genericus név a' dolog természetét legjobban kiteszi, a' mit máskép foglalványnak (Junctura) is neveznek. Hogy valamelly szónak értékét megértsük, mindég a' legközönségesebb dologhoz kell folyamodnunk, közönségesen az ajtórúl szokták mondani a' csukást, úgy a' bicsakrúl is; (hihetõ hogy ezen szó be-csuk-tól származott, és csak késõbb változván el a' vocalisok, lett bicsak) már pedig ezen dolgoknál a' csukás, csak kétfelé történhetik be-és ki, tehát az articulatioknál is csak illyet lehet a' csukló alatt érteni; az e'féle articulatiot a' görög Ginglymusnak nevezi, következõ kép csukló nem articulatiöt hanem ginglymust tesz. — Az amphiarthrosist körös csikló-nak, vagy körül forgó csikló-nak T. Kováts Ur után szinte nem lehet alkalmatosan nevezni, mert ezen egyesülésnél a' csontok egymást se meg nem kerülik, a'nál kevesbé forognak egymás körül; ugyan forognak e az amphiarthrosis által egyesült kéztõnek csontjai egymás körül, itt valóban feszes izülésnek van helye, a' mint azt Rec. a' német Straffes Gelenk után nevezte. — A' Synarthrosis és diarthrosis kitételében, a' csukló nevezetet kivévén, csak a'nyiban külömbözik Rec. T. Kováts Urtól, hogy õ a' derivatum, Kováts Ur pedig az eredeti neutrum verbumból készitette ezen szót. Mozogható, mozoghatatlan (a verbo neutro simplici et originali: mozogni) csukló T. Kováts szerint. Mozdulható, és mozdulhatatlan (a' verbo neutro derivato secundario: mozdulni) ízülés Rec. szerint. — A' suturát se alkalmatosan teszi K. Ur varrás által ki, mert ez munkálkodást jelent, e'böl passivum substantivumot kell formálni: varrat, vagy pedig hogy még tulajdonabb le-

gyen 's a' tanulónak fejében annál jobban megmaradjon Rec. szerint varrány-nak is lehet mondani. — Gomphosist szegezésnek mondja T. K. de a' szegezés ismét munkálkodást nem pedig magát a' dolgot jelenti, tehát azt bátran el lehet dobni, jobb annál a' szinte általa forditott szegezet, ha szerinte szeg a'nyit tesz mint clavus. Rec. ezen articulatiót íkizülésnek nevezi, mivel a' fogak úgy üttetnek a' fogsejtekbe mint az ík a' fába, már pedig egyedül ezen izülést nevezik Gomphosisnak. — Symphysis T. K. után öszvenövés; ez nem rossz, sőtt jól van, mert mások ám a' neutrumból származott substantivumok, p. o. az öszvenövés, és mások az activumokból származottak p. o. szegezés, amaz jó, ez rossz. Synchondrosis T. K. szerint porczogós öszvenövés szinte jó, csak hogy egy kevessé hosszú mert 19. a' Rec. porczízülés egy szó és csak 11. betüből áll, a' mi mingyárt jó gazdálkodás. — Rotatio: Forgás, sive Trochoides: Kerekded, amaz jó, csak hogy az ultima differentia hibázik tőle, emez pedig hibás, mert kerekded ha össze van írva a'kor adjectivum, e' pedig magában nem állhat, ha pedig a' ded subst. a'kor a' kereket el kell tőle választani. Rec. forgó ízülésnek nevezi.

Ampulla: palaczk. Rec. szerint buborék. Rec. tudja, hogy sokaknak jobban tetszik a' palaczk mint a' buborék, de ha az ampulla szónak eredetiségét tekintjük, és ha azon részt veszszük, mellyet a' bonczolók ezen név alatt értenek, a'kor a' Rec. buborékát jobbnak fogják találni; mert ampulla ezen szavakból veszi eredetét ampla bulla, úgy a'nyira, hogy midön a' deák a' palaczkot, flaskót, v. butellát, avagy a' mint a' Papista templomokban nevezik ampolnát ampullának nevezi, a'kor metaphorica significatiojú szót készit. Schellernek tehát nincs igazsága mi-

dön azt mondja, hogy ampulla az anchora-nak diminutivuma, ugyan mondjon akárki is csak egyetlen egy más olly szót mint ampulla, melly olly szónak volna diminutivuma mint anchora. A' testnek ezen része nem is a' palaczkhoz mint inkább a' buborékhoz hasonlít, csak hogy nem lévén épen olly nagy, magyarban nem kelle ampla bullanak, hanem simpliciter bulla-nak vagy buboréknak nevezni elégséges volt.

(Folytatása következik.)

B.) Külföldi Literatura.

Grammatica Ungherese. Ad uso degl' Italiani. — Roma. 1827. (n. 8d. r. VIII. és 246 l.)

Ha nagy Toldy és Fenyéry hazánkfijainak érdemek, hogy a' magyar Poesist, és a' jelesb magyar költőket külfölddel megismertetni német nyelven törekedtek; Deáky Sigmondé valóban semmivel sem kisebb, hogy a' magyar nyelvet az Olaszok között, hol Gr. Eszterházy Miklós oldala mellett több esztendőt mind magának, mind a' Hazának hasznosan töltött ol, nagy gonddal készített, és csinosan kiadott Olasz-magyar Grammatikája által megismertetni iparkodott Mert midőn maga az olasz nyelvet ugyan tökéletesen, az angolt pedig nem csekély előmenetellel tanulta meg; ő viszontag a' magyarnak tanulására serkenté az Olaszokat. Én itt hazafiui buzgóságból örömmel jelentem, hogy egy tanítványának, Rossinak, Római Urfinak, magyar levele, ekkor Győrött a' rokonság és barátság karjai között mulató mesteréhez, még most is kezeim között vagyon, melly kivévén a' nehéz szókötésben tett egykét botlást, olly jól, 's tisztán vagyon irva,

hogy mind a' tanítványnak, mind a' mesternek nagy dicséretére válik. Az Orthographiában, a' név és ige hajtogatásban, semmi hiba; 's a' szavak jól vannak a' fogatokhoz 's tárgyokhoz választva. — T. Deáky Sigmond, Győri megyebeli Áldozó, ezen fáradozásáért méltán számot tarthat hazafiainak hálájokra, tiszteletekre, a' mit én itt nyilván 's örömmel fizetek le neki. Mert hogy litteratúránk ismerete terjedjen, szükköréből minél messzebbre hasson; hogy a' benne munkálók idegenektől is megismertessenek, 's érdemek szerint becsültessenek 's ennél fogva új ösztönt kapjanak a' munkára: mulhatatlanul szükséges arról mindenek előtt gondoskodnunk, hogy az idegenek nyelvünket tanulhassák. Ime az Olaszoknak megszerzé Deáky Sigm. hazánkfija a' módot, melly azonnal tellyes sikerü leszen, mihelyest egy szótárt is készítend Grammatikája mellé.

Ez a' Grammatika azon felül, hogy a' nyelv törvényeit és formáit; tulajdonit és különösségeit, világosan, 's nagy részben kimerítőleg adja elő, azzal is különösen ajánlja magát, hogy a' szókötést bőven tanítja, és alkalmas példákkal világosítja, hasznos gyakorlásokkal segíti, mellyek nagy részben Magyar ország geogr. hiszt. és literatúrai tárgyakat foglalnak magokban; ajánltatnak itt Kazinczy és több jeles Íróinknak munkáik az olvasásra. Rekesztékül, analytikai gyakorlás végett, Fay András néhány Meséi adatnak. — Igy iparkodott Deáky Sigmondunk külföldi laktát a' Hazának haszonnal szentelni; a' honni Literatúrának az idegenek között utat nyitni; 's igy annak ismeretét, terjedését, becsülését előmozdítani. Kik igy lakják hazánkfiai közzül a' külföldet, tisztelet azoknak, háladatosság a' Hazától.

De itt, mikor Deáky Ur érdemét hirdetjük, egy nagy Férjfiúra, Hazánk Fenséges Barátjára, figyelmünket nem vetnünk, tiszteletünket, hálánkat eránta nyilván nem jelentenünk nem szabad.

Bourbon Károly Lajos, Spanyol Infánt, 's Lukkai Herczeg Ő Kir. Fensége ez; kinél a' mi Deákynk most Nevelő, 's a' ki midőn a' Magyarok eránt való szeretetből nyelvünket megtanulta, 's maiglan örömest beszélli; egyszersmind e' jelen Olaszmagyar Grammatikát költségén kiadatni kegyesen méltóztatott. De szólljon itt maga a' szerző, ki Grammatikáját a' Nagy Herczegnek imigy ajánlá magyar és olasz nyelven. Szólljon ő, és érezze szavát minden Magyar!

„Nem merném e' csekély munkámat Magasságod Neve alatt közre bocsátani, ha különös véle született kegyességből azt önmaga Pártfogása alá nem vette volna, ohajtván hogy azon nyelv, mellyet olly nagy szeretettel és könnyüséggel tanult, és olly szépnek tart, idegen földön is terjedjen. Hazám már annak hallására, hogy Királyi Magasságod magyarul, tanul, tapsola örömében; most pedig midőn Magasságodban nyelvének terjesztőjét látja, örök hálával és eltörülhetetlen betükkel fogja Kir. Magasságod Nevét literatúrájának évkönyveibe feljegyezni. Reménylení lehet, azt is, hogy az Olasz nemzet, melly a' szép tudományokban és mivekben első helyet foglal, és azokban a' többi nemzetek birája, örömest fogja tanulni e' még eddig kevessé ismert különös, de könnyü napkeleti anya nyelvet, hogy a' most serdülő magyar literatúrának járását észre vehesse.

Befejezem azon ohajtással, mellyet szüntelen táplálok keblemben, hogy Magasságodnak az Ég számos boldog éveket engedjen, mind népe, mind a' magyar nemzet örömére."

közli Guzmics Iszidor.

III.

Különbfélék.

1. Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire.

(lásd Tud. Gyüjt. 1829. II. Köt. 113 lap.)

Dolgozásra szólíttatván a' Tud. Gyüjtemény' Redactiója által, még alig határoztam-el magamban, melly neméről fogok a' poezisnak szólani, már érzettem, hogy theoriai vizsgálatim sokakat fognak fejemre lázítani. Régóta ismerem tudniillik költőinket, az írókuak ezen ingerlékeny nemét, 's tapasztaltam, hogy igen kevés van közöttök, kit a' művészség' szeretete olly mértékben gyulasztana, hogy a' theoreticus' gáncsait tűrvén, a' művészet' használáért saját dicsőségét megtagadni tudná. Mert ahhoz, hogy valaki a' műnek tökélyét vagy fogyatkozásait a' theoreticussal egyformán értse, studium által művelt itélet kell, poetáinknak pedig legnagyobb része tanulgatni nem igen szeret, ámbár ők azok, kik a' tudós czím után leginkább sóvárganak. Hogy gyanúm nem volt alaptalan bizonyítja az, hogy epigrammai theoriám megjelenése után (Tud. Gyüjt. 1828. VII. XII.) egynémelly tiszteletlenséggel vádolgatott; egy más, egyik költőnknek kétségbe vett elmésségét védelmezgeti; egy harmadik mérges tréfákkal küszködik komoly gáncsolatimat megczáfolni. Szerényi pedig, ez a' különben jámbor úri ember, kinek eddigleni recensenseink, nem tudni, melly kedvezés vagy kíméletből csak complimenteket osztogattak, és saját kárára elkényeztették, nem volt elég erős megbirni reflexióim' súlyát, 's így történik vala, hogy tüzétől elkapatva magának ollyakra engedjen szabadságot, mellyeket, ha Róma' nyelvén szólnék, nem kételkedném petulantiának nevezhetni. Rendes dolog midőn egy író, ki tizenöt év óta küszd és vív pályáján, még mind eddig olvasni meg nem tanult;

ki tizenöt, vagy talán több, év óta epigrammákat dolgozik, 's pedig nagyobb kedvvel, mint minden egyebet, arról, miben álljon az epigramma, becse vagy fogyatkozása, csak a' minapában kezdett elmélkedni 's ezen elméletnek is a' legfonákabb ideák lettenek resultátumi. Igy lőn, hogy miket az epigramma, theoriája, ügyében Czáf és Igazítás gyanánt mond, azon parányi éleményt is megtagadják az olvasótól, hogy mosolyogjon 's csak szánakozást indítnak.

Az olvasó' béketürésével él-vissza, ki az érthető dolgok' apróságos magyarázatjába ereszkedik: de az Orbilius' vétke e, ha a' tanítvány' elméje olly kevéssé fogékony, hogy magyarázatra szükség van?

A' nagy érdemű Czáfoló' és Igazító' két első észrevétele azt mondja, hogy én a' franczia izlésű (?) epigrammákat ellenzem, hogy én a' gnómákat általán fogva kiakarom zárni a' poezis' köréből. — Ertekezésem 44d. czikkelye az, melly a' franczia epigrammákról szól, 's ott az mondatik, hogy a' rímelt sorok — mellyekben a' franczia epigrammatisták dolgoznak — nem olly alkalmasak a' költés' ezen nemére, mint a' teljes modulatiojú distichon, 's ezen okból örvend az értekező, hogy epigrammatistáink érezvén a' magyar nyelvnek minden most élők között alkalmasabb létét a' görög distichon' harmoniájának vissza zengésére, epigrammákat distichonokban kezdettek írni, 's ez által bennünket azon helyhezethe tettenek, hogy jelennen, minekutána egykét jobbjainknak szívet és fület bájló distichonaikban az epigramma olly tökéletre hágott, nem lehet okunk többé félni, hogy valamelly gondolatlan eléggé durva lehessen epigrammatistáinkat a' francziák' kevésbbé tökéletes módjára vezetni. Kérdem a' sok érdemű Czáfolót és Igazítót, hol van itt ellenzése a' franczia ízlésű epigrammáknak? van-e e' helyt egyéb érdekelve, mint a' külső forma, egyéb, mint a' technica? mik azok a' franczia izlésű epigrammák? vannak-e illy lények a' poezis' széles körében, 's ha volnának, egyet teszen-e a' franczia ízlés az általam szóba vett franczia epigramma' technicájával? nem épen az e a' franczia epigrammák' charactere, melly a' martiáliaké? 's a' martiáli epigrammák kivannak-e zárva a' poezis' köréből? Fervescis, sangvine et ira scintillant oculi, dicisque facisque quod ipse non sani esse hominis, non sanus juret Orestes!

E' helyt arra is tanít bennünket egyszersmind a' Czáfoló és Igazító, hogy, ha epigrammákat a' francziák' módja szerint rímekben írunk, nyelvünk könnyűség és többszinűséghez fog szokni. Valóban becses tanúság! költőink Tinódi óta mai napig a' költés' csak nem minden nemeire használták a' rímeket, de azok mind nem elégségesek még nyelvünket könnyűség és többszinűséghez „szoktatni" (melly beszéd?;) a' Czáfoló' postulátuma, nemde, csak akkor fog betöltetni, ha epigrammákat is rímelt sorokban írunk? Melly kipótolhatatlan veszteség tehát, hogy Szentmiklósynak egy epigrammája sem képes nyelvünket könnyűség, és többszinűséghez szoktatni!

Térjünk a' gnómákra. Kivel magyaráztatta magának Szentmiklósy értekezésem' 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, czikkelyeit, mellyek a' gnómákról szólnak, mellyeket minden értett, egyedül ő nem? Megtanítsame a' tizenöt évű írót olvasni, megtanítsam e, a' világos dolgoknak fonák magyarázatot adni, mit teszen? így szokott e Szentmiklósy mindent olvasni, mint ezen kérdésbe hozott értekezést, mellyről, bár mód és út van mutatva benne, hogyan kell a' gnómákat forma' segéde által poetai müvekké alkotni, azt költi, hogy a' gnómákat általán fogva számüzte a' poezis' köréből? — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — Ha Szentmiklósy jól megolvassa, vagy egy a' dologhoz értő által megmagyaráztatja magának említett czikkelyeimet, reménylem érteni fogja a' mit én mondottam, hogy a' gnómák epigrammákká, következőleg költői müvekké válhatnak a' forma, segéde által, vagy a' czáfolói és igazítói piperés nyelv szerint a' költői színbe öltöztetés, és a' költői szellemnek rájok fuvallása által. Juvat immemorata ferentem ingenuis oculisque legi manibusque teneri.

Hogy Szentmiklósy Schiller' gnómájit nagyobb gyönyörrel olvassa Lessing', és Martiál' némelly epigrammájinál az semmit nem bizonyít egyebet, mint hogy Szentmiklósy Schiller' gnómájit nagyobb gyönyörrel olvassa Martiál, és Lessing' némelly epigrammájinál (melly módja a' czáfolásnak, melly igazítás!) Mert egyes emberek' tetszése nem aesthetikai törvény; Szentmiklósyé pedig annál inkább nem, minthogy az aestheticai tudománynak olly kevés jeleit árulgatja el. Legyen el-

hitetve a' haragra gerjedt úr, hogy az ő gnómájit is sokan olvassák nagyobb gyönyörrel epigrammájinál, holott az aesthetikusnak eszébe sem jut, hogy azokról emlékezzék, a' midőn emezeknek némellyikét, melly talán egy szerencsésebb óra' szüleménye volt, méltó dicsérettel fogja érdekleni.

Melly szép dolog a' tudomány, melly szép az értelem, soha sem érzettem inkább, mint midőn a' Czáfoló' és Igazító' észrevételeit olvastam. Ime ha ez a' jó ur megtanulta volna mi legyen az epigramma, mi a' gnóma, úgy egyebet fogott volna ellenem például felhozni mint a' Nyomozók és Legszebb tünemény, mellyeknek egyike a' szónak legsajátabb értelmében gnóma, a' másikának pedig igen kevés híja, hogy nem az. 'S ha a' dolgokat értenie olly sok erejébe nem kerülne, könnyű szerrel értésére esett volna az is, hogy midőn Schiller' gnómáji száraz reflexióknak neveztetnek, az elnevezés nem általányosan hanem relative van véve. Az epigrammának a' tárgy' eleven jelenléte életet és lelket ád, a' gnóma pedig csak nem mindenkor valami holt gondolatot, valami abstractumot foglal magában személy és kép nélkül. Innen a' gáncsolt tropus, mellynek magyarázatjára, úgy hiszem, egyedül Szentmiklósynak leszen szüksége.

Ha a' derék Czáfolónak eddigleni észrevételeit szánakozással tekintette az olvasó, lehetetlen hogy el ne mosolyodott legyen azon kapkodásra, mellyel Ohajtás czímű darabját vízbehalóként megmenteni igyekszik. Mire azt olly nagy recensensi fontossággal, olly sanyarúlag rostálgatni, mond ő, holott az nem epigramma? Reménylem nem kell Sokratesi bölcseség hozzá, hogy a' Czáfoló' tendentiája kitaláltassék. Ki akar csusszanni a' jámbor a' recensensi vaspálcza alól, csak hogy már késő. Ha Ohajtását úgy ítélnéd meg, mint elegiát azonnal kész volna azt epigrammának vissza nevezni; 's ha recensensi üldözéseddel fel nem hagynál végtére a' négy distichon eposz nevet is viselne. Miattam lehet az Ohajtás elegia, epigramma vagy a' minek azt neveznie tetszik, mert ott, hol általam felhozva van, nem elegia, vagy epigramma, hanem olly költemény gyanánt áll, mellyben nincs fokonként emelkedő vagy eső következése a' gondolatoknak, 's e' szerint, úgy vélem, példaként állnatna, ha óda vagy dithramb volna is. Bizonyossá teszem Szentmiklósyt, hogy ha epigrammában actiói haladásnak helye volna, Hunyadi Lászlóját, melly dráma

akart lenni, hoztam volna fel példáúl, hol a' drámaköltőnek az actiói haladással való ismeretsége nem nagy mértékben mutatkozik, 's a tett logicátlan nem volt volna.

A' miket ezeken túl az igen sok érdemű Czáfoló és Igazító mond, azok ellen nincs fegyverem:

Auf das empfindsame Volk hab' ich nie was gehalten;
es werden,
Kommt die Gelegenheit nur, schlechte Gesellen daraus.—
(Göthe.)

Bajza.

2. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsége méltóztatott: Nagy Méltóságu Dienesfalvai és Cziráki Gróf Cziráky Antal Ország' Birája 's a' t. Excellentziáját, a' Magyar Kir. Tud. Egyetem' Előlülőjévé. —

Méltóságos Szent Királyi László Urat, eddig Nádori Itélőmestert — 's Méltóságos Főtisztelendő Osegovich Imre Urat, Sz. Ilona' Podborjei Apátját, Zágrábi Kanonokot 's a' t. a' Fő Méltóságu Hétszemélyü Tábla' Közbirájává — 's Nagyságos Krencsi és Gosztonyi Gosztonyi Miklós Urat, Királyi Igazgatósági Ügyészt, a' Tekintetes Királyi Tábla' Birájává kinevezni.

—r—y.

Ő Cs. K. Felsége méltóztatott Ts. Rákosi Boros János Urat, N. M. Helytartó Tanácsnál volt Concipistát, a' magyar literatura' kedvelőjét ugyan ott Titoknokságra emelni.

Jakab.

3. Kihalt Tudósok, és Irók.

Martius' 1jén, Selmecz Bányán, Benyák Bernát József, Bölcselkedés' Doctora, Regyes Iskolák' Áldozó Papjok 's a' t. több munkájiról ismert honi Literator. (szül. R. Komáromban, October' 16d 1745.)

Martius'. 16d. Pesten: Tarródházi Báró Mikos Ferencz, Cs. Kir. Tanácsos, 's a' Tekintetes Királyi Tábla' Birája; — 's Nyéki Németh Imre, a' N. M. Magyar Kir. Udvari Kamara' Tanácsosa, Királyi Ügyek' Főigazgatójok 's a' Magyar Szent Korona' Ügyésze; 54d. évében.

—r—y.

3. Jelesebb Új Könyvek.

1.

A' régi híres ménesek' egyike' megszűnésének okairól Báró Vesselényi Miklós (Pesten 1829: Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.)

A' Báró ezen kis könyvében (78 l. n. 8ad rét) a' régi híres Sibói (Erdélyben) ménes eladásáról mintegy számot adva lép föl a' haza előtt, felelettel, 's felvilágosítással járulván mind azok' elébe, kik a' ménes nagy részének eladásakor lebeszélő vagy épen kárhoztató ítéleteikkel részvevők valának. A' különben egészen gazdasági tárgy a' nemzet' characterére is befolyó hatásával itt olly összeköttetésben van nagy részint érintve, hogy a' nem lóbirtokos olvasó is gyönyörködéssel bővítheti belőle ösméreteit. Vörösmarty.

2.

Muzarion. Harmadik, és negyedik Kötet. (1829. Pesten Trattner, és Károlyi betűjivel.)

Az „Élet, és Literatura" két kötetei két újjal szaporodtak, a' mint fölebb látni, „Muzárion" nevet vevén vezetékül. Mellyeknek igen bő tartalmokat a' hely' szűke miatt csak kivonatban adjuk.

Harmadik Kötet.

Felsőőri Pyrker László Ő Excellentiájához Kazinczy Ferencz, és válasz.

XI. Rész. — Dicsőség, nemzet, és haza. Ebben az írók' nevei így következnek: Döbrentei, Horváth János, Májer József, Lassu, Jankovics Miklós, Báró Podmaniczky Károly, Gömbös Antal, Vedres István, Superint. Kis János, Horvát István, Thaisz, Guzmics, Gróf Telcky László, Kende Zsigmond.

XII. Rész. — Irásbeli előadás. Super. Kis, Debreczeni Bárány Agoston, Kis Károly, Thewrewk, Horváth Endre, Döme Károly, Füredi Vida, Vitkovics.
XIII. Usge, und Zacchi.
XIV. Vilma — munkái így következnek (versek, és folyóbeszéd) Barátnémhoz Boldogítóm, Fohász. Bájviolához. Erő, és Szenvedés. Rózika. A' Farkasnemzetség. Tyúkom-Búkom. Er. An eine Freundin.
XV. Rész. — Ugod Széplakon. Vörösmarty.
XVI. Rész. Huba Balla. Recensió, Cselkövi. Siróhegy Kis Károly. Adolf. P. M.
XVII. Rész. Több mesék Gróf Majláth Jánostól.
XVIII. Rész. Példa.
XIX. Rész. A' nyelvgeniusz. Kazinczy. Szent Miklóssy.

IV. Kötet.

XX. Rész. Hős Fercsi. Szalay Benjamin.
XXI. Házi Jegyzetek. — Motto. (Gróf Szécsényi István) Nagy Váthy János, Horváth Endre, Kisfaludy Sándor, Gróf Desewfy József, Cselkövi, Nemes Apáti Kis Sámuel, Bacsányi János, Berzsenyi Dániel, Bajza József, Kazinczy Ferencz.

Házi Rosta. Fáy András.

XXII. Rész. Elet és Liter. (II. kötet) Guzmics, Szontagh, Fenyéry, Toldy, Kazinczy.
XXIV. Rész. Verseny. — Báróczy, Kazinczy, Rajnis, Szemere, Helmeczy, Baróti Szabó, Ponori Thewrewk, Deáky Zsigmond, Szalay László, Döbrentei, Csokonai, Cselkövi.
XXV. Rész. Samuel. — Kazinczy.
XXVI. Gróf Zrinyi Miklós, Gyöngyösi István, Gr. Ráday Gedeon, Vörösmarty.
XXVII. Rész. — A' fal közé zárt. Gróf Majláth János.
XXVIII. Rész. Japáni Történet. — Kazinczy, Kovacsóczy.
XXIX. Rész. Kaján Magyar szóról a' Teremtés' könyvéből. Horvát István. —

V.

5. Petrózai Trattner J.'M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

19) A' Kis Gyula könyve, vagy fiú és leány Gyermekek számára írt Elbeszéllések Döbrentei Gábor által, Wigand Ottó Tulajdona. 1829. 12. rét. 268 lap.

20) Mezei Gazdák Barátja. Egy gazdasági folyó írás, mellyel a' két Hazának szolgálni kivánt Angyalffy M. András, több mezei gazdasági Társaságoknak rendes és valóságos tagja. III-dik Darab. 1829. 8. rét. 408 l.

21) Fasciculus I. Continuationis Sententiarum Excelsae Curiae Regiae intra annum 1769, quousque videlicet Decisiones curiales in Plano Tabulari extenduntur, et generalium Regni Judiciorum Terminum post Pascha anni 1823. incidentem inclusive latarum, ac exceptis Sententiis I. Tabulae Regiae Judiciariae simpliciter approbatoriis, Annis 1823, 1824. Typis editarum, Complectitur in se Sententias Excelsae Curiae Regiae a generalium Regni Judiciorum Termino S. Stephani anni 1823. usque Terminum Epiphaniae anni 1828. inclusive latas, et publicatas, per Stephanum Molnár de Péterfalva AA. LL Philosophiae, Juris Universi Doctorem, complurium II. Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessorem, et Advocatum curialem Juxta Ordinem chronologicum in Seriem materiarum in Plano Tabulari contentarum pro majori intellectu singulis Sententiis I. Tabulae Regiae Judiciariae designato Instituto, Foro, ubi Causa decurrit, et Substrato actionali, cum Synopsi Sententiarum per Fora inferiora in Causis Appellatis latarum, Sententiam Excelsi Septemviratus si fuit, aut reperiri potuit, cum dato emanationis annectendo, una cum Repertorio Titulorum, ad quos Sententiae ad normam Plani Tabularis sub congruis Numeris in seriem temporis relatae sunt, et Cynosura universali Sententiarum curialium in Parte prima Familias actoreas, et incatteas, in Parte vero secunda Principia Juris in Sententiis ab anno 1769 usque Terminum Epiphaniae anni 1828 inclusive eatenus latis, Ordine alphabetico cum designatione locorum, ubi quaerendae Sententiae inveniuntur, exhibente, in uberiorem Juris patrii Cognitionem privata Industria continuative digestas. Pars Secunda. fol. 176. lap.

III. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Bitnicz. A' Szombathelyen felásott, és Fő Méltóságú Herczeg Battyányi Fülöp Úr által a' nemzeti Museumnak ajándékozott Római Régiségekről. 3 l.
2) Rothkrepf Gábor. A' Muzsikának közönséges története. (Vége) 67 l.
3) Superintendens Kis János. Töredék egy magyar ólvasónak Jegyző Könyvéből. 89 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-visgálat.

1) Guzmics Iszidor. A' magyar nyelvtudomány' rövid foglalatja a' kisebb tanulók' számára. 100 l.
2) Bugát Pál. Boncztudománybeli (Anatomicus) müszavakról való számadás öszvehasonlítva a' T. T. Kovács Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal. 113 l.

Külföldi Literatúra.

Guzmics Iszidor. Grammatica Ungharese ad uso degl' Italiani. Róma. 117 l.

III. Külömbfélék.

1) Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. (Bajza) 120 l.
2) Előlépések, és Megtiszteltetések. 124 l.
3) Kihalt Tudósok, és Irók. 124 l.
4) Jelesebb Új könyvek. 125 l.
5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

IV. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

Udvard Primatiális Helységnek eredetétől fogva közelebb időkig le-irt történetei.

Nihil adhuc inter manus habui, cui maiorem solicitudinem praestare deberem. Nam in ceteris actionibus existimationi hominum diligentia tantum et fides nostra; in hac etiam pietas subiicietur.

Plinius Lib. II. Epistola V.

Szent kötelesség minden hazafi előtt anyaföldje iránt buzgó szeretete; ez természeti ösztön, mellynek ellent állani nem lehet: mert velünk születvén, és önnön természetünkben eredvén, bennünk semmi módon egészen el nem nyomathatik; kéntet azért bennünket 's akaratunk ellen is buzdít háládatosságra. — Iparkodom tehát én is ezen mindegyikünkbe szorúlt ösztönnek, tehetségem szerint: mert több senkitől sem kivántatik: megfelelni. — Más úton meg nem mutathatván anyaföldöm eránt hazafiuságomat, legalább eredetét, nevét, 's emlékezetre méltó történeteit akarom Oklevelek, és hiteles Jegyzetek utánn a' régiség homályából, mellyben szinte elmerült, kifejteni.

I. §.

Udvard topographiai tekintetben.

Nemes Komárom Vármegyének épen az éjszaki szélén fekszik; az egész Vármegyében legnépesebb, legnagyobb, 's leghíresebb helység. A' lakosok' száma 1827. évben 3260 főből állott; a' házak mennyisége' és a' határ nagysága' felől bizonyosan nem szólhatok. — Ezen faluról tulajdon nevezetű Al-Esperestség Udvardi Megyebéli kerületnek neveztetik; tizennégy Plébánia vagyon benne, úgy mint: Csúz, Ó Gyalla, Jászfalu, Imely, Izsa, Koltha, Kurtakesz, Kürth, Naszvad, Perbete, Szent Péter, Szemere, Szémő, Udvard. — Egynihány Plébániáról már a' Pázmán Péter alatt negyedik Octoberben 1629. évben Nagy Szombat városában tartatott Megyebéli Zsinat emlékezik: „Archi Diaconus Comaromiensis habet sub se Parochos 46., Parochum de Asoan-tó, Asoan-tó secundo. Bajch, Bálván Szakállos, Bulchu, Chúz, Egyházas Szakállos, Ekel, Gyal, Guta, Hethén, Hedrevára, Izsa, Karva, Keszű, Komárom, Kürt, Leel, Madár, Marczelháza, Martos, Medve, Megyer, Móch, Nándor, Naszvad, Néma, Olthva, Path, Sz. Pál, Sz. Pál secundo, Perbete, Piski, Radoany, Számol, Százfalu, Tan, Tönye, Vámos, Vég, Sz. Vid, Udvard." Péterffy Concil. P. II. pag. 270.

Az Udvardi Vármegyebéli Járás hasonlóképpen tőle vette nevezetét; ezek a' faluk tartoznak hozzá: Bagotta, Baromlak, Csehi, Csúz, Für, Ó, és Új Gyalla, Jász-falu, Imely, Izsa, Kolta, Kurta-kesz, Kürt, Hetény, Madár, Martos, Martzalháza, Naszvad, Perbete, Radvány, Szent Péter, Szemere, Szémő, Udvard.

Az Érsek-Újvári Uradalomban vagyon, mellyhez következendő birtokok járulnak: Érsek Újvár, Imely, Kürth, Martos, Naszvad, Szémő, Tardoskedd, Udvard; ezeken kivül Bajts, Farkasd, Kis és Nagy Angyala, és ó Gutta puszták. Általjában az egész uradalom jövedelme hiteles öszve irás szerint 66,987. forint, 31 kraj: számláltatik. Udvard esztendőnként 5295. for. 7. kr: jövedelmet ád; a' meg nem határozott Úr dolgára járást (az Urbariumot tudniillik, annak 1766. évben történt behozásakor föl nem válolták) és a' konyhára való adózást, a' mit nem ösmernek, ide nem számlálván.

Határos keletre Baromlak, Szemere, Jász falu és Csúz helységekkel; délre Szent Miklósi pusztával, Perbete és Für falukkal; nyugotról Bajts és Farkasd pusztákkal; éjszakról pedig Érsek Ujvár mezö várossával, Bán-keszi és Bessenyő helységekkel. Érsek Ujvártól egy kis mért földnyire, Komáromból 2 $\frac{1}{2}$. Nitrától 4. Budától és Posontól 10. Esztergomtól 4. Nagy Szombattól 7. mértföldnyire esik. Tágos határja merő róna, földe sárga és fekete homok, hellyel hellyel agyagos, általjában termékeny szántó földekkel, jó rétekkel, elegendő legelőkkel, 's nem megvetendő borokat termesztő keletre terült szőlőkkel bövelkedik. A' trágyázott szántó földek három részre, őszi, tavaszi, és ugarokra vannak fölosztva. A' gazdák szép szarvas marháik, jó lovaik, és hasznos juhaik figyelmet érdemelnek; de erdejek nintsen, kéntelenek távul lévő Uraságoktól fát venni; mert a' déli határon setételő Tölgyes épületre szántt fája végett tilalom alatt vagyon, füzeseik pedig tüzelésre nem elegendők. Gabonáját a' Nitrai és Trentsén Vármegyebéli Tótok helben megkeresik; egyébiránt Nitrai, Komáromi és Szent Benedeki

piatzokon árulja; gyapját helben veszik meg a' Zsidók.

Falu alatt a' Zsitva éjszakról nyugotra hömpölög, hajdan tsavargós medréből ki ömölvén, a' mellette fekvő réteket, mellyek maiglan is zsombikosok, elöntötte; azért a' Nemes Vármegye által egy egyenes és elegendő mélységű tsatornába szorítatott. Malmot is hajthatna, ennek hijjával lévén a' lakosok Érsek Újvárban örölnek. Miólta ez a' tsatorna ásatott, a' falu alatt folyó Zsitva imitt amott száraz esztendőkben kiapad; tsak zápor és eső közben árad meg.

Azon része a' falunak, mellyet a' Zsitva nedvesít, partos, és éjszakról lejtős; szabad fekvése miatt az éjszaki komor szeleknek fúvatjaitól délre nem ment. A' helység éjszakról telepedett, és olly rendesen épült, hogy piatzáról fő útszáiba láthatni, nagyobb útszái ezek: Nemes útsza, Komáromi útsza, Híd útsza, és égett sor; vannak még több kissebb útszái is. Az al és föl végében találtatnak a' gurgyalok, ezeket a' szegénység, és nem kevés czigányok lakják. Tsak nem a' falu közepén áll az újabb ízlés után épült szép Templom, mellynek tornyát óra diszesíti. A' Plébánia ház egy szép 's elegendő épület, nyolcz szoba vagyon benne; öt a' Plébánus Uré, kettő a' két segéd Pap Uraké, egy pedig a' tselédé. A' Curialis házak, nem különben az Uraság Kortsmája, Mészárszéke, Boltja hasonlóképpen heles épületek; tsak a' Mester házban lévő Oskola szoba tágosabb lehetne, hogy a' nevendék fiú és leány gyermekek külön szobában tanítatnának; az Oskolai leczkézés és tanitás módja is rendessebb menést és oktatást vehetne, ha az együgyü gyermekek számára készült könyvekből tanítatnának; jobbára öregeknek való imádságos könyveket olvasnak; elméjöket tehát és szivöket nem igen pallérozhatják. — A' jobbágyság' sárból

rakott, vagy földből törött házaik ellenben sokkal tehetségök alatt valók; nem mind kökéményük, nem is legegészségesebbek, egynihányat kivévén, alacsonyok, kis ablakuak, télen nedvesek és penészesek; házaik talaját azért kipadolhatnák, azon a' pénzzen pedig, mellyet nádért adnak, sindell alá vehetnék; így tüz és nedvesség ellen azokat jobban oltalmaznák; mind ezekre ébreszteni lehetne öket. — A' mit még jó hazámfiainak kívánnék, az: hogy gazdag asztagaikat, nem különben széna és szalma kazalaikat Falun, a' hol soha sem mentek a' tüz ártalmától, kivül helheztessék; bő és tágos kerteiket külömbféle gyümöltsfákkal, és konyhabéli zöldségekkel beültessék; ezeket ök a' Vágmellékiektől, a' gyümöltsöt pedig az ide eljáró Tótoktól gabonán szokták föltserélni; a' zsombikos helekre pedig szükségökre elegendő füzfákat plántálhatnának.

E' helység száz és egy negyed egész házhelyből áll; Földes Uroknak termesztményök tized részét adják, földeik nintsenek Urbariom szerint fölosztva, egy egész helyes gazda minden vetésre negyven Posoni mérőt vet el. Az említett Sessiókból tsak kilentzven adózik; mert a' Plébánia utánn egy egész hely: a' Bíróság utánn egy Sessio: a' Kisbíróság utánn fél Sessio: Hadnagyság utánn egy negyed Sessio: Harangozók után egy fél Sessio: ugyan annyi jár a' falu Kovátsa mühelye után. — Ezeken kivül bír a' T. N. Fogarassy Familia három Praedialis Curiabéli Sessiót: Gróf Eszterházy Imre Érseknek adománnyából a' T. N. Jeszeniczei Jankovits Nemzetség két Sessiót: a' Nemes, 's Nemzetes Bondtziak egy ház helyet.

A' lakosok száma 1827. évben 3,260 főből állott; ezek közül voltak 3,187 Katholikusok, 66 Helvétziai Vallásúak és 7 Zsidó. 1828. esztendőbéli Esztergomi Schematismus szerint pedig van-

nak e' faluban 3150 Katholikusok, 68 Helvétziai Vallásuak, kik mivel Udvardon sem Templomjok, sem Lelki Pásztorok nintsen, Perbetére járnak Isteni szolgálatra. — A' Fogarassy Curiáján 5 Zsidó is tartózkodik. A' Katholikusok közül

1817.	évben	születtek:	164.	meg holtak:	88.
1818.	—	—	134.	—	82.
1819.	—	—	143.	—	77.
1820.	—	—	157.	—	106.
1821.	—	—	159.	—	137.
1822.	—	—	167.	—	95.
1823.	—	—	144.	—	121.
1824.	—	—	171.	—	105.
1825.	—	—	159.	—	78.
1826.	—	—	159.	—	88.
—	öszvesen	—	1557.	—	977.

így tehát minden esztendöben ötvenötre lehet a' szaporodást számlálni.

évtöl fogva születtek:		meghaltak:		maradtak:
1797.—1806-ig	1708.	— 1315.	—	393.
1807.—1816	1639.	— 1167.	—	472.
1817.—1826	1557.	— 977.	—	550.

A' nép átaljában szólva emberséges, nyájas, vendég szeretö, religióját mélyen tisztelö a' nélkül, hogy más vallásuakat megvetne; a' Református atyafiakkal szoros barátságban élnek, egymáshoz eljárnak, torba és lakodalomba egymást meghívják; de emezek sohasem is adnak gyülölségre rántó alkalmat, ök békességesek, ha bár a' faluban semmi hivatalra sem léphetnek. — A' katonaságot igen megbetsülik, szivesen meg is vendégelik. — Az aljas nép, valamint mindenütt, úgy itt is kitsapongó, káromkodó, részeges, az Orvos segedelmében nem bizó, a' himlötöl meg-

mentő beoltásnak hasznát magával el nem hitető; de illyen 's hasonló hibáktól elszoktathatja őket, valamint a' majd minden szavokban halható gyi, nyi, tyi szófogások' ejtésétől is a' buzgó Lelki Pásztor.

Az Udvardi férjfiú átaljában magos, erős, és izmos termetű, helyes alkotású, jobbára szőke, bátor tekintetű; vídámságában a' szomorúsággal mérsékelt nemzeti komolyság szemlátomást észrevehető. — A' nőnem alatsonyabb, kellemetes, munkás, ájtatos, bútsúra járó; de még sok bal előítéletekkel viaskodó: a' holtak' hazajárását, a' késérteteket, boszorkányokat 's a' t. igen erősen hiszi. — Az Udvardi igen ritkán házasodik más faluból, ha megtörténik, többnyire Kürtről, Perbetéről, Gútáról, Széműről, Irsáról, Naszvadról, — a' Református atyafiak pedig Perbetéről, Martosról, Hetényről, Madárról, és más közelébb lévő Református helységekből hozzák élete-párjokat. A' lakodalmat a' szegényebbek is két, vagy három nap, a' módossabbak Vasárnaptól Péntekig tartják; ekkor majd az egész falu hivatalos; szertartásaikban igen megegyeznek a' többi Magyar katholikus helységek' szokásaival. A' Keresztelés, Bútsú és Nevök-napját megüllik. Elhúnyt szüléikről, és attyafiaikról esztendőnként szolgáltatni szokott engesztelő Szentmise áldozatokkal, harangok meghúzásával, és a' koldúsok megvendégelesével jámborúl emlékeznek, mohos kereszteiket megújítják, behorpadt sírjaikat pedig gyeppel fölrakatják, — temetés közben keresztjeikhez térdelnek, lelkök' vigasztalásáért könnyes szemekkel buzgón esedeznek.

A' férjfiak setét, vagy világoskék szijas, kék sinóros nadrágot, sarkantyús kék-sinórral szegett, 's rojtos tsizmát, vasár' és ünnepnap bő újjú gyolts inget, az ifjúság kék teveszőr vörös gomb-

házú melyre valót, hasonló szinü kék gombházú dolmánt (az öregebbek kék gombházú melyre valót, fekete prémes, vagy rókatorkos mentét hordoznak, de ezt a' viseletet már igen elhagyják) ezeken sárga lapos, gömbölü és likatsos réz gombok (találkozik ezüstből is) fénylenek nagy karimájú gömbölü kalapot, a' módossabbak setétkék köpönyeget, télen bundát viselnek; a' Katholikusok fekete fátyol vagy selyem (az ifjúságnál arany tsipkés) a' Reformátusok pedig fejér gyolts nyakra-valót hordoznak. — Az asszonyok félkaréjos fejér, vagy fekete selyem arany-tsipkés fejkötőt, hosszú gyolts bulázót, külömbféle szinü posztó reklit, selyem arany-petsétes, vagy galandos melyre-valót, mellyet hoszas 's likatsos ezüst, vagy réz-kaptsokkal öszveszorítanak; kék, vagy zöld rása szoknyát, fejér, vagy kék gyolts kötényt, a' korossabbak fekete kordovány, az ifjúság sárga, vörös sarkas tsizmát viselnek — A' Reformátusnék vörös tsizmával, fekete kendővel, tsütsös fejkötővel külömböztetik meg magokat; a' szegénység pedig alábbvaló ruhában, és ködmönben jár.

II. §.

Udvardnak eredete, nevezetének származása, és jelessebb történetei Tatár járásig.

Garan vizétől kezdődvén ez a' tájék a' Magyar nemzetnek ide jöttekor Morva ország része volt. Feküdött-e ekkor valami lakhely e' falu táján? ki nem nyomozhattam; ha állott is, elpusztitották azt vitéz őseink, lakossait pedig, kik meg nem hódoltak, kiüzték: „Moraviae Princeps (írja Constant. Porphyrog: de Administr. Imp. C. XL.) Sphendoplocus fortis, terribilisque finitimis fuit, filios habuit

tres. — Post huius autem Sphendoploci mortem (894) anno uno in pace exacto, orto deinde dissidio, et bello civili, invadentes Turcae (igy nevezte ő a' magyarokat) funditus eos exstirparunt, regionemque eorum occuparunt, quam in hodiernum usque diem (950 év tájban) incolunt, quae supererat multitudo, dissipata confugit ad finitimas gentes." — Béla Király névtelen Jegyzője szerint pedig Árpád fő-vezér a' meggyőzött hitetlen tótokat ország szerte, jobbára hegyek közé (mert a' magyarok róna sikságon marha-tartás végett telepedtek le) ne hogy fölzendüljenek, szorittatta: „Dux Arpad, consilio et petitione suorum nobilium, donavit, accepto iuramento infidelium (Bohemorum et Slavorum) terras in diversis locis, praedictis infidelibus de partibus Nitriae ductis, ut ne aliquando infideliores facti, repatriando, nocerent sibi fidelibus, in confinio Nitriae habitantibus." Cap. XXXVII.

Morva ország elfoglalása után Zsitva mellékét Árpád' adományából Huba vezér, ki ezt a' hazánk részét elfoglalta, (abban egyeztek meg tudniillik a' hét vezérek, hogy a' meghódoltatott birtokokban kiki közülök részes legyen. Anonym. Cap. VII.) kapta meg győzedelmeinek jutalmául: Dux Arpad Hubam fecit Comitem Nitriensem, et aliorum Castrorum, et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Sytuua, usque ad Silvam Tursoc (Nitra és Garan folyók között) Cap. XXXVII. Huba azon hét vezérek közül egy volt, kik alatt lakföldünkre léptek ditsölt Eldődeink: „Huba, úgy mond Anonymus Cap. VII. a quo genus Ze-

mera descendit." Talán ezen Nemzetség nevét viseli Udvard' tõ szomszédjában fekvõ Szemere helység.

Bátran elhihetjük, hogy Udvard magyar eredetũ helység, és hogy elsõ lakossai vegyesült külföldiek voltak. Ez nem kopasz, kényem szerint koholt vélemény; hanem XIII. században élõ történet Irónknak Kéza Simon Mesternek tanúbizonyság tételén épült igazság. Neve is, mellyet eredetének örökös tanújául mái napig föntartott, kezdetének fölvilágosítására szolgál; hiteles kútfõkbõl meglehet fejteni, hogy ez a' falu tsak a' keresztény Religiónak hazánkba behozása után támadott: mert ez elõtt Európának majd minden tartománnyaiban zsákmányoló Eldõdeinknek: „Hungarorum gentem rapinarum solummodo avidam." Luitpard. L. I. C. 25. et L. II. C. 1. Communitas Hungarorum usque tempora Ducis Geichae hinc inde mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse." Simon de Keza Chron. C. II. Honnunkban állandó lakhelyek nem volt: Cumque (Gens Turcorum a) incertis sedibus vivere solita sit." Leo Sap. in tactic C. 18. hanem elfogott sok foglyaikkal együtt Hazánkban jószágaikon egyik helyrõl a' másikra, Nomadok módjára, vándorlottak. Ezt azonban senki se vegye arra, mintha azt állítanám, hogy ekkor még sem faluk, sem városok nem voltak volna Országunkban; hanem, hogy a' napkeleti Õseink inkább sátorok alatt, mintsem falak között laktak.

---

a) Nomen Turcorum significat hominem, qui agrestiorem victus rationem sequitur, instar nomadum, et maximam vitae partem in eo consumit. Laonici Chalcocondylae Atheniens. Hist. L. I. p. 5. inter Scriptor. Byzant.

— Minekutánna Geyza Vezér alatt a' kereszténység megkeresztelt Eleinket szelídebbekre változtatta, 's őket a' külföldiek' zaklatásától vissza tartani kezdette, lassanként Európaiak' szokása után elindúlván, állandó lakhelyek fölválolására elhatározták magokat. — Ekkoráig a' külföldön fölszedett és magokkal Hazánkba hurtzolt számtalan pogány és keresztény foglyoknak elfoglalt Honnyunkból egy tapodni földet sem engedtek élelmökre; nem lévén nekiek tulajdon földjök, kéntelenittettek zsákmányból éldegélni: még azok is ragadományból táplálták magokat, kiket közülök szolgálatjaikra fordítottak. Factum est, úgymond Kéza Simon függeménnyében az Vdwornicusokról, quod cum Hungari possessa Pannonia Christianos et Paganos more gentium quosdam captivos occiderent, resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad proelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent; quosdam vero diversis servitiis mancipando in perpetuitatem circa sua tabernacula solerent conservare, iidem captivi ex fructu animalium, et praeda sola habebant vitam suam ut Comani." A' foglyoknak Hazánkban sokasága felől e'képen tudósitotta Sz. Piligrinus Geyza vezér idejében VII. Benedek Pápát: „Christianis autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc translati sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit, nisi furtive Domino consecrare; modo certatim, nullo obstante timore, offerunt eos baptizare."

Geyza vezér éltében tehát, de leginkább halála után a' mi 997. évben történt, Szent István

alatt felderült keresztény Religió a' nyomorúlt foglyok' állapotját is türhetőbbre fordította; megparantsolá tudniillik a' Pápa, hogy a' keresztény foglyok, kik között sok nemesek voltak, szabadok legyenek, 's többé a' ragadományból való élésre ne kénszerittessenek. Mindazonáltal ezt a' magyarok ellenezvén, kivánt szabadságra nem juthattak; ennél fogva tanátsolá a' Pápa, hogy a' keresztény foglyok uraiknak földjök mivelésére fordittassanak, 's termesztménnyök részéből élődjenek. — Tsak ekkor kezdették a' megtérített magyarok birtokaikat foglyaik között fölosztani: ekkor szaporodtak meg Hazánkban a' faluk; ekkor határozták meg magokat állandó lakhély választására. De melly nehezen szokták meg a' négy fal között való lakást! Hazánkban megfordúlt, és Barbarossa Fridrikkel 1189. felé szent földre keresztül útazott Frisingai Püspök Otto tészen bizonyságot, ki még akkor nem igen sok házakat látott falunk és városainkban; „Habebat enim (Hungaria) úgymond De rebus gestis Frid. I. L. I. C. 31. pulcherrimum, ut dixi naturaliter spectaculum; sed ex barbarie gentis moenium, vel aedium rarum ornatum, — cum vilissima in vicis, vel oppidis ibi, id est, ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeantur habitacula; toto aestatis, vel autumni tempore papiliones inhabitant." — A' Kúnok még XIII. század alkonyodásakor sátorokban laktak; IV. László első Júliusban 1279. évben Budán költ levelében, többi igéretei között, mellyeknek betellyesítésére magát Fülöp Firmánusi Püspök és Apostoli Szentszék Követje előtt lekötelezte, azt is igéré vala: quod descendent, et recedent a tabernaculis suis, et domibus filthrinis, et ha-

bitare, et morari in villis, Christiano more in aedificiis, et domibus solo fixis." — Harmadik Miklós Pápa többi között ezt felelte Lászlónak: „quod compelleres Cumanos ad habitandum in domibus solo fixis."

Azonban öseink kényök után kivánván élni, a' keresztény foglyokat el nem botsájtották; hanem udvari szolgálatjokra alkalmaztatták öket, 's ezen foglalatosságokról anya nyelven Udwornicusoknak neveztettek. — Elejéntén több földes uraknak valának tulajdon Udvornikjai; de Kálmán Király ezeknek eltíltván, a' királyi Udvornikokon kivül, tsak a' Megyés Püspökökre, Káptalanokra, és Monostorokra határozta meg. — Hasonlók máiglan is a' Primatiális mezei Nemesek, a' Győri Püspökség, 's oda való anya Káptalannak, a' Pannonhalmi Fő Apátnak, és a' Thopuszkai Apátságnak Nemessei. — A' többi Praelátusok, Káptalanok, és Monostorok nemessei idöjártával lassanként elmúltak. — Mox vero, folytatja tovább Keza Simon beszédét, ut fidem receperunt, et baptismum, Romana Ecclesia Christo cognito Duci Geichae, et Sancto Regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent; captivos Christianos deinceps relinquerent pristinae libertati, cum multi nobiles inter captivos habeantur. — Quia vero Regnum erat amplissimum, et gentibus vacuatum, nec etiam communitas tota in hoc Apostolico assensum tribuebat, dispensatum est postmodum per Papam in hunc modum, quod captivi terras colerent, et ex terrae fructibus vivercnt, prout alii

Christiani. Ideoque captivi terras non habentes propria voluntate censum dare susceperunt, qualem Domini tribuerunt. Processu autem temporis fide roborata potiores Regni vivere volentes otiose, habentesque captivos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut volebat Apostolicus, sed curiae suae famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine Vdwornicos vocaverunt. Hoc enim obsequium licet eo tempore de suis captivis plures Regni nobiles habuissent; Kolomanni diebus filii Regis Geichae exstitit reprobatum. Voluit tantummodo huiusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere, et praelatos, quibus largitus erat de captivis suis. Et ne communitas Nobilium reprobationes huiusmodi grave ferret, Palatino Regni, qui pro utilitate Nobilium praeficitur, Rex suos Vdwornicos uti dedit."

A' ragadományitól való vissza tartóztatás öseink jövedelmök megtsükkentésére szolgált; mert magok sem földeiket nem mivelték, sem más mesterségeket nem üztek: „Nullis quaesturis, aut vulgaribus artibus dediti, sola militia nobilitatem definierunt. — Praef. in Opus Tripart. azért foglyaikra, kik között birtokaikat fölosztották, elejéntén igen is nagy terheket vetettek. Ez a' kegyetlenség arra birta Szent Istvánt, hogy a' kemény Magyarok hatalma alól legalább a' keresztény foglyokat kiváltaná; (mert a' pogány foglyokat uraiknak hatalma alatt hagyta). És mivel a' királyi méltóság' be-

behozása után, több igen bölts rendelései között egész Országát külső és belső bátorságának föntartására Vármegyékre fölosztotta, azokhoz nagy jószágokat kaptsolt; ezeket jobbára szabad eredetü, az az Nemes keresztény foglyokkal szállittatta meg: kik szolgálatjok fejében azon véd-várat, mellyhez tartoztak, védelmezték, és a' Föispány alatt hadakoztak. — A' nem nemes eredetü keresztény foglyokat pedig azokra a' jószágokra, mellyeket minden Vármegyéből Fölsége számára tartott meg a' Szent Király, vagy is Korona vagyomává tett, letelepítette. Ezek mint alább sorsú, 's azzal a' kötelességgel kiváltott foglyok, hogy külömbféle kézi munkákat Királyi Udvar' számára véghez vigyenek, állapotjokról Conditionarii hivattak. — II. Geyza Király 1158. esztendőbéli adomány levelében, mellyel Modort, a' mái sz. kir. várost a' Nitrai Püspökségnek ajándékozza, ezeket olvasom: „Donavi etiam villam meam Modor conditionalem, prope regnum Teutonicum, prope montem existentem, ubi Falcatores mei residebant." — De a' Korona jószágaira nem tsak tsupa Conditionariusokat, hanem sok kiváltott nemes keresztény foglyokat is helyheztetett Szent István tulajdon udvarának szolgálatjára; e' féliek mint szabad eredetü emberek, királyi Udwornikoknak, és Servi Regii neveztettek; ezek szabad rendüek' sorába tartoztak: „Si quis illorum, qui vulgo Vdwornic vocantur, furtum commiserit, lege liberorum iudicetur. S. Steph. Decr. L. II. C. 55. — Kéza Simon' szavai, mellyek még ide tartoznak, ezek: „Sed qvia Hungari non Christiani grave habebant onus fidei, eo quod disvescere de spoliis eos oportebat, graves labores et onera suis

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA

captivis imponebant, — propter quod omnes redemit (Sz. Istvánt érti) quos potuit ab Hungaris, invenire; praeter illos, quos Regni nobiles Ecclesiis dimiserant possidere. Ex quibus quidem ordinavit servire suis castris obsequio leviori. Jobagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit, de castri terris, ut feuda castri et castrum querrae tempore custodirent. Alii vero conditionarii ex eisdem captivis disponuntur, quos tandem Kolomannus Rex ad tantas maneries variavit."

A' mint alább Diplomákból nyilván ki fog tetszeni, Udvard is eredetétől fogva Tatár-járásig mindenkor királyaink' vagyona, lakossai pedig fölebb említett királyi szolgák, Udwornici Regii voltak: következendőképen ez a' helység is Szent Istvánnak köszöni eredetét, a' ki erre a' tájra Nemes keresztény foglyokat szállított. — XI. században már fön állott, határából I. Geyza Király 1075. évben az általa fundált Szent Benedeki Apátságnak negyven eke alá való földet, a' faluból pedig husz házbéli jobbágyokat rendelt az említett Monostor Apátjának szolgálatjára: „Dedi, úgymond Geyza adomány levelében, Wdwordensium aliam terram ad quadraginta aratra, et viginti domos seruorum, super mercatum, quorum servitus, prout placuerit, Abbati sit." Ennél a' czikkelynél többet Geyzának igen is hosszú levelében nem találtam Udvardról; a' mi pedig ide nem tartozik, szükségtelennek tartottam leírni. Geyza fundátiójáról Pázmán Péter 1629-ben tartatott Megyebéli Zsinatban, a' Szent Benedek'

rendén lévő Apátságok között imigy emlékezik: „Abbatia S. Benedicti de Juxta Gron in Strigoniensi Dioecesi; fundata a Geisa I. Anno Domini 1075.

A' tsoportossan előhozattakból tehát minden erőltetés nélkül nem tsak e' falu eredetét; hanem nevezete származását és jelentését helyessen meglehet magyarázni. Világossan kitetszik tudniillik a' régi történetből: hogy a' beszédben forgó helység szükségesképen lakossainak, kik királyi Udvornikok voltak, állapotjáról neveztetett el Udvardnak. — Ezekből az is következik: hogy itten, midőn e' helyre szállottak a' királyi Udvornicusok, falu, vagy város nem lehetett; mert ha volt, akkor az itten talált lakhelynek nevét új lakossai szokás szerint, megtartották volna. Állításomnak valósága onnan még szembetünőbb, hogy több más falukon laktak volt királyi Udvornicusok a' nélkül, hogy illyen faluknak Udvord nevezetök keletbe jöhetett; mivel már az előtt, minekutánna azokra Udvornicusok telepedtek le, a' régi nevek meg volt. A' mostani sz. kir. Komárom városát szinte királyi Udvornicusok lakták Tatárok berohanásáig; IV. Béla Király 1208. esztendőbéli levele e'képen szól felőlök: „Quia praefatus Comes Waltherus (ez Buda Várának birója volt) propter multa fidelia servitia sua — gratus semper nobis extitit, ac devotus; — Villam Camarun, ubi nostri Udwornici fuerunt siti, filiis, et filiorum suorum haeredibus contulimus, iure perpetuo, quiete, et pacifice possidendam." Ez a' város azért soha sem hivatott Udvordnak. Azonban igen hihető, hogy azokon a' falukon, mellyek máiglan is Udvard, Udvarhely, Udvar-

nok 's a' t. nevezetet viselnek, valaha hasonlóképen Udvornikok tartózkodtak.

Péterffy Károlynak Concil. P. II. pag. 226. ezen jegyzését: „Anno 1630. sopitur lis, a temporibus Nicolai Olahi de limitibus controversis Abbatiae S. Benedicti juxta Granum, inter Archi Episcopos, et Capitulum Strigoniense exorta." igen hitelesen megfejthetni I. Geysa Királyunknak 1075. évbéli adomány leveléből; tudniillik a' Szent Benedek szerzetén lévő Barátok az akkoriban dühösködött háborús viszontagságokban, és országos zúrzavarokban nem lévén képesek ezt az Apátságot továbbá oltalmazni, kéntelenségből elhagyták: ezek után világiaknak kezeikhez kerülvén, — 1570. tserében vette által az Esztergomi fő anya Káptalan Koháry nemzetségétől. Ezentúl 1630. évig tartott a' fön említett pör az Esztergomi Érsekek és Káptalan között Szent Miklósi puszta miatt; mert ez az Udvard' déli határából kimetszett Puszta az a' negyven ekére való föld, mellyet I. Geyza Király 1075. Szent Benedeki Apátságnak adott. — Pázmány Péter alatt tehát a' hosszas pör e'képen tsendesitetett le: hogy Bars Vármegyében fekvő, Udvarddal határos Bessenyő helység, és a' Szent Miklósi puszta ennekutánna is Szent Benedeki Apátsághoz tartozzék, és a' Káptalan birtokában maradjon: Udvard ellenben, valamint ez előtt 1208. évtől fogva, úgy ezentúl is az Érsekség vagyona legyen.

Megtagadván a' Szent Benedeki Apátsághoz tartozott húsz házbéli Udvardi jobbágyok köteles szolgálatjokat; félig leberetvált fejjel adattak vissza 1228. Cend nevü Apátnak. II. András Király' itélő levelét IV. Béla fija, kinek, mint ifjabbik Királynak akkor kétségen kivül Udvard birtokában volt, e'képen erősítette meg:

Bela Dei gratia Rex primogenitus Regis Hungariae Omnibus praesentem paginam inspecturis, salutem in eo, qui est salus omnium. Noverint universi, quod cum inutiles et superfluas perpetuitates destrueremus a), oblatum est nobis Privilegium Patris nostri, sub duplici sigillo, super quadam causa, quae vertebatur inter Wdwornicos Regis, et Abbatem de Gron Sancti Benedicti sub hac forma:

Andreas Dei gratia Rex Hungariae universis praesentibus et futuris, hanc paginam inspecturis, salutem in eo, qui dat salutem Regibus. Cum tempore nostro servi Ecclesiae nostrae Sancti Benedicti supra Grana b) de villa Wdvord se a de-

---

a) IV. Béla követte Nagy Kálmán Királyunkat, ki szükség fölött elajándékozott Korona' birtokait vissza vette. Decret. L. I. C. 15.

b) II. András Király Szent Benedeki lakosoknak a' Fejérvári, Pesti, és az Ó-Budai (mert az Új, vagy Nagy Buda, Országunk anya Várossa. Castrum Novi Montis Pestiensis tsak 1247. évben támadott) Polgároknak szabadságait adja:

In Nomine Sanctae Trinitatis, et Individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hung. Dalm. Croat. Ram. Seru. Gallic. Lodom. que Rex in perpetuum Munificentiae regalis immensitas licet etiam ad extraneos bonae commendationis fragrantia dilatari debeat, ad illos tamen copiosius munificentiae suae dona tenetur diffundere, quorum temporalium bonorum impensu sibi fideliter obsequuntur, et in offerendis orationum sacrificiis pro parte Regis et Regni Deo iugiter devote famulantur. Cum itaque cunctarum Ecclesiarum in Regno nostro Christo militantium, illarum tamen maxime, quorum specialis cura, iure patronatus nos attrahit, divinae pietatis intuitu curis et defectibus diligenter, et devote, et circumspecte providere tenemur. Praesentium, atque posterorum memoriae clareseere volumus, nos liberalitate regia concessisse, quatenus cuiuscunque nationis homines, Saxones videlicet, Hungari, Sclavi,

bita servitute alienassent, dilectus ac fidelis noster Cend Abbas eiusdem loci, maiores de iam dicta villa Wdvord, cum Pristaldo nostro de Aula nostra nomine Agabito de villa Cheseu, ad nostram citavit praesentiam, proponens contra eos, quod servos suos, et terram in eadem villa quadraginta aratrorum, contra ius retinerent, cui respondentes Wdvordienses dixerunt, quod Abbas nullam in eorum villa haberet portionem. Nos ergo, ut ratio exigebat, Abbati probationem indiximus; termino ergo statuto Abbas saepe dictus legitimam induxit circumiacentium testium

---

seu alii ad Terram Monasterii Sancti Benedicti de Gron commorandi causa iam convenerunt, vel convenire voluerint, praerogativa eiusdem libertatis iure perpetuo gaudeant, qua hospites nostri in Pest, Albae et Budae commorantes, authoritatis regiae privilegio tranquillitate perpetua perfruuntur; sub his videlicet exceptionibus, quatenus de omnibus proventibus et commoditatibus, quae ad regiam iurisdictionem pertinent, tam in tributis et descensibus, quam in liberis denariis et ponderibus, seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno nostro solent, et etiam possent emergere; nec Fisco, nec cuiquam hominum respondere teneantur, sed ad Ecclesiae memoratae iurisdictionem tam in iudiciis faciendis, quam in aliis, quae diximus, liberalitate regia sint in perpetuum deputata. Verum, quia, quod Deo datum est, sanctum esse debet, ac irrevocabile; ut haec a nobis in nostrorum remissionem peccatorum, amore Dei principaliter, et ad honestam Abbatis eiusdem loci, Thomae petitionem, facta donatio, per omnia Successorum nostrorum tempora, salva semper, et inconcussa permaneat, praesentem concessimus paginam Sigilli nostri munimine perpetuum roboratam. Datum per manus Magistri Vgrini, ac Aulae Regiae Cancellarii, Anno Dominicae Incarnationis Millesimo, Ducentesimo, Decimo Septimo. — Regni nostri anno decimo tertio. E Transumto Ferdinandi I Collect. p. t. Domini Nicolai Sen. Jankovich de Wadas et Jeszenicze.

probationem, et insuper, quod in eadem villa ius de servis et terra habuisset, exhibitione Privilegii (Geyzae I. Regis de anno 1075.) declaravit. Unde nos cum nostro Palatino Dionisio, et nostris fidelibus sentencionavimus contra infideles servos Abbatis, quod semirasis capitibus eidem Ecclesiae redderentur. Et ut praesens factum a memoria non possit elabi, eosdem servos nominatim duximus exprimendos: Fenerus cum tribus filiis; Scintha cum tribus filiis; Procul cum uno filio; Moncho cum uno filio; Chuda cum uno filio; Boscon cum tribus filiis; Paulus cum uno filio; Sica sine filio; Zothmar a) cum tribus filiis; Tyrda sine filio; Scesa cum uno filio; Paulus sine filio, Bendetus cum uno filio; Esau, Jacob, Vzud sine filiis; Nanas cum duobus filiis; Pethus cum duobus filiis; Olsod cum uno filio; Bodon, Potho, Cruso, Seldew, Zeser, Zousa, Petrus, Mauricius sine filiis: Et ad nostram petitionem, et fidelium nostrorum, concessit saepe dictus Abbas, quod de terra quadraginta aratrorum, in quanto servos nostros Wdvordenses coram nobis convicerat, acciperet terram quindecim aratrorum, tali tamen pacto, quod ubicunque Maiestati nostrae, cum consensu Abbatis, de terra, vel de aliqua alia possessione, utile videretur, praesidio terrae Wdword eiusdem Ecclesiae cam-

a) Igen elhibázta tehát T. T. Szirmay Úr Szathmár várossának neve származását. — Szathmár Vármegye leírásában. — Tagadhatatlan igazság az, a' mire int bennünket mindenkor tisztelettel emlétendő T. T. Horvát István Úr; hogy a' Városoknak, Helységeknek, és Nemzetségeknek neveik többnyire kereszt nevek. — Bazin várossát a' régi diplomák Bozynnak nevezik, — ez tótúl annyit tészen mint Beatrix. — Balbinusnál Epit. Hist. Bohem. ezeket olvasom 1026 évre: Brezetislaus Udalrici filius ex Bozena, seu Beatrice."

bio daremus. Ut ergo hoc statutum robur in se habeat firmitatis, Sigilli nostri duplicis munimine fecimus roborari. Datum per manus Bulsu Praepositi Geuriensis Aulae nostrae Cancellarii, Anno Gratiae: M.CC.XXVIII.

Unde nos sententiam Patris nostri rationabilem et utilem, secundum processum huius causae considerantes, dictam terram, cum dictis servis eidem contulimus nostro privilegio confirmantes. Datum per manus Mathiae Zagrabiensis, Aulae nostrae Cancellarii, Anno Domini M.CC.XXIX. Pous Tawarnicorum, Chak Dapiferorum, Pousa filio Poulum Agazonum nostrorum Magistris existentibus. Locus Sigilli pedentis.

A' hiteles példányon, mellyből ezen levelet leírtam ezek találtatnak: Originale habet Tabularium Camerae Posoniensis.

András Király leveléről Péterffy Károly Con. cil. P. I. pag. 9. e'képen emlékezik: „Anno 1228 ubi servi Ecclesiae S. Benedicti juxta Granum, de villa Udvard se a debita servitute eiusdem loci Abbatis Cend nominati, alienassent, Andreas Rex cum Palatino Dionysio sententionavit contra infideles servos Abbatis, quod semirasis capitibus eidem Ecclesiae redderentur. Mus. Hist." Hajdan tudniillik büntetés díjában szokták volt a' vétkeseket lekopasztani. Sz. István Decretumában L. I. parantsoltatik: hogy azoknak fejeik, kik vasárnap templomba nem akarnak menni, leberetváltassanák: „Siquis vero obstinatus remanebit, ob negligentiam vapulet, et depiletur." — Szükséges azok tévedését itten eligazítani, kik Péterffyt olvasván, II. András Királyunk' diplomájának előhozott czikkelyéből azt vélék: hogy hajdan egész Udvard a' Szent Bene-

deki Apátsághoz tartozott, következendőképen, hogy ez a' Monostor volt ezen falunak földes ura.

III. §.

Udvard' viszontagságai Tatárok elmenetele utánn közelébb időnkig.

Valamint Hazánkban majd minden helyet — (Székes Fejér várot, Pannonhalmát, és Esztergomi Várat Rogerius szerint; IV. Béla 1248. esztendőbéli levele utánn pedig Nitra Várat, és talán még több meg erősített helyeket és Véd Várakat kivévén) úgy Udvardot is földúlták a' kegyetlen Tatárok; kezében volt ezen dühös ellenségnek 1241. évben a' Dunán innen: 1242-ben pedig a' Dunán túl lévő tartomány. Udvard nem csak végső pusztulásának szomorú áldozatjává lett: hanem eredeti boldogabb sorsát is örök szolgálattal váltotta föl; mert IV. Béla ezt az elpusztult falut Ressöl Német vitéznek: az itt bejövő Vámot pedig Zebred nevű, hasonlóképen német bajnoknak örökre oda ajándékozta. Így öltözködött ki Udvard régi fényéből és szabadabb állapotjából.

Zebrednek Udvardon volt birtokáról bizonyossá tészen bennünket a' Nagy Győri anya Káptalan, nem külömben az Esztergomi Hospitalariusoknak Conventje, és IV. Béla királynak 1208-dik évről szólló adomány levele, a' melly ezen falunak többi birtokosai között Ressölt is említi. — Mind a' három levelet Feő Tiszt. Fejér György Ő Nagyságának a' B. Szűz Pesti Ujhegyi Prépostjának, Cs. K. Tanátsosnak, 's a' Pesti Kir. Universitás könyvtára Praefectusának, mint tsekély iparkodásom kegyes Elősegétőjének köszönöm; mihelyest szándékomat kinyilatkoztattam, azonnal ritka, 's majd példa nélkül való készséggel teljesétette Ő Nagysága kérésemet.

A' Nagy Győri Anya-Káptalan' levele illyen:

Capitulum Ecclesiae Jaurinensis universis Christi fidelibus, praesentes literas inspecturis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire: quod Comes Sebridus Theutonicus de Medlek, in nostra proposuit praesentia constitutus: quod cum ipse erga Dominum nostrum Belam, Dei gratia illustrem Regem Hungariae, et eiusdem Regis Magnates, suam efficaci titulo fidelitatem cupiens refulgere, se totum ad quaedam ipsius Domini Regis et Regni exposuisset negotia exequenda, et in ipsa executione per hostiles fuisset insidias captivatus, detentusque diutius, nec remissus, nisi se debuisset redimere dato censu; hoc cum necessitatis articulo compellente, Tributum de Udvard, a praefato Domino Rege, in servitiorum suorum recompensationem sibi collatum, ex regali beneplacito et assensu, prout in patentibus eiusdem Domini Regis literis vidimus contineri, Venerabili Patri Domino Philippo Archi Episcopo Strigoniensi, Aulae Regiae Cancellario, pro septuaginta marcis boni et fini argenti ab eodem plene receptis, se confessus est, vendidisse in perpetuum pacifice possidendum. Regale Privilegium, cuius auctoritate idem Tributum possedit, coram nobis ipsi Venerabili Patri Domino Archi Episcopo assignando, ut eo idem pro ipsius conservatione Tributi, si opus fuerit, uti possit. Ut autem haec venditio maiori valeat testimonio confirmari, partibus a' nobis petentibus in huius contractus munimen praesentes dedimus literas Sigilli nostri munimine roboratas, Anno Domini Millesimo. CC. Sexagesimo quarto. Chepano Praeposito, Jurkone Cantore, et Hectore Custode existentibus.

E MS. Hevenesianis T. K. p. 93.

Az Esztergomi Hospitalariusok Conventjének levele pedig e' képen szóll:

Frater Petrus, divina miseratione Magister domus hospitalis Sancti Stephani Regis, de Strigonio, et Conventus eiusdem Omnibus Christi fidelibus praesens scriptum inspecturis, salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod Comes Sebridus theuthonicus de Medlek coram nobis personaliter constitutus est confessus, quod tributum in Vdword, quod ex donatione, seu munificentia Belae illustris Regis Hungariae obtinuerat, in recompensationem, servitiorum, nec non terram villae Vrs in Comitatu Kamariensi ad duodecim aratra, ut dicebat, sufficientem, terram quoque Wert ad Castrum Bana pertinentem ad quatuor aratra sufficientem, cum omnibus pertinentiis, earundem utilitatibus, sylvis, fenetis, et piscinis, quas etiam ex donatione praedicta Domini Belae Regis illustris possederat, et possidebat, ex permissione, et beneplacito praefati Domini Regis, prout in ipsius litteris patentibus super hoc confectis vidimus contineri, vendidisset Venerabili Patri Domino Philippo Archi Episcopo Strigoniensi, Aulae Regiae Cancellario, pro Centum marcis boni et fini argenti in perpetuum possidenda; quam summam Centum marcarum dictus Sebridus Comes asseruit, sibi a' Domino Philippo Archi Episcopo plenarie persolutam. In signum etiam irrevocabilis Contractus, praefatus Comes Sebridus universa instrumenta, sive privilegia, quae super tributo et terris memoratis ex parte saeque dicti Belae Domini Regis obtinuerat, assignavit et tradidit Domino Archi Episcopo memorato, super huiusmodi contractu in argumen-

tum fidei reservanda. In cuius rei testimonium praesentes dedimus litteras nostri Sigilli munimine roboratas. Anno Dominicae Incarnationis. Millesimo CC. Sexagesimo quinto.

E. MS. Heven. T. B. n. 52. alias R. n. 61. pag. 72.

Ressöl vitéz Udvardot IV. Béla király' bizonysága szerint mint egy tizenöt esztendeig, vagy még tovább birván, elkövetett gyilkosságért annak birtokából kiesett; mivel általa megöletett Nagy szombati polgár özvegyének férje homágiumában és egyébb pénzbéli büntetések' fejében elitéltetett. Ez nem lévén képes Udvard megtartására, száz mark ezüstért Máriának Lascar Görög Császár leányának, IV. Béla Királyunk hitvessének könyörgőképen oda ajánlotta. Ettől pedig e' falut, mint az Esztergomi Érsekség jószágai közepette fekvő teleket, Fülöp 1262-től fogva 1273-kig Esztergomi Érsek, az Érsekség nevében a' már említett sommáért ajándék, és Adomány képében vette meg 1268. évben. Az ájtatos 's jó szivü király Szent Albert Püspök és mártír esedezése által lelkének vígasztalását remélvén, — Mária hitvese Ajándékát jóvá hagyván, megerösítette. Leveléből egyszersmind okát láthatjuk, miért épitetett az Udvardi Templom, minekutánna az Érsekség birtokába jutott, Szent Albert Püspök és mártír emlékezetére? Kinek pártfogása alatt máiglan megmaradott. — Bélának megerösítő Levele magában foglalja Udvardnak jelesebb történeteit:

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus praesens literas inspecturis, salutem in Domino sempiternam. Ea, quae sacrosanctis DEI Ecclesiis aquiruntur sive largitione Principum, sive ex aliis legalibus co-

gnitis titulis, perpetua debent firmitate esse subnixa; et ne ullo unquam tempore imminutionem, vel corruptionem sentiant, circumspectione provida Regalis Privilegii patrocinio sunt sollicite solidanda, et robori perpetuo commendanda. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod cum pridem Regnum nostrum, permissione Divina, Tartari invasissent, et sua barbarica feritate vastassent, Regnicolis in magna parte vel abductis; et Hungaria ante plena populo, multis in locis in solitudinem fuisset redacta: de cunctis Mundi partibus homines tam agricolas, quam milites, ad repopulandum terras depopulatas, et habitatoribus vacuatas, Edicto Regio, studuimus convocare. Venientibus, itaque ad vocationem nostram, causa habitandi Regnum nostrum, dedimus et assignavimus terras et possessiones, aliosque redditus; unicuique, prout status sui exigentia requirebat. Inter quas terram, villam, seu possessionem Udvord qondam Udvornicorum, desolatam utpote, suis primis incolis vacuatam cuidam Militi Teutonico Resseul nomine, cum quibusdam terris ad eam pertinentibus, dedimus, contulimus, et assignavimus sibi, et heredibus heredumque successoribus iure dominii perpetuo possidendam. Tributum vero, quod in eadem villa Udvord a transeuntibus exigi consueuit, alteri Militi Sebret nomine, cum quibusdam terris aliis dedimus, et contulimus, et assignavimus, similiter iure Dominii per eum, et per suos heredes possidendum perpetuo, et habendum. Qui Resseul, seu Miles, terram Udvord praefato donationis nostrae titulo, sicut verus dominus, et legitimus possessor, ipsam terram, Udvord bene per quindecim annos, vel citra pacifice et quiete habuit, tenuit, et possedit. Processu vero temporis, ipso Resseul

convento coram nobis per Villicum et Cives de Tyrna, super morte cujusdam concivis sui; cum inficiaretur se occidisse concivem eorum, nobis iudicantibus fuit a parte altera duellum oblatum, et ab eo susceptum, partibus a nobis ad congrediendum et duellandum certo termino assignato. Quo termino adveniente, in ipso congressionis initio, licentia primitus a nobis petita, et obtenta, inter partes talis transactio intercessit: quod praedictus Resseul uxori interfecti civis de Tyrna solveret Centum marcas, quas ad solvendum certis loco et terminis per nos assignatis, sub poena Regalis iudicii, si primum terminum omitteret; sub poena vero duplici, si ultimo termino non solveret, per nostras se literas obligavit. Quo non solvente nec primo, nec secundo terminis, imo nec ulterioribus: sibi, super cessatione solutionis convento, sub gravibus poenis assignatis, villa Udvord fuit pro ipsis Centum marcis, et pro poenis commissis, Villico et Civibus de Tyrna, vice et nomine relictae interfecti concivis eorum sententionaliter assignata; redemtione ipsius villae Udvord, principali debito et poenis commissis solutis, praefixo adhuc sibi termino, reservata. Quo redimere non curante, sed potius insolutum dimittente; et recepta licentia, de Regno nostro exeunte predicta terra Udvord adiudicata fuit relictae interfecti possidenda cum pleno dominio et habenda. Quae relicta interfecti de Tyrna attendens se possessionem tenere non posse; a Domina Regina charissima consorte nostra precibus obtinuit, ut villam Udvord ad se reciperet, et sibi illas solveret centum marcas. Quinquaginta igitur marcis nunc ei solutis, ad solvendum alias quinquaginta marcas, brevem terminum assignaremus; et villa Udvord fuit ad Dominam Reginam devoluta titulo emptionis: et Officiali ipsius Dominae Reginae Dominico Comiti assi-

gnata. Postmodum vero, Venerabili Patre Philippo Strigoniensis Ecclesiae Archi Episcopo, Aulae nostrae Cancellario, dilecto et fideli nostro exponente Dominae Reginae nobis praesentibus, quod terra Udvord multum erat sibi utilis, cum esset commetanea Villis et Terris Archi Episcopatus: Domina Regina gratificari sibi in hoc volens, confestim liberaliter concessit terram Udvord sibi relinquere; et relinquit Archi Episcopatus nomine, refusis sibi quinquaginta marcis, quas solverat; et solutis quinquaginta marcis relictae interfecti civis de Tyrna, quas promiserat ad solvendum; et quod pluris valeret ipsa villa dixit, et protestata est, Archi Episcopatui se donare: statimque per hominem suum Magistrum et Praepositum de Scepus, hominem Archi Episcopi, procuratorio nomine, ipsius Archi Episcopi, et Archi Episcopatus nomine, in corporalem possessionem ipsius villae Udvord fecit introduci. Archi Episcopus vero ad mandatum Reginae quinquaginta marcas, quas refundere debuit, solvit Bartholomaeo de Veccha in stipendium suum, et alias quinquaginta marcas solvit relictae interfecti de Tyrna, cui Domina Regina tenebatur; sicut Villicus, et fere omnes maiores cives de Tyrna coram nobis dilucide sunt confessi. Praefato igitur modo villa Udvord Archi Episcopo, Archi Episcopatus nomine devoluta; cum in eadem villa Tributum, quod in ipsa villa a Transeuntibus exigitur, esset ex donatione nostra cuiusdam militis Teuthonici Sebred nomine, petiit idem Archi Episcopus, quod cum sibi molestum esset, et quodammodo possessionis turbatio: ut in Archi Episcopatus villa alius Tributum exigeret; concederemus et sibi licentiam daremus; ut, si posset, ipsum Tributum, quod in sua villa exigitur, emeret ab ipso eodem milite, ut sic

ipsa villa U d v o r d, adiecto Tributo, integraliter esset sua; petita, itaque, et obtenta a nobis licentia emendi; postmodum praefatus Archi Episcopus, et Sebred miles antedictus, ad nostram accedentes praesentiam, saepefatus Sebred confessus est, Tributum U d v o r d, quod ex nostra largitione habuit, tenuit et possedit, vendidisse Venerabili Patri Strigoniensi Archi Episcopo, Archi Episcopatus nomine ementi pro Centum marcis fini argenti, quas Centum marcas dixit, praedictum Archi Episcopum ad plenum sibi solvisse, et se habere; supplicans, quod nos firmum et ratum haberemus, quod ex nostra licentia factum fuerat per eundem. Nos itaque de incremento status Strigoniensi Ecclesiae gaudentes, et eam magnificare semper desiderantes, utpote nostrae specialis patronae; et venditionem, et gratificationem Dominae Reginae Strigoniensi Archi Episcopo, et Archi Episcopatui factam de terra U d v o r d, et venditionem Tributi per Sebred factam, de nostra licentia, ratas et firmas habentes, quod pluris vel Villa, vel Tributum valeret, quod empta et emptum est, ex munificentia Regia Archi Episcopo, et Archi Episcopatus, pro remedio animae nostrae, precibus et meritis Beati Adalberti, ut speramus, obtinendo et habendo, ex certa scientia donamus, conferimus, et assignamus, in venditionis tam Villae, quam Tributi, gratificationis Dominae Reginae, nostrae ratificationis, confirmationis, et supererogationis memoriam et robur perpetuum, praesentes nostras literas in Privilegium ipsi Archi Episcopo, et Archi Episcopatui concedentes duplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Magistri Demetrij Albensis Ecclesiae Electi, Aulae nostrae Vice Cancellarij, dilecti et fidelis

fidelis nostri, Anno Domini: Millesimo CC. Sexagesimo Octavo, Regni autem nostri anno XXXIII.

Ex Transumto Ludovici I. Regis a. 1482. X. Kalend: April. Regni autem sui anno quadragesimo primo inter MS. Heven: T. R. pag. 93. reperibili.

Udvard a' Magyar Egyházi történetben mindenkor nevezetes hely fog maradni; 1309. évben Tamás Esztergomi Érsek itt tartott nemzeti Zsinatot; abból igen keveset már Péterfy Károly concil. P. I. pag. 176. közre botsátott; bővebben olvashatni felőle F. T. Koller József Úr Hist. Episcop. Quinque Eccles: vagy F. T. Katona István critica Historiájában. — Ama ájtatos szokás a' katholica Anyaszentegyházban, melly szerint reggel, délben, 's estve Urunk fölséges Megtestesülésének emlékére meghúzatnak a' harangok, Hazánkban ezen Zsinatnak köszönheti eredetét.

Már ebből is kitetszik: hogy Udvard ekkor nem lehetett utolsó hely országunkban. Nem ok nélkül állítom tehát, hogy nem sokára, mineku-tánna Érsekség vagyoma lett, a' mező városi just megnyerte. Annyi bizonyos, hogy XVI. században mező város volt, elhúnyt TT. Kovachich György illy czimű könyvében: „Formulae Solennes Styli in Cancellaria, Curiaque Regum olim usitati. Budán negyedrétben 1799." ezeket találom: „Donatio libertatis, seu libertatio in Forma Privilegii Archi Episcopi Strigoniensis Oppido suo Udvardiensi concessi: ne ullus Officialium suorum, dicti Oppidi incolas et subditos suos in quocunque delicto, majori, quam unius floreni mulcta onerare audeat. E Codice MS. Bibliothecae Josephi Cardinalis a Batthyán, cui inscriptum est:

Annò Domini 1555. in Cancellaria Hungarica vivente Cancellario Archi Episcopo Reverendissimo Nicolao Olaho." — Ezt a' szabadságát, hihető, Oláh Miklós Érsektől nyerte; de erről 's egyéb praerogativáiról szólló leveleit Mars és Vulcán' dühe elenyésztette. Régi városi fényéről egy 1703. évben több petsétekkel megterhelt levél is tészen bizonyságot, mellyet az Udvardi Esküttek, Makay Andrásnak 1698. esztendöben bíró hivatalát viselő helység tagjának bátorságára kiadtak, 's melly szerint ötet az akkori Plébánus Berek János, és Tamaskovits Ferentz N. Komárom Vármegye Esküttének jelenlétökben, minden további rajta való kereskedéstől fölmentik; ezen a' levélen meg jelenik az akkori Jegyzönek neve is illyen aláírással: „Megyeri Gábor Udvard Mezö Városának hites Nótáriussa és Iskola Mestere." Még az 1731. esztendei Canonica Visitatio is hasonló fölírással diszeskedik: „Visitatio Ecclesiae Oppidi Udvard."

Tudom, jó Hazám fijainak legnagyobb kedvök, és régi ohajtások abban telnék, ha öseiknek adatott szabadságaikról szólló leveleiket (ezeket ök mintegy negyven évek előtt, egész országunkban vígasztalás nélkül keresték) kitapogathatnák; én ezeket nem nyomoztam, meggyözödvén abban: ha fölfürkésztethetnének is, azok mivel vélek való élésben száz esztendönél majd nagyobb idötöl fogva nintsenek, nekik többé semmit sem használnának: a' mit pedig mezö városi diszéről hitelessen mondhattam, úgy vélem, elegendö. Azonban szép szabadságokkal élnek ök mint Primás Jobbágyai, millyenekkel más Uraságoknak alattvalói nem ditsekedhetnek; menttek ök a' vámok terhétől 1557: 16. 1563. 59. 1599: 41. nem külömben a' Harminczad fizetésétől 1557

16. ez a' szabadság IV. Béla Király' ajándéka, levelének részét már Pray György Hierarchiája I. részében kiadta; én egészen ide szerkeztetem:

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis, salutem in eo, qui est omnium salus et vita. Effectum iusta postulantibus indulgere, tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis, praesertim, cum petentium vota et pietas adiuvat, et iustitia non relinquit. Hinc est, quod ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire literarum: quod nos consideratis fidelitatibus, et servitiis Sanctae Matris Ecclesiae Strigoniensis, quae nos, et nostros Praedecessores in omnibus iuribus Regalibus et Reginalibus, et supervenientibus necessitatibus, contra omnes insultantes et infideles tyrannos fideliter fovit, aluit, et defensavit toto posse, cum opere subsecuto, a tempore suae primae fundationis maxime in coronatione regia, regnique adeptione, a) ac pro nostra, et nostrorum Successorum iniuria repellenda, se, et sua omnia submittens fortunae casui, et perditioni. Et cum praedicta Sancta Strigoniensis Ecclesia locum Primatis in regno nostro tenere dinoscatur; tam a beata sede Apostolica, quam a Sancto primo Rege Stephano, nostro Progenitore, qui praedictam Sanctam Ecclesiam fundavit, dotavit, et libertatibus

a) Hajdan a' koronázás többnyire Hazánk' volt fő városában Székes Fejér Várban ment véghez; IV. Béla király 1254. évben költt levelében e'képpen szóll: „ubi Solium Regni et Corona conservatur, et ubi Reges Hungariae Sacro Consecrationis munere perunguntur, ubi etiam Sacra Antecessorum nostrorum Corpora requiescunt."

firmavit et stabilivit, ac servitorum amplitudine, et multitudine dignitatum decoravit. Nos ejusdem vestigiis inhaerentes, aliquo donativo remunerationis, et libertatis amplioris consecutione Archi Episcopum, et Ecclesiam suam Strigoniensem aliis Ecclesiis praeferre volentes, prout fuit, et est; has gratias speciales, et donationes ad praesens duximus faciendas: Quod nullus Tributarius in quibus libet Comitatibus, vel Partibus Regni nostri, cuiuscunque nomine ad exigendum sit deputatus, audeat, tributum, seu theolonium, aut pedagium super Populos Ecclesiae praedictae exigere, vel eosdem impedire cum eorum rebus mercimonialibus procedentes, qui si exegerit, vel impedierit, et per Officiales Ecclesiae ad nostram praesentiam, vel Judicis Curiae nostrae citatus fuerit, ablata restituat sine mora, et decem marcas pro birságio, nostro Judici persolvere teneatur. Et si contrarium facere attemptaverit, tributum perdere dominus terrae, probata exactione tributi, et bonorum impetitione iudicetur, prout a' Sanctis Regibus hoc ab antiquo erat institutum. Item concessimus civitatem Archi Episcopalem construendam, et congregandam in territorio sub castro Strigoniensi, a) et domo Archi Episcopa-

a) Ez az Esztergomi Vízi-Városnak első eredete; Tatárok elmenetelök utánn e' Város felöl illy rendelést tett IV. Béla:

Bela Dei gratia Hung. Dalm. Croat. Ram. Seru. Gall. Lodom. Cumaniae Rex universis Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis, salutem in salutis largitore. Cum propter hostiles incursus, et praecipue metum reditus Tartarorum, per quos militia, et vires Regni nostri, Domino permittente, fuerant diminuta, residuum populi de Avitate Strigoniensi, qui Deo auxiliante eorum manus evaserant, salvare cupientes, de consilio Jobagionum Regni nostri in Castrum Strigoniense transtulissemus,

li, ac forum fieri in eadem per totam diem Sabbati, incipiendo a media die feriae sextae immediate praecedentis cum foro cottidiano, ad quod forum omnes mercatores secure veniant, et libere recedant, factis suis mercationibus cum omnibus

---

attendentes, quod una cum Venerabili Patre nostro Sanctae Strigoniensis Sedis metropolitano Cives communiter non possent commode residere, et quod aedificia et curia ad Archi Episcopum pertinentia locum spatiosum obtinebant, Palatium nostrum Regium cum omnibus domibus et utilitatibus, ac pertinentiis suis, quae vetustate diruta fuerant, et reparatione sumptuosa indigerent, cum Venerabili Patre nostro Stephano Strigoniensi Archi Episcopo commutavimus, ea sibi nomine Strigoniensis Ecclesiae pleno iure et dominio, omni prorsus exceptione remota, tradidimus licet ea tam inclytae recordationis pater noster Rex Andreas (már Imre Király 1199. évben oda ajándékozta; Schmith Miklós Jesuita Imre donatióját Archi Episcop. Strigon. T. I. közre botsátotta 1758. eszt.) Antecessoribus suis, et nos sibi gratuito donassemus, si ipsi titulo donationis illa acceptassent, et possidere voluissent: Claustro et curia Praepositi decenti spatio coemeterii versus Palatium Archi Episcopale, capitulo et Ecclesiae B. Adalberti et gloriosi martyris reservato: et totum residuum infra muros Castri Civibus et aliis, qui de nostro beneplacito habitare voluerint, cum Ecclesia Sancti Stephani Protomartyris, Capella videlicet Archi Episcopali, donavimus, salvis iuribus Archi Episcopalibus, prout antea habebant, in eosdem Cives, promittentes bona fide sine fraude hanc commutationem nostro, et successorum nostrorum temporibus perpetuo, integraliter conservari, et super his promittimus nos daturos Privilegium nostrum cum aurea bulla Domino Archi Episcopo quandocunque voluerit a nobis impetrare. Ut autem praesentis commutationis series perpetuum robur valeat obtinere praesentes literas eidem Archi Episcopo dedimus duplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno ab Incarnatione Domini, Millesimo, CC. quadragesimo nono.

libertatibus, quae congruunt civitati, a parte Danubii incipiendo ,a quodam fonte calido scaturienti, qui est sub Castro, et fluit ad ripam fluminis Kys Duna vocati, usque ad turrem Archiepiscopalem Veprech vocatam, salvo foro, et iure civitatis Strigoniensis, et libertatibus sibi remanentibus; cum Archi Episcopus Strigoniensis civitate careat appropriata, et sibi vicinanti, ubi famulorum multitudine se, et Ecclesiam suam posset defensare. Item donavimus et tradidimus eidem Ecclesiae, et Archi Episcopatui Strigoniensi pro remedio animarum Parentum nostrorum, et nostro, quasdam terras, seu possessiones nostras, cum suis servitoribus conditionariis, retiffieris scilicet et falconariis perpetuo et irrevocabiliter Archiepiscopo et Archiepiscopatui Strigoniensi, videlicet Poonh iuxta villam Chechen in Comitatu Nitriensi. Item Fedemus iuxta Harsan in Comitatu Comariensi, et terram nostram Oluar vocatam in Comitatu Borsiensi, iuxta possessionem Ecclesiae similiter Oluar vocatam adiacentes. Quas quidem possessiones, seu terras, per nos ipsi Archiepiscopatui Strigoniensi cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis perpetuo traditas et collatas, ut praemittitur volumus: ut nullus Archi Episcoporum processu temporis distrahere, vendere, mutare, seu quovis modo valeat alienare, cum sint nostrae eleemosynae speciales, qui si quoquo modo alienaverit aliquam ex eisdem, pro non alienata, prout ex nunc, sic ex tunc, ex vigore praesentium decernimus habituram; sed semper salvae remaneant possessiones antedictae tam in toto, quam in parte, cum pertinentiis, et utilitatibus earum universis perpetuo et irrevocabiliter possideri, ut nostra donatio eleemosynaria, et libertatum collatio de memoria hominum non evellatur. In cuius

rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes concessimus duplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum Anno Domini: Millesimo CC. Trigesimo Nono. Tertio Kalendas Octobris, Regni autem nostri anno quarto.

A' mi illeti Udvardnak többi viszontagságait, nem nagy idő mulva Tatár járás után, tizennegyedik század elején azt Trentséni Mátyus Csáky Péter fija, Tamás Érsek ellen gerjedt gyülöléséből, hogy Robert Károly' Királyi méltóságra emeltetését eszközlötte, — földig lerontá; nem tsak Udvardot, hanem jobbára Érsekség' minden birtokait tűzzel vassal illette. Meghalt Mátyus 1317 évben. Tőle neveztetett az a' vidék hazánkban, mellyet ő Vág-vize mellékén egész a' Dunába való befolyásáig birt, Mátyus földének.

Szerentsésebb tsillagzat derült föl ezekután Udvardra, még Zsigmond, ötödik László, Hollós Mátyás és Dobzse László alatt nem háborgatták azt az eretnek Csehek, Morvák, és Kurutzok. Mohács szomorú mezején történt ütközet pedig ezt a' helyet is örök gyászba meritette, mivel mező városi szabadságainak elvesztését hatalmasan előmozdította; ama mostoha időkben tudniillik, midőn a' Török hazánkat kegyetlen igája alá taszitotta, elfoglalván fényes Buda várát és Esztergomot, minden akadály nélkül Semptéig, Szered mező város mellett a' Vág innenső partján fekvő falnig szabadon 's kénnye után zsákmányolt, nem lévén ezen tájéknak semminemű véd erőssége, mig Varday Pál Esztergomi Érsek 1544. évben az Érsek Ujvári erősséget föl nem épitené; de a' tizenhetedik század folyamatja alatt ez is ellenség kezére jutott. Szent Máriai Botskay István Török segedelmével 1605. Rudolf Császár kezéből kiragadta, tulajdon seregével a' várba menvén, kapuit az Ozman orra előtt bézáratta, 's abból egé-

szen kirekesztette. Ez Botskay hitetlenségén fölhevülvén, és a' magyarok ellen számtalan átkot szórván, elhagyta ugyan Új-Vár erősségét; de boszúját a' szomszéd helyeknek elégetésével, kirablásával, lakossaiknak pedig nyomorúlt rabságban fölszedésével töltötte. Botskay által elhagyott Új-Várt Bethlen Gábor 1619. évben foglalta el; ezen idő közben Érsek Új-Vár tájékán szünet nélkül kegyetlenkedett a' Török, és legnagyobb pusztításokat vitt véghez. — 1645. Rákóczy zaklatta, 1652. ismét Török nehéz sulyát érzették; míg végre 1663-ban Érsek Új-Várt kezeihez kerítette, 1685-kig nyögött rettentő rabságában. Elégtelenek lévén őseink nyakokról fertelmes igájának lerázására, Nagy Leopold több Európai Fejedelmekkel frigyet kötvén, velek együtt minden erővel ellene támadott; Eldődeinket pedig a' fegyver-fogáshoz e'képen intette:

Nos Leopoldus etc. Reverendi, Spectabiles, ac Magnifici, nec non Egregii et Nobiles, fideles Nobis dilecti! Audivistis, prout non ambigimus, qualem nexum et confoederationem inierint Nobiscum, visa perfidi Hostis Turcae, temporibus praeterlapsis, attentata temeritate, Christiani Principes, in prosequendo contra impium illum tyrannum bello: experti iam etiam estis anno recenter evoluto, quanto fervore ferebantur iidem Principes ad retundendam crudelissimi Hostis vim, fraudulento astu in ipsas quoque haereditarias Ditiones nostras illatam: immo vidistis Divinum Numen in causa nostra iusta, summa cum confusione, et notabili ruina superbi, numerosissimique illius Hostis, propitium Nobis fuisse, Nostraque, et Nobis iunctorum Principum Arma in tantum praepotenti sua Virtute secundasse, ut fu-

gato primum ab obsidione Viennensi a), ac demum caeso ad Párkány b), eodem truculentissimo Hoste, Strigonium c) quoque, fortissimum olim Christianitatis propugnaculum, et iniustis Inimici armis ante saeculum fere e manibus nostris ereptum, nostrae subiectum cesserit potestati; neque dubitandum ulterius etiam sit cuiquam, quin iniurias, et vim Nobis illatam. Idem de Coelo propicius DEVS conatus et Arma Christianitatis, in rem Ipsius Omnipotentis et gloriam directa, gratia et auxilio suo sancto sit secundaturus, ubi unanimi concordia et sincero corde, ac animo contra fidefragum illum tyrannum Nos processuros intuebitur.

Quamvis autem Vos intestinis motibus et belli calamitatibus adeo attritos esse haud ignoremus, ut ad insurgendum ita, prout ordinatio totius Regni in novissima Diaeta Soproniensi (Leopold. I. Decret. 1681. 46.) facta exigeret, minus sitis sufficientes; ne tamen tam aperti belli, tantaeque necessitatis tempore: et dum reliqui Christiani Principes causa Vestri, adversus detestabilem illum tyrannum insurgerent, commodaque Vobis, Vosmet-ipsos, Uxores, Liberos, Facultates, Libertatem, Nobilitatemque et Decus antiquum, ipsamque dulcissimam Patriam Vestram e faucibus Barbarorum eripiendi, et a servili eorum, ac infami iugo vindicandi affulgeret occasio, Vobismet-ipsis deesse, propriamque rem, et salutem Vestram minus curare, merito culpari

---

a) Viennam a 12. Julii usque 12. Septembris 1682. obsedit Turca.

b) Internecinam ad Párkány cladem die 21. Octobris 1683. accepit.

c) Strigonium auxiliares Germanorum ac Polonorum Copiae 1683. receperunt.

valeatis: necesse est, ut Vos quoque in Persona, et cum Gentibus Vestris, inter alios Fideles Nostros, Armis instructi, prompti sitis et parati, cum quibus, et Nostro Regio, ac Palatinali Banderio, immo toto Exercitu Nostro, pariter in Campum progrediente, Nos vim perfidi Hostis, quacunque ex parte irrupturam, vi iterum, non solum repellere; sed faventibus Superis, maiorem ipsis inferre possimus.

Quam ob rem Fidelitates Vestras harum serie clementissime requirendas esse duximus, firmiter etiam iisdem committentes et mandantes: quatenus Avitae Virtutis suae memores, effroenaque privatorum ambitione, et dolosis impii Hostis pollicitationibus postpositis, simulque intestinis odiis depositis, et reassumto pristino illo erga tyrannum hunc, cervicibus Vestris insistentem odio, ad Personalem Insurrectionem, immo etiam Generalem (in quantum ob ruinas Bonorum Vestrorum, miseraeque Plebis attenuatas facultates fieri poterit) una cum illis, qui Banderio suo militare tenentur, cum Gentibus, Armisque, et aliis bellicis apparatibus ita instructi, prompti et parati esse, Vosque in Comitatu hoc Vestro continere velitis, ac debeatis: ne nimirum ante tempus, rebus Vestris inutiliter derelictis, adveniente postmodum occasione utiliter agendi, absumptis prius congruis vivendi mediis, hoc ipso impedimento, inanis efficiatur Insurrectio; sed ut, cum ad aggrediendum tempus iudicabitur opportunum, Nostrisque aliis, aut praedicti Comitis Palatini (qui cum Supremo Belli et Exercitus Nostri Duce mutuam habiturus est correspondentiam) literis moniti fueritis, absque mora eo, quo necessitas vocaverit, progredi et proficisci, ac Vos vel praetacto Nostro Regio et Palatinali

Banderio, vel Universali Exercitui Nostro adiungere valeatis: neque exinde sine expressa voluntate Nostra recedere, vel aliter, qualitercunque Castra deserere praesumatis; sed tamdiu, quousque summa necessitas duraverit, constanter in Armis manere, viriliterque Patriam tutari et defendere noveritis. Alioquin certi sint ii, quos neque commune periculum, neque avita Praedecessorum Virtus et Gloria, nec Patriae amor et Christianitatis zelus ad belligerandum moverit, desidem ipsorum animum et negligentiam silentio, uti alias, minime impune Nos praeterituros, verum severissime, ad mentem Legum, in eosdem animadversuros; sub poena pariter in Legibus iisdem praescripta benigne et serio Vobis et id iniungentes, ne praeter eos, qui ad exercitandum Legibus Regni declararentur inhabiles, quempiam ab exercituatione personali eximere, vel summam quampiam pecuniariam exigere praesumatis; sed virum idoneum, Armis bene instructum, aliisque optime provisum, statuere, et in Castris intertenere allaboretis: secus sub poena in Legibus praescripta nullatenus facturi. De reliquo Vobis Gratia Nostra Caesarea et Regia benigne propensi manemus. Datum in Arce Nostra Linczensi, Die Decima Mensis Maii, Anno Domini: Millesimo, Sexcentesimo, Octuagesimo Quarto. Regnorum Nostrorum Romani Vigesimo Septimo: Hungarici Trigesimo: Bohemici vero Vigesimo Nono.

Leopoldus. m. p.

Joannes Gubasoczy,
Eppus Nitriensis. m. p.
Joannes Maholany. m. p.

Leopoldnak minden Vármegyéhez küldött levele nem volt sikeretlen; következendő eszten-

döben több győzedelmek után Herczeg Lotharingiai Károly Érsek Újvárt is megvette. De nem sokára 1705. ismét Rákótzy kezeihez került: még végre Heister ezt a' Török frigyesét 1710. abból, 's annak szomszédjából elkergette. Első Leopold Érsek Újvárt nagy érdemeire nézve elfelejthetetlen Széchény György Primásnak 1693. vissza térítette 1725, és következendő esztendőkben erősségei szerte döntettek. — A' számtalan inségek következései voltak, hogy a' gyötrött Udvardiak, a' mint az 1780. esztendei Canonica Visitatio említi, háromszor elhagyták szeretett anyaföldjöket.

Nem tsak e' tájék, hanem híres Buda vára is 1686. September másodikán szerentsésen visza vétetett; Gróf Eszterházy Pálnak, Országunk' akkori Nádor Ispánjának megköszönő levelét, mellyet Nagy Leopoldnak küldött, jóllehet ezekhez nem tartozik, mellesleg ide írom:

Cum tandem tot votis, et afflictorum Hungarorum suspiriis optata dies illuxerit, ut Buda Caput Regni, et antiquissimorum Hungariae Regum Sedes, Divina oppitulante gratia, et precibus Beatae Virginis, Reginae Nostrae haereditariae intervenientibus, in manus devenerit Maiestatis Vestrae Sacratissimae, prae intimo cordis gaudio, nec scio, unde gratulationem meam humillimam ordiar; felix sane crimen inquietorum Maiestatis Vestrae Sacratissimae hostium, quod talem, et tantam genuit Victoriam, et consequenter Nationis Hungaricae a iugo Barbarorum redemptionem. Cum vero Nos fideles gratias rependere non valeamus: offerimus vitam et sanguinem nostrum pro servitio Maiestatis Vestrae Sacratissimae; petimusque, ut Divina Bonitas faciat Maiestatem Vestram Sacratissimam diutissime, ac post felicia, et salutaria Eius fata, Augustam Domum Suam ad consummationem usque saeculi,

non in Hungaria solum: verum in Oriente et Occidente, pro DEO, Ecclesia Catholica, et universo Populo, pro immortali Nominis Sui Gloria, regere et gubernare. His DEVS conservet Maiestatem Vestram Sacratissimam salvam et incolumem. Datum in Fraknó, Quinta Septembris 1686.

Sacrae Caesarae, Regiae Maiestatis Vestrae

humillimus, ac perpetuus fidelis subditus
Comes Paulus Eszterházy. m. p.
Palatinus Regni Hungariae.

A' régi Templom épülésének kora bizonytalan; mostanit Barkóczy Primás' halála után a' N. M. Magyar Kir. Udvari Kamara épittette, és Cardinális Batthyányi Jó'sef Esztergomi Érsek tökélletességre hozta: az olly tisztességes Szentegyház, hogy akár mellyik városba beillenék. A' Tabernaculum fejér, zöld, 's kék pettegetett táblákkal kirakott vörös márványon áll; a' székek kényfából ékessen faragottak; az Isteni szolgálatra készült ruhák nem csak szépek, de némellyek gazdagok is; a' Kelhek, a' Pacificale, Ciborium, és a' Monstrantzia megaranyozott ezüstől verettek; az Oltáron, melly fölött mint egy negyedfél ölnyi magasságú, Üdvözítőnknek kereszten létét mutató mesterségesen Posonban írott kép függ, megfuttatott hat nagy réz gyertya-tartók villognak; a' keresztelő kút; a' szent víz tartók mind vörös márványból faragottak; a' Sanctuariumot vörös márvány sorompók rekesztik el; tornyában három harang vagyon, a' legnagyobb hét mázsás, a' második egy mázsás, a' harmadik 37 fontos; a' két első Posonyban a' Templom és Jankovits Miklós királyi Personalis költségén öntetett 1739. évben Zbisko Károly Jó'sef Plébánussága alatt; a' harmadik olly régi, hogy eredete nem tudatik. — Lélek

tsengetyü nintsen a' haldoklók számára. A' fő Oltáron kívül vagyon még három Oltár, egy az oldalas kápolnában Szent Anna'; bent a' templomban gyümölts-oltó B. Asszony' és Nepomuki Sz. János' tiszteletére. — Találtatik a' határban két Kápolna, egy a' fölső falu végén, másik a' szöllő hegyen.

Kik voltak Török előtt, 's míg ennek fél holdja fénylett Országunkban Udvardi Plébánusok? nem tudhatni, mert a' föllebb említett háborús időkben minden emlékek elvesztek; neveik talán a' Primatialis Levél-Tárokban fön vannak. Ozman kiüzése után első Plébánus volt Bezek János 1702. esztendőig; utánna Velenczey Gergely: ez alatt 1714. évben tartatott Canonica Visitatio, a' Reformátusok számát 64. a' Katholikusokét ellenben 800. teszi. Velenczey 1722. évben meghalván, Udvardi Plébánussá lett Jantsovits János Isteni Tudománynak Doctora. Ezt 1733-ban követte Hajdinovits Márton jeles Orátor maga idejében. Helébe 1736. jött Zalczpang, a' ki innen Érsek Újvárba által kelvén, ama híres Kis-Kolacsini Zbiskó Jó'sef Károlynak adott helyet; ez nem nagy idő mulva Esztergomi fő anya Káptalan tagjának kineveztetvén, Szepességi akkoriban még Collegiatum Káptalan Nagy Prépostjává, Tinnini Püspökke' és Hétszemélyes fő Törvényszék' Assessorává lett; Wagner Károly eltöröltetett Sz. Ignátznak rendjén volt Jésuita Scepusii Analecta-jit ennek ajánlotta. Scepusii Analect. P. I. ante Praef. Zbiskót követte Becskereky István 1739. évben; híres máiglan is az Udvardi nép előtt jámborsága miatt. Ez itten jobb életre által költözvén, 1742-ben Kapronczay János foglalta el helyét; ennek halála után Kereskényi Ferentz küldetett Udvardra, és 1764-kig kormányozta híveit; helyébe Liszkay András lépett; Liszkait kö-

vette 1785-ban Andics Ferentz; Andicsot pedig Király Jó'sef, ki bennünket 1795. évben Boldog Asszony tizennyoltzadikán vezetett be a' Sz. keresztség által a' katholica Anyaszentegyházba. Király Jó'sef innét 1803-ban Po'soni, 's rövid idő mulva Esztergomi Káptalanba lépett, 1807. pedig Pécsi Megyének Püspöke lett. Fundátzióiról imigy szóll az 1827. Országos Gyülés' 24. czikkelye: „Margaretha Tomján, Jacobi olim Bibits Consiliarii Regii, et Comitatus Aradiensis Ordinarii Vice Comitis relicta Vidua, anno adhuc 1775. in Comitatu Aradiensi; — Josepho autem condam Király, Episcopo Quinque Ecclesiensi, anno 1814. et respective 1819. in Comitatu Comaromiensi notabiles Fundationes pro Educatione et Institutione Juventutis constituentibus, ut testatae per eos in Juventutem patriam et Litteras munificentiae perennis supersit memoria, Status et Ordines, annuente Sua Maiestate Sacratissima, Fundationes has Legum Tabulis inserunt." — Ennek elölépése Lenthy Imrének hagyta az Udvardi Plébániát; ez 1825. itten halt meg: ötet követte Nagyon Tisztelendő Kőváry György Úr, Hont és Komárom Vármegyéknek: nem külömben Verebéli és Szent Györgyi Praedialis Székeknek Táblabeli Assessora; ki a' fönnevezett Plébánus, és alább emlitendő segéd Pap Uraknak tisztelt neveiket: a' születtek és megholtak számát, más Canonica visitatióknak jegyzéseivel együtt velünk közlötte, a' mjért nyilván vegye forró köszönetünket.

Elejénte kevesebb számmal lévén az Udvardiak, egy Lelki Pásztor is elegendő volt lelkök'

őrizetére; később megszaporodván a' hivek száma, a' tő szomszédban fekvő Tót falu Baromlak is az ide való Plébánia alá esvén (ebben a' faluban 1828. évben 352. Katholikusok, és 33. Zsidók számláltatnak) ezeken fölül az Udvardi Plébánusok az Al-Estperestség Hivatallal is terheltetvén, kéntelenek voltak a' Plébánus Urak segéd Papot is magok mellé kérni, és az ő Congruáját tulajdon jövedelmökből fizetni. — Azonban mindegyik segéd Pap Úrnak neve nintsen a' Matrikulában följegyezve: azok, kik magokat fölírták, illy renddel következnek: első Udvardi Káplán volt Kereskény, Kapronczay alatt; utánna valók nem tudatnak. 1766. — Hanzell János: 1781. Furuglyás Péter: 1784. Kubik István; 1787. Borsitsky Román, és Hevele János: 1796. Totsigál János, és Jakubecz Malachiás Szent Ferentz szerzetéből: 1801. Spányik Imre, ezutánn Eő Fő Hertzegsége, Nádor Ispányunk Regementjében mint Tábori Pap szolgáltt, később Tardoskeddi Plébánus lett, ott is haltt meg. 1802. Spurnyai Ferentz, és Kováts Máté mostani Szeműi Plébánus. 1803. Madvay Ferentz: 1804. Hálló Mihály később Únyi Plébánus: 1805. Szegedy István: 1805. Kováts Ignátz mostani Tardosi Plébánus: 1807. Horváth Mihály mostanában Kemenczei Plébánus, és Alsó Honti kerületbéli Al-Estperest: 1809. Porubszky Jósef, mostani Nagy Sárói Plébánus: 1819. Jasztrabszky István: 1824. Juhász Jósef és Matulay István kik máiglan is Udvardon vannak. Mintegy negyven esztendeje lehet, hogy ebben a' faluban mindenkor két Segéd Pap vagyon. — Az öregek emlékeznek még Lochner Jánosról és Eő Méltóságáról a' mostani Szepessi Püspökről Bélik Jósefről is. —

Mig értekezésemet végezném, szóllanom kellene a' Zsitva partján feldomborodott magányossan álló,

álló, a' falutól nyugotra mint egy öt száz lépésnyire lévő Szent Márton hegyéről, ambátor inkább halomnak lehetne mondani. Ezen hegynek hoszas teteje valami egy, vagy másfél holdnyit tészen, hátán máiglan is ásatnak valami nagy épületnek alap kövei Kik lakhatták hajdan ezt a' dombot? nyomokra nem jöhettem; gondolom valamelyik Primás által épitett Szerzeteseknek Monostora, vagy talán tulajdon Palotájok volt; régen kelletett szerte hányatnia, mivel, tudtomra senkisem emlékezik felöle; hihető, hogy már XIII. század alkonyodásakor fön állott, és hogy Tamás Érsek 1309. évben benne tartotta a' Nemzeti Zsinatot. Ha ezek nem elég érdemesek, tiszta jó szándékom tekintessék. —

Podhradczky Jó'sef.
A' Nagy Méltóságú Kir. Udv. Hamara Számvevői Hivatalának Ingrossistája.

2.

Méltóságos és Fő Tisztelendő Király József Pécsi Püspök emléke.

Minden századnak vagynak nagy hirű mind egyházi mind világi Férjfiai, ha bátor azok úgy ki nem tünnek is, mind az elenyészett századok hősei; kik az együtt élők közt ragyogtak ugyan, de tán mostani századunkban, még sem vonna olly nagy figyelemre bennünket személyök.

Nem mindenha születés, és a' fényes nevelés teremt naggyá embert, ámbár ezek is hasznos rugók lehetnek a' nagyra; hanem a' környülállások, mellyekben valaki él, mérik az ember tehetségét. Sok nagy lelkek, kik Birodalmakat kormányozni bölcsen tudnának vagy a' városok' zajába temetve,

vagy a' falusi magány' rejtekében különözve élnek, a' nélkül, hogy valakinek csak némellykor is tanátsot nyujthatnának! — Ki nem csudálja, hazánk fő Papját Pázmán Pétert? a) Látott volna e benne a' Haza nagy embert, ha szerzetes társai körében maradjon? Meg irhatta volna e tudós munkáit olly bölcseséggel szerzetes társai közt? igen; de nem olly foganattal; mert Méltóságos Személye nem kevesebbeket hódított, mint bölcs okai. És ha szerzetes társai köréből ki nem vétetik, láttunk volna e benne olly nagy hazafit? Meglehetett volna hazafiui lelke, minden szentre jóra akaratja, de cselekedeti tehetségben szükölködvén, nem de fájdalmak emésztették' volna hazafiui lelkét, valamint sok jó hazafiakét tehetetlenségök miatt emésztik? egyedül tehát fő Papi Méltósága által, egyedül magas helyzetében használhatott annyit hazájának, a' mennyit bámulva csudálunk; pedig tán tized részét sem birja tudományunk tetteinek. b) Ezen tudatlanságunk okát, akar a' hálaadatlan veleélőkre, akar az idők vas fogaira mázoljuk, csak tudatlanság marad.

De hogy bátorkodunk mi hálaadatlansággal, billegelni valakit elhunyt őseinkből azért, hogy a' hős férfiak tetteit fel nem jegyezte? midőn ők azt fegyver villongás, 's vér patakok közt, — mellyek a' hazafiak oldalából, fájdalom! hazafiak által

---

a) Lásd száraz Életrajzát a' Felső. Magy. Orsz. Minerva 1826. 1-sö Negyedj.

b) Pázmánnak hazafiui lelkét meglehet ismerni azon szavaiból, mellyeket ejtett Kemény Jánoshoz, hajdan Erdélyi fejedelemhez, de előbb nála gyakran megforduló követhez. Lásd Rumy Károly György Monumenta Hungarica-ját, azon kötetekben mellyben Hemény János Autobiographiája előadatik. — Fájlalom is, szégyenlem is hogy ezen hasznos Gyüjtemény is, Nemzetünk érzéketlensége miatt megszünt.

nyittatva folytanak — elmulaszták, holott mi hasonlót cselekszünk a' béke napjaiban. Nem mi vagyunk e inkább vádra érdemesek, midőn Századunk nagy 's jeles szülötteit feljegyezni elhenyéljük? midőn azon Hazafiakat, kik nem magoknak, hanem a' hazának éltek, a' késő unokáknak emlékezetébe ált irni elmulasztjuk?

Már három egész év elenyészett, melly szüntelen azzal kecsegtete: lesz valaki, ki M. és F. T. Király József Pécsi Püspök életét közelebről ismervén, szerencsésíteni fogja az olvasó közönséget, egyik vagy másik nemzeti folyó irásunkban, annak hasznos életrajzával; — Minden várakozásom reménye füstbe ment, mert mind eddig hasztalan vártam, tudakozolódtam, ha tán valaki már figyelemre vette a' hézag betöltését. Udvarnoki vagy Czirákjai tehették volna azt, de tán féltek hogy urokat, vagy Jóltévőjöket csak egy oldalról nézik? Ők halhattak tőle több régi történeteket, több hazafiui gondolatokat, mellyeket mind mi, mind a' késő maradék örömmel olvasott volna. Én mind ezekkel nem lephetem meg az olvasó közönséget, a' ki bátor többször voltam is az elhunyt Méltósággal, mindazáltal őt házi magányában — hol leginkább ismérhetni meg az embert — nem ismértem. Igy tehát közlésem inkább töredék, mind a' tökéletességhez csak közelítő életirás is.

M. és F. T. Király József Pécsi Püspök születése helye Komárom Szabad Kir. Városa, mellyben 1737. Született Nemes Király Józseftől és Jókay Katalintól negyedik April. — Szülei mindent elkövettek, hogy fiokból olly polgárt neveljenek, ki nem csak születésénél fogva legyen — irigyelhető jusu — magyar Nemes, hanem erkölcsi nemes is egyszer'smind, a' miben szint olly előmenetelt tett, mind a' tudományokban; 's el-

érkezvén azon idő, mellyben valamelly életmódra magát elhatároznia kelleték, elég vért öntötteknek vélte öseit, azért ő hogy azokért, és az egész kereszténység boldogságáért áldozatokat nyujtson az egek urának, Egyházi életre határozá magát; tudván ennek szint olly szükséges létét mind a' katonai vagy Polgári hivataloknak, ugyan azért az Esztergami fő Megyére felvétetett. — Az Egyházi tudományok hallása után, elkezdé pásztori életét, 's kevés idei káplánsága után Mócsi Plébánusnak neveztetett, innét pedig később Udvardra — hol Esperesti rangal, Tettes Komárom Vármegye részéről pedig Táblabirósággal tiszteltetett meg — által költözött. Táblabirói hivatalában nincs kétségem hazafiuságát olly hosszu 's szövevényes környülállásokban bőven kimutatta honfiai előtt.

Életének legszebb idejét falusi Pásztori hivatalában töltötte, 's tán szabad is gyanítani valami hatalmas ellenséget, ki előmenetét hátráltotta; de valamint mindenben úgy itt is változást tett az idő, 's addig rágta az érdemet takaró leplet, míg végre csak ugyan ki tünt az: mellyet megismervén mostani dicsőségesen uralkodó Ferencz Királyunk, sietett megjutalmazni; midőn őt először ugyan Posonyi, az után pedig Esztergami Kanonoknak kinevezni méltóztatott. Mint Posonyi Kanonok különösen jelessé tette magát Bécsben azon diszes és fontos beszédével, mellyet dicső első királyunk Sz. István napján tartott, hathatós erővel és ifjui tüzzel bátor már akkor 65. eszt. számlált.

Mind a' Nevendék papság kormányozásában, mind pedig azon tárgyak, mellyek a' mély bélátást, 's éles itéletet meg kivánják, ki tünteték Király Józsefet; 's egyszer'smind maga viselete által annyira megnyerte a' Nemes fő Káp-

talan közkedvét, és bizodalmát, hogy öt a' Budai 1807-diki országos Gyülésre képviselöül küldené. „Itt tündöklött ki voltaképpen Király Józefnek elmebéli nagy tehetsége, a' legnyomosabb dolgokba való mély bélátása, a' hosszú tapasztalásnak bölts haszonvétele. Tudjuk hogy ezen fölséges Gyülésben a' Nemzetnek szine, 's képviselöi a' Hazának ügyét intézvén el, annak boldogulására a' legböltsebb Törvényeknek hozásán tanátskoznak, a' mellyek Hazánknak polgári alkotmánya szerént, tsak a' Király és a' Nemzet közös meg egyezésével nyerhetnek kötelező erőt. Tsak az a' ditséretes férfiu, és nagy Hazafi, a' ki e fölséges tanátsban úgy forgolódik, hogy Királyát Hazájától el nem választván a' Királynak köteles megkülömböztetett tiszteletet, 's kész engedelmességet szemei előtt úgy hordozza, hogy egyszer-'smind Hazájának tartozó hüséges kötelezéseiről sem felejtkezik meg. Ennek a' nagy böltsességü elintézésnek felelt meg az emlitett ország Gyülésében Király Jósef, a' mellyben Ö mint egy erősen álló kőszikla, a' felháborodott indulatok tengere habjainak minden tsapkodásai által sem tántorítathatott meg, hanem a' Király eránt való tiszteletben 's engedelmességben úgy megmaradott, hogy Hazája eránt való szeretetében, 's igaz hazafiui hivségében semmit nem hanyatlott." a) Ezen tántorithatatlan hivséget, a' fejedelem nem hagyta jutalom nélkül, mert öt Esztergami Sufraganeus és Titularis Püspökből, a' Pécsi Nemes Megye fő Pásztorává kegyesen nevezte; 's ez által kinyitotta néki azon tágas mezőt, mellyen gazdagon gyüjthette mind Apostolsága, mind Hazafiusága jeleit.

---

a) Udvinácz Nep. János. Király Jósef Halottiditséret.

1808-ban 25. Jan. jelent meg Püspöki lakó városában, 's azonnal meglátogatta a' nevendék papságot, 's nem kevés épületére az ifjuságnak szóllott mindenkor kész ékességgel. Püspöki székébe pedig azon év 25. Mart. iktattatott. Alig nyugodott meg azonnal felválalta a' terhes Megyebeli látogatást, nem vévén tekintetben törödött életét 1810. elkezdette törvényes, és atyai látogatását, 's addig nem nyugodott, míg azt tökélletesen végre nem hajtotta; buzgón osztogatván a' Bérmálás erősítő szentségét, valamint nem kevesebb tüzzel és buzgósággal hirdeté csak nem minden Plébániában az Isten igéjét; nem szánó pénzbeli ajándékait, a' keresztény tudományban magokat megkülömböztetőktől; nem külömben alamizsnáját a' szegényektől. Igen szép módja volt a' kisdedekkel bánni, de nem csak ezeket, hanem az öregbeket is több helyen kérdezgette a' hit tudományból a).

Atyai kegyességét mindenek eránt kimutatta; az alatta lévő Papságot igazán mint atya, szívéből szerette; tudta azoknak terhes hivatalát, mert maga is élete nagyobb részét abban töltötte, azért közbeszédben gyakran szokta mondani: „mikor én Plébános voltam." Minden ember panaszát meghalgatta, de kivált papjainak nem volt zárva ajtaja; illetlennek tartotta hogy a' fiú attyával bizodalmasan ne szólhasson, ámbátor a' hiu tisztelkedéseknek, hízelkedéseknek épen nem volt barátja.

---

a) A' többi kérdései közt az is volt: ki vagy te? melly kérdést egy helységben, midőn tenne egy ismeretlennek, az igy felelt: Én vagyok a' helybeli Notárius. Jól van — monda a' Püspök — üljön kend le; és egy kisdedet szóllita, ugyan azon kérdéssel, a' ki helyesen felelt: Én keresztény katolikus ember vagyok.

A' haszontalan fényre, hiu pompára nem költött, asztala közönséges magyaros, nem francziás; udvari cselédeinek igen közönséges öltözetet adott de magyart, paszomántos frakkokat vagy kaputokat soha sem szabatott cselédeinek; inasai közönségesen szabó legények voltak, kik az elő szobában mesterségeket folytatták. Helyesen; dolgoztak bár addig, mig szokás szerint kezet morzsoltak volna!

Közönségesen magyarúl szóllott, 's gondolkodott; deákul nem czikornyáson de tisztán beszélt. Németül törve, a' mint szokott esni a' járatlan magyar ajakról; gondolom tótul is tudott, mert volt Plébániáiban tótok is laktak, de szóllani őt ezen nyelven nem hallottam. Nemzete nyelvét különösen szerette, 's nem kevés hazafiúsággal buzdította a' német falu lakosit a' magyar nyelv tanulására, kivált hogy magyarúl nem tudó oskola-mesterek fel ne vétessenek, megparancsolta; közönségesen szokta nekik mondani: ha magyar kenyeret rágtok, magyarul tanuljatok.

A' nemzeti Posonyi Zsinatban, ő a' Káldy fordította Szent Irás megjobbítására rendelt tagok feje 's elölülője volt, de azt, — bátor sok helyen javítást vár — nem engedte, 's féltette tán hogy új köntösben ismeretlen lesz. Kecsegtet azomban azon édes remény, hogy támad nem sokára valaki, ki ezen valóban nagy hiány kipótolását szivére veszi!

Mint a' féle régi magyar ember, annál is inkább mint Fő Pap, el nem hitethette magával, hogy a' szinjátékok, a' Nemzeti csinosodásnak hathatós eszközei, és rugói legyenek; azért őket nem is segítette semmiben, söt midőn ezek kérelme bejelentetett, azt mondotta volna: szalmát resolválok megégetésökre. Ez csak ugyan kemény indorsata volt! mellyel nyilván kimutatta azok

eránt gyülölségét; ezt azomban tőle mint Crysostomus olvasójától ne vegyük rosz néven. Papjainak a' szinjátszó helyen megjelenni tilalmas volt.

Fösvénynek rágalmazzák mások az elhunyt Méltóságot? különös, mi dicsősége volna most Király Józsefnek, 's mi haszna a' hazának, ha mindenét a' gazdagokkal, kiknek úgy is van miből élniek, feletette volna? miért nem adta tehát a' szegényeknek? adott azoknak is eleget, de hogy azt az Evangyéliom szerint cselekedte, dicséretesen tette: a' mit jobja mívelt, nem tudta balja; és hogy szegényeket nem teremtett, még helyesebben tette, olly szegényeket t. i. kik az alamizsnában bizonyosak, sőt a' kinek az alamizsna Conventio gyanánt jár; illy szegények a' dologtól, munkától elhuzatnak, és ha nem előbb, pártfogójok holta után, a' köztársaság terhére válnak.

A' mit ő takarékos életével gyüjtött nem magának gyüjtötte, hanem a' közjónak; és örömmel áldozta, mind a' nemzeti csinosodás és boldogság, mind pedig a' nagy Isten oltárára. 1808-ba a' Ludoviczeumra adott 2000 forintokat. Ritka intézet, mellyre ő valamit is nem nyujtott volna buzgó hazafiusággal, a' mellyre csak megszóllíttatott. Igy a' Lévai iskoláknak 500 frt. a' Kaposvári iskoláknak 200 frt. a' Budai asszonyi egyesületnek 500 frt. a' Po'sonyi leány-gyermekek nevelő házának 1000 frt.

Ha valami megmutatja Király József hazafiúságát, és elhunyt őseink iránt való fiúi tiszteletét, valóban megmutatja azon felséges hazafiúi szent intézete, mellyet ő nemzetünk gyász helyén Mohácson, a' dicsőségesen elesett hazafiak emlékére tett; a' mit méltó hogy magának a' Hős hazafinak ajakáról olvassunk: „Mi alább irattak, tudtára adjuk mindeneknek, a' kiknek illik e' levelünknek

rendiben: hogy mi, azon most is keserves emlékezetü Mohácsi térséget, a' melly mai napig Mohácsi veszedelem mezejének neveztetik, keserves könyhullajtással több ízben megjárván, és se azon szerencsétlen csatának, melly által 1526 esztendöben, nyaka-vágó Keresztelö Sz. János napján, melly állandóan 29-dik Augusztusban esik, a' pogány dühösséggel biró törökség, édes hazánkat nem csak szeretett, és örök emlékezetet érdemlö Királyától Lajostól, életének legvirágzóbb 25-dik esztendejében, keservessen megfosztotta, hanem azon kivül dicsö nemzetünknek legnevezetessebb eleit, virágját, és azon hires bajnokit, a' kik ennekelötte a' pogány Töröknek parancsoló, és fenyiték urai voltak, egy szerencsétlen ütközet által, tulajdon kiöntetett véreikböl készíttetett vér patakba, a' szörnyü csata helyen elesett, hét Megyés Püspökökkel együtt, eltemette;

„Sem pedig azon nagy isteni kegyelemnek, melly által idöjártával megsegítetvén a' pogány iga alól 1687-dik esztendöben szerencséssen kiszabadíttattunk, legkissebb emlékeztetö jelét sehol nem találván, külömb külömbféle gondolatokra vetemedtünk. Mellyek végtére a' Sz. Lélek Uristennek sugarlásából töprenkedö szívünket arra birták:

„Hogy: ugyan azon a' szomorú emlékezetü véres csata helyen, a' mellyen az emberi nemzetért szenvedö Isten embernek tiszteletére, a' Mohácsi mostani Kálvária-hegy, épitettve vagyon, egy ollyatén emlékeztetö, engesztelö, békéltetö, hálaadó, és minden lelki és testi jövendöbéli veszedelmektöl oltalmazó, örökössen fenmaradandó ájtatosság alkottasson, a' mellynek hathatós szentsége által, nem csak azok a' mi dicsö eleink, és nemzetünknek vitéz bajnoki, a' kik ezen térséget piros vérekkel valaha megfestették, mentül elöbb

a' kereszténvi vitézség által, megérdemlett koszorújokat a' kegyelmes Istentől az egekben elnyerhessék; hanem az ő hátra maradott onokáji is, az ő dicsőséges elejek nyomdokinak példás követésire, hathatós ösztönt nyerhessenek;

„Mi pedig minnyájan több századok elfolyása alatt, dicsőségessen virágzó nemzeti alkotmányunknak állapotjában, a' magyarok Nagy Asszonyának, az Istenembert szülő szeplőtelen Szűznek hathatós esedezése által, minden ellenünk törekedő ellenségeinknek gonosz szándékjai ellen is, kegyelmessen megoltalmaztassunk."

„Melly e'béli örökös ájtatosságnak rendjét és állapotját e'képen rendeltük:

„Úgymint: 1-ször minden esztendőben nyaka-vágó Keresztelő Sz. János napján, az fennevezett Kálváriának kápolnájában, (miglen azt nagyobbra vihetjük) tartatódjon egy énekes Mise. 2-szor tizenkét kis Mise. 3-szor három Prédikáczió: úgymint Magyar, Német, és Horvát. Mivel pedig írva vagyon: hogy a' ki az oltárnak szolgál, az oltár után éljen; hogy ezen emlékeztető ájtatosság, nagyobb buzgósággal, és a' Híveknek érzékenyebb lelki hasznaival vitetődjön végbe, mi eltökéllett akarattal, és legidvességessebb czéllal, a' mi Mohácsi mező-városunk Birájinak, és Előljáróinak leolvasunk, és adunk 3000 az az három ezer forintokat in Valuta, olly móddal, és kötelességgel, hogy annak esztendőbeli kamatja fizetődjön 6 procento forintokkal, a' melly esztendőnként tenne 180 frt."

„Mellyeknek felosztása, a' feltett czélnak bizonyossabb elérése végett e'képen határoztatik: 1-ször annak a' ki a' Sz. Misét énekli adasson 6 frt. — 2-szor minden kis-misét mondónak 2 frt. az az: tizenkettőnek öszvesen 24 frt. — 3-szor minden Prédikátornak hat forint, az az: öszvessen

18 frt. — 4-szer muzsikusoknak a'vagy az éneklö Mesternek 6 frt. — 5-ször a' Mohácsi Plébánus Úrnak azért: hogy a' prédikátoroknak, és az öreg Misét mondó Papnak, egy barátságos ebédet adjon, adasson esztendönkét 30 frt. Summa 84 frt."

„Olly magyarázattal, hogy a' midön az ebéd a' Püspöki Rezidencziában adatik, ollyankor a' Mohácsi Plébánusnak, úgymint az ájtatosság Pásztori gondviselöjének, az ebédért rendeltetett 30 forintokból, csak 6 frt adasson a). A' 24 frt pedig a' kápolnának javára fordittasson, és maradjon.

„És igy a' szokott kamatból esztendönként elmaradna 96 forint, mellyeket mindenkor, az ezen végre csináltatandó, és különös két kulcsal biró ládácskába kelletik tenni, melly állandóan a' Mohácsi Plébánus Úrnál fog tartatódni. De az egyik kulcsa a' Kápolna ládájának, állandóan a' város Birájánál lészen maradandó, a' kinek és az urodalom Tisztartónak jelenlétében, a' Mohácsi Plébánus esztendönként nem csak a' Kasszának valóságos állapotjáról, hanem arról is számodolni köteles lészen: hogy mikor ki, és minémü áldozatot nyujtott, ezen ájtatos és Istenes czélnak fentartására. A' mellyből elhitethetjük mi magunkkal aztat, hogy ezen megtartatandó ájtatosságunk szentséges hasznaiból, ezen város határainak boldogíttatására tetemes mennyei áldások fognak adattatni, az irgalmasságot, és hálaadást szeretö Nagy Istentöl b). Költ a' mi Püspöki Mohács vá-

a) Mig azon Méltóság, kinek hasznos életét most szem előtt tartjuk, élt, mindenkor maga vendégelt meg minden egyházi és világi urakat; a' mit Ő Exja a' mostani Megyés Püspök Négyesi Báró Szepesy Ignácz úr is cselekedett, vele született bőkezüséggel; a' mint tudjuk az azon időt érdeklő Ujság levelekből.

a) Ezen intézet minden tekintetben évenkét teljesítetik; midön a' gyászos nap közelít az egész vidéken kihir-

rosunkban, Böjt más havának első napján. 1817-ik esztendőben."

Király József
Pétsi Püspök.

Olly sok és nagy hazafiak közt, millyenekkel hazánk nem szűkölködött, a' pogány Török kiüzése olta, valóban álmélkodva csudálom, hogy még Király Józsefnek jutott azon kérkedő szerencse, hogy ősei sirjára, 's nemzete veszte helyére, tehetne emléket! melly bátor még kicsin is, de a' nagy lelkű Király József' követői által megnagyobbitható, és örökössé tehetendő! bátor illy köz gyász helyét, az egész Hazának szívén hordozni illendő, 's országos emléket tétetni dicséretes dolog volna *)!

---

dettetik, és a' buzgó kereszténység a' fen forgó kápolnánál öszve gyülekezik; melly alkalmatossággal azok, kik az Anyaszentegyháztól parancsolt feltételeket teljesitik, teljes búcsut is nyernek.

*) Tisztelet a' tiszteletre méltónak! — de szabad legyen kérdeni, miért ohajtjuk mi olly igen gyászhelyeinket emlékessé tenni? Nem inkább érdemlenék-e azt a' diadalmak' helyei? noha, fájdalom, azok most nagy részint országon kül esnek, de a' hely hol országunk szerződött, most is csak puszta Szer 's Rákos, 's Kenyérmező emléktelen állnak. Azonban egy emlék még is van, szózatosabb minden köveinknél; a' nemzet' szíve az, melly bizonyosan fön tartja azoknak neveit, kik felküzdő korában élethe ható tetteikkel segíteni fogják. Áldás, és tisztelet annak, ki a' holtak emlékénél előbb valót teszen, a' ki ezután egyszersmind emléket is állit, annak még nagyobb tisztelet; 's háladatlanság volna meg nem vallani, hogy Mohács' gyász ünnepének szerzője hazafiúi szent érzelem munkáját tevé; mert az örökké rettentő példája lesz a' viszálkodásnak, valamint tanúja annak is, hogy keves számu eleink ott nem gyáván estek el.

A' R.

Egyik nemes cselekedet a' másikát követi mindenkor a' nagy lelkeknél. Országunk Primás Herczege Rudnay Sándor Ö Eminencziája, akarván nemzetünk hirét, 's a' nagy Isten dicsöségét emelni, az Esztergami fő anya-templomot épittetni elhatározá, mellyre minden buzgó hiveket, de kivált a' Megye kormányozó társait felszóllította. Király József Pécsi Püspök ezen szent czél, minél előbbi elérése eszközlésében, nem akart utolsó lenni; 's azon tisztelet, mellyel viseltettek Országunk annya, a' Boldogságos Szüz Mária eránt, öt arra birta, hogy a' fő anya-templom nagy képét, tulajdon költségén fogja készítetni, mellyre 10000 forintokat le is fizetett; a' Szentegyház épitésére pedig ezen kivül még 4000 frkat adott; Továbbá alkotott Király királyi intézetet, és pedig a' maga nemében minden másokat megelőzőt; midön a' Nemes Komárom Vármegyei Nemes ifjuság nevelése elösegéllésére 207000 frtkat tett kamatra, olly formán: hogy annak kamatjából esztendönként 30 Komárom Vgyei nemes ifjak részesüljenek, kik vagy az alsó iskolákat Komáromban, vagy a' felsöbbeket Győrött járnák, 's esztendönként mindegyik 300 frkat kapna; ketten pedig a' Méltóságos intézet alkotó rokonságából 400 frtkat. Csak azon kötelességgel, hogy ezen haza reményére nevelendö ifjak erkölcsösek és iparkodó tanulók legyenek; 's minden Szombaton a' Komáromi Plébánia templom B. S. Mária kápolnájában a' Loretomi litániákat a' szokott imádságokkal elmondanák, és minden innepein a' B. Szüznek, büneikből kitisztulva, az oltári Szentségben részesülnének. Jutalmat vesznek fáradságokért ezen intézetből a' Komáromi Győri Director Urak és mások is. Az Intézet gondviselése Nemes Komárom Vármegye Rendeire vagyon bizva, kik által a' Méltóságos alkotó örök emlékeze-

tére az utolsó Ország-gyülés alkalmával, egy országos czikkel eszközöltetett a). A' ki igy használja pénzét; nem lehet fösvénynek állítani.

Ritka ajak mellyről nem hallanók: miért nem tette Pécsen a' hol szerzette jövödelmét 's pénzét? itt a' részre hajlás szóll. A' haza ügye mind egy akar mellyik Vármegyében mozditassék; a' bölcs intéző pedig tudta annak ott hasznosb voltát, — ha mint hazáját nem tekintjük is — Komárom Vármegyében számossabb a' nemesség, és a' mint ő többször panaszolkodott, a' nemesség elszegényedése miatt nem tanitathatja gyermekeit, hogy tehát ezeket elő segélli, igazságtalannak valjuk-e?

Több száz ezereket elköltött templomai, kastélyai plebánia 's iskola-házai' építésére, tisztogattatására, igazgattatására, de mindenkor takarékossan bánt a' költséggel, szükségtelenre nem költött. Történt hogy egy helység Szentegyházának tornyot épitetni kért; azt felelte: jó a' nadrág zsinór nélkül csak rongyos ne legyen. — Pécsi lakását is kitisztogattatta, és homlok kövére ezen jeles elmés mondást vésette: HOSPICIVM. NON. DOMVS. EST. — Több ezreket tett le Szent Mise áldozatokra: mind a' Pécsi fő anya-templomban, mind Komáromban; az elaggott Pécsi Lelki Pásztorok intézetét pedig 10000 forintokkal szaporitotta.

---

a) Artikulus XXIV. Margaretha Tomján Jacobi olim Bibits Consiliarii Regii, et Comitatus Aradiensis ordinarii vice Comitis relicta vidua, Anno adhuc 1775 in Comitatu Aradiensi; — Josepho autem condam Király, Episcopo Quinque-Ecclesiensi Anno 1814 et respective Anno 1819 in Comitatu Comaromiensi notabiles fundationes, pro educatione, et Institutione Juventutis constituentibus, ut testatae per eos in Juventutem Patriam, et Literas munificentiae perennis supersit memoria, Status et Ordines, annuente sua Majestate Sacratissima fundationes has Legum Tabulis inserunt. Artic. Comit. Anni 1827.

Hasznos élete végre lealkonyodott. Hosszas betegeskedés közbe, a' Füredi savanyu-vízre vitette magát, hol több évi víz használás neki hasznos is volt; de minekutánna eljött azon óra, mellyben megkell ismernünk: hogy halál ellen nincs orvosság, neki is végső lett. — Hogy illy férfiu, illy Fő Pap nyavaláját békével tudta légyen viselni, kételkedni sem lehet; annál is inkább: hogy ő nem szokott panaszolkodni bajáról; sőt ha vigasztalta valaki, közönségesen szokta mondani: fiam! ha a' gyümölcs megérik, magától is leesik. Meghalt 88 esztendős 1825. Juliusban. Teste Füredről a' Tihanyi Apátságba vitetett, ott felbonczoltatott; szivét az akkori Tihanyi Apátság javainak Administratora T. T. Orlay Kajetán Úr szeszbe tétette, és a' Tihanyi templomban, — ha nem csalatkozom a' nagy Oltár hátuljába — helyheztette; a' többi tetemei pedig Pécsre hozattak, és méltóságához illő tisztességgel eltakarítattak.

Halotti pompája ugyan 1825. 25. Aug. tartatott; három Fő Tisztelendő Tudós férfiak válalkoztak a' Nemes Pécsi Megye kebeléből, a' sok érdemekkel tellyes Pécsi Megyés Püspök Úr felett halotti beszédet tartani; kik mind hárman nem csak a' Nemes Megyében, hanem a' Haza nagyobb részében ismeretes férjfiak; minden alávaló hizelkedést elmellőzvén, egyenes nyíltszívüséggel, minden részrehajlás nélkül szóllottak az elhunyt Fő Pásztor felett. Nevezetesen: Fő Tisztelendő Miskolczy András Pécsi Kanonok Úr, 's ismeretes Ország Gyülési Követ: szóllott nyomosan deák nyelven, a' dolog méltóságához képest világos, tiszta deáksággal. Magyarúl szóllott N. Tiszt. Udvinácz Nep. János Úr, hajdan a' Pécsi királyi Iskolákban a' szelídebb tudományok rendszerint való tanítója, ideig való igazgatója és lelki

oktatója, most pedig Nemes Baranya Vármegye Mágocs Mező-város Plébánussa; czikornyátlan tiszta magyarsággal. Hasonló fontossággal szóllott N. Tiszt. Kolb Károly Tolna Vgyben helyheztetett Högyész M. város Plébánussa, és a' Völgységi Egyházi kerület Al-Esperestje német nyelven. Tudós beszédeik Pécsett nyomtattattak, olly szüken, hogy a' Megyebéliek tizedike is alig kaphatott.

Méltóságos Király József élete töredékét így közlöm, nem életirását, mellyet örömmel olvasnék; nyolczvan nyolcz esztendős ember, és ollyan ember életírása, mint boldog emlékezetü elhunytunk, nem illy néhány lapokat töltene. Megvallom én is Gróf Dessewffy Józseffel, hogy mi életirást nem tudunk adni; az apró házi cselekedeteket, mellyből ismerhetnők az embert, vagy figyelemre sem vesszük, vagy jegyzés nélkül hagyjuk. Hol van ollyan biografus mind Plutárk? hol van a' ki olly szépen olly tanulságosan tudja kifürkészni a' nagy emberek, nagy és apró tetteikből, és mondásaikból személyességök minden rejtekeit? és a' ki úgy mint ő üzze azon ritka mesterséget, melly a' mint Szallust modja, abban áll, hogy facta dictis exaequentur.

3.

Magyar alvitézek' hőstettei az újabb üdőszakban.

47. 48. Sánta János és Koasics István.

A' Drezdeni nagy ütközetben az 1813-iki hadév' alkalmával több szerencsétlenség történt. A' 62-ik Magyar gyalog Ezered minden felöl körül volt fogva, de a' bátor Magyarok magokat feladni nem akarták. Ezen veszedelmes környülállásban De la Hamoide Ezredes Helytartó elkerülhetetlen veszélben forgó életét, mert őt több vasas franczia lovasok, kik a' magyar négyszeg' szétbontására erős rohanásokat tettek, öszvevagdalással fenyegették, Sánta János közkatona megmentette: Ez a' négyszegből kiugorván, az ellenség közül egyet lováról leszúrt, a' többinek vagdalásait pedig a' Főtiszt feje felett tartott fegyver csövével elmellőzni iparkodott mind addig, míg De la Hamoide alkalmat nem talált a' veszélből megmenekedésre. De végre nagy veszteséget szenvedvén az Ezered, és segedelmet sehonnét nem várhatván, magát megadni kéntelenitetett. Ekkor Szotyory Főhagynagyot, a' ki még a' feladás előtt az öszvezárakozott masszára törekedő franciák közül egy tisztet kardjával ledöfött, egy más tiszt bosszúállásból pisztolával agyon akarta lőni; de Koasics István oda ugorván, a' franczia karját feltartóztatta, a' Főhadnagy életben maradott ugyan, de az elpattant golyó Koasics' fejét szét zúzta. A' derék önmagát tisztjéért feláldozott Hős tette' jutalmát el nem nyerhette, de emléke fenmarad örökre. Sánta' mellét ezüst érdemjegy diszesíti.

49. Hlavathy János.

Ezen derék Hazánkfia katonaságának már első éveiben Herczeg Coburg vezérlése alatt a' legelső franczia háborúban még akkor a' 33-dik magyar gyalog Ezerednél közvitéz jeles maga viseletével a' jutalmaztatásra érdemessé tette. Ő tudniillik 1793. Május 1-sőén Valencienesnél a' vissza vert ellenséget egynehány bajtársaival olly tüzesen üzőben vette, hogy az kéntelen volt 15 ágyújit vissza hagyni, a' mellyek mind a' győzők hatalmába estek. Hlavathy már akkor megnyerte volna tette jutalmát, de az ütközet alatt kapott kemény sebei sok üdeig az Ezeredtől távol a' kórházakban lenni kéntelenítették.

1795-ki hádévben 'Manheim körültáborlása alkalmával új bizonyságát adta bátor lelkének. A' 33-ik Ezered az úgy nevezett Necker földvárak ostromlására volt egy éjjel kirendelve. Hlavathy mint önként válalkozott azon éjjel nem csak hogy egy ágyút elvett az ellenségtől, hanem ugyan azon szem pillantatban, mellyben az ellenség a' hidnál lévő ágyútüzhelyét az ostromlók mérész előre nyomulások miat egy kis időre kéntelenitetne elhagyni, tulajdon töltövesszejét eltördelvén, annak darabjaival 8 ágyú' gyujtolukait bészegezte, és így ámbár az ellenség az ágyú tüzhely birtokába jött későbben az ágyúknak hasznát nem vehetvén, kéntelenitetett azokat onnét elvonatni, ekkor újra ostromlott a' 33-dik Ezered és a' Necker földvárokat meg is vitta, 's birtokában maradott.

Az 1796-iki hadév' telén pedig Khel város vivásánál mint Káplár, Neumühl falunál árkoló dolgosok' védelmén volt. Gyulay szabadkara a' francziáktól Sandheimtól vissza tolatván, Neumühl felé huzta magát. Hlavathy az akkori Gróf

Weisenvolf Örnagy parancsolatjára egynehány legényt maga mellé vevén, Sandheim felé húzódott, és ott olly hirtelen megtámadta az ellenség oldalát, hogy az önvédelméről gondoskodni kéntelenítetvén, a' szabadkart nem üzhette, e' pedig öszveszedvén magát újra az ellenség' nyakára ment. Hlavathy ezen alkalmatossággal balkarjára lövést kapott.

Ama' hires Novi ütközetben 1799 eszt. Auguszt. 15-kén az ellenség több ágyú tár szekeret elfoglalt; de alig vette azt észre Hlavathy, azonnal eltökélette magában, hogy azon szekereket akár mennyiben kerüljön is, vissza veszi, maga mellé szóllítván 10 bátor katonát, ezekkel olly hathatósan rohant a' Szekerek körül foglalatoskodó francziákra, hogy azok közül sokat agyon vervén a' többit meg szalasztotta, és a' szekereket megmentette.

1800 Decemb. 26-kán szerentsétlenség érte Hlavathyt. A' Valegioi ütközetben látván ő tudnillik, hogy 2 ágyú, és 1 társzekér veszedelemben forgana, elszánta magát azoknak megmentésökre, elválván 4 legénnyel a' hátvédtől, az elöre nyomuló ellenségre kezde tüzelleni, vissza is tartóztatta azt, már ditséretes czélját elérni vélte, midőn többen az ellenségtől észrevétlenül háta megé kerülvén, bátor védelme ellen is megfogták. A' hadi fogságban 5 hónapig szenvedett.

Markgraf Neusidlnél 1805-ben újra megkülömbböztette magát Hlavathy Julius 6-kán tudniillik ő mint Zászlóhordozó minden ostromlásoknál a' Zászlót, a' katonát a' legszentebb kötelességére megemlékeztető ereklyét elöl lobogtatta és önbátorsága által bajtársait is hatalmasan lelkesítette, ők Zászlójokat semmi féle alkalmatosságokban el nem hagyni esküdvén, azt a' legnagyobb veszedelmekben is megrendithetetlen bátorsággal

követték. Ugyan azon ütközetben egy erős franczia lovas csapat megtámadta azon Zászlóalt, mellynél Hlavathy volt, a' rohanat hirtelen volt ugyan, de a' magyarok négyszeget formálván sikeretlenné tették az ellenség támadását. Valamint gyakran megtörténni szok az olly veszélyes környülállásokban, hogy zavarodás esik, és úgy a' helyett hogy a' Zászló a' négyszeg' közepére jutna, kivül marad; itt is úgy történt, de Hlavathy elnem vesztvén lelke erősségét, hanem a' Zászlót öszvesodorgatván a' négyszegtüze, és ellenszegezett bajonetai alá vette magát, így a' veszedelemben forgott ereklyét megmentette.

Hlavathy annyi izben megbizonyított derèksége jutalmára az ezüst érdem mejpenzt nyerte. A' hosszas csataterhek alatt elgyengülvén Tisztyeinek, kik jeles vitézségének tanúbizonyságai, — bajtársainak, kik ő róla tisztelettel emlékeznek, szeretetektől késértve búcsút vett a' fegyvertől Budán a' királyi Épitő Igazgatásnál kapott szolgálatot, a' hol mindég Elöjáróinak megelégedésekre vitte kötelességeit, mig 1828-ban Oktober 24-kén meghalálozott.

50. Theodorovics Jó'sef.

Freyburgnál mindjárt az elsö franczia háborúban a' 13-dik Határörző Oláh Illiriai Ezered' két századja egész nap egy emeletet védvén, rettenthetetlenül küzdött az nagy számú ellenséggel. Sokat szenvedett a' két század, tisztei mind elhullottak, a' rend már bomlani, a' csatahely már hanyatlani kezdett, többen már a' hely elhagyásárol gondolkodtak, a' mellyet pedig nekik védeni erösen elhagyatott. Illy környülállások közt érkezett vissza Theodorovics örmester a' csatahelyre; mert vállára kapott sebe' békötése végett

hátra volt, látta a' rendetlenséget mind inkább már elhatalmazni, a' mit a' francziák észrevévén nagyobb tüzzel nyomultak az emelet meghágására, de Theodorovics résszerént fenyegető feddés által, résszerént bátorítás által csak hamar vissza állította a' rendet, azokat, kiknek még töltések lévén, több csapatokban jobbra 's balra állítván, velök tüzeltetett, a' kiknek pedig már a' töltések elfogyott, maga mellé vévén az ellenség megtámadására vezette. Legjobb foganata lett ezen bátorságnak, a' lövöldözők kártékony tüzet hánytak az ellenség két szárnyára, az örmester az alatt villogó fegyverrel a' francziák derekára rohanván, öket a' dombról letaszintotta, és mind addig kitartotta az egyenetlen tusát, míg csak huszárjaink oda nem érvén, onnét az ellenséget végképen elüzték.

Theodorovics nem sokáig hordozhatta bátor mejjén az arany vitézség jelét, mert az említett csatában nyert több sebei' sulya miatt honnában, Kruschicza helységben meghalt.

51. Paun Pejko.

A' fellyebb említett csatát megelőző éjjel Paun Pejko Káplár az előbbeni Határörző gyalog ezeredből, hat legénnyel kivolt küldve, hogy felfedezné az ellenség helyzeteit. Ezen szolgálatjának ö olly dicséretesen megfelelt, hogy nem csak az egész éjjel az ellenséges ör helyek közt észrevétetlenül járkált, azok fekvéseikről igen bizonyos jelentést tudott tenni, hanem még hajnal felé több öröket véletlenül meglepvén, vagy elfogdosott, vagy pedig leöldösött, és midön reggel századjához vissza térne 2 főtisztet, és 4 franczia katonát hozott fogva magával. A' csata napján pedig, mivel már ö esmérte a' vidéket, egy főtiszt mellé adatott, ki Paun tól vezettetvén az ellen-

ség háta megett tetemes kárt okozott. A' merész fiatal tüzü tiszt illyenkor gyakran veszélyben forgott, de Paun mindenkor megmentette, és győzelemmel tértek vissza. Paun Pejkó bátor, és ügyes maga viselete megjutalmaztatására ezüst érdem mej pénzt nyert.

52. Királyi János társaival.

A' 62-dik magyar gyalog Ezered' Zászlóalai a' Drézdeni nehéz ütközetben tántoríthatatlan bátorsággal sokáig ellenállottak a' mind inkább nagyobbodó veszélynek. Az egyik Zászlóal előtt lövöldöző, az ellenségben nagy kárt okozó 2 ágyú elfoglalására 12 lovas vasas franczia oda vágtatván, már kezdették az ott szolgáló pattantyúsokat levagdalni. De Királyi Káplár maga mellé szólítván bátorságokról már esméretes Simondán János, Holtz János, Zely Jó'sef, és Brankovics közlegényeket, ezekkel a' franczia lovasságra rohant. Öszve zárakozva ellenszegezett bajonéttal olly hatalmasan nyomultak közé, hogy őket elüzvén az ágyúk mellől, kettőt közüllök ledöftek, egyet pedig elfogtak, és az ágyúkat megmentették. Kivévén Brankovicsot, a' ki vett sebeiben a' franczia fogságban meghalt, a' többi mind ezüst érdem mejpénzt nyert jutalmul.

53. 54. Benyey Argyilán, és Hajkó Pál.

1809-ben Julius 4-kén Vágrámnál a' vérizzadó egész napi nehéz ütközet után Károly Főherczeg' hősei győzelemmel nyugottak le a' holt testtel rakva volt csatamezőre, a' jövendő napfeljöttétől reménylette kiki a' mai diadalmat tökéletesíteni. Alig hogy feltünt a' Duna' hullámiban fénylő nap, megújult a' csata, 600 ágyúnál több dörgött a' vérmezőn, a' tusa közönséges lőn, a' halál szörnyü rémekben lengett a' küzködő két sereg felett.

A' 37-dik magyar gyalog Ezerede' Gránátosai megfogyatkozva ugyan, de erőben el nem gyengülve újra általvették, mint múlt nap Adlerglau helység terhes védelmét. Egy sem volt a' derék Gránátosok között, ki meg nem felelt volna kötelességének, de még is Benyey, és Hajkó leginkább tündöklöttek, rettenhetetlen bátorságok a' halált megvető hidegvérüségek különös jutalmaztatásra érdemessé tették őket. Ők tudniillik egy szük útszát, a' mellyen a' lovas franczia vadászok a' helységben bétörni akartak, tántoríthatatlanul védelmezték, mellettek bajtársaik mind elhullottak, de ezen két hös, ámbár megsebesítve, ott, hol a' veszél legnagyobb volt, felálliták magokat, és majd jól arányzott tüzeik, majd bajonétjaik által mind addig vissza tartóztatták az ellenséget, míg csak az ütközet elvesztével a' Gránátosok parancsolatot nem kaptak a' helység' elhagyására. Benyey, és Hajkó ezüst érdem mej pénzt nyertek.

55. 56. Papsó György, és Balzanek Kristóf.

October 18-kán 1813-ban Lipsziánál felvolt már állítva a' sereg, mindenki várta a' parancsolatot az ütközetre, csend uralkodott az egész csatamezőn, csupán a' parancsolatokat szét hordó segédtisztek nyargalództak a' homlokrend előtt. A' 2-dik Magyar gyalog Ezered Kemevicz falunál állott öszvezárkozott masszában. Hornik Kapitány századával kivolt küldve, hogy szét-terjedve a' Zászlóalakat védje. Itt kezdődött el a' csata. Hornik' gyalogjai az ellenség vadászait vissza, és egy berek felé nyomták. De ismét hirtelen Lengyel dsidások támadták meg a' magyarokat, kettő azok közül a' Kapitányra rohant, egyik már öt majd keresztül döfte; de Balzanek közlegény jókor

oda ugorván, nem csak hogy a' szúró dsidát a' Kapitány mejjétől puskájával elmellözte, hanem még egy ügyes ugrással, megnyervén a' lovas baloldalát, olly erővel döfött fel ellene, hogy az halva bukott le a' földre. A' másik dsidás bajtársa' halálát megbosszúlni akarván, Balzanekre rohant, de Papsó Káplár ezt lelötte lováról. A' Kapitány megmentve hirtelen öszveszedvén századát, a' mind inkább szaporodó ellenség' lovassága ellen öszvezárakozva indúlt, és azt elrettentette a' csatamezőről.

Montereaui csatában is, franczia országban, Papsó jeles bátorságát megbizonyította, 10 legénnyel felvolt ő egy az út mellett lévő ház udvar' védelmére állítva, innét az egész csata alatt olly bátran lövöldöztetett az útra, hogy a' lovasság bár mennyiszer próbát tett is keresztül nem törhetett, és ámbár gyakran kiigyekezett is onnét őtet vetni az ellenséges gyalogság; de soha czélját el nem érhette, mert Papsó magát emberül védte. Valamint Papsó úgy Balzanek is ezüst érdem pénzt nyertek.

Kiss Károly.

4.

A' sok kutya-tartásról országunkban.

(Szükséges szerzelék azon Értekezéshez, melly a' Tud. Gyüjt. 1824-diki folyamatjának VIII. IX. köteteiben a' kutyákról közöltetett).

A' kutya, mint háziállat, és annak tartása, úgy vélném, méltán szolgálhat figyelem' tárgyául nem csak Fizikusoknak és akármelly ember-barátnak; hanem különösen mind azon Tisztviselők-

nek, kikre a' népsereg körüli vígyázás bizatva vagyon. Ez utóbbiak közül valók a' falusi Lelki Tanítók, és következőleg én itten értekező is. Azért előre kérem az érd. Olvasót, meg ne szóljon, mintha hivatalom' körén kivül eső dologba avatkoznám, letévén ide némelly gondolataimat erről a' falra-hudgyozóról *).

Czélom, nem a' felidézett Értekezést recenzeálni, megtorlani, igazítgatni: csak hozzá adni még egyetmást, — a' mit azon munka titt. Szerzője sem tilthat tőlem. De azt sem fogja tiltani, hogy ahoz, mit ő nagyon kitünő szenvedelmü kutya-kedveléssel hosszasan megírt, más, minden afféle elfogódottság és előszeretet nélkül szólhasson rövideden.

Hogy az ember, valamerre csak a' föld' hátán meglakhatik, a' kutyát háziállatjává fogadta **), mivel sok hasznát tudja venni annak: nem

*) Igy neveztetik kutya a' Szent Irásban 1. Sám. 25, 22.

**) Itt is vagynak kivételek. Éjszaki Hollandiában p. o., Brook nevü Helység éppen nem tart kutyákat soha. De ez a' falu, az útazás, és föld leirásokban egyébként is minden tekintetben páratlan egy anomalia, 's hasonlit ama' mesés városokhoz, mellyekről az a' beszéd, hogy lakosaik kővé váltak. Az utszák példátlan csinossággal vagynak feltisztítva; a' házak ragyogásig ékesek: de halotti csönd uralkodik bennök, és élő lény ott magát nem mutatja. Legfölebb, ha valamelly ablak-lepely mögül egyegy komor szem kikukkant, de a' melly mihelyt megsejdíted, félre vonul és eltünik. Igen ritkán találkozni öszve egyes egyes szolgáló leányzókkal. Azon, hogy valamelly háznak szobáiba bényomakodhatnál, hiába törekednél. Mert a' bémehetést Jó'sef Császárnak is megtagadták; Sándor Császár pedig csak világos kivánságára nyerhette meg. — E' faluban Hollandiának nemzeti viselete, szokása és szertartása az ő eredeti tisztaságában megvan tartva. A' lakosok minnyájan fölötte gazdagok; csak egymás között házasodnak;

tagadni való állítás. Ha tehát Egyiptomban, Chinában, Gvineában, Afrika' több tartományaiban, mint mi a' sertést, hizlalják; és húsa annyira bőcsös, hogy egy hizlalt ebért egy rabszolgát oda adnak; — ha nem csak Hudsonban, Kamtsatkában, Grönlandban rajta szánkáznak, hanem közelebb a' Hollandusok, Csehek, Németek, talyigájok eleibe fogják; — ha a' Régiek magokkal hadba vitték; — ha az anatomiai Experiment tételekben (Franciáknál, Angolyoknál kivált), a' martyr-szamarakon kivül ő nekik kell szolgálni kinos áldozatúl *); — ha Lizabonban, vagy Kairóban, Constantinápolban és a' Török Birtokokban egyébütt, az útszákon szélyt hányatni szokott undok dögök és ocsmányságok megemésztése által a' lakosokkal igen nagy jót tesznek, és azért az útszákon éjjel nappal csoportossan kóborolni engedtetnek; — ha nyalásokkal köszvényes lábakat is meggyógyítottak (magok aztán elveszvén bele); — ha még vak kölyök korokban a' legjobb szolgálatot teszik az olly szoptató vagy gyermek-ágyas asszonyoknak, kiknek vagy igen bővelkedő tejök, vagy kelletinél mélyebben eső csecsbimbójok vagyon; — ha névszerint Braziliában kész házi orvosi-szer gyanánt tartatnak, úgyhogy midőn a' Háznép valamellyike csuszba, náthába, meghülésbe esik, ágyába maga mellé fekteti a' kutyát, fájós részével hozzá simul, és másnapra kelvén meggyógyúl **), ha Párizsban, játékszínen teen-

---

helyben élnek, halnak. Sem szekerezni sem lovagolni a' faluban nem szabad. A' csinosság kedvéért nem tartanak kutyákat is.

*) Példákat megírva legközelebb olvastunk a' Budai Német Újságban 1825. l 374. Gemeinnützige Blätterben 1823. l. 439. 's a' t.

**) L. Merkleins Thierreich, lap 86. és Caldcleugh Braziliai útazásának leírását, áng. nyelv. London. 1825.

dő szolgálatokra is müvészi-tudósan megtanittatnak, úgy hogy a' Munito nevü tanult kutya 1822-ben és azelőtt szinte nyilvános Újság-levelekben czikkellé lett; — ha az éjszaki részeken, vagy Alpeseken eltévedt útasok' felkeresésében ők az egyetlen egy eszközök; — ha az Anglus Nagyoknak háló-szobáikat éjszaka időn ők őrizik, és kamarás-kutyáknak tituláltatnak; — ha zsirjok orvosság, börök híres pergament, erős ganéjok szattyánt készíteni való: mind ezeket elhisszük, megesmérjük, és a' kutyának azokért járandó elsőséget állatok között, meg nem tagadjuk. Azonban mind az itten, mind a' fönt érintett Értekezésben elöszámlált hasznai is a' kutyának egy csomóba véve, azt magyar emberre nézve még ingyen sem teszik olly igen hasznossá, annál kevésbé mulhatlanul szükségessé. Vegyük fel tehát most szorosabban csak azon szolgálatokat, mellyeket ez az állat legközelebb nekünk, magyar Ég-alon lakozóknak tehet és valóban tészen. Azok pedig leginkább im' ez ötfélékben állapithatnak meg:

1. Megőrizi házainkat, javainkat; és jelt ád, mikor idegen közelít vagy jön be udvarunkba, kivált éjjel. Melly szolgálat falu helyen, szélen, puszta magányokban, erdőségekben, majorosházakban, kint való malmokban lakozóknak már egy maga igen sokra böcsülendő; és némelly Kalmár, boltbeli kis lesi ebét, vagy tyukász a' szekerén csahitáló spitzlijét drága pénzért nem adná oda.

2. Vadászatban nélküle el nem lehetni. Felhajtja a' vadat, megvív farkassal, medvével 's t. konyhánkra, asztalunkra sültet szerez; a' károktól pedig óvja, menti határinkat, barmainkat.

3. Mészárosoknak olly segitségül van, mellyet 2—5 legény sem pótolna ki.

4. Pásztorainknak egyik kezök, nyájaiknak védelmök.

5. Tanitékony létére sok mulatságot szerez, ártatlan furcsa mesterségeivel és hízelkedésivel.

Mellyeknek ellenére ugyan volna mit vetni elég. Mondhatnók az első számra: „a' ki ma„gát 's kintseit ebre bizza, ám lássa, hogy ne „csalódjék. Nem csatangolnak e' ki házainktól az „ebek, kivált forgás' idejekor? Nincs e mód „benne, hogy a' legfenébb kutyát is meglehessen „jámborittani 's elnémítni? A' kitanult zsiványok „alkalmasint tudnak illyest. Házához bejárósoknak „pedig tolvajlásban kutya nem akadály. De a' ház „körül is kutyák a' nálok gyöngébb házi állatokat „nem hogy öriznék, söt azokkal mintegy termé„szeti antipathiánál fogva örök ellenkezésben él„nek; név szerint a' macskát, tengeri nyulat, ba„romfiakat üldözik. Azért hajdan Delosban, mint „a' tökélletes békés-lakás szigetén, még kutyákat „tartani sem volt megengedve." — A' második számra viszonolhatnánk, hogy sok Vadász körül nem ér annyit az ebei által elfogdoztatott Vad, mint a' mennyibe neki azok' felnevelése és tartása kerül, mert NB. kevés agárból válik jó. A' negyedikre bátran 's bizvást felelhetni, hogy magyar pásztorok még nem tudják úgy megtanitani az ebet, mint lehetne; és távol járnak a' külföldi pásztorok' ebben mutatott ügyességétől, úgy hogy ezekhez képest a' mieink felényi hasznát sem veszik a' kutyának. Például Sveciának Smaland nevü tartománya legyen elő hozva *). Itt a' kutyával pásztorkodást már annyira vitték, hogy a' juhnyáj körül nem is szükséges más pásztor, mint egy e' szolgálatra tulajdonképen megtanittatott kutya. Reggel mezőre kihajtja a' juho-

*) Molbeks Briefe aus Schweden, Altona. 1820.

kat, estve meghatárzott időre viszont haza tereli az akolba. E' szolgálatot pedig egész hüséggel teljesíti. Kihajtáskor a' parasat gazdától egy karaj kenyeret kap, mellyet szájában kivisz magával, és valamelly helyen a' földbe el-ás; honnét, midőn megéhezett, ismét elő kaparja. — Braziliában is a' falusi gazdáskodás körül két pásztor-kutya ezer juh' megőrzésére elegendő. Itt az ebet különös neveléssel szoktatják a' juhok közé olly formán, hogy mihelyt az ebkölykek kiontozva vagynak, azonnal elvétetnek anyjok alól, anya-juh alá tétetnek, és így tartatnak fel a' juhok' és bárányok' társaságában. — Ezeken kivül még a' negyedik számra adható válaszhoz tartozik az a' megjegyzés is, hogy farkasok előtt a' kutya nem olly igen rettenetes ör; holott azok ennek husán szintén úgy kapnak, mint a' juhokén; sőt, számos tapasztalatok szerint farkasnak a' kutya-hús éppen nyalánk falatja; úgy hogy, midőn juh és eb között választhat, inkább emehez nyul.

De ne keressük az ellenvetéseket készakartva, sértetlenül meghagyván előhordott hasznait az ebtartásnak Hazánkban. Csak azt kérdezzük inkább: valljon fön forog e az elő számlált hasznok, és szükséges megkivántatások valamellyike minden háznál, mellyben ebek tartatnak Hazánkban is? És: helyben hagyható-e az eb-tartás azoknál, kik annak semmi fontos okát adni nem tudják? úgy gondolnám, alig. Azon köz-sorsu hazánkfiainak, kik sem pásztorok, sem vadászok, sem mészárosok; azonfölül falu' deréken, és nem is alföldön, nem erdőségekben, hanem a' szelíd felföldön és átaljan fogva bátorságos helyen laknak, — mi szükségök volna ebre vagy szintén ebekre? még pedig nagy fajuakra, harapósokra, örvesekre? tartanak ebeket világszerte mindenfelé; tartanak töménytelen számmal sok nevezetes városokban,

Lizabonban, Párizsban, Francofurtban, Bécsben (14 ezeret): de jobbára csak apró fajukat. Német ország azon vidékeiről, mellyeket megjárni alkalmam volt, magam lehetek e' mellett tanú. És megengedem, hogy Hazánkban is találkoznak vidékek, hol a' számos és vad ebek tartása nincs divatban: mint Soprony Vármegyében laktomban egykor Tállya vidéki emberek mentek el azon által, kik előtt egészen szokatlan jelenmény volt, (minn azért nem is győztek eléggé szörnyüködni), hogy faluink' lakosai annyi sok mérges ebeket tartanak, mellyek miatt, másként érdemesnek látszó Házhoz sem volt bátorságos bémenésök. Hát a' külföldi útazók sok nagy házi ebeinkhez mit mondjanak? mikor látnák, koldust, zsidót, söt más tisztességes idegent is miként megtámadnak néha, izzadtig megforgatnak és elégszer meg is mardosnak; vagy mikor látnák, mint hevernek komondorok a' mezőn, úton útfélen, szántókkalvetőkkel, és az arra elmenő gyermeket és esméretlent majdnem nyavalya-törésre ijesztik (pedig sokszor a' nélkül, hogy a' velök kint való cselédek azokat foganatossan elhurogatnák); vagy ha úgy járnának, (mint rajtam valóban megtörtént), hogy szobában a' benvalókkal együtt lenni szokott nagy eb, ajtó-nyitássokkor nekik szemközt ugornék; vagy hallanák az Ispánjára és cselédjére felharagudott haszon-bérlöt, alattvalóit az ebbel vetni öszve 's így szóllani, ebet kapok, csak korpám legyen: — nem hoznák-e kétségbe a' magyarok' vendégszeretését, úgymint kik lator ebekkel rakják meg udvaraikat, hogy azokba idegen be ne menjen; 's nem vehetnék-e az efféléket (absit Calumnia!) ama' régi nyerseségének egyik jele gyanánt, melly a' Magyar nemzetre, valahai nomadeszi életmódjából még rámaradott. És még mind e' mellett hagyján volna, ha a' sok haszon-

talan vad ebek tartása' hibájával csak egyedül alsorsú vagy középrendü honnosinkra esnék a' vád; a' főbb Nemes úri házaknál ellenben afféle nyerseség elmellöztetnék: de szégyenünkre! sok falu helyen, gonosz nagy ebekkel és harapós agarakkal pözsögnek az ö úri házaik is, elannyira, hogy esmeretlen embernek, bemenni udvarjokba egyébként nem tanácsos, mint, ha előbb az úri Kastélból valamelly cselédet kitudott koczogatni vagy kiábálni. 'S ez már aztán csak ugyan igen antiaesthetikai jelképe a' nemesi Privilegiumnak és emberültségnek; 's vajmi vissza esik fejünkre egy bizonyos közmondás, mellyet parasztosan a' németre mondunk.

Mindazáltal, nehogy kutya-ellenségnek itéltessünk, a' fölösleges ebek tartásából áradható 's fölebb elöadott hasznaink mellé rakjuk ide sorban az ugyan abból ránk háramló károkat, veszélyes és alkalmatlan következéseket is; hadd tessék ki nyilván, valjon feléri e a' kutya-tartásból eredö haszon a' kárt és veszedelmet. E' mi házi állataink a' gazdáskodásban, nekünk semmit be nem hoznak 's csak zerusok; a' mellett pedig, kéztől várván, kenyér 's moslék vesztegetök. Ha élelmök rendszerint ki nem jár, házallókká lesznek, otthon a' konyhán torkoskodnak; és e' miatt Asszony, Gazda, cseléd között izetlenkedést okoznak. Kétszeri kölykezések minden esztendöben, kivált szük háztájra nézve nagy alkalmatlanság, kölyök korokban a' baromfiaknak pusztítóik. Éjszakának idején a' mennyi jót tesznek, fontos okért ugatásaikkal, annyi boszontásunkra vagynak, midön hiába csaholásaik, és forgásokkori marakodásaik által, édes alvásunkban háborgatnak, — kivált ha ébrékeny-alvók és betegek vagyunk. Midön pedig valamelly barmot vagy embert megmarnak, azzal gazdájok fejére még több galyibát hoznak, hara-

got, pört, költségeskedést, szégyen-vallást. Mert nem egyez meg az illyen eb' gazdájával a' megkárosult ollyan könnyen, mint ama' különcz franczia filozóf Rousseau, kinek élet-írásában olvassuk, hogy 1770-ban Mesnil-Montant felé útaztában egy nagy Angol szelindek, melly bizonyos főrangu útazónak kocsija előtt futott, ötet olly erősen elgázolta, hogy azon helyen, hol lerogyott, fekve maradni kénytelenült. Az útas a' dolgot fel sem vevén, Rousseau mellett elhajtatott. Parasztok emelték fel a' szegény Jean Jacquesot, és sántálva 's fájdalmakat szenvedve vitték lakhelyére. Most tudta csak meg a' főrangu útas, kit csúfolt meg kutyája ollyan rútul. Azonnal küldé Rousseauhoz apródját, ez által tudakozódván, mit cselekedhetnék kedvéért. „Jövendőre az „ebet szorosan kötve tartsa", — volt válasza a' jámbor különcznek. — Végezetre a' megdühödés, melly legkivált ezen állatunkról, siralmas környülmények kiséretében, minden vigyázat mellett is baromra, emberre gyakran elragad, egy maga nyomtánnyi győzőokul szolgálhat, a' sok eb-tartás veszélyes voltának bebizonyítására. 'S ugyan szólljon immár az értelmes olvasó maga, vagyone csak egy házi állat körülünk, mellynek velünk tartása olly csekély hasznok mellett annyi tetemes kárral járna együtt, mennyivel a' kutyáé. Bizony egy sincsen, ám rendre vizsgáljuk is egyenként mindeniket. Épen nem vétkelhetni, ha sok gonosz ebnek alattomban vagy puska-véget, vagy két három szemnyi reszelt farkas-maszlagot (nux vomica) hájfalatban nyujtanak, hogy ne ugasson többé soha. Söt megérdemli, hogy ezen állataink fogyasztása, és tenyésztésöknek regulák alá szorítása, nyilvános és felső hatalmassági erő által is munkába vétessék, mint ez ügyben már Páris, Mün-

München, Francfurt, Bázel dicséretes példaadással járnak elöl.

A' minden Országbeli Orvosok és tiszti Fizikusok eleitől fogva nyomoródnak, törekesznek, mi módon lehetne a' veszetség' gyászos nyavalyáját, kiütése előtt megeleiteni utánna pedig orvosolni. A' sokféle új meg új szerek ajánltatnak, dicsértetnek, de foganatos orvosságot az ellen mind ez ideig sem találtak. És, véleményem szerint, nem is ott kellene a' bajon segiteni, hol az immár veszéllyel jár: hanem annak eredetire volna szükség vissza-menni, és a' kutfőt, mellyből mind efféle nyomoruság reánk árad, elfojtani Az az: ne annyira a' dühödtség' orvoslásán gondolkodjunk, — melly nem áll a' mi hatalmunkban, és jutunk e valaha tudására vagy sem, bizonytalan: *) hanem azon, hogy a' megsokasult számu hiába való ebeket fogyasszuk, a' meghagyandókat pedig,

*) Hogy a' dühödtseg ellen bizonyos orvosi szer még idővel találkozhatik; vagy, hogy már is létezhet afféle valamelly ember' birásában (de a' ki abból titkot csinál:) nem épen lehetetlen. Legujabb példát beszélt erre a' Franczia országban, Bourdeaut városában kijövő Orvosi Folyóirás 1826. egy ottani lakosról (neve Chastellier de Monoplasir,) ki már mint megaggott ember az 1825-d. esztendő nyárán Parisba el ment volna, hogy ott valamelly dühös ebtől magát, nyilvános Tiszti fel-ügyelés alatt, megmarattassa; és az őneki familiai titok képen birásában álló ellenszernek hatóssága felöl a' Világot meggyőzze Párisban tehát Aug. 26. felsőségi engedelem mellett, egy olly szelindek faju kutyától, melynek dühös volta bizonyos volt, magát megmaratá, kapván bal karján és bal lábán 8 mély sebeket. Minekutána sebeit bekötözte, evett valami tojásos kalácsból (pogácsából) a' maga készitése szerint; és azután még két hónapig mulatván Párisban, mind ez idő alatt tökélletesen helyén érzé magát. Mostan (1826. Mart.) Bourdeautban van az ember, és igen jó vidám kedvü; igy végzi a' Folyó-irás.

a' veszettség' nyavalyájának rájok jöhetése ellen minden módon fel-fegyverezzük és óvjuk. Megeleiteni az inséget, nem pedig utól érni, tiszte a' jó politzájnak. Es az a' Kormányszék, melly az alatt valók között, ebtartás' ügyében, bátorságos létre 's egészségre ügyelő czélerányos törvényeket hozna gyakorlásba, kétség kivül nagyobb Jóltevője fogna lenni a' szenvedő emberiségnek, mint egész Orvosi karok, ugymint kiknek gyógyítások ez esetben éppen csak merő próbálat tapogatás és koczkázás; nem bizonyos sikerü megorvoslás.

Mivel pedig még Hazánkban is hátra vagyon, hogy valamelly egyes Helység, Város, uradalmi vagy Vármegyei tisztség, a' politzáj' ezen czikkelében, törvényhatósága alatt álló lakosok között, ön indításból lépést tegyen, — ugyan azért (nem tanítás, csak esméret terjesztés képen!) ide öszve-jegyzem azon rendszabásokat, mellyek az ebtartás, és ez állatot, veszedelme ellen felfegyverezés eránt, tudtomra már külföldön több helyen megtétettek, és szerencsésen folyamatba is hozattak:

Vetetnék az ebtartás ne csak városon, (mint a' felidézett Értekezésben javaltatik,) hanem falukon még inkább bizonyos fizetésnek terhe alá; kivevén az olly házakat, mellyeknél a' kutya elmulhatatlanul szükséges. Francofurt városában már ez gyakoroltatik. Ott, 1821-ben, negyven ezen számra terjedő lakosság között hat ezer haszontalan eb találtatván, a' tulajdonos minden egyről fizet a' város Cassájába esztendönként három ezüst forintot. — Bázelben ezernégy kutya körül 377-ért, mint szám fölötti és szükségtelenért, 1827. olta adó jár. — Melly eszköz ha sikeretlen volna (mint Münchenben a' példa 1825. igy mutatta,) a' Törvényhatóság hatalom szó ere-

jével rendelhetné ki a' kutyák' számát mindenegy Helységben.

2. Lenne szoros ügyelet arra, hogy a' hol ebeket tartanak, ezeknek élelmök rendszerint kiszolgáltassék, italból szükséget ne lássanak, büdös vizet ne igyanak, nyáron' nagy hévségben velök ne vadásszanak, rothadt d ghust ne kapjanak, nagyon fel ne mérgessitessenek, gelesztákban ne szenvedjenek, télen hideg ellen legyen buvó helyök és bennök a' Nemi ösztön el ne fojtassék Mind az elfélékre vigyázásban példát nyujt 1823 ólta Lyon városa.

3. Néhutt a' mentö-himlönek beoltásával is tettek próbálatot szerencsésen, hogy az ebeket dühödéstöl meg oltalmazzák. Cselekedték ezt: legelsöben 1807. Fleishauer nevü patikás Norinbergában; utánna pedig Anglusok feles számmal.

4. Némelly helyeken azzal szokás megdühödéstöl óvni az ebeket, hogy homlokaikat tüzes vassal megbillegzik

5. Az elö-hasi eb ontozásakor, az elsöben kibujó kölyök mindenkor csapattatnék el; kivált ha ez kan talál lenni. Mert némelly figyelmes Észbevevök ugy tapasztalták, hogy valahány eb megdühödik, mind ollyan eb, mellyet elöhasi anya kölykezett. Sardiniában ezt az elö vigyázási regulát pontosan megtartják; és az Utazók állitása szerint ott kutya nem is dühödik meg soha, —ha csak e' tüneményt ez egyenányos melegü Ég-allnak nem tulaidonithatni, melly okból Konstantinápolban is olly igen ritka eset az eb-dühödés.

6. Még egy, dühödtséget eleitö fogás gyakoroltatik föképen németek között; melly felol mit kelljen tartani, megmondja Hazánk, közönségesen Nagy Tudósnak megesmért és már borostyánai' árnyékában nyugovó egyik Fija im'

ezen szókkal: „A' kutya' nyelve alatt találtató „nyelvkötőléknek, az ugy-nevezett dühféreg-„nek (Tollwurm) kimetszettése, mellynek a' Mi-„hál'piaczán ülő Bécsi madarász és kutyász ko-„fák olly nagy mestrei, a' kutyát dühödéstől meg „nem szabaditja. Ez a' kukacz forma sinór a' ku-„tya' nyelvének saját kötőléke, melly arra való, „hogy szokása szerint, ivás közben, nyelvét fel „és alá rángathassa. Ha ezt neki kimetszik, csak „ivását nehezítik meg minden haszon nélkül." *) — Hogy szoptató nöstény eb nem dühödhetnék meg: az is néhol a' köznépnek olly balvélekedése mellyet ellenkező példák már eléggé megczáfoltak.

Végsül legyen megemlitve még az is, hogy magyar köz ember néhol a' megdöglött állat eltemetésének valami báját tartja; azért a' dühös eb dögét sem ássa el, hanem — hogy még is nagyon meg ne büzhödjék, — megpörzsel, és azzal utfélen hagyja. Azonban mit mondjunk erre is, mikor a' mivelteknek tartatott Francziák, Lyon városában nem rég (t. i. az ujmódi politzájnak felállitása előtt még is,) méreg által elemésztett kutyáikat, el-ásás helyett, a' Rhóna' vizébe hánytak el?

E. I. P.

---

*) Természet Historia, irta K. Sz. Pethe Ferencz, Bécs. 1815. 8. a' 300-dik lapon.

5.

A' stylus formálásának egy jó módja.

A' gondolatok' és érzések' helyes, tsinos és ékes elöadásának mestersége olly igen fontos, hogy minden míveltebb embernek kötelességének kell tartani abban a' lehetöségig tökélletesedni, ha a' polgáritársaságnak akár valamelly fontos hivatalban irással vagy elöszóval, akar könyvszerzés által szembetünöbb képen akar használni. Bizonyos vagyok tehát benne hogy minden nagyratermett ifjak örömest fogják olvasni két olly nevezetes férjfiaknak, mint Gibbon *) és Daguesseau **) egy arról szólló tanátsokat, hogyan kelljen ezen mesterséget, mellyben magok olly nagyra mentek, jó foganattal tanulni.

Gibbon a' maga életéröl irt munkájában ***) a' többek között igy szóll: „Frantzia és deák fordításimban egy igen jó módot gyakoroltam, mellyet, minthogy reám nézve igen szerentsés foganatu volt, szeretnék a' tanulóknak követés végett

---

*) Gibbon Eduard 1737-ben született Angliának Putney nevü helységében 's 1794-ben holt meg Londonban Nevét az egész tudós világ előtt hiressé 's halhatatlanná tette azon munkájával, mellyet a' Római birodalom' hanyatlásáról, 's elenyészéséről irt.

**) Daguesseau Limogesben született 1668-ban 's megholt 1750 ben minekutánna sok főhivatalokat 's utóbb a' Frantzia országi Cancellariusságot is viselte volna. Irásai remekei az ékesszóllásnak a' magok nemében.

*) Ezen munka, melly kijövetelekor kimondhatatlan kedvességgel fogadtatót, a' következő tzimü apróbb irásai között találtatik: Miscellaneous Worksof Edw Gibbon Esqu. With Memoins of his dife and Writing, composed by himsel illustrated from his Letters, with occasional Notes and Narrative by. John Lord Scheffield 2 Vol. 1796.

ajánlani. Némelly classicus Irókat választottam, p. o. Cicerót és Vertotot *) kik irásmódjok tisztaságáért 's tsinosságáért különösen magasztaltatnak Ciceróból p. o. egy levelet franczia nyelvre fordítván, annyi ideig, míg a' szók és szóllások nálam feledékenységbe mehetnének, félretettem, 's azután frantzia fordításomat ismét deákra fordítottam ugy a' mint tudtam, 's ezen hijános fordításomat szóról szóra öszvehasonlitottam a' Római szónok' könnyüségével kellemével 's jelességével. Hasonló próbát tettem Vertotnak a' Revolutzióról irt munkájából is egynehány darabokkal; azokat is deákra fordítván elégséges idő-halasztás után viszont a' magam' módja szerint frantziára tettem által, 's megvi'sgáltam a' másolatnak az eredetihez való hasonlítását. A pródonként kevesebbé lett okom saját munkámat szégyenlenem, 's mind jobban jobban megelégedtem magammal. Ezen kettős fordításbéli gyakorlást, melly több kontz papirost bétöltött, addig folytattam, míg mind a' két nyelvnek elégséges esméretére jutottam, 's legalább mind a' két nyelven hibátlanul irni tudtam. Az illy hasznos irásbeli gyakorlásra sokkal kellemesebb foglalatosság a' legjobb Irók olvasása következett. A' Rómaiak' általolvasása reám nézve foglalatoskodás és egyszer'smind jutalom is volt. Midleton' Romai Historiája, mellyet való érdeménél még akkor sokkal fellyebb betsültem, természet szerint Ciceró irásaihoz vezetett. Azoknak legjobb kiadásai, millyenek Oliveté, melly a' gazdagok Bibliothecáját ékesíti, 's Ernestié, mellynek a' tudósok asztalain kellene lenni, nem voltak kezemnél. A' baráti leveleknél

*) Vertot, 1655-ben született 's 1735-ben holt meg. Többféle revolutziókról irt munkáival a' Franczia történetirók között fő helyet szerzett magának.

Püspök Ross' textusát 's anglus magyarázatját használtam; de kézi könyvem gyanánt Verburg kiadása szolgált, melly két fólioban jött ki Amsterdamban, külömbféle Irókból szedett 's rosszúl válogatott jegyzetekkel. Szorgalommal 's gyönyörrel elolvastam Ciceronak minden leveleit, minden beszédeit Rhetorikai 's Philosophiai nevezetesebb értekezéseivel együtt; 's az olvasást elvégezvén helybe hagytam Quintiliánnak azon mondását, hogy minden tanuló azon gyönyörködés mértéke szerint itélhet elömeneteléről, mellyet ezen Romai szónok olvasásából érez. Tsudáltam a' nyelv' szépségeit; a' szabadság' lelkét szivtam munkáiból; 's maximái 's példái érett itéletü férjfihoz illő Politicai 's polgári gondolkozásra tanitottak. Valóban a' deák nyelvben Cicero 's a' görögben Xenophon azok a' régi irók, kiket egy nemes igyekezetü 's tudomány' szerető ifjunak legelébb tanátsolnék nem tsak irások módjának 's gondolatjaiknak nagy betséért, hanem azon tsudálkozásra mélto maximákért is, mellyeket a' politikai és házi életnek tsak nem minden kürnyülményeire lehet alkalmaztatni. Különösen Ciceró' levelei a' levelezésnek minden formáiban, a' barátság és szeretet' gondatlan ömledezéseitől fogva az illendő 's méltóságát el nem felejtő neheztelésnek tartózkodó kijelentéséig, példányul szolgálhatnak. Ezen nagy Irót kit az ékes szóllás' és ész' bibliothekájának lehetne mondani, alig olvastam végig, midőn azt a' messze terjedő plánt tsináltam, hogy a' Római classikusokat 4 karokra, történetirók' költök' szónokok' és böltselkedők' karjaira felosztva az időség' rendje szerint Plautus és Salustius koroktól fogva a' nyelv' és a' birodalom' elhanyatlásáig elolvasom; 's ezen plánt tsak nem egészen végre hajtottam Lausanneban tartózkodásomnak huszonhét végső hónapjaiban. (1756-tól — 1758-dig.)

Daguesseau azt tanátsolja, hogy az irásban való természeti könnyüségünk által ne engedjük magunkat gondatlanokká 's hamarirokká tétetni. Az illy gondatlanság' eltávoztatása 's irásmódunk formálása végett a' jó Irókból való fordításokat igen hasznos gyakorlásnak tartja; 's ezen gyakorlásnak hasznait illyen tzimü értekezésében: sur l' Etude et les Exercices qui pouvent preparer aux fonctions d' Avoiat du Roi, következő képen adja elől: a' fordítás jobban érezteti velünk az eredeti irás' szépségeit; 's minthogy bennünk ditseretes vetélkedést támaszt, azokat nyelvünkben utólérhetni, ollyan szóknak és szóllásoknak keresésére és találására kénszerít, mellyek alkalmasok mind azt valamit gondolunk és érzünk kifejezni. 'S épen ebben áll a' stylusnak igaz tökélletessége. Minden kifejezések, képek, és minden könyvszerző, képíró; ki mestersége tzélját eléri, ha müvével az originálnak minden kellemeit 's igaz mivoltát közölni tudja.

A' fordítás oskola gyanánt szolgál ha szókkal akarunk festeni. Kéntelenek lévén anyai nyelvünk' egész szökrényét kifürkészni, hogy benne ollyan szókat és szóllásokat találhassunk, mellyek a' más nyelvbéliek' egész erejét kitegyék, végre ollyan fiókra akadunk, hol az a' mit keresünk el van rejtve. Ez által ollyan kintseket fedezünk fel a' nyelvben, mellyek eddig előttünk esmeretlenek voltak; 's elménk egy szerentsés termékenységre tesz szert; számtalan egyenlő vagy tsak nem egyenlő jelentésü kifejezésekkel esmerkedvén meg, mellyek a' beszédben a' bőséggel a' külömbféleséget párositják. Egyszersmind pedig, a' mi még fontosabb, reá szokunk megválasztani az igazán egyenlő jelentésü szókat azoktól, mellyek nem tökélletesen egyenlő jelentésüek: 's igy leszünk lassan-

ként eléggé ügyesek a' tulajdonképp való 's helyes kifejezéseket megszeretni 's a' kevesebbé hathatósaktól megkülömböztetni a' hathatósabbakat 's ollyanokat, mellyek gondolatainknak nem tsak több világosságot hanem több erőt 's több kellemet is adnak.

Sup. Kis János.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás, öszvehasonlítva a' T. T. Kováts Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal.

(Folytatás.)

Analysis: széjjel bontás (bontás is elég, analytice bontólag. Rec.)

Anaspadiaeus: Felülhugyozó, máskép föntpösölőnek v. fönthugyónak is lehetne mondani. Rec.

Anastomosis: Egybenyílás, összenyílás. (Rec. szerint, hogy külömbféle szavakkal ne élne, a' mi a' tanúlóknak nehezséget okoz, általánosan öszvenyílás).

Anatomia: Bontzolás, *ανατομη*, et *ανατομια*, dissectio, praecipue corporis humani.—Jegyzék: Anatomia, hoc nomen sola antiqui usus praescriptione se tuetur: (;) alias rectius, ubi tota disciplina significari debet, diceres

anatomica, ut subaudiatur doctrina(;) ubi actus dissecandi denotandus est, anatome, id est dissectio, melius quadrat. Mintha bizony az Anatomica az Anatomiánál jobb volna; ha valaki olly szorosan akarja venni a' dolgot, hozzá teheti p. o. scientia, v. ars v. praxis anatomica, a' Bonczolásnak (vagy hogy is kell már máskép nevezni) mind ezen három részét a' genericum szó Anatomia jobban kiteszi még is mint az Anatomica, mellyel ámbár értődik Doctrina, nem élhetünk olly csinosan, kérjük tehát T. R. Urat, hogy ezen régi meglehetős szót hagyja meg, és más selejtesebbel, soha se cserélje ki. — És így látni való, hogy az Anatomia szó a' mái (jobb lenne mai, mert nem mondják má, hanem ma) értelemben, melly szerént azon a' bontzolás mesterségét akarják érteni, visszaélés; szintúgy, mint, (nem szükség itt a' comma) a' botania, (itt sem kell comma) szó, midőn azon a' fűvészes mesterséget akarják érteni. Rec. azt gondolja, hogy a' bonczolást még jobban kifejezi, mint az anatomica, melly szónak semmi világos értelme nincs). — Ezt a' szót pedig bontzolás nem szabad c. betüvel illyen képen, bonczolás, írni; mert bontzolás e'től a' gyökér szótól, (ezen két szavat kellett volna már öszveírni, mellyek egymás mellett maradnak minden környülállások közt) bont, jö, azonban boncz, bonczok: Monile, Halszierde, Párizpápai. Nyaki ékesség. Sz. Sándor. (Hihető az, hogy a' Rec. az, kire T. R Urnak ezen észrevétele intéztetik, mert a' többek közt ő írja a' bonczolást c-vel. Hanem a'ra csak azt mondja a' Rec. hogy nem ok nélkül tette. A' Rec. úgy hiszi, hogy bont nem gyökér, hanem származott szó, és pedig ebből bom

mellyből a' b o m-ol is származik. Bom-ból lett tehát b o m-at, összehuzva b o m t, könnyebb kimondással bont. A' bom gyökérben tehát nincs meg a' t, 's b o n c z o l az a c z diminutivumtól származhatott illyképen b o m a c z o l, bomczol, végre: bonczol; így lett a' r o m-ból is rom-at, romt, ront; 's az a c s diminutivummal rom-acs-ol, rom-csol, roncsol. Rec. még messzibre megy, és noha szereti az eredetiséget, az etymologiát mindennek eleibe teszi, még is némelly tulajdon dolgoknak kifejezése végett eltér az eredetiségtől; így p. o. ő az egésséget nem írja egészségnek, ámbátor tudja, hogy az egésség egészségből jött, mert más az egészség Integritas, és más az egésség sanitas, nem is hagyja sehogy sem helyben, ha a' sanitast a' magyar írók a' többi közt T. Kováts Úr is egészségnek írják.

A n a t o m i c a: B o n t z o l ó m e s t e r s é g, B o n t z o l ó s á g. *ανατομικη* s u b i n t e l l i g e, *τεχη* a r s a n a t o m i c a, a r s m e m b r a i n c i d e n d i, (Itt lehet már látni az újításnak inconsequentiájit, T. K. Úrnak munkájában többször előfordúl ezen szó Anatomica, már most soha se tudjuk Doctrinat, v. ars-ot értsünk e alatta. — Ezen szó ellen Bontzolóság Rec. kifogása van azon okból, hogy ő az activum verbumok tág országából egyet sem ösmér, mellynek participium praesenséből a' ság-ot v. ség-et hozzá tévén substantivum származnék, és valóban a' bontzolóság is visszatetszik a' magyar fülnek, megsérti azt).

A n a t o m i c u s (m a l e a n a t o m u s): B o n t z o l ó. (Rec. úgy tudja, hogy anatomicus adjectivum, és a'nyit tesz bonczolási; hát e' volna e jobb a' bonczoló kitételére az Anatomusnul? hoc quidem Judaeus credat Apella. Aztán meg, hát a' Galenus Gyökérkeresőit miért hívták Rhi-

zotomusoknak, kiket T. K. Úr szerint szinte Rhizotomicusoknak kellett volna nevezni. l. Sprengel Pragm. Geschichte (B. 51 l.)

Anatomica (non anatomia) pathologica: Betegség — Kórságtudomány i. bontzoló mesterség, v. bontzolóság. (Ugyan rútúl jöne ki, ha ezen tudományt deákúl többen is Anatomica pathologica, mind csupa icá-nak neveznék. — Rec. ezen tudományt magyarúl Kórtudományos Bonczolásnak nevezi, melly T. K. Úr szavánál csak 13 betüvel rövidebb.

Androgynus: Férjfihímeme. Rec. azt gondolja, ne hogy két más — egymás mellé essék, jó lett volna a' férjfiból adjectivumot csinálván, azt az egyébb két gyöktől elválasztani, férjfiúi hímeme.

Androgyna: Aszszonyhimeme. (szinte-asszonyi hímeme) a' him nem rövid, a' fölebb való szóban se volt az.

Angiologia: Edénytudomány. Rec. szerint Edénytanítmány.

Angulus: Szeglet, szeg. (Rec. munkájában ezen két szónak külömböző értelmet adott; a' szeglet-angulus, szeg-angulus corporeus; mivel közönségesen szokták mondani: az asztal szegibe ütni a' fejét; az asztal szège pedig csak ugyan angulus corporeus, mert azon, e'nek természete szerint, három hosszak (lineak) jönek öszve; még e'től elegendőkép meg lehet a' szöget-clavus külömböztetni, főkép a' magyar fül, melly az ö-t az é-től megtudja külömböztetni, a' magyar száj pedig hibátlanúl kimondani.

Angulus corporeus: Test szeglete. Ha már T. Kováts Úr a' deákból fordította ezen szót, tehát vigyázott volna a'ra hogy a' deák se mondja angulus corporis, hanem corporeus; és így testi

szegletnek, vagy még rövidebben testszegletnek kellett volna mondani; hiszen a' testnek vannak valóságos nem testi, hanem superficialis szegletei is, tehát ezen terminussal ezeket amazokkal könnyen öszve lehetne zavarni; köztök pedig nagy a' külömbség; mert e'nél két szárak, amannál pedig, mint mondánk, három hosszak ütödnek öszve.

Angulus frontalis: Homlok szeglete. Rec. szerint egy betüvel rövidebb, egy kis hézaggal kurtább-homlokszeglet, és még is szint ollyan jó; még talán jobb, mert ezen szeglet nem a' homlok csonté, hanem a' falcsonté, csak azért neveztetik angulus frontalisnak, mert a' falcsonthoz ütödik.

Angulus mastoideus: Csecsded, szeglete: (csecsded mellé oda lehetett volna a' processust is tenni magyarúl).

Angulus maxillae inferioris: Alsó állkapcza szeglete. Rec. csak egy állkapczát v. állkapcsot ösmer, a' fölsöt csak simpliciter fölsö állcsontnak kell nevezni, csak állcsontnak is lehetne mondani, hanem e genericum nomen mind a' fölsö mind az alsó állcontot foglalja magában; a' magyar ugyan úgy látszik, hogy csak a' fölsöt nevezte állnak, mivel áll, nem mozog; az alsót, melly a' fölsöbe jár pedig e'nek kapcsának t. i. állkapczának nevezte, tehát valamint az alsót simpliciter áll-nak nem lehet mondani, úgy a' fölsöt se lehet állkapczának nevezni.

Angulus occipitalis: Szirt, v. Búb szeglete. Szirt: Occiput. Das Hintertheil des Haupts. Párizp. innét köszirt (furcsa consequentia: mivel az occiputot szirtnek nevezik, tehát azért nevezik a' petrát köszirtnek; a' Rec. ezen egész enthymemat megfordítja, és

azt állítja ha közönségesen a' petrat szirtnek hívják, (már pedig azt nem csak köszirtnek, hanem simpliciter szirtnek is nevezik), akor az occiputot nem ok nélkül nevezi a' köznép nyakszirtnek.) Nyakszirt: Búb, Gibbus, Tuber. Ein Höcker, Buckel. Párizp. Búb: Cirrus avium, Crista, v. vitta turrita mulierum. Sándor. — Köz beszédben mondják: A' búbján ütötte meg. In occipite percussit. (Tehát az occiputot Búbnak is lehet nevezni, és miért? mert nem tudom micsoda Provinciában egy ellenkező proverbium szerint a' búb occiputot tesz; igen ám de mit mond Sándor és Parizp. amaz a' madarak éristajat nevezi búbnak, pedig a' csak ugyan messze esik az occiputtól, és ha azon feküdnék is, mást tenne, mert a' búb nem csontból, hanem tollból, v. húsból áll. Talán azért kell e búbnak nevezni, mert Parizp. után Gibbus vagy Tubert tesz; úgy de mennyi, Gibbus és Tuber van, mellyek még sem occiputok. Kitetszik e'ből hogy a' búb megvetni való szó; a' szirt ugyan jobb, de tanácsos az ultima differentiát hozzá tenni, t. i. a' nyakat, azért mert ezen szirt a' nyakon fölül emelkedik föl, és mivel a' köznép ezen nem megvetendő névvel él.

Angulus oris: szájszeglete. (Szájszeglet Rec. szerint.)

Angulus sphenoidalis: Ékded szeglete. Rec Ikszeglet.

Annuli tracheae: Gége gyürüi. (Gyürő-nek eredetét nem tudván jól. Rec gyürönek írá; ha gyürő ettől a' szótól jő-gyürni, akor T. K Urnak igazsága van, és ollyan forma szó mint seprő helyett seprü. Rec. azonban kételkedik benne, mert gyürni, gyömörni, a'nyit tesz,

mint valamelly dolgot minden regula ellen öszve vissza hajtogatni, a' gyürő pedig igen is regulásan t. i. a' körnek idomja szerint tétetik öszve.) Az ezen articulushoz mellékelt jegyzékben szóragasztó és szócsa. egymás után kétszer fordúl elő Rec. figyelmessé akar tenni másokat is, hogy valamint a' deáknak et és que-je van, úgy a' magyarnak is van és — se, és meg-je; p. o Péter és Pál, vagy Péter meg Pál. — Az ezen jegyzékben lévő szóra, melly a' tracheának synonymuma: Aspera arteria. Ha a' magyar az Arteriát nem a' görög nyelvből mint inkább a' dolognak természetéből készíti, akor az Arteria-hoz nem szükség a' darabost hozzá tenni, és még is Trachea marad; az arteriat egyenesen fordítván magyarra légtartyúnak v. légérnek lehetne nevezni és valóban a' Tracheának e' volna legjobb elnevezése. A' midőn fölebb az Arteriat levegőtartyúnak nevezné Rec. két dolog jutott eszébe 1-ször vallyon tarattyú, (vagy másképp tsoroszlya, Vomer) nem olly szó e, mint tartyú, illyen lehet a' sikojtótúl eredő sikojtú is. 2-szor Hát ha ezen szót tár, nem tárnak hanem tarnak kellene inkább mondani, a'nál is inkább hogy a' tár nem igen szokott tár (patulus) lenni, csak hogy revera incidet in scyllam, qui vult vitare charybdim, így a' tár-ral patulus jő öszve, amugy pedig tarral depilis glaber-rel; ezek a' szavak valóban pénztár, pénztartó hely, könyvtár könyvtartó hely, fegyvertár, fegyvertartó hely a' tárnak a' tartanival egy eredetére mutatnak, és így vagy a' tárt kellene tarnak mondani, vagy a' tartani-t kellene tártani kiejteni. — Egyébbként Rec. munkájában ezen részeket a' majd megmondandó ok végett Gögsip gyürői-nek nevezé.

Annulus abdominalis Has gyürője. Rec. Hasgyürő.

Annulus fossae ovalis cordis: Szív monyorú-kerek gödre gyürője. 1-ször a' midőn két genitivus egymás mellé esik a' másodikot nyilván ki kell tenni; sem a' nem jó, ha mind a' kettő apostrophisaltatik, sem az ha mind a' kettő nyilván kitétetik; p. o. e' jelen való esetben: szív' monyorú kerek gödre' gyürője. (nem jó) szívnek monyorú-kerek gödrének gyürője (rosszabb) szív monyorú-kerek gödrének gyürője (legjobb és csak egyedül jó). 2-szor T. K. Ur ugyan ezen a' lapon fölebb a' gyürőt gyürünek, itt pedig már gyürönek írja; vajha más iróink arra törekednének, hogy ugyan azon szavakat sokszor két, három, és többfélekép ne írnák! Monyorú-kerek. Régiszó ovatus ovalis, ovo similis. Sándor. Van illyen nevü Mezőváros is Vas Vármegyében, a' miről írja magát a' Gróf Erdödy Nemzetség. (Rec. mind a' mellett is hogy T. K. Ur Sándor auctoritássára, és a' nevezett Mezö-városra provocál, azt véli, hogy monyorú, melly magában igen törvényszeres szó, és a' miért, hogy emlékezetünkbe hozá T. K. Ur nagy köszönettel tartozunk, már maga magában is kiteszi az a' figura ovalist, és a' hozzá adott kerek, csak pleonasmus; hiszen van elég illy orú-ba menő adjectivumaink p. o. szomorú, szigorú; a' mony pedig tudtunkra adja; hogy a' monyorú szó valamit a' tojáshoz hasonlót tesz. — Rec. Szív petárkának gyürője. — T. K. Ur szerint ezen részt „szív monyorú árkának gyürője" kellene nevezni.

Annulus tympani: Dob gyüröje. Rec. Dobgyürő.

Ansa: Fogantyú, Fogantó: Fogantyú: Ansa. Sándor. Fogantó: Ansa. Párizp. Fogantyú mikép származik a' fogantótúl, fölebb említettük. Fogantó, fogantani, pedig

olly szó mint tapintani, taszintani; melly nemü szavaknak etymologiáját alabb fogjuk látni. — Rec. ezen szót a' németből Schlinge hurok, fordítani jobbnak vélte, mert ezen nevezet a' dolog természetével jobban öszvejö, a' fogantyú pedig Manubriumot is tesz, a' pedig az Anatomiában külömbözik az ansától.

Anthelix: Másodkarima T. K. Ur talán azt véli, hogy mivel a' második-tól az ik-et eldobja, azért a' megszünik adjectivumnak lenni, és aztán eggyé lehet a' karimával? de hogy ezt nem gondolja T. K Ur azonnal bebizonyitja, mert a' következendö szót: Másodikkarima, mellyek valóságosan két megválasztandó szók, öszveírta. Rec. ezen nevet a' német Saum-ból vette, és e'nek következésében ezen részt belsö szegélynek (L. Márton Lexicon) nevezte. T. K. Úré szinte jó, de talán ez sem rossz.

Anthropologia: Embertudomány.

Anthropotomia: (ezt is jobb lett volna már Anthropotomica-nak nevezni, hiszen ez ugyan az a' maga nemében, a' mi az Anatomia a' magáéban) Emberbontzolás. Rec. is úgy.

Antibrachium: Kézszár, Kéznyel. (Erdélyben) Kézszárat Rec. nem hagyja helyben; a' szár-szót-Crus már csak ugyan az alsó végtagokra kell hagyni; A' kéznyel, a' mivel az Erdélyiek élnek, és a' mit Rec. nem tudott, jobb, és synonymumnak meg is lehet tartani; mert az antibrachium ollyan valami a' kézhöz képest, mint a' kapához képest a' nyel, vagy is kapanyel, tehát lehet mondani kéznyelet is; azonban Rec. jobban rendszerésnek gondolja a' brachium és antibrachiumot öszve véve in genere karnak, in specie pedig a'nak fölsö részét fölkarnak, az alsót pedig alkarnak nevezni. — De miért épen alkarnak? hiszen a' deák antibrachiumnak a' né-

met pedig Vorderarmnak, az az előkarnak nevezik? azért, mert a' Boncztudomány a' fölső végtagokat függélyes állapotban írja le, és igy könnyebb őket fölfogni, mivel ezen irányban egyik a' másikához képest az egyik a' fölső, a' másik pedig alsó kar.

Antitragus Ellenbak. Rec. Ellenczáp. — l. e szóról alább.

Anthrum Highmori: Highmor Barlangja. Rec. szerint is úgy.

Anus: Alfel, Segg. Ugy rémlik Rec. előtt mintha az alfelnek nagyobb territeriuma volna, és a'nyit tenne körül belöl-nates, e're nézve az anus kifejezésére egyedül csak a' segg maradna.

Apertura externa aquaeductus vestibuli: Tornácz vizcsatornája külső nyilása. Ad vocem vízcsatorna; itt már oda tette T. K. Ur az ultima differentiát is t. i. vizcsatorna, nem ugy mint fölebb. l. Aditus ad aquaeductum Sylvii; de mind e mellett is jobb az egy eredeti szó a' kettőnél, a' millyen a' Rec. Zsilibje. 2-szor itt is jobb lett volna. Tornácz vízcsatornájának (nem pedig nak nélkül, l. Annulus fossae ovalis.) Rec. szerint: Tornácz zsilibjének külső nyilása.

Apertura interna canalis Fallopii. —Fallop csatornájának (itt a' második genit formativumát még is oda tette T. K. Ur nem úgy mint fölebb) belső nyilása. (Ez a' legelsőbb szó, mellyben T. K. Ur és Rec. öszvejöttek.

Aperturae pelvis: Medencze nyilásai. (Itt is öszvejött Rec. T. K. Urral.)

Apex cordis. Sziv hegye. Megegyez Recensensével.

Apex nasi: Orrczimpája. Hiszen nem csak a' hegyét hívja a' Magyar Orrczimpának; hanem az egész porczos részit az orrnak; aztán meg némelly állatoknak p. o. a' lónak, juhnak, disznónak nincs is orr-hegyök, még is van czimpájok; tehát itt is csak hegy az apex nem pedig czimpa.

Aponeurosis: In ατο ból, ből. νεῦρον, ideg. A'nyit tenne mint idegből való. Mert úgy látszik, mintha az inashús (musculus) egészen idegből állana: (Az inas húst soha senki se gondolta idegnek lenni; no bizony sokat tudhatott az az anatomiához! hamarább megengedi Rec. hogy az inat gondolták idegnek mivel mindkettő hengeres és fehéres) aponeurosisnak pedig a' musculusoknak farkokat vagy végeket nevezik, (bizony nem azt; mondjon csak egy Auctort is a' szerző, ki a' musculusnak farkát aponeurosisnak nevezte:) a' mit más képen tendónak hínak. Ezt már megengedi Rec. sött igen is úgy van; csak hogy nem minden izom végződik innal. Ezen az okon hijja a' Magyar is igen jól a' musculust inashúsnak. Ha pedig nem minden izom végződik innal, és ha in nélkül való musculusok is vannak, a'kor nem igen lehet őket inas húsoknak nevezni (Rec. azt állítja, hogy aponeurosist semmi esetre nem lehet innak nevezni; mert az in-tendo más, és más az aponeurosis is, már pedig két dolgot egy névvel nem lehet czímelni; azonban szeretné Rec. még is azon zavaros szerzőt ösmérni, ki az aponeurosist a' tendoval öszvezagyválja. — Jegyz. In, Magyar szó, Görögül (itt nem kellene a' görögöt nagy betüvel írni, mert adjectivi adverbium:) is ἴν, fibra, fibra. (Itt látja Rec. árnyékát a' görögből való etymologizalásnak; és

ámbátor nem egyenesen teszi is ki az inat, argumentumúl szolgálhatna még is, ha valaki a' nervust innak akarná nevezni; a' mint némelyek akarják.

Apophysis: Ránövés. Lásd, Ala processus pterygoidei, alatt. (Igen ám, de itt T. Kováts Ur nem consequens, mert apophysist vagy másképp processust ottan kinövésnek mondotta, a' mi jobb is volt a' ránövésnél. — Apophysis Rec. szerint nyújtvány. L. az ala proc. pteryg. fölhozott jegyzést.

Apparatus ligamentosus: Mócsingos készület. A' mócsingot majd meglátjuk alább jó e vagy rossz. — Rec. szerint: Szálagos készület.

Apparatus ligamentosus sinus tarsi: Boka öble (jobb lett volna Boka öblének) mócsingos készsége. (majd meglássuk alább ha Boka jó e a' Tarsus-nak kitételére; itt azonban csak azt sajnálja Rec. hogy T. K. Ur csak két sorban se maradhat állandó, a' fölebbik szó kitetelénél az Apparatust készületnek mondá, e'nél pedig már készségnek; hiszen készség inkább annyit tesz, mint németül Fertigkeit. v. deákul körül belöl Dexteritas.

Appendices epiploicae: Takaróháj tóldalékjai. — Rec. Párizpban. nem csepleszt, hanem kimaradván az s tsepleznek találta; és azt véli, hogy meglévén ezen eredeti szavunk, a' minek soknál jobban örülhetünk, nem igen van szükségünk az e'nél sokkal alávalóbb, takaró hájra, a'nál is inkább hogy az nem a'nyira takarja, mint inkább öszvetartja a' beleket. (Rec. ezen szót csepleztoldalékok-nak nevezi.)

Aquaeductus cochleae: Csiga csatornája. (Rec. Cochleat csiga helyett Földy után Kagylónak nevezte, szerint-e tehát: Kagyló zsilibje.

Aquaeductus Cotunni: Cotunn csatornája. (Rec. szerint: Cotunn zsilíbje.)

Aquaeductus Fallopii. Fallop csatornája. (Rec. szerint: Fallop zsilíbje.)

Aquaeductus Sylvii: Sylvius csatornája. Aquaeductus vestibuli: Tornácz csatornája. (Rec. után Sylvius és tornácz zsilibje; ki egyszersmind ezen aquaeductus szavaknál sajnálja, hogy T. K. Ur, ha már tulajdon egyes szóval t. i. Zsilíbbel nem akart élni, az ultima differentiát t. i. a' vizet elhagyta, a'nál is inkább, hogy már a'val fölebb élt. l. Apertura externa aquaeductus vestibuli.

Aquula acustica: Hallás vizecskéje. Rec. szerint rövidebben Hallvizecs.

Aquula Cotunni: Cotunn vizecskéje. (Rec. diminutivuma szerint: Cotunn vizecse.)

Arachnoidea: Pokhálóded. (Rec. a' hálló szót két l—lel szereti írni; 1-ször mert úgy ejtik ki, 2-szor hogy megkülömböztessen a' háló-tul dormiendo cubans-tól. — A' ded, formativum lévén, a' vocalisok szerint hajtogatódik, kellene tehát Pókhállódad; ezen kivül a' dad el is maradhat; és igy Rec. után neveztetik Pókhállókérnek.

Arbor vitae: Élet fája, Életfa. Rec. szerint éppen így.

Arcus aortae: Pating íja. Aorta, αορτή — Dicta videtur quasi αορτηρ, lorum (,) ex quo pera vel gladius dependet: quia cor pari ratione suspensum ab arcu hujus vasis videtur. Lex. Blancard. αορτηρ; Lorum seu funis, quo ensis, clypeus, aut pera appenditur. Lex. Schrev. Scap. Gesn. Pating: Vinculum lorum. Achselrieme. Párizp. Dict. Patying. Sándor Tolda-

lék a' Szókönyv. Pating, v. Patying: A' gazdaságban teszi azt a' gúzst, vagy lánczot, a' melly által függ az eke a' talyigáról. Nyelvünkben ezen szó kitételére semmi nyomdokot nem találván, mind T. K. Ur, mind Rec. a' görög nyelven ugyan azon gyökérhöz folyamodtak ugyan, de az áttételben legalább külsőképp egymástól igen messze távoztak; ámbár a' dolognak mivoltát tekintvén még sincsenek egymástól olly távul. Rec. függérnek, vagy is függesztő v. függő érnek nevezi, melly egy részről függeszti ugyan a' szívet, a' többi nagy edényekkel egyetemben, és igy függesztő kötőlék helyett szolgál; de más részről t. i. a' névtelen, meg a' balkulcsalatti üterektől, és a' bal fejértől függ. T. K. Ur az aorta kitételére a' kötőlékeknek egy tulajdon faját t. i. a' patingot, v. patyingot választá, és igy azt pating verő érnek mondá; Rec. nem egészen idegenkednék ezen névtől, ha a' patingban az in szó elő nem jőne; az in is más, és az ér is más lévén, ha patár, v. patér volna, vajmi örülne neki Rec; ki is igen szeretné tudni, mit tesz a' pating szónak első syllabája a' pat; mert a'nak második syllabáját már jobban értené; ing, t. i. igy származik in, og, ing, inból származik az in-dúl, in-dit és az in-da is; e féle szavak még peng, pendül, pendit; cseng, csendül, csendit. ect. — Rec-nek fáj a' magyar nyelvben az is igen nagyon, hogy a' sentire érezni-vel tétetik ki, holott a' sensatiok nem az erek, hanem az idegek (nervusok) által vitetnek végbe, de már ez úgy a'nyira begyökeredzett nyelvünkben, hogy azt többé kiirtani nem lehet; az illy gyógyíthatatlan bajokon ne is aggodjunk tehát, csak azon iparkodjunk, hogy az e'félék nyelvünkbe ne szaporodjának, már pedig a' pating is ilyen forma volna.

Arcus atlantis: Gyámol íja. ατλας, gyám. Ez a' görög szó jö e'töl a' verb umtól, τλαω, vagy inkább ταλάω, sustineo, magamon tartom, emelem, gyámolítom. Gyám: Auxilium, Subsidium, Fulcrum. Sándor. Gyámfa: Fulcrum ligneum, Columna lignea. Idem. Gyámatya: Tutor. Magy. Tiszt. Irásm. Pauly. Gyámol: Sustentaculum. Párizp. Gyámoltalp: Anconiscus. Idem. Atlas, a' nyaknak elsö fergetyüje (vagy inkább forgatyúja,) a' melly eszközetlenül (Ezen szónak a'nyit kellene tenni, mint inmediate; de eszközetlenül, az az absque instrumento mást tesz mint inmediate. A' deákban t. i. directus — cte; indirectus — cte, inmediatus — te; mediatus — te; egyik a' másikával úgy a'nyira megegyeznek, hogy az elsö szóval a harmadik, a' másodikkal a' negyedik egy értelmü. Rec. a directus és inmediatus-t közvetetlen, közvetetlenül; az indirectust pedig és a' mediátust közbevetett, közbevetve, v. közbevetöleg szokta kimondani, nem tudván nem jobb e az eszközetlen félénél; lássa el egy harmadik Bíró.) a' fej alá tételék; így neveztetik, mert a' fejet tartani látszatik. De nem csak látszatik, hanem valósággal még pedig nem csak látólag hanem tapogatólag is úgy van. Rec. az Atlast Fejgyámnak nevezvén, ezen részt Fejgyám ívének mondja. — 1-ör a' mi a' Fejgyámot illeti, Rec. magának is úgy tetszik, hogy T. K. Ur gyámja, v. gyámolja a' fej oda nem tétele nélkül is megállhat; de hátha mind a' gyám és gyámolnál, mind pedig a' fejgyámnál még valami jobb is lehet; nézzük csak a' gyámolni értelmét, az a'nyit tesz mint fovere, protegere; nem pedig sustinere; már pedig az Atlas név e'töl szár-

mazik, tehát a' sustineo magyar szóból, nem pedig a' gyámolni-ból kellett volna azt csinálni. Sustineo magyarúl a'nyit tesz mint támasztani, támogatni; és valóban ezen csont a' fejet nem is a'nyira gyámolja, ápolja, mint inkább tartja, támasztja, támogatja; ezt ezeknek a' következésében, jobb lett volna ezen szavaknak a' gyökét t. i. a' tám-ot venni, és azt vagy magában hagyni, vagy fejtámnak mondani, vagy pedig talán támol - nak nevezni. Sött ha még ez sem tetszenék, vennök föl ezen szót: Adony, melly Révai szerint Fulcimen és Sustentatio-t tesz. (l. Antiqu. Lit. Hung. Jo. Nic. Révai. Pest. 1803. 85. l.) — 2-szor A' mi az ív-et illeti. Mind a' Rec. ív-e, mind pedig a' T. K. Ur íj-a jó; mert ugy találjuk azt a' könyvekben; csak hogy amaz a' declinálásban és compositumokban a' gyönge, ez pedig a' durva vocalist veszi magához; p. o. ív, ívnek, ívet. ívek, íveknek, íveket íves, ívelt. íj íjnak, íjat, íjak, íjaknak, íjakat, íjas, (íjász) íjalt.

Arcus faucium: Torkolat íja. Torkolat: Fauces, Ostium. Sándor. Rec. szerint Torok ívei. — Ezen szóról alább az Art. oesophagea-nál.

Arcus glossopalatinus. Nyelv-szájpadlás íja Rec. szerint: Nyelvínyív. Itt Rec. a' palatum kitételében távozik el T. K. Urtól, az a' kérdés kié az igazság? Jól tudja azt Rec. hogy sokan nevezik a' gingivát ínynek, de azt is tudja, hogy szokták mondani: nincs íne (vagy ínye) szerint, az az: non est ad palatum; honnan kitetszik, hogy palatum-ot is tesz az íny, mert a' gingiva érzékenytelen lévén tudta azt a' magyar, hogy az az ízlésnek nem fészke; de másodszor az ínyben is előjö az in, némelyek szerint meghúzva ín szó, már pedig az in alatt akár a' mint

némelyek akarják nervust, akár pedig tendót értsünk, egyik féle sem találkozik a' gingivában, vagyon pedig az ínyben. A' szájpadlás szó 1-ör öszve tett. 2-or nem is szép, és az öszvetételekben nem igen jól sül ki, p. o. a' jelenvaló szóban is Nyelv-szájpadlás íja, e'nél ha nem jobb is, de, legalább rövidebb 8 betűvel a' Rec. Nyelvínyív-e. A' gingiva kitételére úgy is megmarad még a' szinte jó foghús, a' mivel csak ugyan Rec. is él.

Arcus ossium pubis: Ágyék csont íja. Öl csont íja. Ágyék. A' hason alól lévő tájékot híjja így a' magyar, a' mit másként öl névvel is nevez p. o. Az ágyékom fáj. Öl ugyan az, a' mi az ágyék a' Magyar beszédben p. o. Az ölembe ült. Leszált az öle. És így az ágyék, vagy öl a'nyit teszen, mint az anatomicusoknál a pubes. T. K. Úr öszvezavarja deákban a pubest az ingvennel. Midőn a' magyar azt mondja: ágyékom fáj, a'kor majd a' hypogastriumra, majd a' lumbusra mutat, és így a'nyi jussa volt Rec. a' Lumbust nevezni ágyéknak, mint T. K. Úrnak lett volna az ingvent, de korán sem ám a' pubest nevezni; azonban meg van ám a' magyarban a' lágyék szó is, a' mi litera vocis Molliat tesz, Mollia pedig és ingven ugyan az a' deákban; tehát a' midőn az ingvent kelle nevezni, a'ra jó szót találunk a' lágyék-ban, az ágyék pedig megmarad a' Lumbus kitételére, a'nál is inkább mint hogy a' magyaroknak egy része praecise ezen részt nevezi ágyéknak, más része pedig mind a' lumbust, mind pedig az ingvent nevezi a'nak. Kitetszik innen még az is, hogy a' pubes kitételére más szót kell keresni. Rec. a' Pubest fan-nak nevezi, mert azt úgy nevezi a' magyar, még pedig nem rosszúl,

mert egy gyökü a' fonnival, a' fonás pedig valamelly szőrt, vagy akarmi mást tesz föl; e'nek a' következésében az arcus ossium pubis szerinte; Fancsontív, v. mivel csak arcus pubis-nek is mondják: Fanív.

Arcus pharyngopalatinus: Nyeldeklő és szájpadlás íja, φαρυγξ, υγγος, nyeldeklő. Nyeldeklő: Párizp. (a'zal a' külömbséggel, hogy Párizp. szerint a' Nyeldeklő-Epiglottist It. Faux (meglehet hogy inkább Pharynxot érte alatta) Gurgulio, Epiglottist tesz.) Németül, Schlund. A' Német kifejezés épen megegyezik a' Magyar nyeldeklő nevezettel. (Nem kételkedik Rec. hogy a' Magyar a' pharynxot akarja a'-nyeldeklő-vel kitenni, de azt a'kor is a' fölebb említett Regula szerint Nyeldeklü vagy még jobban Nyeldeklyünek kellene mondani, hogy magától a' Nyeldeklő embertől megkülömböztetnék. Rec. azonban ezen szó nem igen tetszvén, és őt kevessé hosszúnak is találván, helyette a' garat-ot vette föl, mind azért, hogy a' magyarnak meg van ezen proverbiuma föl-öntött a' garatra, mind pedig azért, hogy ezen rész a' malomban lévő garathoz legjobban hasonlít. Rec. ezen részt Garatinyív-nek nevezi.

Arcus plantaris Talp íja. Rec. szerint: Talpív.

Arcus superciliaris: Szemöldök íja. (Vala egy szerencsétlen magyar század, mellyben a' pleonasmust igen szeretvén, sok substantivumokhoz vagy a' suffixumokat, vagy a' pluralis formativumját oda toldottak, mellyeket most csak bajjal lehet már jóvá tenni, igy p. o. 1-ször oda vetett suffixumú szavak: atya, anya, bátya, öcse, huga 's a' t. aty, any, báty, öcs, hug helyett; v. még rövidebben, hogy a' valóságos suffixum elmaradjon, a'nak supplensét az y-t eldobván: at, an,

bát, öt, húg, (ezt nem lehetett a' suffixum supplense a' lágyitó y által elrontani, mert máskép húgy lett volna belőle) 2-szor odavetett pluralis formativumú szavak: köldök, törzsök, a' millyen csak ugyan szemöldök is, köld, v. inkább köd, törzs, szemöld, helyett. — A' magyar gyermekek e're még ma is igen hajlandók, így p. o. némelly vidékeken halhatni: emberekek, nadrágokok, kalapokok, húgájája 's a' t. hanem még eddig ezen utolsók közül, csak a' szemöldöktül bátorkodtak elvetni a' hajlandók a' pluralis formativumát és igy lett belőle szemöld; Rec. ének következésében ezen részt szemöldív-nek nevezte. — De talán a' szemöld helyett szemöv, vagy szemör jobb lett volna.

Arcus veli palatini: Szájpadlás vitorla íve. Rec. szerint: Inyvitorla íve.

Arcus ventriculi: Gyomor, v. Bendő (Ezen szavat a' Veterinariusoknak kell hagyni, mellyre nagy szükségök vagyon, mert így Zúzának is lehetett volna mondani vagy Begynek) íja. Rec. szerint Gyomorív.

Arcus vertebrae: Fergetyü (igazán Forgatyú) vagy Pereszlen íja. Sajnálni lehet T. K. Urat, hogy mind a' mellett is; hogy ezen szótárhoz való elöszavában a'val dicsekedik, hogy nyelvünkben egy tudományra sem talált a'nyi müszavakat, mint az Anatomicára, és a' gerincz-re, megcsigolyára még sem akadt reá, vagy talán azt gondolja, hogy gerincz nem vertebrá-t tesz? de hogy nem, hiszen mondja a' Magyar, a' nyakam gerinczei fájnak; à' mi ha úgy van, nem volt szükség a' nem igen derék deák vertebrához folyamodni, hogy áttétessék magyarra, hiszen egy vertebra se fordúl csak egyet sem, a'nál kevesbé forog; a' legnagyobb forgású atlas is alig tudja a' körnek egy harmad részet leírni; és valóban ha a' deák

szó még oly jó volna is, ha tulajdon szavunk vagyon, még sem szabad a'hoz folyamodni az átfordításért. — Rec. szerint ezen rész Gerinczívnek mondatik.

Arcus volares: Tereny íjai Tereny: Palma. — Ez a' szó a' szótárokban igy találtatik: Tereny. Nem igaz mert Parizp. mind a' deák-magyar Lex. a' Palma név, alatt, mind pedig a' Magyar-deákban tenyér áll) Rec. szerint ezen részek Tenyérbeli íveknek mondatnak.

Arcus zygomaticus: Jármos vagy jármi íj. Rec. szerint: Járomív.

Areola mammae: Csecs udvarkája. Rec. szerint: Csecsbimbó udvarcsája.

Ars anatomica. Bontzolás mesterség. Bontzolóság. Rec. szerint: Boncmesterség.

Arteria verőér. Tehát mind Rec. mind pedig T. K. Ur (Racz Prof Ur után) elhagyván a' görög arteria nevet, melly szerint ezen részt légérnek, v. légtartónak, légtartyúnak kellett volna nevezni, a' némethöz: t. i. Schlagaderhöz folyamodtak, a'zal a' külömbséggel hogy Rec. ütérnek, emezek pedig verőérnek nevezték. Kinek van igazsága? Az átfordítandó szó schlagen, nem verni, mert ezt Nemet prügeln-nek mondja, hanem, ütni tesz, tehát e'nek a' következésében a Schlagader-ütér, a' verőér-Prügelader. Az ütérrel még az a' jó is van öszvekötve, hogy rövidebb és egy szóvá lehetett, venni, de a' verni-nek gyökét nem lehetett veszedelem nélkül venni; mint az ütérnek a' gyökét: mert verér: arteria, a' vértől: vena nem messze esvén, egy hibázó vagy oda tett accentus, könnyen átváltoztathatná egyiket a'masikává.

Art. acromialis: Vállhegy verőere. Rec. szerint: Vállcsúcsütér. —

Art. alveolaris: Válucska verőere. Rec. szerint: Mederütér.

Art. angularis: Szeglet verőere. Rec. szerint: Szegletütér. —

Art. anonyma. Nevetlen verőér. Rec. szerint: Névtelen ütér. — — (A' Nevetlen és Névtelen között az a' külömbség hogy amaz az adjectivumból van készítve: Neves, nevetlen; emez pedig a' substantivumtól Név, névtelen; egyebbként mind a' kettő jó, és egyre lehet így élni, az egy egyenes: rectus directus, és egyenlő: aequalis kivévén, mert a'nak contrariuma egyenetlen, non rectus indirectus, emezé pedig egyenletlen: inaequalis, melly két szavaknak külömböző értelmök lévén, egyiket a' másikkal nem szabad fölcserélni.

Art. aorta: Pating verőér. Rec. szerint Függér (Rec. az arteriák és vénák kifejezésében az a' szokása van, a' lényeket nem akarván ok nélkül szaporitni, hogy azon ereket, mellyeknek druszáik nincsenek, elhagyván az üt, vagy vér-nevet, csak simpliciter az ér-t teszi az elöre járó szóhoz, igy p. o. a' Carotis-nak és aorta-nak nem lévén hasonló nevü venájik, Rec. simpliciter csak fejér-nek, és függérnek mondja, úgy hasonlóképen a' vena azygos-nak, a' vena basilicának nem levén drusza arteriája, emezt orszérnek, amazt pedig bokratlan érnek mondja. Balúl értette tehát T. Vörösmarty Úr Rec. munkáját midön azt mondja, hogy szérente ér vagy vérér: vena ugyan az légyen (l. e' f. e. Tud. Gyüjt. VII. Köt.) Korán sem, mert az ér genericum nomen, mind az arteriák mind a' vénák, mind a' lymphaticus edények erek, és egy értelmü az edénnyel. Fájlalni lehet, hogy Antecessoraink a' rosz értel-

mű német Blutader-höz folyamodván a' vénát vérérnek nevezték, mivel mind az arteriák, mind a' vénák vért foglalván magokban, vérerek; Rec. a' vérerek helyébe a' visszereket ajánlotta, azon okból, mert a' vért viszik a' szívhöz vissza; azonban, hogy szavaink a' természettel megegyezzenek a' mennyire csak lehet, még többet kell mernünk, és Rec. azt ajánlaná, ha még valaha egy Anátomia világot látna, hogy az Arteriákat viszereknek, az az a' vért elrendeltetésének helyeire víven, vivő ereknek, a' vénákat pedig hozereknek, az az azon helyekről viszahozó ereknek kellene mondani. A'kor az edényt helyette, az ér szolgálván ki lehetne küszöbölni, és a'kor a' vérér név mind az arteriákat, mind a' vénákat foglalhatna magában.

Art. appendicularis: Töldalék verőér. Rec. szerint Béltoldalékütér.

Art. articulares: Csiklók verőereik. Rec. szerint. Izbeli üterek.

Art. aspera. Gége. Rec. szerint Gögsip.

Art. auditiva; Hallás veröere. Rec. szerint: Hallütér.

Art. auricularis: Fül veröere. (Auris közönséges név, e'nek egy része az auricula; a' deák sem cseréli ki ezen két szót, tehát a' magyarnak sem szabad; Rec. külfülnek nevezi, melly névnek következésében ezen eret külfülütér-nek hívja.

Art. Axillaris: Hóni verőér, Hón veröere. Rec. Hónalyi ütér (T. K. Úr az axillát nevezi hón-nak. Rec. pedig a' hónt váll, humerus Synonymumának vette, mert miért mondaná a' magyar Hónaly, hónom alatt 's a' t. e' mind azt jelenti, hogy a' Hón fölebb van a'nak allyánál az az: az axillánál, fölebb pedig nincs egyébb mint a' váll, ergo hón-váll, avagy humerus).

Art. basilaris: Állapcsont verőere. Rec. szerint: Alapütér. T. K. Úr egy ide mellékelt jegyzékben azt mondja, hogy a' Basilare os; vagyis az alapcsont, az os sphenoideum, és os palati-ból áll, ez anatomicus hiba, hiszen az os basilare szorosan a' koponyához tartozik, és a' sphenoideum, meg occipitale os-ból áll, nem pedig a' palati os-ból, melly az ábrázat csontjaihoz számláltatik.

Art. brachialis: Kar verőere. Rec. Karütér.

Art. bronchiales: Gégécskék verőereik. Rec. szerint: Légcsőüterek.

Art. Carotides: Fej verőerek, Álom' verőerek. Rec. szerint: Fejerek. (Rec. a' verőt nem tartotta szükségesnek lenni, l. fölebb) itt csak a'ra akarja a' Publicumot figyelmetessé tenni, hogy mivel szerinte fejér Carotist nem pedig albus-t tesz, ezen utóbbikot mindég fehér-nek, nem pedig fejér-nek írja.

Art. Carotis cerebralis: Agy fej verőere. Rec. Agyi fejér.

A. carotis facialis: Abrázat fej verőere. Rec. Abrázati fejér.

Art. Centralis retinae: Hálóded közepe (közepének) verőere. Rec. szerint Idegrecze közepponti ütere. (Idegrecze, talán csak jobb a' Retina kitételére mint a' Hálóded).

Art. cerebelli: Agyacska verőere. Rec. Agyacsütér.

Art. cerebri profunda: Agy mély verőere. Rec. Agy mély ütere.

Art. cervicales: Nyakszirt verőerei. Tarkó verőerei. Cervix-nex mondatik a' nyaknak hátsó része, ugyan van e hát azon szirt? hogy mondhatja tehát azt T. K. nyakszirtnek, hiszen az az occiput, mert a' nyak fölött az occi-

puton emelkedik föl ezen szirt. — Rec. szerint ezen arteriák Tarkóüterek-nek mondatnak.

Art. ciliares: Szemszörded verőerek. Rec. szerint Súgárüterek. Rec. ezen ütérnek deák elnevezése (Cilium szemször) nem tetszvén, a' jobb értelmű némethöz Strahlen folyamodott, mert ezen részeknek valóban súgár idomjok vagyon.

Art. circumflexae. Körülteker-gödzött verőerek. Rec. szerint: körülvetett üterek.

Art. clitoridea: Peczek verőere. Rec. szerint Csiklütér. (A' Clitorist T. K. Úr peczek, a' Rec. pedig csiklónak nevezi, amaz egy proverbiumtól, emez pedig a' német Kitzler-rel egyezőleg, Kitzeln-től, a' mi csiklándani-t tesz Ha ezen rész hasonló e a' csatban, (nem csattban, a' mint T. K. Úr írja,) lévő peczekhöz, Rec. nem tudja, mert nem áll ám mindég: azért neki a' már több esztendőtizedektől óta minden orvosi könyvekben fölvett csikló a' peczeknél jobban tetszik. (Ezen részt T. K. Úr húsotskának mondja, pedig a' bizony nem hús, nem musculus, hanem rostos hártyával fedett rostos szövetekből álló barlangos lény.

Art. coccygea: Farcsík verőere. Rec. szerint Farcsikütér. (A' coccyx-t mind T. K. Úr mind Rec. farcsik-nak nevezi, csak hogy amaz a' csik-ot csíknak hosszún mondja; kié az igazság? Farcsik úgy látszik, hogy farcsuk-ból készült, mert szokták is mondani a' farcsuka, talán azért mert ezen csont csukja be a' fart, a' csuk pedig nem lévén hosszú, a' midőn csik-ke változik, a'kor sem lehet hosszú.

A. coeliaca: Has verőere. κοιλία, has, κοιλιακὸς, hasbeli. (Rec. ezen arteriát menyütérnek nevezi, melly kitétel hihető hogy sokaknak nem tetszik. Ezen ütér eredetiképen a' κολος-túl veszi származását, a' mi üröst, vagy üreget (cavus nem vacuus) jelent; innét nevezte a' görög és deák is a' mennyet coelumnak: minthogy ez egy véghetetlen nagy üreg; a' hasüreg az emberi testben hasonlókép a' legnagyobb üreg, tehát amazzal legjobban öszvehasonlíthathatik. Az emberi testben hogy az üreget menynek is nevezik, kitetszik ezen szóból menyülni, kificzamodni, luxari, a' mi a'nyit tesz, hogy egyik csont a' másik csont üregéből vagy is menyéből kicsusszan. T. Vörösmarty Úr Rec. ezen szava ellen azon kifogást tette, hogy a' meny-et coelum nem menynek egy n-nel, a' mi nurus-t tesz, hanem kettővel mennynek kellene írni; hihető, hogy nem tudta ő azt, hogy Rec. nem azon nagy mennytől, hanem az emberi testben előjövő menytől, melly a' menyülni-től származik, vette ezen szavát, valamint pedig ezen szót, nem írják mennyülni két n-nel, úgy a'nak gyökét sem vélte Rec. két n-nel írni. — Ezen gyökkel ki lehetne még tenni azon nyavalyát is, mellyet fluxus coeliacusnak neveznek, a'nál is inkább mivel maga a' menyülés is valamelly simaságot tesz föl, melly ezen betegséggel öszve van kötve, és így lehetne mondani ezen nyavalyát menyfolyásnak, hogy a' hassíkúlástól (Lienteria) megkülömböztessék. — T. K. Ur. Art caeliaca-nak Has verőerővel való kitétele igen közönséges, mivel a' hasban sok üterek vannak.

Art. Colica: üresbél verőere κῶλον, üresbél. Schrevel azt írja hogy ez a' szó κῶλον, e'ből, κατλον, üres; csinált-atott. (— De üres bél inkább Int. jejunumot tesz, a' honnan a' német szerint is a' Leerdarm nem a'

Colon-t, hanem a' Jejunumot jelenti. Rec. ezen szó miatt mindég nagy zavarodásban volt, úgy hogy a' hurka nevet csak kénteleuségből vette föl, a'nál jobbat nem ösmervén. Az Intestinumoknak több részei közül Rec. egyet sem hí hurkának, hanem mind bélnek, következőleg ezen nem épen szép szó colon-nak maradt meg, melly tehát az ö tágossága és bősége miatt per excellentiam mondatik a'nak, mintha a' bél többi részei nem is volnának hurkák. Hurka azonban a' húrnak lévén diminutivuma, ezen tekintetből a' Colon kitételére nem épen alkalmas. Rec. ezen arteriát hurkaütér-nek nevezi.

A. collaterales: Mellék verőerek. Rec. Mellékütérek.

A. communicantes: Közölő verőerek. Rec. Közlő ütérek.

A. coronariae: Szív verőerei. Nem tudja talan K. Ur hogy a' gyomornak (ventriculus) is vannak coronaria arteriaji, melly szerint őket szív verőereinek nem lehet nevezni) Korona verőerek (igen ám de Korona nem magyar szó) Rec. Koszorús ütereknek nevezi, de lehetett volna pártás ütereknek is mondani.

A. corporis callosi: Vastag börü test verőere. Rec. szer. kérges test ütere. (Tehát a' Callust nem tudná a' Magyar tulajdon névvel kitenni, és a' vastagbör periphrasishoz kéntelenitetnék folyamodni? ej de hogy nem! hát a' kéreg mit tesz? hiszen épen ez teszi a' vastag hört; a' vastag bör pedig kéreg.

A. cruralis: Lábszár verőere. (Az egész testben nem lévén több cruralis arteria, Rec. sem tartotta szükségesnek a' lábat hozzá tenni, hanem csak simpliciter mondotta: Szárütér.

A. cystica. Epehólyag verőere Rec. szerint: Hólyagütér.

Art. dentales. Fog verőerei. Rec. Fogütér.

Art. Dorsales: Hát verőerei: Rec. Háti üterek.

Art. epigastricae: Felhas verőerei. *επιγάστριον*, mintha mondanád a' has tetején való, a' melly a' mejjtől fogva a' köldökig van; vagy a' köldök felett való rész. (Nem jól; mert az Epigastrium nem ereszkedik egész a' köldökig.) Némellyek úgy híjjak mind azt a' húst (mért nem inkább tért, vagy tájékot) a' melly az utolsó bordáktól az ágyékig (Rec. szerint tehát a' pubesig. l. arcus ossium pubis) lenyúlik; (kik ezek az Auctorok? szeretné Rec. tudni, és volt e aztán ezeknek Mezo — és hypogastriumjok; ha volt, hova esett az, talán a' lábszárak közé?) mivel hogy (ez a' hogy elmaradhatott volna, Pleonasmus, a' Palóczok a' mivel-t hogy-ím-mel szokták máskép kitenni) a' hason fekszik. Régenten Epigastrium: Haseleje Haselő, Előhas. (de előhas, első terhességet nem pedig Epigastriumot tesz a' közönséges életben is, és l. Parizp. Előhasú: Primipara, die das erstemal schwnger ist) Ez a' hasnak elő részét tette, a' mellynek a' felső részét Hypochondriumnak; (Nem úgy, mert az Epigastrium fölosztatik a' közeprészre, melly a' szívgödör: scrobiculus cordis, és két oldalt a' két porczalyrészekre Hypochondrium.) a' közepét regio umblicalisnak (Mesogastrium, melly ismét az umbilicalis, iliaca, és lumbalis tájékokra osztatik) az alját Hypogastriumnak hítták *ἐπί*, rajta, *γαστηρ*, has. Ma Epigastrium: Felhas; a' mai osztály ként, Lásd, Regio epigastrica. Rec. ezen arteriát: Hasöflötti ütérnek mondja.

Ar. ethmoideae: Rostaded verőerei. Rec. Rostaüterek.

(Folytatása következik.)

B.) Külföldi Lieratura.

(Ausland.)

Mese a' két macskáról. A' hyperbolás előadás. Parabola Száditól.

Ezeket a' nevezett Újság 1828-diki 162 száma igy adja elő:

A' mint nem tagadhatni, hogy a' persák a' költői feltalálásban az indusokat el nem érik, ellenben igen birnak az előadásnak azon vakító tehetségével, melly által az indus elme együgyű műveit különös bájakkal ékesítve bocsátják ki képző kezeikből. A' legkisebb állat, mellyet meséikben felhoznak, olly nyelvet beszél melly egy királynak is becsületére válnék. Az egész természet megnyitja előttök képtárát, 's millyen természet! s' mint alakítva e' dús képzelődésü lelkekben. Azért főerejök a' virágzó előadás; (Ibaret-i-Rendsin) de literaturájok aknája olly termékeny, hogy a' ragyogó gyémántot szinte, mint az épület köveket napvilágra hozza, szintúgy a' levegőben, mint a' földön várakat építeni szereket szolgáltat. Találni beszédműveket, (Redewerk) mikben egy a' dagadozóval határos bujaság uralkodik, 's ismét másokat, mellyek a' nemes egyszerüség' példányáúl szolgálhatnak. Bizonyításúl a' két macska' meséjét közöljük, mellyből hihetőleg „várasi és falusi egerünk" származott.

„Volt egy öreg asszony a' hajdan' napjaiban; az egy gunyhóban élt, melly szükebb volt a' tudatlan lelkénél, és sötétebb, a' boldogtalannak

sírjánál. Az asszonynak nem volt egyéb társasága, mint egy macska. Ez a' szegény állat még csak nevéről sem ösmérte a' kenyeret, annál kevesebbé tudta, millyen az; mert a' képzelődés' tükre soha sem sugárolta vissza annak tüneményét, sem neve atyafi, vagy idegen szájából soha füleihez nem jutott. Elég volt, ha néha napján egérszagot érzett, vagy annak nyomait a' mezőn észrevette; ha pedig a' csillagok' kedvezése, vagy szerencsés történet egyet körmei közé juttatott, már akkor fölül volt minden boldogságon: A' koldusként, ki kincset talál, 's a' gyönyör' márványában, melly arczait pirítja, a' kiállott szükségről nem is emlékezik. Egy illy toron egy hétig vagy tovább is vendégeskedett, 's fel-fel kiáltott:

O Isten! hogy' vagyok? ébren volnék 's ez nem volna álom,
Hogy illy sanyarúság után ez üdvöm virágzott?

De mivel az öreg asszony' laka utóbb is mint előbb csak éhség-tanyája volt a' macskára nézve, szüntelen panaszkodott, 's mindenféle bolondos, és kalandori (abentheuerlich) planumokat koholt. Némelly nap ismét igen alá szállott, 's nagy erőlködéssel vonszolá fel magát a' háztetőre, midőn a' szomszéd ház' falán észrevett egy macskát, melly mintegy vad tigris mért léptekkel hágdált elé, 's úgy meg vala hússal terhelve, hogy alig tudta lábait emelni. A' banya' barátnéja annyira elámult kövér, 's jól nevelt külsején neme' egyikének, hogy a' következő beszédet intézte hozzá:

Olly úriásan lépsz: mondd honnan érkezel?
Honnan e' kedves tünemény?
Azt kellne vélni, a' Katai-kán asztalától.
És hogy jutál e' termet-és erőhöz?

Én a' Szultán asztalszedőnéje vagyok, felele amaz; minden reggel, mikor az asztalt megterítik, a' palotához megyek, 's mutatom ügyességemet, 's bátorságomat. A' jóféle sültek, és sütemények' bőségéből foglalok magamnak egy két kiválasztott falatot, avval hátra vonúlok, 's időmet a' jövő napig gyönyörűséges gondtalanságban töltöm el.

A' vén asszony macskája kiváná tudni, mi az a' jóféle sült, 's hogy' ízlik az a' sütemény? „A' mi engem illet", adá bús hangon hozzá, „életemben sem ettem, sem láttam egyebet, mint az öreg asszony zabderczéjét." Mosolyogva felele a' másik: mind inkább nehéz lesz téged a pókhálótól megkülönböztetnem. A' millyen vagy, az egész macska népet megpirítod. Bizony szégyenlenünk kell magunkat, ha kínképedet elömutatod.

Macska füled, 's macska növésed van ugyan,
De különben elég pókháló nemü vagy.

Meg kell látnod a' Szultán' palotáját, 's felséges húsos edényeket ízlened: bizonyosan betelik ismét a' bőr e' kiaszott csontok körül, egészen újjá fogsz születni; ki kell ezen láthatlanság kárpitja alól a' szemlélet' mezejére jönöd.

A' vén asszony' macskája esdekelve folyamodott a' másikhoz: o néném, így kiálta fel, avagy a' szomszédság' szent törvénye nem szabadít-e föl hozzád folyamodnom? Nem vagyunk-e vérség kötéleivel kötelezettek? mi tartóztatna, barátságod' jelét adnod, 's engem legközelebbi látogatásodkor, a' palotába vinned? talán kedvezésed után hőség ömöl rám, talán oltalmad alatt tisztességre, 's tekintetre jutok.

A' Szultán' asztalszedőnéje szivét megolvasztá ez a' patheticus beszéd. Megigérte új barátnéjának, hogy legelső alkalommal a' palotába fogja

kísérhetni. Emez, elragadtatván a' biztositáson, tüstént leszálla az erkélyről öregéhez, 's elbeszélte neki az egész történetet.

Édes barátném, monda ez, ne hagyd magadat a' világ' beszéde által, mellyet hallál, elcsábitatni; maradj csendes megelégedett szugolyunkban; mert a' gyönyör pohara revvel (Moder) van megtöltve, 's a' kivánság, 's remény' szeme csak a' sors' fonala, 's a' halál' tüje által záratik be.

Elégedettség! ez tesz boldogot,
Jegyezd meg ezt, sovár, világ' futója;
Nem tud, 's nem áldozik szerelmet istenének,
Ki sorsa ellen boszúsan morog.

De a' várt lakoma olly annyira megtelepült a' macska' képzelödésében, hogy a' vén asszony üdvös tanácsa be nem férkezhetett.

Ki a' makacsnak ád tanácsot, az szelet
Kalitba zár, és vízzel tölt szitát.

A' féléhen-holt macska tehát elbaktatott új ösmerőse' társaságában a' Szultán palotájához. De a' mint lenni szokott, hogy a' kapzsinak gondolatjai dugába dölnek, úgy, még minekelötte ez a' szegény pára megérkezék, ott is egy rendkivüles dolog adta elö magát, 's a' balcsillag úgy hozá magával, hogy az elhiúlt reménynek zavaros özönc az éretlen nagyravágyás lángjaiba omolt. Az eset ez vala: egy nappal előbb egész sereg macska táborozá körül a' vendégséget, 's olly zajgást teve, hogy a' vendégek igen megháborodának; ez okból parancsolá jövő napra a' Szultán, hogy néhány tatár íjászok lesben álljanak, 's minden macskát az elsö falatnál, mellyet eendő, megnyilazzanak. Az öreg asszony macskája e' parancsolat felöl nem volt tudósitval. A' pillanatban, hogy a' hús' gőze orrátba ütöt,

neki rohant, mint sas martalékának. De alig tette egy teliszáj' súlyát éhe' mérlegére, (Waagschale) hogy a' szív-hasító nyil által járta:

Sebes mellébŏl vérfolyam szakad
Halálos aggalommal fut, 's kiált:
Ha menten meghágy még csak most az ég,
Vén asszonyom' tanyája 's egerem
Elégedetté tesznek túl ezen.
Társúl a' méznek adva van fulánk:
Legjobb nekem mérsékes élelem."

Eddig a' mese. Annak a' bujálkodó, hyperbolicus irásmódnak, mellyet a' persák egy tüzes kanczához hasonlítanak, az izlet' müveiben nem annyira van divatja, mint a' hivatalos irományokban, oklevelekben, 's kivált a' czímadásokban. Itt már szinte nem találnak elegendŏ szót, és képeket, igen lélekismeretesen megtartván mindazáltal a' sort, mellyben a' méltóságok egymás után következnek. Ha a' király valamelly külsŏ fejedelemmel alkudozásba bocsátkozik, 's azt nevekkel tiszteli, különös ügyelet van arra, hogy az elsŏség övé maradjon. Igy a' Persia, 's Anglia között 1800-an kötött szerzŏdésben a' sach, „a' világ' menedéke; királyok' gyürüjében a' drága kŏ; Isten árnyékának árnya; Kosru, kinek nyerge a' hold, 's kengyele az újhold; A' mindenség' ura," 's a' t. ellenben az angol király szinte világ menedékének mondatik ugyan; de hatalmával alkalmasint a' tengerre szorítatik, mint „a' szerencse, 's diadal' hajóhadának horgonya (vasmacskája.)

Azonban valamint a' királyok, úgy az írók között sem mind valának e' túlság' kedvelŏi. Különösen Aga-Mohammed ellensége volt, hizelgŏ irnokinak kiáltani szokván bi-mezmum badbakht! a' dologra, gazok! ezen hibától megle-

hetősen tiszták jelesebb költőik is, 's néhánya történetiróiknak. Példáúl: semmi sem lehet egyszerűbb, mint Szádi' meséje a' jó társaság' gyümölcséről:

„Némelly nap fürdőben levén egy barátom illatozó agyag darabot ada kezembe. Vevém, 's így szólék hozzá: Ambra vagy Balzam vagy-e; mert illatod elbájol; az felele: én csupa megvetett agyag valék; de a' rózsa' társaságába jöttem, 's édes tulajdona társnémnak rám hárúlt; különben a' mint látszom, egy darab agyag volnék".

V.

III.

Különbféle'k.

1. Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő cs. k. Felsége méltóztatott: Nagyságos és Főtisztelendő Bodafalvai Palugyay Imre urat, Sz. Miklós' Gaczkai Apátját, a' Váczi Székes Egyház' Éneklő Kanonokját, eddig a' Tekintetes Királyi Tábla' Praelatusát, a' N. M. Magyar Kir. Helytartó Tanácshoz Tanácsossá—

Főtisztelendő Dercsik János urat, Esztergami Fő Székes Egyház' Kanonokát, Sz. Hittudomány' Doctorát, 's a' Pesti középponti Seminarium' Igazgatóját, a' Budai könyvvizsgálat' hivatalához egyházi könyvek' királyi Vizsgálójává — 's

Méltóságos Rajacsich József urat, Gomirjei Archimandritát, Dalmátországi nem egyesült Görög Püspökké — kinevezni; nem különben

Nagyságos Lenhossék Mihály urnak, a' N. M. Magyar kir. Helytartó Tanács' Tanácsosának 's Magyar ország' Főorvosának, arra, hogy a' Sz. Pétervári Orvos-seborvosi Akademia' 's Berlini Orvos-seborvosi Társaság' Diplomájikat elfogadhassa — engedelmet adni.

Tekintetes Tudós Rumy Károl György ur, Esztergamban Honi Törvény' Oktatója, ő Eminentziája a' Primás-herczeg és Kardinál mint Ns. Esztergam Vármegye' örökös Főispána által, azon Ns. Megye' Táblabirájává neveztetett.

—r—y

Tekintetes Vitézlő Kiss Károl urat, a' honi literatúrában buzgó részvétele 's soknemü érdemei által dicséretesen ismeretes irót, Márkus-és Batiszfalvai Baró Máriássy András Főhadvezéri Helytartó ő Méltósága Felhadnagyságra léptetni méltóztatott.

---

2. Kihalt Tudósok, és Irók.

Apilis' 12d. Pesten, meghalt Fáji Fáy Barnabás, Sz. István Apostoli Király' Jeles Rende' Lovagja, a' cs. k. Felség' Udvari Tanácsosa, 's T. N. Ungvár Vármegyé Főispána; 76d. évében.

—r—y.

---

3. Régiségek.

1.

Hogy Quiritum Bregetium, egykor nagy Római város, a' hol a' Praetorium Legionis I. Adjutricis feküdt, Antoniusnak utazó tábláji szerént O Szönyött, Rév Komárom' szomszédságában kerestessék, azért is bizvást lehet, mivel valóan annyi Római régiségek fedeztetnek ott fel időről időre, a' mennyi egy igen népes 's előkelő helyhez illő. Esmer a' Tudós Magyar világ Római pénzeket, sírköveket, koporsókat 's egyebeket, a' mik itten ásattak fel. Én utolszor 1821-ben voltam a' Földes uraságnak, Gróf Zichynek O Szönyi Angol kertében, 's láttam ottan egy nagy láda képű fejér márvány koporsót; láttam egy a' végre készültt fahajlékban felállított bálványt egész valóságos Római katona öltözetben. Láttam két Római Felirást is; az egyik követ a' kopás miatt nem jól olvashattam: a' másikról ez is középett ketté törött, ezt írtam le:

HEU SIMUL HIC NATA ET GENITRIX FUNCTAE-QUE SITAEQE

AC TRIS PRO MULTIS ORBANT MATREMQUE VIRUMQUE
ET SOCEROS ET AVOS PATRESQUE DUOS PATRUUMQUE
GERMANIS QUONIAM MATERQUE ET FILIA NUPTAE
VERUM FILIA CUM PARVA PRAEREPTA PUELLA
FUNCTA DIE QUO NUPTA SED ANNIS NUPTA DUOBUS.

Ó Szőny Római régiségek' tekintetében sokkal több nevezetességgel szolgálhat a' Tudós világnak, mint sem ne ohajthatnánk, hogy az ott lakó tanúltt Urak fordítanák ezen nevezetes tárgyra gondos figyelmöket, 's közölnék.

2.

Vagyon a' Csákvári Vértesekben azon szőlő felett, melly Gubának mondatik, a' Mezővárostól délnyugotra, egy kicsiny barlang, Bárocz' házának hivják. A' barlangnak szája körül fenyegető nagy sziklatáblák függenek, kivált délnyugot felől, hol a' hegyoldal mingyárt a' nyilás mellett előbbre ereszkedik. Ezen az ereszkedésen a' barlang' torka felől meredeken 's szorosan egy más mellett függ két tábla, kiljebb a' nagyobb, közelebb a' torokhoz a' kisebb, 's ez amannál valamivel mélyebben beáll. Mind kettőt a' sziklába vésett, 's czifrázások nélkül való Felirás teszi nevezetessé. Ámbár a' betük mintegy férjfiúi hüvelyk nagyságúak, 's mostan veressel be vagynak festve: de mivel az ember' állása' helyétől jól magasan esnek, igazító nélkül nem könnyen észre vehetők. Egy nagy tetem szikla fekszik a' táblák alatt, 's erre felhágva lesz a' magyarázatot kivánó Felirás olvasható.

1. A' nagyobb táblán: a)
D JANAE SAC b)
MAVR CONSTA
NTINVS MIEX
EXP RETOe
VSPM PRET

*) A' sziklán épen ugy feküsznek a' sorok, a' betük épen ugy egy más alatt, mint itt leirattak.

**) Körül belül erdőség vagyon, 's élők még emlékeznek Csákváron, hogy az egész Guba' tája erdő volt. Csak nem által ellent fekszik Gubával a' Csákvárhoz tartozó jeles Puszta Forna, mellyről úgy vélekednek hogy hajdan város volt.

2. A' kisebb táblán:

CON
STAN
IMPE
ESVA

A' kisebb táblának első sora egy lineában áll a' nagyobbnak harmadik sorával. Én 1826-ban, Augustus' 31-kén olvastam 's írtam le.

Holéczy.

---

4. Mathematikai Találmány.

A' térmérésnek legfontosabb feltételei közzül egy az midőn három adott állópontokból (fixum punctum) a' negyedik meghatároztatik. Ezen feltétel megfejtésére szolgáló egyenlités (nézd Magyar Practica Geom. II kötet. 186 §) $\cot gx = \cot g\mu + \frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{a sin}\delta \sin\mu}$ mivel két tagból áll, tiszta logarithmiai számalásra nem alkalmatos. Szükséges tudniillik először is az első tagnak $\cot g\mu$ logarithmusát 's annak megfelelő számát kikeresni. Ugyan ezen munkát szükséges a' második taggal $\frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{a sin}\delta \sin\mu}$ végre hajtani. A' talált számoknak öszveadása után a' Summának logarithmusa kerestetik meg, melly a' $\cot gx$-nek logarithmusa. Ezen külömbféle által változásai a' logarithmusoknak és számoknak tévedésre adnak alkalmatosságot.

Erre nézve több Mathematicusok 's nevezetesen a' nagy hirü Delambre figyelemre méltónak találván a' kérdést gondolkodtak arról, miképen lehessen a' fent emlitett egyenlitésből egy olly formájút következtetni, melly által az emlitett nehézségek elhárittatnának. Delambre a' következendőt tette közönségessé $\text{tg}\,\frac{1}{2}(y-x) = \text{tg}\,\frac{1}{2}(x+y)\ \text{tg}\,(\alpha - 45,)$ a' hol $\text{tg}\alpha = \frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{a sin}\delta}$ és $x = BAD$, $y = BCD$ szegleteket jelentik. Zobel János Gy. a' maga munkájában Anweisung zum genauen trianguliren mit dem Mesztische közlött egyet, de azt hosszas kiterjedése miatt practicus tekintetben ajánlanunk nem lehet. Delabrenek igen szép és alkalmatos formulája azon időben, midőn a' Duna mappatiójánál triangulatioval foglalatoskodtam, előttem esmeretlen lévén magam

is gondolkoztam egy olly módról, mellyel számolásaimat könnyebbithetném. Elértem némelly részben czélomat azon úgy nevezett közelitő methodussal (Approximationis methodus) mellyel latánul irt munkátskámban (Introductio in praxim triangulationis) közlöttem. De mivel ezen mód a' czélhoz egyenesen nem vezet, és talán vagynak, kiknek az egyenes út a' számolásokban tetszőbb, sokan pedig gyönyörködhetnek abban, ha egy czélra több útakon jöhetnek: kivántam hazámfiaival azon általom kevéssel ezelőtt kifejtett egyenlitést közleni, 's egyszers'mint a' rövidebb útját, mellyen azt a' Mayer egyenlitéséből következtetni lehet, megmutatni.

Tegyük a' $\cot gx = \cot\mu + \frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{asin}\delta \sin\mu}$ egyenlitésben a' második tagját $\frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{a sin}\delta \sin\mu} = \cot g\varphi$, akkor lesz $\cot gx = \cot\mu + \cot g\varphi = \text{Sin}\ (\mu = \varphi,)$ vagy mivel $tgx = \frac{1}{\cot gx}$ lészen a' szóba lévő végegyenlités $tgx = \frac{\sin\mu \sin\varphi}{\text{Sin}\ (\mu + \varphi)}$, ha tudniillik $\cot\varphi = \frac{\text{csin}\varepsilon}{\text{a sin}\delta \sin\mu}$, vagy $tg\varphi = \frac{\text{a sin}\delta \sin\mu.}{\text{csin}\varepsilon}$

Példa. Legyen

$\delta = 85.\ 59.\ 40.$
$\varepsilon = 50.\ 56.\ 30.$
$\beta = 133.\ 14.\ 10.$

$\log c = 3{,}0187341$
$\log a = 2{,}8377492$

$\mu = 360 - \delta - \varepsilon - \beta = 89.\ 49.\ 40.$

$\log a$	$= 2{,}8377492$
$\log \text{sin}\delta$	$= 9{,}9989378$
l. sin μ	$= 9{,}9999980$
D. C. lc.	$= 6{,}9812659\text{-}10$
D. C. l. sinε	$= 0{,}1098558\text{-}10$
$\log tg.\ \varphi$	$= 9{,}9278067$
φ	$= 40.\ 15.\ 34.$

$\log \sin\mu$	$= 9{,}9999980$
$\log \sin\alpha$	$= 9{,}8104009$
C.D. $\log \sin(\mu + \alpha)$	$= 0{,}1163018$
$\log tgx$	$= 9{,}9267007$
x	$= 40.\ 11.\ 13.$

Vásárhelyi Pál.

5. Felelet.

A' Tudományos Gyüjtemény' 1829-dik 3-dik kötetének 100—113 lapján „A' magyar nyelvtudomány' rövid Foglalatja" czimü könyv vizsgálatra.

A' Szerző, kinek köz haszonra czélzó szándékát rövid „Ajánlása" kifejti; és a' mellyet a' vizsgáló G. I. Ur is tellyes mértékben megismér, 's a' munkácskának mind czéljával megegyezését, mind világos és könnyü elöadását, rendszerét helyben hagyja, sőt dicséri is; — jelenteni kötelességének tartja: hogy az érintett „Magyar nyelvtudomanynak rövid foglalatja" a' közelebb múlt esztendei Julius Hónapnak végétől e' folyó eszt. Aprilisig már másodszori ki-adást ért: és nem osak több leány nevelési intézetekben elterjedett, hanem a' magyar nyelvet más nyilván Tanítóktól it a' férfiú oskolákban kedvezve fogadtatott, és felvétetett. És igy a' czélzott hasznoknak elérését a' szerző magának örvendve igéri.

Egyébbaránt köszönettel fogadta a' szerző a' vizsgáló Urnak velős észrevételeit; — és — a' mennyire tőle kitelhetett, és czélarányosnak itélte — azokat ezen másodszori 's gyakorlási példákkal, és szükséges magyar — német szótárral is megbővített kiadásban már használni is el nem mulatta. — Tapasztalni pedig szerencséje volt a' nyilván való próbatételekből hogy e' rövid nyelvtanitó könyvecskéből a' nevendékek sikeres előmenetelt tettek. — Többnyire, minthogy a' könyv tulajdonosságát a' dicsért Intézetnek által engedte, elegendő jutalmát találja abban ha titkos magánnyából a' nemzet' és haza' oltárára illy akár melly csekély ajándékot nyujthatott.

Z.

---

6. Könyvajánlás.

A' kis Gyula' könyve vagy Fiú, és leány gyermekek számára irt elbeszéllések. (Döbrentei Gábor) Pesten. Wigand Ottó tulajdona 1829. — Nyom. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi. I. (12 ív.)

A' gyermekek' magyar nevelése ott is, hol ez előtt talán híre sem volt, divatba kezdvén jőni, alig van olly annyira érezhető fogyatkozásunk, mint az ahhoz megkivántató könyvekben; — A' tanitó bajjal tud kis nevedékei

számára előállitani valamit, a' miben vagy a' külcsinatlanság, vagy a' nem egészen jól választott belső tartalom vissza taszító ne volna, legnagyobb baj pedig, hogy még az illyek is igen csekély számúk. Illy környülményeinkben a' kis Gyula' könyve, mint melly a' tudásra sovargó gyermek elme' vágyát valamennyire kielégítheti, becses ajándék lehet a' tanulni kezdő kis hazafiak előtt. Némelly számvetésbeli gyakorlások, elbeszélések, a' főbb találmányok, némelly ritkaságok elszámlalásai, magyar ország' földirási ösmertetése, 's mind ez a' mulatságos előadás nyelvén, mindenütt különös tekintettel a' nemzetiségre 's a' kezdő elméknek könnyen foghatólag úgy van össze állítva, hogy a' kis olvasónak egy ideig gyakorlásúl 's hasznos időtöltésűl 's egyszersmind az olvasás megkedvelésnek alapúl szolgálhat. — A' csinos nyomatú munka elől a' sárkány fölereszt'st ábrázoló rézmetszettel 's a' borítékon egy felől Sümeg', más felől Füred' tája rajzolatával ékeskedik, 's az egész könyv arra látszik intézve lenni, hogy a' gyermek elmét mintegy játszva vonja hasznos ösméret k' megszerzésére.

V.

---

7. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

56) Magyar Nemzeti Szakács-könyv, a' Magyar Gazdaasszonyok számára kiadta Czifrai István Szakács-Mester Pesten 3. Kiadás. Készült Ő Cs. Kir. Fő Herczegsége a' Nádor Ispán Úr' udvari fő Szakács-Mesterének útmutatása szerint. 1829. n. 8. lap 272 árra piros borítékba kötve 1 for ezüst pénzb.

57) Értekezés a' Magyar Asszony Jussairól, mellyet a' Tudományok királyi mindenségében a' Tekintetes törvényi Kar engedelmével közre botsájtott Szentkirályi Móricz, Pesti magyar. Azon tételekkel eggyütt mellyeket a' Doktori koszorú érdemléséért 1819. eszt. Szent György Hava' napján közönségesen védelmezett.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Podhradczky Jó'sef. Udvard Primatiális Helységnek eredetétől fogva közelebb időkig leirt történetei. 3 l.
2)*) Méltóságos és Fő Tisztelendő Király József Pécsi Püspök emléke. 49 l.
3) Kiss Károly. Magyar alvitézek' hőstettei az újabb üdőszakban. 65 l.
4) E. I. P. A' sok kutya-tartásról országunkban. 72 l.
5) Sup. Kis János. A' stylus formálásának egy jó módja. 85 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-visgálat.

1) Bugát Pál. Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás öszvehasonlítva a' T. T. Kovács Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal. (Folytatás) 89 l.

Külföldi Literatúra.

V. (Ausland) Mese a' két macskáról. A' hyperbolás előadás. Parabola Száditól. 117 l.

III. Külömbfélék.

1) Előlépések, és Megtiszteltetések. 122 l.
2) Kihalt Tudósok, és Irók. 123 l.
3) Régiségek. 123 l.
4) Mathematikai Találmány. 125 l.
5) Felelet. 127 l.
6) Könyvajánlás. 127 l.
7) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

V. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

A Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA

I. Értekezések.

1.

A' Magyar nyelvbeli Dialectusokról.

Arról, hogy anyai nyelvünkben szoros értelemben vett Dialectusokat felhozni nem lehet, az ezen tárgynak többszöri vitatásainál fogva váltig megvagyunk győződve; a' tágas értelemben vettekről azonban, mellyek egymástól egyedül a' többféle szóejtés miatt különböznek, értekeznünk még sem fölösleges: mert meglehet, hogy egyik beszédmódot a' másikkal egybevettünk közt, ollyasokra akadhatunk, mellyek egyébként szemre talán később jönnének, vagy legalább olly megfontolásokra és kérdésekre nyujthatunk illyenkép alkalmat, mellyeknél fogva idővel nehány grammatikai felfedezést reménylünk.

Nem szándékom itt azonban dialectusainkat széltehoszszában eléadnom, sem pedig azoknak honnyokat pontosan kijelelnem; e' munkához más alkalommal fogok: annyit mondok átaljában és a' hol szükséges lesz, különösen még is mindenikről, mint a' mennyi czélomhoz tartozik, a' melly is abban áll, hogy dialectusainknak megkülönböztető jeleikről és egyéb különözéseikről szóllván, azoknak jószerü alkotásokat, és ennél fogva anyai nyelvünknek belsőkép való tiszta 's hibátlan voltát mind az *irói*, mind a' *közönséges*, mind pedig a' *palócz* magyarságban vitassam.

Ebből azt fogom következtetni, hogy valamennyi dialectusaink majd csak nem egyformán alkalmatosok az irói nyelvre átváltozni, és hogy azok ennek nemzőik lévén, míg csak ez a' csinosodásnak legfelsőbb polczára fel nem hág, dajkálásokra mindég szüksége lesz. Mirenézve a' velek való bővebb ismeretség milly haszonnal járó lehet literaturánkra nézve, el lehet gondolni.

A' valamennyi tágas értelemben vett dialectust ezen alkalommal három osztályba foglalom. Az elsőbe, a'vagy az i r ó i b a természetesen azt állítom, melly szerint csinosan beszélünk és irunk. A' másodikban, a'vagy a' k ö z ö n s é g e s b e n a' köznépét veszem fel, a' mennyire az az irói dialectustól távozik, ideszorítván a' többféle különözést is, mellynek mindenike legalább ez úttal különös dialectusi osztályba nem jöhet. A' harmadikban a' Palócz dialectusnak adok helyt, melly sem az irói, sem az egyéb dialectusoktól nem távozik olly meszszire, mint talán nagy hirtelenében sajditnánk; sőt az iróinak szinte, mint egyéb dialectusaink, olly segédül szolgál.

Ezen dialectusainknak illy felosztása mellett látnunk kell, mellyek legyenek azoknak megkülönböztető jeleik, és azonnal észre veszszük, hogy nyelvünknek egyedül külseje érdekeltetvén általok belseje, a'vagy is természete olly sérületlen marad, mint a' millyennek azt látni minden józan magyar kivánkozik.

Csuszott ugyan nyelvünkből szinte kirívó számos éktelenség, a' minek azonban a' magában dicséretes több nyelven való beszélés, olvasás és irás az oka, még az irói dialectusba is; hanem az ujjal rájok mutató más dialectusok azokat, ha mindjárt egy darab ideig kénytelen türik is; de nemzeti jussal magokkal egyaránt élni ingyen sem engedik

A' háromféle dialectusnak tehát, mellyeket imént neveztem meg, megkülönböztető jeleik e' következendők:

1., Némelly hosszas magánhangzóknak különböző kiejtések, a' mint azt itt e' következendő táblában szem elejbe terjesztjük. Igy hangzanak t. i. azok:

az irói dialectusban,	a' közönségesben,	a' palóczban.
á,	á,	uá.
é,	é, és ié,	ié.
í,	í,	í.
ó,	ó, és uó,	uó.
ú,	ú,	ú.
ő,	ő, és üő,	üő.
ű,	ű,	ű.

Itten látszik, hogy az irói dialectusban ezen valamennyi hosszas magánhangzó tisztán hangzik, e'képen: álom, édes, íny, olly 's a' t. A' közönségesben némelly tájakan (Vas, Zala, Sopron Vármegyékben) az é, ó, ö, betük elejbe segéd magánhangzó tetetik, úgymint: iédes, uólom, szüöllüő; a' Palóczban pedig ezen most emlitett betükön kivül az á betü is segéd magánhangzóra szorul, mint ezekben: uálom, (álom) huárom, (három.)

Ezen hosszas magánhangzók kétféle kiejtésének oka magában a' természetben fekszik. Az tudniillik az ember' szólló eszközeinek tulajdona, hogy magokra hagyódván azok, elrestülnek, és ama' betüket, mellyeknek egyenes kiejtésében nehezséget lelnek, a' hozzájok rokony magánhangzókkal segítik, (mintegy aspirálják) a' mint az előbb felhozott példákban látni volt.

Azért épen nem csoda, hogy az e'féle (nálunk idomtalan) hangok több nemzet' nyelvében

is vannak; és mi még is, kik magunk is a' közönséges szóejtéshez szokván elsöben többnyire minnyáján, és csak a' további csinosabb társalkodás és könyvolvasás által vezettetvén az irói nyelv iránt való figyelemre, akkor halgatjuk mosolygva a' magyar köznép' lassuabb idomát, midön az Olasznak irói nyelvében (!) a' nuovo, uomo és több illyes szavaiban az uós hangokat tiszteljük.

Hanem mi lehet az oka, hogy ezen hét hosszas magánhangzó közül négyet veszünk csak észre, úgymint az á, é, ó, ö, betüt, mellyeknek kiejtésére, az á-t kivevén, a' közönséges dialectusnak egy (kisebb) része, és a' Palóczok, ezeknél az á-t is ideértvén, átaljában segéd magánhangzót használnak; a' többi három pedig, a' millyen az í, ú, ü, betü, minden segéd nélkül ejtetik ki? Erre az a' felelet lehet, hogy a' hosszas í, ú, ü betük sokkal tisztább és erösebb hanguak, mintsem hogy a' megnyujtás közben valamelly más betünek hangja is elejbek férhetne; az á, é, ó, ö betük ellenben gyengébb hanguak lévén, mintegy elvárják a' segéd hangot a' lassan beszéllö' szájában.

Sokkal idomosabb hanguak a' segítöt felvevö betük azonban a' beszélö' szájában, mint az irásban; mert az elöttök álló segítö ugy megrövidül, és olly sebes ejtésü, hogy egészen összeforr azokkal, valamint a' h betü, vagy akar mellyik mássalhangzó is a' három, kéreg, pólya, szúnyog szavakban az utánna jövö magánhangzókkal.

2. A' háromféle Dialectusnak megkülönböztetö jelei közé tartozik: A' kemény l betünek bizonyos helyeken való kihagyása, vagy (a' Palóczoknál) ú, ü betüvel való felcserélése.

Egy mássalhangzó sem fordul annyiszor elő irói nyelvünkben, mint az l betű; ha mindjárt az ly-t, melly sok helyen a' lágyítás viszketege miatt hibásan áll a' kemény l helyett, és a' melly az irói és közönséges dialectusokban gyakorta j betűre változik, ide nem veszem is; úgy hogy ebből is elegendőképen meglehet az irói dialectust a' többiektől különböztetni. A' beszédben igen sokszor előforduló elől és utóljárók: el, (melly maga ezen praepositiók helyett áll: ab, ex, de, dis, in, ob, se: úgymint: elmegyek, ab-eo, elszáradni, exsiccari, elásni, de-fodere, elrepeszteni, dis-rumpere, elkezdeni, in-cipere, elaludni, ob-dormire, elámítani, se-ducere 's a' t.) fel, nál, nél, ról, ről 's a' t. — a' számos név: áll, kanál, tál, váll — az igehatározók: jól, rosszul — az igék: áll, él, hall, öl, ül, a' harmadik személyben l betűvel végződnek. Sőt szaporitatik is e' betű, valamint az át-ból lett ált, által, átlátni, általlátni, általlátni. Monoszlóiban is a' 155-dik lapon a' böcsület helyett bölcsület olvastatik.

A' kemény l betű igy hagyatik ki, vagy cseréltetik el a' közönséges és palócz dialectusban:

irói dialectus,	közönséges,	palócz.
el,	é, ié,	eü.
föl, (fel)	fő, füö,	föü.
ról,	—	rou.
rúl,	rú,	—
ről,	—	röü.
rül,	rü,	—
tól,	—	tou.
túl,	tú,	—
töl,	—	töü.
tül,	tü,	—
val,	vá,	vau.
vel,	vé, vié,	veü.

iró dilectus,	közönséges,	palócz.
zal,	zá,	vau.
zel,	zé, zié,	veü.

(Példa mindenikre)

elment,	ément, vagy iément,	eüment.
fölkelt, (fel)	fökét, vagy füökiét,	föükeüt.
kantárról,	—	kantuárrou.
tavalrúl,	tavárú,	—
emberről,	—	emberröü.
kenderrül,	kenderrü,	—
hajdútól,	—	hajdútou.
vámostúl,	vámostú,	—
fegyvertől,	—	fegyvertöü.
gyerektül,	gyerektü,	—
hamuval,	hamuvá,	hamuvau.
szivvel,	szívvé, v. szívvié,	szívveü.
gazzal,	gazzá,	gazvau,
kézzel,	kézzé, v. kiézvié,	kiézveü.

Észrevenni itten, hogy a' közönséges dialectusban az l betünek kihagyása mindég szótag nyujtást hágy maga után, úgymint: hamuvá, szivvé, hamuval, szivvel helyett; a' palóczban ellenben az l betünek elhagyásánal fogva minden ékelés (accentus) elmarad, és noha az au eü, ou, öü, magánhangzóknak, mint összetetteknek (diphthongusoknak) hosszasoknak kell is lenniek, még sincs haszon nélkül gyakorta az illyes változás; mert grammaticai értelemben a' nyujtott szótag, a' millyen az ál, bör, él, mindég hosszas ugyan; hanem nem minden hosszas szótag, úgymint: holt, volt, vett, vert, nyujtott; tudni való pedig, hogy akadozóbbá teszi a' nyelvet a' magánhangzónak nyujtása, mint két egyébként rövid mássalhangzónak maradozása, ambár ez is az egyenlő idő alatt történik meg.

Innen helytelen a' bolt, folt, holt, volt, és egyébb e'féle szavakban az ékelés, úgymint: bólt, fólt, hólt, vólt; mert az l t betük úgy is annyira késletik a' szavat, a' mennyire azt késletni szükséges; ha tehát még a' magánhangzót is megékeljük, akkor ugyan azon egy szótagot kétszerte késletünk, a' mi is a' beszédet nagyon idomtalanitja. Már az, midön a' szóeredés az egyébként hoszszas szótagnak nyujtását kivánja, úgymint az állt, hált vált szavakban; itt nincs hatalmunkban a' nyujtást elhagyni; a' hol pedig azt okoknál fogva tehetjük, kár elmulasztanunk.

Elhagyódik továbbá a' közönséges és palócz dialectusban a' kemény l betü, midön ugyan azon egy szóban mássalhangzó következik utánna, úgymint: óma, auma, (alma) szóma, szauma; (szalma) ha pedig még egy l vagy ly előtt áll, akkor valamennyi dialectusban megtartja természetes hangját, valamint ezekben: hallom, vallom; helynek, mellynek.

Valamint nem czélom itten, a'mint már előbb is mondottam, dialectusainkat egész testállásban rajzolnom, úgy szinte nem is szándékom azok közül az iróit kivevén, ha mindjárt a' Boldvai Benedictinus palócz magyarságát jóvá hagyom is, valamelly tájéknak szóllásmódjához szítani: hanem csak annyira fedezem fel dialectusainkat, hogy a' mennyire mindenikének rendes alkotásáról meggyőződve létemben, a' mi követésre méltót lelhetek akar mellyikben is, azt az irói beszédben használjam.

3) A' szóban levő háromféle dialectusnak megkülönböztető jele: Ugyan azon szótagnak tájonként való megnyujtása vagy rövidítése.

A' hoszszas vagy nyujtott szótagok a' rövidekkel felváltva teszik a' nyelvet hajlékonnyá, folyóvá

és kellemetessé, a' görög és romai mértékü verselésre alkalmatossá, a' muzsika mellett könnyen énekelhetővé. Ezen tulajdonnal anyai nyelvünk az európai nyelvek felett minden ellenmondás nélkül tellyes jussal diszeskedik; ambár a' rövid szótagok' száma a' hoszszasokhoz képest ingyen sem annyi még, mint a' mennyit a' jövendő igér.

Győr, Veszprém, Sopron, Zala, Somogy Vármegye' keblében tellyes divatban van eleve a' rövid szóejtés, és illy fürge szavakat hallani: abbul, bus, buza, ebbül, fujom, für, (fürj) gözü, (gező) gyulok, gyülök, gyürü, kut, szür, tüz, tüzöm, üröm, üzöm, vig, viz 's a' t, mellyek egyébként így nyujtatnak meg másutt: abbúl, vagy abból, bús, ebbül, vagy ebből, fújom, für, (fürj) gező, egér, eger, poczik, (mus, aut varietas e muribus) 's a' t. Itten az irói nyelv, főkép mostanában hogy merre hajlik, tudják azok, kik annak állapotját elegendő figyelemmel méltatni kedves munkájoknak tartják.

A' Palócz dialectusban, melly az imént említett és több illyféle szavakat megnyujtja, ezek majd csak nem egy magoknál röviden hangzanak:

akar, (seu) akar ide, akar oda, (seu huc, sive illuc) az akarok igétől származik; azért a' második a' betünek természetesebb rövid kiejtése, mintsem megnyujtása (akár)

ambár, noha, (quamvis). E' szóban az első szótagnak, melly a' két mássalhangzó miatt egyébként is hosszas, nyujtása (ámbár) fölösleges, és ezt ama' szokás is, melly szerint az ambátor szóban az első a' betü sokaktól nem ékeltetik meg, helyesli.

cserep, (cserép). A' melly ékelés az é betünél a' származásban elmaradhat, úgymint: cserepes, azt a' főszó is könnyen elveszteti, csak az euphonia és szokás engedje.

hova, (hová) Ha mondhatom: oda mentem, tova, az az messzire ment bátyám tőlem lakni, nem pedig: odá mentem, tová ment bátyám tőlem lakni; miért nem mondhatom hova ment bátyád? 's a' t.

igy, (így) sic, taliter. Mondom: imigyen, amugyan; miért nem: imigy, amugy, igy, ugy minden ékelés nélkül.

keminy, (kemény) durus. Itt az ény végződés iny-re változik, valamint az e'félékben is: legény, lepény, szegény, gödény, illy módon: lepiny, leginy, szeginy, gödiny.

kerek, (kerék) lásd cserep.

kerep, (kerepelő) crepitaculum. Hogy azon eszközt, mellyel kerepelünk, jobban nevezzük kerep-nek, mint kerepelőnek, az egészen igaz; mert a' kerepelő az, a' ki a' kereppel bánik.

közep, (közép) medium. Valamint mondjuk: közepe, közepén, közepette, 's nem: középe, középén, középette; úgy a' közép főszót is megrövidithetjük.

leginy, (legény) Ha ezen szavat a' lök gyükszóból származtatjuk, és lökény-t, (melly későbben legény-re változhatott) az az ollyat, ki akar kézzel, akar fegyverrel lökni szokott, képzünk belőle; (valamint igaz is, hogy nálunk a' legény szó által, nem csak fiatal ember, hanem bajnok, vitéz is értetődik, és rajta legények! mai nap is olly diszes kifejezés, mint: rajta bajnokok! rajta vitézek!) akkor az iny végződésnek épen semmi helye sem lehet; sőt a' szök-ből eredt szökevény szó, a' növevény, kelevény, 's egyéb társaival ezt egészen bebizonyitja; mert mik azok egyebek, mint eme' részesülőktől (participiumoktól) lökvén, növén, kelvén eredett főnevek. — Szök, vagy szük gyükszóból eredett-e a' szegény, abból meghatározni nem lehet,

hogy az erdökben lappangó utonállók szegény legényeknek neveztetnek; mert a' szökény (szökevény) és a' szükény (szegény) szó is rájok illik.

lepiny, (lepény). Lep, gyükszó, tegumen, tegit; lepel tegumen, lepedõ, quod tegit, tegens, lepény tegens, (pasta patenam tegens).

levén, (lévén). A' leszek igéből eredett részesülõ, a' miért is elsõ szótagjának rövidnek kell maradnia. Jobban ejtem ki tehát röviden a' veszek, teszek igéknek részesülõjöket: vevén, tevén, mint: vévén, tévén.

nekem, (nékem). Ha a' nak, nek névállapotot (casus nominum) jelentõ ragaszték már természeténél fogva a' szó' végén mindég rövid hangú; minek nyujtatik meg azon egyetlen egy esetben, midõn az én-nek, te-nek, õ-nek helyett közönséges szokása ellen az én, te, õ-nek elejbe tétetik, és mondatik: nekem, neked, neki.

szeginy, (szegény). Erről a' leginy szóban volt emlités.

szeker, (szekér), miért röviditetik, tudva van az elõbb mondottakból.

szemet, (szemét) szinte nem mondjuk evét, (mókus) pemét, hanem: evet, pemet.

tenyer, (tenyér). Ezen rövidités szokásban van a' Székelyeknél is.

ugy, (úgy). Ebből származik palóczosan ejtve a' hugy, hugyan, (hogy, hogyan) quomodo, qualiter, és ékelés nélkül marad, miért tehát nem az ugy is?

vereb, (veréb) lásd cserep.

Nem ugy adom azonban mind ezeket elé, mintha valamennyit átaljában jónak találnám; sõt a' bennek való válogatásba sem igen bátran ereszkedem; „mert a' nyelv," mint Ercsey Dániel igen helyesen mondja a' Tud. Gyüjtemény' VIII. kötetében; „nem egy két emberé, nem is felekе-

zeté, hanem az egész nemzeté; a' nyelv, a' nemzet, egy két ember fejességéért (caprice) és hibájáért kárt nem vallhat"; hanem annyiban említem a' dialectusinkban találkozó különösségeket, a' mennyiben közülök még számosan bővebb vizsgálat alá nem kerültek.

Valamint amaz, noha magában nem igen fontos kérdés sem volt még, legalább tudtomra támasztva, hogy mi oka annak, hogy a' közönséges és palócz dialectusnak nem kedvelik a' hosszas é betüt a' birtokos nevek' egyes számbeli eseteiknek (casus) ragasztékjaik előtt, és nem mondják, mint az írói nyelvben: eszéé, eszének, eszét, eszével, eszéről, eszétől; hanem ezeket, az é helyett rövid i-t tevén, így ejtik: eszié, eszinek, eszit, eszivel, esziről, eszitől 's a' t. pedig ennek eligazitásából ha más nem következik is részemre, az egynél: hogy anyai nyelvünk minden dialectusában még az aprólékosabbakra nézve is tiszta és hibátlan; már elérem az imént kijelelt czélomat.

Mire nézve ezen kérdésre illy feleletet adok: a' birtokos nevek egyes számbeli nevezőjében hajdan a' birtokot képző rövid e betü helyett rövid i-vel is éltek, valamint ez nálunk még mai nap sem igen nagy ritkaság. Igy szóll Pereszlényi Grammaticájában az 58-dik lapon: „Sunt tamen aliqua nomina secundae classis, quae et i, et quae saltem i, usitatius admittunt, ut: monosyllaba Dög, Cadaver, Eél, Acies, szék, Sedes, tök, Cucurbita, szőr, Pilus, böcs, Pretium, böjt, Jejunium, hit, Fides, tiszt, Officium, íz, Sapor, köz, Spatium, etc. ut: dögi, fegyver eéli Exod. 17. v. 13. kegyelem széki, Pazm. in Conc. pag. 646. Szöri, Exod. 35. v. 23. hiti, Teleg. habent etiam hite szeget, Luther. part. 2. pag. 588. Et quaedam adjectiva substantive

accepta in regimine, ut: szük, Angustus, Paucus, kenyérnek szüki, szép, Pulcher, gyümölcsnek a' szépi. Ex polysyllabis közép apud Pazm. szivem közepi." — „Derivata in Et tam e, quam i, admittunt, ut: szeretet, szeretete, Pazm. pag. 584. et szereteti, pag. 587. öltözet, Indumentum, öltözete, Job. 31. v. 19. öltözeti, Ibid. etc. — Mivel tehát a' birtokos nevekben a' birtokot képző rövid e betü i-re is változik, ugymint: hite, hiti, szeretete, szereteti, öltözete, öltözeti, és a' névragasztásban a' nevező majd csak nem minden névállapotban (casus nominum) megmarad, ugyan azon hit, vagy szeretet névből származott birtokos névnek kétféle hajtogatása kerekedik, a' millyen a' következő:

hite,	hiti,	szeretete,	szereteti,
hité-é,	hiti-é,	szeretetéé,	szereteti-é,
hité-nek,	hiti-nek,	szeretetének,	szereteti-nek,
hité-t,	hiti-t,	szeretetét,	szereteti-t,
hité-től,	hiti-től,	szeretetétől,	szereteti-től.

Innen tehát elegendőképen kitetszik, hogy miért nem tartják meg a' közönséges és palócz dialectusnak a' birtokot képző, és a' ragasztékok előtt az irói nyelvben megnyujtott é betüt a' birtokos nevek' egyes számbeli névezeteiben, és miért tesznek rövid i-t helyébe, igy szóllván: fejit, körmit, szemit, e' helyett: fejét, körmét, szemét; mire nézve őket ebben minden helytelenségtől fel lehet menteni.

Hogy pedig azon esetben is, ha a' birtokos nevező soha sem végződött volna is i betüvel, még is inkább i-t, mint é-t ejtene ezen alkalommal a' két dialectus a' ragasztékok előtt; mert valamint örömest megnyujtja a' köznép a' szótagokat ottan, hol a' kiejtésben könnyebbsége akad;

ugy igen kész a' hoszszas szótagnak megröviditésére is, a' hol a' nyujtás neki alkalmatlan; azért mondja: elméit, mentéit, erszényit, az elméjét, mentéjét, erszényét helyett; de nem hallani ám: elmit, mentit; hanem elmét, mentét; mert a' köznép minden nehezebb idoma mellett sem rontja meg anyai nyelvünket; a' mi valóban figyelemre méltó.

Ide csatolom ama' különösséget, mellyet a' Palóczoknál a' rövid a, e betükkel végződő neveknek genitivusában venni észre, mellynek képzésekor az é ragaszték előtt való rövid a, e betüket nem nyujtják meg, mint azt egyéb dialectusokban megnyujtani átaljában szokás; hanem igy szóllnak: almaé, elmeé, hagymaé, kályhaé, vagy almajé, elmejé, hagymajé, kályhajé, ezek helyett: almáé, elméé, hagymáé, kályháé.

Ez első tekintettel alig ha figyelmet érdemel; mert ha az egyébb névállapotokban megnyujtja a' szóban lévő a, e betüket a' palócz dialectus, és igy hangzatja azokat: almának, almát, almától; elmének, elmét, elmétől; miért anomalizál épen a' genitivusban, igy ejtvén azt: almaé, vagy hogy szóejtéseket még pontosabban kitegyem: alma-jé, elme-jé, hagyma-jé, kályha-jé?

De nincs ez ok nélkül; mert a' névragasztás' rendje szerint igy történik meg az esetek' (casus) képzése:

alma, alma-övé, *) alma-öjé, alma-jé, almaé, — elme, elme-övé, elme-öjé-elme-jé, elme-é.

---

*) Illyen össze tételek alig történhettek; mert ha almaé, az alma-övéből húzatott össze, méltán kérdhetni, hát az övé miből? szófejtőnek az elemekre kell vissza térnie, 's azt tevén itt, utóbb is csak azt kell állítanunk, hogy é a' ragaszték, 's ez az almaval össze tétetvén lesz: alma-é, a' mit a' palóczok, az eredetiség' fiai megtartottak, mi pedig hibásan almá-é-vá nyujtot tuk. A' R.

Látni való pedig itten, hogy a' nevezőnek (alma) az ö v é ragasztékkal való egybeforrásakor csak a' rövid ö magánhangzó marad tulajdonképen el; mellynek is valamint jelenléte nem nyujtja meg a' szótagot, ugy annak elmaradása sem hágy maga után ollyan ürességet, mellyet nyujtással pótolni kellenék.

Máskép van a' dolog a' többi névesettel. Igy ragasztódnak azok:

alma-annak, alma-azt, alma-attól, elme-ennek, elme-ezt, elme-ettől.

Azonnal észrevenni itten, hogy ezen ragasztások alkalmával az: an, az, at, en, ez, et, helyheztetések miatt (mivel a' mássalhangzóra ismét n, z, t, magánhangzó következik) hosszas szótagok maradnak el, mellyeknek mindenike különös pótolást kivánván elhagyása miatt a' maga helyébe, a' nevezőnek végső magánhangzóját megnyujtatják, ugymint: almá-nak, almá-t, almá-tól, elmének, elmé-t, elmé-től.

Kitetszik tehát innen, miért hagyják röviden a' Palóczok a' nevezőnek végső a, e betüjét a' genitivusban, midőn azt a' többi esetekben szünetelen megnyujtják. Nem azért hozom ezt azonban fel, hogy a' palócz dialectust az iróinál (mellynek csinosodását és virágzását tizenhárom esztendős koromtól fogva szünetelen ohajtom) helyesebbnek akarnám tartatni; hanem csak azt szándékozom megmutatni, hogy szülőföldem' dialectusának ha nem csinos is külseje, de belseje legalább nem hibás.

Azonban az irói nyelvnek is van elegendő oka, hogy nem mondja a' genitivusban: alma-é, elme-é; hanem a l m á-é, e l m é-é; mert a' k ö z ö n s é g e s dialectusban, mellyel a' birtokos név ragasztásban az i r ó i egészen megegyez, illy név ragasztásnak kelletett történni:

alma,	elme,
alma-őé	elme-őé
alma-önek	elme-önek
alma-őt	elme-őt
alma-ötől	elme-ötől *).

Hogy az ő személyes névmássának hajdan illy esetei voltak, bizonyos; mert azok kevés és nem mindenikére nézve leghelyesebb változással mai nap is mind divatban vannak. Az őé-ből lett euphonicus betű által övé; az önek-ből: önekö, öneke, öneki, (ö, e, i toldással) neki, nekiö, nekie; (ismét ö, e fölösleges toldással; mivel a' n e k i-ben az i úgy is ö helyett áll) az őt később-ben toldottuk meg et szótaggal, és ötet lett belőle, valamint az: azt, ezt is aztat-ra, eztet-re, sőt Rába vidékein aztatat-ra, eztetetre nagyobbodott; az ötől-ből lett: ötölö, ötöle, (ab illo ipso) tölö, töle. — Itten van az oka, hogy a' Göcseiek igy szóllnak: a l m á n e k, almának helyett; mert t. i. az alma-ő n e k, almá-n e k az eredeti dativus ragasztékjok, mellyet az euphonia n a k r a később-ben változtatott által. — Látni itten, hogy az ő t (ötet helyett) nem új rövidités, mint

*) Mind ezeket a' hibák' megszentelője, a' szokás nyujtotta meg. Az őtől, 's több efféle ragasztéknak semmi nyoma sincs az egész névragasztásban; mert akkor igy kellene szólnunk a' nem hangzó végü szókban is: v a s-ő t ő l a' vas-től (vas-tól) helyett. A' ragaszték tehát csak t ő l 's evvel lesz e l m e-t ő l, 's a' vég e megnyujtása csak szokás hiba. Más az at (ot) és o n 's a't. p. o. vas-AT, vas-ON; mert ez hangzóval kerülvén össze: alma-AT, (almát) alma-ON. (alman) avval össze olvadtában természetesen hosszuvá lesz. — A' napja-k o r, és szolga-k é n t még röviden maradtak, noha a' nyujtáshoz szokott nyelvüektől napjá-kort is hallhatni.

A' R.

némellyek állítják; hanem az ö-nek eleve szokásban volt leghelyesebb accusativusa.

Ezen apróbb észrevételek után az alma, elme szavaknak imént előadott ragasztására térek vissza, és azt mondom: ha az öé, önek, őt, ötől ragasztékokkal egyesitetnek az emlitett szavak, akkor a' nevezőnek végső a, e betüje annálfogva, hogy a' hosszú ö-vel egybeolvad, meghosszabbodik, úgymint: almá-é, elmé-é, almá-nak, elmének 's a' t. Kitetszik tehát, hogy az irói és közönséges nyelvnek is elég tetemes oka van, hogy a' genitivusban, valamint a' többi esetekben is a' nevezőnek a, e végső betüjét meghosszabbitja.

4) A' háromféle dialectusban a' gy, ly, ny, ty öszvetett mássalhangzók j betüvel váltatnak fel, vagy viszontag a' j betü helyett gy, ly, ny, ty tétetik.

A' lágyított g, l, n, t betüknek a' hang' hasonlatossága miatt, részint egymással, részint a' j-vel való gyakor váltogatása, ama' szavainkat, mellyek belőlök erednek, már olly alakokba burkolta, hogy a' származtatás minden ügyelése mellett is mintegy lehetetlen eredeteket a' gyükszóhoz felvinni. Példánk ebben a' gyalog szó, melly már első tekintettel is a' gyal gyükszóra mutat, és mint név bizonyosan lábat vagy talpat (láb' részét) jelent, mint ige pedig: gyalok, gyalsz, gyal, gyalunk, gyaltok, gyalnak, (mai nap kevés változással) ezen igékhez hasonló értelmü: eo, frequento, facio, laboro, a'mint alább ki fog bövebben tetszeni. Innen ered a' gyalozat (lábbal, vagy talpal való érintet, rugás) később gyalázat, valamint a' gyalú, talpas eszköz az ácsoknál, pintéreknél 's a' t. mondjuk: gyalog borsó, az az: alacsony szárú, lábig érő borsó; gyalog fenyő, alacsony fenyő. Sőt a' kengyel szóban is a' gyal gyükszó, melly lá-

bat tesz, ugy tünik ki, mint a' deák stapeda szóban, melly csakugyan kengyelt jelent, a' pes szó.

Itten már egészen elkellenék az etimologiának akadni, ha a' tár annyit nem tenne, mint: patens aliquid, (könyvtár, locus patens libris) vagy a' tárni más volna, mint patens facere, patefacere aliquid, (kitárni az ajtót, tárva nyitva hagyni az ablakot, patefacere, aperire portam, patentem, apertam omittere fenestram) és a' tál nem az lenne, mint a' mit a' patena szó alatt értünk; hanem ez lévén mindeniknek az általam itt kijelelt értelme; tehát azt következtetem, hogy nálunk az illyes helyeken az l betü r betüre, és viszontag, könnyen elváltozott, valamint a' sarló, tarló szavakban majd két l-et, majd megint két r-et hallani, úgymint: salló, talló, sarró, tarró.

Igy lévén a' dolog, azt mondom: hogy a' gyalog szó gyarló, gyarró, gyaró, gyaló, volt, végre gyalogoló és röviditve gyalog lett; mint a' gyalok, gyalsz, gyal ige: gyárok, gyársz, gyár, és későbben járok, jársz, jár igére változott. Hogy pedig az l-nek az r-el való illy könnyen megtörtént cserélgetése felől kevesebbet kételkedjem, a' háritani, cumulare, hárulni, cumulari igék tünnek elömbe, mellyek a' halom cumulus szóból erednek.

A' gyal, gyar (jar, jár) gyükszóból ered tehát a' járomat, gyáromat, jarmat, gyarmat, migratio, colonia — gyaromos, jaromos, jármos, járáshoz, munkához szokott — gyarmó, gyáromó, járomó, járom, járáshoz, munkához szoktató, — jártó, gyártó, faciens, plectens, (fonó, füző) szijgyártó, lorum faciens, plectens; kötélgyártó, funem faciens, plectens — jártya, gyartya, gyertya, fonás, sodrás, a' millyen a' gyertya' béle, kanót: öntött gyertya, viasz-

kal vagy faggyúval megöntött fonás, sodrás, kanót. — gyaros, jaros, gyars, gyors, szaporán járó, dolgozó. — gyarosan, gyarvást, mint bizonyosan, bizvást, mindjárvást, mindjárást, mindjárt. —

Azonban a' nélkül is, hogy a' tekervényes szószármaztatásba keveredjem, elég megkülönböztető jelére akadok dialectusinknak, midön a' lágyított g, l, n, t betűknek részint egymás közt, részint a' j-vel való felváltogatását visgálom.

Ugyan ez okozta az irói nyelvben ama' kétféleséget, mellynél fogva a' mondgya, hallya, hánnya, futtya helyett mások igy írnak: mondja, hallja, hányja, futja; noha a' beszédbeli kiejtés illyes helyeken a' j betűt, mint németesen hangzót nem egészen pártolja, legalább sokkal kissebb mértékben, mint midön a' hely, melly, folyik és több e'félék igy hangzanak sokaknál mind az irói, mind a' közönséges dialectusban: hej, melj, mejj, fojik.

Mellyik felekezetet kellessék az emlitettek közül az irói nyelvnek pártolni 's követni, arról grammatikusaink, noha kisseb foganattal, mintsem talán reménylették, többször értekeztek; a' miért is a' két, sőt hogy pontosabban szólljak, a' négyféle szakadás egész mai napig tellyes divatjában marad; egyik irja: mondgya, másik: mondja, harmadik: hely, negyedik: hej, és kiki okot talál a' maga védelmére, ugyhogy sajditani alig lehet többé, mellyik rész resz valaha olly győztös, hogy irásmódja a' közönséges elfogadásra virradjon.

Ezen különbözések ugyan, mint már fellyebb is mondottam, anyai nyelvünknek belsejét nem sértik, hanem annak forróan ohajtott csinosodását, hamindjárt nem olly nagy mértékben is, de

még is gátolják, valamíg a' betűk' illy önkényes váltogatásának határa nem szakad.

Elegendők is talán ezen elöszámlált jelek, mellyeknél fogva dialectusainkat egymástól megkülönböztetjük. A' tájonként uralkodó néhány különös szó nem olly képes ama' dialectusra mutatni, mellyben használtatik, mintsem a' szóejtés; mert ezt az egész beszédnek folytában hallani; a' különös szó ellenben ritkán jön elő, gyakorta pedig, ha nincs szükség rá, egészen elmarad, és ha mást kapnak fel helyette, feledékenységbe megy.

Illy sorsa van az emtetni igének, mellyet ma épen nem hallani, 's csodálni lehet, mert annyit tesz, mint szoptatni, tehát mindennapi dolgot, — hogy annyira elavult. Több helyett olvasni a' Rákóczi György Fejedelem' hitvesének Báthori Sóphiának ajánlott, és Nagy-Szombatban 1662-dikben nyomtatott Imádságos-Könyvben, és különösen a' 41-dik lapon:

> Oh dicső Szűz, ki szűzeket
> Fölyül múlod, 's az egeket:
> A' kisdedet, ki teremtett,
> Tejes emlőddel emteted.

Ezen emtet ige egészen meghatározott értelmű, minthogy magával az emlővel egy gyükszóból ered; a' helyette közönségesen felvállalt szoptat igét pedig legalább törzsökös állapotjában (szopom) nem csak emlővel, hanem más egyébbel való táplálásra is lehet használni: mondjuk: a' csontból a' velőt kiszopni.

Az emlő szónak az em gyükszóból kelletett származnia; melly is, mivel a' most is divatban lévő eme, emse szavak annyit tesznek, mint foemina; (porca) szinte foemina értelmű. Azonban az em szó alatt csak úgy látszik a' nőnem értetődni, mint a' mennyiben tápláló; (nut-

rix) mert a' mennyiben szül, 's a' t. Szülőnek (parens) 's a' t. neveztetik. Igy tehát em annyit tesz, mint nőnemü táp; (nutrix) emlő, tápláló emberi tag; emtetni, emlővel táplálni; és ha a' bar gyükszó, mellyből a' barom, barnyú, bárány ered, annyit tesz, mint állat, (animal,) akkor az embar, ember szó nőnem által táplált állatot tesz; ha pedig a' bar gyükszó alatt valóságos oktalan állat (pecus) értetödik, akkor a' régi nemberi szónál fogva, mellyben a' nagy Révai a' nálunk elveszett csupán mulier-t tevő szót (nő-emberi, ember-nő) sejtette, az ember nevezet a' nembar, nemberből származik. Hanem erről tudós Horvát István bövebben 's nyomósabban is fog a' napkeleti nyelvek' használata mellett idővel szóllani.

Noha nehány feledékenységbe ment szavat a' régi könyvekben fellelni; de mennyien vannak azok, mellyek felirva sem lévén, tellyesen elvesztek. Ezen hézagot pótolják az új szavak, és a' jól alkottak méltán is állanak helyettek; hanem a' sületleneket nyelvünk' tisztasága mellett buzgólkodó tudósunk Zsoldos János kényt, minekelőtte megtalálják magokat fészkelni, kijelelnünk kelletik.

De nem csak nehány különös szó miatt, hanem némelly szóejtések végett, a' millyenek a' szömöm, engömet, eladi, nem tudi, egette, egitta, eglőte; szemem, engemet, eladja, nem tudja, megette, megitta, meglőte helyett; azután: szőllő kapálni, karó verni, rétkaszálni, (szőlőt kapálni, karót verni, rétet kaszálni), sem szükség dialectust alkotni; mert az illyeseket, a' millyenek: a' szömöm, engömet, Csongrádban; eladi, nem tudi, Pest vármegye' Solti járásában; egette, egitta, eglőte, Zalában; szőllő kapálni, karó verni, rét kaszálni, Győr Vármegyében csak némelly helyeken hallani.

Azonban akar mint veszszük a' dialectusokat, akar mint osztjuk fel megkülönböztető jeleiknél fogva azokat, itt legalább a' dologban változást nem tesz, ha azon ismertető vonások megvannak, mellyek bennünket anyai nyelvünk belsőkép való tiszta 's hibátlan voltának mind az irói, mind a' közönséges, mind pedig a' palócz magyarságban vitatására, és egyszer'smind azon következtetésre, hogy valamennyi dialectusaink majd csak nem egyformán alkalmatosok az irói nyelvre átváltozni, és hogy azok ennek nemzői lévén, mig csak ez a' csinosodásnak legfelsőbb polczára fel nem hág, dajkálásokra mindég szüksége lesz, mintegy kézenfogva vezetnek.

Szeder Fábián.

2.

Szakolcza szabad Királyi Város' régiségéről.

E' város eredete felől Hazánk Túdósainak véleményeik semmiképen sem egyeznek meg az Oklevelekkel; ezek a' Régiek' hibáit nem tsak felfödözik: hanem hiven el-is igazítanak bennünket a' történet útján. „Atque ita quidem existimavi semper, úgy mond Bél in Praef. ad Apparat. ad Hist. Hung. quod sacra Biblia Theologo, Jureconsulto Legem scriptam, Philosopho sanam rationem; id esse Historico Diplomata." Bél Mátyás szerint Szakoltzát még a' népek vándorlása előtt épitették a' Morvák: Ejus natales, nihil dubitamus ad Moravos referre; ita ut sentiamus non tantum Slavica

nominis ratio, a) sed regni etiam Moravici pristina illa amplitudo nos permovit. Regnavere huiates populi ante Hungaros, tota ea regione, quae est a' Moravia, ad Granum usque protensa. — Hos Slavi exceperunt, peregrino solo huc illapsi, eo demum imperitantes licentiosius, quo plus tunc consobrinarum gentium rabies non minus, quam migrandi libido invalescebat. — Tunc ergo Szakolczam condi caepisse, non uno auguramur iudicii o." Notit. Hung. Nov. T. IV. — De nem boldogulhatván e' Város eredete visgálásában tsak ugyan ezekre fakadott : „Hactenus coniecturis, vero haud dissimilibus, locum dedimus, quod neque potest fieri aliter, in tanta priscae illius aetatis ignoratione."

Tiszteltt Tudósunk bal vélekedéseire Thúróczi Lászlónak következendő jegyzése mutatott útat : „Antiquam oportet esse (Szakolczam) in qua utpote anno 1021. templum excitavit Divi Michaelis Archangeli, Joannes quidam vinearum cultor." Hung. Compend. p. 187. kár, hogy Thúróczi azon kútfőt, a' mellyből tudományát meritette, kinem nyilatkoztatja — Ez után elindulván Bél Mátyás, azoknak tanításától, kik Szakoltza épitőjévé II. Béla királyunkat tartják, egészen elállott, és azt hivé: hogy II. Béla ezen születése' helyét nem épitette, hanem tsak mege-

a) Szakolcza etymologiáját, gondolatom szerint, nem lehet Skala Sláv szóból, a' mi kősziklát jelent, származtatni; mert a' XIII. Századbéli diplómák e' helyet Zakolcza, és Zakolcha-nak nevezik.

rösitette: Beneficium ille patriae rependisse putandus est; non quod eam revera primus condidisset; quippe, quam ipse nasceretur, iam existentem; sed quod obsoletam forte et inermem, partim privatis, publicisque aedificiis cohonestaverit; partim moenibus incinxerit, ne iniuriis Bohemorum pateret." — De hol valának XII. század közepe felé a' keritett Városok Hazánkban? — Azonban megerösithette vélekedéseiben hires Irónkat az is, hogy II. Andrást, és IV. Béla fejedelmeinket tartaná e' város szabadságai' gyarapitójinak: „Peculiaribus iuribus donaverat Szakolczam, így szóll ö 501. lapon f) jegyzés alatt, Andraeas II. anno 1217. et filius suus Béla IV. anno 1256."— Pedig épen az említett Levelekből olvashatta volna elhunyt Túdósunk, hogy Szakolcza a' XII század alkonyodásakor még puszta volt, 's hogy tsak XIII. század elején népesitették meg azt Tamás Nitrai Fö Ispány holta után a' mi 1216 évben történt (II. András Király ennek ajándékozta volt Szakoltzát adomány levél nélkül) Sebus és Sándor nevü fijai, kik attyok birtokáról Borin, és szent Györgyről elneveztettek — hasonló nevezetü Grófoknak. — Szakoltza megszállitása felöl imigy szóll II. András 1217. diki adomány Levelében: „Mivel a' mi hivünknek, a' már megnevezett Tamás Gróf' halála után, Sekus és Sándor fijai, a' mi Pohárnok Mestereink az emlitett földnek pusztaságát népek sokaságával kezdették tellyesiteni, mi azt Hugrinus Mesterünk, 's idövel Cancellariusunk szeretett hivünk által környül járattuk, és bizonyos határ jelekkel megkülömböztettük, és öket annak birtokába beiktattattuk." — Ezt az adomány levelet Hazánkra nézve közhasznúnak tartom,

megérdemli tehát egész kiterjedésében való közlését:

Nos Wladislaus Dei gratia Rex Hungariae — etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod cum nos superioribus temporibus, Divina volente clementia, ad regimen huius inclyti regni nostri Hungariae feliciter assumpti fuissemus, inter alia, gubernamen eiusdem regni nostri concernentia, instantibus apud nos Regnicolis, etiam eiusdem regni nostri, ita nobis supplicantibus, promisimus, metas quoque inter hoc ipsum regnum, ac provincias nostras Silesiae et Moraviae rectificare; et illas quidem, quae ad hoc regnum nostrum legitimo iure pertinent, ad ius et proprietatem eiusdem reducere et temperare. Nunc autem in Diaeta proxime praeterita pari et unanimi voto nobis per eosdem universos Regnicolas nostros denuo supplicatum fuit (Decret. VII. art. 54) ut iuxta praemissam oblationem nostram, metas eiusdem revideri, et rectificari facere dignaremur. Volentes itaque in hoc et promissioni, ut par est, nostrae, et supplicationi ipsorum Regnicolarum nostrorum, in quantum de iure admittitur, satisfacere; delegimus et deputavimus ex nunc ad revisionem, et rectificationem metarum praedictarum certos Dominos Hungaros Proto-Notarios Regni huius nostri, Oratores scilicet nostros cum plena auctoritate et potestate nostra. Quo igitur res haec per ipsos celerius, et commodius peragi, et finiri dicto termino posset, ob brevitatem termini revisioni huius praefixi, inter alia iura et privilegia regni in domo nostra Thavernica reposita, et factum metarum praedictarum concernentia literas infrascriptas Serenissimorum Principum Dominorum Andreae, et Belae Regum Hungariae, nostrorum scilicet praedeces-

sorum, confectas perquiri, et inveniri fecimus. Quarum primarum, videlicet Domini dicti Andreae Regis, tenor talis est: a)

In nomine Sanctae Trinitatis, et Individuae unitatis, Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriaeque Rex in perpetuum. Munificentiae regalis immenditas licet etiam ad extraneos bonae commendationis fragrantia dilatere soleat; ad illos tamen copiosius suae largitatis dona debet extendere quorum fidelitatis constantiam experimento didicit, et diuturna morum honestate feliciter comprobavit. Nos itaque, prout Regiae circumspectionis eruditio nos admonet, nostrorum servitia fidelium ingratitudinis nolentes praeterire silentio, propter eximia probitatum merita, quibus coram oculis nostrae Maiestatis Thomas comes indesinenter claruit, terram quamdam nomine Zakolcza rudem et desertam, sitam in confinio nostri Regni versus Boemiam, tam ei, quam suis successoribus contulimus in perpetuum possidendam cuius terrae metae sic incipiunt: incipit a fine paludis Hoynicha, ubi cadit in fluvium Morava, et super aquam eandem accendit superius ad locum, ubi palus Velika cadit in Morava, et per eandem Velika vadit usque ad portum Tozy, hinc exiens, vadit per viam Exploratorum de Boemia, quae vulgo Symarut dicitur, usque ad caput paludis Wysich versus orientem, deinde vadit per silvam per quamdam cre-

a) Hol őriztettek hajdan ezek a' levelek? II. Ulászlótól hallottuk; az ő Transumtumja mássa meg vagyon a' Sz. Kir. Szakolcza város' levelestárában a' honnan a' mi példányunkat kaptuk: András eredeti példánya pedig a' Primatialis Archivumban Tab. V. p. 41. n. 77. találtatik; ugyan ott vagyon IV. Béla Király' levele is.

pidinem ubi est pratum, inde descendit per vallem in campum, qui dicitur Hoszumezea, hinc procedit et vadit ad caput fontis Hoynicha, et per praedictam aquam descendit usque ad primam metam. Verum, cum post mortem iam dicti fidelis nostri Thomae Comitis, eius filii Sebus comes et Alexander nostrorum Pincernarum Magistri, viri strenuitatis eximiae, praedictae terrae solitudinem copiosa populorum multitudine coepissent resarcire, nos eandem per nostrum fidelem et dilectum Hugrinum Magistrum et postmodum Aulae nostrae Cancellarium peragrari, certisque metarum limitibus distinqui, nec non eius possessionem per eundem eos fecimus introduci. Ceterum, cum omnia sint hominum tenui pendentia filo, et subito casu, quae valuere, ruunt (Ovid. Lib. IV. de Pont. Eleg. III.) quia facta per nos huius possessionis donatio tempore supra dicti comitis nullo suffulta fuerat authoritatis nostrae testimonio, ad honestam suorum filiorum, nostrorum fidelium, Sebus Comitis. et Magistri Alexandri petitionis instantiam praesentem concessimus paginam, Sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum per manus Vgrini Aulae nostrae Regiae Cancellarii, Anno Dominicae Incarnationis M-o CC-o XVII-o Regni autem nostri anno decimo tertio.

Alterarum vero Serenissimi quondam Domini Principis Belae Regis tenor talis est:

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Serviae, Ramae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque, Rex, Omnibus Christi fidelibus, praesentes Literas inspecturis, salutem in omnium Salvatore. Etsi celsitudo Regia quibuslibet suis subditis manus consveverit porrigere largitatis; magis tamen illos tenetur gratuitis prosequi donativis, de quorum meritis, fidelitate, ac ser-

vitiis Regi, et Regno constitit evidenter. Proinde ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire: Quod cum post recessum Tartarorum, pro renovandis Juribus Castri indebite occupatis per totum regnum nostrum, diversos Judices misissemus, inter cetera Cosmas et Achilleus Comites fideles nostri, nobis instantissime supplicarunt, ut terram Zakolcha, quae Castri fuerat Nitriensis, eis dimittere, nostroque dignaremur privilegio confirmare. Servitiis itaque eorum eximiis ad nostram memoriam revocatis, videlicet, quod cum in Soyo contra Tartaros conflictum habuissemus, eisdem Cosma et Achilleo Comitibus se pugnae viriliter opponentibus, ipsi sunt graviter vulnerati, et frater ipsorum exstitit interemptus pro fidelitate Regno debita, et Coronae. Cum autem in partibus marinis maneremus, contra Ducem Austriae nostrum inimicum capitalem, illaesum, et indempne Regni nostri Confinium servaverunt, ubi praefatus Cosmas Comes, pro fidelitate nobis impensa, receptis duodecim vulneribus, fuerat captivitus; quo in captivitate existente Comes Achilleus illaesum nostrum Confinium servavit. Et cum de marinis redeuntes, praefato Comite Cosma in captivitate existente, contra Ducem Austriae Exercitum movissemus, idem Achilleus regnum Austriae usque Viennam a Posonio, pro fidelitate nobis debita, devastavit. Haec igitur, et alia ipsorum servitia recolentes, quae longum esset per singula enarrare, dictam terram Zakolcha ipsis Cosmae et Achilleo Comitibus, et heredibus ipsorum, heredumque suorum successoribus dimisimus pacifice possidendam, sicut pater ipsorum dinoscitur tenuisse. Metae autem eiusdem terrae, sicut per literas venerabilis Patris Vincentii Episcopi Nitriensis, cuius inquisitioni qualita-

tem, ac metas eiusdem commiseramus, nobis constitit, taliter distinguuntur: Prima meta incipit ab occidente a fine paludis Haynica vocatae, ubi cedit in fluvium Morava, per ipsam aquam ascendit versus septemtrionem ad locum. ubi est quidam fluvius Welika nomine, qui similiter cadit in Morava, et inde ascendendo per dictum fluvium, vadit ad portum Tozy, hinc exiens, vadit per viam Exploratorum de Boemia, quae vulgo dicitur Simaruth, usque caput paludis Woysich versus orientem, deinde vadit per magnam silvam super Brech per quamdam crepidinem, ubi est pratum, inde descendit per vallem in campum, qui dicitur Hozumezew, hinc procedit, et cadit ad caput dicti fluvii Haynicza, et per dictum fluvium descendit ad metam priorem. Cui terrae Zakolcha a parte occidentali et septemtrionali sunt commetanei Boemi, ab oriente autem est conterminalis terrae Magistri Aba et Nicolai, et a parte meridionali sunt commetanei Villani de Scincze; et de Wywar, ibique metae eiusdem terrae terminantur. Ut autem haec nostra donatio et confirmatio, robur perpetuae obtineat firmitatis, praesentes literas in testimonium dari fecimus, Sigilli nostri duplicis munimine roboratas Datum per manus Magistri Smaragdi Albensis Ecclesiae Electi, Aulae nostrae Vice Cancellarii, dilecti et fidelis nostri Anno Domini M-o CC-o LVI-o Undecimo Kalendas Julii, Regni autem nostri anno vigesimo primo.

Quas quidem binas literas in domo nostra Thavernica, ut praemisimus, citissime perquisitas et inventas, de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali transcribi et transumi, praesentibusque literis nostris privilegialibus inseri et inscribi facientes, eisdem oratoribus nostris ad metarum ipsarum iustam et rectam re-

visionem, et rectificationem duximus dandas et concedendas, communi svadente iustitia. Harum nostrarum, quibus secretum Sigillum nostrum, quo, ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore, et Testimonio Literarum mediante. Datum Budae in festo B. Mathaei Apostoli et Evangelistae, Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Decimo quinto. Regnorum nostrorum Hungariae vigesimo quinto, Bohemiae vero quadragesimo quinto.

A' már elöhozattakból bizonyos: Szakoltzát Béla sem épületekkel föl nem ékesítette, sem kőfalakkal körül nem vétette; mert ha illyen hely lett volna, a'ról II. András levelében emlékeznék, meg is mondaná, minő háborúban döntettek szerte falai. — De Béla fija II. Geyza Királyunk sem szabaditotta föl Szakoltzát, a'mint ezt 1141. évre némellyek helyheztetik; még a' hivatalbéli irásokban is szabadságai adójának neveztetik II Geyza; ez onnan vagyon, mivel azt, a' mit a' régi Jesuita íróink minden bizonság nélkül kénnyök után öszve írtak, azt mint tsalhatatlan igazságot, kétségen kivül elhittük, illy hibás és héjányos többnyire minden sz. kir. város' históriája. — Szepesházy Károly Úr Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern czímü könyvének II. darabjában 159. lapon II. András és IV. Béla leveleiről emlékezik ugyan, meg is vallja: hogy 1217-ben Szakoltza még puszta hely volt; azonban a' következendö lapon ezekről elfelejtkezvén, ingadozók' módjára, a' régiek' hibáikat elöhordja, a' nélkül, hogy tulajdon véleménnyét meghatározná: Ihren Ursprung, mondja ö, soll die Stadt den Mährern verdanken, obwohl ihn manche Schrifsteller dem König Bela II. dem blinden, zuschreiben wollen; andere ihn hier geboren wer-

den, und dann die Stadt vergrössern und befestigen lassen."

Mikor menekedék meg Szakoltza a' Bozini Grófok hatalma alól? nem tudom; annyi mindazonáltal bizonyos: hogy XIV. század vége felé Fejedelmünk' kezeiben volt, és a' szabad királyi faluk közé számláltatott; Nagy Lajostól nyerte meg 1372-ben a' sz. kir. városi rangot. Nem tudta ezt tisztelt Tudósunk Bél Mátyás, mert illyenekre nem fakadhatott volna: „Jam a quibus regibus, quave libertate donata fuerit Szakolcza? dicendum esset, nisi nos documenta deficerent; illud inconfesso apud omnes est, Urbibus semper accensam fuisse, quas Liberas, Regiasque vocamus." — Nagy Lajos szemessége e' falut azon indító okból számlálta a' szabad királyi városok közé, hogy abban, úgymint az Ország határja szélén fekvő, köfalakkal környül vevendő véd városban nagy ereje feküdnék a' Hazának, — tehát véle tsak XIV. század végén történt meg az, a' mit íróink hibásan XII. századra helyheztettek Nagy Lajos 1372-ben adott levelét 1382. e'képpen erősitette meg:

Ludovicus Dei Gratia Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et Honoris, ac Montis Sancti Angeli Dominus. Omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris, praesentium notitiam habituris, salutem in omnium Salvatore. Regiae sublimitatis immenditas, cuius est in multitudine populorum gloriari, solet suorum subiectorum preces legitimas exaudire, ut exinde fidelium numerus augeatur, et honoris, ac utilitatis materia consequatur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod

quod Michael dictus Albus Judex, et Corardus dictus Nüeremberger, Civis Juvatus Civitatis nostrae de Zakolcza, in suis, ac universorum fidelium Civium et Hospitum nostrorum de eadem, personis, ad nostrae Serenitatis accedentes praesentiam, exhibuerunt nobis quasdam literas nostras patentes, moderno Sigillo nostro novo, et authentico consignatas, super ipsorum Libertatibus, per nostram Maiestatem eis datis, et concessis emanatas, et conspectas, tenoris, ac continentiae per omnia infrascriptae, Supplicantes exinde nostro Regio Culmini, nominibus, quibus supra, humiliter, et devote: ut ipsas praesentibus de verbo ad verbum inseri, et inscribi facientes, acceptare, approbare, ratificare, et nostro pro eisdem, et eorundem posteritatibus universis, simul cum praedictis Libertatum Praerogativis expressis in eisdem, dignaremur Privilegio, perpetuo confirmare; Quarum tenor talis est:

Nos Ludovicus DEI Gratia, Rex Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et Honoris, ac Montis Sancti Angeli Dominus, Significamus tenore praesentium, quibus expedit, Universis: Quod, quia nos iuxta officii nostri et regiminis debitum quandam villam nostram liberam Zakolcza nuncupatam in confinibus Regni Bohemiae sitam et habitam, more et instar aliarum Civitatum nostrarum Regalium muratarum instituere, numerare et aggregare, eamque muris, munitionibusque et operibus lapideis et moeniis circumdare, firmare, munire et vallare, pro tutiori et commodiori conservatione confiniorum dicti Regni nostri, toto conaminis nostri nisu proponimus et mature intendimus; ideo nos animo deliberato, de Praelatorum, et Baronum nostrorum ad haec

accedente consilio, fidelibus Civibus et Hospitibus nostris de dicta Zakolcza, praesentibus et futuris, ad eandem undecunque commorandi causa supervenientibus, ut iidem sicuti numero, sic et fidelitate augeantur, discantque sub principe glorioso devotius famulari, utque ab ipsis, utilitatis et honoris materia, lucrumque fructiferum Regiae proveniat Maiestatis: de Regiae benignitatis clementia, hanc eisdem Libertatis, Immunitatis, et Gratiae Praerogativam duximus annuendam, et annuendo concedendam: quod iidem fideles Cives, et Hospites nostri a solutione Lucri Camerae nostrae a), et ab aliis omnibus Censibus, et Collectis ab ipsa Civitate pro tempore provenientibus, tam diu, donec Murus, et aliae Munitiones eiusdem Civitatis nostrae circum quaque perficientur, in effectu liberi habeantur et exempti. Praeterea, in signum specialis nostrae dilectionis, ipsis fidelibus Civibus nostris annuimus gratiose: quod ipsi de rebus, ac bonis, et mercibus ipsorum propriis, ad solutionem Tricesimae et Tributi, per totum ambitum Regni nostri ubique, non teneantur, sed a solutione eorundem immunes reddantur et absoluti. Universos etiam forenses Mercatores extraneos et conprovinciales ad forum ipsorum Feriis quartis, singulis hebdomadis ibidem celebrari consvetum, cum rebus eorum mercimonialibus concurrentes et advenientes, die fori tantum, et non alias,

a) Camerae Lucrum-ról II. András arany bullája is emlékezik, és abban állott, hogy minden évben az ó pénz az újonnan veretett pénzzel bizonyos reáadással föltserélteteti; ez a' haszon vétel Camerae Lucrum-nak neveztetett; tehát igen hibáznak azok, a' kik ez alatt a' haszon vétel alatt a' Censum Regiumot, mellyet azon felül minden sz. kir. Város fizetett, érteni akarják.

stando, et remanendo, a solutione Tricesimae et Tributi, de rebus mercimonialibus ipsorum facienda, perpetuo liberos esse volumus et exemptos ; hoc dempto et excepto, si, et ubi iidem mercatores forenses, et extranei, per eandem Civitatem in die fori transitum fecerint ulteriorem, ipsos a solutione Tricesimae et Tributi non custodimus, sed ipsos ad solutionem eorundem obnoxios esse volumus et adstrictos. Nihilominus, ut dicta Civitas nostra de novo fundata, maiori antidotum praemio dotetur, et decoretur: ex superabundanti Regia Gratia ipsis concedimus: ut iidem Cives nostri, et eorum posteri, omnibus eisdem Libertatibus, Immunitatibus, Gratiis, Legibus, et Praerogativis potiantur perpetuis temporibus et utantur, quibus aliae Civitates nostrae Regales gaudent potissime et fruuntur. Nec hoc tamen silentio praeterimus, ut praedicti Cives nostri congregati, et congregandi, Fossata pro fundamento dicti Muri effodere et aperire, coementum concremari facere, lapides pro iam inchoandi operis consummatione necessarios excidere teneantur, prout ipsimet sponte et liberaliter facturos se obtulerunt et assumpserunt Nostrae Maiestati. Praesentes autem in formam nostri Privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportatae per eosdem. Datum in Tyrnavia, in Octavis festi B. Michaelis Archangeli, Anno Domini Millesimo, Trecentesimo, Septuagesimo secundo.

Nos, itaque, praemissis humillimis et devotis supplicationibus dictorum Michaelis Judicis, et Corrardi Jurati Civium nostrorum de praedicta Zakolcza, nominibus, quibus supra, per ipsos Nostrae porrectis Maiestati, favorabili pietate inclinati, praemissas literas nostras Privilegiales, praesentibus de verbo ad verbum insertas, simul cum dictis Libertatum eorundem Praerogativis,

in tenoribus eorundem expressis, acceptamus, approbamus, ratificamus, et nostro, pro praedictis fidelibus Civibus et Hospitibus nostris, dictae Civitatis nostrae Zakolcza, ipsorumque posteritatibus universis, Privilegio, perpetuo valituras confirmamus praesentis scripti patrocinio mediante. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes concessimus literas nostras privilegiales, pendentis et authentici Sigilli nostri novi duplicis a) munimine roboratas. Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris et Domini, Domini Demetry, Miseratione Divina Tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum Sacro Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis, Sanctae

---

a) Szakoltza azon városok közül való, mellyek petsétnyomójokra felszabadítójok petsétje jegyét vágatták; tzímerén kettős kereszt látszik, millyent Nagy Lajos Király viselt második petsétjén. Az Andegaviai Liliom azért nem fénylik rajta; mert Nagy Lajos első petsét-nyomója másik felén egy hármas dombon lévő Liliomon állott a' kettős kereszt; minekutánna ez Miklós Esztergomi Érsektől és Cancellariustól Bolgár országban ellopatott, Lajos helyette másikat vésetett, mellyen a' kettős kereszt egy hármas Liliom nélkül való dombra helyheztetett; ezen az Andiai Liliomok egy hoszú hármas szegletű pajson (ennek közepében áll a' kettős kereszt) kivül, a' petsét-nyomó tágas szélén egy szegletből a' másikhoz húzott vonások között villognak. A' Szakoltzaiak ez alatt a' petsét alatt nyerték meg szabadságaikat; e'ről viselték tulajdon petsétnyomójokra a' három szegletű keresztes pajsot a' nélkül, hogy e' régi szokás felől szólló királyi levelet mutathatnának Vörös viasszal II. Lajos Király engedelméből 1524. évtől fogva petsétel, levelét Szegedy ellen, a' ki Cerographiájában azt vitatá, hogy Szakoltza még 1382. évben nyerte volna ezen praerogativát, F. T. Hatona István Úr Critica hïstoriájában közre botsátotta. Szegedy után mondja Bél: Urbis insignia Crucem Hungaricam tricolli insidentem referunt, quae ei Ludovicus I. cum Cerae rubrae usu anno 1382. indulsit."

Strigoniensis Ecclesiae Gubernatoris perpetui, et Aulae Nostrae Cancellarii, dilecti nobis, et fidelis, Anno Domini Millesimo, Trecentesimo, Octuagesimo Secundo, Quinto Decimo Kalendas Mensis Augusti, Regni autem Nostri Quadragesimo Primo Reverendissimis, ac Venerabilibus in Christo Patribus, eodem Domino Demetrio dictae Ecclesiae Strigoniensis Gubernatore Perpetuo: Petro Jadren: Vglino Spalaten: et Ugone Ragusien: Archi Episcopis. Emerico Agrien: Paulo Zagrabien: Gublino Transilvanien: Valentino Quinque Ecclesien: Decretorum Doctore. Gillermo Jaurien: Benedicto Vesprimien: Joanne Chanadien: Petro Vacien: Joanne Syrmien: Fratre Dominico Nitrien: Paulo Tininien: Demetrio Nonen: Chrysogono Tragurien: Mathaeo Sibinicen: Stephano Pharen: Jacobo Makarien: Thoma Corbavien: Michaele Scardonen: Thoma Sequien: Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias DEI feliciter gubernantibus: Colocens: Varadien: et Bosnen: Sedibus vacantibus. Magnificis Viris: Nicolao de Gara, Regni Nostri Palatino, ac Judice Cumanorum: Ladislao Waywoda Transilvano, et Comite de Zonuk: Emerico Bubek dictorum Dalmat: Croat: Stephano de Lindva totius Regni Nostri Sclavoniae: Paulo de Lieskow de Machow Banis: Comite Nicolao de Zeech Judice Curiae nostrae: Nicolao dicto Zambou Tavernicorum: Georgio Zudar Pincernarum: Sandrino Dapiferorum: Stephano filio Philippi Janitorum: ac Dyonisio filio quondam Domini Dyonisy Waywodae, Agazonum nostrorum Magistris: eodem Comite Nicolao de Zeech Comite Posonien: aliisque quam plurimis, Regni Nostri Comitatus tenentibus et Honores.

Praesentem Copiam ex originali esse desumtam testor Szakolczae Franc. Zlinszky Ord. Notarius. m. p.

Ezek, a' miket Szakoltza régisége, és fölszabadulása felöl bizonyossan mondhattam.

Podhradczky Jó'sef.

3.

A' Kör' négyszögítéséről.

Ezen zajütö problemának, mint minden nevezetes rejtélynek (aenigmának) sokkal több becsület juta mint érdemlé, 's bár hajdani hirét majd egészen elvesztette, még is elég, többé vagy kevésbé zavarodott, agyvelönek ad foglalatosságot; 's minden Ország (igy hazánk is) 's minden esztendö más más újonczokat hoz, kik Don Quijote patronusuk példájára a' képzelt óriással harczra kelnek. A' Párisi tudományos Akadémia elébe évenként (egy franczia Tudós észrevétele után közönségesen kutyahökor) terjesztik az úgy nevezett megfejtéseket, de nem csak hogy a' Párisi 's Londoni Akademiáknak soha képzeletökben se volt a' fenforgó kérdés megfejtésére (mint azt némellyek együgyüen gondolják) jutalmat tenni, hanem abban egyeznek meg, hogy az efféle éretlen gyümölcsöket minden legkisebb figyelem nélkül eligazítják.

Azoknak kik a' földmérést nem tanúlták, — 's ezek' száma kétségkivül igen nagy, — képzeletök sincs a' kérdés mivoltáról; 's hihetö hogy az ezen tárgyra szükséges tiszta és szoros ismeretek hijányánal. kell tulajdonítni annyi sok boldogtalan 's nevetséges eröködéseket ezen kérdés visgálatjában. A' tudatlan, ha a' kör' négyszegítéséröl

hall, azt véli hogy egy négyszegletü karikát kell képzelni, 's csak nevet vagy vállat vonít; de társa ki elmésebbnek tartja magát, megfelel a' kérdésre, elővesz egy fonalat, megméri a' kerületet, 's négy gombostüt jól bevervén az asztalba szép négy szegletre, reá huzza fonalát — megvan. A' földmérő megszólítja, nem úgy Uram! mert a' kérdés ez: — egy olly négyszeget kell keresni, mellynek fölülege (surface, Fläche) legszorosb értelemben egyenlő legyen az adott kör fölülegével, 's hogy őt egyszer'smind jobb útra vezesse, megvitatja néki (előre minduntalan arra oktatván mit tesz valamit megvitatni?) hogy egy kör fölülete egyenlő azon háromszeg fölületével, mellynek alapja (basisa) ugyan a' körnek kerülete, (ha ezt lefonja 's kiegyeníti) magassága pedig a' kör fél általazója (külleje, sugára - radius, rayon, Halbmesser) hogy továbbá minden háromszeg' fölülete egyenlő azon származékkal, melly fél alapjának egész magasságával való sokszorozásából ered, 's hogy végre ezen származéknak négyszegü gyöke (racine carrée, quadrat Wurzel) egyenlő azon négyszeg egyik oldalával, mellynek felülete a' feladott körével egyenlő.

A' probléma ezen kifejezés szerint erre vitetik vissza. Egy kiegyenített vonalt (rectifalt Linie) kell találni, melly a' kör' kerületével legszorosb értelemben egyenlő, ez gyakran igy változik: kitalálni a' kör kerülete egyenítését; vagy pedig kitalálni a' kerület és a' kör áltmérője (általazó, Diameter) közötti tökéletes irányalatot (proportiót). Nincs ennél könnyebb, felel a' magát feltaláló, ide a' körrel, én azt igen pontosan áltfogom egy fonállal, 's ezt kiegyenítve megmérvén azt találom hogy 3 egész 's közel $\frac{1}{8}$ (egy nyolczad) rész áltmérőt foglal magában, imhol a' megfejtett problema valamennyi körre nézve. Igen, felel a'

Geometra, az Úr módja szerint valamennyire, de nekünk ez nem elég, mi ez alkalommal bizonyosak akarunk lenni p. o. hogy egy körnél mellynek $\frac{1}{2}$ áltmérője 25 millió mérföld, mint a' Nap távolsága tőlünk, egy hüvelyket se hibázunk; az Úr fonalán találkozható hajszálnyi kisebb v. nagyobb vastagság földünk pályájában, ha szerinte számitnók azt, néhány ezerrel több vagy kevesebb mérföldet adna, és itt közel 160 milliom mérföldnyi kerületnél egy hüvelykről van a' szó, így tehát még messze van az Úr.

Igen de mikép jutottak ezen szörnyü 's meglepő tökéletességre? a' Geometra, két rendes sokoldal (sokszeg, polygon) közé zárva teki nti a' kört, ennek egyike a' körön belül, a' másik kivül van irva, ez magában foglalja a' kört, amazt a' kör foglalja magában; a' körülirottnak (circumscriptum) oldalai ugyan annyi érintői (tangens) a' körnek, a' belölirottnak (inscriptum) oldalai meg annyi hurjai (chorda) annak, 's nyilványos hogy a' körülirott sokoldal nagyobb, a' beirott pedig kissebb a' körnél.

Mennél inkább sokasodik az oldalak' száma, annál szükebb 's egymáshoz közelitőbb határok közé szorul a' kör, de mindég bizonyosan az egyik kivül a' másik belől van; ezen határokat igen könnyü kifejezni, mert a' sokoldalukat képező egyenes vonalok mind egyenlő nagyságuak lévén, könnyen öszveadhatók; öszvelegök (summájok) pedig a' határokat adják meg.

Látni tehát hogy ezen számitás-módnak határa nincs, az az annyira lehet a' pontosságot vinni a' mennyire szükséges, vagy akarjuk; 's így közelíthetni vég nélkül azon viszony' tökéletességéhez, mellyben az általazó a' kerülethez vagy mostani tekintetünk szerént a' két határ egymáshoz 's egyszersmind a' kör kerületéhez van.

Módja ezen közelítésnek e' következő:

A. legyen a' beírott sokoldal' fölülege
B — — körülirotté
A′ — ' béírott de két annyi oldalunak (mint A) fölülege
B′ — ' körülirott két annyi oldalunak fölülete mint B. ezek közt ezen ismeretes viszonyok állnak:

$$A' = \sqrt{A \times B.} \quad *)$$
$$B' = \frac{2A \times B}{A + A'}$$

Legyen tehát példáúl a' kör' küllője vagy radiusa=1.

Fig. a) a) A' béirott négy szegnek egyik oldala, a' felebb említett theorema szerént $= \sqrt{2}$, a' körülirottnak pedig =2 lesz, fölülete pedig az elsőnek =2 az utóbbinak =4'. **)

Ezen esetben tehát A=2 „B=4. 's ezek segítsége által a' két nyolczoldalúnak fölülegét, könnyű lesz meglelni, 's ezek

Fig. b) b) A' béirott 8 oldal $A' = \sqrt{8} =$ 2.8284271
A' körülírott 8 oldal $B' = \frac{16}{2 + \sqrt{8}} =$ 3,3137085

a' nyolczoldaluk fölülegét ismérvén most már
2.82842-A-nak
3.31370-B-nek tesszük, 's így keressük

Fig. c) c) Ismét a' 16 oldalukat 's azt találjuk hogy

$$A' = \sqrt{9.3732558} = 3.0614674$$
$$B' = \frac{18.7465116}{5.889893} = 3.1825979$$

a' 32 oldalukra nézve ismét
A= 3.0614 -
B= 3.182597 - 's a' t. lesz.

---

*) A' fekvő kereszt × itt sokszorozást jelent.

**) A' négyszeg fölületét tudniillik úgy találjuk fel, ha egy oldalát a' négyszegnek magával sokszorozzuk.

A' következő kis tabella Legendre (frantzia földmérő) számítási szerént készült.

az oldalak száma		beirott sokoldal		körülirott sokoldal
4	—	2.0000000	—	4.0000000
8	—	2.8284271	—	3.3137085
16	—	3.0614674	—	3.1825979
32	—	3.1214451	—	3.1517249
64	—	3.1365485	—	3.1441184
128	—	3.1403311	—	3.1422236
256	—	3.1412772	—	3.1417504
512	—	3.1415138	—	3.1416321
1024	—	3.1415729	—	3.1416025
2048	—	3.1415877	—	3.1415951
4096	—	3.1415914	—	3.1415933
8192	—	3.1415923	—	3.1415928
16384	—	3.1415925	—	3.1415927
32768	—	3.1415926	—	3.1415926

Észrevehető hogy közelít a' két sokoldal egymáshoz, a' mint a' beirott nevekszik úgy kissebbedik a' körülirott, 's már a' 32768 oldalunál a' hetedik tizedes számhelyen megegyeznek, 's belőlök azt húzhatni ki, hogy a' kör fölülege (ha az áltmérőt=1 tesszük) 3.1415926.

A' mi ezen az áltmérő 's kerület közötti viszonyt illeti, Lagny (franczia földmérő) a' legtetemesb munkát tette; melly a' tudományos Akademia 1719-diki gyüjteményébe van felvéve: ő az általmérőt egynek vévén 127 zérust ragasztott hozzá, 's számítása szerént a' kerületet e' következő 127 szám fejezi ki: 3.14159265358979323846264338327950288419716939937510582097494459230781640628620899862803482534211706798214808651327230664709384 46. 's a' t. 's bizonyos hogy ha ezen viszony szerint számittatik valamelly körnek kerülete, a' magát elöadható hiba nem haladná meg a' 127-dik tized-szám egy-

ségét, 's ez olly egy rend mellynek kimondására még a' nyelv szót nem talált, 's felülmulja minden megfogó tehetségünket.

Hát ha egy általazót adnak, mondja reszketve az ujoncz, ezen rémítő számot vegyem én hármas regulám egyik részének, hogy a' kérdésnek megfelelhessek? Nem! nyugodjék meg, ezen ijesztő sorszám csak a' tökéletesség rakhelyének egy neme, mellyben annyit talál 's mellyből annyit vehet, a' mennyire szüksége van, 's ha a' közelítést tudni akarja, azt mondja 1 áll a' 3. 1 hez valamint a' feladott áltmérő a' kerülethez; ha századost akar 1.00 az 3.14-hez — ezredest 1.000: 3.141 's így tovább; a' feladás (problema) tehát a' tudomány minden szükségeire meg van fejtve. De a' köz mód 's haszonvétel könnyebb 's kisebb számokat kivánt, itt Archimedes jött segítségül Syrakuza' hires védje egy tökéletes 's alkalmas viszonyt talált 7 és 22 közt, $\frac{22}{7}$=3.142. — az ezredesig haszonvehető; egy más viszonyt talált Metius Adorján ez 113:335, 's az elmében is könnyű megtartani, a' három első páratlan szám mindegyike kétszer lévén írva, egyenlően ketté van választva $\frac{335}{113}$=3.141592 — 's ez a' milliomodokig tökéletes.

A' szerkezés (Constructio) általi bizonyításra tett sok próbarajzok közt, mellyekben többé vagy kevesbé szövényesek v. bonyolítottak (complicaltak) vannak, az ide csatolt egyszerű mód még legalkalmasb 's csak a' százezredesekben kezd távozni, olly esetekben hol nagy pontosság nem kivántatik, jó hasznát vehetni.

ABC. az általazó, ennek viszonyát a' kerülethez keressük; 's meg fogjuk látni, hogy a' hatá-

rozandó ½AD, a' fél kerülettel egyenlő 's csak $\frac{6}{10000}$-ben különböz attól.

Vonassék a' D pontból egy bizonytalan hosszúságú érintő (Tangens) xDB.

Huzassék egy függőleges vonal (perpendiculaire) az áltmérőre CR.

Vezettessék a' sugárra (radiusra) mint húr RtŏI S-sig.

A' középpontból huzassék S, és keresztül egy a' xDB érintőt T illető egyenes, ez a' kör ezen negyedét 2 részre osztja $RS=\frac{360^o}{60}$, 's az egyik része mivel $\frac{1}{4}.\ 360^o=90^o$,, $RS=60^o$ SB pedig 30°. TB pedig = tang. 30° T-töl kezdve vitessék az érintőre háromszor a' fél általazó D-ig, így TD meg van határozva.

Vonassék végre DA, 's ez az egyenes észrevehetőleg fele az egész kerületnek; mert tegyük CB=1.00000.

AD=3.14153 lesz, 's ez csak 0,00006-todrészbe különböz Lagny 3.14159 hat első számától.

AD pedig könnyen számítható, mert az egyenes szegletű ABD háromszeg hypothenusája, 's ebben A=2.00000,, BD=3.00000 — tg. 30° = 2.42265. vagy is

$$\sqrt{AB^{-2}+BD^{-2}}=AD$$
$$=\sqrt{2^2+2.42265^2}=3.14153$$

Ezen hiba minden rajzi alkotmányban elkövethetőnél kisebb, mert egy 231 lábnyi áltmérő köre kerületéből legfeljebb egy hüvelyk különbséget adna.

Az ide melléklett tabella, egytől százig adott általazóra, az egyik sorban a' kerületet, a' másikban azon négyszeg' oldalát adja, mellynek fölülete a' feladott körével egyenlő; 's hasznos lehet annyiban hogy szükségben ne kelljen számítással veszödni.

átmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
1.0	3.14159265	0.88622092
1.5	4.71238898	1.32934038
2.0	6.28318530	1.77245384
2.5	7.85398163	2.21556731
3.0	9.42477796	2.65868077
3.5	10.99557428	3.10179423
4.0	12.56637061	3.54490769
4.5	14.13716694	3.98802116
5.0	15.70796326	4.43113462
5.5	17.27875959	4.87424808
6.0	18. 8495559	5.31736155
6.5	20.42035224	5.76047501
7.0	21.99114857	6.20358847
7.5	23.56194490	6.64670193
8.0	25.13274122	7.08981539
8.5	26.70353755	7.53292886
9.0	28.27433388	7.97604232
9.5	29.84513020	8.41915578
10.0	31.41592653	8.86226925
10.5	32.98672286	9.30538270
11.0	34.55751918	9.74849617
11.5	36.12831551	10.19160964
12.0	37.69911184	10.63472310
12.5	39.26990816	11.07783656
13.0	40.84070449	11.52095002
13.5	42.41150082	11.96406348
14.0	43.98229714	12.40717695
14.5	45.55309347	12.85029041
15.0	47.12388980	13.29340388
15.5	48.69468613	13.73651734
16.0	50.26548245	14.17963080
16.5	51.83627878	14.62274426
17.0	53.40707511	15.06585772
17.5	54.97787143	15.50897119
18.0	56.54866776	15.95208465
18.5	58.11946409	16.39519811

áltmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
19.0	59.69020041	16 83831157
19.5	61.26105674	17.28142503
20.0	62.83185307	17.72453850
20.5	64.40264939	18.16765197
21.0	65.97344572	18.61076543
21.5	67.54424205	19.05387889
22.0	69.11503837	19.49699235
22.5	70.68583470	19.94010581
23.0	72.25663103	20.38321928
23.5	73.82742735	20.82633274
24.0	75.39822368	21.26944618
24.5	76.96902001	21.71255964
25.0	78.53981634	22.15567313
25.5	80.11061266	22.59878659
26.0	81.68140899	23.04190006
26.5	83.25220532	23.48501352
27.0	84.82300164	23.92812698
27.5	86.39379797	24.37124044
28.0	87.96459430	24.81435390
28.5	89.53539062	25.25746737
29.0	91.10618695	25.70058083
29.5	92.67698328	26.14369429
30.0	94.24777960	26.58680776
30.5	95.81857593	27.02992122
31.0	97.38937226	27.47305468
31.5	98.96016858	27.91614814
32.0	100.53096491	28.35926161
32.5	102.10176124	28.80237507
33.0	103.67255756	29.24548853
33.5	105.24335389	29.68860199
34.0	106.81415022	30.13171545
34.5	108.38494654	30.57482892
35.0	109.95574287	31.01794239
35.5	111.52653920	31.46105585
36.0	113.09733552	31.90416931
36.5	114.66813185	32.34728277

áltmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
37.0	116.23892818	32.79059023
37.5	117.80972450	33.23350970
38.0	119.38052083	33.67662316
38.5	120.90131710	34.11973662
39.0	122.52211348	34.56285008
39.5	124.09290981	35.00596354
40.0	125.66370614	35.44907701
40.5	127.23450246	35.89219048
41.0	128.80529879	36.33530394
41.5	130.37609512	36.77841740
42.0	131.94689144	37.22153086
42.5	133.51768777	37.66464432
43.0	135.08348410	38.10775779
43.5	136.65928042	38.55087125
44.0	138.23007675	38.99398471
44.5	139.80087308	39.43709817
45.0	141.37166940	39.88021164
45.5	142.94246573	40.32332550
46.0	144.51326206	40.76643856
46.5	146.08405839	41.20955203
47.0	147.65485471	41.65266549
47.5	149.22565104	42.09577891
48.0	150.79644797	42.53889241
48.5	152.36724369	42.98200587
49.0	153.93804002	43.42511934
49.5	155.50883635	43.86823280
50.0	157.07963268	44.31134627
50.5	158 65042900	44.75445973
51.0	160.22122533	45.19757319
51.5	161.79202166	45.64068665
52.0	163.36281798	46.08380012
32.5	164.93361431	46.52691358
53.0	166.50441064	46.97002704
53.5	168.07520696	47.41314050
54.0	169.64600329	47.85625386
54.5	171.21679962	48.29936743

áltmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
55.0	172.78759594	48.74248089
55.5	174.35839227	49.18559430
56.0	175.92918860	49.62870782
56.0	177.49998492	50.07182128
57.0	179.07078125	50.51493474
57.5	180.64157758	50.95804820
58.0	182.21237390	51.40116167
58.0	183.78317023	51.84427513
59.0	185.35396656	52.28738859
59.5	186.92476288	52.73050205
60.0	188.49555921	53.17364552
60.5	190.06635554	53.61672898
61.0	191.63715186	54.05684245
61.5	193.20794819	54.50295591
62.0	194.77874452	54.94606937
62.5	196.34954084	55.38918283
63.0	197.92033717	55.83229629
63.5	199.49113350	56.27540976
64.0	201.06192982	56.71852322
64.5	202.63272615	57.16163668
65.0	204.20352248	57.60475015
65.5	205.77431880	58.04786361
66.0	207.34511513	58,47097707
66.5	208.91591146	58.93409054
67.0	210.48670778	59.37720400
67.5	212.05750411	59.82031756
68.0	213.62830044	60.26343092
68.5	215.19909676	60.70654438
69.0	216.76989309	61.14965785
69.5	218.34068942	61.59277131
70.0	219 91148574	62.03588478
70.5	221.48228207	62.47899824
71.0	223.05307840	62.92211170
71.5	224.62387427	63.36522516
72.0	226.19467105	63.80833862
72.5	227.76546738	64.25145209

átmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
73.0	229.33026370	64.09456555
73.5	230.90706003	65.13707901
74.0	232.47785636	65.58079247
74.5	234.04865268	66.02390593
75.0	235.61944901	66.40701940
75.5	237.19024534	66.91043296
76.0	238.76104166	67.35324633
76 5	240.33183799	67.79635979
77.0	242.68803248	68.23947325
77.5	243.47343064	68.68258671
78.0	245.04422697	69.12570018
78.5	246.61502330	69.56881364
79.0	248.97121779	70.01192710
79.5	249.75661595	70.45504056
80.0	251.32741228	70.89815403
80.5	252.89820860	71.34126749
81.0	254.46900493	71.78438096
81.5	256.03980126	72.22749442
82.0	257.61059758	72.67060788
82.5	259.18139391	73.11372134
83.0	260.75219024	73.55685480
83.5	262.32298656	73.99994827
84.0	263.89378269	74.44306173
84.5	265.46457922	74.88617519
85.0	267.03537554	75 32928866
85.5	268.60617187	75.77240212
86.0	270.17696820	76.21551558
86.5	271.74776452	76.88018578
87.0	273.31856085	77.10174251
87.5	274.88935718	77.54485597
88.0	276.46015350	77.98796943
88.5	278.03094983	78.43103289
89.0	279.60174616	78.87419635
89.5	281.17254248	79.31730982
90.0	282.74333881	79.76042329
90.5	284.31413514	80.20353673

átmérő	kerület	az egyenlő értékű négyszeg oldala
91.0	285.88493146	80.64669021
91.5	287.45572779	81.08976367
92.0	289.02652412	81.53287713
92.5	290.59732044	81.97599060
93.0	292.16811677	82.41910406
93.5	293.73891310	82.86221752
94.0	295.30970942	83.30533096
94.5	296.88050597	83.74844444
95.0	298.45130208	84.19155791
95.5	300.02209840	84.63467136
96.0	301.59289473	85.07778484
96.5	303.16369106	85.52089830
97.0	304.73448738	85 96401176
97.5	306.30528371	86.40712522
98.0	307.87608004	86.85023869
98.5	309.44687635	87.29335215
99.0	311.01767269	87.73646568
99.5	312.58846902	88 17957907
100.0	314.15926535	88.62269254

N.

4.

A' Martinestyei viadal.

Kitörvén 1788-ban a' Török háború, Dayka előre győzödelmet jövendölt. a) A' jövendölés 1788-ban nem jól, 1789-ben kedvezőbben ütött ki, 's Virágnak és Baróti Szabónak okai lettek

a) Újhelyi Dayka Gábor' versei, Pest 1813. Győzödelem jövendölés, Lap 68.

magasztalni a' győző Magyarokat. a) A' Moldvában, 's utóbb Havasalföldön küzdők érdemlették a' lant' dicséretét; érdemlették a' Chotyimi, Foksányi 's Jászvásári csaták, melly utóbban B. Serény a' Moldvai Vajdát, Ypsilandit elfogta. 'S ki nem tud, újabb történeteinkben jártas, a' Martinestyei viadalról, mellyről az értelmesek azt vallák, hogy remek a' hadtudományban, 's igaz vitézség' múlatlan emléke. Ezt leírni környülállásosan szándékom.

Mások mellett fő kútfőm az Erläuterter Plan von der berühmten Schlacht bei Martinjestie; készült ez tiszta forrásokból, kijött az ütközet' évében Prágában, a' Szász Koburg Herczegi ház' tagjainak ajánlva, kikhez a' Martinestyei hadintéző Koburg Fridrik Józiás is tartozik.

Egész Moldva 's a' Havasalföldi szél, Chotyimtól Foksányig, seregeinket győzödelmekkel látta tetézve. A' Nagy vezér tehát, Kudtsuk Hasszán Basa, hogy a' diadalokkal dicsőeket legyalázza, Brailovnál 80 ezret tett által a' Dunán, 's midőn a' Martinestyei mezőkre felért, Mavrojeni Havasalföldi vajda még 20 ezret vezetett hozzája. Mások az egész Török erőt 120 ezerre teszik, 's vezette a' Nagy vezéren kivül három két lófarkú, 's más három három farkú Basa. Mondják, hogy Hasszán 20 szekér lánczot vontatott magával Koburgnak 's a' foglyok' számára. A' Török két táborra szelte magát; kisebbet Mavrojeni ütött balra Tirka-kukulinál, nagyobbat Hasszán Marti-

a) Magyar Minerva, 3-dik köt. Virág' munkáji, Pest, 1799. A' győzödelmeskedő Magyar sereghez Török háborúkor, 1789. lap 12. — Báróti Szabó Dávidnak meg jobb. 's bőv. költem. munkáji, Komárom, 1802. A' Magyar Huszárokhoz 1789-ben, 1 köt. lap 5.

nestyinél, mind ketten túl a' Rimna vizén. Erről Koburg Septemb. 18-án vette a' hírt, midőn Martinestyitől csak négy órányira feküdt Foksány körül. Tudta ő, hogy Szuvarov' Oroszaival egyesülve sem állíthat többet 25, vagy mások szerént épen 22 ezernél az ellenség' elejébe, 's ha ütközik, magánál négyszer nagyobb erövel fog küzdeni; azon felyül gyalogságát mind harmadik zászlóalyak, lovasságát csupán Huszárok és Chevaux legerek tették, 's ha ütközik, ezekre marad a' nehéz lovasságnak is minden szolgálatja. De már nem volt egyébb út, támadni vagy támadtatni, 's Koburg az elsőt választá, elégszer tapasztalván, hogy egy jól rendelt 's okosan vezérlett hadi test kevesebb számmal is sokat nyerhet a' Töröknek akár mint dühösködő felesebb táborán. A' mozgásokat tüstént kezdé. Szuvarovval, az Orosz fővezérrel, Prut és Szereth között felosztott seregét behuzatván, magához rendelé; a' poggyászokat hátra küldé Foksányra; a' magszint és sütő helyeket szekerekkel betáborlá, 's Felkapitány Kleinnal a' Khevenhülleriek közül, 700 gyaloggal 100 lovassal, 6 ágyúval őrizteté. A test délután 3 órakor egy órányira nyomult elő bal felé; bal szárnya Milkovra, jobbja Rimna körül egy ligetre támaszkodott, 's a' Brailov-Foksányi országút homlok hosszat nyúlt el. Egyszersmind hogy a' Bukarest-Foksányi út Rimna 's Buzeo vizein által fedeztessék, Ezredes Karaiczay 2 gyalog zászlóallyal, 4 lovag osztállyal, nehány Arnautákkal a' test' jobb oldalán fogott helyt. A' csatarend négyszegekből állott, két ütközetet a' gyalog, harmadikat a' lovas nép formált; 's a' táj' fekvésénél fogva mindenestől takarva lévén, ha talán Hasszán Foksánynak fogott volna törni, bal oldalát véletlenül meglehete támadni.

Koburg ezen közben Al Főkapitány Quietorszkytól, ki Maxineni felé czirkálódott, az ellenség felől fontos híreket kapott; egyszersmind Szuvarov' kurirjától értette, hogy az Orosz seregek a' Szereth' partját estvélyig elérik. Más nap tehát, Septemb. 19kén, a' test nyilt mezőre lépett rejtekéből, a' Brailov-Foksányi útat szüntelen homlok előtt tartván, Karajczai' seregrészét pedig a' jobb szárnynak és Bukaresti útnak takarása végett egy közel eső kis ligetre fektetvén. Csata lett. Kapitány Ötvös, a' Barkó huszárok közül, 50 emberrel szemléletre küldetett a' Rimnán túl, 's Kurt Ozman Basára botlott, kivel 4000 Török 's 3 ágyú szinte szemlélődni volt. Ambár Ötvös a' megbírhatatlan ellenség elől szaporán elvonúlt, még is a' mint a' Rimnán áltkelne, beérték a' rohanó Törökök, 's dühösen megtámadták jobb szárnyát. Koburg két osztály Császár huszárral épen a' tájt vizsgálá, 's hallá az irtóztató Törökzajt: nyomon küldé Ezredes Mészárost a' kapitányt felvenni, 's az ellenséget visszatéríteni. Kurt Ozman csak a' Rimna' tulsó partjáig vonúlt, ott sorba lépvén ágyúzott, az után olly hévvel tört Mészárosra, hogy meghátráltatta. Karajczai segítségre küldötte Al Főkapitány Lajost egy osztály Székely huszárral 's egy zászlóaly Kaiser gyalogsággal; de mikorra megérkezett, noha sebesen jött, már a' a' huszárok' rendei közt tolongtak a' Törökök: mindazáltal olly tűzzel rohanák meg őket a' Székelyek, a' Kaiser zászlóaly olly helyesen dolgozott, 's Fő hadnagy Ollinger olly hathatósan ágyúzott, hogy Kurt Ozman egy pillantatig sem állhatott meg, 's futott a' Rimnáig. Onnan azután, 's az egész vidékről, Főkapitány Horvát zaklatta el egy zászlóaly Székely gyalogsággal a' még mind egyre csatázót.

Mavrojeni Septemb. 20-kán változtatta táborhelyét, 's a' jobb szárnyunk' oldalánál ütötte fel a' Rimnán túl első dombokon. Hasszán veszteglett. Koburg, hogy az ellenséget a' Rimna' terhes hajlásaira csalhassa, 's hogy a' megérkező Orosz csapatokkal könnyebben egyesülhessen: éjjel azon fedett állásba vette magát, mellyben a' Foksányi viadal után, Septemb. 18-án rejtezett.

Más nap, Septemb. 21 kén jókor megérkezett Szuvarov, 's seregeink' bal szárnyához csatlódott. Mivel pedig az ellenség' táborában semmi változás sem esett, Koburg a' nagy ütközetet mingyárt következő napra rendelte. Szuvarov a' jobb szárnyon kivánt helyt, hogy a' Kajatai erdőkig nyúló Tirku-kukuli tábort vagdalhassa. Indúlt tehát az egyesültt sereg estve 7 órakor két oszlopban: Szuvarov Oroszaival, egy osztály Császár huszárral a' második Felkapitány Matyasovszky alatt, 's még egy osztály Barkó huszárral Al Főkapitány Graven alatt jobbra léptetett, elől a' lovas, hátúl a' gyalog nép. a) Koburg a' maga seregével balra ment; Ezredes Karajczay 4 osztály lovassággal, Kaiser' 's Kaunicz' zászlóalyjaival előljárt, megette ment az első ütközetnek 5, a' másodiknak 3 zászlóalyja, végre a' 9 osztály lovasság. Nagy éj volt hogy a' csapatok a' Rimna' partjához értek, ott 3 óráig pihentek, a' lovasság abrakolt, 's készült a' hid.

Septemb. 22-kén még nem kelt fel a' véres nap, midőn az egész egyesült sereg általment a'

---

a) Szuvarov mindég Huszárokat kért gyalogsága mellé; mert ámbár a' Kozákok bátrak és erősek, de mivel széllyel szállangva, 's nem olly tömött rendben támadnak, mint a' Huszárok, nehezebben fordítják el az ellenséget a' gyalogságról.

Rimnán, 's csatarendbe állott. Az Orosz gyalogság 6 négyszegrendre 's 2 ütközetre osztatott; követte 12 osztály lovas karabélyos, a' 2 osztály Magyar huszár, a' harmadik ütközet: 's ez a' test egyenesen Mavrojeni' táborának szegezte homlokát Koburg úgy helyezte csapatjait, hogy a' Nagy vezért feltarthassa, ha majd a' Tirkukukuli tábort segíteni akarná. E' szerént az Oroszok' támadása tőlünk egy órányira esett ugyan jobb felé, mind az által a' vezérek olly bölcs intézeteket tettek, hogy a' két test' egyesülése mindenkor erős volt.

Igy az egész test jobbra nyomúlt, ámbár felette tövises tájakon, még is legjobb rendben. Az Oroszok reggel 5 órakor ötlöttek az ellenségnek Tirku kukulinál szemébe. Nyomon egy nagy Török csoport 5 ágyúval tolakodott a' jobb szárny ellen; minekutánna pedig a' sátorok felszedettek, 's a' poggyászok hátra hordattak, a' többi teljes erő is azon jobb szárnyra fordúlt. Szuvarov muzsika mellett sebesen nyomúl azon dombok alá, mellyekről az ellenség hevesen ágyúzott. Az Oroszok is, mihelyt egy mély árkon elég bajosan által vergődhettek, ágyúzni kezdettek. Mint egy 5 vagy 6 ezer Török egész a' jobb szárny' bajonettjéig ment, 's midőn ott a' négyszegrendet meg nem zavarhatta, jobb oldalra törött, 's újra bajonettig nyomúlt. De a' hangosan kaczagó, 's ágyúkból szüntelen tüzelő Oroszok állottak mint a' szirt, 's a' Törökök, a' leghevesebb tűznek szinte 5 minútig tartott szenvedése után, hátrálni kényszerítették. Ez alatt Felkapitány Matyasovszky huszár osztályjával, 6 osztály Karabélyossal Kozákokkal 's Arnautákkal az ellenség' oldalát és hátát megnyerte, 's a' mint megrohanta, egynehány száz Török azon helyen elhullott, futott a' többi. Más felől az Orosz vadászok vagdalták Mavrojeni' táborát, 's így ez minden ponton

megzavarodván, rendetlenül és az üzők miatt sok veszteséggel szaladt. Szuvarov az elnyert dombokon rendbe szedte lovasságát. A' Nagy vezér többet 18 ezer lovasnál olly végből küldött segítségre, hogy az Oroszok' balszárnya megtámadtassék. Mihelyt Koburg a' sietö Törökök' iszonyú lármáját hallotta, nyomúlt a' támadást elfordítani mindég jobbra, 's ámbár kettőztette lépéseit, még is késön ért, már az Oroszokat meg megcsapták. Lovasaink tehát az ellenségre balra kanyarodtak, 's elötörtek a' Szmolenszki gyalog négyszegrenddel. Más felöl Al Fökapitány Graven egy osztály Barkó huszárral 's Orosz Karabélyosokkal olly hathatósan csapott, hogy a' Török kénytelen volt helyett hagyni 's hátrálni, de számos volta miatt nem üzethetett. Az ellenség hirtelen összeszedte magát, 's a' lovasságot újra megtámadta, melly még alig állhatott az Orosz szárny négyszeg mellé 's megé; de a' tömött rendban elönyomúló lovasoktól 's gyalogoktól, ágyúk', puskák' 's karabélyok' heves tüze által másodszor is visszavettetett. Elötört más ponton Karajczay' seregrésze is, 's ennek hat, és a' zászlóalynak egy bb ágyúji olly hathatósan dolgoztak, hogy a' Töröknek el kellett az Oroszról állani, 's távúl tartózkodni. Ez által a' Barkó huszárok 's Orosz karabélyosok alkalmat nyertek a' támadásra, helyben egynehány százat felkonczoltak, megfutamlatták a' többit, 's üzés közben sokat elvesztegettek belőlök. Még egyszer öszve csoportozott a' segédnép, 's magát a' Mevrojeni' elszórt népéhez kapcsolta, hogy az Orosz jobb szárnyt vagdalja: de Szuvarovnak csak indúlni kellett, csapatjainak csupa tekintetök félelmet terjesztett, lohadt a' düh, 's a' Török többé megállani sehol sem tudott. A' közel eső Bogza falujában fészkelt még egynehány, 's onnan is a' lovas ágyúk, és egy Orosz Vadász négyszeg' bajonettjei kiverték. Ezzel a' Tirku-kukuli

kisebb tábor ellen meg lett a' viadal nyerve, mind jobban csillapúlt a' tüz, 's az Oroszok Koburg' jobb szárnyával lineába léptek. De a' Nagy vezér' hatalmának legfelesebb részével még végezni kellett.

Fél óráig pihentek az Orosz csapatok, midőn Koburg' seregének mind két szárnya kijött a' bokrok közül, 's egyenesen a' Martinestyei Török nagy test' ellenébe állott. Az ellenség' minden gyalogsága, közötte 40 ezer Jancsár a' 3 lófarkú Aga Basa alatt, a' Kringu Mejlori erdőkön kívül besánczolta magát, 's arra 28 ágyút vontatott; lovassága két órányi darab földön terjeszkedett ki azon dombocskákon, mellyek az erdőnek mind két oldalán halkkal emelkedtek. Egyszerre heves tüzet kezdett ágyújiból, 's egész homlokunkat megtámadta; de bal oldalunk 's hátunk volt fő czélja. Seregeink tele bátorsággal, zengő muzsika mellett indúltak, homlokunk előtt az ágyúk szakadatlan dörögtek, 's a' Törököket távúl maradni kényszeritettük. Azonban hogy az Orosz csapatok' lineájából nagyon ki ne essünk, egynehány minútáig meg kellett állanunk. Ekkor a' Törökök bal szárnyunkat siettek keríteni, 's szándékjokat a' dombok és magas füvek titkolták. Mihelyt igyekezetöket gyanitani lehetett, a' Mitrovszki zászlóaly heves ágyúzás között bal oldalakra nyomúlt, 's midőn így is mind inkább tolongottak hátunkra, a' Pellegrini zászlóaly szintén oda fordúlt. A' Törökök legdühösebb rohanásaikat három ízben újították mindég más pontokon, 's csak okos és komoly rendelések tehették szándékjokat semmivé. Egy merészen előnyomuló Spáhi csoportot a' Barkó huszárok megtámadtak, sokat levágtak, a' többi megfutott, de a' nagy szám miatt nem lehetett üzni. Míg a' bal szárnyon ezek történtek, az alatt a' Nagy vezér sok czerrel, 5 vagy 6 ágyú-

val Karajczay' seregrészét ütötte meg a' jobb szárnyon. Karajczay irtóztató kartács tüzével visszatolta Hasszánt, 's hogy Szuvarovval az egyesülés fenmaradjon, nyomúlt. Hasszán a' támadást ismétlette, nyakassága a' heves tüzzel semmit sem gondolván, bajonettig elöment. Karajczay hét ízben vágott teljes lovasságával a' Törökök közé, mikorra hátrálásra vehette; de a' harcz harmadszor is megújúlt ellene, mindég más helyeken. Látta Szuvarov melly erőszakosan ostromoltatik ez a' szárny, 's szakadatlan ágyúzás között segítségre sietett. A' Barkó huszárokkal egyesültt karabélyosai Hasszán' bal oldalára estenek, 's még mikor sokat levagdaltak is, csak feszített erővel lehetett a' makacsokat elverni. Észre vévén Koburg, hogy Hasszán a' szárnyt negyedszer is támadni akarja, oda rendelte Schröder' zászlóalyját. Úgy is lett, hogy a' lovasság még alig állhatott rendbe a' gyalogság megett, 's alig egyesülhetett az Orosz csapatokkal; már a' Török a' legforróbb hévvel rohanta meg Karajczayt, 's 30 lépésnyire közelített a' gyalogsághoz. De az ellenségnek a' hathatós tüz es derék lovasság miatt negyedszer is hátrálnia kellett. Igy vágott magának ez a' vitéz legénység az ö legérdemesebb vezérével a' hös Karajczayval, igen véres útat rendeltetése' helyéig, ezek az Erläuterter Plan'irójának saját szavai. Most már homlok elöl, 's mind a' két szárnyról el volt az ellenség üzve; de még a' besánczolt erdöből, 's a' Rimnánál Martinestye mellett ütött sánczos táborból is ki kellett verni. A' Török lovasságnak legnagyobb része bevonúlt az erdöbe. Koburg tehát Ezredes Jordis' és Lewenehr' osztályjait Karajczay' seregrészének jobbjára csatolta; mihelyt azután az Orosz csapatok is egyesültek, a' négyszegrendeket szoro-

sabban kapcsolta össze, 's formált egy fél holdhoz hasonlító líneát. Igy rendelte az erdőt folyton folyó ágyú morgás között megtámadni, 's az ellenséget tüzbe venni. Koburg és Szuvarov ekkor látták leginkább, hogy csupa hősöket vezetnek, (a' Plan' szavai;) mert a' parancsolatot minden felé örömlárma követte: éljen Jósef a' mi Császárunk, éljen a' mi kedves Herczegünk! 's minden a' legnagyobb hévvel rohant az erdőnek kiverni a' Törököt és győzni. Koburg és Szuvarov, 's az egész Ezredes kar, valamint az ütközet alatt mindég, úgy ezen támadásnál is a' seregek előtt állott. Heves volt az ellenség' ágyúzása de seregeink' rohanása még hevesebb. Ezek valami 1000 lépésnyire voltak a' Retranchementtól; hogy a' Török ágyúk egymás után némulni kezdettek, és a' nagy számú gyalogság a' Retranchement körül tömött rendben összecsoportozott. Az ellenséget megakadályozni, hogy ágyújit el ne hurczolhassa; a' seregeket kiméllení, hogy a' Jancsárok' tüze' miatt ne fogyasztassanak: ez volt mind a' két vezérnek czélja. Ennél fogva az egész lovasságnak kellett a' Jancsárok közé vágni; azokat elszórni, 's azután a' gyalogság négyszegrendeinek közei között a' líneába visszatérni. Ez jól ütött ki. A' lovasság minden helyen berontott az ellenség közé, összevagdalt valamit ért, legtöbb ágyújit elhagyatta vele, 's beljebb az erdőbe vetette. Gyalogságunk, valamint lehetett, futott a' lovasság után, 's a' sánczokra minden akadályok mellett is egynehány minút alatt felhágott. A' Jancsárok olly makacsúl ragaszkodtak ágyújikhoz, inkább agyon szuratták rajtok magokat, mint sem oda hagytká volna; de végre is futással kellett az erdőben szabadúlásokat keresni. Ott az önkényt válalkozttak öltek

meg sok szélengő 's bujkáló Törököt. Az ütközet ugyan elvált már, de még akadályozni kellett, hogy a' megvert ellenség Rimna mellett lévő sánczos táborában magát meg ne fészkelhesse. Üzésre indúlt tehát az egyesültt sereg: Szuvarov Rozákjaival, Arnautákkal, Karabélyosokkal és granátos négyszegrendével járt elől, utána ment az erdő' jobb oldalán az Orosz test; bal oldalán Roburg' két ütközete. Siker nélkül szedte magát az ellenség egynehányszor öszve, hogy utolsó erejével fedezze táborát; mindenkor veszteséggel veretett vissza. Az úton elhányt szekereit 's porhordait meggyujtotta, hogy seregeink megzavarodjanak; de azzal is csak maga kárát nevelte, nekünk keveset ártott, az öldöklés egyre folyt, ágyúink a' szaladókra szüntelen tüzeltek. A' Nagy vezér, ki az egész ütközet alatt egy közel fekvő halmon tartózkodott a' Kringu Mejlori erdőnél, megakarván a' futókat állítani, kartácsokkal lövetett közéjök, de haszontalanúl; magának Haszánnak is futnia kellett. Az út az erdőtől a' Rimnai táborig, másfél órányira darab földön, holt testekkel egészen beterült. A' rémült Törökök ezt a' tábort is legnagyobb rendetlenséggel hagyták el, sietve mentek által rajta 's a' Rimnán. Ebbe 3 vagy 4 ezer terhes szekeret, mintegy 50 ágyút 's mozsarat, ágyútaligákat, porhordókat, rizssel rakott kocsikat, lovakat, bivalokat, és juhokat hánytak egymásra, hogy tovább ne üzethessenek. Mindazáltal a' Rimnán túl való táborból is szaporán eltakarodtak, 's látni lehetet a' felgyújtott lisztárnak és sütőhelyek' nyilvánságos jeleit.

A' dicsőséges viadal napkeltével kezdődött, 's naplementig tartott, 11 óra hosszat. Az ágyúk mind két részről végezetig dörögtek. Seregeink a' csata helyeken virradtak meg.

Vesztett az ellenség többet 7 ezernél, 's csak azért lettek kevés foglyaink, mert a' Török nem kivánt kegyelmet. A' szövetséges seregeknek holtjaik és sebesik 4 's 5 száz között voltak, lovok 300 veszett el. Nyertek pedig 100 Zászlót, 0 mozsarat, 7 nehéz ostromágyút, 64 különbféle kaliberü táborágyút, igen sok porszekeret, eleséget, vágó marhát, a' Rimnán túl való táborban csak nem minden sátort, ágyot és egyébb eszközöket.

Következik azon Tiszteknek lajstromok, kiket Koburg dicsérettel ajánlott.

Ezredesek (Generálok;) Gróf Suvarov, Orosz Cs. Fő vezér; Báró Karajczay, Vezérhadnagy (F. M. L.;) Lewenehr, Ezredes Felkapitány (G. M.;) Jordis, Schmerczing, Mészáros.

Főkapitány (Obester:) Aufsess, Blaskovicz, Holtmann, Horvát, Hépiró, Linde, Rath. — Orosz Cs. Főkapitányok: Du Jour, Miklosevszki, Pordakoff, Salatuchin, Schröder.

Al Főkapitányok (Obristlieutenant:) Fischer, Froon, Graven, Kienmayer, Bajos, Mengin, Nagy, Quietovszky, Rozs, Schellenberg, Wieser. — Orosz Cs. Al Főkapitány: Tomatt is.

Felkapitányok (Majórok:) Beddeusz, Hartmüller, Livacsicz, Matyasovszky, Niemtsch, Péchy, Pischl, Schlechtern, Szabietiszky, Szent Iványi, Tanger. — Orosz Cs. Felkapitányok: Beer, Kurris, Woyevoczki.

Gyalog Kapitányok: Auracher, Barrovicz, Bernkopf, Csermák, Dalvicz, Drechsel, Echinger, Fischer, Glikber, Gröninger, Kavarini, Kronbecker, Varovicz, Müller, Pertolini, Philippini, Roussau, Vermatti Weinbrecht. — Arnauta Kapitányok: Ivan, Pranek.

Lovas Kapitányok: Agles, Barkoni (Boronkai?,) Burco (Barkó?,) Bezerédi, Dening, Eperjesy, Etvös, Farkas, Gombos, Halasy, Kvuli, Kesztler, Kauschl, Kavazini, Korupp, Kovács, Lewenehr, Machony, Medvey, Mara, Német, Paksy, Rabakoczi (Rábaközi?, Schott, Szorzay, Szombaty, Unverzagt, Wimpfen, Wolfskell.

Al Kapitányok (Kapitainlieutenants) Linde, Oberburg, Rittersberg, Schulz.

Főhadnagyok (Oberlieutenants:) Barary (Bárány?,) Böer, Dellmajne, Damagos (Domonkos?,) Duloreut, Eker, Fero, Friedrich, Graven, Jobbágyi, Kahony, Kohl, Konez, Kos, Krizsár, Lány, Lenfrai, Lusinszky, Makerna, Ollinger, Orlandini, Osterhuber, Pálfy, Petz, Poroszlay, Puskás, Rudolf, Szalvinsz, Seisser, Speidl, Wambald, Werner, Wursjeball.

Alhadnagyok (Unterlieutenants:) Bednárnovicz, Beltadsicz, Csanádi, Deml, Dormann, Felix, Feczky, Fransik, Glaser, Hölzl, Jager, Kienmayer, Kosztani, Madarasi, Melpachovszki, Miller, Mocsány, Names (Nemes?,) Panfy, (Bánfy?,) Petrics, Portner, Rupp, Schäffer, Spály, Steinau, Sterpil, Szerdahelyi Walter, Wanderling, Wella, Werner, Zacharias.

Zászlótartók: Fullon, Pornamissa (Bornemissza?,) Renery, Vasquetz.

Kadétok: Draveczky, Niederhabt, Offenbach.

Holéczy.

5.

Kalendáriom' magyarázatja, és még valami a' honni Kalendáriumokról. 1824.

Kalendáriomról értekezendő, nem szaporitok szót a' Lucza, — hagyma, — zöldfü, — és egyéb mesterséges bűvös bájos, nem is a' sok különbféle titulár — Kalendáriomokról, névkönyvekről; még azok felől sem, mellyeket sérelmes tagu emberek ön testeikben hordoznak; annál kevésbé a' Kalendárok nevezetü indiai és német monákokról: *) hanem szóllok egyenesen azon könyvecskékről, mellyek mindenegy **) különkülön esztendőre,

---

*) Hübner' Conversat. Lexiconja szerint a' Kalandok (Halands vagy Halender-Herren! fratres vagy Socii Calendarii) egyházi 's világi tagokból vegyült szerzetesek voltak. Kezdekedtek a' 13d. században. Laktak német országuak majd nem minden fő városaiban. Áhítatos öszvegyülekezéseiket a' hónapok első napjain (Calendae) tartották, honnét vagyon nevök is. Idöjártával annyira eltévesztették szerzetjek czélját, hogy evésnél ivásnál sétálásnál egyebet sem tettek: úgyhogy sokat jövömenö emberről szinte példa beszéddé vált ez a' szóllás: Kalandoz. 'S épen ezen okból el is töröltettek, kevés századoki föntállások után. Lösnicz városában czimerjek még maig is mutattatik. — A' hasonló nevü indus Monákokról olvashatni az útazók írásaiban, Wielandnak ama' jeles mivdarabjában: die drei Kalender 's t. h.

**) A' régi időki 's legelső nyomtatásu kalendáriomokat (476.), mint Beckman írja (l. Geschichte der Erfindungen) nem csak egy egy, hanem több esztendőkre is szokták írni. Az Asztrológusok hasonlóképen Practica czimü jövendöléseiket egyszerre 2—3 esztendöki szolgálatra készítették, és adták nyomtatás alá. Csak 1546. készült egy esztendőre szólló kalendáriom.

az Országunkban bévett időszámlálást adják elönkbe tabellákban; és a' római Kalendákról, az az a' tizenkét hónapok kezdö napjairól, Kalendákat mutató könyveknek, vagy viszont római — de barbarus szóval, *) minden Európai nyelveken Kalendáriomoknak neveztetnek. A' Kalendáriom-könyv tehát rendszerint nem több mint csak egy magán külön felvett esztendőnyi időszámolást ád elő. De melly öszvefüggésben legyen mindenik esztendö a' többivel, sőt az emberek által már számba vett egész idő — masszával: arra is oda mutatnak a' Kalendáriomoknak mingyárt elsö lapjaikon találkozni szokott Kronologia jegyzetek. Nyersében készülésök felöl (ha nem csalatkozom) ugy gondolkodhatni, hogy azt esztendőre minden birodalomban országos Csillagvisgálók eszközlik hivatalosan, 's ezek által szélyesztetik el a' könyv, külömbféle nagyságú formátákra véve a' Kalendáriom — redaktorok és Árosok közé. Innét egyezik öszve minden Kalendáriom Országszerte. És igy Kalendáriom készitésihez, vagy csak tökéletes értéséhez sokféle tudományos esmeretek kivántatnak meg, minemüek: mathézis, fizikai Geografia, Kronológia polgári és egyházi história, rajzolás, és legkivált Asztronomia. Mind ezekből a' Kalendáriom teljes megértéséhez valókat egész kiterjedtségökben előadni, nem értekezést, hanem könyvet **) tenne: azért belőlök, ezen folyóirás

---

*) Cicero de Legib. L. II. c. 7. annui Anfractusnak nevezi az esztendők járásáról szólló könyveket.

**) Bocsátott ki kalendáriomokról szólló könyvet már hazai nyelven is Táblabiró Karap Péter Úr Debreczenben 1822. A' könyvet én mind eddig csak czimjéről esmérem, mint azt a' magyar Kurir 1825d. II. féleszt. III. számu darabja közlé.

Érd.

Érd. Olvasóji számára, külömbféle hiteles Irók utmutatása szerint csak feltett czélomhoz tartozó, 's rövidre öszvealkotott kivonást adni, — tárgya e' jelenvaló Értekezésnek.

Mellyet hogy az időszámlálás' tudományán (Chronologián) kezdjek, megkell jegyezni, hogy a' melly folyó esztendőt mi 1824-diknek számlálunk, Dionysius Exiguus *) kivetése szerint t. i. Krisztus születése esztendejénél előlkezdve, azt a' föld kerekségén ingyen sem számlálják minden nemzetü 's vallásu népek annyinak, hanem ki többnek, ki kevesebbnek, ahoz képest, mint ki hol kezdi az esztendő számlálást elől. A' Zsidók kezdik ezt a' Mózsesi világteremtés előtt egy esztendővel; a' Törökök Muhamednek Medinába lett akkori futásától (Törökül Hedschira,) midőn élete veszélyben forgott; a' Szeleuczidák, az az napkeleti Görögök, Szeleukusnak († k. e 312 eszt.) Nagy Sándor egyik hires fő hadi vezérjének meghatározásától; a' régi Rómaiak Róma városának felépülésétől; a' régi Görögök Olümpiai játékaik kezdekedésétől fogva. Az efféle történetek, mellyekről időszámlálás elneveztetik, a' világ' historiájában is igen emlékezetesek, 's görög nyelven Aeráknak, **) vagy Epokháknak hivatnak a' Tudósoktól. Azon történetek pe-

---

a' munkácskában semmi amabban nem mondatott új jegyzet nem találtatnék is: legyen elsősége, ezen csatornán a' legszükségesebb esméreteket többek között terjeszteni, mint T. Karap Úr' könyve terjeszti.

*) Ennek gyanitott hotlása eránt általam közlött észre adásokat lásd a' M. Kurirban 1822. II. Féleszt. 53 Sz.

**) Ezen szó eredetét Dr. Schmidt az Augusztus R. Császár idejében divatban volt adófizetési határidőtől kölcsönözi, öszvehuzva ime' latán irás röviditő betükből: a. er. a., az az: annus erat Augusti. Lásd: Sculptura, historiarum, et temporum memoratrix 1697. von Christoph Weigel, Nürnberg b. Daniel Taubern.

dig, mellyek egy olly Epokhától kezdve a' másikig előadódtak, egymásután elkövetkezése mondatik Periodusnak. Egyegy Olümpiász öt esztendönyi időközt tett a' Görögöknél: a' Rómaiaknál Lusztrum tett ugyan annyit.

Magok a' Kalendáriomok már több izben külömbféle jeles Férjfiak által jobbittattak, p. o. Numa Pompilius, régi Romai Király által; ki, midön az ő korai esztendökben csak tiztiz hónapok vagy 304 napok számláltatnának, Martziustól kezdvén elöl; megtoldotta azokat Januárius és Februarius hónapokkal, ugy hogy attól fogva mind e' mái napig az akkor betü szerint értetett 7d. 8d. 9d. 10-dik hónapok (September, October, November, December) két számmal odább esnek. Legszembetünöképp jobbitottak a' Kalendáriomokon Julius Caesar († K. e. 43 Eszt.;) és ö utánna sokkal az az 1582d. XIII. Gergel, Sz. R. Pápa: kiknek tiszteletül es emlékezetökre az ő meghatározások szerint számláló Kalendáriom is Julianumnak és Gregoriánumnak neveztetik. Elsöbbik az esztendöt, mellyre közönségesen 365 nap, 5 óra, 49 minuta számláltatott, Sosigenes nevü Egyiptomi Mathematikus javallásából, 365 napra és 6 egész órára határozta meg, és rendelte a' minden negyedik esztendei Februárius' végébe kiszöktetendö napot, 's ennél fogra a' 366 napokból álló, ugy nevezett szökö esztendöket. Ezt hivjuk Ó Stilusz szerinti, vagy csak pusztán Ó Kalendáriomnak, mellyel élnek mái napság a' görög és orosz (Óhitü) Keresztyének. De csak hamar észre vették a' hozzáértök, hogy ez a' kiszámolás is hijányos, és benne minden negyedik esztendöben az Ujesztendö 11 minutával késöbben áll bé kelleténél. E' kis hijány mintegy 130 estendök elforgása után egy egész napot nevel, ugy hogy 130 Juliusi esz-

tendők ugyan annyi Asztronómusiaknál egy egész nappal mennek többre. Julius' idejétől fogva a' 16-dik század végéig az a' 11 minuta már már 10 egész napra telt fel, el annyira, hogy 1582-ben a' tavaszi éj 's nap Egyenlősége, martzius 21-dik helyett, szinte 11-dikén állott be. Azért XIII Gergel ekkor ismét igazitott a' Kalendáriomokon olly formán, hogy 1582-ben October 5-dikére 15-diket parancsolt világszerte az egész Keresztyénségben. Ezenkívül a' Századok végző esztendeikben is a' negyediket mindenkor szökőnek rendelte. Melly Kalendáriommal élünk mi Magyar országi Keresztyének minnyájan; kik tehát idő számlálásunkban a' görög és orosz Keresztyéneknél e' folyó században 12 nappal vagyunk előbbre. Neveztetik ezen Kalendáriom Ujnak is, vagy uj Stilusz szerintinek.— Ugy de még ez az uj Gregorianum Kalendarióm is hibás; mert minden 400 esztendő elforgása alatt két órát, ötvenhat minutát és 46 szekundát nevel. A' protestánsok nem is vették be mingyárt: hanem a' két hibás közül maradtak inkább a' régi Juliánummal. Ebből olly Zürzavar következett, hogy 1700-ban a' Katholikusoknak rendszerinti, a' protesztánsoknak szökő esztendejek volt; sőt ezek tiz nappal előbre számláltak 's ugyan annyival tartottak előbb Husvétot is amazoknál. Ekkor azután Weigel, hires mathematikus arra birta a' Protestáns Rendeket is Regensburgban, hogy a' Gregorianum Kalendáriomot bévették, azt tartván még is magoknak fön, hogy a' Husvéti Holdtöltét se nem Gregoriána Epacták, se nem Dionysius felvetése, hanem igaz Asztronomiai kivetések szerint számlálhassák. Választották magoknak e' végre Kepler holdtabelláját. Hanem ebből is viszont csak kevés idő mulva más olly zavar támadott, hogy 1724-ben a' Protesztánsok Aprilis 8-dikán, a' Katholi-

kusok 9-kén; 1744-ben pedig amazok Martzius 29-kén, emezek Aprilis 5-kén tartottak Husvétot. Azért 1776-ban elfogadták a' Gregorianum Kalendáriomot a' Protestánsok is minden további kifogás vagy módositás nélkül. Hazánkban 1777-ben reguláztatott a' Kalendáriom utólszor. Angliában még későbben, t. i. 1752-ben, Svecziában 1753-ban fogadtatott el az új Kalendáriom.— Legujjabb időkben a' Franczia revolutio teremtett elő a' Kalendáriom 's esztendő-számolás reformálásában különös szörnyeteget, mellyel a' Francziák Reszpublikájok' egész ideje alatt (1792. Septem. 22d.—1806. Jan 1.) éltek is. Revolutzionális természeti Kalendáriom volt a' Czime neki. Benne a' hónapok szokott nevei uj nevekre változtattak el, mellyek igy következtek: Vendemiaire, Brumaire, Frimaire, Őszi; Nivose, Pluviose, Ventose, Téli; Germinal, Floreal, Prairial, Tavaszi; Messidor, Thermidor, Fructidor, nyári hónapok. Vasárnap, csak minden tizedik napon fordult; 's több illy rendzavaró különködései voltak. Ha ki óhajt felőle bővebb esmeretségre jutni, olvassa meg az 1814. 1815. 1816d. esztendőkre szólló Wanderer czimü Brüni nagy Kalendáriomban e' tárgyu felirás alatt álló értekezéseket.

A' mi polgári Kalendáriomunk immár feloszt egy egy esztendőt 12 hónapra, 52 hétre, 365 napra; egy egy hónapot 4—4 ½ Hétre, 28—31 napra; egy egy Hetet hét napokra. A' napoknak óra, minuta szerinti felosztása és megmérése többé nem tiszte neki; hanem ezt már áltengedi az Óramasinának, melly magánál a' Kalendáriom könyvnél semmivel sem kevesebbféle. A' napokat felosztja hétköziekre vagy dologtevőkre és vasárnapiakra vagy innepiekre. Azon legközelebbi fundamentom pedig, mellyen e' felosztás és az

egész Kalendáriom-szerkeztetés épül, kétféle: természeti és históriai. Amaz a' földnek nap, holdnak föld körüli forgása: emez a' keresztyén vallásnak legelső korai históriája.

Hogy az elsőbbik fundamentomnak széles kiterjedtségéhez illő feneket kérítsek: mi mai embernyom, tudni való, a' több nagy Asztronomusoktól feltett Csillagrendszerek (Systemák) közül eddigelé Kopernikusét († 1543) tartjuk; azért, mivel annál fogva mindennemű égi, csillagi tünemények, változások előre a' legszorosabb pontossággal kiszámithatók; mellyek azon szerint be is teljesednek. És ennél erősebb győző ok nem is kivántatik mind annak elfogadására, mit az a' Systema tanit: p. o. hogy a' mi fényes Napunk álló csillag, egy maga külön világot 's csillagsystemát tevén, mellyben maga középen áll; körüle forognak az eddigelé felfedezett planéták, minemű a' föld is; ezek pedig minnyájan ugyan azon egy, bizonyos szélességü, uton járnak, mellyet az Asztronomusok görög mester szóval Ekliptikának, másként 12 égijegyes Utnak, vagy pusztán nap-utjának neveznek el; a' Nap körül forgó planéták közt, az ahoz közelségre nézve, Földünk gömbje a' harmadik; azon időköz, melly megkivántatik földünknek Napkörül teendő egyszeri forduló utjához, határozza a' földön lakozók esztendejét; a' napkörül forgó mindenegy Planéta e' nagy Utmentében saját tengelye körül is bizonyos órák alatt meg megfordul, 's ez okozza az egymást felváltó éjjelt, nappalt; a' Naptól távóldad eső Planétáknak viszont vagynak körülök járó egy vagy több Szolga-planétájik (Szatelleseik, Holdjaik) minémü vagyon Földünknek is egy; 's t. eff. E' mathezisi sokféle igazságok közül Kalendáriomainknak — ugy t. i. mint azokat most

möblirozva vesszük, — értéséhez egyik magyaráztatása sem olly szükséges mint azé, hogy földünk esztendönként egy fordulót tesz a' Napkörül, melly fordultában mindenike ugyan azon uton és égi Jegyeknél láttatik elmenni. És épen ezen égi Jegyekről kell leginkább világos ideákra szert tennünk.

Égnek földnek kiterjedsége megmérhetetlen és határtalan. Mit hogy még is a' Mathematikusok véges elménkkel valamennyire képzeltethessenek, 's a' vizsgálódó magát orientálhassa: mindeniket bizonyos osztályokra felmérték. Melly osztályokat valamint legelsöben elneveztek, azon szerint nevezik és értik el mái napig magok között mind ök, mind a' többi Tudósok együl egyig. Igy a' földet Öt nagy fórészekre osztották; ezek' mindenikét viszont külömbféle Országokra, az országokat tartományokra, kerületekre, megyékre. Adtak mindeniknek nevet is különtkülönt; valamint egyes városoknak, helységeknek, folyamoknak ismét tulajdon neveik vagynak. Mit ha a' még csak alkalmasint mérték alá vetethetö, földre nézve cselekedni szükségesnek itéltek: annál szükségesebb volt a' megmérhetetlen ég-üret, és töménytelen számu csillag-sereget hasonló módon bizonyos vidékekre felosztani, 's ezek mindenikét tulajdon névvel jelelni; hogy igy midön halljuk ezt vagy amazt, ez 's amaz égtájékon megtörténtnek, azonnal elérthessük, mellyik tájáról légyen szó a' firmamentnek. Melly munkájokat a' Mathematikusoknak, rajzolt képben adva, mutatják a' föld, — tenger, — és ég — abroszok. Utolsók közül ha valaki (más uton efféléhez nem juthatván) jeles égabroszt szemlélni kiván: keresse fel a' Vaterlaendischer Pilger czimü Brüni nagy Kalendáriomot 1822-re, mellyben ama'

hires Bode kidolgozása szerint rajzolt és kiszinelt csillagah rosz közöltetik egész nagyságában.

Valamint pedig a' föld' szinén egyegy fölület osztályt Országnak: ugy ellenben az Ég' kiterjedtségén hasonló osztály tért Jegynek (csillagbokornak, csillagképnek) hivunk. Áll minden illy égi Jegy, ki kevesebb ki több számu csillagokból, mellyek együtt-állásokban a' mihez hasonlitani képzeltettek, arról is nyerték neveiket. Illyetén képek 's figurák után elneveztetett jegyek, vagy vidékek az ég abroszon, p. o. a' Halak, Medve, Kos, Fiastyuk, Gönczöl-szekere, Oroszlány, Lant, és több számtalanok. Mihelyt immár hozzáértők előtt a' Lant, Gönczöl-szekér 's t. emlittetik, azok tüstént szinté úgy tudják, mellyik égtájékot kell érteniök, mint, mikor előttünk Prusziát Británniát emlegetik, mi is tudjuk, mellyik földtájt kell gondolnunk.

Kalendáriom értésre nézve a' sok égi Jegyek közül csupán tizenkettő érdekel bennünket; azért, mivel ezek állanak épen, föntemlített égi utjában minden egy Planétának, következésképen a' földnek és Holdnak is 's mivel azon idő melly alatt a' Planéták mind e' 12 Jegyeket bejárják, teszi az esztendőket 's hónapokat. Ezek a' 12 égi jegyek éjszakiakra és déliekre osztatnak fel: amazokat a' hat elsők, emezeket a' hat utólsók teszik. Minden Kalendáriomban feltaláltatnak; belől hónapok sőt napok szerint szélyt rendelve, kezdeten pedig névszerint előszámlálva, és Kalendáriomi jegyképeikkel együtt megmagyarázva. Az Asztronómusok t. i. a' nyelvökön gyakran forduló dolgokat, hogy ne kelljen mindenkor egészen kiirva ismételni, röviditő jelekkel szokták kifejezni; mellyeket ők magok között jól értenek, 's érthet más is, valaki megtanulja. Mikor p. o. kellene irniok Nap, akkor csak illy figurát rajzolnak ☉;

mikor kellene irni Hold, akkor illyet ☽; söt egész tüneményeket (aspectusokat) is merön jelirással fejeznek ki. Igy ez' a' jelirás ☌ (öszveakadás) ♀ (Venus) ♂ (Mars) azt akarja mondani, hogy Vénus és Mars nevü Planéták ekkor az Égen ugy állanak a' szemnek, mintha egymásután mennének és öszveakadnának. A' 12 égi jegyeket szinte kétféle figurákkal irják, 's midön akarják jelenteni Mérték, azt figura alá véve majd igy irják ♎, majd igy ♎; azt is pedig majd vörös majd fekete téntával. Feketével mindazáltal jobbára a' Holdnak, vörössel a' Napnak járása' Jegyeiben élnek.

Hogyan végzik a' Planéták nap körüli futásokat emlitett 12 Jegyen által: elég lészen, azt egy Föld-Plánetán megmutatni. Helyeztessünk gondolatunkban szobánk közepére egy kerekes Asztalt, tegyünk erre égö gyertyát, melly ezuttal képezni fogja nekünk a' fénylö napot. Ekkor valamellyikünk, ki most a' Föld képét fogja viselni, tegyen az Asztal körül bizonyos távolságra egy fordulót: 's megtapasztalja, hogy körül mentében, nézvén el a' gyertya fölött annak egyenest túli elleneránnyába, minduntalan másmás szobabéli tárgy tünik szemeibe; 's majd az ajtó, majd a' Klavir, majd a' tükör, majd az almáriom lesznek neki által-ellenében; mindaddig, mig nem odább haladtában ismét viszsza kerül azon álló helyére, mellyből kiindult, 's hol legelsöben a' gyertya fölött által ellenben az ajtót látta. A' körülmenönek tehát a' világosság mindég különbféle erányzatban jelenik meg, hol szobaajtó, hol Klavir, hol tükör felé; és igy öreá nézve a' világosság minduntalan mintegy másmás tárgynak láthatárába lépik, jóllehet az valósággal helyéből sem mozdult. — Alkalmazzuk már e' hasonlitást Földünk valóságos futására. Gondoljuk magunknak, hogy

a' Nap reák nézve mintegy a' világ-üreg' közép pontjában áll; hogy körüle Földünk szüntelenül kereng és forog; hogy a' Napon túl és kívül hasonlóképen vagynak más számtalan csillagok, szinte bokorban is együtt állva; hogy a' sok csillagbokrok közül (mint már fölebb megmondatott) leginkább tizenkettő vetetett számba olyan, melly Földünkhöz, ennek Nap körül való esztendei forgásában, a' Nap fölött elnézve, által ellenben ragyog; ugy hogy minekünk, Asztronomusi készületekkel nézőknek, a' Földről ollyformán látszik, mintha Napunk mindég ezen csillagtájékok valamellyikében állana: noha pedig az, a' neki kijelelt állóponttól semmit nem távozik, és ez ő látszatos állása egyes egyedül a' Föld menése által eszközöltetik. Midőn p. o. Földünk oda jutott forgásában, hol róla a' Napon túl által ellenben, azt a' csillagbokrot láthatni, mellyet Kosnak neveztek el: akkor ez a' mondás „a' Nap Kosba lépett", vagy, mint akármellyik Kalendáriomban Martzius' vége felé találtatik, illy jelirással szokás élni „☉ a' ♈ ban. Kellene pedig szólni tulajdonképpen: „ugy látszik minekünk, mintha Napunk abban a' Jegyben állana, melly „a' csillagos Ég végetlen térében Kos nevezetü tájékot jelent."— Egy hónapi futása után Földünk annyira halad, hogy róla, a' Nap fölött elnézvén, többé nem a' Kos Jegyet, hanem az utánna sorban következő másodikat, az ugy nevezett Bikát látni. Ekkor viszont ugy rémlik előttünk, mintha a' nap azon csoport Csillagok közepettén állana, mellyek Bika nevet vettek; és igy szokás szólni, a' Nap Bikába lépett; vagy mint minden Kalendáriomban Aprilis vége felé jegyképpel irva találni: ☉ a' ♉ ban. Közönséges életben még igy is szokták ezeket mondani: „ebben 's ebben a' Hónapban uralkodik a' Kos, Bi-

ka," és Földünkre bűvös bájos befolyás tulajdonittatik nékiek, elég balgatagul. — Minekutána Földünk ezen szerint mind a' 12 Jegyeket egymás után béjárta, 's viszont abba lépik, mellyből indulásátkezdeni képzeltük, az az a' Kosba: bévégezi egyszeri fordulóját a' Nap körül, és ez az időköz teszi a' mi Asztronomiai (trópusi, — csillag) esztendőnket.

A' Hold földünk körüli forgásában ugyan ez előadott módon végzi futását a' 12 égi jegyekben. Csak hogy ő hamarább kerül fordul. Egy jegyből másba éréséhez két napnyi időnél igen kevéssel van többre szüksége; 's ehez képest 27 napok, 7 óra, 48 minúta alatt egyszeri útját a' föld körül mindenkor egészen mind a' 12 égi jegyeken által béjárja. Ez okból következnek olly sürüen egymásután a' jegy-képek abban a' két linea közé vett oszlopocskában, melly Kalendáriomunkban minden egy hónap' lapján hosszat alá vonva, e' felirás alatt „Hold járása" szemléltetik; rajzolván a' holdnak 12 égi jegyeken által útazását. — Fordulnak elő könyvekben a' hónapoknak következendő nemei: 1) polgári, kalendáriomban álló, rendszerinti értelemben véve; 2) asztronomiai, 's ez pedig vagy Napi, jelentvén azt az időt, mellyre a' napnak van szüksége, egyik jegytől másikig tartó égközt befutni, mihez némelly jegyben 31, némellyben 30, egyben szinte csak 28 nap kivántatik neki: vagy holdnapi, mintegy 27 $\frac{1}{4}$ napnyi időköz, mennyi kell holdunknak a' végett, hogy járásában abba a' jegybe vissza érkezzék; mellyből kiindult. Efféle 12 hónapokat számlálnak egy egy esztendejekbe a' Zsidók: tehát öszveséggel 354 napot, 8 órát, 48 minutát, 38 secundát. 3) Szinodusi (Egyházi), tészen olly idő szakadékot, melly két holdujjulás között esik.

Az időnek hetekre, dologtévő, innepi és vasár-napokra osztatása nem asztronomiai alapon, hanem az egyházi historián épül. A' hathat dolog napok és a' közben közben vetett hetedik nyugalom nap (Vasárnap) eránt Istentől adatott parancsolat szinte még a' Paradicsomból hangzik hozzánk. Utóbb ezen rendszabást még inkább megerősitette a' Hold hét nap számra járó változásinak észrevétetése. Az innepeket a' régi keresztyén Anyaszentegyház rendelte, az idő mulása és szokás pedig megállapitotta. Felosztatnak ezek állandó és változó idejü innepekre. Amazok közé tartozik p. o. az Újesztendő, melly Jan. 1. Vizkereszt, melly Jan. 6d. Krisztus fogantatása, melly Mart. 25d. születése, melly amaz után 9 hónappal, Dec. 25d. esik, minden esztendőben: mellyek elrendelése tehát kalendáristáknak nem is okoz nehézséget. Hanem emezekre kell lenniek minden egy újesztendői Kalendáriom szerkeztetésében különös figyelemmel. A' változó idejü innepek egész seregét meghatárzó, 's Kalendáriomban legfőbb kormány-innep immár a' — Husvét. Mellynek inneplésében hogy mi Keresztyének a' Zsidók paschájával öszve ne ütközzünk, ez eránt az Anyaszentegyház régi parancsolatja, még a' Nicaeában *) tartatott Főzsinat által (325-ben) végeztetve, imigyen szóll: „a' katholikus „Husvétokat mindenkor a' tavaszi „Holdtölte után következő első Va„sárnapon kell megilleni." Felszámlálta már a' Husvéti holdtölteket Potter nevü mathematicus előre ezernégyszáz esztendőkre tabellákban, mellyek Lord Maclesfield által tökéletesítve, elég világosan mutatják, hogy a' Husvét 35 napok között ingadoz változásaiban; de Márk napja után

*) Ma Iznich Natoliában.

's Benedeké előtt semmi esetre se állhat be (non sequitur Marcum, nec praecedit Benedictum). Ha tehát Husvét, mint Krisztus' feltámadásának innepe, korán esik, korán esnek emlék napjai a' Krisztus 1) halálának 's kinszenvedéseinek (Nagyhét, Nagy-péntek), 2) pusztában 40 napig tartott késértetésének (Böjt), 3) Menybemenetelének (Álhozó-csötörtök), melly a' Husvétot 40 napok után követi, mint meddig Urunk Jézus feltámadtán e' földön láttatott. Korán fog esni ekkor 4) a' Szent Lélek kiömlésének innepe (Pünkösd), áldozóhoz tized nappal; 5) Szent Háromság innepe, minden vasárnapjaival együtt, mellyek ez esetben számosok, ellenben a' Vizkereszt utánni vasárnapok kevesebbek. A' Fársáng is rövid ekkor. Ha pedig a' Husvét későn áll be, későn esnek vele együtt mind azon most előszámlált innepek, mellyek a' Husvét történetével öszvefüggésben vagynak. Akkor a' Szent Háromsági vasárnapok kevesebbek, a' vizkeresztiek számosabbak. Hosszabb illy esztendőben a' Fársáng is *).

---

*) Az Egyházi Innepek szerkeztetésére nézve még eddigelé Kalendáriom-reformátor nem támadott: jóllehet azok a' Szent História meneteléhez képest sokszor hibásan következnek egymásután. (Lásd Kedveskedő 1824. I. Köt. 91d. lap.) Okozhatni részből az egy esztendőnyi szük időkört is, mellyben az első keresztyénség dolgainak minden emléknapjai együlegyig előfordulni rendeltettek. Melly végett ha hosszabb időköz volna kiszabva, azonnal következetesebb szerkeztetést lehetne találni az innepekre nézve is. Ádvent második vasárnapjától fogva p. o. újesztendőig következetesen, az az Szent Evangyelistáink elbeszéléseik rendével megegyezőleg, mennek az innepek és vasárnapok: de az Újesztendő utáni vasárnap már hibásan van rendelve Krisztus' tanitóvá kenetése' emlék napjául, melly czélra alkalmasabb volna Vizkereszt második vasárnapja. Továbbá, Vizkereszt innepétől, vagyis a' csecsemő Jézusnak kelet-

Ide iktatok be, leginkább tanulók számára, néhány emlékeztetéseket az úgy nevezett Dátumok helyesirása eránt. A' Puristák hónapjaink neveiket is egészen tiszta magyar szókkal igyekeznek írni. Használják e' végre a' Kalendáriomban kitéve álló, jegyek vagy innepekről vett, elnevezéseket, mint: Mérték-, Kos-, Bak-Hava; Boldog-asszony, Szent Mihál Hava. Sőt, emlékezem, olvastam új magyar könyvekben a' hónapoknak szintén olly különködve tisztázott magyar neveiket, minemüeket a' francziák revolutziói Kalendárioma teremtett. Ez illyen irásmóddal a' Stiliszta csak nehéz-érthetövé teszi magát; azért leghelyesebb, a' hónapoknak közönségesen elfogadott és esméretes latán neveikkel élni nyelvünkön is. Csakhogy a' dátum' feltevésében a' hónap neve mindenkor előtte, ne pedig utánna járjon a' nap' számának. Ugyan is e' kettő: „irám December 15-dikén", és irám 15-dik Decemberben", nem mindegy. Mert amaz helyesen a' De-

földi Bölcsek által lett meglátogattatása napjától, az első vasárnapig utána, a' kisded Jézus hirtelen 12 esztendőssé tételik ugyan: de ez a' szent elbeszélésekhez képest helyesen van, mint a' mellyek Urunkról azon koráig semmit se emlitenek: valamint ettől fogva felszenteltetéséig sem, mellynek emlék napjául tehát méltán a' legközelebbi Vasárnap tétethetnék. Az Evangelisták szerint most már következni kellene a' 40 napi bőjtnek, ennek kitelése után a' Kánai menyegző tartásnak, 's t. Minden esetre egymás után illenék állani azon innepeknek és vasárnapoknak is, mellyek most szélyt hányatva ezek: Quinquagesimae, Judica, Misericordias, Jubilate. Cantate, Rogate, Exaudi, Virág Vasárnap. Nagyhét, Husvét, Quasimodogeniti 's t. — De az illy jegyzetek folytatása messze eltalálna vinni czélomtól, melly a' Kalendáriom' magyarázása; azért megemlékezvén a' ne ultra crepidam-ról, az efféléket másoknak hagyom.

cember hónap 15d. napját; emez pedig az életemben tizenötödszer forduló Decembert, és így 15dik esztendöm' egész December hónapját fejezi ki. Latán és egyéb nyelveken más a' környülállás. — Mi illeti a' kurtitást: négy végső hónapaink neveit így írni 7ber, 8ber, 9ber, 10ber, vagy római számbetükkel, legfölebb is csak latán Stiluszban engedtethető meg; magyarban minden tanulatlanra nézve homályos értelmet okoz. Természetiebb kurtitás, midőn az Orvos Doctorok Recipéjik alá a' dátumokat így irják: $18\frac{4}{II}$ 23, e' helyett: 1823-ban, a' második Hónap (Febr.) negyedikén; $1824\frac{26}{VIII}$ e' helyett: 1814-ben, a' nyolczadik hónap (Aug.) 26-dikán. — A' hétköznapokat és vasárnapot planétákról nevezte el latán nyelven a' régi Asztrologia. E' szerint azt, tartották, hogy csak hét planéta van, 's mindenike bizonyos napon uralkodik különkülön. Melly planétát tehát ez vagy amaz Héti napon uralkodni vélekedtek, arról nevezték el a' napot, mint: dies Saturni, *) d. Veneris, d. Solis, 's t. Héti napok irását is a' planéták Kalendáriomi jegyeikkel röviditeni, egyedül latán Stiluszban kellene, p. o. die ☉ (Solis,) d. ☽ (Lunae,) d. ♂ (Martis.) — Mivel pedig tudós világban a' régi Rómaiak Kalendárioma szerint is iratnak néha dátumok: illik azzal is ugy bánni tudnunk, hogy midőn kivántatik, mind a' mi dátumainkat övéikre, mind az övéiket mieinkre átváltoztatni annyival inkább kezünkre legyen, minthogy azon kihalt világ Kalendáriomát, bele tekintés végett, az élőké módjára mindenkor előttünk nem tarthatjuk.

*) Az Asztrologia szerint Szaturnust a' Zsidók Őrcsillagjoknak tartják.

A' Rómaiak' minden egy hónapjában három meghatározott időpontok voltak megállapítva, mellyektől fogva a' legközelebbi másikig vissza felé számlálták napjaikat. Ez időpontok illy renddel következtek egymásután: Kalendák, az az, hónapok' első első napjaik; Nónák, estek Martzius, Majus, Julius, October hónapoknak hetedikein, a' többinek ötödikéin; Iduszok estek a' most nevezett hónapoknak tizenötödikéin, a' többinek tizenharmadikáin. Ha már a' magam Kalendáriomra dátumát régi Római dátummal akarom kifejezni, ennek eltalálása végett, a' nónákat és Iduszokat egy, a' Kalendákat két nappal többre veszem fel, 's a' magam' dátumát belőle kivonom: maradványom mutatja a' Római dátumot. P. o. Jul. 2d.? Látni való, hogy ez a' dátum a' Nónákba esik, mellyek Juliusban (Quintilisben) ennek hetedikén állottak be; tehát 7 + 1=8—2= VI-ta ante Nonas Quintilis. — Mást: Julius 9d? Ez a' dátum már a' Nónák után, az az Iduszokban esik, mellyek Juliusban ennek 15-ken állanak be; tehát 15 + 1=16—9=VII-ma a. Jdus Quintilis. — még mást: Julius 21d? Ezen dátum a' hónap utolsó napjaira, következésképpen az Augusztusi Kalendát megelőzőkre üt ki. Juliusban vagyon nap 31; tehát 31 + 2=33—21=XII. a. Cal. Aug. — Még egyet: November 3d.? Esik a' Nónák előtti napokban; tehát 5 + 1=6—3=III a. Non. Nov. Ellenben ha Római datumot akarok mienkre általtenni: csak megforditom ama viszonyt és feltaláltam a' keresettet. P. o. V-ta a. Idus Dec.? Esnek a' Decemberi Iduszok 13-kán a' hónapnak, tehát 13 + 1=14—V=9-dik napja Decembernek. — Vagy: XV-ta a. Cal. April. Esik Martziusban, mellyben vagyon 31 nap; tehát 31 + 2=33—XV=18-dik napja Martziusnak, 's t. eff. Szökő esztendőben a' beszöktetendő napnak

(Febr. 24d.) számát, az az a' martziusi Kalendák előtti hatodik napot mindenkor kétszer számlálták, mint mutatja ime' tabella, mellyben a' párhuzomos lineák között 's egymás alatt álló számok ugyan azon napot jentik:

Februariusban a'

22	23	24	25	26	27	28	29	dik
Martzius Kalendája előtti								
VIII.	VII.	VI.	VI.	V.	IV.	III.	II.	nap.

És ettől a' kétszer számlált naptól (bis sextus) nevezték, szökés esetében, mind a' napot mind az esztendőt bissextilisnek.

Következnek rövid magyarázásra azon Kronologiai meghatározatok, mellyek minden Kalendáriomunkban előbocsáttatnak; minemüek a' Vasárnapbetü és Napcirculus, Aranyszám, Holdkulcsa, római adószám; martürologium' betüje Tehát.

1.) Vasárnapbetüről és Napkörről A' Kalendáriom készitők, munkájok könnyebbitése végett, az egész esztendőn által egymásra következő napokat, Hetenként kiszaggatva, 's kezdve mingyárt az Ujesztendő legelső napján, az A'bécének első hét öreg betüjivel szokták megjelelni *) mellyek A, B, C, D, E,

*) Találni ezen betüvel jelelésnek nyomaira már a' régi Rómaiaknál. Rómában, in aedibus Maffeianis ad Agrippinam máig is megvagyon egy faragott köre metszett Kalendáriom, (mint ezt előadja Seldenus in Jure nat. et Gent juxta Discip. Hebr. L. III. cap. 15;) mellyben az esztendő kilencz első napjai láttatnak betükkel megjeleltetve, A-tól fogva H-ig.

F. G. Millyen betü azután, a' legelső hét napok kijelelésekor esik valamelly hétnapra, ezt az a' betü fogja jelenteni egész esztendőn által minden hétben. Ha p. o. a' harmadik betü C; Szombat, ugymint azon Ujesztendő első Hétnapjai között harmadik mellé jutott (mint 1824-ben:) akkor a' Szombati nap egész esztendő folytában — ha t. i. ez rendszerinti esztendő, — azon C nevet fogja viselni és megtartani. Illyenképen a' Vasárnapot jegyző Betük hét esztendő elforgása után ugyan azon rendben fordulnának vissza, ha a' rendet szökő esztendők meg nem zavarnák. De illyen esetben a' szökő nap Febr 24-dike után mindenkor az előtte való napnak betüjegyével csusztatik be; minélfogva a' jegybetük az estendőnek Febr 25-dike utáni napjaiban a' legközelebbi napokra vitetnek által, az az; azon betüt, melly előbb a' Szombat' jegye volt, nyeri most a' Vasárnap, és a' jövő esztendő két egész hétnappal kezdődik később az előbbinél. Ha a' szökő esztendőnek kezdő napja Csötörtök, mint az idén: lészen a' jövendő Szombat. Innét vagyon, hogy a' betük' ugyan azon rendje csak négyszerhét, vagy is 28 esztendők mulva kerül vissza; midőn azután a' Vasárnapok ismét épen azon betüre 's helyezetben jönek elő. Neveztetik ez a' Vasárnapbetü — rend' vissza fordulása (gör. czüklusa) Napcirculusnak is; és Krisztus előtt kilencz esztendővel kezdődött ujra elől. Szökő esztendőben két vasárnapbetü is van: egyik szolgál Febr. 25-dikéig, másik azon túl, esztendő végeztéig. Leirom ide a' Va-

---

Mivel a' régi Rómaiaknál nem Hebdomász hanem Nundinae számra, az az, nem hetenként hanem kilenczenként előfordulva számlálták napjaikat; és vásár is (nundinae) a' fő városban minden kilenczedik napon szokott tartatni.

sárnapbetü' rendének egész Czüklusát, melly azonban csak e' folyó 19-dik századra van kicsinálva, és egyedül erre illik.

1	ED	8	C	15	A	22	F
2	C	9	BA	16	G	23	E
3	B	10	G	17	FE	24	D
4	A	11	F	18	D	25	CB
5	GF	12	E	19	C	26	A
6	E	13	DC*)	20	B	27	G
7	D	14	B	21	AG	28	F

Akármelly feladott esztendöre a' Vasárnapbetüt kitalálni igy kell. Rakd le vizerányos sorban a' hét öregbetüket, alájok a' hét számjegyeket, most a' feladott esztendő számát oszd fel négygyel, a' quotienst add hozzá a' kérdésben forgó esztendő számához; e' summát oszd fel héttel, maradékát vondki a' betük' hét számából: melly szám itt magmarad, az a' fölött álló betü a' Vasárnapbetü azon esztendöre. Ha semmi se marad fen, jegyzi az utolsó betüt. P. o. mellyik volt a' Vasárnapbetü 1798-ra?

A. B. C. D. E. F. G.
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

$\frac{1798}{4}$=449 + 1798=$\frac{2247}{7}$=321; marad fön o=G = Vasárnapbetü.

Jegyzetek: a) E' folyó 19-dik században az utólsó maradványt 8-ból kell kivonni, p. o. 1815-dikre feltalálni a' Vasárnapbetüt igy lehet: $\frac{1815}{4}$ =453 + 1815=2268; $\frac{2268}{7}$=324. Fenn marad

*) Ez az idéni (1824-dik) Vasárnapbetü. És igy annak periodusa majd 1839-ben fog kitelni; és 1840-ben kezdődik ujra elől.

o—8=A. — Más példa: 1824-re? $\frac{1824}{4}$=456 + 1824=2280; $\frac{2280}{7}$=325 marad 5—8=3=C, mint Vasárn. betü. Hogy pedig megtudhassuk, szökő esztendő e' a' feladott vagy rendszerinti, tehát, ha 1582 előtti szám forog kérdésben, csak négygyel fel kell osztani annak számát: ha semmi se marad fenn belőle, szökő; ha lessz maradványa, rendszerinti. Ha pedig a' feladott szám 1582 utánni: tehát akkor szökő, midőn 4-gyel felosztatva, quotiense mellé törtszám nem jut, és 25, 50, 75-ten fordulnak ebben elő, jobbról eső két szélső számokképen.

b) 1800 és 1900-ra mint nem szökő esztendőkre, a' napcirculusi periodusnak számát ugy kell keresni, hogy a' feladott esztendő' számához kilenczen kívül még 4 4-et, az az 16-ot kell adni, 's ugy a' Summát elosztani 28-al.

2) Az Aranyszámról. A' Hold minden 19-dik esztendőben ujra ugyan azon napokon előkezdi a' rendet változásaiban: melly fordulása (czüklusa) Holdunknak, Meton († Kr. e. 430) Cirkulusának is neveztetik. Krisztus előtt kezdetét veszi egy esztendővel. A' 19 közül, melly szám esik egyegy esztendőre: e' jelenti az Aranyszámot. Ez a' Meton-találta-periodus szorosan visgáltatva nem örök esztendőkig használható. A' régi Görögöknél még is olly fontosságunak tartatott, hogy emlékköveikre 's időszámláló könyveinkben ezen periodus' számát aranyos számjegyekkel irták 's vésték fel: honnét máig is az elnevezés. — Kikeresni akármelly esztendőre eső Aranyszámot olly könnyü, hogy azt egy példában mutatni, minden elő — magyarázás nélkül elégséges. P. o. 1824-re? + 1=1825; $\frac{1825}{19}$ marad 1=Arany-

szám. Tehát ez a' Periodus épen az idén kezdődik ujra elől.

3) Holdkulcsa (gör. Epakták,) azon számot jegyzi, mennyi napos az Ujhold a' kérdésben forgó esztendőnek első napján; vagy, mennyi föle van a' polgári (Napi, — Csillagi) esztendőnek a' holdesztendőn föllül; és mennyivel kell ezt toldani, hogy amazzal egyenlő légyen: honnét e' nevezet is Epakták, az az, hozzá adott, toldott napok Megy pedig ezen toldás-napok száma mintegy 11-re esztendőnként. Egy esztendőre tehát esik Epaktákul 11 nap, kettőre 22; háromra 33, vagy, egy kitelt hónapra 30-at elvetvén, 3; négyre 14. A' 18-dik esztendőre esnek 18, a' 19-dikre 30 vagy = o számu Epakták. Minden 38-dik esztendő után ismét vissza kerül ez a' számlálási periodus, 11-el elölkezdve. — Ha valamelly esztendőnek holdkulcsát felakarjuk találni, vonjunk ki a' feladott esztendei Aranyszámból 1-et, a' maradványt töbszerezzük 11-el, a' productumot osszuk el 30-al, az ekkori fen maradott szám mutat a' holdkulcsára. P. o. 1800-ra? Az aranyszám 1800-ra 15; tehát 15 — 1 = 14 × 11 = 154; $\frac{154}{30}$ marad 4 = száma az Epaktáknak. Ha nem volna mit töbszerezni 11-el, vagy felosztani 30-al, mint 1824-ben: egész kitelt hónapot, az az 30 napokat tészen.

4) A' Római Adószám (Indictio) olly periodusra céloz, melly 15 esztendőt foglal magában, és Kristus előtt 3-al kezdődik. Szerzője volt Konstantinus Császár 313-ban; ki a' Rómaiakra olly rendkivüli adót is vetett (indixit,) mellyet csak minden 15-dik esztendőben kellett beszolgáltatniok. Azért tétetik bele a' mái Kalendáriomokba is, mivel némelly Országban, ha Notárius megállható testámentomot akart irni, tör-

vény szerint alá kellett tenni az Indictiónak azon folyó esztendőre eső számát is. Régi oklevelekben gyakran találtatik alól irva. — Akármelly esztendei 3-at hozzáadunk, a' Summát 15-el felosztjuk: a' maradvány adja keresendő számunkat. P. o. 1822-ra? 1823 + 3 = 1826; $\frac{1826}{15}$ marad 11 = Indictio.

Mellyekből kitetszik, hogy ezen négyféle Kronologia számlálásoknál fogva, bizonyos idő mulván, valamellyik tárgy a' Kalendáriomban viszont ujra fordul. De hogy Kalendáriom, ám akármelly stilusz szerinti, minden részeiben tökéletesen ugyan az előforduljon; ahoz töménytelen számu esztendők kivántatnak. Igy a' Zsidók csudálatos Kalendárioma 689,472; a' Törökök 297,068; az ó Kalendariommal élők 532 (az az 19 × 28) esztendőkből álló nagy czüklust tart. A' mi új Kalendáriomunk pedig szinte kilencz millio 90,000 esztendők mulva fordul ugyan azon egész rendben ujra elől.

5) Az Egyházi Kalendáriomokban, vagy is inkább a' püspöki megyék névkönyveiben (Schematismus) fordul elő a' már megmagyarázott négyféle Kronologiai számlálásokon kivül Litera Martyrologii is. Melly felől lészen némünémü ideánk, ha megjegyezzük, hogy a' régibb áhitatos időkben, söt néhutt mái napság is szokás a' vallásos Szerzeteseknél 's Konventuálistáknál, köz épülés végett, bizonyos órákban a' vértanúk' (Martyrok) életirásit olvasni. A' vértanúk' nevei a' rólok szólló könyvben (Martyrologium) Abéce rend szerint vagynak szerkeztetve; 's illy renddel is következnek olvasásra egymásután. Már a' melly betün kezdődő vértanu-nevek a' kijelelendő esztendőre olvasásul rendeltetnek: az a' Litera Martyrologii.

Mind ezek' előadása után nem állhatom meg, hogy édes Hazánk magyar Kalendáriomaira is ki ne ereszkedjem. Mellyekről általján fogva meg kell vallani, hogy azok, Külföldéivel öszvehasonlitva, még fölötte távol járnak az időkor geniusához szabott 's tökéletesitett Kalendáriomoktól. Főhiba bennök, hogy rakvák a' sok haszontalan 's ámító Asztrologiai *) maradványokkal. Ide tartoznak: a) a' Hétről hétre szólló időjárati próféталások, mellyek nem egyebek szemtelen ámitásnál. Időjárást sokkal előre jövendölni — ha feltesszük is hogy embereknek adatik, — csak igen általjánosan 's egész esztendőre nézve lehet, nem pedig hétről hétre, napról napra. Azért azt Debreczeni Kalendáriomunk a' Bécsi, Brüni 's t. jeles Kalendáriomok példájára igen ditséretesen ki is hagyja. b) Az ugynevezett aspectusok, 's mind azon jelirás, mellyel a' tudós Asztronomusok magok között élnek; az uralkodó planéta kijelelése; a' napot, Holdat, planétákat, Égijegyeket példázó, müthologiai vagy természet-historiai csufos figurák. **) Mert valjon mit gondol tanulatlan olvasó ama' Szaturnus csillag felől mellyet mint saját gyermekét megevő kaszás ősz embert maga eleibe rajzolva lát? Mit a' tölt Hold felől mellyet emberi ábrázat figurájában nézetnek rá?

*) Mint Khemia az Alkhimiától, úgy külömbözik Asztronomia az Asztrologiától. Ez a' középkorból reánk maradt, csillagokból való babonáskodásnak 's jövendölésnek; amaz pedig a' csillagos Ég' józan vizsgálásának tudományát jelenti, és az emberi tanulmányok legfenségesbike. — Az első nyomtatott Kalendariomokat többnyire Orvos Doctorok irták, kik fő tudománya az Asztrologia volt: innét csusztak be Kalendáriomokban a' sok Asztrologiai jövendölések.

**) A' Debreczeni Kalendáriom (1824) jó példa mind ennek kihagyásában is.

Bizony már ideje volna kiadni a' középkori Asztrologia és alkhimia söpredékein. 'S nem lenne e sokkal okosabban téve, ezen észbódító figurák helyett mindenegy hónap elé világi, gazdasági vagy természeti életből kölcsönözött képeket rajzolni? p o. Junius elé kalászokat gyüjtőket; Juliushoz aratókat 's a' t. Legfölebb ha nap' hold' figurájik meghagyatnának. Söt ha azok közül való volnék, kik a' Holdtól emberi testre és Földünkre minden befolyást megtagadnak, — részemről még a' Holdfertálok' kijelelését is elmarasztani ohajtanám. Mert a' köznépnek Holdal való sokféle habona-üzése leirhatatlan; és ez mái napon egy igen félre értett maradványa az Izraeliták szent Ujhold-innepeinek (Rosch Chodesch,) 's a' pátriárkhai ártatlan elő világnak, mellynek — Kalendárioma nem lévén, a' Hold' változásai tették ennek szolgálatját. És mikor az efféle babonáskodást néhutt magok a' keresztyén Lelki Tanitók is mái napiglan hiveikben mindegyre táplálják azzal, hogy a' Holdujulást — vagy kell vagy nem — Katedrájokról hivatalosan kihirdetgetik mindenkoron: mire való ez egyébre, mint a' babonás köznépnek abban erősbülésére, hogy az Ujholdra mégis kell tartani valamit, és vigyázni p. o. nem születtetik e valahol Ujhold — vasárnapi gyermek; vagy, hogy a' házi Asszonyok ollyankor ne kenjenek, meszeljenek. Továbbá a' minden vasárnapi Evangeliomi szent Leczkék tárgyainak Hetek eleibe bidgyeztése sem való rendszerinti Kalendáriomokba. Az illy lajstrom-vivést nem csak hézagokkal teledesnek, — mivel a' Hétközben eső Innepek' Evangelio mainak kijelelésére hely sincsen: de még hibásnak is találtam mindenkor. Egyéberánt is efféléket pontosan tudni, Egyházi személyek tiszte; kik' számára pedig készülnek Hivataljokhoz alkalmazott Egyházi

Kalendáriomok esztendőnként. Ha ki mindazáltal, Egyházi nem lévén, az Evangeliomokat megtudni kivánja: nézze meg az ugynevezett Evangeliomos könyveket, mellyek minden felekezetnél, még iskolás gyermekek' kezeiben is forogván, esméretesek.

Azonban ezek csupán csak a' tulajdonképen való Kalendáriom szerkeztetéséről szólnak. Sokkal több még a' jobbitandó Kalendáriom — könyvecskéink' szokott tartalomban. Mellyre minekelőtte kibocsátkoznám, ide iktatok tabellában, egy Hónapi Kalendáriom — töredéket, arra szolgálandó mustrául, miképen kellene minden jóféle Kalendáriomot czélerányosan elrendelni.

1822

IX. (Kilenczedik Hónap). Neve: Szeptember, vagy: Mérték Hava, vagy: Szent Mihál Hava. Íratik deákul így is: 7-ber, vagy VII-ber. Vagyon benne 30 nap.

Héti napok Nevei	A' 30 napok számai	Az új Kalendáriom szerint azon nevek és Innepek Lajstroma, mellyek minden egy napra esendők: Római Katholikusoknál.	Protestánsoknál.	A' minden egyegy napra eső főbb Vásárok Helyeinek nevei.	Ideje a' nap kelésének: óra	minuta	Ideje a' nap nyugvásá: óra	minuta	a' Hold' járásában számláltatni szokott Fertálok' beállásának.	A' Hónapi napok számai	O Kalendariom, az az, a' Görög és Orosz keresztyéneké szerint való nevek és Innepek Lajstrom.
		35-tödik Hét az Esztendőben.								Aug	
Vas. (S. H. 14)	1	Egyed	Egyed		5	23	6	36	d. u. 1 ór. 32	20	Sámuel
Hetfő	2	István	Absolon	Eger. Holics.	5	25	6	34	min. Hóldtölte	21	Thadeus
Kedd	3	Mansvet	Mansvet		5	27		32		22	Agath
Szerda	4	Rozália	Mózses	N. Várad.	's	a'	t.			23	Lupus
Csötörtök	5	Victoria	Nathán							24	Eutich
Péntek	6	Zakarias	Magnus							25	Bartol.
Szombat	7	Regina	Regina							26	Nathan.
		36-todik Hét az Esztendőben.									
Vas. (S. H. 15)	8	Mária szület.							reg. 10 ór. 28	27	Pacm.
Hétfő	9	Gorgon	Gorgon	N. Szombat,					min. utólsó	28	Mózses
Kedd	10	7. Miklós	Sothenes	Pápa, Győr.					Fertál, vagy	29	Ján. Evang.
Szerda	11	's a' t.	's a' t.						közép Hold-	30	's a' t.
Csötörtök	12								fogyta	31	
Péntek	13									Sp. 1	
Szombat	14			Buda, Diószeg.						2	

E' tabella mellé azt jegyzem meg, hogy a' jóféle Kalendáriom külső alkotására nézve legalább is legyen kicsiny negyedrét nagyságu, ugy letér a' 12 hónap ugyan annyi lapra vagy hat levélre; mellyek közé járuljon szintén annyi levél paraszt papiros finomságára nem kellene épen nagyon ügyelni; arra inkább, hogy mennél több férjen a' könyvbe, 's lehetőségig olcsón árultassék. Óhajtanám a' Holdnegyedeket is természetibb előadással kitenni. Mert nem félre magyarázható e az a' Kalendáriomi Slendrián, melly szerint a' Hodnak első és utólsó fertál tulajdonítatik, második és harmadik fertálról pedig szó sincsen? De mivel ezen kifejezést, hihető az elmék' zavarásának távoztatásáért, a' legjobb külföldi Kalendáriomokban is megtartatva látom, bántatlanul hagytam. Értelmesebben szóllás kedvéért első és utolsó fertál helyett lehetne irni: egyik 's másik, vagy elsőbbi 's utóbbi, innenső 's tulsó, nyugoti 's keleti fertál-rész, világos Hold. Mivel a' gömbölyü Hold egész fölületének csak a' világos részéről van szó; már pedig felénél, az az két negyed részénél, az az két fertál részénél, többet egyszerre nem láthatunk; mellyet midőn szemlélünk, reánk nézve a' Hold' világa egészen teljes. Azért mondhatnánk két fertálnyi világos Holdnak is: de szokás szerint csak tölt Holdnak nevezzük. Három vagy négy fertálos Holdat képzelni sem' lehet. Az elsőbbi fertál világos Holdat parafrasztizálhatnánk fél-holdtöltének, az utóbbi fertált pedig fél-holdfogytának. — Tudomásul nagyobb készületü Kalendáriomokban a' Zsidókét is lehetne közölni. Helyet nem foglalna nagyot, a' törvényes Zsidó nevek, ditső emlékezetü II-dik József Császár rendelése szerint csak 144-re lévén meghatározva, mellyek' 109-cze férjfiakat, 35-te Asszonyokat illett. Egyenként

közli mindnyáját a' többszer is dicsérve említett Brüni Kalendáriom, 1818-ra. Hanem a' Zsidók úgy is külön Kalendáriommal élnek; azért mienkből az övék hiba nélkül kimaradhat. Ha valaki esmerkedni kiván Zsidó, Arabs, török, persa 's t. Kalendáriomokkal: forgassa Jurende és André német Kalendáriomaikat, jelesen utóbbitt 1820-ra.

A' beleválók közül szeretném kimustrálva látni mindenek előtt az Asztrologiai képjegyeket együl egyik; utánnok mind azt, valami erkölcstelenség' pallérozatlanság 's babona izén tart, sőt valaminek haszna és jó czélja nincsen. Ki! tehát a' hónapok alatt álló, ki a' vőfélek számára készült 's lakodalmi hitvány verseket (minémüekkel a' Komáromi kalendáriom kedveskedik;) ki! a' kártyából, jövendöléssel rokon, kérdéses játékokat, a' Szibillát; ki! az Asszonyi nemet gyalázó, 's akármi egyébb piszkos Anekdotákat, (mellyekből a' Győri 1825-d. Kalendáriom' végén legocsmányabb példát olvashatni.) Helyettök kész Magyar könyvekből lehetne válogatni diszesen mulattató, 's köznépnek, tisztes Rendnek egyeránt megtetszhető danákat, mint ezt cselekedve a' Budai 1824d. Kalendariomban láthatni. Megállhat minden Kalendáriomban elől a' világ-historiából vett nevezetes Epokhák kijelelése; a' bent előforduló szókurtitások' és jelek' magyarázatja; meg aztán a' Kántorok, fő Innepek, ország pátronusa, Böjtök, és más nevezetes napok feljegyzése is. Ez utólsók t. i. mindenegy esztendei Kalendáriomban épen azok, mik az ugynevezett Epokhák a' historiás könyvekben. De az ezek sorában állani szokott Aranyszám, Holdkulcsa 's t. ismét nem közönséges Kalendáriomba valók, mint a' melly tárgyak közembert nem érdekelnek, és kisebb Kalendáriomokban sokszor fölötte hibásan

is adatnak elõ, p. o. az 1824-diki Budaiban áll Epaktáki számul 13, napczüklusáéul 30! A' musstrában ajánlott tulajdonképen való Kalendáriomon kivül belevalók e' könyvbe: 1) az esztendõ négy részeirõl egykét szó; 2) Napban, holdban történendõ olly fogyatkozások, mellyek nálunk láttathatók: a' többi, mint egyedül Astronomusokat illetõ, csak általjánosan tessék jegyzésbe; 3) nevekre mutató lajstrom, melly a' Kalendáriomban széllyel szórt neveket ábéce renden szerkeztetve mutassa; 4) Vásárhelyek' névlajstroma minden esetre kétféleképpen, az az Abéce rende alá szedve, jóllehet napok szerint már kirakva volna; 5) Kivonás a' mostan dicsõségesen uralkodó Császári Királyi Familia' Genealogiájából, Magyar ország Tiszti névkönyvéből 's országos katoni Almanakból; 6) Föld kerekségén, különösen Europában országló egyházi világi Fejedelmek elõszámlálása; 7) Posták járásai, legközelebb azon városra nézve, mellyrõl a' Kalendáriom neveztetik; a' posta-tariffával együtt; 8) Cselédek' bérét, papiros-pénz' mult esztendõki kurzusát, Intereseket mutató táblák; 9) Asztrologia helyett közérthetõ Asztronomia, Kronologia, Geografia Mathematika, Fizika, Orvosi Antropologia, Fiziologia: mind ezek folytatva esztendõrõl esztendõre; 10) Hazai törvények' kivonása; —törvénykezéstõl szünetkezõ napokat épen kellene esztendönként specifikálni. 11) Mindenféle pénz és mérték-nemek magyarázatja; 12) Oktatás akár minemü elõfordulható Levél feltevésére, *) 13) végre a' disztelenül mulattató danák

*) Magyarul is birunk illy tárgyú, kész haszonolható könyveket már, p. o. Levelezõ-könyv, megbõvitett, megjavitott 's t. Pesten 1819. 8. harmadlél forint. V. Cz.

és Anekdóták helyett Kalendáriomban hasznosabban fognának helyet: Magyar ország' historiája, (csakhogy nem versekben 's olly soványon, mint a' Nemzeti Kalendáriomban folytatik,) házi — gazdáskodási, Orvosi, diaetetikai, számvetési nevezetes fogások és jegyzetek; söt elmés dalok, anekdoták, találós mesék, elbeszéllések is, józan izlésü megválasztással.

Melly Kalendáriom-tartalmat illetö igazításimra ellenvetésképen igy szólhatna valaki: „te„hát nem találkoznának e' már honni Kalendá„riomunkban is olly mulattató 's hasznos darabok, „mellyek akármellyik legelsö külföldi Kalendá„riomba belé illenének? Hová kell p. o. szebb „oktatás, mint Frankliné, azeránt, hogyan „gazdagulhata' Közember", magyarul adva „az 1805-dikre szólló Nemzeti Kalendáriomban? „Hová szivrehatóbb elbeszélés, mint Hébelé a' „talált Gyermekröl, nyelvünkre forditva „az 1824-diki Hazai kalendáriomban"? Ugy de! csak gondolja el maga az érd. Ellenvetö, Franklin oktatása 's utánna egy majoros Tisztnek silány elmésségü levele az Uraságkoz; Hébel poezisa 's utánna izetlen dalok: minö kontraszt! melly csufos tarkaság! gyöngyszemek gubacs közé szórva. Azért még ide azt legyen szabad megjegyeznem, hogy melly Kalendáriom kapóssá akar lenni, és jelesnek tartatni: közöljön merén jó izlésü darabokat, és igy folytassa munkáját esztendöröl esztendöre szakadatlanul: hogy illy módon az olvasó közönség idö jártával arra figyelmessé tétessék mint ollyatén könyvre, mellyben nem csupa hijábavalók árultatnak. Mert minekutánna magyar olvasó közönségnek eddigelé lábra kapott ideája sincsen a' felöl, hogy Kalendáriomban hitvány idö töltésnel több valami, 's fontos irodalom is találtassék: szintén az abban elvétve forduló

Jeleset is vagy áltugorja vagy figyelmére nem méltatja; és ha még olly igen megtetszik is neki az előadott tárgy, csak ugyan nincsen ennek őelőtte érdemlett böcse; pedig egyedül azon okból mivel Kalendáriomban áll: a' mi — ha azt más épületes könyvben olvasná vagy talám tanitói székből hallaná, — bizonyosan érdekelné. — Végsül Kalendáristának elmulaszthatatlan kötelességéül kell vennie, irni közérthető Stiluszon 's régen megszokott kelendő szókkal. Neki minden neologizálás vétek. Mihez képest a' Pesti Hazai Kalendáriomban 1824-re, Hebelnek ámaz érzékény elbeszélése a' találát gyermekről nem csak az Iró szellemében nincsen hanem magyarságában is sületlenül van forditva. Mingyárt kezdetén „egy szegény „varga hat vagy hét év olta, olly házassági élet„ben élt nőjével", — a' nő és év nem Kalendáriomba való igék. De nem abba valók Amor, Vénus, Fillis, Doris és más müthologiai nevek is.

Szorosan véve pedig ezen egész előadott tárgy nem illy Folyó-irásba, hanem magokba a' Kalendáriomokba tartoznék. De hol van még eddig afféle kiterjedtségü Kalendáriom, mellyben ezeket a' legközhasznubb és szükséges világositásokat lerakni lehetne? vagy mikor 's hol lesz? adná a' jó Isten, hogy lenne minél előbb! mert a' Kalendáriom még maga az az egyetlen egy könyv, mellyet a' Magyar, — ha semmi más szépnek olvasását se tudná megszeretni voltaképen, — minden időben fog vásárolni és olvasni. Ezen az ereszen egyedül lehet és kell is terjeszteni a' legközhasznubb esméreteket 's igazságokat akkor is, midőn az Olvasók' szüke miatt magyarral annyira jutna a' dolog, hogy iróji elnémulnának, sajtóji mozogni megszünnének, és — irtóztató szemrehányás a' nemzetnek még csak gondolatban is! — ez egy nyomos Folyóirása örökre elállana. A'

mi többi vélekedésem szerint honni Zsebkönyveinkhez is, hogy annyival kapósabbak lennének, Kalendáriomot kellene ragasztani. Hébe cselekszi ezt: de Aurórának épen kellene cselekedni, ha Al-manak *) Arabs nevének megfelelni akar, melly időnek, napoknak előszámlálását jelenti; 's így tehát e' szó a' csinos czimlapon, Kalendáriom nélkül, csupa üres hang, sőt hijábavalóság. — 'S minthogy a' Magyarnak, Literaturájára nézve; örvendetes és szomorú jövendőkre egyeránt készen illik magát tartania: azért a' Kalendáriom nem kicsiny rubrika Literaturánkban. 'S ezen Folyóirás' titt. Redactiója is, reménylem pártfogására méltatandja ezen honni kalendáriomaink javitására ügyelő csekély ideákat, sőt ez egész Értekezést; mellybe azonban ha hol hibás állitások csusztak volna be, azokat hozzá értőbbek által

*) Ezen idegen szó' jelentményének kitanulása végett felütöttem Jamblichot, Duchesnet, Scaligert, Goliust, Erschet, Grubert 's több Szótár-Irókat. Utánnok imezeket jegyezhetem ide, Manach arabs szó, számolást, sorsfejtést, előre való felfedezést teszen. Almanach (Elmenach), egész napkeleten neve az újesztendői ajándékoknak (ξενιον, Strenae); persiában pedig egyenesen a' Kalendáriom neveztetik úgy. Mindent, valami c' szó felől szélytében írva vagyon, öszvevéve, annak jelentménye így állhat meg: „olly könyv, vagy napló, mellyben a' következő idők, napok, holdváltozások előre felszámolva, az időjárás felől pedig jövendelések találtatnak; 's mellyel eleintén a' napkeleti Csillag-visgálók főrangú Nagyjaiknak újesztendői ajándékul szoktak kedveskedni". Mellyhez képest az Almanach' eredeti főczélja és tartalma volt: az időszámolás' előre feljegyzését nyujtani az olvasóknak. A' többi valami az efféle könyvekben mái napság találtatik, u. m. versek elbeszélések, mesék 's t., csak utóbb járult hozzá és csak mellékes czél De a' mi időnkben már ez is megvan forditva egészen.

igazittatni szivesen nem csak óhajtom, de bizodalmasan kérem is.

Edvi Illés Pál.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

A' különös Orvosi nyavalya és gyógyitás Tudomány alapvonatjai, — (a' különös Orvosi Pathologia és Therapia), készítette és kiadta Gebhardt Xaver Ferentz Orvos Doctor, és Pesten a' Tudományok Magyar Királyi Universitásánál, a' Seb-Orvosok számára rendelt különös Orvosi Pathologiának, Therapiának és Praxisnak rendes és nyilvánvaló Professora Első Darab: — az Előszó tizennégy a' Munka ötszáz kilentzvenkét lapokat foglal. Pesten 1828.

Édes örömmel eltelve, mint a' millyet szerezhet egy Nemzeti nyelvének tudományos tsinosodását kedvelő Hazafinak, midőn látja, hogy már nem tsak böltsőjében ápoltatik, sőt már felserdült korra megérett, úgy vagyon már bölts és tudós Mentorok által, mint egy kézenfogva vezéreltetik és miveltetik Nemzeti nyelve olvasván a' jelen álló és ügyes munkát, most leginkább meggyőződtem mint illik a' magyarnak, illik föképen a' Magyar Orvosnak kezébe az írótoll. Gebhardt Professor Úr, ki a' mult esztendőben kiadott nagy hasznú Munkájában: „Útmutatás az Orvosi Gyakorlásra jelentette, hogy azon gondoskodástól, mellyel tanitványai előmenetele, 's ehez kaptsolt embertársai eránt, mint létének egyik főtzélja eránt viseltetik, inditatván, egy munkát készit magyar nyelven,

ven, melly oskolai előadásainak, és oktatásainak sinórmértékül, tanitványai jövendő kimiveltetésére, és tökéletesitésére kalauzúl szolgáljon, 's melly által amaz a' tanitványokra nézve olly alkalmatlan, a' fő oskolára szinte illetlen, és a' bővebb magyarázásokra, és előadásokra, szükséges és drága időt pazarló úgy neveztetett diktálás elháritassék, a' jelenvaló Nyavalya- és Gyógyítás tudomány első Darabjának kiadásával igéretét teljesiti.

A' fent ditsértem munkát ama sok diszes babérokkal teljes férfiúnak, Nagyságos Tekintetes és Nagyhirű Lenhossék Mihály Úr Ő Nagyságának, Királyi Tanátsos, és Országunk Fő Orvosának 's a' t. ajánlván, Ő Nagyságának messze terjedett Tudományát, az emberiség javára szentelt nagy hasznú életét, nem tsak a' Hazában, hanem a' külföldön is ditsőségesen esmért sokféle érdemeit, és halhatatlan tudós munkáit méltán magasztalja és tiszteli a' tudós Szerző Úr.

Az Előszóban előterjesztetik a' Munkának tzélja, és elrendeltetése; előre megtzáfoltatnak némelly ellenvetések, mellyeket (a' mint a' maga mérseklő Szerző Úr gyanitja) a' Mesterszavakra, a' Literaturának hijánossága 's a' t. miatt tehetnének a' könyvnek kemény Recensensei. Nevezetesen emliti a' Szerző Úr, hogy mivel a' Seborvosok számára készült legközelébb a' Munka: minden képzeleti véleményeket (Hypotheses) elkerülvén, oktatásait azokra igyekezte szoritani, mellyek a' betegek ágyánál tett mindennapi helyes tapasztalásokon épülnek, 's ennél fogva az újabb ditsért gyógyszerek közzül tsak azokat emliti 's javasolja, mellyeknek valódi értékét a' hosszas és külömbféle próba minden kétségen felül helyheztetett, 's másokról, mellyeknek a' helyes tapasztalás illy tanubizonyságot nem ád,

noha sokaktól magasztaltattnak, emlékezik ugyan, de a' velek való élés módjáról, szántszándékkal halgat, ne hogy annak előadása által a' Seborvosoknak, a' velek való élésre, alkalmatosság nyujtassék, kik közül némellyek igen hajlandók a' gyakorló oskolában nekik mutatott úttól eltérni, és hiú tekintet kivánásból, magoknak új ösvényeket készitteni, mellyek veszedelemre vezetnek."

A' mit a' Szerző Úr az Orvosi igen tágas tudományban elöl fordulandó Mesterszavakról, és általjában honni nyelvünk értelmes kimiveltetéséről mély belátással szól, azt szóról szóra itt elöl hozni érdemesnek tartom. „A' nyelv (úgymond) „közbirtoka lévén a' nemzetnek, az egyes iróknak „szabadságokban nintsen, a' régi ösi szavakat, „mellyek a' néppel és hazával egy idősek, vagy „a' hosszabb szokás és élés által megörökösödtek, „számkivetni 's helyettek újakat teremteni, mel„lyekből a' nyelvben és tudományban, minthogy ki„ki más más szót teremt csak zavar és hijánosság szo„kott eredni; — mert azért a' régi és megörökö„södött szavakat elvetni, mivel az önkényes szó„származtatással (Etymologia) meg nem egyeznek, „vagy másokat mivel görög, vagy deák eredetüek, „a' magyar nyelvbeń nem akarni szenvedni; való„ban idétlenség vólna, kiváltképen ha az utób„biakkal más nemzetek századoktól fogva is ha„szonnal élnek, és azokat tökéletesen nyelvünkre „leforditani nem lehet; millyenek p. o. Orvosi tu„dományunkban a' Saburralis, Krisis Polypus, „idiopathica 's t. e'f. szavak." — Egyébaránt a' mint maga is megvalja a' Szerző Úr, használta Bugát Pál Professor Úrnak nagy szorgalommal, és nyelv-esmérettel készült Bontz-tudományát, mellyből némelly megjobbitott, vagy pedig a' Magyar nyelvre eddig által nem tett szavakat és

kifejezéseket hálaadva elfogadott. — A' gyógyszerekre nézve azon nevekkel élt a' Szerző Professor Úr, mellyek újonnan Nagyságos Lenhossék Mihály Úrtól Magyar ország Fő Orvosától kineveztetett Biztosság által, több tisztelt Magyar Tudósok befolyásával készitettek, és a' Pesti Tekintetes Orvosi-Kar által jová hagyattak; melly munkában Shuszter János Professor Úrnak a' neki tulajdon 's minden akadályokat felülmuló buzgósága, alapos philologiai, és messze terjedő tudománya által, minden kétségen kivül, legnagyobb része vala — külömben egész maga mérsékléssel (modestia), (melly a' Szerző Professor Úrnak tulajdona) a' dologhoz értő, és a' részrehajlástól ment Bíráknak észrevételeit, kivált a' Magyar mesterszavakra nézve, szivesen elfogadni, és a' mennyire azok alapesméreteivel és meggyőződésével megegyeznek, hálaadva hasznára forditani mindenkor kötelességének fogja esmérni.

Minekutánna a' Bevezetésben a' Nyavalya és Gyógyitás-tudomány meghatároztatott, emlitetnek annak segéd esméretei, felhozattatnak némelly hires Orvosoknak felosztásai, 's a' nyavalyáknak temérdek száma nyóltz osztályokban elrendeltetik: nevezetesen, az első osztály magában foglalja a' Hideglelése ket (Febres). A' hideglelések belső természetét (igy szóll a' Szerző Úr) minthogy még eddig a' leghiresebb Orvosok sem határozhatták meg, tehát tsak a' hideglelés formájának azon leábrázolását, melly a' legállandóbb jelenségeiből vétetik, annak logica meghatározása gyanánt használván Raiman után e' következendő módon leábrázolja: a' hideglelés azon eredeti, vagy jelbeli izgatása a' véredények rendszerének (Systema), melly a' vérnek hibás elegyitésével, és készitésével lévén öszvekötve, magát gyorsabb és számosabb érveréssel, megváltozott állati

melegséggel, szomjusággal bágyadsággal, beteges állapotnak tulajdon érzésével, a' munkáknak és nevezetesen az elválasztásnak s kiüresitésnek hibájival külömbözteti meg. Könnyen értetik hogy az éppen most emlitett jeleknek öszveséges summája tészi a' hideglelésnek megesmertető bélyegét, minthogy azok hamar elmulandó okokból, egyenként jelen lehetnek a' hideglelésnek jelenléte nélkül.

Minekutána a' rendes lefolyású hideglelésekben előfordulandó, külömböző időszakaszokban megjelenni szokott beteges tüneményeket igen jelesen megesmertette a' többször ditsértem Szerző Úr, felosztja a' hideglelléseket. Minekutánna a' hideglelésre való hajlandóságok, annak legközönségesebb inditó okai, a' hideglelésnél az Előremondás közönségesen, melly utólsó függ a' hideglelésnek természetétől, lefolyásától, grádusától, nevezetesebb jelenségeitől, és öszveköttetéseitől 's a' t. gyökeresen előadattak, által megyen a' Szerző Úr, a' hideglleléseknek gyógyitására, mellyben négy jelentéseknek kell eleget tenni: az első az inditó okokkal, és más egyébb befolyásokkal foglalatoskodik, mellyek a' hideglelést táplálhatják, és nagyobbithatják, tekintvén egyszer'smind a' jelenlévő öszveköttetésekre; a' m á s o d i k a' hideglelésnek fontosabb jelenségeivel és foganatjaival együtt való elmellőzését kivánja; a' h a r m a d i k a' hideglelésnek megválását, és a' kriticus kiüresitéseknek igazgatását; a' n e g y e d i k pedig a' lábbadozásnak alkalmas vezérlését érdekli. Ezek után a' hideglelésnek fő, és mivóltos jelenségeit, annak öszveköttetését, vagy magánosságát 's annak szükséges orvoslása külömbségét istápul vévén, a' hideglleléseket különösen hasznosan és szépen elrendeli, 's mind egyiknek különösen a' képe, az arra való hajlandóságok, inditó okok,

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

előremondási pontok, annak orvoslása módja, olly jelesen, gyökeresen és felfoghatólag előadatik, hogy a' ki azokat az egyes esetekben használni nem tudja, az az orvoslás mesterségéről mondjon le. — Jóllehet ugyan az elömutatónak, a' legszükebb sorokkal és olly móddal feltett czélja ezen ditséretes Munkát előadni, hogy annak olvasója mind ezeken felül is a' Szerző Úrnak sokkal több és jelesebb eredeti észrevételeivel meglepettessék; még is meg nem állhatja hogy az ideg hideglelés alatt (Febris nervosa) a' Szerző Úrnak felhozott igen hasznos jegyzetét, (melly ellen még ma is sok külömben nagy hirü Orvosok vétenek) elő ne hozza, melly e'képen oktat: „Gyakrabban mintsem igaz, vétetik észre, sok mai Orvosoktól az ideghideglelés; a' mi ezen nyavalyának hibás meghatározásából származván, nyilván hibás és veszedelmes orvoslásra nyújt alkalmatosságot. Mert midön ideges charakterünek határoztatik a' hideglelés, mihelyt ideges jelenségek, u. m. félre-beszéllés, fül-zugás, görtsök, rángatódzások 's a' t. vannak jelen: sokszor történik hogy olly hideglelések is, mellyek az erőknek elnyomattatott állapotjával járván, ideges jeleneteket mutatnak, az emberiség kárára, 's veszedelmére, ösztönöző szerekkel orvosoltatnak, mellyeket a' józanabb Orvos pontosabban megesmervén, más és ellenkező orvoslással, u. m. vérkiüresitésekkel, gyuladás ellen való, és hashajtó 's a' t. szerekkel szerentsésen meggyógyít, sőt nem ritkán a' szegényebbeknél minden orvoslás nélkül, egyedül a' természetnek ön tehetsége és törekedései által elhárit. Mivel pedig alig vagyon hideglelés, mellyben különösen az alsóbb ideg rendszer nem szenvedne, mellyben lankadtság, nyughatatlanság, a' főnek nehézsége, és fájása, reszketés, görtsök 's a' t. minden való-

ságos ideges character nélkül nem lennének jelen: olly számtalanok azon hibák mellyek az ideg hideglelésnek meghatározására és megnevezésére nézve ejtetnek, 's mellyek által a' hol nem is vóltak, szinte mesterségesen ideg - hideglelések készitetnek, hogy ha a' jóltévő természet hasznos munkájával nem segitene, többször következnék veszedelem és halál, mintsem az alkalmatlanúl használtatott ösztönöző orvoslás mód által történni szokott." — Mit mondjak a' félbehagyó hideglés' alatt a' 202-dik lapon a' Szerző Úrnak e' következendö igen hasznos jegyzetéről: „Van„nak Máj, és Lép daganattal, Katarrhussal, „Rheumatismussal, Arany - érrel, mirigyes be„tegséggel, 's más egyébb nyavalyákkal öszve„kötött, vagy öszveszött félbehagyó hidegleié„sek is. Ezen öszveköttetéseknek, vagy öszve„szövettetéseknek kell tulajdonitani, hogy némelly „félbehagyó hideglelések, ha nem gonosz indulatú„ak is, még is nyakasak, vagy elgyengitvén a' be„teget, veszedelmet okozhatnak. Illyenkor a' félbe„hagyó hideglelésnek mivoltos jelenségeit jól meg „kell külömböztetni a' mellékes nyavalyák jelen„ségeitől." — Nem kevésbé ditséretes még a' gyulasztó characterü félbehagyó hideglelés alatt, a' 220-dik lapon felhozott e' következendö hasznos jegyzete: „Az antiphlogisticus orvosló módot, 's „nevezetesen a' vér kiüresitést, vigyázva kell a' „félbehagyó hideglelésekben használni. Meg„egyezzék az a' gyulasztó Character gradusával, „'s meg legyünk győződve alkalmaztatása előtt, a' „gyúlasztó Character jelenlétéről; mert ha talán „ideges characterre való hajlandóság vólna jelen, „az antiphlogisticus orvosló mód helyrehozha„tatlan kárt, sőt a' hideglelésnek nyakasságát, „hosszabb ideig való tartását 's más egyébb ár-

„talmas következéseket okozna. Minélfogva, nem „a' hidegleléses mozgások fontossága, sem a' for- „róság nagysága; hanem főképen a' betegnek az „Apyrexiában, 's a' jelenlévő nyavalya előtt való „állapotja, az uralkodó epidemiák természete 's „a' t. szolgálnak jelentő pontokúl, az antiphilo- „gisticus orvosló módnak 's nevezetesen a' vérki- „üresitéseknek használtatásokra. A' gyúlasztó cha- „racter tsekélyebb grádusát megesmerhetni az „ostromok alatt való lágyabb érverésből, a' tse- „kélyebb forróságból, a' bővebb 's tsak kevéssé „veres vizelletből, az ostromnak izzadással való „végződéséből, az Apyrexiák tisztaságából, az „előbb járó ostromokból 's a' t."

El nem halgathatom a' Szerző Úrnak a' 226-dik lapon ismét igen hasznos e' következendő jegyzetét: „Jeles nyereséggel gazdagitatott meg az „orvosi Praxis a' kénsavas kinadéknak (sulfas Chi- „nini) feltalálása által, melly magában foglalván „a' kinahéj leghathatósabb részét, képes a' félbe- „hagyó hideglelést meggyógyitani. — Ez szemes „Orvosoknak gyakori tapasztalásaik, 's önnön pró- „báim szerint, az újabb Chemia által felfedezte- „tett szerek közül, valóban a' legjelesebbik; mint- „hogy ennek tsekélyebb adatja (6, 's legfeljebb 8 „granum) nem tsak a' rendesen járó, hanem ön „észrevételeim szerént még a' lárvált, 's neveze- „tesen a' fő- és fogfájás lárvája alatt előfordúló „félbehagyó hideglelésnek meggyógyitására is kö- „zönségesen elegendő és felette hasznos, használ- „tatása mellett pedig elkerültetnek az emésztő or- „ganumokra való ártalmas következések, — (Ugyan ezeket tulajdon észrevételeinél fogva erőssítheti a' Munka előmutatója.) Általjában (így szóll to- „vább a' Szerző Úr) igen alkalmatos orvosság a' „kisdedekre, 's ollyanokra nézve, a' kik Kinát „nem vehetnek be, sőt olly félbehagyó hideglelé-

„sekre nézve is, mellyeknek minél előbb való el-„nyomattatások sürgetős, mellyekben a' Kinának „hasznos fóganatját ezen kinasó hozzáadásával, „meg is lehet erősiteni. De valjon kifogja-e ezen „orvosság a' Kina héjját, akármiféle indulatú fél-„behagyó hideglelésekre nézve tökéletesen pótol-„ni, azt a' további előitélet nélkül tétetett észre-„vételekből fogjuk megtudni. Annyi bizonyos, „hogy éppen akkor, mikor ezen szer divatba ho-„zatott, ritkábbak, 's könnyebbek vóltak a' „félbehagyó hideglelések (az 1825.-6-diki oskola „esztendőben egy példányokat sem kaphattam az „Orvosi gyakorló oskolában); midőn pedig az „1826-dik esztendő őszi részében, September „October 's Novemberben nagyobb számmal for-„dúltak elő a' félbehagyó hideglelések, némelly „negyednaposok a' Kinasó eránt nyakasságot mu-„tattak annyiban, hogy elnyomattatások után sok-„szor a' legalkalmatosabb életrend mellett sem le-„hetett elkerülni a' visszaeséseket; egy esetben „pedig, minekutánna (más Orvos által) ezen or-„vosságnak 30 granumai sikeretlenül alkalmaztat-„tak, orvosi gyakorló Intézetünkben egy és fél „Untzia barna Kina-por által, porformában, „minden visszaesés nélkül meggyógyitatott a' nya-„valya. Azon félbehagyó hideglelésekben, mellyek „gyengeséggel, és senyves állapottal járnak, nem „elegendő, 's megkell azokra nézve engedni a' „Kina-héjnak az elsőséget 's a' t."

A' munka előmutatójának szinte az 1826-dik évben vala a' többek között egy példánya, a' midőn egy meglett korú embert a' negyednapos hideg már két esztendőtől fogva rendesen mindég sanyargatott; a' ki is az emlitett kénsavas Kinadéknak egy hétig olly formán lett élése után, hogy mindennap tsak négy granumot vett vólna be, szerentsésen e' következendő módon meggyó-

gyúlt: mindjárt az elsö napi bevétel után másnap idö elött, tehát harmadnapra reá jött a' paroxysmus, melly ismét mindennapos leve, 's így szerentsésen a' mint mondám elmaradt, — nyár lévén az idö, sem az azt követö összel, sem télen semmi baját az ember nem érezte, a' következett kikeletkor azomban ismét megjelenik a' negyednapos hideglelés, de a' melly ismét az emlitettem Kinadékra elenyészett, 's azólta nem is jött elö, 's az emlitettem ember is ép, és egésséges. — Valjon a' gyakori visszaeséseket a' többek között nem okozhatja-e az is, hogy már most több Kinadékra lévén szükség, kevesebb figyelem forditatik a' készitésére, 's ellenben annál nagyobb nyereség kivánása férkezett be némelly Patikáriusok részéröl; a' mit a' Munka elömutatója nevezetesen egy Tisztitársától hallott is, a' ki arról panaszolkodott, hogy Kinadék helyett egy betegje Gentiána gyökér-port czukorral elegyitve kapott. —

A' második osztályban, melly a' Gyúladásokat foglalja magában, elöször a' Gyúladásokról közönségesen értekezik a' Szerzö Professor Úr 's eképen szól, „A' helybeli gyúladás betegesen „felemelt melegség, veresség, daganat, „fájdalom, a' szenvedö részeknek megakadályoz„tatott munkája és közönségesen hideglelés által „jeleli ki magát 's a' t. Midön a' gyuladás, olly „organumokat érdekel, mellyeket érzékeinkel észre „nem vehetünk mint p. o. a' belsö gyuladásoknál, „azon esetben figyelmezni kell a' fájdalom helyé„re, a' meg sértett munkára, a' külsö ártal„mak természetére, a' vizelletre, és a' „mesterségesen, vagy történetböl kiüresitett vér „felett formált gyulasztó hártyára." Valamint a' fent, ugy, a' most elölszámláltam Tünemények ismét egyenként jelesen elö adatnak, mikor

lehessen t. i. mind egyiket ezek közül a' gyúladás valóságos Jeleinek venni 's a' t. nem külömben elő adatnak az alattomos gyúladásnak megesmérésére vezető Jelek is.

A' Gyúladásnak kimenetelei: A' szerentsés esetekben lassanként kisebbedvén a' gyúladás, visszaállíttatik az előbbeni egészség a' nélkül, hogy a' beteg volt organumban valamelly beteges változás maradna vissza, az *eloszlatásnak* mondatik: gyakran által megyen még a' gyúladás *más Nyavalyákba* is 's közönsegesen ide tartoznak a' genyedés (suppuratio), a' fekélyedés vagy evesedés (exulceratio), a' keresztül izzadás (transsudatio), az öszve növések (concretiones), a' gyúladt organumoknak chronicus daganatja, nagyobbodása, megkeményedése, a' letételek, a' visszamaradó érzékenység, és izgathatóság, a' fene; a' *harmadik kimenetele* a' gyuladasnak a' *halál*. — Előlszámláltatnak ismét jelesen mind azon Környülmények, mellyeknél fogva a' gyúladásnak a' most emlitettem kimenetelei eszközöltettnek. Következnek a' gyúladásoknak elrendelő okai (causae praedisponentes); valamint a' gyulasztó hidegletésekre való hajlandóság, az egész üterek (arteriae) rendszerének felemelt izgathatóságában, ugy a' helybeli gyuladások elrendelő oka is az egyes organumok ütereinek felemelt izgathatóságokban helyheztetik 's a' t.

A' Gyúladások inditó okai és az Előremondás értelmesen előadatnak.

A' *Gyúladás Orvoslása*: annak eloszlatása fő czélja az Orvosnak, a' mellynek végrehajtására szükséges 1. az inditó okok 's más egyéb ártalmas befolyások eltávoztatása 2 a' gyúladásnak természetéhez alkalmaztatott orvoslása 3. a' gyúla-

dás megválásának a' kriticus kiüresitésekkel együtt való alkalmatos igazgatása, 4. a' lábbadozás elömozditása. A' mellyeknek eszközlése ismét világosan előadatik; de lássuk a' Szerző Professor Urnak egy *) alatt tett igen sikeres Intését, melly ellen ismét sok, különben nagy hirü Orvosok ollykor ollykor hibáznak. „A' hidegnek alkalmaz-„tatása hasznos ugyan a' gyuladás kifejtödésének „megakadályoztatására, midön t. i. a' gyuladás „még szinte a' tiszta vértorlodás határaiban van; „ártalmas azomban ha már kifejtödött a' gyuladás, „mert elömozditja a' sikeres (plastica) materia „megaludását 's a' hajháledényekben görtsöket okoz-„ván dúgulásokra nyújt alkalmatosságot 's a' t."

Mindenüt ugyan, de ismét különösen nyilvánságos jeleit adja a' méltán ditsértem Professor Ur a' dolog természetébe való mély belátásának a' 268-dik lapon fel hozott jegyzetében a'hol e'képen tanit. „Némelly Orvosok azt a' kérdést „teszik, vallyon szabad e az ideges vagy rot-„hasztó Characterrel járó gyúladásban vér-ki-„üresitéseket használni? Ha bizonyos, hogy a' „vér nem egyedül az Élet osztöne, hanem egy-„szersmind az organismusban olly test, melly a' „véredények által tovább mozditatik, világos, „hogy mennél gyengébbek a' véredények, annál „nehezebben és lomhábban vitetik végbe a' vér-„forgás, 's hogy a' vér meg is akadhat a' gyúladt „organumban. Illy esetekben, mellyek a' tüdö-„szem — 's a' t. gyúladásokban fordulhatnak elö, „akármiféle ösztönözö szerek sem lévén elegen-„dök a' vérforgás meginditására, a' veszedelmet „tsak a' vérkiüressités hárithatja el, melly egyszer-„smind a' véredények szabad munkálkodását meg-„gátló akadályt is elmellözi 's ekképen szinte egye-„netlenül (indirecte) emeljük fel amazoknak mun-„kálkodó erejeket. Gyengit ugyan itt a' vérnek ki

„üresitése, de elmellőzi a' vértorlodás részéről fe-
„nyegető veszedelmet, a' gyengeség pedig alkalmas
„erőssitő, ösztönöző Orvoslás által elháritatik:
„sőt a' tapasztalásból az is bizonyos, hogy a' bőv-
„séges vértől megszabadult organumoknak szaba-
„dabb 's hathatósabb munkálkodások által az
„erők olly karba hozatnak, mellyben a' belső
„gyúladásnak eloszlatása szerentsés Krisissel végbe
„vitethetik, a' külsőre nézve pedig jóindulatu ge-
„nyedés következhetik. Könnyen értetik, hogy a'
„test gyengeségével járó gyúladásokban a' vér ki-
„üresitésekre nézve nagy vigyázás szükséges 's
„hogy a' jelentett ösztönöző szereknek azonnal a'
„vérkiüresités után mind belső, mind külsőképen
„való alkalmaztatások okvetetlenül megkivántatik.

A' Gyúladásokról tett különös értekezéseiben ismét hasznos felosztásokat, 's magyarázatokat tévén a' Szerző Úr által megyen az egyes organumoknak gyúladására, 's nevezetesen értekezik 1. Az agy-gyúladásról 2. A' gerintz agy-gyúl: 3. A' fül gyúl. 4. A' Nyelv gyúl: 5. A' Nyálmirigyek gyúl. 6. A' Torok gyékről a) a' nyelés organumok' gyúladásaikról, mellyek az anatomicus felosztásokhoz képest, meg külömböztetődnek u. m. a) a' torok bemenetel (Isthmitis) b) a' torok-(pharyngitis) és c) a' nyelő-tső (oesophagitis) gyuladás b. A' Lehellés utjainak gyúladásaik ismét eképen megkülömböztetnek a' gög, a' gögsip, és a' hörgők gyúladásaik. Itt foglal helyet, a' hártyás torokgyék is 7 A' tüdő-gyúladásról 8. A' Melyhártya gyúl: (Pleuritis) 9. A' szivburok gyúl: 10. A' kereszthártya gyul: 11. A' gyomor gyúl: 12. A' Bél-gyul. 13. A' Máj-gyúl. 14. A' lép-gyúl. 15. A' hashártya-gyúl. 16. A' nádra-gyúl. itt foglal helyt a' gyermekágy-hideglelés 17 A' vese-gyúl. 18 A' vizellő holyag-gyúl: A' katarrhusrol, Náthafolyásról, vagy Rheumatismusról, melly alatt ismét

olvasható e' következendő hasznos Jegyzet, „Könnyen feltseréihetni a' rheumatica izüles gyúladását, a' köszvényel, mellyel formájára nézve nagy hasonlatossága van ugyan, de belső mivoltára nézve igen külömbözik tőle, mert hibázik itt a' potlás rendszerének (Systema reproductionis) és különösen a' has organumainak szenvedések, melly kútfeje a' köszvénynek 's azt állandóan követi. Minél fogva, hogy ezen Nyavalyákat meg különböztethessük, figyelmeznünk kell a' testnek egyik, vagy másik Nyavalyára való hajlandóságára, az inditó okok külömbségére 's a' nyavalya kezdetére, lefolyására, jelenségeire, és tartására 's a' t." — Végtére az orbántznak, mint a' bőr gyuladásnak képéről, módositásairól, okairól, előremondási pontjairól és Orvoslásáról velősen értekezik. —

Valamint a' Hideglelésseknél, ugy a' Gyúladásoknál is mély belátással előadja a' Nyavalyák játékait, változásait minden ábrázatban való meg jelenéseit, azoknak más nyavalyákkal való hasonlatosságait, azoktol való külömböztető jeleit, azoknak rendes és rendetlen lefolyását — a' legfoganatosabb Orvoslások modját, mindenkoron különös figyelemmel szeme előtt tartván a' betegnek idő korát, nemét, Temperamentumát, Élete módját, szokásait, előbbeni betegséget, az Éghajlatot, az időjárását, és szakaszát, az uralkodó nyavalyákat 's a' t.

Ezeket követik az Orvosi Rendelések (Formulák) mellyeknek igen böltsen tett öszveszerkeztetésében megfelel a' Szerző Ur az elöszóban felhozott azon álitásának, mellynél fogva „a' gyógy szerek közzül tsak azokat javasolja, mellyeknek valódi értékét a' hosszas és külömbféle próba minden kétségen felül helyheztetett 's a' t."

A' 3-dik osztály a' bőrkiütéseket; a' 4-dik a' Senyveket; az 5-dik A' kifolyásokat; a' 6-dik A' visszatartásokat; a' 7-dik Az ideg nyavalyákat (Nevroses;) a' 8-dik A' helybeli hibákat (Morbi locales) fogja magában foglalni; a' jövendő kötetekben fogja azokat ki adni a' Szerző Ur.

Egyébbaránt bővebb előmutatása ezen Szerzőjére ditsőséges sugárokat kilövellő 's nem tsak a' seborvos, hanem az Orvos Doctorokra nézve is közhasznú, minden czifrázás nélkül ugyan, de válogatott és tiszta szavakkal tellyes, sőt a' melly még (elől kell vala emlitenem) országunk fő Orvossának is az Orvosi Tudománynak magyarositására nézve tett bőlts Intézetiért, az ő Nagyságát neveli a' Ts. Orvosi karnak is, különösen pedig Schuster János, és Bugát Pál Professor Urakra nézve szinte ezen fáradozásokért diszt és fényt háritott, mondom ezen nem tsak belső értékére nézve nagy betsü, hanem külsőjére nézve is, tsinos Papirosra, és Betükkel nyomtatott Munkának bővebb előmutatása annál fogva is felesleg való lenne, mivel az előmutató nem annyira reménylette, mint bizonyosan tudta, hogy ezen méltán ditsértem Munkát, a' Nemorvosok közzül is sokan, kik tudományos Nemzetiségeket kedvellik, és ohajtják, örömmel és több izben fogják olvasgatni; a' magyar Orvosok közzül pedig senki nem fog találkozni, kinek könyvtárát a' többször ditsértem Munka nem ékesitené 's a' folytatásat is nyughatatlanul nem várván, velem együtt kiki meg nem vallaná 's eképen nem kiáltana. „Orvos „magyarul igy még nem szóllott"!!!

S.***
Vármegyei Fő Orvos.

B.) Külföldi Literatura.

Franczia Höltök.

Barthelemy, és Mery Franczia költők már rég különös tünemény valának a' tudós világ előtt, 's mindeddig senki meg nem magyarázta, mint lehet, hogy a' két iró költőül csak egy személyt teszen. Újabban egy hős-költeményök jelent meg, mindkettőjök' közös munkája, melly Franczia ország által nagy lelkesedéssel fogadtatik, 's természetesen ismét fölébred a' kérdés vitatása, hogy lehet egy költeménynek kettőtől származni, melly mind a' felfogásban, mind alakban, és szinben egységet kiván. Mindezekre az 1829-iki „Ausland" 9-dik számában illy felvilágosítás adatik.

„Mery és Barthelemy ugy azon helytt csak nem egy időben születtek. Házaik egymást érték, Családaik (Familia) egyek valának; együtt játszottak a' közös hajlék körül, együtt kezdtek betüzni, soha el nem válva ugyan azon Collegiumban tanultak. Ugyanazon napfény képzette véralkataikat (temperamentum) tüzelte szenvedélyeiket, 's fölkelté bennök forró életö kedv mellett a' csendes időzet' gyönyörét, melly La Fontaine-nek is istennéje. Mind ketten egyiránt nagyon úgy bélyegzik benne magokat, mint délszak boldog fiai, kik szép egök alatt minden gondtól üresen a' legillatosb levegőt lélekzik, de örömest 's fáradatlanúl műhöz fognak, ha a' munkásság' szelleme megszállja öket.

Barthelemy és Mery, kik a' szövetséget, melly már előbb ösztönnemü hajlandóságtól kapcsolva volt, most válrokonságból köték, fényesen végzett tanulásaik után érzék a' szükséget magoknak egy másod nevelést adni, 's magányba vonulának. Itt

a' tenger' színe előtt melly a' éleknek ama' gondolatos csendét szüli, egészen a' tudománynak, 's a' régi és új literatura' tanulására szentelék magokat. Ugyan azon kútfőkből meritvén olly mély miveltséget, 's a' tudásnak olly gazdagságát szerzék meg, melly a' bámulandóval határos. 'S a' vizsgálat komolyához, mint az ég' szabad ajándoka, a' költés' szelleme szövetkezett.

Tökéletes függetlenség alapbélyege lényöknek, mellyet rájok a' magánosság, 's a' csak ketten élni szokás nyoma: mind kettő majd, egyenlő mértékben bir éles itélettel, szellemi sajátságokkal, képzelődéssel, bizonyos eredetiséggel az életmódban, 's elméjök iránya ugyan egy; még is vannak erkölcsi személyességöknek olly nemü különségei, mint azokat testvérek közt gyakran láthatni. Egyik vidámabb természetü a', másik komolyabb, 's csendesb, mindkettő tüzes a' mulatságban, ha azt megkezdé, de a' magányt jobb' szeretik, barátságoknak 's köz hatásoknak örülvén, egyszer'smind Tibullus' szép szavait valósítván:

Tu mihi curarum requies, tu nocte vel atra
Lumen et in solis tu mihi turba locis
(Te nekem a' gondok' nyugodalma, világom az éjben,
Puszta magány' helyein nép' sokasága nekem.)

Gyermekkor óta szakadatlanúl barátságok két természet' olvadékának látszik, annyira hogy Montaigne után mondhatnák: Ö én, én ő vagyok. Ikerek (gemelli) nem születés hanem szív, szellem, élet, elmetehetségök, dolgozataik, mulatozásaik' viszontagos cseréi által, úgy gondolkoznak, érzenek, költenek ketten, hogy egy lenni soha sem szünnek meg.

Munkásságaikban olly öszhang uralkodik, hogy gyakran ugyan azon versfogat, mintha egy forrásból jöne, ötlik mindkettőjök' eszébe. Testvéri egyen-

egyenlősége talentumoknak lehetővé teszi, hogy egyik a' másik' munkáját folytathatja, a' nélkül hogy a' változtatást csak egy vonásban is észre lehetne venni; csak magok mutathatják meg a' tulajdoni jogot (jus.) ez vagy amaz helyre. -'S mellyikök ad többet e' közös munkában? Nem tudatik. Talán magok sem tudják, legalább soha nem suhan ki olly szavok, melly a' titkot elárulná.

'S hát ez a' két költőtestvér egy időben jutott a' gondolatra, Aegyptust választani énekei tárgyául? Bizonyosan; 's ha ezen ihlet' egykorusága felől még a' mondottak után is kétség támadna, azok szerint, miket hozzá adandunk, nem fog csodának tetszeni.

Mery és Barthelemy a' földközi tenger' partjainál születve, a' széleken, honnan a' franczia hajóhad egy még neki ösmeretlen czél után kikele, már bölcsőikben hallák a' behajózás, megindulás hírét, a' napkeleti sereg vissza jövetelét 's tetteit. Marseille Asiának 's Afrikának valódi gyarmata mindennap emlékezteté öket ez expeditióra. Mint figyelmes, 's kiváncsi gyermekek, mint látni szerető 's tanulni vágyó ifjak, korán megbarátkoztaták szellemöket Aegyptus szokásaival, szertartásaival, 's erkölcseivel, csevegének az utazókkal, kik az országból jöttenek. Látták fegyvereit, lovait, 's hadi gyakorlásait a' Mamelukoknak, kik franczia katonákká, 's a' régi Phokaea' polgáraivá lettek. Szüntelen Aegyptusba sovárgott képzelődesök. Emlekezetök, szellemök, kedök (animus) tele volt annak régi 's újabb csodáival annyira, hogy a' költemény lelkökben magok' tudta nélkül alakult 's midön egyik mondá: Aegyptust fogjuk énekelni, a' másik felelhete: számból veszed a' szót. Érezhető: barátság és magány mint egyesít lelkeket, 's beléjök azon pillantatban mint fuvalja ugyan azon érzelmet 's gondolatokat. A' mint

e' gondolat ajkaikon kijött, egyszer'smind belsejökben megtartatott, 's éjjel nappal lelkök előtt álla. Azután hogy ez ellenség az erőszak' romjairól, mellyek védfalaúl szolgáltanak, ledöntetett, felkiáltának: Egyptus! Egyptus! 's e' pillantattól nem is hagyák el többé egész az emlék' végeztéig, mellyet népök' hírének állitni fogadának, 's azon férfi nevének, ki örökre vésve van a' Faraók' csoda temetőibe, 's a' nilus' omlatainak szirteibe. A' költemény' feloszlatását itt abban kell hagynunk 's azon észrevételre szorítani magunkat, hogy Barthelemy és Merynek ezen munkája e' rájok nézve új mezőken elméjöknek hatalmas előmenetét mutatja, 's bámulatos elváltozását muzsájoknak, melly eddig csupán a' gúnynak (satyra) a' comoedia' testvérének folytához szokva könnyen 's erőltetlenül a' hősköltemény magasb hangjaiba áltment 's az elragadó képeknek egész egy fénysorát bűvöli a' szem elé. Itt Murat török képe mintha a' tünő életet vásznán felfogó lelkesült művész' kezeiből jöne; ott egész nagysága a' csudálandónak egész ereje a' dramának, által ellenben a' legkellőbb leirásokkal. Továbbá a' hatalmas ütközet a' pyramisoknál, mellynek tüzét 's rémületes valóságát semmi festő el nem érhetné. Azután a' győztössereg éjjeli tanyája, Kairo megszállatása, mindazon nagy képekkel, mellyeket a' győző 's Egyptus egymásnak elé állíthattak; majd a' szenvedések, kegyetlen csalásai a' pusztának, a' sereg diadalma ez irtózatos ellenségen, a' hatvan ostrom, Saint Jean d' Acre a' régi Ptolomais, ellen, a' hetedik énekben a' török város 's franczia táborbeli dög. 'S az utósó énekben végre az egésznek koronája, egy pompás Epilogus.

A' nevezett újság 1820-ki 1 és 2 száma közöl ezen hős költeményből egy töredéket a' dia-

dalmas franczia had' éjjeli táborozásáról a' pyramisok között, 's annak a' városba meneteléről. A' töredék néhány verseit jónak találtuk közleni a' T. Gyüjt. olvasóival mutatvány gyanánt inkább, mint ösmertetésül:

Az éj' palástja lassan bontakozva
A' földi kört az égkörrel vegyíti;
A' hadzaj hallgat és a' tér sikon
Ismét a' mélységes csend lészen úr.
Különös öszhangban á' sok zagyva nesz
Lassúdadon kél és a' sivatag
Álmatlan emberként figyel merőn
A' nilusomlat' távol bajdalára;
A' tücskök szünhetetlen éjszava
Nedvért eseng a' forró föld' szinének
'S vizét elhagyván a' homok fölé
Üvöltve mász a' hosszu krokodil.
Először e' komoly hangokba most
Idegen fiaknak fenn szózatja vág.
Az őri szó át zeng a' táboron
'S éjfélesen azt a' szoborteremben
Egyik viszhang a' másikig viszi,
Halkan halkabban míg utóbb kivész
Egy hangzatú zsibajként halva el.
A' szórt tüzeknek halvány fényinél
Mint egy gombolyt láthatni a' hadat
'S vivókat bolygva visszás csapatokban.
Ágyúfeken, dobon nyújtózva szól
A' virrasztáshoz rögzött agg vitéz
Csodáiról legelső tettinek:
Hogyan Cenis' hegyén egy intetével
Ösvényt az ifju Bonaparte tört
'S tetőiről a' megbüszkült sereg
Mint néze Italia' gyönyörére le.
Sebes rohanva mennek Lódiba
Cremonából, Milánba Mantuából

'S ismét elmondják a' tündér regét,
Hol minden várnév győzedelmi név.
A' pajtásság mellettök körben ül
Hallván a' szót, a' had Homerokét.

Igy éjruhában e' csodás tanya
Keleti szegély köztt nyúgoti képet ad.
A' láb gyakorta botlik Afrika'
Kardjára, 's kontyra elvarrt aranyokkal.
Nyerítve száguld e' homályzavar köztt
Uratlanul bolygón sok harczi mén.
Hátúi fogoly Mameluk-szem villogat,
Mint néma játszó 's a' környültolongó
Csoportokon fölül kinyujtva áll
Hosszan, 's nehézen a' tevék' nyaka.

V.

III.

Különbfélék.

1. Előlépések és Megtiszteltetések.

Méltóságos Széki Gróf Teleki József, Tek. Királyi Tábla Bárója 's T. N. Csanád Vármegye Főispána, ő Nagysága által, a' legközelebb mult Aprilis 29-d. Makón tartott Tisztujitás' alkalmával, Tekintetes Vásárhelyi Nep. János megyei Alügyész ur, a' honi Literatura' munkás baráta, Főjegyzővé; Tekintetes Fábián Gábor ur pedig, T. N. Arad Vármegyében Világosvári Uradalom rendes ügyésze, 's több munkák' (Hafiz. Pest, 1824. Napoleon' Önéletirása. Pest, 1829. 's a' t.) érdemes fordítójok, Táblabiróvá neveztetett ki.

Főtisztelendő Bilnicza Pál úr, az Ágostai hitvallást tartó Pozsonyi gyülekezetben Magyar és tót Predikátor, 's az ottani Lyceumban Hittudomány 's egyházi Törvény oktatója, folyó holnap 5d. Pozsonyban, a' Dunamelléki egyházi Megye Püspökévé választatott.

—r—y

2. Nemzeti nyelvünk' állapotja az Evangyélikusoknak Posonyi oskolájokban.

Nem kételkedem hogy az illy rövid tudósításnak általnézése (minthogy foglalatja a' köz-öröm) kedves érzésre ne buzdítna kit kit, ki a' jó Haza boldogsága mellett munkás igyekezetet minden részrehajlás nélkül betsüli 's azt mindenkiben méltánylani tudja. Melly reménységtöl tápláltatván, semmi sem hátráltat, hogy édes nyelvünknek a' Posonyi Ev. oskolában eléggé nevezetes szakaszairól a' tanuló Magyar Társaság' felállása olta mind ez ideig, ne értekezzem.

A' mi az Evangélikusoknak Posonyi oskolájokat illeti, valamint országszerte egyébütt, úgy itt is gyenge lábon állott a' Magyar nyelv még jelen századunkban is. *) Mig végre az 1805-diki Ország-gyülés' alkalmával látván a' korosabb tanuló ifjúság Hazánk Nagyjainak a' nemzeti nyelv' mellett volt bölts szándékjokat, a'nak gyakorlását eltökéllék. Hogy pedig ezen elszánások a'nál foganatosabban valósodnék: annyira birta őket a' legjobb tzélra törekedés, hogy azoknak buzgóbjai közül nehányan egy olly' társaságot állítnának fel, melly egyedül a' nemzeti nyelvben való tökélletesedésöket tárgyazná. Ezen társaságokat Magyar Társaságnak **) nevezték ama fáradhatatlan munkások, mellyet minekelőtte társaságos egybegyülésökkel elkezdenének, a' Társaság' boldogságát előmozditó bölts törvényekre építették, 's nem is avattak be senkit is, míg társasági körökben leendő életét a' törvényekkel szorosan megegyezően rendelni nem tsak meg ígérték, hanem ígéretöket nevök' aláirásával is meg erősíték. Törvényeik mindazonáltal nem szabad hényökön, hanem az oskolai felvigyázas' helybenhagyásan épült. Ezen hasznos intézetnek felállitói eleinte két részre oszlottak t. i. az úgy nevezett társaság' rendes és

*) Kivévén a' Sopronyi Ev. Lyceumot, mellyben a' még ma is virágzó Magyar Társaság már 1790-ben felállott.

**) Nem tudom mért lehetne gyanús ezen név: Magyar Társaság, holott ama hires Sopronyi is igy neveztetik; mindazonáltal hogy az azt helyben nem hagyható némelly T. férjfiak akaratjának eleget tegyünk, ma már ezen Társaság Tanuló Magyar Társaságnak neveztetik.

betsület tagjaira, kik közül amazok minden két hétben kötelesek voltak betsület veszteség alatt egyszer megjelenni és tehetségök szerént kidolgozott munkát olvasni a' Társaságban; emezek tsak a' nekik kiszabott időn és órán jelenhettek meg a' nélkül, hogy munka olvasásra kénszeríttettek volna. Azomban a' betsület-tag' munkája is kihalgattatott. A' rendes tagok' hatalmában állott az Előlülő' választása, melly hivatalra a' közöttök legjobb magyarsággal bírót emelték, a' ki a' nyelvtudományt előttök némelly órákon alaposan magyarázgatná. A' legelső törvények' tanúbizonysága szerént Bernthaler György választatott a' Társaság' kegyelméből Előlülőnek, a' többi rendes tagok pedig Győry Mihály, Rátz Dávid, Vidos Imre, Fábry Károly, Büky Ferentz, Vánkos József, Gáspár Imre és Platthy Lajos voltak, azok a' buzgó hazafiak, kik a' következők előtt az édes pályát megnyitották. Csüggedhetetlen szorgalmoknak elegendő tanúji az ő hátra hagyott munkájok, valamint legnagyobb áldozatjoknak az általok felállíttatott 's nem tsekély számú könyvekkel gyarapított magyar könyvtár élő bizonysága. Ettelvén az oskolai esztendő, mellynek lefolyása alatt a' tagok felállott új intézetöket közönségesen ösmerctessé tenni, és azt mintegy a' Nagyoknak pártfogásába ajánlani kívánták; számtalan tisztelet verseket küldözgettek e' végre az előkelőbbekhez a' Társaság' nevében, várván tzéljoknak valami sükerét. Többeket sajtó alá botsátottak, azokat t. i. a' mellyekkel a' Lyceum' érdemes Professor urait volt szándékok megtisztelni. Végre fáradozások gyümöltsét nem középszerű ditsérettel mutatták be egy vég napon, mellyet ök ünnepnek, utódjaik öröm-ünnepnek neveztek 's máig is neveznek. E'kor minden tag tehetsége szerént kidoldozott munkáját elszavalá 's azon közben az egész esztendei zsengét együve írva, hogy idejök eltöltéséről a' tagok számot adhassanak bemutatták az őket örömmel halgató pártfogó Uraknak, kik között L. Báró Jeszenák Jánosnak különös ditséretét valamint sok egyebekét is a' Haza mellett tett legfoganatosabb áldozatjokért nyilván elnyertek.

Elközelgetvén az oskolai szünnapok, a' ditséretes tzél mellett fáradozás a' tagokban azért meg nem szűnt; sőt Bernthalernek 1807-ben Sz. Mihály hava' 1-sö napján Győrből írott buzditó levele elegendő tanúja annak, hogy az egymást szeretett tagok társaságbeli életöknek munkás együtt töltése után is eleven emlékezetben tartják a' közjó' előmozdítását tárgyazó kötelességet.

mellyben azt írja, hogy mind tulajdon, mind pedig barátinak egybegyüjtött néhány munkájit küldi a' Magyar Társaság' zsenge munkáji közé. Bernthalernek ezen leveléből kitetszik az is: hogy jeles tanitói hivatalát még maig is dítséretesen viselő T. T. Zsigmondy Sámuel Úr is forró igyekezetü tagja volt ezen társaságnak, midőn ezt írja: Vallyon a' külső tagok u. m. Zsigmondy Sámuel és Vidos Imre Urak megemlékeznek-e még a' társaságról? ki elsőnek érdemes nevét könyvtárunkban tsak le nem tisztázva hátra hagyott törvények alatt feltalálni nem lehete; bizonyos azomban, hogy egy volt azon tagok közül, a' kik a' társaságot felállitják 1806-ban.

Az 1807-dik és következendő két vagy talán több esztendőkben is az elkezdett munka N. T. T. Bilnitza Pál Úr, Magyar és Tót Sz. Gyülekezet Lelki-pásztori hivatalában még most is a' legidvességesebb sükerrel eljáró igaz Hazafinak előlülősége alatt még nagyobb buzgósággal folytattatott. Semmi sem rettenté el ezen nagy férjfit, hogy Sz. Egyházi és oskola tanitói külömben is terhes hivatala mellett kedvelt anya-nyelvének mind elfogadására, mind pedig a'nak bölts példaadásai szerént való gyakorlására ne serkengetné a' tanuló ifjuságot. Melly foganatos munkálkodása Hazánk ezen böltsének kétségkivül jó gyümöltsökkel enyhíték a' legszorgalmatosabb kertészt és veriték tsepjeit örömmel édesiték meg. Kik lehettek az ezen időbeli magyar társak, azt kifürkészni bizonyos nyomdokokra nem akadhatni.

Ennyi lehet és nem több, a' mit a' most szépen virágzó Posonyi Magyar Társaság' eredetéről mondhatunk, mellyről Hazánk' Tudós fija Papp József Úr Örömünnepének előbeszédében a' 15-dik lapon tesz említést, a' hol így szól: „Ez az én vezetésem alatt volt rövid „története ezen Magyar Társaságnak, mellyet kezdete „olta egy kis darabkába kidolgozva szerettem volna ide „mellékelve kiadni: de a' szükséges esméreteket reá „minden igyekezetem mellett is megszereznem lehetet„len volt." Melly szavai a' T. Úrnak a'nál könnyebben elhihetők, mennél bizonyosabb az, hogy a' Társaságnak egyéb rendszabásait jól elintéző tagok a' legszükségesebről t. i. egy a' Társaság' történeteit magában foglaló Jegyző-könyvről semmit sem gondolkoztak. Ezen inkább történetből, mintsem igen szoros fürkészésből feltalált első története és törvényei a' Társaságnak egy a' Könyv-

tárban elaggott közel 20 ívnyi kézíratban *) voltak elrejtve, a' melly névtelen szerzőjü íromány ha ezen Társaságnak valamellyik tagjától hagyatott hátra, az 1805-ik esztendőre mutat; így tehát a' Társaság' kezdetét ezen évre tehetnők által. Azomban ez gyanus, és minthogy ezen kivül semmi egyéb tanú jelekre nem akadhatni, leghitelesebb bizonysága ezen intézet kezdetének az 1806-ban irott törvények, mellyeknek előszavai is egyedül ezen esztendőre czéloznak, valamint az élőtanúk szájok' vallása is ugyan azont vitatja.

Az 1810-dik és következendő esztendők ólta úgy látszik, hogy mostoha időket élt ezen Lyceumban a' magyar nyelv és a'nak Helikonja semmi munkásokra nem akadt, minthogy ellenkezőt mutató jelekre sem az Érdem könyvekben **).a' Társaság' zsenge munkáji között, sem semmi személyes bizonyságra nem akadhatni. Míg 1817-dikben T. Gödör Lajos Úr' előlülősége alatt a' már már elhamvadt tüz az igaz Hazafi kebelben ismét egyszerre lángra kapott. Nem is tsuda, mert már e'kor Tessediki vér forrott a' magyar ifjak erejiben. A' millyen hévvel kezdették az e'kori társak a' szorgalmatos munkálkodást, szint ollyan hévvel és egyarányúsággal folytatták azt a' leggondosabb Előlülőnek két esztendei igazgatása alatt. Melly szorgalmoknak az Érdem könyvbe száma nélkül béírt válogatottabb munkájok nyilvánságos tanúji. Maga Gödör Úr, Tessedik Ferentz, Aranyi Sándor, Papp József és Skita Mihály jelelték ki magokat leginkább sok szép mind folyó, mind kötött beszédbeli munkájok által.

Elhagyván Gödör Úr a' tudományok' helybeli műhelyét, eltávozásával az előlülői szék is megürült. Míg T. T. Csutak János Úr Báró Podmanitzky Lajos Urfi' nevelője a' munkálkodni már meg nem szünhető magyar ifjuságtól 's egyszer'smind magoktól a' T. T. Professzor Uraktól illendően megkéretve azt 1819-ben nyelvünk' nagy szerentséjére elfoglalá, és a' Magyar Társaságot bölts vezérlése és okos tanátsadása által a' lehetőségig ápolá, támogatá, gyakorolván a' nem társakat is a' magyar nyelv-tudományban hetenként kétszer. Az ezen

*) Czímje az irománynak: „Index scriptorum hungaricorum". Nagy igyekezettel kidolgozott munka.

**) Igy nevezik a' társak azon könyvet, mellybe a' szoros megrostálás után helybe hagyott munkák iratnak. Illyen már három ötven ötven ívnyi könyv van tele.

időbeli tagok' száma 22-re megyen, kik példás igyekezetöknek az Érdem-könyvben hátrahagyott munkáikban bámulásra méltó jeleit láttatják. T. Csutak Ur' elölülősége, a' mint azt hiteles tanúk bizonyitják, két oskolai esztendőre és az ifjúságra nézve nagy haszonnal terjede.

Az 1821 és 22-dik oskolai esztendő különösen kegyelmező fényben tetszett fel a' Pozsonyi Magyar Társaságra nézve, midőn a'nak nagy lelkű igazgatójává T. T. Papp József Ur kéretnék meg, kinek annyit tulajdoníthat ez a' Társaság, a' mennyit ezen bölts Férjfinak soha elegendőképen meg nem hálálhat. Mert hogy a'nak minden igyekezettel való csinosodásán tett hasonlíthatatlan munkásságát, mellyet legszorosabb elölülői hivataláúl választa, elhalgassam: ő volt az, ki ezen Társaságot a' rajta borongó köd alól felfedezé 's azt abból fényes ditsőséggel Örüm-Ünnep tzímű halhatatlan érdemet nyert munkájában szerentsésen kiemelé és a' nevezeteset kedvelő magyar világgal legelső megösmerteté. Élni és tisztelletni fog nagy emlékezete Hazánk ezen Tudósának még a' késő maradéknál is, a' ki a' való érdemet betsülni tudja; sőt maga az irígység is megalázva símul ezen, a' Társaságra nézve nevezetes tettének elösmerésére.

Az 1823-dik oskolai esztendőben Elölülőre szert nem tehetvén az ifjak, hallgattak e' Lyceumban a' magyar Múzsák.

1824-ben boldog emlékezetű T. T. Stanislaides Dániel Professor és ez időbeli Rector Úr az oskolai nyilvánságos törvények' kihalgatására egybesereglett ifjúságot mindjárt az esztendőnek elején hathatós beszéddel buzdította a' magyar nyelv' gyakorlására, és a' Magyar Társaságnak elölülőjévé T. Csötöney Márton Urat személyes jelenlétében kéré meg nyilván; azt pedig úgy, hogy a' Társaság óráin kivűl még más két órát szentelne hetenként az alsóbb osztályok' nyelv-tudománybeli gyakorlására. Fel is vállalta a' T. Úr a' reábizott hivatalt bizonyos megígért jutalom vétel mellett; sőt a' mint a' Társaságba volt első béléptekor tartott szép beszédjéből kiértettük, egész belső örömmel eltelve vállalá fel ezt az egyedűl a' jó Haza mellett teendő fáradságot. De midőn néhány hónapi fáradozásának gyümöltsét még tsak annyiban sem lelheté fel, hogy az alsóbb osztálybeliek a' tanítási órákon szorgalmatosan megjelennének, a' tsekély reájok esendő summát pedig még a'nál kevésbé fizetnék meg, a' Társaság' tagjaitól meg a' T. Úr a' szokás ellen semmi diurnumot nem várhatna: azonnal felvállalt hivatalát eránta mostohán viseltető sorsának javallása szerént

végképen letevé. Ez úgy lévén, hogy az elkezdett pálya félbe ne szakasztatnék: Tek. T. Malatides Dániel Orvos Doctor Úr vette fel a' Társaság' kormányát, ki azt a' tagokkal tellyesen megelégedve az esztendő' végéig vezeté. Ezen T. T. Úr' vezérlése alatt nem csak annyiban nyertek a' Társaság' tagjai, hogy őket a' magyar nyelvben a' legbuzgóbb szorgalommal oktatta; hanem elvégeztetvén a' nyelvet érdeklő tanítás, általa a' Psychica Anthropologia is anya nyelvünkön minden ülési alkalmatossággal magyaráztatott. Kimondhatatlan sokat köszönhet ez a' Társaság az ő ezen időbeli Titoknokának T. Hrabóvszky Dávid Úrnak. Mert ő volt az, a' ki a' Társaságot külső alkotására nézve egészen helyre hozta, azt némelly részben a' Sopronyi Magyar Társaság rendszabásaira alkalmaztatván. Annyi esztendők lefolyása óta csak ez időtől fogva ditsekedhetik ez a' Társaság egy nyilvánságos Jegyző könyvel, mellybe a'nak minden ülési óráján történt dolgai az ez időtől fogva mindég szokásban lévő és a' Társaság' tagjaitól választott Titoknok által feljegyeztetnek.

Az 1825-dik oskolai esztendő elölülő nélkül szűkölködvén a' magyar ifjak, anya nyelvünk' szakaszára nézve ezen Lyceumban mostoha volt.

1826-ban a' magyar ifjak Altsóhler András tanuló társoknak adták által az elölülői széket, de a' ki halálos betegségbe esvén, azt munkás éltével együtt korán oda hagyni kénteleníttetett. Helyét az elhunytnak T. Molnár Gábor Úr állotta, a' ki ezen Társaságot ditséretes szorgalommal és a'nak tagjaira bőven háramlott haszonnal vezérlette, aratván bölts igazgatása alatt a' társak nemzeti nyelvünkben szép előmenetelt, mellyet az 1827-ki Örömünnep alkalmával az ország jelenlévő T. T. Rendeinek nagy megelégedésekre sőt bámulásokra be is mutattak. Jóllehet azomban, hogy ezen Társaságnak egyetlen tzélja, a' felállása ólta, egyedül az anyanyelvben leendő tökélletesedés volt, mellynek elérésére minden erejökből törekedtek is e'nek tagjai: mindazonáltal e' tzélhoz még olly közel nem esett, mint 1828-ban ugyan a' fent tisztelt Elölülő Úr' vezérsége alatt. Igaz ugyan, hogy egy ülés sem tartatott a' nélkül, hogy a' dolgozásra kinevezett tagok munkákat nem olvastak volna; de minthogy a' felolvasott munkák gyakran többek voltak, mintsem azoknak tökélletes megrostálásokat az idő' szűke megengedné *), és

*) E'nek előtte öt-hat tag is olvasott munkát egy ülésen, az ülések ugyan minden héten kétszer, de csak egy egy óráig tartattak.

a' megrostálás is a' munka felolvasása után tsak tüstént helyben ment véghez a' tagok közt, a' kik futtában valamit észrevehettek, a' hirtelen munkának pedig jó kimenetele ritkán van: azonnal nehezen ditsekedhettek a' tagok eléggé bő előmenetellel, munkájokbeli fogyatkozások a' lehetőségig ki nem merítethetvén. Melly végre igen böltsen tette azt ezen Társaság, hogy T. Elölülője intésének engedvén a' Selmetzi Magyar Társaság' példájára a' recensiót szokásba vevé. Ettől fogva tehát minden ülésre tsak két tag hoz munkát, mellyet a'kor olvas fel, minekutánna az már más négy tag vizsgálatján által esett, melly megvizsgálás után felolvastatván a' munka, a' vizsgálók az ő észrevételöket tisztán leírva hangosan előterjesztik. E' kimondhatatlan nagy hasznú rendszabás mái napon is fen áll ezen Társaságban T. Molnár Úr nyomdokát tsüggedhetetlenül követő T. T. Koszta György ez idei Érdemes Elölülő Úr' munkás igazgatása alatt, tsak olly' különbséggel, hogy a' Társaság tagjainak száma 60-ra szaporodván, gyakran három tag választatik munka hozásra, és hogy a'nál sürübben kerüljön a' tagokra a' munka olvasás, minden munka tsak egy Censúrán megy által, ide értvén, hogy a' valami hibát észrevevő minden egyéb tagnak is lehet a' munkába belészóllania.

A' mi már ezen Társaságnak egyes tagjait illeti, bennök a' nemzeti nyelv eránt való szeretet úgy látszik, hova tovább éledez, a' mi azoknak ama fáradhatatlan igyekezetökből, mellyet bennök munkájok' és idővel sokat igérő recensiójoknak kidolgozásánál napról napra nagyobb mértékben tapasztalhatni, könnyen általlátható; valamint a' magyar könyvek' szorgalmatos olvasásából, és azon szép áldozatokból, mellyeket a' Társaság Könyvtárának gyarapítása mellett tesznek, szépen kitünik, midőn egy általjában pénzbeli segedelemmel és e' mellett sokan számos könyvek' ajándékozásával nevelik a' Társaság' kintsét. — A' társak dolgozásaikban tudományos, történeti, statistikai, a' nyelvtudományt érdeklő és költeményes tárgyakkal foglalatoskodnak; azt pedig egymást felülmulni törekvő vetélkedéssel: innét nem tsuda, hogy munkájik gyakran a' tökélletesség' pontjáig felemelkednek. Ditsekedhetnék is ez már számos zsenge darabokkal a' tudományos közönségnek valamint egykor a' Sopronyi Magyar Társaság, hogy ha azt tennie az őtet szerfelett nyomó szükség és a' hátortalanság megengedné. De támad-e még fel egy eránta hű Papp Józef-e? — tudva nints. Hamis jövendölő legyek, midőn azt állítom, hogyha ezen Társaság tóttá válnék, pártfogóji ezrekre szaporodnának, a' mint azt az itt ílem

régiben felállott tót egyesület elevenen példázza *). A'nak mindazonáltal csak ez egy okát adhatni talán, hogy a' Posonyi magyar Múzsák édes Hazánknak végső határin tanyázván, a' buzgó magyar Atyáktól nagy lelkű Maecenásaiktól távol estek. — — — — — — — —

Csak ugyan rendelt az ég olly' Gyámatyákat, kiknek kebelökben a' magyar Múzsák itt még védhelyet találtak. — Nem tart hízelkedőnek T. T. Zsigmondy Sámuel Úr a' jeles Lyceumnak ez idei Rectora és Fő T. T. Bitnitza Pál Úr, midőn sok érdemeket túlhaladó buzgó hazafiságokat és anyanyelvünket ön meggyőződésekből terjeszteni 's virágoztatni törekedő nagy igyekezetöket méltánylani óhajtván, amaz egyenes szivű Gyámatyákat bennök szemlélem. Alig állott bé az oskolai esztendő, azonnal az ifjúság a' Lyceum, Könyvtárába egybehivatván, előtte T. T. Zsigmond Úr hathatós beszédet tartott, mellyben őtet nemzeti nyelvünk' hasznos és szükséges voltáról meggyőzvén, első gondja a' volt, hogy az a' Társaságon kivül még más móddal is tenyésztetnék. Bölts szándékára tehát illy' véggel jutott: hogy a' nyelvben tökélletesebbeket a' Társasághoz számlálná; azokat, a' kik a' Grammatikai principiumokban járatosabbak a' Syntaxisra és Poézisra taníttatná (általam), melly utólsóban a' Prosodiára nézve T. T. Papp Ignátz Urat, a' Poézis szorosabb rendszabásaiban pedig T. T. Bitnitz Lajos Urat követjük; a' magyarul ugyan, de nem a' Grammatika szerént beszélőknek a' Grammatikát magyarúl magyaráztatná (Patzek József által); a' magyarúl nem beszélőknek pedig deák nyelven (Fabó András által); az alsóbb Classis belieknek u. m. a' Grammatistáknak és Syntaxistáknak ugyan deák nyelven (Ugrik János által) mind a' három osztályban Márton szerént, senkit ki nem véve a' külföldieken és Izraelitákon kivűl. És ez így foly, mind a' közönséges próbatétel' idejéig, mellyben esztendei előmenetelöket bémutatni kötelesek. — Már ezen bölts intézetnek haszna bátor az ifjúság csak kétszer jelenhet meg hetenként a' magyar tanításon, még is kézzel fogható, kiváltképen azért: hogy a' magában elég száraz regulákon

*) Tót tanitás ugyan T. T. Palkovits György Úr a' Tót nyelv rendes Professora alatt hetenként kétszer tartatik, hanem az ifjak társasága csak tavaly állott fel, mellyben munkákat olvasnak. Alig hogy e' társaságnak híre kiütött, azonnal egymást érte a' sok pénz és könyvbeli ajándék.

kivül a' tanulók minden órán tulajdon munkákat és gyakorlásokat is olvasnak, mellyek felolvastatván, tanuló társaik és a' tanító által jobbíttatnak meg, gyakran tartós vetekedés közben; a' honnét természetes az, hogy ez, vagy amaz ifjú a' szoros megvizsgálástól tartván, hibáktól ment munkát igyekszik készíteni. A' mindennapi tapasztalás továbbá eléggé bizonyitja azt, hogy itt ez idén az egész oskola ifjuság között annyira elterjedt a' magyar nyelv, hogy tsak nem egészen közönségessé lett, holott e'nek előtte magyar szót tsak hallani is igen ritka tünemény volt. Mintegy nemes kevélységet helyhezni láttatnak az ifjak a'ban hogy ha társaságos köreikben magyar beszélgetést folytathatnak, kivévén mindazonáltal néhány, de igen kevés korosabb tót ifjakat, kikben talán megrögzött szokássá vált a' magyar nyelv iránti hidegség és azt tsak annyiban betsülik, a' mennyiben bizonyosok a' felől, hogy a' magyar A. B. Cés könyvből a' mennyire annyira olvasni tudván, elég lenne a' falusi oskolai szék' vagy notáriusság' elfoglalására. Már e' tekintetben németeink ditséretre méltóbbak.

Sokat tulajdonithat még nyelvünk itteni virágzása Fő Tiszt. Bilnitza Pál Urnak is, a' ki hogy forrón ösztönöző igaz hazafiúi példaadással menne elő; a' Tudományos Gyüjteményt és a' magyar Ujságleveleket a' Magyar Társaság' tagjaival együtt nem tsak olvassa, hanem azoknak megszerzésében eléggé soha meg nem hálálható adakozásával hathatósan segíti is. E'nek felette szorgalmatos különös gondoskodással viseltetik eránta azon felvigyázása által, mellynél fogva a'nak munkálkodása felől hónaponként megkiván győződni.

Bámulásra méltó képen előmozdítatik itt anyanyelvünk a' könyvek' olvasása által is, a' mire igen szép eszközül szolgál a' Társaságnak 400 és egynehány darab könyvből álló könyvtára, mellyet a' nélkül, hogy Fő T. T. Bilnitza' Uron kivül többen vetették volna (pedig mi kivántatnék meg egyéb jobban hogy ezen leghasznosb intézet nagy kárunkra el ne pusztulna?) reá jóltévő kezeiket, magok a' tagok szereztek együvé mind ez ideig. Ditsekszik legjelesebb iróink' munkájokkal, mellyeket nagyobb részint ezen Társaság egykori jeles tagjainak Gróf Ráday László és Gedeon 's Báró Podmanitzky Lajos Uraknak köszönhet. A' Társaság' könyvei nem tsak magok a' társak között hanem az egész tanuló ifjuság között egy általában olvastatnak még pedig szorgalmatosan.

Sokkal tartozunk ezenkívül a' Társaság kintse' lelkiismeretesen munkálkodó őreinek is kiváltképen a' Társaság iránt különös hajlandósággal viseltető mind Titoknokoknak, mind könyvtárnokoknak, melly utóbbiak közül az 1820-diktól fogva mind az ideig mint tisztviselők leghivebb szolgálatjokat bizonyították be a' Társaság eránt: Vársonyi Károly, Terray Mihály, Pekár István, Altsóhler András, Bentzúr Jósef, Dedinszky Jósef, Koller Gábor, Tornyos István, Nagy Pál és ez idei Blásy Lajos 1-sső Patzek Jósef 2-dik is Talsovitzky Mihály 3-dik könyvtárnokok, 's Báró Prónay Gábor kincstárnok, a' ki a' Társaság' elég csekély kasszájára vigyáz.

Ezen kivűl nem kevéssé láttatik kedveltetni nyelvünket az ifjusággal, a' selmeczi Magyar Társaság' példájára már két esztendeje fenn álló magyar énekes társaság is, melly ártatlan és haszonnal mulattató foglalatosságnak számos munkásai vagynak. Itt tehát az ifjuságnak még maga mulatása is nemzeti.

De még legtöbbet nyerhetne itt édes anyanyelvünk az által, hogy ha a'nak ezen Lyceumban megállapított rendes tanítója mentül előbb lehetne. E'kor t. i. a' Magyar Társaság Előlülő dolgában fogyatkozást nem szenvedhetvén szorosabb rendbe szedődhetnék, vagy legalább annyi korhézagot nem érne félbeszakadozásai miatt. Melly rosznak elháritásán úgy tetszik, hogy már munkálódnak a' Posonyi Evang. Conventus Tagjai.

Ez az, a' mit, tudom, (ámbár melly csekély legyen is,) nemzeti pallérozódásunkban bennünket tsak egy lépést tenni sejtő, gunyolódó irígyünknek inyek ellen, de minden igaz Magyarnak reménylem tetszése szerént szólhattam Nemzeti nyelvünknek az Evangelikusok' Posonyi oskolájokban való állapotjáról. Ezt egyszer'smind követendő például kivántam bemutatni több kisebb 's nagyobb oskoláknak.

Írám Posonyban Aprilis' 30-kán 1829.

Homokay Pál.

V. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Szeder Fábian. A' Magyar nyelvbeli Dialectusokról. 3 l.
2) Podhraczky József. Szakolcza Szabad Királyi város régiségeiről. 20 l.
3) N. A' kör' négyszögítésről. 38 l.
4) Holéczy. A' Martinestyei viadal. 50 l.
5) Edvi Illés Pál. Kalendáriom' magyarázatja, 's még valami a' honni kalendáriomokról. 63 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-visgálat.

S** Gebhardt Xaver Ferentz Orvos Doctor. A' különös orvosi nyavalya és gyógyítás Tudomány alap-vonatjai, — (a' különös orvosi Pathologia és Therapia), készítette és kiadta Pesten a' Tudományok Magyar Királyi Universitásánál, a' Seb-Orvosok számára rendelt különös Orvosi Pathologiának, Therapiának és Praxisnak rendes és nyilvánvaló Professora. Első Darab: Pest 1828. 96 l.

Külföldi Literatúra.

V. Franczia költők. Barthelemy, és Mery. 111 l.

III. Külömbfélék.

1) Előlépések, és Megtiszteltetések. 116 l.
2) Nemzeti nyelvünk' állapotja az Evangelicusok' Pozsonyi oskolájokban. 117 l.

Koszoru 5. 6. év. A' kör négyszögitésről Rajzolat.

Magyar öltözet Párisban.

N. M. Gróf Aponyi Antal Cs. és K. Magyar Követ Ő Excellentiája által Párisban e' folyó 1829-diki esztendő Februarius 9-kén adott estvéli mulatságról, melly Magyar házhoz illendőleg, egy részint Magyar tánczból állott e' folyó esztendei Tudományos Gyüjtemény' II-dik kötet' 114-dik lapján közlött tudósitás annyira megindított, hogy költségem, és fáradságom nem kímélvén, a' fent tisztelt Nagy Hazafi iránt való háládatosságomnak megmutatására az említett Nagy Férfiúnak szentelve, tiszteletre méltó Hazámfijainak rézre metzve bényújtani szerentsémnek tartanám azon mulatságban volt Gavalléri és Dámai öltözet' szabása' ábrázolatát és hogy annál világosabb ismeretére juthassanak a' Nagy érdemü Hazafiak ezen pompás öltözetnek, képzelődésök felsegéllésére múlhatatlanúl szükségesnek tartottam ezen rajzolathoz egynéhány sorból álló magyarázatot tsatolni.

A' Dáma aranyal vagy ezüsttel gazdagon hímzett finom fehér atlatzból való slep ruhában, fehér frantzia petinet szinte arannyal vagy ezüstel ékesített 's körös-körül felcsipkézett kötény, megyszinü bársony magyar váll arannyal vagy ezüstel kivarva; a' ruha felső része mellén körül két sor arany vagy ezüst csipkével fénylik, rövid, bő, újja közepén gazdag kar-kötője-alatt szinte abból a' csipkéből fodrozás; — öt rőf hosszú és másfél széles frantzia petinet fátyola, köténnyéhez hasonló módon arannyal vagy ezüstel hímezve; a' pártáján, fő ékességén, avagy főkötőjén alól bokrosan tüzve lefügg, 's bájoló termetét kitűnteti, nyakát drága kövekkel kirakott arany-lántz, mellyen egy kereszt függ, karját arany peretzek ékesítik, fehér atlatz czipője, hosszú fehér kesztyüje.

A' Gavallér mentéje, mellynek gallérja párdutz-bőr, bíbor színü, dolmánya nadrágja égszínkék posztóból aranyra vagy ezüstre; a' mente, dolmány körülete és a' nadrág sujtás helyett kivarva, a' mente újja, a' régi magyar öltözet szabása szerént, hosszában a' posztó két felől egymásra hajtva három egymástól egy távolságban három három hurokkal vagyon lefoglalva, a' topányon körül aranyrojt, a' kalpag nyest bőrből veres bársonyból arany vagy ezüst vitézkötéssel, három szál arany vesszővel és kótsag tollal ékesítve, öve a' ruhához képest valamint a' kard is és ennek lántza arany vagy ezüst. —

Közli Kostyál Ádám
Pesti Polgár és Férfi
Szabó mester.

Vándza del: Lehnhardt sc.

Magyar Öltözet
Párisban 1829.

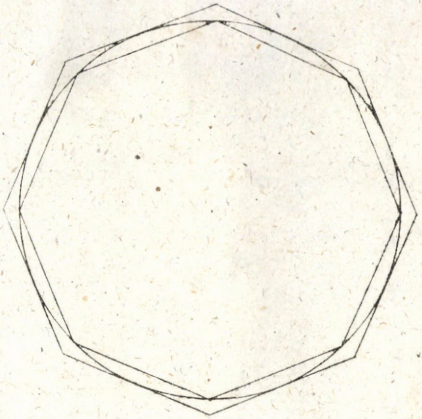

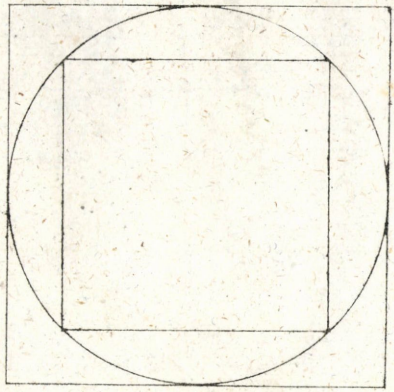

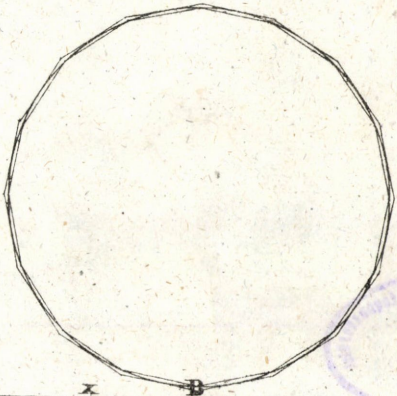

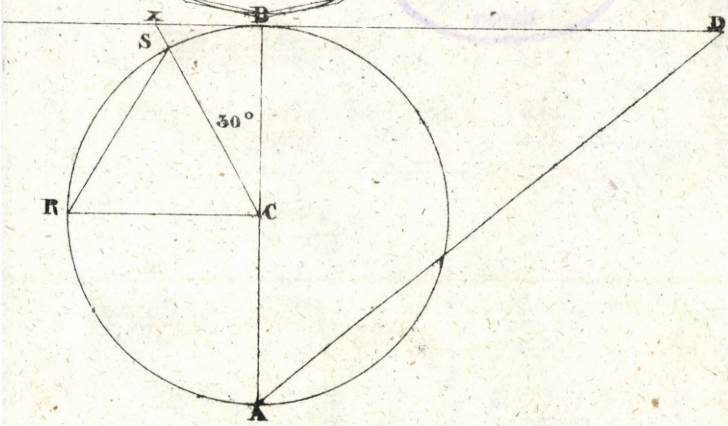

Gyűjt. 1829. V. Kot. l. 38.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

VI. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

Dunántúli Református Egyházkerület
PAPA

I. Értekezések.

1.

Idönk' Geniusáról.

Az idő Geniusa, vagy is (mivel ez a' kifejezés tropus,) ugyan azon egy időben élő embereknek Geniusa alatt olly ideák' öszveségét értünk, melly különös inditásból, bizonyos időkorban, esméreteink nagy masszájából elevenen kitünik és az elméket mozgásban tartja.

Megvan pedig mindenegy időkornak és ember nyomnak tulajdon geniusa. De nem könnyü dolog, egész bizonyossággal meghatározni, hol és miben legyen keresendő a' tulajdonképen való szemléletpont, mellyből mindenegy embernyom uralkodó itéleteit a' legfőben járóbb tárgyak felől, származtatja. A' korokbeli Bölcsek igyekeznek ugyan éles szemekkel felfogni és kinézni korjok' geniusát; és azt gondolhatnók, hogy mindenik kor' geniusát a' magában élt és munkálkodott Bölcsek tudhatnák egyedül, pontosan meghatározni: de ugy van az ő sorsok e' körül, mint a' szemé, melly önmagát és az igen közel tárgyakat nem láthatja; és a' gyomoré mellynek, — jóllehet ö az egész test' számára munkálkodik, — önmagáról nincs tudatja. Azért korjok geniusának tökéletes meghatározott képirását az Utók Bölcseinek hagyják által; magok beérvén azzal, hogy azon

képhez elszórt szineket és más hozzá valókat öszve-gyüjtenek *) és félre raknak.

Igy p. o. a' Keresztyénségben a' második század Geniusa és kedvencz elme-futtatása az emanationak Ideája volt; az Egyháznak szabadsága a' tizenhatodik századnak volt kitünö észfogatja; a' tiszta kötelesség pedig kedvencz ideája volt a' legközelebb lefolyt század' végének, általmentében a' mostanira.

A' mi idökorunknak, ugymint a' 19-dik század első negyedének, Geniusa miben álljon: annak meghatározása végett átaljában megjegyezhetni, hogy a' mikkel az foglalatos lenni szeret, im e' következő tárgyak: a' képviselői igazgatás

*) Értekező az öszve-tartozásnak (nem elválasztásnak) jegye felől olly vélekedésben vagyon, hogy annak meghagyásával az Irók még most, ugymint a' Literatura' felélédése' kezdetén, az olvasó közönség eránt tartoznak, mellyet az új irásmódhoz nem szökelléseik, hanem apró lépcsőkként haladások által kell szoktatni. Mert valóban, sok öszve-foglalt új szókat a' folyvást olvasás közben, gyakorlott olvasó sem ért el hamarjában, annál kevésbé a' gyakorlatlan, azon jegy ellenben az értemény' gyors kitalálását elősegíti. Már pedig főbb dolog az értelmességre mint a' helyes-irásra ügyelni; és ennek amazt feláldozni, vagy ennek ama' nehezitésével hódolni nem szabad. Egyéb eránt is a' hosszú szóknak nem szaporítása, hanem fogyasztása lévén egyik tárgy-adománya a' Neologizmusnak: kérdés, valjon a' magyar Orthographia megállapitott korában is, átaljában minden öszve-foglalt szók egy tagban fognak-e iratni, vagy öszve-tartozás' jegyével. A' magyar nyelv itt is nem az Európai nyelvekhez, hanem a' keletiekhez hasonlitandó, névszerint a' zsidóhoz, mellyben az efféle öszve-tartozás jegyei eléggé feltaláltatók. Azért e' jegynek használását vagy elmellözését inkább szabad tetszésökre kellene hagyni iróinknak, ha neki örökös megmaradást nem igérünk is. — Az apostrofok eránt hasonló vélekedéssel van az itt Értekező, a' Tud. Gyüjt. 1829. III. 107. ellenére.

forma és mindenek' egyenlő volta a' törvény előtt, egy szóval a' polgári szabadság; egyenlő jusaik az Egyházaknak; nevelkedő törekedés a' hitbeli szabadság után; a' nyomtató-sajtók' szabados volta; vallásbeli Egyesülés; a' felvilágositás; és az Emberi nemnek erős kifejlése és tovább haladása.

Hogy pedig időkorunk geniusát még közelebről megitélhessük ereszkedjünk különösen mind azon idő-jelek' öszve summázásába, valamiket korunk jóbol roszbol elönkbe tüntet; próbálván rajzolni ennekképét mind árnyékos mind világos oldaláról. Mindenegy kor t. i. Szaturnusi, az az kettős arczal jelenik meg nekünk Földieknek. Egyike komor és beborult arcz; a' másik vidám kinyilt és ránk mosolygó. És igy megvan e' kettős ábrázatja korunknak is. Tekintsük meg előbb a' sötétet.

Népek' szorongása hallatik minden felé. A' polgári élet' terhe ólom-sullyal nehezül ránk. A' vétkek szemtelen homlokkal mutatkoznak; kémélve kárhoztatnak; selyem nevekkel bilyegeltetnek: az elfajult erkölcseknek legerősebb jeléül. Az Ifjuság között könyelmüség; a' tanuló pályára szokatlan számmal tódulók *) köztt féltanultság uralkodik. A' változékony eszüek, szerencse-vadászók, vakmerészek, koldulók mind többen többen jelennek meg. A' maga sorsában, rendében, hivatalában megelégedő, örvendező és magát állhatatosan megnyomni tudó ember napról napra ritkább lészen; hanem kiki más akar lenni, mint a' mi; a' Cseléd Urával Asszonyával, a' közrend az uraival, az uri a' fő ranguakkal mérközik; a' szépnem kellemes asszonyiságát megtagadván, férjfi törekeszik lenni a' férjfi viszont el-asszonyo-

*) Országunkban p. o. csak a' Cath. Intézetekben tanult 1824. közel 19000; azonkivül a' Hir. Egyetemben tanul ez idén, 1710 ifjú.

sul. Messzünnen uj meg uj pusztító nyavalyák, Atyáinknak esméretlenek, keletkeznek és el-áradnak, minémüek: a' himlő, puposság, venereus ragadvány, sárga hideg 's t. Az időjárások melly rendetlenek és szokatlan tüneményekkel bővelkedők. Az ember seregnek még két harmadrésze pogány. Embereket áldozni, égetni, 's betemetni elevenen; adni venni, herélni, megenni; rabszolgákkal kereskedést üzni, — még divatban vagyon, sok hasznos Intézetek, halottas-kamarák, szülő és gyermek fogadó Házak *) 's t. még nincsenek elterjedve kelletekép. Vallásért egymás gyülölésnek, üldözésnek, nyomásnak tüze még nem aludt ki. A' fanatizmus, magnetismus, fejeiket emelgetik. De Pradt különösen két lelki nyavalyáját jeleli ki századunknak; egyik az, melynél fogva az ember egész bőszültségig törekszik mindenféle dolgokba avatkozni; a' másik az a' környülmény hogy nagy sereg ember mutatja magát készen mindenféle foglalatosságra minden órán. Fölületesség és Egoizmus ezen mi nagy Patiensünk beteg-ágya. — A' mi pedig leginkább érdekel minnyájunkat, az még két más nyavalya: a' testiség' elhatalmazása, és a' szent dolgok körül tapasztalható hitlenség vagy vakbuzgódás, szóval, a' Vallástalanság.

A' testiségnek fölöttébb elhatalmazása egyik legkivált szembetünő jegye a' mi korunknak. Értjük ez alatt az örömekben való mérték-nem-tartást, a' henye dologtalan életet, könnyü életmódra vágyást, a' szerfölötti luxust (melly még a' Hollandiai szegények' Gyarmatjaiban, ezekben a' koldus azylumokban is mutatja magát,) mindenben való

*) Ez, Hazánkban sincs; holott a' kis Erdél régen mutatja (Brassóban).

módizást, *) a' gyönyörködésre, mulatságok tobzódásra sietést; és a' társalkodásnak viszketegét. Ez utólsóból névszerint származik egy sápadt, idétlen, erő nélkül való nemzetség, melly semmi nagyba kezdeni nem mer, minden bátor szándék előtt vissza rettenik; és a' halált tartja legnagyobb rossznak, holott a' gyalázatot kellene annak tartani. **) A' testiség' elhatalmazott voltának legbizonyosabb tanúja az, hogy ez a' jelen Nemzetség, testi állapotjára nézve, szembetünőkép' elvan fajulva és gyengülve, kivált az olly rendüek és sorsuak között, kiknél azon mértékletlenség legmagasb lépcsőre hágott. Söt ugyan ennek szomoru tanúi részint a' fönt megnevezett testi nyavalyái is Korunknak.

De minden rossz időjelek között a' leggyászosabb következésü, a' vallás és szent dolgok eránt

---

*) Volt luxus a' régi időkben is; de az csak kevés tárgyakra terjedett ki; inkább a' dolgok böcsét mint formáját tárgyazta. és így a' mái Mode a' Régieknél nem esmértetett. Nagy Károl Császár idejéből (melly ezelőtt mintegy ezer esztendővel esik) irják a' történet-irók azt az Anecdotát, hogy midőn azon Császárnak udvari szolgái (francziák és németek), a' Velenczei Kalmároktól kezdtek hordatni materiát selyemruhának: a' tettökkel meg nem elégedő Császár egykor úgy büntette őket, hogy esős napon kivitte magával vadászatra, hol által 's kiázottak lettek. Haza érkezvén meleg kálhához ültette őket, hol a' tüskékbe bokrokba öszve repedezett ruháik még inkább öszve-guzsorodtak: mig a' Császár farkas-bundáján legkevesebb baj sem esett. Ekkor szemökre veté hiuságjokat, miért hogy illy veszendő ruházatra annyi pénzt fordítanak, sokszor talán egész örökségöknek fele részét. — Ide való példa még régiebb időkből: a' Szibaritáké is.

**) Helikoni kedvtöltés IV. lap 77.

tapasztalható elhidegültség. A' vallás serium seriorum; a' Vallásosság pedig minden emberi tökélyek' csucsa és öszvetüzése. És ha itt van hiánya korunknak, nagy nyavalyában léledez. Melly dologban ugyan egyedül az Istenség lehet igaz tanú. De a' mit testi szemeinkkel is látunk, annyiból áll, hogy az előtt a' Vallásosság külső színére legalább jobban ügyeltek, mint mái napon midőn szinte az sem tartatik meg. Ha eleink házaik ájtaja fölét bibliai mondásokkal irták be ékességül; ha butyoraikat szent históriákkal rajzolták ki; ha a' házi Atya gyermekeivel estve reggel együtt áhitozott; ha a' közember, templombeli imádság nélkül ki nem ment munkára vagy a' harangszóra eléjét oda hagyta a' templomért: mind ezek a' régieknek olly kegyeskedését mutatják, melly az igazi Vallásosságnak még csak a' külseje,' ugyan de idönk ennek sem hódol már. Azonban, hogy idökorunkban a' vallástalanság az egyik fő uralkodó Gonosz, ennek további bébizonyitása végett lássunk meg a' tapasztalást. Midön az Istenben és halhatatlanságban helyezett élő gondolat az emberek legnagyobb részében (kivált abban, melly a' tonust adja vagy adni akarja,) szendereg; midön a' kötelesség és lelkiesméret szózatja a' nagyobb seregnél elhalgattatik; midön a' legszentebb érzemények eltompulnak, és helyöket akaratosság, szillyedezetség, önség, kedves kivánsága ötlete indulatja szerint cselekevés foglalják el; midön a' Szent előtt való kegyes szemérem nincsen meg is (mihelyt alkalom előadódik) az ember tartózkodás nélkül megenged magának mindent, valami az Igazságnak és kötelességnek érzetével ellenkezik: — akkor a' való Kegyesség csak ugyan elszállott tőlünk, és

Vallástalanság tartja a' sceptrumot. Már pedig az időjelek olynemüek, hogy nem szükség még előbb sokáig nézelődnünk annak észre vevésére, merre billenik a' serpenyő. A' sokfelé üresülő templomok, árvaságra jutott oltárok, a' házi virtusok és áhitozás hija; az Ifjuság zabolátlan erkölcse; a' szinte irtózatos romlotsága a' szolgáló rendnek, különösen pedig az asszonyi nemüé; a' törvénytelen ágybeli szülöttek szaporodása; mentése nem csak a' rablás vétkének, — melly inkább csak az időkornak kapzsiságát és telhetlenségét (Salustius szavaival avaritia et luxuria) bántja meg, — hanem a' gyilkosságnak is: ezek untig eléggé mutatják, minő léleknek fiai vagyunk. Röviden megmondva tagadhatatlan, hogy a' vallástalanság időkorunk nem jó jele.

De legyen elég azon rút képekből, mellyek az ember-barátot csak fájdalommal töltik el és szomoritják. Mert ők azok a' mit e' földet éktelenné teszik és pusztává, — mint volt a' teremtés előtt. Hanem valamint még akkor is az Urnak lelke lebegett a' földnek szinén és táplálta a' vizeket; azonképen most is a' Jehovának Lelke az, melly, elöntve a' mindenségen, láthatatlanul táplálja a' szebb örömek kutforrásit a' mostoha idők közepettén. Csüggeni az időnek komor ábrázatján nem is virtus és az érd. olvasó közönség eránt tartozó tisztelet megsértésének, és figyelmével vissza élésnek tartanám, ha itten megállapodnám és félre állanék, miután figyelmöket kellemetlen tárgyakra vontam. Most már tehát az eddig rajzoltaknál nyájasabb képeket tartok lelki szemeik eleibe időkorunk tükréből, az az: ennek szebbik ábrázatját.

Három széles kaput nyitok pedig Értekezésem folytában a' kilátásra, ugyan annyi tér me-

zökre; ugymint: a' polgári élet' történeteinek mezejére, a' tudományokéra és az Egyházéra.

Elsöben is a' világi történetek' gazdag mezője mutassa, millyen ritka termékekkel járt terhben ez uj idökor. Hol is mingyárt idvezlem embernyomomat, hogy nekie két fontos században élni engedtetett. Láta ö, egy egész lefolyt századot, jeles történetekkel rakottan, mint régi esmerös barátot töle örökre bucsut venni; egy másik ujat viszont, még jelesebb történetekkel rakottat, mint esméretlen és titokkal teljes jövevényt, hozzája beköszönteni. Ez esztendök elforgása alatt pedig tömött sorban melly nagy dolgok történtenek! Földünk tulsó gömbén, Éjszak-Amerikában, egy egész uj Embervilág plántáltatott, melly nöttön nö a' tökéletesség' pályáján ifjui sebességgel haladván elö, — tündökletes példa Királoknak, alatt valóknak. Közelebb felénk, mi hallottuk a' népek rémitö zugásfokát, mint a' tenger' zaját; hallottuk öket Egekbe felkiáltozni. és fegyvert fogni. Láttunk közöttök nagy hirtelen felkelni egy hallatlan szerencséjü Bajnokat, Napoleont; miként, thrónusokat felforgatott, sceptrumokat töredelt, koronákat osztott; miként karját el kinyujtá délröl keletre, keletröl nyugotra és éjszakra; miként nemzetségeken gázlódván embertest halmokon felhágdosa Csillagokig 's — elenyészett. Mi láttuk ezután a' felzudult népeket, kegyesebb Királyi pálczák' jeladására, csillapodni; vérzászlók helyett a' békesség olaj-ágát kitüzetni; ennek éltetésére és nyomos meg-alapitására a' fejedelmeket egymással kezet fogva, Achenban 1818. Szent frigyet esküdni; *) söt az alatt valók kétsé-

*) Ez a' szövetségök az Európai Monarchiáknak a' világ történeteiben példátlanul áll egymaga. Csak a' haj-

geik eloszlatására atyai uralkodást arányozni. Az igy megállapitott békesség' paizsa alatt immár mind Királok mind alatt valók az ő boldogságokat sikeresebben munkálhatják. A' fejedelmek az Igazgatás' dolgát tökéletesiteni önkényt igyekeznek; támadnak uj Igazgatás formák, Ország-alkatok, polgár ujjá-születések, — a' régieknél czélerányosabbak. Mivek, mesterségek, kereskedés szebben felvirágoznak; a' népek' közösködése megkönnyittetik, előmozdittatik; a' közjóra czélzó mindennemü intézetek, társaságok; az ember áldozások, égetések, a' rabszolgákkal kereskedés minden módon akadályoztatnak, és átaljában a' szenvedő emberiség mellett sok nemes szivek buzognak. Mindennemü Hivatalra találkozik ember elég, 's válogatott; az ügyesek felvétetnek, a' nem rátermettek elzáratnak. Pompa és fényüzés elhatalmaztak ugyan: de a' szorító környülmények tilalomfa nélkül, fognak kitkit kényszeriteni, azokból kijózanulni. Ez édes magyar Hazában pedig örömünkre, egy kedvező uralkodás alatt, a' nemzeti Lélek mostan, példátlan erővel ébresztetik, nagy tüzzel ápolgattatik; ország alkatunk hézagai pótoltatnak; Országos Conscriptiót (melly száz évvel volt ezelőtt,) mi értünk; Országunknak, az uralkodó Austriai Házhoz lett csatoltatása' harmadik százados Innepét (1827. Nov. 3) mi üllöttük; Őseink nyelve is mind jobban virágzásba jön, nemesül, a' tudományokat Nemzetünkkel inkább megszeretteti, és lészen e' Nemes Hazának egyik Ör-angyala.

Melly kedves tünemények már ezek eddig. De a' tudományok tág mezején szintén ugy sok

---

dani Amphictyónok' gyülése hasonlit hozzá valamennyire, melly 12 nemzetek békés megmaradására ügyelt. (L. ifjú Anacharszis utazása, czikkel 35).

szépet és kellemest látunk, mi maiak. Mert mi mostan élök, legalább is már három ezer esztendös esméretes Elö-világ vállain állunk. Valamennyi igazságokat ez alatt felfödeztek; valahány mesterségeket kitaláltak; valamiket az élet hosszabbitására, könnyebbségére, vidámitására, jót hasznost, megtapasztaltak, kipróbáltak, elöj dolgoztak; valamennyi szépet és helyeset az Ó világ Bölcsei gondoltanak, és szerencsésebb óráikban feljegyzettek: mind azok, mint valamelly drága kárbunkulusokból álló temérdek kincs halom, örökségül ránk maradva, birásunkban vagynak. A' tudományok' aranybányái, a' könyvtárak, — régebben csak imitt amott találkozva, — most, gazdagon elkészitve és felnyitva, minden kinek fellelhetök és szabadosok. Tanulásra olly utmutató könyvek és segéd eszközek nyujtatnak, mellyek a' pályát könnyitik és a' régiekkel öszve sem hasonlitandók. Az Oskolai nevelésre különös figyelem gond és készültség forditatik. A' nagy tökélyre vitt könyvnyomási mivészség bámulandó elme-csudákat szül, nemzetekben a' köz lelket ébreszti, ápolja; öket egymással esmérkedésre édesgeti; velök egymás' sorsában viszonosan részt vetet. Ember, ember-társáról, — akármelly' föld' szegletében lakjék, — hirt hallani vágy és hall is; hirek és ujságok sebes szárnyakon repdesvén egyik földszélről a' másikig, és kedves vendégül fogadtatván még bárbár nemzetektöl is. Igy már, ám próbálja a' sötétség rossz Angyala és annak szolgái közép-évi homályt és tudatlanságot terjeszteni; ám próbálja száraz kezét a' világosság eleibe tartani és azt vissza verni: haszontalan! be lövellik a' világossag vékony ere a' legsötétebb kamarákba is, — mint az áldott napsugárok picziny nyilásokon által. — Ám nehezedjék reánk az élet terhe: a' mesterséges emberi ész fog tudni magán

segiteni. Ám korcsosuljon el egy' vagy más nemzetség, ám szaporodjék benne az uj nyavalya: a' nyavalya a' tökéletesb orvosi tudományban; a' halandóság az áldott mentő-himlőben és a' sok dajkáló Intézetekben gátot és ellen-sulyt talál. A' szerfölötti Tanulók számának fogyasztása eránt is kezdenek gondoskodni a' Fejedelmek. *) A' társaságos élet örömei, mesterség által, a' legmagasabb lépcsőre felvitettek; és ez a' nyomoruság' völgye, Világ' fiaira nézve, bájoló Armidai varázs-kertté van változtatva. Ugyhogy, ha valamelly idő-pontban, e' Században szembetünő, hogy az ember ő egy maga kis világ; hogy Istennek alakja ő, melly alatt a' Mindenható rejtezik és munkálkodik. — Mellyik század dicsekedhetik illy dolgokkal?

Ugyan ezt kérdhetjük még azon jelenményekre nézve is, mellyeket e' mi korunk az Egyház és Vallás' mezőjén feltüntetett. Mi értük meg, hogy a' vallástalanságnak, kételkedésnek, hideg Ész-religionak időszaka után most már a' szívnek melegítőbb Religiója kap lábra. A' Bölcsek észre vették, hogy a' száraz tudomány egy maga nem boldogít 's nem nyugtat meg; és hogy az esméretnek fája által sokszor az élet' fájától megfosztatunk. Alacsony és fő ranguak, kik a' természeti Filozófiának csaló-étkeit megizlették, 's önmagokkal meghasonlva a' keresztyénség szent helyeit oda hagyták — a' világiság' polypus karjai közül magokat kiszakasztván, ismét vissza térnek, és szivöknek, az elvesztett szenteltségét megadatják. A' Pogányok között a' keresztyén vallás nagy buz-

*) Példa a' Weimari Nagy Herczeg, kinek e' tárgyban tett rendelését olvastuk az 1826. Ujság-Levelekben. (Ofner Zeitung, lap 1054.

gósággal és szerencsés foganattal terjesztetik. *) A' Fejedelmek is elesmérvén, **) melly nagy ereje van sziveken a' szent Vallásnak: azt hathatósban pártfogolják; az egyházak' Kormányozása végett czélerányosabb törvényeket szabnak; és a' papi Hivatalnak régi böcsét és tekintetét vissza tulajdonítatni kivánják. Iskola-Tanitók nevelésére Szemináriumok állittatnak fel. ***) A' Protestans Egyházban névszerint a' különböző Felek egyé-olvadását, több helyeken; mi hallottuk. A' Reformationak, következésekkel teljes harmadik Jubileuma nekünk virradt. A' roppant kiterjedségü bibliai Társaság, melly száznegyven különbféle nyelveken és három ezer fia-társaságok által terjezti az Isten Igéjének könyvét világszerte, a' mi századunk gyümölcse. A' vallásbeli szabadosság minden felekezetben hatalmasan dajkáltatik. Angliában, ama nyolcz millionyi Catholikus-Irlandusoknak jusaik megadatnak. Vallásos élet van mozgásba hozva mindenfelé. Mindenik Fél igyekzik vallásának tudományát szebre kifejteni, egyházát bátorságosabbra megalapitni, erősebben körül sánczolni. Magok a' különböző Felekezetü Hivek is egymás eránt türöbbek; csak még itt ott látszik az Unicornis-szarv, melly öklel, az öszvérláb melly rugdal. Világosság és sötétség pedig a' legtüzesebb harczot most harczolják. — És igy mindenképen elő haladásnak magasabra vergö-

*) A' föld külömböző részeiben mostan a' Pogányok' térítése körül 82 Missionárok fáradoznak, 416 segéd társakkal. Mind öszve 360 Missionári oskola számláltatik, mellyekben 16400 gyermekek tanittatnak.

**) Elesmérni, a' német verkennen helyett rosszúl kezd gyakoroltatni iróinknál.

***) Országunkban is áll egy a' Görögök számára Zomboron, 1815; az Evangelikusokéra Selmetzen, 1820 olta.

désnek századja ez, és nem hátra léptetésé. Mert ugyan is.

Végezetre az idea, mellyre a' mi idökorunk inkább mint akármellyik más, *) mutat 's vezet: az emberi Nemnek erös tovább haladása. Korunk mélyebben kezdi bélátni, hogy ez nem üres szó, nem is valami csalóka kép, hanem valóság és pedig lelket igen nyugosztaló. Valóságnak tarthatjuk, mert épül az embernek természetén, a' világ' történeteinek bizonyságán, és az isteni Világ-igazgatásba vetett hitben. — Az emberi Nemnek egyik tulajdona e' végetlen tökélyesedhetés. Mellynek meghivésére semmi sem vezérel olly egyenesen 's világosan, mint ha nemünket az állatok nemeivel öszve hasonlitjuk. Mert ha ezek, miólta a' világ fen áll mindég csak ugyan azok maradtak; (mint hajdan Sámson idejében, ugy megy ki prédára ma is az Oroszlyán, és szintén ollyan vérszomjuzó fene vad már mint akkor volt:) addig az emberi Nem, szokásait, erkölcseit, tudományát és ön igazgatása módját annyi félekép' váltóztatta, hogy azok mindenik idökorban másoknak látszanak lenni. Mind a' mellyek azt mutatják, hogy ö olly miveltségre alkalmatos, mellynek határait véges elme nem láthatja. — Hogy pedig ez az egyik állapotból másikba általmenés eddigelö is nem valamelly puszta kerék mozgás, hanem jobbra és tökélyesebre való elöbre nyomulás volt: azt a' Világ' története bizonyitja. **) Már

*) Az emberi Nem' jobbitása végett, kicsinyében, híres próba-tevés készült Siciliában, Dionysius' országlása idejében, Plátó által: de sikeretlenül.

**) Müller János is, az uj Történet-Irók leglelkesbike, az ó Világ' történeteiről irott dicső munkájának szivemelő bérekesztésén, teljes meggyözödésből hirdeti ezt.

e' földnek lassanként lett megnépesedése is, melyre vezet a' legrégiebb historia (bár melly homály fedi is azt): kedvez ennek a' szemléletnek. Mert ugyan azon viszonyban, mellyben a' megszállott tartományok' köre terjedt, nevelkedni kellett a' földdel és annak termékeivel való esmerkedésnek is; sőt ugyan a' szerint szaporodott az emberek' között fen álló viszonyoknak száma is, — mellyekben aztán az emberi erő ujabb módokon fejlett és tünhetett ki. De e' megjegyzett szemléletet a' történet-irás még inkább erősíti az által, hogy egy felöl olly találmányokkal és felfödezésekkel esmerkedtet meg bennünket, mellyek az embereknek vagy a' földön való uralkodásokat terjesztették vagy egymással való közöskedésöket könnyitették; más felöl pedig olly Intézetek keletkezéseit födezi fel mellyek az emberi Nem' miveltségét elő segitették valjon az emberek addig, míg vándorló nomászok voltak, míg a' tengeren túli lakosokkal nem volt közök, és mig a' mult idők emlékezetét csak a' bátorságtalan 's könnyen változható mondák' utján szállitották a' maradékra, — nem állottak volna e alantabb lépcsön, mint miólta a' vasnak használása nekik a' földet meghóditotta, vagy, miólta a' hajózás messze tartomány lakosival öket öszve kapcsolta, és az irás 's könyvnyomtatás az Atyák' tapasztalmányait az unokák számára megőrzette? Valjon a' státusok' megalapitása, az isteni szolgálatbeli gyakorlásoknak szokásba vevése, és mivészségnek, tudománynak kezdekedése által, semmi fontos változás nem történt volna e az emberi Nemnek sorsán? Mert az talán csak nem állítja senki is, hogy mind ezek az emberi Nem' legelső kori kezdekedésével mingyárt léteztek volna; holott nemcsak ezen változások kezdésének idejét pontosan megmutathatjuk, hanem olly népekre is utalhatunk, kiknél afféle

dolgok

dolgok máig sem találhatók fel. Ha nagyában és az egészre nézve az ó és új világot öszve hasonlitjuk: minden esetre emezé lesz az elsőség. Hitet és imádást találunk ugyan a' régiségnél is. De hát a' keresztyén világ, melly csak egy szent Ur és Igazgató előtt borul arczra, kit lélekben és igazságban imád, — nem állana e magasabban mint a' pogány régiség, melly emberekhez hasonló Isteneknek szolgált, és mind haragjok engesztelése mind kegyelmök megnyerése végett véres áldozásokat tett? Polgári társaságok is, igen, hogy voltak minden időn, valameddig a' történetirás fel ér. De hát a' mi mai Statusainkban Európában nem találkoznék e több igazságosság és polgári boldogulás, mint azokban az azsiai Deszpotiákban, mellyekkel a' történet-irás kezdődik; vagy mint ama' római birodalomban, melly a' régi Világ apró státusait (hol a' polgári szabadosság ideájához az emberek több szerencsével közelitettek,) rövid időnyi fönt állások után magába nyelte? Volt tudományok is a' régieknek; és jelesen a' Görögök és Rómaiak (mint emlékeik mutatják) a' miveltségnek magas lépcsőjére felnyomultak. De az ő tudományok a' mái világé mellé téve, csak merén kezdet, próbálat és töredék. Az új világ, az ónak szerzeményeivel meggazdagitva, mind az embert mind a' természetet mélyebben felbuvárkodta. 'S az új időkben a' miveltség nincs is olly keskeny körbe szorittatva a' népek között, minőben maradnia ottan kellett, hol mindeneket oktató templomok és iskolák nem léteztek, és egyedül a' gazdag vásárolhatta meg mind az irományt mind az oktató élő szót. Foganat nélkül való mozgás bizony nem volt az utólsó év-tizedek története is. A' sok vizsgálódás, tanitás, vivás, küzdés nem esik hiába. Az áldozatok, mellyekbe került ez új idő a' világnak, bizony

valamelly elenséges Démon kedve töltéséért nem estenek. Belőlök is az emberi nemnek jobb állapotja (bármelly tökéletlen legyen is az még mostanában) fog elő teremni; mert az emberi nemnek elő léptető kifejtőzése felől tesz bizonyságot a' világnak története. — 'S ugyan azt tanítja még a' Hit is. A' világ' szemléletében vagy a' vallásos vagy a' vallástalan szemlelettel tartunk, az az, vagy azt kell felvennünk, hogy a' világi történetek nézö-játékában bizonyos czél 's plánum vagyon; vagy azt, hogy azok a' különbféle erők' kölcsönös hatásaiknak vak történet szerint következő ollyatén tüneményeik, mellyekben nincsen semmi erány. Egy harmadik eset lehetetlen; egyedül csak hit és hitlenség köztt lévén adatva embernek a' választás. A' ki már a' hitet ragadta meg, az bizonyos gyanánt tartja, hogy ez a' Világ Isten' országa, az az, hogy ebben a' dolgok rende a' legfőbb Bölcseség törvényei szerint intéztetik, és minden, valami történik, erány és czél szerint lesz úgy. Az illy isteni igazgatásba vetett Hitnek pedig, a' világi történeteknek mellyik szemlélete felel meg inkább; az e, melly szerint ök csak mint valami karikában futás gondoltatnak, hol merén az ismételtetik, a' mi már volt; vagy az, melly szerint ök kifejlödés és előléptetés gyanánt vétetnek? Az Isteni bölcseség felől való Ideánkhoz valjon mi illendőbb: a' jelenményeknek puszta változtatása e, vagy ollyatén változtatása, melly egyszer'smind által menés a' tökélletlenből a' tökéllesbe? Sőt ragaszkodhatunk e az Isteni világ igazgatásba helyezett hithez, annak feltevése nélkül, hogy az emberi dolgok huzomos közelités' utján vagynak ahoz, a' mit az ő legvégső czéljokul kell gondolnunk? És nem kell e mindent, valami nemünk állapotjára befolyással volt, — nem kell e magát a' Keresz-

tyénséget is, csak vaktörténeti jelenménynek mondanunk, ha azt egy olly Istenség' intézetéül nem vesszük, ki az emberi nemet tovább vinni szándékozik. — Ugy vagyon! előre léptetést és kifejlödést tapasztalunk az emberi dolgokban; és boldog, ki a' Világ történeteinek ezen fel-emelö és vigasztaló szemléletéhez ragaszkodik. Általa minden, valami történik, felségesb jelentésü lesz; 's minden próbálat, az emberi nemet pályájában tartóztatni, balgatagság. Nem! nem állapodol te meg soha, oh én drága Ember-nemem; nem is forogsz örökkén egy karikában! Elöhaladsz te, nevel téged a' Teremtö folyton folyvást és tovább viszen! És ennek is, ha valamikor, e'mi idönkben fordult egy legföbb cyclusa!

Mind ezek után bérekesztésül, — idönk visszás képei mellett is, azt mondhatom, hogy örvendjünk, illy jeles korban élhetni; és éljünk ebben és ennek lelkestöl, testestöl; sem a' jövendökben nem ábrándozván, sem a' multakat szer fölött nem dicsérvén; — mert a' ki a' régi idöket a' mostaninak gyülöléséböl dicséri, az a' gyermekeket atyjaiknak csontaival veri agyon. Azt mondhatom, hogy a' régi idök vissza tértét ne óhajtsuk. Mi balgatagok mindig csak a' fényes után kapkodunk; de valyon gondoljuk e, hogy az arany' súlya könnyebb fogna lenni, mint az elvetett ólomé? Söt, hitem' Fejedelme' szavaival azt mondhatom minden e' korban élöknek: „bol„dogok a' szemek, mellyek látják azokat, a' mi„ket ti láttok. Mert sok királok, próféták és iga„zak kivánták látni ezeket, de nem láthatták; „hallani ezeket, de nem hallhatták."

Edvi Illés Pál.

2.

Egynehány apróharcz esetek Hazánkban 1598-ban.

Mi légyen, 's miből álljon az apróharcz, több haditudománnyal irt könyvek eléggé kifejtették. Decker Ur Prusszus őrnagy ezen czimü munkájában „Der kleine Krieg im Geiste der neuern Kriegführung." E' következendőképpen irja le.

Apróharcz alatt értjük a' háborúban mind ollyan cselekedeteket, mellyek a' hadisereg munkálkodását, a' nélkül hogy egyenesen valamelly tartomány elfoglalásában, vagy védelmében fő okok lennének, elősegítik. A' mozgó, vagy helyben álló fősereg bátorságban, és védelemben tartása; az ezt tárgyazó, 's eszközlő csaták; az ellenségben kárt okozó kisebb verekedések teszik az apróharcz főbb kötelességeit.

A' hadisereg foglalatosságait három főtárgyban láthatjuk:

1. Helyben áll.
2. Mozog.
3. Ütközik.

Mind ezen tárgyakban az ellenséget veszi tekintetbe, és azt megverni legvégsőbb czélja. Közönségesen kifejtve két különböző úton igyekszik ezen tárgyhoz érni, u. m. vagy bevárja az ellenséget, és fegyveres kézzel támadását visszaveri, vagy ő keresi fel azt, 's megtámadja. Ebből következik hogy a' háborút vagy megtámadólag (offensive) vagy védve (defensive) viseljük. Egy harmadik módot is gondolhatunk magunknak, tudniillik, midőn a' két ellenfél támadólag mozgásban vagyon, az útban egymással

öszvetalálkoznak, 's megverekesznek. Ebből következik az úgy nevezett Recontre, az az: a' véletlen ütközet.

Hogy megütközhessünk szükséges, hogy alkalmatos csatahelyünk legyen. A' védelemkor már az ollyan birtokában kelletik lennünk, a' megtámadásban pedig azt elérni igyekezünk, harmadik eset lenne pedig ha útunkban az ellenség megakadálozna.

Az ellenséget minden esetben úgy kell tekintenünk, hogy ő nekünk mindenben ártani, és intézeteinket meggátolni igyekezik, de hogy öt intézetében megakadálozhassuk, markunkban a' fegyver.

A' józan okosság ösztönöz arra bennünket, hogy mindenféle esetben bátorságba helyheztessük magunkat az ellenség előtt, de hogy ebben czélunkat elérjük, szükséges, hogy azt előre megtudhassuk, mit akar az' ellenség, és ha ezt jómódjával nem tehetjük, az erőszakot kell használnunk.

De mivel a' hadisereg ritkán vagyon egy táj ponton, több részekre oszlik. Ezen részek kötelessége az, a' mi az egészé, és még egygyel több, mert a' részeknek egymással kapcsolodásban, együt függésben kelletik maradniok.

Végre nem minden szükségeit hordozhatja a' hadisereg magával, azt ő kéntelen beszerzeni, magához hozatni, védelmezni, bátorságban tartani, és ide 's tova vitetni mivel pedig az ellenség azon fog iparkodni, hogy ebben nekünk hijjánosságot okozzon, a' kárvallást pedig nekünk elháritanunk kelletik, ebből erednek tehát az oltalom csaták.

Mivel az egész hadisereg egy rakáson nem maradhat, egy rakáson mind meg sem ütközhet, tehát kéntelen nagyobb vagy kisebb ré-

szekre oszlani, az elküldetett (de tachirte) sereg csoportok kisebb verekedésekbe keverednek, e' teszi a' szaguldozó csatát (Partheigänger Krieg.)

Ezeket mind öszvevéve mondjuk tehát apróharcznak. *) Főbb foglalatosságai:

1. Az akár helybenálló, akár mozgó főhadisereg bátorságban tartása.
2. A' hadisereg kölömbféle részei együtfüggésének védelme.
3. Az ellenség fekvésének kifürkészése.
4. Az eleség, vagy más tábori szerek beszerzésének oltalmazása.
5. Az ellenséget nyugtalanitó szaguldozások.
6. Az ellenségnek mindenben megkárosítása ez akár hadicsalárdsággal, akár erővel történjék meg.

Ezen utolsó okból estek tehát Hazánkban a' török szomorú emlékezetü igája alatt több apró haditettek, mellyek közvétetlen Hazánkat meg nem szabaditották ugyan, mert nagyobb erőszaknak, közönséges ütközeteknek kellete történni, de mivel egyenként véve az ellenségnek még is tetemes kárt okoztak, a' fősereg munkálkodása előbb segítetett, Hazánk' történetében tehát emléket érdemlenek. A' katonai folyóirás ez évi 3-ik kötetéből egynehányat a' magyar olvasó közönséggel közleni el nem mulaszthattam.

---

*) Az apróharcz nevezetet, figyelemben véve a' németül úgy nevezett kleine Krieg tárgyait, 's munkásságát, mint szoros mint tágasb értelemben alkalmatosnak találtam. Magyar hadi tudósaink ha alkalmazhatóbb szót tudnának, méltóztassanak azt a' közönséggel közleni, ha jobb, értelmesebb lesz az enyimnél, örömmel fogadom.

1. Szekszárdra tett véletlen rohanás. Május 7-kén.

Báró Schwartzenberg Adolf a' Császár Hadivezére Mártzius 29-kén véletlen meglepte Győrt egynehány óra alatt az erősség bátor viadal után a' töröktől visszavétetett. Ezen fényes fegyvertett hatalmasan nevelte a' magyar mellben is a' Hazamegszabaditására törekedő ösztönt. Ámbár a' kisebb haditettek az háború egésszében nem nagy következéseket szülnek, de még is azok végbe vitele a' katonát fellelkesiti, szivében bátorságot, erejében bizakodást teremt, az apróharczot előmozditja, és hathatóvá teszi.

Egy csoport szabadhajdú *) Komáromban, és Esztergamban öszvesereglett, hogy Szekszárdra rohanjon. Az itt parancsoló Bég a' környékben elkövetett kegyetlenségei miatt nevezetes volt. Ö gyakran tüzzel vassal pusztitotta a' keresztény lakhelyeket és hogy az elfogattaktól nagy váltság pénzt kicsikorhasson, szörnyen kinoztatta, ha igy sem elégithette ki pénzvágyát, minden kegyelem nélkül mind le ölette.

Ötszáznegyven bátor hajdú elindult tehát azon rabló fészek megsemmisitésére. Elrejtözve a' kóválygó törökök előtt, ismeretlen úton a' Duna balpartján lementek, mig a' pogány kezében lévő Budától 12 mértföldnyire Szekszárd arányában a' sárviz nádasában egész nap csendesen dugva maradtak, hogy annál könnyebben éjtájban a' várra rohanhassanak. A' vár ugyan jól elvolt zárva, de a' falakon őröket sehol sem láthattak. Észre nem véve elértek a' magas fal tövéhez, magokkal

*) A' Németeknél akkoriban Freybeiter név alatt voltak esmerősek az önként válalkozott szabadhajdúink.

emelt 3 lajtorján csendesen egynehány felmászott a' falra. Épen olly vigyázattal belől leereszkedtek, a' karozat közt mind addig nyugalmasan maradtak míg tökéletesen meg nem bizonyosodtak, hogy a' török őrizet mély álomban nyugodnék. A' várba illy móddal beérkeztek hason a' kapuhoz csúztak, itt sem találtak semmi akadálra, minden fáradság nélkül felnyitvan a' kaput, a' kint maradottakat mind be bocsátották. Most egyes akarattal az épületekben nyugvó pogányra rohantak, ezek ugyan első meglepés ijedsége után feleszmélödvén, fegyverre kaptak, de mindenfelől öszveszoritatván foganat nélkül maradt a' védelem. Több száz törököt hánytak kardra, életben, kivévén a' Béget, senki sem maradott. 38 ló több más fényes értékü zsákmány került a' Magyarok' kezébe. Ezek a' szép diadalom után hálákat adván a' Haza Istenének felgyújtották a' várat, hazafelé húzodtak. Útjokban Budától 2 mértföldnyire egy erős török őrcsárdára akadtak ezt is meglepték minden késedelem nélkül, levagdosván mind az őrizetet, az őrcsárdát szétbontották.

2. Csata szigetnél Május 26-kán.

Ifiabb Zrinyi Miklós seregétől egy jobbára nemességből álló csapat Szigetvár ellen indult. Ezek magokat a' nádas sürüjében elrejteni, onnét a' várból gyakran prédálás kedvéért kijött törökre rohanni, gazdag zsákmányt nyerni ohajtottak. De a' magyarok alig jöttek, elég vigyázatlan szorgalmatlansággal a' Pécsi erdőig, itt Szigetből Pécsre lovagló számos török seregre bukkantak. A' törökök háromszor is erősebb voltak a' magyaroknál, minden késedelem nélkül sebes vágtatva ellenök nyargaltak. A' magyarok ugyan először igyekeztek a' nyilvános veszélyből megszabadulni; de már későn, sarkokban volt mindég a' pogány.

Egymást felbátoritván vissza kanyarodtak, és öszvezárakozott renddel az ellenségre rohantak. Elkezdödött dühös keseredéssel a' nehéz egyenetlen viadal. Más fél oráig tart a' tusa, mind a' két rész csuda bátorsággal harczol. De mivel öt török esett egy magyarra, ezek erejének fogyni kelletett. Már felét is nyilván veszély fenyegette; de ezek mégsem hanyatlottak, hanem öszvébb csoportozván olly erővel rohantak a' törökök legsürübb rendére, hogy csak hamar azt keresztül törték. A' min szüntelen igyekeztek, megtörtént, elbontakozott az ellenség tömött sora, a' vezér Agát lováról leejtik, jobbra, 's balra mindent öszve tipornak. Ezen új rohanás, ezen bátor támadás, az Aga elveszte megijesztette a' győzedelmet bizonyosnak tartó törököket, szaladásnak eredtek, utána a' futók közül még sokat levagdaltak. Háromszáznál több török tetem fedte a' viadal helyet, többen fogságban is estek; a' magyarok közül is 140 esettel, és egy sem volt, ki sebet testén nem mutathata.

3. A' Dunán sok jószággal megrakott török flotillát foglalnak el a' Magyarok. Junius 10-kén.

Komáromból kiindultak a' szabad hajdúk, hogy a' török keze alatt levő Zsámbek város ellen' probát tehessenek. Útjokban felső Magyar országból még többen csatlották hozzájok magokat, igy számok mintegy kétezerre ment. Tudositást kaptak, hogy Péterváradról 310 hajóból álló flotillán sok jószágot hoznának fel a' törökök Budára, ezen hajókat 1200 spáhi, és 800 jancsár késérte a' parton. Ezen hír hallására, megváltoztatták a' hajdúk intézett útjokat. Duna partján maradtak. Melesleges úton éjjel nappal mentek, és olly helyes rendeléseket tettek, hogy a' törökök

kelepczébe estek ; mert ezek az akadályról nem is álmodván, minden vigyázat nélkül folytatták útjokat. Minő nagy lett rettenésök, midőn egy jeladásra mindenfelől magyarokat a' cselből kirohanni láttak. Csak hamar széjjel lett szórva a' török sereg, a' futással csak 300 menthette meg magát, a' többi mind kardra hányatott, a' hajók a' lovak mind a' magyarok kezébe jutottak. Az elfutott törökök lármát inditottak az egész környékben, az őrcsárdákból mindenfelől sereglett a' török, a' magyarok útját elállni akarták Ezek látván, hogy a' nyert zsákmányt mind magokkal el nem vihetik, az értékesebb jószágokat magoknál tartván, a' többit mind a' folyóba hányták, a' hajókat pedig öszve égették. Nem kevés baj nélkül ugyan, de még is minden szerencsétlenség nélkül a' hajdúk honnjokba értek.

4. Csanád felmenekszik a' török körül táborlása alól. Május 10-kén.

Szoliman Temesvári Basa kegyetlenül vivta Csanádvárát, bent Lugosy Ferencz várnagy parancsolt. Éjjel nappal lövette tüzes golyókkal a' várost, rontatta a falakat, a' tört réseket ostromoltatta; a' magyarok tántorithatatlanul védték magokat, a' résekre mászott ozmánokból számtalan hullott el. Erdélyből hijában várt segitséget Lugosy, már a' megszabadulásban hanyatlott reménysége, mert a' várban gyuladott tüz eledelme nagy részét megemésztette. Király György Nagyváradi várnagy hallván barátja sorsát, nem késett mentségére sietni. Május 10-kén hajnalban Csanád alatt termett, és minden késedelem nélkül rárohant a' várvivókra. — A' falakról látván Lugosy barátja elérkeztét, kirohan ő is, két tüz közé vevén a' pogányt, tökéletesen megverték és Temesvárra szalasztották. A' vér mezőn ölelkezett

öszve a' két vezér barát a' Csanádiak győzedelmes ujongatásaik alatt.

5. A' törökök vesztenek Vácz alatt Május 21-kén.

A' Váczi várt 400 Magyar őrzötte. A' Budai Basa Május 20-ka éjjelén elindult 2000 gyalog és 600 lovassal, hogy viradtára Váczra rohanhasson. De Budáról két fogott magyar elszökvén, 3 órával előbb a' törököknél, Váczra elértek, és tudtára adták a' várnagynak a' török készületét; ez azonnal a' bátor oltalomról gondoskodott. 18. ágyut a' várnak azon fokára huzatott, a' hol török ostromlást leginkább lehetett gyanítani. Másnap hajnali szürkületkor megjelent a' török, örültek mert a' falakon sehol őrt nem láthattak, a' lajtorjákat a' falakhoz támasztván, halkal sokan felmásztak. Mihént látta a' várnagy hogy számos török lenne már a' Vár párkányán, elkezdette az ágyú tüzelést. Ennek foganatja szörnyü kárt okozott. Igen sok Ozman öszve zúzva bukott le a' falról a' vár-árkába. Minek előtte az első ijedségtől feleszmélődtek volna a' törökök, az ágyúk már megvoltak újra töltve és újra tüzeltek, a' puskások is jól arányozott lövéssel szórták golyóikat az ellenség tömött soraira. Az ijedség közönséges lön, megfutamodtak, a' várból most ki tört 40 lovas magyar, és az ész nélkül szaladókat Dunakeszig kergették, sokakat levagdaltak, vagy elfogdostak.

6. Schwartzenberg, és Nádasdy megtámadják Székes-Fejérvárt. Május 15-dikén.

A' két hadivezér Magyar 's Német sereggel elindult a' megszabadult Győrből, és Május 14-kén Fehérvártól félmértföldnyire Szent Omár régi

templománál táborban szállott. Petardákkal akarta Schwartzenberg a' vár kapuit feltöretni, igy akart seregének utat nyitni a' betolakodásra. De intézétet nem teljesíthette, mivel tudósítást kapott, hogy a' kapukat kivülröl erős örök védenék.

Másnap Nádasdy 150 Huszárral a' vár felé indúlt, apró incselkedéssel kiakarta a' városból csalni a' törököket. A' kapukat védlők alig vették észre a' közeledő Huszárokat, azonnal jelt adtak, 600 lovas kirohant a' várból, és csak hamar öszve is vagdalkoztak a' Huszárokkal. Nádasdy küszködve mind addig húzta magát hátra, míg csak a' hátra hagyott tartalékjához nem ért, itt megújult a' csata, és olly hatalmasan rohantak az Ozmánok közé hogy ezek elvesztvén 140-ot, futásnak eredtek, 's be szaladtak a' várba.

Schwartzenberg is megjelent a' csatamezőn, és mivel reménylette, hogy a' törökök az előbbeni veszteséget bosszútlan hagyni nem fogják hanem nagyobb erővel törnek ki a' várból, Nádasdinak meghagyta hogy huszáraival rendben állva maradjon, 's be várja az ellenség kirohanását, ő pedig a' sárrét posványai közé magát elrejtvén, hogy onnét alkalmatos üdöben kitörhessen.

Úgy is lett egy erős török sereg ki tódult a' várból, ezek olly hevesen rohantak Nádasdyra, hogy e' kéntelen volt magát hátrább vonni. Most még inkább felbátorodván az ellenség, sebes vágtatva üzték a' vissza nyargalódzó Huszárokat. Schwartzenberg most legalkalmatosabbnak találta a' kirohanatot, ki is tört az ingovány közül, és Nádasdyt vigyázatlanul üző törökre ütött. Most Nádasdy is vissza fordult. Elkezdődött a' heves verekedés, de nem sokáig védelmezhették magokat a' törökök, banem szaladással a' várban kerestek menedék helyet. Ők

olly ijedséggel tolakodtak a' hidra, hogy ez a' terhet el nem birhatván, letört és igy számtalanok a' sárvízben fulladtak, az át nem mehetők pedig vagy halva vesztek, vagy fogságba estek. Szép lovakat, gazdag fegyvereket nyertek a' győzők de a' várba be nem mehettek.

7. Lugosnál nagy kárt szenvednek a' törökök Julius 7-kén.

Bárczy András Lugosi, és Karansebesi várnagy szövetségbe lépett több törökké lett, de hibájokat megbánta, a' Temesvári Basa szolgálatjában lévő kereszténnyekkel. Gazdag jutalmat igért ezeknek Bárczy, ha őtet intézetében elősegítik. Ezek reáálván a' várnagy ajánlásira, reá tudták beszélni a' Basát, hogy mivel Lugosnak falai igen megvolnának rongálva, az őrizet benne gyenge, vigyázatlan lenne, azt minden fáradság nélkül elfoglalhatná, és gazdag prédát reménylhetne, mivel oda Bárczy nagy kincset gyüjte öszve. A' Basa meghalgatta a' javallatot. Juliusz 6-ka estvéjén 1000 gyalog és fél annyi lovas néppel kiindult Temesvárrol.

Bárczy mindent megtudott jó előre, és a' szerént tette intézetét. Nem csak a' várost helyheztette erős oltalomba, hanem 200 puskás Rácokat a' külvárostól nem messze lesbe állította. Parancsolatot kaptak ezek tudniillik tőle, hogy mind addig megne mocczanjanak, míg csak ő a' várból ki nem rohanna és az ellenséggel öszve nem ütköznék. Mind erre jelt fognak látni a' vár falán. Ezen intézetén kivül, hogy a' Basát vissza szaladtában is megakadáloztassa, titkon ácsokat küldött, hogy ezek mihént a' török a' Temesen által jönnének, rontsák el a' hidat.

Az ügyes intézetnek jó következése lőn. Hajnal szürkület előtt egy órával Szoliman Lugos

előtt termett, azonnal elkezdette a' falakat vivatni. Bárczy kemény tüzzel fogadta őtet, viradtáig tartott a' küszdés le a' falakról. A' vár fokán fellobbant most a' jeltüz, kinyitják a' kaput, vizzuhanatként tör ki az őrizet az cselbe rejtett puskások hirtelen kirohannak, igy öszve gömbölyödvén az Ozmánsereg, eleintén bátran védték ugyan magokat, de látván a' szörnyü veszteséget, futásnak eredtek. Szolimant lova sebessége mentette meg. De új veszély érte a' szaladókat, a' Temesen el volt rontva a' hid; elől a' mocsáros mélyviz, hátul az öldöklő magyarok. Szoliman leugrata a' partról, utána többen, de csak kevesed magával úszhatott által, a' többi lent a' folyó hullámiban vagy a' parton fent a' hősök fegyvere alatt találta halálát. 417 török főt tüztek karóra a' győzedelmesek. 250 esett fogságba, ezek közt volt Ibrahim a' lovasság Ágája. A' gazdag zsákmányt nyerték a' magyarok, ezek közt Szoliman fényes zászlója is Bárczy kezébe került, a' magyarok közül kevesen estek el, még kevesebben a' puskás ráczok közül, a' többi tisztek közt Josepovics János halálát leginkább gyászolták.

8. Kopánynál győznek a' Huszárok. Aprilis 17-kén.

Pataky vezérlése alatt Pápáról kiindult 150 Huszár hallották hogy sok elesség menne Fehérvárra, csak hamar reá is bukkantak a' sok szekerekre, nyolczvanat olvastak egy sorban; legalább is 400 török katona oltalmazta. De Pataky nem gondolván a' nálánál sokkal erősebb ellenséggel, reárohan a' törökökre ezek védelmezik magokat, de elnyomatnak. Sok marad halva, a' többi megfutamodik, Jeczid a' Fehérvári Basa fia, 32 más törökkel sok lóval, minden szekerekkel a' győzők zsákmánya lett.

9. Egernél feldúlják a' Magyarok a' Töröktábort Aprilis 20-án.

Heidenreich Illés a' Tokai várnagy 500 hajdúval, és huszárokkal ki ment várából, hogy a' hol csak lehet árthasson a' töröknek. Minden baj nélkül elértek Egerig itt táborozott 1000 török, minden késedelem nélkül az éj setétében ráütnek az alvókra, szét szórják az egész tábort, mindent feldúlnak, és háromszázat elfognak.

10. Borbél György győzedelmeskedik a' tatárokon.

Több ezer tatár öszvesereglett Bulgáriában Erdél pusztitására. De Báthory Zsigmond fejedelem Hadivezére Borbél György megelőzte őket, ez egy kicsiny, de bátor haditáspasztalt, a' pogányon már győzni szokott bátrakkal által megyen a' Dunán, véletlenül ráüt a' szörnyü táborra, öszve vagdalt mindent, ki csak el nem szalad vagy magát meg nem adja. 1200 Tatár esett el. — 2 Khán — 150 Tatár, 50 teve — 133 ló, és igen sok gazdag sátor készületek estek a' győzök kezébe.

Kiss Károly.

3.

J* Magyar országban volt Socinianus Ecclesiákról, és Valaszúti György Pécsi Papjoknak, Skaricza Máthéval 1588. eszt. tartott Disputátiójáról.

Hazánknak Vallásbéli Története általjában értvén annyira parragon hagyatott, hogy sem

egyik sem másik vallásbeli Felekezetnek még tökéletes Egyházi Históriája nincsen.

Római Catholica vallásbélieknek szorgalma leginkább tárgyúl vette székes Püspökök életének leirását: Károlyi', Smid', Desericzky', Gánóczy', Pray', Koller', Szeredai, és Rókának, tudományos 's költséges szorgalmai örökké virító koszorút érdemlettek — De magának a' Keresztény vallásnak hajdani szokásából (Ritus) Romai Deákra Hazánkban lött általváltozása — Egyházi Gyülések, Érsekek, és Püspökök által Kormányozása — a' Szerzetes Rendeknek példás élete, 's munkássága által terjedése — továbbá az idő folytával támadott sokféle Eretnekséggel való küszködése, visgáló szemünk előtt setétségbe' borultan hagyatván, fel nem világosítatott.

Görög, Oláh, Rácz, nem egyesült Vallásbéli Ecclesiáknak Hazánkban lévő kezdete, története, vagy állapotja iránt még bizonyos, és nyomtatott Tudósításunk nincsen.

De a' már most meg-egyesült Magyar Országi Orosz Ecclesiának régiebb Története is, mind eddig közre nem bocsátatott, holott régiségére nézve az elsőséget nekie engednünk kell; minthogy Hivei a' Magyarok bé jövetele előtt már Hazánk békességes lakósai valának.

Ágostai Valláson lévők legszorgalmatosabbak voltak Oskolai, és Egyházi Történeteiknek feljegyzésében, jeles Embereik örökösítésében olly annyira, hogy ez iránt irott, és ki nyomtatott számos munkáik egy jeles Könyvtárt formálni elegendők. De a' millyen forró buzgósággal üzték volt dicsőséges igyekezetöket mult XVIII. Század' közepettéig olly hideg idegenséggel immár meg szüntek, elmaradtak folytatásában.

A' Reformáta Vallás Egyházának pedig első alkotása, és a' külömbféle Ecclesiáknak miképen

pen történt, vagy inkább ellenzett, egymáshoz kapcsolása, függése, és igy általjában lévő Egyházi Története elő adva sem volt addig, még a' Reformátiótól közel háromszáz esztendő után már a' mi időnkben, Fő Tiszt: Tóth Ferencz Urnak ditséretes foglalatossága e' Tárgynak tudományos kidolgozását fel válalta, 's a' Magyar és Erdély Országi Protestáns Ecclesia Historiájának első darabját Komáromban 1808-ban közre botsátotta: Azonban legnagyobb szorgalma is a' szükséges Kutfőknek, és Emlékeknek, mellyek vagy már elenyésztek, vagy elszéllyedten szeme eleibe nem ötlöttek, fogyatkozása miatt — mint maga is több helyeken önként el isméri — a' munkát kivánt tökéletességre nem vihette. Részemről a' Reformált szent-Egyház Historiájában mondottakon felől — leg először minden Ecclesiának első Reformátora életét, és tetteit; — az esztendők rende szerént tartott Országos, vagy kerületbéli Gyülések rendeléseit; Superintendensek' nevezetes tetteit; Oskolák, és ezekben élő jeles Oktatók történetit 's munkáikat; valamint is minden — akár Erkölcs, — akár Tudomány — által magát meg különböztető Egyházi személyek rövid Élet irását, meg kivánnám. Mind ezek mennyi Fáradságot, az Emlékek össze gyüjtésére, — mennyi Szerencsét, a' még el rejtett Esméreteknek, és fel edékenységbe' merült tetteknek feltalálására; — ha az időről, és Szükséges Költségekről nem is szóllok, még ezentúl meg kivánnak, kiki böven meggyőződhet, ki Lámpének Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvánia könyvét — ki Bod Péter Athenássát, és Smirniai Polycárpussát. — Ki végre emlitett Tóth Ferencz Úr, Protestáns Ecclesia Historiáját, — Túl a' Dunán, és túl a' Tiszán lévő Superintendensek

életét, — olvasván, azokban lévő szertelen hijjánosságokat, és nagy Fogyátkozásokat tapasztalandja. 1)

De mind ezeknél Socinus, vagy is a' szent Háromság Tagadók Vallásának, az úgy nevezett új Ariánusok', Unitáriusok' Története legmélyebb setétségben maradott 2) úgy annyira,

---

1) Tsudálhattya is, mi okból Enyedi Professor Parispápainak Hazafiúsággal lángoló szavai a' Protestans Tudósok szivére mind eddig méltóképp nem hatottak, én század esztendők multán túl azokat felélleszvén, virágzásokat és illatozásokat óhajtom, szomjúhozom: „Dum Rei Ecclesiasticae Tabulam erigere paro, „sopita eruo, et luci reddo, subsidiariam omnium „qui juxta Patriae Gloria tanguntur, operam requi„ro: sum enim Zelotes Patriae, et filius reverens „Matris almae. ———— Lineas duxi pauculas, nec „enim ultro excurrere licebat, monumentis, quae „hucfaciebant destitutus — — quamobrem unum „quemque — et oratum et monitum volo, ne huic „pio Officio desit, quin assurgat et quae forte a „majoribus consignata, ac penes se condita latent, „et tacent, aut huic meo labori inferat, aut pecu„liari corpore hujus defectus sarciat: bene apud „Deum et homines, de Republica, et Eccle„sia Hungarica meriturus, et si quis talium post „funera sensus, mollius sub Populari Benedictione „— dormiet." In proëmio Ruderis Redivivi ad pium Lectorem.

2) Magnus ille Antiquitatum Ecclesiasticarum indagator, et possessor Comes Ignatius Battyáni Eppus Transylvaniae, tota sua utut eximiae raritatis supellectile litteraria ac MSS. Collectione haud contentus, anxia sollicitudine celebriores quosque Universitatum Professores consulendo, postulaverat Anno 1780 inter reliquos a P. M. Gazzaniga Vindobonensi Theologiae Professore, ut haec tria ad Disciplinam quam tradit, pertinentia elucidaret uberius: I. quidem Historiam Socinianorum, II. Doctrinam, III. Confutationem errorum. Ad quae idem Clarissim. Professor sequentia notavit. „I.) De Historia Socinianorum communis est „eruditorum quaerela, nullam adhuc prodiisse So„cinismi Historiam, quae suis numeris sit absoluta;

hogy mivel Törvényeinkben rólok még emlékezet sincsen, 3) és azért Hazánkban mint tiltott Eretnekek, sőtt Pogányok szinte mint a' Sidók tartattak: — az volt a' Tudósoknak közönséges Véleménye, hogy Unitaria, vagy Sociniana Ecclesiák Magyar Országban nem is voltak, hanem csak Erdélyben, holott Bod Péter bizonyítása képpen 1563 esztendőben Blandrata György IIdik Zápolya János orvossa Socin' vallását Fejedelme engedelmével terjesztette, és arra Erdély országnak törvényes helybehagyását, és Pártfogását ki is nyerte.

Melly hibás azomban ezen véleménye Tudosinknak, és a' Magyar Egyházi historiának melly

---

„promisit eam Fr. S. Bock cujus operis Pars I. pro„diit Regiomonti, et Lipsiae 1774. in 8-vo Reliquae „Partes forte hodiedum desiderantur," ut adeo verissimum sit illud Mosheimii (Hist.: Christiana pag. m. 809 sub S.) omnes illi qui hactenus de Socinis (Fausto, et patruo ejus Laelio) atque de Religione Sociniana scripserunt, sitim eorum, qui accuratius cuncta cognoscere cupiunt, non extinguunt. — Lásd Burián Mich. Dissertatio de duplici ingressu in Transylvaniam Georgii Blandratae Typis Conv. Csikiens. 1806. 8 rétben, a' 135 lapon. — Minekutánna Haner és Párispápai alább nevezett könyveik elégséges bizonyságot nyujtottak a' jó Szerzőnek, hogy Stancár 1553 eszt. a' Sz. Háromság tagadók Vallását már terjesztette, a' kit mind az Egyházi Gyülekezetek kárhoztattak, mind Kolosvár, és Szeben Városok awégett kebelekből kitiltottak: valóban szükségtelen volt tudós Olvasóját haszontalan munkájával fárasztani, 's azt vitatni, hogy Blandrata első jelenésével Isabella Udvarában Római Catholicus lévén, Erdélyieket a' Socinianismusra nem csábíthatta előbb, mintsem a' másodszori béjöttében; mert a' Történet irók, és Acták az első csábítást nem nekie, hanem Stancárnak tulajdonitják.

5) De hogy az Anabaptisták neve alatt értetődtek, azt alább elő adom.

nagy hézakja, fogyatkozása legyen abban, hogy a' XVI. Században nálunk is gyakorlott Socinus vallásáról, és a' Sz. Háromság tagadók Ecclesiáiról semmit sem emlitene: azt az alább elő hozandó, és újabban feltalált jeles Emlékek bizonyitják.

Bod Péter Athenássában Dávid Ferenczről szóllván ötet állitja elsőnek, ki Erdélyben Blandrata által Socinnak tévelygéseire 1563 esztendőben csábitatott: de hibásan valóban, mert már egynehány esztendővel az előtt Arany Tamás — kiről sem Bod Péter, sem Lampe, sem Tóth Ferencz, annál kevesbbé a' többi Egyházi Irók emlékeznek — azon Új Arianismusnak nevezett vallasát Socinnak Debreczenben hirdette, és tanitotta: olly annyira, hogy Melius, vagy is Juhász Péter már akkor Debreczeni Superintendens Arany Tamás Tévelygései ellen könyvet irt volt illyen Czimmel: Az Aran Tamás hamis, ees Eretnec Tévelygéseinec és egyéb soc téwelygéseknec, mellec mostan az elfordult fejö emberec között elárattanac meghamisítási a' deréc zent Irásból, és a' régi Sz. Irás magyarázó Doctorocnac irásocból a' Debreczeni Taneitóc által Kristus Urunc zületése után enni esztendöben 1561. Debreczömbe nyomtatott 1562. 4 drétb." — a' könyvet kiadta Huszár Gál Kassai Lelki Pásztor Exul — és ajánlotta Enningi Török Jánosnak, és Török Ferencznek (Bálint Fijainak) Hunyad Vmegye örökös Ispányinac, és a' Debreczeni Keresztény Atyafiaknac, mellyben többi között így szóll: „Röviden emlitem a' minapi Disputatiokat, kiket „Aran Tamás nagy kézülettel alattomba a' ti vá„rastokba behozott, és indeitott vala. Egy élöben

„menni soc iámbor keresztyéneket háboreitott „vala megh az eo Arianus tévelygésivel, és az „Isten ellen való egyéb soc Eretnecségivel." Em„liti utóbb hogy Arany Tamás ezen 1561. Eszt. tartatott negyed napi Disputatió után meggyözetvén tévelygéséről, a' Reformata Vallás agazati Rendszabásaihoz ismét vissza állott.

Valamint ezen Debreczeni Disputatiónak, mellyett a' Reformatus Egyházi személlyek Soczin követöjivel a' Sz. Háromságról szólló hitbeli Ágazatokról tartottak a' Magyar Egyházi történetben semmi emlékezete nincsen; úgy annál kevesebb

A' Pécsi Disputatiónak, mellyett ama különben is nevezetes, és tudós Skaricza Máthé 4) Ráczkewi Prédikátor a' Pécsi Sz. Háromság Tagadó Ecclesiának Lelki Pásztorával Válaszúti Györgyel ott helyben tartott 1588 esz-

---

4) Ez a' Dunamelléki Reformatus Híveknek legnagyobb hálát érdemlő Tudós Egyházi Hössök: nekie kell tulajdonítaniok a' Genevai Confessiónak Duna mellett állhatatos megtartását; ő-nekie az Új Arianusok Dogmájának nem csak távoztatását, de hol már bevétetett is, kiirtását, és eltiltását; úgy a' Genevai Confessio szerint történt Reformatiónak kezdetéről irtt első irásbeli tudósitást, mellyet Szegedi Istvánnak Theologiae Sincerae Loci Communes Basileae 1588. in Folio nyomtatott könyvében annak élete leirásában kiadott. Ez valóban, és Lampe által 661—673 lapon kinyomtatott P. Pathay Sámuel Tolnai Prédikátornak levele az a' két közre bocsájtott kútfő, mellyeken egyedül a' Dunamelléki Reformata Ecclesiának minden eddig esmért Egyházi Története épitelhetik, a' többi kútforrások vagy kéziratokban, és régiebb nyomtatású ritka könyvekben elrejtve még viszsza tartatnak, vagy szerencsétlenül az idő, és veszély örvényében örökre elmerültek. Lásd Életét Bod Péter Athenásában, Czwitingert, Horányit addig, még Tudós, és Egyházi érdemei valahára ezeknél bővebben fel nem világositatnak.

tendőben ; holott eztet annál nevezetesebbnek tartom, mivel bizonyos, hogy Tudományi Érdemeiről hires Római Catholicus Pécsi Püspök is Dudith Sbardellati András 5) hivatalától 1569 esztendőben megválván, és házasságra lépvén az Anyaszentegyháztol elszakadva Socinnak Vallását inkább mint akár az Ágostait, akár Genevait elfogadá, és igy alkalmasint ha nem kedvezésivel is, bizonnyal ellenzése nélkül már az ő Püspöksége alatt mind a' Városban mind annak környékében az illy Eretnekségnek magvai elhintettek, melly azután a' Török Birodalom alatt Catholicus Papoknak erőszakos kiüzése, és megfogyatkozása miatt a' keresztényi tanitás nélkül hagyatott Hívekre egészen eláradott a' mint ezt István Pécsi Plébánus keservesen panaszolja XIII. Gergely Pápának 6) e' képpen: „Papa Beatissime! Exorta in Transylvania Haeresis, quae negat aeternitatem Filii Dei, sive Generationem aeternam Perso-

5) Thuanus a' XVI. Század' legékesebb, és legigazabb Történet irója Hazánkfiát „Admirabili Vir ingenio ac Doctrina" nevezi — a' közönséges Tridentumi Conciliumban bátran kijelentett igazszivüségét, jóra törekedő szándékát magasztalja Sarpi Pál — mind a' Catholica, mind Protestáns Vallásbeliek sajnálják azon vétkes állhatatlanságát, hogy lépcsőnként hajdani Vallásától távozván utollyára az Új Áriánusok Vallására nyilván által költözött. Lásd iránta Schwartz Gottfr. által szerzett Élet irását, mellyet tőle kiadott Oratiójinak eleibe függesztett. — Observ. Hallens. Tom. V. obs. — Monumenta Pietatis, et Litterarum Parte II. pag. 123. — Crenii Animadversiones Tom. II. pag. 154. Czwittingert, Horányit, Weszprémit 's t. i. de különössen több Tudóssakkal volt levelezéseit, és azon ritka könyvet: Fausti Socini Senensis ad Andream Dudithium Epistolae: ex Italico conversae. Racoviae 1635. 8 rétb.

6) Koller Historia Episcopat. Quinque Eccles. Voll. VI. pag. 336.

narum Divinitatis, et Sacro Sanctam Trinitatem: Turca autem ait se unum Deum adorare. Nos et vera Mater Ecclesia confimetur utrumque. Hinc autem cum a Turca, tum etiam ab iis infidelibus Arianis multum molestiae, et persecutionis patimur: utrique dicunt nos tres adorare Deos, et sic Idololatras — — Legatus V. S. narrabit quae oculis vidit, in quanta miseria, et calamitate intra Danubium, et Dravum Ecclesiae Catholicae constitutae sint, quae omnia sine lachrymarum profusione nec memorari possunt etc. Quinque Eccl. XV. Kal. Spt. 1581.

Honnan eredett Socinus vallása Pécsiekre, egyenesen Olasz Apostolok által e? vagy pedig ollyas tanítóktól, kik az Erdélyi Kolosvári, és Fejérvári Oskolákból Baranyai Ecclesiáknak Egyházi szolgálátjokban állottak, visgálni nem szándékom; mert csak egyedül az Egyházi történetet azzal felvilágosítani kivántam, hogy Magyar Hazánkban is Unitaria, vagy Sociniana Ecclesiák valának; a' nélkül, hogy azokról akár Törvény Könyvünk, a'kár az Egykázi Történet Iróink emlékeztek volna. Ámbátor inkább hajólnék az első állitásra nem csak azért, hogy a' XVI. Századbeli Egyházi személyek, és tanítók nagyobb számmal inkább a' híres Tolnai, és Pápai oskolákból 's Baranyából Erdélybe vitettek, hogy sem onnan ide hozattak, a' mint azt Erdélynek mind Egyházi, mind pedig Tudományi története bizonyitja, sőt magának a' Helvetziai confessióhoz alkalmaztatott Reformatiónak első zsengeje is nem mashonnant, mint túl a' Dunáról, Tiszának napkeleti partjain túl Debreczenbe, és Kolosvárba költözött.

De azon okbol is, mert minekutánna számos, hiteles belső, és külső Történet Irók: Flori-

mundus Raemundus 7) — Spondanus. 8) — Sigler 9) — Haner 10) — Parizpápai 11)

---

7) De Ortu, et Progressu Haeresum. Megholt Párisban 1602. A' Hugoenották róla azt költötték: „Raemundus judicat sine conscientia — libros scribit sine scientia, et aedificat sine pecunia.

8) Annales Ecclesiastici ad A. 1551. Postquam Georgius Martinusius e medio sublatus fuit, omnisque impietas patentibus foribus in Transylvaniam ingressa est etc.

9) Chronologia ad Annum 1553. in Belii Apparatu ad Histor. Hungariae. in fol. pag. 73. Franciscus Stancarus Mantuanus Theol. et Medic. Doctor ex Regiomonte in Transylvaniam ingressus, primum Claudiopoli spargere caepit impium, et Blasphaemum Dogma, Christum humani generis Redemptorem, et Mediatorem esse, non secundum utramque naturam, sed secundum Humanitatem tantum.

10) Georg. Haner Historia Ecclesiarum Transylvanicarum Francof. 1694. in 12-mo pag. 222. Anno 1553. Franciscus Stancarus Italus Mantuanus deserto Papismo ex Italia Regiomontum usque profugit. Inde ob susceptam ab Andr. Osiandro recenter resuscitatam Petri Lombardi Haeresim in Hungariam superiorem venit, ibidemque tetros errores suos disseminando a Leonardo Stöckelio Scholae Bartphensis Augustanae Confessioni addictorum Rectore, viroque eruditissimo publicis Disputationibus refutatus, et confusus Transylvaniam ingressus est. At ibidem in Synodo Ováriensi 1554. celebrata cunctae ejus Theses damnatae, atque idem a Munere docendi remotus exstitit etc.

11) Francisci Parizpápai Rudus Redivivum, sive Breves Rerum Ecclesiasticarum Commentarii Cibinii 1684. p. Steph. Jungling in 24-to. Anno 1553 Novis Monstris turbari coepta est pax Ecclesiae nostrae. Italia enim Foecunda virulentarum Hydrarum Lerna pejores semper emisit primum Stancaros, dein Blandratas qui cum Patria exules Genevae, Tiguri, Basileae frustra egissent, sed cogniti fuga sibi consulere debuissent, primum in Sarmatiam, dein Borussiam Regiomontum effusi, et inde mox similiter retrusi Transylvaniae Regiam Aulam sollicitarunt — hi versuti

— Timon 12) Pray 13) már bizonyossá tettek, az Unitaria vallásnak Olasz orvosok által Magyar, és Erdély országokban lött behozásáról, természetesen a' folyás mentében el eredvén, annak kútforrásához vezettettem. Mind a' két Olasz hozzánk Lengyel országból — Lengyel országba Burkus tartománynak Königsberg (Regiomontum) Fővárasából — ide Helvetziai Genevából, és Zürckből (Tigurum) — Genevába pedig Olasz ország Pataviumi várasából kiüzettvén, béköltöztek.

Ha tehát Sztancár, és Blandráta vétkes tévelygésének Patavium volt bölcsője, ha ugyan azon egy Fészekben kiköltödtek, tollászkodtak, onnant repültek ki, az Új Ariána Vallásnak hirlelöji: Ochinus Bernard, Laelius, és Faustus Socinusok, Stancár, Valentinus Gentilis, és Tanítványa Blandráta, tovább a' meg égetett Servet, Petrus Martyr, Joan. Paul. Alciatus, Palaeolo-

---

Itali magno Astu, videlicet per artis Medicae exercendae gratiam, subintrandi viam obtinuerunt. Franciscus ergo Stancarus Medicinae Doctor Regiomonto in Hungariam, inde in Transylvaniam ingressus, primum Claudiopoli spargere coepit impia, et blasphema Dogmata. Anno dein 1557 domicilium in urbe Cibiniensi obtinuit; at cum sancte promiserit se Civibus neque gravem, nec ullius seductionis per nova Dogmata Auctorem futurum, attamen pluribus ad se pellectis Doctrinam suam publice professus est, urbe ejectus denuo Claudiopolim revertitur — verum iterum ejectus Bistricium demigrat, vitam arte Medica, et Stipendio militari, Castra secutus, sustentando etc.

12) Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum Claudiop. 1764. fol. p. 188. In comperto est Joannis Sigismundi Consiliarios jam ante Annum 1563, adeoque ante Blandratae ingressum Ariana Peste infectos exstitisse.

13) Pray Georgii Hist. Hungariae Budae in 8-vo. Voll. 3. parte tertia pag. 122.

gus 's a' t. józan itélettel méltán következtethetem, hogy a' világ szerte nevezetes Paduai (Patavium) Universitásban ezen Vallásbeli Téveledés 14) tulajdon, és közönséges lévén, annak tanitványi következésképpen legottan tanuló számos Magyarok is azt felvállalván, magokkal Hazájokba által hozták; melly gyanuságomat jeles Hazánkfiai valóságos példájával Dudith András Püspökkel, Forgách Imrével, Samboki Jánossal, Scalich Pállal, Berzeviczy Mártonnal, 's több illyekkel be is bizonyithatván, miért ne vélekedjek Sztaray Mihályról is, mint Pataviumi Tanitványról azonképpen, kit noha mind a' két rendbeli Confession lévő Protestansok hozzájok tartozandónak állítanak: én azonban illyen okokból, hogy ő sehol másutt, mint Pataviumban tanulván a' mint Bod Péter Athenásában bizonyitja, onnant egyenessen Hazájába vissza jött — hogy sem Genevában, sem Vittembergában az újabb tudomány Doctorait hallgatván, még is a' hiveket előbbi vallásoktól félre vonván új Ecclesiákat formált — hogy legkisebb, annál inkább bizonyos nyomdoka nincsen a' Genevai, vagy Augustai Cathechesisre e? oktatta volna híveit — de főképpen mivel Egyházi Gyülekezeteket nem tartván az Egyházi függést, és Kapcsolást nem kivánta, — leginkább pedig Éneklésben helyheztetvén az Isteni tiszteletet, szembetünőképpen a' Valdensisek, és Anabaptisták modjához alkalmaztatta

14) Ki a' mult Századok Litteraria Historiájában, és az Universitások Történeteiben jártas, jól emlékezhet mennyi bajaik valának a' Pápáktól, és Conciliumoktól az úgy nevezett Damnata Propositiókért a' Salmanticai, Párisi, Bononiai 's a' t. Universitásoknak, és így hogy az egyes Universitások a' Tévelygések eredetének szinte úgy székei valának, valamint azoknak közös tanácsokkal megítélői.

Egyházi foglalatosságait, mikép' ezt Pathay Samuel 1647. Esztendőben irtt levelében Lámpénál 562 lapon imigy adja elő: „Illis temporibus qui Autoptae „fuerant primae Reformationis per Michaelem Szta„ray inchoatae in inferiori Barovia (Baranya) „retulerunt hunc fere modum observasse in Re„formandis Ecclesiis: cum praedicare coepisset „primum Psalmos Davidis, quos ille selectiores „elegantissima paraphrasi Vernacula Lingua con„cinnaverat, magna cum devotione, et spirituali „quadam dulcedine praecinebat. Huiusmodi devo„tis cantionibus usque adeo concitavit plebem, „siquidem antehac tale quidpiam nunquam audie„runt, ut copiosa multitudo ex partibus circumja„centibus undique ad ipsum conflueret, ut vix „aliquis ad ipsum accessum nancisci posset." — Végtére mivel alább elő hozandó Melius Péternek II Zápolyához 1570 eszt. irtt levele képest Laskó Baranya Vármegye helysége, hol Sztáray Mihály elsőben reformált, és székét helyheztette valóságossan Unitária Vallásban volt, a' honnant alkalmasint azért hordozóskodott el Gyulára, hogy tanításai vérszemet okozván, amott Békes Vármegyében Kárády Pál Temesvári Unitarius Superintendens' pártfogása alá juthasson: Sztaray Mihályt sem Calvin, sem Luther, hanem Socin követőjének lenni gyanitom; 15) de

15) Socintúl nevezett Eretnekségnek nem annyira születését, mint feltámasztását az Olaszoknak tulajdonítom; mert a' közönséges Anyaszentegyház Története, és Sz. Atyáknak bizonyságai szerint már az Apostolok idejében Christus Urunk személlyéről lévő tévelyedések, és kárhoztatott Vélemények divatban voltak, és az ólta folyvást a' Napkeleten. — A' tizenkettődik században, főképpen a' Keresztesek Vándorlásával, a'mint ez a' bün a' keresztes Vitézeknek is tulajdonitatik, azok onnant Olasz, Francz, és Spanyol Országba által hozatván, és gyökeret vervén többféle

illyen bár józan okoskodással támasztott, azonban a' közönséges Véleménnyel ellenkező itéletemet mind addig, még a' Vallásbeli Reformatiónak közönséges Története nagyobb tökéletességre, és világosságra nem hozatik, különösen pedig Szárayy Életirása, foglalatossági, és Dogmaji környülállásossan elönkbe nem adattnak, mint igazat vitatni nem kivánom.

A' Pécsi Ecclesiának nem csak Egyházi Papja Válaszúti György, de számos Tagjai is átaljában Sz. Háromság tagadók valának, és azért Tolnaiakkal a' Hit ágazatiban nem tsak meg nem egyeztek: de a' Vallás ellenkezése miatt történhető hatalmaskodásoktól is féltek, és egymástól irtóztak, a' mint ez Válaszúti György Pécsi Predikátornak eredeti kézirásában fentartatott tiszta, ékes magyarsággal irtt munkájából kitetszik; mellyből, mint a' Pécsi elenyészett Unitária Ecclesiának ne talantán egyetlen egy fentartatott Emlékéből néhány, csak egyedül Történeti esméreteket közre botsátani, és ezen Nemzeti ritkaságot megesmértetni kivánván Czim-

---

Eretnekségek neve alatt kisarjadoztak. Olasz Országban leginkább eláradtak Socinnal hasonló gondolatú Lombardisták Majlandnak környékében, mellyeken bátor az erőszak gyakran hatalmaskodott: de vélemennyek, kivált a' Piemonti hegyek közé távozottaknak tovább is alattomban fentartatván, hihető hogy ezen tévelygés közülök valaki által Pataviumi Universitásnak Tanulói között, vagy ne talántán Cathedrájáról is, hirdettetett.

Baranyára nézve mindenkor különös lészen, hogy Magyar Országban az Új Arianismus e' tájon előszer hirdettetett, ahol szomszédságában Singidunumban (Belgrádban) Chr. szül. után 368 esztendőben az első Arianus Egyházi Gyülekezet is már tartatott, és a' melly vidéknek Határait Tizenharmadik, és Tizennegyedik Századokban az Agarenus, és Patarenus Eretnekek környékezték.

jét, Ajánlólevelét — ezen Pécsi Vallásbeli Disputatióra adott alkalmatosságot — és Tudós Skaricza Máthénak Pécsre jövetele okait, mellyek az Egyházi Historiának bövebb Tanúságára bizonyosan szolgálnak, Válaszúti György saját szavaival elöadom:

„Az Pétsi Kereztien Rendnek, méltatlan Prédikátorának Válazúti Gieorginek Scaricza Matheval, az Kewieknec twzteletes és bwczwletes Praedikátorával, Pétsen valo bezelgetesec, az egi Igaz Isten feleol, ees az Názarethi Jesus Christus feleol igaz oka és rendi:

Anno Domini CIↃ IↃ LXXXIIX die 29. et 30 Augusti.

Georgius Valazúti ad Lectorem.

„Valameli helire, ees valami nemw rendbeli embereknek kezihez iut, és érend az én irásom, Zerelmes ees tiztelendeo Uraim, ne ugy fogja intem az Istennek zerelmiért, és lelkinek üdveozségéert, mintha patvarral és alnokságval iratott volna avagi cziak magunk itéletibeol találtatott ees gondoltatott dolog volna, hanem mint igaznak igazát; mert miképen hogi házunknál Isten poroncziolatiabol meg tanoltuk hogi bün legien az hazugság, azonképen házunk kwvwl is hazugságot terjezteni, ees irni bwnnek hizem ees vallom. Tavol legien azért een teolem hogy tehetségem, ees akaratom zerint Máthe Uramval való bezélgetésemhez eoteod napig meli keozeottiönk leott cziak egy beotewt is tegiek thiztességemnek keresésiert: Vagi elvegiek gialazatianak terieztésiért; mert Istenemet zolitom bizoniságiol hogi miképen magam zólásomnak rendit, ha mindegi punctig ezemben iutna is, ugy irnám meg az mint volt, azonképen az eo kegielme feleletit, ees kerdésit ha mind egi egich ezem-

ben iutna is, ugi irnám meg, sem teobvel, sem kevesebvel az mint volt.

„Nem mondhatom azért ezt hogi vagi az eo kegielme bezediben vagi az magamében el ne hadgiak, ees el ne feleicziek az én irásonmak rendibeol, mert az lehetetlen dolog, hogi én mind egi zóig meg irhassam, hanem ezt mondom, hogi tehetségem zerint sem teobbet sem kevesebbet nem akarok irnom azokban, valamik az eoteod napig való bezélgetéswnkben ezemben iutnak, ées az igaz dologhoz illendeok.

„Adom azért ezeket ki, nem valameli félnek vagi gialázatiára, vagi fel magaztalására; hanem hogi az kereztiének igazat kétes keozeott tehessenek, ees az mi iobb rolla gondolkodván lelkeknek wdveozségére keovethessék, ees megtarthassák. Az mi nemw indulatbol lelki wsméretbeol azért én ezeket irtam, és kiadtam kegielmetek is ugi olvassa, kit ha czielekeztek igaz birók lévén kárát tudom nem valiátok. Valete.

„Ezt pedig hogi igaz fundamentommal kiadhassam imez rendet tartom irásomban:

1. Az Máthé Uram ide ieovetelinek indulatiát irom megh.

2. Pétsen leott bezélgetéswnknek, végezéswnknek módját irom megh.

3. Praedikálásának ees abból való kerdezkedésinknek rendit irom megh.

4. Minden bizoniság tételire való feleletemet melieket eleo hozott az Fiu Istennek megh ereositésére irom megh.

5. Az mi Vallásionknak reovideden való summaját, meli vagion az egi Isten feleol, az Izraelnek Istenéreol, és az megh fezitettett, megh eoletett, el temettetett, és fel tamaztatott Nazarethi Jsus Christus feleol adom ki.

Az elseoreol.

„Ez hozzánk valo ieovetelre miképen leott legien Mathe Uramnak indulatja, ezekbeol meghitélhetd. Hogi ez 1588. esztendeoben az mi Városunkból Petsiröl eginehani polgárok némeliek kereskedésnek okáért, némeliek egieb zwkségekert indulának, hogi az Feoldvári sokadalomra Zent Peter napiára iuthassanak; és mikor Tholnára iutottanak volna eleobbeni wsmeretségekért zállottanak be Kwrtheosi Jánoshoz, kinek mikor nehéz kedvét látták volna ez mi feleink, ees okáról ertekeztenek, az megh jelenté, hogi az Praedikátorok Deczi Gáspárnak tilalma volna az oka, ki eokeot ellenzené ebben, hogi Petsiekkel se ennének, se innának. De azon keozben tanácziúl adia az mieinknek az ieovendeo teobb háboruságoknak eltavoztatásáért, hogi mennenek Gáspár Uramhoz, és intenék arra hogi vagi eo menne Pétsé, vagi az Pétsiek hoznának Tholnára Praedikátoriokat, az keözségnek háboruságának lezálitásáért, és az tudományban való velekedéseknek megh igazitásáért. Ezt mikor az mieink iovallották volna, engedének az intésnek, ees nevezetzerint házához mennek imez Zeméliek: Magasi János, Mihali István, Szabó András, Ferentzi Deák, Bernard Deák, Sziücz Adrás, Georgi Deák és Kys Ferenczi Deák, és mikoron Gáspár Uram látta volna wkeot, teobb bezédek után hozza ieovéseoknek okát akara megh tudni, erre azért igi kezdették el beszédeket. Ezért ieottwnk Kegielmedhez, hogi okát érthesswk megh ennek mi legien, hogi mikor az Tholnaiak mi hozzánk ieonek, még az kwsebbeknek is tizthességvel vagiunk, mikor pedig mi ide ieovwnk még az zallástól is tilalmaztatunk, nem hogi valaki tizthességvel akarna len-

ni. Erre Gáspár Uram igi felelt: hát még is nem tudiátoke úgi mond az okát? ennek oka ez, mert az Christus Urunk eoreokké valoságát, és Istenségét megh tagadtátok. Erre az mieink felelni nem akarnak, hanem cziak erre intik hogi ha ez az igaz, ieoieon Pétsé, ees az mi Praedikarunkot gieozd megh, ees ha Zent Irásból megh gieozettetik, teobbé mi kenieret neki nem niuitunk, ees igi hozzád ieovén veled egiesek lezwnk. Ha pedig oda nem ieoheczi, ottan legien io modia, ees mi ide ketelenitiwk eot ieoni. Erre eo ezt felelte: hogi azt megh késérteni hazontalan dologh, mert az tw Praedikátorotok is az eö vallásában megh ereoseodeott, én is az eniemben. Ees azért semmi képen egink az másiknak nem engedhetne. Eö is azért ide bár ne ieoieon, én sem megiek oda. Ez zóra Miháli István ismét zóll, eziben iuttativán eleobbeni fogadását, és igéretit, és keri hogi abban egiebet ne czielekednék, mert eo miatta tartatott volna lelki wsmerete enni wdeoteol fogva való keotélben, ki w neki immár sokzor fogadta volna hogi Pétsé ieonne, ees Gwrgiel egineháni napig bezelgetne cziendességvel és zilidségvel: de ennek sem engedett, hanem Feoldvárra hallaztotta válaz adását, ott úgi mond teobb Uraim is leznek, és megh látiuk mit kell czielekednwnk. Ezzel eleole az mi feleink ki ieovén utokban elindulnak, és zándékok zerént Feoldvára iutnak, hova Gáspár Uram is igérete zerint fel megien. Ees hozzáiok menvén ott is a' mi feleink emlékeztetik az Praedikátorokat Gáspár Uram zavára, és az Pétsi keozeonségnek kevánságára, kik keozeott mikor Scaricza Mathé Uram is volna, felel nekik, ees eleozeor is iovalia kivánságokat, ees igéretet tézen az Petsé való ieovetelek feleol, de miert hogi úgi mond nekwnk is vadnak Polgárink, kik nekwnk is kenieret adnak, nem illendeo azok nélkwl indulatot

dulatot tenniönk, hanem elcikben terieztvén ez kegielmetek kivánságát valamit tanácziolnak abba iarunk el, ees kegielmeteknek Level által megh is izeniwk ha kelliene várnotok, avagy mem: ees minemw okkal engedhesswnk kivánságtoknak, jobb is minekwnk oda menniwnk, hogi sem mint eok ieonének mihozzánk, miért hogi keoztetek leott az botránkozás, meli miatt nem tagadhatiuk is, inkább nem gieoleolnénk, a' mit czielekedett keoztwnk az Tudománnak megváltoztatása.

Ez Válaz megh lévén, várakozásban voltunk feleolcok mind zent Margith Azzoni napig, meliben Pelérden ió Sokadalom esik: vélvén azt hogi az Kereskedes nepekkel vagi egiwtt ieonének, vagi Leveleket kwldenék: de mindenekben megh czialatánk, cziak hogi ez keozben eggink Praedikátor társoknak hozzánk való fordulásában feleotte igen minden hozzánk tartozó halgatókkal meg eorvendeozteténk. Mert imé mikor Miháli István zent Margith azzoni eleott való hétben házához iutott volna, ayianla magát Bereki András — — — ki ez előtt az Tholnaiaknak volt telies kilentz esztendeig való Praedikátorok Deczi Gáspárnak segiteo társa, hát ime vele hozzánk ieott, kit mikoron láttam volna ennivel eoreomesben ragadék, ees ápolással keozeonték, mennivel tudtam az hozzám való akaratiát, ees hozzánk való zerelmit, kivel énnekem telies fársánghnakwdeiteol fogva mind eddig folit volt Levelem, ees Barátságom, vélvén azt, hogi immár allhatatos lézen, ees az eleott való czielekedetinek utiát teobbé nem keovetneie, melivel nagi zeep bezédwnket ees telies 13. napig velwnk lévén maga feleol ió, ees eoreokké való reménséget geriezte, ennivel inkább ebben ereoseodvén, mert immár az eonneon maga tulaidon eoczit az eleot keozwnkben mesterségre ereztette vala Stephanus

„Berekiust, hogi w az mi niaiunkat mind eoczivel egietemben holtigh való zolgálatual megh eorvendeztesse, az egi igaz Istennek nevinek praedikálásaval, ees az Nazárethi Jesus Christusnak wsmeretével. Ugian ebben eoreokitett vala ezzel is, hogi az mi Várasunknak Feieit eleo zóllitata, ees azoknak hallatára az gwlekezetben hwtwnkreol vallást tett vala Zent Margith Azzoni nap estén, ees azzal biztatott vala, hogi ha mi mind el állanánk arról is, de eo bizoni soha azt az tudománit ha megh kellene érette halni is, megh nem másolná; seot ha Válazúti Georgi w maga ellenem támadna is érette, nekie sem hinnék, seot minden tehetségem zerint ellene állanék. De az mint halliuk cziak kis Azzoni hauának tizen egied napiáig tartott ez az nagi fogadás, igiret, ees vitézkedés, mégh tudni illik Tholnára nem iutott, de haza éruén kwleomben praedikállott, az w giwlekezetit uiobban megh keouette siriván, ees peczietes leuelét az Háromsághban való megh maradásáért eoreok fogadás zerint aiánlotta. Melinek ha ugi vagion dolga az mint hallom, iobb leot volna régen az eleot megh halnia, hogi sem magát igi minden részreol megh cziufoltassa, ees elevenwl magát feoldben temesse. Kireol én sok ió irásit adhatnám eleo, de nem adom ideigh, ne láttassék én általam bozú állásom; hanem hagiom az éleo igaz Istenre, ees kérem hogi mind addigh kergesse, migh igaz poenitentia tartással w Feolségét megh keovethesse, ees lelkiuel egietemben el ne vezhessen.

„Erreol teobbet nem irok mostan, ees ne talán ezt is nem ielentettem volna feleole, ha az Máthe Uramnak keozwnkben valo ieovésinek okárúl nem kellett volna emlékeznem: de miért hogi elseo okát immár megh értethwk az keosséghnek

inditásából lenni, zwgségh hogi második okát is ieovetelinek zámlálliam.

„Mikor az Uraim kereskedéseknek útiából haza mihozzánk tértenek volna, ees megh ielentettek mint iártanak mind Deczi Gáspár Uramual, mind Feoldvárat Scaricza Máthé Uramual, ees miképpen teottenek igiretet az hozzánk való ieouetelreol, várakozásban itéleok hogi lennénk zent Margith azzoni napigh, ees akkoron megh teczenék vagi leueleokbeol, vagi izeneteokbeol mi volna zándékok, meliet megh halluán mw is zabadon gondolkodhatnánk mit kellene czielekedniewnk, ees mi nemw keotés alatt kellene azt az dolgot mozgatnunk feoképpen illien félelmes ideoben. De mikor mi ezen várakoznánk ime keozwnkben ére zent Margith azzoni nap eleot való hétben Bereki András, ki feleol oda fel emlékezém, ees mikoron sok ereos bezédekvel, ees keozeonséges vallástételekvel (az egi Attia Istenreol, ees az Nazaréthi Jesusról meliet czielekedék mind Polgári Rendek eleot, mid az mineon Zeméliünk eleot) keozwnkben aijánlotta volna magát, ezen valo eoreomwnkben ionak itéleok, hogi keozeonséghnek leuelie bocziátassék az Tholnaiak keozé minden féle békességnek zerzésinek okáért, meliben talám ezt is czielekedhetneok, hogi Bereki Andrást az Tholnaiak keozwl békességvel minden hozzá tartozókkal egietemben ki vehetneok: az mi leg nagiobb, megh is confirmálhatnók az keozeottwnk való megh maradásban annival inkább, ha keozeottwnk való zó bezédet ees diputálást hallhatná; ebben való eleomenetelre azért az mi Városbéli biráink, polgaiink ió reménségh alatt illien leuelet irának, kit bwtw zerint ió bizoniságért im megh irok.

„Az egiedwl igaz, hatalmas, rettenetes itéletw beolczi, egiedwl keonieorwleo ees mindenható

Istentwl, az mi Urunk Jesus Christusunknak dwczieoséghes zent Attiától, ees Istenétwl kegielmet, ees békességet kivánunk kegielmeteknek.

„Nemes ees bwczwletes Uraink mindeneknek eleotte híuk mi bizonisághúl az eleo Istent, kinek zolgáinak ees népei keozwl valóknak mw is ez niomorult világhban valiuk magunkat ees tartiuk, hogi minden mi wgiekezetwnkben, iárással keléssel való dolgainkban ugi wgiekeztwk, ereolkeodtwk magunkat viselni, ees hordozni, hogi senkinek buára, tiztességének kárára ne lennénk, ees élnénk; feoképen kegielmeteknek, ugi mint kik eleitwl foghuán még Atiáinknak is baráti, ees ió akaró zomzédi voltatok, meli mw életünknek ees barátságos czielekedetwnknek ha egiébb ieovedelmét nem várhattuk is, de mégh is ezt gondoltuk beleole, hogi kegielmetek is megh tekintvén ióra való indulatinkot, hasonló tiztességhvel, ees barátságos zomzédsághvel minkeot is meg eorvendeztetne kegielmetek: de látuán immár minden mi várásinknak ees remeniséghinknek némelliek miatt elesését, nem twrhettwk hogi kegielmeteknek panazzal az mi raitunk leot gialázatot ne bezélleneok: Elséo ees feo ok ebben ez, mert hwtwnknek igaz rendiért nem cziak Várasotokban neveztet ünk teoletek Istentelenek, ees Eretnekek, hanem mégh Várasunkban is, házunkban, ees honiunkban, kik keozewl leg ees legnehezebben zenvedgiwk az kegielmetek Scholaiából e? Praedikátorától e? a' vagi polgari társaságtok keozwl nagi gialázattal, ees halletlan zidalommal iratott, ees házunkra kwldetett leuelet, meliben hwtwnkeot nem cziak Rutsághnak, nem cziak Pilivának, nem cziak Sepreonek, de ganénak, ees tiztességgel legien monduán szarnak *) irta, ees éktelenwl fechiegte.

*) Illy dísztelen, kivált a' szentebb dolgokban füleket sértő beszédet azon évkorban csupán Nemzetemnek

„Meli éktelenséget hogi mi el ne zenvedgiwnk panaz nélkwl, intetwnk eleozer az eleo Istennek tiszteletitwl, ki feleol mi igaz, ees teokéletes hittel valiuk 's a' t.

„Ezeket azért akartuk kegielmeteknek reouideden eleiben rendelni, hogi megh wsmeriétek hwtwnkeot, ha az Apostoli Credo szerint vagion e? avagy nem. Ees hogi megh itiliétek ha arra az gialázatra ees zidalomra méltók vagiunk e? vagi nem. Mert latiátok mi más Credót nem tartunk hanem az meliet tw is vallotok, ees Apostoli vallásnak hivtok.

„Ezt kévaniuk azért kegielmetekteol megh érteni, ha ilien hitben léveokre legiene szabadsághtok az hatalmas Vraktól, ees Feiedelmekteol, vagij nem: hogij szabadon kergethessetek ees zidalmazhassatok érette. Ha vagion, azt mondiátok: ninczi mit tennwnk, minden raitunk teott bozúságot elkell zenvednwnk, ees twrnwnk; ha pedigh ninczien: miért akartok nielvetékkel raitunk hatalmaskodni, ees miért bocziát Kegielmetek zabola nélkwl mindent ellenwnk való Zidalomra ees hitünknek rutitására. Ha azt mondia kegielmetek hogi hiretek-

---

vétkül ne tulajdonítsa Olvasóm, — méltatlan, és bünös rágalmazója volna az a' Magyarnak, sőt önnön tudatlanságával vádolná magát, ki tudniillik sem azt nem olvasta miképpen bántanak, 's miket míveltek Bernában a' Dominicánus Barátok ezen XVI. Század' kezdetén, — sem nem látta mire vitte még Luthert is a' Sz. Vallás dolgában felgerjedett indulatja széllyel szórt, és repített apróbb munkáinak eredeti kiadásában, mellyeknek czímjeit többnyire illyen bűzzel fertelmes (fában metszett, és kinyomtatott) rajzolatokkal billyegezte; — többiek köztt tekintsen csak azon szidalmazó könyvecskéjének: Das Papstum ist von Teufel gestifftet, kifüggesztett czímrajzolatjára, és el fog iszszonyodni undok képzeletjén.

kel, ees akaratotokkal ninczien: mi azzal nem gondolunk, valaki mit czielekedett, fogiátok teorvénire: azt mi kegielmeteknek ugian megh keozeoniwk, ees megh látia kegielmetek hogi valaki lézen az, gondgiát viseliwk, hogi teobbé Fei, ees Várassa ellen senkinek hwtit megh nem szidalmazza, oli módon megh keresswk az Vraknak ereie, ees igaz teorvenie zerint. Mi azt gondolliuk vala, hogi kegyelmetek gondol valamit efféle keozeonséges háborúnak keovetkezéséreol, azért ielentettwk vala megh Kegielmeteknek az eleottis az kegielmetek tiztességhbeli Polgári társától Nagy Ambrustúl, de megh wsmertwk nilván az után keovetkezett dolgokbol is, hogi nem cziak giermekeknek, ees iffiaknak legien keoztetek zabadsága az bozuságh tételre, ees zidalmazásra, hanem mégh eoregeknek is, kik zállásokat teollwnk gialázatoson tilalmazzák, mint ez el mult napokban is teortént dolgok az mi attiánkfiainak oda fel való utokban, kinek mikor okáról tudakoztanak volna, Praedikátortokra igazítottanak, hogi w tanitotta kemmeteket efféle gazdálkodásra, ees atiafiui zeretetre, kit az egi éleo Isten itilie megh, ha igazán czielekedie, avagij nem.

„Azt halliuk, seot ugian megh tuttuk hogi keore állat benneteket, ees akar állatni, valaki az egi éleo Istennek tiztelete feleol bezédre adgia magát; de mégh ezt nem halhattók, hogi valaki egi nehani záz forint ára marhát ád nekünk (melinek megh vételiben sok zónk, bezédwnk vagion veletek) ki tilalmazta volna, avagij keore állatta volna, melinek nem ugi kellene lenni, ha ugian zintén az w tudományát efféle czielekedetekkel akaria igaznak bizoneittani.

„Erreol az mi Polgár társaink mikor nemw nap az kegielmetek Városában léuén értekeztenek volna zemteol zemben Gáspár Vrunkhoz térvén

wgiekezteñek ieovendeo békességhnek okáért illien dolgot kéuánni : hogi ha w Kegielme az igaz Prophéta, meli prophétálásáért kit mi ha megh nem érthetwnk, zabad minket káromlani, és hwtwnk igasságában rutítani, czielekedné ezt w kegyelme, hogi ieoieon Várasunkban, ees valamigh akaria mind addigh taneiczon, praedikálion, ees ió lelki wsmeretbeol az mi tanitónkkal bezélgessen: avagy ha neki teczenék mi kételeniteneok az mi tanitonkot kegielmetekhez menni, hogi kegielmetek engedelmibeol praedikállianak, taniczanak, ees Gáspár Urunkkal ió rend ees kezességh alatt zollianak, vetekedgienek.

„Erreol azt mondgiuk kegielmeteknek hogi mi zókat zóllottak az mi feleink, kire most is ha kévánsága vagion kegielmeteknek, ees. Gáspár Urunknak arra az dologhra legien módgia, ees bizonial hidgie kemetek most is hogi valamellikét kivánnia kegielmetek megh czielekedgiwk, seot ugian azt mondgiuk, hogi ha Gáspár Vrunk megh mutathattia mi nekünk, hogi az mi Praedikatorinknak tudomannia az melire minket tanitottak Zent irásban ninczien, soha nekik teobbé kenierwnkeot nem niuitiuk; ha pedigh ezt megh nem czielekheti, vagi nem akaria czielekedni, zabad legien kemetek velle, valami nemw tiztességet adnia neki érette, de ezt kéuánniuk hogij teobbé nieluiuel ne rutitsa se Hwtwnkeot, se zemélünkeot. Mert ha reánk nem érheti azt, az mit mond az hatalmas Cziázár teorvenie zerint bizonimegh láttiuk mi okból veott maganak illien nagi Papi méltóságot, hogi régi barátságos Várasunk, ees Várastokbelieket megh háboritson, holot minden tanitásának summaianak kellene lenni, hogij Istent zerettesse veletek, ees felebarátotokot, melliet valaki megh nem czielekszik, nem igaz keresztién az.

„Ez summáia irásunknak; hogi ha mi indulat vagyon kegielmetekben (kit tudunk hogi vagion) az Isteni szeretethez ees az attiafiui zeretetnek megh tartásához, kegielmeteket keriwk mint zerelmes Vrainkot ees zomzédinkot, kemetek wgiekezzék le zállittani az keozeottwnk való háboruságot, ees ne engedgie kegielmetek tovább menni az giwleolkeodést, vessen véget kegielmetek az gialázatos zidalmazásnak ees feneitse megh kegielmetek az kwvwl iáró keleo ifiuságot, hogi az háborusághnak minden ok adása kiteoreoltessék mi keozwllwnk, ees az zerint épittessék. Ezt, Isten w Z. Felsége láttia zwvwnkeot, ió lelki wsmeretbeol ees akaratbol irtuk kegielmeteknek; ees keriwk kegielmeteket, hogi gonoz néuen ne vegie kegielmetek, hanem minden ióra való magiarázattal; mert mi ha háboruságot zeretnénk volt okunk reá, de addigh migh kegielmeteknek panazunkat terieszthettwk, nem akartunk semmit mozdulni: Ees ha kegielmetekben az zeretetre való indulatot látandgiuk, minden raitunk leot gialázatokrol el feletkezwnk, ees soha mégh giermekteknek is bwn gianánt megh nem emlitiwk, kegielmetekteol ezekre minden ió válazt várunk, ugian ezen emberwnk által, ees az hatalmas Isten poroncziolattia zerint való egieswlést, ees zeretetnek keoztwnk nevekedését kéuánniuk. Az eleo Isten megh áldgia, ees tarczia kegielmeteket kiczinteol foghua nagighlan. Keolt Pétsen 15. July 1588. Pétsi Feo biró Kis Farkas. Polgár Mester Zabó Gergeli az w iámbor tanacziáual egietemben.

„Ez megh iratot leuél kit eloluasál volt az mi Városunkból kiadatva az Tholnay tanaczinak, mind az Isten tiztességének megh adására, mind az keozeonséges tiztességhnek, ees békeséghnek megh zerzésire. Melire mit feleltenek légien, Varas petséti alatt adatot leuelekben, az Tholnay Vraim, im azt is bwtw szerint megh irom.

„Az Atia mindenható Vr Istentül, ees az w eoreokké való régi zwleot fiatúl, az Jesus Christustúl az Zent lélekkel egietemben kiuánunk kegielmeteknek egésséget, lelki testi békességet ees az eoreok életet.

„Megh adák mi nekwnk tiztelendeo Vraink az w kegielmetek leuelit, meliben megh érteok kegielmeteknek zwuiben való fel indulását, ees abbol való kévánságát is, melliekre akarnók ha zinte ugi felelhetnénk az mint az kegielmetek levelének rendi kéuánnia. Mind az altal ha minden czikkelire megh nem felelhetwnk, azt kemetek valami gonoz véghre ne magiarázza, hanem inkáb az kemeteknek teollwnk el sietésének tulaidonitsa, Eleozer pedigh, holot kemetek maga feleol illien vallást tézen, hogij eleiteol foghua azon wgiekeztetek hogij senkinek feoképpen minekwnk bántásunkra ne lennétek miért hogi réghteol foghua wsmeretesek is, barátsagosokis voltunk; ezt kegielmetekteol ió néuen vezzwk, ees keozeonniük is kegielmeteknek, mint bizot Vrainknak. Mw is bizoniára az keozeonséges emberi társasághra, ees barátsághos zomzédságos dolgokra nézue soha kegielmeteknek sem kárára, sem gialázattiára nem voltunk, ees ez után sem wgiekezünk lenni, de hogi kemetekhez szinte ollian züvel, ees ió akarattal nem lehetünk, mint egiéb zomzédságinkban lakozó iámbor Várasbeli Vrainkhoz ees atiánkfiaihoz, oka annak az mi hwtwnkteol, ees vallásunktol küleombezeo hüt, melliel magatoktol mind minket, 's mind penigh az teob kerezttién Városokban való atiafiakot elidegenittitek. Azért kegielmetek az mi veletek való ellenkezéswnkeot ne az mi emberteleneségwnknek, hanem annak az tudománnak tulaidonitsátok; meliet az igaz kerestién világhnak bozúságára bebocziatattok; Holot pedigh hwteteokeot, ees Isten feleol való vallástokot

mentitek, ees azt nagi beo beszéddel hozzánk kwldeottétek, mi arra reouideden azt felelliük: valamit kegielmetek vall, az kegielmetek tudgia, de mi attól az egi eoreokké való Istenteol kinek neuiben megh kereztelkettwnk, seot mégh tw is, el nem zakadunk: hanem hizünk az egi Istenben, ki az mindenható Atia, Meninek, feoldnek teremteoie, az mint az Apostoli Credó tanit; hizwnk az Jesus Christusban az Atiának eggietlen egi zwleot fiában, ki Dauidnak maghuából való test zerint, de állandó Isten mind eoreokké, mint az Zent Pál mondgia. Hizwnk az Zent Lélekben, ugian azon Apostoli Credo zerint, ki az Atiának, ees Fiúnak eoreokké való lelke, ki zóllot az Prophétákban, ees Apostolokban, ees ki az mi menniei eoreokségwnknek foglaló zálloga; ha ki pedigh ebbeol az Vallásbol három Istent formál, ees mwnket három Istenüeknek itil, ám eo lássa miczioda lélekkel czielekedi, de mi igi tanultuk, ees igi hizzwk, ez Világhon való igaz Aniazentegiházbeli hiuekkel egietemben, hogi ez nem három Isten, hanem hogi az Atia, az Fu, és az zent Lélek legien az egi eoreokké való bizoni Isten. Érreol miteobbet most nem irhatunk kegielmeteknek, hanem az mi az Scholából irott lëuélre néz, arra azt mondgiuk ió lelki wsmérettel, hogi sem minekwnk, sem Praedikátorunknak arra az zóra az kibeol kegielmetek illien igen fel indult, sokkal inkáb Várasunk Peczéti reá nem vettetet, noha kegielmetek azzalis búsitot bennwnkeot, mind az által ha az eztelen ifiú biztában mint ismereo baráttiának iruán ollian zót eijtet (azkiuel annak is az ió ifiúnak hizelkedni kegielmeteknek nem kellet volna) kegielmetek értelmes emberek léuén egi giermek irásán nem illik, hogi illien igen fel háborodgiék kegielmetek, feoképpen holott mi az kegielmetek, mi Istenwnkre, ees hwtwnkre az ke-

gielmetek rendin való emberekteol sokkal nagiob zidalmakat, ees káromlásokat hallunk, kikreol miuel hogi nem tehetwnk, az bozúállást, ees az bwntetést arra hadgiuk az ki igazat itil; iól tudgiuk hogi zidalommal, ees egi másnak rutitásával ellenkezeö tudománt megh nem gieozhetwnk. Azért ha abban mi vétek esett, minthogi esettis, a' kireol eoteot eléggé megh feddettwk, ees pirongattuk, kegielmetekis azt, az tudatlan ifiuságnak tulaidonitsa. Touábba hogi kegielmetek azon panazolkodnak, hogi házunknál zállást nem adunk, ees veletek egiüt nem ezwnk, kegielmetek ezen ne cziudálkozzék, mert mi az Isten igeibeol eleiteol foghua igi tanultuk, hogi az kik mi keozwnkben úi ees idegen tudománt hoznak, azoknak'ne keozeoniwnk, ees házunkban se fogadgiuk eokeot. Végezetre, holot az mi Praedikátorunkot vetekedésre kéuanniátok, ees abból akariátok velwnk megh utáltatni (hogi ha oda nem megien, ees az tw kegielmetek Praedikátorával megh nem disputál) tehát lássuk mi nemw tiztességet adunk neki érette; erre is azt felelliük, hogi ebbeol mi velwnk semmiképp megh nem utáltathattiátok, 's nem is vezzwk ió néuen kegielmetekteol az w kegielmin teot gialazatokat; mert w mindenkor kész volt, 's mostanis kész volna az igassághnak oltalmazására eleo állani, cziak hogi mi arra ió módot, ees alkalmatosságot találhattunk volna, de illien veszedelmes wdeoben ió mód, ees nagi ok nélkwl efféle vetekedést indítani (meli cziendesen megh nem lehetne az mint kegielmetek gondolta) nem itéllwk illendeonek lenni; mindazáltal ha Isten w Felsége wdeot, ees ió alkalmatosságot mutat nagi, eoreomest kézzek lezwnk az kegielmetek kéuánságának engedni; holot pedigh kegielmetek azon is panazolkodik hogi némelliek keozwllwnk kegielmeteket zidalmazzák, arra azokot nem az mi Praedikáto-

runk tanitotta; az Eretnek nemetis nem mi keolteottwk eleozer kegielmetekre, azért cziak mi reánk igazán nem haraghattok érette. Kiuannók hogi ha kegielmeteknek efféle név bátor ne adatott volna, mert mi az thi kegielmetek gialázattiában nem gieonieorkeodwnk, de mi nem tehetünk rólla ees senki záiát be nem dughattiuk; oztán mw is az kegielmetek rendgiéreol azon neuezettel illettetwnk, kit noha nehezen zenuedwnk, de méghis mindazáltal aztis igaz Istennek itiletire kell hadnunk. Isten éltesse, ees áldgia megh kegielmeteket mind lelki testi aijándékael, ees engedgie w Felsége hogi az igasságh hellién maradhasson, az hamisságh pedigh elromollion. Amen. Iratott Tholnán 27 July 1588. Eotveos Imreh Tolnay Feo biro mind az teob tanaczibeli Vraimmal egietemben.

„Ez válasz adás mikor az Tholnaiaktól megh hozatott volna az Péczieknek, ees Bereki András eziben veotte volna hogi kévánságának nem zolgálna az wgi (mert mind eddigh keozeottwnk Péczien várakozott vala, ees bezélgetésekkel magát aijánlotta vala) mindgiárást tétouázni kezde, ees azt mondani, hogi ezt tudva w megh sem indult volna Tholnáról (abban mit értett legien w maga zwve tudta, de én soha gonoz végre nem tudtam magiarázni; mert annira bizom vala fogadásához, hogi feiemet le mertem volna mellette tenni) kezde azért morgódnie mindgiárást hogi w haza megien, elis mégijen vala cziak gialoghis, olli igen háborodott zwvel leon, de én nem akarám, hanem két forintba fogadék koczit eo neki, kit az Uraim fizetének megh, ees azon bocziátám el illi reménységh alatt, hogi ha maradásának modgiát nem wsmerné, azon koczin cziak w magát vizza hozatná, vagij ha iobbnak itilné, izenne, és teob koczikat kwldenék utánna. Igij azért teollwnk eltáuozuán az olta semmi ió reménységet nem

hallhattam feleole sem izenetet egizernél teobbet nem veottem teolle; mert niluán értettem hogi megh rántotta az zablát, ees minden ió fogadását el forditotta. Ezekbeol ieovendeolem immár az Máthé Uramnak hozzánk való ieovetelit másodzor, tudni illik az leueleknek Gáspár Uramtól hirré adásábúl, ees azután Bereki Andrásnak feleolwnk való bezélgetésébeol, melliet tudom ha gonoz véghre bezéllett volna, hogi mi ugi harczosok volnánk vagi keuéliek, vagi az igasságh ellen tusakodók Máthé Uram keozwnkben nem ieott volna ollian bátorságval, ees minden társbeli bizoniságh nélkwl eo maga Péczen lakó embernek kocziára magát aduán. Nem is czialatot megh az iámbor Urunk feleolwnk való reméniséghben ugi gondolom, mert az melli békességuel ieott, ollian békességhuel ismét hátra bocziátottuk, ees késértettwk. Ezt gondolom másod okát ieovésének hogi leot volna. Immár a' harmad okát im ebbeol itilem.

„Mentek vala keozwllwnk, az az Pétsen lakozó Polgárok keozwl Várasnak zwkségiért Várasnak hagiomanniából hárman azután nem sok napokkal Budára, hol mulatásokban mikor az Kewiek ys ayándékval az Passához érkeztenek volna, ees ezekkel zóban beszédben elegiedtenek volna, véghre egimást kezességwl vezik illien ok alatt, hogi ha bántása nem lenne Pécsen az Praedikátoroknak, tudni illik Scaricza Máthénak, wk rá birnák, hogi el menne Pécsé, seot az Polgárokban is vagi eoteon el mennének véle, ees az keozteok való zó bezédnek halgatói lennének: ees erre mikor a' Pétsiek rendzerint kezeket adták volna, hogi minden bántás nélkwl megh lenne az bezélgetés, ees onnét az megh térés, vizontagh cziak hogi wk is erre adnák magokot kezességh zerint, hogi mikor az mi Praedikatorink kegielmetekhez ieoné-

nek bántások ne lenne: eokis erreol fogadást tettenek, ees igi egiik fél az másikot ió reménséghben hadta Buda alatt. Ezt énnekem hogi haza ieouének megh bezéllék, ees iouallám dolgokot. Nem sok wdeouel azért leon az Máthé Vramnak az dologunk bezéllése után Pétsé ieouése. Mellibeol ha azt mondom hogi harmadik oka legien Máthé Vramnak hozzánk ieovésinek, talám megh nem czialatom, mert lehetetlen hogi w nekiis az w polgári az Buda alat leot bezéllgetéseket az Péczieknek megh nem bezéllették volna; ha megh bezéllették pedigh nem kételkedem hogi innet nem veot volna erre való zwvet, ees bátorságot, hogi keozwnkben ieoni merézellien.

„Négied okának ezt is talám zabad mondanom (de ha vétek vagion gondolatomban, arra bocziánatot kérek) hogi w keozeottieok niluán volt az mi zerelmes attiánkfiának Jázberéni Georginek kimulása, kiteol egéz életiben az Háromságos Vraim tartottanak el annira, hogi én immár itt Baraniában Isten segitségibeol tizenhat eztendeoteol foghua foroghuán, Jázberéninek társaságában soha nem emlékezem arra, hogi valaki ezt kéuánta volna hogi vele bezéllhessen, ees ió okok alat az igasságot véle egietemben visgálhassa, hanem mikor bezélnie kellett, akkoris nagi ereoltetésbeol, ees kételenitésbeol mint az Kozári Giiölésben, és Budai Giiölésben 16) nilván vagion: ennek el estiuel azért ne talám azt itilték, hogij az kik megh maradtunk (távul legien hogi dicziekedésért mondgiam) Isten feleol vagi igazat mondani nem tudunk, vagi az mit tudunkis ki mondani oli em-

16) A' Kozári, és Budai XVI. században tartatott Synatokat a' Ref. Ecclesia Történet írói tudtomra még eddig nem is emlitették, annál inkább azoknak Actáit elő adták.

ber eleot nem merézelneok, ees azért ieot volna az Máthé Vram reánk minden bizoniságh nélkwl, hogi eonneon magais elég volna az mi száijunknak bedugására; de tiztességh legien az mi kegielmes Istenwnknek, ki az eo egi igaz ismèretiuel mwnket megh látogatot, ees az w Zent Fiának az megh feszittetett Jesus Chistusnak wsmeretire vezérlett, hogi miképpen az zegéni Georgi Vramnak életiben velwnk volt, ees segitett, azonképpen mostan is velwnk vagion, ees hizzwk hogi migh egi láb bennwnk iár velünk lézen elannira, hogi nem hadgia megh gialáztatni az eo igasságát, ees kevés seregit nem hadgia ez világhi beolcziek miatt megh zégieniteni. Ehez való biztunkban azért eorvendwnk abban az igassághban, kit ez világh tudatlanul eretnekséghnek mond, ees ez világhi sokaságh ellen való tudománnak, vagi Hitetlenséghnek nevez. Ees azt mondgiuk, hogi valaki kételkedik hogi ez igasságh volna, ieoieon el ees probállia megh, ees tudom azután nem mond Eretneknek, sem Hiteteoknek, mint az Máthé Vramis protestált itt nállunk létében erreol, hogi litterát avagi megh iratott ees niluán való igassághrol tudakoznék keovetwnk. De most erreol teobbet nem zóllok, mert irásunk megh mutattia minden igasságunkat, mikor próbált tudósoknak kezéhez keel, melliet kételenittetwnk ki adni az Máthe Vram ide ieovése miat, kire ha mit irnak, mw is Isten igassága zerint megh akariuk visgálni, és ió lelki wsmeret alatt probálni; de immár zállok az másik rézre, meliben az Máthe Vrammal volt bezélgetésünket irom.

Az Másodikról.

„Mikor Istenek segitségébeol Augustusnak 27 napiára virattam volna zokásunk zerint ebben kezdénk szorgalmatoskodni, miképpen lehessek

zemben Uij Bégwnknek Vaidáiáual ees keozeottwnk való Pápistáknak Papiual egietembe, Istuán Pappal, melli dolgunkban mikor el iártam volna teortének térésem Zabó Andráshoz, kiteol mikor tudakoznám Tholnára leot iárásának zerenczićiéreol, ees Bereki Andrásnak hirereol, ha igaz volnaé az mit feleolle hallottunk, ees mikor az András Pap dolgára nem felelhetett volna Rácziai János deákot zollitá, ees w bizonnial bezélli, hogi irását is hitinek megh tagadása feleol latta volna, seot ugian kijs irta volna levelibeol az háromságh Isten feleol való Vallásának summáiát. Ez megh léuén mondá ugian azon Racziaij, ám mostisieoue egi pap Tholnáról az én koczimon, ió volna megh látnod, ees mikor neuireol kérdettem volna ki légien, felele: Én azt hidgiem hogi Máthé. Ezt haluán mindgiarást gianu kérdéssel kérdem, ha ne talán az Kewi Praedikátor volna, ees mikor azt ereositette volna, mindgiárást kételenitém hazához ieoni Racziait hol zállása vala, ees ki menuén Máthé Uramhoz mesteremmel egietembe Bereki Istuánnal Andrásnak eocziuel tiztességes keozeontésekkel egi mást keozeonteok, ees beszéllgetések után inteok arra, hogi migh ebédi kézülne, addigh szélliel iárással mulatoznánk, ees beszélgetnénk, el is indulánk mind az gazdáual egietemben, ees egi keués ideigh Istuán deák házánál bezélgetuén, kiknél Máthé Uramnak az eleotis volt wsmerete, Racziaij hátra zóllittaték teollwnk boltiához ees barátságos kérésekkel mikor Istuán Uramtól vitetett volna Máthé Uram, hogi az holnapi napon velwnk egietemben w vendégi lenne, engede az kévánságnak, ees ez után ketten magunknak zakaduán kezdénk az magas hegire hágni, melireol Orbán lator nagij uas szegekkel megh zegeztetet hordoban alá hengeritetet vala 1588 esztendeoben, zintén fársanghnak hetiben

Ees minek eleote arra az helire iutottunk volna kertem Máthé Uramat arra, hogi ha az mw Városunknak látásáért enni fáratságot fel veot, hogi ide ieoieon czielekedné ezt is, hogi ez mw kiczin giwlekezetwnkeot praedikállásával megh eorvendeztesse. De eo kegielme erre mind addigh is míghaz hires neues Tettienek kút feihez, ees beoséges forrásához (meli harmincz keet malmot eijel nappal forgathat, kinek alá foliásából Pétsnek hostátia, meli Buda feleol vagion, neueztetik Malmos Sidnak) iutánk, semmit nem felele, hanem cziak bezélgetés keozben ielenti ezt, hogi w neki senki háborúsága, patuarkodása nem kellene, hanem ha akarnók irással (mint Tholnaij Lukáczialis czielekedet, kit végre megh gieozeot, ees megh teritett) keez volna velwnk tusakodni, ees igi kinek volna igassága, megh próbálni; De erre een is keotelezem vala magamat, hogi eennekem is nem kellene senki vizzayonása, ees ugian ereos fogadásokkal batoritám, az Uraim részéröl is, kikreol ezeleot emlékezém, miképpen kezdették volt ez dolgot az Praedikátorok keozeot, hogi semmit ne félne, mert bennwnk afféle lélek nem volna meli titkos gonossághra nielvwnknek fogadása ellen eztekélne, ees gilkos természetü haraghra ingerlene, hanem igazságh zereteo, ees békeségh kéuánó lélek lakozik mw bennwnk eesmw keozoottwnk. Azért az mw kéuánságunknak bizuást engedgien, ees niualiatúl semmit bátor ne féllien. Ezeknek halló bizonsága volt keozeottwnk Stephanus Berekius, mert w is hozzánk eerkezett vala az magas hegien iártunkban. Mikor azért illien, ees teob efféle bezélgetésekkel iutottunk volna az hires kút feoheoz, és abban Máthé Uram megh mosdózott volna, hirtelen mosdásából fel áluán igi kezdé el kérésemre való feleletit: Tiztelendeo Georgij Vram, kegielmed hiuatallia, ees tisztessége ez,

hogi engemet kérij, ees inczi az itt valo praedikállásra, énnekemis mind az een hiuatalom, mind tiztességem azt adgia tennem, hogi az kegielmetek kéuánságát megh ne vessem; de hogi az een czielekedetem nagiob bátorsággal lehessen, ees kegijelmedis, hogi ne láttass the magadtól ez dologhra engemet ingerleni, ezt akarom, hogi bátor az kegielmed fráterribennis ketteo, vagi három ielen lenne, hogi eokis ne vádolhatnának, mért vakmereoségembeol, ees ok nélkwl czielekedtem ez dolgot; kire een igi felelék: Zerelmes Máthé Vram! ha kemednek az kéuánsága, mi nem vagiunk oli Vrak, hogi egi más Zavát megh nem hallgatnók, een ottan izenek, és tudom hogi el nem mulattiák intésemet, oli erkeolczieoket tudom az Vraimnak.

„Een azért w teolleok el váluán ebéd után mindgiárást az Várasbeli Polgároknak eleit eleo zóllituán Máthé Vramhoz uellek egietemben ismét menék, kik tiztességesen keozeontvén azt mondák: Tiztelendeo Máthé Vram emlékezhetik kegielmed reaia minemw kéuánságunk, ees kérésünk leot vala Kegielmetek eleot Feoldvárat az ide ieovetel feleol, ees noha Gáspár Vrunkot feoképpen az Tholnay Praedikátort kemetekkel egietemben ieoni vártuk, de holott cziak kemedet ieotnek lattiuk, ezennis eorwlwnk. ees igen keozeonniwk, hogi kegielmed az igiretit megh telliesitette; értiwk eztis Praedikátor Vrunknak szavából, hogi kegielmednek volna valami tartózása, ees félelme keozeottwnk, de azt mondiuk kegielmednek azon tiztességünkre, ees emberségwnkre, melire az eleottis keoteottwk vala magunkot, hogi kegielmed semmit ne féllien, mert feiwnkkigh, ees marhánkigh fogadiuk kegielmeduek hogi senkiteol semmi bántása kegielmednek nem lézen, sem Teoreokteol, sem Magiartól, és semmiféle emberteol.

Bizuást azért czielekedgiék kegielmed, ees semmi tartózása kegielmednek ne legien; mert kegielmednek senkivel teobnek bezéde nem lézen, hanem cziak az mw Praedikátorunkkal, kit mw hallgatni akarunk, ees az igassághról értekezni wgiekezwnk.

„M. S. Jóllehet tiztelendeo Vram een mostan senkiteol nem válaztattam, sem bocziatottnem vagiok ez véghre, az mire kegielmetek int engemet mind az Georgi Vrammal egietembe, hanem eén cziak Feold, eés Várast látni ieottem kegielmetek keozee. De miért hogi látom az kegielmetek ió szándékát, ees hallom kéuánságáth nem akarok kegielmetek kéuánságának ellene mondanom holott feoképpen hivatalomis azt kéuánnia, ees magamat értsem eenis efféle mesternek lenni, hogi valahol kéuántatik hwteomreol vallást tegiek, ees kellien tennem. Nem akarok annakokáért az kegielmetek akarattiának ellene mondani cziak hogi ereossége legien az kegielmetek fogadásának, ees ez fogadásáról Istuán Deáknak feoképpen 17) ees Zabó Andrásnak, kik mw felénk giakran iárnak adassék pecziétes leuele, hogi ha mi raitam teorténik vagi marhám kárára, vagi tiztességem ellen való zóo, een is azzal wkeot mindenwt foghassam, ees tartóztathassam: De ez mellet az kéuánságom hogij Georgij Vram most itt létemben eennekem ellenem ne praedikállion, hanem iria megh az praedikaciót, ees felellien megh reáia utánnam azt bocziátuán, mert eenis ugi akarom azon hwteomnek ereit kiadnom, hogij épen bezédemkwuwl ne essék, seot gondolatom, hogi reouid nap kijs

17) Istvánt helybeli Romai Catholicus Papot értí Skaricza, István Deák neve alatt, kit akkori Plebánusnak bizonyit, tőlem előhozott levele, mellyet a' Római Pápához 1581. esztendőben küldött.

bocziattassék niomás 18) zerint valamit een kegielmetek keozeot akarok hwteomreol Zóllanom ees tanitanom.,

„G. V. Zerelmes Máthé Vram, ha kegielmed az én bezédemben kételkedik, im hallia kegielmed mostis, mint az eleot fogadásokot, ees igireteket, biztatásokot, minden félelem nélkwl szollion azért, eés tanitson kegielmed, mert véllek egietemben eénis feiemigh keoteom magamot, hogi kegielmednek bántása nem lézen. Miert hogi énnekemis ninczi arra termézetem, hogi efféle dolgot Teoreokkel fogiak, ees Teoreokkel igazittassak, hanem az mi ereonk Isten bezédibeol légien, ees minden Zoónk bezédünk onnath bizonittassék: De ez mellet az kegielmed kéuánságára azt mondom, hogi ám legien ugi az mint kegielmed akarta, eén bátor ne praedikálliak az kegielmed tanitása uthán, de hogi niluábban mind az kegielmed tanitásának rendi megh legijék, mind az enimnek: egi neháni kérdéseket tezek kegielmedteol, ees az megh léuén kiieohetwnk az Templomból.

„M. S. Nem akarok een háborusághra okot adni, ees oli dologhban magamot foglalni, melire válaztoth nem vagiok, hanem az minthmondom, ird megh, eés eén teollem itt ne kérdezkedgiel, hanem az feleleteket kwld utánnam. Een is arra megh felelek, ees igi vigiwk eleo akaratunkot.

„G. V. Megh bocziasson kegielmed zereteo Máthé Vram, hizem láttia kegielmed az kéréseket, ees hallia fogadásokot, hogi semmi háborúságod nem lézen az keoztwnk való zoóból, bezéd-beol. Nem illendeo azért az kegielmed kéuánsága ehez az dologhoz, hogi eképpen mwnket téueligeokeot tanitani akar kegielmed, eés azon-

18) Az az kinyomtattassék.

keozben azt sem akarod, hogi praedikálliak ellened, azt sem hogi kérdést tegiek: meli az kegielmed méltóságának ellene lenne; mert ez országot, eés egiéb tartomániokot által folta az kegielmed hire neue, 19) ees azt mondom hogi mindniáion sem tehetneok mi, kik itt tanitók vagiunk azt, az kit kegielmed: hogij leketne azért hogi tanusághnak okáért eén kegielmedet az praedikátio után kérdéssel megh netalálnám. Annak felette eén hozzám sem lenne az az halgatás illendeo; mert azt mondhatnák, hogi szemetek, ees fwletek kwuwl igen praedikállok ellenetek: de ielen létetekben megh némúlok. Eggik rézre is azért nem lenne az kéuánságh illendeo.

„M. S. Nem lehetne az az dologh háboruságh nélkwl, ees ugi az mwdolgunk végh nélkwl lenne.

„G. V. Ha semmiképpen erre magad adni nem akarod, ezt czielekedgied Zereteo Máthé Vram, hogi végi papirossat eleo, ees irij tudómániod feleol anniat, az meniet akarz, eés azt eén nálam hagiván menni dolgodra een is találok papirossat, melire az feleletet iriam, eés utánnad kwldgiem. 's a' t."

Illy becses, és ritka kéziratnak eddig elő adott kivonása nemcsak ékes tiszta magyarságával gyönyörködtet, azon édes örömet gerjesztvén bennünk, hogy még a' pogány Törökök dühös birodalma alattis, olly szeplőtelenül hagyatott Magyar nyelvünk, és fentartatott Nemzetiségünk: — hogy a' Hitval. lásnak akár buzgóbb előmozdítására, akár pedig

19) Nagy dicsőségére szolgál ez Skaricza Mathénak, ki önnön Ellenkezőjétől, és Vallásbeli vetekedő Társától, olly annyira magasztaltatott, hogy jeles Tudománya és Vallásbeli Buzgósága nem csak Hazánkat, de minden vidék Tartományokat által folyta.

vétkes elámítására a' Nemzeti Nyelv egyéb idegeneknél mindenkor legsikeresebb eszköz volt, és légyen.

De tagadhatatlan tanú bizonyságotis nyújt arra, hogy Pécsett és annak Vidékén nemcsak az egyes személyek, vagy Egyházi Pásztorok, a' mint eddig hibásan vélekedtünk, de egész Ecclesiákis Sz. Háromság Tagadók (Socinianusok, Unitariusok, vagy is közönségesen nevezett Új Arianusok) valának. Pécs Városa Elöljáróinak, és közönségének a' Város pecsétje alatt Tolnaiakhoz küldött levele, abban az egész Confessiójok elöszámlálása (mellyet én gyengébbek botránkozása elmellözéséért kinyomtatni szántszándékkal elmulasztottam,) nem különben — a' Pécsi Török Bég Vajdájának — a' Catholicus Plebánus Istvánnak, — és több rendbéli Polgároknak Skaricza Máthé Kevi Reformatus Predikátorral egynéhány napig tartott vetekedésen volt jelen létek, és más tudós személyeknek, mint Bereki Andrásnak a' Tolnai Ecclesiából magokhoz volt kapcsolása, ezt tagadhatatlanúl igaznak bizonyítják.

Jól tudom azonban bár illyen Ecclesiáknak, vagyis törvényesebben mondván Gyülekezeteknek volt létek tagadhatatlan: mégis azért azoknak sem Ecclesiai sem Törvényes existentiájokat épen nem állithatom; mert a' polgári hatalom pártfogása alatt Magyar országban egy Valláshelí Gyülekezetetis tudtomra nem tartottak, és így Egyházi (Canonica) Ecclesiát nemis formálhattak — Hazánk Törvényeiben pedig, ámbár szorgalmatosan visgálódtam, sem Név szerint lévő említésekre sem kitiltá sokra találhattam. Vannak mindazonáltal tekintetre méltó jelenségeim arra, hogy az Anabaptisták neve alatt 1548 esztendőtől egész 1602 esztendő 12 dik Artikulusáig számosan hozott Törvények alatt az Unitáriusok, az az a'

Sz. Háromság Tagadók is értetnek, és valamint a' 'Sidók, szinte úgy az Anabaptisták Toleráltattaknak jelentetnek emlitett Törvénynek ezen szavai által: „Statuendum censent Regnico„lae ut in Insurrectionibus Judaei etiam, et Ana„baptistae donec in Regno tolerati fuerint „loco militum ab ipsis provenire debentium in „pecunia per Comitatus conscientiose taxentur." és az 1578 esztendei Törvény 2 czikkelye képest „Judaei et Anabaptistae ut quo citius emigrent adsolvendam Dicam et alia onera subeunda in duplo cogantur" rendeltetik, mert közönséges Véleményel ugy mint Christus Urunk Istenségének Tagadói egyaránt Pogányoknak 's azért a' Keresztényektől számkivetteteknek, és tiltottaknak tartattak: a' mint ez a' Reformáta Vallás Ministerei és Seniorai Esküvéseinek szavaival: „Omnibus „corruptelis, signanter Francisci Davidis, „et Anabaptistarum Heresibus pro virili „meo contradicam" bizonyítatik. Lampe 725 lapon.

A' Magyar Reformáta Ecclesia, mellynek kebeléből elszakadtak, 's tévelyedtek, előbb nagy Érdemü Tudós Papjai által őket viszsza téríteni igyekezék, de a' kéméllésnek gyümölcsét nem látván, szinte úgy Magyar Országban, mint Erdélyben tartatott Egyházi Gyülekezetekben Vallásoknak Ágazatait egyről egyig fontolóra vévén, hibásnak, és vétkesnek köz megegyezéssel itélte, 's kárhoztatta: azért nem csak önnön Egyházi hatalmával az Ecclesiából kizárta; de e' felett a' polgári hatalom pártfogása mellett erőszakkal is — ha ez különben nem lehetne — eltiltatni, sőt egészen kiirtatni kivánta. Ezen Zsinatoknak nevezetes Actái fentartását csupán, és egyedül néhai Tudós Szilágyi István Bényaminnak Sáros Pataki Professornak, és Tolcsvai Praedikátornak köszönjük, ki azokat Melius Péter irásival, kész vesze-

delemnek torkából kirántván Ember Pállal közlötte, ő pediglen Lámpetól kiadott Reformatió Historiájában 130-dik laptól, egész 263-ik lapig beiktatta.

Genevai Confessio szerint állapítatott Magyar Reformáta Vallásnak három fő Oszlopi: Szegedi István, Melius Péter 20) Szixai Hellopaeus Bálint, különben is Béza Tivadarnak baráti, és levelezői ezen Eretnekség lecsillapítására önnön erejeken felül is törekedtek. Szegedi a' Nagy tekéntetű Bézát, Melius Péter a' tisztelt Vittembergi nagy Theologust Major Györgyöt, külföldnek híres tudósait, és tanitójokat ezen tárgyról szerzendő munkáknak hirdetésére, közre bocsátására megkérték. Magának Szegedinek ritka Munkáját: „Confessio Verae Fidei „de SS. Trinitate contra quorundam „deliramenta, in quibusdam Hungariae Partibus exorta Genevae 1573.' 8-drétben egynehány esztendővel ez előtt említettem a' Tudományos Gyüjteményben: hirlelvén ott Bézának nemzeti Theologusaink iránt magát olly mélyen alázó, a' Magyarokat pedig felmagasztaló kinyilatkoztatását, hogy t. i. Eő a' felvállalandó tárgyban Szegedinek mint Mesternek csak tanítványa leendene.

Melius Péter nemcsak Magyar Országban tartatott Egyházi Gyülésekben, de az Erdé-

20) Béza Telegdi Miklóshoz Genevából 1573. esztendőben írtt levelében így szóll: „Fore confido, ut quamvis „veteranis illis, aeternaque memoria dignissimis „Athletis Domino Szegedino, et Domino Melio mor„te sublatis gravissimum Vulnus Christianae omnes „Ecclesiae in Hungaria acceperint, tamen per Dei „benignitatem succedentibus in illorum labores aliis „— — — cedat tandem mendacium Veritati" 's a' t

Lásd Lámpé 262 lap.

lyiekben is jelen lévén legtüzesebb Athletája miképen Béza nevezi, azaz Bajnoka volt a' Reformata Vallásnak az Unitáriusok ellen tartatott Disputatiókban; bizonyitják ezt Lampe által kiadott Zsinatoknak Actái — több rendbeli közre bocsátott Könyvei, úgymint a' már emlitett Arany Tamással Debreczenben tartott Vetekedése 1561 esztendőben. — Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debreczinam an. 1567. convocatorum de Uno Jah, de Jehova Eloim, sive de Triade etc. — Propositiones de Unitate, et Trinitate in Deo, et de Christi aeterna Generatione. Varadini 1568. — és végre Socinianusoktól Lubieniczky Szaniszló 21) állitása szerint abban lött vádolása, hogy leginkább nekie tulajdonitatnék a' Szent Háromság' Tagadó Égri Lukács Ungvári Prédikátornak, ki a' Kassai Egyházi Gyülekezet Czikkelyeit alá irni nem akarta, Schwendi Lázár Fő Vezér által öt esztendőnél tovább tartó rabságban vettetése, sinlődése, és sanyargatása.

Szixai Hellopaeus Bálint Egervára Predikátora irt egy Tractatust contra Antitrinitarios, és a' Vittembergai Academiának ajánlotta, mellyet Tisztelt Major György híres Theologus ugyan ott 1570-dik eszt. tájban kinyomtatott, és a' mellyre olly mérges feleleteket Dávid Ferencz, Szommer, és több Erdélyi Unitáriusok adának.

---

a) Historia Reformationis Polonicae Freystadii apud Jacobum Ochonium. 1685. in 8-vo pag. 228. E' könyvet Mooshеim Servet Mihály' Életirásában felette ritkának mondja. Azonban nem csak ez, de minden Sociniana Vallásu, vagy csak Socinianusok által is iratott könyvek, mivel többnyire tüzzel emésztettek, felette ritkák. Lubieniczkynek tulajdon neve Wengerszky, a' mikép' a' Lengyelek a' Magyarokat önnön nyelveken nevezik.

Károlyi Péter is N. Váradi Reformatus Prédikátor illy czímü könyvet ada ki: Brevis erudita, et perspicua explicatio Orthodoxae Fidei de Uno Vero Deo Patre, Filio, et Spiritu S. adversus blasphemos Georgii Blandratae, et Francisci Davidis (Transylvanorum Unitariorum) errores. Vittembergae 1571. in 8-vo. Melly miatt Szommer Jánossal, Kolosvári Oskola Rectorával sok vetekedése támadott.

Pásztori buzgóságát még inkább bizonyítja Pesti Universitás Thékájában fentartatott felette ritka illyen czímü munkája: Ez mostanni wizzawonásocról waló kys konwecke. Nyomtatt. Cracoban 1580. Sz. András Havának 4. napján. Mathias Wirzbieth által 16.drétben, mellyel Sarkandi Anna Aszszonyságot az Arianusokhoz által költözött Nagyságos Békes Gáspár Hitvesét saját Hitvallásának állhatatos megtartására erősíti, és az ujdonan feltámasztott Arius Dogmajinak hamis voltáról négy Sommában; az Isten, és Emberi természetnek a' Christus Személyében egyesüléséről — az Urnak Asztaláról — a' keresztségről, és a' Választásról ékes magyarsággal tanítja, hozzá adván zep eekes koniorgéseketis, mellyek azon esztendőben, és formában Cracóban kinyomtattak.

Azon súlyos gond, és szorgalom, mellyel a' Magyar Országi Reformata Vallás Elöljárói a' Sz. Háromság' tagadó véleménynek távoztatására, Híveiknek attól való megörzésére, tiltására, eljártak volt; számtalan Egyházi Gyülekezeteknek rendelésein felül abbólis kitetszik, hogy még Vittembergben tanuló, leginkább Egyházi szolgálatra készülő Ifiak is különös 17. punctumbol álló, és Socin Vallásának ellenmondó Orthodoxa Confessiónak aláírására, 's azon czikkelyeknek megeskü-

vésére kötelezteltek, a' mint ezeket 1596 esztendőre Lampe Historia Ecclesiae Reformatae Könyvében 257. laptol 263-ig előadja. De magok a' Lelki Pásztorok is Hivatalok felvállalásakor, nem külömben Seniorságra lévő emeltetésekkor újdonan illyen értelmű esküvést letennie tartoztak Lámpenak 725 lapja előadása képen, szinte még a' XVII. Század' alkonyodásán is. Nemis ok nélkül vala félelmek, sőt felette szükséges szorgalmok illy sebesen terjedő Eretnekség ellen, mellynek kevés Esztendők alatt Erdélyben annyira szaporodtak Ecclesiáji, hogy az 1578 esztendei Tordai Gyülekezetben már 322 jelenlévő Papokat számláltanak, emlétett Lubieniczky előadása képen.

Gyaníthatjuk tehát sikeres okoknál fogva, sőt inkább megis győződhetünk felebb emlétett bizonyságok szerint, hogy Magyar Országban nem csak egyes személyek, de egész Ecclesiák bár azoknak Canonica azaz Egyházi, annál inkább Törvényes existentiájok nem lehetett, több Esztendők folytában már valóban üzték — bátor többiektől kárhoztatott hitvallásokat, és Isteni szolgálatjokat. Temesvárról, mint az Erdélyi Fejedelemnek birtokában lévő Városról tudjuk, hogy Bethlen Gergely Fő Kapitánjának Udvari Papja Székes-Fejérvári Kárádi Pál, és Alsó M. Országi Superintendens 1579-dik Esztendő tájban Ember Pál, és Bód Péter tudósításaik szerint Sz. Háromság Tagadó volt: következőleg állíthatjuk, hogy annak tanításán lévő Hívek, valamintis az ő Hőse azon Vallásra hajlottak. Ellenkezett ugyan Kárádi Blandrátával, mert Dávid Ferenczel sokkal nagyobb Eretnekségben merült. Ő állítá, és tulajdonítá Dávid Ferencz elárulását Blandratának, ezt tartá fő okának, hogy Dávid Ferencz szinte haláláig Dévai Várnak setét tömlöczében sínlődött. Mind Kárádinak nagy munkával készült, és

Magyarúl irtt Apocalypsis Magyarázatját 1580-dik Esztendőből — mind pediglen ennek rostálását B. P. (Bornemisza Pétertől e? vagy Beregszászi Pétertől) 1580 és 1601. Esztendőkben készült eredeti kézirásokat birom.

Felső Magyar Országban melly igen elterjedett volt Socinnak eretnekes Véleménye, azt emlitett Arany Tamás, és Egri Lukács példáján kivül, Lámpénál sok Egyházi Gyülekezeteknek óvásai és az Ágostai Vallás Egyházi Története elegendőképen bizonyítják.

Duna, és Dráva között bár tagadhatatlan legyen 1588-dik Eszt. tájban a' Pécsi Válaszúti György idejében csak ő alatta már 16 esztendők lefolytában voltaképen meggyökerezett Unitária Ecclesia: vannak azonban egyéb Emlékekis annak bizonyítására, hogy Baranya vidékén Socinnak kárhoztatott Dogmáji sokkal régebben, és szélesebben elterjedtek: bizonyitja ezt az egykori Superintendens Horrhi Melius Péternek II-dik Zápolya János Királyhoz 1570 Esztendőben irtt levele Lámpénák a' 270-dik lapon illyen szavakkal: Certissime persuasi sumus eos (Unitarios) duobus solum Argumentis ex verbo Dei sumptis obmutescere sicut et nunc in Belényes, Békés, Laszkó, et Tolnae convicti sunt. — És 1576 Esztendőben Herczeg Szőlősön Baranya kerületbeli negyven Prédikátorok jelen létiben tartatott Gyülekezet, mellyben azok magokat, és Híveiket a' Hitbeli Ágazatok világosabb előadásával a' Sz. Háromság Tagadók Dogmái ellen 47. Articulusokban nyilván kötelezték, mellyet kétség kivül nem más okból, hanem a' körülöttök terjedő Socin Dogmáinak el nem fogadása, sőt eltiltása miatt cselekedniek kelletett. Ha ezen Egyházi Articulusokat a' Pápai 1577. eszt. nyomtatásból kiadhatta volna Lampe vagy Válaszúti által emlitett Ko-

zári, és Budai Zsinatoknak Actai fentartattak volna, valóban mind az Elöljáró beszéd, mind a' meghivó levél megvilágosította volna okait, és környülállásait ezen Zsinatok szükséges tartásának, és netalántán az Arius hirdetöjitis névszerint tudtunkra adta volna, de kár hogy még a' Herczeg Szöllösi Synodusis csak Rátkai György rongyolt irásiból, és csak fogyatkozottan adathatott ki.

Baranya vidéke immár bizonyosan széke volt a' Sz. Háromságot Tagadó Új Arianusoknak: — fentartott Traditiókból a' Nagy Harsányiak most is emlitik néhai Alvinczi György Arianus Papjokat, kiről igy tudósít Pathay Sámuel 1647. Esztendöbeli Tolnai Senior Lampe 671. lapján: „Tem„pore Heliae Veresmarti Superintendentis H. Szö„lösiensis Capitalis fuit disceptatio, et disputatio „cum Georgio quodam Alvinczi Antitrinitario in „Oppido Nagy Harsán; convictus Haereseos Al„vinczi suspendio muletatus est. Propter cujus „executionem ab immanissimo Christiani Nominis „hoste, lytrum ingens, et gravissimus annuus „census toti huic alias etiam afflictissimae Bara„nyensi Provinciae impositus fuit." — Ha eszmélkedésemben nem csalatkozom, ő lehetett egyike azoknak, kik miatt a' Herczeg — Szölösi Zsinat tartatott.

Czinderi Uraság' Arjánosnak hivatott. Helységéről, mellyet Papánek in Geographica Descriptione I. Cott. Baranyensis Quinque Eccl. 1785. in 4-to 167 lapon hibásan Arnajosnak nyomtatott ki, olly tudósitást tartanak magok a' birtokosok, hogy ezen helység benne lakott Arianusoktól kölcsönözte volt újabb nevezetét, és csak a' XVII. Század' alkonyodtán egyik Pécsi Catholicus Püspöknek személyes oktatása által. térítetett meg a' Római Vallásra.

De a' leghitelesebb irója is Pécsi Megye Történetinek Fő Tiszt. Prépost Koller Jó'sef: Prolegomena Historiae Episcopatus Quinque Ecclesiarum Posonii 1804. 4.drétb. 154 — és 155 lapokon önnön szavaival állításomat imígy erősíti: „Seculo XVI. illico post Mohacsianam Cladem „Lutherani, Calviniani, Ariani universam Di„oecesim adeo inundarunt, ut Religio Catholica „pene oppressa videretur. Vide: Litteras Annis „1536—1549—1581. per me editas 's a' t."

Valóban óhajtott, és szerencsés igyekezettel, és a' mi a' Vallásbeli Tévelygések kiirtásában ritkán történik emberi vérnek nagy kéméllésével elérte kivánt czélját a' Magyar Országi Reformata Ecclesia, mert tudtomra nincs annak példája — Alvinczi Györgyön kivül — Historiánkban, hogy az Unitáriusok közül valakit halállal boszszúltak volna, avagy a' Vallásbeli buzgóságoknak halált szomjuzó kegyetlenségek a' Socinianusok ellen, valakitől, — úgy mint Genevában Servetusnak megégetése Calvinnak Castalio Sebestyéntől — tulajdonított, panaszoltatott, és szemre vettetett volna, akkoron inkább kémélvén azokat kik tölölök elszakadtak hogy sem mint akiktől elpártúltak.

Socinus tiltott Vallásának Hazánkban volt történeteiről levő esméreteimet, és újdonan feltalált Emlékeket, mind azok, kik tudományi visgálódásaikat gyarapítani, és a' Magyar Egyházi történetet tökéletesítetni óhajtják, reménylem sem irtózással, sem idegenséggel nem fogadják tőlem, ki a' Vallás voltában, 's Tudományában épen nem ereszkedvén, 's avatkozván, annak esméretéről semmit, hanem csak Történeti eseteit előadtam: sőt inkább példát, és ösztönt ebben tekinteni, hogy miképpen én a' Genevai Confessión lévő Ecclesiának újonnan feltámasztott Arius kárhozatos véleményének enyészetére, 's eltiltására fordított szorgalmait — ez által

szerzett érdemeit elö adtam, úgy a' Római Catholica Anyaszentegyházat, valamintis az Agostai Confessiót követö Vallásbeliek részirŏl mult három századok folytában Socinnak alattomban ugyan, de hirtelen, és meszsze eláradott Eretneksége ellen vetett hathatós módok — tudományos iparkodások — és polgári intézetek valamellyik jóra, és dicsöségre gerjedö Tudós által elönkbe terjesztessenek, és így azon legtudósabb, és legbuzgóbb Püspökünk' Gróf Battyáni Ignácznak óhajtásaképen az Egyházi Történetnek ezen hézakja bétöltessék, tellyesitessék.

J**.

4.

A' ténta csinálás' tudományos előadása.

Mind a' tudósoknak, mind a' tudatlanoknak, legközönségesebb eszközök ma a' ténta; 's illy mindennapi szert, melly hajdan nagyobb ritkaság lehetett, — majd minden ember tud már ma, jobbat, vagy rosszabbat készitени. De mind a' mellett, hogy készítésén, olly röviden át szoktunk esni, azt tudományosan érteni, és így a' téntával, annak készítésétöl fogva, fogytáig, természetesen, 's következöleg bánni tudni, nagyobb dolog, mint az elöször gondolhatná, ki csak a' dolog végét nézvén annak okaival nem törödik.

Feltévén, hogy a' Tud. Gyüjt. Túdós, de nem chemicus olvasói között is fognának lenni kik a' téntának tövéröl hegyére szeretnének járni: azoknak kedvökért, ennek készitése, és tüneménye theoriáját, a' mennyire a' dolog engedi, közönséges — nem chemicus nyelven, e' következendökben próbálom elö adni:

A' ténta nem egyéb, mint, fekete ír, vagy festék, melly egyedül írásra használtatik. E' szerént hát, mind közönséges, mind különös jegyeinek kell lenni Közönséges az, melly egyéb festékekkel is közös: Különös, melly csak magát, mint írásra való folyamot illeti. — Illy közönséges minőség, a' tökéletes feketeség, tartós szín: különös minőség a' folyóság, hamar száradás, nem nagy rágóság, fényesség, meg nem penészedés.

Jegyzés: Ha ezen különös jegyek nem volnának, bátran lehetne használni a' téntát más fekete festéknek, és más fekete festéket, téntának. De ezt tenni — legalább jó kimenetellel — nem lehet oka csak az, hogy mindeniknek készitésében, csak arra néznek, hogy a' fő czél érettessék el. P. o. a' kalap festék, ha sürü is, jó kalap festéknek, mert annak, a' festéskor, nem olly kis hasadékon kell leszivárogni, mint a' pennáé: de téntának nem jó. — A' jó ténta nem jó kalap festéknek is mert rágós erejü. Mivel nem lehet mindenféle tökéletességet egy csomóba öszveolvasztani, egyik a' másikat, a' természet törvényei szerént kizárván: csak arra czélozunk, hogy a' legszükségesebbek legyenek meg külön külön minden dologban.

A' festékek vagy Élőeszközieк, vagy Ásványiak. Amazok, vagy Növevényi, vagy Állati Országiak. Cochenill, Jummigutta, és sok Plánta nedvek. Ezek vonadékjokkal festenek, melly meg van minden élőeszközös testben, forgácsban, száraz, nyers, fűben, 's a' t. és ettől van a' színe minden testnek. Ez kivonattatván, azaz, a' vele chemice egyesültt idegen testeket tőle eltisztítván, adja a' festéket. De mivel ez nem minden plántákban mennyiségben, és kivált mi-

minöségben van jelen: csak azokat gazdaság haszonra fordítni, mellyekben a' czélhoz képest való szín, és nagy mennyiségben találtatik, —'s ezen füveket nevezik osztán Festőfüveknek.

Az Ásványi festék más módon nyeretetik. Ez nem Elem, hanem valami Értznek savítóval való egyesülete. P. o. Az arany ád sárgás-veres színt; a' Kóbált azt a' rendes kékítőt (Smalt) mellyet a' mosók használnak fejér ruha kékítésre, 's a' t. Melly színek, ha tüzben annak módja szerént megégettetnek, nem csak el nem égnek, hanem üveggé olvadván, örökké tartó színt, és néha mást alkatnak, mint a' millyek az előtt voltak. P. o. Az érintetett Kóbált, üveggé olvadva, a' leggyönyörübb setét rózsa színü üveget alkatja. Illy ásványfestékes az olly barnás kékes, zöldes üveg is, mellyet imitt amott láthatni. Illyennel festenek minden kö, és portzelán edényeket is, mellyeknek tüzállóknak kell lenni.

De ezen eddig említett festékek is, vagy egy, vagy más tzélnak nem felelnek meg; szükség volt hát ezeknek egymással való egyelítésök által, még új, és amazoktól természetökre nézve, egészen külömböző festéket gondolni.

Illyen a' Savnak, valami Értz' Savítagjával való egyesületje, melly, miért, miért nem? — nem egészen magyarázhatni ki — de, állandóúl egy, és bizonyos színt ád, annyira pedig, hogy mihelyt más szín származik a' két Elemnek egyesítéséből, mint vártuk, azonnal bizonyos, hogy nem az a' szer volt kezünkben, mellyet gondoltunk (Mert, meg kell jegyzeni, igen nehéz a' természet' minden termékeit jól esmerni, — csupa ránézésből pedig mindeniket, lehetetlen!.) Az illy két, egymással különös és bizonyos szinü Neutralekat, az elegyítés után egy szerre (az ele-

gyítés pillantában) hozó szereket hivják már Pedzőknek.

Ha a' természetben könnyű móddal, sajtolással, vagy más akármi módon jó állandó fekete nedvet nyerhetnénk: nem volna szükség téntát is mesterségesebb vegyítések által készíteni. De mivel ezen fekete forma nedvek, vagy nem igazi állandó feketék, vagy nem elég folyók, vagy nem elég mennyiségben találtatók (mint a' Ténta hal' fekete nedve): kéntelen az ember, a' mesterség' után eszközölni azt, a' mit a' természet neki készen nem ád.

Ezen mesterséges úton, Pedzől által nyerettetik a' ténta, a' vas Savítagból. És így (ezen tekintetben), a' ténta nem egyéb, mint olly tulajdon Pedzővel öszveköttetett vas, melly ezzel egyesülve, fekete, sót = Neutralet, nemz.

Minthogy pedig, az illy Egyesités (nem keverék, mert ebben nincs eggyé levés, p. o. az iszapos vízben), különös atyafiságon = egymáshoz vonszódáson áll: következik, hogy, az egész téntacsinálás is nem egyéb, mint chemicus munka.

A' ki tehát a' téntacsinálás' módját tudományosan akarja érteni: szükség annak legalább:

I. Az ezen Értekezésben ki nem kerülhetett Mesterszavakat megérteni. Melly hogy annál könnyebben megeshessék: e' következő Betürendben kivánom azokat előadni hogy addig is, mig a' legalkalmatossabbakat, az óhajtott Magyar Tudós Társaság elhatározná, és megállapítná, — a' vagy csak ezen kis Értekezésben, hasznát lehessen venni.

— ag, — eg = — icum. P. o. Vasag = Ferricum, Deuteroxydum Ferri. Teszi ezen szó ragaszték az értzeknek nagyobb grádusú savítódását.

Alap = Basis. A' savnak ellenbe téve. Ehez szokott vonszódni a' Sav.

— any, — eny = — um. P. o. Arany, Rezeny = Aurum, Cuprum. — Ezen szóragaszték, több ezen Betürendben lévő Mesterszókkal együtt, a' Magyar Nyelv' igaz becsülőjétől, 's munkás mivelőjétől, Orvos Doctor, és Chemiae Professor Tekintetes Schuszter János Urtól van; ki becses Nyelvünk eránt való tiszta vonszódásból, az egész Chemia' Mesterszavait, mély belátása szerént kidolgozta. 'S ez nagyobb nyeresége a' Magyar Chemiának, mint első tekintettel gondolhatnók. Teszi, a' németül neveztetett Értzeknek minden savító nélkül való állapatját. Felség Értznek is hívták eddig. 'S mint ragaszték, minden Értzek végén lehet, mint a' Latánban az um. p. o. Arany, Üsteny, Rezeny, Vasany, hogy megválasztassanak a' Savítagoktól, p. o. Vasany a' Vasatstól, mint a' Latánnál a' Ferrum a' Ferrosumtól, Ferricumtól. — Azt a' Chemicusoknak, csak megengedhetik akármelly kemény nyaku Nyelvészek, hogy a' valóban külömböző dolgokat, valóban külömböző nevekkel, és a' meghatározott különségü dolgokat, meghatározott különségü nevekkel jegyezhessék meg. A' Gazdaságban (a' Practicust értem csak), mellyben a' Magyar eddig jártasabb, mint a' Chemiában, szükségesnek tartjuk, az egynek látzó, de azért valóban külömböző, vagy egyből támadtt külön dolgokat, tulajdon névvel jelelni. P. o. A' szőlő tő' termékét így: bimbó, virág egres, szőlő, must, csipős must, seprő, bor, ó bor, — a' téj változásait igy: téjfel, aludt téj, savó, túró, sajt, író, zsenditze vaj, vaj alja 's a' t. miért nem hát az Értzeknek is több bizonyos különségeit, bizonyos nevezetekkel? Mitsoda rö-

viden, fontosan mondhatom ezt el p. o. chemicus nyelven: Az etzet a' Rezenyt nem, a' Rezetset könnyen, a' Rezeget igen könnyen felolvasztja, a' mit külömben illy vesződségesen kellene ki tennem: Mikor a' réz tökéletes tisztaságban van, minden nagyobb, vagy kisebb rozsda nélkül: akkor azt az etzet nem olvasztja fel. De ha az első grádicsban van Savítóval egybekapcsolva, vagy más valami savval már só formába egyesülve: akkor felolvasztja azt. Legkönnyebben felolvasztja pedig akkor, ha a' rézben a' Savítódás a' második fokot is elérte.

Arány = Proportio.

— as, — es = osum. A' Savaknak első gradusú savítódása. p. o. Kénes sav = Acidum Sulfurosum. Az — as — es hát mindég gyengébb savat jelent. p. o. Kénsav = Ac. Sulfuricum, Savítóval egészen kielégített Sav, a' legerősebb úgy neveztetett Vitriol olaj Kénessav = Ac. Sulfurosum, Savítóval ki nem elégíttetett, amannál gyengébb Sav.

— ats — ets = — osum. Az Értzeknek első gradusú Savitatja. p. o. Vasats = Ferrosum, Protoxydum ferri.

Atyafiság v. rokonság = Egymáshoz vonszódás, vonszodás, Affinitas.

Ázalék = Digestum.

Ázaték féreg = Infusorium.

Áztatni = Macerare.

Bennék = Ingrediens

Elem = Elementum. Lehet közelebbi, távolabbi, utolsó. p. o. A' gubicssavnak közelebbi elmei: Nyálka, Gyanta, Sav, 's a' t. A' gyántának eleme ismét: Repülő olaj Mézga.

A' repülö olaj eleme: Szénö, Vizö, mellyek az egész gubicsnak is legutolsó elemei.

Edény = Vas (Latán szónak olvasva) — Talán inkább Csö, mert jár benne a' nedv.

Egyesítés = Unio. Ellenébe téve a' Keveréknek.

Elbontás = Decompositio. (activa)

Elbontakozás = Decompositio. (passiva)

Elporlani = Fatiscere

Erömivesen = Mechanice.

Folyam = Fluidum.

Felület = Superficies.

Forrázat = Infusum calidum.

Főzet = Decoctum.

Guba = A' magyar erdökön, leveleken, és lombokon termö, még eddig haszontalan gömbölyü csúcsorodat.

Gubacs = A' makk kocsányából nött, idomtalan csúcsorodat.

Gubics = Galles, Török Galles, Gallus Aleppo.

Gyanta = Resina.

Gubicssav = Acidum Galicum.

Gyúló = Hydrogenium. A' Vizönél, vagy Vizitönél jobb elnevezés. Mert vizet egy maga nem alkot ezen szesz: hanem a' savítóval együtt Ezen tekintetben hát a' Savítót szint' úgy megillethetné a' Vizítö név.

Hamag = Hamuzsir, Potassa, Kali.

Higitni = Diluere. Vizzel elegyitni.

Idom = Forma.

Kanaf = Fibra, Rost.

Kéklösav = Acidum Hydrocyanicum.

Kémlö papiros = charta exploratoria, charta Lacmus.

Kén = Sulphur.

Kénsav = Acidum Sulfuricum.

Kénessav = Acidum Sulfurosum.

Keverék = Mixtura
Kielégíteni = Saturare.
Kiváladék = Praecipitatum, ▽
Kiválik = Praecipitatur.
Kiválasztani = Praecipitare.
Csepegtetett = Destillatum. A' Destillatum ugyan ki van téve: de a' munkamív nem. Mert nem minden Destillatió csepegve megy végbe, hanem néha csorogva is; és a' mi úgy csepegett le, az nem mind Destillatum.
Máhola Ziliz = Althaea Officinalis, Fejér Málva.
Merő = Solidum.
Mézga = Gummi.
Mód = Theoria. P. o. Száradás' módja.
Nyálka = Gelatina vegetabilis.
Okvetetlen = Absolutus.
Olvadék = Solutio.
Öntet = Infusum frigidum.
Pedzö = Reagens. Olly ható chemicus szer, melly más szerrel hirtelen szembetünö váladékot szerez. p. o. Lacmus Papiros, viola szirup, Mezei Sikkantyú, pípa füstre tartva.
Porzani = Pulverisare.
Rost = Fibra, Kanaf.
Rothadás = Resolutio.
Sárkonya = Sangvis Draconis. Egy külföldi növény' sürített veres leve
Sav = +, Acidum. Többesben: Savak.
Savitag = Deuteroxydum.
Savítats = Protoxydum.
Savító = Oxygenium.
Só = Sal. Többesben Sók. A' Savnak Alappal való egyesülete. = Neutrale.
Szénö = Carbonium.
Szagos olaj = Oleum aethereum.

Szilvaíz = Szilvalekvár, Electuarium prunorum.
Szinülteg = Superficialiter.
Szüredék = Colatura.
Tímag = Timszer, Cser, Materia Scytodephica, Tannum.
Timagos kocsonya = Tamas Gelatinae.
Termék = Productum.
Tevő rész = Pars constituens.
Tömény = Concentratum.
Tünet = Phaenomenon.
Üllepedet = Sedomentum.
Zavarék = Heterogeneum
Jegezet = Crystallus.
Váz = Skeleton.
Vérfa = Haematoxylon Campeschianum.
Víző = Hydrogenium.
Vonadék = Extractivum. Az élömives dolgok közelebbi Eleme.
Vonat = Extractum. Az élömives dolgok' sürített leve.

II. Némelly chemiai Principiumokkal megesmerkedni. — Az ide tartozó legszükségesebbek ezek.

1) Némelly testeknek egymáshoz különös vonszódások van. p. o. Az Aranynak a' Kénesőhöz; némellyeknek nints, p. o. a' zsiros olajnak a' vízhez.

2) A' chemicusoknál tudva van, mellyik test, mellyikhez vonszódik legjobban, 's mellyik kevésbé, és ennélfogva egész Vonszódás' Táblái származtak, — majd szinte olly formán, mint a' Logarithmusok' Táblája.

3) Ha olly testek vagynak egyesületben, mellyek nem igen vonódnak egymáshoz, és hozzájok egy harmadik járúl, melly amazok közül egyikhez jobban vonatik, mint amazok egymáshoz: ez elválasztja azokat, és ez csatolja magát

ahoz, mellyhez nagyobb atyafisága van, = amaz pedig kiválik, magában marad; és vagy leszállíttatik, vagy amazok együtt üllepednek le, és az az árván maradtt elem, fog a' folyamban fen maradni. — Példával igy világosítom. Az A' test vonódik a' B-hez 7. erővel, és ezek egyesülve vagynak. Egy C. test vonszódik az A. hoz 8 erővel. Ha már most a' C-ét hozzá adom az AB. egyesülethez, a' 8-as erő nagyobb lévén a' 7-esnél, új egyesületet formál, t. i. AC-ét, és így az AB elválik egymástól, 's a' B. árván marad. — Schemában ezt igy képezhetni:

	első egyesület		
második egyesület	A	7	B
	8		
	C		

4) Midőn két atyafis test van egyesülve: ha gyengébb atyafis test járúl oda, semmi tünemény nem történik.

5) A' vasnak pedzője a' Gubicssav, és Kéklősav. Amazzal öszvekötve fekete színnel, ezzel pedig kék színnel (Berlini kék) válik ki.

6) A' Kénsav, akármelly nagyon meglegyen is higítva, az élőeszközös világi-testeket szétbontja (megeszi): de a' Gubicssavval egyesített vasatsot, mint már nem csupa növevényi, és így nem annyira romlékony terméket, csak akkor, ha kevéssé van ritkítva, vagy épen töményen van.

7) Az Alap a' Savhoz, és a' Sav az Alaphoz vonszódik.

III. Azon Bennékeket esmerni, mellyekből a' ténta készül. — Illyenek:

1) Kénsavas vasats = Zöld Gálitz, Sulfas Ferrosi. — Ez olly Só melly áll Vas savi-

tatsból, — tudnillik, azon erős Savból, mellyet az ángol csizmakenőtshöz vesznek, és az olajhoz hasonló színétől, Vitriol olajnak mondanak — holott semmi sem kevésbé, mint olaj! — Ez a' Kénsavas vasats, találtatik a' természetben is: de leginkább mesterséggel csinálják akármi darab Vasnak, és Kénsavnak maga módja szerént való egyesítéséből. Természete ennek az, hogy levegőn, barna sárgás színnel elporlik, — melly attól van, hogy a' levegő savítóját magához húzván, azzal öszvekötődik, vele egészen jól lakik, 's a' vasats lesz vasaggá, és így más testté, mint volt. Ezen Só, rendes melegben hat annyi vízben elolvad. Jégvize O, 40. Tüzben megolvad, elveszti jégvizét, és Kénsavas Vasaggá változik. (A' Crystallusokban lévő víz, nem szabad viz, hanem jég formában van jelen.)

2) Gubics = Gallus Aleppo, Török Galles, melly Ázsiában, különösen Aleppo táján terem. Támad illy Galles nálunk is, a' cserfák' levelén, a' Cynips Quercus fili, négy szárnyú, Hymenopterum bogár által, melly ezen fa' levelét fúlánkjával megszurván, beletojik, 's csudálkozásra méltó, hogy ott még azután a' tojás két akkorára is nő; 's a' tán a' bogár' mérgétől dynamice izgattatott, vagy a' tojás' nyomásától mechanice minősittetett falevél edényeiben, azon életerő, melly rendes falevelet szokott nevelni, megháboríttatván, rendetlen munkásságot vesz fel; — ollyat t. i. mellyel az odavitetett, egyéb aránt jó nedvből, csak Gallest, az az kevesebb tökélyű terméket, mint valami szemölcsöt tud termeni. Ezen Gallesben, mint a' maga házában keresztül esvén a' féreg kukatzi metamorphosisán: lesz belőle anyjához hasonló szárnyas Cynips. 'S ekkor átrágván tömlötzét (vagy inkább oltalom ernyőjét, mint a' selyem pillangó, ön fonta pú-

pájáť,) ki bú, 's elrepül. Ezért lehet az olly Gubics' közepében, mellyen nincs lyuk, rend szerint rá akadni azon Cynipsre, melly a' lyukasból már kirepült. *) Legjobb Galles: az apró, kivül göröngyös, minél keményebb, vas szinü, súlyos, belöl fényes. Némelly csalárd kalmárok, úgy mesterkélnek a' Gallesnek barnás színt, hogy azt előre Gálitz olvadékba áztatják. Ezt könnyen megtudhatni, ha azt megnyálazván, kezünkhöz dörgöljük. Ha fog: látni a' csalást! — Részei a' Gallesnek:

a) Gubicssav, melly más plántai részekkel a' Gubicsban chemice egyesülve van, u. m. Vonadékkal, Timszerrel, Rosttal, Gyantával, 's a' t. mellyek a' ténta' jóságát, egy, vagy más tekintetben segítik: de többnyire ezek olly zavarékok, mellyektől a' ténta készítésben egészen megszabadúlni legjobb volna. Ezen Gubicssav, melly a' jó Gallesnek felét teszi, megtisztíttatva, az oda nem tartozóktól, tiszta fejér, átlátszó, fényes, hosszú szálú jegekben és így kemény formában állíttatik elö, mellyek Alcoholban, és vízben elolvadnak, a' melegben pedig elrepülnek. — Íze a' tiszta Gubicssavnak kesernyés édes, nem fanyar (annak öntetében, vagy ázalékában hát, az ezen savval majd mindég együtt járó Tímszer ád fanyarságot,) — a' Lacmus kémlöszert veresíti, jegei a' levegötöl nem változnak.

*) Mintegy jegyzékben megérdemli említni, hogy, ha az a' Cynips a' makkot, vagy kocsánkáját sérti meg: lesz belőle az a' 20—30 esztötől fogva felkapott Gubacs, mellynek ez előtt Magy. O.gon nem tudták hasznát venni, — 's a' most, sok száz ezreket hajtó termék, legfölebb is csak erdötrágya lett. Az illy gubacsban igen kevés a' gubicssav, de annál több a' tímszer, mellyért kapnak a' tímárok olly nagyon rajta.

Richter szerént 20 hideg, és 3 rész forró vízben olvad fel, a' kocsonyát legkevésbé sem pedzi (melly tekintetben egészen elenkező a' tímszerrel.) Jegeinek vízben tett olvadékjok, a' levegőnek kitéve, idővel megbarnúl, és a' Sav elromlik, 's ezen folyam' szine megpenészedik. — Egyesülhet minden sóvá válható alappal, és egyikkel egy, másikkal más színt ád. Vasattsal kékes, vasaggal fekete kiváladékot ád. Ha nem illy tisztán (nagy mesterséggel chemiai úton megtisztitva,) hanem Tímszerrel van egyesülve (mint közönségesen szokott): akkor igen sok ásványsók kiválnak tőle.

Találtatik még a' Gubicssav, az Aleppói Gubicson kívül, nálunk is sok fa kérgekben, gyökerekben, 's a' t. mint, a' Cserfa kéreg, Timpó gyökér, 's a' t. (Nálunk a' köznép egerfa tobozából készít téntát) De mind ezekben csak kis mértékben sok tímszerrel lévén egyesülve, a' belőlök készültt ténta, azon bajoknak vagyon ki téve, mellyek (mint alább meglátjuk,) a' tímszer' nagy mértékéből következnek.

b) Vonadék. Ez, mint látók, minden élőmíves testekben van, és azoknak színét alkatja, 's minden testben más más szinű. Ezt mind víz, mind alcohol felolvasztja. Ínnét van, kogy ha, a' rátöltött akár vizet, akár alkoholt, nehány óráig rajta hagyjuk, azt a' Galles sárgás veresre festi. — A' spiritusban tartandó állatokra is, vagy háromszor, idő vártatva — új Alcoholt kell tölteni, ha azt akarjuk, hogy a' folyam atlátszó maradjon.

c) Gyanta. Magában a' vízben fel nem olvad, hanem az alcoholban, és mint keverék, nem mint egyesület van jelen az illy olvadékban. Minthogy, a' gyantának további alkotó része azonban szagos olaj (nem zsiros,) mellynek a' vízzel atyafisága van; továbbá, minthogy a' Gubics ön-

tetében, a' víz többé nem magánosan, hanem több savakkal van egyesülve, mellyek a' gyantát feltudják olvasztani: következik, hogy a' gubics kiáztatáskor, annak gyantája is a' folyamban fel legyen olvadva, — annyival inkább, hogy az elválasztás előtt, kevésbé lévén savítva (még nem egész tökéletes gyanta lévén,) a' vízzel leendő egyesülést könnyebben felveszi. Hogy az, ezen folyamban lévő felolvadásban egyesülve van a' több elmekkel, onnan bizonyos, hogy eleinte magát szemlátomást ki nem mutatja: de nehány óra múlva, a' még átlátszó folyam' színén, a' nem kielégítésig savított gyanta, a' levegőből megsavíttatik (tökéletes gyantává válik,) 's e' miatt szembe tünő fényes, játszó színü bört alkat, melly már a' folyammal nints egyesülve. — Ha a' hegedü gyantával (vagy más akármi félével) megdörgölnék a' papírost, nem fogna arra a' ténta = a' ténta vize nem köthetné magát öszve, a' papirosban lévő agyagföldel, és így nem vihetne magával fekete festéket is a' papíros' kanafjai közé, mert a' gyantás területen, keresztül nem törhetne. *) Midőn pedig a' ténta közé volna keveredve (nem egyesülve vele) azt az, alkalmatlanságot csinálná, hogy mikor a' toll' hasadékán kell keresztül folynia: mint a' több folyó testel semmi atyafiságban nem lévő anyag, csak maga verödnék oda. Ha pedig egyszer oda venné magát: az írás közben a' papirossal érintésbe tétetvén is, azzal (vagy inkább annak agyagföldes részével,) öszve nem kötődhetnék; az az ki nem folynak a' tollból; 's a' háta megett lévő téntát is magán keresztül

*) Mikor a' papiroson tett vakarást Sandaraca porral dörgölik be: nem esik öszvefüggő gyanta terület. Mert a' por szemetskék mind külön vagynak, mint a' homok szemek; következőleg a' folyammak helyet engednek a' keresztül szivárgásra.

nem bocsátván, azt mivelné, hogy a' t é n t a n e f o g j o n.

d) T í m s z e r. Azon öszvehúzó Sav, mellyel mint a' cserben böven lévő elemmel a' Tímárok az elázott bört megtímálják = tömöttebbre zsugorítják. Találhatni az Alleppói Gubicson kivül minden fanyar ízű fahéjakban, kevésbé a' fás részben, gyökerekben, — a' bogarak' szúrása miatt támadtt g u b á k b a n, kivált gubacsokban, melly utósók, a' kereskedésnek már szinte egy úgát teszik, — nem külömben némelly külföldi fák vonatjaiban, mint a' Kinó, Catechu, Sárkonya. — Mint fölebb láttuk, rokon a' Gubicssavval, természetesen vele mindég öszve van kötve, ha csak tőle nagy mesterségesen el nem tisztítják. Mivel, a' k o c s o n y á t p e d z vén, azzal a' víztől megjárhatatlan testet Sót = Neutralét alkat: a' talp készítésnél nagy szolgálatot tesz. *) Innen van,

*) A' nyers bőr nem egyéb, mint k o c s o n y a, és á l l a t i r o s t, — a' kocsonya pedig nem egyéb, mint még meg nem száradt e n y v. — Minthogy már a' kocsonya a' legjobb tápláló: nem csuda, ha az ostromoltatott katonák, szükségből egy ideig főtt bakancscsal is megélnek. Mert ritka eset, hogy a' bőrnek megadják a' tökéletes neutralisatiot, hanem a' bőr belseje nyersen marad, az az, a' tímszerrel nem egyesítve. Ezért láthatni már a' keresztül metszett talpban belől, a' két felület' színétől egészen külömböző más sárgás réteget, mivel addig még nem hatott a' tímszer. De mikor egyesülve van ez a' kocsonyával, és egymással ezek egészen kielégítettek: belőlök egy olly Neutrale származik, melly már sem nem Tímszer, sem nem kocsonya, hanem e g y i k s e m = N e u t r a l e = S ó. És ezen Neutrale nem is táplálhat, mert a' vízben sem olvadhat fel többé. — A' melly csizmatalp hát a' vízben nagyon megpuhúl, megdagad: ebül van készítve = neutralisalva, és nem méltó a' csizmatalp névre. Mert az illy bőr csupa a l a p, s a v n é l k ü l, holott kellene lenni, a' savnak és alapnak egyesí-

hogy a' csizmadiák, megakarván festeni a' talpat feketére: nem kész fekete festékkel, hanem annak csak egyik tevő részével, t. i. a' zöld gálitz vizes olvadékával kenik meg azt, 's azonnal megfeketedik a' talp, mihelyt a' talpba beevődött (inkább — a' talp' kocsonájával egyesült) Tímszerrel egyesülhet. — Továbbá pedzi a' tímszer a' vasat. Innen van, hogy mikor a' nyers cser — tölgy fában, egy kis korig ben hagyják a' fejszét: a' fa, az érintés pontjain feketére festődik. De mivel természetesen súlyosabb a' gubicssavnál; a' vassal tett egyesülete is nehezebb, mintsem soká fen libeghetne. Hanem, a' gubicssavval egyesülve, a' szép fekete váladék' formálásában fő fő helye van.

e) Kanaf. Minden Növevényben (növény) van. A' fa, vízzel, és alcohollal úgy ki áztatva, hogy utóbb semmi szine se maradjon: csak kanafból áll. Ez úgy szólván vára a' Növevényeknek, és így a' Gubicsnak is. — Ez az oka, hogy, ha csak 12 óráig állanak is valami folyamban a' gubics darabok, és kivétetvén megszárittatnak, többé azok nem fényesek, súlyosok, kemények, szögszinüek, tömöttek: hanem taplósok, színteleneb-bek. Tudnillik, az atyafiságnál fogva, inkább kötődött a' Gubicsban volt sav a' vízhez; sőt a' több olvadékony részek is a' folyamba mentek által, csak a' kanaf maradt egy kis tímszerrel, 's vonadékkal együtt. Azért olly puhák, porzsások, könnyük a' magyar erdőkben hulló gubák is (a' gubacsok elég tömöttek, gondolom, a' sok tímszer miatt): mert nints bennek gubics sav, és kevés a' tímszer, és gyanta is.

---

téséből származott olly Neutralenak, mellyben sem az alapra, sem a' savra már rá nem esmerhetni.

f) Ellagsav, Braconnot találmánya, és elnevezése szerint. Csak por formában állittathatik elő, — még forró vízben sem igen olvad el, a' lacmus kémlő szert alig pedzi. És így minden dolga csak az, hogy szépen az edény fenekére takarodik, 's ott, a' kelletlen ízéket szaporítja; vagy, ha a' toll' orrára kerül: az írót alkalmatlankodásával boszontja.

g) Nyálka. Sok növevényeket, vízben megfőve nyúlóssá, és sikeressé tesz; de akkor is ízetlenek maradnak. Ez a' vízben felolvadtt nyálkától van, melly, ha tiszta, ízetlen, szagatlan, — hideg, meleg vízben elolvad, de alcoholban nem. Megéghető, — a' Salétromsavtól Sóskasavvá, a' Sósavtól pedig Tzitromsavvá válik. A' Nádméztől tehát csak annyiban különbözik, hogy elmeik más arányban vagynak öszve szerkeztetve. — A' téntában azt a' hasznot teheti, hogy az olvadék' elmeit segíti egyben tartani, 's a' nagy folyósságot mérsékli: de más felől azon bajt szerzi, hogy idővel a' folyam' színére vévén magát, ott megpenészedik. — Találtatik egyéb fákban és gyümölcsökben is, 's némellyek önként némellyek vágányokon eresztik azt ki magokból, melly a' levegön kiszáradván, lesz mézga.

3) Mézga Sok plántáknak gyökerében, szárában, magvában van ez nálunk is mint a' Málhola Zilíz gyökérben, Birs alma' magvában, Cseresnye, és más csontáros gyümölcsü fa derekában 's a' t. más elmekkel egyesülve. De legtisztább, legjobb találtatik a' meleg ég alatt, hol a' Mimosa Senegalból, és Mimosa Niloticából szivárog ki, 's a' napon meg keményedvén, adja az Arabiai Mézgát. Ez, ha jó, tiszta fejér (ha sárga, már vonadék, és gyanta is van benn.) Vizben akarmi kevésben is elolvad, és minél több vízzel olvasztatik el, annál folyósabb lesz. Alcoholban

nem olvad' el. A' nálunk termö macskaméz is mézga, de gyantával, és vonadékkal nagy mértékben egyesülve, mellyért is vízben el nem olvad, csak megdagad.

4) Lecsepegtetett víz. Azért szükséges, hogy ez vészi magába a' festéket, és viszi a' legkisebb nyílásba is, hová behathat. Hogy pedig a' papirosra behasson, az elöre ugy van elkészítve. T. i. timsós vízbe van áztatva, mellynek a' vízzel nagy rokonsága lévén, mihelyt a' toll' orra megéri a' papírost: azonnal egyesül a' toll' hasadékán folydogáló ténta' vizével. Ezért nem lehet zsíros papirosra, viaszos vászonra, 's több e'félékre írni. Kell hát víz, vagy olly eszköz, mellyben a' festék eloszolva tartassék, — még pedig lecsepegtetett víz. Mert a' rendes folyó, vagy kút vízben sokféle sók, 's értzek lehetnek, és vagynak felolvadva, mellyek lecsepegtetéskor, mint a' pálinka főzéskor a' seprö, az edény' fenekén maradnak. A' vízben lévö különféle sók pedig, azt az izgágát tehetnék, hogy egyik, vagy másik tevö résszel egyesülvén, a' gubicssavnak, a' kénsavas vasaggal való egyesítéséből származott productumot, kisebb, nagyobb részben megváltoztatnák = megveresitnék, sárgítnák, sürítnék, 's a' t. Illy destillált vizet lehetne patikában is kapni: de ingyen is juthatunk hozzá, esö és hó formában. T. i. a' göz formában felemelkedvén, a' nehezebb zavarékot a' földön hagyja, maga pedig ott fent soká kóvályogván, egy, vagy más okból (mert több féle okai lehetnek a' csupa meghülésnél) ugyan azon tiszta formában, folyó, vagy merö alakban (esö, hó, jég), alá száll. — Az esöt azomban tanácsos nem az eszterhajról fogni fel, hol már békeveredhetett: hanem a' puszta levegöböl; és csak akkor, ha már egy ideig esett, máskép' por is lesz benne a' levegöböl.

Meg-

Megjegyzem itt, hogy én olly szorgosan válogatni a' vizet, jónak, de nem elmúlhatatlannak tartom. Mert, hogy a' kútvíz' használásával valami elbontakozásnak kell esni, megengedem: de hogy az, csekélysége miatt, szemünkbe is tünjék, azt kétségbe hozom. Már pedig, hol a' színről van kérdés, ott csak az jöhet gondolóra, a' mi érzékünk alá esik. Maga a' Gubicsöntet is már nem lévén tiszta, azt a' nagyon csekély tisztátlanságot, egyik érzékünk is közte észre nem veszi, — mint a' szürke posztón, az igen apró, és csekély pelyhet.

5) Eczet. A' közönséges mind keverékére, mind egyesületére nézve, igen tisztátlan, — az elsőre nézve, a' mennyiben seprő, ázalék férgek vagynak benn, mellyek a' ténta' folyóságát gátolják. A' második tekintetben, a' mennyiben az eczetsavon kivül többféle más savak, úgymint, Borkő, Alma, Sóska, Tzitrom savak; ezen kivül némelly sók, és alcohol van benne — 's mind ez, nagy mértékü vízben felolvadva. — A' téntához azért veszik, hogy az olvasztani valókat könnyebben felolvasztja a' víznél; és hogy a' téntát óvja a' penésztől. Teszi még azt a' szolgálatot is, hogy a' téntát (bár a' benne lévő zavarékok által ezen munkájában akadályoztassék), chemice, folyóbbá teszi (ha igen tiszta volna, akkor mechanice is). Ez így esik meg. Az etzetnek nagyobb atyafisága van majd minden testekhez, mint a' víznek, és így az enyvhez is, melly az író papirosokba azért tétetik, hogy erősebbek, és ne olly ivósok legyenek, mint különben ('s az író papíros, csak ezzel különbözik a' nyomtatótól — úgy, hogy akármelly nyomtató papírost íróvá lehet tenni, ha enyves vízbe — de épen jó arányban — mártatik és megszárittatik). Midőn pedig nagyobb atyafisága van hozzá, job-

ban siet a' vele teendő egyesületbe; ennél fogva sebesebben foly a' toll' orrán, — mint a' megtódúlt víz. Ebből ismét az következik, hogy, ha sok az eczet, egész csep is leszalad a' toll' orrán = hamar mocsok esik. Továbbá, szoros atyafiságnál fogva, ez a' most már enyves etzet, mélyen hat a' papirosba, sőt egészen is át rágja azt; mind azért, mivel a' folyóság miatt, ugyan annyi idő alatt, annyi folyam gyülhet a' papirosra, hogy elégséges annak átáztatására: mind azért, hogy az atyafiság miatt, ez, mind öszvekötődik az enyv nélkül maradt agyaggal, és igy nagy helyet elfoglal, hoszban, szélben, mélységben = iszik a' papíros, — még pedig annál jobban, minél kevesebbé enyves. Az olly esetben tehát, hol nagyon enyves volna a' papiros, hasznos szolgálatot tenne: hol pedig kevéssé enyves, ott eczet nélkül valóval szenvedhetőn lehetne írni.

6) Kénsavas Rezeg, = Kékkő = Sulfas Cuprici. A' veres réznek és kénsavnak egyesitéséből származott só. Ez, mivel gubicssavval semmi szembetünő váladékot nem nemz = azt a' gubicssav nem pedzi: a' ténta' feketeségét nem is segíti. Tehát, ha tétetik, azért tétetik a' téntába, hogy megpenészedését gátolja.

7) Timsó = Sulfas Aluminae. A' közönséges árúbeli hármas sót formál, mellynek elemei: Agyag, Hamag, és Kénsav. (Van más egyesületü timsó is). Ezt is olly hiedelemből teszik némellyek a' téntába, hogy akadályozza a' megpenészedést. Felolvadván ez a' folyamban, különös, és a' téntában szükségtelen egyesületnek, és káros elválásoknak kell történni. T. i. a' folyamban lévő vonadék az agyaggal egyesítetvén, a' Timsó elbomlik. Mellyből kettő következik, először, hogy az agyagos vonadék fenékre szállván, sárt alkot: másodszor, hogy a' timsó hamagja,

volt felesleges savát most már mind meg nem birván, annak nagy részét ismét a' ténta folyamba taszítja, mellynek káros következését alább érintjük; a' megtartott savval pedig együtt kénsavas hamagot (rendes hashajtó Só = Arcanum duplicatum) formál, melly a' téntában, mint szükségtelen zavarék, felolvadva marad.

8) Alcohol = legtisztább égett bor. Folyóbb a' víznél, és olly testeket is felolvaszt, mellyeket sem víz, sem eczet nem szeretnek. Ez által hát a' folyamban lévő több elemmel belső egyesülését, 's a' ténta nagyobb folyóságát reménylhetni. A' gyánta is ez által felolvadva fényesebbé teszi a' téntát.

9) Vérfa. Ennek itt használt forgácsaiban, van Timszer, veres vonadék, és bizonyos gyanta féle különös elem = Haematoxylinum, melly igen fényes; és ezen, a' levegőn esztendők múlva is fényesebbedő, és az érczi fényhez közelítő elem kedvéért tesszük azt a' téntába.

10) Szagos olaj. Egészen más, mint a' zsíros olaj. Egyesül a' vízzel, és mivel nem egyéb, mint tömény szag: kellemes szagot ád annak, a' ki szereti. A' penészedést is gátolja *).

E' szerént tudván az itt előljövő Mesterszavakat, a' szükségesebb Chemicum Principiumokat, 's esmervén a' ténta bennékeit: lássuk az elegyítés' módját, rendét, tüneteit, azoknak okaival együtt.

Akarok olly festéket, melly könnyen folyjon, de ne rágja a' papírost át, szép fekete, tartós, csillogós legyen, megtartsa színét, le ne üleped-

*) Az előszámlált szereket, nem mind azért kell esmernünk, mintha ezek okvetetlen szükségesek volnának: hanem csak, hogy azok felől, mások' téntájában ítélhessünk.

jék az edény' fenekére, 's a' vele tett írás hamar száradjon.

Tudom az eddig valókból, hogy a' kénsavas vasats, és gálitzsav egymással fekete színt adnak. A' tiszta jégképü gubicssav, leg tzélunkra tartozóbb volna; de nagy drágaság, mert nehéz készítni; azomban a' téntának másod rendü tzímjeit még sem nyernők meg vele. Csinálok hát magam Gubics öntetet = vízben olvadt gubicssavat = gubicssavas vizet. Igaz, hogy nem lesz tiszta, mert sok víz, vonadék, tímszer, 's a' t. lesznek az olvadékban. De ezek nem sok akadályt csinálnak, sőt némellyek igen tzélerányosok. Azomban csak ugyan legtöbb itt a' gubicssav. De lehet is kevesítni ezen zavarékok' olvadását, midőn az áztatással sietünk. Igy a' könnyen olvadó gubicssav kevés órák alatt felolvad: a' nehezebben olvadó, 's a' gyántával nem olly kevéssé atyafis többi elmek, nagyobb részént szépen a' gubics' vázában maradnak.

Veszem hát a' gubicsot, öregre porzom, 's a' vizet rátöltvén, hidegen áztatom (tán 12 óráig elég, — egyéb aránt a' Chemicusok 24 óráig szokták), nem melegen pedig, hogy a' gubicssav el ne repüljön. Ekkor nyertem gubicsöntetet, melly fanyar ízü, jeléül, hogy tímszer is van ben felolvadva. Ez az öntet minél jobban távozik a' fejér színtől, annál több vonadék, 's egyéb zavarék van ben; 's minél vastagabb fényes játzó színü hártya verődik tetején, annál több savítódott gyanta keveredett abba.

Kész lévén öntetemben a' gubicssav, vasats kell, mellyel azt egyesítsük. Illyen a' kénsavas vasats, melly ha a' levegőn tovább lesz, még változást szenved a' levegő savítójától, melly azt vasaggá teszi. A' honnét eleinte szürkés kék tént ít ád, 's utóbb fog megfeketedni, midőn, a'

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYTÁRA

levegõ érintése által éri el második fokú savítódását. Inkább hát magam savítom ezt meg elõbb. Megesik ez tüz által, ha azt egy kis cserépben (nem valami érczben), tüzön addig olvasztom, és égetem, míg egészen fejér por nem lesz. Itt e' történik: a' kénsavas vasats jégvize elgõzöl, — a' kénsav kétfelé válik, fele savítójának, a' vasatsot tökéletesen megsavítja = vasaggá változtatja, felével pedig a' kén (melly a' kénsavban volt), kénes savat formál, és kén szaggal elrepül. Ezt az így égetés által nyert vas savítagot most haszonra tartom, 's akár az elébbi nyert öntetbe beleveetem, melly azt azon pillanatban feketére festi, mihelyt elolvad; és nem kell a' tökéletes megfeketedés után napról napra, hétröl hétre várakozni, mint, ha égetetlen kénvasatsot teszünk az öntetbe, — 's nem kell a' közönséges mód szerént a' kályha vállán kilentzed napig kotlasztani, 's érlelni azt az élömivetlen folyamot, melly sem érik, sem nem érik. Akár pedig elébb etzetben olvasztom azt el, 's ezen etzetes kénsavas vasagot töltöm az öntetbe — Itt e' történik: mivel nagyobb vonszódása van a' gubicssavnak e' vashoz, mint a' kénsavnak: a' gubicssav egyesül a' vasaggal, és a' kénessavat kitaszítja abból, melly osztán a' vízben marad, és azzal igen higított kénes savat csinál. Ezért van az, hogy, ha a' téntával vasra írunk, vagy a' téntás toll igazitáskor, ha a' tollkés törületlen marad, a' ténta olly erösen megfogja azt, és úgy szólván megrágja: mivel a' már most szabadon lévõ, és vízzel higított kénes sav megsavítja a' vasat. Ez az oka, hogy ha a' szegény legény hamarjában tzérnáját téntával festi meg: mikorra megszárad, azt igen szakadósnak találja, — minthogy t. i. a' kénes sav, a' tzérna elmeihez csatolván magát, annak elébbeni egyesületét felbontotta, és némelly tevõ

részeit elválasztotta = megette a' tzérnát. Ezért nem jó a' ténta más festékre is csak papíros mázolásra = írásra. Mert a' papirostól nem kivántatik, hogy erőszakot álljon ki, 's egészen be sem festetik, hanem nagyobb része tisztán maradván a' betük alatt, ha meggyengítné is a' papírost, nem nagy baj!

A' most említett vegyítésből származott olly víz, mellyben van 1) Gubicssavval egyesült, és a' vízben libegő vasag. 2) A' Gubicssavtól mesterség nélkül soha el nem váló Tímszer. 3) A' vasagból kihajtatott kénes sav. 4) Ha a' kénes vasag, etzetben olvasztatott fel, már szabaddá lett eczet, zavarék részeivel együtt 5) A' gubics' gyantája, az itt lévő savaktól felolvadva. 6) A' Gubicsnak azon részei, mellyek jobb volna, ha ott sem volnának — vagy tisztán mint az ázalékban voltak, vagy új egyesülésben. — 'S ez a' folyam az úgy neveztetett Ténta!

Ámbár azomban, ezen folyamban a' főfő ténta tzím már meg van: de azt az emberi mesterség, tzéljához képest, még tökéletesebbé tudja tenni. Fogyatkozási az így készültt téntának még ezek:

1) A' vízben, nagyon kevés részben olvadván el a' származott Váladék = a' gubicssavas vasag, és súlyosabb lévén a' víznél: nem sok idő mulva, annak nagy része, az edény' fenekére üllepszik, 's a' folyamban lévő sarkalatos festék megkevesedvén olly ténták lesz, mint a' millyen lenne, ha ugyan azon mennyiségü folyamhoz, sokkal kevesebb gubicsot, és kénsavas vasagot vettünk volna.

2) Időjártával megpenészedik. Mert a' természet mindég munkás lévén, a' neki kedvező környületek közt, szüntelen pro-

gressive, vagy regressive teremt, és váltogatva egyiket cselekszi a' másik után. p. o. Nevel valamit, — viszi — viszi a' tökéletesebbítés fokain progressive = fölebb, valamellyik fokig; ott megfordúlván regressive megy a' rothadás útán, — míg ismét mepfordúlhat (az az, az életerő fölül kerül a' chemiai erőn,) és teremti a' leg nemtelenebb növényeket a' gombákat, vagy állatokat, az ázalékférgeket. Illy chemicus munkákra eröltettük mi a' természetet a' ténta készítéskor; 's productumát az életre elégséges melegben, csendességbe tévén, a' természet ön kénye szerént viszi tovább munkáját; 's a' chemiai erő (tán) kimerítődvén, 's az életerő (tán) öregbedvén, a' téntában lévő, neki alkalmatos matérialékból nemzi munkája' legelső látatját, a' P e n é s z t, melly ezer mérges (úgy neveztetett) bolond gombákból álló mérges erdő — mint ezt, a' közönséges füvészi nagyítóval tisztán láthatni. — Azt tartják ugyan a' chemicusok, hogy, ha a' ténta színén származott penész hártyát vagy háromszor leveszik: többé nem terem rajta. És ez, mivel az öntetben lévő nyálkából származik, melly utóbb, csak kifogy a' leszedés által: szépen meg is egyezik a' theoriával: de én láttam azért olly fél talpnyi magasságú téntás üveget, mellynek üllepedete, három negyed résznyire penész volt, mellyet a' birtokos, mint téntájának drága bennékét, szorgosan tartogatott. — A' tudós birtokos hajlott idejü lévén, és a' mennyire esmerem, takarékos: meglehet, hogy azt grammaticalis oskoláitól fogva mindég gyüjtögetí üvegében — nem tanúlván csak az erdei madaraktól is, mellyek ugyan azon fészekben, kétszer soha sem költenek!

3) A' szemet nem csiklándoztatja, mert nints fényessége. Pedig a' hiú emberek még betüjöket is olly fényesen szeretik tartani, mint csizmájokat.

Ezen fogyatkozásokat megjobbitjuk, mihelyt azoknak következőleg ellenek dolgozunk. Nevezetesen:

1) A' mi a' leüllepedést illeti: ha valami szerrel, a' víznek épen olly nehézséget tudnánk adni, millyen van a' gubicssavas vasagnak; mivel ekkor ennek sulya, képesten kissebbedvén, nem tudná kinyomni helyéből a' vele egy sulyú és területü vizet, egyik részetskéje is a' gubicssavas vasagnak. De illyes feltalálásról nincs semmi remény 's bajos is volna vele élni, — mert csak egy kevéssé tennök súlyosabbá a' vizet akkor mind fen libegne a' gubicssavas vasag; 's még ezen kivül kérdés, nem rontaná e színét is. Mivel hát illy mód nincs, valami ragadós szerrel ragasztjuk meg a' vízben a' libegő gubicssavas vasagot, melly szer a' vizet sürübbé, 's a' cseppeket öszvetartóbbá tévén: a' lesiető vasag nem tudja azt olly könnyen keresztül törni 's ennélfogva mechanice felfüggesztetik. 'S így visszük azt az öregéből mechanice véghez, mit chemice nem tudánk végrehajtani!

2) A' mi a' megpenészedést illeti: nem kell egyebet csinálni, csak azt meggátolni, hogy a' természet progressive teremtést (nem theologica Definitiót adván ezen szónak, — mellynél fogva, semmiből csinálna valamit; mert — ex nihilo nihil sit) téntánkban ne kezdhessen. Ezt sokkép lehetne eszközölnünk, mechanice, és dynamice. p. o. ha valaki szüntelen rázogatná téntáját; mert ez az életerő, munkája' kezdetén, csak csendességben boldogúlhat. Még jegesedés, (az életnek első foka) sem származhatik legnagyobb nyúgodalom nélkül. Továbbá, ha fagyás ponton alól tartaná. Mert ott már nints élet. — Ha minden levegötöl elzárhatná, mert ez is okvetetlen feltétele az

életnek, — melly elzárás azomban lehetetlen. Mert ha antleába tennők is, magából a' folyamból szabadúlna ki levegő (melly folyamnak utósó elmei csakugyan nem is egyebek, mind Szénö, Gyúló, és Savító Szeszek.) A' többi bánásmód is alkalmatlan volna. Könnyebben megesik ezen megóvás, ha:

a) Olly szereket teszünk téntánkba, mellyek még elébb progressive mehetnek. Illyek: az alcohol, etzet, vagy szagos olaj. Vagy:

b) Ollyat, melly a' szinül öszvegyülekezö nyálkával, úgy egyesül, hogy az, egy könnyen külön ne válhasson elsö elmeire ne szakadoshassék, 's ennél fogva azok egyben tartatván, az azt megbontani, és más egyesületbe hozni = elrothasztani törekedö külsö levegö ne boldogúlhasson = meg ne rothadjon a' ténta nyálkája. — Más szerek sem rothadnak megugyan illy olajjal egyesülve, vagy benne tartatva: de némellyek az ezzel egyesüléskor fö tzímjekböl vesztenének, — ízökböl, erejekböl, 's a' t. p. o. a' a' szilvaíz, 's több e' félék. Vagy

c) Ollyakat, mellyek, mint értz elmek, nem csak magok anyagot nem adnak az organicus teremtésre: hanem még a' mi volna, azt is alkalmatlanná teszik annálfogva, hogy akár mechanice közükbe keverednek, akar chemice velek egyesülnek. Illyen a' kénsavas rezeg, melly felolvadván a' ténta vizében, 's öszve keveredvén annak nyálkájával, azt alkalmatlanná teszi arra, hogy az ott származható életerö Élö-Valamit tegyen = gombát = penészt teremhessen.

3) A' mi a' fényességet illeti: ezt úgy kap a' ténta, ha fényes valamit olvasztunk el a' ténta' vizében. Illyen a' tzúkor és mézga. A' tzúkor ezen tzélra nem jó, mert, a' vízhez nagy

atyafisága lévén, attól nehezen válik el; 's a' tzukros materia nem eresztvén el magától a' vizet, az göz formában, a' száradás' módján el nem repülhet; 's nehezen száradván, alkalmatlanságot csinál az irónak. — A' mézga hamarább szárad, de ezt, ha azt akarjuk, hogy téntánk fényes legyen, nagyobb mennyiségben kell abba tenni, a' mikor osztán a' ténta folyósságát gátolja. — Legjobb hát a' Vérfa' főzetét fordítni a' gubics áztatására, mellynek külőnös elme, mint láttuk, mézgánál is szebben tündöklik, és még sem sürü (mivel nyálkátlan) mint a' mézga.

Tudván már mit, micsoda törvényeknél fogva, 's micsoda renddel kell vegyítni, hogy jó téntánk legyen: lássuk, micsoda mértékben kelljen mindeniket venni, és mi okon? Még pedig:

1) A' sarkalatos bennékeket.

Minden alap csak bizonyos mennyiségü savat tud felvenni, és ha egyszer kielégíttetik, a' többi felesleg való reá nézve. p. o. egy kösót egy kis tál vízbe tévén, a' sóból, csak annyi olvad el, a' mennyi elég azon víznek kielégítésére. Így van a' téntában is. Csak annyi kell hát mindenikből, a' mennyi elég a' viszonos neutralisatióra. Ha több gubicssav lesz ben, mint a' mennyi kell a' vasag kielégítésére: úgy egy része a' drága gubicssavnak hijában úszkorál. Ha vasag lesz több: úgy a' vasag' olvadéka úszkorál hijában, és rontja kénsavával a' ténta' feketeségét = azt megveresíti. Melly így esik meg. A' Gubicssav legjobban vonatván a' vashoz, azzal ugyan fekete egyesületet csinál, de minthogy ugyan ekkor, a' kénsavas vasagnak másik része, a' kénsav kiszabadúlván, a' vízben rágó erejét, a' kapható növevényi szerekre kiterjeszti: látni való, hogy ez magát, a' gubicssavas vasagot is, mint részint növé-

nyi terméket, vagy inkább annak egyik tevő részét a' gubicssavat megtámadja, annak legmesszebbi elmei közül (szénő, víző, és savító) egyiket — altalmasint a' savítót-magához húzza, ennélfogva egyesületében megváltoztatja; következően, gubicssavnak is lenni megszünteti. Megszünvén, vagy legalább kevesedvén a' téntában a' gubicssav, nincs többé olly sav is, melly a' kénsavas vasagot pedzvén, fekete váladékot csinálna, ennélfogva a' vasag, kénsavától megfosztatván, más, most, a' fölebbi elbontakozás által született szénsavval kötődik öszve, és lesz szénsavas vasag = Rozsda, —'s ihol a' rossz veresedő ténta!

Hogy ez ne történjék: szükséges inkább a' gubicssavnak lenni többnek; mind azért, hogy úgy is ez, mint repülő anyag, kevesebbedhetik: mind azért, hogy az író papiros, timsóval lévén készítve, az íráskor is ismét járúl új kénsav az írt betükben lévő gubicssavhoz. Melly kénsav, ha itt sokasodhatik is meg, szokott erejét kimutatja, és elbontván a' betükben a' gubicssavat, vas rozsdát hágy maga után, az az, megveresedik az írás. És ez némelly papíroson előbb, mint a' másikon. p. o. a' regálon minden bizonnyal csak hamar, mert ebben kevés az enyv, sok a' timsó. Ezért kell hát már az erre való rajzolatot, irást, inkább Tussal *) tenni, melly, mint

*) A' Tus, valami igen finom kanafú fának, hasonló finom szénpora, mézgával 's tulajdon szagú repülő olajjal való egyelítete. A' Törökök máig is ezzel írják Okleveleiket. — Közönséges író festéknek nálunk nem jó volna, mert rágósága, a' sav hijánya miatt nem lévén, a' papírosnak csak felületén tapadna meg. Ennélfogva a' meghamisításoknak, a' kötelező bizonyság, 's több e'féle levelek nagyon ki lennének téve; — ezen kivül, hamar száradása, 's leülepedése miatt, a' siető írónak sokat alkalmatlankodnék.

nem illy savakból állő keverék, illyes változásoknak nints alá vetetve.

Ezen arány meghatározásában egész pontosságot bajos tartani. Minthogy tanácsos (értelmem szerént) a' Gubicssavat a' felesleges kielégítésig tenni bele: tehát szolgálhatna ennek mértékéül a' kémlő papírós, mellyet minden szabadon lévő sav megveresít. De itt annak, a' ténta' fekete színe miatt helye nem lehet. Különben is, más savak is vagynak itt, t. i. a' szabaddá lett kénsav, és az etzet is, ha tettünk bele, melly a' próbakor bennünket megcsalhatna. Megkell hát nyugodnunk a' tapasztaltt chemikusoknak, többszöri próba után rendeltt Receptjeken, bár ez csak képesten lehet is jó. Mert a' hány féle papírosra a' hányféle szabású pennával, a' milly sebességgel szoktam írni, a' milly minőségü specieseket veszek: annyiféleképen kellene változtatni a' speciesek' mértékét (hogy olly mindég egyforma productum származzék, a' millyennek kell lenni p. o. az orvosságoknak.) De ezt ki győzné?! 'S minek is ide ez a' hajszálnyi pontosság?! — Elég kát, a' gubiccsal nem fösvénykedni, és illy forma arányt tartani:

Gubics — — — —	3.
Égetett kénsavas vasag —	1.
Campesch fa — — —	1.
Campesch fövet — —	15.

2. Mellékes bennéket. Ezek azok:

a) Mézga. Annyi legyen, hogy eléggé megragassza ugyan a' lesietö gubicssavas vasagot a' folyamban: de azért sok ne legyen. Mert így a' ténta nehezen is száradna, és le sem adná jól azt a' toll = nem lenne elég folyós.

b) Kénsavas Rezeg. Egy két szemnyi nem eléggé változtatná = értzesítné meg a' folyam nyálkája keverékét, és súlyát is nem elléggé ne-

velvén annak: csak fölül kerülne a' nyálka, és megpenészednék. Ha sokat tennénk bele, a' kékkö sava, valami elbomlás által, jövendöre kiszabadúlván, fölös (több, mint ellene állhatna a' gubicssav) lehetne, 's meg veresednék a' ténta.

c) Eczet. Ha a' közelebbi rezeg már ben van téntákban, el is maradhat. Külömben annyi legyen, hogy a' téntának elégséges rágósságot segítsen szerezni. Ha sok lenne, meg ugyan nem veresítné a' téntát; de azt nagyon rágóssá tévén, az író a' sok mocsok miatt nem győzne eleget szepegni, és békételenkedni.

d) Alcohol. Hatalmasabb olvasztó a' víznél, — a' gubics' gyantáját folyóbbá teszi, és a' Vérfa hoematoxylinumát tisztábban felolvasztván a' víznél, 's ékesebb fényt szerezvén: annyi kell, mennyi az egész Fövetben és Öntetben lehető gyantás részt elbírja. Lehetne csupa alcohollal is, minden víz nélkül téntát alkatni: de mivel az igen könnyü: hamarább leüllepednék belöle a' vasag, — igen folyó lenne, és becsületes vonást sem lehetne vele tenni, és — a' mi ma nem kis baj — drágába is kerülne!

Ezeknek arányát a' sarkalatos bennékek' arányához mérve, így tarthatnók:

Mézga	—	—	0,4.
Kénsavas rezeg,			0,2.
Etzet	—	—	0,2.
Alcohol	—	—	0,4.

A' Recept hát, egy itzére, boltbeli mértékre szóllván, ez lehetne:

V. Campeschfát — — hét nehezéket.

Főzd fél óráig elég tiszta vízben, hogy a' főzés után egy itze légyen. Hűltt szüredékéhez tégy:

Öregre tört Áleppói Gubicsot öt latot. Áztasd legfölebb 24. óráig, közönséges meleg-

ben, szüredékét töltsd tiszta üvegedbe, 's tedd félre haszonra:

tölts hozzá

Egy neh. etzetben olvasztott Gummit két nehéz.

öszve rázván olvaszsz el ben

Kék követ — — — egy nehezéket

Fejérre égetett gálitzot — hét nehezéket.

Rázogasd fel, hagyd nehány napokig dugatlan, csak a' por ellen fedve, közönséges mérsékletben, 's ha tetszik írd rá:

Ténta.

De némellyek még itt sem akarnak megállani, hanem a' téntát még olly tzélokra is használni, mellyekre az nem való. Tudnillik

1) Megkivánják töle, hogy mint valami Parfume, kedvesen illesse kényes orrokat.

2) Mint valamelly ördöngös erejü panacca vidítóúl, és orvosságúl szolgáljon az aléltozó irkálónak.

Az 1-sõt szagos olaj hozzá adásával (a' melyiknek szagát kiki legjobban szereti, Szegfü, Thym, Narancs, Tzitrom, Fahéj, Rózsa, Narancs virág = Naphe 's a' t.) könnyü megtenni. Mert az illy olaj nem egyéb lévén, mint tömény szag: a' ténta vizében könnyen felolvad, és abban, mig el nem repül, megmarad. De

A' 2-ikat csupa chemicus, — annyival inkább az olly természetü charlatán zagyváló, mint a' minapi hiresztelő, meg nem csinálhatja; 's az 1. For. Conv. pénzen árúlt egy meszelnyi, bár akármellyik aetherrel higított zagyváját, élõ Organismusra szemtelen csalárdság nélkül nem alkalmazhatja!

Ezek szerént a' ténta csinálás principiumit, okait, és tünetjeit, 's a' t. egész a' ténta' elkészüléséig vizsgálván: úgy tetszik, hogy alkalmas helyen fog itt álni ezen

Toldalék:

Mellyben egy két szót teszek

I. A' kész téntának eltartásáról.

a) Az egész folyamnak, mellyet birunk eltartásáról.

Nem elég jó téntát szereznünk be, hanem azt, a' ténta csinálás' principiumaihoz képest, jól el is kell tartani tudnunk. Mert nincs olly jó, mellyet a' tzélellenes bánással el nem ronthatnánk. Ezen pont illetheti a' téntát is, mellynek fő elmei (mint fölebb láttuk) magokban is változhatnak. Illy változást szenved főkép a' gubicssav, mellyről már tudjuk, hogy jegeinek vízbeli olvadéka idővel a' levegőtől megbarnúl, és elromlik. Szükség hát a' téntát, a' tökéletes egyesülés után bedugva tartani. 'S ennek két haszna fog lenni. Egy az, hogy a' későbbi elbontakozást egy részint gátolja; más az, hogy a' port, melly legtisztább szobában is mindég számtalanúl lebeg a' levegöben, bele hullani nem engedi. Mutatja a' libegő por bőségét, mind az, hogy csak az egy 24 órai lerakodott por is, melly szembetünö réteget formál, a' házi tisztább bútorokon, és melly vastagot, némelly túdósoknak ritkábban forgó könyveiken: mind az, hogy a' setétes szobába, valamelly kis ablakon beható napsúgár, nyilván láthatóvá is teszi, a' levegöben libegő porszemek' miriadát. 'S ezen por, a' ténta' egyik főfő tzímjét, a' folyósságot rontaná, mellyel sárt alkotna.

Továbbá, némellyek, a' téntás üveg' melegben való tartásán úgy szorgoskodnak, hogy azt, ha lehet, mindég a' kályha közé, kutzkóba hová rendelik. Ez, tudván hogy a' gubicssav melegben elrepül, nem tanácsolható. Külömben is, a' mi csinálás módunk szerént, az üvegben többe

már semmi olly elem nints, mellynek kiázni, peshedni, 's a' t. a' ténta jóságára szükséges lenne. — Még a' melegben tartásnak az a' baja is van, hogy a' ténta' etzetének, 's más egy kis forrást felvehető elmeinek forrását, nyakra főre sietteti, a' nyálka elválását eszközli, ennél fogva, a' penészedést okozza. — Azon kivül, a' ténta' vizének, repülő részeinek, bár bedugva legyen is, elpárolását sietteti, 's az eleinte jó elegyü téntát ennél fogva negative süríti. Ki nem tudja? hogy a' mindenkori kitöltéskor tett, akármi szorgos felrázogatás mellett is, utólára melly sürüvé lesz a' ténta! Ennek, a' minden mesterkedések mellett is, csakugyan utóbb leszálló, gubicssavas vasagon kivül, az is oka, hogy a' folyamból a' víz mindig gözölög.

Ha azomban vennök észre, hogy eléhbi folyósága már hanyatlik: nem fog ártani elégséges vízzel, vagy Vérfa főzéssel újra felhigítni, szaporítni. Minden esetre pedig tanácsos annyit nem csinálni, hogy esztendökről esztendökre tartson, és a' levegö befolyásának olly soká kitéve legyen, 's a' mi seprö csakugyan utóbb származik, az új ténta csinálászkor azt benne ne hagyjuk; 's ne higyjük, hogy az tömény ténta volna, mellyhez csak víz kellene! az már a' nagy, és hosszas megsavítódás miatt nagyobb részint olvadhatlan; és külömben is egyesületében úgy megváltozott, hogy alkalmas iratú ténta abból ugyan nem lesz! az ócska köpönyegből új kabátot itt sem lehet csinálni!

6) A' kalamárisban tartatott ténta tartásáról.

A' fölebbi a) alatti közönséges jegyzékeken kivül, még ezek a' meggondolni valók:

A' kalamáris többször kéntelen lévén nyitva lenni, mint a' téntás üveg, abban a' megsürüsödésnek

désnek jobban ki van a' ténta tévc, kivált az elgőzölés miatt. Mellyre nézve soká (tán három hónapon túl), azt tisztítatlan ne hagyjuk: hanem, ha belet szeretünk ben tartani, azt kivetvén, a' kalamárist kimosassuk, 's új belet tegyünk bele, mert ezt, a' ténta kénsava megévén, a' bél' apró kanafjai, tollunk' orra alatt fognak alkalmatlankodni, melly semmivel sem kisebb boszúság, mint a' tulajdon orrunk alatt való piszkálódás! — Lehet ezen bél, pamut, selyem, spongia darab, vagy akármi, a' mi a' folyamat beissza, 's nyomásra azt könnyen kiadja. — Lehet a' nélkül is, ki hogy' szereti; — mert eszén járó ember, tudván kalamárisa' feneke' hol létét, nem veri abba olly erővel tollát, hogy annak meggátlására kellene a' puha ally. Gondos ember' kalamárisa fenekén pedig nem gyül olly sár, mellybe a' toll' orrával érni nem volna tanácsos! — Nevetséges pedig némelly Tudósoknak a' kalamáris' matériájában olly szorgos válogatások, mellyel illy forma, épen nem chemicus okoskodást tesznek „a' téntatartónak fából, és olly (dió) fából kell készülni, melly a' ténta' felesleges vizét eligya, de azért eleget hagyjon is ben". — A' jó téntában felesleges víz nincs, és a' mi van, az mind kell ott; külömben kár lett volna bele tennünk, mert hiszen rajtunk állott, annyit tenni bele, mint a' szükség kivánta. De nem is innék el a' legázalékonyabb hárs kalamáris is semmit, szinte úgy, mint az üveg. Mert mindenik gyantázva, vagy szurkozva van belől, melly egyik sem ereszti át a' folyamat, hanem a' mi elvész a' téntatartóból, annak száján gőzölög az ki. Lehet hát a' kalamáris anyaga, akármi fa, ón, ólom, mázos cserép, üveg, réz, ezüst, kinek erszénye hogy' győzi.

Figyelmesebb meggondolást érdemel a' kalamáris alkatja. Még pedig azon kinézésből, hogy

tollunkat magasan, fogatékjánál el ne ténta zzuk. Ha irásunk' végeztével benn szoktuk volna a' kalamárisban azt hagyni, és azért mocskosítni el: mindenek előtt szokjunk el arról, mindjárt tisztább lesz tollunk. Azután ezen módok ajánlhatók annak elkerülésére; tartsunk olly, most feljönni kezdő alatsony üveg kalamárist, mellynek tetején egy, csúttsal lefelé fordúltt üveg töltsér van, melly leszolgál majd a' kalamáris' fenekéig. — Így, mivel a' töltsér' szája széles, oda nem nézve is (mint a' betüszedő a' betüt,) eltaláljuk tollunkkal a' töltsér' oldalának valamelyik pontját, mellynek sima belső oldalán, pennánkat szépen a' folyamig lecsúsztathatjuk, azzal a' nyerességgel, hogy, mivel a' töltsér' oldalai nem párhuzamosok, hanem egymás felé tartanak: az azon csúszó toll' orra, minél lejjebb ér a' folyam felé, annál meszszebb esik fogatéka az elténtásítható töltsér' oldalától. 'S igy minden nagy, és tán a' fő dologtól ellopott figyelem nélkül is, tisztán maradhat a' toll fogatéka. Ha illy kalamárist tartunk, elkerülhetjük azon megtévedést is, hogy gondolatunkban elmerülvén, kalamárist rántanánk elő porzó helyett. — A' rendes fa kalamárist szabatni csak alatsonyra, jól kiöblözve, a' dolgon nem sokat segít, mert rézsutos fektében a' toll, szinte öble alá fér, 's benne pennánkat akár fülig is elténtázhatjuk. Tartsuk meg azonban itt még azt is, hogy félbe hagyván irásunkat, vigyázva kiverjük, megtöröljük, 's a' kalamárisban tollakat ne hagyjuk. Különben vagy rászáradván a' ténta, 's betöltvén csatornátskáját, annak hasadékát, mikor újra írni akarunk, alkalmatlanságot szerez, 's addig nem fog, míg az vagy a' tapadat le nem ázik; vagy a' töltsér' oldalához simúlván a' szabadjában hagyott toll csakugyan bémázolódik.

II) A' Ténta pecséteknek lehető kivételéről.

Mikor téntapecsétet akarunk kivenni, nem egyebet teszünk, hanem a' gubicssavas vasag egyesületét rontjuk el. Gyanítható hát, hogy minél jobb a' ténta, annál nehezebb petsétét kivenni, és minél újabb a' pecsét, annál könnyebb. Oka csak az, hogy egyszerre nem egyesül a' kérdésbeli anyag' kanafaival mélyen, 's több idő alatt savítódik meg tökéletesen a' téntának mindenik elve (a' mikor osztán a' tisztító szerekhez kevésbé vonódik.) Minthogy a' gubicssavnak nagy a' vasaggal való egyesülésbe törekedése: következik, hogy az ezt elrontható szereknek nagyon rágósoknak kelljen lenni. Úgy de ez magát a' pecsétes matériát is elronthatná. Nem lehet hát ezen pecsétszedést vaktában tenni, nehogy valaki, a' pecsét' helyén, igen is átlátszó ablakot mesterkéljen.

Ezen pecsét-kivétel, a' matériákra nézve, mellyeken történt két részre oszolhat:

1) Ruhafélékkel, még pedig

a) Szapúlható ruhákkal való bánás.

Lássuk itt elébb, mi történik, ha csak magára hagyjuk a' pecsétet. — Azon kívül, hogy a' ruhát állandóúl éktelenìti, a' ténta folyam beeszi magát a' ruha legkisebb kanafai közé is, és szabad savaival azokat megtámadja, 's a' mennyire győzi, megeszi = addig rág, míg savai jól nem laknak = kielégittetnek. Tehát, ha nagy csepp esett képestséges kis helyre, jobban rág, mint a' kicsiny, mert ebből több szabad sav jut egy pontra. Ha mosásba jö ez a' ruha: a' forró víz (hideg is) a' kénsavat magába veszi, a' gubicssavat pedig a' meleg elrepíti; 's az árván maradtt vas, (mindenütt találtató) szénsavat von magához, 's lesz azon veres rozsdává, melly, mivel víz-

ben nem olvad el, a' téntaföltok' helyén; a' mosható ruhákban, szakadtokig megmarad. Azonban meglévén a' ruha' kanafai a' kénsav által gyengíttetve, a' dörgölésnek, csiszolásnak, nem tud úgy ellent állni a' petsétes hely, mint a' ruha' egyébb része. Innen van, hogy a' pecsétes hely csak hamar ki lyukad. — Látni való hát, melly sok függjön attól, ha a' pecsét' orvoslását, minél elébb kezdjük e, vagy későbben.

Mihelyt hát a' pecsét esett, tömjük meg azt jól konyhasóval = sósavas szikaggal. Itt a' konyhasó' szikagja, magához vonja a' ténta' szabad kénsavát; 's annak sósava szabaddá lévén, a' gubicssavas vasaggal hármas sót formál, melly vízben felolvadható lévén, ha a' ruha megmosatik, vízben felolvadván, a' ruhából abba átt megy, mellyel együtt osztán kiöntetik.

Vagy: hamarjában a' pecsétre forró fagyút csepegtessünk, 's a' ruhát tegyük félre, míg rá kerülhet a' mosás. — Itt e' történik: a' zsíros résznek vonódása lévén a' savitagokhoz, mellyeket a' pecsét' elveiben talál, azokkal egyesülvén, a' pecsét megszünik az lenni, a' mi volt = mosás által át megy a' vízbe. Azon érdeme is van még a' fagyúnak, hogy a' ruha' kanafait bemúmiázza, és a' kénsavnak gátot vet harapódzásaiban.

b) Nem szapúlható ruhákkal való bánás.

Kisebb, nagyobb mértékben mindenik, legalább hidegen, szappanozható, vagy hideg vízzel mosható. Siessen hát a' kárvallott minél elébb, jó sürü szappanos, vagy legalább csupa hideg vízzel a' pecsétet addig mosni, dörgölni, míg az legkevésbé is feketés vizet ereszt. Így legalább foltról nem kell aggódnia. — A' pecsétre facsartt tzitrom lév is sokat elvesz a' ténta' feketeségéből, mivel, a' gubicssavas vasaghoz csatolván magát, vele hármas sót formál; 's ennélfogva a' fótot

csupa téntának lenni megszünteti. De mivel a' vashoz lévő vonszódása kisebb a' gubicssavénál: azt egyesületéből egészen ki nem taszíthatja, az az színét egészen el nem veheti.

2) Papiroson esett mocsokkal bánás.

Ezeket igen finom, éles késsel, gyengén, apródonként, nem valami puha helyen, hanem minél keményebb deszkátskán, üvegen, 's a' t. elvakarni legjobb. Ha a' vakart helyre ismét írni kell: lúdtoll külső hártyájával, mellyet csináláskor leszoktunk hántani, vagy sandaraca gyantával; vagy csak falról vakartt, ollyanná tett színü mésszel, millyen a' papiros, kellene megdörgölni. — Azoknak számokra, kik az e' féle, talán gyanús vakarásokról bizonyosokká akarnak lenni: ajánlható, hogy csak rendes kézbeli nagyító üveggel nézzék meg a' gyanús helyet, — a' vakarás által felszaggatott szálkák, azonnal szembe tünnek.

Azoknak az Oklevelek' hitelességét épségét, kutató, régi, vagy új Leveleszeknek, kik a' tán sóskasóval, vagy más ollyas szerrel tétethetett hamisításokat kötelesek kivilágosítni: ajánlhatom Orv. Dr. Tarey Urnak, egy a' Lot, és Garonne Departement' kértére írtt illyes értelmü Értekezését. Lásd: Journal der Pharmacie, für Aerzte, Apotheker, und Chemisten, von Dr. Joh. Bartholomä Trommsdorff. Zwanzigsten Bandes erstes Stück 323. lap. Vagy: Annal de Chymie Tom. LXXIV. 153. lap.

Balogh József,
Orv. Tud. ötödévi tanulója.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás, összehasonlítva a' T. Kováts Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal.

(Folytatás.)

A. Fossae Sylvii Sylvius gödre verőere. Rec. szerint: Sylvius árkának ütere. (Rec, a' fossa-nak kitételére jobbnak tartja az árkot, mint a' gödröt, melly inkább a' foveat teszi, ámbátor ezt veremmel is kilehet tenni, a' Fossa t. i. hosszú, illyen pedig az árok is, a' gödör pedig nem más mint egy homorú korpadás, már pedig az ilyeket az Anatomiában foveanak hivják, tehát tulajdonképen a' verem sem jó legalább itt az Anatomiában a' fovea kitételére, mivel a' verem nemü részeket, az Anatomiában Antrumnak v. cavernanak, barlangnak nevezik.

Art. frontalis: Homlok verőere. Rec. Homlokütér.

Art. gastroduodenalis: Gyomor és tizenkét újnyi bél verőere, Bendő és tizenkettős verőere. Rec. szerint: Gyomornyomütér. — Rec. a' Duodenum Intestinumot nyomnak nevezi, mivel a' tizenkét ujnyi hosszúságú bél neki nem tetszvén, olly szót keresett, melly hasonló értelmü, illyen pedig a' nyom is, mert egy nyomban tizenkét új vagyon, már pedig úgy is a' hosszúságától nevezik ezen bélt annak, és deákul is mind egy volna, akár Int. duodenum, akár Int. unius vestigii-nek neveznék ezen részt.

Art. gastroepiploica: Gyomor és cseplesz-háj verőere Rec. szerint: Gyomor-cseplezüterek.

Art. gluteae: Far verőerei. Rec. Farüterek.

A. hoemorrhoidales: Aranyér verőerei αιμοῤῥοὶς, ιδος, ἡ vérfolyás αιμα, vér, ῥοος, folyás, A' Magyar ezt a' vérfolyást, Aranyérnek, hívja, a' Német Goldader, Goldeneader (ezt a' Német soha sem írja öszve, vagy azt gondolja T. K. Úr, hogy a' Német is olly gondatlan, hogy az e'féle adjectivumot substantivummal öszveirja?) (Rec. ezen Arteriat Arany ütér-nek nevezi; nem is gondolja hogy az eret kétszerezni szükség legyen mint T. K. Úr Aranyér verőere; hiszen elég magában az arany ütér is, az üt által már eléggé megkülömböztetik az arany értől vagy is a' végbél ereiből való vérfolyástól.)

Art. hepatica. Máj verőere Rec. Máj-ütér.

A. Hypogastrica hasalja, v. hasalatt való, v. alsóhas, v. alhas, v. kis-has verőere. Rec. Hasalatti ütér.

A. ileocolica: Fodorbél és üres-bél verőere. Rec. csiphurkaütér.

A. ileolumbalis: Fodorbél és Véknya v. derék verőere. Lumbus: Véknya, Derék, Horpasz. (Rec-nek a' Lumbus kitételére a' Véknya nem teszik, mert az öszvetételekben nagyon vadúl esik ki, mint p. o. a' jelen való arteria elnevezésében is; A' mi a' derekat illeti, a'nak két értelme van, majd az egész truncust teszi, majd pedig a' truncusnak azon részét, melly az álbordák meg a' medencze közt van körös körül, nem csak hátul, hol a' Lumbus van; a' mit még inkább lehet mondani

a' Véknyá-ról, mivel itt van a' deréknak vékonyabb része. Végre a' Horpasz, még a' legjobb volna, csak hogy leginkább az oktalan állatoknak vagyon horpasszok, mikor a' Lumbusok üres behorpad, az embernél ritkán van behorpadva, úgy hogy ezen szó inkább a' horpadtan fekvő Psoas musculusra illik egyedül. — Rec Csípágyéktáj.

A. iliacae: Csipő verőerei T. K. Úr azt állítja, az ide mellékelt jegyzetében, hogy ezen ér a' görögben az öszve tekergetett ileum csonttól kapja nevét, holott ezen csont csakugyan nincs öszvetekerve. Rec. ugy tudja, hogy inkább az ileum nevezetű bél van öszve vissza tekergetve, és e'től veszi minden ileum nevezetű rész a' nevét. — Rec. ezen arteriát Csípütérnek nevezi.

A. infraorbitalis: Szemgödöraljai verőér. Rec. szemgödralatti ütér.

Art. intercostales: Bordaközi verőerek Rec. Bordaközötti üterek. T. K. Úr bordaközi-e jobb is rövidebb is.

Art. ischiadica. (seu glutaea): Farcsont verőere A' deák az ischiadicum-ot a' glutaeum-mal soha öszve nem zavarja, tehát a' magyarnak sem szabad; hagy maradjon a' far glutaeus, és az ischiadicum-ra vegyük föl ül nek a' gyökét Rec. Ülütér-nek nevezi.

A. labialis Ajak verőere. Rec. Ajkütér.

A. lachrymalis: Könyü-mirígy verőere Rec. után Könymirígy.

A. laryngeae: Gége verőerei. (Sajnálni lehet, hogy T. K. Úr megint öszvezavarja a' Larinxot a' Tracheaval, (L. annuli Tracheae) Rec. a' Larynx-ot Gög-nek, v. gég-nek nevezi, de miért? mivel a' gög Superbiat, a' gég, v. inkább gége pedig Trachea-t tészen. Ezen tettre a' Rec-t két ok vezette. 1-ször Midőn azt mondja

a' magyar gögös ember homo superbus; a'kor metaphorával él, mert a' kényes ember fejét égre emelvén az ő ádam almája vagy is Larynxe vagyis gög-je igen kidülled, a' gög tehát ezen esetre larynxot tesz. 2-or Az eredeti Magyaroknak nagy Természet ismerőknek kellett lenniök, az ugyan számtalan szavaikból kitetszik, ilyen a' többi közt a' gög, vagy gég is. t. i. a' g-betünek formatiója a' larynxhoz minden betük között legközelebb esvén, nem ok nélkül nevezték azt gögnek; — Rec. ezen Art. Gögüterek-nek nevezi.

(Folytatása következik.)

B.) Külföldi Literatura.

Tiflisi nyilványos fürdők, Georgiában. (Kivonat Don Juan van Halen' Emlékiratainak (Memoires) második Kötetőkből, az „Ausland" 13d. száma szerint.)

A' Kur vagy Kura folyam, melly meredek sziklák köztt csavarog, hasítja Tiflist, 's elválasztja az ó és új várast a' külvárasoktól. Az újváras, melly az uralkodástól adott plán (terü) szerint általában új izlésben épült, a' tetőket foglalja-el, a' Kur' jobbik partján. Az óváras amphitheatrumként fekszik egy hegy' meredek bukkanóján, mellynek csúcsán a' régi vár' romjai emelkednek; az útszák rendetlenek, 's az épületek rosz ízlésre mutatnak. A" váras' két oldalánál a' Kur' jobbik partján, egy sor kert nyúlik-el, melly egy valóban elbájoló tekintetet ád, a' hosszú tavaszban mellyel Tiflis szerencsésítteik.

A' váras' nyúgati végén 's a' hegy' lábánál feküsznek a' meleg fürdők, mellyeknek ereik forrva buzognak-fel. Ezen vizek, mellyeknek melegségök Reaumur' hömérője 12° 's 50° köztt

változik, csodás sikerüeknek tartatnak, rheumai fájdalmak ellen, 's bizonyos sebek' gyógyításoknál. Egyáltalában világosak; 's csak a' 30°—40° forróságuaknak van valami felette kellemetlen kénszagok. A' szokott fürdők' melegségök mintegy 12° teszen.

Ezen fürdők éjjel nappal nyitva állnak a' közönségnek. A' sziklába vágott lépcsők, több setét barlangokba visznek, mellyek közül a' belsők mécsekkel, a' külsők pedig bemenetelöknél, a' boltozat' tetején levő kerek lámpa által világíttatnak-fel.

Az utazó ki ezen helyre először lép, azt hihetné, hogy itt a' régiek' rejteményeikbe (müsterion) kell avattatnia. Beléptekor egy tatár fogadja, azok közül, kik a' férfi fürdökben szolgálnak, 's a' vetkező szobába vezeti; egy másik egészen meztelenül, feje minden musulmánok' szokások szerint leborotválva, várja a' másod barlangban, hol legelőször is gőzfürdőt veszen. A' harmadik barlangba érvén, ott több különböző melegségü fürdöket talál mellyek közül választhat. Néhány percz mulva a' fürdőbe lépés után, a' Tatár jelt ád a' kiszállásra; a' fürödöt kézen fogja, 's egy lapadhoz vezetvén arra hosszában hanyatt fekteti. Ezután megragadja, megforgatja, 's némineműleg megdagasztja, testét minden felöl nyomkodván és szorongatván, 's ha ezen fogdozások által a' patiens teljes izzadásba tétetik, a' Tatár a' fürdőbe vissza vezeti. Egy negyed óra mulva ismét kivonják abból, hogy az imént leirt helyzetben ismét a' padra fektessék. A' Tatár most gyapju kesztyüt húz-fel 's a' testet valami illatos szappannal dörgöli-be. Ennek végeztével a' fürödő a' padra ül 's ott néhány vödör meleg vizet öntenek a' fejére. Erre harmadszor is fürdőbe megy; ha kiszáll, melegített lepedőkbe takargatják, 's az első

barlangba, mellyben ruháit hagyta, vezetik lassan vissza. Két óra mulva ezen munkálkodás után, leirhatlan könnyüséget 's új erőt érez az ember egész testében, melly nem sokára az egész, kissé durva, bánásmódot elfelejteti.

Szombaton a' fürdők, a' kivált fennebb rendü, asszonyok' számokra tartatnak-fenn.

Fürdés előtt legelőször is hajokat valamelly jó illatu kenőccsel szagosítják 's feketítik; 's ez alatt az asszonyságok gazdag szőnyegeken, az elő-barlangokban ülnek; 's az után, ifja és örege arczokat fejér 's pirosra, körmeiket pedig sárgára kendik. Különös szépségnek tartatik ha a' szemöldök össze vannak nőve, 's e' végett, a' mesterség' minden eszközeinek segédére kell kelniök a' természetnek.

Egyébkor az asszonyok csak nem egész nap a' fürdőben maradtak, most azonban csak néhány órákig. Fürdő után egypár órát szunnyadnak, 's felébredvén, valami frisítőt vesznek magokhoz a' legfinomabb gyümölcsökből. Végre ismét előlépnek a' barlangokból, míg a' szomszédos házak aklak-lepjeik (Gardine) megett lesködő ujságvágyók' szemeik repülnek reájok minden felől.

A' fürdésre következő estve a' háznépek az udvarra gyülekeznek. A' hárfa' hangjai közé a' czimbalmok 's castagnetták' zajgó csengésök elegyedik. Ekkor kezdődik az asszonyok' tánczok, melly sokat hasonlít az andalusiai nemzeti tánczokhoz: minden mozdulatában kellem, élet és gyönyör. Igy tartanak ezen játékok 's ünnepek, mellyekben azonban csupán az asszonyok, 's a' férfiak csak felette ritkán, vesznek részt, egész éjszakáig.

Fenyéry Gyula.

III.

Különbféle.

1.

Hazafiúi Áldozat.

Hazafiúi szép lelkűségének példáját adá e' folyó esztendőben Szigethy György Úr, hajdani nevelő és tanító, azzal, hogy a' Soproni Kir. Gymnaziumnak a' következendő könyveket és földképeket ajándékozá az ott tanuló ifjuság közhaszonvételére: 1) Európa közönséges Föld leirását 12 kötetben, a' hozzá járuló földképpel. — 2) A' Tudományos Gyüjteményt, kezdetétől, az az: 1817-től 1829-id 144 kötetben, a' vele járó Szép Litteratúrai Ajándékkal együtt 12 kötetben. — 3) Magyar Atlást 62 darabban, Udvari Tanácsos Görög Úr által. Ezen áldozatot a' következendő okoknál fogva tevé a' tisztelt Hazafi: 1) hogy azon háladatosságot, mellyel kisded-korától fogva a' Soproni Kir. Gymnasium eránt viseltetik, nyilván bizonyitsa. 2) Hogy ez által a' tehetősb hazafiakat nagyobb becsü áldozatokra serkentse. 3) Hogy az ifjuságnak alkalmatosságot nyujtson a' hazai nyelv bővebb gyakorlására. — Az ajánlás feltételei a' következendők: 1) Hogy az ajánlt munkák a' Soproni Kir. Gymnazium könyvtárába letétessenek, 's enyészetig ott maradjanak, mint annak tulajdonai. 2) Hogy azokat nem csak az egész Kir. Gymnaziumbeli T. T. Professor Urak, hanem az egész ott tanuló ifjuság is minden külömbség nélkül használhassa, a' Director, vagy valamellyik Professzor Úr felvigyázása alatt. 3) Hogyha idővel a' többszer nevezett Kir. Gymnazium (mitől a' Mindenható mentse meg Sopront) más városba tétetnék által; akkor az előszámlált munkák Ts. Sopron Vármegyének Könyvtárába tétessenek, de közhaszonvételre.

közli az Ajánlónak saját leveléből,
és a' Soproni tanitó kar megbizásából
Guzmics Iszidór.

2. Könyvajánlás.

A' Kávé' munkálatjai. Hahnemann Sámuel Orvos Doctor és Anhalt-Kötheni Herczegi Tanácsos után. Budán, a' Magyar kir. Universzitás' betüivel. 1829. (Tekéntetes Tudós Forgó Györgynek, T. N. Pest Várm. megye' rendes Főorvosának ajánlva) 12d r. 60 l. ára 20 xr. ezüstben.

Régóta fárasztja a' gondolkodó orvosok' figyelmöket a' kávéital' ártalmas vagy ártalmatlan voltáról való kérdés. Nálunk is feltámasztá ezt Dr. Petőcz Mihály, már ezelőtt tizenkét évvel, német nyelven irt munkácskájában (Über die Schädlichkeit des Kaffeetrinkens. Wien und Pressburg 1817.) de, a' mint tapasztalók, kevés sikerrel. A' kérdés' megfejtése, nekünk most utólag (a posteriori), olly egyszerünek, olly természetesnek tetszik, hogy lehetlennek hisszük annak azonnali meg nem szünését, ha a' kávé' védei és ellenei, annak elő- és utómunkálatát, a' jelen munka' bölcs Szerzőjeként helyesen megkülönböztetvén, eléggé fonákul, egyikre vagy másikra nem szorítták vala, kizárólag' szempontjokat. A' jelen könyv' Szerzője, azon természetből 's tapasztalatból vett tagadhatlan fő igazságot állitván fel, hogy: az egészséges testre minden gyógyszer ellenségesen hat, minekutána a' kávénak valóságos gyógyerejét, 's némelly nyavalyákban igen foganatos segedelmét megmutatja; a' legnagyobb közérthetőséggel (popularitás), kétségen kivül teszi azt is, hogy ez, ha csak vagy kemény életmód 's szertelen izmos testalkat, vagy sokszor még nálánál is szövevényesb bajt szülő ellenmergek, neki ellensúlyt nem tartanak, az egészséget, kivált a' szobaülőknél, szép nemnél, 's gyermekeknél, a' legrövidebb úton 's legcsalhatlanabbúl tönkre teszi.

Minthogy ezen méreg, vagy ha inkább tetszik gyógyszer (mi a' felebbi tétel szerint, az egészséges testre nézve, egyre megyen ki), hazánkban is nagyon elterjedt, 's a' fényüzés által szinte szükség' czikkelyévé válék, hálával tartozunk Tekintetes Tudós Almási Balogh Pál Orvos Úrnak, hogy ezen igen hasznos munkával honosait megajándékozá; 's nem lehet ezt, elolvasás 's érett megfontolás végett, minden házatyának eléggé ajánlanunk, hogy a' kávéval élés 's visszaélés által, magok' 's háznépök' egészségét boldogságát, legalább ne vaktába koczkáztassák.

—r—y.

3. Jelentés.

A' Nemes második Székely Gyalog ezerednél sokáig hivatalos szolgálatban lévén figyelmetes kezdettem lenni a' derék Székely Nemzet vérrel szerzett ősi szabadságaira, millyekkel a' régibb időkben kevés más Nemzet birt, közöttök lakván megszállott rég az a' gondolat, hogy a' Ns. Székely Nemzetnek, melly 1400. esztendők olta birja áldott lakhelyét, a' régi ős korból, mennyire csak lehet hív képét adjam elé a' két Magyar Hazának, mellynek maradványi is tiszteletesek, 's magokban ragyogók. Híven jártam-é el tisztemben? a' Munka mutassa meg, Igyekeztem tsinosan és értelmesen irni, 's ha néha a' régi Historiai fel fogásokot új szellem lengi körül, meg kell azt is gondolnunk, hogy a' mai idő többet várhat az Íróktól, mint mikor a' Latziusok, Bombardik, Krekkuitzek, vagy a' Lakatosok és Kunitsok irtak, sőt többet mint fáradhatatlan gyüjtőink Bod Péter és Benkő Jó'sef idő szakában, kiknek az érdemlett hálát a' mostani maradék majd egész mértékbe tartozik megadni. — Útnak indítom tehát Historiai Értekezésemet. a' Ns. Székely Nemzet Eredetéről, Hadi és Polgári intézeteiről a' régi időkben olly móddal, hogy ha az Előfizetők száma elégséges lesz, a' munka azonnal sajtó alá fog jönni.

A' Munka 25. Íveket (Árkus) fog tenni a' nyomtatás közönséges jó író papirosra az Enyedi Ns. Reformatum Collegium új betüivel lesz, mellyhez képest az Előfizetés ára 1 forint pengő pénzben, alább való papiroson 2 forint váltóban: az Előfizetők neveik a' Könyv mellett ki lésznek nyomtattatva. Hogy ha valamelly tehetős hazafi vagy Könyváros a' kéziratot magához kivánja venni, szükség, hogy a' szándékról jó előre tudósittást végyek. Reménylvén, hogy minden tiszti hivataloknál válalkoznak olly érdemes Férfiak, kik a' jó szándékot elő mozdittani nem unnyák; kérem az illyen Hazafiakat az előfizetésbéli jelentéseket bégyüjteni és a' dolog kimeneteléről engemet tudosítani méltóztassanak.

Írtam N. Enyeden, 1 ma Martii Anno 1829.

Kállai Ferentz,
Penzionatus Kapitány Auditor.

4. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

58) Útmutatás a' Takáts Mesterségre. A' Takáts Mesterségen lévő ifjúság számára. Irta Ns. Bereczky János, Takáts Mester, 's a' Tek. Jász 's két Kún kerületben a' Takáts mesterségnek rendes tanítója Kis Kún Szabadszállásán. Hat kőre metszett Táblákkal. 1829. 4-to 48 lap.

59) Hözhasznú Magyar és Német Levelező-Könyv, a' közönséges életben előforduló hivatalbeli 's barátságos helyhezteteésekhez alkalmaztatva, a' Házi Titoknokkal eggyütt. Hatodik megbövitett kiadás, 35 árkus 1829, 8-vo. Árra kemény borítékba 1 for.; borítékba fűzve 54 kr.; kötetlen 48 kr. pengőpénzben.

Gemeinnütziger Deutsch-Ungarischer Briefsteller für alle im Geschäfts- und gemeinen Leben so wie in freundschaftlichen Verhältnissen vorkommenden Fällen. Nebst einem Anhange. Sechste viel vermehrte und verbesserte Auflage 35 Bogen stark. Preis: Steif gebunden 1 fl.; Broschirt 54 kr. Ungebunden 48 kr. C.M.

60) Az Ifjak és Gyermekek Olvasó-Tárának, IV. Kötete: a' Vadászat' Barátja. Mulatságos Képes Könyv az ifjúság' számára. Chimani Leopold után, készítette Kovásznai Kováts István. 12 rézre metszett képekkel.

61) Sententiae in I. Tabula Regia Judiciaria Termino Postpaschali a. 1829. latae et publicatae fol. 1 for. 30 kr. p. p.

62) Az Orvos mint Házi-Barát vagy egy Orvosnak az Atyák-'s Anyákhoz intézett barátságos oktatásai, minden gondolható nyavalyákról akármelly korban. Egy hív 's közönségesen érthető tanácsadó mind azokra nézve, kik a' betegségeket magok ismerni akarják, vagy orvosi segítségre szert nem mindjárt tehetnek. Dr. Frank Lajos Fridrik után a' harmadik Német kiadás szerint fordítva Horvát József, a' SS. MM és Orvosi Tudománynak Doctora, a' Pesti M. Kir. Egyetem' Orvosi Osztályának Tagja, Sz. K. Baka-Bánya' Városának rendes, és T. Honth Vármegye' Tiszteletbéli Fő Orvosa által.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Edvi Illés Pál. Időnk' Geniusáról. 3 l.
2) Kis Károly. Egynehány apróharcz esetek hazánkban 1598-ban 20 l.
3) J** Magyarországban volt Socinianus Ecclesiákról, és Válaszuti György papjoknak Skaricza Mátéval 1588 eszt. tartott Disputatiójáról. 31 l.
4) Balogh József. A' tenta csinálás' tudományos előadása. 79 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-visgálat.

Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás össze hasonlítva a' T. T. Kovács Mihály Úr toldalék szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal. 118 l.

Külföldi Literatúra.

Fenyéri Gyula. Tiflisi nyílványos fürdők Georgiában. 121 l.

III. Külömbfélék.

1) Hazafiúi Áldozat. 124 l.
2) Könyvajánlás. 125 l.
3) Jelentés. 126 l.
4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyüjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek meg ezüst pénzben,

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák köz hasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csínosan és hibátlanúl leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyüjteményből minden hónap végével egy 7—8. ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr. postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Januar. 1829.

Petrózai Trattner J. M.
és
Károlyi István m. k.
A' Tudományos Gyüjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

Pesten,

Petrózai Trattner J. M. betüivel.

Tudományos Gyüjtemény.

1829.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

VII. KÖTET.

E' Tudományos Gyüjteményben
közöltetnek:

I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapatjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi) erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi müveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's elő mozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik, Hazánkbéli és Külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet' leirásit magokban foglalják.

II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's míveknek ösmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok' müvészségek előmenetelét, 's ezzel a' köz hasznot és az elmének tökéletesedését eszközlik.

III. Tudománybeli Jelentések; megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásaik, jutalom tételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok, és írók' emlékezetök, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új müvek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

VII. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

JÁSZOK.

I. Értekezés. A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról.

MÉLTÓSÁGOS
ÜRMÉNYI
ÜRMÉNYI MAXIMILIÁN
Ts. K. KAMARÁS
ÉS
TANÁTSOS ÚRNAK,
RÉGI
KEGYES JÓTÉVŐJÉNEK,
TISZTELETE ÉS HÁLÁJA
ÖRÖKÖS JELÉÜL.

1. §.

HÉT NEMZETBÖL állott mindenkor a' Magyar Nemzet, úgymint: a' szoros értelemben vett MAGYAR, a' KÚN, a' JÁSZ, a' PALÓTZ, a' LÓFEJÜ, az ÚZ és a' VÁL Nemzetből. Azt mindazonáltal régen elfeledték az egyes Nemzetek, mellyik volt e' Hét Nemzet közül eredetiképen az a' GYÖKÉR NEMZET, mellytől az ősz régi korban a' többi más hat nemzet származott. A' Magyar is, a' Kún is, a' Jász is, a' Palótz is, a' Lófejü is, az Úz is, a' Vál is magát illyennek tartotta: A' miből az következett, hogy a' Magyar

HÉT-MAGYAR, a' Kún HÉT-KÚN, a' Jász HÉT-JÁSZ, a' Palótz HÉT-PALÓTZ, a' Lófejü HÉT-LÓFEJÜ, az Úz HÉT-ÚZ, a' Vál HÉT-VÁL Nemzetséget emlegetett. Más részről, mivel az EGYENETLENSÉG mint egy örökös Tulajdona és Bélyege volt e' Hét Nemzetnek, 's mivel e' Hét Nemzet között minduntalan Szakadások és Kivándorlások történtek, az is gyakorta megesett: Hogy az illyen külön lakó szakaszok az új lakhelyen azon Nemzettől vették nevezetüket, melly az ujlakhelyen leg népesebb volt. Így a' számosabb Kún Nemzet között a' kivándorlott Magyar is KÚN, vagy KÚN-MAGYAR nevet, a' számosabb Jász Nemzet között a' Magyar is JÁSZ, vagy JÁSZ-MAGYAR nevet, a' számosabb Palótz Nemzet között a' Magyar is PALÓTZ, vagy PALÓTZ-MAGYAR nevet viselt. 's a' t. De e'féle esetekben is mindenkor nagy gonddal ügyeltek a'ra a' Hét különös Nemzetek, hogy magukat híven és pontosan egymástól megkülönböztessék. Egyedül ez a' gondoskodás okozta, hogy ma a' Hét Nemzetnek folyton folyva előlehet mindegyik lakhelyben Történeteit állitani.

2. §.

Nem tartozik ide e' HÉT Nemzetre való fölosztást most bővebben fejtegetni. Elég, ha a' bárson palotában született Koszta Görög Tsászárnak ime tanutételével megesmértetjük a' tudós hazafiakat: „*Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἑπτα.*" Az az: „*És ezen Törökök* (így nevezi a' Magyarokat) *ugyan HÉT NEMZET valának.*" *) Midőn a' Magyar Országi Történet Irók Nemze-

*) Constantinus Porphyrogenitus, De administrando Imperio. Cap. XXXVIII. Lássad: Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1721. fol. Tomo I, 107.

tünknek e' földre jöttekor a' Magyar Nemzetet HÉT-SEREGRE osztják; midőn neki HÉT-KAPITÁNYT adnak; midőn Béla Király névtelen Írója HETU-MOGER, az az: HÉTI-MAGYART (Septenos Hungaros) emleget, a'kor homályosan a' HÉT-MAGYAR Nemzetre tzéloznak, 's tsak az kár, hogy egyenként a' Hét Magyar Nemzetet névszerént meg nem nevezik. Azonban helyesen él Béla Király névtelen Jegyzője a' HETU-MOGER névvel, mert ma mi már okokkal támogathatjuk, hogy a' hét nemzetnek egyenesen a' MAGYAR NEMZET volt Gyökér Nemzete. Az okokat e'ről előszámlálni most nem ide való. Inkább a' Hét Nemzet egyikére, tudniillik: a' JÁSZOKRA, mint ezen értekezés fő tárgyára, forditsuk mi mostan egész figyelmünket.

3. §.

Tudja ma minden Magyar, sőt tudták már századok előtt mind a' hazai, mind a' külföldi Írók is, hogy Magyar Országban egy különös Nemzet lakik, melly magyar nyelven az egyes számban JÁSZ, a' többes számban JÁSZOK néven hivatik. Ez a' JÁSZ Nemzet a' Magyar Király Uralkodása alatt él, a' Magyar Nemzettel egy polgári Társaságot tészen: Mindazonáltal, mint különös Nemzet, a' Haza szeretve tisztelt Nádor Ispányának Főkormánya 's Bírósága alatt Kapitány nevet viselő saját katonai Tisztviselőitől tulajdon ősi szokásai szerént függ, 's az Ország Gyüléseken is, együtt a' Kúnokkal, Képviselői által a' köztanátskozásokba béfoly. Most ugyan a' JÁSZ KERÜLET (Districtus Jazygum) $18\frac{1}{8}$ □. mértföldet ellepő termékeny rónaságon fekszik Pest és Buda városoktól nem meszsze Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyék, nem különben Pest Vármegye, meg a' Tisza folyó viz között: De

hajdan Magyar Országnak egyébb vidékein is laktak szerteszét JÁSZOK, és a' mostani JÁSZSÁGNAK kiterjedése is sokkal nagyobb volt, mint mostanában. I. Mátyás Király uralkodása alatt élt Bonfinius Antal feljegyzette: „*JAZYGES, quos inter Germaniam et Daciam supra diffinivimus, patriis sedibus eiecti, METANASTAE, id est EXULES cognominati sunt: quibus olim Oppida haec: Uscenum, Bormanum, Abiuta, Parca, Triscum, Candavum, Passium, et Partiscum; et NUNC AGRIA, innumerique pagi.*" Az az: „*A' JAZYGESEK, kiket fölebb Germánia és Dacia közé helyheztettünk, ösi lakhelyeikből kiüzettetvén METANASTÁKNAK, az az: VÁNDOROKNAK (Exules) neveztettek, kiknek hajdan jeles városaik voltak Uscenum, Bormanum, Abiuta, Parca, Triscum, Candavum, Passium és Partiscum; MOST pedig EGER, és számtalan Faluk.*" *) Találtatik ma is JÁSZ-FALU Pilis Vármegyében; JÁSZ-FALU Komárom Vármegyében; és JÁSZ-TELEK Nógrád Vármegyében. **) Ezekben is hajdan kétségkivül JÁSZOK laktak. Lekötelezne az bennünket, a' ki régi Oklevelekből egész hitelességig megbizonyitaná állitásunkat.

4. §.

Nem minden Nemzet Helyes Írása (orthographiája) alkalmas a'ra, hogy a' más Nemzet tulajdon neveit hibátlanul leírja. Legkevésbé alkalmas pedig e're akár a' Deák, akár a' Görög Nemzet Helyes Írása, minthogy kevesebb betüik vagynak

*) Antonii Bonfinii, Decades Rerum Hungaricarum, Lipsiae, 1771. fol. pag. 6.

**) Joannis Lipszky de Szedliesna, Repertorium Locorum Hungariae. Budae, 1808. 4. pag. 273—274.

e' Nemzeteknek, mint a' Magyar Nyelvnek és Nemzetnek vagyon. Ezen okuál fogva gyakran panaszolkodik az Időśb Plinius, Mela Pomponius, és Strábó, hogy e'nek vagy amannak a' Nemzetnek tulajdon neveit nehéz Deák vagy Görög nyelven leírni. A' Szláv nyelvek közül is, ha az Orosz nyelvet kiveszszük, alig tudja egyik vagy másik híven előállitani p. o. a' Magyar tulajdon neveket. Tsudálkozhatunk-e tehát, ha a' Magyar Országi Szláv Nyelv az egyszerü JÁSZ nevet is már más betüvel állitja elönkbe? Bernolák Antal Tót Szó-Könyvében mindenki olvashatja: „*GAZ a'nyi, mint JÁZYX, vagy is JÁSZ; a' többes számban: GAZI, a'nyi, mint JAZYGES, vagyis JÁSZOK, egy Sarmátiai Nemzet a' Duna mellett.*" *) A' Moldvai JÁSZ-VÁSÁR (JASSI) neve is így járt az Oláhok között, midőn GIASIUM névre általváltozott. Az 1642-dikben JÁSZ-VÁSÁROTT tartatott Szent Zsinatról szólván és írván Le Quien Mihály, híres Frantzia Dominicánus, mindenkor e'képen beszél: „*In Actis Synodi, quae GIASII in ea regione anno* 1642. *a Parthenio patriarcha Constantinopolitano habita est.*" Az az: „*Irásaiban azon Zsinatnak, melly ezen tartományban GIASIUM Városban* 1642. *évben Parthenius Kosztavári Patriarkától tartatott.*" És más helyen: „*Caeterum Metropolitae sedes hodie est GIASIVM, praecipua Moldaviae Civitas.*" Az az: „*Azonban az Érsek széke ma GIASIVM, Moldva Országnak fővárosa.*" **) JÁSZBERÉN neve Bru-

*) Antonii Bernolák, Lexicon Slavicum, Bohemico-Latino-Germanico-Vngaricum. Budae, 1825. 8. Tomo I, 623.

**) Michaelis Le Quien, Oriens Christianus. Parisiis, 1740. fol. Tomo I, 1251—1256.

zen la Martiniere Geographiai nagy Átlásában (VI, 97.) GYASBRIN. — Nagyot vétene tehát, a' ki a' GAZ, GIAS és GYAS Nemzetet a' JÁSZ Nemzettől megkülönböztetné. Ha valamelly Nemzet neve *idegen Helyes Írás* által elrontatik, a' különbségeket a' Kritika segedelmével egységre kell venni.

5. §.

Nevelte a' JÁSZ Nemzet neve leíratásának különbféleségét az a' bizonyos eset is, hogy Magyar Nyelvünkben a' J betü GY betüvel számtalanszor föltseréltetni szokott. Ki nem tudja, hogy a' JER és GYER, a' JÖ és GYÖ, a' KERÉK-JÁRTÓ és KERÉK-GYÁRTÓ, a' JÉG és GYÉG, a' JALOG és GYALOG a' Magyar Nyelv különbféle Dialectusaiban minden napi közönséges betütserélések? *) Igen természetesen és könyen megesett tehát, hogy magában a' Magyar Nyelvben is, a' JÁSZ Nemzet neve GYÁSZ névre is általváltozott. Mi már régen elfeledtük, de a' Kutfők gondatlanságunk ellenére is fentartották a'nak bizonyos nyomait, hogy a' JÁSZ Nemzet *fekete öltözetben* járt, a' honnand nálunk a' szomoruság ruhája JÁSZ-RUHÁNAK hivatik. És valóban a' Dunán túl ma is helyesen neveztetik, és igen híven, a' KESERGÉS FEKETE RUHÁJA, JÁSZ-RUHÁNAK. Ellenben ezt nem tsak a' Sokaság, de még az Írói Nyelv is GYÁSZ-RUHA névvel illeti. Nem azért emlitjük ezt, hogy már ma megváltoztassuk a' nagy keletre kapott GYÁSZ szovat, hanem azért beszélünk inkább, hogy értsük igazán a' szójelentését, 's ne nevessük ki a' jobb szokás gondos fentartóit; hogy megesmérjük

*) Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini, 1806. 8. Vol. I, 106.

a' Történet Írókban is a' GYÁSZ, GIAS GAS formákban a' JÁSZ Nemzetnek elpuhult nevezetét. Wadding Lukátsnál a' Tatár Járásról mondatik: „*Alia vero manus, Batone Duce, maxima vastitate Hungariam, Poloniam, Russiam, GAZAM, amplissimas Regiones, affecit.*" Az az: „*A' másik Sereg, Batu vezérlése alatt, Magyar, Lengyel, Orosz, és GÁZ Országot, mint nagy kiterjedésü Tartományokat, legdühösebb pusztitással földulta.*" *) Itt a' GÁZ-ORSZÁG neve alatt JÁSZ-ORSZÁGOT, az az: Moldvát kell érteni.

6. §.

Olvashatni a' Ravennai Geographusnál is ime sorokat: „*Decima ut hora noctis grandis Eremus, et nimis spatiosa invenitur, cujus a' fronte, vel latere GENS GAZORUM adscribitur, quae eremosa et antiqua dicitur Scythia.*" Az az: „*Az Éj tizedik óráján szörnyü és nagy kiterjedésü Pusztaság találtatik, mellynek homlokához, vagy oldalához a' GÁZ Nemzet helyheztetik. Ez Puszta és Régi Scythiának hivatik.*" **) Ezen sorokból, 's különösen a' Pusztaság fekvéséből, hasonlóképen megesmérni fogjuk a' Maeotis tova körül lakott régi JÁSZ Nemzetet, tudniillik: azon JÁSZ Nemzetet, mellyről, Sarmátiáról szóltában írja Ptolemaeus: „*És az egész Maeotis tova oldala mellett a' JAZYGESEK, és Roxolánusok.*"

---

*) Lucae Wadding, Annales Minorum, seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum. Romae, 1732. fol. Tomo III, 116. Nro 2.

**) Geographus Ravennas Libro I, cap. 12. Lássad: Pomponii Melae de Situ Orbis Libri III. Lugduni Batavorum, 1722. 8. pag. 747.

*) Ezek azon JÁSZOK, kiket már Orpheus VAS-JÁSZOKNAK, Görögül *Σχύθαι Τοξοφόροι* nevez. **) Látni fogjuk tudniillik más helyen, hogy a' TOXOPHORUS Görög szó a' JÁSZ névnek szóról szóra tsak fordittatása. Azt, hogy a' SCYTHA Nemzet VAS Nemzetet tészen, szinte máskor fogjuk megbizonyitani. Ezen Maeotis melléki JÁSZOKAT Stephanus Byzantinus is TOXII és TOXIANI névvel emliti ime soraiban: „*Τοξιοὶ, καὶ Τοξιανοὶ, ἔθνος Ταυρικόν. Ἡρωδιανὸς ἕβδόμῃ*" Az az: „*TOXIUSOK és TOXIÁNUSOK Taurusi Nép Herodiánus hetedik könyve szerént.*" ***)

7. §.

Még Kis Ásiába is általhatott a' JÁSZ névnek elrontatása. Cilicia és Syria között feküdött a' Közép Tengernek ISSICVS SINUSA, melly név Görög nyelven épen JÁSZ ÖBÖLT jelent szóról szóra. Ezen Issicus Öböl mellett jeles város volt ISSVS, az az: JÁSZ, melly az Iróktól majd *Artikulussal* A' JÁSZ, majd GIAZZA néven emlittetik. Gólius Jakab Alfragan Arabs Iró könyvére irt jegyzeteiben beszéli: „*És nem messze egy masik A'—JÁS nevü Révpart, melly a' régi ISSVS.*" Alább: „*Az A'—JÁS névből eredett Marcus Polusnak és másoknak, kik a' keresztes Hadaknak idejök felé irtak, GIAZZA nevük, a' mint az Olaszok kimondani szokják, mint a' Joauni nevet Gio-*

*) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 73. Libro III, cap. 5.

**) Orphei, Argonautica. Lipsiae, 1764. 8. pag. 144. v. 1072.

***) Stephani Byzantini, de Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. fol. pag. 712.

a n n i-nak." *) Hibátlanul adja elő ezeket Gólius, mert Abul — Pharajius mind az A' — YAS városról, mind az al — A' — JAZ Török (de nem a' mai Török) Nemzetről tészen említést; Marco Polo XIII-dik századi Utazó pedig A' — JAS várost valóban GIAZZA városnak nevezi. Egyik helyen írja Abul — Farajius: „*Nagy elpusztíttatása történt Sisi és A' — YASI városnak.*" Más helyen: „*Ez az ALI az al-A' — JÁSZOKNAK, egy gonosz Török Nemzetnek . . . . . hadat izenvén.*" **) Marco Polo Velentzei Utazó könyvében is olvastatik: „*Sopra il mare è una città detta la GIAZZA.*" Az az: „*A' Tenger mellett vagyon egy város, melly GIAZZA nevet visel.*" ***) Hogy az Issicus Öböli JÁSZOK valóban JÁSZOK voltak, 's hogy az *ISSUS* Név Görög Nyelven JÁSZT jelent, azt máskor fogjuk megbizonyitani.

8. §.

Vagyon egy szembetünőbb elrontatása is a' JÁSZ Nemzet nevének a' DIASI nevezetben, melly bizonyosan a' GYÁSZ formából és a' deákos I végzetből eredett. Az idősb Plinius feljegyzette Pannónia lakosairól: „*Dravus per Serretes,*

*) Muhammedis Filii Ketiri Ferganensis, qui vulgo Alfraganus dicitur, Elementa Astronomica. Arabice et Latine Opera Jacobi Golii. Amstelodami, 1669. 4. In Notis Golii pag 272.

**) Historia Compendiosa Dynastiarum authore Gregorio Abul-Pharajio. Arabice edita et Latine versa ab Edvardo Pocockio. Oxoniae, 1663. 4. pag. 356. 333. 334.

***) Delle Navigazioni et Viaggi Raccolte da M. Gio. Battista Ramusio. In Venetia. 1606. fol. Vol. II, fol. 4. verso. — — Cf. Marci Pauli Veneti, De Regionibus Orientalibus Libri III. Coloniae Brandenburgicae, 1671. 4-o pag. 11. A' Latán Könyvben hibáson áll *Glacia* Giazza helyett.

Serrapillos, JASOS, Andizetes: Savus per Colapianos Breucosque. Populorum haec capita." Az az: „*A' Dráva vize foly a' Serreteseken, Serrapillusokon, JÁSUSOKON, Andizeteseken keresztül: A' Száva vize foly keresztül a' Colapiánusokon és Breucusokon. Ezek a' Fő Nemzetek.*" *) E' Pannóniai JÁSUSOK Ptolemaeus Geographiájában JASSIUS néven jönek elő, midőn roluk mondatik: „*A' JASSIUSOK pedig napkeletre, 's alattuk az Osseriatesek.*" **) Haszontalanság volna a' JÁSUS és JASSIUS névből két egymástól különböző Nemzetet megállapitani már tsak azért is, mivel a' Pannóniai Kövek a' JASUS olvasást tészik hitelesebbé; az Erdély Országi Kövek pedig a' JASSIUS olvasást is védelmezik. Inkább a'ra forditsuk tehát figyelmünket, hogy Plinius és Ptolemaeus jól adnak Pannóniának JÁSUS vagy JASSIUS lakosokat. Ugyan is, hogy a' Dráva vize körül valóban laktak JÁSUSOK, azt egészen hitelessé tészi a' Dráva körül találtatott ime Római Kő Felirása is:

DIVO.
GOMMO
DO. RESPV
BLICA. IA
SORV.

Az az: „Divo. Commodo. Respublica. JASORUM." ***) Továbbá a' Horvát Országban To-

*) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, 180. Libro III, cap. 25.

**) Claudii Ptolemaei Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 57. Libro II, cap. 15.

***) P. Máth. Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1826. 4. Parte I, 369. Nro XXXV.

plitzán kiásatott Római Kövön olvastatik: „AQVAS. IASAS. OLIM. VII. IGNIS. CONSVMPTAS." Egy Veszprém mellett kiásatott Katona elbotsátás Táblán elöjö: „GETAE CHRESIMI. IASI. FELICIS." *) Már, Strábó, a' tudós Geographus, Pannóniának e' JASUS lakosairól egy szóval sem emlekezik: Ellenben ö nála Pannónia Népeiröl imezeket olvassuk: „*Ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι, καὶ Ἀνδιζήτιοι, καὶ ΔΙΑΣΤΩΝΕΣ, καὶ Πειρῦσται.*" Az az: „*Pannóniai Népek a' Breucusok, Andizetek, DIASZOK, Peirusták*" **) Nem a' JÁSUS és JASSIUS Nemzetet kell-e az Andizetek mellett, a' DIÁSI Nemzet alatt érteni? Igen is azt, 's hogy tsak azt kell és lehet érteni, más alkalommal elhinni fogjuk, midön Athenae városnak DIAS és JAS nevéröl kihallgatjuk majd a' hiteles Kutföket.

9. §.

Azonban maga a' JAS, vagy JASS név is Helyes Írásbéli különbözése a' Magyar JÁSZ névnek. Rómának, mint tudjuk, nem volt SZ betüje, hanem azt, a' mit mi Magyarok SZ betüvel jelelünk, a' Római Írók S betüvel jelelték. Igen természetes volt tehát, hogy ök nem JÁSZ, hanem JAS nevet írtak. Mivel ugyan a' Rómaiak az Á magyar hangot sem szokták nyelvükben különösen megjelelni, azon sem akadozhatunk, hogy náluk a' JÁSZ név nem JÁS, hanem tsak JAS.

---

*) P. Math. Katancsich, Istri Ádcolarum Geographia Vetus. Budae, 1826. 4. Parte I, 379. Nro LXXXVII. — — I, pag. 361. Nro IV.

**) Strabonis, Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo I, 483. Libro VII. — — Lipsiae, 1798. 8. Tomo II, 415. Libro VII, cap. 5. §. 3. — A' *Λάσνονες, Λισίωνες, Λιατίωνες, Λιτίωνες, Διασνῶνες* olvasások e' helyen *hibás* olvasások.

Hiszen hasonló helyesírásbéli okokból a' mostani JÁSZORNAK nevük Ranzánus Péternél is JAZ, és nem JÁSZ mostani írás mód szerént. A' mai JÁSZOKRÓL beszélvén, írja Ranzánus: „*Sed vulgo verbo corrupto JAZ se ipsi appellant.*" Az az: „*Rontott néven maguk magukat JAZ néven nevezik.*" *) Épen így áll a' JAZ név a' régi JAZ-YX nevezetben is. Illyen apróságokon tehát értelmes férfiu soha sem fog akadozni, minthogy tudja ő azt, hogy az egymástól inkább különböző BOJI, BAJOARII, BAJARI, BAJOARI, BAUVARI, BAUVARII, BAUGARII, BAGIBARII 's a' t. írásmódok p. o. mind a' BAVARVS, az az: PAJOR, vagy BAJOR Nemzetnek nevei. Illyen különbözésekkel teljes minden Nemzetnek Története; illyen különbözésekre mindegyik Nemzet Történetében az aprságokig azért kell ügyelni, hogy a' sokféle írás módok egységre hozattassanak, következésképen egy részről az egy Nemzetből több Nemzet ne tsináltassék; más részről az ugyan egy Nemzet mindenféle helyes írásbéli alakok alatt megesmértessék. És e'nyi most elég a' JÁSZ Nemzet nevének helyesírásbéli különbözéseiről.

10. §.

Most nálunk a' JÁSZOK Róma nyelvén egyes számban JAZYX, többes számban JAZYGES néven hivatnak. A' Hazai Törvényekben e' Római JAZYX vagy JAZYGES név, a' mennyire mi tudjuk, nem jö elő 1681-dik év előtt. E'kor I Leopold Király uralkodása alatt az 1681-diki Törvény 46-dik tzikkelye 10-dik §-ban rendeltetik: „*Sicut et Cumani, Jazyges, et Phili-*

*) Petri Ranzani, Epitome Rerum Hungaricarum per Indices descripta. Viennae, 1552. fol. pag. 1.

staei, ac alii libertini Fiscales." Az az: „*Mint a' Húnok, JAZYGESEK és Philistaeusok, 's más Királyi Szabadosak.*" *) Később emlités tétetik a' JÁSZOKRÓL a' Római JAZYGES név alatt az 1715-diki Törvény 34-dik, az 1741-diki Törvény 63-dik, az 1751-diki Törvény 2-dik tzikkelyében. **) Azonban 1681-dik évtől 1751-dik évig bézárólag ha előjö is Törvényeinkben a' JAZYGES Római név, mindenkor váltva jö elö JÁSZAINKRA nézve a' PHILISTAEUS névvel. Az 1681-dik év előtt a' JÁSZ Nemzet neve a' Hazai Törvényekben *mindenkor* PHILISTAEUS: Ellenben, 1790-dik évtől kezdve a' JÁSZ Nemzet neve a' Hazai Törvényekben többé már *soha sem* PHILISTAEUS, hanem *mindenkor* Római szokás szerént JAZYGES. Régi Okleveleinkben a' JÁSZOK, tudtunkra, *soha sem* hivatnak JAZYGESEKNEK, hanem *állandóan* az Oklevelekben vagy a' görög végzetü JASSONES nevet nyerik, vagy PHILISTAEUSOKNAK, vagy végre ugyan egy Oklevélben együtt mind JASSONES mind PHILISTAEUS néven hivatnak. Nehogy vaktában látszassunk azt, a' mit az Oklevelekről mondottunk, mondani, szükségesnek tartottuk állitásunkat több példákból gondosan megvilágositani.

11. §.

Szétsi Miklós, Nagy Lajos Király alatt Ország Birája, Bírói Itéletet hozván 1357-dikben a' Jász-Berén és Jákó-Halma között fenforgó határ villongásokról, a' JÁSZOKRÓL Oklevelében

---

*) Corpus Juris Hungarici. Budae, 1779. fol. Tomo II, 67.

**) Corpus Juris Hungarici. Budae, 1779. fol. Tomo II, pag. 104. art. 34. §. 3. — II, p. 203. art. 63. §. 11. — II, p. 416. 420.

így tészen említést; „*Quod cum inter Ladislaum Leustachii, filii Marcelli de gente Wrs, Vaivodae PHILISTINORVM abuna.*" Az az: „*Hogy midőn egy részről Martzalfi Leustáchnak László fia, ki az Örs Nemzetségből való, és a' FILISTAEUSOKNAK Vajdájuk.*" *) Az Ó Budai Káptalannak 1393-dik évi Oklevelében a' JÁSZOKRÓL mondatik: „*In personis PHILISTAEORUM seu JASSONUM universorum in descensu de Apáti vocato commorantium nostrae graviter conquestum est Maiestati, quo modo PHILISTAEI seu JASSONES nostri in descensu Négy Szállás nuncupato residentes.*" Az az: „*Minden FILISTAEUSOKNAK, vagy is JASSONESEKNEK, kik Apáti Szálláson* (Jász-Apátin) *tartozkodnak, nevükben keserves panasz adatott Felségünk elébe, miképpen azon FILISTAEUSOK, vagy is JASSONESEK, kik Négy Szálláson laknak.*" **) Sigmond Királynak 1407-évi Oklevelében találtatik a' JÁSZOKRÓL: „*Universi PHILISTAEI intra ambitum dicti Regni nostri ubicunque commorantes.*" Az az: „*Minden FILISTAEUSOK, kik akárhol laknak országunk határai között.*" ***) Ugyan Sigmond Királynak 1325-évi Oklevelében előjö a' JÁSZ Nemzetről: „*Capitaneorum PHILISTAEORUM seu JASSONUM nostrorum de Új-Szász.*" Az az: „*A' mi FILISTAEUSAINKNAK, vagy is JASSONESEINKNEK Új-Szászi Kapitányai-*

*) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8-vo p. 164.

**) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8. pag. 95.

***) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum Pestini, 1801. 8. pag. 165.

ké,"

ké," *) Ismét Sigmond Királynak 1427-évi Óklevelében a' JÁSZ Nemzetről: „*Poharnik de Berzevicze, PHILISTAEORUM Regalium Comes.*" Az az: „*Berzevitzi Pohárnok, a' Királyi FILISTAEUSOKNAK, Birájuk.*" **) 's a' t. Így foly a' JÁSZ NEMZET neve az Óklevelekben bézárólag Mária Theresia Királyné országlásáig.

12. §.

Az a' tapasztalás, hogy a' JÁSZ Nemzet az Óklevelekben soha JAZYGES Római nevet nem nyert, és a' Magyar Országi Törvényekben is 1681-dik év előtt a' JÁSZ Nemzet JAZYGES Római néven nem neveztetett, a'ra a' gondolatra 's állitásra vezette a' tudós Pray Györgyöt, hogy a' JAZYGES név, a' mi JÁSZAINKRA nézve, tsak *az újabb időben* támadott el nevezés. „*Alioquin JAZYGUM nomen* (így ír Pray), *quo nostros hodie designamus, NOVUM est, et priscis Regum temporibus minime cognitum. Passim in instrumentis lego JASSONES, non JAZYGES, quod nusquam in vetustis diplomatibus occurrit.*" Az az: „*Úgy is a' JAZYGES név, mellyel ma JÁSZAINKAT nevezzük, ÚJ, és a' régi Királyoknak uralkodásuk alatt esméretlen volt. Az Óklevelekben többnyire JASSONES névre akadok, 's nem JAZYGESEKRE, melly soha sem jő elő a' régi Óklevelekben.*" ***) A' miről Pray, nem helye-

*) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8. pag. 96.

**) Georgii Pray, Historia Regni Hungariae. Budae, 1801. 8. Tomo II, 30.

***) Georgii Pray, Dissertationes Historico Criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 122.

sen ugyan, de még is mérsékelve szólott, azt mások meszszebbre kiterjesztették. Kaprinai Istvánnál találjuk: „*Neveztetnek JAZONES, vagy JASONES, vagy FILISTAEUS névvel, kiket a' mai tudatlan Sereg hibáson* (!) *JAZYGESEKNEK nevez, tartományukat pedig JAZYGIÁNAK. Onnand estek, úgy vélem, a' hibába, hogy a' Magyar JÁSZ név hasonlatosságából a' régi METANASTA JAZYGESEK maradékaiknak vélték őket lenni, kiknek országuk a' Duna és Tisza folyók között a' Kárpát hegyekig terjedett. — — — — Hogy a' METANASTA JAZYGESEK nem Németek, hanem Sárnaták voltak, azt ela'nyira tudják ma a' Tudósok, hogy semmi kutfőkből nem kell bizonyitani. — — — Ha* (a' mai JÁSZOK) *a' METANASTA JAZYGESEKTŐL származnának, kétségkivül a' Sármata nyelvet és szokásokat, mint más Magyar Országi SZLÁVOK és NÉMETEK tettek, ma is igen gondosan fen tartanák.*" *) Kaprinai, úgy látszik, tsak gyanitotta, de még sem merte kimondani, hogy a' METANASTA JAZYGESEK *Tót Nyelvü* Népek valának.

13. §.

Horváth Péter, a' tőlünk különben nagy hálát érdemlett tudós Férfiu, mondotta ki világosan Magyar Országi Íróink közül, hogy a' régi JAZYGESEK *Tót nyelvü* Népek valának. Így ír, tudniillik, a' lelkes JÁSZ Fő Tiszt: „*Atque hi* (Cumani) *sunt hodiernorum JAZYGUM majores, qui appellationem suam non a' ve-*

*) Stephani Kaprinai, Historia Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. Parte II, pag. 313—314. Nota 2.

teribus JAZYGUM SLAVORUM Populis, sed ab arcuum tractandorum dexteritate traxerunt, ab Ungaris JÁSZOK, sive SAGITTARII propterea dicti." Az az: „*És ezek* (a' Kúnok) *a' mai JAZYGESEKNEK öseik, kik nevüket nem a' régi SZLÁV JAZYGES Népektől, hanem az íjakkal való alkalmas bánástól, nyerték, és azért a' Magyaroktól JÁSZOKNAK, vagy is SAGITTÁRIUSOKNAK hivattak.*" Ugyan ő más helyen: „*Quive inde a voce hungarica IJAS, vel mollius JÁSZ, quae Pharetrarium significat, prius JÁSZI, mox JASONES, demum perperam (!) JAZYGES dicti sunt.*' Az az: „*Kik az IJAS, vagy lágyabb JÁSZ magyar szótól, melly Pharetrarius* (Tegzes) *jelentéssel bír, előbb JÁSZ, majd JASONES, majd végre hibáson* (!) *JAZYGESEKNEK neveztettek.*' *) De szabad legyen az igen tisztelt Hazafit a'ra emlekeztetnünk, hogy valamint a' MAGYAR soha sem volt sem KÚN, sem JÁSZ: Úgy a' JÁSZ sem volt eredetét kivéve, soha sem KÚN, sem MAGYAR, hanem mindenkor egy különös Nemzet volt a' Hét Magyar Nemzetből. És hát ha a' régi JAZYGESEK is épen úgy neveztettek az IJAKTÓL, mint a' mai JÁSZOK, 's épen olly híres Nyilazók voltak, mint a' mai JÁSZOK? — Nem kérdezzük mi ezt minden ok nélkül. A' régi JAZYGESEKRŐL, kik együtt vívtak az Argonáuta háboruban más Nemzetekkel, írja Cajus Valerius Flaccus:

——Et expertes canentis JAZYGES aevi.
Namque, ubi jam viresque aliae, notosque refutat
ARCVS, et inceptus iam lancea temnit heriles,

*) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8. pag. 55. pag. 191—192.

Magnaminus mos ductus avis, haud segnia mortis
Jura pati; dextra sed carae occumbere prolis,
Ense dato: rumpuntque moras natusque parensque,
Ambo animis, ambo miseri tam fortibus actis." *)

A' régi JAZYGESEKRÖL, kik a' mai Moldva és Oláh Országban laktak Tomisvár körül, írja a' szemmel látó Tanu Publius Ovidius Náso:

„ *Pugnabunt jaculis dum Thraces, JAZYGES*
Arcu." **)

Az tehát, hogy a' Magyar Országi JÁSZOK az IJAKTÓL neveztettek, inkább azt védi, hogy a' régi JAZYGESEKNEK nevük egészen reájuk illik a' mai JÁSZOKRA, minthogy a' VAS (Scytha) Nemzet közé számláltatott régi JAZYGES Nép Görög nyelven másképen *TOΞÓTAI* és *TOΞÓΦOPOI*, az az: JÁSZ nevet viselt.

14. §.

De, ezekre nem ügyelvén, minekutána olly sokan gondolják, hogy a' mai JÁSZ Nemzetnek JAZYGES neve vagy *új*, vagy *hibás*, 's hogy a' régi JAZYGESEK valóban SZLÁV Népek valának, nagyobb készülettel kell nekünk e' két tárgyot megfejtenünk. Egy Erdélyben Várhely körül találtatott Római Kő imezeket foglalja magában:

EX VOTO XXX.
MAGNO ET INVICTO IMPER. CAES.
T. AELIO HADRIANO ANTONINO.
PIO. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT.
XVI. COS. IIII. P.P. PRO SALVTE ET
FELICI. PONT. MAX. ET ANNIAE
FAVSTINAE AVG. CONIVGI C. CLOD.

---

*) Caii Valerii Flacci, Argonauticon. Altenburgi, 1781. 8-vo pag. 763. Libro VI, v. 122.

**) Publii Ovidii Nasonis, Opera. Berolini, 1757. 8. Tomo III, 349. Ibis, v. 135.

VI. PRAEF. M. DACORVM IASSIORVM
HANC STATVAM IN AVRARIA
NVMINIBVS MAIESTATIQ. EOR.*)

E' Kő szerént Krisztus születése után 153-dik évfelé Erdélyben, vagy Moldvában, laktak DÁCUS IASSIUSOK. Ha tehát Publius Ovidius Náso, ki a' GÉTÁK, vagy is DÁCUSOK között számkivetésben élt, írja Tristium Libro II, Elegia Vnica v. 191—192.

JAZYGES, et Colchi, Metereaque turba
Getaeque,
Danubii mediis vix prohibentur aquis".

Ha ugyan ő írja Epist. Ex Ponto Libro IV, Ep. 7. v. 9—10.

Ipse vides onerata ferox ut ducat IAZYX
Per medias Istri plaustra bubulcus aquas:"

Ugyan megkülönböztethetjük-e okosan Ovidius JÁZYGESEIT a' régi Kő DÁCUS JASSIUS Népétől, ha főképen még azt is tudjuk, hogy Ovidius utóbbi versében, több kiadásokban, JÁSIS, vagy JASUS áll a' JAZYX helyett? Pannóniában is laktak, mint fölebb (8. §) láttuk, Republicánus JÁSUSOK, vagy JASSIUSOK: A' Duna és Tisza között laktak a' Királyi hatalom alatt élő JAZYGESEK. Lehet-e vallyon illy tőszomszédságban két különbféle Nemzetnek venni a' JASUS vagy JASSIUSOKAT, és a' JAZYGESEKET? Több illyen példákat előszámlálhatnánk: De mi szükség ezekre, ha maga a' JAZYX név nem más, mint a' Római JASUS névnek *görögös leíratása*; ha ezt a' JAZYX nevet igazán JÁZUSZ-nak kell kimondani?

---

*) Samuelis Köleséri, Auraria Romano-Dacica. Posonii, 1780. 8. pag. 17.

15. §.

Gáza Tivadar, egy igen tudós Görög Író, azon Könyvetskéjében, mellyet a' Török Nemzet Eredetéről írt, följegyzette: „*Mert a' Rómaiak azokat, mellyeket a' Görögök Y betüvel írtak, többnyire U hangra változtatva, mint tudod, mondják ki.*" *) Gázának ezen előadása olly igaz, olly hasznos, hogy azt a' Történet Tudomány egyik arany szabásának lehet tartani. Quintus Enniusnál az Áfrikai LIBYA tartomány LIBUA; a' CYCLOPS ugyan Enniusnál CUCLOPS; a' PYRRHUS név BURRUS. **) Ezért írta Cicero: „*Burrum semper Ennius, nunquam Pyrrhum. Ut patefecerunt Bruges, non Phryges, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim GRAECAM LITERAM adhibebant.*" Az az: „*Burrust írt mindenkor Ennius, és soha sem írt Pyrrhust. Mint nyilatkoztatták ki a' Brugesek, és nem Phrygesek, régi könyvei kifejtik. Mert nem éltek* (az Y) *GÖRÖG BETÜVEL.*" ***) Magukon a' régi Római Köveken is ILLURICUM, SÜRIA és SULLA olvastatik gyakorta az ILLYRICUM, SYRIA és SYLLA helyett. ****) Fön nem akadhatunk tehát azon, ha *Μάντυα* áll Stephanus Byzantinusnál MANTUA helyett; ha Appiánusnál a' LI-

*) Leonis Allatii, *ΣΥΜΜΙΚΤΑ.* Venetiis, 1733. fol. p. 123.

**) Quinti Ennii Annalium Libb. XVIII. Fragmenta. Lipsiae, 1825. 8-vo pag. 51. Lib. II, v. 46. — pag. 103 Lib. VII, v. 5. — — pag. 77. Lib. VI, v. 4—5. Illyen az Olumpus Olympus helyett, az Illurii Illyrii helyett, a' Bruges Phryges helyett.

***) Marci Tullii Ciceronis, Opera. Genevae, 1743. 4. Tomo I, pag. 539—540. In Oratore ad M. Brutum. cap. 48.

****) Math. Petri Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1826. 4. Parte I, 69.

BURNUSOK *Λιβυρνοὶ* nevet viselnek; ha Polybiusnál *Τραγύριον* jöelő a' Dalmatiai TRAGURIUM város helyett. Vigyáznunk kell valóban a' Görög *Y* betü kimondatásakor, 's e' vigyázattal nem egyszer sem kétszer a' helyesebb Tulajdon Név fog előnkbe ötleni. Nem fogunk ezután, midőn a' Kritika széke előtt állunk, vaktában JAZYGESEKET emlegetni, hanem el nem mulatjuk megérénteni: Hogy a' fönt érdeklett tudomány szerént a' JAZYX szovat JAZUX-nak kell ki mondani. Ha pedig a' görög *X* betü természetével is megesmérkedni fogunk, egészen helyben hagyandjuk azon állitást: Hogy a' JAZYX Név nem több, nem kevesebb a' JÁZUS, vagy JÁSUS szónál. *)

16. §.

Ezek után aligha tagadhatni jövendőben, hogy a' régi JAZYGES név már hajdan a' JASZOKAT illette. Mindazonáltal, mivel minket a' mai JÁSZOK közelebb látszanak, (ha nem egészen úgy vagyon is) érdekleni, mint a' régi JÁSZOK: Az már a' Kérdés, vallyon bizonyosan *Új* és *Hibás-e* egyenesen a' mai JÁSZOKRA nézve a' JAZYGES nevezet? Hogy *Új* és *Hibás* volna, azt épen nem lehet okoknál fogva állitani. Michovi Mátyás más magánál régiebb Írók után előadván a' Magyar Nemzetnek Európába jöttekor Moldvában és Oláh Országban történt letelepedését, írja: „*Primumque in JAZYGES ascenderunt.*" Az az: „*Elöször a' JAZYGE-*

*) Lássad: Stephani Byzantini, De Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. fol. pag. 214. A' *Bebryces* szó alatt írja Stephanus: „*Az Σ betünek az ξ betüvel bizonyos rokonsága vagyon.*" —

SEKNÉL megszálottak." *) Ezek a' Moldvai JAZYGESEK talán tsak nem különböztek a' mai JÁSZ Nemzettől. Róluk írja Sviatosláv Orosz Fejedelem országlása alatt 965. évről Nestor, az Orosz Történetíró: „*I JASY pobedi i Kasogy.*" Az az: „*A' JÁSZOKAT és Kasogusokat is meggyőzte.*" Az egyik Kéziratban még az is mondatik: *Hogy a' Győzedelmes Sviatosláv ezen Nemzeteknek városukat el rontotta, 's közülök sokat Kiowba által szálitott.* **) Schlötzernek minden tévedései mellett is e' helyek a' Moldvai JÁSZOKRA és a' Moldvai JÁSZVÁSÁRRA illenek. Ezt a' Moldvai JÁSZVÁSÁRT egy 1412-dik évi Óklevél Oláh nyelven, mellyen a' TARG szó VÁSÁRT jelent, JASSKY-TARG néven nevezi ime sorokban: „*Et quod FORUM JASSKY-TARG in sinistra parte fluvii Pruth situm maneat pro nobis.*" Az az: „*És a' Pruth vize bal partán fekvő JÁSZVÁSÁR számunkra maradjon.*" ***) Dlugoss, vagy is Longinus János pedig így emlekezik róla: „*Item Dressa* (fluvius), *cujus fons circa Drochum oppidum, ostia prope JASKITARG* (a' *Zaski-Targ* nyomtatásbeli hiba) *in Pruth, alias PHILISTINORUM FORUM.*" Az Az: „*Nem különben Dressa* (folyó), *mellynek kezdete Drochum Mező városnál, befolyása a' Pruth*

---

*) Joannis Pistorii, Corpus Historiae Polonicae. Basileae, 1582. fol. Tomo I, 136. De Sarmatia. Lib. I, cap. 14.

**) August Ludwig v. Schlözer, Nestor. Göttingen, 1809. 8. V. Theil, S. 121. 125. 126. — Schlözernek, ki a' Jászokat OSSUS Népnek tartja, véleményével kár időt veszteni. Karamsin, Russ. Gesch. I, 225—224. nota 37. I, 344. nota 371. Schlözer hibáját követi.

***) Benczur, Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein oder Roth Reussen und Podolien. Wien, 1772. 4 S. 121. et Anhang, S. 8.

vizébe JASKI-TÁRG körül, melly másképen FILISTAEUS - VÁSÁRNAK hivatik." *) A' FILISTAEUS nevezet nem eleven tanuja-e a' Moldvai és Magyar Országi JÁSZ Nemzet egységének?

17. §.

De vezessük még alább a' Moldva Országi JÁSZ Nemzet és JÁSZ-VÁSÁR esméretét. Az I Mátyás Magyar Királynál volt Pápai Követ feljegyzette munkájában: „*Primum oppidum, quod est corporis Regni Hungariae, ab oriente pergendo versus occidentem, appellatur JASONIA, quae prima invenitur in exitu Valachiae ad Hungariam proficiscendo.*" Az az: „*Magyar Országnak első Mező Városa, ha napkeletről napnyugat felé jársz, hivatik JASONIA néven, mellyre legelőször akadsz, ha Oláh Országból* (hívebben Moldvából) *Magyar Országba utazsz.*" **) Broniovius Márton 1579-dikben Tatár Ország esmértetésében írta: „*Proinde Pruto sive Hieraso Moldaviae fluvio trajecto, Stepanovetiam, vel JASSI, primarium Valachiae oppidum, vel rectius ad Prutum Techniam oppidum, et arcem Turcicam, non ita pridem ad confluentem Nestri munitam, ac ibi Techinienses vel Moldavici in Nestro traiectus aliquot. recta in campos reperiuntur.*" Az az: „*Következésképen Moldvának Prut, vagy Hierasus vizén által kelvén, Stephanovetia, vagy JASSI, Oláh Országnak Fő Városa, vagy jobbra, a' Prut*

*) Joannis Dlugossi, Historia Polonica. Lipsiae, 1711. fol. Tomo I, 18.

**) Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budae, 1798. 8. Tomo II, pag. 13—14.

felé, Technia város és Török vár, mellyet nem igen régen a' Nester beszakadásánál megerösitettek, és itt a' Techniai, vagy is Moldvai néhány Révek a' Nester vizénél akadnak elödbe a' Mezöségen." *) Decius Barovius a' XVI-dik Század végén mondotta: „*Aaron in metropolitano Regni sui Oppido, quod FORUM JAZYGUM vulgo appellant.*" Az az: *Áron országának fö városaban, melly JAZYGESEK-VÁSÁRUKNAK hivatik.*" **) JASSI-nak, vagy JÁSZ-VÁSÁRNAK puhult GIASIUM nevét már fölebb (4. §) esmérni tanultuk. Így tehát a' Moldvai JÁSZOKRÓL már az 1681-évi Magyar Törvény elött találunk JAZYGES, JÁSZ, FORUM-JASSKY-TÁRG, PHILISTAEORUM-FORUM, JASSI, FORUM-JAZYGUM, és GIASIUM neveket. Hogy lehet így *Új* és *Hibás* a' JAZYGES nevezet a' Magyar Országi JÁSZOKRA nézve, kik hasonlóképen JASONESEKNEK, és PHILISTAEUSOKNAK nevezteténck?

13. §.

Ha a' JÁSZ név Magyar Országban SAGITTÁRIUS jelentéssel bírt, a' mit az Irók közönségesen állitanak, úgy e'nyi próbák után a' Moldvai JÁSZ névnek is SAGITTÁRIUS jelentéssel kellett bírnia. És valóban Moldva Országban is SAGITTÁRIUST jelentett az oda való JÁSZ Nemzet neve. A' Bétsi Képes Krónika, leírván azon szerentsétlen ütközetet, mellyben a' Magyarok Nagy Lajos országlása alatt Havaselve Or-

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 819. rectius 815.

**) Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budae, Tomo II, 377.

ságban, (Valáchiában) megverettek az Oláh és Moldvai Vajdától, így beszél az újabb szerentséről: „*Tandem hujusmodi infortunio adversitatis accidente, et fortuna iterum prosperante, Nicolao de Gara Bano de Macho viro strenuo et bellicoso in manu potenti ipsum regium exercitum ultra Danubium contra insultus bellatorum et SAGITTARIORUM ipsius Layk Vayvodae, velut imbres sagittas emittentium Olachorum per navigia moenibus et fortaliciis firmatum transducente, inimici in fugam conversi velut fumus evanuerunt.*" Az az: „*Végre meg történvén ezen szerentsétlenség, és jobbra fordulván a' szerentse, minekutána Gara Miklós Matsói Bán, szorgalmas és hadra termett férfiu, a' Király Seregét Layk Vajda Oláh Katonáinak és a' SAGITTARIUSOKNAK, kik esö módra szorták a' nyilakat, erös ellenállásuk mellett a' Dunán hajókon hatalmas kézzel, mint valamelly vivhatatlan bástyán és váron, által szálitotta volna, az ellenség megfutamodott, 's mint a' füst elenyészett.*" *) Beszéli e' győzedelem után a' Történet Iró, hogy Nagy Lajos Brassót megerösitette, 's belé BRIGANTIUSOKAT, és ANGOLY *Balestráriusokat* szálitott. Ezt tsak a' ritkaság miatt emlitjük, 's egyszer'smind kérdezzük, ha itt azok után, a' mik már fölebb mondattak, lehet-e puszta NYILAZÓKAT SAGITTÁRIUS név alatt érteni?

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 192—193. Apud Thurótzium. Parte. III, cap. 38.

19. §.

Más helyen, Sigmond Magyar Királynak István Moldvai Vajda ellen viselt háboruját leirván, ismét ezeket beszéli a' Bétsi Képes Krónika Készitője István Vajdáról: „*Hic, ut Regis praecluderet ingressum, omnem suae gentis vim commovit; alpesque et aspera viarum anfracta, Rex unde ingredi habebat, cum indagibus, tum SAGITTARIORUM munivit praesidio. Et cum Rex, insidiarum inscius, alpes condescendisset, ingenti mox SAGITTARIORUM manu aggreditur; tela nec minus homines equosque feriunt, et pene omnis, densarum imbribus Sagittarum, regalis expeditio gravatur.*" Az az: „*Ez, hogy meggátolná a' Király bejövetelét, egész Nemzetének erejét mozgásba hozta; 's a' Havasokat és kopár szük utakat, mellyeken a' Királynak által törnie kellett, mind Fa Vágatokkal, mind SAGITTÁRIUSOKKAL megerősitette. És midőn a' Király, nem tudván a' tsalvetést, a' Havasokon által költözni akarna, a' Vajda őt azonnal nagy SAGITTÁRIUS erővel megtámadta; a' nyilak egyaránt megölék az embereket és lovakat, 's kevés héa volt, hogy a' sürü nyil eső által a' Királyi Sereg elnem rontatott.*" *). Puszta NYILAZÓK valának-e ezek a' SAGITTÁRIUSOK is, ha még e'kor Moldvában nem tsak számos KÚNOK, hanem JÁSZOK is laktanak? — Úgy, de hogy hartzoltak volna, mondhatná néki, a' JÁSZOK a' MAGYAROK ellen? — Helyén volna jó formán a' kérdés, ha itt a' Hét Magyar Nemzetből való Népekről

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 218. Apud Joan. de Thurótz. Parte IV, cap. 5.

nem volna a' beszéd, kikről már hajdan mondani szokták, midőn az *egyik ág* segedelmével a' *másik ágot* jól megverték, a' nevető és ravasz Rómaiak: „*Barbari ad arma concurrunt; sed invicem dimicaturi! Vicere Barbari; sed consanguineos suos!*" Az az: „*Fegyverhez sietnek a' Barbarusok; de maguk magyk ellen fognak hartzolni! Győztek a' Barbarusok; de Vérségeiket győzték meg!*" *)

20. §.

Hogy a' fönt előadatott helyeken a' SAGITTÁRIUSOK alatt Moldvai JAZYGESEKET, az az: JÁSZOKAT kell érteni, az tészi szembetünővé: Hogy mind Nagy Lajos Magyar Király, mind Sigmond Magyar Király uralkodása alatt Moldvában még nagy számu FILISTAEUS, az az: JÁSZ Népség lakott a' Moldvai KÚNOKON kivül. A' KÚNOKAT, mint Nagy Lajos országlása alatt Moldvai lakosokat, emlegeti a' Bétsi Képes Krónika, 's előadja gondosan, mint téritett meg Nagy Lajos Szent Ferentz szerzetének buzgó szorgalma által sokakat ezek közül a' Keresztyén Hitre. **) A' Moldvai FILISTAEUSOKRÓL szól IX. Bonifácius Római Pápának 1399-dikben költ Bullája, mellyben mondatik: „*Quod magna multitudo Cumanorum, PHILISTAEORUM . . . . . ad Regnum Hungariae descenderant, et quasdam vestras REGIONES Provinciae Hungariae, qua secundum ordinis vestri morem*

*) Panegyrici Veteres. Norimbergae, 1779. 8. Tomo I, 206—207. In Claudii Mamertini Genethliaco Maximiano Augusto dicto. Cap. 18.

**) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 195. Apud Joan. de Thurótz. Parte III, cap. 46.

in Hungariam, et alia plurima Regna descenditur, occupaverant." Az az: „*Hogy a' KÚnoknak és FILISTAEUSOKNAK nagy sokaságuk . . . . . Magyar Országban megszállott, és a' ti Magyar Provintziátoknak némelly TARTOMÁNYAIT* (illyen volt Moldva Ország,) *mellyek által szerzetetek szokása szerént Magyar Országba és más Országokba is az ut vezet, elfoglalta.*" *) Hasonlókat mond XXI. János Római Pápa is 1410-dikben Branda nevü Placentinus Püspökhöz, ki Sigmond Magyar Király udvarában Pápai Követ volt, a' Moldvai FILISTAEUSOKRÓL: „*Et, sicut accepimus, in certis partibus INFRA et CIRCA LIMITES dicti Regni* (Hungariae) *sint Cumani, PHILISTAEI, et Tartari noviter ad fidem Christianam conversi, quorum curam animarum Fratres Ordinis Minorum ex ordinationibus, ut dicitur, apostolicis hactenus gesserunt.*" Az az: „*És, a' mint értettük, az emlitett* (Magyar) *Ország HATÁRAI ALATT és KÖRÜLÖTTÜK vagynak Kúnok, FILISTAEUSOK, és Tatárok, kik közelébb a' Krisztus Hitére tértek, 's kiknek gondukat apostoli rendelésekből, mint róla tudósittattunk, mostanig Szent Ferentz Szerzetének Fiai viselik.*" **) És ezekből láthattuk, hogy a' Moldvai JÁSZOKNAK már 1681-dik év előtt mind azon nevek tulajdonittattak, mellyeket a' Magyar Országi JÁSZOK akár 1681-dik év előtt, akár 1681-dik év után viseltek, és most is viselnek.

---

*) Lucae Wadding, Annales Minorum. Romae, 1734. fol. Tomo IX, 153—155.

**) Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici Baronii Continuati. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tomo XVII, 408. ad annum 1410. Nro 29.

21. §.

Ha későbben hiteles okokból azt is hinni, 's állitani fogjuk a' JÁSZOKRÓL, hogy ők MAURUS, vagy MÓR nevet is viseltek, és ez a' MÓR név szinte azt jelentette, a' mit a' JÁSZ név jelent: A'kor a' Moldvai JÁSZOKRÓL még többet is vitatni fogunk. Gallienus Római Tsászár Uralkodása történeteiből (Kr. sz. után 254—268. évekből) írja Zonarás: „*Aureolus a' GÉTA Tartományból (mert DÁCIA hajdan így neveztetett) homályos Nemzetségből (ugyan is pásztor volt) eredvén, hogy a' szerentsétől fölemeltetnék, katonáskodott, 's megnyerte szorgalma által, hogy a' tsászári lovak az ő gondviselése alá bizatnának. Azután, midőn a' Mysiai Legiók pártütésből Tsászárnak Ingenuust kikiáltották, és Gallienus egyebeken kivül a' MAURUSOKAT is (kiket a' MEDUSOKTÓL eredetteknek állitanak) Ingenuus ellen SIRMIUMHOZ vezette, Aureolus, mint Lovag Fő Vezér, vitézül hartzolt*". *) Itt DÁCIAI MAURUSOKRÓL tészen Zonarás említést, 's mivel ezek DÁCIAI JÁSZOK voltak, akaratunk ellen is észre kell vennünk azt: Hogy a'kor, midőn a' Görög Írók Moldáviát *Μαῦρο-Δαβία* (Mauro-Davia) és *Μαῦρο-Βλαχία* (Mauro-Vlachia) néven illetik, JÁSZ-DÁCIÁRÓL és JÁSZ-OLÁH Országról szólanak. **) Az ezen Országokban la-

---

*) Joannis Zonarae, Annales. Parisiis, 1686. fol. Tomo I, 631. A' MEDUS eredet jól öszve fér a' JÁSZ Nemzettel. Maurusok laktak Pannóniában, Daciában is a' Római Kövek szerént.

**) Blasii Ugolini, Thesaurus Antiquitatum Sacrarum. Venetiis, 1747. fol. Vol. VII, col. XL. — — — Joannis Gotthilf Stritteri, Memoriae. Petropoli, 1774. 4. Tomo. II, 893.

kott Nép Stephanus Byzantinusnál *Μυρ-Γέται*, az az: MÚR-GÉTÁK néven jö elő, és egyenesen SCYTHA, az az: VAS Nemzetnek hivatik. *) Hasonlóképen, midőn a' Görög Írók a' *Fekete Tengernek Μαῦρο-θάλασσα*, az az: MAURUS-TENGER nevet adnak, JÁSZ-TENGERT kell igazán e' szó alatt eredetiképen érteni. **) Épen így kell magyarázni Apollonius Rhodius JONIUM-TENGERÉT, mellybe a' Duna Viz bele szakad, JÁSZ-TENGERNEK. ***) Utóbb, midőn régen elfeledték a' Tudósok a' JÁSZ Nemzetnek MÓR nevét, és a' MÓR szó jelentését JÁSZ helyett FEKETE értelmében használták, szükségképen Moldva Ország JÁSZ-OLÁH Ország helyett FEKETE-OLÁH Ország, a' JÁSZ-TENGER pedig FEKETE-TENGER nevet nyert. Így eredett a' Török KARA-BOGDÁN, az az: FEKETE-BOGDÁNIA neve is Moldva Országnak; így eredett Moldva Országnak JÁSZ-MAGYAR (Maur-Ungaria) Ország helyett NIGRA UNGARIA neve; így eredett a' Török KARA-DERSI, az az: FEKETE-TENGER név. De ezeket itt tsak előízlelés gyanánt érintettük.

22. §.

Minden esetre hibás tehát az elő adattak szerént JÁSZ-VÁSÁR, vagy is JASSI nevének azon magyarázata, mellyet Kantemir Demeter, egykor

---

*) Stephanus Byzantinus, de Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. föl. pag. 572. Cf. Notas Lucae Holstenii pag. 214.

**) Theophili Sigefridi Bayeri, Opuscula. Halae, 1770. 8. pag. 127. In Diss. de Cimmeriis.

***) Apollonii Rhodii, Argonautica. Lipsiae, 1797. 8. Libro IV, v. 289. pag. 317. Libro IV, v. 300. pag. 318—319.

Moldva

Moldvai Fejedelem, e'képen adott: „*Vor desselben Zeiten war die Stadt nur ein ganz schlechtes Dorf, worin kaum drey oder vier Familien sich niedergelassen hatten, mit einer Mühle versehen, welche ein gewisser alter Müller Johann, oder wie er diminutive genennet wurde, JASZII (Hänschen) besass.*" Az az: „*Az ő idője előtt a' Város tsak egy nyomorék Falu volt, mellyben alig lakott három négy Familia, birván egy Malmot, melly bizonyos JÁNOS nevü öreg Molnárnak, ki kitsinyitő néven (Oláhúl) JÁSZII, az az: JÁNOSKA nevet kapott, tulajdona volt.*' *) Bár nagyon gyáva is ez a' sületlen Mese, még is megnyerte Karamsinnak, az Orosz Történet Irónak, helyben hagyását, ki, dorgálván Stserbatow Orosz Történet Irót azért, hogy a' JASSUS Népet a' Pruth vize mellé helyheztette, teljes győződésből írja: „*A' Moldvai JASSI városnak neve nem eredett a' JASSUSOKTÓL. V. István Moldvai Fejedelem időjéig e' város helyén tsak egy Malom állott, mellynek, Birtokosa JÁSSII volt. István e' helyen Várost épitett, 's annak a' DERÉK (!) Molnárnak nevéről adott nevezetet.*" **) Illyest mindazonáltal külföldi Tudós Férfiunak könyen megbotsáthatunk, ki vagy nem esméri a' JÁSZ nevet, vagy tsak a' JAZYGES nevet esméri. Mi magunk is alig vettük figyelemre a' JÁSZ Nemzetet, holott az eddig mondattakból láthatjuk világosan, hogy a' JÁSZ Nem-

*) Beschreibung der Moldau. Frankfurt, 1771. 8. S. 52. A'nyi igaz, mint máskor látni fogjuk, e' költeményben, hogy a' *Joannes*, *Janus*, és *János* név is görögül *Jászt* jelent.

**) Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Riga, 1823. 8. IV. Band, S. 272. Nota 87.

zetnek Ősei már *több ezered óta* laktak Magyar, Erdély és Moldva Országokban. A' mai Moldvai Magyarok leginkább ezen JÁSZOKNAK maradékaik, meg a' KÚNOKÉ, és azon MAGYAROKÉ, kik Sigmond Király alatt Hazánkból Moldvába költöztek. Más Nemzetek nagy gonddal tanulják régi viszontagságaikat: Ébredjünk fel már egyszer mi is, és Nemzeti Éltünket örökösitsük Nemzeti Történeteinkben!

23. §.

Oda tzéloztak mostanig okoskodásaink, hogy az a' kétségbe hozatott JAZYGES nevezet a' Moldvai JÁSZOKRA nézve, kik egy eredetüek mai JÁSZAINKKAL, se nem *Új*, se nem *Hibás*. Ezt kell pedig mondanunk a' Magyar Országi JÁSZOKRA nézve is. Hogy Bonfinius Antal már I. Mátyás Király alatt a' mai JÁSZOKAT egyenesen JAZYGESEKNEK nevezte, azt már fölebb (a' 3. §-ban) láttuk. Más helyen is írta Bonfinius: „*Nostro autem tempore, Ungaria, ab Unnis oriunda, cujus lingua, quum Scythica sit, ab omnibus finitimis nimium videtur esse diversa, Pannoniás, et ultra Danubiam JAZYGUM et Dacorum Regionem fere omnem occupavit.*" Az az: „*Mi időnkben az Unnusoktól származott Magyar Ország, mellynek nyelve, mivel Szityai, minden más szomszéd Nemzet nyelvétől nagyon különbözni látszik, és Pannoniákat, meg a' Dunán túl a' JAZYGESEKNEK és Dácusoknak Országukat tsak nem egészen elfoglalta.*" *) Ranzánus Péter ugyan I. Mátyás Magyar Király uralkodása alatt beszéli: *JACIGIBUS, quae Germanica Natio et ipsa*

*) Antonii Bonfinii, Decades Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1771. fol. pag. 20.

est, sed vulgo verbo corrupto JAZ se ipsi appellant." Az az: „*A' Német Országi származásu JAZYGESEKNEK, kik most széltében magukat romlott JÁZ néven nevezik.*" *) Oláh Miklós a' XVI-dik század kezdetén beszéli: „*Totius hujus Hungariae Regnum continet in se nostro, hoc tempore, diversas nationes; Hungaros, Alemannos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos, Valachos, Rascianos, Cumanos, JAZYGES, Ruthenos, et jam postremo Turcas.*" Az az: „*Egész Magyar Ország a' mi időnkben sokféle Nemzeteket foglal magában; úgymint Magyarok, Alemánusok, Tsehek, Tótok, Horvátok, Szászok, Székelek, Oláhok, Rátzok, Kúnok, JAYGESEK, Ruthenusok, és egy idő óta Törökök laknak benne.*" **) Gvagninus Sándor 1584-dik évben állitja: „*A meridie JAZYGES METANASTAE, quae est Gens Hungarica.*" Az az: „*Délre a' METANASTA JAZYGESEKTŐL, melly Magyar Nemzet.*" ***) Wernher György, 1595-dik évben Sárosi Királyi Tiszt, mondja: „*Porro extat nunc quoque JAZYGUM Natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata JÁZ vocant.*" Az az: „*Vagynak most is JAZYGESEK, mint Nemzet, a' Magyarok között, kiket ezek rövidebb Néven JÁZ Nemzetnek neveznek.*" ****) Ezen Tanúk mind idősbek az 1681-dik évi Magyar Törvénynél.

*) Petri Ranzani, Epitome Rerum Hungaricarum. Vindobonae, 1552. 4-o pag 1-a.

**) Nicolai Olahi, Hungaria, et Attila. Vindobonae, 1763. 8. pag. 90—91. Cap. 19. §. 3.

***) Alexandri Gvagnini, Res Polonicae. Francofurti, 1584. 8-o Tomo II. pag. 5.

****) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 847. De admirandis Hungariae Aquis.

24. §.

Haszontalanság tehát akadozni a' mai JÁSZOKRA nézve a' JAZYGES nevezeten, most már főképen, midőn tudjuk, hogy a' JAZYX név egy név a' JÁSUS névvel. Az égész világ Története, de a' mellyet mi tsak részenként és egymás után adhatunk elő, tanuja a'nak, hogy a' mai JÁSZOK a' régi JAZYGESEKNEK maradékaik, bár mint neveztettek is azok a' régi Magyar Óklevelekben és Törvényekben. Ha a' JÁSZOKAT egyenesen, mint sokan akarják, KÚN Népnek, vagy a' KÚN Nép Társának és Szomszédának tészszük is, még a'kor is JAZYGESEKRE vezet az ősz időből Appiánus bennünket. Ő írja Mithridates Pontusi Fejedelemről: „*Περάσαντι δ' ἐσ τὴν Εὐρώπην, Σαυροματῶν οἵ τε ΒΑΣΙΛΕΙΟΙ καὶ ΙΑΖΥΓΕΣ.*" Az Az: „*Túl a' Tengeren Európából a' Sármatákból* (segédül hivta) *a' BASILIUSOKÁT és JAZYGESEKET*" *) Olly bizonyos, mint bizonyos a' mai JÁSZ Nemzet fenléte, hogy az itt emlitett BASILIUS Nemzet KÚN NemZET volt. És ime! mellettük állanak a' Kúnoknak a' JAZYGESEK. Olvassuk a' Krisztus születése után 387-dikben meg élt Themistiusnak ime sorait is: „*Καὶ ΧΑΟΝΑΣ τε καὶ ΙΑΖΥΓΑΣ κεραϊξομένους*" Az az: „*A' CHAONESEK és JAZYGESEK feldúlattak.*" **) Kitsodák itt megint ezek a' CHAONESEK? — A' Görög Grammatikában tanittatik: „*At α sequente ω aut ο contrahitur in ω.*" Az az: „*Ha az α után ω vagy ο követ-*

*) Appiani Alexandrini, Romanarum Historiarum Libri. Lipsiae, 1775. 8. Vol. I, 743. De Bello Mithridatico. Cap. 69.

**) Themistii, Orationes. Parisiis, 1618. 4. pag. 302—303. In Oratione XIII. Ad Imperatorem Constantium dicta.

kezik, a' két betüt ω hangnak kell venni." *) A' CHAONESEK tehát CHÓNOK, az az: KÓN vagy KÚN Nemzet valának. És, ime! mellettük, állanak a' Kúnoknak ismét a' JAZYGESEK. Hogy a' CHÓN név a' KÚN Nemzetnek sokszor elöjövö neve volt, azt már régen bövséges tanúk által megbizonyitottuk. **) Ne vesződjünk tehát többé a' JAZYGES névvel, hanem visgáljuk inkább a' második fontosabb tárgyra nézve azt, ha a' régi JÁSZOK, az az: JAZYGESEK SZLÁV NYELVÜ Népek voltak-e? Itt is, a' közönséges vélemény állván ellenünk, nagy készülettel illik elöadnunk tagadó állitásunkat.

25. §.

A' régi JAZYGESEK a' közvélemény szerént két fö osztályra osztatnak, úgymint: a' METANASTA JAZYGESEKRE, és a' SARMATA, JAZYGESEKRE. Elöjönek ugyan ezen kétféle JAZYGESEKEN kivül JAZYGESEK, JÁSUSOK, JASSIUSOK minden más mellék név nélkül; elöjönek DACUS-JASSIUSOK, az az: MÚR-GÉTÁK: De ezekről azt gondolják a' Tudós Férfiak, hogy vagy az egyik, vagy a' másik két fölebbi osztályhoz tartoztak. Mind a' két JÁSZ osztály már híres Nemzet volt Európában Nagy Sándor Matzedóniai Király uralkodásakor. Arriánus beszéli Nagy Sándorról: „*Az ütközet után harmad napra Sándor a' minden Európai vizek között legnagyobb ISZTER vizéhez ért, melly nagy földön foly keresztül, és a' melly-*

*) Brevis Grammatica Graeca. Mediolani, 1819. 8. pag. 6. sub *).

**) Hasznos Mulatságok a' Pesti Hazai és Külföldi Tudósitásokhoz. Pesten, 1828. 8. II. Félesztendö, Nro 2—6.

nek környékén a' leghadakozóbb Nemzetek laknak, főképen pedig a' Celták, kiknél az ISZTER ered. Végsők ezen Nemzetek közül a' Quudusok és Mar-Románusok, azután a' JAZYGESEK, k i k r é s z ü k e t t é s z i k a' SAUROMÁTÁKNÁK; Hátrább következnek a' Géták . . . . . ezekután a' Sauromata Nemzet: Végre ezen ISZTERNEK az Nuxinus Tengerbe szakadásánál . . . . . a' Scythák." *) Itt Származata Jászokról tétetett említés. A' Metanasta Jazygesek, Nagy Sándornak hív Szövetséges Társai és Testőrzői, Arriánusnál számtalanszor a' görög *ΤΟΞΟΤΑΙ*, az az: JÁSZOK név alatt jönek elő, 's azért Arriánusnál a' *Toxóta* nevet nem szabad másképen, mint *Nemzeti Névnek*, venni. **) Polyaenus ugyan is világosan ezen Toxótákat, mint Nagy Sándor szövetséges Népeit, SCYTHÁKNAK nevezi ime soraiban: „*Maga* (Sándor) *Testőrzőivel, 's fegyvereseinek egy seregükkel 's minden SCYTHA JÁSZAIVAL* (*τὸ Σκυθικὸν Τοξικὸν*), *titkos uton maga után hagyván nyoltzvan stádiumot, egy vadon erdő közepében tábort ütött.*" ***) Ezen TOXÓTÁK, az az: JÁSZOK Illuricumi JÁSZOK valának; azok tudniillik, kikről írja Stephanus Byzantinus: „*ΙΑΣ, Ἰλλυρίας μέρος. οἱ οἰκοῦντες Ἰάται. λέγεται καὶ Ἰωνική.*" Az az: *IAS, Illuria része; lakói IÁTÁK. Ne-*

*) Arriani Nicomediensis, Expeditionis Alexandri Libri VII. Amstelaedami, 1757. 8. pag. 15—16. Libro I, cap. 3.

**) Arriani Nicomediensis, Expeditionis Alexandri Libri VII. Amstelaedami, 1757. 8. pag. 10. 13. 23. 27. 28. 33. 35. 45. 56. 68. 77. 's a' t.

***) Polyaeni, Stratagematum Libri VIII. Lugduni Batavorum, 1691. 8. pag. 348. Libro IV, cap. 3. Nro. 27.

veztetik IÓNIKÁNAK is." *) Ezektöl a' JASZOKTÓL nyerte ma is szokásban levö IONIUM MARE nevét az Ádriai Tenger; ezekröl a' JÁSZOKRÓL mondá Nagy Sándor Katonáihoz: „*A' Barbarusok közül pedig egész Európának legerösebb Népei, a' Thrátziaiak, a' Paeonesek, az ILLURICUMIAK, és Agriánusok fognak velem az elpuhult és gyáva Ásiai Hadak ellen táborba szálani.*" **)

26. §.

Késöbben Ptolemaeus a' METANASTA JAZYGESEKRÖL már világosan tészen említést, és öket olly módon helyhezteti a' Duna és Tisza folyók közé, hogy egyszer'smind Sármátiával, és Dáciával is határosakká tészi. ***) Marciánus Heráclcóta, ki Artemidórusnak, a' régi Geographusnak, könyveit használta, írja Sármátia határairól: „*Délre határosak a' METANASTA JAZYGESEK.*" ****) Agathemerus beszéli: „*Leginkább Sármátiához képest napnyugat felé a' METANASTA JAZYGESEKEN túl délnek fekszik Dácia, melly maga is határos az Iszter vizével.*" *****) Söt még Procópius éltekor is,

*) Stephanus Byzantinus, de Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. fol. pag. 407. male 207.

**) Arriani Nicomediensis, Expeditionis Alexandri Libri VII. Amstelaedami, 1757, 8. pag. 121. Libro II. cap. 7.

***) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 75. Libro III, cap. 7. — — pag. 75. Libro III, cap. 8.

****) Geographiae Veteris Scriptores Graeci Minores. Oxoniae, 1698. 8. Vol. I, pag. 54—55.

*****) Geographica Antiqua, hoc est: Scylacis Periplus maris mediterranei. Anonymi Periplus Maeotidis Paludis et Ponti Euxini. Agathemeri Hypotyposis Geographiae. Lugduni Batavorum, 1697. 4. pag. 222. Libro II, cap. 4.

midőn már a' HUNNUSOK, az az: KÚNOK, uralkodtak a' mai Magyar Ország telekein, említtetnek a' METANASTÁK, a' JAZYGES név elhallgatása mellett mint Duna melléki Népek, Procópiusnak ime soraiban: „*Ollyan épületeket tett, millyeneket kíván az Iszter szomszédsága, 's az innend következő szükség, az ezen részekre minduntalan rohanó Barbarusok miatt. És ugyan által jönek ezen a' melette lakó Hunnusok és Góthusok; erőszakot vésznek rajta a' Taurusi és Scytha Nemzetségek, a' Szlávok és mind azok, kiket a' régiek Sauromatáknak, Hamaxóbiusoknak és METÁNASTÁKNAK nevezték.*" *) Ellenben Zonarás, ugyan ezen *Dunamelléki* JAZYGESEKRŐL szólván Marcus Aurelius Tsászár uralkodása alatt, a' JAZYGES név mellül a' METANASTA részt hagyta el ime soraiban: „*A' Tsászár pedig azon Barbarusokkal, kik az Iszter körül laknak, úgy mint a' JAZYGESEKKEL, Mar-Cománusokkal, és máskor másokkal Pannóniában sokáig háborút viselt.*" És valamivel alább: „*A' Mar-Cománusokat és JAZYGESEKET sok és nagy ütközetekben és károsítások által meghóditotta.*" **) Ez a' Zonarás más helyen, de nem sokkal alább, a' JAZYGESEKNEK újabb nyughatatlanságukról irván, de őket egyenesen megnem nevezvén, a' JAZYGESEKET imígyen VAS Nemzetnek, az az: SCYTHÁKNAK nevezi: „*A' SCYTHA Nemzetségek újra nyughatatlankodván, fiának előbb, mint sem akarta, Crispinát feleségül adta, maga pedig, a' köz*

*) Procopii Caesariensis, Opera. Parisiis, 1663. fol. Tomo II, pag. 66. De Aedificiis. Libro IV, cap. 1.

**) Joannis Zonarae, Annales. Parisiis, 1686. fol. Tomo I, pag. 595.

kintstárból pénzt kivevén (minthogy mindent a' Tanáts és Nép tulajdonának hirdetett) ellenük hadat vezetett. Győzedelmeskedvén a' Barbarusokon, tizedszer neveztetett Imperátornak." *)

27. §.

A' SARMATA JAZYGESEKRŐL is később-ben szinte így több Írók emlekeznek. Az idősb Plinius írja róluk: „*Et Roxalani Superiora autem inter Danubium et Hercynium saltum, usque ad Pannonica hiberna Carnunti, Germanorumque ibi confinium: Campos et Plana JAZYGES SARMATAE: Montes vero et Saltus pulsi ab his Daci ad Pathissum amnem.*" Az az: *És a' Roxalánusok* (lakják) *a' felsőbb tájokat a' Duna és Hercyniai erdőség között Carnuntumig, a' Pannóniai Téli Táborig, 's Német Őrségig; A' Mezőséget és Térséget a' SARMATA JÁSZOK: A' Hegyeket pedig és Erdőséget alább* (bírják) *az ezektől kiüzetett Dácusok a' Pathissus vizéig.*" **) Strábo a' Duna és Borysthenes között a' Tyri-Géták mellett lakó (Moldvai) JAZYGESEKRŐL mondja: „*Azon egész Tartománynak, melly az Iszter és Borysthenes folyók között fekszik, első tája a' Géta Pusztaság, azután követ-*

*) Joannis Zonarae, Annales. Parisiis, 1686. fol. Tomo I, pag. 596. — — Így magyarázza e' helyet, és derekasan, Stritter is. Lássad: Memoriae. IV, 536.

**) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 216. Libro IV, cap. 12. — A' *Roxalánusokat* előre kellett botsátani, másképen az előrésznek nem volna értelme. A' kik a' kutfőket forgatták, tudják, hogy Austriában *Russusok*, de nem *Tót Russusok*, laktak. *Roctiáról* foly itt a' beszéd. —

keznek a' Tyri-Géták, ezek után a' SÁRMATA JAZYGESEK, és a' kik Basiliusoknak (Kúnoknak) *hivatnak, és az Urgusok.*" *) Itt a' DÁCUS JASSIUSOK neveztetnek SARMATA JAZYGESEKNEK. Tacitus egyik helyen beszéli: „*Scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret. Ac ne inermes provinciae Barbaris Nationibus exponerentur, principes SARMATARUM JAZYGUM, penes quos Civitatis Regimen, in commilitium adsciti, Plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut, maiore ex diverso mercede, ius fasque exuerent.*" Az az: „*Iratott Aponius Saturninusnak, hogy sietne megérkezni a' Moesiai sereggel. És nehogy a' gyengébb Tartományok a' Barbarus Nemzetségeknek prédául kitétetnének, a' SARMATA JAZYGESEKNEK fejedelmeik, kik alatt volt a' Társaság kormánya, szövetségeseknek fölvétettek. Ezek Pórnépet és Lovag segedelmet is, melly által leghíresebbek, ajánlának: De ez az ajándék el nem fogadtatott, hogy az egyenetlenség között külsô dolgokat fejükben ne forralnának; vagy az igérendô nagyobb bér fejében megvetnek az igazságot és illendôséget.*" Más helyen ismét feljegyzette Tacitus: „*Ipsi manus propria pedites, eques e SARMATIS JAZYGIBUS erat, impar multitudini hostium; eoque castellis se se defensare, bellumque ducere statuerat. Sed JAZYGES, obsidionis impatientes, et proximos per campos vagi, necessitudinem pugnae attulere.*" Az az: „*Neki tulaj-*

*) Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707, fol. Tomo I, pag. 470. marg. 306. Libro VII.

don erője Gyalogságban állott, 's valának Lovagai SARMATA JAZYGESEK, de nem elég számmal az ellenség számához képest; azért várkákból akarta magát védeni és folytatni a' háborút. De a' JAZYGESEK, elunván az ostromot, és a' szomszéd mezőkön koborolván, kénszeritették az ütközetre." *)

28. §.

Azonban különös figyelemre méltó, hogy épen azon JAZYGESEKET, kik a' Maeotis tova mellett laktak a' mai Krimeán, az az: Taurica Chersonesuson, túl *Sármátia, belsö részében*, semmi Iró sem nevezi SARMATA JAZYGES néven, Ptolemaeus sorait a' Maeotis tova mellett lakó JAZYGESEKRÖL már fölebb (6. §.) olvastuk, és azokban nem SARMATAE JAZYGES, hanem puszta JAZYGES névre akadtunk. Ammiánus Marcellinus is irja a' Maeotis, tova melléki JAZYGESEKRÖL: „*Prope palus est Maeotis, amplissimi circumgressus. . . . . Circa haec stagna ultima extimaque plures habitant GENTES, sermonum, institutorumque varietate dispariles: Jaxamatae et Maeotae, et JAZYGES, Roxolanique et Alani, et Melanchlaenae, et cum Gelonis Agathyrsi.*" Az az: „*Közel fekszik az igen nagy kiterjedésü Maeotis tova. Ezen utolsó és szélsö Lápok mellett több különböző nyelvü és szokásu NEMZETEK laknak, úgymint: a' Jaxamáták, Maeotisiak, JAZYGESEK, Roxolánusok, Alánusok, Melanchlaenák, és a' Gelónesekkel az*

*) Caii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. vol. III, pag. 138. Histor. Libro III, cap. 5. — — vol. II, pag. 47. Annal. Libro XII, 29. 30.

Agathyrsusok." *) Nála sintsen tehát szó SARMATA JAZYGESEKRŐL. Söt Publius Ovidius Násó is ime verseiben:

„*Aut quid Sauromatae faciant, quid* JAZYGES *acres*,
Cultaque Oresteae Taurica Terra Deae." **)

bizonyosan a' Maeotis melléki JÁSZOKAT értette, és még is puszta JAZYGES névvel élt, mint Appiánus is, kinek helyét Mithridates hadáról fölebb (24. §.) hasonlóképen elöadtuk. — Ha a' JAXAMATA (Jásza-Mata, mint: Dal-Mata Sar-Mata, Vor-Mata) név is, mellyet Ammiánus és mások emlegetnek, a' Maeotis melléki JAZYGESEKHEZ tartozik-e? az bizonytalan. Ellenben már az nagyon hihető, hogy a' Maeotis melléki JAZYGESEK lakhelyére illő APATURI Nemzet, mellyet Menander Protector érént, vagy APATURON város, ezen Maeotis melléki JAZYGESEKET illette: Minthogy a' JÁSZOKNAK, vagy is JÓNESEKNEK Athenaeben voltak APATURIA üdnepeik, és a' Magyar Országi JÁSZOKNAK is vagyon JÁSZ-APÁTIJUK. ***) Minden esetre ezen Maeotis melléki JAZYGESEK Orpheustól az Argonautikákban *ΣΚΥΘΑΙ ΤΟΞΟΦΩΡΟΙ*, az az: JÁSZ SZITYA néven hivatnak, mivel a' Görög

*) Ammiani Marcellini, Rerum Gestarum qui de XXXI supersunt Libri XVIII. Biponti, 1786. 8. vol. I, pag. 302. Libro XXII, cap. 8.

**) Publii Ovidii Nasonis, opera Berolini, 1757. 8. Tomo III, pag. 258. Epist. ex Ponto Epistola II, Libri I versu 79—80.

***) Excerpta De Legationibus. Parisiis, 1648. fol. pag. 161. — — cf. C. P. Funke, Neues Real-Schullexicon. Wien, 1805. 8. I. Theil, S. 239. sub voce: *Apaturia.*

Τοξον szó IJ-at jelent. *) Ez Róma nyelvén a'nyi, mint SCYTHAE SAGITTARII.

29. §.

Ha elég figyelemmel olvastuk a' JAZYGES Nemzet Két fő Osztályáról ezen történeti esmértetéseket, igen könnyen észrevehettük, hogy a' kettős felosztásnak talpkövei felette ingadozók. Az Idősb Plinius, ha meg értettük jól sorait, azon Pannónia melléki JAZYGESEKET nevezi SARMATA JAZYGESEKNEK, kiket Ptolemaeus, Marciánus Heracleota, Agathemerus és Procópius METANASTAE JAZYGES néven neveznek. Ezt tette bizonyosan Tacitus is, kinek soraiból, mihelyest egész kiterjedésben olvastatnak, azonnal szembetünő, hogy az ő SARMATA JAZYGESEI Pannónia mellett laktanak. Más részről láttuk azt is, hogy az Írók épen a' Sármátia tövében lakozó JAZYGESEKET nem szokták JAZYGES SARMATAE névvel illetni. A' Kettős felosztásban tehát semmi némü fontosság sem fekszik, 's azért a' JAZYGESEKRÖL legbővebben írt és magában Pannóniában Fő Tisztséget viselt Dio Cassius soha sem tészen Históriájában a' JAZYGESEKRÖL különböztetést. A' JÁSZOK vagy JAZYGESEK mindenkor ugyan egy különös Nemzet valának, 's akármiképen neveztetnek, a' mellék név soha sem más, mint vagy több Nemzeteknek közönséges nevük, melly alá a' JÁSZOK is igaz jussal tartoztak; vagy egy náluk, bizonyos lakó földön, számosabb Nemzetnek különös neve. Igy p. o. a' METANASTA név közönséges név volt, melly

*) Orphei, Argonautica. Lipsiae, 1764. 8. versu 1072. — — cf. Car. Traug. Gottl. Schoenemann, Commentatio De Geographia Argonautarum. Gottingae, 1788. 4. pag. 33.

alá nem tsak a' JÁSZOK, hanem a' SÁRMATÁK is tartoztak, de a' melly névvel a' JÁSZOK különösen szerettek élni el a'nyira, hogy a' puszta METANASTA név bizonyosan mindenkor, ha tsak világosan mást nem kívánna a' hely értelme, JÁSZOKAT jelent. A' JAZYGES SARMATAE névben épen az az értelem fekszik, a' melly ma e' szóban MAGYAR JÁSZ, vagy KÚN JÁSZ feküdnék. Igazán tudniillik tsak azok valának SARMATA JAZYGESEK, a' kik valahol magukénál nagyobb számu SÁRMATÁKKAL együtt laktak. Szakasztott illyen a' DACUS JASSIUS és MÚR-GÉTA nevezet is. Ezek a' JASSIÚSOK a' nagyobb számu DÁCUSOK, az az: görögösen GÉTÁK között laktak. Ki fognak ezek mind világosodni a' következő történeti helyekből.

30. §.

Kezdjük mindenek előtt a' DÁCUS JASSIUSOKON, kikről a' Várhelyi Kő tészen említést. Ha a' JASSIUSOK valóban DÁCUSOK voltak, úgy GÉTÁK valának. Az idősb Plinius írja, és igazán írja: „*Alias GETAE, DACI Romanis dicti.*" Az az: „*Más helyeket bírnak a' GÉTÁK, kiket a' Rómaiak DÁCUSOKNAK neveznek.*" *) Más néven a' GÉTÁK hivatának GOTHUSOKNAK is. Aelius Spartiánus írja Antoninus Caracallus életében: „*Adde, si placet, etiam GETICUS MAXIMUS, quod Getam occiderat fratrem, et Gothi Getae dicerentur.*" Az az: „*Add, ha tetszik, tzímeihez ezt is, GETICUS MAXIMUS, mivel Géta Testvérét megölte, és a' Gothusok Gétáknak is hivatnak.*" **) Szent Hieronymus is

*) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741 fol. Tomo I, 216. Libro IV, cap. 12.

**) Historiae Augustae Scriptores sex. Biponti, 1787. 8. vol. I, 198. cap. 10.

bizvást mondja, és igazán mondja: „*Et certe GOTHOS omnes retro eruditi magis GETAS, quam Gog et Magog appellare consveverunt.*" Az az: „*És bizonyosan, minden régi Tudósok a' GOTHUSOKÁT inkább GÉTA, mint Gög és Mágóg néven szokták emliteni.*" *) Már, ha a' Gothusok vagy Géták egy Nemzet voltak a' Dácusokkal, a' minthogy sok más igen fontos okoknál fogva egy Nemzet voltak, Jordánes a' Góthus Nemzetet PARTHUSOKKÁ tészi egyik hoszszu fejezetében. **) Így tehát a' DÁCUSOK is, a' JASSIUSOK is igazán PÁRTHUSOK voltak. Hogy pedig e' Kutfökön épült következtetés nem hiu állitás, bizonyitja egy Erdélyben Gyula Fehérvárott kiásatott régi Római Kö, mellyen egyebeken kivül olvastatik: „ITEM. VEXIL. DACOR. PARTHIC." ***). A' DÁCUS JASSIUSOKHOZ tartozik a' DÁCIA ILLYRICA tartomány nevezete is. ****) Mi, kik ezen itt alig érémtett tárgyokról Isten segedelméből egész könyveket írni szándékozunk, igen jól tudjuk, hogy régen hiszi a' Tudós Világ, hogy a' GÓTHUSÓK NÉMET Nemzet valának: De azt is tudjuk, hogy az *Elöitéleteket*, ha bár századosak is azok, elöbb vagy utóbb az idö elfogja rontani. Böltsen írta Cicero: „*Opinionum commenta delet dies.*"

---

*) S. Eusebii Hieronymi, Opera. Veronae, 1735. fol Tomo. III, col. 318.

**) Ludovici Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 195. Jordanes. de Rebus Geticis. cap. 5.

***) Math. Petri Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1827. 4. Parte II, pag. 239. Nro 151.

****) Photii, Myriobiblon, seu Bibliotheca Librorum. Augustae Vindelicorum, 1611. fol. pag. 174. Cod. LXXIX. — Cf. Stritteri, Memoriae. IV, 494. Nota h.)

Ha a' Mindenható olly kegyes lészen erántunk, 's kedvez éltünk napainak, *más Eredetet* fogunk mi egyenesen magukból a' leghitelesebb kutfőkből adni a' Német Nemzetnek.

31. §.

A' SARMATA JAZYGESEK is, akár mint forgassuk a' dolgot, PARTHUSOKHOZ vezetnek bennünket. Tudjuk mi azt is, hogy széltében az Írók a' SÁRMATÁKOT tös gyökeres SZLÁV Nemzetnek tartják: De az e'féle Írók nem tudják meg különböztetni a' Történet Tudományban a' *különbféle idő szakaszokat*, 's kutfők nélkül valamelly régi Országnak *mai* lakosaiból okoskodnak a' régi Országnak *régi* lakosaira. Hová jutnánk, ha mi itt a' SÁRMATA Nemzetet úgy, mint érdemli és kellene, megesmértetnök? Ez reánk nézve, ha élünk, máskori munka marad. Elég legyen itt most Herodotusnak, a' Történet Tudomány Másod Atyjának (mert Móses az első elöttünk) sorait felhoznunk: „Φωνῇ δὲ οἱ Σαυρομάται νομίζουσι Σκυθικῇ, σολοικίζοντες αὐτῇ, ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου, ἐπεὶ οὐ χρηστῶς ἐξέμαθον αὐτὴν αἱ Ἀμαζόνες." Az az: „*A' SAUROMATÁK élnek SCYTHA nyelvvel, azonban a' hajdan kortól fogva e' nyelvet régiesen* (soloecismussal) *ejtik ki, mivel azt az Amazonesek nem jól tanulták meg.*" *) E' tanutétel szerént, és az egész régi Írói sereg köz egyezése szerént, a' SÁRMATÁK bizonyosan SCYTHA, az az: VAS Nemzet voltak. A' SCYTHÁKRÓL írja pedig Justinus: „*Quippe cum ipsi* (Scythae) *PARTHOS, Bactrianosque, feminae autem eorum Amazonum Regna condiderint.*" Az az: „*Minthogy*

*) Herodoti, Musae, sive Historiarum Libri IX. Argentorati, 1816. 8. Tomo II, pag. 306. Libro IV, cap. 117.

ők

ők a' PARTHUS és Baktriánus Hatalmat, aszszonyaik pedig az Amazon Országot alkattak." *) Így nem állunk meszsze Herodotus és Justinus tudósitása után a' PARTHUSOKTÓL. Még közelebb vezeti a' SÁRMATÁKOT a' híres PARTHUSOKHOZ Mela Pomponius ime soraiban: „*SARMATAE Gens habitu armisque PARTHICAE proxima, verum ut caeli asperioris, ita ingenii.*" etc. Az az: „*A' SÁRMATA Nemzet tulajdonaira 's fegyvereire nézve a' PARTHUSOKHOZ leginkább közelit, de valamint keményebb éghajlat alatt lakik, úgy keményebb erköltsü.*" 's a' t. **) Midön Plinius és Solinus a' SÁRMATÁKOT határozva MEDUS Nemzetté, vagy Sallustius és Zonarás a' MAURUSOKAT egyenesen MEDUS eredetüekké tészik, nem sértik a' PARTHUS eredetet, mivel a' MEDUS Nemzet egy *ága* volt a' PARTHUS Nemzetnek. Horátius ime versében (Libro I, Ode 29. v. 4.) p. o.

„*horribilique MEDO*
Nectis catenas"

nem kell-e a' MEDUS név alatt PARTHUST érteni? 's a' t. Más helyen írja Horátius (Libro II, Ode 13, v. 17—18.) p. o. *Timet Romanus*

„*Miles Sagittas et celerem fugam*
Parthi,— Catenas PARTHUS."

32. §.

Hasonlóképen PARTHUSOKHOZ vezetnek bennünket az Illuricumi JÁSZOK. Titus Livius

*) Justini, Historiae Philippicae. Lugduni Batavorum, 1760. 8. Parte I, pag. 55. Libro II, cap. 1.

**) Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni Batavorum, 1748. 8. pag. 264. Libro III, cap. 4.

Patavinus Fülöp Matzedóniai Királyról írja: „*Vixdum pace facta, nuncius Regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: PARTHINOS que et propinguas alias GENTES motas esse ad spem novandi res.*" Az az: „*Alig köttetett Béke, már hírt vett a' Király, hogy a' Rómaiak Dyrrachiumba* (Illuricum városába) *jötteke: És hogy a' PARTHINUSOK 's más szomszéd Nemzetek hajlandók uj mozgásokat tenni.*" *) Más helyen írja ugyan Livius: „*Appius nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotae erant, praesidiis, cum Italicis Militibus in ILLYRICUM regressus, per PARTHINORUM socias urbes in hiberna militibus dimissis ipse Romam sacrificii caussa rediit.*" Az az: „*Appius nem akarván héába ezen helyeken időt veszteni, el botsátván a' Chaoneseket* (későbbi óklevelekben: *Kúnánusokat*) *és más Epiróta Katonaságot, az Italus Katonákkal ILLURICUMBA vissza tért és a' PARTHINUSOKNAK szövetséges városaikban téli szálást adván vitézeinek, maga Rómába áldozatot tenni ment.*" **) Julius Caesar emliti: „*At ille, expositis militibus, Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeji oppido prae erat, praesidiumque ibi PARTHINORUM habebat, conatus portis clausis oppidum defendere.*" Az az: „*De ő, ki szálitván katonáit, Oricum városba sietett. Midőn ide el ért, Lucius Torquátus, ki Pompejus parantsából a' várost kormányozta, és a' ki*

*) Titi Livi Patavini, Historiarum Libri. Lipsiae, 1785. 8. Tomo II, 520. Libro XXIX, cap. 22.

**) Titi Livii Patavini, Historiarum Libri. Lipsiae, 1785. 8. Tomo IV, 121. Libro XLIII, cap. 23.

alatt PARTHINUS Katonaság állott, bézárván a' kapúkat, igyekezett a' várost védeni." *) Dio Cassius is feljegyzette : „*Dyrrhachium fekszik azon tartományban, melly hajdan az ILLURIUS PARTHUSOKÉ volt.*" **) Egy sereg tanú helyeket hozhatnánk még elő az ILLURICUMI PARTHUSOKRÓL, de mi öket más alkalomra hallasztjuk. Elég legyen itt azt ki mondanunk, hogy az ILLURIUSOK soha TÓT NYELVÜ NÉPEK nem voltak, 's csak *hibás elnevezésből* ragadott ILLURIÁNAK későbbi Tót Lakosaira az ILLYRUS nevezet. A' XII-dik században ezen tartományban még többféle Magyar Népek laktak a' Hét Magyar Nemzetből. A'ról, hogy ott a' Magyarok idegen nyelvü Nemzetté későbben általváltoztak, a' mi Országunk kebelében is sok helyen megtörtént, mi nem tehetünk.

33. §.

Most térjünk által a' METANASTA JAZYGESEKRE, 's visgáljuk meg, hová vezet a' Történet Tudomány ezekre nézve bennünket. Már Bonfinius Antal (3. §.) tudta, hogy a' METANASTA név a'nyit jelent, mint EXUL, az az: VÁNDOR, vagy JÖVEVÉNY. És ezt igen helyesen tudta, mert Karamsin, az Orosz Történet Iró, sem mondhatott egyebet, mint Bofinius mondott, a' METANASTA névről ime soraiban: „*Griechen und Römer nanten die JAZYGIER Metanasten, oder EINGEWANDERTE. Wahrscheinlich blieben einige von ihnen im*

**) Gaii Julii Caesaris, Commentarii De Bello Gallico et Civili. Lipsiae, 1729. 8. pag. 483. De Bello Civili. Libro III, cap. 11.

*) Dionis Cassii, Historia Romana. Hamburgi, 1750. fol. Vol. I, pag. 293. Libro XLI, cap. 49.

jetzigen Russland in den Gegenden am Asowschen und schwarzen Meere; in der Geschichte aber wird ihrer nicht (?) *erwähnt.*" Az az: „*A' Görögök és Rómaiak a' JAZYGESEKET Metanastáknak, az az: JÖVEVÉNYEKNEK nevezték. Hihetőképen nékik közülük a' mai Orosz Birodalomban az Asowi és Fekete Tenger szomszédságában megmaradtak; azonban a' Történet Irók nem tésznek* (?) *róluk említést.*" *) Mind Bonfinius, mind Karamsin derekasan magyarázta valóban a' METANASTA nevezet jelentését, 's bizonyosan mindenki kéntelen lészen jövendőre is e' szovat tsak így, és nem más módon magyarázni. Ugyan is a' METANASTA szó *tiszta görög szó*, és görögül *Μεταναστασις* a'nyit jelent, mint AUSWANDERUNG, az az: KIVÁNDORLÁS; *Μεταναστης* a'nyit, mint FREMDLING, EXULANT, ÜBERLÄUFER, az az: VÁNDOR, JÖVEVÉNY, SZÖKEVÉNY. **) Tsak az lehet tehát a' kérdés, vallyon e' Jelentésnek vagyon-e valami köze a' PARTHUS Nemzettel? — Vagyon igen is, pedig el a'nyira vagyon, hogy nem a' mi véleményünk, hanem a' KUTFŐK szerént, a' METANASTA név Görög neve a' PARTHUS Nemzetnek, a' mint azonnal látni és elhinni fogjuk.

34. §.

Justinus, Trogus Pompejus után, írta: „*PARTHI penes quos, velut divisione orbis cum Romanis facta, nunc Orientis imperium est,*

*) Karamsin, Geschichte des Russischen Reiches. Riga, 1820. 8. I. Band, S. 213. Nota 18.

**) Johann Gottlob Schneider, Kritisches Griechisch-Deutsches Handwörterbuch. Jena und Leipzig, 1798. 8. II Band, S. 86.

Scytharum EXSULES fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur: Nam Scythico Sermone Parthi EXSULES dicuntur." Az az: „*A' PARTHUSOK, kik most, mintha a' Világot a' Rómaiakkal megosztották volna, a' Napkeletet bírják, a' Scytháknak VÁNDORAIK valának. Ezt hírdeti nevezetük is: Mert Scytha Nyelven a' Parthus szó VÁNDORT, vagy is JÖVEVÉNYT jelent.*" *) Jordánes följegyzette: „*Unde hodieque FUGACES, quod est PARTHI, dicuntur.*" Az az: „*A' honnand ma is SZÖKEVÉNYEKNEK melly szó a'nyit jelent, mind PARTHUS, hivatnak.*" **) Isidorus Hispalensis, kinek Hazája mellett, az az: Spanyol Ország körül, laktak bizonyosan PARTHUSOK, beszéli: „*PARTHI quoque et ipsi a Scythis originem trahunt. Fuerunt enim eorum EXSULES, quod etiam eorum vocabulo manifestatur: Nam Scythico sermone EXSULES Parthi dicuntur.*" Az az: „*A' PARTHUSOK maguk is a' Scytháktól eredtek. Ugyan is ezeknek VÁNDORAIK valának, a' mit nevezetük hírdet: Mert Scytha nyelven PARTHUS a'nyit jelent mint VÁNDOR.*" ***) Rodericus Toletánus Spanyol Író szerént is a' PARTHUS név FUGACES és EXSULES, az az: SZÖKEVÉNY és VÁNDOR

---

*) Justini, Historiae Philippicae. Lugduni Batavorum, 1760. 8. Parte II, pag. 678. Libro XLI, cap. 1.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 195. De Rebus Geticis Cap. 6.

***) Divi Isidori Hispalensis Episcopi, Opera. Madriti, 1599. fol. Parte Priore, pag. 163. Etymologiarum Libro IX, cap. 2.

jelentéssel bírt. *) Söt Reinegg Jakab, hires Caucasusi Utazó, azt is vitatja, hogy a' PAR szó Persa nyelven ma is FLÜCHTIGEN, vagy ABTRÜNNIGEN, az az: SZÖKEVÉNY és VANDOR jelentéssel bír. **) Ezek szerént a' METANASTA és PARTHVS szovak egyet jelentenek, tsak hogy a' METANASTA név *Görög*, a' PARTHUS név *Szitya Szó*. Az pedig mindennapi közönséges dolog és szokás volt, hogy egyik Nemzet a' másik Nemzetnek bizonyos jelentéssel bíró nevét a' maga nyelvére leforditotta. Főképen a' Görög Nemzet az illyen forditásokban felette szorgalmas volt, 's az illyen tette által a' Tudomány Országában sok homályt és zürzavart okozott. Történeti tanu bizonyságokkal e' tárgyot más helyen böven megvilágositani fogjuk.

35. §.

Másfelöl az ILLURI név is épen a'nyit jelentett, mint a' PARTHUS nevezet. Ha valaki tudhatta, mit jelentett ez az ILLURI név, bizonyosan Szent Hieronymus, a' maga századának legtudósabb Férfia, tudhatta, ki Pannónia és ILLURICUM szomszédságában született. Pedig Szent Hieronymus szerént „*Ἰλλύριος* = *Προσήλυτός* = ILLURIUS = ADVENA." ***) A' régieknél mind-

*) Hispania Illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo II, 34. De Rebus Hispaniae, Libro I, cap. 11.

**) Jacob Reinegg's, Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus. Hildesheim, und St. Petersburg, 1797. 8. II. Theil, S. 199.

***) S. Eusebii Hieronymi, Opera. Veronae, 1735. fol. Tomo III, col. 635—636. In Lexico Graeco Nominum Hebraicorum. — A' Deák Textusban az ADVENA szó után az „*Aut Elementum etc.*" rész, mint a' Görög Textus mutatja, idegen későbbi pótolék.

azonáltal az a' különbség tétetett a' PARTHUS és ILLURI szó között, hogy a' PARTHUS hívebben Szitya Nyelven EXSUL, az ILLURI név pedig hívebben Szitya Nyelven PROFUGUS Római jelentéssel birt. Mind a' két szovat egy atyafi értelemben vették ugyan a' hajdaniak olly módon, mint a' Görög METANASTA Név is mind a' kettőt jelenti: De néha még is szorosan mind a' két jelentést megkülönböztették. Horátiusnál ime versben (Libro IV, Ode 14. Versu 41—44) elöjő ILLURI helyett a' PROFUGUS szó is:

Te Cantaber non ante domabilis,
Medusque et Indus, Te PROFUGUS SCYTHES
„Miratur, o tutela praesens
Italiae, Dominaeque Romae."

Megvagyon mind a' két szó ma is a' Magyar Nyelvben. A' PÁRTUS régiesen, vagy PÁRTOS ujabb formában, nálunk EXSUL, 's későbbi jelentéssel REBELLIS is; Az ILLURI az ILL Magyar Gyökérből eredett, melly nálunk a'nyit jelentett és jelent, mint FUGA, 's tőle származik az ILLAN ige, mellynek jelentése PROFUGIT. De az ILL maga is tisztán fölmaradott a' példa beszédben: „*ILL a' Berek, Nád a' Kert.*" Az UR résznek KIRÁLY és KIRÁLYSÁG jelentése vagyon az ILL-UR-I szóban, a' mit Róma nyelvén „*Regnum ILL*" mondanók, épen úgy, mint a' LIB-UR-NIA, LIG-URIA szovakban is az UR rész *Országot* jelent. *) ILL-UR tehát REGNUM PROFUGORUM; ILL-UR-I, vagy ILL-UR-U, DE REGNO ILL-UR-t tészen. Hogy a' JÁSZOK nem tsak PARTHUSOKNAK, hanem ILLURI-

*) Az *Ur-Chaldaeorum* Bibliai Nevet igen híven fordították a' LXX. Tolmátsok *Chaldaea - Országnak*, mert valóban az *UR* szó hajdan Országot is, Királyt is jelentett.

aiaknak is neveztettek, azt megbizonyitani fogjuk, ha a' JÁSZOKRÓL mint PANNONESEKRÖL értekezni fogunk.

36. §.

Hogy ezen magyarázatok nem önkényes Szó-Tsikarások, hanem a' Történeti Kutfőknek egyezésükön épült Történeti Igazságok, az a' mondattakból világos ugyan: De még nagyobb világosságra és hitelességre emelkednek ezen magyarázatok, ha az Ásiai PARTHUS Históriára is egy két pillantatot vetünk. Midőn Caius Julius Solinus Krisztus születése után 250-dik év felé élt, még akkor BABYLON város a' PARTHUS hatalom alatt virágzott. Ha tehát Solinus írja: „*Apud JASUM Urbem Babylonem puerum Delphinus adamavit*" nem kell-e a' híres BABYLONT e' hely szerént JASORUM URBEM-mé, az az: a' JÁSZ Nemzet Városává, tenni a' Kritikának? *) Azok, kik nem is álmodták, hogy az Ásiai PARTHUSOK valóban JÁSZOK voltak, e' helyet semmiképen sem tudták megfejteni, holott épen semmi nehézség sem fekszik benne. Plutarchus is írja egy Tralliánus nevü PARTHUS Férfiuról: „*Ἰάσων ὄνομα, Τραλλιανὸς*" Az az: „*Egy JÁSZ, kinek neve Tralliánus volt*". **) E' PARTHUS Férfiunak mostanig a' magyarázók kéntelenek voltak két nevet, úgymint JÁSON-*T*

*) Claudii Salmasii, Plinianae Exercitationes in Caii Julii Solini Polyhistora. Item Caii Julii Solini Polyhistor. Trajecti ad Rhenum, 1689. fol. pag. 23—24. Apud Solinum cap. 12. — Cf. Salmasii Explicationes pag. 130. Salmásius magyarázata, mintha a' *Babylon* szó gyermek neve volt volna, semmit sem nyom.

**) Plutarchi, Opera. Lipsiae, 1775. 8. Vol. III, 495. In Vita M. Crassi.

is, és TRALLIÁNUS-T is adni: Mert a' JÁSON névben n e m z e t i nevet még tsak képzelni sem tudtak. Pedig, hogy a' PARTHUSOK valóban igen híres JÁSZOK, az az: SAGITTÁRIUSOK valának, azt nem tsak számtalan Görög és Római Classicus Írók, hanem mindegyik PARTHUS PÉNZ is hirdeti, minthogy mindegyik PARTHUS PÉNZEN egy JÁSZ, vagy is NYILAZÓ ül. Ha tehát ezentúl a' Crassus Római Vezér és a' PARTHUSOK között történt ütközet leíratásában olvasni fogjuk Sextus Rufusnál: „*Inde undique circumvallantibus SAGITTARIORUM agminibus cum Sillace et Surena Praefectis Regiis, est cinctus exercitus, et vi telorum obrutus*" jusson eszünkbe: hogy itten, és más hasonló helyeken, a' Deák SAGITTARIUS, vagy a' Görög TOXOTES szó is, a' PARTHUS Nemzetnek JÁSZ tulajdon neve *) Azonban sok más ok védi még azt, hogy a' PARTHUSOK valóban JÁSZOK, és a' régi JAZYGESEK valóban PARTHUSOK voltak: De azokat hoszszu előesméretek nélkül itt most elő nem adhatjuk. Más helyen másokat fogunk ugyan e' tárgyról mondani.

37. §.

Eddig jövén tanuságainkkal, már most bizvást állíthatjuk: Hogy a' régi JÁSUSOK, JASSIUSOK, DÁCUS JASSIUSOK, ILLURI JÁSUSOK, JAZYGESEK, SARMATA JAZYGESEK és METANASTA JAZYGESEK soha sem voltak SZLÁV NYELVŰ Nemzetek. Egyetlen egy *Régi Író* sem találtatik úgy is, a' ki e' Nemzeteket SZLÁV NYELVŰ Népekké tenné; de egyetlen egy *Új Írót* sem esmérünk mi, a' ki különösen

*) Historiae Romanae Scriptores Minores. Biponti, 1789. 8. pag. 223. In Sexti Rufi Breviario. Cap. 17.

a' PARTHUSOKAT (mert a' SCYTHAKBOL tudtunkra már minden féle Nemzetet tsináltak) mostanig SZLÁV NYELVŰ Nemzetté tette volna. Sőt, ha valakinek szándéka volna is jövendőre SZLÁV NYELVET adni e' Népeknek, az mindenkor ellene állana a' szándéknak, hogy a' SZLÁVOK a' köz tudomány szerént SZLÁV nevezet alatt Európában az V. Század előtt Krisztus születése után elő nem jönek *): Ellenben a' JÁSZ Nemzetek Krisztus születése előtt már több századokig laktak Európában. Más részről az sem szenved kétséget, hogy mind a' Magyarok, mind a' Kúnok, mind a' mai Jászok több Íróktól, pedig régi és hiteles Íróktól, PARTHUSOKNAK hivatnak, 's hogy tsak a' Magyar eredetü Nemzetek mellett hartzolhat a' PARTHUS Nemzetnek napkeleti TURCUS nevezete, mellyről egyebeken kivül írja a' napkeleti Írókkal híven egyező Gilo Kárdinális:

„*Nam modo qui TURCI, veteri sunt nomine PARTHI,*
Fidere quos versis mos est fugiendo sagittis." **)

---

*) Johannis Gotthilf Stritteri, Memoriae Populorum. Petropoli, 1774. 4. Tomo II, pag. 4. — Cf. Precis des Recherches Historiques sur l'Origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates. Par M. Stanislave Siestrzencewicz de Bohusz, Archevêque de Mohilew. St. Pétersbourg, 1824. 4. pag. 34.

**) Edmundi Martene et Ursini Durand, Thesaurus Novus Anecdotorum. Lutetiae Parisiorum, 1717. Tomo III, pag. 217. Libro I. — — Francisci Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores. Parisiis, 1641. fol. Tomo IV, pag. 899. col. 2. in fine, Libro IV.

Minket tehát illyen számos, és még több okoknál fogva soha sem fog a' *fenéktelen Köz Vélemény* a' régi JAZYGES Nemzet SZLÁV eredetének elhitelére széditeni.

(Folytatik.)

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője
a' Magyar Nemzeti Museum mellett.

2.

Krimia.

Krimia Félszigete, a' mellyről itt szó van és a' mellynek Történetei kiváltképen kereskedési tekintetbe adatnak alább elő, fekszik a' Fekete és Azowi Tengerek közt, és a' 11-dik Katalin Czárnétól úgy nevezett Tauris Helytartóságának egy részét teszi. Minekelőtte ez a' Félsziget az említett Czárné alatt az Orosz Birodalomhoz csatoltatott volna, tulajdon Khánjaik alatt élő Tatárok vóltak Lakosai. Kis Tatár ország feküdt a' Duna és Tanais vagy Don vizei között, mellynek részeinek ismét más más nevei voltak, úgymint Krimiai Tatár ország, Oczakovi Tatár ország 's a' t.— Már a' kr. u. 117-dik eszt. Gengis vagy D'singis Khán a' Mongol Tatárok Fejedelme hatalmát, egész a' Fekete Tengerbe ömlő Dnieperig terjesztette. Az ő követője és Fia Oktai Khán, és Bathu Khán az ő másik Fiától Tuschi Khantól való Unokája, nem csak Moszka országot, hanem Lengyel és Magyar országot, Sziléziát, Morva, Tót, Bosnyák, Bolgár országokat és Serviát is kiprédálták és el pusztították. Még ma is érzi édes Hazánk a' Tatárok béütéseiknek következéseiket,

a' kik résszerént Krimián jövén keresztül, résszerént abba le telepedvén 's ismét fel kerekedvén, csorda módra rohantak Dédöseinkre 's Magyar Kanahánunkban mindent rengeteggé tettek. Hazánk már régen a' Tudományok és szorgalom által ki mívelt népek' sorába állana, ha ezek a' vad népek, 's későbben az Ottománok, azt fel nem dúlták, rablották vólna; lakosait résszerént kardra hányván, résszerént rabságra hurtzolván meg nem fogyasztották, és Városait 's Faluit porrá nem égették vólna. Ezek béütéseinek 's a' velek folytatott háborúknak kell tulajdonítani Hazánk Lakosainak csekély számát, sok pusztáinkat 's praediumainkat.

Krimia, avvagy tsak azon tekintetben is figyelmet érdemel, mivel az Orosz és Török birodalmak közt kiütött 's még most is fenn álló Háborura, nagy részént ez adott alkalmatosságot, minthogy amannak a' fekete és Mármora Tengeren az Archipelaguson és földközi tengeren való kereskedése az Ottomaniai Udvar által meg háborittatott. Minthogy a' Duna, a' Fekete Tengerbe ömlik, Krimia részünkről is megérdemli kereskedési tekintetben a' figyelmet. Krimia fontos voltát bizonyitja II-dik Katalinnak az Oroszok nagy Czárnéjának, és halhatatlan emlékezetü II-dik Jó'sef Császárnak, ezen Tartományba lett nevezetes utazások is, valamint az ezen utazás közben a' Török ellen egymás között kötött szövetség is. Már tsak az is, hogy II. Katalin Potemkin Hertzegnek, mint legkedvesebb emberének, 's a' Czárné után az Orosz Birodalom legelső emberének, adta által az ezen Tartományon való határtalan Helytartóságot, nyilvános bizonysága Krimia fontos vóltának. Felesleg volna, azon véres haborúkat fel hordani, mellyeket az Orosz Birodalom, a' Tatár Khánokkal és Törökökkel Krimiáért folyta-

tott, mint hogy a' fellyebb említett Háború is úgy nézethetik, mint az elöbbenieknek folytatása. — Ezen tekintetből kivánom én Krimiát és annak régibb történeteit tsak rövideden itt elö terjeszteni. —

* *
*

Tauris Fél-szigete vagy Krimia, melly méltán neveztetett az Orosz Birodalom Kertjének, szembetünö helyet érdemel a' kereskedés Historiájában. Valamint tulajdon termesztményeinek, úgy a' napnyugoti és napkeleti nemzetektől egymás között kicserélt portékák általviteli kereskedésinek is, külömbözö idökbe a' legnagyobb kiterjedése volt. Krimia, sok ollyan hasznos dolgokkal bir, mellyekkel kevés Tartományok bírnak. A' Bosporusi Királyságot alapított Görögök vitték Taurisba a' szántást vetést. A' Föld termékenysége elömozdította az ö munkálkodásaikat, mellyek a' Görögökkel 's más szomszéd tartományokkal folytatott kereskedés által, nagy hasznot hajtók voltak. Theodosia volt az a' rakhely, honnan a' Félsziget termesztményei ki hordattak; ezek leginkább gabonából állottak, melly itt olly böven termett, hogy rendszerint harmintz magot adott. A' Bosporus elsöbb királyai közzül Leucon, midön a' Thronusba ült 2,100,000 medimnus életet ajándékozott Athénének, mellyért ez ötet és Fiát, polgári Jussal ajándékozta meg. Ugyan ez a' király, késöbben, az Athénebeli Kereskedöknek a' kivivendö gabonára vetett Harmintzadot is el engedte. Ez a' kedvezés fontos következésü volt, mert a' mint Demosthenes irja az Athénebéliek, a' Bosporusi királyságból többet ki vittek kilentz milliom medimnus életnél. Tauris, nem tsak gabonát, hanem azon kivül böröket, gyapjút, sót és bésózott húst is szállított ki, melly utolsónak

olly nagy becse volt, hogy a' mint Montesquieu említi, Rómában nevekedvén a' luxus, egy Hordó bésózott hús és a' fekete Tengerbe fogott egy Hordó bésózott hal 400 ezüst Dénáron (mintegy 80 és egynehány Talléron) is el adódott. — Ezen Félszigeten a' szántás vetés és kereskedés mind addig, míg a' Pontusi Király, Mitridates Eupator, Bosporust hatalma alá nem hajtotta, nem nagy változást szenyvedett. De ettől fogva a' Génuaiaknak Caffába lett le telepedésekig hanyatlani kezdett. Ezen idő szakaszba körülbelől 1300 eszt. fogva, a' Szarmatákkal való Háború és az Ásiából Európába tolakodó vad népeknek *) által vándorlások a' földmivelésnek és szorgalomnak kifejtődzését megakadályoztatták. Tsak a' vad csorda népek béütéseiktől járhatatlan Hegyek által védett gyarmatok Birtokosi, úgy mint a' Chersoni Lakosok, szerzettek magoknak szembetünő gazdagságot, egy a' fekete Tenger napkeleti partjairól jövő portékák le rakodó helyének felállítása által míg a' X-dik Századba a' Pacinaciták Taurisba be nem ütöttek 's ott meg nem telepedtek. A' föld Termékenysége által és alkalmatos kikötő Helyek által ösztönöztetvén ezek elkezdettek a' földmiveléssel foglalatoskodni, és ezen újj élet mód által tsak hamar meg külömböztették magokat az ide 's tova csavargó azon csordáktól, a' kik a' Görög Ország Tartományait ugyan tsak ezen Pacinaciták neve alatt pusztították. A' Bi-

*) A' fekete és Caspium Tenger északra fekvő vidékein Ásiának napkeleti Tartományait is ide értve, tartózkodtak azok a' népek, mellyek a' Scythák neve alatt esmeretesek. Az Európai Scythák pedig a' Herodotus bizonysága szerént, laktak a' Dunától fogva a' Boristhenes vizének eredetéig, délre pedig egész a' fekete Tenger északi partjáig, ide értvén Taurist vagy Krimiát is.

zantziumi Udvar, kereskedési egyességek által kapcsolta azokat magához, és lassan a' Pacanicitáknak a' Bizantziumbelieknek legnevezetesebb kereskedői lettek. — Ezek hordották nékiek a' legfáinabb portékákat; a' csiga vérszin Bársonyt, a' szövetékeket, hermelinnel prémzett ruhákat, Leopard és mindenféle szörös bőröket, borsot 's egyébbféle füszerszámot, és más tárgyakat, mellyeket ők, Orosz országnak napkeleti Tartományaiban és délre a' Cyrus és Araxes vidékein öszve vásárlottak. A' Pacinaciták szorgalmok által Taurisba jött Bizantziumi Arany, a' Tartomány jóllétét rendkivül való módon nevelte, mellynek gyarapodását a' Chúnok vagy Hunnusok *) ide lett megérkezések szakasztotta félbe. Ezek kiüzték innen a' Pacinacitákat, és az egész Tartományt el foglalták; de ezeket is az Europa felé nyomúló Tatároktól való félelem innen elkergette. Minekutánna Gengis v. Dsingis Khán**) a' Kiptseháki Birodalom alapját megvetette az ő Unokája Bathukhán a' Taurisi Chersonnesussal nevelte azt, melly akkor Chazária név alatt volt esmeretes, mivel a' Chatarok két száz esztendeig uralkodtak ott. A Tatárok uralkodása alatt újra fel éledt a' kereskedés és újj ágakat foglalt magába. Az Alanusok által elpusztittatott Theodosia 1200 esztendők lefolyása alatt, annyira eltünt a' föld szinéről, hogy azt sem lehetett tudni, mellyik helyen állott, és Soldaja vagy Sudag volt az ezen vidékek kereskedésének fő kikötő helye. Itt adták el, vagy cse-

*) A' Hunnusok és Alanusok egyesülvén a' fekete Tengeren innen jöttek és a' Duna északi partjain lakó népeket is meghódoltatták. Ezek közzül való volt Bléda és Attila.

**) Ettől a' Gengis Khantól vagy Temudsekintól vették a' Krimiaba lakott Tatár fejedelmek valamint az Usbeki Khánok is eredeteket. —

rélték fel az Oroszok, prémes portékáikat és a' kis Ásia Lakosai ide hordották a' pamutot, selymet, orvosi és egyébb szereket (Droguerien) 's Fűszerszámot, és innen tartották sóval Chazariát. De az ezen Tartomány legfontosabb kereskedési ágat az Indiai portékák tették, mellyek az Oxuson a' Caspiumi Tengerre, onnan egész Asztrakánig, innen ismét Karavánok által Soldájába vivődtek. Itt hajókra rakván 's Constantzinápolyba szállítván, innen Európába és kis Ásiaba elterjesztették.

Akármelly eleven 's szembetünő lett légyen is ez a' kereskedés, mindazáltal csak első súgára volt az a' Chazariára vagy Krimiára fel tettzett tündöklő napnak, melly ezt a' Világ mind két részét öszvekötő pontjának tette. De minekelőtte a' kereskedés közönséges Historiájának ezen fontos idő szakaszára mennénk, vessünk előbb egy futó pillantatot azon revolutióra, a' mellyen annak által kellett menni, minekelőtte útat vehetett magának a' Fekete Tengeren keresztül.

A' mi idő számlálásunk szerént ezer esztendővel Palmira volt az a' piatz, a' hol a' Fenitziaiak a' napkeleti portékákat vásárlották, hogy azokat Európába, Afrikába és kis Ásiába széjjel vigyék. Idővel ezen kereskedés egy részét a' Persák magokhoz vonták és azt a' Cyrus és Araxes vizein által a' Caspiumi Tengeren folytatták. Nagy Sándor, India felé tette útjában, hogy annak eredeti útját a' közép tengeren által vissza adja, de idejekori halála által ennek végre hajtásában meg akadályoztatódott. Ezután két száz esztendővel Egyiptomnak Királlyai, a' Ptolomaeusok, hogy az Eufratesen való veszedelmes hajókázást ki kerülhessék, az Indiai portékákat a' veres Tengeren és a' Suezi föld szoroson által vitették Alexandriába. A' mi idő számlálásunk előtt való utolsó szá-

században Pompéjus látván, melly temérdek pénz takarodik Rómából Alexandriába ezen kereskedés által, minden igyekezetét arra forditotta, hogy annak útját a' Caspium Tengerre vissza vigye és annak a' Római hatalom alatt lévő tartományokon nyisson útat, de a' Pharsaliai ütközetben valamint az erőt ennek végrehajtására úgy a' Ptolemaeusok közül egy által tsak hamar azután életét is elvesztette. A' gazdagodás ezen forrása az Alexandria birtokában maradt a' VII-dik századig, midőn azt az Arabsok porrá égették, 's Egyptom kereskedését semmivé tették, melly Egyiptom le omlása után kis Ásián keresztül nyitott útat magának a' Fekete és Aegaeumi Tenger partjaira 's ezen a' módon a' Görögök kezeikre került, a' kik akkor nem tsak az, hogy egyedül magok voltak a' Hajókázást üző nép; hanem számtalan gyarmatokat is plántáltak mind a' két Tenger partjain és mint a' thraciai Bosporus Urai, ki rekesztőleg üzték a' Fekete Tengeren a' hajókázást, új Gyarmatokat alapítván a' többek között Serapisba a' Phasis vize mellett új lakosokat telepitettek le, hogy Georgiával és Persiával való kereskedéseket könnyebbé tegyék. De mind ezen elömenetel mellett is az új görögök kezekben a' kereskedés tsak lassan fejtődzött ki és tsak az általok meg hódoltatott Tartományokra terjedt ki, minthogy még akkor északi és nyugoti Európa a' Barbarismusba volt süllyedve és az Asiai Luxus-portékáknak nálok kevés vagy semmi keletek sem volt; más részről pedig a' maga végéhez lassanként sietö Görög Birodalom belső el gyengülése 's egyenetlenkedéseminden kereseti szorgalom' és kereskedés felemelkedését el fojtotta.

Azon századokban, mellyekben a' Feudalis Uralkodás, az Anarchia és a' keresztes Had viselők kegyes buzgósága Európát mozgásba hozta,

Olasz országnak apró köz - társasági kezdették szemeiket a' Fekete Tengerre fordítani. A' XI-dik Század vége felé a' Genuaiak, Pisaiak és Venétziaiak vetélkedve viaskodtak az ezen Tengeren való uralkodáson és a' rajta való ki rekesztő kereskedés monopoliumán. A' szent földön vitézkedő keresztesek alá, nem más czélból adták Hajóikat, hanem hogy azért a' Levantei Tenger partokon némelly vidékeket vagy legalább kereskedési szabadságot nyerjenek. Ezen módon új Lakosokat telepítettek le Síriának és Ciliciának Tenger partjain és a' földközi Tenger több szigetein. A' Venétziaiak és Pisaiak szabad kereskedést nyertek a' fekete Tengeren 's engedelmet nyertek arra, hogy Constantzinapolyban Factorságokat állittsanak fel. Mesterséges ravaszság által sok ideig eltudták távoztatni a' Genuaiakat az által, hogy őket a' Görögökkel Hadba bonyolították. De tsak ugyan 1155-dik eszt. a' Görög Császárral Emanuellel szövetséget kötvén a' Genuai köz Társaság, annál fogva egyenlő Just nyert Pisával és Venétziával. Ezen időtől fogva az egymás szerentséjét irigy szemmel néző kereskedők vérekkel gyakran festődött a' fekete Tenger. A' Genuaiak 1280-dik Eszt. táján Krimiaba letelepedtek. Oran Timurtól a' Kiptschacki uralkodó Unoka Öttsétől, megvették azt a' földet, a' mellyen hajdan Theodosia állott és ott Kaffa Városát épitették. Ez a' gyarmat, fenn állásától fogva olly sebes lépésekkel nevekedett, hogy kilentz esztendővel megalapítása után, a' maga tulajdon költségén, a' Saracénuzok által Ostrom alá vett Tripolis segittségére egy Hajós-sereg Osztályt küldhetett. Ugyan ezen idő tájban két Génuaiak Dória Tódor és Vivaldo Ugolin, két gályát készítettek fel, hogy az afrikai tenger partok mellett Indiába hajókázzanak; a' Gibraltari szoroson által

mentek 's ezen időtől fogva legkissebbet sem lehetett rólok hallani. — Azomban Kaffa, ambár 1292-dik eszt. a' Venetziaiaktól el foglaltatott és felprédáltatott légyen is és a' Tatárokkal több háborúkba kénteleníttetett is keveredni; mindazáltal a' hatalomban és gazdagságban szemlátomást nevekedett. A' Genuaiak, Galatában egy erősséget épitettek, mellynél fogva a' Constantzinápolyi szoros Tengeri útnak urai lettek; a' Cercói erősség (a' mai Kertsch erőssége), és egy másik az Ásiai Tenger parton Tamánba, az Asowiai tengernek Uraivá tette őket. 1305-dik eszt. Sudagot és Balaklavát, adót a' tatár khánnak fizető két görög gyarmatot el foglalták és azután 15 esztendővel, az ezen két város közt fekvő földet is birtokokba ejtették.

Két századoknak le folyta alatt a' Genuaiaknak ez a' Birtok töméntelen kincset hajtott bé. Azok az új lakosok, a' kiket ezen idő alatt a' kis Ásiai tenger partokon Kolchisba és a' Kaukazus hegye tövébe le telepitettek, megnyitották nékiek mind azon útakat, a' mellyeken a' belső Asiával határos Tartományokkal való kereskedés folyt. Maga Asow is az ő hatalmokba jött és a' Tanais vagy Don vizén kezeikre kerültek mind azon portékák, mellyek a' Caspiumi Tengeren Asztrakánba vitettek. E' Városba igen hires Vásárok szoktak volt esni, mellyeket töméntelen sokaságú persák, Indusok 's más Ásiaiak meglátogattak, kik az ő Orvosi 's egyébb szereiket szagos vizeiket, 's nap keletnek minden Termesztményeit ide hordták. Kaffa Városa volt az ezen szélesen kiterjedett kereskedés bé viteli és ki viteli szereireinek nagy rak - helye és mind a' két világ öszve köttetésének közép pontja. Ez a' Génuai Gyarmatok Fővárosa, nagyságára és Lakosainak

számára nézve a' Görög Császár fő Városával egyenlő lett sőt felyül múlta azt gazdagsággal és szorgalommal. — Semmi sem lehet nagyságának nagyobb bizonysága, a' mellyre Kaffa eljutott, mint azon roppant épületek, mellyeket a' Génuaiak az ő gyarmataikba épitettek és mellyeknek még ma is nevezetes maradványaik állnak fenn. Maga a' Kaffai erősség, a' Sudagi hármas Vár, a' Balaklavai Tamani és Kertschi kastély Várak, az Imereiai és Circassiai vidékeken, még ma is látható omladékok még ma is képzeltetik a' Fekete Tengeren való akkori kereskedést és a' Kaffa hajdani fénylő pompáját. — De a' mint D' Alembert meg jegyzi, hogy az Országok szintúgy mint az emberek a' miképen nőnek, hanyatlanak 's el enyésznek: úgy ez a' város is minekutána a' Hatalom' legfőbb póltzára jutott, kintelen volt a' dolgok' köz sorsokat tapasztalni. — Constantzinápolynak II-dik Mahumed által lett megvételéből a' Génuaiakra nézve Galatának el vesztése következett, melly az ő fekete Tengerrel való összeköttetéseknek kúlcsa volt 's annál fogva a' gyarmatok az ő Anya városoktól el szakasztattak. Kaffa, még 22 Esztendeig hartzolt a' Törökök' rettentő hatalmok ellen és nem elébb hanem 1457-be adta fel magát. Az elfogattatott Génuaiak Constantzinápolyba vitettek 's elvesztvén plánta Tartományaikat, vége lett kereskedéseknek is. — Kevéssel azután a' Venetziaiak 10,000 ezer esztendei adón vásárlották meg a' Fekete Tengeren való szabad hajókázást, de tsak hamar észrevették, hogy a' kereskedés Kútfejei bé dugúltak 's már el vagynak enyészve. Az ennek előtte Kaffába rakásra halmozott drága Termesztmények helyett, Krimiában tsak gabonát, vajat és sót találtak. A' Törököktől lakott Ásow, a' Venétziaiak kereskedési speculatióiknak, szélesebb mezőt nyi-

tott; itt Hajóikat bé sózott halakkal és kaviárral terhelték meg és az Oroszok ide hordták az Asztrakáni Rhebarbarát, Rezet, Vitorla-vásznát, Siberiai vasat és prémet. A' fő portéka, a' mit ők oda szálítottak, a' viasz volt. Akkor tsak Venetziában tudták a' viaszt fejériteni, a' melly igy valamint Európában úgy Ásiában is kapós vólt. De ezen nekik nagy hasznot hajtó kereskedést tsak néhány esztendeig birták. A' fekete Tengeren való hajókázás nekiek meg tiltatott és kirekesztőleg tsak az Ottomaniai alattvalóknak tartatott fenn.

A' Krimiai Khánnak a' szántásra vetésre nézve való azon nagy gondatlansága is, mellynél fogva erre még tsak adó sem vettetett, a' békesség ezen míveinek ki fejtődzéseket előmozditotta. Az idő és kiváltképpen annak szükséges volta, hogy fáradozások gyümölcséről bizonyosok légyenek, utóljára erőt vettek a' Tatárok természeti Tunyaságokon és a' nyereség kivánása szorgalmatosokká tette őket. Ők tehetségeiket a' földmivelés külömbkülömbféle Ágainak megjavitására forditották, hogy azok által is a' kereskedést neveljék. Szorgalmokat megjutalmaztatta a' következés, és ezen Tartomány termékeny földéből a' jól-létnek új forrásai fakadtak. A' sok 's külömbkülömbféle marha csordákból nyert készitmények, a' só, a' Halászat, söt az Erdők is mellyekből a' hajó épitésre a' Fát és fa-szurkot Constantzinápolyba szálitották, voltak a' kereskedésnek azon Tárgyai, mellyek a' Török birodalomnak minden részeiről a' Kereskedőket ide vonták. Kaffa, melly a' Khán statusaitól elszakasztatott és a' nagy Úr birodalmához kaptsoltatott, ismét rakó-helye lett a' kereskedésnek, melly egész Egyiptomig kiterjedt. — A' Város fekvése, gyönyörű kikötő helye 's környékének egyébb kelle-

mei, mellyek ennek, a' Fél-szigeten lévő Tenger parti Városok között fő rangot adtak, kétségen kivül valóvá tették annak elsőségét ki-kötője, számtalan hajókkal volt mindég tele, mellyek a' fekete Tenger és Görög ország Tenger parti vidékeiről eveztek ide bé. Chardin a' ki Mingrelián keresztül Persiába tett utazása közben ezt a' Várost meglátogatta, azt állitja, hogy 400 Hajónál többet számlált meg kikötőjében. A' Törökök és Tatárok, ezt a' napkelet fő Városával fényre nézve vetekedő Várost, kis Constantzinápolynak nevezték. Azomban a' Tatárok közt támadt belső zenebonák 's zűrzavarok, Kaffának új romlást okoztak, ezt a' nyughatatlan népet pedig a' nemzetek sorából eltünették. Ez mintegy 500 esztendővel történt a' Génuaiak ki üzettetések után. Sahim Gheray az utólsó Krimiai Khán Thrónja 's élete után leselkedő pártosoktól lévén körülvétetve, Országát az Orosz birodalomnak adta által. Alatt valói ezen tselekedetét úgy nézték, mint a' Korán megszegését, 's azoknak nagyobb részek, készebb volt szülötte földjöket 's öseiknek sirjaikat elhagyni, mint magokat más vallású Népnek alá adni. Ezeknek ki vándorlások Krimiának Városait és téreit rengetegekké tette 's igen mély sebet ejtett a' Tartomány boldogságán, mellyet tsak az új itt letelepedendő Lakosok' szorgalmok orvosolhat meg.

Balajthy József.

3.

Magyar Alvitézek hőstettei az újabb üdőszakban.

55. Deák József.

A' testvér Magyarhon' szíkely fiai már az ókorban is a' véres tusa' nehéz súlyai közt halhatatlan jelét mutatták tántorithatatlan bátor szivüségöknek. Erdély' történetei tele vagynak ezen öszmagyar faj hőstetteivel. Az újkor vérengző hadaiban pedig mindenkor megbizonyiták ők, hogy vitéz elődeiknek el nem fajult maradéki, a' legújabb üdökben is a' székelyek mint bátor katonák, jó hazafiak érdemes polgárok magokat megkülömböztetve viselték. *)

Deák József Huszár a' Székely lovas Ezredből számos hadévekben megbizonyitotta erős karjával, rettenhetetlen bátorságával, tántorithatatlan hivségével a' Székely nemzet' mocskatlan fenmaradott katona erényeit, megvalósitotta, hogy ő nem méltatlan ivadékja ezen hős magyar népnek. Ő tudniillik:

1796-iki hadévben Lukáts Főhadnagy csapatával Rechennél a' hadisereg legszélsőbb balszárnya' védőrizetén volt, az ellenség nagy erővel

---

*) „Wenn die Vorfahren dieser Szekler" — enyelegve azt írja egy bizonyos Főhaditiszt, kinek kegyelméből jutottam több Székely katonák' hőstetteik' leirása' birtokába: — „alle unter Atilla gegen Aetius bei „Chalon in Frankreich eben so tapfer gewesen wä„ren, wie die gegenwärtigen, so würden die heuti„gen Pariser magyarisch sprächen, und Vol„taires Pucelle hätte dem schönen Dunois auf„dessen Liebeserklärung geantwortet" „nem lehet". — — —

megtámadta öket. A' Föhadnagy azért nem hátrált, hanem bátraival szembe száll a' francziákkal, a' viadal heves lön, a' tiszt már tizennyolczad magával megsebesitve részt nem vehetetett az egyenetlen tusában, a' csapat széledezett, többen a' viadalt elhagyni készültek; de Deák öszve szólitván bajtársait általvette a' csapat kormányát, a' küzdés újra kezdödött, vissza is nyomták a' Székelyek náloknál jóval is számosabb francziákat. Deák a' verekedés hevében elzáratván bajtársaitól, azért magát fel nem adta, hanem a' legnagyobb veszély közül is magát erös karjával ki vágván három nap múlva az Ezeredhez ért. Deák már ekor minden bizonnyal megjutalmaztatott volna, de nem sokára az emlitett höstette után ágyútárszekerek' védelmén lévén, az ellenség temérdek erejétől elnyomatván, halálra sebesitve az ellenség' fogságába esett. Az Ezered Deákot mint holtat sajnálta, de ö felgyógyúlván veszedelmes sebei' sulyából, a' hadi foglyok' kiváltása alkalmával, tisztjei, bajtársai nagy örömökre honnába vissza jött. Káplár lett.

1799-be Augusztus 26-ikán Deák egynehány Húszárral az ellenség állása kifürkészésére el volt az Ezeredtől küldve. Wiblingen falunál Deák egy erös franczia védörizetre bukkant, öszve csapott a' két ellenfél, hullottak mind a' két részről emberek, lovak, a' francziák sokkal számosabbak hátra nyomták a' Székelyeket, Deák' kardja kettétört, reárohantak többen, és megsebesitve magokkal hurczolták. Deákot lovárol leakarják szállítani a' francziák, ö ellentáll, vele eröszakoskodnak, a' tusakodás közt kiragadja Deák egy franczia' kezéből a' kardot, elkurjantja magát, bajtársait segedelemre szólitja, egy francziát levág, másikat halálra sebesit, által tör az ellene agyarkodókon, bajtársai hozzája nyargalnak; de a' francziák ked-

ve elmult újra viaskodni, kantárszárt forditva visszavágtatának. Deák maga, 's lova több sebeket kapott. Erös lelkütettét ezüst érdem jellel jutalmazta a' Föhadi kormány.

1800 Julius 3-kán Hausen faluba betörtek a' francziák, a' lakosokat kinzották, fosztották. A' Mainczi vadászkar Örnagya Scheiter Úr, ki mellett egy csapat Huszárral Deák káplár is jelen volt, Hausenből ki akarta verni a' garázda ellenséget, ágyúztatott reájok, de azok a' házak megé magokat elrejtvén, lövöldöztek Scheiter vadászaira, Deákot felszólitá az örnagy, törne be a' faluba, verné ki onnét az ellenséget; jó kedvvel engedelmeskedett ugyan a' bátor káplár; de mivel a' falu előtt folyó Nidavizét ágyútüzzel oltalmazta az ellenség azon által nem gázolhatott. Deák maga mellé egy ágyút kért, ezzel olly hathatósan lövetett a' folyót örző ellenségre, hogy azok a' partról eltávozni kéntelenek lévén, Deák szabadon általment a' folyón, az ellenségre rohan, utánna a' vadászok, 's igy a' faluból kiverték az ellenséget, a' megszabadult lakosok örömmel fogadták öket, égig magasztalták a' derék Székelyeket.

Július 4-kén Rodelheimnál védörizeten állott Deák Huszárjaival, épen a' Franczia huszárok ellen, gyakorta gúnyolódások, ingerkedések történtek köztök, a' többi közt egy Franczia kiugratván jó lovával a' többi közül: „Qui a courage de se battre avec moi" kiáltással a' Székelyek közül egyet, akár kit, bajvívásra hít. Csathó István ellene nyargalt ugyan a' franciának, de nem bizván még is magában vissza tért, a' Franczia kaczagott, Deák Csathót gyáva hetvenkedése miatt megfedte; hallván ezt a' Franczia, Deákra kiáltott: Viens donc coquin, je t'apprendrai honorer les francois".

Deák azonnal a' kihívást elfogadni nem tétovázott, a' franczia ellen rugaszkodott, e' nem vette tréfára a' dolgot, elakart illantani; de Deák öt beérvén, úgy vágot fejéhez, hogy az első vágásra csákója lehullott, a' másodikra pedig, bár ha már most védte is magát a' franczia, koponyája' tetejét leszedte. Halva bukott le lovárol. — Rodelheimtól magát más nap az ellenség vissza akarta vonni, Deák nem késett azonnal az ellenség' hátvédelmére ütni, de csak hamar megszaporodván a' francziák, vissza nyomták Deákot, Huszárjai közül kettőt el is fogtak. A' káplár elbúsulván elfogott legényein, vissza-fordult, olly erővel vágott a' francziák sorába, hogy azok szét oszolván, a' két elfogott megszabadult.

Mostan ezen derék Székelyt a' magyar hadisereg' mint Százados-Kapitányt ugyan csak azon érdemes Huszár Ezeredben, a' melly tanúbizonysága volt több hős tetteinek, dicsekedve tiszteli.

56. Fábián János.

1794-ben Schweigenheimtól vissza húzta magát a' hadisereg, ezen alkalommal a' székely Huszárok a' hátvédelemben vitézkedtek, a' többi között Fábián János megkülömböztette magát. Veres György Huszár, agyon lövetvén lova alatta, a' földre hullott, a' gyalog maradottra rohant az ellenség, kétségkivül öszve is vagdalta volna, ha Fábián ott nem teremne bajtársa' mentségére. Ö tudnillik látván barátját a' földre hullani, azonnal hozzája nyargalt szét szórván a' franczia csoportot, Verest lovára felemelte, és mint a' régi Templáriuszok, egy lovon ketten harczolva védelmezték magokat mindaddig, míg az ágyúkhoz nem értek, ott Fábián a' megsebe-

sitett Verest a' társzekerekre tette, maga pedig a' csatába visszanyargalt.

1796-ban Junius 26-kán Renchennél Fehér Hadnagy' — (mostan Kapitány —) lova agyon lövetett, — lebuktával a' tisztre esett, részszerént holtlova terhétől agyon nyomtatni, vagy az ellenségtől öszve vagdaltatni veszélyben forgott a' Hadnagy; de Fábián Baksi Sándorral oda ugratván, lovokról leszállottak, felsegiték a' tisztet; Fábián tisztjének általengedte lovát, és mind addig gyalog maradott, még puskájával egy franczia lovast lenem ejtett, ennek lovát magának tulajdonitotta, reáült, és tovább harczolt.

Neukirchennél is 1800 1-sö Decemberén Popa Argyilán nevü Huszárt, kit több gyalog francziák körül fogtak, Fábián önélete veszedelmével, mert ezen alkalommal több lövés, és szurás sebet kapott, megmentette. Fábián több izben megbizonyitott vitéztette ezüst érdemjellel jutalmaztatott-meg. Ö még mostan is él, mint nyugalomra bocsájtott káplár, honnjában.

57. Lázár István.

Káplár a' Székely Huszár Ezeredtől több alkalmatossággal jeles viselete által magát a' vitéz névre, és az ezüst érdemjellel megjutalmazásra tette méltóvá. Ö tudnillik már az 1788-ki török háboruban, midön Bodzáni hegy szorulaton keresztül rontott egy erös lovas csoport, 600 gyalog Székely volt ott örizeten; de ezek széllel verettek, sokan halva maradtak, sokan ellogva a' pogány kézre estek. Lázár István 4 Huszárral nem messze állott a' vészely helytől. Midön meghallotta a' csatazajt, azonnal odanyargalt, megvetvén a' halált, elfogatott Székely hazafiait megszabaditani igyekezett. Felbátoritván Huszárjait betör a' legsürübb török csapatba,

erős karral többeket leverdes, a' lovakat átaladja a' gyalog Székelyeknek, igy szaporodik a' csatázó erő, megnyomták a' pogányt, 's többnyire a' Székelyek mind megszabadultak. Ezen viadalban egy Szerecsen lándzsáját Lázár ellen lökte, az öldöklő fegyver megis sebesité a' káplár' lábszárát, de ez reptében felfogta a' lándzát, olly erővel lökte az eliramlott szerecsen után, hogy azt hátulról keresztül nyársolta.

1789-iki hadévnek elején a' Törcsvári szorulat' őrizetén volt Lázár. Aprilis 3-kán itt is általtört egy nagy török sereg. De a' Székelyek csak hamar öszveseregleltek, a' vakmerő ellenséget széllel is verték. Ekor Lázár Deli Vuk nevü Bimbasát öszvevagdalta, 's több gyalog törököt elfogott. Csákóját elvesztette a' heves csatában, de ő hogy feje fedetlen ne maradjon a' vágások ellen, Deli Vuk' turbányát feltette, 's úgy harczolt.

Két izben alkalma volt már Lázárnak a' törökkel mérközni, mindenkor jelessé tette magát, már most más ellenség előtt kelletett megbizonyitani szive bátorságát. Június 5-kén 1794-be Rénus partján Weingarten helységnél egy osztály Székely Huszárokat hajnal szürkületnél megleptek a' francziák, és minek előtte a' Székelyek rendbe szedhetnék magokat, többen öszvevagdaltattak. Az egész osztály veszélyben sorgott; de Lázár' bátor szive helyén volt, csak hamar öszveszedett többeket, ezekkel olly hatalmasan megtámadta a' francziákat, hogy ezek kéntelenek voltak fogottjaikat szabadon bocsájtani, és a' futással magokat megmenteni.

1796-iki hadévben Bambergi ütközet után csak hamar vissza tolták a' miénk a' francziákat. Lázár tizenketted magával egyszázad gyalog ellenséget üzött maga előtt, ezek közül 8 tisztet, és 23 közlegényt elfogott. Herczeg Lich-

tenstein ausztriai hadivezérnek, a' francziáktól elfoglalt, hintaját is minden butorával vissza vette. A' Herczeg szép ajándékot is adott Lázárnak. Ő még mostan is elöregedve unokái körében Vracsárcsi nevü Székely helységben él.

58. Stephánovich Bazil.

Biberachtól 1800-ban visszanyomták a' francziák az ausztriai sereget, az Oláhilliriai határörző Ezered oltalmazta a' hadisereg' hátrahúzódását. Vitánovich örnagy bátor Zászlóalával elnemcsüggedve homlokot vetett a' legnagyobb veszélynek, csak hogy a' megveretett, és magokat más helyhezetben vonni kéntelen Ezeredek útjokat rendesen vegezhessék. A' francziák a' nyert győzelem által még vakmerőbbek hevesen nyomultak mindinkább előbbre, és Vitánovich ellentáló Zászlóalát szétvetni törekedtek. Az hadban örnagy mindenhol jelen volt, hol csak személyes rendelése megkivántatott, azért is az ellenség leginkább odatolakodott, hol Vitanovichot nyargalódzani látta. Egy ágyú golyó földre terité az örnagy jó lovát, azonnal húsz franczia rohant a' földön fekvőre, Stephanovich örmester látván Előjárója nyilvános veszélyét, mellette harczoló legényeit neki bátoritván, mentésére sietett. Az illiriaiak puskatusával verték szét a' francziákat, megszabaditák az örnagyot, egy elfogott lóra felülteték — Stephánovich az nap még azzal tetézte hös tettét, hogy egy az ellenség kezébe esett ágyút társzekerestül megszabaditott. A' derék örmester ezüst érdem jellel jutalmaztatott meg, nem sokára főtisztté lett; most Wracsefgaj helységben az Olahilliriai határörző Ezered megyejében él, mint nyugalomra bocsájtott Főhadnagy.

59. Raich Schivkó.

Passaunál 1809-be megveretett a' Bécsfelé húzódó ausztriai sereg, a' hátvédelemben a' legnagyobb, sanyaruságban is erős lélekkel harczolt az előbb említett határőrző Ezeredtől egy Zaszlóal. A' győzők diadalmokat még többet szaporitani akarták, az ellenek verekedők' zászlóját annál könnyebben vélték elfoglalni, mivel a' mellett alig harczolt 20 katonánál több; ostrommal rohantak zászlójokat őrző csapatra a' francziák, és ámbár azt vitézül védték is az Oláhok, még is kezekre keriték. Több 100 lépésnyi távolatban küszködött Raich Schiwko egy emeleten, onnét látta a' szent ereklyét az ellenség' kezében lobogni, csak hamar maga mellé kiáltván többeket, annak vissza foglalására bátoritá őket, elejökbe terjeszté, hogy a' többi Ezeredek őket-zászlótalanokat-kigúnyolva megvetnék, elszégyenülve kellene nekik békeségben honnokba visszatérni. Foganatja lett Raich bátoritásának, mellé állottak többen, kurjongatva még többeket is magokhoz szólitva futottak-le a' Zászló' vissza vételére. A' francziák ámbár milly vitézül védelmezték is magokat; de az Oláhok még is győztek. Raich ölében felmelvén a' zászlót elbocsájtani nem akaró francziatisztet, azt semmi módon el nem bocsájtotta; hanem magával fogva hurczolta. Az Ezredes még a' csatamezőn Raichot közlegénységből Zászlóhordozónak tette, és azon Zászlót mellyet ő megmentett, gondviselésére bizta. Raich mindenkor hiven őrzötte a' szent ereklyét a' legnagyobb veszélyek közt is, és arany érdem jellel jutalmazta meg őt az Udvari Haditanács.

60. Jánosch Spirideon.

Báró Frölich Huszár Kapitányt 1800-ban Tirólban, elküldötte az ott kormányozó hadivezér,

hogy egy gyalog, és lovasságból öszveállott szaguldó csapattal Kufstein felé vivő Aiblingi szoros útat védené 7-dik December volt, erős tél, fagy, térgyig érő hó nehezité a' csatázást. A' francziák nagy erővel nyomták Frölichet egész az Oberauerdorfi szorulatig. Itt a' védelmet megkettőztetni kelletett, mert ha ezen szorulaton által törne az ellenség, az egész völgyet könnyen elfoglalhatná, és a' főseregben nagy kárt okozhatna. Tudta ezt az ellenség, azért tett annyi erőszakot, de tudta Báró Frölich is, azért utolsó emberig védelmezni a' szorulatot eltökélette. Forrt a' csata heve a' szorulat' torkánál, már 5 Tiszt halva feküdött, tágult a' védelem, Frölich megsebesitve hátra vitetett, a' francziák mindig szaporodtak; de Jánosch Spiredeon Örmester a' 12-dik Huszár Ezeredből által vette a' kórmányt, és azt olly ügyességgel vitte, hogy az ellenség a' szorulatban semmikép benem törhetett, a' főssereg minden baj nélkül Kufsteinhoz húzódhatott. A' szorulat' védelme nem volt többé szükséges, de egyszerre azzal feladni a' védőkre nézve veszélyes volt, azért Jánosch minden lépten szembe szállva húzta magát vissza, és minden baj nélkül a' Főssereghez zárakozhatott. Jánosch' bölcs, bátor, a' veszélyben is nem hanyatlott ügyessége' jutalmára: az arany érdem jelt nyerte, és tisztté lett. Most mint nyugalomba bocsájtatott Főhadnagy Fehértemplomban él.

61. Schuller Leopold.

Az ausztriai-magyar 1815-ben Neápolis ellen hadat viselő hadiseregnek elővédelme Május' 2-kán Osteria di Milonenál állott, innét mivel nagy erővel megtámadta azt az ellenség, kéntelen volt minden lépten tusakodva Sant Severino felé az úton hátra vonni. A' Tolentinoi után ma-

gyar huszárok több ágyúkkal állottak. A' mi balszárnyunkat megkerülni, igy a' hátunk' öszvekapcsolódását elbontani volt az ellenség' szándéka, ez okból még ugyan azon nap minden erejével mozgani kezdett. Sant Severino éji védelme az 53-ik akkor Hiller, most Radosovich nevét viselő magyar gyalog Ezerednek egy századára volt bizva. Egész éjjel gyültek mind a' két részről a' hadierők, alig kezdett piroslani a' hajnal, már állott a' csata. S. Severinótól egész a' Chienta folyóig terjedt a' verekedés. A' mindég szaporodó Neápoliak leginkább Severinót törekedtek birtokokba ejteni; az ott álló század segitséget kért, mert nem volt maga képes az ellenséget feltartóztatni. Az emlitett Ezered 2-dik századának fele odament, a' más fele pedig Müller Főhadnaggyal, és Schuller Leopold Örmesterrel a' Tolentinoi úton maradott. Ezen úttal paralel lineában vagyon egy félrevivő mély út, itt takarva volt az ellenség, innét gyakran megtámadták Müllert. A' Főhadnagy nagy bajjal maradhatott csak helyen, és azt bölcsen általlátta, hogy mind addig még csak az ellenség azon oldal mél út' birtokában marad, a' Tolentinoi út veszélben forog, azt pedig menten tartani elkerülhetetlen szükség volt.

Müller Főhadnagy elakarta tehát kergetni a' mélútból az ellenséget, ellenszegezett bajonéttal megtámadta azt, de az útpartjától takart Neápoliak kemény tüzzel fogadták, és vissza tolták őtet, a' második ostromnak sem volt jobb következése, Müller még sem állott el szándékától, hanem harmad-szor rohant az ellenségre, ekkor a' derék Tisztet keresztül lőtték — katonái előtt, minekutánna Schuller Örmesternek a' mély út megvivását ajánlotta, meghalt. Schuller a' negyedik ostromra vitte az őt bátran követő legényeket, kik csak hamar beugrálván a' partról az útba,

ba, elvesztett Főhadnagyok' megbosszúlására sokakat agyon döftek, a' többit pedig onnét kiverték. Schuller most már az útbirtokában akart maradni, intézeteit olly helyesen is tette, hogy az út vissza foglalására többször probát tett ugyan az ellenség, de mindenkor veszteséggel vissza verte, és ott is maradtak, míg csak a' Neápoliak mindenfelől meggyőzetve, a' csata mezőről eltűntek. — Schuller Leopold Örmester jeles magaviseletét annál is a' jutalmaztatásra méltónak esmérték az Előjárók, mivel ő az 1813-diki, és 1814-diki hadévekben is magát mint jó bátor katona viselte. Ezüst érdem jelt nyert. A' derék Schuller mostan is szolgál. Budán vagyon az ott lévő Gránátos osztálynál.

62. Koréh Miklós.

Ezen derék Székely Huszár is több ízben a' legveszedelmesebb környülállásokban nyilvánná tett bátorságával megérdemli az örök emléket, és tettei például szolgálhatnak, hogy mennyit végben vihet egy erős szivű, 's maga erejében bizó, azt használni értő katona. Ő tudniillik:

1. Strasburgnál egy setét éjjel csak maga egyedül felzajditotta az egész franczia élővéd sereget, 1. ágyút beszegezett, 8 lovat, és 3 pattyantúst elfogott.

2. Niederackernél hatodmagával számos franczia lovaságra rohant, azok közül sokakat levagdaltak, és ötöt lovastól elfogtak.

3. Eltwannál 5 Székely huszárt elfogva magával vitt az ellenség, Koréh ezt megpillantja oda rugaszkodik, szét veri az ellenséget, és a' Székelyeket megszabaditja.

4. Nürenbergnél hajnalban csak egyedül meglep egy franczia őrizetet, azt mind öszvevagdalja, vagy megfogja.

5. Grosgregaui lovascsatában egy franczia örnagyot levág, kettőt elfog, és két szép lovat nyer.

6. Ugyan azon csatában rárohant egy ellenséges több ágyukból álló tüzhelyre, 25 pattantyúst levág, és egy elfogatott Székelyt megszabadít.

7. Triburgnál negyed magával 12 gyalog francziát elfog.

8. Santhofennél két lovas ellenséget meggyőz, egyiket levágja, másikat megfogja. Höstettei megjutalmára Kóréh ezüst érdem jelt nyert.

63. Jancsó Jó'sef.

Koréhnek érdemes bájtársa Jancsó Jó'sef közhuszár hasonló bátorságával, és félelmet nem esmérő vitézségével magát a' magyar hadiseregnél jeles katonává tette, ezüst érdem jelt nyert. — Ö

1. Aschheimnál ötödmagával 15 franczia dragonyosra rohant, ezek közül egyet elfogtak, kettőt megöltek, a' többit majd mind megsebesitve megszalasztották.

2. Estve egy franczia Kém bécsúszott a' Székelyek' táborába, Jankó Antal huszár lovát elcsipte, reá ült, már elillantott; de észrevette ezt Jancsó, nyereg nélkül lovára kanyarodik, a' Kém után, ez egy pisztolt lőt Jancsóra, de nem érte, a' másikat is már elakarta sütni, de Jancsó őt nyakon kapta, és az Ezredesnek által adta.

3. Egy heves csatában a' megsebesitett Kovács István huszárt lovára felemelte, az ütközetből kivitte.

4. Schultzheimnál egy franczia Kapitányt ön kompániája láttára elfogja, és ámbár mentségére sokan jöttek is, magával hurczolja.

64. Nándra János.

Elnyomni látszott igyekezni a' győzelmes ellenség több szerencsétlen kimenetelü ütközetek után 1795-ben Junius hónapban Nirlingtől a' magát vissza vonni kénytelen ausztriai magyar sereget. Huszárjaink, ezek között a' Székelyek is, csuda vitézségeket vittek ekkor végbe. A' hátvédelemben éjjel nappal lóháton, nyugtalan minden szempillantatban készen álva a' verekedésre, majd lovas, majd gyalog ellenséggel küszködve, veszélyben forgó ágyúk' megmentése, a' számtalan kárt okozható környyül szárnyallások megakadályoztatása nem kicsiny álhatatosságot, lankadhatlan erőt, jó kedvet kivánt. Illy súlyós környyülállások közt történt, hogy Herbay Miklós örmester (most Örnagy az 1-sö Huszár Ezerednél) jeles katona, jó hazafi, a' rohanó ellenség tüzétől hátra nyomatatván kénytelen volt egy mély meredek partu árkon keresztül ugratni, de lova nem győzvén a' szélességet, a' mélybe bukott, nyomában az ellenség, Herbay veszélyben forgott. Nándra már túl parton volt, midőn látta az örmestert az árokba bukni, leszál lováról, két pisztol, és karabél lövéssel, mind a' három tüze ellenséget talált, el nyomta az ellenséget az árok partról, leszál az árokba, az örmestert nyakatört lova alól felszabadítja, a' partra segiti. — Ismét két más huszár bukott az árokba, ezeket is felsegíti hozzájok nyujtott rúddal, igy hármat a' haláltól megmentő Nándra a' jutalomra méltó lett, meg is nyerte az ezüst érdem jelt.

65. Bartalisz Jó'sef.

Dániel Alezredes (Obristlieutenant) a' Székely huszároktól egy osztállyal a' Rénus parton Junius 15-kén 1794-ben az emeleten felállitott

franczia lovas Ezeredre rohanatot tett, le is verte azt, de midön győzedelemmel vissza akarna térni, egy elrejtett gyalog Ezeredtől körül vétetett. Ropogott mindenfelől a' puskatüz szét lett bontva a' huszárok' rende, 's bár milly vitézül védelmezték is magokat elnyomattattak. Dánielt leszúrták lováról fogságba esett. Bartalisz Jó'sef káplár, 18 Székely huszárral, távol onnét hallotta a' csatazajt, a' szapora puskalövésből veszélyt gyanitott. Felnyargal az emeletre, irtózva látja az egész osztályt széttiporva, bátoritja legényeit, ezek készek öt követni, leiramlanak, hol legnagyobb zavarodást látnak, oda törnek, látják Alezredesöket fogva hurczoltatva, ennek megmentésére szánják magokat. Nyil sebességgel repül Bartalisz, nem-gondol a' sürü golyókkal, legényei hátran utána, bévágnak a' francziák közé, és heves küzdés után megszabaditják az Alezeredest és más több Huszárokat. Bartalisz szép tette ezüst erdemjellel jutalmaztatott meg. Legényeit pedig a' megajándékozáson kivül nyilván megdicsérte a' Hadisereg' kormány kiadott napos parancsolatában.

Ugyan azon hadév Augusztus 17-kén Quosdánovich Hadivezér Helytartó Heidelberg táján az ellenség fekvése kinyomozására az elővédek lineáján kivül lovaglott — Bartalisz káplár, és Ferenczy Jánoson kivül kik ordonantz szolgálatban voltak nála, senki sem volt vele. Véletlenül kirohan egy rejthelyből egy erös ellenséges csapat, a' Hadivezér már el volt fogva; de Bartalisz Ferenczyt a' csatára bátoritván olly hatalmasan tör a' francziákra, hogy azok kénytelenek lettek a' Hadivezért elbocsájtani, és a' szaladásban menedéket keresni. Ferenczy vett sebeiben meghalt, Bartalisztpedig arany érdemjel diszesiti.

1798 Augusztusz 8-kán. az Ausztriai hadisereg Hüchst városnál a' Main folyón által menetelre készült. Bartalisz éjjel ki volt küldve, hogy megtudakozná milly erős őrizet lenne a' hidnál. Ez oda érkezvén látja az őröket vigyázatlanúl lenni, használván az alkalmat, az egyiket levágja, másikat ha mocczan agyon lövéssel fenyegeti, igy észrevétetlenül az őt követő Húszárokkal általmegyen a' hidon, az ott táborozó franczia őrizetre tör, közülök sokat levagdal, 1 tisztet, és 15 legényt fogva magával hoz — Bátor haditette jutalmára 6 aranyt kapott.

66. Róka Ágoston.

A' Macóni ütközetben Mártzius-11kén 1814. Róka Ágoston örmester a' 2-dik magyar gyalog Ezeredtől ritka példáját adta személyes bátorságának. A' szétszórva tüzellőket az ütközet hevében illy ügyes, elmés bélátással rendbe tartotta, olly szivre ható bátoritással, és példaadással a' tántorithatlan álhatatosságra tudta lelkesíteni, hogy az ellenség minden próbatételei a' tüzellők' lineaját. Lovas, és gyalog rohanatokkal keresztül törni füstben mentek. Róka a' védelmére bizott helyen mindaddig megmaradott, míg csak a' tusának egy hatalmas lovasság rohanat véget nem vetett, és az zászlóinkhoz a' győzelmi koszorút nem tüzte.

Éjjel lett, közel a' csata helytől táhort ütött az ellenség. Róka maga mellé vett 6 bátor legényt, a' vastag setétségben a' franczia fekvése' ki fürkézetére magát önként ajánlotta. Minden lépten mászva, minden zajra ügyelve az esméretlen tájon tovább haladott; egy őrizethelyhez ért, mivel öt az ellenség észre nem-vette, legnagyobb

vigyázattal megkerülte azt, lármát csap, reájok üt az egész őrizetet tisztestől elfogja, és magával hozza.

Kilencz nap mulva a' Lioni csatában hasonló példáját bébizonyitotta bátorságának. Tizenkét legénnyel egy a' csataszinen lévő házból az ott magat beárkolt számos ellenséget kiüzi, elfoglalja, azt mind addig az ellenség' többszer ismétlett támadásai ellen védelmezni tudja, míg csak a lovasság a' francziát a' ház elől egészen elnem üzte.

Ezen bátor katona fényes haditetteinek megjutalmazására az ezüst érdemjelet nyerte.

Kiss Károly.

4.

Kolosvári Phoenix.

A' sok viszontagságokat szenvedet Kolosvár városában fennálló Nemes Evangelico-Reformatum Kollégyom, régi világ Költeményeiből hasonlatosságúl vette a' megújult Phoenix madár' czimerét, az elmult 1798-dik esztendő olta, — melly esztendő Augustusának utolsó napján, ezen Városban dühösködött tüz, a' Kollégyomi tanuló sereg elszéledését, vagy zavarba jöttét okozta, bolyongott az Ifiuság sokáig az omladékok között, 's Classisaik helyett némelly füstös boltozatok szolgáltak; de rá süte vigasztaló napja a' hamvába omlott Phoenixre, és ékes alkotmányt építe belőle. A' földszint, és két emeletnyi Kollégyom új épületjében készült nagy auditorium felszentelése alkalmával; mellyen magamnak is többek között jelenlennem szerencsém vala, — az 1818-dik esztendő Junius 15-dik napján; — midőn minden valláson lévő

Tudósok, Urak, és Rendbéliek abba innepi nagy sokasággal felgyülnének, egész Hazánkban esméretes idősb Szilágyi Ferentz' és Méhes Sámuel' két Tudós Professor urak nagy fontossággal, és hathatós ékes szólással eléadott két Beszédjeik az elragadásig érzékenyitette, és ihlette az egybe gyült Halgatókat: Beszédét előadván Professor idősb' Szilágyi Ferencz az oskoláknak fontos voltakról, az emberiségre való nagy befolyásókról; ezen Professor urat méltán nevezhetni magát is emberiség barátjának, ki nagyok, kicsinek előtt közönséges szeretetet nyert, — a' legnagyobb alkalmakra előadott sok fontos, és ékes beszédeiről, 's több hasznos munkáiról esméretes ez közönségesen, de esméretések érdemei különösen Tanitványai előtt is, — a' maga fiát ugyan csak Ferenczet ugy nevelhette, 's nagy Tudományát nékie ugy általadhatta, hogy még életében Professori Kathedráját is a' Historiák, Régiségek, és régi nyelvek' tanitására nem kételkedhetett általadni, az öreg maga a' vallás Tudományinak katedráját vévén által; — Professor Méhes Sámuel, hasonló szép Beszédben előadta az emlitett kollégyom historiáját; — résszerént a' kollégyom Levéltárából, résszerint egyébb bizonyos kutfőkből ok-levelekből, kidolgozva. Méhes Sámuel Philosophia Doctora, 's azon kollégyomban Physicát, és Mathesist tanitó rendes Professor, nagy emlékezetű, Atyja után; ki a' méltán nagy emlékezetű Méhes György előbb a' néhai Doctor, és Professor Pataki Sámuel mellé rendeltetett volt segédül, a' Philosophiának, Physicának és Mathesisnek tanitására, közönséges megelégedéssel folytatta 33 esztendőkig Professori Hivatalát, sem a' Philosophiában, sem a' Természeti Tudományban az üdőtől el nem maradott, a' Kant Philosophiáját a' két Magyar Hazában legelőszer

ő tanitotta. Dolgozott az apróbb oskolák számára Arithmeticát, melly hazánkban a' Kolosvári Enyedi, és Maros Vásárhelyi kollegyomokban nagy kedvességgel, és haszonnal bévétetett; A' Philosophiát tárgyozó nagy becsü munkáit kézirásban fiának hagyta maga után, sok ideig volt Rector Professor, mint közönségesen is tudva vagyon, itten fáradhatalan szorgalom 's buzgósággal segitette elő az emlitett kollegyomi készületet, mind azzal, hogy a' Haza' Nagyjait a' segedelmezésre felkereste mind azzal, hogy az épületre az utolsó tégláig, és szekér porondig személyesen ügyelt, ezen épületnek minden kövét, az ő emlékezete kövének tarthatni, öröm könnyeket hullatott azon ohajtásában, hogy a' Mindenható avagy csak addig nyujtaná életét, míg ezen kollégyom épületét, és a' Professori, — mostani diszes Házakat, megepülve szemlélhetné, de nem érhette éltében fáradozási gyümölcsét. Él az ő emlekezete! előbb emlitett Professor idősb' Szilágyi Ferencz beszédében ezen nagy Ferjfira igazán illenek ékesen előadott szavai: „A' szent Pálról neveztetett Lon„doni nagy Templom épitő Mesterét abba hely„heztették el, nevének minden egyéb jelnélkül „rá mettzésével melly alatt ezen szók olvastatnak: „si monumentum quaeris circumspice — Ha ke„resed az ő emlék - oszlopát nézz körül." Professor Méhes Sámuelnek, ezen Méhes György fiának több Tudós Disertatiói és munkái kiadása mellett, számos érdemei diszlenek, Hazai Literaturánkra nézve légyen az elég itt megemlitve, hogy Hazai Literaturánknak kincse megszerezhetésére olly nagy eszköz volt, az esmeretes Anacharsis utazásának Nemzeti Nyelvünkön való pompás kiadása, nélküle nem, vagy talán nagyon későre eshetett volna, ő is lelkesitette ennek eredeti Franczia nyelvéből nemzeti Nyelvünkre való által

tételére, az erről is nevezetes Erdély országi számvevő Tiszt Deáki Filep Sámuelt, a' kivel jó barátságban élt, —ő biztatta együtt Enyedi Professor Hegedüs Sámuellel, ennek kiadására, és az ő költségein is jöhetett fel ez, olly tiszta, és pompás fényében Nemzeti Literaturánk egére! — Tudatik az, hogy nem kémélvén erre költségét, nagy maga megszoritását szenvedte e' miatt a' külömben is ahoz képest csekély Professori fizetéséből, és terhes háznéppel; több ezer forintjai hevertek benne, — adóssá lett miatta, és talán még máig sem kaphatta vissza rá forditott költségeit. *) a) De így a' felvett czéltól igen is

*) Igy maradott a' nemes lelkü igyekezet, ha nem is eleitől fogva, 's mindenkor; — fájdalom! igen sokszor, többnyire minden jutalom nélkül; de még a' mi több sokszer az irigy fulánkokkal, a' rágalmazó nyelvekkel mardostatva szenvedett; a' Haza előtt az érdem dögleletes szennyel penészel elpalástolni kivántatott; nem hogy jutalom, de a' jóra 's nagyra tett költség sem fordult meg, 's még a' mi leg több — fájdalom! sokszor károkra szinte-szinte minden vagyonkáikat belé vesztették az iparkodó nagy lelkek; a' nagyobb rangúak, és gazdagabbak, nevetve, talán azt mondják rá: mért is fognak erejek felett való dolgokhoz, szegény fejek, — jobb lett volna a' helyett inkább a' kapta mellett maradniok, ne sutor ultra crepidam; — nem tudják az illyenek, hogy nagy igyekezet, és áldozat kell, a' nagy munkákra, elkezdők kellenek mindenre, 's a' folyamatban lévő dolgok könnyebbek; sok dúsgazdagok, vagy nagy jószágos uradalmas Urak vesznek lenek, jóllehet tizedében nem mind, — 's midőn a' kelletén felül lévő gazdagságokkal is birnak, sugorgatják a' jó czéltól inkább kintseiket, mintsem a' hasznos, szép, 's nagy czélokra csak egy pénznyi áldozatot tennének, máig sem kellenek a' derék, és több költségbe került munkák: mert a' bővség dus szarvából részesedett vak szerencse gondolatlan némelly kedvenczei, semmiségre, rövid ideig tartó gyönyörüségekre, hizelkedo szavakra 's a' többi, pazérolva inkább köl-

tavúl kirugtatva, légyen elég az eddig tett észre vétel, és az itt megjegyzések előhozása.

Kolosvári Phoenix név alatt, azon Evangelico-Reformatum Kollegyom, 's épületje Historiaját a' Tudományos Gyüjtemény számára, addig is míg több adványokat (datum) nyerhetnénk, rövid kijegyzésekben is közleni szerencsémnek tartom, Ugyan a' Tudós Professor Méhes Sámuel urtól; a' Kolosvári Magistratus által 1734-ben kéz irásban leiratott, és a' Tudós Professor ur beszédjében is emlitett, Kolosvár városa leirásának Tudományos Gyüjteményünkkel való közlését, vagy legalább annak kivonását főbb czikkelyeit közöltetni méltán várhatjuk. 1.) De míg ezekre mehetnénk lássuk ezen kollégyom Historiájának rövid kijegyzéseit.

---

tenek, mintsem, ha a' Literaturában, 's ennél fogva a' Haza jovára törekedő nagy lelkűek jutalmazására nem is, legalább a' derék nemzeti Magyar könyvek' megszerzésével azt egyfelűl terjesztenék, más részről oktatatnának, elevenitetnének is, álomhoz hasonló éltekből; de a' magyar könyv nem kell az illyeneknek, azért, mert a' világ tonusán kivül van, az idegen nyelveken irattakot pedig megunják azért, mert nem magok nyelveken iratták; unalmas igy a' hoszu olvasás, megnézik a' könyv elejét, közepét, és hátulját, azzal félre vetik, későbre eladják a' tubák árulóknak, 's vágott dohány takaréknak szolgálnak, sokszor, sok derék munkák, valamint a' sok eredeti oklevelek is gyakorta, a' mint ezekből nálok ollykor felesen tanulhatni; restellik fájdalom! az olvasást; — ne örüljön senki is annak, ha egy, vagy más felekezet gyengülni kezdene, mert ott mindenkor az egész is nagy részt veszen az elgyengülésre vagy megsemmisedésre, ollyan akkor az egész, mint a' czélra kitett üres lapta, ülheti kiki a' merre tetszik; — a' sem igaz, hogy az egyik lebukásával, a' másik erősődnék, mert: az erő is más erő mellett keményebben áll, hanem ha ollyan lenne mint a' lopó-tök, melly a' más plánta erejét is elszívná.

Erdélyi fejedelem Bátori Gábor nagy Lelkü Adományának köszönheti ezen nemes kollegyom maga alapítását, ki is 1610-ben December 10-dik napján költ Adomány levelénél fogva, a' Kolosvári Ref. oskolának, és Ecclesiának ajándékozta a' Kolosvári határról béjövő Dézmának felét, és a' Kolosvári harminczadnak árenda summáját (melly akkor 000 forintokot tett,) ugy hogy ezen jövedelemnek egy harmad része légyen a' Papoké, — egy harmad — része az Oskola Rectoráé, — egy harmad része pedig a' tanuló Ifiuság számára fordíttassék; ebből megtetszik, hogy 1610-ben ezen oskolának, már népesnek kellett lenni, ekkor még csak egy Tanitója volt; = 2.) = Ezen alapitó fejedelemnek helyébe következvén Bethlen Gábor fejedelem, ez mivelt lelkével által látta, hogy egy státusnak mindenkor a' vallás, és tudomány légyenek legerősebb oszlopai, ezeket, nem tsak adományival gazdagitotta, hanem Német országról Tudós férjfiakat hozatott ezek által kivánta a' mély álomból mintegy felébredett Tudományokot, az idegen földtől a' Hazába által plántálni, = 3.) = Ezen fejedelem továbbá 1614-ben 1615, és 1625-ben költ Adomány Leveleivel, a' Kolosvári Dézmát illető adományt megerősitette, és az eddig a' Kolosvári harminczadról járt, 000 forintokat; 300 forint esztendei Jövedelemmel nevelte. — 1622-ben a' Belső-farkas-utzai Templomot, kollégyom helyével, 's minden tartozandóival együtt a' Reformátusoknak ajándékozta. — 4.) — Melly tetteknek emlékezetére, midőn Bethlen Gábor, második feleségét a' Brandenburgi Catharinát a' Hazánkba béhozta azon Kolosváriak, 1626-ban Márvány kö-emléket emeltek felirással; (Kolosvár várasa leirásában) Az emlitett fejedelem Asszony 1630-ban Torda Vármegyei Fő Ispány Erdé-

lyi István't, és Belső Szolnok Vármegyei fő Ispány Cserényi Farkast kiküldi Német országra, hogy a' Kolosvári oskola számára, Tudós Professorokat hivjanak meg; — Ugyan ezen fejedelem Asszony 1630-ban és fejedelem 1-ső Rákoczi György 1632-ben költ adomány Levelénél fogva, a' Kolosvári Dézmáról, és harminczadról költ régibb fejedelmi Adományokot megerősitik.

A' Báthori Gábor, és Bethlen Gábor fejedelmek' Adományaiknál fogva voltak már a' Tudományok mivelésére is helyek, a' Papoknak, Professoroknak, és Tanuló Ifiuságnak élelmekre, Tudósok rendeltetve, de puszták voltak a' helyek azért fejedelem 1-ső Rákóczi György ki is a' Templomnak, Papi, és Professori Házaknak épittéseket már az 1622-dik esztendőben elrendelte volt, — 5.) 1644-be a' Belső farkas utzai Templomnak pompás bolthajtású épületét olasz mivesek által bévégezteti, melly Templom elébb 1486-ban épittetett, — 6.) — De azt 1603-ban az akkor hatalmas Székely Moses a' mellette volt Jesuiták' kollégyomával együtt földig lerontatta volt (Kétségkivül ezen régi Kollégyum, vagy még régibb épületnek földben lévő részében tanáltattak történetesen, a' mint közönségesen is tudva volt, a' több Magyar Királyok', és Erdélyi fejedelmek' nagy csomóban lévő Arany pénzei, mellyeknek számszerént való feljegyzéseket Tudós Professor Méhes Sámuel urtól ezeknek következésében várhatjuk) — Ugyan a' fenn emlitett időben a' Templom mellett Kollégyomot is épittetni kezdette, 's meghatározta, hogy a' Kolosvári születésü Ifiak a' várasi Hivatalokra vétessenek fel; Ekkor költöztek által 1644 a' Magyar Reformatusok az Ó-Várból a' Belső-Farkas utzai Templomba, és Kollégyiomba, mellyek még 1622-be conferráltattak volt, az Ó-Vári Templomot, és

oskolát akkor a' szász Evangelicusoknak engedvén által.

Ezen idő pontig Vizaknai Györgyön, és Dávid Ferenczen kivül, kik 1545-ben és azután oskola Mesterek voltak, az utóbbi Proteusi formában változtatván vallását, előbb volt Catholicus, azután Luteránus, azután Reformatus, és végre Unitárius, a' midőn is Kolosvárnak nagyob' része, unitariussá lett 1570 tajan (Andr. Huszti Origo trium Gymnasiorum in Transylvania Frakofurti 1731 pag. 4) A' Kolosvári Kollegiomban a' következendő Professorok voltak 1) Károli Péter, 2.) Bihari Benedek, 3.) Tállyai Márton; 4.) Váradi János, 5.) Tolnai János. 6.) Szőllősi István. 7.) Bátai György. 8.) Porcsalmi András 9.) Colomann. 10.) Siko. — Kik közül Károli Péter 1569-ben lett az oskola Rectora Bihari Benedek, a' fejedelem Bethlen Gábor első Felesége Károli 'Susánna temetésére vitézi Verseket irt, 1624-ben — Portsalmi András 1641-ben a' Kollegiom Rectora, és a' Metaphysicának Professora. — Bátai György több munkákat irt. Mind ezen Professoroknak, ugy azután következőknek is életek rövid leirását, és munkájóknak megemlitését, mint Hazánk Tudományi Historiájának is felvilágosítását közre terjeszteni méltónak vélhetjük.

Voltanak e' szerint fundatiók, elkezdődtek az epületek, de a' Tudományok még lassú lépéssel mentek elő ezen Kollegiomban, ugy annyira hogy ebben a' Tudományok jobb móddal lett elrendeléseknek Epocháúl csak az 1656-dik esztendőt tehetni, mint az 11.) Apátzai János Professorsága kezdetét 7) Rendesen tanitotta a' Theologiát, Physicát és napkeleti nyelveket; rend kivül penig a' Mathesis, és Justinianus Institutiójit; Az alsóbb Deák oskolákat organizálta, a'

mikor is hat Deák Oskolák állítattak fel: Elementaris, Rudimentorum, Etymologia, Syntactica, Poctica, és Rhetorica, Professor társai voltak Porcsalmi András a' Philosophiában; és 12.) Csernátoni Pál a' Philologiában, ekkor a' Tudományok tanítása modja, és ideje elrendeltetvén, eleintén ezek nagyobbára uj dolgok voltak de csak hamar megizelítvén a' Tudományokat azokban szembetünőleg tökéletesítteni kezdették.

Ezen kezdetnek is az 1658-dik esztendő kevéssé kedvezett, a' midőn a' Tatár Kolosvárt felprédálta, dulta, 's Külvárasait felégette. Nem sokáig vihette a' hires Apátzai ezen kollégiom kormányozását, gyengébb volt teste alkotása, mintsem a' rendkivül való munkát hoszason győzhesse, közönséges szolgálatjának lett áldozatja, 's ennyiben, dicsőséges volt halála, minekutána Hivatalát 4 esztendőkig rend kivül való szorgalommal vitte, a' sok munkából következett száraz betegségben megholt az 1659-dik esztendő utolsó napján.

Az Apátzai helyében 13.) Tolnai István: a' Csernátoni helyében, ki a' nagy Enyedi Kollegiomba által tétetett, 14.) Pataki István tanitotta mint Professor a' Theologiát.

Ezen időszakban a' 17-dik század' négy utolsó tizedjeiben a' Kollegiom fundusai is, nevezetes gyarapodást nyertek; — Barcsai Ákos 8.) és I-ső Apafi Mihály fejedelmek a' Kollegiomnak, és Ecclesiának fejedelmi adomány Leveleiknél fogva, némelly Só-Aknákról esztendőnként tizenkétezer mázsa sót rendeltek adatni, mellyért a' VI-dik Károly Császár alatt készült egyezésnél fogva, mais kap ezen Kollegiom, és Ecclesia, a' Királyi Cameralis Cassából esztendőnként ezer hatszáz m. forintokot. 9.)

Továbba a' kegyes és Tudós fejedelem Asszony Lorándfi Susanna ajándékából kapott pénz által szereztetett 1668 ban az Ajtoni rész jószág, mellyre ugyan azon esztendőben fejedelem I-sö Apafi Mihály a' maga egyezését adta cum collatione juris Regii. — 1681, és 1694-ben szereztettek, a' Kötelendi, és Fejérdi rész Jószágok, melly három rész Jószágokot ezen Kollegiom az Ecclesiával mais közösön bir. — Ugyan ezen idö-szakban vette eredetét a' Kollegiom Typographiája 1672-ben Szenczi Ábrahám, defectusán, — 10) = Ennek Typographiája a' Fiscusra szálván, azt I-sö Apafi Mihály ugyan azon esztendőben költ fejedelmi Adomány Levelénél fogva a' Kollegiomnak ajándékozta, mellyet is a' nagy hirü Tothfalusi Kis Miklós tökéletesitett, ki nem csak metszö, de ezek mellett Tudós férjfiu is volt, — 11) — Tóthfalusi 1680-ban felment Hollandiába, Teleki Mihály a' Tagarasi ország Gyülésén számára két száz arannyakot gyüjtött úti költségre, mellyet Hollandiában felküldvén, azokat Tothfalusi az ottan tanuló szegény Magyar Ifiak között kiosztotta, (minémü elömeneteket tett megtetszhetik élete leirásában, igy a' Hetruriai nagy Hertzeg III dik Cosmus fényes igéretekkel hivta Udvarában, de Hazája szeretetéből haza jött, 's a' Kolosvári ezen kollegiom Typographiáját b) kezére vette, uj stempeleket, és matrixokot készitett, hanem az akkori idö nem kedvezvén itten ezen intézetnek, mint a' gyertya másoknak világolva megemésztetett, és 1702-ben szegénységben holt meg. Hátra maradott Typographiai készületét özvegyétöl, azon Kollegiom számára nagy Gubernator I-sö Gróf Bánfy Görgy vásárolta meg, (Tothfalusi K. Miklósnak mentsége, Kolosvárt 1698 eszt, és Benkö Transil. T II pag. 234. Bethlen Miklos életé-

ben a' II-dik köny. 24 részt) segitették még ezen Időszakban a' kollegiom Typographiáját Gilányi Jakab, és Bucsesdi Sára. —

Minden Nemzetek tudományos előmeneteit, és igy Nemzeti nyelvök mivelődését, mint fennállások' fő eszközét, a' Typographiák (Könyvnyomtató, vagy Bécémivhelyek) menyire terjesszék minden ki világosan láthatja; a' miveltekné ez eléggé bébizonyittatott, ezek által terjed a' jó izlés, és Tudomány, mert a' Könyvnyomtatás feltaláltása által mint egy joltévő kúlcsal könnyü szerrel megnyittatnak a' sarkalatos Tudományok bézárt kincs tárai. Ezeknek sokszori hasznát vehetik kiváltképen az oskolákban tanuló Ifijak, kik egy általjában a' Haza felserdült csemetéi, gazdagok, szegények Gyermekei együt tanúlnak, 's mind ezeknek Tudományi gyarapodásokban nagy előmenet, ha tanulmányokat, hibás leirások helyett, nyomtatványokban vehetik; továbbá számasok a' szegényebb sorsu Hazafijak gyermekei, kik a' sok költség miatt, a' derekabb, és drágább könyveket tanulásokra nehezen szerezhetik; *) megbecsülhetetlenek a' derék Typographiák,

*) Ezt mondhatná rá talán szokása szerint Zsugori Uram: mire is tanul a' szegényebb sorsú ember gyermeke? ha magyar is, másfélét nem is emlitek, inkább maradjon az éke mellett; — nem tudta talán ez, hogy a' szerencse hosszabb, vagy rövidebb időre, változtatva szokta osztogatni kegyeit, mosolyog ma egynek, kit holnap fültőn vághat. A' tudományok' világa látására, 's e' boldogító szövetnek megnyerésére adakozásból egybe gyűjtöt pénzecskét, a' világban gondolatlanul szava szerint: koldult summát, a' kérkedő gyermekei is gyakran koldulhatják; egy Magyar szántó-vető ki tenyerivel keresi, 's gyermekeivel is keresteti minden napi élelmét a' szükséges költség miatt nem tanittathatja, néha jó reménységü fiját, ez eladja czifra ostorát társának 10 garason, bészalad a' városba a' tanuló-helyre; itt ábécét ve-

(Bécémivhelyek) midön a' drága Classicusokat, helyben nyomtatva találhatják mérséklett áron, és a' szegényebb érdemesek ingyenis.

Az emlitett kollegiom halhatatlan Bécémüvésze a' nagy lelkü és tudományú Tótfalusi a' jóltételben, és haszonban is nemes cselekedetü volt, követték ezt itt több Bécémüvészek; ugy Professorok is; kik közül a' fennebb is emlitett, idösb Szilágyi Ferencz, ezen Bécémühelyen a' nagy Historikus Titus Livius munkáit kivonatban: Livius Enucleatus, valamint több nevezetes szerzök munkáinak föbb, és szebb czikkelyeit Chrestomathia név alatt, a' kollegiomi Tanulók' számára kinyomtattatta, ugy szintén Columella de Re Rustica, és több kézi könyveket.

Igy virágzásban jött ezen kollégiom a' 18-dik század kezdetével, a' mostan is dicsöségesen uralkodó Felséges Austriai ház hatalmas, és igazságos kormánya alatt, tudatik miként derült az Ég a' Haza felett, 's eloszlottak az olly gyakran zavart hozó fellegek; a' kollegiom állapotjára nézve nem kevés befolyással voltanak az elöbbi század zivatarai; Professor ebben hol kettö, hol csak egy volt, söt a' Tatár, Török, Kurucz, és Pestis miatt gyakran egészen is üres volt; — A' 18-dik században elöbb 2, azután 3, továbbá 4, és

---

szen, azon tanúl, — sepri közbe a' Curiát, — kosztot hord, — fellyebb megyen classisokon, coquiát is kap, (olly föizeléket, mellyet a' Kolosvári Polgárság hajdoni háládatossága' jeléül a' szegényebb sorsú deákok' számára adni szokott), végre Haza, 's külföld tudósa is lehetett; két testvér közül az egyik, a' lovak mellett marad, a' más végig tanúl; az tanitja a' lovakat, ha ugy is mint lovász-mester, de emez a' Haza reményeit, fiait bölcs tudományával hasznosan oktatja.

végre 5 rendes Professorok voltak, a' felsőbb Tudományok tanítására. A' nevekedés mind a' Tudományok terjedésében, mind a' fundusok gyarapodásában rendes mértéket tartott, Professorok voltak 15.) Szathmár Németi Samuel a' Theologiában; és 16.) Szathmár Németi Mihály a' Philosophiában, kik közül az első még az 1683-dik esztendőben kezdette volt folytatni Professori hivatalát, de 1688-ban az Apafi Mihály fejedelmi udvarába hivattatván Tanitónak, — ekkor egyedül 17.) Csepregi Mihály maradott Professornak, 's mind a' Theologiai, mind a' Philosophiai Tudományokat egyedül tanitotta 1693-dik esztendeig; a' mikor is Szathmár Németi Sámuel a' fejedelmi udvarból Professori hivatala folytatására vissza térvén Csepregi Mihály Kolosvári Páppá lett. E' szerint a' 18-dik század kezdetével = 12.) = Két rendes Professorok voltak; egyik a' Theologiában, a' másik a' Philosophiában. De által látván a' Status Nagyjai, hogy az oskolák tökélletesítésére legbizonyosb eszköz a' Hazának, és Statusnak hasznos tagokat, 's oszlopokat alkotni, felállitották előbb 1728-dikban a' harmadik rendes Professorságot, a' Historiai, és Philologiai Tudományok tanitására, valamint volt a' néhai Apátzai János idejében; Ehez ragasztották 1734-ben, a' 4-dik rendes Professorságot, a' Romai, és Hazai Törvények tanitására; — hogy így a' jol végzett Ifiak, a' Státus akármelly szolgálatjára alkalmatosok lehessenek. Ezen czélra a' kollegiom akkori buzgó Curatora Gróf Bánfi György a' Gubernator fija husz ezer forintokat ajándékozott. A' hazai Tudomány, és Status egy század lefolyta alatt hány hasznos elömozditóit nem köszönheti bövkezüségének! Dicső emlékezete örökre fenn marad ezen Kollegiom évkönyvében; — A' Status szol-

gálatjára megkivántató Tudományok már rendesen tanitattak, a' Theologiai, és Philosophiai Tudományok' egész kiterjedésekben a' Historiai Tudományok, Görög, és Zsidó régiségek, Deák, Görög, és 'Sidó Literatura *) a' Természeti, Római, és Hazai Törvények. Az emberi kimivelődésre ezeken kivül esmérni kelletvén a' Természetet, Státusokot, idegen nyelveket, ezen czélnak előmozditására 1779-ben felállitatott az 5-dik Rendes Professorság, a' Természeti Historiának Geographiának, és német nyelvnek tanitására, ennek eszközlői voltak Gróf Székely Ádám, Kádar Móses, és Pataki István.

A' 18-dik század kezdete olta fennebb is említett Szathmár Németi Samuel a' Theologiában, Sz. Németi Mihály a' Philosophiában rendesen tanitó Professorok, 18) Zilahi András elébb a' Philosophiában, azután Maros Vásárhelyt a' Theologiában; 19.) Baczoni Incze Máté előbb Philosophiában azután a' Theologiában. 20.) Remetei János a' Philosophiában. — 21.) Naszai János a' Philosophiában, — 22.) Udvarhelyi Mihály a' Theologiában. — 23.) Csepregi Ferentz a' Historiában. — 1728-ban 24.) Vöröstói György a' Philosophiában. — 25.) Huszti András a' Törvényben. — 1734-ben — 26.) Huszti György a' Historiában; — 27.) Csomós Mihály a' Törvenyekben; — 28.) Pataki Sámuel a' Philosophiában — 29.) Bodoki József a' Historiában. — 30.) Szathmári Pap Mihály a' Theolo-

*) Hát a' Magyar hol van mainapiglan is? tanitsák a' deákot, görögöt, és zsidót; két magyar Hazában a' számos oskolák, Lyceumok, Kollegiomok közöit megszámlálhatjuk azon helyeket, a' hol a' Magyar nyelvet 's Literaturáját tudományosan tanitanák.

giában; — 31.) Méhes György a' Philosophiában; az uj kollegiom epületjének fennebb is emlitett nagy szorgalmu Alapitója, épitő mestere. — 32.) Sófalvi József a' Theologiában. — Az 1779-dik esztendőben lett Professor, 33.) Pataki Moses a' Természeti Historiában, Geographiában, és német nyelvben. A' 19-dik század kezdetével a' hasznos, és tartós életü Méhes György, Pataki Moses; 35.) Szilágyi Ferentz az idösb' és fennebb is emlitett nagy szónak, Rendes Tanitó a' Historiában; — 30.) Biró Ferencz a' Törvényekben. — 37.) Szathmári Pap 'Sigmond, a' Mihály fija, a' Theologiában kevés ideig midőn a' Vizaknai Ecclesiában lévő Pap' (38.) Herepei Jánossal Hivatalát felcserélte, ez a' Theologia tanitásában maradván, tanitotta mellesleg az Oratoriát is mint hires szónok kisebb, és felsöbb Classisbélieknek Ciceroi hathatósággal, 's legnagyobb kedvességgel gyakran egész beszédeket tartott, 's oktatásával használt. Az 1811-dik esztendőre leszálva, és azon innen, az életben lévő mostani Professorok: emlitett Szilágyi Ferencz az idősb későbre a' Theologiában. 39.) Méhes Samuel a' fenebb is emlitett Philosophia Doctora, Physicát, és Mathesist tanitó Rendes Professor, — 40.) Hegedüs Sámuel a' Herepei helyébe a' Theologiába, és melleslegi Frantzia nyelvben azután Enyeden a' Historiába ennek helyébe következtek a' Theologiába 41.) Nagy György és 42) Bereczki János, de kevés idő mulva jövedelmesb Ecclesiákba tétettek. — 43.) Lengyel István a' Geographiában és német nyelvben. — 44.) Tunyogi Csapó József a' Törvényben, és Diplomatikában. — 45.) Ifiabb Szilágyi Ferencz 1822-ben az Attya hellyet a' Historiában az öreg a' Theologiai Professorságot

holtig megtartván. — 46.) Az előbbeni volt Professor Hegedüs Sámuel 1829-be a' meghalálozott idősb és hires Szilágyi Ferencz Professori helyét elfogadá, igy a' nagyobb jövedelmü Enyedi kollegiom béli Professorságot a' fényesebb, és nagyobb helyen lévő Professorsággal újabban felcserélte. Ezen Tudós Professorok között Tunyogi Csapó Jósef, és Hegedüs Sámuel készületben lévő munkáik, a' közönségtől ohajtva váratnak.

Szeben Mártius 15-kén 1829.

Sz. Pataki Kenderesi Ferencz.
Erdélyi Biztossági számvevő Tiszt.

Gróf Kemény Jósef levele, Kenderesi Ferenczhez, — Jegyzésekkel. — Nagy Szeben Aprilis 30-dikán 1829-ben.

Kolosvári Phoenixnek nevezed nagy szorgalommal, és érett áltlátással készült, 's a' Kolosvári kollegiumról egybeszerkeztetett értekezésedet, — és méltán, mert a' Természet visgáló Bölcsek azt jegyezték meg ezen Madárról, hogy hosszas öregsége után, a' napnak sebesen égő tüze alá fekszik; meggyulad, és hamvaiból egy szép Ifiu Phoenix támad öszve; — a' Kolosvári Phoenixednek megvan az öregsége, ezt századok bizonyitják, és 1818-ba hamvaiból, az az: régiségéből új szépséggel támadott fel.

Engedd meg jó Barátodnak is, hogy munkádhoz csatolt egynehány eddig elé még üsméretlen Jegyzésekkel azt pótolhassa ki, a' mi sürü hivatalos foglalatosságaid miatt régolta üsmért pontos szemességedet elkerülte, vedd ezen Jegyzéseimet olly szives indulattal, a' mellyel Phoenixedet velem közölted, hogy e'képen törekedhessünk egyesült erővel édes Hazánk hasznára!

Imé! Jegyzéseim igy következnek:

1) Ezen, a' Kolosvári Tanács parancsolatjára 1754-be készült Leirása czimje ez: „Descriptio „civitatis Claudiopolis ab origine repetita cum „inscriptionibus in moeniis, et aliis notabilibus „aedificiis undique conspicuis pro augmento et „varietate Incolarum, et Religionum; vicissitu„dinibus Fatorum, directione item politica, us„que ad modernum statum continuata, et com„pendiose concinnata, per Deputatos ad hocce „negotium civitatis, amplissimos Dominos Pau„lum Pater, Stephanum Pataki seniorem, Paulum „Gyergyai Senatores, et Georgium Füzesi Jura„tum civitatis Notarium a. D. 1734. die XXIII. „Juni" — Tudós Seivert (Sieb: quartal Schrieft VII p. 6, 7,) ezen Leirás szerzöjének gondolja lenni az akkori Kolosvár városa Notariusát Füzesi Pált. — Eder Jósef Károl pedig Schaeseusába pag. 212) Pataki Istvánt tartja fö Authorának.

2) Melly útzába, és Háznál tartottak Jégyen akkor az oskolák? Azt bizonyosan megmondani nem lehet, én részemröl azon vélekedésben vagyok, hogy az óvárba volt legelsö lakhelye, a' Kolosvári Magyar Minervának, ezen vélekedésre vitt engemet az 1612-be, majus 15-dikén Szebenbe tartatott Ország Gyülésnek 9-dik Artikulusa, mellynél fogva az Óvárú Templom örök idökre a' Helvetica vallásnak ajándékoztatott. — Ezen Articulus szavai ezek:

„Mivel hogy az elmult 1,608 esztendöbéli „Kolosvári Generalis Gyülésünkben is, egyenlö „akarattal elvégeztük, hogy Kolosvárra, a' szent „Háromságról való igaz Orthodoxa Confessio, „mellyet Helvetica Confessiónak hivunk bévites„sék, és az Confessio publice azon Confession „lévö Tanitók által praedicáltassék, mellyre Fel„séged Keresztényi jó indulattyából, és atyai

„gondviseléséből bizonyos helyet is, ugymint „Kolosvárat az Oh-Várban lévő puszta templomot „rendelte, és adta, kiben a' Donatariusok mago„kat legitime, sine omni contradictione iktatták „is, és Felséged Donatiójokat in formam privile„gii sui redegit; mü is azért országúl a' Felséged „erről való kegyelmes Donatióját, és Privilegiu„mát acceptáljuk és minden részeinek consentiál„ván, azt ez jelenvaló Artikulusokban sensualiter „inferáljuk, hogy a' Donatio, sőt Felséged ke„gyelmes Donatioja, és a' mü végzésünk szerént, „a' megnevezett Templomot in perpetuum szaba„doson birhassák." — Hogy ekkor a' Templom mellett a' klastrom (ha mindjárt nem is egészen azon formában, a' mint most van) már megvolt légyen azt több régibb oklevelek (Diplomák) bizonyitják, már pedig az üres klastromot, (a' Catholicus Papság kilévén nem csak belőle, hanem egész Erdélyből rekesztve) mire lehetett volna jobbra fordítani, mintsem a' tudományok előmozditására.

3) Halhatatlan emlékezetü Fejedelmünk Bethlen Gábornak ezen lelkes szándéka, buzditó példája és a' tudományokhoz való szeretete, az akkori időbe több uri Rendekbe ébresztette fel, a' tudományok' tiszteletét, nehogy több példákkal itt igen sok helyet foglaljunk, elég annyit emliteni, hogy ezen Fejedelem idejében tudós Mikó Ferencz (Felesége volt Pokai Anna) a' Fejedelem cubicular:usa, és Erdélynek Thesaurariusa, Hidvégen maga költségén oskolát alapitott, a' melly ha halála után (1635-be) megszünt, annak csak az akkori villangos idő volt oka, ezen nagy férjfiúra irt volt egy akkori Poëta illy Epithaphiumot:

„Franciscus Miko vir sublimis, et inclytus Heros,
„Hic situs est, ipsum Dacia tota dolet,

„Ingenti fervore Deum studiaque colebat,
„Et jussit fieri moenia, templa scholas."

Méltó megjegyezni itt még azt is, hogy Fejedelem Bethlen Gábor egész Drassot, a' Springi, Gergélyfáji, és Vingárti rész jószágokkal, Alsó Fejér Vármegyében Bogáthi Drusiannának elzálogositotta (inscribálta) egy bizonyos summáig; Bogáthi Drusiánna ezen jószágokot eladta fen emlitett Miko Ferencznek az akkori Thesaurariusnak, Miko Ferencz pedig minden számadás nélkül halálozván el, a' Fejedelmi Fiscus ezen jószágokot a' számadatlanságért elfoglalta, és első Rákóczi György Fejedelem 1635-be Kolosváratt, December 10-kén ezen Jószágokat 7000 forintba adta Kassai Istvánnak Titoknokjának, és akkori Itélő Mesternek. Az erről szólló, és Miko Ferencz' Thesaurariusságát emlitő adomány-levél máig is meg van, a' Fejérvári Káptalan leveles házába; vagy csak ebből is könnyü kihozni, hogy Miko Ferencz halála után, a' Hidvégi oskola mért szünt légyen meg.

4) 1622-be Május 1-sö napján Kolosváratt tartatott Ország-gyülésen határoztatott, hogy a' Kolosvári Farkas útzai elhagyatott Catholicus klastromba a' Helvetica vallás számára örök időre oskolák állitassanak, és azokra Tudós tanitók hivattassanak meg, az erről szólló 6-dik Articulusnak szavai ezek: „Nem tagadhattyuk kegyelmes „Urunk, hanem magunk szemeivel is eléggé lát„tyuk, a' földes emberek, kik Hazánknak sok fő „dolgaiban hasznosan szolgáltanak, az elmult „időkben forgott sok disturbiumokban, melly „igen elfogyatkoztanak közülünk, ki miatt ha „gondviselés reá nem lészen, rövid időn Ország„gunk, és maradékink veszedelmesebb állapotra „juthatnak, nem lévén támaszok, a' kik a' gond-

„viselésben mindnyájunknak juthatnak, succedál-
„lyanak. Felségednek arról való kegyelmes dispo-
„sitióját igen ditsérjük, és javallyuk holott Fel-
„séged előbbi fogyatkozásinkot restituálni akar-
„ván, egy közönséges Academiának epitéséről
„gondolkodott, holott pedig az Academiának ál-
„lapottya kegyelmes Urunk tsendességet nyugo-
„dalmas, és békességes helyet, kivánnyon, ez mi
„szegény Hazánk pedig gyakorta, és véletlenül
„olly motusokot szenved, hogy a' miatt nem tsak
„az Academia, de egyébb helyek, és állapotok is
„megháborodhatnak, és változhatnak, kelletett
„olly közönséges, és illendő helyről gondolkod-
„nunk, a' ki mind securitással, mind állapottal,
„hellyel arra alkalmatos lehessen. Tetszett azért
„kegyelmes Urunk egész országúl, hogy az Aca-
„demiának erigálása ebben az helyben Kolosvár
„városában légyen, a' pápistáknak bizatott pusz-
„ta klastrom helyén, melly mostan vacal, és az
„nélkül is pusztában áll, illyen conditioval, és
„örökké állandó végezéssel, hogy Isten Felsége-
„det reá segéltvén ennek épitésére, és helyben
„állatására tudós emberekkel, Professorokkal an-
„nak módja szerént megrakván, és ugyan felru-
„házván, és öltöztetvén, azoktól semmi időben,
„semmi okon, semmi változásokban se ezután kö-
„vetkezendő Fejedelmektől, sem egyébb Rendek-
„től soha el ne vétessék, el ne abalienáltassék,
„hozzá rendelt minden proventusokkal egyetem-
„be, hanem ezen mostani rendelésünk helyben
„állyon, és maradjon, mivel mostani erről való
„közönséges deliberationkon egész országul per-
„petuum statutumnak mondunk lenni, communi
„ore, et suffragio."

Ebből láthatni, hogy Báthori Gábor minden igyekezete mellett is, az akkori háborus idők' miatt az oskolákot Kolosvárt azon pontra nem

emelhette, a' mellyre csak azután jött; de sőtt, hogy még 1622-be is voltanak országunkban ollyanok, kik ezen academia felállitását rágalmazásaikkal akadályoztatni akarták bizonyitja ugyan tsak 1622-be September 22-dikén Beszterczén tartatott Ország-gyülésének 1-sö articulusa. „Minden „ditséretre méltó dolog kegyelmes Urunk, és Fe„jedelmünk nem tsak ez világi emberek, hanem „az Felséges mindenható Isten előtt, és minden „ez világi tselekedeteket, elsöbben is az Istennek „szent nevének ditséretére menő, és illendő dol„gokon elkezdeni, a' mint Felségednek is elméjét, „és szivét mindeneknek előtte arra inditotta fel, „ő szent Felsége, hogy az ő szent esméreti, és „vallása kivül tévelygő, és szent nevét káromló „embereket, a' religiónak igasságára hozni igye„kezzék, tudniillik a' kik a' Judaismust mind ez „óráig is imitálván, elhagyni nem akarták a' Fel„séged, és az Ország jó intésére, kik felöl annis „superioribus communi suffragio articulust is ír„tunk volt, melly articulus most is in omnibus „punctis, et clausulis helyen maradván, annak „continentiája szerént, ha kik a' négy Recepta „Religion kivül a'féle idegen sectán lévőknek „comperialtatnak lenni, azon előbbi articulusnak „continentiája szerént, per Directorem citáltassa„nak, a' Diaeta alatt is, azoknak causájok revi„dealtassék, és juris ordine convincáltatván, a' „Törvény exequaltassék, és azok ellen való ani„madversióban is, a' kik az academia felöl per „ludibrium ignominiose szóllanak, azon mód, és „Processus observáltassék."

5) 1638-ba Aprilis 3-dikán Fejérvárt tartatott Ország-gyülésében határoztatott a' 2-dik articulus által hogy a' Farkas útzai Templom helyreállitassék, ott oskolák, és Papok 's tanitók számára házak épittessenek: „a' mint a' Kolosvári

„Farkas útzában lévő Templomnak épitését ennek „előtte in anno 1622 elvégeztük volt országúl, „három nemzetül, kiről Articulus exstál, ugyan „azon articulust kegyelmes Urunk most is in „omni sui pacto approbállyuk, és ratificállyuk, „hogy Nagyságod, Isten segitséget adván, azon „Templomot cum ejusdem pertinentiis renováltat- „hassa, annak régi fundusán scholákot, Papok- „nak való házakot, épitsenek, Nagyságod kegyel- „mes tetszéséből végeztük, és concludáltuk."

6) 1536-ba birták ezen Templomot a' Dominicanusok, a' kiknek a' Templom tövibe Conventjek is volt; ezt bizonyitja a' Kolosmonostori Leveles Házban máig is megtalálható illy színü Oklevél: „1536 Dominica Judica. Testimonium „Conventus Monasterii B. M. V. de Kolosmono- „stor, super fassione Religiosorum Fratrum: Vi- „talis Prioris Conventus B. Dominici, in Clau- „stro B. M. V. in Civitate Kolosvár fundato, nec „non Laurentii ejusdem Ordinis, in qua confessi „sunt, et retulerunt, quod si possessionem Tur „titulo Elemosyniae a Benedicto Túri iisdem in „perpetuum legatam vendere contigerit, nunquam „alteri, quam Stephano Majláth vendituri sint."

7) Ezt bizonyitja a' máig is kézíratban lévő Apáczai Jánosnak illy czimü tudós értekezése: — „Modus fundandi Academiam in Transylvania." Mellyet Fejedelem Barcsai Ákosnak ajánlott volt a' Szerző.

8) A' Fejérvári Levéltárban máig is meglévő adományos könyvébe (Liber Regius) Barcsai Ákos Fejedelemnek 277-dik lapon olvashatni egy adomány levelét mellynek szóról; szóra való czíme ez: „1650, 21-a Augusti In Castris ad Re- „resztes Achatius Bartsai confirmat Confirmationa- „les Georgii Rákótzi senioris, super una quarta „Decimarum vini, et aliorum frugum Civitatis

„Kolosvár, ut, et 900 fl. hung. Ecclesiae Clau-
„diopolitanae, scholae Rectoribus, Cantoribus,
„alumnis, ac aliis Ecclesiastico munere fungen-
tibus."

9) Ma a' Kolosvári Kollegium a' Cameralis Cassából semmit sem kap, — mért? — annak okát nem tudom.

10) A' legelső Könyvnyomtató műhely Kolosvárt volt Heltai Gáspáré (1545—1560) nyomtatott könyveiben ezen alirások találtatnak: „Typis Caspari Heltai, — Typis Helnanis, — apud Casparum Heltai." — A' magyar könyveken pedig: „A' Heltai Gáspár Műhelyében." Műhelye pedig volt az úgy nevezett Óvárban tulajdon házánál; — ezt bizonyitja ezen könyvnek czimje: „Historia Alexandri Magni, „partim ex Justino Historiographo, partim ex „fragmentis Qu. Curtii diligenter collecta, et „nunc a' plurimis mendis repurgata, et edita. „1591." Kolosvárott, Heltai Gáspár házánál, az Óvárban. 4) Háza pedig volt az úgy nevezett Mátyás Király házával szembe lévő szeglet-ház a' mostani Ispotályal szembe; Heltai Gáspár holt meg 1577-be, halála után fia ifiabb Heltai Gáspár folytatta nagy szorgalommal, és tudományal a' könyvnyomtatást, és idővel Kolosvárnak Fő Birája lett; Lipsiai Pál a' Tripartitumnak Debreczeni kiadásához készült előjáró beszédében ifiabb Heltai Gáspárról emlitést e'képen tészen: „A' „Decretumnak magyar forditásában munkálkodtak „illyen Haza szerető férjfiak úgymind ..... „mostan 1611. esztendőben ifiú Heltai Gáspár, a' „Kolosvári Könyvnyomtató, és hites Tanácsbéli „ember munkája által, deákúl, és magyarúl..... „és Lipsiai Pál által nyomtattatott." Maga ifiabb Heltai Gáspár, és két Huga úgymint Borbála Ottmann Györgyné, és 'Sofi Eppel Jánosné mag-

talanúl halálozván el, csak harmadik Hugának Lang Tamásnénak maradtak maradéki. Lang Tamásnénak egyik Leánya Margit ment férjhez Rau (magyarul Szörös) Mátyáshoz, a' ki egy ideig a' nyomtatást a' maga neve alatt folytatta (lásd Vallaszky p. 272) idővel ezen műhely szállott Lang Andrásra, a' ki a' Lutheránа vallást elhagyván, a' helvetica vallásra lépett által 1644-be, ettől szállott a' Typographia Szenczi Ábrahámra. Sieb. quart Schrift IV. pag. 270.

11) Megjegyzésre méltó, hogy Erdélyben az első német könyv Fejérvárt jött ki 1630-ban illy czim alatt: „Der CI. Psalm Gelübd David's von „seiner Regierung; zu herzlicher unterthenigster „Glückwünschung, bey Antretung der völligen „Regierung der Durchlauchtigsten frauen Catha„rina von Gottes gn. geborene Markgräfin aus „dem Churfürstlichen stamme Brandeburg des H. „R. R. und in Siebenbürgen Fürstin ..... zu „Weisenburg den 14, 21 und 28 Februar 1630, „in drei unterschidene Predigten erklärt. — Wei„senburg, durch Jakob Effmundt 1630" in 4-o.

12) Ifiabb Apafi Mihály 1711. négy Togatus Deák élelmét fundálta a' Kolosvári Kollegium gyarapitására; — bizonyitja ezt Apafi Mihálynak ezen levele mellyet Kemeki Sámuelnek akkori Kolosvári Professornak irt vala: „Deus clemen„tissimus Vestrae claritati vitam longaevam, cum „bona sanitate conjunctam largiatur, apprecor. „Literas Vestrae clarissimae Dominationis dtto „5 mensis May scriptas 20-a praesentis omni cum „honore percepi, condoleo statum sortemque Col„legii Claudiopolitani Reformati, ex modernis „turbulentis conjuncturis causatam, cujus reme„dura, si staret in voluntate et intentione mea „propria data occasione, quis sit apud me salus „erga Domum Dei forsitan supra alios multos

„vestrae Dominationes optime noscent, et quam-
„vis dispendium Proventuum meorum angusta
„haec temporum facies, eamque dictim subse-
„quentes necessitates meae propriae, vel in mi-
„nima aliqua parte ne quidem admittunt. Interim
„tamen tum propter promotionem Ecclesiae Dei,
„tum vero ex eo, quod Clarissimae Vestrae Do-
„minationis honorificam requisitionem, apud me
„propterea factam respectaveram, Domino Joanni
„Keszei, ut quatuor bonae, honestaeque famae
„studentes, vulgo Togatos ad praxim et consve-
„tudinem caeterorum Dominorum Magnatum e
„praefato Collegio designando, meo nomine ali-
„mentare, ac de vitae eorum mediis providere
„noverit, demandavi. Hoc autem facio prompte, et
„sincero animo, exoptando occasiones praefato
„Collegio in majoribus rebus inserviendi. In re-
„liquo permaneo."

Clarissimae D. Vrae,

Sevitor, et Sincerus benevolus
Michael Apafi.

Viennae 24 Juny 1711.

Meghalálozván magtalanúl Apafi Mihály, minden jószága eleintén a' Fiscusra szállott, a' ki is ezen stipendiumnak további fizetését, azért tagadta meg, mivel, a' megholt Fejedelemnek, sok adóssága, és semmi szerzeménye maradott.

13) Nem kicsiny sebet kaptak a' tudományok Erdélyre, és főképen a' Helvetica valláson lévőkre nézve 1764-be egy Udvari Rendelés által Augustus 24-kén mellynél fogva megtiltatott, a' Deákoknak, vagyis tanulóknak a' külföldi Academiákba, és Universitásokra való útazások; — e' valamint nehezen esett az egész Reformatus Statusnak, úgy az akkori Fő Curatorai, ama híres tudós Gróf Lázár János, és Gróf Teleki László az úji-

tásnak elenyésztetését fontoson, és hathatósan kérték felsőbb helyen, ugyan csak 1764-be October 7-dikén; — Légyen szabad ez úttal az akkor készült vissza irásokból ezen rendeket ide béiktatni: „Notum publico est, quam severae in se„rie Constitutionum nostrarum approb. P. III. tit. „XIV, praesertim autem Comp. P. III. tit. IX. „sub titulo salvi conductus, Leges de studiorum „causa Peregrinantibus exstent; Legumquidem „nostrarum nonnulli apices velut potestati Prin„cipis, ejusque Majestatis juribus praejudiciosi, „et scandalosi jussu Majestatis suae in generali „Statuum, et Ordinum Principatus Transylvaniae „Confluxu ad Diem 21 Aug. a 1752 indicto sub„lati fuere, reliquis tamen omnibus in vigore re„lictis. In posterumquoque extra haereditarias „Principis ditiones profecturis exitus nunquam „est praeclusus, quin juxta Articulum 1-mum „ejusdem anni liber est relictus..... Provoca„mus itaque a jure summae Potestatis, Placitique „Regii, ad sanctissimum Clementiae Augustae „Thronum, quem justitia firmat, Clementia ex„altat; adrepimus ad hanc vermium abjectorum „ritu, genibusque nixi oramus, ne patiatur Sa„cratissima sua Majestas insontes nos, et inno„centes juribus excidere nostris et praecluso scien„tiarum Penetrali, in Atriis solummodo ipsis „haerere."

Gróf Kemény Jó'sef,
Erdélyi K. Kincstartó Tanács' Titoknokja.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás, összehasonlítva a' T. Kováts Mihály Úr Toldalék Szótárában lévő ugyan azon nemű megrostált szavakkal.

(Folytatás.)

A. Lienalis: Lép verõere. Rec. Lépütér.

A. Lingvalis: Nyelv verõere. Rec. Nyelvütér.

A. Lumbales: Véknya, v. derék verõerei. Rec. Ágyéküterek.

Art. Malleolares: Bokacsont verõerei. Malleolus Bokacsont, Bokabötyök. (Ha a' Malleolus a' többi csontoktól megválasztott darabcsont volna, a'kor érdemlené meg a' Bokacsont nevet; hiszen a' deák sem mondja os malleoli, v. malleolare, hanem egyszeresen malleolusnak hívja; aztán meg a' Boka úgy sem tesz mást mint malleolus, a' mit illy mondások bizonyítanak: a' bokáig járt a' sárban, megütöttem a' bokámat, hát ez a' szó bokancs honnan van? nem onnan-e, hogy a' bokáig ér? Nem tartván tehát Rec. szükségesnek a' csontot a' bokához tenni, ezen arteriákat is csak bokaütereknek nevezi.)

A. Mammariae: Csecs verõerei. Rec. szerint: Csecsüterek.

A. Masseterica. Rágó verõerei (hiszen csak egy van, minek verõerei). Rec. Rágütér.

A. Maxillares. Állkapcza verőerei (nem kellett volna a' kapczát odatenni, mert így csak az alsót híják). Rec. Állüterek-nek mondja, és ez is elég minden kapcza nélkül.

A. Meningeae. Hártya, vagy Agyhártya, v. Agykér verőerei. (Az első nem jó, mert sok hártya van az emberi testben, a' második a' 3-dik tulajdonabb meglévén, nem szükség. Rec. is Agykérüterek-nek nevezi.

A. Mesenterica. Fodorháj verőere. Rec. egyedül a' Mesenteriumot nevezvén Fodorhájnak nem úgy mint T. K. Úr, ki az ileum belet is a'nak nevezi, nem tartotta szükségesnek a' hájat odatenni, hanem csak simpliciter fodorüterek-nek nevezi.

Art. Metatarseae. Lábfej verőerei. (Hiszen a' Metatarsus a' tarsus és az ujak phalanxai közé lévén helyeztetve nem feje, hanem hasa vagy közepe a' lábnak; azért Rec. ezen részt közeplábnak, ezen arteriát pedig e'nek következésében közeplábüterek-nek nevezi; a' honnan ezen rész kitételében a' közönséges de rosz magyar névtől el kell távoznunk.

A. Muscularis brachii. Kar' inashúsverőere. (T. K. Úr az inashúst (Musculus) itt szerfölött fölmagasztalván, a'nak elhagyását Égbekiáltó véteknek mondja; Rec. külömböző okokból izom-nak nevezi: 1-ször szokták mondani izmos ember; ki az izmos ember? az a' kinek igen kifejtődött izmai vannak, az izmosnak substantivuma pedig nem más mint izom. 2-szor Mi izog az emberben? egyedül a' musculus, és a' musculosus részek, a' honnan sok jó szavakat, mellyekre elkerülhetetlenül szükségünk vagyon, lehet készíteni, p. o. izgékony irritabilis, izgékonyság irritabilitas; mind ezen szavak öszvevágnak, és az izom-nak a' musculus kitételére helyes

választását bizonyítják. Ugyan úgy-é, hát a'tól a' szükségben lelt inás hústól volna-e égbekiáltó vétek örökbúcsút venni? holott talán a' hús maga magában is jobb volna a'nál, de a' musculust húsnak sem lehet nevezni, mert hús név alatt (caro) az állati testeknek minden lágy részei értődnek, nem csak egyedül a' musculus. Vagy talán a' hushoz tett inas teszi meg az ultima differentiát? mintha nem volnának minden in nélkül való musculusok. Ne irtózzunk tehát az illy égbekiáltó vétektől, a' Magyarok Istene, olly igazságos, hogy fiainak szájáról örömest hallja a' jobb izmot a' selejtesebb inashúsnál lezendülni.

A. Musculophrenica. Inashús, és általrekesztő verőere. Rec. Izomrekesztőér. (T. K. Úr a' diaphragmát általrekesztő inashúsnak nevezi, tehát a' fő szóban t. i. a' rekeszben a' R-sel öszvejő, nem is lett volna neki szükség, hogy olly sesquipedalis szavat csináljon, ha azt megrövidíthette volna, megröviditeni pedig lehetett, a' mint a' Rec. rekesze mutatja. A' tudományokban t. i. arra kell iparkodni, hogy mennél rövidebbek legyenek a' müszavak. A' Rekesz szó szint olly jó szó mint az által rekesztő inas hús, mert alatta olly gát értődik, melly két üreget választ meg egymástól.

A. Nasalis: orr verőere. Rec. orrütér.

A. Nutritiae. Tápláló verőerek. R. tápláló üterek.

A. Obturatoria. Dugacs verőer. R. ezen szót obturatorium a' dugni-nak a' gyökével teszi ki. Az e'féle esetekben a' Radix-okkal való élés igen jó, mert mind activa, mind passiva, mind neutra significatiót lehet az általa formált szavaknak adni, p. o. azon lyuk, melly dugatik, foramen obturatorim duglik, azon dolgok, mellyek dugnak, p. o. dughártya, dugizom, dugerek 's a'

t. A' dugacs már nem olly flexilis értelmü, mert az egyedül a' dugó dolgot teszi, pedig az obturatorius szónak kettős értelme van, p. o. for. obt. bedugatik, a' többi részek pedig ötet bedugják.

A. Occipitalis. Szirt v. Búb verőere. Rec. Nyakszirtütér.

A. Oesophageae. Torok verőerei. Az Oesophagust toroknak nevezni nem lehet, mert a' torkába egyik ember a' másikának belát, de az Oesophagusba soha míg az ember él, senki sem látott be. Rec. ezen részt Bárzsing nak nevezi, mert úgy nevezi ezen részt a' köznép, 2-szor ámbár ezen szónak első tagját nem érti, de érti a' másodikot t. i. az ingot, ezen hártyás cső pedig mintegy ing a' hátsó mediastinumban. Rec. ezen arteriákat e'nek következésében Bárzsingüterek-nek nevezi.

A. Ophthalmica. Szem verőere. R. szerint: Szemütér.

A. Palatinae: Szájpadlás verőerei. Rec. Inyüterek.

A. Palpebrales: Szemhéj, v. szempilla verőerei. Rec. Szemhéjüterek.

Ezzel vége lévén az A. betüvel kezdő szavaknak, Rec. az egyébb betürendbeli szavakról való számadását, és T T. Kováts Úr müszavainak megrovását ez alkalommal a'ban hagyja; a'ról azonban is meglévén győződve, hogy a' K. O. Rec. gondolkozása módját ezen kevesből is képes leend megösmerni.

Bugát Pál.

B.) Külföldi Literatura.

A' Mekkai Szarándok.

(I. L. Burkhardt' eredeti kézíratai Weekly Review Januar 3. szerint).

A' Syriai, és Egyptusi Karavánok mindíg egy két nappal az Arafatra menő Hadsch (Zarándokság) elindulása előtt megérkeznek. Mind a' két Karaván ugyan azon nap vagy csak egy nappal egymás után Bedernél megyen el. A' syriai Medinából, az egyptusi Jembo el Nakhelből jő, és az útat Bederből Mekkába kis távolságban egymástol megkülönözve teszik. A' Hegira' 1229-dik évében Zul Hadsch' havának 5-kén vagy 1814-ki Nov. 21-kén Mekowemjeinek egyike tudósítást hoza a' syriai Karaván' közelítéséről, ki vágtatva jöve a' városba a' Sabbak' vagy ama' karaván szerencsés megérkezése' elsö hírészének kitett jutalmat megnyerni. A' sokaság' hangos örömkiáltása kíséré öt a' helytartó' házához, hol leszállása' szempillantatában lova halva rogyott le. A' tudósítás annyival örvendetesb volt, mennyivel kevésb hallatott eddig a' Hadschrol, 's híre vala, hogy a' Beduinoktol Medinai útjában megfosztatott. Két órával utóbb már sokan a' szarándokság' tagjai közül megérkeztek, 's éjjel Scheik Mahmud nevezetü térségen a' Damaski Basa' vezérlése alatt a' nagy csoport letelepedék.

Következő nap korán reggel az egyptusi Karaván is megérkezék. A' nehéz bútorok és tevék az egyptusi Hadsch' szokott táborhelyén Moabedbe küldettek; a' Mahmal pedig vagy is szent teve Mahmudon marada, hogy innen következő nap pompa-öltözetben a' városon átvezettessék. Mehemmed Ali Basa reggel váratlanúl Taifból megérkezett a' Hadsch' ünnepelésére és a' lovasság'

megvizsgálatára, melly utóbbi az egyptusi Karavannal jöve, 's neki mint seregének öregbítése szerencsés táborozásra a' Wechabiták ellen nagy reményeket igért. Igen szép Iramot (szarándok ruhát) viselt, 's ágyékán és vállain két nagy fejér Kashemir Shawl vala tekerve; midőn az utszákon fel 's alá nyargala, fölébe egy Tiszt nap-ernyőt tarta. Ugyan azon reggel minden Mekkában lakozó Hadschik készítésül Arafati pompa-útjokhoz lakaikban a' szokott szertartásokkal Iramba öltözének, 's délben a' mecsetben öszvegyültenek, hol ezen alkalommal rövid beszéd tartatott. A' karavánnal jött Hadschik már Asfánban, két statióval Mekka előtt vevék fel az Iramot, de nagy része, különösen szolgák és tevehajtók, szokott ruhájokból ki nem vetkezének, 's azokban magában Arafatban is minden botránkoztatás nélkül megjelentek.

Nagy zaj tölté el ezen este a' várost. Mindnyájan készülének Arafati útjokhoz; syriai Hadschik jövének magoknak szállásokat kibérelni a' vásárok állapotjárol kérdezősködni, 's első látogatásaikat a' Kaabába megtenni. Számos szatócs (Krämer) és házaló hagyá el a' várost, hogy Arafat körül a' szarándokok' szükségeit kielégíthessék. Syriai, 's egyptusi tevehajtók föl 's alá vezérlék az útakon tevéjiket, 's a' Hadschiknak Arafatba ajánlák. A' bér ez esztendőben a' jelenlévő tereállatok' nagy száma miatt igen mértékletes volt. Én az el 's vissza utazásra négy napra két tevét három dolláron kibéreltem.

Zul Hadsch' 8-án a' syriai Hadsch, minden vitézeitől kisértetve a' Mahmal vezérlése alatt a' városon pompásan általjárt. Minden bútor Sheik Mahmudon marada, a' sátorokat kivéve, mellyeket Arafat körül felüttetni akarának. Számos Hadschik a' Schebryn ülének, bizonyos emelő-ágya-

kon a' tevék' hátaikon; a' főbbek ellenben, nevezetesen a' Damaski Basa Taktraunokban, bizonyos gyaloghintókban, mellyek két tevétöl egyik elöl a' másik hátúl viteténck. Ez igen kényelmes neme az utazásnak, csak hogy a' be és kihágásra lábtót szükséges készen tartani. A' tevék' fejei tollakkal, bojtokkal és csörgetyükkel ékesítettek, kevéssé hajlott tartások gyaníttatá, hogy az út' hossza megfárasztá öket. A' városon átmenetelökkor minden rendbéli nézök sürü sorokban tolakodának a' Karavanokhoz 's öket hangos öröm kiáltással üdvözlék. A' Damaski Basa' hadi muzsikája, tizenkét szép csábrákokkal fedezett paripa, 's feleségei' gazdag Taktrauanjai minden szemet magokra vonták. Alig vonulának el a' Syriaiak, midön az egyptusi Karaván következett, Mahmaljával (mert minden Karavánnak különös van), 's nyilvános tisztei' Schebryeivel, kik a' Hadschot mindenkor kísérik, de egyetlen egy rideg szarándok sem láttatott a' kíséretben. A' katonák' jó kinézete, a' Mahmal pompa éke, 's a' Hadsch emir' fénye, ki a' Delhi nevezetü Török lovagoknak parancsolt, a' Mekkaik' tetszésének valamint az imént elmentek is, több jeleit vevék. Mind a' két Karaván útját az Arafathoz szakadatlanul folytatá.

Még délelött ülének minden Hadschik, kik hosszabb idö olta Mekkában laktanak, hasonlólag tevéjikre 's betölték az útakat, hogy a' Hadschal egyesülhessenek. Hozzájok csatlá magát a' Mekkai népesedés' legnagyobb része, melly esztendönként rendszerint az Arafathoz megyen, valamint az itt öszvegyült Dsiddai lakosok' hasonló száma. Dsiddának lakosai' nagyobb számának elmentével megpusztúlt kapuji öt vagy hat nap zárva maradának.

Én délután gyalog hagyám el lakásomat egy kisérövel, és egy rabgyermekkel a' két tevén,

mellyeket egy syriai Hombsban született hajtótol felbéreltem. Érdemnek tartatik; ha valaki a' hat órát Arafatba gyalog, 's különösen mezítláb megteszi. Sok Hadschik cselekvék ezt, 's én is ezen utazásmódot választám, melly az általam több hónapokig gyakorlott ülő életmód miatt magát ajánlá. Több órák telének míg a' város' környéki 's Moabed megettünk marada, illy nagy volt a' tevék' tolongása, 's annyi az innen eredett akadály. A' félig meztelen Iramjaikba öltözött Hadschik' nehányai tevéjiken ülve a' koránban olvasának, mások hangosan mondák el imádságaikat, 's az alatt ismét mások hajtójikat szidák 's az útban állókkal czivakodtak. A' városon kívül tágasabb lesz ismét az út; lassu léptekkel menénk át a' völgyeken, 's két óra alatt a Wady Munába értünk, mellynek keskeny bemenetelén az út ismét bézáródott, a' mi nagy zavart okoza. A' törvény parancsolja a' Hadschikoak Munánál öt imádságot elmondani, mivel Mahomed mindenkor így teve; az az: délben elérkezni, és a' déli imádságot, és következő reggelig itt mulatozni, és az Aszerb, Mogreb, Asch, és alkony imádságot következő reggel elvégezni. De az útközti mulatozás' alkalmatlansága miatt ezen törvény már hosszabb idő olta kiavúlt, és a' Hadsch most Munán útján az Arafathoz átmegy a' nélkül, hogy megállapodnék.

További útunkon Munából a' Modzleif mecsetet látók, hová nehány bucsuzók a' Salat él Aszert és Salat el Mogrebet imádkozni befordulának, a' Karaván pedig szakadatlanul tovább nyomult. Morleifon felül az el Maraumein nevezetü szoros útba érénk, mellynek keleti oldalánál az Arafati térségbe jutottunk. Itt a' szarándokok a' két Arafein oszlopokon átmenének és az Arafat' Dschebel) hegyéhez közelítvén, nyughelyet ke-

resni a' térségen elszóródának. Én a' mezőt három órával napnyugot után elérém, de az utósó kalandozók éjfél előtt meg nem érkezének. Számtalan magasan fellobogó tüzek lángoltak most egy 3—4 ángol mértföldnyi térség' hosszában, és a' különböző nyughelyeket jelelék. Mehemed Ali' Suleyman Basa' és az egyptusi Karaván Hadschemírje' Hadschiji látszattak, mikép a' különböző sátorokban fel 's alá járának, társaikat fölkeresni kiket az eljövetel' zajában elvesztettenek, 's több órák telének míg a' zsibaj és zaj lecsendesedék. Kevesen aluttak ez éjjel, az ájtatosak imádságban virradának és hangos szent énekeik különösen a' syriai Karaván' táborhelyéröl hallattak, 's az alatt a' víg Mekkawyk csoportokat alakitának, 's Dschoknak neveztetett vídám dalokat énekeltek, 's hozzájok a' tactust kéztapssal verék; a' térségen elszórt kávéházak egész éjjel vendégekkel tömve voltak. Én nyughelyemet egy Mekkawy megett vevém, 's hosszú daróczot kifeszítvén azt előddöm' sátorán megerősítém. Az éj sötét és hideg volt, 's néhány eső-csöppek is estenek. Az éj' legnagyobb részét kalandozással töltém 's épen nyugodni készülék, midőn a' syriai 's egyptusi Hadschtol kisütött két ágyú a' bucsunap föltünését jelenté, 's a' híveket reggeli imádsághoz hivá.

Nap' költével Zul Hadschon minden bucsujárók sátoraikat elhagyák, a' térségen átkelni, 's az itt öszvegyült nép sokadalmát megtekinteni. Hosszu útszák sátorokbol vagy Basarokbol a' frissítés' minden nemeit nyújták. A' syriai 's egyptusi lovasság korán reggel gyakorlá magát tisztei alatt, 's tevék' ezerei az alatt a' száraz füvet a' táborhely körül lelegelék. Én az Arafat' hegyére indulék, hogy annak tetejéröl az egészet jobban áttekinthessem. Ezen gránit hegy melly Dschebel ez Rahmnak vagy kegyelem' hegyének is nevez-

tetik, éjszak-ásiában mintegy két száz lábnyira emelkedik ki a' térségből, rögtön a' hegysor mellett, mellytöl egy köszíklás völgy által megkülönböztetik; teteje fél vagy három negyed órát mérhet kerületében. Oldalai meredekek, 's a' keleti oldalon széles kölépcsökön tetejére juthatni, a' nyúgotin egy széles egyenetlen ösvény látszik, melly a' meredekséget fedező míveletlen gránit masszákon fölvezet. Negyven lépcsönyi magasságon érkezik az ember oldalaslag balrol Adam, Modaa Seydna, Adam Urunk' imádság' helyére, mert a' Mahomedi hagyomány szerint Gábor angyal Ádámot e' helyen tanítá meg legelébb mikép imádja teremtönket. Egy márványlap mostani irásjegyekkel is itt találtatik. Mintegy hatvan lépcsönyi magasságon jobbrol ér az ember egy kikövezett kis lap formához (platteforme) tér helyen; honnan a' szónok délután a' szarándokokhoz intézi beszédét; eddig a' lépcsök olly szélesek 's alkalmasak, hogy lovon vagy tevén is felérhetni, de fölebb meredekebbek lesznek. Tetején mutatják a' helyet, mellyen Mahomed a' Hadsch alatt álni szokott, előbb egy kis kápolna állott itt, de ez most a' Wechábitáktol elpusztitatott; itt a' szarándokok közönségesen két rikatot mondanak az Arafat' üdvözlésére, a' lépcsök és a' tető kézkendőkkel, 's ájtatos adományokkal fedve van, és a' Mekkawik, vagy Koreichiták' minden Családai (familia) mellyek' birodalmában az Arafat fekszik, ennek számára különös helyet birnak; a' kilátás a' magosságrol messze kiterjed, 's igen sajátságos. Én compaszomat magammal vivém, hogy magamat fekvéséröl orientálhassam; de a' tolongás nagyobb volt hogy sem használhattam volna. A' térség' nyugoti végén Bír Bazan, és az Alamei látszik, kevéssé közelebb délre a' Dschama Nimo vagy Dschama Seidna Ibrahim Mecset,

és délkeletre egy kis ház, hol a' bucsu alatt a' Scherif közönségesen lakni szokott. Innen kösziklás alapon a' térség az Arafat felé emelkedik a' hegynek nyugoti részén, rögtön tövénél, egy Dschama el Szakhrat nevü kis Mecset' romjai feküsznek, hol Mohamed egykorban imádkozék, és a' szarándokok a' Propheta' tiszteletére négy ízben arczra borulnak. Több nagy víztartók kőmedrekkel és szélekkel a' térségen elszóródnak, kettő vagy három rögtön az Arafat' tövénél, nehányan ellenben közelebb a' Scherif' házához; ezek ugyan azon szép víz-csatornáktol töltetnek meg, mellyek Mekkát is vízzel ellátják, 's mellyek forrása a' másfél órányi távolságu hegy sorbol ered. A' szarándokok' szükségeinek nyitva álló kanalis a' hegy' három oldalát, 's nevezetesen Madaa, Seidna Adamot körül folyja.

(Vége következik.)

Szalay László.

III.

Külömbfélék.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsége, Méltóságos Hammer József udvari Tanácsnok 's keleti nyelvekbeli udvari Tolmács Urnak, a' Nap- és Oroszlán- Persa Rendek' lovagának, a' keleti Poesisból vett gyönyörü költői másolatai (Schirin 's a' t. Morgenländisches Kleeblatt 's a' t.) 's egyéb, keletet érdeklő, 's tudományi kincsel gazdag munkáji (Fundgruben des Orients 's a' t.) által, az egész tudományos világ előtt köztiszteletben álló halhatlan érdemü Tudósnak, a' Svéd Kir. tudom. Akademiától nyert Levelezőtagi Diplóma' elfogadására, engedelmet adni méltóztatott.

—r—y.

2. Kihalt Tudósok, és Irók.

Május' 25d. Budán, Kőrösszegi Gróf Csáky István, Szepesföldnek örököse, Cs. K. Kamarás 's a' N. M. Magyar Kir. Helytartó Tanács' Tanácsosa, T. N. Szepes Vármegye' örökös és valóságos Főispána; 41d. évében.

Május' 29d. Genfben (a' Schweitzban) Sir Humphrey Davy, legjelesebb Angol Chemikus. (Született Penzancében, Cornwallisban, 1779d.)

—r—y.

---

3. A' Marha-tenyésztés' nemesítése Hazánkban.

Az 1829-dik esztendei Pünkösd Hava 31-kén Sz. Királyi Pest Városában a' nemzeti gazdaság gyarapitására öszveállott egyesület, Mlgos Báró Wenckheim Cs. Királyi Kamarás Urnak, és Ns. Arad Vármegye' Fő Ispányának ügyelése alatt gyülekezetet tartván, a' midőn ez alkalommal a' gazdasághoz tartozó mindennemű állatoknak a' Pesti gyepen leendő kiállításáról tanácskozás tartatott volna, a' számosan jelenlévő nemes igyekezetű Hazafiak mindenekelőtt fontolóra vették, melly szükséges légyen a' Nemzeti gazdaságnak előmozdítása, és annak erős talpkőre leendő helyheztetése különösen hazánkban melly egyébként is szántóvető, és marha-tenyésztő ország lévén ezekben kereste, és szerencsésen fel is találta a' Nemzet' boldogságának kútfejeit és mindenkor boldog marad, és belső erejét örökösíti ha ennek ágait nemesíteni és tökéletesíteni fogja. — Előadatván továbbá, hogy a' marháknak nemesítésére nézve több nevezetes lépések történtek már a' hazában, mellyek között Gróf Széchenyi István eszközlése által mind a' nevezetesebb Uraságok, mind a' kisebb gazdák lovaira felállitott lo-vers futás különös tekintetet érdemel, mivel a' lovak jó faja mind a' gazdaság és kereskedés előmozdítására, sikeres hasznot hoz, mind pedig a' háboruknak viselésére szükséges, — de egyébként is a' ló a' nemzeti Geniushoz legalkalmatosabb állat lévén annak nemesitésére különösen törekedni kelletvén a' magyarnak, ugyan ezen törekedés és hasznos Intézetek folyamatja meggyőzte a' közönséget arról, hogy ezek a' nemzeti gyarapodásra czélozó intézetek még nagyobb bővitést kivánnak, tudniillik hogy minden gazdaságbeli állatok

kedveltessenek, és a' lehetőségig nemesítessenek: ennek előmozdítására az állatok kiállítása minő sikeres mód légyen több pallérozott Európai nemzeteknél számosabb esztendők ólta behozatott állatok kiállitása tanúbizonyságul szolgál, mellyre nézve meghatároztatott, hogy e' folyó esztendőben a' vers-futás alkalmatosságával a' gazdaságbeli állatok kiállitása is tartassék. — Ezen kiállítás a' Hazánkban legelső lévén valamint minden kezdetben gyenge, úgy ez is ha kevesebb jószágot is mutathatott megkérettetnek a' Hazafiak, hogy ezen igyekezetet kegyesen vegyék és ápolgassák, hogy a' gyenge kezdet nagyobbra terjedvén, vagyonunkra hasznos, hazánkra jóltévő lehessen.

Ezen fontos és valódin előadott okokból a' gyülekezet a' czélba vett gazdaságbéli állatok kimutatásának hasznárol meggyőződve lévén meghatároztatott, hogy f. e Junius 5-kén délutáni 3 órakor a' Pesti gyepen a' ló-pályafutás helyén legyen a' kivánt, és már előlegesen kihirdetett gazdaságbeli állatok kiállitása, mellynek megszemlélésére, és megbirálására bizonyos kiküldöttségeknek kineveztetése szükségesnek találtatván, az el is határoztatott hogy egy Centralis kiküldötségen kivül a' lovak a' juhok és szarvas-marhák megtekintésére külön kiküldöttségek rendeltessenek, hogy ezek a' Centralis kiküldöttségnek a' kiállitott és általok megvizsgált állatok eránt észrevételeiket közölvén azok eránt véleményét adja. Ennél fogva a' Centralis kiküldöttségnek elő ülése Báró Wenckheim Jó'sef Úrra, — a' lovak szemlélésére rendelt alküldöttségnek vezérlése öregebb G. Viczay Mihályra a' juhok tekintése kormánya Gróf Károlyi Lajos Úrra a' szarvas-marhák itélésének vitele Báró Orczy Lőrincz Urra bizattatott.

Elömutattattak pedig ezen a' kiállitásra már előre meghatározott napon.

1-ször Gróf Viczay Mihály Úrnak Tolna Vármegyében lévő Üregi nagy hirü méneséből származott tulajdon 9 darab csődör, herélt és kancza paripák 6 darab fiatal kanczák, és 2 mén-lovak.

2-szor Kiállítattak Báró Orczy Lőrincz Heves Vármegyében fekvő Fegyverneki ménesében nevelt 8 egyforma kocsiba való sárga, és pej lovak.

3-szor Ns. Nógrád Vármegyében N. Szabó Jó'sef Úr két esztendős lova elővezettetett.

4-szer Mihi Ferencz Úrnak Ns. Pest Vármegyében Palaton nevelt Pej lova. — Egyéberánt bejelentetett még Gróf Csáky Sándor méneséből 5 darab ló. — Gróf Waldstein Emanuel méneséből pedig 4 darab.

Mellyek tekintése után a' juhok bemutattattak úgymint:

1-ször Gróf Károlyi Lajos Nyitra Vármegyében fekvő jószágában Surányban nevelt 8 darab 1, és 2 esztendős kosok, és 2 darab anya-juhok.

2-szor Gróf Festetich Imre Vas Vármegyében fekvő jószágában Nagy Pátyon nevelt 4 darab kosok.

3-szor Gróf Hunyady Jó'sef, és Ferencz Uraknak Nyitra Vármegyében fekvő jószágokból Ürményből származott 2 kos, és 2 anya-juhok.

4-szer Kappel Fridrich Úr által a' Budai határban nevelt Szakszoniai fajból eredt 3 kosok, és 2 anya-juhok.

5-ször Gróf Sándor Móricz Úrnak Esztergom Vármegyében fekvő jószágából eredt 14 darab juhok, 4 kosok, 2 kos, 2 nyőstény bárányok.

6-szor Pest Vármegyében Keresztúr helységében nevelt 10 darab kosa Török Ignácz Urnak.

7-szer Heves Vármegyéből bemutattatott 100 darab hízó ürü, és 4 Lombardiai Kosok Báró Orczy Lőrincz Úr tulajdona.

Ezeket a' juhokat követték a'-szarvas-marhák, úgymint:

1-ször Heves Vármegyéből Fegyverneki pusztából előállított Báró Orczy Lőrincz 1 4-ed fü, 1 3-ad fü 1 tavali bikát 10 gulyabéli teheneket.

2-szor Bihar Vármegyéből Sarkadról G. Almásy Ignácz 1 bikát 8 fias teheneket

3 szor Ismét Báró Orczy Lőrincz fél hizásban lévő 4 ökröt.

4-szer Úgy szinte B. Orczy Lőrincz előmutatott a' többször említett Fegyverneki pusztán neveltetett 8 jármos ökröt.

5-szer Molnár Jó'sef, és Muszek Mihály Pesti mészárosok előmutattak B. Zsenyeynek Ns. Zemplén Vármegyében lévő Gulyájában nevelt, és Debreczen városában vásárlott két gőböly ökröket, mellyek értelmes becsülők által 19 mázsa hús 5 1/2 mázsa faggyúra becsültettek.

6-szor Muszek Mihály Pesti mészáros előállitott Ns. Arad Vármegyében vásárlott 6 göböly ökröt.

Ezen czimeres nagy jól kihizlalt 6 ökrök levágattattak, került belőlök öszvesen 4165 font hús, és 1227 font faggyú; és igy általjában 694 1/6 font hús és 204 2/6 font faggyú esvén a' fent érdeklett ökrök nehézsége is darabonkint, 898 3/6 fontra számitathatik.

Ezek után megvizsgáltattak a' kisebb gazdák által elővezetett tulajdon nevelésű csikai.

A' kiállított és megvizsgált csikók tulajdonosai közűl a' kiküldöttség következendőket talált jutalomra érdemeseknek:

1-ször Ns. Tolna Vármegyei Kokásdi lakos Ekert György egy világos pej 3 esztendős kancza csikóért jutalmul nyert 20 tallérokat.

2-szor Ugyan Kokásdi lakos Schneider Ferencz két világos pej két esztendős kanczától, minden darabtól 15 tallérjával számlálván nyert 30 tallérokat.

3-szor Szinte Kokásdi lakos Krug Mihály egy setét pej esztendös kancza csikóért 10 tallérokat.

Továbbá noha ugyan csak egyedül kancza csikókra volt jutalom meghatározva, mivel azonban az előmutatott kancza csikókból, több jutalomra alkalmatos nem találtatott, hogy a' jutalom pénzből többen is részt vegyenek czélerányosnak tartotta a' kiküldöttség, hogy a' kiállított csődör csikókat is megvizsgálja. — Ezek között jutalomra alkalmatosaknak találtattak:

1-ször Ns. Pest Vármegyei Bugyi lakos Szalay Péter egy fekete esztendős csikóért 10 tallérokat.

2-szor Ugyan Pest Vármegyei Taksi lakos Weinhard Mihály egy esztendős setét pej csikóért hasonlóan 10 tallérokat nyert.

Melly jutalmak a' lovak tulajdonosainak a' kiküldöttség jelenlétében ki is fizettettek.

Mind ezeknek berekesztésére azt is megjelelni szükséges, hogy ezen gazdaságbeli állatok kiállításához való megjelenéstől a' közben jött és reggeltől mint egy délután 4 óráig huzamosan tartott eső által elidegenitetvén, a' mutatásra készített barmaikat ki nem állíthatták; ezt az is bizonyítja, hogy több Uraságok nevezetes lovaikat a' választottságnak már előlegesen beiratván azokkal meg nem jelentek, és így kételkedni nem lehet, hogy ezen gazdaságbeli állatok kiállítása noha Hazánkban legelső volt még is csak egyedül az említett kellemetlen idő okozta, hogy számosabb nem volt.

Mind ezen akadályok mellett számos részt vévők jelentek meg a' hely színén általjában az egész közönségnek szives részvétele szembetünő volt.

A' küldöttségek tökéletesen meggyőződtek a' felül, hogy Hazánkban a' gazdaságbeli állatoknak nevelése a' juhokban ugyan vetélkedve előment, a' lovakban pedig és szarvas-marhákban most is feltaláltatik amaz eredeti tőke, melly ha ápolgattatik ismét azon számra és érték-

re emeltethetik a' mellyben ugyan ezen állatoknak híre, és keletje régiebb időkben Hazánkra nézve nevezetes vala.

Mély tisztelettel és hálaadatos indulattal említeni, kötelesség Ő Cs. K. Fő Herczegségének, az Ország tisztelve szeretett Nádor Ispányának és Ő Cs. K. Fő Herczegségének a' Magyar Országi Fő Hadi kormányzójának azon kegyelmöket, hogy a' hely színére megjelenni a' kiállitott gazdaságbeli állatokat megtekinteni, és ezen Intézeten való megelégedésöket kijelenteni méltóztattak. — Ezen kegyes pártfogás és a' Hazafiaknak tapasztalt szíves részvétele bizonyos reménységet nyújt, hogy a' kezdetben vett intézet esztendőről esztendőre nevekedvén Hazánk Gazdaság boldogitásának nem csekély elömozdítója fog lenni.

---

4. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

63) Buda Várának visszavétele Pichler Carolina után fordítva Agárdi György által 2 kötet gyönyörű két rézre metszett képpel. 8-vo Hartleben Könyvárosnál Pesten.

64) Üdvözlő Beszéd, mellyel N. Méltós. F. Eöri Pyrker János László Egri Patriarcha-Érsek Ő Excellentziáját, 's Heves Várm. Fő Ispánját, midőn T. Borsod Várm. Egyházi vizsgálatját kezdené Méltós. Vajai Vay Ábrahám Úr, Cs. K. Kam. 's Borsod Várm. Első Al-Ispánja megtisztelé 1829. April. 29.

65) Institutiones Juris Privati Romani conscriptae per Michaelem Szibenliszt, J. U. D. in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Juris Civil. Romani, Feudalis, et Criminalis Hung. Professorem pub. ord. Pars II. Volumen II. De Jure rerum personali. 8-o 810 lap.

66) Allgemeine Geographie zum Selbst-Studium, und insbesondere für Militaire-Erziehungs Häuser 1830. 3 for. V.Czéd.

VII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Jászok. I. Értekezés. A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról. 3 l.
2) Balajthy Jó'sef. Krimia. 59 l.
3) Kiss Károly. Magyar Alvitézek höstettei az újabb üdö-szakban. 71 l.
4) Gróf Kemény Jó'sef. Kolosvári Phoenix. 86 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

Boncztudománybeli (Anatomicus) műszavakról való számadás össze hasonlitva a' T. T. Kovács Mihály Úr toldalék szótárában lévő ugyan azon nemü megrostált szavakkal. 112 l.

Külföldi Literatúra.

A' Szalay László. Mekkai Szarándok. (I. L. Burkhardt' eredeti kéziratai Weekly Review Januar 3. szerint) 116 l.

III. Külömbfélék.

1) Előlépések és Megtiszteltetések. 122 l.
2) Kihalt Tudósok, és Irók. 123 l.
3) A' Marha-tenyésztés' nemesitése Hazánkban. 123 l.
4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú 7—8-dik ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

VIII. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTÉ

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazokról.

(Folytatás)

38. §.

Honnand eredett tehát, kérdezhetné néki tölünk, a' JAZYGES nevü Nemzet SZLÁV EREDETÉT állitó *fenéktelen köz vélemény*, ha egyetlen egy régi Iró sem találtatik, a' ki a' JAZYGESEKET nyilvánságosan SZLÁV NYELVÜ Népekké tenné? E' kérdés itt bizonyosan nem helytelen, 's ugyan azért szoros kötelességnek tartottuk róla mind azt híven elmondani, a' miből elégséges világosságot nyerhet. Tudtunkra a' fenéktelen köz vélemény leginkább Gatterer János Kristóf és Schlözer Augustus Lajos híres Német Íróknak *tekéntetükön* épül, de magának a' tekéntetnek fenék okai olly gyengék, söt mondhatni gyávák, hogy azok a' Kritika Birói Széke előtt legkisebb figyelmet sem érdemlenek. Gatterer 1771-dikben irta: „*Da nun die Slavischen Völker zu Ermanrics Zeiten, das ist vor A.* 376. *nothwendig auf der Nordseite der Donau und des schwarzen Meers irgendwo gewohnt haben müssen: wo finden wir sie? Nicht in Böhmen, nicht in Mähren, nicht in dem jenseitdonauischen Oesterreich: den in diesen Ländern wohnten noch A.* 376. *Marcomanner und Quaden, und nach dem Abzuge dieser Völker*

rückten nach und nach im V. Jahrhundert Sciren, Ruger, Heruler, und Langobarden ein: die leztern blieben bis um A. 548 im sogenannten Rugelande sizen. Vielleicht stecken die Slaven unter dem Namen der alten Dacier und Geten, welche beyde nur Ein Volk ausmachten? Nein! Die Einwohner Daciens, Römer und Ingebohrne, sind insgesamt vom K. Aurelian zwischen A. 270: 275. folglich schon ein ganzes Jahrhundert vor Ermanrich nach Thracien versezt worden. Da nun zwischen A. 337. und 376. die Slaven weder in Böhmen, noch in dem jenseit-donauischen Oesterreich, noch im alten Dacien, das sich ostwärts bis an den Dnjester erstreckte, gewohnt haben können, und da doch ein Theil der Slaven, wie wir unten noch deutlicher sehen werden, auf der Nordseite der Donau gewohnt haben mus: so bleibt längst der ganzen Donau hinunter schlechterdings kein beträchtliches Volk, unter welchem die Slaven verborgen seyn könnten, übrig, als die sogenannten Sarmatae Metanastae: eine berühmte und tapfere Nation, mit welcher die Römer viele und zum Theil schwere Kriege geführt haben. Der eigentliche Name dieses Volks war Jazyges. Dieser Name ist rein Slavonisch. Jazyk heist Volk im ausnehmenden Verstande: eine Manier sich zu benennen, die mehrern Völkern eigen war und noch ist. Aber diese Jazygen an der Theis und Donau waren nur ein abgerissener Zweig eines grösern Völkerstammes: sie waren Metanastae. Die übrigen Jazygen wohnten längst der ganzen Europäischen Küste des Mäotis: so sagt Ptolemaeus, und rechnet diese Jazygen am

Mäotis zur Klasse der grösten Völker Sarmatiens. Hier haben wir also Jornand's und Procop's ANTEN (!) oberhalb des schwarzen Meers, so wie aus den Metanastischen Jazygen die SCLAVENER (!) dieser Schriftsteller enstanden sind; wiewol man berechtiget ist auch alle übrige Völkerschaften Sarmatiens, die nicht zu dem Finnischen und Teutschen Völkerstamme gehörten, zu den SLAVEN (!) zu rechnen: nur dürfte es wenigstens zur Zeit, schwer seyn, sie von einander gehörig zu scheiden". *)

39. §.

Magyar Nyelven, mert mi föképen Magyaroknak írunk, így hangzanak Gatterer sorai: „*Minthogy a' SZLÁV NÉPEK Ermanaricus uralkodásakor, ez az: Kr. szül. után 376-dik év előtt szükségképen a' Dunának északi részénél és valahol a' Fekete Tenger mellett laktak: hol találjuk meg őket? Nem Tseh Országban, nem Morva Országban, nem a' Dunántúl fekvő Austriában: mert ezen Tartományokban 376-dik évben még Marcomannusok és Quádusok laktak, 's ezeknek innend történt kiköltözésük után lasanként az V. században helyükbe jötték a' Scirusok, Rugusok, Herulusok és Langobardusok: az utóbbiak 548-dik évig az úgy neveztetett Rugeland Tartományban tartozkodtak. Talána' Szlávok a' régi Dáciaiaknak és Gétáknak, kik mind ketten*

*) Johann Christoph Gatterer's, Einleitung in die synchronistische Universalhistorie. Göttingen, 1771. 8. S. 956—958.

egy Nemzetet tevének, nevük alatt lappanganak? Nem! Dácia lakosait, kik részént Rómaiak, részént belszületésüek valának, mindegyütt 270—275 évek között Aureliánus Tsászár Ermanaricus uralkodása előtt száz esztendővel már Thráciába általszálitotta. Mivel tehát 337—370 évek között a' Szlávok sem Tseh Országban, sem Morva Országban, sem a' Dunántúl fekvő Austriában, sem a' régi Dáciában, melly napkelet felé a' Dniester folyóig terjedett, nem lakhattak, és még is a' Sláv Népnek egy része, mint alább világosabban látni fogjuk, a' Duna északi részénél bizonyosan lakott: a' Duna egész folytában épen nem találtatik semmi más nevezetesebb Népség, mellynek neve alatt a' Szlávok lappanghatnának, mint a' Sármata Metanastái: egy híres és vitéz Nemzet, mellyel a' Rómaiak sokszor és nagy részben igen sulyos háborút viseltek. Saját neve e' Nemzetnek a' Jazyges nevezet. E' név pedig tiszta Szláv Szó. A' Jazyk szó különböztető jelentés szerént Tótúl Nemzetet tészen: ez olly elnevezés mód, melly több Nemzeteknek hajdan is, ma is tulajdonuk. De a' Tisza és Duna melléki Jazygesek egy Nagyobb Nemzetnek tsak elszakadott ága valának: azért Metanastáknak hivatának. A' többi Jazygesek a' Maeotis tó Európai partainál laktak: így adja elő lakhelyüket Ptolemaeus, ki ezen Maeotis melléki Jazygeseket Sármátia legnagyobb Népének tészi. Ezekben tehát reájuk találunk Jornandes és Procópius ANTÁIRA (!) a' Fekete Tenger fölött, valamint a' Metanasta Jazygesekből is ezen Íróknak SCLAVENUSAIK (!) támad-

tak; ámbár a'ra is okunk lehet, hogy Sármátiának minden más Népeit, mellyek a' Finnus és Német Népekhez nem tartoztak, a' SZLÁVOKHOZ (!) számláljuk: tsak hogy még most nehéz őket híven egymástól megkülönböztetni."

40. §.

Jóval későbben 1792-dik évben írta ugyan Gatterer: „*Ob? und unter welchem Namen? die Slavischen Völker den alten Griechen und Römern bekant gewesen sind, hat man bisher nicht einmal durch erträgliche Mutmassungen, geschweige erst auf eine befriedigende Art, zeigen können. Man rieth auf Scythen in Herodots Sinne, und auf Sarmatische Jazyger: man kan auch auf Geten oder Dacier, und mit ungleich gröserer Wahrscheinlichkeit, rathen.*" Az az: „*Vallyon esmérték-e? és különösen mitsoda nevezetek alatt esmérték a' régi Görögök és Rómaiak a' Szláv Népeket? azt mostanig még tsak türhető gyanitással, hogy a' kielégitő hitelességről még tsak szovat se ejtsek, sem tudták megállapitani a' Tudósok. Találgatva Herodotus Scythái és a' Sarmata Jazygesek alatt vélték őket lappangani: talán jóval nagyobb hihetőséggel lehet őket a' Geták, vagy is Dácusok alatt is tapogatni.*" *) Más helyen ugyan ezen könyvében, minekutána a' Sármatákot, kiket fölebb Szláv Népnek tartott, Lithuánusokká

*) Johann Christoph Gatterer's, Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte. Göttingen, 1792. 8. S. 538—539.

tette, írja Gatterer a' Podláchiai Jazygesekről: „*Sie werden nicht nur Pollexiani oder Jatwjäger, sondern auch Jaczwingi und Jaziger genannt: und ihrer geschieht gerade um die Zeit Erwähnung, da sich, im VII. Jahrhundert, die Dregwitschen oder Druguwiten, ein slavischer Stamm, auf der Ostgränze Podlachien, zwischen dem Przypjez und der Düna, niedergelassen hat. Aber dieser lettische Stamm erhielt sich, ongeachtet seines tapfern Muts, in Podlachien doch nicht länger, als bis in die leztere Hälfte des XIII. Juhrhunderts.*" Az az: „*Nem tsak Pollexiáni és Jatwjäger, hanem Jaczwingi és Jazyges néven is nevezteinek: es róluk épen azon időben tétetik említés, midőn a' VII-dik Században a' Dregwitsek, más néven Druguwiták, egy Szláv Nép, Podláchiának napkeleti részénél a' Przypjez és Düna folyók között letelepedtek. De ez a' Lithuánus Ág minden vitézi bátorsága mellett is a' XIII-dik század végső felénél tovább fön nem tarthatta magát Podláchiában.*" *) E' helyekből nyilván kitetszik, hogy a' bizonyosabb Tudomány után vágyó Gatterer a' METANASTA JAZYGESEKRÖL elöbbi véleményét utóbb hibásnak tartotta.

41. §.

Schlözer, minekutána a' JAZYK Szláv Szovat Nestor könyvében nem NÉP, hanem NYELV jelentéssel forditotta, írja a' METANASTA JAZYGESEKRÖL: „*Dies fürt uns auf die Ebnen zwischen der Donau und der Theis bis an den*

*) Johann Christoph Gatterer's, Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte. Göttingen, 1792. 8. S. 739.

Fus der Karpaten hinauf. Hir weideten vor jener Zeit die Sarmatae limigantes, die JAZYGES METANASTAE. Dass diese JAZYGES wirkliche SLAVEN gewesen, beweist freilich ihr Name (von jazyk, oben S. 74.) nicht; aber warscheinlich wird es doch durch andre Spuren, Gatterer, S. 958. Setzt man nun vollends JORDANS „ortum Vistulae" hinzu, so wäre der Stammsitz der Ur-Slaven ziemlich genau bestimt: „in dem Drei Eck zwischen der Donau und Theis bis an die Karpaten, und über dieses Gebirge hinüber bis nach Schlesien hinein (die Weichsel entspringt bei Teschen); und von dar per immensa spatia; ihre Brüder aber die Anten, denten sich Ostwärts durch die ganze Moldau und Walachei bis ans Schwarze Meer aus. Von diesem ganzen Detail weiss und sagt Nestor nichts." Az az: *„Ez bennünket a' Duna és Tisza között fekvő Rónasághoz vezet, és fölviszen a' Kárpát hegy tövéig. Itt legeltek régi időkben a' limigantes Sárnaták, és a' METANASTA JAZYGESEK. Hogy ezen JAZYGESEK valóságos SZLÁVOK voltak, azt nevük ugyan (a' jazyk Szláv szótól a' 74-dik lap szerént) megnem bizonyitja, de még is igen hihetővé válik azon más nyomokból, mellyeket Gatterer a' 958-dik lapon felhoz. Ha ezekhez még hozzájuk adjuk JORDÁNES kiejtését a' Vistula folyó eredetéről, elég híven meghatároztatni fognak imígyen a' régi Szlávoknak Őslakhelyeik: „azon háromszegben, melly a' Duna és Tisza között a' Kárpát hegyig elnyúlik, 's ezen hegyen túl be Slésiáig (a' Vistula Teschennél fakad); innend pedig temérdek térségig; a' Szlávoknak Testvéreik pedig, az Antók, napkelet felé terjedtek-el egész*

Moldva és Oláh Országban a' Fekete Tengerig. Ezen helyhezetekről nem tud és mond Nestor semmit is." *) Esmérjük ezekből a' *Közvélemény fenéké*t: Azt, hogy sem egyik, sem a' másik Tudós Férfiu KUTFÖKRE nem épitette állitását, látja mindenki, a' kinek ép szeme vagyon.

42. §.

Gatterer és Schlözer voltak a' mult századnak leghíresebb Történet Mesterei: Innend származott, hogy véleményeiket gyakran vakon is követte a' munkát kerülő és a' Kutfőkkel élni restelő sokaság. Távul légyen tőlünk az, mintha mi tagadni akarnók e' két Német Tudós valóságos érdemeit; inkább nyilván valljuk: hogy Gatterert mi hamvaiban is érzékenyen tiszteljük ott, hol a' Tudomány határait nevelte és kiterjesztette; hogy Schlözernek sok helyeken megesmérjük köszönettel éles bélátásait. Ellenben gyarló ember a'ban előttünk Gatterer is, a' miben eltéveledett; Schlözerben pedig a' szertelen önkényt, az ellenmondás gyülöletét, a' szembetünő részrehajlást, és a' megvásárolható meggyőződést, a' miről saját fia is Biographiájában észre sem véve festi, soha betsülni nem tudtuk. **) A' METANASTA

*) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 77. —— Schlözer Gatterernak tőlünk a' 38. §-ban előadatott soraira idéz, miut kiki észreveheti.

**) August Ludwig von Schlözers öffentliches und Privatleben. Von Christian von Schlözer. Leipzig, 1828. 8. I. Band, S. 400. et seqq. Fia irja, egyebeken kivül, róla: „*Hätte Schlözer übrigens wirklich einem Auftrag der Art vom ungarischen Reichstage erhalten, so glaube ich schwerlich, dass er einer solchen Lockung würde haben wi-*

JAZYGESEKRE nézve, hogy ott fogjuk a' dolgot, a' hol kell, mind a' két Tudós bizonyosan tetemes hibákot ejtett, 's egyik sem tanulta gonddal a' Kutfőkből e' régi Nemzet Történeteit, és Eredetét. Gatterer régiebb Szláv Népet akarván találni, mint sem a' Kutfők esmértek, üstöknél fogva, bár tsupán gyanitólag is, a' METANASTA JAZYGESEKET a' Szláv Nemzet sorába tészi, 's minden oka tsak az, hogy a' JAZYK szó Szláv nyelven NÉPET jelent. Úgy, de a' JAZYK, másképen: JASYK, GAZYK, és JASYTSCHNIK szó Szláv Nyelven, a' mit észre sem vett, nem tsak NÉPET, hanem NYELVET és POGÁNT is jelent. *) És mellyik Kutfő állitja azt, hogy a' JAZYGES név *Szláv Szó*, és *Népet* jelent? Utóbbik' véleményében Gatterer ismét *Lithuánusokká* tészi, minden történeti hitelesség nélkül, a' SÁRMATÁKOT; a' DÁCUSOKAT pedig, vagy is GÉTÁKOT és GOTHUSOKAT *Szlávokká*: Holott már Ovidius több helyeken a' SÁRMATÁKOT és GÉTÁKOT *egy Népnek* hírdette; holott a' nagy hitelü Procopius is hasonlót állitott. **) Schlözer, a' JAZYK szó magyarázatát méltán megvető Schlözer, Gatterernak ollyan véleményére épitette a' JAZYGESEKNEK *Szláv eredetüket*, mellyet később 1792-dik évben

---

derstehen können, selbst wen diese seine Persönlichkeit, und Haus, und Hof in Gefahr gebracht hätte." 's a' t. A' Magyar Nemzet Igazait Idegenektől pénzen, vagy Tokai Boron, vásárlani nem szokta.

*) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 74. — — M. J. A. Schmidt, Neustes russisch deutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1815. 12. I. Theil, S. 1337.

**) Procopii Caesariensis, Historiae. Parisiis, 1662. fol. Tom. I, 178. De Bello Vandalico. Libro I, cap. 2.

maga Gatterer *hibásnak* tartott. Ezt Schlözernek 1802-dik évben minden esetre tudnia illett és kellett volna.

43. §.

De a'ban is eltévedett mind a' két Tudós Férfiu, hogy a' Szlávokat Ermanaricus uralkodása alatt Magyar Országba, 's különösen a' Duna és Tisza folyók közé helyheztetik. A' *Sclavenusokról* és *Antákról* bőven emlekező Procópius mondja ugyan, hogy e' Népek a' *Dunán túl* laknak, azonban a' *Duna melléke* nála nyilvánságosan *Thrácia által ellenében* feküdött. Előadása szerént tehát *Oláh* és *Moldva* Országban, vagy ezen Országokon *túl*, laktak a' Sclavenusok és Anták. *) Jordánes még jobban meghatározza e' Népeknek lakhelyeiket. Az ANTÁRRÓL írja: „*ANTES vero, qui sunt eorum fortissimi, qui ad Ponticum Mare curvantur, a DANASTRO extenduntur usque ad DANAPRUM, quae flumina multis Mansionibus ab invicem absunt.*" Az az: „*Az ANTÁK pedig, kik legerősebbek közöttük, és a' kik a' Fekete Tenger felé görbülnek, a' DNIESTER vizétől kiterjednek a' DNIEPER vizéig, melly folyók sok Szálások által választatnak el egymástól.*" **) A' kik a' DNIEPER

*) Procopii Caesariensis, Historiae. Parisiis, 1662. fol. Tomo I, 496—499. De Bello Gothico. Libro III, cap. 14.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 194. Jordanes, De Rebus Geticis. cap. 5. — Cf. Jordanis editionem Hanoviensem Anni 1611. – E'ben a' kiadásban Gruterus János Jordánesnek Heidelbergai Két Régi Kéziratát használta.

viz helyett DUNA vizet vésznek föl a' textusban némelly hibás kiadások szerént, azok nem figyelmeznek a'ra, hogy, ha az Anták a' DNIESTER és DUNA között laktak volna, a' DNIESTERTŐL a' DUNA felé nem görbülhettek volna, a' mit nyilván mond Jordánes, a' FEKETE TENGER felé. Ugyan ezek a'ra sem ügyelnek, hogy nem tsak a' *Mailandi*, hanem a' *két Heidelbergai régi Kéziratban is*, mellyeket Gruterus használt, DANAPRUM szó áll, és nem DANUBIUM, Jordánesnek e' helyén. Sőt, hogy Jordánes nem is helyheztethette a' Szláv Népeket a' DUNA és TISZA folyók közé, mind a'ból bizonyos, hogy Procópius (26. §.) a' maga koráról beszéltében Duna Melléki METANASTÁKRÓL emlekezik; mind pedig magának Jordánesnek ime soraiból: „*Hanc GOTHIAM, quam DACIAM appellavere Maiores (quae nunc ut diximus GEPIDIA dicitur) tunc ab oriente A-ROXOLANI, ab occasu JAZYGES, a septemtrione Sarmatae et Basternae, et a meridie amnis Danubii terminant. JAZYGES ab A-ROXOLANIS Aluta fluvio segregantur.*" Az az: „*E' GOTHIÁHOZ, mellyet a' régiek DÁCIÁNAK neveztek (és a' melly, mint mondottuk, most GEPIDIA nevet visel) a'kor napkeletre az A-ROXOLÁNUSOK, napnyugatra a' JAZYGESEK, északra a' Sárnaták és Basternák; délre a' Duna vize feküdtek. A' JAZYGESEKET az A'-ROXOLÁNUSOKTÓL az Aluta vize választja el.*" *) Azok ellen, kik a' textusba a' JAZYGES szó

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 198. Jordanes, De Rebus Geticis. Cap. 12. — Cf. Jani Gruteri edit. cit. — Item: Johann Christoph Gatterer's,

helyett TAMAZITES szovat fölvettek e' sorokban, ismét az emlitett három régi kézírat, és a' régi História fegyverben áll. Az Anták tehát bizonyosan *nem Oláh* és *Moldva Országokban*, mint Schlözer állitotta, hanem *Bessarábián túl* a' Dniester és Dnieper folyók között laktak, és nem laktak, mint Gatterer gondolta, a' *Maeotis továnál*, hol JAZYGIA volt.

44. §.

A' SCLAVENUSOKRÓL írja, egyebeket elöre botsátva, Jordánes: „*In qua Scythia prima ab occidente gens sedit Gepidarum, quae magnis opinatisque ambitur fluminibus. Nam Tisia per Aquilonem eius Mizorumque discurrit. Ab Africo vero magnus ipse Danubius, ab Euro fluvius Tausis secat, qui rapidus ac vertico sus in Histri fluenta furens devolvitur. Introrsus illi Dacia est, ad coronae speciem arduis alpibus emunita, juxta quorum sinistrum latus, quod in aquilonem vergit, et ab ortu Vistulae fluminis, per immensa spatia venit Venetharum* (alia Mss: *Winidarum*) *Natio populosa considet. Quorum nomina, licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen SCLAVENI et ANTES nominantur. SCLAVENI a Civitate Novi et Unense et lacu, qui appellatur Mursiano, usque ad Danastrum, et in Boream Viscla tenus commorantur.*" Az az: „*Melly Scythiában napnyugat felé elsö Nemzet a' Gepidáknak Nemzetük, nagy és híres vizektöl körül vétetve. Mert a' Tisza reájuk és a' Mi-*

Einleitung in die synchronistische Universal Historie. Göttingen, 1771. 8. S. 917. Gatterer véleménye, hogy e' hely késöbbi Pótolék, hitelt nem érdemelhet.

zusokra nézve északra folyik. Délre maga a' nagy Duna, napkeletre a' Tausis viz hasitja, melly ragadozó és hegyekről omló viz az Iszter vizébe sebesen befoly. Belebb hozzája Dácia fekszik korona módra, magos hovasoktól védetve, mellyeknek észak felé nyuló bal oldaluk mellett, es keletre a' Vistula eredetéhez képest, nagy kiterjedésre következik a' Venetha (más Kéziratokban: *Winida*) *népes Nemzet. Ez, bár nevei különbféle ágokra és lakhelyekre nézve most változók, leginkább SCLAVENUSOKRA es ANTÁKRA osztatik. A' SCLAVENUSOK Ujvárostól* (vagy *Novivárostól,*) *és Unensétől, és a' Mursiánus nevü tótól a' Dniester Vizéig, és észak felé a' Vistula vizéig tartózkodnak.*" *) Kérdést nem szenved, hogy Jordánesnek e' helye a' SCLAVENUSOKNAK lakhelyükről megvagyon romolva, de mind a' mellett is, hogy lehessen e' helyből akár a' Colapis vize körül fekvő Pannóniai NOVIODUNUM várost, akár a' MURSAI. az az: ESZÉKI, vagy MOSONI, az az: FERTŐ tovat kitsikarni, mi meg nem foghatjuk. Ha mi jól értjük Jordánes sorait egész kiterjedésükben, a' SZLÁV NÉPEK, értelme szerént, Silesia, Gallicia, Lodomeria és Lengyel Országokban a' DÁCIAI HEGYEK FÖLÖTT az Északi Részeknél tartozkodtak, és nem Pannóniában, nem a' Duna és Tisza folyók között. Sőt, ha megengednők is, hogy a' SCLAVENUSOK valóban akár Pannóniában, akár a'

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 194. Jordanes, De Rebus Geticis. Cap. 5. — — Cf. Historiae Augustae Scriptores. Ex edit. Jani Gruteri. Hanoviae 1611. — — Item: Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Frankfurt, 1822. IV. Band, S. 435. et seqq. V. Band, S. 660. et seqq.

Duna és Tisza folyók között laktak: mit következtethetne e'böl Gatterer a' JAZYGES Nemzetnek SZLÁV NYELVÉRE, ha a' JAZYGESEK Jordánes éltekor, mint imént (a' 43. §-ban) láttuk, már az ALUTA vize körül legeltek? De minden legkisebb tehető nehézségnek még árnyéka is elfog a'kor a' régi JAZYGES Nemzet Nyelvéröl enyészni, ha utóbb egész készületü munkában megbizonyitani fogjuk: Hogy a' SÁRMATA Nép KÚN-MAGYAR; a' DÁCUS, vagy egyet jelentö BARBARUS, GÉTA, és GOTHUS Nemzet PALÓTZ Nemzet volt. Okainkat most itt ezen állitásunkról elö nem adhatván, velük Olvasóinkra nézve adósak maradunk.

45. §.

Minekutána ezek által a' fenéktelen Köz Vélemény gyengébb oldalait bövebben megesmértettük, itt végét szakaszthatnók azon Kérdésnek, *ha a' régi JAZYGESEK Szláv Nyelvü Népek voltak-e?* — Azonban, minthogy néhány késöbbi Szláv Irók a' Lengyel Országi *Podláchia Tartományban* lakó JAZYGESEKET a' régi SÁRMATA JAZYGESEK maradékaikká tészik, 's róluk egyenesen azt állitják: hogy SZLÁV NYELVÜ NÉPEK voltak, lehetetlen tölünk e' fontos ellen okot hallgatással elmellöznünk. Sarnicius Szaniszló 1585—1587 között följegyzette: „*Tametsi autem de JAZYGUM origine plerique haesitant, tamen Sarmatas fuisse nemini dubium est; Sarmaticaque Lingua eos locutos, vel inde evinci potest, quod hactenus tam hi, qui in PODLASIA habitant, quam illi, qui ad Tibiscum in HUNGARIA hactenus manent, LINGVA SLAVONICA, licet paulo difficiliore, quam Russi utuntur. Et hic dux eorum CUNHATUS, de quo modo diximus,*

mus, nomen prorsus Russicum habuit." Az az: „*Ámbár a' JAZYGESEKNEK eredetükről többnyire akadoznak az Irók, még is senki sem kételkedik róla, hogy Sármaták voltak; hogy Sármata nyelven beszéltek, már tsak a'ból is megbizonyithatni, hogy mostanig mind azok, kik PODLÁSIÁBAN laknak, mind azok is, kik MAGYAR ORSZAGBAN a' Tisza mellett tartozkodnak, SZLÁV NYELVVEL élnek, melly nehezebb valamivel az Orosz Nemzet nyelvénél. Ez a' KUNHÁT nevü Vezérük is, kiről imént szólottunk, tiszta Orosz Nevet viselt.*" *) Ezek szerént nem tsak a' PODLÁSIAI, hanem a' MAGYAR ORSZÁGI JAZYGESEK is SZLÁV NYELVVEL éltek volna. Ritagadhatja azt Sarniciusnak, hogy a' régi JAZYGESEK SÁRMÁTIAI Népek is voltak? De ki higyje-el egyszer'smind ugyan Sarniciusnak, *puszta állitására*, hogy a' SÁRMATÁK valóban SZLÁV NYELVÜ Népek valának? Ez a' szorgalmas Férfiu azok közül való, kik Sármátia uj lakosainak nyelvükből Sármátia régi lakosainak nyelvükre következtetést készitenek. Ha mi így okoskodnánk: „A' Tánais és Volga között a' XII-dik században bizonyosan KÚNOK laktak, tehát ma KÚN NYELVEN beszélnek azok, kik a' Tánais és Volga folyók között laknak", mit mondana a' Tudomány és a' mai Tapasztalás okoskodásunkra?

46. §.

Egy másik helyen irja ugyan Sarnicius Szaniszló: „*Ptolemaeus triplices Gentes in Sar-*

*) Stanislai Sarnicii, Annales Polonici. Libro VI. ad annum 1263. — Vide: Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1712. fol. Tomo II, col. 1102.

matia ponit : maximas , minores et mediocres. Inter medias autem JAZYGAS recenset. Expresse autem Sarmatas vocat (?). *JAZYGAS illos , qui Euxinum versus porrigebantur. Nomen JAZYGUM significat JUGUM,* vel *PAR BOUM , ab* ιος ζυγὸν , *id est : TANTUM PAR BOUM. Videmus enim hactenus, PODLASIOS, ubi eorum praecipuae sedes erant , tam facilem agriculturam habere , ut colonus unico jugo boum contentus sit ad exercendum commode agellum suum. Fuerunt alii JAZYGES METANASTAE dicti , eo, quod una cum familiis superatis montibus Carpaciis ad Tibiscum , ubi nunc UNGARIA est , commigrarant , ibique sedes suas fixerant. Horum reliquias adhuc extare a u d i o , et loquuntur corrupto SERMONE SLAVONICO seu SARMATICO. Et vocantur etiam ab accolis JAZVINGES.*" Az az: „*Ptolemaeus háromféle Népeket helyheztet Sármátiába : Igen nagyokat , kitsinyeket , és középszerüeket. A' Középszerüek között számlálja elő a' JAZYGESEKET. Különösen Sármatáknak nevezi* (?) *azon JAZYGESEKET, kik az Euxinus Tenger felé kiterjedtek. A' JAZYGESEKNEK nevük a'nyit jelent , mint IGA , vagy PÁR ÖKÖR , a' görög* ιος ζυγὸν *az az : TSAK PÁR ÖKÖR szótól. Látjuk tudniillik most is, hogy a' PODLÁSIUSOKNÁL , hol fő lakhelyük volt , olly könyü a' földmivelés , hogy a' paraszt egy pár ökörrel meggyőzi a' földmivelést. Voltak más METANASTA JAZYGESEK is , azért neveztetvén így : Mivel Házi Népeikkel , által kelvén a' Kárpák hegyeken , a' Tiszánál MAGYAR ORSZÁGBAN megszállottak. Ezeknek maradékaik , mint h a l l o m , most is fönvagynak , és elromlott SZLÁV*

vagy is SÁRMATA NYELVEN beszélnek. A' lakosoktól JAZVINGES néven is hivatnak." *) Mivel Olvasóink Ptolemaeus sorait a' Maeótis melléki JAZYGESEKRŐL (a' 6. §-ból) már esmérik, nem szükség őket arra emlekeztetnünk, hogy Sarnicius tsak a' maga eszéből beszéli azt, hogy Ptolemaeus e' Jászokat SÁRMATAE JAZYGES néven nevezi: Inkább oda fordítjuk mindenki figyelmét, hogy azon magyarázatnak, mint önkényesnek, mellyet Sarnicius a' JAZYGES névről itt adott, semmi legkissebb nyoma sintsen a' Kutfőkben. Ollyan haszontalan tehát az, mint sok más számtalan hiu elmejátékok. A'ra, a' mit Sarnicius itten már másod izben mond, hogy tudniillik hallomása szerént a' MAGYAR ORSZÁGI JAZYGESEK is a' XVI-dik században SZLÁV NYELVET beszéltek, alább fogunk ügyelni. Most tanuljuk előbb hívebben esmérni a' PODLÁCHIAI JAZYGESEKET, 's tudjuk meg róluk, ha ezek valóban SZLÁV NYELVŰ NÉPEK voltak-e?

47. §.

Már Strábónak kellett a'ról valamit, ha bár igen igen homályosan is, olvasni, vagy hallani, hogy északi Német Országban, mellyet a' Rómaiak az Albis vizén túl hiven az ő idejében még nem esmértek, és a' mai Lengyel Országban laktak JAZYGESEK, 's más velük rokon VAS NEMZETEK. Ő írja tudniillik ime sorokat: „*Τί δ' ἐστὶ πέραν τῆς Γερμανίας, καὶ τί τῶν ἄλλων τῶν ἑξῆς, εἴτε Βαστάρνας χρὴ λέγειν, ὡς οἱ πλείους ὑπονοοῦσιν, εἴτ' ἄλλους μεταξὺ, ἢ ΙΑΖΥΓΑΣ, ἢ Ῥωξολά-*

*) Stanislai Sarnicii, Descriptio Veteris et Novae Poloniae. Vide: Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1712. fol. Tomo II, col. 1883.

νας, ἢ τινὰς ἄλλας τῶν Ἀμαξοίκων, ὃ ῥάδιον εἰπεῖν." Az az: „*Kik laknak a' Németeken és a' velük határosakon túl, akár azok Bastarnák legyenek, mint legtöbben gondolják, akár mások vagynak közöttük, akár JAZYGESEK., akár Roxolánusok, akár más Szekereken lakók, nem könyü megmondani.*" *) Azonban e' határozatlan helyen kivül, JAZYGÉS név alatt, az északi Német Országban és a' mai Lengyel Országban lakott JAZYGES Nemzetről semmi más nyom nem találtatik a' Görög és Római Írókban. Ha ellenben tudunk valamit a' JÁSZ Nemzetnek MÓR, PÁRTUS, PHILISTAEUS, és TURCUS nevéről, hamarább hihetjük azt, hogy északi Német Országban és a' mai Lengyel Országban valóban laktak JAZYGESEK. Plinius emleget MORINUSOKAT, mint *Nemzetet.* Írja p. o. (hogy egyébb helyeit elhallgassuk) Británniáról: „*Haec abest a Gessoriaco MORINORUM GENTIS littore, proximo trajectu quinquaginta M. P.*" Az az: „*Ez a' Gessoriacumi legközelebb fekvő Révparttól, melly a' MORINUS NEMZETÉ, ötvenezer lépésnyire vagyon.*" **) Paulus Diaconus beszéli a' Langobárdusokról egyik helyen: „*De qua egredientes, dum in MAURINGAM transire disponerent.*" Az az: „*Mellyből kiköltözvén, midőn MAURINGIÁBA által menni szándékoznának.*" Másik helyen: „*Igitur Langobardi tandem in MAURINGAM pervenientes.*" Az az: „*Tehát a' Lango-*

*) Strabonis, Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo I, 452. marg. 294. Libro VII. — — Edit. Lipsiensis Anni 1798. 8. Tomo II, 338—339. Libro VII, cap. 2. §. 4.

**) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 222. Libro IV, cap. 16.

bárdusok végre MAURINGIÁBA elérvén." *) A' Ravennai Geographus följegyzette: „*Cujus* (Daniae) *ad frontem ALBES, vel Patria ALBIS. MAURUNGANI certissime antiquitus dicebatur.*" Az az: „*Dánia előtt ALBES vagy ALBIS Ország. Régenten bizonyosan MAURUNGÁNIÁNAK hivatott.*" **) Emleget északi Német Országi MOREN-LANDOT még a' *Heldenbuch* is Attila uralkodása alatt ime versekben:

Dye junck fraw var geporen
Des aller pesten Geschlecht
Nit weit im LAND zu MOREN
Aus grosser Konges mecht." ***)

Mese az, hogy e' MAURINGIA Ország a' MORE, az az: TENGER szótól nyerte nevét.

48. §.

PÁRTUSOKRÓL is, mint részént északi Német Ország, részént Lengyel Ország lakosairól több Írók emlekeznek. MAGDE-BURGOT a' régi és hiteles kutfők szélében PARTHENOPOLIS névvel illetik: Azonban *egy szerentsétlen*, de még is tekéntetre kapott, *szómagyarázat*, a' PAR-

*) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723 fol. Tomo I, pag. 412—413. Paulus Diaconus, De Gestis Langobardorum. Libro I, cap. 11. et 13.

**) Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni. Batavorum, 1722. 8. pag. 747. Geographus Ravennas, Libro I, cap. 11. Más helyen Libro IV, cap. 18. pag. 778. csak UNGANI név jóelő ALBIS Országról. Saxóniában feküdött.

***) Der Helden Buch in der Ursprache herausgegeben von Friedrich Heinrich von der Hagen und Alois Primisser. Berlin, 1825. 4. II. Theil, S. 57. Etzels Hofhaltung. Strophe 21.

TUS VÁROS nevezetből majd nem olly módon, mint a' *Graecia Mendax* a' Lacedaemoniai és Tarentumi régi JÁSZOKNAK nevükből a' PARTHINUS név helyett SPURIUS, az az: FATTYU, későbben BASTARDUS nevet faragott, VIRGINUM CIVITAS-t, és a' PARTHIA névből MAEGTHA-LAND Országot készitett. Úgy gondolkodott tudniillik mind a' mellett is, hogy a' Szitya PARTUS szovat nem volt volna szabad Görög Nyelvből magyarázni, valamellyik Német Tudós, hogy a' PARTHENO-POLIS névben a' *Παρθένος* rész MAGD, az az: Szüz, a' *Πόλις* rész pedig BURG, az az: VÁROS jelentéssel bir. Ezért irta Sigehertus Gemblacensis: „*Otto construit urbem MAGDEBURG, quae et PARTHENOPOLIS, id est: VIRGINUM CIVITAS dicitur.*" Az az: „*Ottó épitette MAGDEBURGOT, melly másképen PARTHENOPOLISNAK, vagy is SZÜZVÁRNAK hivatik.*" *) Aelfred Angoly Király Orósiusában pedig valamellyik Európai északi PARTHIA helyett olvastatik: „*A' HORITIAKHOZ* (Nagy Chrobátiához) *északra fekszik MAEGTHALAND. Északra MAEGTHALANDTÓL Sermende* (Sármátia) *vagyon.*" **) Ellenben Chami és Vochburgi Arnolfus, ki Szent Emerámnak *két régi Biographusát* használta, irja Szent Emerám életében egyik helyen: „*Tradidit cuidam Turingo in finibus PABATHANORUM, ad id temporis crudelium Paganorum.*" Az az: „*Által*

*) Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores. Ratisbonae, 1726. fol. Tomo I, 812.

**) The Anglo-Saxon Version, from the Historian Orosius. By Aelfred the Great. Together with an Englisch Translation from the Anglo Saxon. London, 1773. 8. pag. 20. A' fordításban a' 9-dik lapon. Olvasd e'ben a' 250-dik lapon a' 22-dik Jegyzetet is.

adta egy Turingusnak a' PARATHÁNUSOK szomszédságukban, kik még a'kor kegyetlen POGÁNOK voltak." Más helyen: „*Nisi hanc in matrimonium sumseris, genti SAXONUM te tradam, quae tot daemonibus per spurcam servit IDOLOLATRIAM.*" Az az: „*Ha ezt Feleségül el nem veszed, által adlak a' SZÁSZ Nemzetnek, melly BÁLVÁNYOZÁSA által a'nyi Ördögöknek szolgál.*" *) Ha tehát Kadlubkó Vintze Lengyel Krónikájában mondatik: „*Svecia et BARBIA, quae nunc SAXÓNIA appellatur, Bohemia, Moravia.*" Az az: „*Sveczia és BARBIA, melly ma SAXONIÁNAK hivatik, Bohemia, Morávia*" **); ha Dzierswa Lengyel Országi Krónikájában olvastatik: „*Swecia, Svevia, Cassubia, SARNIA, quae nunc SAXONIA dicitur, Bohemia, Moravia*" Az az: „*Svetzia, Svevia, Cassubia, SARNIA, melly most SÁXÓNIÁNAK hivatik, Bohemia, Morávia*" ***); ha a' SZÁSZOK több régi Íróktól HUNNUSOKNAK, az az: HÚNOKNAK neveztetnek és a' Peutingeriána Táblában SASSONES SARMATAE Ásiai Nép találtatik ****); ha mind Afrikában, mind Ásiában, mind

---

*) Henrici Canisii, Thesaurus Monumentorum. Ex editione Jacobi Basnage. Antverpiae, 1725. fol. Tomo III, pag. 107. —— Saxóniának PARTHIA vizéről olvasd: Chronicon Gottvicense. II, 673. 733.

**) Vincentius Kadlubko et Martinus Gallus Scriptores Historiae Polonae Vetustissimi cum duobus Anonymis. Gedani, 1749. fol. pag. 1. post Praef.

***) Res Gestae Principum et Regum Poloniae. Varsaviae, 1824. 8. Parte I, pag. 10.

****) Peutingeriana Tabula Itineraria. Vindobonae, 1753. fol. Segm. X —— Cf. Gregorii Abul-Farajii, Historia Dynastiarum. Oxoniae, 1663. 4. pag. 282. 306. 's a' t.

Európában egyébb helyeken is a' MAGYAR NÉPEK között elő fordulnak a' SZÁSZOK is: Ugyan nem kell-e Kadlubkó Vintze soraiban a' BARBIA nevet, Arnolfus tekénteténél fogva is, PARTHIA névnek megigazitani? Nem kell-e a' Ravennai Geographusnak SAXÓNIAI MAURUNGANIÁJÁT ezentúl JAZYGIÁNAK venni? Ezek tsak *Érentéseknek*, és nem *elégséges próbáknak* tekéntessenek a' Szász Országi Parthiáról.

49. §.

De egyébb Történeti Helyek is emlekeznek ezen észak Európai Párthiákról. Radevicus írja: „*Quo viso Poloni de tam improviso malo perculsi, et vehementer exterriti, cum jam nihil praeter exitium sui, et destructionem terrae superesse viderent, quamvis auxilio vicinarum gentium, Ruthenorum videlicet, PARTHORUM, Pruschorum, et Pomeranorum maximum collegissent exercitum, in sola fuga spem vitae constituunt.*" Az az: „*Ezt látván a' Lengyelek, az illy nem várt rosztól meg ihletődvén és fölötte meg ijedvén, midőn veszedelmüknél, 's földük elpusztittatásánál mást nem várhattak, ámbár a' szomszéd Nemzetekből, úgymint a' Ruthenusokból, PARTHUSOKBÓL, Pruszszusokból és Pomeránusokból nagy segéd seregük volt, egyedül a' szaladásban kerestek maguknak oltalmat.*" *) Kadlubkó Vintze Lengyel Irónál találtatik: „*Polonorum vero hinc usque PARTHIAM* (Saxoniam?), *isthinc usque Ungariam, illinc usque Carinthiam crevit accessio.*" Az az: „*A' Lengyeleknek pedig innend PARTHIÁIG* (Sa-

*) Ludovici Antonii Muratorii, Scriptores Rerum Italicarum Mediolani, 1725. fol. Tomo VI, pag. 743.

xóniáig?), *onnand Magyar Országig, amonnand Carinthiáig kiterjedett nevekedesük.*" Más helyen ugyan ő beszéli: „*Rursus Sbigneo muliebriter illacrymante, PARTHI Poloniae fines populantur.*" Az az: „*Sbigneus aszszonyiasan siránkozván, a' PARTHUSOK ismét Lengyel Ország határait pusztitották.*" Alább: „*Verum ille PARTHICO plus quam PARTHUS fugam eligit potius et Marii exemplo in MAZOVIAE carectis delitescit.*" Az az: „*De ő a' PÁRTUS háboruban maga, mint viszsza futó PÁRTUS, inkább a' szaladást használta, és Márius példája ként MAZÓVIA sásai között* (Mazóvia Podláchiával határos volt, következésképen e' hely a' Podláchiai JAZYGESEKRŐL szól) *elrejtezett*" Még alább: „*Adest namque Dux Belziae Vseuoldus cum Principibus Laodomiriensium, cum Haliciensium praecipuis, cum electis Tibianorum turmis, cum PARTHORUM millibus urbis subsidio.*" Az az: „*Eljött Vseuoldus Belziai Hertzeg a' Lodomeriai Fejedelmekkel, a' Gálliciai Élőkelőkkel, a' Tibiánusoknak válogatott seregükkel, és sok ezer PÁRTUSOKKAL a' város segedelmére.*" Végre ugyan ő: „*Ut ejus obsequio cunctis Ruthenorum Principibus ac PARTHORUM per ipsum partibus imperaret*" Az az: „*Hogy segedelme által minden Ruthenus Fejedelmeknek és általa minden PÁRTUS Felekezeteknek parantsolhatna.*" *) Boguphalus Posnániai Püspök is följegyzette: „*Qui Swseboldus Dux Bosiae cum*

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1712. Tomo II, pag. 604. 675. 682. 787. 814. Vincentius Hadlubko, Historiae Polonicae Libro I, epist. 2. — Libro II, epist. 25. — Libro II, epist. 29. — Libro IV, cap. 14. — Libro IV, cap. 24.

Principibus Ladmiriensibus et Alliciensibus primatibus ac electorum Trbiánorum et PARTORUM innumerabilibus turmis accurrens." Az az: „*Swseboldus Bósiai Hertzeg a' Lodomeriai Hertzegekkel, és Gálliciai Elökelökkel, nem különben Trbiánus válogatottakkal és számtalan PÁRTUS seregekkel sietve oda érkezvén.*" *) E'nyi tekéntet után a'ról, hogy északi Európában PÁRTUSOK laktak, kérdés többé nem lehet.

50. §.

Söt a' PHILISTAEUS Nemzetnek Lengyel Országi lakásáról is vagyon nyom a' Régiségben. Du Fresne Károly Glossáriumának azon kiadatásában, mellyet a' fáradhatatlan Adelung Kézi Szókönyv gyanánt napfényre botsátott, olvashatni: „*PHILISTAEI, errones, iidem qui Aegyptiaci. Capitulum* 19. *Legum Polon. inscribitur apud Prilus. p* 351. „*De vagis ac Philistaeis.*" Az az: „*PHILISTAEUSOK a'nyi, mint Kóborlók, ugyan azok, a' kik az Aegyptomiak. A' Lengyel Törvény* 19. *Fejezetében Prilus...nál a'* 351-*dik lapon ez a' tzim*: „*A' Kóborlókról és Philistaeusokról.*" **) Meg nem szerezhetvén semmi uton módon a' Lengyel Törvényeknek Gyüjteményüket, itt magukból a' Kutfökből, a' mit, ha tsak lehet, mindenkor tészünk, semmit sem mondhatunk, 's kéntelenek vagyunk megelégedni azon homályos esmérettel, hogy a' Lengyel Törvényekben is, mint a' Ma-

*) Friderici Wilhelmi de Sommersberg, Silesiacarum Rerum Scriptores. Lipsiae, 1730. fol. Tomo II, pag. 47. In Boguphali, Chronico Poloniae.

**) Glossarium Manuale ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Halae, 1778. 8. Tomo V, pag. 282.

gyarokban, elő jönek a' PHILISTAEUSOK. Dogiel Okleveleit, mellyek többnyire köz ügyeket illetnek, e' tárgyra nézve héába forgattuk. Ha későbben a' nagylelkü Lengyel Nemzet a' PHILISTAEUS nevet, úgy, a' mint érdemli, esmérni tanulja, bizonyosan, ha tsak lehet, böviteni fogja ezen oldalról esméreteinket. Az, hogy a' PHILISTAEUSOK Mitsraimiták (Massar-ok) voltak, a' Teremtés Könyve X. Fejezetének 13—14 verseiből bizonyos: De ha Adelung az Aegyptomiak alatt TZIGÁNYOKAT ért, a' mi soraiból igen hihető, nagyon eltéveledett. Talán illyen botlásba esett a' Tzigányokról írtában a' tudós Grellman is ime soraiban: „*Legmeszszebb kiterjedett Tzigány nevük. Így hivatnak ezen emberek most nem tsak Lengyel Országban, hol azonban ez előtt az egészen különös PHILISTAEUS néven is neveztetének* (*Promtuarium Statutorum Regni Poloniae Per Paul. Scerbic. Brunsbergae*, 1604. *fol. Parte I, pag.* 55); *hanem Német, Olasz és Magyar Országban is.*" *) Ha a' Tzigányok, a' mit maga Grellmann vitat, *Hindostánból* valók, nem voltak kétségkivül *Aegyptomiak*, vagy *Philistaeusok*. Ha mindazonáltal Scerbic Pál, kit Grellmann tekéntetül fölhoz, és a' kinek munkáját mi hasonlóképen megszerezni nem tudtuk, igazat írna is a'ban, hogy a' Lengyelek régenten a' PHILISTAEUS név alatt TZIGÁNYT értettek, ez az egész eset tsak egy *hibás szokásra* mutatna. A' Történet Visgáló kötelessége semmit, a' mi a' történeti valóságot kifejtheti, el nem hallgatni. Mi tehát, hogy másoknak e' tárgyról utat nyissunk, szóltunk róla; azonban, minthogy Dlugoss Len-

*) H. M. G. Grellman, Historischer Versuch über die Zigeuner. Göttingen, 1787. 8. S. 21.

gyel Író (a' 16. §. szerént) a' PHILISTAEUS szovat JÁSZNAK *helyesen* használta, van okunk kételkedni Scerbic Pál mondásán. Minden esetre azért, hogy az *Osmán Nemzetet* ma mindenki egy gyáva szokás kezdő után *Török Nemzetnek* nevezi, az *Osmánok* nem valának *Törökök*, 's hogy nem valának, azt az Európai *hibás szokás* ellen a' *Törökök* maguk is *helyesen* állitják *) Itt várjunk az időtől, melly a' kétséget könnyen elszéleszthetí.

51. §.

Mivel épen a' TURCUS nevezetet magától elmellőző *mostani Török Nemzetet* hoztuk föl például, 's másfelől Abul-Farájius, mint a' 7-dik §-ban láttuk, az A'-JÁSZ Nemzetet nevezi TURCUS névvel, Gilo Kárdinális pedig, a' miről fölebb a' 37. §-ban volt szó, a' TURCUS nevet a' PARTUS Nemzet nevévé teszi: Igen ide illő kérdeni, vallyon Európa északi részeiben nem laktak-e TURCUS Népségek? Laktak igen is, és ez által a' mondattakra uj hitelesség sugárzik. A' Langfedgatal nevü régi észak Euró-

*) Laonici Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. fol. pag. 408. col. 1. In Joannis Leunclavii Pandectis Historiae Turcicae. Irja Leunclávius: „*Osmanici .... Turcos se dici nolunt.*" — — Mr Bruzen la Martiniere, Historisch-Politisch-Geographischer Atlas der ganzen Welt. Leipzig, 1749. fol. XI. Theil, S. 1167. — — Mohammedis Mirchond, Historia Priorum Regum Persarum. Persice et Latine. Viennae, 1782. 4. pag. 65—66. — — Joseph von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1827. 8. 1. Band, S. 1. Itt mondatik: „*Während die Osmanen, wirkliche Türken* (!?), *sich durch diesen Nahmen heute entadelt wähnen.*" Illy fontos tárgyot néhány sorban eldönteni nem lehet.

pai Király Lajstromban mondatik: „*Voden, quem nos Odenum vocamus. Ab eo descenderunt plurimae Regum stirpes in plaga mundi septemtrionali. Erat ille Rex TURCARUM. Fugit a' Romanis Aquilonem versus.*" Az az: „*Voden, kit mi Odenusnak hivunk. E'tőlszármoznak legtöbb Királyi Ágok az északon. Volt TÖRÖK KIRÁLY. Futott a' Rómaiaktól észak felé.*" *) Egy Islandiai régi Krónika Töredékében állittatik: „*Origines omnium historiarum in lingva Septemtrionali earum, quae veritatem sequuntur, incipiunt, cum TURCAE et Asiani Aquilonem inhabitabant.*" Az az: „*Minden ollyan északi Históriák, mellyek valóságot adnak elő, azon kezdetnek, midőn a' TÖRÖKÖK és Ásiánusok laktak az északon.*" **) Bremai Ádám mintegy 1056-dik év után írta: „*Postea longis terrarum spaciis regnant Sveones, usque ad Terram Feminarum. Supra illas Wilzi, Mirri, Lami, Scuti et TURCI habitare feruntur usque ad Ruzziam.*" Az az: „*Azután nagy kiterjedésre uralkodnak a' Sveonesek Amazon Országig* (Kún Országig). *Ezek fölött vagynak a' Wilzusok, Mirrusok, Lámusok, Scutok, és TÖRÖKÖK, mint mondatik, Ruzziáig.*" ***) Bremai Ádám

*) Jacobi Langebek, Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi. Hafniae, 1772. fol. Tomo I, pag. 3. — — Erici Michaelis Fant, Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi. Vpsaliae, 1818. fol. Tomo I, pag 1.

**) Jacobi Langebek, Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi. Hafniae, 1773. fol. Tomo II, pag. 34. — — Ezek mondatnak, mint Langebek állitja, a' legrégiebb RIMBEGLA tzimü északi Történetes Könyvben is. Ezt mi nem láthattuk.

***) Erpoldi Lindenbrogii, Scriptores Rerum Germanicarum Septemtrionalium. Hamburgi, 1706. fol. pag. 58.

régi Scholiastese is beszéli: „*Usque hodie TURCI, qui prope Ruzzos sunt, ita vivunt, et reliqui Scythiae Populi*" Az az: „*Mai napig így élnek a' TÖRÖKÖK, kik a' Ruzzusok mellett laknak, és más Scytha Népek.* *) Itt a' Scholiastes a' TÖRÖK Népet a' SCYTHA Nép közé számlálja. Schems-ed-din Dimeschki Arabs Iró följegyzette az Európai északról, hogy ott laknak: „*Szláv és TÖRÖK Népek, hasonlók a' barmokhoz és állatokhoz, kik más Nemzeteknek nyelvüket nem értik.*" **) Az már a' fő dolog, kitsodák valának ezen észak Európai TÖRÖKÖK? Az *Osmánokról* itten szó sem lehet, azért más Nemzetet kell a' TÖRÖK vagy TURCUS név alatt keresni.

52. §.

Schlözer e' név határozást igen röviden elvégezte egy két hatalom szóval. Egy helyen írta a' SCYTHÁKRÓL: „*Der Name SKYTH heist nichts.*" Az az: „*A' SKYTHA név semmit sem jelent.*" Más helyen mondja: *Immer SKYTHIEN, das doch nichts als „TERRA INCOGNITA BOREALIS" bedeutet.*" Az az: „*Mindig tsak SKYTHIA, bár ez semmi mást, mint „ESMÉRETLEN ÉSZAKI FÖLDET" nem jelent.*" A' harmadik helyen még meszszebb megyen, 's merészen tanitja: „*Es war eine Zeit, wo die Chroniken Schreiber mit dem worte UNGER, UNGARI gerade so spielten,*

*) Erpoldi Lindenbrogii, Scriptores Rerum Germanicarum Septemtrionalium. Hamburgi, 1706. fol. pag. 59. Nota 77.

) C. M. Frähn, Ibn-Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4. S. 190. Nota *).

wie mit TÜRK und HUNNE." Az az: „*Volt idö, midön a' Krónika Írók az UNGER és UNGARI szóval épen úgy játszottak, mint a' TÖRÖK és HUNNUS szóval.*" *) Ezek szerént Schlözer véleményéből a' TÖRÖK szó egy időben épen olly semmit sem jelentö volt, mint a' SKYTHA, UNGER, UNGARUS és HUNNUS szovak. A' negyedik helyen ellenben, mivel ott a' Bremai Ádám TURCUSAIRÓL folyt a' beszéd, és ezen nagy tekéntetü Író hitelességével tréfálni nem akart, egyedül azon oknál fogva, hogy az ABÓIAK Finnlandban magukat TURCULAINE réven nevezik, Bremai Ádám TURCUSAIT határozottan FINNUSOKKÁ teszi. **) Egy másik elöbb kijött könyvében, mellyben egyenesen a' mai Osmán Nemzet eredetét fejtegette, Schlözer igen derekasan állitja, hogy az Osmánok egészen más eredetü Népek, mint a' PÁRTUSOK, mint a' PACINACITÁK, mint a' MAGYAROK, mint a' CHAZAROK, mint a' SCYTHÁK, HUNNUSOK, BULGARUSOK, A'VÁROK, és UZUSOK, melly Népeket a' régi Írók széltében TURCUS névvel illetnek: De más részről e' munkájában sem állapitja meg, ha ezen Népek hibátlanul hivattak-e TURCUSOKNAK, helyesen neveztetnek-e vagy hibáson TURCUSOKNAK különösen az ezen nevet saját vallása szerént is megvetö OSMÁNOK, 's kik voltak különösen a' RÉGI TÖRÖKÖK? ***) Frähn tanitja: „*Ob hier unter den TÜRKEN Chasaren,*

---

*) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 113. 123. 115. 36.

**) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 55. — —.

***) August Ludwig Schlözer's, Kritisch-historische Neben Stunden. Göttingen, 1797. 8. S. 106—107.

oder Petschenegen, oder Komanen, oder auch sonst ein nicht Slawischer Wolk im Osten oder Süden Russlands zu verstehen sey, muss dahin gestellt bleiben, da man das Zeitalter, welchem diese Notiz angehört, nicht weiss, und der Nahme TÜRK bei den Arabern oft fast eine eben so vage Bedeutung hatte, als der Nahme SCYTHE bei Griechen und Römern. Zwar sind bei jenen unter der Benennung TÜRK häufig keine andern als CHASAREN gemeint; aber es finden sich doch auch wiederum Stellen bei ihnen, wo CHASAREN und TÜRKEN als verschiedene Nationen erscheinen." Az az: „*Ha itt a' TÖRÖKÖK alatt Chasárokat, vagy Pacinacitákot, vagy Kumánusokat, vagy egyébb Orosz Országhoz képest keletre vagy délre lakó nem Szláv Nemzetet kell-e érteni, azt meghatározni nem lehet, mint hogy ezen Tudósitásnak idôkora esméretlen, és a' TÖRÖK név az Arabs Íróknál gyakran épen ollyan bizonytalan jelentésü, mint a' SCYTHA név a' Görögöknél és Rómaiaknál. Igaz, hogy náluk igen gyakran a' TÖRÖK név nem mást, mint CHASÁRT jelent: de találtatnak náluk még is ollyan helyek, mellyek szerént a' CHASÁROK megkülönböztetnek a' TÖRÖKÖKTÖL.*" *) Minden tisztelet mellett, mellyel Frähn eránt viseltetünk, kéntelenek vagyunk kimondani, hogy e' sorokban, a' mint sok való, úgy nem való is fekszik. A' mi a' SCYTHÁKRÓL mondatik, az tévedés; a' mi pedig a' TÖRÖK nevet illeti, a'ról bizonyos, hogy, midön CHASÁR helyett áll,

*) C. M. Frähn, Ibn-Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4. S. 41. Nota 5.)

a'kor KÚNT; midőn pusztán áll, és a' CHAZÁR névvel ellentételben vagyon, a'kor rendesen JÁSZT jelent. Minden esetre tehát Frähn sem határozta meg a' TÖRÖK nevet.

53. §.

Így bánt a' TÖRÖK névvel legújabban Hammer is, midőn egy tzikkelyben könyü munkával elvégezte a' TÖRÖK névről tehető kérdéseket és nehézségeket. Ezek sorai, rövidség miatt, tsak nemzeti nyelvünkön: „*Igen régi a' TÖRÖK Nemzet, mellynek még uralkodó ágát tészik az OSMÁNOK. Türk ösatyjuk, kitől maguk magukat származtatják, minden hihetőség szerént egy a'val, kit Herodotus TARGITAOS, és a' Szent Írás TOGHARMA néven emlit. Némelly Nemzetek, maguknak Török nevet adtak, némellyek a' Török név helyett egészen ellenkező Neveket fogadtak el. A' Tatár és Mongol Történet Írók azt vélték, hogy az által, ha a' két képzelt Tatár és Mogol Testvértől, Türk utóitól, ki heted tzi maradéka volt Jáfetnak, származtatják Nemzetüket, azt nemesbé tészik, míg az Osmánok, kik igazi (!) Törökök, e' név által betstelenittetni vélik magukat, mert alatta tsak kóborló Tsapatokat, és Barbarus Népeket értenek, mint a' Görög és Római hajdan az egész SCYTHA Nemzet neve alatt. Egyébaránt már Plinius és Pomponius Mela esmérték nevüknél fogva a' Törököket, kik Herodotusnál, másolás hibából, az Amurgius név alatt is látszanak lappangani. A' Byzantinus Írók őket majd Persáknak, majd Magyaroknak nevezték a' nélkül, hogy legkisebb rokonságuk volna a' Persáknak a' Törökökkel, vagy a' Magyaroknak a' Persákkal.*

Chalcondylás nem tudta elhatározni magát, ha a' Törököket Scythákká, vagy Parthusokká tegye-e? és Phrantzá még azon, az elkortsosult Görögök büszkeségüknek kedvező, Regét is fölvette, hogy az Osmáni Uralkodó Ház Comnenus Isáktól származik, ki Hitét 's Nemzetét elhagyván, mivel Arabs nyelven jól beszélt, a' Persáknál, az az: Töröknél (bár ezek sem Persák, sem Arabsúl nem beszélnek) igen kedveltetett, 's mivel igen sok Római és Görög Novellákot Arabs nyelvre leforditott, mint egy második Mohammed tiszteltetett is; feleségül vevén a' Seleucida uralkodónak leányát, tőle származott volna Suleiman Ertoghrul Atyja, ki Osmánt nemzette. Más nem Byzantiumi Írók a' Töröknek Trójai eredetükről mesélték, 's őket Teucer és Hektor maradékinak tették. Jovius Pál, V. Károly Tsászár Történet Írója, ki az ujabb kort az Osmán Nemzet Történeteivel és Hadi Rendszabásaival első esmértette meg, nem kételkedett róla, hogy ezek Volgai Tatárok voltak, és még nem igen régen a' TÜRK, az az: TÖRÖK név a' TEREK víz nevétől származtatott." *) E' sok mese között híre sints a' régi Észak Európai TURCUS Nemzetnek; híre sints azon TURCUS Nemzetnek, mellyről egyik helyen írja Abul-Farájius: „*És elvevé feleségül Ábrahám Kenturát, a' TÖRÖK Király leányát.*" Más helyen ugyan ő írja: „*Móses Arábiába futott, 's feleségül vevé az Aethiopiai Saphurát, Jetró leányát, ki fia vala a' Madianitai Révelnek, Dedán fiának, ki fia vala*

*) Joseph von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1827. 8. 1. Band, S. 1—2.

Ábrahámnak Kentura TÖRÖK leány felesé-gétől." *)

54. §.

A' harmadik helyen írja Abul-Farájius Nagy Constantinus uralkodásáról: „*És elválosztattak a' Görögöknek tartományaik a' Rómaiaknak tartományaiktól különbféle közben lakó TÖRÖK Nemzetségek által, kik itt Tábort ütöttek, 's a' Görög Birodalomnak sok városait elpusztitották, nem is lehet ma már Constantinápolyból Rómába másképen, mint tengeren, menni.*" **) A' Kosztavár és Róma között lakó TÖRÖK Népeket itt akár Nagy Constantinus Tsászár korára, akár Abul-Farájius élete korára (ki 1226—1286 évek között élt) vegyük, *Osmánokról* e' helyen bizonyosan szó nem lehet: *Más Népet* jelentett tehát Abul-Farájiusnál is a' TÖRÖK név, mint sem *Osmánokat*. Úgy de mitsoda Nép volt hát ez a' Róma és Kosztavár között lakó TÖRÖK Nép is? — Megmondja ezt is, az észak Európai TÖRÖK Nép miségét is, a' régi Islandiai Krónika Töredéke ime szovaiban: „*THRACIA eadem est, ac Graecia. Eam primus incoluit Tiras filius Japheti, filii Noae. Ab illo gens ea descendit, quae TURCARUM nomine venit.*" Az az: „*THRÁCIA épen az, a' mi Görög Ország. Ezt első lakta Tiras, Japhetnek, Noe fiának, fia. Tőle származik azon Nemzet, melly TÖRÖK nevet visel.*"

*) Gregorii Abul-Farajii, Historia Compendiosa Dynastiarum. Arabice edita et Latine versa ab Edvardo Pocockio. Oxoniae, 1663. 4. pag. 14. 17.

**) Gregorii Abul-Farajii, Historia Compendiosa Dynastiarum. Arabice edita et Latine versa ab Edvardo Pocockio. Oxoniae, 1663. 4. pag. 69.

*) Bár melly *nevetségeseknek* látszanak is e' sorok, bár *nem mentek is tévedésektől*, e' Krónika még is igazat beszél, midőn a' TRÁKOKAT, másképen TRÉKEKET tészi TÖRÖK, vagy TEREK Nemzetnek. Azt, hogy THRÁCIÁT egygyé tészi GÖRÖG Országgal, Íródája élte korából kell magyarázni; azt ellenben, kik voltak a' régi TRÁKOK, vagy TRÉKEK? nem tőle, hanem a' régi számos kutfőkből kell megtanulni. Ezek szerént pedig, a' mit már mindenki tud, az ILLURIÁK, GETÁK, vagy is GOTHUSOK, a' JAZYGESEK, a' SÁRMATÁK, egyszóval az Európai SCYTHÁK és PÁRTUSOK voltak a' régi TRÁKOK és TRÉKEK. Mondjuk ki hát bátron, hogy THARAKA Arabs nyelven a'nyit jelent, mint Római nyelven DESERUIT, RELIQVIT, MISSUM FECIT **); — TARECH Buxtorfnál a' Semita nyelvekben a'nyi, mint EXPULIT, EJECIT; — TIRUCH a'nyi, mint EXPULSIO, EJECTIO, EXILIUM. ***) E' gyökerekből eredett Napkeleten a' TARAR, vagy TEREK, és TARASZ, vagy TERESZ, az az: EXUL, DESERTOR szó, melly épen a'nyit jelent Semita Nyelveken, mint a' PÁRTUS Szitya szó. És valóban mind PÁRTUS Nemzetek azok, mellyek a' régi Kutfőkben TURCUS nevet viselnek, addig: Míg a' Seleucidai Törökök, kiket Abul-Farájius Arabs Krónikájában GÁZ vagy GÁZZ, (nem

*) Jacobi Langebek, Scriptores Rerum Danicarum Aevi Medii. Hafniae, 1773. fol. Tomo II, pag. 56.

**) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 379.

***) Joannis Buxtorfii Patris, Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum. Basileae, 1639. fol. col. 2648—2649.

GUZAEUS) TÖRÖKÖKNEK, Syrus Krónikájában pedig GÁZ, vagy GÁZZ HUNNUSOKNAK, az az: JÁSZ-KUNOKNAK nevez, a' *mai Osmánoktól* elnem nyomattak, és ezek az igazi TÖRÖK Országot magukévá nem tették. *) Ezen rövid Értéseket máskor nagyobb készülettel előadni fogjuk. Addig is legyen elég kimondani, hogy az Észak Európai *Törökök* valóban *Pártus* Népek voltak, 's hogy jól irta Gilo Kárdinális, kinek sorait fölebb a' 37. §-ban olvastuk, hogy a' TURCUSOK és régi PÁRTUSOK egy Nemzetet tevének. Midőn Schlözer, megemlitvén, hogy a' Byzantinus Írók a' PÁRTUSOKAT hivták TÖRÖKÖKNEK is, írja: „*Auch mit PARTHERN haben die Byzantinischen IGNORANTEN (!) die TÜRKEN häufig vermengt.*" Az az: „*A' PÁRTUSOKAT is gyakran öszvekeverték a' Byzantiumi TUDATLANOK (!) a' TÖRÖKÖKKEL.*" a'kor a' maga hézagait, a' mit gyakorta tett, más régiebb hiteles Írókra keni. **).

55. §.

Nem ollyan *Ujak* azok, a' miket itten a' TÖRÖK név jelentéséről mondottuk, mint sokan gondolják. Már Leunclávius írta Mornaeus Fülöp Frantzia Tudós Férfiuról: „*Quum nomen ipsorum TURCORUM Hebraica Lingua significet EXSULES, et contumeliosum apud ipsos habeatur.*" Az az: „*Midőn maga a' TÖ-*

*) Gregorii Abul-Farajii, Historia Compendiosa Dynastiarum. Arabice edita et Latine versa ab Edvardo Pocockio. Oxoniae, 1663. 4. pag. 222. — Gregorii Abul-Pharagii, Chronicon Syriacum. Lipsiae, 1789. 4. Tomo II, pag. 229. 235.

**) August Ludwig Schlözer's, Kritisch-historische Nebenstunden. Göttingen, 1797. 8. S. 106.

RÖK nèv Sidó nyelven VÁNDORT jelent, és náluk (a' mai Törököknél) *tsufosnak tartatik.*" *) Pray György is beszéli Podesta Jánosról: „*Joan. Bapt. Podesta, Linguarum Orientalium sub Leopoldo M. Profess., in Dissert. Academica ab radice TARAKA, quae nobis Latinis idem sonat, ac d e r e l i q u i t, d e s e r u i t, nomen TURCORUM derivat.*" Az az: „*Podesta Keresztelö János, Nagy Leopold alatt a' Napkeleti Nyelveknek Tanitójuk, egyik Értekezésében a' TARAKA gyökértöl, melly deákul a'nyit jelent, mit d e r e l i q u i t, d e s e r u i t, származtatja a' TÖRÖK nevet.*" **) Egyébaránt tegyük le azon E l ö i t é l e t e t, hogy ezek haszontalan szó magyarázatok: Illyenekkel teljes a' régi história. Ha ezekre nem ügyelünk, száz, megszáz, értetlen nevek fognak zürzavar módra elöttünk haszonvehetetlenül állani. Tsak a'tól örizkedjünk, hogy az ö n k é n y t vigyázton vigyázva kerüljük. Nem szabad másként *Nemzeti Nevet magyarázni*, mintúgy, ha maga a' Történet Tudomány, 's e'nek leghitelesebb kutfői elégséges hitelt és meggyözödést szülhetve föntartották valamelly Nemzeti Név jelentését, 's ha ezt századról századra világosithatják ujabb meg ujabb talpkövek. — Ha bizonyos az a' mai tapasztalásból, hogy N i e d e r l a n d, H o l l a n d, les P a y s - b a s, N é m e t Al-Föld egy ORSZÁGNAK nevei; — továbbá, ha ma hibátlanul mondhatja a' M a g y a r Iró: „*A' Bajor Nemzet, Német.*"; ha ma hibátlanul mondhatja az O l a s z

---

**) Laonici Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. fol. pag. 408. In Joannis Leunclavii, Pandectis Historiae Turcicae.

**) Georgii Pray, Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761. fol, pag. 196. Nota l.)

Író: „*A' Bajor Nemzet, Tedesco.* —"; ha ma hibátlanul mondhatja a' Deák Író: „*A' Bajor Nemzet, Germanus*".; ha ma hibátlanul írhatja maga a' Német Író: „*A' Bajor Nemzet Deutsch.*": Miért nem tehettek volna hajdan is egy Nemzet nevét különbféle hangu több Nevezetek? És, ha nem bizonytalan jelentésü azért ma a' GERMANUS név, hogy a' *Bajor* is, a' mai *Szász is*, a' *Burkus* is, a' *Suáb* is, az *Austriai* is, a' *Tyrolisi* is, a' *Badeni* is, a' *Würtembergi* is, a' *Turingiai* is, a' *Hannoveránus* is 's a' t. GERMANUS: Miért volna bizonytalan jelentésü a' SCYTHA, vagy TURCUS név is azért, hogy a' *Magyar* is, a' *Kún* is, a' *Jász* is, a' *Székel* is, a' *Palótz* is, a' *Vál* is, az *Úz* is, a' régi igazi *Orosz* is, a' *Vári*, vagy *Vár-Kún* is, a' *Bulgarus* is, a' *Trax* is, a' *Geta* is, a' *Dácus* is, a' *Sármata* is 's a' t. SCYTHA, vagy TURCUS néven jö elö a' Történetíróknál?- Gondolkodva bövitsük a' Históriai Tudományt, 's majd sebes lépésekkel elö menni fogunk. Magunk szemével lássunk, 's majd nem leszünk *Zerusok* a' Tudomány körében!

56. §.

Bövebben tanulván esmérni a' közelébb mondattakból az Észak Európai MORINUSOKAT, PARTHUSOKAT, PHILISTAEUSOKAT és TURCUSOKAT, nem lehet már a'ról kételkedni, hogy Strábónak Észak Európai JAZYGESEI valóban laktak Északi Európában: Mindazonáltal nem lészen fölösleg még elöbb, mint sem a' PODLÁCHIAI, JAZYGESEKNEK nyelvükröl értekezzünk, futólag, és minden próbák nélkül, mellyek ismét meszsze vezetnének bennünket, némellyeket Olvasóinknak tudtukra adnunk. Illyen mindenek elött az, hogy azon MORINUSOKAT,

kik Frantzia Országba vettek később lakhelyet, a' Frantzia Írók, a' Frantzia ARC = ÍJ szótól, ARCHERIUSOKNAK, az az: JÁSZOKNAK nevezik, 's hogy már Plinius szerént is laktak a' MORINUSOK között TOXANDEREK, kiknek Görög Nevük nyelvünkön JÁSZ FÉRFIAKAT jelent. Illyen az, hogy a' MORINUSOKAT a' Római Classicusok és a' régi Angoly Írók BRITANNUS NEMZETNEK nevezik, 's hogy azok, kik ma a' régi Britanniától Britannusoknak hivatnak, nem maradékaiak a' régi Britannusoknak. Illyen az, hogy a' BRITANNUS név a' régi LUCÁNUSOKNAK nyelvükön EXUL jelentéssel birt, és hogy Lucánia mellett Olasz Országban PHILISTINUSOK, PARTHUSOK, BRETTÁNUSOK és különösen JÁSZOK is laktak. Illyen az, hogy Britanniában különbféle Forditások alatt mind a' HÉT MAGYAR NEMZETNEK története elöjö a' legrégiebb időkből, 's hogy viszontag a' Rómaiak alatt Pannóniában, és II András Király alatt Magyar Országban is laktak BRITÁNUSOK. Illyen az, hogy a' régi Angoly Történet Írók, a' mit eddig, mivel megmagyarázni nem tudták, Mesének tartottak, a' BRITANNUSOKAT a' SCYTHÁKTÓL és PHILISTAEUSOKTÓL származtatták. Illyen az, hogy a' Morinusoknak AMORICA és ARMORICA nevü TARTOMÁNYUK más néven LETAVIA, az az: LETTIA, vagy LITHUANIA néven is elöjö. Illyen végre az, hogy a' Németek, a' WALE = PEREGRINUS, ALIENIGENA, ADVENA és EXUL Német Szótól, a' PÁRTUSOKAT igen helyesen WALWEN néven (p. o. a' Livóniai Krónikában: „*In terra VALVORUM Paganorum, qui PARTHI a quibusdam dicuntur.*") nevezik, 's hogy Magyar Országba is a' Német Írók a' XIII. és XIV-dik században WALWEN Népet (tehát PÁRTUSO-

KAT) helyheztetnek. Mind ezek is tsupa Érentések, mellyekről mostanig kevés Tudós Férfiu gondolkodott mind a' mellett is, hogy a' Kutfők ezekről világosan és határozottan szólanak. Mélyebb tisztelettel viseltetünk mi a' mély gondolkodásu, 's minden nagyban örömöt és gyönyörüséget találó Angoly Nemzet eránt, mint sem hogy dirib darabban adnók itt, helyén kivül, a' régi BRITANNUS Nemzet esmértetését. Lássuk inkább nagyobb gonddal most már a' Podláchiai JAZYGESEKET, kiktől fölebb, hogy öket hívebben megesmértethessük, félre térni látszattunk.

57. §.

Podláchia Tartomány Lengyel Országban fekszik, 's Podlasze, Polésie, Polescensis Tractus, Polessia, Podlasia és Subsilvana Regio nevet viselt. *) Lakosairól, mint JATWJÁGI Népről, először Nestor tészen emlitést ime soraiban: „983-*dik Évben elment Wolodimir a' JATWJÁGIAK ellen, meggyőzte a' JATWJÁGIAKAT, Országukat elfoglálta, és Kiowba viszsza tért.*" Más helyen: „1038-*dik Évben Jaroszláw a' JATWJÁGIAK ellen ment.*" **) A' Német Nestorban e' Jatwjágiak Jätwägen nevet viselnek. Podláchiának lakosai később a' Lengyel Krónikában JAZMIZITAE néven jönek elő. Egy helyen olvastatik:

*) Gregorii Cnapii, Thesaurus Polono-Latino-Graecus. Cracoviae, 1643. fol. Tomo I, pag. 738.

**) Nestors, Aelteste Jahrbücher der Russischen Geschichte. Von Johann Benedict Scherer. Leipzig, 1774. 4. S. 97. 126. — — Cf. Karamsin's, Geschichte des Russischen Reiches. Riga 1820. 8. I. Band, S. 165. 355. Nota 411.) — II. Band, S. 21—22. Anmerkungen. S. 13. Nota 27.) — IV. Band, S. 272. Nota 87.)

„1264. *Cracovienses vicerunt JAZMIZITAS XVIII. Julii.*" Az az: „1264-*dik évben a' Krakkóiak meggyözték a' JAZMIZITÁKOT Junius* 14-*dikén.*" Más helyen beszéli a' Lengyel Történetíró: „1281. *Dux Lestko Cracoviensis Sendomiriensis et Syradiensis persecutus est YAZMIZITAS admonitus in somnio per Archangelum Michaelem, et comprehendit eos ultra Nareff, quibus superatis reduxit totam praedam, quam ipsi de Lublin abduxerant, in quo conflictu nullus hominum occisus est de ipsius exercitu, ubi et mirabile* (!) *accidit, quia canes, quos praedicti Gentiles adduxerant, viso Christianorum exercitu coeperunt gaudere, et exultare, per signum, quo simul cum Christianis in occisionem Gentilium conversi sunt, mordentes atrocissime. Eodem anno fuit maxima fames in terra Cracoviensi, per quam famem infinita millia hominum iverunt alii in Russiam, alii in Ungariam.*" Az az: „1281-*dik Évben Lestkó Krakkói, Sándomiri és Syrádiai Hertzeg, Mihál Archangyaltól álmában megintetvén, üldözte a' YAZMIZITÁKOT, és a' Nareffen túl öket elérte, kiket meggyözvén vissza nyerte mind azt a' prédát, mellyet ezek Lublinból magukkal elvittek. Ezen ütközetben seregéből egy ember sem életett meg, hol valami tsudálatos* (!) *dolog is történt, mivel a' Kutyák, mellyeket az emlitett Pogánok magukkal hoztak, látván a' keresztyén sereget, elkezdettek örvendeni, ugatni, ugrándozni, 's bizonyos jelre együtt a' Keresztyénekkel a' Pogán Nép öldöklésére viszsza fordultak igen dühösen harapdozván. Ugyan ezen évben nagy éhség volt a' Krakkói Földön, melly miatt számtalan ezer ember részént Russiába, részént Magyar Országba kiköltö-*

zött." *) Egyek voltak-e e' JAZMIZITÁKKAL azon JENTUESONES, más néven JENTUOSI, Lengyel Országi POGÁN Népek, kikről 1255-dikben és 1256-dikban a' Pápai Bullák emlekeznek? mi azt meghatározni nem bátorkodunk. **)

58. §.

Kojalowicz Albert Wiuk oda hajlott, hogy a' Podláchiai JATWJÁGIAKNAK nevük nem egyébb, mint a' SUBSILVANIA névnek Lengyel Fordittatása. Írja tudniillik: „*Illud tamen apud omnes extra controversiam: Universam hanc Sarmatiae Europaeae portionem, quae Prussiam, Samogitiam, Curoniam, Livoniam, Esthoniam, Litvaniam, JATVIEZIAM seu SUB-SILVANIAM, aliasque aliquas a Venedico mari remotiores terras complectitur, ab illis olim Populis habitatam fuisse, quibus communis ut sermo, ita et origo cum Litvanis. Gothos eos alii, Cimbros alii fuisse volunt, ex insulis Gethici Oceani egressos. At vero, quoniam numerosissimi hi Populi mutatis primis sedibus tota late Europa, sub diverso nomine saepius exundarunt; non est planum, quo nomine ab externis scriptoribus appellentur ii ipsi, qui nostratibus dicuntur Prussi, Litvani, Samogitae, Lotavi, JATVINGI, Poloucii, Piecinigi. Mihi inter tot ambages, ubi cardo rei solis conjecturis vertitur,*

*) Vincentius Kadlubko et Martinus Gallus Scriptores Historiae Polonae Vetustissimi cum duobus Anonymis. Gedani, 1749. fol. pag. 37. 41.

*) Lucae Wadding, Annales Minorum, seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum. Romae, 1732. fol. Tomo III, 387. Nro 16. — Tomo IV, 40. — A'nyi bizonyos, hogy a' JÁSZOK viseltek AESONES nevet is.

delectum instituenti non leve argumentum e Wolfgango Lazio fuerit, antiquitus eos Populos HERULOS nuncupatos." Az az: „*A' mindenki előtt túl vagyon kétségen: Hogy egész Európai Sármátiának azon részét, melly Prussiát, Samogitiát, Curóniát, Livóniát, Esthóniát, Litvániát, JATVIEZIÁT az az: SUB-SILVÁNIÁT, és némelly más a' Venedus Tengertől meszszebb fekvő Földeket foglalja magában, hajdan azon Népek lakták, kiknek mind nyelvük, mind eredetük egy volt a' Litvánusokkal. Nékik őket Góthusoknak, mások Cimbrusoknak tartják, és a' Gothus Tenger szigeteiből vezetik-ki. De mivel e' nagy számu Népek, elhagyván első lakhelyeiket, sok féle Nevek alatt egész Európát mintegy elboritották, nem könyü meghatározni, minő néven emlittetnek a' külföldi Iróktól azok, kiket a' mi Iróink Prussusoknak, Litvánusoknak, Samogitáknak, Lotavusoknak, JATVINGUSOKNAK, Palótzoknak, Pacinacitáknak neveznek. Nekem e'nyi zavar között, midőn itten minden csak találgatáson épülhet, nem tsekély okom vagyon a' választásban Lázius Wolfgang után e' Népeket HERULUSOKNAK nevezni.*" *) Thunmann János is állitotta: „*Die JATWAEGER haben ohnstreitig diesen Namen von der Lage ihres Landes neben den Lechen erhalten. Er ist eine Polnische Uebersetzung des verdorbenen einheimischen Namens POLLEXIANI, den ihnen Kadlubek giebt.*" Az az: „*A' JATWAEGOK nevüket bizonyosan Tartományuk Fek-*

*) Scriptores Rerum Polonicarum. Amstelodami, 1698. 4. Tomo III, pag. 5. Albertus Wiuk Kojalowicz S. J., In Historia Litvaniae. Libro I.

vésétől a' Lechek mellett nyerték. Ez tudniillik a' megromlott hazai POLLEXIÁNUS Névnek, mellyen őket Kadlubkó nevezi, Lengyel Fordittatása." *) Így megszünnék minden további Kérdés a' Podláchiai JAZYGESEKRŐL.

59. §.

De, ha e' fontos Nehézséget Kritikai Szabások szerént akarjuk megitélni, elfelednünk nem szabad mind azt, a' mit fölebb a' Lengyel Országi PÁRTUSOKRÓL, PHILISTAEUSOKRÓL, TURCUSOKRÓL, és a' MORINUS Nemzetnek LITHUÁNUS nevéről a' Kutfőkből mondottunk. Eszünkbe kell jutnia a'nak is, hogy az ILLURICUMI JÁSZOK a' Görög Népektől (a' 25. §. szerént) JÁTÁKNAK is hivattak; hogy a' Lengyel Krónika a' JAZMIZITA névben a' JÁSZ nevet elég híven előállitja; hogy végre több későbbi Irók, kiket alább elő számlálni fogunk, a' JATWJÁGIAKAT egyenesen JAZYGES és JAZVINGI, vagy JACZVINGI néven emlitik. Ez az utóbbik JACZVINGI név minden esetre már egy XIIIdik századi Pápai Bullán épül. Irja tudniillik Dlugoss János: „*Ne de commento argui possimus, Mandatum Apostolicum Gnesnensi Archiepiscopo super ea re factum, habes infrascriptum.* — — — „*Alexander Episcopus Servus Servorum Dei. Venerabili Fratri Archiepiscopo Gnesnensi Salutem et Apostolicam benedictionem. Ex parte dilecti Filii, nobilis viri Boleslai Cracoviensis et Sandomiriensis Ducis, Ecclesiae Romanae devoti, fuit nobis*

*) Johann Thunmann's, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Berlin, 1772. 8. S. 67. Cf. S. 60.

humiliter supplicatum, ut cum contra Paganos JACZVINGOS, qui terrae ipsius Ducis CONFINES existunt, per Te ac Suffraganeos tuos, praedicari mandaverimus verbum Crucis." Az az: „*Ne hogy költeménynyel vádoltathassunk, itt alul a' Gnesnai Érsekhez küldött Pápai Parantsolat Levelet olvashatod:* ——— — „*Sándor Püspök az Isten Szolgáinak Szolgájuk. Tiszteletes Ötsénknek, a' Gneznai Érseknek, egészséget és apostoli áldásunkat. Kedves Fiunk, Boleslaus Krakkói és Sandomiri Hertzeg, nemes és a' Római Egyház eránt engedelmes Férfiu, alázatosan megkéretett bennünket, hogy, mivel a' Pogán JACZVINGOK ellen, kik a' mondott Hertzeg tartományával határosak, általad és az alattad élő Püspökeid által Keresztes Háborut predikáltatni parantsoltunk.*" 's a' t. *) Sőt sokkal előbb Prágai Cosmás is írta a' Lengyel Országi JÁSZOKRÓL, midőn Szent Adalbert Ereklyéjének viszszavitetéséről beszél: „*O nimium felix metropolis Praga, olim sacro duce sublimata, nunc beato Praesule decorata, a' Domino Deo tibi collata excipis gaudia geminata, et per eas binas misericordiae olivas fama volas ultra Sauromatas atque JAZYGAS.*" Az az: „*Ó fölötte boldog Fő város Prága, hajdan szent Hertzeged által ditsőittettél, most boldog Püspököd által ékesittetel, az Ur Istentől kettősen nyert örömökben részesülsz, és az irgalmasságnak kétféle Olaj Ágai által hired túl repül a' Sármatákon és JAZYGESEKEN.*"

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1711. fol. Tomo I, 771. Libro VII. ad annum 1264.

*) Az tehát, hogy a' Podláchiai JATWJÁGIAKNAK nevük Lengyel nyelven SUB-SILVÁNIÁT jelent, üres vélemény, 's ha akármiképen e're tsavarták volna is a' Lengyelek a' JATWJÁGI nevet, úgy kellene a' dolgot tekénteni, mint szerentsétlen szómagyarázatot.

60. §.

A'nál hitelesebbek ezen Észrevételek, mennél bizonyosabb, hogy a' JACZWINGOK nem tsak a'-Lengyel Országi Podláchiában, hanem PRUSSIÁBAN is laktak. Myndoves Lithuániai Királynak némelly 1259-dik évi Óklevelében mondatik: „*Denowe tota, quam etiam quidam JECWESIN vocant.*" Az az: „*Egész Denowe tájot, mellyet nékik JECWESIN néven hivnak.*" **) E' tárgyról mondja a' Livóniai Krónika Sangerhauseni Annó Német Rend Mestere alatt: „*Am 7. August vermehrte also Myndow die vorige Schenkung, damit der Orden ihn und seine rechtmässigen Erben beym Reiche schützen möchte. Er vermachte über dis ganz Denow, so auch einige JECWESIN nennen, an denselben.*" Az az: „*Augustus 7-dikén Myndow megszaporitotta az előbbi ajándékot, hogy a' Rend őt magát és törvényes örököseit védelmezze. Ezen kivül oda ajándékozta egész De-*

*) Cosmae Pragensis Ecclesiae Decani, Chronicae Bohemorum Libri III. Hanoviae, 1607. fol. pag. 27. Libro I. — Cf. Scriptores Rerum Bohemicarum. Pragae, 1783. 8. Tomo I, 116. — E' kiadásban a' SARIGAS olvasás JAZYGAS helyett hibás, és semmit sem jelentő.

**) Johann Thunmann's, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Berlin, 1772. 8. S. 23. Találtatik ezen Óklevél Dregernél, Codex Diplomaticus Pomeraniae. Tomo I, pag. 411.

now tartományt, mellyet nékik JECWESIN néven hivnak." A' JECWESIN névre pedig megjegyzi Arndt Godfried, a' Livóniai Krónika kiadója: „*JECWESIN ist eine littauische Landschafft, deren Völker JACZWINGI heissen. Dlugoss verlegt sie in Preussen.*" Az az: „*JECWESIN Lithuániai Tartomány, melly nek Népe JACZVINGI nevet visel. Dlugoss őket Prussiába helyhezteti.*" *) Helyes lehet Arndtnak e' Jegyzete, mert Cromer is írja előbbi időről Miindácus, az az: Myndoves Lithuániai Királyról: „*Et JAZYGUM sive POLESSENSEM tractum donaturum se esse, Cruciferis promiserat.*" Az az: „*És megigérte a' Kereszteseknek, hogy a' JAZYGESEK, vagy is POLESSENSISEK tartományukat* (az Óklevél nem Podláchiáról szól) *nékik fogja ajándékozni.*" **) Ha való az, a' mit Thunmann állit, hogy ez a' Denowe Tartomány a' *Deine*, (másképen: *Deinowe*, *Daynowe* és *Denowe*) *Viz Melléke*, úgy ezen JACZWINGOK a' Burkus Országi KÖNIGSBERG Városhoz nem meszsze laktak. Hogy pedig e' Környéken valóban laktak JÁSZOK, a'ról bővebben szólani fogunk, ha a' WARAEGUSOKRÓL, mint JÁSZOKRÓL, fogunk értekezni. Ezen JÁSZOKAT érthette IV. Orbán Római Pápa, midőn 1264-dikben írta IV. Béla Magyar Fejedelemhez: „*Sane tristes audivimus, et referimus cum dolore, quod inter te ac eundem primogenitum materia dissensionis exorta, ipse contra Te CUMANORUM, tuque contra eum PAGANORUM de LIVONIA et aliorum infidelium Vicinorum*

*) Der Liefländischen Chronik Andrer Theil. Halle im Magdeburgischen, 1753. fol. S. 57—58.

**) Martini Cromeri, De Origine et Rebus gestis Polonorum, Basileae, 1555. fol. pag. 224.

auxilium intenditis invocare." Az az: „*Valóban szomoruan hallottuk, és fájdalommal említjük, hogy közötted és elsőszülötted között egyenetlenségek támadván, ő ellened a' KÚNOKAT, te pedig ellene a' LIVÓNIAI POGÁNOKAT és más hitetlen szomszédokat szándékoztok segedelemül kihivni*" *) Tudni kell itt azt is, hogy a' Szláv nyelvü Népek, mivel náluk a' JAZYK és JASYTSCHNIK szó részént régi, részént újabb Szláv Nyelven, GENTILIS és PAGANUS, az az: POGÁN jelentéssel bír, *szerentsétlen szómagyarázatból* Róma Nyelvére a' JAZYX nevet valóban PAGÁNUSNAK *hibáson* leforditották. **) Innend vagyon, hogy a' PAGANUS Név sok Pápai Levelekben a' más nem keresztyén és hitetlen Népekkel is *ellentételben* áll. Illyenkor a' PAGANUS tulajdon név alatt többnyire JÁSZOKAT kell érteni.

61. §.

E' Königsberg táji JACZVINGOK régen a'ra a' gondolatra vezettek bennünket, hogy Dusburgi Péternek, ki 1326-dik év felé élt, BARTHUS Népe is, helyesebben írva, PARTHUS Nép volt, és nem csak a' Podláchiai JÁSZOK, hanem a' Podláchiai JÁSZOK tö szomszédságukban lakó Prussiai BARTHUSOK is azok, kiket a' régi Kutfők (a' 49. §-ban) PÁRTUS Népnek neveznek. Egy helyen írja Dusburgi Péter: „*Undeci-*

*) Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici Baronii Continuati. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tomo XIV, pag. 111. ad annum 1264. Nro. 52. — Jo. Laurentii Moshemii, Historia Tartarorum Ecclesiastica. Helmstadii, 1741. 4. Append. pag. 69.

) Abkunft der Magyaren. Von G P***. Presburg, 1807. 8. S. VI.

ma (Pars Pruschiae) BARTHE et PLICA BARTHA, quae nunc MAJOR et MINOR BARTHA dicitur, in qua BARTHI, vel BARTHENSES habitabant." Az az: „*Pruszsziának tizenegyedik részét teszi BARTHE és PLICA BARTHA, melly most NAGY és KIS BARTHA nevet visel, és a' mellyben a' BARTHUSOK és BARTHENSISEK laktak.*" Más helyen: „*Idem Magister et Fratres contra Warmienses, Nattangos et BARTENSES arma paraverunt.*" Az az: „*Ez a' Mester és a' Barátok a' Warmiaiak, Nattangusok és BARTENSESEK ellen fegyvereket készitettek.*' A' harmadik helyen: „*Omnes potiores Warmiae, Nattangiae et BRARTHAE* (helyesebben: BARTHAE) *et alii ad bellum apti convenerunt.*" „Az az: „*Minden Warmiai, Nattangiai és BRARTHAI* (igazábban: BARTHAI) *Elökelök és más háborura alkalmas Férfiak öszvesereglettek.*" A' negyedik helyen: „*Processerunt idem Dux et Fratres cum exercitu suo ad Castrum PARTEGAL* (más helyen: PARTIGAL)" Az az: „*A' Vezér és a' Barátok seregükkel PARTEGAL másképen PARTIGAL várhoz mentek.*" Az ötödik helyen: „*In terra BARTHENSI tria Castra, BARTHENSTEIN, Wisenburg et Resel.*" Az az: „*A' BARTHAI földön három vár, úgy mint: BARTHENSTEIN, Wisenburg és Resel.*" A' hatodik helyen: „*Et tunc Pomesani, Warmienses, Nattangi, et BARTI reversi sunt ad fidem.*" Az az: „*És a'kor a' Pomesánusok, Warmiaiak, Nattangusok és BARTUSOK a' keresztyén hitre viszsza tértek.*" A' hetedik helyen: „*Castrum Wisenburg, quod a' Pruthenis WALLEWONA dicitur.*" Az az: „*Wisenburg vár, mellyet a' Pruthenusok WALLEWONA néven hivnak.*" A' nyoltzadik helyen:

„*Dyvanus tunc BARTHORUM Capitaneus.*" Az az: „*Dyván, ki a'kor a' BARTHUSOKNAK Kapitányuk volt.*" 's a' t. *) E' helyekből, és még több másokból, bizonyos, hogy e' BARTHUSOK *Nemzetet* tettek, 's ők is, mint a' mai JÁSZOK, KAPITÁNY alatt éltek. Nevük egy Német Író keze alatt a' B és P betük föltseréltetése által a' PARTHUS névből igen könyen BARTHUS névre eltseréltethetett. E' PARTHIA fekvését a' mai BARTEN és BARTENSTEIN (hajdan talán PÁRTUS és PÁRTUS-KŐ) helyek Pruszszia abroszán mindenkivel hamar föltaláltathatják.

62. §.

Kijelentett véleményünkben az is erősit bennünket, hogy épen e' Pruszsziai PARTHIÁRÓL is helyesen mondhatta (a' 48. §. szerént) Radlubkó Vintze: „*BARBIA*, (helyesebben: PARTHIA) *quae nunc SAXONIA appellatur.*" Az az: „*BARBIA (PARTHIA), melly ma SAXÓNIÁNAK hivatik.*" Irja tudniillik a' minduntalan Brandenburgi Krónikához utasitó Pulkava Tseh Krónikájában: „*Anno MC., sicut testatur Brandenburgensis Cronica, dum adhuc gens illa Slavonica et SAXONICA cultibus insisteret ydolorum, Ydo Marchio antiquae Marchiae cis Albeam cum aliis SAXONIBUS BARBARICIS, qui LIUTHICI dicebantur, Brandenburg invadentes, castrum ibidem potenter ceperunt.*" Az az: „1100-*dik évben, mint a'*

*) Petri de Dusburg Ordinis Teutonici Sacerdotis, Chronicon Prussiae. Edidit Christophorus Hartknoch. Jenae, 1679. 4. pag. 72. 103. 109. 110. 111. 168. 209. 210. 211. 215, Parte III, cap. 3. 18. 26. 27. 66. 111. 112.

Brandenburgi Krónika bizonyitja, midőn a' Szláv és SZÁSZ Nemzet még bálványozó volt, Ydó a' régi Őrségnek Őr Nagya az Albis vizén innen, más BARBARUS (Palótz?) SZÁSZOKKAL, kik LIUTHICUSOKNAK hivattak, Brandenburgot megtámadván, a' várt hatalmasan ott elfoglalták." Más helyen írja ugyan Pulkava: „*In illis diebus fuit quidam Henricus Rex, Przebislaus slavonice nominatus, urbis Brandenburgensis et terrarum adjacentium, sicut Brandenburgensis testatur Cronica, ex successione paterna obtinens Principatum. Hic, dum adhuc gens esset ibi permixta Slavonica et SAXONICA, deserviens ritibus Paganorum, et in urbe Brandenburgensi ydolum tribus capitibus inhonestum ab incolis coleretur, jam Christianus effectus.*" Az az: „*Ezen időben élt Henrik Király, ki Tót Nyelven Przebislausnak neveztetett, Brandenburg városnak és a' szomszéd Földeknek, mint a' Brandenburgi Krónika bizonyitja, atyja után örökös Fejedelmük. Ez, midőn a' Szláv és SZÁSZ Nemzet ottan még keverve lakott, és Pogán Rendtartásokat követett, 's Brandenburg városban a' lakosok háromfejü disztelen Bálványt imádtak, már keresztyén volt.*" *) Nem voltak-e a' Pulkavától említett BARBARUS és LIUTHICUS POGÁN SZÁSZOK valóban LITHUÁNIAI SZÁSZOK? azt mi tsak azért sem kérdezzük, mert más okokból tudjuk, hogy CURONIA, vagy Sa-

*) Gelasii Dobner, Monumenta Historica Bohemiae. Pragae, 1774. 4. Tomo III. pag. 140. 167. 168. — Cf. Godefridi Guilielmi Leibnitii, Scriptores Rerum Brunsvicensium. Hanoverae, 1707. fol. Tomo I, 28. De LITICIANIS seu LETIS Jordanis. — Tomo II, 122. etc.

xo Grammaticus szerént CURETIA, az az: CURLAND, mellyből Brandenburg környékére nyomulhattak, kétségen kivül SZÁSZ Országot jelent: Elég most tzélunkhoz képest nekünk azt tudnunk, hogy Prussiában és a' szomszédságban Kadlubkó Vintze éltekor SZÁSZOK laktak, következésképen jól írta Kadlubkó Vintze: „*PARTHIA, melly most SAXÓNIÁNAK hivatik.*" Ez ismét a'ra mutatna, hogy a' régi SZÁSZOK nem voltak NÉMETEK, a' mit már Venerabilis Beda is tudott ime soraiban: „*Quarum in Germania plurimas noverat esse nationes, a quibus Angli vel SAXONES, qui nunc Britanniam incolunt, genus et originem duxisse noscuntur; unde hactenus a vicina gente Britonum CORRUPTE Germani nuncupantur.*" Az az: „*Több illy Nemzeteket tudott Német Országban, kiktöl az Angolok és SZÁSZOK, Britanniának mai lakosai, eredtek, a' honnand a' szomszéd Británnusoktól mai napig HIBÁSON Germánusoknak neveztetnek.*" *) A' régi SZÁSZOK (mert a' maiakról itten nintsen szó), ha még ötvenszer eszünk tébolyodásával vádol is e' régi SZÁSZOK miatt Báró Hormayr bennünket, a' Kutfők szerént soha Német Nyelvü Néppé nem tétethetnek. Ezt a' különben szorgalmas, de sokat fontolatlanul író, és a' Kutfőkre nem mindenkor eléghíven ügyelő Tudós Férfiat, ki hozzánk a' nélkül, hogy mi előbb neki levelünkkel alkalmatlankodtunk volna, hízelkedve szokott irdogálni, és a' ki egykor maga kért bennünket tévedéseinek kijeleltetésükre, minekutána

*) Rerum Britannicarum Scriptores. Heidelbergae, 1587. fol. pag. 257. Beda Libro V, cap. 10. Eccl. Hist. Gentis Anglorum. — — Venerabilis Bedae, Opera. Coloniae Agrippinae, 1688. fol. Tomo III, col, 123 —124.

eszünk épségét a' Birodalom Fő Városában kétségbe hozta, magunk megerőltetése nélkül érdeme szerént könyen megletzkézhettük volna, ha helyheztetését szoros kötelességünk szerént tiszteletben nem tartottuk volna. Hatalom szovak által a' Tudomány országa gyarapodni nem szokott, sem az a' hiu vélemény, hogy a' Magyarok az ÁSIAI KALMUK HORDÁKTÓL eredtek, e' Tudós Férfiu kedvéért meg nem valósodhatik. —

63. §.

Hivatnak még, hogy a' különbféle nevezetekből semmit el ne hallgassunk, a' JACZWINGOK másképen JACZUCZANSZITAE néven is, melly szóban a' hátulsó rész aligha a' SCYTHA nevet nem foglalja magában. Boguphalus Posnániai Püspök beszéli: „*Cunradus igitur dominia nepotis ambiens, et eieccionem sibi fore pudorosam aestimans, JACZUCZANSZITAS, Scoveas, Pruthenos, Lithuanos, Szanmitas pretio conventas ad devastandas terras Sandomirienses nepotis sui frequenter educebat.*" Az az: „*Konrád azért unokájának uradalmaira vágyván, 's erőszakos kivetését magára nézve gyalázatosnak tartván, bérbe megfogadván a' JACZUCZANSZITÁKAT, Scoveákat, Pruthenusokat, Lithuánusokat, Szanmitákot, őket unokájának Sandomiri tartományai ellen gyakorta elvezette.*" Ellenben ugyan Boguphalus más helyen a' Podláchiai JACZWINGOKAT imígyen POLLEXIÁNUSOKNAK nevezi: „*Conradus namque Mazoviae dux supradictus, qui multas infestationes a' Pruthenis et a POLLEXIANIS in terra Culmensi sustinebat, ad Consilium Güntheri Episcopi, barbatis nigra cruce signatis Hospitalariis Sanctae Mariae Jerosolimitanae de do-*

mo Theutonica concessit terram Culmensem viginti annis, ut resisterent Pruthenis et POLLEXIANIS cum ipsis praeliando eius juvamine mediante. Infra quos annos cum Prutheni et aliae Gentes PAGANICAE terris Mazoviae ducis Conradi praedicti nimium fuissent infesti. etc." Az az: „*Konrád az említett Mazóviai Vezér, kinek Kulmi földeit a' Pruthenusok és POLLEXIÁNUSOK* (Podláchiaiak) *nagyon nyugtalanították, Günther Püspök tanátsából a' szakálos, fekete keresztes, Boldog Aszszony Jerusálemi Német Rendének e' Kulmi földét husz évre olly módon adta által, hogy azt vele együtt a' Pruthenusok és POLLEXIÁNUSOK ellen védelmezné. Ezen évek alatt, midőn a' Pruthenusok és más POGÁN Népek e' mondott Konrád Mazóviai Hertzegnek igen alkalmatlankodnának.*" *) Linde Lengyel Szókönyvében a' JACZWING Nép neve JAZYG, JACWIZ, JADZWING, JAZWING nevek alatt jő elő. **) Ha ezekhez a' fölebbi JATWJÁGI, JATWAEGI, JAZMIZITAE, YAZMIZITAE, JECWESIN 's a' t. változásokat hozzájuk adjuk, mondhatjuk: Menyi részént helyes írásbeli, részént egyébbféle különböző Írásmód! E' sokféle név mind egy Nemzet neve, a' mit ma nem tudni a'nyi volna, mint a' JÁSZ Nemzetet a' maga JÁSZ nevéből meg nem esmérni. Talán idővel a' tudósabb Lengyel Írók e' különbözéseknek a' régi Lengyel Nyelvből és Helyes Írásból okukat adhat-

*) Friderici Wilhelmi de Sommersberg, Silesiacarum Rerum Scriptores. Lipsiae, 1730. fol. Tomo II, pag. 58. 59. In Boguphali, Chronico Poloniae.

**) M. Samuela Bogumil a Linde, Slownik Jezyka Polskiego. w Warszawie, 1808. 4. Tomo I, Sectione II, pag. 871.

ják. Mi addig is, míg ez megtörténik, most már egyenesen magukból a' Lengyel Írókból tsak azt keressük, ha Sarnicius 1585—1587 között valóságot mondott-e a'ban, hogy a' Podláchiai JACZWINGOK Szláv Nyelvü Népek voltak? —

64. §.

Dlugoss, másképen Longinus János († 1480-dikban) 1264-dik évre így emlekezik a' JACZWINGOKRÓL: „*Boleslaus Pudicus Cracoviensis et Sandomiriensis Dux, contra JACZWINGOS BARBAROS, Ducatibus suis propter immediatam vicinitatem infestiores, et quod Principatus suos frequentius lacesserent, bellum acturus, expeditionem omnibus terris suis literis indixit. Et omnibus copiis apud Zawichost convenientibus, et ipse personaliter in bellum hujusmodi ire pergit. Est autem JACZWINGORUM NATIO versus aquilonarem plagam, Masoviae, Russiae et Lithuaniae terris conterminam sita, CUM PRUTHENICA ET LITHUANICA LINGVA HABENS MAGNA EX PARTE SIMILITUDINEM ET INTELLIGENTIAM, populos habens immanes et bellicosos, et tam laudis quam memoriae avidos, ut decem ex illis cum centum hostibus decertarent, ea sola spe illectos, quod post mortem et casum scirent Carminibus de fortibus factis se laudandos.*" Az az: „*Szemérmes Boleszláus Krakkói és Sandomiri Hertzeg a' PALÓTZ JACZWINGOK ellen, kik tartományaiba gyakrabban beütöttek és Hertzegségére nézve a' tő szomszédság miatt veszedelmesbek valának, hadat inditani akarván, Földe minden lakosainak levelei által háborút hirdetett. Zawichostnál öszvegyülvén minden seregèi, maga is személyesen ha-*

dakozni ment. Lakik pedig a' JACZVING NEMZET' északra Mazóvia, Russia és Lithuánia szomszédságában, 's NYELVE A' PRUTHENUS ÉS LITHUÁNUS NYELVVEL SOK RÉSZBEN HASONLATOS ÉS EGY ÉRTELMÜ. Népei fölötte erösek és hadkedvelök, 's el a'nyira szomjuhozzák a' ditséretett és emlegettetést, hogy közülök tiz viaskodik száz Ellenséggel is, tsupán azon reménynél fogva, hogy haláluk és elestük után tudnák magukat vitéz Tetteikről magasztaltatni.' *) Dlugoss elöadása szerént tehát a' JACZWING Nemzet nyelve sok részben közelitett a' régi Pruthenus és Lithuánus Nemzet nyelvéhez.

65. §.

Cromer Márton Lengyel Iró 1550-dik évben, következésképen Sarnicius Szaniszló előtt, irta a' JACZWING Nemzetről: „*JAZYGES vero, sive JASVINGI EJUSDEM CUM LITHUANIS LINGVAE, UT VOLUNT NONNULLI, eorundemque morum et religionum fuere, et ad austrum finitimas Poloniae Silvas incoluere. Quae regio a nostris POLESSE, sive PODLESSE, quasi SUBSILVANA vocatur: Alii PODLASSE, quasi LACHIS, hoc est POLONIS, finitimam dici volunt, cujus caput est DROHICINUM oppidum. Gens bellicosa admodum, contemptrixque mortis. Verum pugnandi cupiditate et pertinacia AD PAUCOS REDACTA, ac deinde DELETA est a nostris, quemadmodum inferius exponemus. Fuerunt etiam Dacis et Pannonibus finitimi JAZYGES METANASTAE. Nescio*

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1711. fol. Tomo I, col. 770. Libro VII.

an iidem cum his: et an illinc huc, an vero hinc illuc aliquando commigrarint." Az az: „*A' JAZYGESEK pedig, vagy is JASVINGUSOK, EGY NYELVÜEK, MINT NÉKIK ÁLLITJÁK, A' LITHUÁNUSOKKAL; egyek voltak szokásaik és vallásuk is, 's délre Lengyel Országgal határos Erdőségben laktak. E' tartományt a' mieink POLESSE, vagy PODLESSE, az az: ERDŐALNAK nevezik: Mások PODLASSE, az az: LECH, vagy is LENGYEL SZOMSZÉDSÁG nevével illetik, mellynek fő városa* (a' Búg Viz mellett) *DROHICIN. E' Nép igen hadkedvelő, 's megvetője a' halálnak. Azonban hadvágya és dühe miatt IGEN MEG FOGYASZTATOTT, 's későbben a' mieinktől, mint alább előadni fogjuk, KIIRTATOTT. Voltak Dácia és Pannónia szomszédságában is METANASTA JAZYGESEK. Nem tudom egyek voltak-e azok emezekkel: és azok onnand ide, vagy pedig innend oda költöztek-e ki valamikor.*" *) Más helyen ugyan Cromer beszéli: „*Constat certe, Prussiam ab aliis, quam nunc Populis olim habitatam esse, ... quorum extant adhue reliquiae quaedam in vicis atque pagis tractus Varmiensis et Sambiensis, LINGVA utentes LITUANICAE non absimili.*" Az az: „*Bizonyosan tudatik, hogy hajdan Prussiában más népek laktak, mint mostanában . . . . . ezeknek némelly maradékaik most is laknak a' Varmiai és Sambiai Kerü-*

*) Martini Cromeri, De Origine et Rebus gestis Polonorum. Basileae, 1555. fol. Libro VIII. pag. 212. Cf. Libro III, pag. 49. 62. Libro IV, pag. 71. 75. Libro VI, pag. 163. 168. Libro VIII, pag. 216. Libro IX, pag. 224. 234.

let faluiban, és a' LITUÁNUS NYELVHEZ KÖZELITŐ NYELVVEL ÉLNEK." A' harmadik helyen ezt is mondja Cromer: „*PRVSSIS iis, quos POLLESIANOS vocant.*" Az az: „*Azon PRUSSUSOK ellen, kiket POLESSIÁNUSOKNAK neveznek.*" *) Azt kell hát kitapogatnunk, *ha Szláv Nyelv volt-e a' régi Prussus és Lithuánus Nyelv?*

(Folytatása következik.)

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője
a' Magyar Nemzeti Museum mellett.

2.

Az Ó-Budai maradványok Római Héfördők (Laconicum, Caldarium) düledéki-e?

1. §. Ama világ' Asszonya, Róma, Pannoniába (Magyar ország Dunántulsó részeibe) is kiterjesztvén birodalmát; nagysága, míveltsége, 's fénye díszeit a' megszállított városokban, roppant épületekben, sánczos várakban, héfördőkben, viztartókban, csinált utakban, 's más mester müvekben bévitte egyetemben. Ezeknek maradványit földünk' kebele-eme gazdag kincstár-nagy részint fenntartá, 's időről időre, mintegy gazdálkodva, adja elő. Eddig nálunk Sabaria (Szombathely) Bregetio (Nagy Szőny), és Aquincum (Ó-Buda) városokban tüntette azokat ki legbövebben.

*) Martini Cromeri, De Origine et Rebus Gestis Polonorum. Basileae, 1555. fol. Libro I, pag. 9—10. Libro VI, pag. 61.

*) A' Római régiségekről tudósan legbővebben írtak Graevius és Gronovius; ezeknek kincstárához jeles pótolékokat adtak Polenus és Sallengre. A' Peutingertől neveztetett régi földabrosz táblán Aquinco Colonia, olly város' jegyével, hová a' Rómaiak lakosokat szállítottak, fordúl elő. Egy kőoszlopon Septimii Aqincum nevet is visel; 's innen hihető, hogy Septimius Császár küldött belé lakókat.

2. §. A' Magyar Királyi Fő Iskolának Nagy Szombatból Budára áttételének első gyümölcse lőn, hogy mindjárt reá következő esztendőben, 1778-ban annak tudós tagjai egy illy Római maradványra függeszték figyelmöket Ó-Budán. Azt egy helybéli lakos, mész-vermet akarván ásni, fedezte fel. N. T. és T. Schönvisner István, akkor királyi könyvtár-őrző, és régi pénzek 's maradványok' Tanítója azon Fő Iskola mellett, vonta azt visgálóra; régi Római héferdő (Laconicum és Caldarium) düledékinek tartá; 's állítását azon tudós szerzemény' könyvnyomtató mühelyében pompás kiadásban, és három részre metszett táblákon közre bocsátá illy czim alatt: De Ruderibus Laconici, Caldariique Romani, et nonnullis aliis monumentis in Solo Budensi repertis — Liber vnicus. Budae M.DCC.LXXVIII. in fol. min.

Azon N. T. T. Schönvisner István 1784-ben a' pénzek' és régiségek' esméretire Tanítóm volt. Utóbb Királyi Könyvtár előljáró, 's tiszteletbeli Apátur lett; végre pedig elöregülvén Kánonok Nagy Váradon, 's ott is mult ki esztendő mulva 1810-ben. 'Tudós munkáji által él, 's élni is fog a' háladatos onokáknál.

3. §. Felséges Mária Theresia Királynénk, eme minden tekéntetből Nagy Asszonyunk,

azt méltóztatott eránta kegyelmesen parancsolni: hogy e' jeles régi maradvány le ne rontassék; fedél alatt épen tartassék, olly czélból: hogy arról más honyi Tudósok is itéletet tehessenek; a' külföldiek pedig, kik Magyar országban utaznak, itt olly mit is láthassanak, a' mi külföldön is ritka és szokatlan. Sőt azt is rendelé kegyessége: a' felfedezett Római maradvány újságok által hirdettessék ki; rézre metszetve, illendő jegyzetekkel bémutattassék neki, 's más Császári Királyi Fő Iskolákkal is közöltessék; hogy ezeknek is módjok essék annak elitélésére (Schönvisner Praef.)

*) Sőt a' felfedezett Ó-Budai régiség asztalos munkával is kis formájában (modella) kifaragtatott. Megvan ez, annak némely cserép maradékival, azon Királyi Pesti Könyvtár' házában.

4. §. Az idő-ota szóllott-e valaki azon Ó-Budai maradványhoz a' hon — vagy külföldiek közül? nem tudom; az itt megfordult számos Angoloknak, Francziáknak, Németeknek, 's Olaszoknak megmutatták-e? Ezt se tudom. Engem, némelly régiség-szeretet szállván meg, avval biztatott N. Német J. Ó-Budai Fő Tiszt Úr, hogy mindeneket megmutat, valamik csak Ó-Budán látni valók. Ura is maradott volna szavának, ha le nem betegedett, 's ki nem mult volna. Igy levertt kivánságamat T. T. Gyurikovics György, és Czech János Tanácsbéli Uraknak azokat látni vágyása ujonnan úgy fellobbantotta, hogy tüstént napot, órát szabtunk meglátogatássokra. E' folyó esztendő Junius havának másodikán meg is visgáltuk.

*) Tapasztalásomat itt olly kéréssel terjesztem elő, hogy a' T. Olvasók a' F. T. Schönvisner Úr' munkájához ragasztott réztáblákat szemeikkel tartsák; mert azok szerént teszem tudósításamat.

5. §. A' mi a' jelentett maradványt illeti: ez Ó-Buda városának majd legszélesebb, középsö, Présház (Presshaus) nevü utszájában fekszik; négy szegletü falazat és födél alatt, melly az I. Táblán 1. képen f. D. g. h. betükkel van kijegyezve. Az ajtónál mintegy ölnyi mélységre lépni le annak felsö padlattyára, melly erös, kökeménységü Málterral (Malta Romana) bévan borítva. B. betünél, a' fal oldalánál szoros nyilás vágattatott ki a' padlat alá jutásra, melly a' réztáblán a' 2. képen a' d. betü mellett esik. Itt venni észre, hogy a' padlatot merö oszlopocskák tartyák; ezeknek sorok tizenhárom, formájik részinyire gömbölüek, részinyire négyszegletüek (a' 3. képen 1. és 2. szám alatt) a' gömbölüek kemény köböl, a' négyszegletüek téglából vannak; az elsök délröl és napnyugatról állanak; a' másadikak északra és keletre. A' derekok háram lábnyiak vagy valamivel magasabbak ott, hol a' föld lekanyul. Csak két lábnyira esnek egymástól; fö soraik hosszában és széltében valami kevéssel tágosabbak. A' padlat nem ér egészen a' falig; olly hézaga van, hogy fél lábnyi csönek helyet adhat; melly d. d. betükkel jegyeztetett. A' falnak, 's padlatnak alól, és az oszlopoknak szinök szürke szennyes, kérges, millyen szokott a' régi pinczéké lenni.

*) Illyennek lelte azt T. Mariosa Jakab is 51. esztendö elött: „Pauimentum hoc, quod ego obseruare potui in illa parte, per quam descensus patet, ad parietem vsque non pertingit; sed ab illa media ferme spithama distat; quam transuersi lateres in plura diuidunt foramina. Pauimentum inferius ex lateribus structum est, qui tenacissimo cuidam arenato adhaerent, confecto ex calce, arena alba, et testarum fragmentis. Superius quod columellis innititur, triplici constat ordine; arenatum eiusdem pror-

sus speciei medium est, inter duo quadratorum lapidum strata. — Dum recta pergerem, res mihi bene successit, ferme ad medium perueni, tum illum, qui facem praeferebat vlterius ad finem progredi iussi, sed nihil omnino mihi singulare in oculos incidit. Solam crustam illam, qua lapides obtecti sunt, manibus detraxi, et millenariam fuliginem detexi. Ad dextrum igitur latus, quod orientem respicit, deflexi ferme ad parietem vsque; videbantur ibi mihi (modo aliqua optica illusio non intercesserit propter viuidum facis lumen) intercolumnia minui; et columnae nimium ad se accedere. Angulus praeterea apparebat ex lateribus, et post angulum velut fornix, seu potius cauum aliquod. Eo ire volebam, vt proprius omnia scrutarer, sed non potui: intercolumnium enim nimis angustum prohibebat; sed hoc superauissem; frigus tamen et poedor mihi reditum suaserunt, et satis efficaciter." Schönvisner p. 38. 9.

6. §. Mivel F. T. Schönvisner Úr czéllyára nézve a' második réztáblán a' Római ferdöknek részeit előadta, szükség nékem is ahoz rövid világositást adnom. Az első kamara ott E l e o t h e s i u m: ebben a' ferdővel élök a' ferdés előtt vagy után, de többnyire után, olajjal vagy más szagos füszerszámokkal, mellyeket magokkal hozának, vagy ott vettenek, kenettették meg magokat; az izzadtság rólok vakaróval vakartatott, vagy spongyiával töröltetett le. A' vakaró képe e' név alatt: „Strigilis" láttatik. Evvel közösült az Apodyterium, vagy is a' levetkező és felöltöző kamara; ruhájikra tulajdon szolgájik vagy a' béres cselédek vigyáztak. De ezen kamara itt jegyezve nincsen. Második helyen áll a' F r i g i d a r i u m, vagy is hüttöző kamara (λουτρον) ebbe az izzasztóból mentek kö-

zönségesen; itt nagy réz, vagy fa-kádban, vagy kőváluban ülve hideg vizzel öntözteték vagy mosogatták magokat. Ettől megkell külömböztetni az uszó ferdöt, melly halastó formájáról piscina nevet viselt, 's külön helyen volt. E' hüttő kamarából nyilott a' füttő kemencze vagy kálha-szájához a' járás, melly Praefurnium Propnigneum nevet viselt, és itt mivel többnyire földszín alatt volt, kijegyezve nincsen. Harmadik helyen áll a' Tepidarium azaz: lágymelegitő kamara; a' füttő helynek szája felett épült, 's ennyire részt vett a' melegségben. Az izzaztó szobába való menetelre 's néha a' kenetésre is szolgált. Az itt Concamerata Sudatio nevet visel, tulajdon neve Laconicum, és ξηρον θολον száraz izzaztó. Ez alatt volt az égő kemencze vagy kálha, tulajdon névvel Hypocaustum, Hypocausis, fornax. Ebből a' láng felszolgált az izzaztó szobának padlattyáig; mellyen nagy lyuk hagyatott; falairól lánczokon paizs vagy kerek medencze forma függött; ez a' lángot a' szobába hatni nem engedte; tehát az a' medenczéből az egész padlat alatt elterült. A' medenczének fölebb huzása vagy alább bocsátása által mértékeltetett a' héség. Ezen izzaztóban köröskörül a' falban vak-ablakok voltak vájva; a' padlaton pedig lépcsők. Ezeken álltak vagy ültek az Izzadók. Ez a' szoba „Laconicum" nevet viselt: mivel a' Lacaedemonoktól vétetett a' Rómaiktól szokásba. Mellette más izzaztó kamara van, melly azon réz táblán „Balneum" nevet visel; közönségesen Caldarium, meleg ferdönek is neveztetett. Ez alatt is kivolt terjedve a' fütő kemencze, de nyilt szája nem volt. Benne középett nagy kerekded edény (Bassin) labrum, solium, alveus, név alatt, volt helyheztetve; mellyben hévizzel öntözteték, vagy mosogatták magokat az izzadók. 'S innét a' hüttő

szo-

szobába tértek vissza, mint volt mondva. A' legszélső boltozat mutattya, hogy bocsátatott a' víz a' hüttö szobából a' lágymelegitőbe, 's innét az izzasztóba, az ö tulajdon edényeikbe.

*) Világosításom tanuji: mindenek előtt M. Vitruvius Pollio, ki az építőmesterségről írván két ízben is értekezett e' tárgyról; először ugyan a' Ferdőkről közönségesen, másodszor azokról, mint a' Palaestra vagy Gymnasium' részeiről szóllván; mond 1), Primum eligendus (pro balneis) locus est quam calidissimus; id est auersus a Septemtrione et Aquilone. Ipsa autem caldaria, tepidariaque lumen habeant ab occidente hyberno — Caldaria muliebria, viriliaque coniuncta, et in eisdem regionibus sint collocata: sic enim efficietur vt in vasaria ex hypocausto communis sit vsus eorum vtrisque. Ahena supra Hypocaustum tria sunt componenda, vnum caldarium, alterum tepidarium tertium frigidarium; et ita collocanda, vti ex tepidario in caldarium, quantum aquae caldae exierit, influat. De frigidario in tepidarium ad eumdem modum." Lib. V. cap. X. És ismét. 2) In versura porticus frigida lauatio, quam Graeci λουτρὸν vocitant; ad sinistram ephaebei elaeothesium; proxime autem elaeothesium frigidarium, abeoque iter in propnigneum; in versura porticus, proxime autem introrsus, e regione frigidarii collocetur concamerata sudatio, longitudine duplex quam latitudine, quae habeat in versuris ex vna parte laconicum, — ex aduerso laconici caldam lauationem." Lib. V. C. XI. Ezeket Joubertus L. igy fejtegeti: Deligebatur pro balneis locus, qui praeter salubritatem, natura calidissimus esset, id est auersus a Septemtrione seu Aquilone. Ad calda-

ria et tepidaria, hoc est cellas, in quibus calidum et tepidum aërem esse oportebat, lumen quaerebatur ab occidente hiberno. — Thermarum pars, quae lavationi, et sudationi, necnon frictioni et inunctioni dicabatur, Galeni tempore (qui sub Antoninis Imperatoribus Medicinam Romae profitebatur) in quatuor casulas seu cellas, excepto Apodyterio erat distincta; vt ex libro X. Methodi (I. c. 10.) colligere possumus; Plinius tamen L. V. epist. 6. quinque meminit, nempe Apodyterii; apodyterium vero dicebatur conclaue ante balnei, aut hypocausti cellulam situm, in quo exuebantur" etc. Sallenger Supp. P. I. p. 377.

7. §. De itt fő dolog a' héferdö-szobáknak alkotmánya. Ez eránt Vitruvius épitő mester igy tanít: a' kemencze lyukba lejárás másfel lábnyi téglákkal rakassék ki, olly hajlós legyen, hogy a' szurok gombolyag, ha ki ugrik is belőle, ismét önnön magától belé gurduljon. A' kirakás felibe nyolcz hüvelknyi téglákból oszlopocskák csináltassanak, úgy elrendeltetve: hogy két lábnyi téglák reájok férjenek, mellyek a' padlatot tartsák. Az oszlopocskák két lábnyi magasok legyenek, és szörrel kevert agyagból készíttessenek. Ha pedig magokból az épület-falakból készíttetnek a' bolthajtozatok, hasznosabbak lesznek." Ezen kemenczéből nem csak a' medencze felett volt lyukon, hanem csövéken, vagy csatornákon is, mellyek vagy a' padlaton keresztül, vagy a' falakon által hatottak fel, ömlött bé a' héség. Az izzasztó és meleg ferdö a' lágy melegitő karama mellett állott; olly széles mint magas; 's egy harmad résznyire hosszabb mint széles; fél gömb (hemisphaerium) forma volt; a' pupján szolgált belé a' világosság.

*) Suspensurae Caldariorum ita sunt faciendae, vti primum sesquipedalibus tegulis solum sternatur, inclinatum ad hypocausim; vti pila, cum mittatur, non possit intro resistere, sed rursus redeat ad praefurnium. Supraque laterculis bessalibus pilae struantur, ita dispositae, vti bipedales tegulae possint supra esse collocatae. Altitudinem autem pilae habeant pedum duorum; eaeque struantur argilla cum capillo subacta; supraque collocentur tegulae bipedales, quae sustineant pauimentum. Concamerationes vero si ex structura factae fuerint, erunt vtiliores — Laconicum sudationesque coniungendae sunt tepidario, eaeque quam latae fuerint, tantam altitudinem habeant, ad incuruaturam hemisphaerii; mediumque lumen in haemisphaerio relinquatur. L. V. c. 10. „Concamerata sudatio sit longitudine dupplex quam latitudine. L. V. c. XI. „Habebat autem hypocaustum sub pauimento locum vacuum, in quo ignis succensus, calidis vaporibus, sudorem eliciebat; cui ex vno latere praefurnium, parua furnorum adstructura fuerat, in quo ignis inclusus partim hypocaustum calefaciebat partim aquas. Hoc vero praestabat per spiracula quaedam, veluti per fenestras; atque pro temporis ratione calor per tubulos et intra parietes fornaceos, in cubicula, sudatorium scilicet, vaporarium et balnei cellas subibat. — Erant vero parietes fornaci (auctore Plinio L. 34. cap. 14. L. II. 3.) ex terra et fornacum modo intra duas tabulas infarcti, lateribus crudis etc. Lau. Joubertus de Gym. Vet. Sallengre Supp. Tom. I. p. 347. „Quomodo id procuratum sit, e veterum thermarum monumentis deprehendimus. Sub laconici pauimento concamerati o erat, vbi succende-

batur ignis; quaquaversus vero in parietibus ad imam hemisphaerii curuaturam structiles, fictilesue canales erant, siue tubuli, per quos flammae vaporisque vis deferebatur; vbi autem curuaturam contigerat rotundo aereo operculo, quod clypeum apellat Vitruuius, impedita sub suspensione peruagabatur. Qui sudabant clypei sublatione depressioneque calori moderabantur. Laconicum cuiusmodi esse potuerit e reliquiis thermarum Antonini Caracallae potissimum intelleximus, figurasque Ichnographiae, concamerationum et pauimenti, atque interioris orthographiae apposuimus". G. Ph. Castillonii adnotationes ad Vitruuii Architecturam p. 206 —7.

8. §. Már egy illy Római hévferdõ' düledékinek állítá az Ó-Budai maradványt F. T. Schönvisner István; illy képzelettel léptem én is abba; körül nézegetvén mindent, nem akarék hinni szemeimnek; megzavarodtam. Haza térvén tüstént felütém a' F. T. Szerzõnek munkáját, réztábláit visgálgattam. Tiz nap mulva ismét kirándultam Ó-Budára; a' maradványt öszve czuztam máztam; 's kétségeim csak szaporodtak. Ezeket egy ideig elfojtám magamban, most, kevés idõt szakasztván ki dolgaimból, azokat eligazíttássok végett a' Tudós világ' elejbe terjesztem.

1) Maga vallya a' F. T. Tanító, hogy akkor még, midõn a' maradványt visgálóra vette, 192. kõ, és 105. tégla oszlopoczka menekedett meg az elhordatástól. Ezek két lábnyi szélesek voltak fenn, hol a' négyszegletü téglák öszve kötésit tartották; tehát ezen oszlopocskáknak tizen három sora legalább 600. lábnyi 's igy 100. ölnyi térséget foglalt volna el; melly egy fütõ kemenczének temérdek nagy. Hogy ezen ferdõnek levetkezõ, kenöd-

zö, hüttő kamaráji is kemencze-oszlopokon állattak volna; ezt képtelenség volna csak gondolni is; 's azt a' F. T. Tanító se merte állítani.

*) Pauimentum, quod columnis incumbit, efficiunt lapides excocti, formae quadratae, binos pedes longi latique, et ita iuncti, vt singulorum quatuor anguli solidi totidem Columnarum attingant copitula, vbi videlicet intercolumnii maior est densitas" p. 2. 3. „Saxeae ac rotundae initio CXCII. numerabantur; e quadratis autem iisque lateritiis CV." — p. 14. Basim earum XIII. altitudinis vero XV. series constituunt. p. 16.

2) Maga vallya azt is, hogy a' maradvány' padlattyának alól a' bolthajtása csekély; sőt egészen hibázik; melly alkotó része a' fütő kemenczének. Fellül lyukai, mellyeken feküdt volna a' rézmedencze, a' cserép csők, vagy csatornák a' szobába, vagy a' falak közzé béhatottak volna, nincsenek. Ezek pedig nem külömben alkotó részei a' Római ferdő-kemenczének.

*) Exiguum altitudinis discrimen obseruatur, cum et supernae testitudinis concauitas, et soli conuexitas admodum parua sit; multumque ad planum accedat. — Locus, quem binae Saxeae tabulae (Vid. Tab. I. fig. 1.) quadratae, ac erectae stipant, fornix, aut pauimentum superius nobis esse pertusum videtur; quod tamen accurate explorare nequiuimus; data ne opera, an casu, et pondere incumbentis terrae id factum; deciduam enim terram vidimus, quae nos a propiore accessu deterruit.

3) Maga ugyan azon Tudós Író a' héferdő szobákat fél gömb formájuaknak mutatá elő a' másadik réztáblán; ollyaknak irják le azokat Vit-

ruuius, és minden Tanu: (Hemisphaeria) ollyak is voltak szükségképpen, hogy kamarából kamarába, 's végre az öltöző szobába ismét vissza kerülhettek. Már pedig az Ó-Budai maradvány nem kerekded; maga a' F. T. T. Úr hoszú ivformának, sőt szegletesnek esméri. Illyen is ez ennen tapasztalásom szerént.

*) Series pilarum quadratarum, quae in meris lineis rectis Boream versus excurrunt ea lege, vt vtrinque ad latera numerus pilarum decrescat, quo fit, vt extremitas altera in arcum, vel potius in quatuor angulos desinat.

4) Példa nélkül való, hogy a' Rómaiak ott ís, hol a' hévizet maga a' természet böven szolgáltatta, vizet drága és költséges füttő kemenczékben melegíttették volna. 'S ha illy költséges ferdőt építtettek volna is, kérdés, lett volna-e kelete? minekutánna a' természetit olcsón, vagy ingyen is használhatták. Az Avernum' tájjékán volt hévizeitől elneveztetett város „Aquae calidae"; de itt a' vizet költséges kemenczékben nem melegítették, hanem a' természet' kész adományát használták. Ó-Buda pedig bővelkedett elannyira a' hévizekben, hogy azoktól vette „Aquincum", és Wuda, Woda, Buda' nevezetét. Most is van egész héviz-tava a' Puskapor-malomnál, forrásai vannak a' Duna partyain, sőt magában a' Dunában is.

*) In finibus Avernorum in vrbe, cui a calidis aquis est nomen, variis e locis erumpit magna vis aquae calidissimae. Praecipua scaturigo statim, quam in lacum siue labrum decidit, per specum in publicum subdiale lauacrum deriuatur. Alias privatae sibi domus, vt monti maxime vicinae sunt, aut diversoria comparant. Castillonius l. c.

Aqua riuuli alterius (in solo Veteri Budensi) tepida magis quam frigida, ideoque immunis a gelu; breui pro cursu fullonum primo, mox puluerís pirii tudes propellit. — Pari aquarum natura est fons tertius, remotior passibus circiter mille, in meridiem. Eo is loco, quo scaturit, circumstructa crepidine coercitus, minori tamen, quam priores lacu, aquam nitrosam tepentem, nitidam tamen, versus orientem, emittit; canali vbere adeo, vt post passus quatuordecim dupplicem molam frumentariam discretis interstitiis, instruat; indeque per depressiora, hic atque illic restagnans, quo propius ad Danubium accedit, eo magis repressus intumescit in modum lacunae vberioris." Belius Not. Hung. Tom. III. p. 181.

5) A' Pisai és Ó-Budai maradványok között nagy a' külömbség: a' Pisainak formája kerekded (hemisphaerium); bolthajtásos (concameratae structurae) 's megvoltak a' csövéji, mellyek a' héséget a' falak és váluk között az izzaztó szobába vezették. Az Ó-Budai pedig hosszú karéjos; bolthajtás nélkül való; se szája, se lyukai nincsenek, mellyeken a' hévség az izzaztó szobába folyt volna. Csak padlattyára és oszlopira névre hasonlít hozzá. De nem csak a' héferdőnek pallattya, hanem más épületnek is, állott oszlopocskákon. Sőt ama kevésből is a' mit tudunk a' Pisai héferdő' maradványáról, annak és az Ó-Budainak oszlopocskáji között is külömbség van: ezek nagyobbak azoknál 's a' t.

*) In Laconico Pisano, quoniam ante congesta terra et ruderibus erat oppletum, praeter hemisphaerium superius nulla pars conspiciebatur. — Jam omnes ipsius partes visuntur, et pauimentum etiam ipsum et pilae,

quae pauimentum sustinent, et testudines, quae sub pauimento sunt, et aluei quidam, qui inter parietem sunt et pluteum, et concameratae quaedam structurae. Eius vero acdificandi ratio haec fuit, vt rotundum esset, seu potius octogonum. — Visuntur Pisis in Laconico etiam minora quaedam, et crebra lumina circa haemisphaerii lumen rotundum." etc. Tr. Robortelli epistola ad Lotinum Volater. anno 1554. Thesauri Antiqu. Graeuii Tom. XII. p. 380. „Altitudo pilarum (Pisanarum) erat duorum pedum: nam testudinum concamerationem ampliorem esse non oportebat, vt facilius calefieri posset sudatio. Nostras sestertiumfere pedem altas aduertimus, non additis basibus et capitulis" Schönuisner P. 48.

9. §. Mivel tehát az Ó-Budai maradvány a' régi Római Hévferdőkkel se nagyságára, se alkotására, se formájára, se fennlévő részeire, se helyheztetésére nézve megnem egygyez; úgy látszik, nem ok nélkül kétlem, hogy az egy Római Héferdőnek (Laconicum, Caldariumque) düledéke légyen. — Tudom én, nem elég valakinek állitását, kivált ha az már az idővel megerősült, kétségbe hozni; hanem szükség hitelesebb megfejtését is adni helyébe. Tartozom azért én is erre: ha az Ó-Budai maradvány héferdő' döledéke nem volt, mi volt tehát? felelni. Erre: mi lehetett? igyekszem tehát rövid felelelet adni.

*) Ha e' fejtegetésében megcsalatkozott is F. T. Schönvisner Úr, nem csuda: mert az illy héfördő maradványok, hazánkban kivált, ritkák; 's akkor még a' királyi Fő Iskola könyvtára elég segéd eszközökkel nem birt; a' legjelesebb könyveit, az eltöröltetett Paulinusok utánn kap-

ta, melly 1786-ban történt. Ezekkel mentegette is magát a' Tudós Iró elöljáró beszédében.

10. §. A' Római Nemzet szint olly nagy, sőt még nagyobb gonddal viseltetett a' vizi szerzeményekre mint a' ferdők eránt; ott is, hol a' ferdőnek semmi nyoma, ki tünnek az ő vizi művei. Ezekben tündökeltette Ő nagyságát, bővelkedését, 's mesteri tudományát szinte csudáltatásig.

*) „Mihi sane tria magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperii : Aquae ductus, viae stratae, et hae cloacae. Reputanti non solum vtilitatem — verum etiam impensarum magnitudinem ; quam vel hinc licet coniicere : — quod neglectas aliquando — censores mille talentis purgandas locauerint" Dio. Halycarnassaeus. L. 3. „Quae tantum visentibus conferunt stuporem, vt aliarum ciuitatum possint miracula superare. Videas ibi fluuios, quasi montibus concauis clausos per ingentia stagna decurrere. Videas structis nauibus per aquas rapidas cum minima sollicitudine nauigari. Hinc Roma! singularis quanta in te sit, potest colligi, magnitudo: quae enim vrbs audeat, tuis culminibus contendere, quando nec ima tua possint similitudinem reperire." Cassiodorus L. III. epist. 3.

11 §. A' Római vizi művekben legjelesebbek voltak 1 a' vizvezetékek (Aquae ductus) Tiz tizenöt mértföldekről is hegyen, völgyön 's vizen keresztül a' friss forrás vizeket lakhelyeikbe vezették patakokban, csatornákon, vagy külömbféle csövéken. 2) A' viztartók (Cisternae. castella) Helyben a' vizeket pinczékben fogták fel, falak között és födél alatt tartották. 3) A' vizosztályok (fontes salientes, lacus, piscinae). A' viz-

tartóból minden forma kutakra, tavakra, viztartókra, ferdőkre kibocsáttatott, vagy bizonyos árron mindenkinek kiszolgáltatott a' viz. Illyek voltak városokként többek is, legszámasabbak, legnagyobbak Rómában.

*) A' Római viz-vezetékekről leghelyesebben írtak Sextus Julius Frontinus de Aquae ductibus Romae. L. II. Raph. Fabretti de Aquis et Aquaeductibus Romae. Dissert. III. Julius Minutolus de Vrbis Romae Topographia. Ald. Manutius de aquis olim in Vrbem Romam influentibus. Titus Popma de operis seruorum. Jos. Pet. Bellorius Fragmenta Vestigii Veteris Romae e lapidibus Farnesianis nunc primum in lucem edita. 's a' t. Eggyütt vannak a' Római Régiségek' Gyüjteményében.

12. §. Engemet csak a' Római viztartó illett. Ennek alkotásáról Épitő Mester Vitruvius rövideden szóllott: „A' viznek, minekutánna a' város' keritésébe érkezett; épitessék kastél, és a' kastéllal egyesüllyön a' viztartó, melly három pinczékre légyen osztva; csapok legyenek rajtok, hogy ha a' két szélsöben meggyült mérték felett a' viz, a' középsőbe eresztessék, hogy ezen áteregetés által a' víz tisztúljon is." Ama Római régiség visgálok, kik illy viztartókat többeket láttak, alkotássokat igy irják le: Feneke oszlopocskákon állott; alól két, vagy másfél lábnyi téglákkal volt teritve 's igen tartós kő keménységü szerrel borítva. Hellyel hellyel szelelő lyukai vagy kemények̀éji vóltak, mint a' bor-pinczéknek szoktak lenni. Többnyire hajlék alatt, melly Castellum nevet viselt, állottak, de néha a' szabad ég alatt is. Formájok nagyságokhoz és helyheztetésökhez képest külömböző volt. Mint feküdtek oszlopokon, vagy inkább oszlopsorokon, többféle le-

rajzolti képeikből, Bellorius' Maradványiban láthatni a' XVII-diki Táblán ezen irás alatt cisterna.

*) „Ductus autem aquae fiunt generibus tribus: riuis, per canales structiles, aut fistulis plumbeis seu tubulis fictilibus. — Cumque venerit ad moenia, efficiatur castellum, et castello coniunctum ad recipiendam aquam tripplex immissarium; collocenturque in castello tres fistulae, aequaliter diuisae inter receptacula coniuncta, vti cum abundauerit, ab extremis in medium receptaculum redundet. Ita in medio ponentur fistulae in omnes lacus et salientes. Ex altero in balneas, vt vectigal quotannis populo praestent; ex tertio in domos priuatas, ne desit in publico. — Ea autem loca, si dupplicia et triplicia facta fuerint, vti percolationibus aquae transmutari possint, multo salubriorem vsum eius efficient." Vitruvius L. VIII. Cap. VII. „Castellum receptaculum est, quod aquam publicam suscipit, auctore Vlpiniano Pandect. Lib. XLIII. de aqua quot. aestiua. Scribit Sextus Pompeius diuidicula fuisse, quae nunc sunt castella, ex quibus a riuo communi aquam quisque in suum fundum ducit. Extant etiam in hunc diem Romae castella in aquae ductibus, quamvis semidiruta. Quorum quinque quidem vidimus. — Malta inducebantur tenacissima, et vt vtar Plinii verbis duriciam lapidis antecedente. Et fiebat calce in vino restincta et tusa cum adipe suillo et succo fici, aut cum eodem adipe et pice." Castillionius ibidem p. 343—4. „Cella, quae asseruabat aquam, quod sit cis, id est, infra terram, dicebatur Cisterna. Erat concameratio testudinata, pilis innixa, et tenaci crusta illita; apud Italos appellatur Conserua a acqua.

Huiusmodi plures Romae fuerunt; et in Perettinis vineis vnam non ignobilem vidi. Adnoto Priscis placuisse etiam cisternas non sub terra, sed in plano habere, puto, vt aquae magis ventilatae purgarentur. Erat aliud Cisternae genus suscipiendis imbribus accommodatum; vnde Horatius (Epist. lib. I. ep. 16.) ait: Collectos ne bibant imbres, puteosque perennes." Jul. Minutolus Diss. IV. de Domibus, p. 85.

13. §. Illyeknek tapasztaltatnak a' Római viztartók is, mellyek mi üdönkben találtattak fel. Így több viztartókat talált fel nem régiben Konstanczinápolban a' Török házok alatt Walsch Robert, ki a' Nagy Britanniai követség mellett szolgált 1821—26. esztendeig. Egyikbe, mellyről szomszédja se tudott semmit, lajtorján leszállván, ugy találta: hogy padlattya 336. kőoszlopocskákan állott; a' másiké pedig 672. oszlopocskákan E' két viztartó két hónapig is az egész várost eltarthatta volna vizzel; 's nyilván arra való is volt, hogy ha a' szorongató ellenség a' vizvezetékeit elrontotta volna, a' Város viz' dolgában szükséget ne szenvedjen.

*) Lásd: Narrative of a journey form Constantinople to England by the Rev. R. Walsh. 2. Edition 1829. London Werstley et David. Én e' könyvel nem élhettem; tudósitásomat vettem: Göttingische gelehrte Anzeigen. Nro 86, S. 851.

14 §. Az én véleményem szerént az Ó-Budai maradvány egy illy viztartó' düledéke (Castelli, Cisternaequae Romanae rudera) Fennt a' padlat a' viztartónak feneke; azt alól, hová a' járás felszaggattatott, oszloposkák tartyák; az oldal-falak a' vizi hajlék (Castellum) fenn maradott részei; a'

falak és a' fenék köztt lévő hézagban voltak a' szelelők (Spiracula) cserépből, mellynek darabjai nem külömben megvannak. A' fenéknek mintegy közepén az I. Réz táblán, első képen A. betü alatt, úgy látszik nékem, hogy réz vagy vas födél alatt nyilás volt, mellyen kibocsáttatott a' viz és az oszlopocskák között a' Dunába folyt. Mert az Ó-Budaik' szava szerént egész Dunáig tartottak; 's valóban affelé legtovább is terjednek. A' viztartó idővel megromolván földdel bétöltetett — Tudósabb, 's szemesebb volt F. T. Schönvisner Ur, hogy sem ezt eszébe nem juttatta volna; megesméré, hogy Római Viztartó is lehetett, de némelly nehézségire nézve inkább héferdő-dülékeknek (Rudera Laconici, Caldariique Romani) vallotta. Szükség tehát kétségeit is fontolóra vennem.

*) Incidit, multa fuisse ab Romanis aedificata Castella ob aquas praecise deducendas, quae itidem pilis compluribus fulciebantur. Et vero Coloniam illam, quaecunque demum hanc plagam olim insederint, suos Aquae ductus habuisse, non in vno loco, apparet, quin' et Marsigliana (in opere Dan. Tom. II. p. 3) ac Beliana Notitia Hung. Tom. III. p. 181) Budae Veteris descriptione id prorsus manifestum est. Sed nondum fistularum vel siphonum, quae in huiusce modi castellis esse solebant, quidquam sic repertum; ipse locus praeterea siccus est. Et nixum pilis lithostroton perspicue indicat: aedificium his pilis superstructum aliis omnino usibus destinatum fuisse; ut taceam de aliis monimenti huius partibus, quarum iam supra memini, quae nec aquagiis, neque castellis aquae ductuum vlla ratione conueniebant; vtut occultos aquarum meatus ad superiorem huius

aedifici partem aliquam, quae adhuc humo tegitur, esse potuisse non diffiteor, imo fuisse suspicor, cuius rationem suo loco dabo; verum intra columnas aquarum fuisse fluxum ut credam; ignis vestigia, fuligo, cineres etc. non sinunt. Pag. 20—21.

15 §. Első nehézsége: a' csővéknek és vizlopóknak az Ó-Budai maradványban nem léte. Ez csak nem annyi, mint ha valaki azért tagadná, hogy Római héferdő volt: mert benne meg nincs a' szénvonó, favella; nem látni, hol hordák le, 's hol tarták a' fát a' fütő kemenczéhez. A' maradvány köröskörül földdel be van öntve; honnét vezették belé a' vizet bizonyost nem mondhatni. Hogy volt Ó-Budának vizvezetéke, mind Tudós Marsilius, mind Bél Máttyás bizonyíták; 's önnön maga is a' F. T. Apátur Ur gyanitotta.

„Buda Vetus duobus fortalitiis, quae cum longo quodam aquae ductu ibidem reperiuntur, celebris. Alterum id quoque minus, et septemtrionale paludi (aquae calidae) adiacet; et est figurae quadratae, et ex glarea coctisque lapidibus terra obrutis exstructum. Alterum maius eiusdem cum priori materiei est. Praeterea autem in eius circuitu varia murorum rudera inueniuntur; et ab illo latere, quod Danubium respicit, ad eumdem usque fossa protenditur. Aquae ductus vero a radice montium per paludem transiens non procul a praedicta fossa terminatur; suntque merae columnae ex lateribus exstructae." Marsilius l. c. „Gemino, quod et Marsiglius expressit ordine tumuli, intermissa ingenti fossa producuntur, urbemque, quasi perpetuo quodam vallo, vel diuisisse vel praemuniuisse videntur. Credo hos tumulos esse, qui columnis, iusta intercrepedine

discretis, aquae ductus, ex mente Marsiglii sustinebant.—Plane nobis persuademur collectum in canalem fontem ad Coloniam prolectum esse, vt illic saliret perpetuo silano. (Postquam duorum riuulorum cursum monstrauit, prosequitur.) His ergo riuis, Marsiglianos aquae ductus constitisse arbitramur: Collectos olim, et pro aquilegum arbitratu huc illucve perfusos." Belius l. c.

Második nehézsége: Hogy a' hely száraz; de különben se lehet: a' vizvezetéke elromlott, viztartója földdel bételett. Ez a' viszontagság érte a' vizmüveket magában Roma Városában is. A' pompás, költséges vizvezetékiből és viztartójiból csak egyetlen egy maradott épségben, mellyet a' Szüzviztől (Aqua Virgo) neveztek el.

*) Quod autem ad aquarum ductus pertinet: causa quamobrem plerisque in locis dilapsi corruerint, est: Substructiones illae multis erant per se se incommodis et periculis obnoxiae, quando aut vetustate, aut vi tempestatum aut gelicidiis aut caloribus expositae dilabuntur, aut succrescentibus arborum radicibus laxantur. Interdum etiam, qui praedia aquae ductibus propinqua incolunt, et lateres et saxa ex eis ad aedes ruri exaedificandas, vel ad aquam suffurandam eximunt; ex quo fit, ut, proxima quae sunt, commoveantur, et ruinam struant." Pet. Ang. Bargaczi de Aedificiorum Vrbis Romae euersoribus epistola.

Harmadik, 's legnyomasabb nehézsége: a' viztartók padlattya oszlopokon nem állott, az Ó-Budai pedig azokon áll: azért ez más végre való volt. Az oszlopok köztt viz-folyás nem lehetett, az itt találtató tüznek nyomai, a' hamu, füstkéreg el-

lenzik. — Sőt inkább: a' Római viztartók' padlattya oszlopocskákon épült közönségesen; a' F. T. Apátur azoknak képeit, mellyeket Bellorius előadott, és Minutolus leirt, nem látá bizonnyal másképp nem tagadta volna. Ellenben közönségesen a' héfördők nem oszlopocskákra, hanem bolthajtásokra (Substructiones concameratae) építtettek. Az oszlopocskák között a' tüznek semmi nyoma; a' mi a' F. T. Apáturnak füstkéregnek látszott és hamunak; az csak olly szeny, és poshadt homok, millyen a' régi pinczékben és kutakban szokott lenni. A' cserépcső-darabok se füstösek. Tapasztaltt dolog. Hogy az oszlopocska sorok vizvezetésre szolgáltak volna, ezt én is tagadom. A' viztartó padlattyának erősségi voltak. Közöttök ugyan a' kifolyt viz a' Dunába mehetett; de ember tüzellővel semmiképp se járhatott.

*) Ezekkel nem hizelkedem én avval magamnak, hogy a' kérdésnek végét szakasztottam, ez nem is volt czélom; csak Tudósaink' figyelmét kivántam az Ó-Budai maradványra vonni, 's kivált azokat, kik a' Régiségek eránt hivataloskodnak, szóra fakasztani. Irtam magyarúl, hogy a' szó köztünk maradjon: mert örökös szégyen volna, ha honyi Tudósaink magok is, egyetlen egy Római maradványunk mi volt légyen? nem tudnának végére járni.

Y.

3.

A' Föld rengésről.

Az a' rémítő Földrengés, melly ezen esztendő' Mártziusának 21-dik napján kezdődött, és több napokig tartott Spanyol országnak Valenczia, és Murczia nevezetü közép Tenger' partján feküvő Tartományaiban, és a' melly több tájakat, vagy össze rontott, vagy elsüllyesztett, 's mellynek rettenetessége a' Nemzeti Újság' jegyzése szerént 40,000-nél több embereket megölt, vagy a' föld' mélyébe temetett, engemet nagyon megilletvén 's felborzasztván, emlékezetembe hozta azokat az iszonyító földrengéseket, mellyek e' mi Vértes alljai vidékünket rettentő módon megrázták (ámbár örök hálá a' természet' Urának! tudtomra, ember veszedelem nélkül) nem csak; hanem arra is indított; hogy erről á' borzasztó tüneményről, némelly segéd kútfők után értekezzem.

Szomorú és irtóztató természeti tünemény a' földindúlás, és méltó; hogy annak okait keresgéljék a' természet-vizsgálók, és tőle, mint rémitő 's el nem távoztatható dologtól mindenek megrémüljenek, 's kiáltsák Senecával, Quaest. Natur. Lib. 6. Cap. 1. ki lehetne bátorságban mikor a' föld, 's ennek kemény részei megrázkódnak? hol keressünk rejtek helyet 's segitséget, ha a' fold veszedelemmel fenyeget? ha az, a' melly minket tart, a' mellyen városok, épületek állanak, tántorog? kinek; 's hol van oltalmazó erős bástyája ellene? az ellenséget az erős kőfalak viszsza tartóztatják, a' magos várak az ostromló sereget késleltetik az odavaló férkezéstől. A' szélveszektől oltalmaznak a' kikötő helyek. A' záporok ellen béfednek az épületek. A' gyúladás alól

elszaladnak az emberek. A' menydörgések 's menykövek ellen oltalom helyek a' földalatti házak, és mély barlangok, mert az égi-tüz nem fúrja magát mélyen a' földbe. Ha valahol Pestis van, ellehet elöle másuvá futni. A' menykövek az embereket ki nem fogyasztják. A' Pestis a' városokat megritkítja, de egészen ki nem üríti: de a' föld rengés széllyel terjedő, eltávoztathatatlan közönséges ártalom 's a' t.

Plátó, Aristoteles, Metrodórus, 's más régi Philosophusok megjegyzették; hogy az egész föld egyszerre nem mozdúl meg, hanem csak annak bizonyos részei, (noha Alstedius in Thesauro Chronologiae pag. 299. azt mondja; hogy 307-dik esztendőben Urunk' születése után, majd az egész föld — pag. 307. pedig azt; hogy 1289-ben az egész föld rengett (és Seneca is méltán vissza veti Thalesnek azon vélekedését, melly szerént azt állítja; hogy a' föld a' vizeken úszván, ingadozik 's ez a' földrengés, így szóllván Seneca: Ha a' földet víz tartaná, néha egészen mozogna, rázkódnék, és nem is azon csudálkoznának; hogy mozog; hanem azon, hogy megállhat. Akkor egészen rázkódnék, nem csak rész szerént, mint a' hajónak soha se hányattatik csak fele a' haboktól.

Megjegyeztetett az; hogy külömböznek a' földrengések a' külömböző időkre 's helyekre nézve; mert néha, és néhol a' földnek valamelly részét a' rajta lévő városokkal 's épületekkel megreszketteti, 's mintegy földerányosan lóbbálja, néha függölékesen nyomattatván felfelé magosra emelödik, majd hajladozik mint a' hajó, és sokszor megesik; hogy a' legerősebb épületeket, városokat felforgatja, majd a' föld' belső részei erőszakkal szét rontatván, vagy magosra felhajigálja, vagy gyomrába bényeli Mercken in obser-

vationibus suis in S. S. passionem Domini nostri Jesu Christi pag. 877. Ammianus után a' mozgásnak 4 nemeit hozza fel: első Palmatias, melly a' nagy terheket felfelé hányja, második: Chismatias, melly a' hegyek' 's városok' görbeségét egyenesíti, harmadik: Chasmatias, melly örvénybe nyeli a' földnek részeit, negyedik: Müketias, melly a' földnek belsejét néminémü bőgéssel megrázkódtatja. Walch pedig in Philos Lexicons pag. 1058. ugyan Ammiánus után nevezi illy renddel: első Climatias, midőn a' föld ide oda mozog, második: Brasmatias midőn a' föld felfelé hányattatik, harmadik: Chasmatias, mindőn valamelly darab táj lesüllyed, negyedik: Mykematias midőn a' föld rengés valamelly morgással, ropogással történik. Mellyik citál igazábban, meg nem ítélhetem, mivel Ammiánussal nem birok.

A' földindúlást közönségesen a' Mináva l szokták öszve hasonlítani. Mert valamint a' Minának üreg, vagy földalatti lyuk szükséges, a' honnan osztán a' puskapor felgyújtatván, hirtelenséggel vastag gőzt formál, melly egy olly szoros és lefojtott helyen, elég helyet nem találván magának hihetetlen erővel ki ront, és sokszor a' felette lévő legnehezebb testeket is helyekből kimozditja 's a' magosságba felhányja. Illyen hihetőképen a' föld rengés is, midőn a' föld alatt bizonyos barlangokban vagy menetelekben ha sok gyúlható gőzök össze gyűltek, 's meggyúladtak, hasonló erővel hirtelen kirohannak, 's illyen ropogást 's széthányást okoznak.

Haljuk erről először is Richtert! ki, in seiner Naturlehre pag. 77. 78. 146—149. így beszél! Ha a' kénköves gőzök a' föld gyomrában lévő barlangokban vassal bővös kövekre jutnak, 's mind a' két nemek a' nedvesség által for-

rásba jönnek, meggyúladnak, kifeszülnek, nyomják a' földet magok felett, és ha semmi szabados kimenetelt nem találunk, megrázzák a' földet, vagy megszaggatják, ez neveztetik Földindulásnak. Erre illyen próbát lehet tenni: végyen az ember elegendő mértékben megtört büdös, vagy kénkövet, vas port, 's vízzel csináljon belőle tésztát, ássa el ezt a' keveréket a' földbe, fojtsa le keményen, így a' föld, minekutánna a' forrás elkövetkezik, attól felnyomatik, végre felszakadoz, és a' felgyúladt gözök, mint valamelly világos láng, hasadásain kicsapnak. Ugyan ezt mutatják különösen az Angliai kő-szén barlangok, hol az égető világtól a' göz felgyúladván nagy ropogással kirohan; mert a' felmelegedett levegőnek az az ereje van; hogy dörgéssel kitörjön, és a' mit útjában talál, eltépje, széllyel hányja, 's szórja.

Ha a' büdös kénköves gözök a' föld alatti barlangokban meggyúladnak, de találnak szabad kimenetelt, mellyen kitakarodhatnak, tehát azon nyílásokon a' nagy erejü lángok a' legnagyobb sebességgel kirohannak, 's valami csak ellent áll, magokkal kiragadják. A' tüz-okádó hegyeknek hát azon egy okok van a' föld-rengéssel. Ha sok gözök össze gyülnek, és azután villám módjára felgyúladnak, ki csap a' láng a' nyíláson, vagy csinál újabb kéményeket, ha elég ellentállásra nem talál. Így támadnak a' vizek is, mellyek a' földből melegen patakzanak ki, 's meleg ferdöknek neveztetnek, ha t. i. a' vas részes víz a' büdös kénköves meneteleken által foly. Nincs kétség; hogy ezek is az ő melegségeket nyerik a' földalatti tüztől; mert hogy van a' földben tüz, a' felől kételkedni nem lehet 50 mértföldnyi mélységre vasat olvasztó hévségnek, és a' föld gyomrában tüz tengernek szükség lenni. Tudományos Gyüjte-

mény' 1817. 3-dik kötet 155-dik lapja szerént. Hogy a' föld belsejében szüntelen való tüz van, a' többek közt bizonyítja a' tüznek a' tengerekben való kiütése is, mellyekből kösziklák, és szigetek füsttel és lánggal emelkednek fel. A' föld rengés nem csak megrázza a' földet; hanem néha úgy is megnyitja, hogy a' láng kirohanván, a' föld minden rajta lévővel elsüllyed. Az efféle példák tudva vannak Olasz, Sicilia, 's Portugalliában Lisbonából. Plinius Natur. Hist. XI. 84. azt írja; hogy Augusztus' Császár idejében Lybiában 100. városok, Tibérius' idejében Ásiában 12 városok süllyedtek el. A' földindulások erednek a' földalatti megmérhetetlen Barlangokban, mellyek oda alatt igen regulátlanul és igen mélyen vagynak, úgy hogy a' földalatti tüz által meggyúlasztott gőzök, mivel hihető igen mélyen elvagynak rejtve, a' felső levegőnek ugyan ártalmasok nem lehetnek; hanem a' földnek megrendülése gyakran sok hasznot hajthat, kivált a' bányákban, mivel a' földben elő mozdítják az érczek' támadását, széllyel hasogatják a' köveket is, 's az által darabokká válnak. Az erős földindúlások alkalmatosságával sok új források is támadnak, mellyek darab ideig folynak, de ismét elrekednek. Ezt reménylettem én a' mi sok rengéseink alkalmatosságával, de nem lett belőle semmi. Gyakran a' földrengések alkalmatosságával feldagadnak a' tengerek is, és mozgásba jönnek ott is, hol a' földindúlásnak csak egy taszítása is alig megjegyezhető, p. o. mikor Li'sbonában volt a' földindúlás, azt írták Kadixból; hogy ott a' tenger feldagadása legerősebb volt.

Hogy éghető matériák vagynak a' földben, mindenek előtt tudva van. Illyenek, a' büdöskő, vas, meszes-kövek, csiga-héjjak. A' meszes matériák megtüzesednek, ha a' víz megnedvesíti 's

általhatja, hasonlóan a' vas, büdöskö nagy hevességet kap, ha vízzel elegyedik. Azt jegyzi meg Richter pag. 75. hogy 1708-ban Novemberben egy föld szakadás történvén Géra mellett, midön követ vetettek belé, két minútumig menvén, akkor adott ollyan hangot, mintha vízbe esett volna, nem hozhatja hát senki kétségbe; hogy a' földben mély üregek ne volnának. Ha már az ollyan üregekben sok illy gözök öszve gyülnek, könnyen megeshetik; hogy villám módjára meggyúladjanak. Ha az illyen földalatti tüznek a' sok gyúladható matériák által ollyan ereje van; hogy a' barlangba szorúlt levegönek elasticitása erösödni fog, 's a' láng is tehát elasticussá lesz, úgy mindég keresi a' kimenetelt; de ha a' felette lévö föld vastag, hogy meg nem hasithatja, úgy csak földrázás következik, mellynél fogva bizonyos tájak megindúlnak, 's magasan felnyomattatnak, hasonlót lehet tapasztalni csak kevéssé minázott földön is.

Ha az illyen földben felgyúlt láng, kevés ellentállásra talál, ott a' föld' felületét feltöri, hányja a' megolvadt, 's meg nem olvadt materiákat nagy erövel a' magosságba, 's nyit fel iszonyító mélységet, mellybe osztán egész városok, faluk számtalan emberekkel 's barmokkal belé süllyednek. De ha a' földalatti tüz' matériájának csak kevés a' mennyisége, és a' gyúladás mélyen esik a' földben, így tüzokádás nem lesz; hanem csak földrengés.

Meg van jegyezve; hogy tüzokádó hegyek ollyan helyeken találtatnak, hol a' földrengés gyakrabban tapasztaltatik. Ennek okát könnyü megfogni; mert mind kettönek egy az eredete. Innen van az is; hogy a' földrengés megszünik, mihelyt a' hegyek tüzet eresztenek ki, mert mihelyt a' felgyúlt láng az által kimenetelt kap, erejét többé

nem fordítja új kimenetel keresésére. Quito tartománya déli Americában csak nem mértföldnyi magosságu hegyekkel van környülvéve, mellyek közül némellyek, úgymint a' Pinchincha, Antisana, Sangai, Coropaxi a' tetőjökből tüzet és gőzt okádnak, melly ha így nem volna, talán szünet nélkül rázódék, ámbár így is gyakori földindúlásoknak van alája vetve. Hübner Lexic. 4-dik darab lap 246.

Lássunk továbbá ugyan ezen tárgyról egy Titulus nélkül való könyvemből, mellynek Szerzőjét ki nem nyomozhatom, nem gondolván semmit azzal, ha sok elébb mondottak itt is újra elő fordúlnak is. Ez így értekezik: némellyek a' földindúlást a' napnak tulajdonitják, úgy gondolván; hogy azokat a' párázatokat vagy gőzöket, mellyek a' föld üregjeiben össze gyülekeznek melegével kihozza, és a' föld színére felhúzza. De az okosság diktálja, hogy ez nem lehet, mivel a' nap' sugárai a' földet annyira meg nem hathatják. A' földrengésnek oka tehát inkább a' gőzökben van, mellyek a' föld üregeiben kövér vastag füstöket csinálnak csak nem azokhoz hasonlókat, mellyek az eloltott gyertyából jönnek ki, és a' körülöttök lévő tért megtöltik, mellyek tüz szikra által, melly szikra alkalmasint a' tüzkövek' dörzsölődése által támad, mindjárt meggyúladnak 's tüzet kapnak, mellyek hirtelen megritkúlván tömlöczczeiknek minden rostéllyait össze verdesik, és az ellentálló testeken erőszakoskodnak.

Földrengés a' földnek csak némelly részeire terjed, a' honnan az egész föld soha meg nem rendül, hanemha csuda esnék, és az Isteni hatalom valami nagyot akarna. Ennek imhol az oka: mert a' gőzök, mellyek a' földben vagynak, és annak megmozditására erejek van, nem találnak tért; hogy mindenfelé kiterjedjenek; mert mivel szám-

talanok a' földalatti üregek, és sokfélék az idegen testek' befogadására a' tekerületek, nem mindnyájan azon egyforma matériával vagynak megtöltve. Némellyekben vizek vagynak, mellyek az ott lévő hideg, és a' föld' részeinek vastagsága miatt ott senyvednek, és minden mozgás nélkül mintegy ágyokban feküsznek. Némellyekben sürü levegő van, melly szoros helyre rekesztetvén, csupán csak erővel nyomattathatik ki barlangjából. Másokban tüzek vagynak, de a' mellyek mintegy tömlöczbe zárattatva, kártévőség nélkül maradnak, és semmi taszításokat a' földön nem tesznek. Csupán csak azok a' tüzek rázzák hát meg a' földet, mellyek a' tömlöcz' falait eltördelvén kirohannak, 's gyeplőjök' megeresztve garázdálkodnak 's tért keresnek a' magok' kiszélesítésekre. Mint hogy pedig ezek kevesen vagynak, 's a' föld' golyóbisához semmi proportiójok nincs, annak csak némelly részeit mozgatják 's rengetik.

Majd minden földinduláskor valami menydörgéshez hasonló ropogás tapasztaltatik, melly azt néhánykor megelőzi, néha vele együtt jár. Ez onnan van; hogy a' tüz ben a' földnek üregjeiben megritkúlván, a' tekervényes meneteleken a' meggyúlt gőzök szaladgálván, szükség; hogy a' hang sokasodjék, és hozzá adással nevelkedjék. Igy a' barlangok rendesen vissza hangzani szoktak. Igy a' tekervényes kürtökből, trombitákból némelly bőgés' neme jö ki, 's olly tekervényesen jő fülünkbe is. A' nagyobb 's kissebb ropogás hát a' föld' mozgásából ered, a' mint a' matéria vagy hamarébb vagy később gyúlad fel, és a' mint a' meggyúlt gőzök erősebben rohannak ki.

A' föld néha gyomrából tüzet bocsát ki, és azt a' hegyek' tetejein felül emeli. Igy az Etna Siciliában, Vesuv a' Nápolyi mezőségen, Hecla Izlandiában lángokat okádnak. De a' Világ egyéb

részeiben is számosan vannak, és a' környéket hamuval eltöltik. A' Vesuv Titus Vespasianus' idejében tetejét kiszakasztván elöször köveket hajigált ki, azután annyi lángokat, hogy két városokat, Pompéjit és Herculanumot elégették és a' Láva eltemette, és ollyan sürü füstöt eresztett; hogy a' nap' világosságát elhomályosította, majd olly sürü hamvat, hogy mint a' hó a' szomszéd tájat befedte, mellyet az erős szél Afrikába is által szórt.

A' barlangokban lappangó tüznek nevekedésére 's terjedésére sokat tesz a' szél, midön az üregekbe befújván, azt inkább, vagy kevésbbé felgyújtja, és azt cselekeszi; hogy a' matéria lángba borúljon, 's szörnyen dühösködjék. Annak oka pedig; hogy a' földalatti láng a' hegyek' teteje felé erölködjék 's oda fen dühösködjék, magától a' tüztől van, melly midön erővel az üregekben tartatik 's ott el nem terjedhet, tömlöczcze falait inkább feljül, mint alól rontja meg, mert azon részről gyengébb az ellentállás, a' honnan szabadságot nyervén mind addig tart, míg matéria van, melly ötet táplálja, és lánggá változik.

A' meggyúladt hegyek bizonyos idö múlva dühösködni megszünnek, mint hazánkban is a' Mátra, (mellyről tettem említést az 1820-diki Tud. Gyüjt. 7-dik kötetében, a' természetben lévő keringésről értekezvén), és azután nem soká erejeket vissza veszik, szerencsések a' Mátra mellyékiek, hogy ott mind eddig meg nem újúlt, mert a' tüz kirohanván, 's megtágasodván a' hegyeknek üres oldalai, oda vizek folynak, mellyek az elhagyatott helyeket elfoglalják, 's nyílásaikat bédugják; hogy hamar más kigözölöghető matéria oda ne gyüljön, 's új tüzeknek táplálást ne adjon. Az is megtörténik; hogy a' lángok' szörnyü erővel való kiütésekkor a' hegyek' részei megszaggat-

tatván a' mély barlangba lerohannak, mellyeknél fogva elrekesztetvén a' gőzöknek útja, sok időbe telik, míg elég büdös-kő és gyánta matéria gyűl újra össze, mellyek felgyúladván azt a' matériát elhányják, és fel kihajigálják. A' honnan a' tűzokádó hegyek nem mindenkor tartják meg azon nagyságokat, mint a' Vesuv régen csudálatos nagyságú hegye, a' lángnak megújjult kiütésekor nagyon megalacsonyodott. Azt mondja Ovidius Metam. Lib. 15.

Nec, quae sulphureis ardet fornacibus Aetna
Ignea semper erit, neque enim fuit ignea semper.
az az:
Etna se fog mindég hihetőleg lángot okádni
Mint az előtt sem volt tüzes, úgy fog hülni ki végre.

Nézzük továbbá, hogy okoskodik a' nagy Buddeus Philosophiai munkái' első Darabjának 197—199-dik lapjain ugyan erről. Azt mondja a' nagy ember: a' hol tűzokádó hegyek vannak, ott büdös-kőnek 's gyántának kell lenni, mellynek szörnyű szaga van, midőn kivált nagyobb gyúladás következik. De hogy az a' matéria tüzet kapjon, külömböző módokon eshetik meg. Nékem az leghihetőbbnek látszik: úgy tapasztaljuk; hogy a' tűzokádó hegyek többnyire közel vagynak a' tengerekhez. A' tenger vize pedig mivel szüntelen való mozgásban van, ennek mozgása a' mellette lévő levegőt mindenfelé, kivált a' föld alatt valót igen nagyon hajtja a' föld' lyukacskáiba. Ha a' föld' pórusai gyúlható matéria nélkül szükölködnek nagy meleget nem csinál; hanem csak a' melly mindenütt tapasztaltatik a' föld alatt való helyeken. De ha van gyúlható matéria igen könnyen tüzet csinál. Innen lehet azt is megérteni, mit kell gondolni a' földindúlásokról, t. i. midőn úgy történik; hogy a' nagy üre-

gekben a' gőzök, vagy a' sürübb matéria is hirtelen nagy bőséggel meggyúlad, a' barlangok' vastag levegője mindenfelé olly nagy erővel széljel nem oszlattathatik; hogy a' boltot, vagy a' barlangok' felsőbb részét meg ne rázza, 's az egész felette lévő föld' terhét meg ne reszkettesse, a' mikor osztán földindúlást érezünk. Mennél mélyebb pedig a' barlang, a' hol efféle történik, 's mennél bővebb a' lángot kapó matéria, annál nagyobb a' rengés, és messzebb terjed. Ha pedig a' föld' felületéhez közelebb van a' barlang, gyakrabban kirohannak a' tüzek a' földből, és elemésztvén az alsóbb helyeket, lesüllyed a' föld, és a' feltört 's kirontott barlangok' nagyságához képest elnyelettetnek a' nagy fák, épületek, 's városok a' t. és ezt onnan is lehet erősíteni; hogy a' tüzokádó hegyek' nagy égésekkel rendszerént öszve van kötve a' szomszédságban lévő földnek valami mozgása, rengése.

Walch, Philosophisches Lexicon-jának ezen czikkelye alatt: Erdbeben felhozza Pliniust, ki így ír. Hist. Nat. Lib. 2. Cap. 79. Nem egyébb a' földben a' reszketés, mint a' felhőkben a' menydörgés 's a' meghasadás ollyan, mint mikor a' menykő kiront, küszködvén a' bézárt levegő, 's kiszabadúlni igyekezvén, azért többféleképen rázódik most a' kőfalakat össze omlatja, majd mély nyílásokba meríti; most iszonyú terheket kihány, majd folyókat ereszt. Néha megelőzi, vagy követi iszonyú hangzat, néha morgáshoz hasonló, néha bőgéshez, néha emberi kiáltáshoz, néha fegyver ropogáshoz. Felhozza Senecát is ki Quaest. Natur. Lib. 6. Cap. 4. illyen kérdéseket tesz a' földrengésről: Mi az, a' mi a' földet alólról mozgatja? mi az, a' mi olly nehéz testet taszigál? mi, a' mi annyi terhet helyéből kiingat? miért most remeg? majd ficza-

modó módra leszáll, most megnyílván sokáig úgy áll, néha hamar össze megy, most nagy folyó-vizeket csinál ott ben majd újakat kiereszt? néha megnyitja a' meleg vizeknek ereit néha a' hegyeknek 's kőszikláknak az előtt nem tapasztalt lyukaikon tüzeket bocsát ki, néha elaltatja azokat, mellyek századoktól fogva esméretesb voltak. Ezer csudákat tesz, a' helyek' formáját elváltoztatja, a' hegyeket lenyomja, a' völgyeket feldomborítja, a' mélységekből új szigeteket tol fel.

Walch is említi azt, a' mit már felljebb többször láttunk; hogy a' földinduláskor néha nagy zúgás, morgás hallatszik, melly többféle úgymond, most mendörgéshez hasonló, most huhogáshoz, majd ökör bögéshez, de néha megesik; hogy ezeket rengés nem követi. Ide tartozik; hogyha a' földrengés által valamelly város, vagy nagy darab Tájék el süllyedt, azok helyökbe nagy Tavak támadnak — így gondolhatjuk a' Balatont, noha én erről sohol nem olvastam — és új folyóik lesznek ott az előtt semmi se volt ellenben onnan eltünnek, hol az előtt voltak, 's lesznek helyökbe szigetek tartosságokra nézve külömbözők, mert némellyek nem soká tartanak, némellyek ellenben több napokig egymásután, hetekig, 's esztendőkig, mellyről a' Nápolyaiak, tudnak szólani, ritkán történik meg; hogy a' földindulás csak egy helyen vagy egy városban, vagy egy faluban éreztetnék; hanem kiterjed nagyobb részént sok szomszéd tájakra, mellynek különösen a' hegyes, vagy Tenger mellyéki tartományok, mint Peru, Calabria, 's Sicilia vagynak alája vettetve Megszokott történni; hogy az elközelítő földindulás előtt az állatok, a' madarak onnan el takarodtak, és arra éhség, Pestis, Betegségek 's egyébb efféle szerencsétlen-

ségek szoktak következni mellyre a' régiek' írásaikban sokat lehet olvasni.

Vagynak a' föld alatt, kivált a' hegyes helyeken sok barlangok üres és levegővel meg telit lyukak és menetelek, melly a' természeti historiából tudva van, mellyek nélkül semmi ingás se történhetne minthogy pedig a' földrengés külömbféle, mint már többször mondatott, azt lehet ebből következtetni; hogy a' Barlangoknak is külömbözöknek kell lenniek, mellyekből által törés nélkül semmi levegő semmi gőz ki nem mehet. De a' föld alatt találtatnak német, cseh, scótzia, Magyar és Erdély országokban érczek 's köszenek által ki vájtt menetelek, üregek, 's barlangok, azonban még sem hallani ott semmit földrengésekről, ezekben tehát nincsenek földrengést okozni szokott gyúladható matériák. Vagynak az ollyan földalatti barlangokban vizek, 's vizes gőzök, innen veszik eredetöket a' források, és tavak — majd mind kénköves és salétromos kigőzölgések, a' mint azt különösen Olasz országról tudhatni, — majd valóságos tüz és füst, mellyet bizonyitanak az Etna 's a' Vesuv tüzokádó hegyei. És hihetőnek tartatik; hogy itt büdös köves és salétromos testek feküsznek, 's midőn a' büdös kő megyúlad, a' salétrom a' tüzzel való különös ántipáthiából ki üt melly vélekedéssel a' következendő környülállások megegyeznek: A' földrengés alkalmatosságával sok tüz büdös köves szaggal rohan fel a' magosságba, és akkor az ember hallnagy csattanást, melly azt mutatja; hogy a' büdösköves gőzök meggyúladtak, és a' salétrom hajtja nagy erővel magosra a' dolgokat. És mivel a' büdös kő is a' salétrom nem egy hellyen találtatnak a' föld alatt; hanem a' föld alatti Barlangok minéműsége szerént el vagynak szélledve,

innen a' földindulás nem egyszerre történik; hanem egymásután.

Forgassuk még meg Sturmius Értekezését is a' földindulásról Eclectica Philosophiájának 1-sö Darabjában, ki böven leírja azt okaival 's számos példákkal. Minekutánna ö is megmondotta; hogy többfélék a' földrengések felhozza azt a' földrengést, melly akkor tájban történt, mikor ezen munkáját írta. Előbeszédjében látszik; hogy a' kiadás 1686-diki; és így az előtte való esztendönek t. i. 1685-nek nyarán, az az Julius 7-kén reggeli 2. és 3. óra közön történt az, melly adott néki alkalmatosságot, hogy a' földrengésről írjon, mint nékem is a' Spanyol országi, és a' magunk 1810-diki borzasztó földrengésünk. Azt mondja Sturmius, hogy az a' rengés Német országnak nagy részét, Olasz országnak is nem kis részét hirtelen meginditotta, megreszketette, és sok álmokból felrettentekbe nagy félelmet öntött. Az ágyuk tántorogtak, az ablakok reszkettek. Másutt, mint Oenipontban, Vénétziában rázkodás, veszéllyel fenyegetödztek az Épületek Hálában némelly Tornyok leomlottak, sok szép házak és kőfalak mellyeket látni iszonyatosság volt, a' midön temérdek embereket az össze omlott Épületek elnyomtak, sokakat a' megnyilt föld elnyelt, mások a' városból kiszaladván, több napokat a' mezön töltöttek de ott sem egész bátorságban. 1580-ban 6-dik Aprilisban egész Belgium megrázódott, melly Párizsig, 's Angliában Eboracumig terjedt.

A' hajladozásnak 's süllyedezésnek Tüneményeit leírják Seneca és Plinius külösen Lib. 2. cap. 82. két hegyeket emlit, mellyek irtóztato módon és nagy lármával össze futottak, 's egymástól megint eltávoztak. Az 1810-diki ná-

lunk történt földinduláskor, melly Januarius 14-dikén estvéli 6 órakor kezdödöt illyet tapasztalt a' Csákvári Esztergályos ki a' szomszéd Gánt nevü Német faluból két hegyeink köztt lévö völgyön jöddögelvén haza felé, úgy látta; hogy a' két hegyek tetejei rémitö csikorgással most össze mentek, majd ismét elfutottak egymástól. Ennek a' szegény embernek attól fogva semmi jó világa nincsen, annyira megijjedt.

A' süllyedésekről pedig vagyon emlékezet ugyan azon Íróknál, 's másoknál. D. o. Bithiniában. Nicomediában több emberek eltemettettek. Ammianus Marcel. Lib. 17. cap. 13. Asiának 12. Várai egy éjtszaka Tibérius idejében Senecánál Pliniusnál, Tacitusnál, melly utolsó Annál, Lib. 2. cap. 7. nevezetesen igy ír felöle: hogy a' föld meg hasadván elhasadván elnyelettek, iszonyú hegyek elültek, 's a' lapályok felemelkedtek 's a' t. Senecánál egész Campaniának meg mozdúlása 's Nápoly körül több városoknak siralmas sorsok 1783-ban Campaniában 30,000 ember veszett el, a' mikor Rév-Komárom is az 1763-diki rettentö rengése után ezt érezte legnagyobb eröben, melly környékünket is nagyon megrázta 1571-ben Angliában szörnyü veszedelem 1604-ben Peruban Lima körül városoknak hegyeknek egy fertály óra alatt irtóztató veszedelmek történt Euphémia nevezetes város Calabriában 1638-ban Mártzius végén egy szempillantat alatt büdös tóvá változott, mellynek 's más rettenetes földrengéseknek szemmel való tanúja volt Athan. Kircher csak nem élete veszedelmével, mellyek 14 napig tartottak. Tartott a' miénk majd 14 Hétig egy folytában, 's legalább is azon idö alatt 500-szor megindult tájékunk 1661-ben Bulgáriában 6 mértföldnyi hosz-

szuságú föld süllyedt le a' nagy mélységbe és akkor tájban Muszka országnak is egy hegye.

Többnyire iszonyú ropogással, bögéssel vagynak összeköttetve a' rengések. Sokszor ezek megelőzik a' rengést, vagy hallatszanak ollyankor is, mikor semmi érezhető mozgás nincsen, Plinius Lib. 2. cap. 80. azt mondja: megelőzi vagy követi az irtóztató Hang, sokszor hasonló a' bögésekhez, az emberi kiáltáshoz, és fegyver zörgéshez. Bizonysági ennek a' Vesuv, Etna, Hecla, melly utolsóról mondják; hogy csudálatos hangokat ereszt, csak nem jajgatáshoz hasonlókat, úgy hogy a' gyenge hivők ott a' Poklot, 's az elkárhoztaknak kinlódását hiszik.

Leggyakrabban, midőn a' föld meghasad, vagy felszaggattatik lángok 's füstös gőzök rohannak ki, és nagy Tájt elsetétitnek köves és érczes folyadékok hányatnak ki. Láthatni Senecánál Quaest nat. Lib. 6. cap. 4. és Tacitusnál a' fellyebb említett helyen; hogy a' Tiberius idejekor történt nagy földrengésben a' romlás közt tüzek villogtak. Midőn az egész Sicilia megrendülvén 11. napig tartott volna a' veszedelem, széllyel szakadozot, vagy itt ott megnyilt a' föld, a' honnan nagy tüzlang omlott ki, mellynél fogva 4 napok alatt mindenek megégtek, a' mellyek az Etnától nem voltak 5 Leucánál messzebb. Kevéssel azután 3 egész napokon temérdek szikrákat 's hamvakat szort ki. Hord fel Aristoteles régibb példákat, újabbakat pedig Welschius, nevezetesen szemmel látó tanúja volt, annak, melly 1631-ben Nápolyban volt December 16dikán hallott iszonyú dörgéseket, 's virradtával osztán látta égni a' Vesuvot.

A' Vesuvon, Etnán, 's Heclán kivül, sok más tűz okádók lettek esmeretesek a' közelebbi Századokban. A' napkeleti Szigetekben p. o. a'

Java

Java szigetén 1586-ban az égő kénkönek erőszakos kitörésével széllyel hasíttatott egy. A' Banda szigetén Gonappi hegye m. u. 17. esztendeig égett volna, végre felszakadt, és köveket, égő büdös köves matériát nagy bőséggel hányt ki. A' Moluccai szigetek szomszédságában lévő szigeten a' föld egészen megrendült, és ott egy hegy tüzeket 's hamvakat okádott. Japoniában is, és több szomszéd szigeteken — A' Philippi szigeteken itt ott — úgy Americában is igen sok Vulcánok — és a' Handriai vagy másképen Azori szigeteken néhányak találtatnak, mellyek már égni megszüntek.

Gyakran a' felszakadások után vizek is ömlöttek ki, úgy hogy tavak, folyók, eredtek a' hol az előtt nem voltak, 's egész szigetek városok elmerültek. Erősitik ezt Seneca és Aristoteles. A' ki erre példákat akar látni, olvassa meg Kirchert a' fellyebb említett Euphémia helyén támadtt büdös tóról. Passendust, Furnériust a' Perui földrengésről. Pliniust Burának 's Helicének a' Korinthusi öbölben lett elmerüléséről, 's Thucydidest az Atlantis elsüllyedéséről 's a' t. Egyszer'smind tudja meg; hogy az efféle történetek adtak Democritusnak 's a' régi Poétáknak alkalmatosságot arra; hogy a' föld alatti vizeket tennék a' földrengésének okaivá, és Neptúnust neveznék földmozgatónak. Gellius noct. Attic. Lib. 2. cap. 28.

Tapasztaltatott; hogy a' szelek megelőzték 's követték a' föld' meghasadásait. Verulamius a' szelekről való historiájában azt mondja. A' földrengésekben némelly ártalmas és idegen szelek, úgy tapasztaltatott, hogy a' kiütés előtt és utánna fújtak, mint szoktak a' kissebb füstök, a' nagy gyúladások előtt, és utánok. Így Seneca is Lib. 6. cap. 17. Gyakran, midőn földrengés

volt, ha annak valamelly része volt, ha annak valamelly része felhasadt, onnan sok napokon fújt a' szél, mint megesett akkor, mikor Chalcis a' földindulásban kinlódott mint Asclépiodorusnál 's más auctoroknál találhatod; hogy egy helyen a' föld megnyilván, onnan sok ideig fújt a' szél. 's a' t. Példáit lehet látni itt ott a' fellyebb felhordott helyeken valamelly elterjedt mérges fuvallatoknak, nevezetesen Senecánál Campania mozgásakor, mellynek alkalmatosságával Pompéji környékén 600. juhok fúladtak.

Ellenben a' folyó vizek, források, 's tavak eltüntek onnan, a' hol az előtt voltak. A' Tengerek rendes partjaikat legalább ideig elhagyták. Szigetek támadtak ott, hol az előtt vizek folytak. Ismét bizonyság itt Seneca, ki az ő idejében az Egeum tengerén a' hajósok láttára támadt Therasia szigetét is említi. Alkalmasint ide lehet húzni a' mit Siciliáról, Cyprusról, 's Euboeáról beszélnek a' régiek. Az ujabb eltünő folyókról és tavakról megjegyzendő példa a' Perui. Az 1638-ban támadt új szigetről lásd Gassendet; úgy Sicilia mellet a' Vulcanus hegye, mintegy új hegyecskét szült Vulcanellusnak nevezetvén Kirchernél. A' Perúi veszedelem előtt az Oceán eltünt, 's kevéssel azután helyére ismét vissza ment. A' Vesuvnak 1631-ben való tüzelésekor a' Nápolyi kikötőben történt, hogy a' viz szüki miatt a' Hajók felakadásától tartottak. Bizonyitja Welschius az iszonyú történetnek szemmel látó tanúja Itinerariumának 81-dik lapján.

Néha csak rövid ideig tartanak a' földrengések, néha napokig hónapokig, esztendőkig, mindazáltal el el maradozva folytattatnak. Nem csak egy helyen éreztetik; hanem gyakran egymástól sok mértföldre távol lévő városokra 's Tartományokra kiterjed; úgy mindazáltal, hogy

néhol gyengébb, de azon egy időben, mint körültünk is, sokszor, mikor Csákváron alig éreztük, Mooron nagy volt — egymástól 2. mértföldnyi távolságra vannak. Bizonyítja ezt a' fellyebb említett 1685-diki is, mellyet Venétziában, Hálában, Regensburgban, Kemptenben, Ulmában, 's másutt azon órában érzettek, még pedig az annál nagyobb, vagy kissebb volt, mennél közelebb vagy távolabb volt Hálától, a' nyomorúságnak közép pontjától. Melly majd hasonlóan történt a' Campaniai rengéskor mellyet Seneca Quaest. natur. Lib. 6. cap. 1. ír le: Pompéji úgymond Campaniának jeles városa el süllyedt, sokat szenvedvén az egész környék; mert Herculanum városának is egy része össze omlott a' melly része megmaradt, az is kétségesen áll fenn. És a' Nucerinusok gyarmatja, a' mint nagy veszedelem nélkül, úgy nem minden panasz nélkül volt. Maga Nápoly is, noha gyengébben de csak ugyan megérzette a' nagy gonoszt, a' magos helyeken lévő majorok pedig, majd minden kár nélkül mozgottak 's a' t.

A' keményebb földrengések a' hegyes helyeken 's tengerek menttében szoktak lenni, midőn ellenben a' tavas, mocsáros, 's más némelly földközi 's lapályos tájékok az illyes, kivált nagyobb rázkodásoknak kevesebbé vagynak kitéttetve Egyiptomot, Franczia országot, Délus szigetét mentteknek hitték ngyan ettől a' régiek; de ellenkezőt bizonyít Seneca, és az attól fogva való tapasztalás azokban is némelly, noha nem olly gyakran való és keményebb mozgásokat jegyezvén meg. p. o. Egyiptomban Alexandriában 551-ben és Francziában Burdegula körül 584-ben sőt ettől fogva Nárbonáig kiterjedt 1660-ben Juniusban.

A' Tenger és Hegy mellyéki Helyekről állításunkat erösíti Aristoteles, példákat is hozván fel 2. Meteor. Plinius is Aristoteles után Lib. 2. cap. 0: A' Tenger mellyékei legnagyobban rázkodnak, de a' hegyek menetelei se szükölködnek ezen gonosz nélkül, felhozván példáúl az Apenninus és Alpes hegyei mellyékeit. Példák továbbá Pompéji, Herculanum, Paphos, Cyprus, Tyrus és Sidon Senecánál cap. Peru, Calabria, Sicilia 's a' t. a' fellyebb gyakran említett tartományok egyszersmind tenger mellyékiek és elég hegyesek. A' Tavasz, iszapos, homokos 's a' t. helyekről a' mi hozzá adatik, Egyiptom, Hetruria bizonyságot tehetnek. Hogy pedig Garcaeus a' déli tartományokat kevésbbé mozogtatja, mint az északiakat, melly felöl mások ellenkezőleg itélnek, megczáfoltatik.

(Folytatása következik.)

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-vizsgálat.

Rövid Laistroma azon Országgyülési Árticulusoknak, mellyek Erdély Országa Fejedelemségének kezdetétől fogva a' mostani időkig hozattattak, mellyben megneveztetik az, hogy mellyik Uralkodó alatt, mino (minő) időben, és melly helyen hozattattak Artikulusok. Készitette Dálnoki Intze József, királyi Kintstári hites Jegyző, felesküdt Ügyész, és Tekintetes Nemes Háromszéknek Táblabirája, (a' ezim lap után az ajánlás végén Gränz Procurátor) nyomtattatott N. Szebenben Filtsh Sámuel betüivel. 1829. in 4-to 42 lap.

Intze Ur, jelenvaló Laistromának legkissebb hitelességét sem adván, ezen sokat igérő, de ki-

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA könyvtára

csin foglalatú munkátskájával a' Mohátsi ütközet után Erdélybe tartatott Országgyüléseknek száraz Laistromával a' Hazafiakot kivánta ösmértetni? Recensens jól ösméri ezen laistromnak kútfejét, melly magába vagy csak azért sem eléggé bévehető, mert nem eredeti Oklevelekből (Actákból) készült.

T. Ur munkátskájának hitelességet csak úgy adhatott volna, ha végire járva 's jól kinyomozva, feljegyezte volna azt, hogy ezen Diaetális ártikulusok eggyenként magok eredeti valóságokban hol találtatnak? és mikor confirmáltattak? vagy ha azok az idő mostohasága miatt egészen elvesztek, azoknak bizonyos nyomát hol látta légyen? — Ezt nagy munkával ugyan, de még is megtehette volna, ha mind nyomtatva, mind pedig kéziratban lévő historicusainkot szorgalmatoson elolvasta volna, és néhai Erdélyi Gubernátor B. Bruckenthal Sámuel, — Püspök Battyáni Ignátz', — Tábla' Birája Donáth Antal', — Enyedi Professor Szabó Sámuel', — Fejérvármegyei Ügyész Sülyei Dániel', — Gróf Székely Ádám', — Gróf Lázár János', — Benkő Jó'sef', — Éder Károl', — Ügyész Kozma Ur' (a' kik állandó és költséges szorgalommal az illyen Diaetális articulusokot felkeresni, és egybeszedni kezdették). Gyüjteményeit ösmérte, — és azonkivül a' Kolosmonostori, — Károlyfejérvári, — Debreczeni, és Kolosvári Kollegiom', — az Erdélyi Fő Kórmányszék, és a' Szász nemzet' Szebeni Levéltárát (Archivumát) megvisgálta volna.

De mind ezeket elmellőzvén, T. Ur Laistromával egyebet nem bizonyított, hanem hogy azon arány-regulát: „nonum praematur in annum" nem követte.

Az egész munkátska (mert azt munkának nevezni nem lehet) 42 lapból áll, mellyből nyoltzat a' czim, ajánló-levél, és elő-szó foglal el; — az

35-dik laptól fogva végig az elöfizetök' (kiknek számát elég furtsán Gáspár József Fülének Megye Birája! zárja bé) Laistroma vagyon nyomtatva,— ebből láthatni, hogy T. Ur munkátskája ezen könyvnek szinte kissebb részét teszi. A' 8-dik lapon jelenti nékünk törvényes Szótárának, és 33-dik lapon ezen Articulusok' historiájának, és kivonásának általa elkezdett készitését,— óhajtotta volna R. ha T. Ur készitendö munkái igérete helyett ez úttal egy kész, és bévehető munkát nyujtott volna a' Magyar Hazának. — Hogy T. Ur a' köz várakozásnak ezen munkátskájával eleget épen nem tett, sőt hogy igy elötte egészen ösméretlen tárgyról irt légyen, azt könnyü által látni.

T. Ur az Elöszó 1-sö lapján (mellyen a' kis de most Nagy Fejedelemségi nevezetü Erdély-országot jelesen Bányász-Erdélynek nevezi) az *) alatti Jegyzésben elé hoz némelly hazai Irókot, emliti Bethlen Elek historiáját is,— és ezen jegyzéssel láttatik az hazai történetek, és Irók' ösméretét bélyegezni. — Bethlen Elek Historiája, akár kézíratban, akár pedig nyomtatványban légyen az, a' két Magyar Haza elött még ösméretlen, köszöni tehát R. ezen Újságot, mellyet ha T. Ur hitelesen bébizonyithatná „magnus nobis esset Apelles."

Ennélfogva T. Ur' ebbéli szép tudománnyát ditsérvén, néki a' pontos kritikával, és szorgalmatos olvasással eggyesült munkát, melly nélkül tudós pályafutását el nem kezdheti, és a' melly egyébb aránt ösmért ügyességével épen nem ellenkezik, hathatóson ajánljuk,— és ha az 33-dik lapon tett igéretének eleget akarna tenni,— a' fen irt Gyüjtemények', és a' következendö jegyzéseink' használásai T. Urnak bizonyos útat mutathatnak, a' hová jelenvaló Laistromával bizonytalanul törekedett.

Jegyzések a' 9-dik lapra.

1526-ban Augustus 29-dikén volt a' Mohátsi ütközet, — ha tehát T. Urat követjük, úgy ezen ütközet után, 1538. előtt nem volt Erdélynek magános Országgyülése. — De T. Urnak munkátskája kiadására hibás vélekedése abból is kitetszik, hogy Pray György (Hierárchiájának II. kötetjében, 274 és 275 lapon) és Szeredai Antal (Episcop. Alben. Trans. 191. lapon) egy Oklevelet hoznak elé, mellyből nyilván láthatni, hogy Gerendi Miklós Erdélyi Püspök, és Kintstartó 1529-ben Sz. Ágnes napján Gerendre, Thorda Vármegyébe, Ferdinánd Király részére Erdélynek három Nemzetét egybe hívta, és ott Országgyülést tartott légyen. — De hogy 1529-ben Zápolya János részére is tartatott Erdélyben Országgyülés, azt bizonyítja a' Brassai Levéltárba 391 szám alatt lévő parantsolatja Báthori Istvánnak „de dato Rudnoth in „crastino festi nativ. B. M. V." mellybe ezen szovak fordúlnak elé: „Nos tamen cum Universitate „Dominorum Regnicolarum — — nobiscum exi„stentium — — ulteriorem desolationem — — „posse evitare cupientes."

De egyébaránt is, melly kevés szorgalommal készittette légyen T. Ur ezen Laistromát, vagy tsak az is bizonyitja, hogy a' Szász Nemzet' Szebeni Levéltárában meglévő eredeti artikulusait az 1530-ban Székely Vásárhelyt, Keresztelő Sz. János születése napján tartatott Országos-gyülésnek fel nem jegyezte, — úgy szintén ezen ártikulusokból azt is láthatta volna T. Ur, hogy ugyan tsak 1530-ban Beszterczén is tartatott Ország-gyülése.

T. Ur, Laistromát kezdi az 1538-ban Kolosvárt Septemberben tartatott gyüléssel, napját tisztán ki nem teszi, holott az akkori articulusok igy kezdődnek: „Constitutiones Dominorum Nobilium „Regnicolarum Transilvaniensium, in Diaeta feria

„IV. ante festum B. Mathaei Apostoli et Evange-
„listae (az az Septemb. 18.) de Mandato Regio
„in Kolosvár 1538. celebrata formatae." Ebből méltán lehet gyanittani, hogy T. Ur jelenvaló Laistromát a' nélkül készitette, hogy az articulusokot valaha látta, vagy olvasta volna.

Hogy 1538-ban még ezen gyülés előtt más gyülés is tartatott, azt a' Szász Nemzet Szebeni Levéltárába 357. 358. és 359. számok alatt lévő eredeti Oklevelek bizonyitják. — R. ezeknek tudását T. Urtól nem kivánhatván, őtet jövendőre nézve ezekre figyelmessé tészi.

1539-be Kolosvárt tartatott Ország-gyülése, — T. Ur ezt hasonlólag nem tudja, — nézze meg Eder Károl Jo'sef Gyüjteményeit, mellyek most Pesten vannak. — Lásd Acta Musaei Nat. Hung. Vol. I. pag. 90. 91.

1540-röl csak 2 Gyülést hoz elé T. Ur, holott Bethlen Farkas (Hist. pag. 315—319.) bizonysága szerént 1540-ben Thordán Május 7-kétől fogva 18-káig is Gyülés tartatott. — Első Zápolya János halála után legelső Gyülés tartatott Segesvárt Augustus 25-kén (a' mint T. Ur megjegyezte) Verantius pedig azt irja egy levelében „de dato „XVII. Kal. Sept. 1540. Comitia die Jovis proxi-„mo az az: Augustus 19-kén) celebrabuntur" (lásd Katona T. XX.) Bethlen Farkas pedig (Hist. I. p. 340.) a' Segesvári Gyülés napját Augustus 29-re teszi. 1540-be XI. Kal. Octobris Berethalomban újra tartatott Ország-gyülése — ezt bizonyitja Verantius, és az akkori határozásokot elé is hozza (Katona XX. p. 1406).

De ezenkivül van a' Szász Nemzet Szebeni Levéltárában 373. számok alatt Maylád István, és Balassa Imre Erdély' Kapitányainak a' Szebeniekhez irt levelek: „de dato Medgyes feria II. in „festo B. B. Fabiani et Sebastiani M. M." melly-

ben ezt olvashatni: „quidquid nunc in Diaeta Bert-„halmensi regnicolariter conclusum sit, credimus „ea fratribus eorundem perspicue intellexisse. „Verum quod Caesari Turcarum nullam certam „relationem fecimus; statuimus tamen unam ge-„neralem Congregationem in Oppido Zékel Vá-„sárhely in festo 6. Lucae Evang. celebrare —— „—— Vestras itaque Dominationes requirimus, „et etiam committimus, ut ad Diaetam praemis-„sam termino indicto tales numerosos, et poti-„ores fratres Nostros ——— mittatis, cum qui-„bus omne bonum tractare valeamus."

Ha T. Ur Benkő Jó'sef munkáját „De Comi-„tiis Transilvaniae" (Pag. 25.) olvasta volna, úgy tudná, hogy 1540-ben December 12-dikén is Thordán Ország-gyűlése tartatott, mellynek articulusai ugyan csak Benkő Jo'sef Gyüjteményeiben találtatnak.

1541-röl Nem hozatik semmi gyülés is elé, R. sem látott ezen esztendöröl articulusokot, de hogy ezen esztendő elején gyülés tartatott légyen, bizonyitja Ferdinánd Király levele (a' Szász nemzet Szebeni Leveltárában 384. számok alatt) az Erdélyiekhez, „de dato nova Civitate, die „Conver. S. Pauli (Jan. 25.) 1541." mellyben tisztán említtetik, hogy Erdélynek három Nemzete Gerendi Mártont küldötte légyen Ferdinándhoz,— a' mi Ország-gyülése nélkül meg nem történhetett. Későbre is, ugymint Juniusban kivánta Erdély országa, hogy gyülés tartassék, de ezt Majlád István akadályoztatta. Lásd Majlád István levelét: „de dato Fogaras Sabb. proximo post fest. S. Corp. Christi, (18. Juny) 1541. „a' Szebeniekhez — a' Szász nemzet Szebeni Levéltárában 496. számok alatt.

1542-be Thordán nem December 22-dikén, hanem 12-kén volt gyülés, — ezen hiba annak

jele, hogy T. Ur ezen artikulusokot vagy nem látta, vagy nem olvasta.

1543-ba Februarius 29-kén tartatott Országgyülésről T. Ur azt mondja, hogy helye nintsen kitéve, — ez új jele annak, hogy az akkor költ articulusokot, mellyekben tisztán Thorda említtetik, nem olvasta, — et tamen audet fingere Versus. Horatius.

1545-ben Básta György alatt Aprilis 24-kén Thordán tartatott Ország-gyülésről nem tétetik említés.

1548-ban Thordán tartatott gyülésnek napja tisztán ki nem iratik, holott az akkori articulusokban tisztán kivan téve: „Dominicae S. Trinitatis."

A' 10-dik lapra.

Istvánfi ad annum 1551. említést tészen ezen esztendőben Vásárhelyt tartatott gyülésről. Forgáts Rerum Hung. Comment. Posonii 1788. pag. 31. említi Erdélynek ezen gyülését a' nélkül hogy helyét feljegyezte volna. Schesaeus Ruinae Pannon. Libr. 2. ezen verseiből:

— — — — ac tandem protinus proficisci Albam quo tunc Concilium, de Regni ut rebus agatur, Servandis, procerum Ungariae generale vocarunt.

úgy jön ki, mintha Fejérvárt tartatott volna ezen gyülés.

1554-ben Martius 1. napján Medgyesen tartatott gyülés kihagyatott ezen Laistromból.

1555-be Székely Vásárhelyt Aprilis 24-kén tartatott Gyülés kihagyatott, - Articulusai megvannak Süllyei Gyüjteményében.

1555-be Thordán Juliusban tartatott Gyülésnek napja tisztán ki nem tétetik, holott ezen Gyülésnek Articulusai bizonyitják, hogy Margit napján, az az: Julius 13-kán tartatott a' Gyülés.

Ugyan csak a' 10. lapon, a' második jegyzésben azt mondja T. Ur: hogy 1562-ig az Articulusok Deák nyelven vannak irva, holott 1563-ban Thordán Sz: Háromság Vasárnapján hozott Articulusok is Deákul irattak, — ebből ujra kitetszik, hogy T. Ur az 1563 beli Articulusokat, mellyekről Laistromában csak ugyan említést tészen, el nem olvasta, vagy épen nem is látta légyen.

A' 11. lapra.

Itt hasonlólag az iratik: hogy 1557-ben Fejérvárt Februariusban Gyülés volt, — napja ezen Gyülésnek Dorottya ünnepe, az az 6. februarius. Bár csak I. ur minekelőtte Laistromát kiadta, az Articulusokat olvasta volna meg! —

1558-ban tartott Gyüléseknek napjai nintsenek tisztán kiirvá, — napjai igy következnek az Articulusok foglalatja szerént:

1558. Dominica Judica Thordae — confirmáltattak. Dominica Palmarum.

1558. Festo SS. Trinitatis, Albae.

1558. 29. Septembris, Albae.

Hasonlólag az 1559 béli Fejérvári Gyülésnek napja Junius 12-dike.

Hogy pedig 1559-ben Januarius 12-kén is volt Fejérvárt Gyülés, erösíti Eder Jósef Károl in Schaeseo Ruin Pannon. pag. 75. Ezen Articulusokat a' Recensens ugyan nem látta, de azt gondolja, hogy Eder Gyüjteményében (most Pesten az ország Könyvtárában) magtaláltathatnak.

1560-ban Kolosvárt Sz. Márton napján az az November 11-dikén tartatott Gyülés. 's a' t.

A' 12. lapra

1562-ben Szebenben Sz. András napján tartatott Gyülésről halgat I. ur, — confirmáltatott: „Cibinii feria VI. in festo B. Luciae Virg.

A' 13. lapra

1568-ba Thordán Májusnak nem hatodikán, hanem első napján tartatott a' Gyülés, és a' fejedelem csak Május hatodikán, vége lévén már a' Gyülésnek hagyta helyben az Articulusokat. — Im új jele annak, melly szorgalommal készült légyen ezen Lajstrom.

Megjegyzésre méltó, hogy 1571-be Székely Vásárhelyt Januarius hatodikán hozott Articulusokat a' Fejedelem Januarius 14-kén Székely Udvarhelyt erősitette légyen meg.

Ki hagyattak a' Laistromból az 1571-be Fejérvárt Május 24-kén hozott, és Majus utolsó napján fejedelem Báthori István által helybe hagyatott Articulusok.

1573-ban Majus 24-kén nem Kolosvárt, hanem Thordán tartatott a' gyülés, a' hol articulusai Május 28-kán helybe is hagyattak.

1573-ban Medgyesen nem December, hanem November 15-kén volt gyülés, mellynek Articulusai November 18-kán meg is erősittettek.

A' 14. lapra

1577-ben Thordán Aprilisben tartatott gyülésnek napját az Articulusok tisztán kiirják: „Die Dominico Miserere, idest 21. Aprilis."

1577-be October 21-kén tartatott gyülésnek vallyon Kolosvár, vagy pedig Thorda volt e-helye? — még kérdés.

A' 15. lapra.

1588-ba Medgyesen nem December, hanem November 8-kán volt gyülés.

A' 20. lapra

1597-be Fejérvárt Aprilis nem 17-kén hanem 27-kén tartatott gyülés.

A' 17. lapra

Ki hagyatott 1600-ban Januarius 21-kén Kolosvárt tartatott gyülés. — Articulusai meg vannak Süllyei Gyüjteményében.

1600-ba Létzfalván nem December, hanem October 25-kén volt gyülés. — lásd Benkő Comitia pag. 25

A' 18 lapra

Ha I. Ur Bethlen Farkas Históriáját (mellyre az Elő szóban utasit) szorgalmatosabban olvasta volna, ugy tudva lenne elötte, hogy 1603-ba Szászvároson gyülés tartatott légyen. lásd Benkő Comitia pag. 27

1603-ba Februarius 28-kán is tartatott Gyülés Benkő Comit. p. 38. —

1605-be Kassán nem Majus 25-kén hanem Aprilis 17-kén tartatott, és Majus 24-kén végeztetett a' gyülés. — Ha I. ur ezen, inkább Magyar országot illető gyülésről említést tészen, mért nem tett 1605-be Korponán Novemberbe tartatott illyeten gyülésről is említést?

Az alatt hogy Magyar országon gyülés tartatott, Erdélyben is 1605-be Kolosvárt Majus 21-kén egybe gyülvén a' rendek Articulusokat hoztak mellyeket Benkő Jósef Gyüjteményébe láthatni. T. ur erről halgat, — és ha egész Laistromával hallgatott volna' Philosophus mansisset, ha szinte ezzel a' köz jó Elömozdítását ajánlásában fitogtatni kivánja is.

1606-ba Kassán nem Május 17-kén hanem Aprilis 16-kán volt gyülés, és Articulusai Majus 11-kén erösittettek meg.

A' 19. lapra.

1608-ba Aprilisben is tartatott gyülés — lásd Benkő Com. pag. 99.

Ha I. Ur Benkő Jósef Gyüjteményét üsmérte volna ugy tudná, hogy 1608-ba Septemberbe hol? és mikor? volt gyülés. Benkő Comit. p. 4. — Ugyan csak ezen Gyüjteményből láthatni, hogy 1608-ban Etseden gyülés volt.

1610-be Szebenbe December 17-kén tartatott gyülésnek Articulusai ki is nyomtattak akkor „Cibinii per Paulum Seel Typographum — Ezek a' legelső Articulusok nyomtatványban.

1612-be Majus 15-kén Szebenbe tartatott gyülésnésnek végzései hasonlólag kinyomtattak.

A' 20 lapra

1613-ba October 21-kén Kolosvárt Articulusok nem hozattak, hanem ezen datum alatt vagyon a' Statusok butsuztatója Báthory Gábor fejedelemtől, — és fejedelem Bethlen Gábor beiktatása. — ide tartozik a' 20-dik lapnak végén való jegy. csillag Az Articulusok csak October 22-dikén hozattak.

1619. September 21-kén Kassán, — Posonba November 11-kén, — és nem külömben 1620-ba Május 31-kén Beszterczebányán (Novisolü) tartatott gyülések épen nem Erdélyi gyülések, — ennél fogva nem ezen Laistromba valók.

A' 21. lapra.

1620. Aprilis 5-kén Fejérvárt

1620. September 29-kén —

1621. Aprilis 24-kén —

1621. September 30-kán — tartatott gyüléseken fejedelem Betlen Gábor, Magyar országon lévén, jelen nem volt, 's ennél fogva az akkor hozott Articulusokat Helytartója Iktári Gróf Bethlen István erősitette meg.

1625-be Fejérvárt majus 1. napján tartatott gyülésnek, és határozásának hogy eleget tett légyen a' fejedelem, bizonyitja a' Kolos Monostori Levéltárban megtaláltató limitatio de dato 29-dik may 1625.

1629-be Aprilis 8-kán Fejérvárt tartatott gyülés Articulusairól méltó megjegyezni, hogy hiteles mása csak az Egri Káptalan levelesházába találtatik, és hogy ezen Articulusok 1629-be nyomtatványban is jöttenek ki.

Ha I. Ur előtt üsméretes lenne' Haller Gábor Diariuma ms. ugy tudná hogy 1630-ba Februarius 17-kén Kolosvárt ország-gyülés volt. — Lásd Benkő comitia pag. 68-a. —

A' 22. lapra

1632. Aprilis 24-kén Fejérvárt. — megjegyzésre méltó, hogy ezen Articulusok megerősittetések után országul hozzá tételeket (additamenta) kaptak.

1633. Augustus 21-kén Fejérvárt hozott Articulusok akkori nyomtatványba vannak.

1638. Désen Julius 1. napján tartatott gyülésnek Articulusai találtatnak Sülyei Gyüjteményében. — I. ur ezt nem tudja.

A' 23. lapra

A' Károly fejérvári káptalan Levelházában találtatik egy hiteles Oklevél, mellynek kivonása ez: „Testimonium Capituli Albensis super Con„cambiotenore cujus Principissa Susanna Lorántfi Elisabethae Szakátsi remittit certas portiones „in Korod, Elisabetha vero Szakátsi Principissae „Bona sua in Korod szent Márton tradit possi„denda de Anno 1642." Ennek foglalatjából tisztán ki jön, hogy 1642-be Fejérvárra februarius 16-kára Ország gyülés hirdetett légyen. — Articulusait mindazonáltal Rec. még nem látta.

1643. Fejérvárt nem August, hanem aprilis 24-kén volt gyülés, — Articulussai május 21 kén. erősitettek meg.

1646. Mártius 11. Fejérvárt. — Ezen gyülés Articulusai akkor nyomtatványba jöttek ki.

1648. Fejérvárt Januarius 29-kén nem tartatott Gyülés, hanem ezen datum alatt a' fejedelem Kassán egy rendelést (Edictumot) botsátott ki, mellyet ámbár I. Ur ide helyheztet, még sem tartozik ide.

I. ur szerént 1653-ba gyülés nem tartatott melly illyetén tudatlansága annál szembe tünőbb, hogy I. ur magát feleskü dt ügyésznek (a' kitől ha nem is egyebet, legalább Törvényes-Könyveink üsméretét méltán megkivánhatjuk) irja és nevezi, — nézte volna I. ur bár csak ugy nevezett aprobatális Constitutiónk' czimjét, és ezen szókra igen könnyen talált volna. „In Civitatem Albam Juliam ad diem 15. mensis Januarii anni 1653. congregatorum conventu publice relectae, intermixtis etiam constitutionibus sub eadem Diaeta editis" — az illyen hibák el nem szenvedhetők az ollyannál a' ki szerző (Auctor) akar lenni. — Aut bene aut nihil. De ezen gyülésen kivül még tartatott más is 1653-ben Fejérvárt Januarius 15-kén ezt bizonyitja Országos hirdetése, és fel olvastatása (Publicatio) azon adomány Levélnek, melly szerént 1653-ba Fejérvárt Januarius 28-kán Rákotzi György fejedelem az Oláh Püspök Simon István kérésére, régi fejedelmek által az Oláh Püspököknek adatott adomány Leveleket megerősíti. külső részére: „Publicatae sunt in Diaeta 1653. „ad 15. Januarii albae indicta per Georgium Lá„zár Prothonotarium. m. p."

A' 24. lapra

1658-ba Segesvárt October 5-kén gyülés, — ezt bizonyitja Süllyei Gyüjteménye, — I. ur halgat.

A' 25. lapra

1660-ba Januarius 25-kére Rákótzi György Schellenbergre (Szeben Székbe) Ország gyülést hirdetett volt, — ezt tudjuk Historicusainkból. Sieb. Quart Schrieft. II. p. 285.

1660. Görgény Szent Imrén December 10-kén gyülés — lásd Süllyei Gyüjteményét.

A' 26. lapra

1665. Radnoth september 10.

1666.

1666. Fejérvárt September 18. — Ezen Articulusok akkori nyomtatványba jöttek ki.

1668. Martius 9-kén Somkutpatakán gyülés; —lásd Sülyei Gyüjteményét.

A' 27. lapra

1674. Fejérvárt November 17. — Ezen Articulusok akkori nyomtatványba vannak.

1678. Fejérvár Februarius 1. napján Országgyülés — I. Ur hallgat.

1682. Gerlan Augustus 1-sö napján, és

1684. Fogaras martius 8-kán tartatott gyüléseknek Articulussai akkori nyomtatványba találtatnak.

A' 28. lapra

1687. Julius 1-sö napján Apahidán Országgyülés Articulussai meg vannak ama hires Gróf Lázár János Gyüjteményébe.

De ne hogy több illyetén még számos hibák, és fogyatkozások elészámlálásával Recens. mind olvasóinak, mind pedig magának unalmat okozzon, ezen jegyzéseket azon hozzá adással zárja bé, hogy 1711. 1712. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1725. 1728. 1730. 1731. 1732. 1734. 1736. 1737. 1740. 1742. 1743. 1744. 1746. 1759. 's a' t esztendökben is tartattak Ország gyülések, ezt bizonyitják az Erdélyi Királyi Kormányszéki, és a' Királyi Kintstartói Levéltárok. —

Gróf Kemény József.

B.) Külföldi Literatura.

A' Mekkai Szarándok.

(Vége.)

Arafat' tetejéröl mint egy 3000 a' térségen elszórt sátort számlálék, mellyek' két harmadrésze a'

két Hadschkaravánhoz, a' kísérethez és Mehemed Ali' katonájihoz, a' többiek a' Scherif' Arabsaihoz, a' Beduinhadschhoz, és a' Mekkai 's Dsiddai lakosokhoz tartozának. Az öszvegyült népsokaság' nagyobb része sátorfedél nélkül vala. A' két Karaván rend nélkül letelepedék; bucsusok és katonák sátoraikat nagy körökben felvonák, 's közepettök tevéjik' nagy része helyeztetett. A' tevék' száma az egész térségen mint egy 20,000—25,000-re 's köztök 12,000 Syriaira 's 6—7000 Egyptusira ment. Mehemed Ali a' Syriai puszta Beduinjaitól három ezret vásárla, 's azokat a' bucsusoknak hagyá, minekelőtte a' had' szükségeinek átviteléhez Taifba használtattak.

A' Syriai Hadsch a' hegynek déli 's délnyugoti részét, az Egyptusi a' délkeletit foglalá-el, Jahya Beduinjaival a' Scherif' háza körül lévő helyet, 's erre szomszédosan hajolva az egész Hedschaznép. Itt telepedék le hajdanta a' két Jemen-karaván. Mehemed Alinak és Suleyman Basának Damaszkból, 's egyéb Fő tiszteiknek igen szép sátoraik valának; de mint valamenyinek legpompásabbja díszlett a' Mehemed Ali' nőjeé. Tussun Basa és Ibrahim Basa anyjáé, ki Kairóból valóban királyi pompával a' Hadschhoz érkezett. Bútorainak Dsiddából Mekkába vitelére öt száz teve kivántatott. Sátora, helyesben tábora, melly 12 külön kerületü sátorokból álla, mellyekben asszonyai lakának, egy 800 lépésnyi kerületü vászonfaltól kerítteteti-bé, 's annak egyetlen egy bemenetelénél gazdagon ruházott heréltek őrt állottanak. Körös körül ezen kerületen számos férjfi kíséretének sátorai fölüttettek. Ezen vászonpalotának szép hímvarrása kivülről, mindenütt különféle szín változattal engem az Arab Ezer Egy Éj regéknek rajzaira emlékeztete. A' többiek gazdag pompáji közül különösen a' Dscheylany keres-

kedő familiájáé tetszék ki, kinek fél körben fölütött sátorai a' két Basájéival szépségre vetekedének, 's a' Jahya Scheriféét sokkal fölül multák. Kelet' egyéb részeiben egy kereskedő az által, hogy gazdagságát egy Basa jelenlétében nézésre kitevé, hurkot kötött volna nyakának; de Dscheylany a' Mekkavik' szokásai szerint régi uradalmok alatt él, főkép Galeb Scherif alatt, ki zsarolásokra ritkán vetemedik, 's egyszersmind Mehemed ali' igéretében bíznak, hogy tulajdonaikat bántatlanul hagyandja.

Egész reggel az ágyúk kisüttettek, mellyeket a' két Basa magával hozott. Magán az Arafat' hegyén szállásaikat kevés bucsusok vevék, hol egy kis grotta, vagy lelógó gránitszikla csak alig nyújta védet a' nap ellen. Közönségesen hiszik keleten 's a' visszautazásban sok Hadschik felőle mint valóságról szólának, hogy e' nap' minden szarándokok az Arafat' hegyén letelepednek, 's a' hegy azon csodás tulajdonnal, magát kinyújtani, bír, hogy tetején számtalan sokaságu hivő elférhet. A' törvény parancsolja, hogy a' Hadschgyülés az Arafaton tartassék, de a' térséget a' hegynek közvetetlen szomszédságában a' hegy alatt is oda szamlálván a' lehetetlenséget bölcsen kikerüli. Úgy tartom, hogy a' másodfél — két óra hosszaságu, és fél vagy egész óra szélességü táborban 70,000 ember könnyen elférhet, 's talán egy hely sem találkozik a' földszinén, hol illy csekély kerületben ennyi különböző nyelvet hallhatni; én negyvent számlálék 's kétlem, hogy mindnyájokat megszámláltam. Ugy tetszett mintha egy utazókkal teli templomban volnék, 's a' vágy soha nem leve bennem olly élénkké, egyszer illy különböző bucsusok' országái' legbelsöbb szivéig hathatni, mint mostanában, 's honjaik' meglátogatásában nem láték több akadályokat, mint a' minőkkel ők ide

jöttökben küzdhetének. Míg' a' figyelem ennyi számtalan új tárgy között feloszlik, az idő ragadozólag elfoly. Csak az Arafat' hegyéről lejövék 's egy kis ideig a' táborhelyen ide 's oda sétálék, a' bucsusokkal alkalmasint mulatozám, a' syriai táborban egynehány barátaim, 's a' Beduinoktól újságok felől pusztájokból tudakozám, midőn a' dél már elért. Az imádságokat e' tájban benn' vagy a' Nimr Mecset' közvetetlen szomszédságában kell elvégezni, 's e' czélra a' két Basa is oda indula. De jóval a' Hadschik' többsége e' szokást meg nem tartja, 's nehányan még a' déli imádságokat sem mondják-el; mert arra senki nem ügyel ha szomszédja a' megparancsolt szokások' betöltésében pontos-e vagy nem. Délután a' törvény' parancsához képest az egész testet megmosni és tisztítani kell. De mivel az idő borult sőt hideg vala, a' bucsusok kilencz tizedrésze, kik könnyü iramjaikban már is fázának, ezen szertartást sem tarták meg, és a' közönséges mosdást megelégelék. Az Aszer' idötája (mintegy délutáni három óra) álla-be, midőn a' való ünnepelés kezdődék. A' szarándokok most az Arafat' hegyéhez vonulának és oldalait tövétől tetőjéig ellepék. Épen Aszer órájakor foglalá-el a' szónok állóhelyét az erkélyben a' hegy' meredekségénél, és szólani kezde a' sokasághoz. Ezen beszéd, melly napnyugotig tart, teszi az egész Hadsch ünnepelést, és Khodbedel Vakfnak nevezteik, 's a' szarándok ha bár Mekkának minden helyeit meglátogatá, semmi joggal nem bír a' Hadschi czímre, ha ezt meg nem hallgatá. Midőn az Aszer' órája közelített, minden sátorok lerontattak, minden felrakatott, és a' karaván ok rakodni kezdének, a' szarándokok tevéjikre ülének, és a' hegy körül nyomultak, hogy a' szónok' látkörébe lehessenek, a' mivel megelégedhetni, mert a' gyülekezet nagyobb ré-

sze kéntelen távol állni, hogy őtet meghallhassák. A' két Basa két csapattal előnyomult, 's a' Hadschik' tevéji mély sorai hátában helyet foglalának, hozzájok még a' Hedschaz emberei is szövetkezének. Itt ünnepi és tiszteletes csendben várák-be az előadás' befejezését. A' szónoktól távolabb Jahya Scherif álla csekély katona-testével, melly az előtte vitetett zöld zászlókkal jeleskedett. A' két Mahmal, mellyek hátokon a' magos állást hordák, melly karaván jaiknak zászlóul szolgál, bajjal nyomulhatának a' hegy' déli és keleti meredekségét a' szónok előtt elfoglaló teve-sorokon át, és öreik közepett épen az erkély (platte-forme) alatt megállapodának. A' szónok vagy Khatib, ki közönségesen a' Mekkai Kadi, gazdagon fölékes ett tevén üle. A' hagyomány szerint Mahomed beszédeit pártosaihoz mindenkor ülve tartá, melly szokást minden a' szarándok ünnephez jövő, és alatt valójikhoz személyesen szóló Khalifák utánozának. A' tevén nyargalni nem szokott Konstantinápoli Török azonban nem ülhete olly biztosan mint a' Beduin-Propheta. A' teve akadékoskodék, és ő leszállani kénteleníttetett. Beszédét arab könyvből olvasá, mellyet kezeiben tartott. Mintegy négy vagy öt perczenet mulva meg-megszünt és karjait kiterjeszté, mintha áldást könyörögne, 's az alatt az öszvegyült sokaság körülötte és előtte Iram-ruhájik' szegyélyeit fejeik fölött lebegteték, és a' levegőt Lebeyk! Allahuma Lebeyk! kiáltással (itt vagyunk parancsodra! Isten!) eltölték. Midőn így a' fejérenöltözött sokaság' Iramruháji a' hegyen lengedezének, vízomlatot hivénk látni; 's hozzájok képest a' tevéjiken ülő Hadschik' ezerei alól zöld napernyőjikkel zöld térséghez hasonlítának.

Beszéde alatt, melly csak nem három óráig tarta, láttuk a' Kadit szemeit folyvást törülgetni. Mert a' törvény kivánja, hogy a' legalázatosb szív-

törödés' érzeményétől inditassék, mondván hogy valahányszor szeméből könnyek folynak, jele, hogy a' Mindenható öt felvilágosítja és könyörgéseit meghallgatja. A' bucsusok, kik közel hozzám nagy gránitszirteken állának a' legkülönfélébb látványokat nyújták. Közülök nehányan felkiáltának, és mellöket öklelvén sírtak, 's magokat az Úr' legnagyobb bünöseinek vallák, mások pedig, a' jóval kisebb' szám, könnyes szemmel állának csendes elmélkedésbe és imádásba merülve; sok Hedschaziak és katonák a' török seregből csevegének és tréfálának egymás közt, 's midőn mások Iramjaikat lengették, a' legszembetünöbb mozdulásokat tevék, mint ha a' szertartást kigúnyolni akarnák. Hátúl a' hegyen több arab és katona csoportokat vevék észre, kik kényelemmel és csendes lélekkel dohányozának, mellettök egy üregben egy közönséges kávét mérő asszony üle, kinek vendégei hangos kaczagások és lármájok által a' közelálló Hadschik' buzgó ahitatát háborgatták. Sőt népcsoportok szokott ruhában is jelen valának. A' beszéd vége felé az öszvegyültek' nagyobb száma a' figyelmet sokalni látszék, 's lejövének a' hegyről minekelőtte még a' szónok előadását befejezné. De meg kell jegyezni, hogy a' hegyen öszvegyült csoportok többnyire a' nép' alsó osztályaiból állának, az előkelőbb bucsusok tevéjiken vagy lovaikon a' térségben ülének. Végtére a' nap a' nyugoti hegyek megé leszállani kezde, a' Kadi könyvét betevé, és egy befejező Lebeykkel bucsuzólag üdvözeltetett. A' sokaság a' hegyen lerohana és az Arafatot elhagyni sietett. Jutalmasnak tartatik, ha ki lépéseit ezen ünnepelés befejezésével megkettőzteti, és némellyek valóságos versenyt futnak, mellyet az Arabok Abdafa min Arafat-nak neveznek.

Hajdanta, midőn a' Syriai és Egyptusi karaványok csak nem egy erejüek valának, majd min-

den esztendöben véres czivakodások esének, mivel minden párt a' másikat elérni, és Mahmalját amazénak elejébe hajtani igyekezék. Ez akkor szokott megtörténni, midön a' beszéd' kezdetével a' Mahmalok az erkélyhez közelítének, és kétszáz emberélet ekkép gyakran a' karaván ok' vélt becsületének feláldoztatott. Jelenben Mehemed Ali' hatalma a' nagyobb, és a' Syriai Hadschik nagy alázatot 's engedelmeskedést mutatnak.

Az egyesült karaván ok és az egész szarándoksokaság most a' térségen áthullámzának; a' sátorok már elöre felrakattak, úgy hogy minden együtt megindulhatott. A' bucsusok az Alameyn felé nyomultak, mellyeken ismét átmenniök kelle, és az éj beálla, minekelötte még a' Mazaumeyn szoros utat elérnék, számtalan fáklyák gyújtattak-meg most, 's minden Bása elött közülök huszonnégy vitetett, a' tüzszikrák a' térségen elszállottanak. Az ágyúk dörgének, a' katonák fegyvereiket kisütek, a' két Basa hadimusikája zengett, rakéták szállának; míg a' Hadschcsoport gyors léptekkel és nagy rendetlenséggel, megkábító kiáltással a' Mazaumeyn szoros út felé sietett és Mezdelf felé nyomult, hol két órányi ut mulva minden letelepedék A' rend már egészen fel vala bomolva, mindegyik a' legközelebb helyen lefekvék, mert a' Basákon és kisérőjiken kivül senki satorát fel nem vonà. Ezek ellenben a' magas boltozatokra lámpákat tüzének, mellyek egész éjjel világoltak. Az ágyútüz szakadatlanul folytatott.

Szalay László.

III.

Külömbfélék.

1.

Jelesség.

Örömtelve érzi a' Szombathelyi Nevendék Papság fáradhatatlan szorgalmú Tanitójának, Nagyon Tisztelendő Szilasy János Úr', Szombathelyi Egyházi Megyebéli Áldozó Pap, az Egyházi Tudományok' Doctora, és ugyan ott a' keresztényi Erkölcs, lelki Pásztorság, és Nevelés Tudományok' Tanitójának lelkes hazafiuságát, ki ez előtt két esztendővel nemzeti Literaturánkat tudományos munkájával ezen czim alatt: „A' Nevelés Tudománya" elő-segítette, és most ugyan azon Tudományt Sz. Iván hava' tizenhetedikétől fogva honni nyelven tanultatja tanitványaival. Micsoda benyomást szül e' követésre méltó példa egy honni nyelve' csinosodását szívén hordozó igaz lelkű Magyarban? Azt jobban érezheti, mint kifejezhetné, a' ki ezt tapasztalja.

---

2. Igazítás.

BABATUM' értelme.

BABATUM, mint különös jegyzetü szó, előfordul Gróf Nádasdi Tamás' levelében, melly költ Kanisán 1551. esztendőben Febr. 5-dikén. Ezen levele által az ősz Vezér bétanácsolja Ferdinánd Királynak, mikép' lehessen Magyar országot a' Török járom alól fölmenteni. Tanácsa oda megy ki, hogy Erdél országról kell kezdeni Magyar ország' meghódítását, mert ha egyszer, úgymond, a' Török Erdél országot bé veszi, és a' Tisza' mellyékeit, 's többi részeit is az Országnak könnyen elfoglalja, azért most volna a' jó alkalmatosság, mert „quod nunc uno floreno confici posset, paullo post non expedietur cum mille. Adest igitur tempus, ut Sive levaverit, síve non levaverit, Majestas vestra BABATUM aureum, poenitebit vestram Sacratissimam Majestatem,

Sed meo qualicunque consilio melius est, ut Vestra Sacratissima Majestas levet BABATUM, et sic poeniteat, quam non levet, et utique poeniteat." Rendes dilemma, és majd megfoghatatlan, és ollyan, mint a' láncz, mellyet ha fölvesznek is, jaj, ha letesznek is, jaj, mert mindenkor megzörren. De a' BABATUM szó értelmét is már ma nagy homályosság födi.

Szorgalmatos Práyunk ezt a' jegyzést veti alá BABA nobis (quibus?) Significat vetulam, proinde thesaurum a Majoribus olim reconditum, videtur indicare" L. Epist. Procerum Hung. T. 2. p. 240.

Meglehet, hogy Práy nyelvén BABA verulát jelent, de midőn a' Magyar így szóll „édes babám" bizonyosan nem vetulát, nem vén asszonyt, nem banyát ért, hanem kisdedet; hasonlóképpen, midőn azt mondják, hogy ez, vagy amaz megbabázott, azt értik, hogy kisdedet szültt, és nem vén banyát.

De más részről, ha megtekéntjük, hogy első Ferdinándunk' Országlása a' terhes, és költséges háboruk', viszontagságai között folyt el, a' letett nagy kincsről, az élire vertt nagy Summa aranyokról álmodozni sem lehet.

A' BABATUM tehát mást valamit jelent. De mit? ezt az újabb Szótárokban, sőt még a' potrohos Cálepinusban is hijában keressük, a' régibb Szótárokat kell tehát elő vennünk, mellyek Nádasdi Tamás' idejében használtattak, és mellyeket Nádasdi bizonyosan olvasott is, mint azon ideje bélieket.

Fölhordok tehát egynéhány régibb szó-tárakat, kijegyezvén azokból a' BABATUM' értelmét, és a' mik ide tartozandók:

1493. Vocabularius breviloquus cum arte Diphthongandi, punctandi, et accentuandi. Impressus Argentine. Anno Domini M.CCCC.XCIII. in fol.

„BABATUM dicitur ferrum, quod annectit faber equo cum gumpho."

1511. Vocabularius, Gemma gemmarum, noviter Impressus, additioneque multarum dictionum exornatus, in Argentinorum urbe Anno M.CCCCC.XI. in 4-to.

„BABATUM, ein Huffysen. Versus. Faber in angario connectit Babata gumpho."

„BABARIUS. ein Huffschmid."

„ANGARIUM. ein Notstal" (ló-kaloda, mellybe a' délczeg lovat rekesztik, hogy könnyebben meglehessen patkolni).

„GUMPHUS. Ein Huffnagel, vel uncus, vel est quilibet clavus". Egyébaránt Gomphusnak mondatik, és görög eredetü szó. Már Homerusnál elö jön, és a' Pláto Timeussában. Elő jön ezen értelemmel a' mi Szó-tárainkban is, így a' Nomenclatorban, melly Bécsben nyomtattatott 1641-ben. pag. 439 iratik „COMPHUS: Patkószeg, Huffnagel."

1520. Dictionarium, Gemma gemmarum, breves, ac castas vocularum interpretationes perstringens. Argentine. M.D.XX. in 4-to. Ez az előbbeninek újjabb kiadása, itt is azon módon

„BABATUM: ein Huffysen. v: Faber in Jangario connectit Babata gumpho."

„BABARIUS: ein Huffschmid" 's a' t.

Nem szükség említenem, hogy „Huffysen" német alföldi szó-ejtést árul el, minthogy ezen Szó-tárok Argentinában (Strassburgban) jöttek ki. Német fölföldi szó-ejtés szerint Huffeisen: Ló-patkó. De hogy bizonyságom is legyen, ím egy még régibb német Szó tár.

1482. Vocabularius Theutonicus, in quo vulgares dictiones ordine alphabetico preponuntur, et latini termini ipsas directe significantes sequuntur. Impressus Nuremberge per Cunradum Zeninger Anno Domini. M.CCCC. LXXXII.

Huffeisen, oder Roseisen: BABATUM."

„Huffnagel: gumphus; oder tuhel nagel."

„Hufsmit (sic) Babarius. Faber connectens ferrum. Sufferrator, vel Sufferrarius."

„Not stal: Angarium, Artabulum."

BABATUM tehát a' közép üdőben Ló-patkót jelentett, és innen ugyan azon üdőben BABATARE annyit, mint lovat patkolni. Ezen szónak illy értelemmel való kelendőségéről nem fog az kételkedni, a' ki Ulászló' kinestartójának számadásait vagy csak futó szemmel is által tekéntette. Ennek csak két helyét hozom föl, és úgy vélem, elegendőképen bélesz bizonyítva, a' mit mondottam.

„Eodem die (XXVI. Aprilis 1495) ad BABATANDUM equos curriferos Dni Regis sub dispensatore existentes dati sunt 2 fl."

„Eodem die (VI. Maii 1495) manibus Dni Agazonis Regie Mtis, ex commissione Dni Regis dati sunt floreni XVII, ut fabro suo, qui in via BABATAVIT equos Regie Mtis, dare debeat 1 fl."

Nem lehet tehát semmi kétség abban, hogy „BABATUM" annyi mint ló-patkó, és így „Babatum au-

reum" arany ló-patkó, valamint szinte abban sem, hogy az arany ló-patkó nevezete alatt valamelly azon üdőben szokásban lévő pénzbéli hadi segedelemnek német értelte Nádasdi, mert ha ezt föl nem tesszük, semmi értelme nem lesz Nádasdi tanácsának. Miben állott ez a' pénzbéli segedelem? fejtsék meg azok, kik a' nagy országos Könyvtárokhoz közelebb esvén azoknak számos kéz-iratit kedvek szerint használhatják, a' mire őket tellyes tisztelettel, és hazafiúi bizodalommal meg is kérem.

Kr. J.

---

3. A' Hétközi Napoknak elnevezéséről.

Toldalékul a' folyó évi Tud. Gyüjt. V. Köt. 75-dik lapjához.

Szembetünő jelenmény az nyelveinkben, hogy a' Hétközi napok (kivévén a' Szombatot, melly minden nyelvekben a' zsidó szabat szótól van származtatva,) mind azon nyelvekben, mellyek a' római vagy is a' latántol vették eredetöket, — söt még a' németben is, — jobbára minnyájan a' római nyelven szokásban volt nevek szerint, az az, a' pogány Istenekről neveztettek el: holott ellenben a' tót és magyar nyelvben azon elnevezéseknek már nincsen nyoma, és a' napokra egészen más szempontból van adva a' név. Franczia nyelven esméretesek a' Lundi, Mardi, Mereredi, Jeudi (Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Dies) 's t. Olaszban és Spanyolban nem különben van a' dolog. Németben is oda mutat a' Sontag; Mondtag; Dins-vagy Odinstag, a' Wodan vagy Odin nevü Had-istenökről a' régi pogány németeknek, Irch-tag a' köznép szájában; Donnerer, vagy Thor's-Tag (Jupiter); Freia-tág, ugyan a' régi pogány németeknek Házasság-Istenéről. Ezt követik az Anglus és a' némettel rokon többi nyelvek. Mind a' mellyektől immár külön vált e' tárgyban a' tót nyelv, melly, úgy látszik, napjait a' keresztyén Egyház szokása szerint nevezte el. Minekelőtte t. i. a' mostani nevek divatba jöttek volna: Első Sylvester R. Pápa' rendeléséből egy egy Héti napokat, a' rajtok esett Szentek' neveiről hivták illyen formán: Feria prima, az az dies Dominica; feria secunda, Hétfő, tertia, quarta, quinta, sexta, és a' Sabbathum. A' régi Oklevelekben a' Hétközi napok e' szerint fordulnak elő. A' tót nyelvben is az innét szo-

kásba vett elnevezés, jelesen a' Sztreda, Cstwertek és Pátek napokon látható, mellyek annyit tesznek, mint harmadik dolognap, negyedik, ötödik. A' Vasárnapot nevezi a' tót nyegyelának, nem dolgozó napnak; a' Hétfőt pongyeleknek, dolgozó (első) napnak. A' magyar is, (ki, tudni való, hogy Ázsiában, pogány lévén, még sem Hetek, sem Vasárnap, sem Hétköz napok felöl nem tudott semmit), a' tóttól által vette ezen három napneveket: Szerda, Csötörtek, Pintek. Azonban a' Szerda jelentménye és honnét jötte felöl még kérdés támadhatna, úgymint a' melly az ő Testamentomban is, város' neve képpen előfordul, t. Hir. 11, 26. A' többi Hétnapok' neveit keresztelte a' Magyar is a' római Egyháznak említett szokásához képest. Hétfő: a' Héti dolgozó napok sorjában az első, a' fő. Kedd, vagy ketted, kettődik: a' Héti dolgozó napok között a' második. Legnehezebb a' Vasárnap' elnevezésének származását kinyomozni. Mert a' közönségesen bévett származtatás, melynél fogva az a' szent nap, a' rajta, Isteni szolgálat végével esni szokott vásárokról tartatik elnevezve lenni: még nem bizonyos mindenképen. — Mind ezen napnak etymonját megállapittani, mind pedig azt kinyomozni, miolta jött divatba Magyaroknál a' Héti napok' mái elnevezése: intereszszans fogna lenni megértenünk azon Érd. Hazánkfiaitól, kik a' honni történetek műszteriumainak Epoptái.

Edvi Illés Pál.

---

4. Jelentés.

Ezer Egy Éjszaka. Arab Regék. Fordította V. M. 12. rétben, gyönyörü borítékba füzve ára 30 kr. p. p.

Az Ezer Egy Éjszaka' czíme alatt világ-szerte ösmeretes Arab Regék a' legváltozatosabb mulattatás mellett annyi élethölcseséget foglalnak magokban, 's Kelet' sajátságainak, szokásainak ösmertetésében olly gazdag Kincstár gyanánt tekinthethetnek, hogy nem csak az olvasó világ előtt köz kedvességet, hanem sok legnyomosabb itéletü férfiaktól is — kik közül elég legyen csak egy Montesquieut, Göthet, Vossot, Lichtenberget, Jean Pault említenünk — méltó javalást, és magasztalást nyertek. A' mivelt Európa' iróji egymással vetekedve fordítgatták nyelvökre, 's egyik kiadás példányai a' másik után kapva kapattak el. Csak nemzetünk vala mindeddig

kizárva e' bájos tündérkert' birtokából. Ebbéli fogyatkozásunkat egy köztiszteletü Literatorunk segedelmével kipótolni akarván, arra határoztuk magunkat, hogy e' gyönyörü Regéket a' legteljesebb gyüjtemény szerint, melly három jeles német tudós: Habicht, von der Hagen, és Schall egy Tunisi eredeti kéziratból most legelőször adtak ki, honni nyelvünkön közre bocsássuk. Mutatványúl most az első kötetet nyujtjuk honnosinknak illy czím alatt: „Ezer Egy Éjszaka, Arab Regék." Ebből egyszersmind látni fogja az olvasó a' fordításban azon csint, 's egyszerüséget, melly az eredetihez képest olly szükséges volt, Illyen több kötetre fog az egész munka terjedni, 's bizodalommal vagyunk a' jó ízléshez, hogy vevőkre találand.

Megszerezhetni Pesten a' kiadók' Typographiájában: Debreczenben: Csáthy Györgyné Asszonynál; Posonban: Schwaiger András; Hassán: Vajda Pál; Székes-Fejérvárott: Rader Aloiz; Aradon: Schmid József; Pécsett: Gundl Max.; Szombathelyen: Zsoldos István; Kaposvárott: Mósy János; Kolosvárott: Guttman János és Tilsch Könyváros Uraknál.

Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István.

5. Új Könyvek.

11) Vadászattudomány, Szerzé Pák Dienes.

12) A. Persius Flaccus' Szatiráji magyarúl és deákul; szükséges jegyzetekkel világosítva Kis János által. Sopronyban 1829. Nyomt. Kultsár Katalin asszony' bet. 8d. r. 104 l. ara 36 xr. ezüstben.

13) Méltóságos Nagy Károlyi Gróf Károly György ő Nagyságának, kegyes uroknak, nemes lelkü jóltévőjöknek, az Uradalmaiban szolgáló Tisztviselők, forró hálájoknak jeléül, e' versemléket szentelik Nagy Károlyban, Aprilis XXIV. MDCCCXXIX. Nagy Károlyban, nyomt. Gönyei Gábor. 4d r. 4. l.

14) Nagy Méltóságu Erdődi Gróf Pálffy Fidél 's a' t. Magyar ország' Fő Tárnokja 's a' t. Ő Excellentziájának neve' napjára legmélyebb tisztelettel ajállja Radványi József Budán, a' kir. Magyar Universitás' bet. 1829. Pompás velínen, nagy félivben 4 levél.

15) A' két szerelmes Pásztor. Magyar Rége Árpád' idejéből. Írta Balogh József. Pesten, Füskúti Landerer Lajos' bet. 1829. 16d. r. 46 l. ára, kötve, 8 xr. ezüstben.

16) Felső Magyarországi Minerva. 5d. év. 1829. Első Kötet. Január, Február, Mártz. Kassán, Ellinger bet. 's költs. 8d. r. 228 l. az egész évfolyamat' ára, 6 for. ezüstben.

17) A' Kávé' Munkálatjai. Hahnemann Sámuel Orvos Doktor, és Anhalt-Kötheni Herczegi Tanácsos után. Budán, a' Magyar kir. Universzitás' betüivel. 1829. 12d r. 60 l. ára 20 xr. ezüstb.

18) Scott Walter válogatott Románjai. Ángol szerint. Ivanhoe. 's a' t. Thaisz Andrástól. Pesten, 1829. 's a' t. Füskúti Landerer Lajos' bet. 12d r. I. Rész X. és 240 II. 144 l. egy részneh előfizetési ára 30 xr. ez.

19) A' Különcz. Rajzolatja az emberi szívnek Lafontaine után F. Almási Balogh Sámuel által. Pesten, 1829. Wigand Ottónál, Füskúti Landerer Lajos' bet. 12d r. I. Rész 492 II. 348 l. a' két kötet' ára 2 for. ezüstb.

20) Ahítatosság' Órája 's a' t. (fordította A. B. S.) 1828—29. Budán nyomt. a' Magyar kir. Univ. bet. nagy 8d r. I. Rész XX. és 578. II. 581 l. A' 8 kötetből álló egész gyüjtemény' előfizetési ára 8 for. ez.

21) Smid Kristóf' Ifjuságot érdeklő Irományai; 's a' t. ford. Csontos István. Kassán, 1828—29. Werfer Károl' költs. 's bet. 12d r. I. 196. II. 257. III. 220. IV. 210. V. 222. VI. 250 l. A' 8 Kötetből álló egész gyüjtemény' előfizetési ára 4 for. ezüst.

22) A' Keresztes Vitézek. Vitézi Játék 5 Felv. Kotzebue A. után magyarra ford. Ónody Jonathán Pesten 1826.—Esztergamban Beimel József' bet. 's költs. 1829. 8d. r. 104 l. ára, kötve, 16 xr. ezüstb.

23) Öt esztendőre való Nagy Böjti Vasárnapi, és Ünnepi Prédikátziók, mellyeket élő nyelvvel mondott 's a' t. Szepessy Aloyz Mogyoródi Boldog Asszony Apátura, Tarczal városának Plébánosa 's a' t. 5 Darabban. Miskolczon, Ns. Szigethy Mihály' bet. 1828. nagy 8d. r. I. X. és 256. II. 217. III. 213. IV. 176. V. 471 l. ára 4 for. 48 xr. ezüstb.

24) Tizenkét Böjti Beszédek, mellyeket 's a' t. Tulok Gábor 's a' t. mondott. Egerben, az Érseki Lyceum' bet. és költs. 1829. 8d r. 270 l. ára 36 xr. ezüstb.

6. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

67) Ezer egy Éjszaka. Arab Regék. Fordította V.. M.. Első Füzet. Szép borítékba kötve 30 kr. p. p.

68) Imre János Profes. A' Bölcselkedés. Második Darab. A' Metaphysica, vagy az Észmérés Tudománya.

69) Bóldogok, kik az Úrban holtak meg. — Néhai Tekint. Ns. Nzetes és Vitézlett, Érkeserüi és Bélmezei Fráter Ádám' utolsó Tisztelet-tételére mondatott Halotti Beszéd. Elmondotta a' Tisza Várkonyi Reformatum Templombann 1829. eszt. Jul. 12. napjánn Matolcsi László, a' Hecskeméti Reformata Ekklésia egyik Prédikátora n. 8. l. 32.

70) Dissertatio Inauguralis Medica de Morbo Haemorrhoidario, quam Auctoritate et Consensu Magnifici Dom. Praesidis, et Directoris Spect. ac Perill. Dom. Decani, nec non Clariss. D. D. Professorum pro Doctoris Maedicinae laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima Scientiarum Universitate hungarica publicae disquisitioni substernit Josephus Hrebenda Chirurgiae Doctor hungarus Kosztolna-Nitriensis. n. 8. l. 24.

71) Assertiones ex Universo Jure et Scientiis Politicis quas in Reg. Scientiarum Univ. Hungarica superatis Rigorosis Examinibus pro capessenda laurea Doctoratus ex utroque Jure annuente Inclyta Facultate Juridica publice propugnandas suscepit Augustinus Kron, J. C. Advocatus.

72) Mi a' legjobb Rész? Nagy Aszszony Napján a' Pesti Fő Plébania Templomban 1829. eszt. élő szóval hirdette és a' Pesti Vakok' Intézetének javára kiadta Szalay Imre, a' Pesti Kir. Univ. A' lelki pásztorkodásnak és az Egyházi ékes-szóllásnak Tanítója 's a' t. n. 8. l. 16.

73) De Duellis Hungarorum Litisdecisoriis, commentatus est Theodorus Botka de Szép-Lak.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Jászok. I. Értekezés. A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról. (Folytatás) 3 l.
2) Y. Az Ó-Budai maradványok Római Héfördők (Laconicum, Caldarium) düledéki-e? 59 l.
3) A' Föld rengésről. (Folytatás) 81 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-vizsgálat.

Gr. Kemény Jó'sef. Rövid Laistroma azon Országgyülési Árticulusoknak, mellyek Erdély Országa Fejedelemségének kezdetétől fogva a' mostani időkig hozattattak, mellyben megneveztetik az, hogy mellyik Uralkodó alatt, mino.(minö) időben, és melly helyen hozattattak Artikulusok. 's a' t. 100 l.

Külföldi Literatúra.

Szalay László. Mekkai Szarándok. (I. L. Burkhardt' eredeti kéziratai Weekly Review Januar 3. szerint) (Vége) 113 l.

III. Külömbfélék.

1) Jelesség. 120 l.
2) Igazitás. 120 l.
3) A' Hétközi Napoknak elnevezéséről. 123 l.
4) Jelentés. 124 l.
5) Új Könyvek. 125 l.
6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

IX. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazokról.

(Bérekesztés.)

66. §.

Nem hordjuk itt föl a' tanu helyeket a'ról, hogy Idősb Plinius Illuricumba PRUSSAE, Appiánus PURISSAE Népet helyheztet, és Strábó Pannónia lakosai között PIRUSTAE Népet emleget: Mi' itt most egyedül a' Lengyel Írók mellett akarunk maradni, 's azért tsak Dlugoss, Michovi Mátyás és Cromer tekéntetéhez folyamodunk. Dlugoss írja a' régi PRUTHENUS és LITHUÁNUS Nyelvről: „*Fuit autem pro ea tempestate PRUTHENORUM Gens saeva et crudelis, idololatriae et cultui daemonum et tam coeco et caliginoso dedita errori, ut solem, lunam, stellas, bestias, aves, ignem, et cetera creata pro diis coleret, et quasdam sylvas, lacus et aquas, quas neque piscatu, venatu, aut incisione contingere licebat, sacras putaret, SPECIALE HABENS IDIOMA A LATINO TAMEN aliquantulum DERIVATUM, ET QVOD CUM LITHUANICO HABET CONCORDANTIAM ALIQVAM, eosdemque paene ritus, deos et sacra eadem colentes, unum et eundem sacrorum Pontificem*

apud Civitatem eorum, pro metropoli habitam, ROMOVE vocatam, residentem, a ROMA intitulatam, venerabantur, cujus jussa a singulis non obedienter impleri capitale erat, et qui Pontifex KRIVE eorum lingua appellatus est." Az az: „*Azon időben a' PRUTHENUS Nemzet vad és kegyetlen, bálvány imádó, ördög tisztelő, 's olly vak és homályos hibát követő volt, hogy a' napot, holdat, tsillagokat, madarakat, tüzet és más teremtményeket Istenek helyett tisztelt, 's némelly erdőket, tovakat és vizeket, mellyeket sem halászat, sem vadászat, sem vágás által nem vala szabad illetni, szenteknek tartott, KÜLÖNÖS TULAJDON NYELVE LEVÉN, MELLY valamennyire A' RÓMAI NYELVTŐL SZÁRMOZOTT, és a' mellynek A' LITHUÁNUS NYELVVEL VALAMELLY EGYEZÉSE VAGYON, tsak nem egy szokásokat, Isteneket és vallásbeli Áldozatokat tartván, egy Fő Papot, ki a' RÓMÁTÓL hivatott ROMOVE nevü Fő Városban lakott, tiszteltek. E'nek parantsait fő vesztés alatt mindenki teljesiteni köteles volt, és a' kit saját nyelvükön KRIVE néven hivtak.*"

67. §.

Így folytatja tovább Dlugoss a' PRUTHENUS Nyelvről sorait: „*Unius et moris et LINGVAE, cognationisque PRUTHENI ET LITHUANI, SAMOGITAEQUE fuisse dinoscuntur, et bellis Civilibus in Italia per Caesarem et Pompejum exortis, flagrantibus civilibus Bellis Italiae, VETERIBUS SEDIBUS DESERTIS, in has, quas incolunt oras, venisse, sedesque suas in nemoribus et desertis, fluminibus, stagnis et paludibus obsitis,*

posuisse, ad instar quoque Romae civitatem principalem Romove condidisse, et summum sacrorum Antistitem illic locasse eos asserunt, ET QVAMVIS GENTES IPSAE IN PRONUNCIATIONE VERBORUM DIFFERUNT, quemadmodum Poloni, Bohemi, Rutheni, NIHILOMINUS IN MULTIS CONVENIUNT, NON UNIUS TAMEN STIRPIS ET LINGVAE FUISSE AESTIMANTUR; SED PRUTHENIS alia fertur fuisse, quam LITHUANIS et SAMOGITIS, Origo. Dum enim Prussias Bithyniae Rex, apud quem Annibal Poenorum Dux, a Populo Romano victus et fugatus, exulavit, svasu Annibalis temere contra Populum Romanum bellum suscepisset, et publicam pugnam, non respondentibus fibris, dum exta conspicerent, inire esset ausus (ubi etiam in hunc modum ab Annibale increpabatur: An tu, inquit, o Prussias vitulinae carunculae credere mavis, quam Imperatori probato?), conflictus ergo et superatus, Prussias cum Bithyniis, gente sua, in aquilonarem oram Romanos fugiens venit, et ex suo titulo Prussiae nomen fecit. Bithynii autem Populi etiam in hanc diem manent vestigia, quoniam nonnulli PRUTHENI PRISCAE LINGVAE RETINENT VOCABULA, ET AB AEOLICIS, DORICIS, ATTICIS ET JONICIS COMPETENTER INTELLIGUNTUR." Az az: *„EGY szokásuak, NYELVÜEK és Atyafiságuak A' PRUTHENUSOK, A' LITHUANUSOK ÉS A' SAMOGITÁK, 's polgári Egyenetlenségek ütvén ki Olasz Országban Caesar és Pompejus között, a' polgári háborúk dühe alatt Olasz Országban, ELHAGYVÁN RÉGI LAKHELYEIKET, azon tájokra jöt-*

tek, mellyekben most laknak, 's telepedésüket berkekben, 's vizektől, tovaktól és posványoktól ellepetett Pusztákban helyheztették, Róma gyanánt Romove Fővárost épitették, 's belé Fő Papot iktattak, és ámbár E' NÉPEK A' SZÓ-KIMONDÁSBAN ÚGY KÜLÖNBÖZNEK, mint a' Polonusok, Bohemusok és Ruthenusok, MINDAZONÁLTAL SOKBAN MEGEGYEZNEK, DE E' MELLETT IS NEM EGY AGU ÉS NYELVÜEKNEK TARTATNAK: HANEM A' PRUTHENUSOKNAK MÁS EREDET TULAJDONITTATIK, MINT A' LITHUÁNUSOKNAK ÉS SAMOGITÁKNAK. Mert, midőn Prussiás Bithuniai Király, kinél a' Római Néptől meggyőzetett 's futamodásnak eredett Annibál Poenus Vezér számkivetésben volt, Annibál jovaslásából a' Római Nép ellen vakmerően hadat kezdett, 's mind a' mellett, hogy a' jóslások a' belekből nem kedvezének, nyilván megütközni mert (e'kor Annibáltól így megis dorgáltatott: Hát te Prussiás a' borjubélnek inkább akarsz hinni, mint a' tapasztalt Hadvezérnek?), Prussiás meggyőzetvén, Bithunus Népével, a' Rómaiak elől futva, az északi tájokra ment, és saját nevétől Prussiának nevet adott. A' Bithunus Népnek mai napig vagynak nyomai, mivel némelly PRUTHENUSOK A' RÉGI NYELVNEK SZÓVAIT MEG TARTJÁK, ÉS AZ AEOLIAI, ATTIKAI ÉS JÓNIAI NÉPEKTŐL ILLENDŐEN MEGÉRTETNEK.") Ha jól értjük e' helyet, itt hasonlitása által a' Pruthenus, és a' fölebbiek szerént az e'hez közelitő Jaczwingus,

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1711. fol. Tomo I, col. 118—119.

a' Lithuániai és a' Samogita Nyelvet Dlugoss a' Lengyel, Tseh és Szláv-Orosz Nyelvtől egyenesen megkülönbözteti.

62. §.

Michovi Mátyás Lengyel Író († 1523-dik évben) beszéli: „*Praeterea LINGVAGIUM LITHUANICUM est quadripartitum. Primum Lingvagium est JACZWINGORUM, ut horum, qui circa castrum Drohicin inhabitarunt, ET PAUCI SUPERSUNT. Alterum est LITHUANORUM et SAMAGITHARUM. Tertium PRUTENICUM. Quartum in Lothua seu Lothihola, id est LIVONIA, circa fluvium Dzuina, et Rigam Civitatem. Et horum quamquam eadem sit Lingua, unus tamen non plene alterum intelligit, nisi cursivus et qui vagatus est per illas terras. Habuit hoc Lingvagium quadripartitum tempore idololatriae Pontificem maximum unum, quem Crive appellabant, morantem in civitate Romove, a Roma dicta, quoniam' hoc Lingvagium de Italia jactat se se advenisse, et habet nonulla vocabula Italica in suo sermone. De isto Crive et Civitate Romove in Legenda S. Adelberti pontificis et martyris legitur. Et scias, quod in PRUSSIA JAM PAUCI PROFERUNT PRUTENICUM, SUBINTRAVIT SIQVIDEM LINGVA POLONORUM ET ALEMANNORUM: Sic et in Lothua pauci Villani profitentur hanc lingvam, quia subintravit Alemannicum. In Samagitthia autem, quae est longitudinis quinquaginta milliariorum, et IN LITHUANIA, quae in longum triginta milliaria continet, IN VILLIS LI-*

THUANICUM LOQVUNTUR, ET IN MAGNA PARTE POLONICUM PROFITENTUR: NAM ET SERMONE POLONICO SACERDOTES EIS PRAEDICANT IN ECCLESIIS." Az az: „*Továbbá a' LITHUÁNIAI NYELV négyféle. Első Nyelv a JACZVINGOKNAK Nyelvük, mint azoké, kik Drohicin Vár körül laktak, ÉS MÁR KEVESEN VAGYNAK; a' másik a' LITHUANUSOKÉ és SAMAGITHÁKÉ; a' harmadik a' PRUTHENUSOKÉ; a' negyedik a' Lothuaiaké, vagy Lothiholaiaké, az az: LIVÓNIAIAKÉ, a' Dzuina vize és Riga város körül. És ezeknek bár egy nyelvük, egészen egyik a' másikat még sem érti, ha tsak nem járt helt és vándorlott e' földeken. Volt e' négyféle Nemzetnek, míg bálványozók voltak, egy Crive nevet viselő Fő Papuk, ki a' régi Rómától neveztetett Romove városban lakott; mert e' Nyelvek azt hírdetik magukról, hogy Itáliából szakadtak által, 's vagynak is bennük némelly Itáliai szovak. E' Crive Fő Papról és Romove Városról szent Adalbert életében vagyon emlekezet. És tudd meg, HOGY PRUSSIÁBAN MÁR KEVESEN BESZÉLNEK PRUTHENUS NYELVEN, MINTHOGY SZOKÁSBA JÖTT ITTEN A' LENGYEL ÉS NÉMET NYELV: Igy Lothuában is kevés Városiak beszélik e' Nyelvet, mivel keletbe jött ott is a' Német Nyelv. Samagitthiában pedig, mellynek hosszasága ötven mértföldnyi, és LITHUÁNIÁBAN, mellynek hosszasága harmintz mértföldnyi, a' VÁROSOKBAN LITHUÁNUS NYELVEN BESZÉLNEK, ÉS NAGY RÉSZBEN LENGYELÜL SZÓLANAK, MERT LENGYEL NYEL-*

VEN IS PREDIKÁLNAK NEKIK A' PAPOK A' TEMPLOMOKBAN." *)

69. §.

Más helyen följegyzette ugyan Michovi Mátyás Lengyel Iró: „*Exterminatis itaque idolis, GENS LITHUANORUM per aliquot dies de articulis fidei et Oratione Dominica per Sacerdotes Polonos, magis tamen per Regem Vladislaum, QVI LINGVAM GENTIS NOVERAT, edocebatur, et sacra baptismatis unda renascebatur.*" Az az: „*Kiüzetvén tehát a' bálványok, a' LITHUÁNUS NEMZET néhány napig a' hit ágozataira és az Úr Imádságára a' Lengyel Papoktól, de még inkább Vladislaus Királytól, KI' NEMZET NYELVÉT TUDTA, tanittaték és a' szent keresztség vizével meghinteték.*" Alább valamivel: „*Rex itaque Vladislaus primum eos Pater Noster, deinde Symbolum docuit, QVONIAM NULLUS SACERDOTUM LINGVAM SAMAGITTICAM NOVERAT.*" Az az: „*Vladisláv Király tehát elöször öket Mi Atyánkra, azután a' Hiszek egy Istenbenre tanitotta, MERT a' PAPOK KÖZÜL EGYIK SEM TUDTA A' SAMAGITTIAI NYELVET.*" Még alább: „*Mednicensis Ecclesiae primus Episcopus Mathias, origine Almanus, in Vilna tamen natus, eo, quod Linguam LITHUANICAM et SAMAGITTICAM norat, praefectus est et consecratus. Contigit autem in prima plantatione, dum SAMAGITTAE per Magistrum Nicolaum Vazic, fratrem Ordi-*

*) Joannis Pistorii, Corpus Historiae Polonicae. Basileae, 1582. fol. Tomo I, 146. Mathiae à Michov, Sarmatia. Libro II, cap. 3.

nis Praedicatorum, Regium Praedicatorem, PER INTERPRETEM instituerentur de fide." Az az: „*A' Medniki Egyház elsô Püspökévé Mátyás, eredetére nézve Német, még is Vilnai születés, fölszenteltetett, mert a' LITHUÁNIAI és SAMAGITTIAI Nyelvet tudta. Történt pedig az elsô térítéskor, midôn a' SAMAGITTÁK a' Prédikátor Szerzetbeli Vazic Miklós Mester és Királyi Beszédnektöl TOLMÁTS ÁLTAL tanittatnának a' hitben.*" *) Egy egészen más helyen pedig, hol Michovi Mátyás rendre elöszámlál minden Európai SZLÁV NÉPEKET nevezet szerént (kik között azonban sem a' Jaczwingok, sem a' Pruthenusok, sem a' Lithuánusok, sem a' Livóniaiak, sem végre a' Samagittiaiak elö nem jönek), hírdeti: „*Sed ET LITHUANI JAM SCLAVONISANT.*" Az az: „*DE A' LITHUÁNUSOK IS MÁR TÓTOSULNAK.*" **) Ezek szerént Michovi Mátyás is híven megkülönbözteti a' Prussus és Lithuánus Nyelvet a' SZLÁV NYELVEKTÖL.

70. §.

Cromer Mártonnál olvashatni: „*Constat certe Prussiam ab aliis, quam nunc, Populis olim habitatam esse, qui sive Prussi, sive Borussi, sive Borusci secundum Stellam dicti sunt: quorum exstant adhuc Reliquiae quaedam in vicis atque pagis Tractus Varmiensis et Sambiensis, LINGVA UTENTES LITUANICAE NON ABSIMI-*

*) Joannis Pistorii, Corpus Historiae Polonicae. Basileae, 1582. fol. Tomo I, pag. 143—144. Mathiae à Michov, Sarmatia. Libro II, cap. 2.

**) Joannis Pistorii, Corpus Historiae Polonicae. Basileae, 1582. fol. Tomo I, pag. 134. Mathiae à Michov, Sarmatia. Libro I, cap. 13.

LI. Quodam autem tempore partim a Polonis, partim a Teuthonibus, Mariae Militiae adscriptis, subactam et occupatam, in hoc usque tempus a GERMANIS et POLONIS habitari, DELETIS FERE VETERIBUS ILLIS PRUSSIS: NIHILO TAMEN MINUS HI QVOQVE POLONI ET GERMANI PRUSSORUM NOMEN RETINENT." Az: Az: „*Bizonyosan tudatik, hogy Prussiában hajdan más Népek laktak, mint mostanában, akár Prussusoknak, akár Borussusoknak, akár Stella állitása szerént Boruskusoknak hivattak: Kiknek még most is némelly maradékaik a' Vármiai és Sambiai kerület faluiban fönmaradtak, és a' LITUÁNUS NYELVHEZ KÖZELITŐ NYELVVEL ÉLNEK. Azonban némelly időben részént a' Lengyelektől, részént a' Boldogságos Szüz Mária Teutho Vitézeitől meghodittatván, Prussiát mai napig, KI IRTATVÁN TSAK NEM MIND AZON RÉGI PRUSSUSOK, A' LENGYELEK és NÉMETEK lakják, de még is hasonlóképen E' LENGYELEK ÉS NÉMETEK IS PRUSSUSOKNAK NEVEZTETNEK.*"— Más helyen ismét így szól Cromer Márton: „*Quibus finibus nunc Livones, Lithuani, Samagitae et Prussi, VETUS NOMEN RETINENTES, continentur, gentes imperiis quidem et rei publicae ratione nunc distinctae, sed eadem paene inter se lingua vulgo adhuc utentes, SLAVICAE PRORSUS DISSIMILI, sed quae non paucas habeat admixtas LATINAS VOCES, corruptas fere, et magis ITALICA vel HISPANICA nota signatas, quam Latina. Quamquam Teuthones et Germani in eam oram, quae maritima est, et Prussia ac Livonia nunc*

vocatur, devictam, COLONIAS POSTERIORI TEMPORE DEDUXERUNT: quod suo loco attingemus: Hinc usitatior jam est apud eas Gentes LINGVA GERMANICA, quam VETUS illa, et VERNACULA, praesertim in Urbibus et Oppidis: Quemadmodum apud LITHUANOS usuvenit, ut propter vicinitatem commerciaque Russorum, ET COLONIAS ETIAM DEDUCTAS, multum utantur SERMONE RUSSICO." Az az: „*A' melly határok között most a' Livóniaiak, Lithuánusok, Samagiták, és a' RÉGI NEVET FÖNTARTÓ Prussusok laknak, mint különbféle hatalom alatt élő és a' köz társaság elrendeltetésére nézve egymástól különböző Nemzetek: De ezek tsak nem ugyan egy, MÉG IS A' SZLÁV NYELVTŐL EGÉSZEN KÜLÖNBÖZŐ, Nyelven beszélnek, mellybe a' LATÁN NYELVNEK nem kevés szovai vagynak keveredve, 's ezek is elromolva jönek elő benne, inkább hasonlitván az ITÁLIAI és SPANYOL Nyelv jegyeihez, mint a' Latánéhoz. Azonban a' Teuthonesek és Germánusok a' Prussia és Livónia név alatt esméretes Tenger Melléki Tájokra, midőn azokat meghóditották, KÉSŐBBEN GYARMATOKAT VEZETTEK, mint a'nak helyén emliteni fogjuk: Ezen okból nagyobb keletben vagyon e' Népeknél a' NÉMET NYELV, mint a' RÉGI és NEMZETI, főkép a' Városokban és Mező Városokban: Valamint a' LITHUÁNUSOK is a' szomszédság, a' kereskedés és az oda is KÜLDÖTT GYARMATOK MIATT, sokat beszélnek RUSSUS NYELVEN.*" *) Lehet-e már e'nyi Lengyel Tanu Téte-

*) Martini Cromeri, De Origine et Rebus gestis Polonorum. Basileae, 1555. fol. Libro I, cap. 5. pag. 9—10. — — Libro III, pag. 61.

lek ellen igaza Sarnicius Szaniszlónak a'ban, hogy a' Podláchiai JAZWING NEMZET Nyelve, melly a' Prussus és Lithuánus Nemzet Nyelvéhez közelitett, SZLÁV NYELV volt?

71. §.

Sarnicius Szaniszló, mint soraiból (a' 45. és 46. §-ban) látható, az egyetlen egy CUNHÁT nevet hozta föl állitása okául, midön e' JAZWING Vezér nevét OROSZ SZÓVÁ tette. De tudni kell egyfelül azt., hogy Dlugossnál a' CUNHÁT vezér neve COMÁTH *); másfelül figyelmezni szükséges a'ra is, a' mit a' Tudós Adelung a' JAZWING Tulajdon Nevekről ime bölts soraiban mond: „*Überdiess hat man von ihrer Sprache nichts als einige Eigennahmen ihrer Beherscher, KOMATUS, MESTOR, RAUSIMODUS, TAIFAL und PODLAKUS; aus welchen sich nichts machen lässt.*" Az az: „*Ezenkivül Nyelvükből semmi más fön nem maradott, mint Vezéreiknek néhány Tulajdon Nevük, úgymint KOMÁTUS, MESTOR, RAUSIMODUS, TAIFAL, és PODLÁKUS; mellyekből semmit sem lehet megállapitani.*" **) A' Tulajdon Nevek hajdan is, mint ma, a' Kény és Módi tárgyai valának, mellyekből a' Nemzet Nyelve miségére bátron és mindenkor okoskodni nem lehet. Sőt, ha bizonyos volna is az, hogy a' CUNHÁT, vagy COMÁTH név valóban OROSZ NÉV; ha bizonyos volna, hogy a' PODLÁCHIAI JAZWINGOK és a' MAGYAR ORSZÁGI JÁSZOK is hajdan OROSZ NYEL-

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1711. fol. Tomo I, col. 771. Libro VII.

**) Johann Christoph Adelung, Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde. Berlin, 1809. 8. II. Theil, S. 700.

VET beszéltek, még a'kor is fönmaradna az a' legfontosabb kérdés: Vallyon az OROSZ-MAGYAR, vagy a' SZLÁV-OROSZ NYELVET beszélték-e? Borsod, Szabolts és Szathmár Vármegyében minden gyermek tudja, hogy Magyar Országban laknak OROSZ-MAGYAROK is. Az, hogy mostanig Ezeket is, mint a' Palótzokat, a' Tudós Világgal a' Magyarok meg nem esmértették, állításunk valóságát el nem ronthatja. Ne is ütközzék meg azon néki, hogy mi OROSZ-MAGYAROKAT emlegetünk. Maga Nestor, az Orosz Történet Író, mondja egy helyen: „*Elmenének a' Tengeren által a' WARAEGUS RUSSUSOKHOZ: Mert úgy hivatának a' Waraegusok RUSSUSOKNAK, mint mások Schwédeknek, Normannusoknak, Angliaiaknak és Gotusoknak. Ezen WARAEGUSOKNAK mondák a' Tsudok, SZLÁVOK, és Krivitsek: Nagy a' mi Tartományunk, jó és mindennel megáldatott; de nintsen benne Rendtartás; jőjetek hozzánk Fejedelmeknek, és kormányozzatok bennünket.*" Más helyen ugyan Nestor írja: „*És ezen KIKÖLTÖZÖTT WARAEGUSOKTÓL, 's e'től az időtől kezdve, nyerte RUSSIA az ő RUSSIA nevét. Még a' mai napig is a' Novgoródiak WARAEGUS NEMZETBÖL valók; ELŐBB SZLÁVOK VOLTAK.*" *) Innend írta Karamsin, a' legújabb és legtudósabb Orosz Történetíró, Bayerrel, Müllerrel, és Schlözerrel egyezőleg: „*DIE WARAEGER WAREN KEINE SLAWEN.*" Az az: „*A' WARAEGUSOK NEM VOLTAK SZLÁVOK.*"

*) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 175—177. — — — S. 192—195.

*) Ha Frähn a' JÁSZ Nemzet neve alatt, Schlözer tévedése után, ÁSUS, vagy OSSUS Nemzetet, az az: ÚZUSOKAT, nem értett volna, a' WARAEGUS Nemzetet első tette volna, és tudósan, JÁSZ Nemzetté. **) A' WARAEGUSOK, kiket Abd erraschid ben Salech Bakuvy Arabs Író YASU-BARANKOKNAK nevez, igen is, a' mint máskor böven előadni fogjuk, ILLURI (Dromitae = Fugitivi) JÁSZOK valának.

72. §.

Így semmit sem terhelik Előadásunkat Kadłubkó Vintzének († 1223-dik évben) ime sorai:, „*SUNT autem POLLEXIANI GETHARUM SEU PRUSSORUM Gens atrocissima, omnium ferarum immanitate truculentior, propter vastissimas intercapedines, propter concretissimas nemorum densitates, propter bituminata inaccessibilia palustria. Horumque LATRUNCULOS* (Polowtzios) *quidam RUTHENORUM DROHICINENSIS PRINCEPS fovere clanculo consveverat, qui primus indignationis* (Casimiri Regis) *excipit aculeos.*" Az az: „*A' POLLEXIÁNUSOK A' GETA* (Palótz), *vagy PRUSSUS NEMZETSÉGBŐL VALÓK, igen kemény Nemzet, 's minden vadak dühösségüknél kegyetlenebb, a' temérdek Pusztaságok, igen sürü Erdők, és közelithetetlen posvány Tovak miatt. Ezeknek PALÓTZAIKAT* (Latrunculos) *a' RUTHENUSOKNAK DROHICINI FEJEDELMÜK titkon elősegiteni szokta, és azért Ka-*

*) Karamsin's, Geschichte des Russischen Reiches. Riga, 1820. 8. I. Band, S. 258. Anmerkungen.

**) C. M. Frähn, Ibn-Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4. S. 203—204.

zimir Király nehezteléſének elsö fúlánkait kéntelen volt érzeni." *) Nevezetes e' hely, mert itt a' még virágzásban volt Podláchiai JAZWINGOK, az az: a' DROHICINIAK, egyszerre Geta és Latrunculus, az az: Palótz, meg Prussus és Ruthenus nevet viselnek; a' mi ismét ILLURI és TRAX Nemzetségekre mutat, minthogy Illuricumban és Thráciában nem tsak GETÁK és PRUSSÁK, hanem RUSSUSOK is laktak már az ösz régi idökben. Hasonlóképen RUSSUSOKNAK nevezi a' Podláchiaiakat Cromer Márton, midön ezeket adja elö: „*Nemenum autem eum esse volunt, qui a veteribus geographis Chronus appellatur, Germani Memelam vocant: Qui in finibus RUSSIAE, QVAE PODLASSENSIS DICITUR, ortus, Lituaniamque et Samagitiam emensus, in sinum Venedicum, qua is extremam Prussiam et Livoniam alluit, se se exonerat.*" Az az: „*Niemen Viznek azt tartják, mellyet a' régi geográphusok Chronus néven neveznek, és a' mellyet a' Németek Memelnek hivnak: Ez RUSSIA szélein, MELLYET PODLÁCHIAINAK MONDANAK, ered, 's Lituánián és Samagitián által folyván a' Venedus Öbölbe, hol ez Prussia széleit és Livóniát mossa, beomlik.*" Más helyen ugyan Cromer Mártonnál találtatik: „*Secundo Bugo viciniam omnem, quae nunc POLESSIA, sive PODLASSIA est, ET A RUSSIS ATQVE LITUANIS tenetur.*" Az az: „*Égész szomszéd Tájot a' Bug Viz folytában, melly ma POLESSIA, vagy PODLASSIA, és a' mellyet*

*) Joannis Dlugossi seu Longini, Historia Polonica. Lipsiae, 1712. fol. Tomo II, col. 797—798. In Vincentii Kadlubek Episcopi Cracoviensis, Historia Polonica.

az OROSZOK

az OROSZOK és LITHUÁNÙSOK birnak." A' harmadik helyen ismét Cromer Márton a' JAZWINGOKRÓL írja: „*Inter Poloniam quidem, Russiam atque Prussiam medii, in extrema ora Lituaniae habitasse, et acerrimi ac bellicosissimi fuisse memorantur: Donec a vicinis attriti, et ad extremum DELETI sunt. QVAMQVAM FERUNTUR ADHUC TENUES QVAEDAM EORUM RELIQVIAE SUPERESSE IN LITHUANIA ET RUSSIA.*" Az az: „*Hogy Lengyel Ország, Russia és Prussia között Lituánia végsô széleinél középsôk laktak, és igen kegyetlenek 's hadkedvelôk voltak, mondatik róluk: Míg végre a' szomszédoktól elgyengíttetvén utoljára KIIRTATTAK. ÁMBÁR BESZÉLIK, HOGY MÉG NÉMELLY TSEKÉLY MARADVÁNYAIK FÖNVAGYNAK LITUÁNIÁBAN ÉS RUSSIÁBAN.*" *) Itten, a' miről mostanig nem volt szó, az OROSZ ORSZÁGI JÁSZOKRÓL (Strelitzekről?) tétetik említés. Minden esetre e' féle helyek, ha voltak OROSZ MAGYAROK, nem terhelik, ujra mondjuk, Elôadásainkat.

73. §.

Tsak most vergôdtünk ki nagy készületü okaink által azon állításunkból, hogy sem a' RÉGI JÁSZ, sem a' PODLÁCHIAI JAZWING NEMZET nem volt SZLÁV NYELVÜ NEMZET. Mindazonáltal e'nyi fáradság után is fönmarad még egy másik nem kisebb fontosságu 's nehézségü Kérdésnek megfejtetése, azé tudniillik, ha vallyon a' JAZWING, PRUSSUS, SAMAGITA és LITÛÁNUS Nemzet valóban MAGYAR

*) Martini Cromeri, De Origine et Rebus Gestis Polonorum. Basileae, 1555. fol. pag. 62. 71. 75.

FÁRA KÖNYTÁRA

NYELVET BESZÉLŐ NEMZET volt-e? Nem lehet itten most még e' Kérdésre felelni, minthogy e' kérdés mefejtetése számtalan ollyan Elöesméreteket kíván, mellyekről mostanig vagy teljességgel nem gondolkodott, vagy hibáson gondolkodott a' Tudós Világ. Nem ereszkedünk tehát mi most itten e' kérdés megfejtetésébe, hanem inkább röviden azt a' másik kérdést érdekeljük, ha vallyon nem voltak-e GÖRÖG NYELVÜ Népek a' RÉGI JÁSZOK, vagy is JAZYGESEK? E' véleményre Funke látszatik hajlani, midőn egykét szóval emliti: „*Diese ausgewanderten GRIECHEN nannte man JAZYGES METANASTAE, welcher letztere Name eben ihre Auswanderung bedeuten soll.*" Az az: „*E' kivándorlott GÖRÖGÖKET nevezék METANASTA JAZYGESEKNEK, melly Vándorlásra tzéloz Metanaszta nevük*" *) De, hogy a' SÁRMATÁK, GETÁK, és DÁCUS JÁSSIUSOK, következésképen általában a' JAZYGESEK is, nem valának GÖRÖG NYELVÜ Népek, azt a' közöttük lakott 's a' GÖRÖGÖKET e' Népektől megkülönböztető Publius Ovidius Náso több helyeken világosan állitja. Irja p. o. Tristium Libro III, Eleg. IX, v. 1—4.

„*Hic quoque sunt igitur GRAIAE (quis crederet?) urbes,*
Inter inhumanae nomina BARBARIAE.
Huc quoque Mileto missi venere coloni,
Inque GETIS GRAIAS constituere domos."

Más helyen Tristium Libro V. Eleg. II, v. 67—68.

„*Nesciaque est vocis, quod BARBARA LINGVA Latinae;*
GRAIAQVE quod GETICO victa loquela SONO."

---

*) C. P. Funke, Neues Real-Schullexicon. Wien und Prag, 1805. 8. II. Theil, S. 992.

A' harmadik helyen Tristium Libro V, Eleg. X, v. 27—38.

„*Vix ope castelli defendimur: et tamen intus*
Mixta facit GRAIIS BARBARA TURBA metum.
Quippe simul nobis habitat discrimine nullo
BARBARUS: et tecti plus quoque parte tenet.
Quos ut non timeas, possis odisse videndo
Pellibus et longa tempora tecta coma.
Hos quoque, qui geniti GRAIA creduntur ab urbe,
Pro patrio cultu Persica bracca tegit.
Exercent illi SOCIAE commercia LINQVAE.
Per gestum res est significanda mihi.
BARBARUS hic ego sum, quia non intelligor ulli:
Et rident STOLIDI verba Latina GETAE."

A' negyedik helyen Tristium Libro V, Eleg. VII, v. 9—14.

„*Turba Tomitanae quae sit regionis, et inter*
Quos habitem mores; discere cura tibi est?
Mixta sit haec quamvis inter GRAIOS que GETAS que;
A male pacatis plus trahit ora GETIS.
SARMATICAE maior GETICAE que frequentia GENTIS
Per medias in equis itque reditque vias."

Az ötödik helyen Tristium Libro V, Eleg. VII, v. 51—52.

„*In paucis remanent GRAIAE vestigia LINGVAE:*
Haec quoque jam GETICO BARBARA facta SONO."

A' hatodik helyen Tristium Libro V, Eleg. XII, v. 53—58.

„*Non Liber hic ullus, non qui mihi commodet aurem,*
Verbaque significent quid mea norit, adest.
Omnia BARBARIAE loca sunt, vocisque ferinae,
Omnia sunt GETICI plena timore SONI.
Ipse mihi videor jam dedidicisse Latine:
Jam didici GETICE, SARMATICE que loqui."

A' hetedik helyen Epistolarum ex Ponto Libro IV, Epist. XIII, v. 18—22.

„Carmina, quae faciam paene POETA GETES.
Ah pudet! et GETICO scripsi SERMONE libellum:
Structaque sunt nostris BARBARA VERBA modis.
Et placui (gratare mihi) coepique POETAE
Inter inhumanos nomen habere GETAS."

74. §.

Kitetszik eléggé Ovidiusnak ime soraiból, mind az, hogy a' GETÁK, SÁRMATÁK és DÁCUS JÁSSIUSOK között laktak ugyan GÖRÖGÖK is; mind az, hogy mind e' mellett is a' GETÁK, SÁRMATÁK és DÁCUS JÁSSIUSOK nem voltak GÖRÖG Népek; mind az, hogy valamint a' GETÁK, SÁRMATÁK és DÁCUS JÁSSIUSOK között lakó GÖRÖGÖK beszéltek GETA Nyelven is, úgy viszontag társalkodásból a' GETÁK, SÁRMATÁK és DÁCUS JASSIUSOK is megtanulták a' GÖRÖG Nyelvet is; mind végre az, hogy a' GETÁK, SÁRMATÁK és DÁCUS JÁSSIUSOK nem értették Tomisvár körül a' RÓMAI Nyelvet. Kitetszik továbbá eléggé Ovidiusnak ime soraiból az is egyfelül, hogy DÁCIA, vagy GETA Ország hivatott BARBARIA Országnak is, következésképen a' BARBARUS név nem puszta mellék név, hanem egyenesen tulajdon neve, a' mit még sok más okok védenek, a' DÁCUS, vagy GETA és GOTHUS Nemzetnek; másfelül pedig az is bizonyos e' sorokból, hogy a' GETÁK, az az: DÁCUSÓK, SÁRMATÁK ÉS DÁCUS JÁSSIUSOK mindnyájan egy Közös Nyelvet beszéltek, mellyet Ovidius majd GETA, másképen GOTHUS, majd BARBARUS, majd SÁRMATA Nyelvnek nevez. Igazán mondja tehát Procópius: „*Midőn a' Napnyugati Birodalomban Honorius fejedelemke-*

dett, Birodalmába berohantak a' BARBARUSOK: Kik voltak ezek, 's mi uton teljesitették azt, mindjárt elmondom. A' régi időkben igen sokféle GOTHUS Nemzetek valának, 's vagynak még mai nap is; de ezek között a' GOTHUSOK, VANDALUSOK, VISIGOTHUSOK és GEPIDÁK mind számra, mind tekéntetre nézve legjelesebbek. Hajdan SAUROMATÁKNAK és MELANCHLAENUSOKNAK hivatának: Nékik azonban őket GETHÁKNAK is nevezik. Csak Nevükre, és semmi másra nézve nem, különböznek egymástól. Börük mindnyájuknak fehér, hajuk sárga, testük alkatása magos, képük tisztességes, egyek törvényeik, egy vallásuk, tudniillik az Ariánus Vallást követik, EGY végre NYELVÜK, MELLYET GOTHUS NYELVNEK nevezünk: Úgy, hogy azt kell gondolnom, hogy hajdan mind egy Nemzethez tartoztak, és Vezéreiktől (?) nyerték csak a' különbféle Neveket.' *) E' BARBARUSOK, az az: GOTHUSOK, mint máskor egész készülettel megmutatni fogjuk, PALÓTZOK valának, 's azért a' Lengyel Irók, kik közel laktak a' PALÓTZOKHOZ, igen helyesen nevezik ezeket GOTHUSOKNAK is. Kitetszik végre Ovidius soraiból, hogy Pannónián túl, hol a' Király alatt élő JAZYGESEK laktak, és Dáciában, a' GETÁK, másképen DÁCUSOK és a' SÁRMATÁK legnagyobb számmal tartozkodtak, és azért neveztettek a' mellettük, vagy közöttük lakó JAZYGESEK, mint tsekélyebb számuak, SÁRMATA JAZYGESEKNEK és DÁCUS JÁSSIUSOKNAK. — És*

*) Procopii Caesariensis, Historiarum sui temporis Libri VIII. Parisiis, 1662. fol. Tomo I, 178. De Bello Vandalico. Libro I, cap. 2.

c'nyi elég legyen a' RÉGI JAZYGESEKRŐL. — Most már egyenesen a' MAGYAR ORSZÁGI MAI JÁSZOKRA térjünk által, 's visgáljuk meg, ha ezek MAGYAR NYELVŰ NÉPEK és különösen NYILAZÓK voltak-e? A' visgálat alatt, úgy véljük, mindenki észre venni fogja, hogy a' Magyar Országi Mai Jászoknak hívebb esméretük végett igen is szükséges volt azokat, a' miket mostanig fölhoztunk, előre botsátani.

75. §.

A' Magyarok, mióta a' Keresztyén Hitet elfogadták, minden tsinosodásukat és kifejlésüket a' Római Nyelv segedelme által nyerték. Ha elvétve egyik, vagy másik közülük járatos volt is a' többféle Dialectusokkal bíró Görög Nyelv esméretében, inkább bámulta a' Görög Classicus Írókat, mintsem hogy eszébe jutott volna tudományát a' Nemzeti Nyelv tudósabb esméretére alkalmaztatni. A' Római Nyelvnek úgy, mint az Írókban fönmaradott, nintsenek Dialectusai, mert a' Plautus, Terentius és Sallustius MAXUMUSA, 's más e' félék, nem méltók a'ra, hogy Dialectusnak neveztessenek: Innend történt, hogy a' Magyar Tudósoknak képzeletük sem volt az újabb időkig a' Magyar Nyelvnek Dialectusairól. Tudta mindenki, vagy legalább tudta a' nagyobb rész, hogy Magyar Orszagban a' PALÓTZOK és más VIDÉKEK a' MAGYAR NYELVET sok különösségekkel beszélik: De ez tsak tréfára, elméskedésre és gúnyolásra adott okot, 's a' tiszteletre méltó PALÓTZOK és más számos VIDÉKEK, mellyek eltértek a' Köz és Írói Beszéd Mód Nyelvétől, NEVETSÉG TÁRGYÁVÁ levének. E' setét vakságnak az lett következése egyfelül, hogy a' PALÓTZ NYELV naponként inkább és inkább kiveszett; másfelül

pedig oda jutott a' dolog, hogy maguk a' Magyar Tudósok még azt sem tudták Nemzeti Nyelvükről, a' mit e'ről már Herodotus tudott. Egy helyen írja Herodotus a' SÁRMATÁKRÓL, az az: a' KÚN-MAGYAR NEMZET NYELVÉRÖL: „*A' SAUROMATÁK élnek Scytha Nyelvvel, azonban a' hajdan kortól fogva e' Nyelvet RÉGIESEN ejtik ki, mivel azt az AMAZONESEK* (Amásiai Kúnok Kis Ásiában) *nem jól tanulták meg.*" *) Más helyen írja Herodotus a' JÓNESEKRÖL, az az: a' JÁSZ NEMZET NYELVÉRÖL: „*Már mitsoda Nyelvvel éltek a' PELASGUSOK, bizonyosan megnem határozhatom. De, ha szabad azon Pelasgusokból vélekedni, kik ma is fön vagynak, kik a' Turrhenusok fölött Krestona városban laknak, kik hajdan azon földön laktak, melly ma Thessáliának hivatik, és a'koron szomszédaik voltak a' Dorisiaknak; ha szabad vélekedni azon Pelasgusokból, kik a' Hellespontusnál PLÁCIÁT és Scylacent épitették, kik az Athenaebeliekkel együtt laktak, és más városokból, mellyeknek nevük elváltozott: Ezekből ha szabad vélekedni, A' PELASGUSOK BARBARUS* (Palótz) *NYELVVEL ÉLTEK. Ha tehát egyaránt kell tekénteni minden PELASGUS NEMZETEKET, azt kell állitani: Hogy az ATTIKAI NÉPEK* (Attika JÁSZ tartomány nevet viselt Eustathius szerént), *minthogy ezek PELASGUS NEMZETBELIEK, midőn Helleneseknek kezdettek hivatni, egyszer'smind Nyelvüket is elfeledték, és a' Hellen Nyelvvel föltserélték. Ugyan is sem a'*

*) Herodoti, Musae, sive Historiarum Libri IX. Argentorati, 1816. 8. Tomo II, pag. 306. Libro IV, cap. 117.

Krestonaiaknak Nyelvük megnem egyez azokéval, kik most körülöttük laknak; sem a' PLACIÁNUSOKNAK Nyelvük: Ellenben ezek ketten Nyelvükre nézve egyeznek." *) De azt, hogy a' Magyar Tudósok mostanig a' PALÓTZ MAGYAR NYELVNEK ezen eddig esméretlen nyomait nem használták, nem lehet a'nyira tsudálni, mint azt: Hogy a' bárson Palotában született Koszta Görög Tsászárnak egy igen nevezetes helyét a' PALÓTZ MAGYAR NYELVRŐL mai napig sem tanulták érteni.

76. §.

Midőn Koszta Görög Tsászár elbeszéli, mint léptek a' KABAROK (a' CHAZAROKNAK, az az: KÚNOKNAK egyik szakaszuk) a' MAGYAR TURCUS Nemzettel egy polgári Társaságba, ezeket írja: „*Tudni kell, hogy az emlitett KABAROK* (helyesebben a' görög B betűt V betűnek mondva: KAVAROK) *a' CHAZAROKNAK Nemzetségükből voltak. És történvén valamelly hasonlás náluk Országukban, és polgári háboru támadván, az Elsök* (a' Chazarok?) *közülük hatalmasbak levének, és ugyan némellyek közülük megölettek, némellyek pedig elszaladtak, és mentek és laktak a' TÖRÖKÖKKEL* (Magyarokkal) *PACINACITA ORSZÁGBAN* (Moldvát és Oláh Országot, mint Pacinációt, érti a' maga korából), *és egy Nemzetté lettek, és némellyek közülük* (tehát nem mindnyájon) *BARBARUSOKNAK* (így van Meursius kiadásában, pedig helyesen van; ellenben Banduri kiadásában KABAROKNAK

*) Herodoti, Musae, sive Historiarum Libri IX. Argentorati, 1816. 8. Tomo I, pag. 62—65. Libro I, cap. 57.

hibáson áll) *neveztettek. A' honnand a' CHAZAROKNAK NYELVÜKRE magukat a' TÖRÖKÖKET* (Magyarokat) *megtanitották, ÉS MOSTANIG MEGVAGYON E' DIALECTUSUK; BESZÉLIK PEDIG A' TÖRÖKÖKNEK* (Magyaroknak) *MÁSIK NYELVÜKET IS.*" *)—NAGY és KIS KABARDA Tartományok, mellyek e' KABAROKNAK lakhelyeik valának, BARBÁRIÁNAK, vagy is GOTHIÁNAK, az az: PALÓTZ Országnak Tartományai voltak, valamint az ULU (Nagy) és KITSI (Kis) KUMU-MOGER (ma Ulu és Kitsi Madschar) Kaukasusi Városok is, mellyekkel ma olly sokan bajlódnak, míg azokat Tamerlán elnem pusztitotta, Michovi Mátyás határozott tanu tétele szerént GOTHIÁNAK, az az: PALÓTZ Országnak városai valának. **) Itt és a' szomszédságban laktak, tudniillik, azon BARBARUSOK, kikről már Procópius följegyzette: „*A' BARBARUSOK, KIK HUNNUS NEMZETSÉGEK.*" ***) Mihelyest tehát a' fölebbi sorokban PALÓTZOT értünk, 's eszünkbe jut az is, hogy a' CHAZAROK, a' mit Schlözer is állit,

---

*) Constantini Porphyrogennetae Imperatoris, Opera. Edidit Joannes Meursius. Lugduni Batavorum, 1617. 8. pag. 122. De Administrando Imperio. Cap. 39. — Cf. Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1721. fol. Tomo 1, pag. 108. Constantinus Porphyrog. De Adm. Imp. Cap. 39. — Banduri a' II. Kötet végén a' 124. lapon helytelenül állitja hibás Olvasásnak a' helyes jelentéssel biró Barbari szovat.

**) Joannis Pistorii, Corpus Historiae Polonicae. Basileae, 1582. fol. Tomo 1, 129. De Sarmatia. Libro 1, cap. 8.

***) Procopii Caesariensis, Historiarum sui temporis Libri VIII. Parisiis, 1662. fol. Tomo I, 576. De Bello Gothico. Libro IV, cap. 5.

mi pedig máskor megmutatni fogunk, nem voltak OSMÁN Népek, 's hogy a' Görög Írónak azt, mi a' DIALECTUS? tudnia kellett, érteni fogjuk azonnal, mint volt és lehetett KÉT NYELVE a' MAGYAR TÖRÖK, az az: PÁRTUS MAGYAR Nemzetnek. Egyik volt a' RÉGI, az az: PALÓTZ MAGYAR NYELV, mellyet maguk a' szoros értelemben vett PALÓTZOK, meg a' KÚNOK, JÁSZOK (Dio Cassius a' Duna és Tisza folyók között lakó JAZYGESEKET is LXXI. Könyve 3-dik Fejezetében BARBARUSOKNAK, az az: GETÁKNAK, vagy is DÁCUSOKNAK nevezi), SZÉKELEK és más MELLÉK ÁGOK beszéltek; a' Másik volt a' MAGYAR NYELV, melly holmi Magánhangzó Változtatások, Közép Hang Követések, Betü összve források, Rövidítések és Más Szerkeztetések által a' PALÓTZ NYELVTÖL különbözött ugyan, de még is tsak úgy különbözött, hogy a' MAGYAR a' PALÓTZOT, és viszontag a' PALÓTZ is a' MAGYART beszéltében megértette. Bövebben e' különbözést kifejteni nem ide való. A' különös szerentse a' Magyar Nyelvre nézve, hogy a' Magyar Nyelvnek legrégiebb maradványa az ösz Palótz Nyelvet állitja elö. De épen ez által a' Historia is olly karban áll, hogy a' mai Palótz Nyelvet régi maradványában is megesmértetheti.

77. §.

Történeti Tekéntetből még az is figyelemre méltó, a' mit mostanig, tudtunkra, senki sem vett észre, hogy ott, a' hová Béla Király Névtelen Jegyzője KÚNOKAT helyhe tet, vagy magukban a' megnevezett helyekben, vagy legalább közel szomszédságukban, a' mint nálunk mondani szokják, Magyarul NEVETSÉGESEN beszélnek. Il-

lyet tapasztalhatni, ha a' régi lakosok még megvagynak, az ÓKLEVELEKNEK másutt emlitett KÚNAIKRA, PALÓTZAIKRA és BISSENUSAIKRA nézve is. Mindezt úgy kell venni, hogy illyen helyeken a' PALÓTZ MAGYAR NYELV vagyon keletben, ha bár a' lakosok egyenesen PALÓTZOKNAK nem neveztetnek is. Vajha, — Ó vajha a'nyira mehetne a' PALÓTZ NYELV tudományos és geographiai Esmérete IX Század lefolyása után, hogy írásban 's nyomtatott könyvekben olvashatnók már egyszer környülállásosan, különösen hol és miképen beszélnek mégmost is Magyarul NEVETSÉGESEN Országunk Lakosi! Maga a' Történet Tudomány is megérdemlené, hogy e' kiveszésnek indult és a'nyiszor méltatlanul kigúnyoltatott Régi Dialectus, mellyből egykor talán egy boldogabb század fia a' Hetruscus Nemzet írott régi Maradványait megmagyarázhatja, nagy gonddal megesmértetnék. Ha e' Tudósításokhoz járulnának utóbb a' KÜLÖNÖS VIDÉKEKNEK eredetiekből, 's nem holmi hibás másolatokból kiadatott ÓKLEVÉL GYÜJTEMÉNYEIK, és az ezekből a' régi Magyar Nyelvet esmérő Férfiak által kiíratott RÉGI MAGYAR SZOVAK, hová elnem jutna Nyelvünk és Nemzetünk tudományos Esmérete! Mi szép volna p. o: a' PALÓTZ NYELVET nagy mértékben éltető Somogy Vármegyében ujjal mutatni ma is a' RÉGI ACHAEUSOKNAK, vagy is SICYONIUS PALÓTZOKNAK maradékaikra a' Margit Életirójától emlitett ZICH TARTOMÁNYBAN! Mi szép volna mondani, de Óklevelek és a' Régi Nyelv Nyomai után mondani, hogy itt, vagy ott laknak Somogy, Szala és Vas Vármegyében a' VASNEMZETNEK (Scythákna k, Bissenusoknak) és VAS JÁSZ NEMZETNEK (Toxophorus Scythákna k) maradékai Mi szép volna mondani, és nem képzelődve

mondani, hogy itt, vagy ott laknak Baranyában a' VASOKNAK, VÁRKÚNOKNAK, és ORMÁN-SÁGOKNAK maradékaik! — 's a' t. Tehete illyes valamit Európában akár mellyik Nemzet a' legtsinosabb és legtudósabb Nemzetek közül is? A' kegyes MINDENHATÓ nekünk érdemeink fölött egyik fő világi Kintsül Történeti Világosságot hagyott, midőn a' Magyar Nemzet vetekedő Társainak könyveikben föntartotta azokat, a' mik Nemzetiségünkkel, 's e'nek régi nagy Emlekezeteivel hívebben megesmértethetnek bennünket. Hálájuk tehát áldva határtalan Jóságát, 's használjuk élesebb látással a' fönmaradott számos segedelmeket! — De, hogy a' PALÓTZ NYELVRE ismét viszsza térjünk, e're nézve érzékenyen illik köszönnünk Tiszt. Tudós Szeder Fábiánnak, Szent Benedek Rende Szerzetesének és a' mi nagyon tisztelt Barátunknak tudományos erdemét. Ö volt első, ki a' PALÓTZ NYELV szinét Egész Beszédben velünk megesmértette, 's a' legfontosabb történeti tárgyot Tréfának nem vette. *) Valóban örömére válhatott, hogy Köppen Péter, jeles Orosz Tudós, Tudósitását néhány év mulva fölfogta, 's az Orosz Tudósokkal, kik épen azért, mivel PALÓTZ HÁBORÚKKAL több Századig teljes az Orosz História, ezen PALÓTZ NEMZETET Ásiában mindenfelé keresték, gondosan közlötte. **) Fölfogta Tudósitását Tseh Országban halála előtt Dobrovszky is, 's örömmel hírdette, hogy a' PALÓTZ NEMZET a' MAGYAR NEMZETNEK EGYIK ÁGA, és még most is fön vagyon

*) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1819. 8. VI. Kötet, 26—46. l.

**) Literär Notizen betreffend die Magyarischen und Sächsischen Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen.

Magyar Országban. *) Forró köszönetet érdemlenek ugyan a' PALÓTZ NYELVRE nézve Gyarmathi Sámuelnek, Horváth Ádámnak és Jeremiás Sámuelnek buzgó törekedéseik is. — Tudván ezeket röviden a' NEVETSÉGES MAGYAR NYELVRÖL, az az: PALÓTZ BESZÉDRÖL, már most világosabban fogjuk érteni a' tanuhelyeket a' MAGYAR ORSZÁGI MAI JÁSZ NEMZETNEK Nyelvéröl.

78. §.

Hogy a' MAI JÁSZOK most MAGYAR NYELVET beszélnek, azt, úgy véljük, mindenki tudja. Tsak az a' kérdés foroghat tehát fön a' MAI JÁSZ Nemzet Nyelvéről: Vallyon Magyar Országi lakásuk óta mindenkor MAGYAR NYELVET beszéltek-e a' MAGYAR ORSZÁGI MAI JÁSZOKNAK ÖSEIK? Sarnicius Szaniszló, mint fölebb (a' 45. és 46. §-ban) láttuk, 1585—1587-dik évek között hallomásból két ízben is SZLÁV NYELVÜ Néppé tette a' Magyar Országi mai JÁSZ Nemzet Öseit. Szükséges tehát mind azokat rendre elő adnunk, a' mik a' Kutfőkben és Írókban időről időre fönmaradtak a' Magyar Országi JÁSZ Nemzet Nyelvéről. Ezt pedig fontos okoknál fogva úgy teljesitjük, hogy a' közelébbi időkről fölfelé fogunk menni a' régiebb időkre. Eger Városa Bonfinius szerént (a' 3-dik §-ban) JÁSZ Város volt: Már pedig együtt Egerről, a' Kúnokról és JÁSZOKRÓL írta nem igen régen a' tiszteletre méltó Kassai József: „*Tisztább az Idegenektől a' JÁSZSÁG és*

St. Petersburg, 1826. 8. S. 14—23. — Cf. Julius von Klaproth, Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1812. 8. I. Band, S. 52—57.

*) Časopis společnosti wlastenského Museum w Čechach. w Praze. 1827. 8. I. 122—123. — — Cf. Mo-

Kúnság is, mint Erdély, melly Szászokkal és Oláhokkal megzavartaték, 's tisztábban beszélenek-e a' JÁSZOK és Kúnok, mint az Erdélyiek? Sokkal tisztább EGER Városa az idegen Nemzetektől, nevezetesen a' Tótoktól, mint akármellyik Hegy-Alai Város, 's még is hol hallani NEVETSÉGESEBB MAGYARSÁGOT, mint az EGRI Kapásoktól és Köz-Néptől? *) Pray Györgynél, ki nem volt igen nagy esméröje a' Magyar Nyelvnek és Dialectusainak, olvashatni 1775-dik évről: „*Apud non paucos Geographos reperias, JAZYGES nostros SLAVICO ORE loqui. Sed haec externis facile condonamus, quos vel JAZYGUM LINGVA, NOSTRAE* (Hungaricae) *AD AMUSSIM CONSENTIENS, satis refellit.*" Az az: „*Nem kevés Geographusoknál találhatod, hogy a' mi JAZYGESEINK SZLÁV NYELVEN BESZÉLNEK. De illyest a' Külföldieknek könyen megengedhetünk, kiket a' JAZYGESEKNEK NYELVÜNKKEL* (a' Magyar Nyelvet érti) *EGÉSZEN MEGEGYEZŐ NYELVÜK elégé megtzáfol.*" **) Kaprinai István 1771-dikben följegyzette: „*JAZONES, sive PHILISTAEOS nostros HUNNICAE ORIGINIS esse, et LINGVA ET PRISCI HUNGARORUM MORES, quorum sunt retinentissimi, admodum*

---

natschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen. Prag, 1827. 8. December Heft, S. 64.

*) Kassai Jósef, Magyar Nyelv-Tanitó Könyv. S. Patakon, 1817. 8. a' 16—17. lapon.

**) Georgii Pray, Dissertationes Historico-Criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1776. fol. pag. 122.

probant." Az az: „*Hogy a' mi JAZONESEINK, vagy is PHILISTAEUSAINK valóban HUNNUS SZÁRMOZATUAK, MIND A' NYELV, MIND A' RÉGI MAGYAR SZOKÁSOK, mellyeket igen megtartanak, elégge bizonyitják.*" *) Timon Sámuel 1762-dikben együtt a' JÁSZOKRÓL és Kúnokról mondja: „*Quod hoc aevo reliquiae ac posteri illorum RIDICULE, ATQVE INSULSE HUNGARICE LOQVUNTUR, mirum non est, quando a ceteris Gentibus procul agunt, et aliis nationibus (?) permisti sunt. Intelliguntur tamen Ungaris, quia hoc peculiare habet Lingva Hungarica, quod utentes illa, quamvis per varias regiones sparsi sint, alter alterius tamen Sermonem percipiat.*" Az az: „*Hogy mostani időben Maradékaik és Utóik NEVETSÉGESEN ÉS IZETLENÜL BESZÉLNEK MAGYARUL, azon nem tsudálkozhatni, midőn többi véreiktől meszsze laknak, és más Nemzetekkel keverve (?) élnek. De még is megértik őket a' Magyarok, mert az különös tulajdona a' Magyar Nyelvnek, hogy a' kik vele élnek, bár több tartományokban elvagynak szóratva, egyik a' másik Beszédét még is megérti.*" **) Itt is, mint fölebb Kassai Jósef szovaiból, a' NEVETSÉGES BESZÉLÉS alatt a' PALÓTZ MAGYAR NYELVRÖL kell gondolkodni.

---

*) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. Parte II, pag. 314. col. 1.

**) Samuelis Timon, Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. 4. In Additamento pag. 20.

79. §.

Foris Otrokotsi Ferentz 1693-dik évben, mint kétséget sem szenvedö dolgot, állitotta: „*JAZYGES, vel Cunos, seorsim non numero; quia et ipsi HUNGARICO UTUNTUR IDIOMATE.*" Az az: „*A' JAZYGESEKET, vagy Kúnokat külön nem számlálom; mert ök is MAGYAR NYELVVEL ÉLNEK.*" Más helyen: „*Nam linguam* (Jazyges) *per omnia EANDEM habent cum ceteris HUNGARIS. Quae DIFFERENTIA prima fronte videtur esse IN PAUCIS QVIBUSDAM VOCULIS, ea non est tanta, ut hic ad diversitatem sermonis faciendam recenseri ullo modo mereatur.*" Az az: „*Mert* (a' JÁSZOKNAK) *mindenképen EGY NYELVÜK vagyon a' TÖBBI MAGYAROKKAL. A' melly KÜLÖNBSÉG elsö tekéntettel látszik lenni NÉMELLY KEVÉS SZOVAKBAN, az nem olly nagy, hogy itt a' Nyelv Különbözése megállapittatására valamiképen megemliteni méltó volna.*" A' harmadik helyen: „*Hoc jam nomen* (Magyar) *communissimum est apud nos omnibus illis, QVICUNQVE LINGVAM HUNGARICAM HABENT NATIVAM, sive sint JAZYGES, sive Chuni (seu: Comani), sive Baranyae inter Savum et Dravum, sive Székhelii (alias: Scythuli) in Transsilvania.*" Az az: „*Ez a'* (Magyar) *Név nálunk már legközönségesebb mind azokra nézve, KIKNEK SZÜLETÉSI NYELVÜK A' MAGYAR NYELV, akár JÁSZOK legyenek, akár Kúnok (vagy is: Kumánusok), akár Baranyaiak a' Száva és Dráva között, akár Székelek (másképen: Scythulusok) Erdély Országban.*" *) Itt a' NEVET-

*) Francisci Foris Otrokotsi, Origines Hungaricae. Francquerae, 1693. 8. Parte I, pag. 19. 65. 350.

SÉGES MAGYAR NYELV nem jõ ugyan elõ, de a' Jász Nyelv KÜLÖNÖSSÉGEI a' Magyar Nyelvre nézve derekasan érintetnek, 's még az is ditséretére szolgál Otrokotsinak, hogy õ már a' Baranya Vármegyei Palótz Nyelvet is, mellyről késöbben alig ha szólott néki a' Magyar Tudósok közül, jól esmérte. Egyébb aránt Otrokotsi sok olvasása mellett is semmi Históriai Kritikával nem bírt, 's azért történeti határozásaiban mind untalan, mint szerentsétlen szómagyarázó, eltéveledett, 's a'hol igazat mondott is, nem azért vagyon igaza, mivel õ a' dolgot megfejtette, vagy megbizonyitotta; hanem inkább azért: mivel az Otrokotsitól meg nem mutatott tárgyot a' Kutfők és a' Kritika szabásai szerént most már megmutatni, megpróbálni, és megbizonyitani lehet. A' kik azt gondolták, hogy mi Otrokotsi munkáját tettük tanulásunk tárgyává, vagy Otrokotsi nyomain járunk, azok éretlen gyermeki észszel bírnak, 's ön maguk vastag tudatlanságát árulják el. Mi itt is Otrokotsi tekéntetével tsak úgy élünk a' JÁSZ NYELVRŐL, mint minden Iróval, a' ki a' maga koráról ír, bátron élhetünk a' maga koráról irtában addig, mig azt megmutatni nem lehet, hogy valamelly Iró a' maga koráról is hibáson írt. Holmi mende mondák a' Tudomány Országában semmit sem nyomnak. Hiteles Tanúk és hiteles emberi Tekéntetek tészik a' Történet Tudomány talpkövét, nem az Önkény, vagy banyás Állitgatások.

80. §.

Gvagninus Sándor 1584-dik évben beszéli a' JAZYGESEKRŐL: „*A' meridie Jazyges Metanastae, quae est GENS HUNGARICA.*" Az az: „*Délre a' Metanasta Jazygesektöl, melly*

MAGYAR NEMZET." *) Midőn Gvagninus a' JÁZYGESEKET Magyar Nemzetté tészi, a'kor természetesen nekik MAGYAR NYELVET is tulajdonit. Gesner Konrád 1555-dikben tanitotta: „*Japides et Jazyges ILLYRICE LOQVUNTUR.*" Az az: „*A' Japidesek és Jazygesek ILLURI NYELVET BESZÉLNEK.*" **) Ez igen nagy történeti valóság, a' mint fölebb (a' 32. és 35. §-ban) láttuk; de, ha Gesner az ILLURI NYELV alatt SZLÁV NYELVET ért, úgy bizonyosan nagyon eltéveledett. Wernher György, ki már 1538-dikban Eperjesen lakott, írja 1551-dikben először nyomtatásban megjelent Könyvetskéjében: „*Porro extat nunc, quoque JAZYGUM natio inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata JAZ vocant, ac retinent iidem etiamnum LINGVAM SUAM AVITAM ET PECULIAREM HUNGARICAE DISSIMILLIMAM, atque eas sedes, quas Plinii descriptione quondam tenuerunt.*" Az az: „*Vagynak most is JAZYGESEK, mint Nemzet, a' Magyarok között, kiket ezek rövidebb néven JÁZ Nemzetnek neveznek, és még most is föntartják ők a' MAGUK ÖSI KÜLÖNÖS ÉS A' MAGYAR NYELVTŐL IGEN KÜLÖNBÖZŐ NYELVÉT, söt ma is azon helyeken laknak, hol Plinius előadása szerént laktak.*" ***) Azok után, a' mellyek a' JÁSZ

*) Alexandri Gvagnini, Res Polonicae. Francofurti, 1584. 8-o Tomo II, pag. 5.

**) Conradi Gesner, Mithridates. Tiguri, 1555. 8. pag. 52.

***) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 847. De Admirandis Hungariae Aquis. — Cf. Stephani Haprinai, Collectaneorum MSS. B. Tomulus XLIII. in 4. pag. 216. MS. Bibl. Univ. Pestiensis. — — Wernher György szovai jönek elő ime Könyvben is:

Nyelvről előre botsáttattak, értjük már e' helyből, hogy itt is a' NEVETSÉGES, nem pedig valamelly IDEGEN Nyelv érémtetik. Oláh Miklós 1536 dikban mondotta: „*Totius hujus Hungariae Regnum continet in se nostro hoc tempore diversas Nationes; Hungaros, Alemannos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos, Valachos, Rascianos, JAZYGES, Ruthenos et jam postremo Turcas: QVAE OMNES DIFFERENTI INTER SE UTUNTUR LINGVA, nisi quod aliqua vocabula, propter diuturnam consvetudinem, atque mutuum commercium aliquam habere videantur similitudinem et symphoniam.*" Az az: „*Egész Magyar Ország a' mi időnkben sokféle Nemzeteket foglal magában; úgymint Magyarok, Alemánnusok, Tsehek, Tótok, Horvátok, Szászok, Székelek, Oláhok, Rátzok, Kúnok, JAZYGESEK, Ruthenusok, és egy idő óta Törökök laknak benne: MELLYEK MIND EGYMÁSTÓL KÜLÖNBÖZŐ NYELVVEL ÉLNEK, tsak hogy némelly szovak a' hoszszu együtt lakás, társalkodás és kereskedés miatt valamelly hasonlatosságot és egyezést látszanak mutatni.*" Hogy itt is Oláh Miklós különösen a' JÁSZOKRA nézve tsak DIALECTUSI Különbözésről szól, és így magát helytelenül fejezte ki, világos azokból, a' miket a' SZÉKELEKRŐL, kiknek itt hasonlóképen a' Magyar Nyelvtől különböző Nyelvet ad, máshelyen imígy mond: „*HUNGARI ET SICULI EADEM LINGVA UTUNTUR; NISI QVOD SICULI QVAEDAM PECULIARIA GEN-*

Joannis Antonii Magini, Geographiae tum Veteris tum Novae Volumina Duo. Arnhemii, 1617. 4. Vol. II, pag. 151.

TIS SUAE HABEANT VOCABULA." Az az: „*A' MAGYAROK ÉS SZÉKELEK EGY NYELVVEL ÉLNEK; TSAK HOGY A' SZÉKELEKNEK VAGYNAK NÉMELLY KÜLÖNÖS NEMZETI SZOVAIK.*" *) Végre a' JÁSZOK között megfordult Bonfinius Antal I Mátyás Király uralkodása alatt, és így Sarnicius-nál jóval előbb, följegyzette: „*Nostro autem tempore Ungaria ab Unnis oriunda, cujus LINGVA CUM SCYTHICA SIT, ab omnibus finitimis nimium videtur esse diversa, Pannonias, et ultra Danubium JAZYGUM et Dacorum REGIONEM fere omnem occupavit.*" Az az: „*Mi időnkben az Unnusoktól származott Magyar Ország, mellynek NYELVE MIVEL SZITYAI, minden más szomszéd Nyelvektől nagyon különbözni látszik, és Pannóniákat, meg a' Dunán túl a' JAZYGESEKNEK és Dácusoknak ORSZÁGUKAT tsak nem egészen elfoglalta.*" **) Bonfinius tehát, kinél régiebb Írót mi e' tárgyra nézve nem esmérünk, a' JÁSZOKAT már MAGYAR NYELVŰ Népnek hírdette.

81. §.

Ha e' Tanuhelyekhez még azt is adjuk, hogy a' JÁSZ Nemzetet illető régi ÓKLEVELEKBEN nem tsak legkisebb nyoma sem találtatik valamelly IDEGEN NYELVNEK, hanem egyenesen MA-

*) Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindobonae, 1763. 8. pag. 90–91. Cap. 19. §. 3. — pag. 61. Cap. 14. §. 2. A' tudós Kollár Oláhot nem egészen helyesen dorgálta az első helyért, midőn írta: „*De idiomatum discrimine, quo populi nostri invicem secernuntur, non recte hic quidem Olahus.*"

*) Antonii Bonfinii, Decades Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1771. fol. pag. 20.

GYAR SZOVAK jönek elö; hogy továbbá valamint a' JÁSZ Nemzet PÁRTUS, az az: TURCUS eredetü, úgy a' MAGYAR Nemzet is a' leghitelesebb Kutfők szerént, de a' mellyeknek elöszámláltatásuk most ide nem tartozik, PARTUS, az az: TURCUS származatu: Megszünik a'nál is inkább a' JÁSZ, Nemzetnek MAGYAR NYELVÉRÖL minden kérdés és kételkedés, mennél bizonyosabb az ÖSZ IDÖKBÖL, hogy a' JÁSZOK és MAGYAROK mindenkor és minden lakhelyekben EGY EREDETÜ Nemzeteknek vétettek számtalan Történetíróktól. Egyébbaránt, ha néki olly szerentsés lenne Tudósaink közül, hogy azt megtudná ÓKLEVÉLBÖL bizonyitani, hogy JÁSZÓN, JÁSZÓ-DEBRÖDÖN, JÁSZÓ-MINDSZENTEN, JÁSZÓ-UJFALÚN, vagy KÖZEL E' HELYEKHEZ, Abaújvármegyében SAGITTIARIUSOK laktak a' XII. XIII. vagy XIV. században, úgy az is bizonyos lenne, hogy a' KÉT RÉGI MAGYAR HALOTTAS BESZÉD, mellyeknél idösb Maradványa a' Magyar Nyelvnek nintsen, egyenesen a' JÁSZ MAGYAR DIALECTUSNAK — vagy talán a' Podláchiába szorult és innend ismét kiköltözött ILLURI Nyelvnek — Maradványa. A'nak megmutatását, hogy a Boldva Melléki Mise Könyv, mellyben a' két Halottas Beszéd fönmaradott, egykor a' JÁSZÓI Apátursáqé, 's utóbb Prépostsáqé volt, hol még most is PALÓTZ Nyelven beszél a' Köz Nép, mi a'kor örömest magunkra vállaljuk. A' JÁSZÓ, és Tótos JÁSZOV, úgy a' Német JOOSZ (Jón) nevek és a' Halottas Beszédben elöjövö NÉHÁNY TOT SZOVAK ugyan Óklevél nélkül is intenek ezen igazság elhitelére bennünket, de illy fontos tárgyban várjunk még is inkább az idötöl és keressünk egész hitelességet. Ha vagyon oka minden Nemzetnek az ö RÉGI ÓKLEVE-

LEIT napfényre ereszteni, bizonyosan a' MAGYAR NEMZETNÉK legtöbb, legfontosabb oka vagyon, minthogy a' MAGYAR ÓKLEVELEK nem tsak a' MAGYAR TÖRTÉNET Tudományt, hanem az egész RÉGI VILÁG TÖRTÉNETEIT is képesek fölvilágositani. Ne késsünk ébredni mi Magyarok, midőn egész Tudós Európa előmenni sietten siet! — Öseink a' XIII-dik század végéig még sok ollyat tudtak Nemzetiségükről, a' mit Utóik későbben egészen elfeledtek. Az Ó-Budai Káptalannak egy 1228-dik évi Óklevele, mellyet az idén Februárius 22-dikén Nagy Tiszteletü Palkovits György kis Prépost és Esztergomi Kanonok Úr nagylelküségéből, a' mit hálával emlitünk, Esztergomban olvastunk, p. o. így kezdetik: „*In nomine Domini nostri Jehsu Christi. Nos Fratres Budenses, videlicet: Cantor Joannes, Custos Jonas, Decanus Symon; Sacerdotes vero, Petrus CANANEUS* (Kún Péter), *Petrus Dionysii, Gvarinus, et ceteri notum facimus universis.*" A' JÁSZ, az az: PHILISTAEUS Nemzet Hazája mellett igen helyesen lakhattak CANANAEUSOK, az az: KÚNOK is. Mi azt régen tudtuk, hogy Mósesnél a' CANANAEUS bizonyosan KÚN Nemzetet tészen: De azt tsak gyanitani sem bátorkodtunk volna, hogy ezt 1228-dik évben még, vagy már, az Ó-Budai Káptalan is tudta. 's a' t. Azonban, hogy a' JÁSZOKRA viszsza térjünk, miért nevezi Pázmándy Sámuel azon MAGYAR SZOVAKAT, mellyeket Könyvének egyik helyén kiadott, különösen JÁSZ SZOVAKNAK? a'nak mi okát adni nem tudjuk. *) És e'nyi elég légyen

*) Samuelis Pázmándy, Schediasmata Praeludialia Cogitat. num Conjecturalium. Pestini, 1786. 8. pag. 175. — Úgy gondoljuk, hogy a' mi történeti igyekezeteink Pázmándy Gyanitgatásaitól is olly meszsze vagynak, mint az Ég a' Földtől.

most a' MAGYAR ORSZÁGI MAI JÁSZ Nemzet MAGYAR NYELVÉRÖL. Más helyen és máskor ezeknél nyomosabb történeti okokat adhatunk. Lássuk addig inkább azt, ha ezen MAGYAR ORSZÁGI MAI JÁSZOK is NYILAZÓK voltak-e?

82. §.

Hogy a' Magyar Országi Mai JÁSZOK is NYILAZÓK voltak, azt Kaprinai István szorgalma és fáradsága által OKLEVELEKBÖL tudhatjuk. Róbert Károly Magyar Király 1323-dik évben, Zokánfi Larzánt, Furduchfi Ivachunt és más Jászokat különös kegyelmekkel megajándékozván, mondja: „*In Statum, Numerum et Cetum JAZONUM Regie Majestati specialiter PHARETRIS exercituare debentium transferendos duximus.*" Sigmond Magyar Király Tatán 1425-dikben költ Kegyelem Levelében Istvánfi Jánost, Péterfi Tamást és Miklósfi Pétert a' PHILISTAEUSOKNAK, vagy is JAZONESEKNEK Kapitányaikat lekötelezi: „*Ut dum et quando tempore congruente Universitatem JAZONUM nostrorum de nostrae Maiestatis Mandato exercituare et nostram expeditionem, ad quam ex consvetudine obligantur, ingredi contingeret, ex tunc idem Joannes et Petrus ad huiusmodi nostrum exercitum CUM OCTO PHARETRICIIS in eorum expensis proficisci teneantur, et sint adstricti.*" Ugyan Sigmond Király Karansebesen 1428-dikban költ másik Kegyelem Levelében, mellyet PHILISTAEUSAINAK adott, rendeli: „*ILLOS etiam PHARETRARIOS, seu homines Exercituantes, QVOS IPSI PHILISTAEI NOSTRI DE IPSORUM MEDIO ad exercitus nostros ex nostra commissione et dispositione DIRIGERE*

DEBENT, debitis temporibus apromptuando, versus et ad illas partes, quas jusserimus, destinare debeant." *) A' Magyar Országi Mai JÁSZOK tehát, mint az OKLEVELEKBŐL kitetszik, valóban PHARETRARIUSOK, az az: TEGZESEK, vagy, a' mi épen e'nyit jelent, SAGITTÁRIUSOK, az az: NYILAZÓK voltak. Innend történt, hogy Földeik is NYILASOKRA voltak fölosztatva, és különösen a' Magyar Fejedelmeknek, mint I. Mátyás Királynak 1473-diki és II. Ulaszló Királynak 1492-diki Óklevelébŏl kitetszik, PHARETRALIS PROVENTUSOKAT, az az: NYILAS JÖVEDELMEKET is adtak. **) Az a' vélemény, hogy a' JÁSZ Nemzetnek PHILISTAEUS neve is BALISTARIUS jelentéssel bírna, egy szerentsétlen, üres és fenéktelen Vélemény. Ha a' JÁSZOKRÓL, mint egyenesen PHILISTAEUSOKRÓL, fogunk értekezni, e' Mende Mondát is, meg azon másikat is, hogy a' JÁSZOK tsak Róbert Károly, vagy, mint mások vélekednek, tsak Sigmond Király alatt kezdettek volna PHILISTAEUSOKNAK hivatni, érdemo szerént meg fogjuk tzáfolni.

83. §.

De a'nak megmutatására, hogy a' JÁSZOK valóban NYILAZÓK voltak, még fontosabb tanu okot nyujt Kaprinai István magából a' JÁSZ Nemzet nevéből. Írja tudniillik az áldásban élen-

*) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. Parte II, pag. 314—315. — Cf. Stephani Kaprinai, Collectaneorum MSS. B. Tomulus XLIII. in 4-o pag. 163—164. MS. Bibl. Univ. Pestiensis.

*) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8. p. 121—122.

dõ Tudós Férfiu: „*Et quia singulari Arcuum tractandorum dexteritate pollebant, Regibusque nostris in bello Pharetris ac Balistis (?) mereri obstricti erant; idcirco ex Hungarico IJÁZ, vel contracte JÁZ, dicti sunt JÁZONES, latine vero a pharetris ac balistis, vocati sunt Pharetrarii, Balistarii, item Balistaei* (ez a' szó sehol sem jõ elö), *ac corrupta sensim voce Phalistaei (?), demum Philistaei. IJ enim vox Hungarica ARCUM, Sagittam, Pharetram, Balistam significat, Unde quemadmodum Vadász ex Vad, id est: Fera, Ferarum Venatorem: Juhász ex Juh, id est: Ove, Ovium Custodem: Lovász et Ló, id est: Equo, Agasonem; ita IJÁZ, ac omissa vocali I, JÁZ, Sagittarium, Pharetrarium, item Balistarium, Phalistaeum, demum Philistaeum notat. Didici haec a Spectabili Viro, Francisco Subich, Excelso Consilio Regio Posoniensi a Secretis. Utinam ille eruditissimum Opusculum de Cumanis et Jazygibus ab se scriptum luci publicae propediem daret, multa inde disceremus.*" Az az: „*És mivel különös ügyességgel tudtak az Ijakkal bánni, és Királyainknak a' háboruban Tegzesen és SzámszerIjakkal* (Balistákkal) *szolgálni kötelesek valának, azért a' Magyar IJÁZ, vagy röviditett JÁZ szótól JAZONES nevet nyerték, Róma nyelvén pedig a' Tegzektöl és SzámszerIjaktól Pharetráriusoknak, Balistáriusoknak, nem különben Balistaeusoknak* (újra mondjuk, hogy a' Jászok, tudtunkra, soha sem hivatnak Balistáriusoknak, Balistaeusoknak és Phalistaeusoknak) *késöbben Phalistaeusoknak*, végre *Philistaeusoknak hivattak. Ugyan is az IJ*

Magyar szó a' nyit tészen, mint a' Latán ARCUS, SAGITTA, PHARETRA, BALISTA szovak jelentenek. A' honnand valamint a' Vad szótól Vadáz, a' Juh szótól Juház, a' Ló szótól Lováz ered: Úgy az IJÁZ szótól, elhagyván az I betüt, JÁZ lészen, és Sagittarius, Pharetrarius, Balistarius, Phalistaeus, végre Philistaeus jelentéssel bír. Tanultam ezeket Tekéntetes Subich Ferentztől a' Felséges Királyi Helytartó Tanáts Titoknokától. Vajha igen tudós munkáját, mellyet ő a' Cumánusokról és Jazygesekről készitett, nem sokára napfényre eresztené, e'ből sokat tanulhatnánk." *) Kaprinai, vagy inkább Subich véleményét fön akadás nélkül követte Pray György **); követte Horvát Péter, ki azonban, mint fölebb (a' 13-dik §-ban) szovait láttuk, a' JÁSZ nevet a' Magyar IJAS mellék szótól származtatja ***); követte Bárdosy János, ki még a' Balistarius szóból is Falasokat faragott. ****) Itt tehát elkerülhetetlenül szükség kérdenünk: Vallyon bizonyos-e Subich Ferentznek azon véleménye, hogy a' JÁSZ NEMZET NEVE maga is SAGITTARIUS, vagy PHARETRARIUS jelentéssel bír?

---

*) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. Parte II, pag. 514.

**) Georgii Pray, Dissertationes Historico — Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 122. Írja Pray: „*IJÁSZ enim, aut mollius JÁSZ, Sagittarium nobis patrio vocabulo notat.*"

***) Petri Horváth, Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8. pag. 191.

****) Joannis Bárdosy, Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Leutschoviae, 1802. 4. pag. 250. 273.

84. §.

Minekutána ezen Értekezésünknek több helyein mi is a' JÁSZ Nemzet NEVÉT nyilván SAGITTARIUS és PHARETRARIUS jelentésüvé tettük, ha ki nem mondanók is világosan, mindenki észrevehetné, hogy Subich Ferentz magyarázatát mi hitelesnek és valóságnak tartjuk. Azonban Subich Ferentz magyarázatából, a' mit jól megértsenek Olvasóink, mi tsak azt tartjuk hitelesnek, helyesnek és valóságnak, a' mit mi itt mostan ime Tételben kimondunk. „A' JÁSZ NÉV MAGA IS A'NYIT JELENT, MINT RÓMA NYELVÉN A' SAGITTARIUS, PHARETRARIUS, ARCITENENS SZOVAK JELENTENEK." Magát egyébbaránt a' Subich Ferentztől megállapittatott MAGYARÁZAT MÓDOT a'nyira nem tartjuk és tarthatjuk hitelesnek és valóságnak: Hogy e' MAGYARÁZAT MÓDRA nekünk több észrevételeket szükséges tennünk, következésképen az a' mi vallásunk a' MAGYARÁZAT MÓD felül, hogy az, ha valót foglal is magában, helytelen MÓDON állitja elő a' valót. Már az mindjárt tévedés Subich Ferentz magyarázatában, hogy a' JÁSZ nevet JÁZ formában vészi föl. Tudja azt mindenki, hogy a' JÁSZ Nemzet neve nem JÁZ, hanem JÁSZ. Az Óklevelekben, igaz, JAZONES nevet viselnek a' JÁSZOK, de tsak azért viselik a' JAZONES nevet, mivel a' régi Magyar Helyes Irás, a' mit ezer meg ezer Óklevelek bizonyitanak, a' mai SZ hangot majd Z, majd SC, majd SZ betükkel jelelte. A' Boldva Melléki Mise Könyv két Halotti Beszédeiben is a' mai SZAKASZTJA szó ZOCOZTIA, a' FESZE mai szó FEZE, a' mai SZÖMÖTÖKKEL szó SZUMTUCHEL, a' mai SZENT szó SZENT, a' mai SZERELMES szó SCERELMES. Ezért

írta a' Nagy Révai a' mai SZ Betüről: „*Pro sz, signo sibili acuti, idem sz; deinde sc, et z.*" Az az: „*Az éles szisszegés sz jelétül elöjö ugyan sz; azután sc, és z.*" *) A' régi Magyar Helyes Írás szerént tehát JAZ, JASC, és JASZ a'nyit jelent, mint ma JÁSZ. Hibáson emlegeti továbbá Subich Ferentz a' VADÁZ, JUHÁZ, LOVÁZ szovakat is, mint most is keletben valókat! Ezeket a' Magyar, mint kiki tudja, VADÁSZ, JUHÁSZ és LOVÁSZ formában mondja is, írja is. Azt pedig, mint jött az IJ=ARCUS szóhoz az ÁSZ végezet? Subich Ferentz épen meg nem érénti. Nem is emlitjük bövebben itt a' BALISTÁRIUS, BALISTAEUS, és PHALISTAEUS szovak körül ejtett botlásait, minthogy ezekről a'nyit, a' mennyit itten kellett, már szólottunk, és máshelyen egész készülettel akarunk szólani. Kivánatos tehát, hogy TUDÓMÁNYOSAN itten magunk fejtsük meg egész hitelességig a' JÁSZ Nemzet NEVÉT. Ezt tsak azért is kell tselekednünk, mivel a' JÁSZ Névnek *másféle formáit* is illik és szükséges esmérni Olvasóinknak.

85. §.

Régi szova a' Magyar Nyelvnek az IJ szó, melly Róma Nyelvén a'nyit jelent, mint ARCUS, Német Nyelven pedig a'nyit tészen, mint BOGEN. Közelit az IJ Magyar szóhoz a' Tatár és Uigur Nyelvnek YA szova ARCUS és BOGEN jelentéssel **); közelit az IJ Magyar szóhoz a'

*) Joannis Nicolai Révai, Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini, 1803. 8. vol. 1, pag. 53. Cf. pag. 34—40.

**) Julius von Klaproth, Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Paris, 1820. fol. S. 21. —— Kurdus és Török Nyelven is IAI=SAGITTA. Lássad: Julius von Klaproth, Asia Polyglotta. Paris, 1822. 4. S. 79.

Görög Nyelvnek Ἰος, Ἰω, Ἰὰ, szova MISSILE és SAGITTA jelentéssel *); közelit az IJ Magyar szóhoz a' Római Nyelvnek IACULUM szova TELUM és MISSILE jelentéssel **); közelit az IJ Magyar szóhoz az Északi Nyelvnek YR szova ARCUS és BOGEN jelentéssel ***): De, hogy e' közelitések mellett sem költsönözte a' Magyar Nemzet IDEGEN NYELVBÖL az ő IJ szovát, az onnand bizonyos, hogy a' Szent Irásban a' PHILISTAEUSOK, a' mai JÁSZOKNAK, mint máskor látni fogjuk, tagadhatatlan Öseik, már nagy MESTEREI voltak az IJJAL bánásnak; hogy a' PÁRTUSOK, kiknek Nemzetükhöz a' JÁSZOK és MAGYAROK tartoznak, hasonlóképen a' NYILAZÁSRÓL minden más Népek fölött magasztaltatnak; hogy végre mind a' PHILISTAEUSOKNÁL, mind a' PÁRTUSOKNÁL, a' mit részént már (a' 36. §-ban) megbizonyitottunk, részént más helyen megfogunk mutatni, elöjö már hajdan a' JÁSZ Nevezet. Azonban mind e' mellett is magánál a' Magyar Nemzetnél is ezen IJ szó a' Régiségben más formákban is találtatik, és nem csak úgy használtatik, mint ma használtatni szokott. A' Mária Királyné alatt készittetett Régi Magyar Bibliában, mellyet Kézíratban a' Bétsi Tsászári Könyvtár bír, 1383-dik évből olvashatni Oseásnál Cap. V, v. 5. „*Et in illa die conteram ARCUM Israel, in valle Iezrahel.*" Az az: „*És annapon megtöröm Israelnek IJÉT Iez-*

*) Johann Gottlob Schneider, Kritisches Griechisch—Deutsches Handwörterbuch. Züllichau und Leipzig, 1797. 8. I. Band, S. 681.

**) Immanuel Joh. Gerhard Scheller's, Lateinisch-deutsches Lexicon. Leipzig, 1788. 8. II. Band, S. 2555.

***) Gustav Thormod Legis, Fundgruben des alten Nordens. Leipzig, 1829. 8. I. Band, S. 73. 80.

raelnek völgyében." — Oseásnál Cap. I, v. 7. „*Et domui Juda miserebor, et salvabo eos in Domino Deo Suo: et non salvabo eos in ARCU, et gladio, et in bello, et in equis, et in equitibus.*" Az az: „*És Juda házának irgalmazok, és meg szabadétom őtet ő Urában Istenében: és nem szabadétom őtet IJBEN, és tőrben, és hadban, és lovakban, és lovagokban.*" — Oseásnál Cap. II, v. 18. „*Et ARCUM et gladium et bellum conteram de terra.*" Az az: „*És IJET, és tört, és hadat eltörlök földről.*" — Oseásnál Cap. VII, v. 16. „*Facti sunt, quasi ARCUS dolosus.*" Az az: „*Löttenek monnal álnálkodó IJ.*" — Amosnál Cap. II, v. 15. „*Et tenens ARCUM non stabit.*" Az az: „*És IJET tartó nem állhat.*" — Zachariásnál Cap. IX, v. 10. „*Et dissipabitur ARCUS belli.*" Az az: „*És eltékozlatik a' hadnak IJE.*" — Zachariásnál Cap. IX, v. 13. „*Quoniam extendi mihi Judam, quasi ARCUM.*" Az az: „*Mert ki terjesztém én magamnak Juďát, monnal IJET.*" — Zachariásnál Cap. X, v. 4. „*Ex ipsó ARCUS praelii.*" Az az: „*Ő belöllö viadalnak IJE.*" — Habacucnál Cap III, v. 9. „*Suscitans suscitabis ARCUM tuum.*" Az az: „*Feltámasztván feltámasztod te IJEDET.*" — Judithnál Cap. V, v. 16. „*Ubicunque ingressi sunt sine ARCU et SAGITTA.*" Az az: „*És valahová bémentenek IJNÉL és NILNÁKÜL.*" Hogy az itt elöjövő IJ-ÉT, IJ-BEN, IJ-ET, IJ-E, IJ-ED-ET, IJ-NÉL formák más Íróknál és a' mai Magyar Nyelvben IJ-ÁT, IJ-BAN, IJ-AT, IJ-A, IJ-AD-AT, IJ-NÁL, azt, úgy véljük, mindegyik Nemzeti Nyelvét esmérő Magyar jól tudja.

86. §.

Azon Magyar Szent Írásban, mellyet a' XVI-dik Században Kolosvárott Heltai Gáspár kiadott, találtatik Mósesnél Genes. IX, 13. pag. D 3. recta: „*ARCUM meum ponam in nubibus.*" Az az: „*Az én IYEMET helyheszetem a' fellegbe.*" — Mósesnél Gen. IX, 16. pag. D 3. versa: „*Eritque ARCUS in nubibus.*" Az az: „*Az okáért leszen az én IYEM a' fellegbe.*" — Mósesnél Gen. XXVII, 3. pag. M 3. versa: „*Sume arma tua, pharetram, et ARCUM, et egredere foras.*" Az az: „*Veddfel azokáért szerszámidat, tegzödet, IYEDET és menyki a' mezőre.*" 's a' t. — Melius Péter Jób Könyvében Cap. XX, 24—25. pag. N. versa írja: „*Fugiet Arma ferrea, et irruet in ARCUM*" Az az: „*De az atzélból tsénált SZÁMSZeRIG IYH meg sebheti es ki végezi e' világból.*" A' másik versben: „*Eductus et egrediens de vagina sua, et fulgurans in amaritudine sua.*" Az az: „*Az KÉZ-IJES kivonsza a' Tegezből a' Nilat, és kibotsátván az IJBŐL, és a' Nilnak a' vasa béhatván az epéjére.*" — Más részről Székel István Magyar Soltáraiban, mellyek 1548-dikban Krakkóban jöttek nyomtatás alá, találtatik pag. 35. recta: „*Fegyvert vontanak az hitetlenök, és megvonták az ö IVEKET, hogy le verjék az szigint és az nyomorultat.*" Továbbá ugyan nála valamivel alább: „*Az ü fegyverek bé mennyen az ü szivökbe: és az ü IVEK eltöröltessék.*" Ismét nála pag. 19. recta: „*És az te IVEDNEK idegét igazgatod az ü ortzájok ellen.*" — Károlyi Gáspár Magyar Bibliájában elő jö Mosesnél Gen. XXVII, 3. „*Kérlek annakokáért, végyed a' te fegyveridet, tegzedet, és KÉZ-IVEDET.*" — Káldi György Magyar

Bibliájában Mósesnél Gen. XXVII, 3. „*Vegyed fegyveridet, a' tegzet és a' KÉZ-IJAT.*" Káldi Fordításában Gen. XXVIII, 22. „*Egy részt adok neked a' te atyádfiain kivül, mellyet én az Amorraeus kezéből vettem el kardommal és KÉZ-IJAMMAL.*" Ugyan nála Josue XXIV, 12. „*Nem a' te kardoddal, sem KÉZ-IJAD-DAL.*" — Ismét nála Zakariásnál Cap. IX, 10. „*És elhányattatik a' hadnak KÉZ-IJA.*" 's a' t. — Ki tetszik e' helyekből mindenek előtt, hogy nem tsak az IJ forma volt keletben a' Régi Íróknál, hanem az IJH és IV forma is, a' mi egyenesen oda vezet, hogy az ARCUS a' legrégiebb időkben t s u p á n I nevet viselt Magyarul, minthogy a' J, H, és V betűk nálunk majd nyugvó, majd mozgásba jövő LEHELLET BETŰK valának. *) Azután pedig az is kitetszik még e' helyekből, hogy az IV ugyan mindig vékony magánhangzót kívánt maga mellé, de az IJ formát ki vékony, ki vastag magánhangzóval használta, a' mi az I magánhangzónak gyakor tulajdona. **) Példák e're, hogy híven megértessünk, az I g a z, H i e d e l e m, B i z o d a l o m, I g e n, I r g a l o m 's a' t. szovak. De az IJ forma még meszszebb kiterjedésben használtatott, minthogy ki azt írta: IJ-EM, IJ-ED, IJ-E; ki azt: IJ-AM, IJ-AD, IJ-A. És innend vagyon, hogy a' Szókönyvekben ma is IJ-ATS-Ka is, IJ-ETS-KE is, KIS IJ-AT jelent. Ezekből az IJ, IJH és IV Magyar Szovakat a' Magyar NYELV BELSŐ TÖRTÉNETE, nem pedig ÖNKÉNYES VÉLEKEDÉS szerént esmérjük.

---

*) Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini, 1806. 8. vol. I, 83. 109—118.

**) Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini, 1806. 8. vol. I, pag. 62—65.

87. §.

87. §.

Az ÉSZ szó Magyar nyelven a'nyit jelent, mint Róma Nyelvén MENS, PRUDENTIA, vagy Német Nyelven a' VERSTAND szó jelent. Valamint ma mondani szokjuk TÜZ-ÉSZ, LÁNG-ÉSZ, TÜZKÖ-ÉSZ, úgy hajdan is használta a' Magyar Nyelv Öszszetételben ezen ÉSZ szovat, de olly módon, hogy a' Vastag Magánhangzók mellett a' Magyar Nyelvnek Euphoniai Szabásai szerént az ÉSZ szó ÁSZ formára által változtatnék. A' KERT-ÉSZ, a' RÉV-ÉSZ Magyar Szovak, akár mint törjük fejünket, most is tsak ollyan embert jelentenek, a' kinek a' KERT-HEZ, vagy RÉV-HEZ Esze vagyon, az az: a' ki KERT-ÉSZ, vagy RÉV-ÉSZ. Így tehát a' HAL-ÁSZ, RÁK-ÁSZ, VAD-ÁSZ, LOV-ÁSZ, MADAR-ÁSZ, szovak is tsak ollyan embereket illetnek, a' kiknek a' HAL-ÁSZ-AT-HOZ, RÁK-ÁSZ-ÁS-HOZ, VAD-ÁSZ-AT-HOZ, LOV-ÁSZ-SÁG és MADÁR-ÁSZ-AT-HOZ valóban ESZÜK vagyon, tsak hogy e' szovakban az Euphonia az ÉSZ szovat ÁSZ formára épen úgy föltserélte, mint a' HAT-SZOR Öszszetételben a' SZER szóból SZOR szovat tsinált. És ezt az általváltoztatást kezdetben tsak a' MAGYAR NYELV tselekedte; a' PALÓTZ NYELV ellenben, úgy látszik, hajdan HAL-ÉSZ, RÁK-ÉSZ, VAD-ÉSZ; LOV-ÉSZ, és MADÁR-ÉSZ, szovakkal élt, minthogy a' Balaton Melléki Régi Nyelv szerént ma is RÁK-ÉSZ-NI járnak az Emberek, és mivel ma is sok együgyü Ember BÁM-ÉSZ-KOD-IK; nem pedig BÁM-ÁSZ-KOD-IK. A' ki ezen Nyelvünk természetén épült ÁLLITÁSOKAT megnem foghatja, a'nak szabad legyen fülébe sugnunk, hogy még a' MAGYAR NYELV ALKATMÁNYÁRÓL nem elmélkedett. Szakasztott illyenek

e'nek minden öszszetételei, mellyek ma vastag és vékony formativákkal birnak, mint p. o. FÁR-AD, EP-ED, TÁM-ASZ-T, ER-ESZ-T, HAB-AR, KEV-ER, IR-AT, VER-ET. 's a' t. Ezekben tsak egy volt hajdan a' formativa, és az is jelentő volt; a' másik formativa pedig Hangkövetésből származott. De nints itt helyük a' Grammatikai bővebb Fejtegetéseknek. Elég legyen inkább azt mondani, hogy a' JÁSZ Név az I-ÉSZ öszszetételből eredett, 's a'nyit jelent ízről ízre, mint ARCUS-MENS, vagy BOGEN-VERSTAND. E'ből lett Euphoniai Szabások által utóbb főképen azoknak szájukban, kik IJ-AM, IJ-AD, IJ-A formákkal éltek, az I-ÁSZ, vagy az I Betűt J Betünek mondván ki, a' JÁSZ, JÉSZ Nevezet. Az ARCUS-MENS, vagy BOGEN-VERSTAND pedig nem épen a'nyi-e a' jelentés velőjére nézve, mind SAGITTARIUS, ARCITENENS, PHARETRARIUS? Így a' JÉSZ és JÁSZ Magyar Szovaknak gyökeres jelentésükhöz eljutottunk, 's ha ezután Ἰήσων nevet olvasunk Orpheusnál (v. 70. 270. 1208. 1510.) és Hesiodusnál (Theog. v. 999.) a' JÁSON név helyett, tudjuk, hogy ezt eredetiképen nem a' Görög Nyelv Dialectusaiból, hanem a' MAGYAR NYELV Természetéből kell megfejteni. A' JÉSZ, másképen GYÉSZ névnek ismét sokféle helyes írásbéli Különbözései vagynak. Illyenek p. o. GYÉZA, GES, GESS, JESSE, JESSA, IS, ISSA, ISSUS, IATZA, IAZA, GAZA, GEYSA 's a' t, mellyek vagy a' Nemzeti JÁSZ és JÉSZ Név helyett, vagy a' JÁSON (nem pedig VICTOR) tulajdon Név helyett használtattak. *)

*) Josephi Flavii, Opera. Amstelaedami, 1726. fol. Tomo I, pag. 607—608. Antiquit. Judaic. Libro XII, Cap. 5. — Cf. Machabaeorum Libr. II. Cap. 4, v. 7. — — Joannis Zonarae, Annales. Parisiis, 1686. fol. Tomo I, 204.

88. §.

Ezen SZÓ-MAGYARÁZAT, mellyet mi nem a'nyira magunk adtunk, mint inkább magából a' Történet Tudományból kifejtettünk, már nem tartathatik gyermeki játéknak, nem tekéntethetik haszontalanságnak. Ezt az Ók Levelek hírdetik; ezt a' Történeti Kutfők századról századra erősitik; ezt az a' tapasztalás, hogy a' Napkeleten a' Nemzeti Nevek JELENTÉSSEL BÍRÓK, hitelesiti; ezt mi még sok új okokkal fogjuk minden lépten nyomon támogatni, ha a' MÓROKRÓL, a' JÓNESEKRÖL, és a' STRELITZEKRÖL; mint a'nyi meg a'nyi Magyar Eredetü JÁSZ NÉPEKRÖL, egész kiterjedésben fogunk szólani. Ha valaki, mi bizonyosan utáljuk az üres SZÓ-MAGYARÁZATOKAT, mint Történeti Méltatlanságokat, és azért intünk is, de kérünk is másokat, hogy az emberi észnek e'féle gyáva Betegségeire nevetemedjenek. Meg határoztuk mi (az 55-dik §-ban), mikor lehet, kell és szabad Szó-Magyarázattal élni a' Történet Tudomány Körében, 's úgy véljük, hogy ezen Értekezésben sehol sem vétettünk saját határozásunk ellen. Utasitás gyanánt határozásunkhoz adhatjuk még azt is, hogy a' Történet Tudományban három féle Szó-Magyarázat szokott elöfordulni. Némelly Szó-Magyarázat egy általán fogva HIBÁS; némelly HIBÁS ugyan, de még is néha századokig is HASZNÁLTATOTT a' Történet Tudományban; némelly BIZONYOS. Az elsőt a' Történet Visgáló vagy elhallgatja, vagy, ha futólag megemliti is, mint tévedést kárhoztatva emliti-meg. A' másodikat a' Történet Visgáló esmérni és megemliteni köteles azon jelentéssel: hogy e' Szó Magyarázat Hibás ugyan, de még is a' mennyire eddig, vagy amaddig az Idő Korig a'

Történet Íroktól Valónak tartatott, és használtatott, itt, vagy ott fölvilágositja a' Történet Tudományt. A' harmadik Szó-Magyarázat az a' Történet Tudományban, a' mi a' Tengeri Hajósoknál a' Magnes Tő. Igy p. o, ha Otrokotsi Ferentz, a' Magyar IÁSZ Szovat SIDÓ NYELVBŐL magyarázván, állitja, hogy a' JÁSZ NÉV a'nyit jelent, mint ROBUSTUS, egy általán fogva bibás magyarázatot adott *); ha Palkowitsch György, a' Magyar JÁSZ szovat a' SZLÁV NYELVNEK régi JAZYK, vagy GAZYK szovából magyarázván, állitja, hogy a' JÁSZ NÉV a'nyit jelent, mint PAGANUS, hibás magyarázatot adott ugyan, de még is ollyast, melly a' Történet Tudományban sokáig HASZNÁLTATOTT, és a' melly, mint már érémtettük, fölvilágositja a' Történet Tudomány egyik idő szakaszát. **) Midőn Kún László Királyhoz 1287-dikben írta a' Római Pápa: „*Te cum Tartaris, Saracenis, Neugeriis, PAGANIS conversatione damnata confoederare diceris*" nem a' JÁSZOKAT értette-e a' Pápa a' POGÁN Név alatt? ***) Vagy nem tulajdon Név-e a' PAGANUS Név Stritternél Illuricumnak némelly Népségére nézve? ****) Hiszen a' Notitia Imperii nevü Régiségben SARMATAE GENTILES nevü Nép is találtatik, és ez is JÁSZ-NÉP volt, a' mit kifejteni a' HELLEN név alá való. Hogy ma a' Hel-

*) Francisci Foris Otrokotsi, Origines Hungaricae. Franequerae, 1693. 8. Parte I, 429.

) Abkunft der Magyaren. Von G. P***. Presburg, 1827. 8. S. VI.

***) Stephani Katona, Historia Critica. Budae, 1782. 8-vo Tomo VII, 932. 933. 934.

****) Stritteri, Memoriae. Tom. II, Parte I, Vol. II, pag. 411—415.

lenek alatt Görögöket értenek, mi igen jól tudjuk. De egészen más tárgy az, kiket neveztek hajdan Helleneknek az Ásiai Tudósok és kik voltak eredetiképen a' Hellenek? Más megint az, kik a' mai Hellenek? —

89. §.

Tudván Szó Magyarázatunkból bizonyosan, hogy a' JÁSZ Név a'nyit jelentett, mint SAGITTARIUS, PHARETRARIUS, ARCITENENS, e' Tudománynak már most igen szép hasznát vehetjük a'ra nézve, hogy a' Duna és Tisza között lakó mostani JÁSZ Nemzet bévándorlása előtt is már laktak JÁSZOK Magyar Országban. Ezt ugyan az a' környülállás is hihetővé teszi, hogy a' Magyar Nemzet előbb, mint sem e' földre lakni jött, Moldvában, a' JÁSZ Nemzet régi lakhelyében, tartozkodott: De nem lészen még is fölösleg való meghallgatni e' tárgyról a' régi Történeti Kutfőket. A' Bétsi Képes Krónikában olvastatik Aba Sámuel Magyar Király Uralkodása korából: „*SAGITTARII enim occiderant eos.*" Az az: „*Mert a' JÁSZOK megölék a' Németeket.*" *) Mivel ez az öldöklés Sopron Vármegyében, vagy tőle nem igen meszsze történt a' Bétsi Képes Krónika szerént, azt kell itt gondolnunk, hogy a' SAGITTARIUS név e' helyen Tulajdon Név, és különösen azon Sopron Vármegyei JÁSZOKAT illeti, kikről utóbb is emlekeznek az Oklevelek. II. András Magyar Királynak Sopron Vármegyét illető némelly 1225-dik évi Oklevelében előjö: „*Juxta terram SAGITTARIORUM.*" Az az:

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 103. In Chronico Thurótziano. Parte II, cap. 37.

„*A' JÁSZOKNAK földük mellett.*" *) V. István ifiu Királynak némelly 1270-dik évi Oklevelében is találtatik: „*Quod SAGITTARIOS nostros DE COMITATU SOPRONIENSI, quos, in consvetis LIBERTATIBUS ipsorum conservantes, favore et gratia prosequi intendimus.*" Az az: „*Hogy a' mi SOPRON VÁRMEGYEI JÁSZAINKAT, kiket, birt SZABADSÁGAIKBAN megtartván, kedvezésünkkel és kegyelmünkkel illetni szándékozunk.*" **) E' Sopron Vármegyei JÁSZOK, minthogy a' BISSENUSOKKAL, az az: VAS NEMZETTEL (Scythákkal) együtt laktak, VAS JÁSZOK valának. — Más helyen Péter Magyar Királyról írja ismét a' Bétsi Képes Krónika: „*Tandem, milites ejus* (Petri) *omnes a SAGITTARIIS sunt interemti; ipse vero vivus captus est et obcoecatus.*" Az az: „*Végre* (Péternek) *Katonáit a' JÁSZOK mind megölték, magát pedig elevenen megfogták és megvakitották.*" ***) Mivel e' történet Székes Fehérvár körül ment végbe, nem lehetetlen, hogy itt azon Somogyvármegyei szomszéd JÁSZOKNAK Öseikről tétetik említés, kikről 1212-dik évben írta III. Intze Pápa a' Veszprémi Püspök erőszakoskodásai miatt: „*Cogens insuper Regis SAGITTARIOS et BISSENOS ad De-*

*) Diplomatarium Széchényianum Ms. Bibliothecae Széchényiano-Regnicolaris. In 4-to. Tomo I, pag. 293. A' Kézirat Lajstromban e' Diplomatarium *Codex* név alatt jő elő.

**) Diplomatarium Széchényianum Ms. Bibliothecae Széchényiano-Regnicolaris. In 4-to Tomo II, pag. 446. Ez is a' *Codex Diplomaticusban* találtatik.

***) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 107. In Chronico Thurótziano. Parte II, cap. 41.

cimas integre persolvendas." Az az: „*Kénszeritvén még ezek fölött a' Király JÁSZAIT és BISSENUSAIT az egész Tized megfizetésére.*" *) E' JÁSZOK is, mint szembetünő, a' VAS Nemzet szomszédságában laktak. Ismét más helyen II. István Magyar Királynak Tseh háborujáról mondatik a' Bétsi Képes Krónikában: „*Bohemi videntes SAGITTARIOS venire, sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audierant. Qui impetum super SAGITTARIOS fecerunt; BISSENI atque SICULI vilissimi usque ad Castrum Regis, absque vulnere fugerunt.*" Az az: „*Látván a' Tsehek a' JÁSZOKAT jöni, kételkedés nélkül tudták igaznak lenni, a' mit hallottak. Reájuk rohantak tehát a' JÁSZOKRA; a' BISSENUSOK és a' leggyávább SZÉKELEK a' Király váráig seb nélkül futottak.*" **) Az itt elöjövő JÁSZOK a' VÁGI JÁSZOKNAK Öseik lehettek, kiket V. István Magyar Királynak 1272-dik évi Óklevele így emleget: „*Nos attendentes fidelitates et servitia Demetrii, Abraam, Mathey, Deme, Galli et Mikus, SAGITTARIORUM nostrorum de WAGH.*" Az az: „*Mi tekéntvén hívségeit és szolgálatait Demeternek, Ábrahámnak, Demének, Gálnak és Mikosnak, a' mi VÁGI JÁSZAINKNAK.*" ***) A' Vági Bissenusokról és Székelekről is találtatnak Óklevelek.

---

*) Epistolarum Innocentii III, Romani Pontificis Libri Undecim. Edidit Stephanus Baluzius. Parisiis, 1682. fol. Tomo II, 600. Libro XV, epist. 7.

**) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 139. In Chronico Thurótziano. Parte II, Cap. 43. — A' Salamon Király alatt Országunkba rohanó HÚN-JÁSZOKRÓL olvasd a' 116-dik oldalt.

***) Analecta Diplomatica Wagneriano-Jankovichiana. Ms In 4-to Tomo I. In Bibl. Nic. Jankovich de Vadas

90. §.

II. Gyéza Magyar Király uralkodása alatt is említtetnek nehányszor a' SAGITTARIUSOK, az az: JÁSZOK a' Történetíróktól. Midőn Freisingeni Otto 1146-dik évnél megemliti, mint akarta II. Gyéza viszsza venni az Austriaiaktól elfoglaltatott Posoni Várt, egyebeken kivül írja: „*Igitur Rex Ungariae superveniens, castraque ponens, Oppidum cinxit, diversis instrumentis tormentorumque generibus adhibitis, ac SAGITTARIIS Oppido circumfusis.*" Az az: „*Tehát a' Magyar Király eljövén, és tábort ütvén, körül foglalta a' Várt, különbféle szerszámokat és álgyu nemeket használván, és a' Várt a' JÁSZOK által bekeríttetvén.*" Más helyen, az 1146-dikban az Austriaiak és Magyarok között történt véres ütközetet leírván, beszéli Freisingeni Otto: „*Positis in capite duabus alis, in quibus SAGITTARII, quatenus vim hostium eminus repellerent, erant.*" Az az: „*Elő két szárnyot helyheztetvén, mellyeknél, hogy az ellenség erejét meszsziről viszsza nyomnák, JÁSZOK valának.*" Valamivel alább ugyan ő: *SAGITTARIORUM impetum, qui in duabus praecedentibus alis positi erant, praevenit.*" Az az: „*A' JÁSZOKNAK rohanásukat, kik a' két elő szárnynál helyheztetve valának, megelőzte.*" *) A' Bétsi Képes Krónika, leírván e'

---

et Jeszenitze. — Nem volt-e e' Vág a' Poson Vármegyei Vág, utóbb „possessio Sala"? Cf. Chrysostomi Novák, Vindiciae Diplomatis Stephanei: Budae, 1780. 8. pag. 15. nota a.)

*) Ludovici Antonii Muratorii Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1725. fol. Tomo VI, col. 665. 667. In Ottonis Frisingensis Episcopi, De Gestis Friderici I. Imperatoris. Libro I, cap. 30. 32.

szörnyü vérontást, megnem emliti ugyan a' SAGITTARIUSOKAT most egyszer, de még is érénti: „*BISSENI vero pessimi, et SICULI vilissimi omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis; qui more solito praeibant agmina HUNGARORUM.*" Az az: „*A' legroszszabb BISSENUSOK, és leggyávább SZÉKELEK valamennyien egyaránt szaladtak, mint a' juhok a' Farkasok elül; ezek szokás szerént a' MAGYAR Seregeket, mint Elő Tsapat, megelőztek.*" *) Itt a' BISSENUS Név, és e' Népnek megkülönböztetése a' szoros értelemben vétetett MAGYAROKTÓL, egyenesen a' most egyszer elhallgatott, de oda gondolt JÁSZ Nemzetre, nem pedig közönséges NYILAZÓKRA mutat. Szent Balási Otto is, a' II. Gyéza Magyar Királytól 1161-dikben a' Majlandiak ellen Fridrik Tsászárnak küldetett hadi Segedelemről beszélvén, írja Krónikájában: „*Rex quoque Ungariae cohorte militum cum SAGITTARIIS Caesari missa exercitum ampliavit.*" Az az: „*A' Magyar Király is, hadi osztályt küldvén a' JÁSZOKKAL a' Tsászárnak, szaporitotta a' sereget.*" **) Hogy e' SAGITTARIUSOK sem valának közönséges NYILAZÓK, hanem egyenesen JÁSZOK voltak, azt a' Tseh Történet Irókból elég határozottan tudhatjuk, kik nyilván ki mondják, hogy azon segedelem, mellyet II. Gyéza a' Majlandiak ellen Fridrik Tsászár számára küldött Dániel Prágai Püspök hoszszas sürgetéseire, ÖT

*) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, 145. In Chronico Thurótziano Parte II, Cap. 65.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1725. fol. Tomo VI, col. 874. Ottonis de S. Blasio, Chronicon. Cap. 15.

SZÁZ Magyar Országi SARACENUSBÓL, helyesebben szólva: ISMAELITÁBÓL, az az: JÁSZBÓL állott. Vincentius írja Krónikájában: „*Eodem anno Dominus Daniel Episcopus Pragensis in legationem ad Regem Hungariae a Friderico Imperatore dirigitur ad rogandum militiam ex parte ejus contra Mediolanenses, qui in festo S. Stephani Regis eorum, legatione peracta, impetratis videlicet QVINGENTIS SARACENIS, cum multis muneribus in Bohemiam revertitur.*" Az az: „*Ezen évben Dániel Prágai Püspök Fridrik Tsászártól a' Majlandiak ellen katona segedelmet kérni a' Magyar Királyhoz küldetett, ki Szent István Király ünnepén végre hajtván követségét, nyervén tudniillik ÖTSZÁZ SARACENUST, sok ajándékokkal Tseh Országba viszsza tért.*" Ugyan ézt emlegeti a' Chronographus Zazaviensis és Pulkawa is. *) Laktak végre SAGITTARIUSOK Hazugdon is Somogy, vagy Szala Vármegyében. Róluk mondja egy 1208-dik évi óklevél: „*Per Castrenses de Bocha et SAGITTARIOS de Hazugd indebite occupata.*" Az az: „*Mellyeket a' Bochai Vár Nép, és a' Hazugdi JÁSZOK igazságtalanul elfoglaltak.* **) Idővel sok illyen helyeket összegyüjteni fog, kétségkivül, a' Magyar Figyelem Országunk Okleveleiből.

---

*) Gelasii Dobner, Monumenta Historica Bohemiae. Pragae, 1764. 4. Tomo I, 46—47. 52. Tomo III, 169. 175. 178—176. — E' Saracenusok az Íróknál nem Arabs, hanem Ungarus nevet viselnek. Hogy pedig az Ismaelita Név a' Saracenus Névvel széltében föltserélletett, láthatni imez Értekezésünkben: „*A' Magyarokról, mint Agarenusokról. Pesten.*, 1828. 8.

**) Tek. Tudós Jeszenitzei és Vadasi Jankovich Miklós Tábla Bíró Urnak Óklevél Gyüjteményéből.

91. §.

E'nyit akartunk most egyszer mondani a' JÁSZOKRÓL, mint MAGYAR NYELVŰ NÉPRÖL és NYILAZÓKRÓL. Megmutattuk-e azt, a' mit Értekezésünk tárgyául fölvettünk, vagy nem? azt másoknak kell megitélniük. Nálunk a' szándék és Igyekezet, úgy gondoljuk, legalább nem hibázott, 's oda törekedett szorgalmunk, hogy mindeneket elégséges emberi hitelességre, az az: magukra a' Kutfőkre épitsünk, nem önkényre, nem képzelődésekre. Soha sem tudtuk betsülni az ollyan Irókat, kik, fön akadásukon könyen segiteni akarván, most századok, vagy ezeredek után jobban akarják tudni a' hajdani Történeteket, mint a' maga magával híven megegyező Régiség. A' mit itt, vagy amott úgy állitottunk, hogy meg nem bizonyitottuk tételünket, azt más alkalommal szándékozunk meg mutatni: Minthogy egy helyen mindent néhány ívekben elő nem adhatunk, 's különben is hasznosnak találtuk némelly tárgyokra nézve mint egy jókor előre figyelmetesekké tenni Olvasóinkat. A'ban soha sem kerestük, vagy találtuk örömünket, hogy az egész Világot MAGYARRÁ tegyük. E' viszketegtől olly meszsze állottunk munkálkodásunkban, hogy némelly Történeti Tárgyokat tiz, tizenöt évig is folyvást hihetetleneknek tartottunk, 's tsak a'kor fogadtuk el Valóságoknak, midőn nekik magunkat tovább már okosan ellenük nem szegezhettük. Minden esetre a'ról kéntelenek vagyunk a' Tudós Férfiakat inteni, hogy itt egyedül a' JÁSZ Nemzet Történetének TÖVISEIT számláltuk elő: A' JÁSZ Nemzet Történetének RÓSÁI még egészen hátra vagynak; hátra vagynak a' többi HAT MAGYAR Népnek megesmértetései. Tsak az EGÉSZNEK Kifejtetése lészen

képes végképen mindeneket fölvilágositani. Egyébaránt az, hogy munkánkat végre hajtsuk, nem függ tőlünk. Mi azt, a' mit a' Haza Felséges Nádora Századunk és Nemzetünk Ditsősége, kineveztetésünkkor kötelességül reánk bizni méltóztatott, temérdek áldozatokkal és képzelhetetlen fáradsággal elvégeztük: Ha Munkálkodásunkban a' Magyar Nemzet még most nem akarna örömöt, 's elégedést találni, nem kívánna e'nek kiadatásáról gondoskodni, hideg vérrel letészszük tollunkat, és, mivel mi különben is mindent a' Mennyei kegyes Gondviselésre bizunk, azt fogjuk gondolni, hogy máskor más Magyar Hazafi talán nagyobb elömenetellel fogja ezeket nap fényre botsátani. Itéljen igyekezetünkről mindenki, a' mint neki tetszik. Mi itt elértük fő jutalmunkat, ha Te, Méltóságos Férfiu! kegyesen fogadod a' Töled is nyert segedelmekért régi tartozásunk Adóját. Mind az, a' mit bémutatunk, leginkább nagy lelkü Édes Anyádnak, határtalan kegyelmü Jótévönénknek, ápolgatásaiból adatik. Vedd tehát úgy, mint Anyai Ajándékot, e' Könyvetskét, 's ha benne kedvet találsz, a' minthogy bizonyosan fogsz találni, kérd velünk, a' mit úgy is önkényt Magad naponként tselekszel, a' Mindenhatót, hogy a' Magyar Nemzetnek e' lelkes és ritka Díszét még sokáig, igen sokáig éltesse! *)

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője
a' Magyar Nemzeti Museum mellett.

---

*) A' halandóság a' legnagyobb érdemü férfiakkal is közlevén, nem kell-e attól tartanunk, hogy ezen megbecsülhetetlen történeti nyomozások' közlése egy váratlan eset által félbe szakasztatik? Nem illenék, nem kellene-e okvetetlenül, a' tehetősbeknek egy illy nagy rendü munka kiadásáról jókor gondoskodni?
A' R.

2.

Isten' lételének megmutatására való törekedések.

Akárki mit szóljon az ember' neveltetéséről; meg kell azt még is esmérni, hogy Istenségről való gondolat nagyot játszik abban; de sőt egy fő sarkat teszen, mellyen fordúl az erköltsi és a' boldogság. Másféle remény alatt él, másképen viseli magát, a' ki hiszen Istent; másképen, a' ki nem hiszen. És mikor amannak gyökeres az erköltse és szép: akkor emezé tsak szemfény-vesztéssel tüneménykedik, tsak be van mázolva kivülről; belül pedig csélcsap, alap nélkül való, tétovázékony — de boldogtalan is.

Ugyan azért a' Tudósok Isten létéről szóló igazságot olly kints-alapnak tartván, mellytől rettenetes sok függ, arra törekedtek mindenkor, hogy egész meggyőződésig szóljanak erről — az alatt, hogy a' köz-nép és eszével fellengősködni nem tudó, de belsőképen jól organizált szivü ember, azon a' hiten a' nélkül is bátran épitett életében 's erköltsében. — Ugy tetszik, hogy ez nyertesebb is; mert alig ha nem igaz az, a' mit Kánt philosophus mond, hogy t. i. Isten' létele felől való meggyőződhetésnek a' szívben van a' fészke nem az észben.

Én itten előhordom summáson, mit próbáltak légyen ezzel ez érdemben mások; és egy úttal azt is mutatom, mit én próbáltam — mások eszétől függetlenül.

Stengel György a' csuda születésüekben mutatta az Istent; Bellarmin és Granati Lajos a' teremtményekből lajtorját csinált, mellyen Isten felé emelkednie kell az észnek; Barléj

Gáspár az ég' csudájában szemléli azt; Sturm Kristóf a' testek' proportiójából okoskodik az Isten gondviselésére; Hoffman Fridrik az emberi test' alkotásából, — Heiszter Lörintz a' hólt testekből általjában. — Vucherer Fridrik az agyvelő', Hamberg Albert a' szív', Schmid András a' fül', Donát Kristóf a' kéz' alkotásának visgálásából mutatja az Istent; Feurling Vilhelm az ember' és Murrax András az állatok' szavából hirdeti azt; Leszter a' bogarakról férgekről való tudományból theologiát ír, és Halesius a' növevények országában leli a' mennyei gondviselést; Dreline urt az annya hasában lévő nevendék testnek formálásából táplálásából 's a' t. Mejer Gerard az esőből, Leutvein Fülep a' hóból; Seelen Henrik a' menydörgésből, Fenelon, Reaumur, Ray 's mások teremtmények' külömbségéből ugyan arra okoskodik; sőt Galenus — ama hires régi Orvos — az emberi test tagjainak' élése tekintetéből szép észrevételt teszen az Isten lételére.

A' mi időnkbéli híres Astronomus Bode a' csillagos ég' visgálásában nem győzi csudálni Isten' böltseségének 's hatalmának nyilvánságát. Hát ama ájtatos gondolkodású fiatal tudós — Sánder Henrik egy egész könyvet ír Istennek a' természetben kitünő jóságáról 's bölcseségéről — és még mennyi mások?!

Az én Váradi Tanítóm Varga Márton, a' ki első adta ki magyarúl a' Physicát szoros oskolai regulák szerént, ez majd minden nevezetesebb physicai Értekezés után Istenhez gyönyörüen emelteti az Olvasót.

Azok meg' kik vagy a' gondolkodó észnek vagy a' szép erköltsre kifakadó szívnek belső törvényeiből okoskodva hozzák ki az Isten lételét; valamint azok is, kik a' Világ' alkotmánya' vi's-

gálásában nézik azt — mondom, azok majd tsak hogy nem számtalanak és leg is nevezetesebb Philosophusok — Plato, Aristoteles, Pythagoras, Cartesz, Newton, Leibnitz, Wolf, Bonnet, Mendelsohn, Kant, Fichte, Schelling, Krug, 's a' t.

Mind ezeknek szent az igyekezetek, érdemes a' munkájok, és mindenik ditséretes a' maga fakjában; mert azon egy czélra törekednek 's jutnak is, csak hogy külömb utakon. De az kár bennek, hogy némellyek szemtelenkednek, és főképen a' Philosophusok — azzal, hogy az egyik a' másik' okoskodásának rontására jár maga ellen okoskodásával — ótsárolván másét, hogy magáé szinbetsre kapjon fel. Már mirevaló ez a' gyarlóság, mikor a' Szentek' szentjéről van a' kérdés!! Mikor az ember Isten' munkájinak nyomozásában fáradozik, és tehát hozzája emelkedik eszével, 's az eránt mind magát, mind más jámborokat nyugtatni törekedik: akkor ő legérdemesebben imádkozik. Legyen hát emberségek a' vásárlóknak, ne lármázzanak, mikor az ember imádkozik! — Az úgy nevezett Kantiánerek legtürhetetlenebbek e' vétekben; ők a' mult esztendőkben egy fél századig lármáztak 's botránkoztatták a' jó hitüeket, a' magok oskolájából kerekedett argumentumot a' leghelyesebbnek hirdetvén — mig osztán Fichteánerek nem fordultak felül rajtok, 's ezeken megint a' Schellingiánerek. Botránkozás ez!

Igaz ugyan, hogy szarvat kapnak osztán Isten tagadók, ha látják, hogy gyenge fegyverrel él a' theologus. És ha a' jobbik oldalból tekintjük a' Kantianerek' dolgait: ezt nézik ők, mikor Isten' létele felől való argumentumokat szorosan birálnak; mert jobb elhallgatni, úgy mondanak ők, sem hogy gyáván szólván elveszteni a' jó ügyet.

De hiszen, a' kinek agya' koponyáján természettől meg van az a' szerentsétlen gödör vagy emelet (Gallként!) hogy enormitásokra üssön ki a' gondolkozása, az az, hogy szíve esze tsak a' földhöz ragaszkodjék 's a' körül neveltesse magát: hitetlen marad az — de ostoba is — a' felségesebb ész-fogások eránt; a' theologia nem neki való lesz; a' tiszta Morál sem. Arra hát hijába vesztegetjük a' böltselkedő fej-töréseket.

Atheusok voltak valamint Kantianerek előtt, ugy azután is, és lesznek ezután is. De ezen épen nem kell botránkozódnunk — tsak ugy nem, mint mikor a' természetnek rendes szüleményei között itt ott monstrumok is születnek. Hagyjuk meg, had játszák ki magok' bolondját ők is (az Atheusok) — ha a' józanabb résszel nem tetszik tartani; nékünk még' a' kegyesebb érzésekre termetteknek az alatt annál jobb izüen esik ölelni a' Sz. igazságot. Ha a' setét nem váltaná a' fényt: soha se lenne olly kedves a' világosság. — Isten' lételét mutató elmélkedések tehát tsak azoknak valók, kik rendesen születnek, kiknek készségek van azt befogadhatni. Azért a' Kantiánerek' feletteskedő buzgóságok hijába való; mert Atheusok, úgy szólván, teremnek mint a' plánták között a' dudva. De azért soha se kell tartani attól, hogy ez a' gaz elfojtsa a' jó magot; mert azért mindenkor jót áll a emberiség' nagyobb része.

En soha se égettetném az Isten-tagadót (Atheust) hanem feje' vesztése alatt hagynék kötelességül neki, Astronomiát tanulni, és pedig gyökeresen tanulni meg. Fogadom, hogy vallásos emberré lenne — koponyájának akármi enormitása mellett is. Ez a' felséges tudomány semmi hasznot nem hajt ugyan, mert az ő tárgya véghetetlen feljebb van mind valamennyi haszonnál a' világon; de azért ám kimondhatatlan drága az.

Az

Az ő tárgya az a' szép, a' mi az egész világon ollyan, az a' felséges, mellyet tsak általa képzelhetni; az a' nagy a' minél már nintsen nagyobb. Ő felragadtatja kedvellőjét lelkestől a' testi egekbe, és oda veszti egész' a' véghetetlenség' határiban, a' honnan csak egy lépés a' véghetetlenig,— hogy eszébe sem jön a' hold alatti nyomorúlt világon lévőknek gyáva sorsok, haszon után való vágyásokkal 's tépelődésekkel együtt ostoba életeken keresztül. Ottan osztán nyit ő tanitványai számára egy felséges Academiát, mellyben a' véghetetlent nem száraz szóval, mint Metaphysicában 's oskola-theologiában kimondani, hanem majd csak hogy nem érezni tanulják. Igy gyakoroltatván tanitványit arra viszi, hogy szokásokba jön nem is képzelhetni a' véges valókat egy véghetetlen nélkül, mellyet ide alant Istennek neveznek. Azért minden tős astronomus már természettől theologus. —

A' mi engemet illet, én is próbáltam Istenlételét a' természet' közönséges járásából mutogatni, és pedig két ízben már, 's mind a' kétszer egész' új ideákkal. Az egyik munkám kijött Budán 1823 esztendőben egy különös értekezés formában illy czim alatt: A' Világ megnézéséből a' teremtő 's gondviselő Isten. A' másik taval a' F. M. Or. Minervában 1905 lap.

Materiára nézve ugyan egyik sem új argumentum; mert az a' faja az okoskodásnak, mellyet oskolákban physico-theologicumnak neveznek; de formájára nézve, minthogy nem csak egy fellengősebb tonusban van adva a' gondolkodás nagyobb kiterjedéssel, és tiszta eredeti fogásokkal; hanem egész' más úton 's arra főképen tekintve, hogy 'a Kantiak előtt is megálhasson, indul, eddig még nem próbált módon,— mondom erre nézve új 's eredeti elmélke-

désnek és bizonyos tekintetből astronomico-theologicumnak lehetne nevezni.

Reménylem, nem leszek unalmas a' tudós Olvasó előtt, ha rövid kivonásban elő adom itten mind a' kettőnek rajzolatját, — legalább jelelőképen; had ditsekedjem én is tudományos industriával a' Magyar Haza előtt.

1) Az Ertekezés (az elsőbb argumentumom) ide megy ki rövideden:

A' természet többet tesz, mint sem tehet maga erejéből: több a' tétel, mint a' tehetség. (Plus in effectu, quam in Causa). Ez másképen lehetetlen, hanem ha egy más, 's tehát természet feletti erő által segittetik; és ez Isten, nem tsak mint teremtője; hanem mint gondviselője is a' világnak.

Ennek igy ment a' mutogatása: a' természet mindenestől véges erejü és még is munkájiban végtelenkedik: az az, ollyan lépéseket tesz, mint a' véghetetlen tehetségü.

Hogy az elsöt fundáljam, az egész Világ' alkotmányát rövid foglalatban le kelletett írnom; melly is azon felvételem mellett, hogy a' planéta (bujdosó' csillag — millyen ez a' mi földünk is) nem huzatik a' naphoz ennek ereje által, hanem magától oda huz; és a' nap megint nem planétájihoz vissza, hanem maga napjához — valami nagyobb rangú naphoz, — mellyhez képest ő is tsak planéta: úgy jött ki, hogy az egész testi mindenség, a' nagy világ' temérdeksége, minden részeire nézve egy szakadatlan közösületből áll, 's tehát egy szoros öszvefüggésben lévő alkotmány az — ollyan mint az organismus, a' hol mindenik rész egy fő szék-pontnál (centrumnál) fogva közlésben van mindenikkel 's függ az egésztől; a' hol tehát egyik résznek sem szabad feletteskedni erejével mások felett, annál kevésbé végetlen ha-

tóságúnak lenni ; külömben az ő befolyását a' többiek nem állhatván ki, félbe szakadna a' tellyes közösület' folyamatja; melly nélkül egy olly alkotmánynak felállitása lehetetlen.

Innen következőleg folyt osztán, hogy tehát minden erő a' világon igy körül határozva lévén, véges tehetségü 's nem is lehet végtelen se különösön se öszvesen. Minthogy pedig a' Világ' ereinek öszvesége, a' mennyiben azok egy szakadatlan közösülésben mivelkednek, természetnek neveztetik: a' természet' ereje se végtelen; tehát nem arra való, hogy végtelenkedjék.

Azonban pedig végtelenkedését a' természetnek, vagy is a' másodikat, igy mutatám:

A) Kis fogásokban:

a) Planták' életéből itt e' földön — (eme kimondhatatlan parányi részén az egésznek) — és hogy annál kitünőbb légyen a' végtelenkedés, a' füveknek mint leggyengébb terményeinek a' természetnek, sorsából — azzal mutatám t. i. hogy a' fü árván születvén ég', föld' gyámsága alatt nevelkedik és a' környülményekhez alkalmaztatólag ugy él, 's élve maga fajját fentartja, hogy a' természet ezen cursusának fenlétele mellett lehetetlen képzelni ötet nem halhatatlannak maga nemében; a' melly dolog valósággal végtelenkedés — akár azt tegyük fel, hogy a' természet tetemes productumai, millyen a' nap, a' hold, a' föld, a' szelek, az esők 's a' t. utánna szabják magok járását e' parányi termény után; akár azt, hogy e' parányi, maga életét 's tanyáztatását szabja ama temérdek nagyokhoz; akár a' harmadikat — azt t. i. hogy csak történetesen esnek azon ditsért öszveillések. Mert az első 's második esetben egy képtelen ugrás, hogy akár ama kitsiny szabja magát olly nagyokhoz; akár megfordítva; a' har-

madikban még nagyobb a' képtelenség — az t. i. hogy olly czél arányosan és még is vaktában menjen véghez, még pedig állandóul 's folytában az a' gyönyörü harmonia.

Következésképp' a' természet nem teheti azt, a' mit teszen; mert egy olly mesterséges halhatatlanság csuda az ő dolgaiban, nem is az ő sphaerajába való fogás ez, mert annak módját egy természet feletti erőnek közbejárása nélkül lehetetlen magyarázni.

b) Ez még szembetünöbb az állatokból. Ezeknek kivánsága, élete, halála nyilván mutatja a' természetnek — ha ő termeszti az állatokat, — végtelenkedésre törekedő rugóját. Az állat örökké szeretne élni. Soha sints életében az az időpont, mellyben halált válaljon — kivévén az anyát, mikor magzatja élete' veszedelmében forog. És ez a' kivétel még jobban erősiti az állitást; mert az által a' természet az élet' szakadatlanságát tárgyozza előre nézve, hogy t. i. az anya' ösztöne által kémélje meg azt az individuumot, melly ez utánra képesebb fentartani az életet. Azért a' magzat által a' természet jobban szeretteti a' magzatját (az anya unokáját), hogy sem szüleit; hogy igy előre felé nyomuljon az életnek örökké fentartása eránt valo intézet. És mikor ezt cselekszi a' természet: akkor ő maga véges voltának határja felett néz, akkor örökösséget tárgyaz az élet processusával. Hogy teheti ő ezt maga — ezt a' véghetetlent, mikor ő az időre nézve is véges tehetségü? képtelenség.

Illyenekre vetemedik ő akkor is, mikor az élni való test alkotódik — valamint mikor széllel bonlik is. Az első esetben egy csuda constructióhoz fog, melly nem az ő fakja, p. o. a' nagy világban széllel lévő elementumoknak egy katsa-tojásba bézárkozott létek mellett olly szerkeztetést

vakon vitet véghez, melly szerént az abból kelendő eleven termény' tagjai készen jönnek ki mint valami csuda-műhelyből, tökéletesen hozzá alkalmaztatva a' nagy világ' cursusához, melly szerént élnie kell — lábai a' tengerben való úszásra; szárnyai a' levegőben való repülésre. A' kis katsa az uszást mindjárt első nap megpróbálja, és mutatja, hogy ő a' nagy világra való — tud úszni, tud járni. Hogyan sül el ez a' természetnek vaktában?

A' második esetben ez a' remek míve a' természetnek el hal — széllel bomlik a' ki mesterelt szép darab — de tsak egy kevés időre, mert az ő részei most élő állatoknak, vagy plántáknak, mellyekből az állatok élősködnek, eledelül szolgálván, ki se veszhetvén a' világból, ezekben egy új életre megtestesülnek, és igy idő szakaszokra támodnak fel halottaikból, csak hogy többire más féle alakokban. Ebből hát nyilván való az az elrendelés a' természetben, hogy ennek köz járásánál fogva minden a' mi először czél vala: czél alá eszközzé válik, 's más czélra fordittatik, mig ez az új czél is megint arra jut; és igy tovább vég nélkül.

E' szerént a' természetben minden ótska megujul, a' meghólt feléled, az ideig való örökösül és úgy tüneménykedik a' világ' forgó kerekén, mint az üstökös csillag, melly ha egyszer elenyészett a' láthatárból: idővel megint elő áll maga fényében, — ha 500 év mulva is. Ki nem látja itt a' véghetetlen időre való kinézéseket, — a' tehetség felett való próbát, a' halhatatlanságot, melly új kérdés a' természetben?

c) Az Ember még többet mutat ez érdemben. És ha a' természet' productuma az ember: ebben főképen megvalósodik, hogy tehát a' természet többet teszen, mint tehet.

Ugyan is az ember nem tsak az hogy sokféle végtelenséget gondol ki eszével, u. m. végtelen tért, végtelen időt, végtelen hatalmat, életet 's a' t. 's ezeket egybe veti a' végesekkel, vagy ezeket amazokkal; hanem egyszer'smind egy véghetetlen 's fő tökélletességü (Absolutum) valót gondolván ki magának mustráúl: e' szerént vég nélkül tökélletesedni igyekszik — tökéletesedni cselekedetében, sorsában, életében, — hogy ezek' eggyikének se légyen valaha határja. Innen kerekedett osztán nála a' végnélkül való boldogságnak szivét, eszét bajoló ideálja, mellyre ő szinte rá tart 's képzeli magának.

E' szerént intézvén dolgait lelke' kifejtődése közben az a' halhatatlan vágy fejlik ki benne, hogy ő mindent tudjon, mindent tehessen, mindennel birjon, mindég éljen — határ' nélkül. Ez a' minden és minden együtt véve saját tárgya az ő nagy lelkének; és tehetsége melly ezt üzi, okosság (Vernunft); melly szerént osztán ha cselekszik az ember: a' jön ki resultatumban, hogy tehát az ember természet ellen vagy felett cselekszik — mint p. o. mikor pardont ád az ellenségnek; vagy mikor betsületért halálra szánja életét; a' mi hallatlan az egész természet' országában.

Már most azt kérdem én: eredetére nézve honnan való tehát az okosság? természettől? úgy de természet ellen és felett való cselekedeteket vitet véghez az emberrel, és ha természettől van az arra vezető irány (directio): úgy a' természet embert alkotván maga felett nézett — magánál feljebb valót producálni törekedett — ő véges: tehát végetlent. Ime itten nyilván van a' természet' vetemedése az ember' személyében! ha pedig az az irány magától az embertől van: úgy több az okozott, mint maga az ok; a' természet

nagyobbat szült, sem hogy szülhetett. Mind a' két esetben a' végnélkül való irányok, készületek, hozzáfogások nyilván valók, és az, hogy a' természet nem bir annyival, mint a' mennyit csinál. Képtelenség.

B) Nagy Fogásokban.

Ezt két tekintet szerént vettem elő:

Először a' mint a' természet munkája az élők' alkotásában itt a' földön alsó gradusokban kezdve felfelé indul és léptsőnként magasztalja magát munkájiban, mig nem határozódik a' legfelsőbbnél — annál, a' mi már szomszéd határos a'-véghetetlennel, melly után törekedik 's következkezésképp' ez úttal is mutatja, mi az ő aránya t. i. szülni egy végetlent; a' mi képtelenség.

Nevezetesen pedig, ezen grádusokat emígy jelelem ki.

A' plántákkal még úgy bánik a' természet mint anya a' csecsemőjével, kinek mindent oda helybe kell szolgálni, hogy élhessen, minthogy magától nem mozoghat. Ugyan azért köz magazinból tartja a' plántákat — a' környülményeket is hozzájok alkalmaztatván. Már az állat magától mozogható lévén kevesebb segédet kap a' természettől, születteti az állatot maga fegyverével, ád neki ruházatot, meghatározza helyzetét és fentartására való élésházául kijegyzi neki a' plánták' országát. Egyébberánt az állattól megkivánja a' természet, hogy ő maga is dolgozzék élete fentartására — tehetségében állván neki alkalmazhatni magát a' környülményekhez. De már az embert nem születteti fegyverestül, ruhát sem ád neki, állását sem határozza, eledele' nemét sem; hanem szabadjára hágy néki járni 's tselekedni a' mint tetszik. Ő pedig két lábra magától állván fel elő áll a' természet' theatrumában mint szólót

játszó 's magától gondol ki ruhát magának, mellyel felöltözve bámultatja magát, minden állattal, mint valamelly idegen országból valót. Osztán két kezével, a' helyett, hogy járna rajta, koholja a' mendörgéssel vetekedő ágyúit, mellyek' segédjével a legerősebb állatokat is erdőre szalasztja, 's nékiek kereskedésekre éjjelt mutat ki, magának választ nappalt; eledellel pedig tetszésére él akár mellyik országból.

Továbbá plántáknál és állatoknál az élet szaporodása (a' nemzés) egy köz felvigyázás alatt megy véghez: a' természet sürgeti azt, mint a' létel' fő czélját, hogy szüljön, a' ki született. De már az ember szégyenli azt a' czélt — alávalónak tetszvén néki, ha ő is szerszámja lenne a' természetnek, mint egy barom. Annakokáért ő maga lételének sokkal felségesebb czélt teszen fel — azt t. i. hogy ő törekedjék nem magát a' természethez, hanem megforditva, a' természetet magához szabni, magát pedig egy fő tökéleteshez. Imé a' különös gradus, és forditás!

Ezen gradusból feljebb nézhetünk; mert innen látni merre felé intéztetik a' természet lépése; arra t i. hogy mennél tovább, annál finomabb nemü lények következzenek már az ember után. És tehát, ha az ember, a' ki eledelére nézve még földi termésekre, és ezen egy lak helyéhez képest való cselekvés' módjához kötve van, — itt még is annyira függetlenitetik a' természet által sürgetetni szokot cselekedetektől, hogy characterében egy jeles fordítást tehessen és azt merje kivánni, hogy a' természet ő hozzája szabja magát: a' feljebb való grádusok abban állanak, hogy a' külső eszközöktől még függetlenebb 's magától még tehetősebb valók léptsönként következzenek hová tovább, annál inkább — meddig? egész a' magától kezdőig — a' mindenektől függetlenig.

Ha igaz az, hogy a' föld nagyon csekély világ a' naphoz képest — 14 száz ezerszer kisebb; a' felsöbb rendbéli napokhoz képest pedig tán annyi sem, mennyi egy fövény a' kárpátus hegyekhez képest: hogy ne lett volna nékem jussom következtetni, hogy a' természet a' kissebb fogásúakban megkezdetteket folytatja a' nagyobbakban már nagyobb léptsök' rangja szerént — és tehát ott annál inkább közeledik 's irányba veszi azt, a' mi véghetetlen? ha tehát egy embernek termeszthetése is feljebb néz a' természet erejénél: hogy ne egy nagyobb rangu lénynek? úgy de ha nints Isten: maga a' természet viszi mind ezeket véghez — azt, a' mi ön erejétől nem telhetik. Képtelen ez! mert több a' tétel, sem a' tehetség.

Másodszor a' mint az egész világ' alkotmánnya bizonyos rendtartások mellett egy költsönös öszvefüggésben áll és állandóskodik.

Az egész nagy világ' temérdekségének egy ollyan rendben való megmaradandhatóságát, a' millyenben azt lenni a' tüneményeknek a' nagy világból ide mi hozzánk leható resultatumaiból látjuk, tárgyba vévén legelöször is tüzre fordítám a' figyelmet, minthogy ennek munkája a' melegités' és világolás' jelenségeiben az egész világon a' legszembetünöbb. A' tüz emésztö 's minden összeköttetésnek rontására járó erövel birván, széllel bontaná az egybefoglaltakat, ha együvé gyülne, és igy zavart hozna az egészben, ha tsak egy bizonyos rendtartás által nem egy olly mértéklet alatt tartatnék szüntelenül, mellynél fogva mindenütt egyaránlat' törvénye szerént oszoljon el a' világon, és a' szerént dolgozzék is. Ezt pedig az által történni mutatám, hogy a' tüz folyadékja áerrel felelegyitve lévén mindenütt ennek vezérlése után 's ezzel együtt egy örökös kerengöt (circulátiót) jár a' világ alkotmányában,

mint az állati testben a' vér az ereken keresztül; a' kerengülést pedig az által eszközöltetni, hogy az égi testek a' mi földünkkel együtt mind rendre 's örökké mozognak, futnak pályájokban, forognak tengelyek körül, és igy az athmosphaeráknak is, mellyekben aer és tüz levég, okot szolgálván a' szüntelen mozgásra, azt mivelik, hogy a' tüz mindég széllel veretve, regulában tartassék és egyaránlat' törvénye szerént járjon az egészben; a' mikor osztán igy járván üdvességes befolyással szolgál minden élő valónak élete' fentartására. Minthogy pedig nem tsak a' nagy égi testek, hanem a' legkisebb pondró is mozog 's ezen mozgásánál fogva életét tartván fent, de egy úttal a' tüz ellen ő is emigy dolgozván: kitetszik, hogy itt mindenik maga tehetsége szerént készül jót állani mindnyájokért.

Igy organizálva lévén a' világ' részei az egésznek fenlétele eránt, igy elkészítve az egész a' részei fentartás végett: ki nem látja, hogy tehát ez illy rendtartás által egy örökké való megmaradandóság tárgyoztatik? és ha ezt a' természet maga cselekszi, honnan van ez ez ő planuma? honnan bir ő ezekre kiterjedni? mert igy időre nézve ő véghetetlent veszen tárgyba és hozzá is fog. A' mi itt is képtelen: mert itt is több a' tétel, mint a' tehetség.

Mind ezek után befejezőleg sürgettem a' honnét való többet a' tételben, mint a' tehetségben, és summáson hozám ki a' resultatumut — ezen szavakkal:

A' világ mindenestül véges erejü; minden tehetségei akár egyenként, akár öszveséggel határosok; és még is ő általok semmi határt nem esmerő irányok, törekedések, intézetek tétetnek; és még is általok folytatik egy véghetetlen munka, és csuda készület, melly közben ideig valók örö-

ködnek, változandók állandókká, halandók halhatatlanokká válnak; véges létüek végtelenkednek; iszonyú nagyok szolgálnak kitsinyeknek; kitsinyek a' végnélküli haladásban tudják tartani magokat a' legnagyobbokkal 's a' t. Mi ez? a' mennyi a' fogás: annyi a' képtelenség; mert mindenütt a' munka felülhaladja az erőt; mindenütt a' természet nem teheti ezehet; és még is csak ő teszi. Itt ugyan lehetetlen csak gondolni is másként józanon, ha nem gondolod oda egy vég nélkül való hatalomnak a' természet véges erejéhez 's munkájához hol teremtés hol igazgatásképen való hozzá járulását, mellynél fogva azon magoktól csak bizonyos határig terhetős erők meghatalmaztatván, vezéreltetvén lelkesittessenek, hathatóskodjanak, 's merjék munkába venni még a' tulajdon tehetségek felett valókat is.

Ugy, de a' véges erők nem lehetnek közösülésben a' véghetetlennel, mert nem álhatják ki véle a' proportiót; e' nélkül pedig a' világ' alkotmányának felálitása, vagy a' természet cursusa lehetetlen. Itten kéntelen az ember úgy gondolkozni, hogy tehát az a' véghetetlen hatalom nem egész erejéből hat a' világon lévő véges erőkbe, hanem magától mérsékelhetvén akármiféle tárgyakra való befolyását, mindenikkel bánik annak tehetségéhez képest hol nagyobb, hol kisebb hatósággal, hogy akár nagyok, akár kitsinyek felvehessék az ő intézetét magok voltokhoz illő módon. Egy illyen hatalom pedig nem más lehet, hanem egy értelmes, szabadkényü, és tehát lelki hatalom; lélek hát, és minthogy mindenikkel bánhatik, mindenható lélek az a' hatalom. Es épen ezt nevezzük Istennek. Van hát Isten 's a' t.

Ezekből könnyü volt osztán Isten' tulajdonjait is deducalni, u. m. gondviselését, böltseségét, jóságát, igazságát, teremtői létét 's a' t.

2) A' második argumentumom, a' mint mondám, F. M. O. Minervában jöve ki. De nem azon czélból, hogy én Isten' lételének megmutatása kedvéért irjak theoriát, mert én ottan a' világ' alkotmányáról értekezem physicai felfogásokban; hanem à' systema végén teszek osztán egy kinézést Isten' létele eránt, próbára. És én ezt a' próbát jónak tartom — a' Kántik előtt is megálhatónak. Ezt az ottan lerajzolt systemám' szövetjéből kikell vennem és itten köz érthetőségre változtatnom.

Uj theoriámnak, mellyet az egész látható világ' alkotmányáról írtam, következésében az a' resultatum jött ki, hogy tehát a' világ (Universum) a' legnagyobb fogásokban is, részeire, masszájára, rendére nézve mindenestül valódiképen szaporodik, 's tökéletesedik — olly értelemben t. i. hogy új mellék-világok, új csillagok, új napi systemák, országok, rendek idővel teremnek és tökéletesednek; valaminthogy termettek 's tökéletesedtek eddig is, még pedig természetesen, oz ottan kijelelt utmutatás szerént.

Ezen feladás' következésében nagyon könnyű következtetni Isten' lételét — e'képen:

Ha szaporodik és tökéletesedik a' világ: kérdés: lesz-e valaha vége ezen processusnak, vagy soha sem? ha lesz' vége: úgy most a' világ vagy kifejtődése' vagy tökéletesedése' szakasszát futja; következőleg kezdett is valaha ehez; és igy nem öröktől fogva van.

De ha kezdett: úgy egy egész rendnek (systemának) egyszerre kelletett lenni készen, egyszerre teremnie — ha kissebbnek is, ha nem is ollyannak, mint a' millyenné kifejtődése után most lett, de tsak rendnek; mert e' nélkül lehetetlen vala a' többi kifejtődés. (Ez a' systemában mutatik törsökösön) úgy de egy egész rend csak teremtés által álhatott fel készen. És ez egy.

Ha soha sem lesz vége a' processusnak: úgy kezdete sem vólt, hanem öröktől fogva folytatik, és örökké is fog. Már pedig erre materia nem jut; mert a' világ szaporodik, és az ö egésze egy valódi organismus, a' minek hát nem véghetetlen a' masszája. Honnan tehát az örökké tartó szaporodásra való materia? honnan a' végnélküli kifejtödhetés? megint szükséges a' teremtés, hogy materiát adjon a' semmiből. És ez a' második.

Itt az Isten! és pedig mint Teremtö — az elsö esetben a' világ' formájára, a' másodikban materiájára nézve.

Megállapitva lévén a' felsöbb állitás — az t. i. hogy a' világ szaporodik 's tökélletesedik: ez az utóbbi czáfolhatatlan igazsággal reá következik az Isten' lételére. Mutassa nékem valaki, hogy én itten igasságtalanúl következtetem, és nevezetesen azt, hogy plus in consequentia, quam in praemissis, az az: hogy ezekből még se következik az Isten' mindenhatósága, véghetetlen böltsessége 's a' t. — A' felsöbb allitás eránt pedig olvassa a' Minervában mondottakat p. 1897—1905, — és keljen ki ellenek, ha kedve tart — a' physico-astronomicumok ellen.

De nálunk az a' menykőség, hogy nem is olvassák az embert; (a' mellett hogy nem fizetik) és így ha vólna is valami ösztöne: mély csendességben elalszik!

B. Dóhovits Basilius
Esperest.

3.

J*. A' Magyar és Török Birodalom' terjedése Európában Mátyás Király' ideje alatt.

Hazánknak századok folyta szerint kidolgozandó Geographiáját még Tudósaink közre nem bocsátották; igyekeztek ugyan némellyek részenként, de meg kell vallanunk nem épen szerentsésen legrégiebb állapotjának, és még a' Mesés Történetek korában vólt létének, előadásában, mint Otrokotsi — Gebhardi — Engel; — mások a' Római Birodalom alatt benne virágzott Nemzetek és Városokat név szerint elöszámlálni, helyheztetéseket meghatározni kivánták, mint Fröhlich Dávid, Szentiványi Márton, Szörényi, Zerdahelyi, Timon, Severini, Szklenár, Katona, Schönvisner 's a' t. — de Magyar országnak azolta, kogy kebelében nem csak állati, de emberi lakosokat fogadott, évek és századok szerint folyton változó állapotját mind eddig hijjába ohajtottuk.

Ha tehát nem minden tudós Olvasónak, annak még is ki Hazájának Történeti Geográphiáját valaha kidolgozni kivánja, méltán tetzésére lészen a' XV-dik Században legjelesebb, legböltsebb és legtudósabb Egyházi Fejedelemnek t. i. II. Pius Pápának, ki nemzetsége szerint Piccolomini Aeneas Sylviusnak hivattatott és Hazánkban is ugymint III-dik Fridrich Tsászár Titoknokja 's követje többször megjelent, következésképen amit irt, annak szemmel látó tanuja volt, Geographiai előadása: hogy ennek tanúságával a' Történeti valóság is, mellynek az időt és helyet szükségképen meg kell határozni, kivánt tökél-

letességet nyerjen; ugyan azért a' XV-dik Századbeli Magyar Geographiának illy jeles töredéke ezen Gyüjteményben, mint minden Tudományoknak készülete' Tárházában illőkép azon alkalom tekintetéből előadatik, hogy igy egyébb Geográphiai Maradványok is közöltetvén, kétség nélkül a' Történeti Geographiának tökéletes előadását közelébb reménylhetnünk lehessen, mellynek azomba még is a' Geographusokon felül, az Oklevelek és Diplomák leghitelesebb kútfejeik, annyira, hogy amazoknak tanúságok csak ott hiteles, hol emezek az időnek mostohasága által megemésztetvén, fogyatkoznak.

Magával a' Keresztény vallás Szentséges Székére emeltetett szerzőnek ditső személlyével Olvasómat illőkép' megesmértetni nints szándékom, hanem csak azon Tudós Munkájával 's annak ritka kiadásaival mellyekkel birok, és a' mellyekből az ide iktatott esméreteket által irám.

Hibázna az bizonyosan, ki Aeneas Sylvius Cosmographiáját és abba iktatott Magyar és Török Birodalom leirását, az ő 1470. esztendőben illy czimmel kiadott könyvében: „De situ et Origine Ruthenorum — Livonia ejusque Ortu et situ — De Bello Turcorum et Hungarorum — De Origine et Progressu Heraldorum s.l. et a. 4.d rétben (1470 Coloniae, p. Arnold. Theerhoern) keresné; mert ebben a' kiadásban a' tőlem közlött Munka épen nem találtatik. De sem Brünette Túdós Lexiconjában Manuel du Libraire, sem pedig Bouginé Handbuch d. algemeinen Litterärgeschichte, sem a' legujabb Ebert Lexiconjába kezemnél levő kiadásnál idősbbet nem találtam. Meltán tehát ezt, mint a' Túdós világ előtt elrejtettet előbb megismértetem, Ennek czimje igy adatik elő:

„Introductio in Ptolemaei Cosmographiam — Epitoma Europae Aeneae Sylvii — Situs et Distinctio totius Asiae, ex Asia Pii II — Particularis Minoris Asiae Descriptio, ex Asia ejusdem Pii — Syriae Descriptio ex Isidoro — Afrika ex Paulo Orosio — Terrae Sanctae et Urbis Hyerusalem Fr. Anshelmi Ord. Minor. Cracoviae p. Hieronymum Victorem 1519 4-d rétb. Dedicatum per Joannem de Stubnicza Joanni Epp. Posnaniensi — Crosnensis Pálnak (később Perényi Péter Szöllösön Ugocsában fundált Oskolája Igazgatójának) Alagyás Versei a' Könyvhomlokán olvastatnak, ezen Munkának 16-dik Levelén találtatik Hazánknak alább beiktatott leirása.

Igaz ugyan, hogy Aeneas Sylvius Geographiai Munkái; a' köz Munkáinak (Opera) kiadásaiban Basileában 1551—1561 és legjobban 1571 in folio, — azután Helmstadtban 1699 4.d. rétben elö jönek; — Sött már illyen czim alatt: „Cosmographiae Libri II. Liber I de Asia, és Lib. II: de Europa Párisban 1534. 8-ad rétben kinyomtatottak; de ezek az enyimnél nem csak sokkal késöbbiek, hanem még az elöadásokban is meg nem egyeznek: — azért a' Régiségnek hitelesebb tekintetet tulajdonitván, a' felséges Egyházi Fejedelem saját szavait, jeles kiadásom szerint ide iktatom:

„Ungariam nonnulli Pannoniam vo-
„cant, tanquam Hungari Pannoniorum loco suc-
„cesserint — verum neque Ungaria Pannoniae ter-
„minos implet, neque Pannonia tam lata olim
„fuit quam nostra aetate Hungaria. Intra Danu-
„bium enim et Alpes, qui Italiam et Adriaticum
„respiciunt mare Pannonia continebatur — Ab
„Occasu Noricum, Oenumque Amnem — Ab
„Ortu Mysos et Triballos, ac flumen Savum
„contingens — intra quos limites nunc Austriae
„magna portio clauditur. — Quin Styria quo-
„que

„que iisdem terminis continetur, Valeriá quon-
„dam appellata.

„Ungaria vero, quamvis inferiorem Pan-
„noniam a fluvio Leytha usque Savum com-
„plexa est; Danubium tamen in Orientem et Se-
„ptemtrionem transgressa, ad Polonos usque pro-
„tenditur, et quae quondam Arva tenuere Ge-
„pidae, Dacique, possidet. —

„Imperium attamen Gentis Hunga-
„rae multo latius est, quam Hungaria
„— Nam et Dalmatae quos Schlavos; et Il-
„lyrii quos Bosnenses; Triballi, quos Ser-
„vios; — Mysii, quos Rascianos appellant; et
„Getae quos partim Valachos, partim Transyl-
„vanos nominant, Hungarorum Imperium subie-
„runt, — tametsi nonnulli aevo hoc nostro Tur-
„corum armis jam victi defecerunt.

„Hanc Provinciam, quatenus circa (cis) I-
„strum extenditur sub Octaviano Caesare Romani
„primum obtinuere, Bathone Pannoniorum Rege
„subacto, et Amantinis inter Oravum et Sa-
„vum prostratis.

„Daciam vero trans Danubium, quae nunc
„Hungariae portio est, Trajanus edomuit et
„in solo barbarico Provinciam Romanam fecit —
„quae amissa sub Gallieno, per Aurelia-
„num recuperata est. — Post Romanos aliquan-
„do Hunni Sythica Gens, — aliquando Gothi
„ex insulis Balthei Maris Populi, — deinde Lon-
„gobardi ex Germania profecti, Pannoniam
„occupavere.

„Postremo Hungarorum Natio ex ulti-
„mis Scythanum finibus inundavit, qui usque ad
„hanc diem regno potius, et ultra citraque Istrum
„late dominatur. —

„Exstat adhuc non longe ab Ortu Tanais
„altera Hungaria, nostrae hujus, de qua sermo

„est, mater: lingva et moribus paene similis, „quamvis nostra civilior est Christi cultix, illa „ritu barbarico vivens servit idolis.

„Sepusium est pars Hungariae, quae trans „Danubium in Septemtrionem usque ad Polonos „et Moravos porrigitur, ubi olim Gepidae con„sedere.

„Transylvana Regio ultra Danubium sita „quam Daci quondam incoluere, feroces populi „et multis Ramanorum cladibus insignes. — Hanc „nostra aetate tres incolunt Gentes: Teutones Si„culi et Valachi. Teutones e Saxonia Origi„nem habent, viri fortes et bello exercitati, a „septem civitatibus, quas inhabitant, Siebenbur„genses patrio sermone appellati. Siculi Hun„garorum vetustissimi creduntur, primi omnium, „qui ex Ungaria Veteri in hanc Provinciam vene„rint — eam ob caussam, quamvis agros suis „colunt manibus, ac ruré viventes greges peco„rum pascunt, Nobiles tamen appellantur; et „occurrentes invicem alter alterum Genero„sum Dominum salutant, nec tributa pendunt, „nisi quo anno Rex Hungariae coronatur; tunc „enim quot sunt Patres familias, tot boves Regi „tradunt quorum numerum supra sexaginta millia „esse ferunt. Jussi vero in bellum prodire, nisi „pareant, capitali poena plectuntur, bona fisco „applicantur. — Valachi genus Italicum sunt, „quemadmodum paulo post referemus. Paucos ta„men apud Transylvanos invenias viros, Ungari„cae Lingvae nescios.

„Valachia ulterior (Alba et Nigra sive „Moldavia et Valachia) lata Regio est a Tran„silvanis incipiens, usque in Euxinum pro„tensa Pelagus. — Plana fere tota, sed aqua„rum indiga. Hujus meridiem Ister fluvius exci„pit, — Septemtrionem Roxani occupant, quos

„nostra aetas Ruthenos appellat — et versus „fluvium Thyram Nomades Scytharum genus, „quos Tataros hodie vocitamus.

„Hanc terram incoluere quondam Getae, „qui et Darium Hisdaspis filium turpi fuga re- „pulerunt et Hysmachum Regem vivum in pote- „statem pertraxerunt et Traciam pluribus cladi- „bus affecerunt. Postremum Romanis armis sub- „acti ac deleti sunt, et Colonia Romanorum quae „Dacos coërceret, eo deducta Duce quodam Flac- „co, a quo Flaccia nuncupata. Ex inde longo „temporis tactu, corrupto ut fit vocabulo Vla- „chia dicta, et pro Flacciis Valachi appella- „ti, sermo adhuc Genti Romanus est, quamvis „magna ex parte mutatus, — nunc jam pars tan- „tum Valachorum Ungaris, pars Turcorum im- „perio paret.

„Thracia post Valachos et Hungaros am- „plissima Provincia — cujus Septemtrionem „Hister claudit — Orientem Euxinum Pelagus „— Meridiem Aegeum mare et Strymon flu- „vius, simulque Macedonicus Ager — Occiden- „tis oram tum Poeoniae montes, tum Pannonia „et Savus excipit amnis. — — Hujus Provinciae „Metropolim Byzantium, nostra aetate occupant „spurcissimi homines Thurci, quos plures aeta- „tis nostrae nomine Theur erorum erronee appel- „lant. — Thurcorum Gens Scythica et Barbara „est, de cujus Origine quamvis propositum egre- „di videtur, dicere tamen haud alienum existimo, „quando quidem sub aevo nostro hoc genus ho- „minum jam Asiam Graeciamque tenens, Lati- „num Christianumque nomen late perterreat.

„Turci, ut Aethicus tradit — ad Septem- „trionalem Oceanum sedes Patrias habuere, Gens „truculenta et ignominiosa — diem festum nul- „lum colit, nisi mense Augusto Saturnalia. —

„Haec Gens teste Ottone (Episcopo Frisingensi) „Historico, Imperatoris Friderici Patruo — re- „gnante apud Francos Pipino Caspiis portis eg- „gressa cum Varibus, quos Hungaros no- „stra vocat aetas, feroci pugna multis utrobique „desideratis conflixit — Euxinum Pontum, Cappa- „dociamque transgressa ad reliquas inde finitimas gentes delapsa —— more latronum occupatis quibusdam montibus et claustris oportunis, unde irruptiones facere possit, adeo emersit —— ut procedenti tempore non solum modo Pontum, et Cappadociam verum Galatiam Bythiniam, Bamphyliam, Pisidiam, utramque Phrygiam, Cylices, Cares, et eam Asiam, quae Minor vocatur, ad oras usque Jonii littoris et Graeci Maris occupaverit. Deinde duobus de Graecorum imperio disceptantibus, ab altero qui superari timebat, in auxilium accersitus Amurathes Turcorum Princeps in Graeciam primus transivit, ubi consulto bellum protrahens, postquam ambos —— enervatos animadvertit, arma in illos sine ullo discrimine convertit — atque Callopoli et caeteris ad Hellespontum sitis urbibus occupatis, magnam Thraciae partem nullis ferme obsistere audentibus ditioni suae subjicit. — Bajazetes prosperos fortunae adeptus afflatus, usque adeo novelli Regni fines extulit, ut Thraciam fere universam, excepta Constantinopoli ac Pera Thessaliam Macedoniam, Phocidem, Boeotiam, Atticam majore ex parte occupaverit, Mysos dein, Illyrios, Triballos (Istri accolas) crebris incursionibus infirmaverit —— Machometes ejus successor Valachis fortissimis et bellicosissimis nationibus trans (supra) Danubium, ut ante diximus, late dominantibus bello attritis, tributa gravia imperavit,

— quo mortuo Amurates filius ejus, Tessalonicam illustrem Graecorum urbem vi captam diripuit, eaque victoria auctus Epirum atque Actoleam non obscuras Provincias Regno suo adjecit, atque — animum Convertit Constantinopolim, ut eam sibi subigere posset, neque enim ad suam gloriam pertinere arbitrabatur urbem in medio Turcorum sitam esse, quae suo imperio non pararet, tantoque majus illa possessa nomini suo decus accedere, si ipse eam expugnaret urbem, quanto Progenitores sui idem conati turpius a' caeptis destitissent, votique compos factus est, — nam cum maximo dedecore ac Reipublicae Christianae detrimento, — capta etiam est ab eo Constantinopolis Anno 1452 — — —'s a' t.

Jóllehet azomban a' Felséges szerző mind Hazánk' akkori állapotját szemmel látta, mind pedigen a' Török Birodalom' terjedésének évkori Tanubizonysága volt, — mert 1405 esztendőben születvén, szinte 1464 esztendeig és azon idő közben élt, mellyben Mahomet' Népének dühös özöne az egész kereszténységet reménytelenül elboritá, szükségesen megkivánnák mégis nevezett két tárgyban előadott állitásai mind a' bővebb világositást, mind pedig nyilvánságos tévelyedéseinek igazitását is; melly fogyatkozást önként a' szerző is Prologusának utólsó szavaiban: „Nos enim ea quae „ab aliis accepimus seu veteribus seu novis au„ctoribus, ita incorrupta referrimus" — maga is egyenes szivvel jelenti, és azért ezeknek csak azonképen, ammint vette, elfogadását ajánlja.

Én a' Munkának, melly bár rövid — de sok történeti állitásokkal terhes, és azért mind nagyobb tudományi készületet, mind pedig tartósabb fáradságot kiván, szükséges észrevételekkel leendő felvilágositásában nem ereszkedvén, azt

más Tudós Hazafiakra bizom, meg elégedvén azzal, hogy a' Felséges Szerzönek és a' Kereszténység' fő Papjának tanúbizonysága szerint a' Magyar Koronának a' XV-dik Században volt széles Birodalma közönségesen elismértetett.

J**.

4.

Tudósítások a' Külföldről.

(Folytatás.)

Köthen Augusztus 7-ikén 1825.

A' tudományok' nyájas lakhelyét Hálát, hol annyi sok jeles embereknek szíves fogadások, 's társalkodások kellemetesítette mulatásomat, sajnálva hagyám el. Köthen vonà most magára figyelmemet, hová negyed napja hogy érkeztem, 's mellyet az új orvosi iskola' fejének, a' hires Dr. Hahnemannak, itt lakása nevezetesít.

Hálából a' Magdeburgi országúton kell kijönni, de a' mellyről csak hamar csinálatlan rosz útra tért le, egy lovas kocsisom, 's balra hagyván Giebichenstein-nak széptekintetü omladékait Petersbergnek hajtott, melly egy kis hegyen fekvő falu; mellette balra még magasabban vagynak egy régi várnak falai nehány házakkal. Ezen parton túl, messzire terjedö lapály nyilik fel az ember előtt. Innen Drehlitz, Cösseln, Görtzig, Reinsdorf, és Maasdorf nevü falukon keresztül, épen délbe, és így négy óra alatt érkeztem, a' messzéről keveset látszó Köthenbe, még jókor, mivel a' hátunk megül felemelkedett terhes felhökből, azonnal nagy zápor kezde esni. Itt a' Prinz von

Preussen nevü csinos vendégfogadóban vagyok szálva.

Délután azonnal Köthennek legnagyobb nevezetességét, Doctor Hahnemannt óhajtám látni. Egy középszer nagyságú, emeletes szögletházat mutattak, mint tulajdon lakhelyét. Az útszára nyiló ajtónál csengetni kelle. Leánya nyitotta fel, 's nyájasan fogadván, egy bal kézre nyíló szobában utasíta, 's bejelente atyjának. A' kis szobában egy kanapén 's nehány apró mobiliákon kivül, egy kis almáriomban könyvek voltak. Nem sokáig kelle várnom, 's egy kis termetü, sovány testü, magas homlokú, kopasz elöfejü, halványas de egészséges színü tiszteletre méltó ösz ember, köröskörül felgöndörödött ezüst hajjal, slafrokba 's hálósapkába, bélépe, 's nyájas képpel és a' legnagyobb szivességgel fogada. Báró Brunnownak, 's Kir. Tan. Weigelnek, elöre tett ajánlásaik Dresdából, már nevemet tudatták vele. Tárgya beszélgetésünknek azonnal az orvosi tudománynak jelenvaló állapotja leve. Kiváncsisan függöttek szemeim a' híres öregnek képén 's ajkain, midön az általa felfedezett új gyógyitásmódját fejtegette, 's az orvosi-tudományban eleitölfogva kétkedö lelkem, melly az elöitéletek, 's régiség szentelte vélemények' bilincseit régóta lerázta, éledett, midön egyszer valahára a' minden fellengö theoriáktól idegen, 's tiszta tapasztalásnak szerény tanitásait hallá. Mi külömbség ezen egyszerü, 's természetes elöadás, és a' nyavalyákról czifra és elmés theoriákat koholó, a' betegségeknek lefolyásokat önn kények szerint magyarázó, a' theoriáknak szövevényes rejtekeiben mindég menedéket találó, 's önn magokat sem értö Professoroknak tanitásaik közt! Öt óra, mint egy pillantat, olly hamar elmúla, ezen elsö eggyüttlétel alatt, melly álhatatos ellhatározást eszközle jövendöbeli orvosi pályámnak.

Megvallom, hogy valamint már többször, úgy itt sem felelt meg a' valóságos kép, a' képzelet által formált képnek, de a' minek fő oka itt a' vólt, mivel Hahnemann az emberekkel való feszült relátiójánál fogva, mellyet az általa felfedezett 's minden eddig divatban lévő nézetekkel ellenkező tudomány okoza, ritkán mutathatá magát irásaiban, valóságos képében. Azomban azon egyszerű való, azon mosolygó nyájas kép, mellyen az egész emberiséggel tett, elláthatatlan következésü jónak mennyei nyugalma ömlék el; azon minden fennlátástól 's kérkedékenységtől távollévő beszéd, mellyel olly sok más silány érdemü Reformátorok telljesek, azonnal érezteték velem, mi háládatlanok az emberek, legnagyobb jóltévőik eránt, 's mint igyekeznek azt nem fénybe deríteni, érdemök szerint, hanem homályba temetni. Engemet a' nagy embernek egész valója azonnal magához vonsza, 's örültem hogy ötet illyennek találtam.

Ma búcsuzó látogatásomat tevém Hahnemannál. Mi nagy lélek, mi nagy szív tündöklik neki ki minden szaváből! Mi távolság ő közte 's ellenségei közt! Láttatám vele Sprengel' most kijött Prolusióját. (Prolusio de doctrina homoeopathica Halae 1825.) Sajnálva adá vissza mi tévedésekbe lehetnek olly emberek is mint Sprengel, 's nyugodtan beszéle felfedezéseinek történeteiről. Azomban önn maga megvallja, hogy míg ereiben a' vér frissebben csergedeze, néha indulatosan kikelt, a' megátalkodott ellenkezők ellen, de a' nélkül hogy valaha valakit személyesen megemlített vólna, kivévén Hufelandot, azt is bánja. Ez a' tüz 's indulatosság egyébaránt, csak az előtt meg nem engedhető, a' kit az emberiséget boldogító igazság nem interesszál, vagy a' kit az irígység' 's ellenkezés' lelke vezérel. Látni mindennap

a' folyamatban lévő gyógyításmód' ezer hibáit, 's tapasztalni még is, hogy az egyenes szivből, 's a' természetnek minden értelmi adományait ezen czélra hiven használni kivánó igyekezetből eredő munkálkodás, nem csak az hogy figyelemre nem méltattatik, hanem minden közelebbi megvi'sgálás nélkül megvettetik 's kigúnyoltatik, nem kis feltétel, az emberi békességes-türés' megpróbálására. Tegye bár kiki magát hasonló helyheztetésben. Harmincz esztendők óta munkálkodik Hahnemann, 's mi kevés figyelemre méltatták orvostársai! Több szép munkái, mellyekben az eddig szokásban lévő gyógyitásmód eránt való kétségeit közli, sokszor nem tartattak méltóknak arra, hogy valamelly közönséges levélben megemlittessenek, 's mint haszontalan munkák, feledékenységre kárhoztattak. Az új gyógyítás módra nézve ez nem volt elég. Hahnemann' Organonja, mellyben annak úgy szólván theoriája foglaltatik, többek által említtetik ugyan, de csak azért hogy az érdemekkel teljes tudós, mint hijában való ábrándozó, fellegvárakat épitő, a' lehetetlenségeket elhitetni akaró, sőt az emberiség' kárára munkálkodó ember, résszerint kinevettessék, résszerint pedig le is mocskoltassék, 's örökös halgatásra kárhoztassék. De az ellenrész ezzel sem elégedett meg. Maga az Organon' szerzője is üldözés' tárgyává leve. Igy kelle a' derék embernek, hanyatló idejében odahagyni régi lakhelyét Lipsziát, hogy a' kis Köthenbe bátorságban lehessen az ellenkezők' nyilaitól. Midőn illy jutalmat talál, az emberiség' hasznát egyenes lélekkel előmozditani igyekező ember, kicsudálkoznék rajta, ha fáradhatatlan szorgalma és törekedése megcsökkenne, 's egyarányuságát elvesztené? Hahnemannt azomban, sem azon vidám és csendes lélek, melly az önnmagával való megelégedésnek, 's conscientia recte factorumnak gyümölcse, sem a'

szenyvedő emberiség' javára való álhatatos törekedés| el nem hagyta. Sokszor az igaz, hogy felfedezéseinek becsét, 's az ellenkezők' igazságtalanságokat keserü kifakadással érezteté, de az isteni művészség tökéletesítésére czélzó forró igyekezet, itt is mindég keresztül tündökle. Most ellenkezőiről, nem csak az hogy indulatosan nem beszél, hanem a' legnagyobb nyugalommal említi őket, 's legfeljebb szánja az indulatosokat. A' vele történt kedvetlenségek, 's méltatlanságok benne sem megelégedetlenséget, sem a' gondviselés ellen való zúgolódást nem gerjesztettek. Nem — sőt önn maga megvallja, hogy azok neki hasznára voltak, mivel azok őtet jobbá, szerényebbé, az igazság' nyomozásában fáradhatatlanabbá tették; 's valóban kettős tiszteletre indit a' szeretetre méltó öreg, midőn halhatatlan érdemei mellett is, olly szerény, olly magának keveset tulajdonitó érzést tolmácsolnak szavai. Midőn felfedezéseiről van szó, legtöbbet tulajdonít az Isteni gondviselésnek, melly őtet azokra jönni segitette, 's melly azokat tökéletességre is fogja vinni. Innen valamint munkáiban, úgy tanitványainak 's legközelebb nekem is, az egyenes lelkűséget és az Isten' félelmét egész komolysággal tanácsolja, 's minden cselekedet' sinórmértékévé, a' lelkiesmeretre való halgatást teszi. Mind e' mellett is érzi és méltatja Hahnemann, de egész szerénységgel az általa az emberiségnek tett hasznot, a' nélkül hogy ezért valamelly nagy jutalomra, vagy megkülömböztetésre számot tartana. Nem kiván ő többet, mint annak elesmérését, hogy ő az emberiség' javára annyit tett, a' mennyit egy embertől kivánni lehet. Azomba nem lehet komoly részvétel nélkül látni, hogy egy illy nagy munkássági kört érdemlő, mély tudományú, 's széles tapasztalású orvos, egy illy kis városba van számkivetve mint Köthen,

midön más érdemetlenek, kik az emberek' gyengeségeit hasznokra forditani értik, 's a' vak szerencse' szárnyai alá jutni szerencsések, nagy tekintetbe 's fénybe helyheztetve élnek.

Hahnemann rendszerint nem szokta olvasni, az ellene tett kikeléseket, mivel azok úgy is csak a' héjján rágódnak a' dolognak, 's mivel rendszerint vagy indúlatos és ennélfogva részrehajló, vagy pedig olly irók által irattatnak, kiknek kevés orvosi tapasztalásaik, 's ennélfogva nem competens, vagy ha tapasztalásaik vagynak is, semmi próbát a' gyalázott methodussal nem tesznek, 's ennélfogva igazságtalan birái a' dolognak. Innen ezen haszontalan, 's nagy részint tudatlanságból eredő ellenvetéseknek, 's indulatos kiömléseknek olvasásával csendes napjait háborgatni nem akarja. Azomba a' Németeknek egy igen olvasott levelekben, (Allgem. Anzeiger der Deutschen) mellyben több hasznos dolgok közt, a' Homoeopathia is elő fordúl, ottan ottan megszóllal, 's az ebben előfordúló ellenkezőknek néha felel is. Az orvosságok' megvi'sgálásában, mellybe olly halhatatlan érdemeket szerze magának Hahnemann már kevesebbet foglalatoskodik. A' sinlődő nyavalyák gyógyítása módjáról írt munkájával a) — melly minden munkáinak koronája lészen — bérekeszti írói pályáját.

Hahnemannak beszédje, 's előadása egyszerű, de erővel teljes. Úgy látszik hogy életének hátulsó részét kizárva az általa felnyitott új orvosi iskolának szentelte, 's a' régi iskolának úgy mondott felfedezései keveset interesszálják. Beszéd

a) Már megjelent ezen czím alatt: Die chronischen Krankheiten, ihre eigenthümliche Natur, und homeopathische Heilung. Dresden und Leipzig. 8-o 1828 Drey Bände.

közt mindég pipázik. Örömmel irhatom néked, hogy Hahnemann eránt am különös nyájassággal és figyelemmel viselteték, 's tölem vett érzékeny búcsúja, elfelejthetetlenné teszik előttem emlékezetét. Az idő eljön, ha mind késöcske is, midön az emberiség háladatosságra gerjedvén, kegyesen fogja felkeresni a' helyet, hol a' nagy ember lakozott.

Hahnemannak orvosi köre, nagy részint messzéről ide jött idegenekben határozódik. A' város, több orvosok közt fellévén osztva, kik a' lakosokat ingyen gyógyítják, ezek ritkán folyamodnak, a' keblökben lakó nagy orvoshoz, kinek becsét kevessé is láttatnak érteni. Nagyobb volt az ő munkássági köre Lipsziában, de a' hol mind orvos társai, mind a' patikáriusok megkeseritették életét. Tanításai szerint az Orvos maga lévén köteles, az orvosságot készíteni és nyújtani a' betegnek, ha czéljának elérése felöl bizonyos akar lenni, ez megtiltatott neki, 's ő ennélfogva egészen hátra vonta magát, letévén a' gyógyításról, mind addig mig a' nagy lelkü Anhalt — Kötheni Herczeg — ki ez által magának örökös nevet szerzett — néki Státusaiban szabadon orvosi gyakorlást ajánlott 's adott. Hahnemannt sok idegen Orvosok meglátogatják, de maga körül most senkit sem fogad el, a' minek oka, az emberek' háladatlansága, 's az ebből származó bizodalmatlanság. Innen ered az is, hogy Hahnemann nagy bizonyosságú és pontosságú önn gyógyítás módjával, kevessé hátra tartóztatót, 's dicső felfedezésének több titkait még eddig közönségessé nem tette. Ennélfogva most csendes és senkitől nem háborgatott magánosságban éli ő, nagy foglalatú életének hátra lévő napjait, 's mint a' fáradhatatlan méh, egyedül önn teremtésének lehető tökéletesitésében munkálkodik. Adja az Ég, hogy Hahne-

mann friss öregségének hátra lévő napjait, az általa felállított gyógyítás módjának virágzásban jövése, — de a' mit ő maga nem reményl — megörvendeztesse!

Köthen igen csekély város, körül van úgy a' hogy kerítve, házai többnyire egyformák, emeletesek, 's nagyrészint famunkával vagynak épitve, de vagynak nehány két emeletes, 's több csinos egész kőházak is. Lakosainak száma valami hatodfél ezerre megyen. Útszái elég csinosak, nagyrészint jól vagynak kővel kirakva, 's két óldalt tégla trottoir van. A' város' közepén, távol egymástól van, két régi, középszerű templom. A' Herczegi vár, egy nagy, régi, nagy részint két emeletes épület két nagy toronnyal, az országút mellett. Egyik szárnyát egy új toronnyal együtt, egészen régi sztilbe, most épitik, melly erős és csinos lesz. A' vár körül van véve sánczal és vizzel. A' vár mellett lévő kert nem nagy. Több szép árnyékos útak, nevezetes plántáh, különösen sok pinus fajok foglalatoskodtatják az embert. Az üveg-házak régiek, 's nem sokat érő készületüek. A' Herczeg most Pári'sban mulat. Köthen körül van véve termékeny rétekkel, szép fás helyekkel, alléekkal, kertekkel, 's egy átaljában a' természet kedvezőkép látszik mosolyogni lapályain.

(Folytatása következik.)

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-ismertetések.

1) Ezer egy éjszaka Arab regék. Fordította V. M. Pesten Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál 1829.

A' napkeleti tüzes elmének ezen tündéri álmait, az Ezeregyéj név alatt világszerte kedvelt regéket, ideje hogy valahára nemzetünk is megismérje. A' képzelödésnek szabadabb 's kellöbb játékait, a' történeteknek kifogyhatlanabb kútfejét, 's azt a' mindég mosolygó változatosságot — alig van mü, mellyben csak felényire is fel lehetne találni. 'S ha a' mieinktöl olly igen különböző napkeleti szokásokat leszámláljuk, még erkölcsiség' tekintetéből sem lehet felölök dicséretnél egyebet mondani: a' bünnek büntetése, 's szenvedö rénynek mindenkor jutalma adatik. Az elöadás, ámbár néha képekben gazdag, többnyire egyszerü 's igen keresetlen; illyennek kellett a' fordításnak is lenni, ide értvén, hogy a' melly szavak nyelvünkben nem voltak, azokat felvennie nem lehete tilos. A' fordítás ollyan mint kivánni lehetett: c ínos és egyszerü, 's a' Kiadóknak (Petrozai Trattner J. M. és Károlyi István) igen dicséretes azon szándékok, hogy a' megkezdett munkát, mint a' hazai Tudósítások után reméljük, folytatni akarják. A' nagy munkának ezen elsö kötete az ezeregy éjböl tizennégyet foglal magában, 's 192 lapot fog el 12-ed rétben. Csínos borítéka, 's nyomtatása 's a' mértékletes ár is (30. xr. pen.) ajánlják a' munkát.

Fenyéry Gyula.

2) Vadászat-tudomány szerzé Pák Dienes Két kötet nagy 8-ad rétben Budán a' M. K. tudományos Egyetem' betüivel 1829. Ajánlva Méltóságos Nagy Károlyi Gróf Károlyi György 's a' t. Ő Nagyságának.

Egy jeles tünemény Literaturánk' mostani látkörén Pák Dienes Úrnak Vadászat tudománya, minthogy a' Szerző Úr a' Vadászat és Madarászat' általányos történeti töredékein kivül, mellyeket régibb és új hiteles Irók után nagy szorgalommal és hitelességgel előterjeszt, az illető Czikkelyek alatt, mind azon hazai tanutételeket is híven előidézi, mellyeket hisztoriai maradványinkban szerzeményi tárgyaihoz képest czélirányosnak 's említésre méltónak lelt. 'S minekutána Európa 's igy Magyar földünk' jelesb vad és szárnyas állatinak természeti hisztóriáját, a' mennyire tudniillik ez Vadásznak és Madarásznak mellőzhetetlenül szükséges, kimerítőleg leábrázolá, 's a' vadászati és madarászati eszközöket, készületeket 's készítésök és használások módját, minden képek nélkül is szinte kézzel tapogatható világosságu megtestesítésben, környülményesen előtünteti, 's Vadász és Madarász naptára' (Kalendárioma) kalauzlata mellett minden szárnyatlan állatnemeink vadászásmódjára, legkivánhatóbb értelmességgel oktat, söt még ollyakra is, a' mik Vadászati 's Madarászati akár melly ágazatának gyarapítására csak mellék segédek, egész pontossággal ügyel; nem lehet nem örvendnünk Nemzeti literaturánk' nyereségének e' kivánatos munka' megjelentén, annál inkább, mivel a' hazai 's külföldi legjelesb kutfők ismérete 's használata mellett, mellyeket híven idézget, a' Szerző Úr müvét az idő 's tudomány' mostani lelkéhez 's álláspontjához iparkodott rendszeresen magasítani, 's nemes, (habár néhol egy kissé talabor és pongyola) popu-

láritása (népisége) mellett, melly tollának tulajdona, e' czélt el is érte. Munkája czimerének Vadászati szókönyvét tartjuk csak annyiból is, hogy a' szerteszórt 's különféle vidéki vadász és madarász műszókat 's kifejezéseket egy boglárba 's koszorúba tüzé 's így egyetemi divatba avatá, tudományos világunkban. Nyelve tanult, mivelt, csinos minden egyszerüsége mellett. Mind ezen több oldalú magasztalást nem vélendi senki feleslegnek vagy alaptalannak, ki a' munkát kellő szempontokból birálandja. Ajánlására elég csak a' két kötet tartalma is. A' jelentő idei Literaturai jelenetink' egyik legbecsesb diszének tartja e' munkát, 's ennél fogva bizton bízik hogy azt nem csak minden tehetősb Magyar Vadász és Madarász hanem minden tudomány — és nyelvünket kedvelő nem Vadász és Madarász hazafi is annál örömöstebb megszerzendi, mivel azt minden takarékossága mellett ajánlja szép 's a' M. K. tudományos Egyetem Könyvnyomtató Intézetének valódi becsületére szolgáló nyomtatása, és szembetünő olcsósága is hason tárgyu és terjedékü külföldi akármi nyelvü munkákhoz képest. Ára mind a' két kötetnek 3 ezüst forint. Találhatni Pesten Eggenberger Könyváros Urnál 's a' Rácz utszabeli 348 számu házban. Mi azon ohajtással rekesztjük be jelentésünket, hogy a' Szerző Ur munkájának ujabb kiadatását, mellyet reménylünk a' több világ részi állatok' vadászati módjával 's a' halászat és rákászat nemeivel is öregbítse 's ennél fogva tökéletes egyetemiségre juttassa mind azt a' mit ezen eszme (idea) alatt Vadászat érthetni általányosan.

—m—

5) Gyógyszerek ár-szabása, Magyar országra, és a' hozzá kapcsolt tartományokra alkalmaztatva (deákúl, magyarúl, és németül. — Budae Typis Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae 1829.)

Az Egyetemi Orvosi karnak ezen roppant munka kidolgozása mindenkor díszemléke leend. Csak arra teszszük figyelmessé olvasóinkat hogy száz meg száz orvos szernek kelle magyar nevet adni, 's itt ezer közül (mintegy ennyire lehet a' gyógyszerek számát tenni) egy sem marada megnevezetlen; mind ezen munka pedig nem vaktában, hanem bizonyos rendszer után készült, 's az elnevezések többnyire helyes philologiai alapon épülnek, úgy annyira, hogy a' mi még valaha hozzá adandó, vagy rajta másítandó lenne, az már most a' legkisebb fáradságba kerül. Hála és tisztelet annak, ki legelőször e' hazafiúi gondolatnak helyt ada lelkében, köszönet mindazoknak kik vele a' kidolgozásban részvevők valának Ha magyarodásunk minden félről igy gyámolitatnék, mi hamar közel volnánk a' nyelvbeli miveltségnek azon fénypontjához, mellyen már a' szomszéd nemzetek ragyognak.

---

4) Hygiasztika, vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség' fenntartására, és a' betegség gyógyitására, addig is, mig orvos érkezik. Irta Csorba József orvos Doctor T. Nemes Somogy Vármegye rendes Physicusa. Pesten Özvegy Paczkó Josepha betűivel 1829.

Orvosaink szorgalmának, 's magyar lelküségének egy újabb tanúja a' fenn jelentett munka mellynek különös érdeme az, hogy a' tudományi rendszer szoros korlátai közül az élet tágos mezejébe kitér, 's köz használatu ösméretekkel gazdagítja olvasóit. A' munká' címe már állitá-

sunk valóságát mutatja, még inkább a' tartalom, mellyet itt rövid kivonatban adunk. — Az előbeszéd után van rövid elmélkedés az egészségnek fenntartásáról közönségesen; maga a' munka pedig két részre, 's több szakaszokra oszlik. Az első rész a' gyermekkort állitja elő ép 's beteges voltában; a' második az érett kort ugyan egészséges 's beteges állapatban 's itt különösen a' Lázakról (hideglelés) Gyúladásrol (lob) tanit a' szerző, végre toldalékúl a' felélesztő eszközök 's szerek 's azon mód adatik elő, melly szerint ezek a' menykő ütött, vizbe fúlt, fagyott, megétetett 's több efféle sérelmü emberek körül foganatosan használtathatnak; mindig azon czéllal, hogy a' magának hagyatott ember, mig orvos érkezik, ne legyen minden segedelem nélkül.

Az előadás inkább előmenetelre, mint a' némelly balgákból ohajtott veszteglésre mutat; a' mi külsejét illeti, kár hogy a' különben elég csínos nyomtatást a' messzire kikiáltó öreg német betük eldisztelenítik, a' nyomási hibák sem kevesek; de ez még nem ritkaság nálunk.

Az orvosi előljárók ezen szép példáját az ifjabbak is dicséretesen követik, legújabban Fésüs Menyhért orvos Doctor tanulói pályája végeztével magyarúl irta orvosi értekezését, illy czím alatt:

---

5) Értekezés az ember testi neveléséről. Fésüs Menyhérttől. Budán a' Magyar Királyi Universitás betüivel.

Doctorságra léptetés' alkalmával magyar Értekezést irni ugyan nem példátlan dolog; de a' jó példa olly kevés követőre talált még eddig, hogy ez újabb példaadásnak több szerencsét kivánni igen nagy okunk van. Sokan azt akarják megbizonyitani, hogy deákúl tudnak, vagy inkább azon szégyent akarják magokról elháritani, mintha nem

tudnának deákúl; de valamint az nem dicsőség, úgy ez nem volna gyalázat; minden esetre nagy hívság van abban, midőn valaki remekűl akar irni idegen 's kivált holt nyelveken. Azokat jól érteni, okos hazafinak, akármelly nemzetnél is mindenkor elég volt. — A' fenn említett értekezés tárgya, 's a' csínos magyarság, mellyel irva van, a' szerzőnek mind jól választó itéletéről, mind ízeléséről bizonyságot tesznek.

---

6) Aulus Persius Flaccus Szatirái magyarúl és deákúl. szükséges jegyzetekkel világosítva Kis János által. Sopronyban, 1829. Kültsár Katalin asszony betűjivel. Kisebb nyolczadrét 106 lap.

Több jeles munkáiról 's számos fordításairól ösmeretes Literátorunk Rómának ismét egy Classikusával ajándékoza meg bennünket. A' ki már Juvenálist magyarúl adta, nem választhata rokonabbat Persius Satyráinál. 'S im birjuk általa az életbölcseséggel teljes 6 Satyrát olly könnyü tiszta magyarsággal, millyet csüggedetlen szorgalmától 's ösmeretes ügyességétől várni lehete. Igen sokat lehetne a' jeles fordításból ennek bizonyítására kiirni; de mi megelégszünk olvasóinkat magára a' könyvre utasítani, 's a' tudós férfiúnak köszönetet mondani azon jegyzetekért, mellyek Persius' megértésére nagy részint elkerülhetetlenül szükségesek voltak. — Azt is mondhatná valaki, hogy a' fordító némelly szavaktól u. m. kanapé, dupla, présel (préselne szeméből 17 lap.) óvakozhatott volna; de a' duplát igen bajosan, a' kanapét csak pamlag, vagy kerevet által lehet kitenni; azonban a' présel szó helyett mind magyarabb, mind szebb a' sajtol, 's a' versmértéket sem rontja meg; de ez úgy szólván csak a' kéreghez tartozik, a' belső érték csorbátlan marad.

V.

B.) Külföldi Literatura.

Könyv-ismértetés.

Ode Latine sur Carlsbad composée, vers la fin du quinziéme Siècle par le Baron Bohuslas Hassenstein de Lobkowitz, avec une traduction polyglotte, une notice biographique sur ce poete, des observations sur l'ode, et sur l'antiquité de ces thermes, par le Chevalier Jean de Carro Docteur en Médecine des Facultés d'Edimbourg, de Vienne et de Prague, et praticien à Carlsbad pendant la saison deseaux. Avec le portrait de Lobkovitz et ùne vue des Ruines de Hassenstein. Prague de l'imprimerie de Schoenfeld. 1829. (Deák Oda Karlsbádra, mellyet a' XVI-dik század végefelé, Lobkovitzi Báró Hassenstein Bohuszláv írt, sok nyelvü forditással, ezen Költő esmértetésével és az emlitett meleg ferdök régiségét tárgyazó jegyzetekkel együtt. Kiadta Chevalier (Nemes) de Carro János, az Edinburgi, Bétsi és Prágai Orvosi karok tagja, és nyáratszaka Karlsbadi Orvos. Lobkovitz képével és a' Hassenstein vár' omladványainak rajzolatjával.)

Doctor de Carro Ur, ki magát kivált az óltalmazó himlő elterjesztésében bizonyitott példás buzgósága által, egész Európában hiressé, 's hazánkra nézve-is igen érdemessé tette, 's most Orvosi tudományát leginkább a' Karlsbadi hires feredöknél forditja haszonra, Lobkovitzi Báró Hassenstein Bohuszlávnak, ki Kárlsbádot a' XVI-dik Század vége felé, az az akkor magasztalta deák versben, mikor még ezen meleg feredök használról senki sem irt, most legújabban ugyan azon feredöknél, egy márvány emléket emeltetett, mellyre, az emlitett magasztaló vers van arany betükkel kivésve; 's egyszeresmind ezen verset

PÁRA KÖNYVTÁRA

sok Európai mivelt nyelvekre le-is forditatta. Ezen munka, azon Deák odát 's annak több rendbéli forditásait terjeszti a' közönség eleibe; de egy úttal az óda Irójának életéről, 's a' Karlsbadi feredők' régiségiről — is értekezik, még pedig úgy, hogy mind a' Tudósokat, kik fundamentomosságot szeretnek, megelégíti, mind a' mulatság kedvéért olvasókat gyönyörködteti. Ajánlva van Hertzeg Lobkovitz Ferdinandnak. —

Lobkovitzi Báró Hassenstein Bohuszláv 1562-dikben született, a' maga századjának eggyik legjelesebb Tudósa, Hazájának és Nemzetséginek legfőbb disze, 's a' maga idejében első rangú deák költő volt, 's Cornova által-is nagy Tseh-Férjfinak neveztetik.

Karslbádot ezen munkátska szerint 10-dik Károly Német Császár, és Cseh Király fundálta 1347-ben a' maga nevét ruházván reája; 's egynehány esztendővel utóbb az az 1370-ben privilegiumokkal-is megajándékozta. Idő járlával, az itt lévő meleg feredők hová tovább hiressebbekké lettek, úgy hogy a' mult 1828 esztendőben 3722-re ment az azt azon esztendőben meglátogatóknak száma. — De a' Tudományos Gyüjtemény olvasóinak, leginkább azért jelentjük ezen munkát, minthogy benne Lobkovitz emlitett versének két jeles Magyar forditásai-is találtatnak, mellyeket az eredeti irással együtt ide teszünk. —

Az eredeti Deák vers:

Fons, Heliconiadum merito celebrande cohortí,
Unde tibi latices calidi, venaeve meantis
Sulphuris, aut vivae, dictu mirabile, calcis?
Per terras, Siculamne ignis qui provocat Aetnam,
Id facit? An Stygii forsan vicinia Ditis
Has tepefecit aquas? Baïarum littora cedant,
Atque Antenoreum prospectans unda Timavum,
Et quae caeruleo consurgit proxima Rheno,

Nobilitata tuo, sanctissime Carole regum,
Interitu. Quantas emittit in aëra bullas!
Aspice quam varie lapides et marmora pingit,
Per quaecunque fluit! Vix ipsa coloribus Iris
Collucet totidem! Felix per secula mana,
Fons sacer, humano generique salutifer esto!
Redde seni validas vires, pavidaeque puellae
Formosam confer faciem, morbisque medere
Omnibus, et patrias accedat laetior oras,
Quisquis in hac lympha fragiles immerserit artus!

Első Magyar Fordítás.

Forrás, mellynek ezer lant zengi dicséretit, honnan
Jőnek hő vizeid, 's a' mész' és kén' ere benned?
A' te tüzed 's melly a' Sicilia' térein Aetnát
Lángoltatja, rokon? vagy hevítnek Avernusi szikrák?
Bájának hátrálj orvos vize, 's te ki Timavus'
Szomszédjában eredsz, és te, ki dicsőitöd a' helyt,
Hol Károly lakozott 's elholt Germania fénye.
Oh mint lökd fel buborékait! oh mi szinekkel
Festi-be mentében a' márványt és valamit lél.
A' menny' boltozatán eleven színeivel az Iris'
Ive nem ég inkább. Folyj, boldog, századokon túl,
Szent kútfő, folyj, és hozz idvet az emberi Nemnek!
Adj az Öregnek erőt ismét, add vissza pirossát
Hervadozó lyánykák orczájinak, üzzd el az élet'
Kinjait, hogy minden, ki vizedben megföröd, ismét
Épen térjen el, és vígan láthassa házáját.

Kazinczy Ferencz.

Második Magyar Fordítás.

Forrás, a' Helikon seregétől hirre veendő,
Honnan rejtekeid? 's ereidnek hév folyamatja?
És, csuda mondani-is, kénkőd' élő mesze honnan?
A' melly tüz Aetnát fel-idézi Sziczilia földén,
Az hat e itt? Avvagy Plútó' szomszédja hevíté
E' vizeket vallyon? Bájának partjai hátrább!
Hátrább, Antenoros' Timavát néző folyam! és melly
Rajna körül nemesebb lettél Károly fejedelmi
Vesztivel! Im, melly nagy tajtékot hány fel az égbe;

Márványt 's más köveket mint fest sok féle szinűkké;
Ennyi vegyűlettel maga Iris aligha ragyoghat. —
Folyj-le szerencsésen 's boldog, sok századon által
Szent forrás! Javulást terjessz az emberi nemre;
Adj az Öregnek erőt, 's a' félénkes hajadonnak
Kellemes arczot hozz, 's gyógyíts bár melly nyavalyákat:
Hogy haza — partjaihoz vigabban jusson el-újra,
A' ki töredlékeny tetemét e' vizbe meríti.

Szemere Pál.

Még egy harmadik Magyar Fordítás is készült, mellyet ambár emezekkel egygyütt kinyomtatva nints is, a' több rendbéli próbák öszve hasonlításában gyönyörködők kedvéért hasonlóképen ide iktatunk.

Músa ditséreteit kívánó nagy betsü kútfő,
Hol veszed e' forró nedvet, hol bájered' árját,
Mellyből mésszel elegy kénkőt kibuzogni tsudálunk?
Aetna dühösségét okozó föld gyomri tüz ég-e
Benned, vagy vizedet Styx' szomszédsága heviti?
Már feredőjével buszkén kérkedni ne merjen
Baja vidéke tovább 's Antenor lakta Timavus'
'S Pádua' tája, 's ama forrás a' Rhenusi parton,
Mellyet Nagy Károly — Fejedelmek fénye halálod
Olly híressé tett! Nézd hány buborékokat alkot;
Márványnak hány szint, hányt ád másféle köveknek,
Melyeken elfoly! Alig ragyog Irisz-is ennyi diszekkel,
Óh sok századokig tartsson kies ömledezésed,
Szent forrás, 's áldást áraszon az emberi nemre.
Adj a' vénnek erőt, 's a' halvány artzú leánynak
Szépséget, 's gyógyíts nyavalyáknak ezernyi bajából;
'S víg szívvel térjen tőled honnjába 's ujúlva
Minden akárki beteg testét mártotta vizedbe.

Annak okát, hogy ezen fordítás fel nem vétetett de Carro Úr, egy a' fordítóhoz Frantzia nyelven irtt Levelében igy adja elő: Bizonytalan lévén szándékom foganatja eránt minden Nemzetbéliek-nél egyszerre több költőket szóllitattam és kéret-tem-meg, 's mikor az Ur munkáját vettem már a' másik két fordítás le volt nyomtatva, 's egy

nyelven kettőnél többet nyomtattatni nem bátorkodtam." *)

Kis János.

III.

Különbféle.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. Kir. Felsége méltóztatott:

Méltóságos Főtisztelendő Barlabasseveczi Osegovich Imre Septemvir és Zágrábi Kanonok — 's Bodafalvai és Palugyai Palugyay Imre Helytartósági Tanácsnok 's Váczi Kanonok Urakat titularis Püspökökké —

*) Ezen deák vers' fordítására, én is fel voltam Prágából szólítva, de, megvallom, semmi vonzót nem találtam benne, utóbb kedvem jövén megkísérteni nyelvünket, csak ugyan lefordítottam, a' mit, minthogy a' többi fordítások fel vannak hozva, ide függesztek:

Kit méltán zengjen Heliconnak népe, o kútfő,
Honnan hév vizeid, 's a' bolygó kén ere benned?
'S a' mi csodálat! az oltatlan vízeidbeli mészé?
Székelek' országón a' melly tűz fölveri Aetnát
Az teszi ezt, vagy tán szomszéd birodalma pokolnak
Gyujtja föl e' vizeket? Bájának partjai hátrább,
'S a' melly hab kitekint Antenor lakta Timávra,
És amaz is, melly fölbuzog a' kék Rajna' vidékén,
Híresedett oh fejdelmek szentebbike, Károl
A' te haláloddal. Buborékait égbe hogy úzi
Nézd, valamerre megyen, mint test tarkára utában
Márványt, és köveket. Több szinnel aligha ragyoghat
Égi szivárvány is. Folyj századok által o! szent kút
Boldogan, és folyvást hozz üdvöt az emberi nemre.
Add meg az aggnak az életerőt, halovánvka leánynak
Adj deliebb arczot, légy mindenféle bajoknak
Orvosa, hogy ki beléd gyarló tágjaival alá szállt,
Honn a' határi felé vidorabban kezdje meg útát.

V.

Méltóságos Báró Gerliczy Mihály Cs. K. Kamarás 's Helytartósági Tanácsnok Urat T. N. Temes Vármegye' Főispáni Helytartójává —

Nagyságos Benedekfalvai Luby Imre Urat, Altárnokot 's a' T. Királyi Tábla' Biráját, Királyi Ügyek' Fő igazgatójokká Sz. Korona' Ügyészévé 's egyszer'smind a' N. M. Magyar Kir. Udvari Kamara' Tanácsnokává —

Nagyságos Markovics Nep. János Urat a' Dunántúli Kerületi Tábla' Biráját, több derék munkájiról (Epitome Institutionum Juris priv. Hungarici. Budae 1822. Adumbratio Historiae Juris Hungarici. Budae 1826.) ismeretes Törvénytudósunkat, a' T. Királyi Tábla' Birájává —

Nagyságos Makkos Hetyei Stettner Máté Urat Királyi Ügyek' Aligazgatójokat, a' honi nyelv' 's Literatúra' buzgó pártfogóját, 's lelkes Literátort, ki Auróra Hazai Almanachunkat, 's ezen Tud. Gyüjteményünket is jeles Törvény tudományi Értekezéseivel (Auróra 1822. Tud. Gyüjt. 1817. 's a' t.) fényesítette, a' N. M. Magyar Kir. Udvari Kamara' Tanácsnokává —

Méltóságos Magyar Gyerő-Monostori Gróf Kemény Miklós Urat, Aranyas Szék Kir. Főbiráját, Maros Szék' Kir. Főbirájává —

Főtisztelendő Andujár János Hrapkói Apát 's Egri Kanonok Urat, Szepesi Székes Egyház' Nagy Prépostjává — 's

Tekintetes Pauly Károl Urat a' F. M. Magyar Kir. Udv. Cancellariánál volt Udvari Concipistát, több munkájiról (Constitutio rei Urbarialis Regni Hungariae 2. Tom. Viennae 1817. Magyar Tiszti Irásmód 's a' t. Budán 1827.) ismeretes tudóst, Udvari Titoknokká — kinevezni.

T. N. Szatmár Vármegyének Nagy Károlban Julius 7—9d. napjain tartott Tisztujító Széke' alkalmával, Tekintetes Kölcsei Kölcsey Ferencz Ur, Helikonunk' egyik födísze 's a' legelső Müphilosophusunk, kinek számos művei, a' mint igazságosan hinnünk kell, az egész Hon előtt köztiszteletben állanak, azon Nemes Megye' Első Aljegyzőjévé választatott. — Hármas üdvezlet, az úi pályán, a' lelkes Férfinak! ki Múzáknak szentelt csendéből a' polgári munkás élet' körébe lépvén, azon szent ágak mellé, mellyekkel homlokát Apollon ékesíté, a' polgári Rény' cserlombját fogja érdemelni.

—r—y.

A' Pesti királyi magyar egyetemnek orvosi karja, a' mult Augustus holnapban tartott nagy gyülésében, Tekintetes Schedel Ferencz Urat, az orvosi tudományok doctorát 's a' szemorvoslás' mesterét, több rendbeli munkájáról 's legközelebb „Physiologia pulsus" czímű könyvéről ismeretes érdemű hazai írót (ki jelenleg tudományos utat teszen németországban), a' maga tagjai közzé felvenni, 's az ebbeli, a' karnak nagyobb pecsétjével megerősített oklevéllel megtisztelni méltóztatott.

—a—

---

2. Kihalt Tudósok, és Irók.

Julius' 10d. Új Aradon (Temes Vármegyében), Debreczeni Bárány Péter, több T. N. Vármegyék' Táblabirájok, 's több rendü munkájáról (Magyar Anyáknak az Ország Gyülésére 's a' t. alázatos kérések. Pesten 1790. 8d r. 32 l. A' köznép' megvilágosodásáról 's a' t. Ewaldból ford. Bécsben 1791. 8d r. 154 l. A' talált gyermek. Vígjáték 5 felv. Gróf Brühl után szabadon ford. Endrödy' Magyar Játékszínének I. Kötetében. Pesten, 1792. 's a' t.) ismeretes iró, 's ezen Tud. Gyüjteménynek is dolgozó társa; 66d évében.

Julius' 21d. Gombán (Pest Vármegyében), Bárczai Bárczay Pál, Cs. Kir. Tanácsnok 's T. N. Pest Vármegye' 9 évekig volt Első Alispána.

Julius' 25d. Egerben, Grofcsik János, a' helybeli Káptalanban Olvasó- és Gyóntató Kanonok; 71d. évében.

Július' 24d. Pesten, Belánszky László, Táblai Ügyvéd 's ő Fennségének a' Nádornak Ügyésze, T. N. Pest Vármegye' Táblabirája, a' honi Literatúra' barátja; 50d. évében.

Ugyan az' nap' Sáros Patakon, Kövy Sándor több T. N. Vármegyék' Táblabirájok, a' Schweitzi Hitvallást tartók' Pataki Főiskolájokban feledhetlen érdemű Törvénytanító, közkezeken forgó számos munkájáról (Elementa Jurisprudentiae Hungaricae. Cassoviae 1800. utósó kiadás Sáros Patak. 1823. — Ratio Jurisprud. Hungaricae 's a' t. Viennae 1817. Rationes Rationis 's a' t. Summarium Elementorum Jurisprud. Hung. S. Patak 1822. A' Magyar polgári Törvény S. Patak 1822. 's a' t.) dicséretesen ismert nagy nevü Törvénytudósunk.

Július' 28d. Sopronyban, Artner Sámuel Városi Tanács, 's az Ágostai Hitvallást tartó Sopronyi felső vidéki Esperestség' Inspectora, a' Magyar nyelv' buzgó terjesztője.

Augustus' 5d. Törtelen, Románfalvai Fejérváry József T. N. Pest Vármegye' Főjegyzője 's legközelebbi Országgyülési Követe.

Augustus' 15d. Esztergamban, Kratochvila-Mihály, Sz. Hittudomány' Doctora, Esztergami Kanonok 's Zoborhegyi Sz. Hippolyt' Apátja.

Augustus' 23d. Bécsben, Léczfalvai Gyárfás József a' F. M Erdélyi Udvari Cancellariánál valóságos Udvari Tanácsnok; 60d. évében.

September' 6d. Pozsonyban, Orgler József Cs. Kir. Tanácsnok, Boldog Asszony' Madocsai Apátja, Pozsonyi Kanonok és Plebános; 58d. évében.

—r—y.

3. Jelességek.

A' homoeopathiai gyógyítással (mellynek halhatatlan érdemü alapítója, Anhalt-Kötheni Herczegi Udvari Tanácsnok Dr. Hahnemann Sámuel, a' legközelebb mult Augustus' 10d. üllötte, Köthenben, ötven évü Doctorsága' örömünnepét) Német országon kivül, hol az leginkább virágzik, több nagyba menő szerencsés sikerü kezdetek tétetnek. Jelesen: Drezdai Doctor Hermann, ki két év előtt Oroszországba útazott, 's utójára Péterváratt telepedett-meg, szerencsés homoeopathiai gyógyításaival, annyira magára vonta Miklós Császár' figyelmét, hogy eltől, egy, Tulcsinban, Podóliában, a' Testőrök' főszállásokon, felállítandó homoeopathiai Katonakórház' intézésére, 25000 Bankó Rubel esztendei fizetéssel, 's ha intézete sikerülend még igen fényes jutalomigérettel, bizatnék meg. — Dr. Biegel, Konstantin Nagy Herczeg' Udvari Orvosa, Varsóban, egy 500 katona gyermekekből álló Intézet feletti Orvosi felügyelést nyerte-el, azon joggal (jus), hogy minden esetekre a' homoeopathiai bánásmódot alkalmazhassa. — Nápolyban, Dr. de Oratis a' Király' Udvari Orvosa, a' közelebb mult télen, a' katonakórházban, sok próbákat tett a' homoeopathiai gyógyításmóddal, 's a' legszerencsésebb foga-

nattal; erre a' Király egy végzetet bocsátott-ki, mellynél fogva azon Kórház' egyik osztálya homoeopathiai Klinikummá változtatik. Ezeket azon honosink' számokra, kik a' Homoeopathikusok' természeti 's egyszerű bánásmódjok iránt bizatlansággal 's előítéletekkel vagynak elfogódva.

Fenyéry Gyula.

Külföldön útazó hazánk'fija Dr. Schedel egyikében hozzám czímezett leveleinek ezt irja, a' minek közlését, úgy hiszem, nem fogja nekem a' tisztelt barát balúl venni:

„Weimar, September' 5d. 1829. — Augustus' 27d. (Dresdában) mint Göthe' születése napját megelőző estvén, a' királyi játékszínen Faust szomorújáték adatott, Tiecknek ezen alkalomra írt prologjával. A' dolog igen nagy részvéttel fogadtatott, 's néhány nappal előtte egy nyomtatott iráska is jelent-meg e' tárgyban; de azt olvasni nem volt alkalmam. Délutáni 4. órakor már csoportoztak a' dresdaiak a' játékszin felé. A' Szász Királyi udvar részéről Fridrik és János Herczegek, 's három Herczegné mind végiglen jelen voltak. A' prológot Fournier szinjátszóné mondta-el ünnepélyes lelkesülettel, a' publicumot tökéletesen elkészitvén e' nagy jelentésü müv' látására, hallására. A' darab öt szakaszban adatott, sok kihagyásokkal, de változtatás nélkül, Tieck' elrendelése szerint. Azon jelenésben, hol Faust Wagnerrel sétál, a' kutya nem jelent-meg. Sycorax' scénája, mellyet leginkább lehetett félteni, igen jó hatást tett. Plastikai része a' lipcsei Minervában megjelent Ramberg' rajzolatira emlékeztetett. Mephistopheles — kétség kivül a' legcsudásb lény ezen csudálatos művben — melly a' legnagyobb nehézségeket, foglalja magában Pauly által nagy mesterséggel adatott. Devrient, a' berlini nagy hirű Devrientnek, méltó rokona, Faustot — kivált a' philosophus Faustot köz megelégedéssel adta; 's Gley kisasszony Margitot nagy ügyességgel, 's a' millyetén kedves volt mint szerelmes lyányka, olly nagyságban jelent-meg örjöngő páthosában a' darab' végének. A' müv nem theatralis müv, de ki azt ismeri, ki azt egész mélységében, nagyságában tanulgatta, annak a' szinen is hatással teljes tünemény volt. A' publicum nagy tapssal fogadta. Harmad napra ismét adatott, 's ismét nagy számu nézők előtt. Consiliarius Tiecktöl tudom, hogy ezen előadásra, a' darabnak Braun-

schweigban való előadása adott ösztönt. A' költő' születése' napján (Aug. 28d.) a' darab Lipcsében, Boroszlóban, majnai Frankfurtban is játszatott. Itt (Weimarban) August. 29d. került színre. Göthe meglévén kéretve maga alkalmaztatta azt theatrumra, nyolcz szakaszban, kevés kihagyásokkal.

A' tudományok' müncheni Királyi Academiája Augustus' 24d. tartott üléséből köszöntést küldc az ősz bajnoknak. Weimárban pedig az ünnepen az Örökösherczeg nevü vendégházban a' Minister' számos tisztelői gazdag ebédet adtak, mellyet különféle költemények' előadása fűszerezett. Jelen volt a' nagy herczegi kamarás és Kamarai titkos tanácsnok Göthe is (fija a' Ministernek) 's egyéb idegenek közt Boroszlóból Holtey. E' napon bel és külföldről számos hódolatok, üdvezlések, emlékajándékok érkeztek a' tisztelt költőhöz. Ő most tökéletes egészségben van. Ne hidd a' mit mondanak felőle, hogy kora nem látszik-meg rajta. Ajkai beestek 's vonásai mutatják évei' hosszú számát. Azonban szemei' tüzét, teste' erejét, 's lelke' elevenségét a' 80. évü férfiúnak nem lehet nem csudálni. Termete legkevésbbé sem görbedt; módja igen úri, de nem feszes, ámbár benne egy kis tartózkodást vehetni észre, melly az udvari embert árulja el. Minden mozdulatán és szavában valami rendkivül való mérséklet van; itéletei olly szerényen vannak elmondva, hogy belőlök a' Göthei nagyságot legkevésbbé sem, sőt még az írót is alig lehet észrevenni. Szava igen halk. Alakján olly valami van, a' mi az embert rendkivül vonja 's tb. Ezeket a' te Göthédről röviden és sietve, mert számos jegyzékeim' rendbeszedése nem enged időt hosszabb, és kimerítő közlésekre. Berlinből többet.

September' 7-d. még Erfurtban leszek; 8-d. indúlok Gothába onnan tovább Eisenachba, Liebensteinba, Würzburgba, Nürnbergbe, Erlangába, onnan Bambergán keresztül vissza Erfurtba. Innen ismét Lipcsébe, Hálába, Wittenbergába 's úgy Berlinbe. Ide e' hónap 30-d. érkezem meg; 's a' telet itt szándékozom tölteni. Leveleidet már nem veszem, meddig Berlinbe nem érek, legalkalmasabb leszen tehát oda czímezned."

Közli Bajza.

4. Jelentés.

Nemzetünket és Litteratúránkat szerető Olvasóinknak kedves dolgot reménylünk tselekedni, midőn Kőrösy jeles Hazánkfijáról a' következő tudósitást közöljük.

Az Asiatic Journálnak a' folyó esztendei Aprilisi füzetében a' 428-dik lapon ezen sorok találtatnak: kérdés: mit tudnak az Urak millyen talentomokkal bir a' néhány esztendőktől fogva Himalája déli részében tartózkodó Magyar útazó Kőrösy Úr azon tekintetben, melly szerint a' Tibet nyelvnek Grammatikáját és Lexiconját szándékozik kiadni, és mennyire ment ezen szándékának teljesitésében?

Felelet: Kőrösy Úr naponként elő megyen tudományos szándékában. (What is known of the talents of the Hungarian traveller Mr. de Kooroos) some years resident on the southern face of the Himalaya (for his proposed object of giving to the public a grammar and a dictionary of the Tibetan langvage andwhat progress has he made in that undertaking? — R. De Kooroos is going on with his studies).

A' kérdés valamelly Londoni Tudós Társaság által tétetett, 's a' felelet Azsiából küldetett. — E' szerint még lehetne reményleni, hogy ezen érdemes Hazafi a' Tudós világban előbb utóbb mint Tudós Iró fellép, 's talám nemzetünk' eredete eránt is fontos felvilágositásokat fog közölni.

Kis János.

Szabad-Szállás, Sept. 1-ső n. A' Felséges Tsászárné 's Királyné, ki mindennek, a' mi a' köz jónak előmozditására czéloz, kegyes pártfogója szokott lenni, Gróf Wurmbrand Ő Exja, mint Ts. K. Udvari Fő-Mestere által Badenben e' f. e. Jul. 16-dikán költ kegyelmes Levele által Nemes Bereczky János Takáts-Mesternek, 's a' Ts. Jász és két Kún kerületben a' Takáts-Mesterség' rendes Tanitójának — illy czimü Munkájáért: „Utmutatás a' Takáts-Mesterségre a' Takáts-Mesterségen lévő Ifjuság' számára" (nyomt. Pesten P. Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intéz.) mellyből egy-egy példát mind Felséges Urunknak, mind Felséges Asszonyunknak jobbágyi alázatossággal bényujtani szerentsés volt, — kegyelmes megelégedését és tetszését — szép ajándék mellett — kinyilatkoztatni méltóztatott.

5. Felelet.

Az Egyházi kalendariombeli kérdésre, melly a' f. e. Tudományos Gyüjtemény I-ső Kötetének 123-dik és 124-dik lapján foglaltatik, ezen szavakkal:

„Gyümölcs-oltó Boldog Asszony Innepe, mellyel „az Anglicanusok Egyházi Esztendejeket kezdik, 's melly „a' mi Innepeink között sem utolsó helyet foglal. az „álló Innepek közé számláltatván rendszerint Nagy-Ka„rácson előtt kilencz hónappal, az az éppen Március 25-„dikén tartatik meg. Úgy de ezen megállapitott határ „naptól mind annyiszor eltávozni tapasztaljuk, valahány„szor a' Vasárnap-betü A-n elől kezdődik, az az min„den tizenegyedik esztendőben. Igy 1815. és 1826. ez „Innepünket Aprí is harmadikán, ugymint Quasimodo„geniti Vasárnap utánni Hétfőn ültük meg. Mellyre a' „Római Kath. egyház Hittudósa azt mondhatná, hogy „Gyümölcs-oltó B. A. Innepe olly esetben tétetik által „Quasimodogeniti hetére, midőn az, Husvét' elől-utól„járó nyolczadaiban fordul. Ezt igazolni is látszik az „1826. esztendő, mellyben Március 25-dike szintén „Nagy-Szombaton esett. Ellenben ha honni Kalendário„mainkat megnézzük (külföldiekről szólni nem tudok,) „elég példára találunk, hogy Gyümölcs-oltót magában a' „Husvétot előző nyolczadban ültük, p. o. 1793. 1823. „— Honnét van tehát ez innepnek illy ingadozása? mi„ért, és minemü törvények szerint esik az minden 11„dik esztendőn éppen Aprilis 3-dikára? igy van e ez az „Egyházi idő számlálás más Egyházakban és külföl„den is?"

„Kérdező, ki e' jelénmény (igy) eránt több, nála „tudósabb Egyházi személyeknél sikeretlenül keresett „felvilágositást, nem szégyenli ebbéli tudatlanságát is „nyilván megvallani; és, bár melly csekély érdemü tárgy „legyen, eránta azon Tudós Hazafiaktól oktatást kérni, „kik a' mindennemü segéd eszközök birásában levén, „az efféle kérdéseket könnyen megfejthetőknek fogják „találni, — vagy legalább tartani. Mert (hogy mellesleg „legyen mondva,) valjon a' könnyen megfejtett kérdés „kimeritőleg is fejtetett-e meg: arról az olvasó közön„ség tesz itéletet. Kérdezőt ugyan a' philologiai kérdé„seknek W. L. által adott meg-fejtése, még ingyen sem „elégitette meg mindenképen."

E. J. P.

Gyümöles oltó Boldog Asszony Ünnepe, Dufresne Károly Glossariuma 1-sö Kötetének 465-dik szelete szerént, kezdetet adott az Évnek Angliában is, de meg volt az Angolyoknál az évnek Krisztus születése, vagy Környülmetéltetése napjától való számlálása is — mai napon divatban vagyon e? az Anglicanusok Egyházi Esztendejeket azzal kezdik e? bizonytalan; legalább Pilgram Antalnak, Bécsben MDCCLXXXI. nyomtatott, Calendarium Chronologicum medii potissimum aevi könyvében ellenkező áll, holott is ezek olvastatnak a' III-dik lapon: Angoly országban a' hetedik századtol a' XIII-ig sokan Karácson Hava 25-kén kezdék az esztendöt, ámbár nagy volt a' meghasonlás, mint Kantuariai Gyárfás panaszkodik. A' XII-dik századtol azomban, szokása volt az Egyháznak, Böjtmás Hava' 25-dik napjától kezdeni az esztendöt, melly szokás, az igazitott Kalendariom bevételéig tartott: és XIII-dik Százban a' Polgári számlálásra is által ment. Egyébb eránt háromféle év kezdetet kell megkülömböztetni: a' Történetiróit: Boldog Aszszony Hava' 1-sö — a' Törvényest: Böjt más Hava' 25-dik napjától, és az Egyházit: Advent első Vasárnaptol. „In Anglia a se„culo septimo multi a 25. Dec. annum inchoabant usque „ad seculum XIII. licet magna fuerit dissensio, ut Ger„vasius Cantuariensis queritur. A seculo tamen XII. mos „Ecclesiae erat a 25. mar. annum inchoare, qui usque „ad introductionem Calendarii reformati duravit: et „sec. XIII. etiam ad civilem computum transiit. Ceterum „tria diversa annorum initia distingvenda sunt: Anni „Historici a prima Januarii, Legalis a 25. Martii, ec„clesiastici a Dominica prima Adventus."

Az Ünnepek között igen is fö helyet foglal: mert a' hetedik században tartatott Toledói X-dik Zsinat szavai szerént: az Ige megtestesülése ünnepének szinte olly dicsönek kell lennie, mint a' minö ugyan azon Ige születésének ünnepe; és méltán csodálhatni: hogy Szent László Király alatt, Urunk megtestesülésének (melly kifejezést a' Magyar Törvény-könyv késöbbi szerkesztöjének tulajdonitani éppen nem lehet). MXCII-dik évében, Pünköst Havának 20-kán ugyan csak Pünköst negyedik napján, az Ország minden Püspökeivel, és Apátjaival, nem külömben minden Nagyaival, az egész Papságnak, és népnek jelenlétében tartatott Szabolch Várasi szent Zsinat 38-dik fejezetében, holott a' szent ünnepek megüléséről ez rendeltetik: évenként pedig ezen ünnepek tartandók: Urunk születése, Szent István első Martyré, Sz.

János Evangelistáé, ártatlan Szenteké, Urunk környülmetéltetése, Megkereszteltetése virasztójával, Szűz Mária tisztulása, Úr feltámadása négy nap, Sz. György Martyré, Filepé 's Jakabé virasztójával, Sz. Kereszt feltalálta-tása, Urunk Menybemenetele, Pünkösdben négy nap, Keresztelő Sz. Jánosé, Péter és Pál Apostoloké egy napon, Sz. Jakabé, Sz. Lőrinczé, Sz. Mária menybevitele, Sz. István Királyé, Sz Bertalané, Sz. Maria születéséé, Sz. Kereszt felmagasztaltása, Sz. Máthé Apostolé és Evangelistáé, Sz. Gellért Püspöké, Sz. Mihály Arkangyalé, Sz. Simoné és Judásé, minden Szenteké, Sz. Imre Herczegé, Sz. Mártoné, Sz. Andrásé, Sz. Miklósé, Sz. Tamás Apostolé; és minden Megye ön Pártfogóját, 's Egyházának felajánltatását diesöittse. — „Istae vero Festi-„vitates servandae sunt per annum; Nativitas Domini, „Sancti Stephani Protho-Martyris, Sancti Joannis Evan-„gelistae, Sanctorum Innocentum, Circumcisio Domini, „Epiphania cum Vigilia, Purificatio Sanctae Mariae; in „Pascha quatuor dies, Sancti Georgii Martyris, Philippi „et Jacobi cum Vigilia, Inventio Sanctae Crucis, Ascen-„sio Domini, in Pentecoste quatuor dies, Sancti Joannis „Baptistae, Petri et Pauli Apostolorum una die, Sancti „Jacobi, Sancti Laurentii, Assumptio Sanctae Mariae, „Sancti Regis Stephani, Sancti Bartholomaei, Nativita-„tis Sanctae Mariae, Exaltatio Sanctae Crucis, Sancti „Matthaei Apostoli, et Evangelistae, Sancti Gerhardi „Episcopi, Sancti Michaelis Archangeli, Sanctorum Si-„monis et Judae, Omnium Sanctorum, Sancti Emerici „Ducis, Sancti Martini, Sancti Andreae, Sancti Nicolai, „Sancti Thomae Apostoli: et unaquaeque Parochia suum „Patronum, et dedicationem Ecclesiae celebret." — A' Boldogságos Szűz több ünnepeiről, nevezetesen pedig: Gyümölcs oltó Boldog aszszony napjáról, mint ünnepről, Szűz Máriának felajánltatott Magyar Hazánkban semmi emlékezet! hanem ha Van-Espen Bernát, Egyházi Törvény-könyvében, a' második darab 251-dik lapján említette Thomussinusnak, az 1-sö könyve 5-dik fejezetének 7-dik száma alatt foglaltató azon vélekedése után: „Ta-„lán az volt oka, miért nem találtatnak a' régiségben „Boldogságos Szűz Innepei, mivel az Atyák úgy hitték: „a' Fiúnak jelességei, jelességei az Anyának is; mert alig „tisztelhetni az Ember Istent ha csak az Ember-Istennek „Annya is nem tiszteltetik egyszer'smind", azt tartyuk: hogy az, valamint másutt, úgy Magyar Hazánkban is, a' Megváltónk ünnepeinek valamellyikével egy napon ünnepeltetett. —

Az álló Innepek közé számláltatván rendszerint Nagy Karátson előtt kilencz Hónappal, az az éppen Martius 25-kén tartatik meg. Ugy de ezen megállapitott határnaptól mind annyiszor eltávozni tapasztaljuk, valahányszor a' Vasárnap betű A.n elől kezdődik, az az: minden tizenegygyedik esztendőben.

Előre bocsátván: hogy a' Vasárnap betű A.n elől soha sem kezdődik, hanem az esztendő napjainak betüi kezdődnek A. betűn, a' Vasárnap betű pedig G.n kezdődik elöl: mert az évsorban a' G. betüs Vasárnap első, az A. betüs pedig, G től hátra menve, utólsó; kéntelen vagyok kimondani: hogy E. J. P. Urtol, mint a' ki Kalendariom magyarázatjába is avatkozni bator volt (1829. Tud. Gyüjt. V. kötet 63—96 lapon) megfontolatlan szó volt azt állitani: „az az: minden tizenegygyedik esztendőben"; mert az A. mint Vasárnapot jegyző betü, sem magányosan, sem párosan, nem tizenegy esztendős fordulatot tart; bizonyosság okáért, a' 16-dik század kezdetétől — ámbár korábbi Magyar országot illető Kalendáriomokban találom: „Annunciatio S. Mariae" nevezet alatt Gyümölcs oltó Bodog Aszszony napját, mint Böjt más Hava' 25-kén megüllendő Ünnepet kitéve — ide iktatom az éveket, mellyekben A. vagy maga, vagy másod magával jön elő, mint Vasárnap betű, és ugyan: egyedül, és állandóul maga, ezekben: 1503. 1514 1525. 1531. 1542. 1553. 1559. 1570. 1581. 1589. 1595. 1606. 1617. 1623. 1634. 1645. 1651. 1662. 1673. 1679. 1690. 1702. 1713. 1719. 1730. 1741. 1747. 1758. 1769. 1775. 1786. 1797. 1809. 1815. 1826. — ezeknek két első Havaiban. 1520. 1548. 1576. 1584. 1612. 1640. 1668. 1696. 1708. 1736. 1764. 1792. 1804. ezeknek pedig tiz végső Havaiban: 1508. 1536. 1564. 1600. 1628. 1656. 1684. 1724. 1752. 1780. 1820. és ezekből nyilván látható: hogy az A. betüjü Vasárnapok, akar egygyik, akar másik rendben, az az: akár magányosan, akár páros betük szerént vétessenek, nem minden tizenegygyedik esztendőben fordulnak elő; nem lehet tehát: következésképen semmit is bizonyitani az 1815, és 1826 évvel, mellyek egymástol tizenegygyel távoznak: mert már csak az előttei A. betüjü Vasárnapos év is, u. m. 1809. nem tizenegygyedik 1815-dik évhez.

De, nem tapasztalhattyuk azt is: hogy Gyümölcsoltó Bodog Aszszony mint külömben álló Ünnep, a' maga napjától, mind annyiszor eltávozna, valahányszor A. a'

Vasárnapot jegyző betű: mert az első rendü 35 évekből 11, a' másod rendü 13. évekből 5, a' harmad rendü 11. évekhöl pedig épen csak 1. év ollyan, mellyekben Gyümölcsoltó Bodog Aszszony Ünnepe, a' Husvétot megelőző nyolczadba esik, nevezetesen: 1559. 1570. 1581. 1595. 1606. 1617. 1690. 1758. 1769. 1815. 's 1826. mellyekben a' Húsvét, Böjt más Hava 26-kán, és Gyümölcsoltó Nagy Szombaton; 1548. 1584. 1668. 1736. 1804. mellyekben Húsvét, Sz. György Hava 1-sőjén, Gyümölcsoltó pedig Virág Vasárnapra; végre 1780. mellyben ismét Böjt más Hava 26-kán Husvét, 's Gyümölcsoltó Bodog aszszony, szinte Nagy Szombatra esett; — a' többi mind ollyan, mellyekben Husvét, Sz György Hava 2-dik, 8-dik, 9-dik, 16-dik 22-dik vagy 23-dik napján, és igy Gyümölcsoltó Bodog aszszony ünnepe, Husvét nyolczada előtt volt —

A' Római Kath. egyház Hittudósa, ki sem Husvét, sem más jeles ünnep elő nyolczadát, még csak lél vagy imádságos ünnepeknek sem tarthatja, nem azt mondja: „hogy Gyümölcsoltó B. A. Innepe olly esetben „tételik által Quasimodogeniti hetére, midőn az, Husvét „elől utól járó nyolczadaiban fordul" mert nincs is példa: hogy mikor Nagy Csötörtök előtti, vagy Nagy Szombat utáni napra esett, Quasimodo geniti Vasárnapot követő Hétfőre tétetett volna; hanem inkább azt mondja: Mióta Gyümölcsoltó Bodogaszszony Ünnepe ismét azon naphoz van kapcsolva, mellyen Gábor Arkangyal Szüz Máriának kinyilatkoztatá az Üdvezítő fogantatásának titkát, az az: Böjt m. Hava 25-dik napjához, azóta e' napon meg is üli az Anyaszentegyház, egyedül Miséje, és a' Hívek által külsőképen való ünnepeltetése tételik által Husvét nyolczada utánra, kivált akkor: midőn ezen Ünnep Nagy Péntekre esik: mert Krisztusnak megfeszítetésén szomorkodás, a' megtestesülésén örvendéssel öszve nem fér. Vagyon arra példa: hogy Nagy Csötörtökön, vagyon arra is: hogy Nagy Szombaton ünnepeltetett — a' mi csak úgy eshetett meg: hogy Nagy Csötörtökön a' harangok megnémulása előtt, Nagy Szombaton pedig azoknak msgszóllamlása után gyakoroltattak ezen ünnepnek szertartásai.

Hogy pedig kitessék: melly évben, melly napjára esett Gyümölcsoltó B. A. ünnepe a' Husvét elől utól járó nyolczadainak? ide iktatom Böjt más Hava 22-dik napjától Gyümölcsoltó nyolczadáig, az az: Sz. György Hava 1-ső napjáig, minden napon esett Husvétoknak megfelelő éveket, Vasárnap betükkel egyetemben, a' 16-dik Szá-

zadtól kezdve, és megjegyzem: egygyes Kalendáriomokban mellyik napra téve találtam Gyümölcsoltó B. A. napjának ünnepiségét?

Böjt más Hava 22-kén Husvét — Vasárnap betü D. vagy E. D. 1573. 1598. 1693. 1761. 1818-dik években volt, és nem lesz 2000-dikig.

Gyümöltsoltó Bodog aszszony napja esett Husvét Szerdára. 1573-ban a' Krakói Magyar — 1761-ben a' Győri Deák (Calendarium Titulare Jaurinense) — 1818-ban a' Landererféle Nemzeti, Trattnerféle Hazai, és Budai Deák Kalendáriomok szerént, a' napján meg is tartatott.

B. M. H. 23-kán Husvét. — Vas. b. E. vagy F. E. 1505. 1516. 1636. szökö, 1704. szökö, 1788. szökő években, és lesz 1845-dik esztendőben. —

Gyümölcsoltó B. A. napja esett Husvét Kedre, és 1788-ban Paczkó, Wéberféle Posonyi Magyar, és a' Győri Deák Kalendáriomok szerént ünnep volt.

B. M. H. 24 kén Husvét. — Vas. b. F. vagy G. F. a' 16-dik és 17-dik században soha; volt 1799-ben, és lesz: 1940. szökő évben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett Husvét Hétfőre. 1799-ben a' Budai Deák Kalendáriom szerént ünnepeltetett is. —

B. M. H. 25-kén Husvét. Vas. b. G. vagy A. G. 1543. 1554. 1663. 1674. 1731. 1742 dik években, és lesz 1883-dikban.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett Husvét Vasárnapra. 1731-ben a' Nagy Szombati Deák (Calendárium Tyrnaviense, ad annum Jesu Christi MD.CC.XXXI.'s a't.) Kalendariumban különösen sehol nincs — 1742-ben pedig, a' Spaizer Ferencz költségén Posonyban nyomatott „Magyar országi Statusok Titulusival bövitteteti új Kalendariomban" Husvét Vasárnap után vagyon kiirva, következésképen mind ebben, mind a' másik évben, mellyben által töttnek nem találtatik, minthogy külömben is a' két napnak szertartásai egymással nem ellenkeznek, megtartatott a' napján.

Böjt más Hava 26-kán Husvét. — Vas. b. A. vagy B. A. 1559. 1570. 1581. 1595. 1606. 1617. 1690. 1758. 1769. 1780. szökő, 1815. 's 1826. években, és lesz: 1837-ben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett N. Szombatra. 1758-ban a' Spaizerféle Posonyi Magyar, Nagy Szombati Deák, Posonyi Német — 1769-ben a' Győri Deák — 1780-ban a' Győri Deák, Nagy Szombati Deák Kalendariomok szerént a' napján meg is ünnepeltetett; de 1815-ben: a' Landererféle nemzeti, Trattnerféle Hazai, Kassai kis magyar, és a' Budai Deák Kalendáriomok szerént, Szent György Hava 3-kán Husvét nyolczada vagy is Quasi modo geniti Vasárnap után Hétfőn, ellenben: a' Szathmári Püspöki Megye Kalendáriomja szerént: Nagy Szombaton, végre 1826-ban ismét Quasimodo Vasárnap után Hétfőn Sz. György Hava' 3-kán, tartatott ünnepe. —

Böjt M. H. 27-kén Husvét. — Vas. b. B. vagy C. B. 1502. 1513. 1524. szökő, 1622. 1633. 1644. szökő, 1701. 1712. szökő, 1785. 1796. szökő években, 's lesz 1842-ben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett N. Péntekre; azért is: 1785-ben a' Győri Magyar — 1796-ban a' Győri Deák, és Budai Német Kalendáriomok szerént, Husvét nyolczada utánra, Szent György Hava' 4-dik napjára, vagy is Quasimodogeniti Vasárnapot követő Hétfőre tétetett által ünnepeltetése.

Böjt más H. 28-kán Husvét — Vas. b. C. vagy DC. 1529. 1535. 1540. szökő, 1655. 1660. szökő, 1717. 1723. 1728. szökő években, és lesz: 1869-ben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett N Csötörtökre, 's 1728-dik évben a' Nagy Szombati Deák Kalendáriom szerént ugyan azon napon meg is ületett. —

Böjt más Hava 29-kén Husvét — Vas. b. D. vagy ED. 1551. 1562. 1587. 1592. szökő, 1671. 1682. 1739. 1750. 1807. 1812. szökő években, és lesz: 1891-dik esztendőben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett N. Héten Szerdán. 1739-ben Spaizerféle Posonyi Magyar — 1750-ben ugyan a'féle, és a' Nagy-Szombati Deák — 1807-ben Landererféle Nemzeti, Kassai kis Magyar — 1812-ben Landererféle Nemzeti, Kassai kis Magyar, Budai Deák, és a' Győri kis Kalendáriomok szerént, azon napon volt ünnepeltetése is. —

Böjt más Hava 30-kán Husvét. — Vas. b. E. vagy FE. 1567. 1578. 1603. 1614. 1625. 1687. 1698. 1755. 1766. 1777. 1823. években, és lesz 1854-dik esztendőben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett, és meg is tartatott: 1755-ben 1766-ban a' Nagy Szombati Deák, 1777-ben a' Győri Deák, 's 1823-dik évben a' Trattnerféle Hazai, és Győri kis Kalendáriomok szerént Husvét előtti Kedden.

Böjt más Hava' 31-kén Husvét. — Vas. b. F. vagy GF. 1510. 1521. 1532. szökő, 1619. 1630. 1641. 1652. szökő, 1709. 1720. szökő, 1771. 1782. 1793. években, és lesz: 1859-dik esztendőben.

Gyümölcsoltó Boldog Asszony napja esett, 's 1771-ben a' Nagy Szombati, és Győri Deák, Posonyi Német — 1782-ben a' Győri Deák, — 1793-ban a' Pesti, és Posonyi magyar Kalendáriomok szerént meg is ünnepeltetett Husvét előtt Hétfőn.

Sz. György Hava' 1-sö napján Husvét. Vas. b. G. v. AG. 1526. 1537. 1548. szökő, 1584. szökő, 1646. 1657. 1668. szökő, 1714. 1725. 1736. szökő, 1804. szökő években, és lesz: 1866-dik esztendőben.

Gyümölcsoltó B. A. napja esett Virág Vasárnapra, 's 1725-ben a' Nagy Szombati Deák — 1736-ban Türken Kalender, és Gaupps Kalender, úgy 1804-ben a' Budai Deák, 's Landererféle Nemzeti Kalendáriomok szerént azon napon ünnepeltetett. —

E' tárgyra nézve használható itt elő adott Kalendáriomoknál többekre nem akadhattam, de ha akadtam volna is, úgy hiszem: azok is erősitenék inkább állitásomat, mint sem gyengítenék; reménylem: elegendőképen megvagyon felelve arra: honnét van ez innepnek illy ingadozása? valamint arra is: mikor tétetik az által, nem ugyan minden tizenegygyedik esztendőben, és nem is mindenkor Aprilis 5-dik napjára? akkor t. i. midőn Nagy Péntekkel, mint a' Megváltó felfeszittetésének emlékezetére különösen határoztatott ünneppel öszve jön, Aprilis 4-dik — midőn Nagy Szombaton esne, Aprilis 3-dik napjára; és ha Nagy Csötörtököt különösen kivánná az Anyaszentegyház megülni, Aprilis 5-dik napjára tétetnék által, de mindenkor Husvét nyolczad, vagy is: Quasimodo geniti Vasárnap utáni Hétfőre; a' minek oka

az: hogy Husvétnak egész nyolczada, ha nem is most, de hajdan, ha nem is üllő, de még is fél vagy imádságos napokat foglalt, mellyekben csak akkor ünnepeltetik Gyümölcsoltó B. A. napja, ha az, mint Böjt más Hava 25-dik napjához csatolt álló ünnep, a' nyolczad közibe esik, különben pedig a' régi rendszabások szerént azon egész nyolczad által tételt be nem fogad.

Egyébberánt, a' történetből bizonyos az: hogy az ünnepek száma időnként szaporodott, időnként fogyott is — legyen elég az ünnepek sokaságának megtekintése miatt kit kit a' Pray György „Syntagma Historicum de Sigillis" 's a' t. czimü, Budán 1805-dik évben nyomtatott könyvének 156—161 lapjain találtató 1484-ki 's 1501-ki Esztergami Megyék Kalendáriumira, és a' Nemzeti Muzeumban lévő 1573-ki Krakói Magyar Kalendáriomra utalnom; hogy mind azon által példányt is állíttsak elő, szórul szóra ide iktatom a' Nagy Szombatban MDLXXXIII. évben nyomatott, 's a' Magyar fő oskola Könyvtárának ritkaságai közé számláltató: „Agendarius Liber conti-„nens ritus et caeremonias, quibus in administrandis „Sacramentis, benedictionibus, et aliis quibusdam Eccle-„siasticis functionibus, parochi, et alii curati, in Dioecesi „et provincia Strigoniensi vtuntur" 's a' t. czimü könyvnek, az ünnepekre nézve 202—209 lapján olvasható foglalattyát, azért: mert az, egyedül az ünnepeket adván elő, rövidebb, de azért is: mert a' Kalendáriom megigazitása után ez az első évi; igy vagyon pedig:

„Festorum, quae ueteri ritu populo denunciari so-„lent, Alia sunt solennia. In quibus opera seruilia e-„xercere et manibus laborare nemini licet. Quae nostra „lingva uocantur Illö innepec."

„Alia simplicia. In quibus permittitur fidelibus, ut „postquam Missam audiuerint, aut saltem deuotas ora-„tiones ad DEVM fuderint, uocationis suae labores exer-„ceant, quae nostro idiomate uocantur. Imadságos innepec.

„Vtriusque generis festorum, lingva uulgari, Cata-„logum hic subycere placuit. Numerus autem ex adverso „cuiuslibet festi in margine signatus denotat, in quotum „diem mensis illud ipsum Festum cadat.

Bodog Aszony havába:

Illő innepec.

1 Kiskarachön az az, Christusnac környül meteltése innepe.
6 Vizkereszt, auag' Vrunknac megiclenése
25 Szent Pál fordulása.

} napia

203-ik lapon

Imadságos innepec.

	Remete Szent Pál	napia	10
	Anthal		17
	Piroska Aszony		18
Szent	Fabian Sebestyen Martyr		10
	Annos Aszony		21
	Vincze Martyr		22

Böit elö hóba

Illö innepec.

Gyertya szentelö Bodog aszony avag' Szüz Marianac megtisztulása Böiti vag'on	napia	2
Szent Matyás Apostol Böiti vag'on	napia	24

Imadságos innepec.

	Bregina aszony	napia	1
	Balas Pispöc		3
	Agota aszony		5
Szent	Dorottya aszony		6
	Ilona aszony		8
	Balint Martyr		14
	Vszögös Szent Peter		22

204-ik lapon

Böit más hoba

Illö innepec.

12	Szent Gergely Pápa	napia
25	Gyümölch olto Bodog aszony avag' Christusnac fogantatasa.	napia

Imadsagos innep.

21 Szent Benedec napia.

Szent György hauaba.

Illö innepec.

23		Albert Pispöc es Martyr	napia
24	Szent	György Martyr	napia
25		Marc Euangelista	napia

Imadságos innepec.

4 Szent Amborus Pispöc napia.

Pinkösd hauába.

Illö innepec.

1 Szent (Phülöp, Szent Jacab apostol } napia
3 (Hereszt megtalalása }

Imadságos innepec.

5 Szent (Gothárd Martyr } napia
25 (Orbán Pápa }

Szent Iuán hauába.

Illö innepec.

Szent { Iuan auagy Keresztelö Sz. Janosnac születetese. Boiti vag'on } napia 24
{ Lalszlo (nyomt. hiba) Király 27
{ Peter Szent Pál apostol 29

Imadságos innepec.

Szent (Barnabas Apostol } napia 11
(Vid Martyr } 15

Szent Jacab hauába.

Illö innepec.

Szent { Bodog aszony latogatása Böiti vag'on 2
{ Margit aszony 13
{ Magdalombeli Maria napia 22
{ Jacab Apostol Böiti vag'on 25
{ Anna aszony 26

Imadságos innepec.

Tizenkei Apostol } napi a 15
Szent Laszlo Király temetése } 29

206-ik lapon

Kis aszony hauába.

Illö innepec.

5 Haui bodog aszony Böiti vagyon (igy)
6 Vr széne valtozattya (igy
10 Szent Lörincz Böiti vag'on
15 Nag' bodog aszony, auagy Szüz Marianac halába (igy Böiti vag'on } napja
20 Szent Istuán Király
24 Szent Bertalan Apostol Böiti vag'on

Imadságos innepec.

1	Peter vasa szakadása	napia	
28 Szent	Agoston Doctor		
29	Janos nyaka vagásá		

Szent Mihaly hauába
Illö innepec.

107 (207) lapon

	Kisaszony, avag' Bodog aszonnac születese	napia	8
	Boiti (igy) vag'on		
Szent	Keresztet magasztalása		14
	Mathe Euangelista		21
	Böiti vag'on		
	Mihály Archang'al		29

Imadságos innepec.

	Eg'ed Apátur	napia	1
Szent	Gelerd Pispöc Martyr		24
	Cosma Demien Martyr		27
	Jeronymus Doctor.		30

Mind Szent hauaba.
Illö innepec.

Szent	Lukách Euangelista	napia	18
	Simon Judás Apostol		28

Imadságos innepec.

	Ferencz Confessor	napia	4
	Dienes Martyr		9
Szent	Gál Confessor		16
	Tizenegy ezet (igy) Szüz		21
	Demeter Martyr		26

208-dik lap.

Szent Andras hauaba.
Illö innepec.

1	Mind szent napia		
	Böiti vagyon		
5	Imreh Herczeg	napia	
11	Marton Pispöc		
19 Szent	Ersebet aszony		
25	Cathalin aszony		
30	Andras Apostol		
	Böiti vag'on		

Imadságos innepec.

2 Halottae
13 Szent Bereczk pispöc
21 Bodog aszonnac a' templõba vitele } napia
23 Szent Kelemen Pápa

Karachon hauaba.

Illö innepec.

6 Szent Miklos Pispöc
8 Bodog aszony fogantatása Böiti vag'on
21 Szent Thamás Apostol Boiti vag'on
25 Karáchon auagy Vrunc születése Böiti vag'ou
26 Szent István elsö Martyr
27 Szent Janos Euangelista
28 Apro Szentec
} napia

209-dik lap

Imadságos innepec.

4 Borbala aszony
13 Lucza aszony
29 Szent Thamás Pispöc
31 Syluester Pápa
} napia

Ezeknec fölötte, Illö innepec imezek is.

Nagy Pentec
Husuét Vasarnap, Hetfö, Hed, az az, Vrunknac feltamadása
Aldozo, az az, Christusnac menybe menetele
Pünkösd, Vasarnap, Hetfö, Ked, az az, a' Sz. Leleknec eliöuetele Böiti vagyon.
} napia

Vr napia.

Minden varasba es faluba az ott valo fö eg'haznac szentelesénec. Es annac a Szentnec melynec neuére szenteltetet napia.

E fölöl megiratot innepeket szoktuc meghirdetni.

Az Vasarnapot hirdetes nelkül is tudgya minden keresztyen hogy innep." 's a' t. — bizonyos továbbá az: hogy ünnepet minden község fogadhat, azt meg is ülheti; bizonyos végtére az: hogy az Uralkodás az Anyaszentegy-

ház Fejeinek megegygyezésével, a' hiveket, figyelmet érdemlő bizonyos indító okokból, némelly ünnepeknek szoros megülésétöl feloldozhattya; igy esik az meg: hogy Szent István első Királyunk napja, bőv gabona termésü vidéken, midőn az élet betakarása tartós esők miatt veszedelemben forog, noha ez, Apostoli Magyar Hazánknak egy igen jeles ünnepe, úgy minden Szentek napja a' Tokaji Hegyallyán, holott a' szüret rendszerént ezen nap körül esik, midőn az idők álhatatlanok, csak fél, vagy is imádságos ünnepek, az az: a' közönséges keresztény hitü hivek, korán mondatni szokott Szent Misét halgatnak, és midőn ezen kötelességöket tellyesítették, midőn ajtatosságukat végezték, dolgaik után látnak; innen történt ez idén Franczia országban azon határozás: hogy N. Bodog aszszony, és Kisaszszony ünnepei, ha hétköznapra esnének, a' legközelebbi Vasárnapra tétessenek által, a' mit az Allgemeine Zeitung czimü Német Újság is egyik darabjában köz hirré tett.

Melly feleletemmel, ha kérdező Urat csak valamennyire is kielégítettem, örvendek, tellyesen kielégíteni nem is törekszem: mert az Egyházi Tudomány nem sajátom, nekem más tárgyaim vagynak, mellyek engem köletén túl is elfoglalnak.

W. L.

---

6. Jelesség.

Pesten Szent Iván hava 9-dikén délután öt órakor a' Pesti Fő oskola Nagy Palotájában a' Törvény-Tudományokból köz vitatást tartott Méltóságos Gröf Waldstein-Wartenberg János, Tek. Nemes Pest Vármegyének Al-Jegyzője, a' Magyar Hazának sok és nagy reményeket igérő Fia, ki minden tudományait szerentsés előmenetellel végezvén a' tekéletes lelki kifejlést a' jó erköltsökkel, emberi nemes szívvel és a' munkás dolgossággal már oskolai pályája alatt szerentsésen egyesitette. És ezen díszei tették őt a'ra érdemessé, hogy a' Haza szeretve tisztelt Nádorának, Felséges Jósef Ts. K. Fő Hertzegnek, a' mindenféle nagy törekedés kész Pártfogójának, oltalma alatt leve szerentséje béfejezni oskolai törekedéseit. A' nagy kegyelmü Fő Hertzeg képében Nagy Méltóságu Végh István Ő Excellentiája, a' N. M. Magyar Királyi Helytartó Tanáts Tanátsosa és a' Szent Korona

Őrzője jelent meg a' vetekedésen, mint Ő Hertzegségének Biztosa, kihez mindenek előtt a' vetekedő Méltóság rövid, de hódoló és sokat magában foglaló Beszédet mondván, elkezdettek utóbb a' vittatások. Ellenvetők valának Méltóságos Gróf Széki Teleky Jósef Úr, a' Királyi Tábla Bárója és Tsanád Vármegye Fő Ispánya a' Magyar Polgári Magános Törvényből; Nagys. és Fő Tiszt. Fejér György Prépost és Királyi Tanátsos Úr az Egyházi Törvényből; Tek. Tudós Frank Ignátz Úr a' Magyar Törvény Rendes Tanitója a' Politikai Tudományokból. Az ifiu Tudós nyilt eszének nyomos feleletei gyönyörűséggel mulatták a' fényes gyülekezetet, mellynek méltóságát Nagy Méltóságu Gróf Cziráky Antal Ország Birája, Kopátsi Jósef Veszprémi Megyés Püspök, Báró Vécsey Miklós Szathmári Fő Ispán Ő Excellentiajuknak nem különben Méltóságos Majláth György Personális Úr, és Ürményi Ferentz Fiumei Gubernátor Uraknak, 's több más úri vendégeknek megjelenésük nevelte; vetekedés után a' Méltóságos ifiu Gróf a' Philosophiai és törvénybeli Doctorságra egyszerre felemeltetett. Tételei mellett megjelent ime' tudós munka: „Petri Mathiae Katancsich, Commentarius in Caii Plinii secundi Pannoniam. Budae 1829. 8. pag. 113. — Mi méltán várjuk e' Nemzetét és Nemzeti Nyelvét hévvel szerető Gróftól, hogy azon tudós Politikai Értekezését, mellyet Doctori tiszteltetésére készített, Magyar Nyelven nem sokára napfényre fogja botsátani, 's rajta lészen, hogy tanulásának ne tsak hírét halhassa, hanem gyümöltseit is szedhesse a' Haza.

Horvát István.

---

7. Kihalt Tudós.

Köz szomoruság borítja el mind a'nyiszor az egész Nemzetet, valahányszor e'nek ditső oszlopai dűlnek ki. Illyen fájdalmas érzés lepte el szívünket különösen nekünk, 's illyen fogja bizonyosan minden érzékeny Magyar Hazafi keblét megtölteni, midőn hallja, vagy olvassa, hogy Vitkovits Mihály, Arad, Tsanád és Heves Vármegyéknek Tábla Birájuk, 's a' Magyar Literaturának lelkes Elősegitője, tőlünk örökre eltávozott Pesten September 9-dikén a' folyó 1829-dik évben, érdemekkel fénylő hasznos életének tsak 51-dikén. Ez a' jeles tudományu Fér-

fiu, kit vidám kedve, élmés nyájassága, eleven költői tehetsége, fáradhatatlan munkássága, szivet ragadó éneklése, és lángoló hazafiusága mindenkivel megkedveltetett, és a' kinek versei, Poétai Levelei, Meséi, és Epigrámmái a' Magyar Literaturának mindenkor ditső remekmunkáji fognak maradni, nem csak ugy mint Magyar Tudós érdemli a' köz tiszteletet, hanem úgy is: mint jótévő előmozditója a' hazai nyelvnek és tudományos tökélletességnek. Sok fejlett ki, sok érett meg az ő diszes Palotájában, a' mi fényt vont a' köz ügyre; sok kapott gyorsabb mozgást 's életet társaságában; sok köszöni Irói pályáját, vagy ditsőbb elszánását Házának, mellyben, közel XX év lefolyása alatt, délben és estve teritett asztalra, 's egyenes és feszességet kizáró barátságra talált mind az, a' ki a' Magyar Tudományosság kifejlésében kedvet, örömöt, gyönyörüséget talált. Más részről Vitkovits volt az is, ki tettében példájával megmutatta, mint kell és lehet egy Fejedelem és Haza Gyermekeinek lenni mind azoknak, kiket egy köz Jó, egy Polgári Alkotmány öszvekötöttek a' Vallás, a' Nyelv és Nemzeti Eredet különbözése mellett is. Szerette ő határtalan indulattal a' Serblus Nyelvet és Nemzetet, de, minekutána a' Mennyei Gondviselés őtet egyszer'smind Magyar Polgárrá is tette, határtalan indulattal szerette a' Magyar Nyelvet és Nemzetet is, 's épen a'ban helyheztette fő kintsét 's boldogságát, hogy ő Serblus Magyar, 's ollyan Serblus Magyar, ki sok született Magyart háta megett hagyott. — Az illyen ritka Férfiu különös Életirásra érdemes, 's ugyan azért rövid időre elhallgatunk róla, hogy Iliuságunk régi Barátáról máskor és máshelyen érdemeihez képest méltábban szólhassunk.

Horvát István.

---

8. Új Könyvek.

25) Mimili, egy Helvétziai Történet. Clauren után magyarázta Fábián Gábor. Pesten, 1829. Trattner J. M. és Károlyi István' mühelyében. (vignettel 's metszett czímlappal) 8d r. 116 l. ára 48 xr. ezüst.

26) Világosítás Ásiában a' Kaukazus' hegyén lakozó Avarok', és Kúnságiak' nyelvének magyartalansága eránt; 's a' t. Irta Jerney János. Szegeden, Grün Orbán' örököseinél. 1829. kis 8d r. 30 l.

27) Szeged városában lévő esztendő számú régi felirásnak magyarázata. Jerney János által. Szegeden, Grün Orbán' örököseinél. 1829. 8d r. 43 l.

28) Az öszvehasonlító Élőtermészet-tudománynak Alapvonatjai Trautmann Leopold után 's a' t. Kiadta Lánghy István 's a't. Pesten, Ns. Füskúti Landerer Lajos' bet. 1829. 8d. r. 146 l. ára 1 for. ezüstb.

29) Próbatétel az emberről, vagyis: Pope Sándornak 's a' t. Anglus nyelven irott munkája. Franczia versekből magyar versekre fordította Héczei Pál Peéri Ref. Pap és Esperest. Budán, nyomtattatott Landerer Anna' bet. 1829. 8d. r. 7 ív.

30) Az Austriai birodalomnak statistikai, geographiai, és historiai leírása. Kidolgozta Lassú István 's a' t. Budán a' M. kir. Univ. bet. 1829. nagy 8d. r. 26 ív, ára 2 for. 12 xr. ezüstb.

31) Értekezés az ember testi neveléséről, mellyet 's a' t. készített Fésüs Menyhért. Nyomt. Budán a' M. kir. Univ. bet. 1829. 8d. r. 64 l.

32) Értekezés a' Veszprémi fő nemzeti oskoláról 's a' t. írta Papp Ignácz azon 's a' t. Oskola' rendes Tanítója. Veszprémben Szämmer Alajos' bet. 1829. kis 8d. r. IX. és 63.

33) Papiros Tükör avagy Eredeti Mesék 's a' t. Lengyel Györgytől. Első Darab. Pesten, Füskúti Landerer Lajos' bet. 1830 (?) kis 8d. r. 75 l. ára 48 xr. ezüst. (!!).

34) Taxa Medicamentorum 's a' t. Gyógyszerek árszabása 's a' t. (latánúl, magyarúl 's németűl). Budae Typis Typogr. reg. Univ. Hung. 1829. 4d. r. 105 l. ára iró papiroson 48 xr. ezüstb.

35) Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis studio et opera Georgii Fejér Bibliothecarii regii. Budae, Typis Typogr. Reg. Univ. Ung. 1829. nagy 8d. r. III-d. köt. 2d. Füzete 495 l. IVd. köt. I-ső Füz. 480 l. 2d. Füz. 528 l. 3d. Füz. 560 l. Vd. köt. I-ső Füz. 328 l. ára ivenként 3 xr. ezüstben.

36) Sermones habiti ea occasione, dum Excellentissimus ac Illustrissimus D. Comes Antonius Cziráky de Eadem et Diénesfalva 's a' t. munus Praesidis Reg. Scient. Univ. Hung. occiperet, solennique ritu auspicaretur. Budae, typis Reg. Scient. Univ. Hung. 1829. 4d. r. 52 l.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Jászok. I. Értekezés. A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról. (Vége) 3 l.
2) B. Dóhovits Basilius. Isten' lételének megmutatására való törekedések. 61 l.
3) J*. A' Magyar és Török Birodalom' terjedése Európában Mátyás Király' ideje alatt. 78 l.
4) Tudósitások a' Külföldről. (Folytatás) 86 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismértetés.

V. Ezer egy éjszaka Arab regék. Fordította V. M.'s a't 94 l.

Külföldi Literatúra.

Könyv-ismértetés.

Kis János. Deák Oda Karlsbádra, mellyet a' XVI-dik század végefelé, Lobkovitzi Báró Hassenstein Bohuszláv irt, sok nyelvü forditással, ezen Költő esmértetésével és az emlitett meleg ferdők régiségét tárgyazó jegyzetekkel együtt. 's a' t. 100 l.

III. Különbfélék.

1) Elölépések és Megtiszteltetések. 104 l.
2) Kihalt Tudósok, és Irók. 106 l.
3) Jelesség. 107 l.
4) Jelentés. 110 l.
5) Felelet. 111 l.
6) Jelesség. 124 l.
7) Kihalt Tudós. 125 l.
8) Új Könyvek. 126 l.

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

X. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

Deáky Gedeone

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

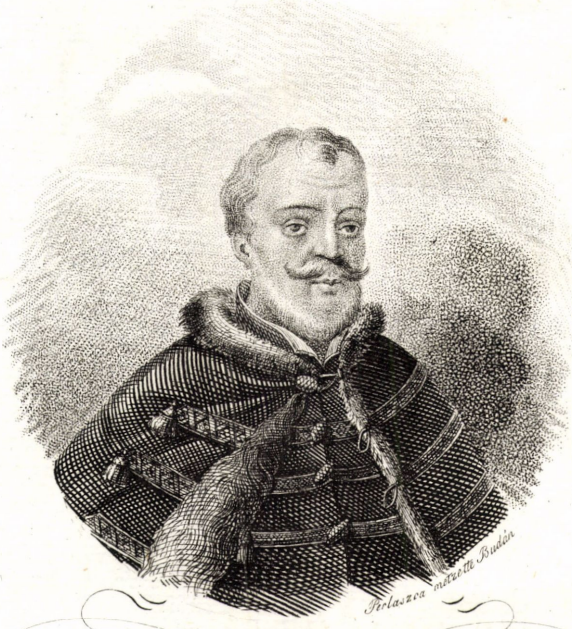

WERBŐCZY ISTVÁN

† 1541.

Nec porro taceat sedula civitas
Lugendum populo virum.
Nam quando similem publica res tulit
Civem, quando parem feret;
Unum pro patria scilicet omnia
Devotum et facere, et pati?
Mores flete, fleant Jura, fleat Fides!

R. Rapinus.

Újdonan rézbe tüzette W. J. M. Pest 1829.

I. Értekezések.

1.

J* WERBŐCZY Istvánnak bébizonyitott halála, 's temetése eltörli Praynak, 's Gustermannak — állitásait.

Opinionum commenta delet dies

Cicero.

Nem annyira öröm, mint inkább a' Hálaadóságnak kedves érzése vídítja lelkemet, ha méltatlan vádolt, 's azzal gyalázott bár melly embertársomnak is, de annyival inkább egy Fő tekintetü Hazafinak szeplőjét letörölvén, érdemlett fényjében hellyheztethetem. Csak ezen indulat adott arra ösztönt, 's bátoritott, hogy minden valódi Tudóstól magasztalt Hazánk Hőssének Werbőczy Istvánnak, János Király néhai Cancellariussának, már széjjel szórt Hamvait csekély voltomra nézve is a' Történeti Igazság fényével — noha már háromszázadig, tartó Eclypsisse (setétsége) után — kideritsem: gondolván, hogy a' csekély erő mennyivel nagyobb tehetségre felemelkedhetik, bizonyára annyival érdemesebb légyen.

Én azomban jelen értekezésemben nem egyebet, mint Werbőczy halála, és temetése iránt költött Vádakat, mellyek szinte mai napiglan Kollárnak, Praynak, sőtt a' mit sajnálok, Kelemennek hibás nyomdokai után, Törvényünk Mesterének méltatlan rövidségével

még az oskolákban is nyilván tanittattnak, vele egykori, és szinte nagy tekintetü Történetirónak tagadhatatlan Tanúságával, tudniillik Vranchich (Verantius) Antal, Esztergomi Érsek, maga eredetében nálam lévő kézirásával megsemmisiteni, 's vétkes elámitásából dicsö Nemzetemet, az Igazság' ösvényjére vezetni szándékozom.

Mert külömben Werböczinek, mint Hazánk polgári, és tudományos Történeteiben egy jeles Tüneménynek, azomban sokaktól, és sokakban méltatlan vádolt buzgó Kereszténynek — hajdani Magyar gyökeres nemzetségből eredett Fajzatnak, — Romai Pápához, 's több külső Fejedelmekhez küldetett Királyi Követnek — Hazánk legfőbb méltóságaira emeltetett Nagy Úrnak — az ügyefogyottak könyörületes Gyámolának, Pártfogójának — és a' mit hajlandóságom képest elöszer jelentenem kelletett, világ szerte nevezetes — mindünnen Könyvek ajánlásival tiszteltetett, — 's nálunk akkoron szerfelett ritka világi Tudósnak tökélletes Életirását magam is, minden buzgó hazafiakkal Barátomtól a) ohajtva, és untalan várom: sött gyüjteményemben itt emlitetteken kivül, több fen tartatott, 's eddig világosságra nem hozott Verböczy eredeti maradványainak hirdetését azon tárgynak gyarapitására áldozom.

Werböczy halála 's temetése iránt elterjedett hibás vélekedésnek Istvánffy Miklós, Hazánknak ugyan nevezetes, de (a' mint ezt már több egykori Tudósok jelentették) nem mindenkor hiteles, nem is mindenben igaz 's azért a' Történeteknek részre hajló elö adója első Kútfeje

---

a) Horvát István Verbőczy István emlékezete, mellyet a' Hármas Törvény Könyv bévételének Harmadik századára készitett. II-dik Kötet, mellyben az oklevelek előadattnak Pesten 1819. 8.rétb.

volt valóban. Historiája XIV-dik Könyvének ezen szavai: „Verbecius quoque iam exactae aetatis „senex, Juri dicundo, simul et Vitae, quam „perpetuis factionibus et alendis fovendisque par„tium studiis exercuerat, finem imposuit: „Vix siquidem Solymanus Byzantium pervenerat, „cum in morbum incidit, expiatisque Christiano „ritu Criminibus, cuius per omnem vitam tena„cissimus fuit, pecuniaque haud contemnenda in „usum calamitosorum hominum, ac reficienda „templa, Testamento legata, Budae mortuus est. „Multis, et magnis, dum superstes fuit, lacry„mis, et gemitu Patriae Calamitatem, ac „diram servitutem deplorans, in quam illam ipso „auctore incidisse, iure meritoque dici posse vi„deatur." Mind ebben igazságtalanok 1-ször hogy életét önkényessen vagy természeti betegségben végzette volna, mivel az Érsek tanusága szerént Budai Basának ebédjénél méreggel étetett meg. — mind pedig 2-szor valóságtalan azon önkényes állitása, hogy nékie kellessen tulajdonitanunk Hazánknak Török Hatalom alá juttatását; mert puszta vallása egy ollyan Tanúnak, ki egyébb nem történt dolgokat is bizonyit, hitelességgel, nem bir; kivált olly buzgó keresztény ellen, ki a' Római Szent Széknél, X-dik Leónál Követségével, VI-dik Clemens Pápánál pediglen sürü Levelezésével a' Török ellen segedelmet kért, és sürgetett — ki vallásához forró hajlandóságából, számtalan kereszténveket vagyonának feláldozásával kiváltván, 's ezzel Törökök Hatalmát szivelvén inkább tsonkitá, mint sem kedvelvén pártúlfogta; de föképpen azért is, mivel a' Törökök-nek, kik holta után minden irásait bizonnyára gyanuságból elfoglalák benne soha bizodalmok nem volt, sőt végtére mint szándékjokkal ellenkező Bajnokot, nyilván nem bátorkodván, alat-

tomossan, méreggel életétől megfosztották, és a' Birodalom Kormányától egészen elvonván, csak az egyes személyek Pöreinek elintézésére Ország Fő Birájává, még pediglen úgy rendelék, hogy a' Városban zárva Budán lakni, és a' Bassa jelenlétében itélnie köteleztetnék.

Pray Györgynek azért, mivel Verbőczy a' Felséges Austriai Házhoz holta előtt, nem hajlott, dicséretes vólna ugyan jobbágyi buzgóságából eredett neheztelése, ha már megczáfolt előadásai igazak volnának, és inkább történeti tetteken, nem pedig másoktól hibássan felgerjesztett indulaton épülnének: eö nagy Hősünket Budán, a' Zsidók temetőjében kéntelenitett temetésével, és a' Keresztény Halotti Tisztességnek tőle lött tagadtatásával megkissebbitteni, valóban Történeti Iróhoz nem illő figyelmetlenséggel bátorkodott ezen szavaival; Annalium Reg. Hung. Tom. V. pag. 358-o „Parem (cum Valentino Török de „Ening) exitum Verbőczius anno sequente habuit, „nisi quod in Coemeterio Judaeorum tumulo il„latus Christiano funerationis honore caruerit, „frustra cum viveret Patriae calamitatem lacrymis „et gemitu deplorans, quam seditiosis consiliis „Barbarorum furori sponte objecisset." Nem vévén észre, hogy Istvánffinak, ugymint későbben élő, és nem egykori, azon kivül csak eggyetlen eggy tanubizonyságnak tellyes hitelt nem adhat, hanem több azon időbéli a' kik valóban számossan meg fen tartattak, Historicusoknak tanuságokkal élnie kellessen — nem gondolván, hogy későbbi tudositások szerint Istvánffynak Kézirása ki nyomtatás végett Testamentoma szerint Pázmán Cardinalisnak hagyatván, annak 1622. Esztendőben Coloniában in folio történt első kiadása ideig, mind belső, mind külföldi Jesuiták kezeken által menvén — nem is

előbb, hanem a' Szerző holta után kinyomtattatván, — azoknak szabad kénnyek szerint megváltoztathatott, és bizonyára sok hellyeken valósággal meg is változtatott b). — De arra sem ügyelvén, hogy a' Zsidó temetö, és keresztény tisztesség megadása iránt Thurnschwamb és Mudtweck gunyolag irtt, bátor egykorú németeknek tudositásaik, Luther vallásán levöktöl, mellyeket Verbőczy hatalma, 's vallásbéli buzgosága mindenütt, a' hol lehetett távoztatott, és ki tiltott

---

b) Tapasztalható, sőtt tagadhatatlan ez Bocskay idejében elő adott Vallás dolgában, hol eö a' leghitelessebb Történeti Irónkal Bethlen Farkassal ellenkezőket állit, méltán azért Schwarcz Godefrid tudós Hazánkfia in der Anzeige von des Hr. Grafen Volfg. v. Bethlen's Historie a 21 lapon ezeket irja: „Es ist „kaum zu glauben, wie sehr in Beschreibung der „Bocskayschen unruhen, Bethlen von dem be„lobten Istvánfyo abgehet, und demnoch habe „ich in meinen beym Bethlen gemachten Anmer„kungen — — sehr offt gezeigt, und bewiesen, das „Bethlen recht, Istvánffy unrecht habe. Ja die „Leser werden begierig gemacht meine nähere Be„wegursachen, aufmerksamer zu vernehmen, wa„rum ich die Historiarum Libros István fyi „von Vorne an bis zu Ende für so zuverläßig, und „unpartheyisch nicht halte, als man bis daher do„von geglaubt hat. Für ihn den Hochgelehrten, „und redlich gesinnten, hege ich eine grosse Hoch„actung — — — aber von denjenigen Herrn — ich „mag sie nicht nennen — die Istvánffy's Geschichte „etliche Jahre nach seinem Tode zum Druck beför„dert haben, kann ich Heine, eben so gute Meinung „bey mir aufglimmen lassen."

Istvánffy Auctuariumja vagy is folytatása, mellyet Joan. Jacob. Ketteler szinte a' Passaroviczi Békességig 1718 terjesztett, és Coloniaban 1724. in fol. Kinyomtattatott, ámbátor Sincero veraci ac nitidissimo stylo descriptum-nak a' homlokiráson jelentetik, Horányi Elek bizonyitása szerint: turpissimis mendaciis egészen töltve vagyon.

c) eredett. — Tudta eö velem együtt, ki Praynak Felséges pártfogás mellett nyert Historiai tapasztalásihoz, nem is közelithetek, sött nálamnál jobban — bár hivebben — hogy mind Thurnschwamb vagy is Dernschwam, kihez Kollár Ádám Kalauzától vezettetett az Augsburgi Fuggereknek Factora (kinek eredeti, nemzetünk eránt gyülölö kifejezésekkel tellyes, Verbőczyt és az Egyházi Személyeket untalan rágalmazó irása Gyüjteményemben is fentartatik) Luthernak vallását követé, és részszerént Körmöczön, részszerént Besztercze-Bányán (hol Luther új vallása Révay Ferentz pártfogása alatt legbokrossabban kisarjadzott) lakó személy volt. — Jól tudta ö, hogy Mudtveck, kit hibássan Esztergomi Tisztartónak nevez, holott ez a' Törökök elött oda költözött Királynénak Budai Tisztartója volt, és onnant irt, nálam is fentartatott leveleit hazájában Norimbergában azonnal kinyomtattatta — jól tudta eö mondom, hogy ezen némethke úgymint a' Királynénak Máriának egyébb Udvari cselédjei nem csak Németek, de egyszer-'smind Luther Vallásán lévők valának: annyira, hogy maga is Budai Udvarában Henkel János Predicatort tartott, és Luthernek Wittembergből 1sö Nov. 1526, költ ajánló levelét, négy kinyomtatott, Psalmussaival (Soltárival) mellyek nálam is megvagynak d). Maria Királyné kegyessen elfo-

---

c) Werbőczit Vallásbéli Buzgoságáról ditsérni szinte úgy lehet, mint ellenben abból eredett üldözése iránt vádolni, János Királynak a' Reformatorok ellen kiadott, és tűzzel is végre hajtott Parantsolatit Werbőczynek mint Cancellárjának nem mindenkor ok nélkül tulajdonittya a' Vallás Reformatiójának Historiája.

d) Vier Tröstliche Psalmen, an die Königinn zu Hungern ausgelegt durch D. Martinum Luther. Wiltemberg. 1527. 4.drétb. A—K. 1111. lapok száma nélkül.

gadta, sőtt némelly iróknak véleménnye szerint azon Egyházi Éneket is: Mag ich Unglück nicht wieder stahn 's a' t. nem Luther, hanem maga a' Királyné szerzette dd). nem is ok nélkül, mivel az Énekek szerzőjinek akkori szokások szerint Versek fejein lévő betük a' MARIA nevét elő adják. De tovább a' Cseh Udvarnak, melly hasonlóképpen a' Király mellett Budán tartatott Fő Mestere is, Brandeburgi Herczeg György (ki Corvin János Hitvesét, kincsét, és levéltárát egyszer'smind magáévá tévén, egyetemben is Onolczbachba kivitte) minden hozzá tartozandó néppel Luther nyomdokit követvén e), az új Vallásnak Verbőczy, és Magyar Egyházi Fő Rendek ellenére pártyát fogta, melly miatt kétségkivül Hazánk szörnyü szerentsétlenségére éppen a' legveszedelmesebb idő pontban, a' Királyi Udvar kettős pártolásra oszolván, ha csak ugyan felesleg magasztalt Práyunk egy valódi Historicusnak kötelessége, és hívsége képest igazat írni kivánt, a' Németek és Luther Vallásán lévőknek — Magyarok, és Római Catholica Vallásért buzgók ellen tett tanú bizonyságokat bölcsen el nem fogadhatta, hanem annál méltóbban részrehajlónak, és elnem foghatónak itélhette; a' mint valóban mind a' két német Bizonyságoknak Tudositását felvilágositani, és azon idöbeli környülállások, és történeti tettek elő adása által gúnyoló kifejezéseiket igazságtalanoknak bizonyittani tisztemnek tartom.

---

dd) Klein Joh. Samuel Nachrichten v. dem Lebensumständen Evang. Prediger des Königr. Ungern. Leipz. 1789. in 8vo I. pag. 110.

e) Kinek buzgósága még a' Budai Zsidókat is Luther vallására téritette, mint Christophel Mandelt, Hunger genant von Ofen, ki azon könyvét, Das Jesus Christus sey das ewig Göttlich vort: Nürnberg ben 1536. eszt. 4. rétb. kinyomtatván nekie ajánlotta.

Nem tsuda tehát, hogy illyen Felséges bizodalommal felruházott, nagy tekintetü Kollár, és Pray Historiographusok Auctoritássának a' köz vélemény egészen azért hódolt, mivel mélyebb visgálásra sem ideje, sem módja lévén az értelmessebbek által jová hagyott, és kihirdetett tudositásokat, két kézzel elfogadja.

Nem tsuda, hogy Nemzetünk kissebbségére törekedő Szerzők, millyeket Gustermann mellett, — előtte, — és utánna Tudományi Historiánkból számtalanokat nevezhetünk — a' történeti Tetteinknek igazán, szinte ugy mint nem igazán előadott gántsait egyaránt mohon felkapják és önnön Szerzőinknek vétkek, és fogyatkozások miatt, igazságtalanúl, sőtt illetlenül is szemre hánnyák.

Nem tsuda, hogy Gusterman f) Könyvének 356 lapján azt, a' mit sem olvasott, sem hallott, hanem csak Atya nélkül szült, tudniillik: Hogy Werbőczy Önnön keservében hólt vólna meg, mint valamelly historiai igaz datumot a' széles világ előtt hirlelni nem átallott, ezen szavaival „Er (Verbőczy) starb in folgen„den Jahre aus Kummer über das Un„glück seines Vaterlandes, welches er „durch seine Ränke und aufrührerischeu Anschlä„gen der Türken-Wuth Preis gegeben hat.''

De fájlalhatjuk még méltóbban, hogy Kelemen Imre is a' Magyar Törvényeknek 40. Esztendőkön fellyül folyton folyva lévő és végre a' Pesti Universitás Királyi Professora, Verbőczy életének,

---

f) Gustermann Ant. Wilh. Bücher-Censor u. Professor d. Rechte an den k. k. Theresianischen Ritter-Academie in Vien, Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn. Vien 1818. in 8vo Vol. II. — I-ső Rész 356 lapon.

's halálának szorgalmatossabb visgálására, — tökéletessebb kinyomozására —, és a' Magyar Törvények Mesterét árúló hellytelen vádoknak eltörlésére mind Tudománnya, mind nemzeti buzgósága tiszte szerint, nem ügyeltt: Praynak nagy tekintete miatt, kinek eö tanitványa volt, Historiai állitásait kécségbe hozni nem merészelvén, annak (ezen értékezésünk által már hitelektől egésszen megfosztatott) szavaival szüntig illyképpen ámitván inkább, hogy sem oktatván halgatóit g). „Postremis vitae annis paucis Christianis ius „dicebat: acerbam suam, Patriaequae sortem „amaris lacrymis saepe deplorans. Mortuus ibi„dem Christianae etiam sepulturae honore priva„tus Anno 1542." de végső kifejezéseit Christianae etiam sepulturae honore privatus az ujjabb 1818. Esztendei kiadásában méltóképpen kihagyta; — Ha Pesti Universitás Tudós Professora tovább és tovább tanúlni, (a' mit Socrates nyolczvanadig év korában sem szégyenlett), esméreteit terjeszteni kivánván, Verbőczynek Horányi Elek által in memoria Hungarorum Posonii 1777. 8.rétb. tudós szorgalommal előadott életét által olvasta volna, annak tudositása szerént is megkimélhette Dicső nagy Mesterét Praynak költött, és méltatlan vádjaitol. —

Választám Verbőczy halála, és temetése iránt szólló Istvánffy, Pray Gustermann, 's Kelemen tanuságait azért, mert csak ezeken épül, hozzá tévén a' Névtelen Manchermeon 's Etwas von Verbőcz — gunyoló irásoknak szerzőit, Hösömnek a' köz vélemény által igazságtalan rágalmazása. — Sem Czwittinger

g) Kelemen Emerici Institutiones Juris privati Hungarici Pest 1811. Tom. I. pag. 68.

in Specimine Hungariae Litteratae Lips. 1711. 4.rétb. sem Walaszky in Dissertatione Historico — Epistolica de Stephano Verbőczio Juris Consulto Hungariae celeberrimo. — Annál inkább Fleischhacker in Historia Juris Hungarici per Positiones Tyrnaviae 1779. 4.rétb., és most már Fő Méltóságu Ország Birája Gróf Cziráky Antal könyvében: Ordo Historiae Juris civilis Pestini 1794. 8.rétb. Verböczy haláláról 's temetéséről valamit találhattam, kik inkább Verböczy dicső munkáját, hogy sem élte folytát, és fogytát tárgyul vévén mindnyájan megelégedtek olvasóiknak, egy külföldön Tanuló ifjunak gyámoltalan, de részére nézve annál dicsőségessebb szorgalmához h) utasitásával.

Istvánfinak azon kifejezését: „Verbecius juri dicundo simul et vitae — — finem imposuit". — Csak Gustermannak szándéka csavarhatta azon értelemre: „Er starb aus Kummer über das Unglück seines Vaterlandes" — mert az nyilván alább mondja: „In morbum incidit, expiatisque Christiano ritu Criminibus — — Budae mortuus est." — Nem lévén pedig Gustermannak állitása bizonyitására egyébb próbája Istvánfinál, világos hogy ennek szavai az utóbbi kifejezésével edjütt vétetvén, arra, amit vakmerően vitatott, nem csak próbát, de még gyanút sem adhattak nékie, — holott ellenben Vranchich Antal Esztergomi Érseknek eredeti Deák nyelven ide mellékelt Verböczy halálának 's halotti tiszteletének környülállásos leirása által halálának igaz okát nyilván bebizonyithatom, — melly nem természeti betegség, sem hosszas epedés: hanem valósággal méreg ételesből származott.

h) Vallaszky Pauli: Dissertatio Historico Epistolica de Stephano Verbeuczio. Juris consulto Hungariae celeberrimo. Lipsiae 1768. 4.rétb.

Szükséges azomba Vranchich Érsek Történeti Munkáit, ha tsak átallyában is, de méltóbban, mint eddig előadattak, megismértetnünk.

Vranchich Antal Sibenico Dalmatia városában született. Annyának Testvére Statilius Erdélyi Püspöknek ajánlásából elébb János Király, — holta után pedig Isabella Titoknokja vólt, Cardinal Martinuzinak Ferdinandhoz által jötte ötet is arra birta, hogy Ferdinánd császár szolgálatiba lépjen, mellyben több követtségeknek ditséretes végre hajtása után, az Esztergomi fő Egyház Hivatalára emeltetett, — Olasz Országi nevelése leginkább a' Poësisre és Ékes szóllásra formálta elme tehetségeit, azért leginkább ezekben gyakorlotta üres óráit, legfőbb gyönyörüsége levén Sabellicus, Jovius, Forgach, Brutus, 's a' t. maga idejebeli Tudósok példái szerint, élete korában történt dólgoknak előadásában.

Már Brutus Mihály a' XVI-dik Században emliti Történeti Irásait, kivált azon könyvét, mellyet Zápolya János dolgairól ékes Deákséggal irt; de Pray *) és Horányi **) egyébb Munkáit, mint Tudós és ékes Deák Leveleinek Gyüjteményét nem ismérik. Pray használta Verántz Leveleinek azon egy kötetjét, mellyet ő vélle Herman Jósef Győri Canonok közlött. Horányi emliti szinte Verántz Kéz iratait, mellyek a' Nagy Szombathi Könyvtárban tartatnak, és a' mellyekre útasitja Schmith Miklós ***) Olvasóját mondván: „Autographa Draskovichii extant cum non paucis Ve-

*) Annales Regum Hung. Tom. V. Vindob. 1770. fol. az Elöjáró Beszéd 1-ső lapján.

**) Memoria Hungarorum scriptis editis notorum. Posonii 1777. Tom. III. pag. 495.

***) In Episcopis Agriensibus fide Diplomatum concinnatis Tom. III. Tyrnaviae 1768. 8-ad rétben 258 lap.

rantianis in Museo Historico Collegii Tyrnaviensis" — de hova jött ezen Museum? A' Pesti Universitas Bibliothecajába e', vagy a' Posonyi Academiájéba, vagy a' Nagy szombathi káptalan Könyvtárába? arról nem tudósit. — Az Egri Érseki Bibliothecában tartatott egynehány (hat) Kötetei Vranchich eredeti Leveleinek, már a' Pesti Nemzeti Museumnak által adattak. — De Vranchich Familiának Adomány Levelei, kiváltképpen azon jeles három személyeket Antalt, Faustust és Mihályt illetö Királyi Privilegiumok továbbá az Érsek Antalnak, és Mihálynak Magyar és Horváth Országok történeteire szólgáló Gyüjteményeik, szinte úgy mint önnön Történeti Munkáik Gróf Draganich által egy részént Gróf Széchényi Ferentznek, egy részént pedig Koller Jósef Pécsi Prépostnak kész pénzül eladattak, és mind a' két részröl a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékoztattak; nálam találtatnak Gróf Draganich által néhai Bujanovics Ágostonnak eladatott és töle kész pénzen által vett Sibenico Várost illetö Levelek Varántz Antal eredeti Irásainak némelly töredékeivel, mellyek egy nehány kötetben, résszerint in folio. résszerint negyedrétben rendetlenül öszve köttettek, és amellyek között Verböczy szerencsétlen halálának leirása, szerencsésen fentartatott. — Kovachich Márton in Scriptoribus Rerum Hungaricarum Minoribus Budae 1798 8-ad rétben II. Köt. kiadta ugyan Wranchich Munkáinak némelly részét, de a' nélkül hogy azokat a' szerzötöl intézett rendre szerkeztette — a' nélkül hogy a' Szerzötöl adott Czímjéit a' Munkáknak megtartotta vólna; — innen történt, hogy a' nagyobb Munkák' töredékei csak az ö kénnye szerint adott Titulusok alatt kinyomtattatván, azokat már az Olvasó annyi különös Munkáknak lennie véli; sött némelly Munkáknak végsö részét elöbb, mint

az eleit, még pedig különös czimet adván nékiek, hibásan valóban és a' Tudósoknak nagy tévelyedésekre közre bocsátotta.

Verbőczy halálának történetét nálam levő Wranchich Érsek eredeti Kéziratának töredéke szórúl szóra imigy adja elő:

„Erat Verbucius Religionis suae apprime stu-„diosus, eamque quo se cumulatius profiteri „operibus comprobaret, quotannis fere ex Tur-„cia Captivos quosquos facultas offerebat aere „suo redimebat, interque caeteros, quos Legatio-„ne proxima Constantinopoli redemtos indultu „Caesaris in libertatem quoque asseruit, unum „non ultimo Nobilitatis loco natum, honesto „apud se muneri praefecerat, quod ad genus in „homine, virtus quoque et ingenium gerendis „rebus accesserat. — Die quadam conscenso cur-„ru, nam interdum podagra laborabat, nec alio-„quin etiam propter jam inclinatiorem aetatem „poterat equitare, in Consilium ad Passam Jus „dicturus solito more pergebat, quumque jam „propius Passae domum accessisset, frequenti „Clientum stipatus famulitio, Praetoriani Passae, „uti ex Officio soliti erant quotidie Domini jus-„su insignem virum excipere, plures tunc, quam „alias consveverant, occurrunt turbidi, Verbu-„buczioque nec salutato, extemplo in eum capti-„vum irruunt, crine comprehendunt collumque „expedire jussum, in medio vico, horrentibus „aliis, ac in stuporem versis, capite plectunt. „Inde citi ne verbum quidem elocuti ad Praeto-„rium revertuntur. — Verbucius vix rumore rei „excepto, quum jam prostratus jaceret miser „ille, praelato e curru capite, quidnam esset „turbarum, perquirit, quippe quod neque vel „cogitare unquam de tanto scelere potuisset; ve-„rum occisi demonstrato Capite hic, illic cada-

„vere, causaquae prorsus omnibus ignorata, edi-
„to graviore in coelum gemitu, manuque illisa
„pectori, Turcovium 1) qui eo anno Praetor
„Urbanus erat, uti jam diximus, et penes Cur-
„rum ejus gradiebatur intonat, exclamatque rem
„male agi, curruque statim, circumacto, qui O-
„cto equis vehebatur, domum repetere instituit.
„Vix ex eo Vico excesserat, accurrunt novi nun-
„tii, et quidem alii post alios, jubent bono esse
„animo, ad Passam revocant, scelerati servi casum
„parvi pendat, rem ejus salvam, suosque reliquos
„omnes procul a discrimine esse: nec scelerati
„servi casum magni ducendum, intellecturus
„a Passa mortem meruisse, et puniendos esse
„etiam sine quaestione, qui produnt Caesarem.
„Diu ille reverti obstitit, magisque furore ob
„iniquitatem perfidorum agebatur, quam pavore:
„subinde in medio foro clamitans indignum faci-
„nus, Jusque et Ordinem perverti violentorum
„audacia, ignorare ejusmodi Caesarem, justissi-
„mum Principem, Praetores ejus scelestos, ac
„nequam esse homines. Tandem ab amicis repres-
„sus et alioquin ipse etiam pro sua prudentia
„altius expenso negotio, veritus scilicet ne in se
„quoque inciperetur vis intendi, atque ad Pas-
„sam indignius raperetur, celeriusque de se etiam
„statuatur, quod paulo post evenerat, obsecu-
„tus est. Sed ubi ad Consessum venit, quamvis
„assurrexisset illi Passa cum caeteris Senatoribus
„blandoque simul atque honorifico alloquio, ut
„assideret, hortaretur, respuit tamen mira auda-
„cia, animoque plusquam Senatorio, et dixit se
„nec sedere prius nec quicquam aliud acturum,
„quam ei ratio redderetur, quare occiderint famu-
„lum suum, Jusque de nece illius hominis inno-

1) Turkovics Miklós vólt ekkor Buda Város Bírája.

„cen-

„centissimi administraretur, — Summa id cum sua „dignitatisque injuria perpetratum. Hic quum ob „injustissimum dolorem temperare sibi nequiret, „praerumperetque in verba, quibus plane haud „parum videbantur et Passa et sui Assessores eru„bescere, utrinque coeperunt in iram succendi, „praesertim quod Verbucius nulla Turcarum fe„stivitate nullis blanditiis leniri ac sedari poterat: „quum quidem neque causae tales de interfecto „homine afferebantur, quae satis idoneae fuis„sent visae ad eam necem excusandam, adeoque „tunc nihil aliud ea de contentione transactum, „quam quod ab iis iratis iratus ille discesserat, „et quum de gradu abiens descenderet, inclamasse „quosdam fertur execrantis in morem, nemine „nominato, quamquam asperius de integritate „illorum questus. Ea vox notata ab amicis, cre„ditumque haud falso authore Collegas suos, 2) „castigasse, quorum fastu innuebat se in ea Clau„stra atque pericula conjectum, quum ipsi obti„nuissent libertatem. —

„Postero die, quum Passa Caesaris indigna„tionem pertimescebat, cujus aequitatem et mu„nificentiam crebro quum in se et Gentem Hun„garam tum in filium Regis et Budenses cives in„geminaret et extolleret Verbucius, denunciaret„que palam, id injuriarum se nunquam passu„rum, nunquam Budensi Passae in subditos Cae„saris tantum licentiae traditum, nec diu crude„lem hominem eo loci dominaturum se vivente, „— Submissi, qui Verbucium placare conaren

2) Bizonyossan kivánnya ezzel Vranchich homályosan értesünkre adni hogy Verbőczy a'Budai Várban hagyatott, midőn Frater György, és Petrovich az Ország kórmányát magok által vették, és őket gyanítaná Verbőczy ezen szerencsétlensége okainak.

„tur, pollicerenturque illi de se ea, et omnia, „quaecunque exoptasset, — frustra tamen conati, „quum Verbucius expedire currus, caeteraque om- „nia rerum domesticarum colligere et ad abeundum „Buda parare famulis praecepisset, jamque instru- „cta cuncta et in procinctum apposita, ecce a Passa „, advolant insignes viri, aliique eum quam svavis- „simis vocibus et apparatis argumen tis poscunt, de- „tinent, et dehortantur a discessu, alii exonera- „tis curribus, suis ipsorum tergis supellectilem, „rejectis longe pueris, in Domum referunt, „Verbucioque omnia pro voto deinceps futura „apud Passam Solimanum pollicentur, modo id „solum errati ejus, quod jam Commissum erat, „aequo animo ferre voluisset. Nihil ultra neque „in suos peculiares homines, neque in reliquam „Plebem Christiani nominis, Passam perfecturum „sine ejus consortio atque consilio. — Delinitus „his Verbucius, rediit cum Passa in gratiam, „qvamvis simulanter magis, quam vere; nec enim „secus poterat, quia clandestino praecepto magni „Turcae sub summi honoris et libertatis nomine, „egregius captivus erat. — Paucis diebus post, quod „ex usu saepius alias fecerat, Passa eum ad solemne „epulum apud se invitavit. In eo convivio, quum „splendide ac magnifice fuisset habitus, merum- „que pro incolumitate Caesaris, pro futura, „Joannis Filii et pro fausto Statu Hungarorum „fallacibus praecationibus fuisset exhaustum, „Verbucio toxica propinata, quae statim saevi- „rent, et ad praecipitem mortem adigerent, „priusque quam ad Caesarem expedisset quae- „rimonias desiisset vivere, et prope palam egere „omnia, nec tanti tamque nefandi facinoris notitia „vulgi declinata. — Eo die, quo satis de tempore „domum reverterat, nocte etiam in sequenti ni- „hil prorsus doloris in se sensit, forte id, donec

„per totos artus effusum virus perniciosius evaluis-
, set, secunda luce torminibus intestinorum caepit
„cruciari, ac paulatim antequam advesperasceret,
„vox ei consopita, tantoque tumore corporis op-
„pressus est, ut neque Capitis neque colli, neque
„manuum, neque pedum digitorumque sua forma
„constaret. — Utrem totum, seu potius massam
„carnis dixisses, quam humanum corpus, quum
„ad haec et os, et oculos, et ungves non inibi
„natos, sed aliunde appositos quilibet judicasset;
„stupor omnes et commiseratio hauserat, taciti-
„que ii, qui ei aderant, Turcae perfidiam et
„crudelitatem abominabantur. — In hunc modum
„actum etiam die tertio, quum jam dudum Turci-
„ca custodia a Passa missa, portas Domus ejus
„obsederat, qua turba prohibebatur, numerosa
„enim confluebat ad spectandum tam atrox faci-
„nus, ne magis, quod nequiter perpetraverat,
„divulgaretur. Proximis tandem tenebris, vigilia
„circiter secunda vitam efflavit, curatumque pro
„nostro ritu ad sepeliendum corpus omni diligen-
„tia, sed ne id quidem officii, quod postremo
„solemus mortuis exhibere, sine sua custodia
„conficere (Turcae) permiserunt: summa enim
„pertinacia et condiendo, et in scrinium clauden-
„do corpori, in quo in Sepulchrum debebat in-
„ferri, interesse contenderunt, inhibuereque gra-
„vissimo interdicto, cadaver dum effertur, pate-
„re spectantibus, ne tam enormis occubitus con-
„siderari, ac miserari latius posset. In res ac bo-
„na ejus Turca non irrupit, tota supellex et
„quidquid auri, argenti, pecuniarumque et ve-
„stis habuerat, integrum salvumque ad Emericum
„filium adferri concessum. — Servi quoque atque
„clientes, et qui aere suo meruerant, una cum
„amicis Buda inoffensi abire permissi. — Illud so-
„lum, ubi excessit, a Turcis jussu Passae exe-

„cutum. — Cunctae sarcinae et quidquid impedi-
„dimentorum atque arcularum habuerat excus-
„sum, quaesitaeque Epistolae et Diplomata Turci-
„ca, eaque omnia, quae reperta sunt fuere abla-
„ta. In quo quantum perfugii, perfidiae suae pro-
„spectum voluere, enecto prius Optimo Viro,
„ex hoc licebit probe perspicere. Honore po-
„stremo sepulturae, ac pompa exequi-
„arum non caruit, Justaque illi non
„aliter persoluta sunt religionis no-
„strae instituto, annuente Passa, ut
„etiam e vicinis pagis ac municipiis
„accerserentur Sacerdotes, quicun-
„que proximae cladi 3) superfuerant,
„quam si Buda nullius hostis vulnus
„accepisset. Cur autem hominem illum legi-
„time redemptum ex Caesaris etiam indultu liber-
„tati suae restitutum tam furibunde saeva gens
„exstinxerat, ea causa est, quod apud nos gna-
„ros lingvae ac morum homines non facile fe-
„rant, suspicantes semper, ne doli ac technae,
„quibus nobiscum agunt, subinde detegantur,
„minusque illis procedat, quid qnid in nos ma-
„chinentur. Quod in hoc quoque infelicissimo
„homine conspicati, quem quum in tanto Ma-
„gistratu Verbucius ab se non dimittebat, ut
„caeteros, quam plurimos quos redemptos abire
„in sua permiserat, in his omnibus ab eo edo-
„ceri credebatur, quibus crebro malignitati Tur-
„cicae occurrebat, eludebatque eorum in nostra-

3) Itt valóban nem a' Mohácsi ütközet, hanem a' Törököknek 1540—1 esztendők táján Buda vidékén elkövetett szörnyű dúlása és rablása értetődik, mellyről mind a' Chronicák, de leginkább ugyan azon esztendőben Német országban kinyomtatott neue Zeitung czimmel jegyzett repülő Levelek, tudósítanak.

„tes calumnias. — Atque sublatus est et ille per „Contumeliam, et per dolum Verbucius. Frustra„que certe nos et Turcae perfidiam execramur et „obsequia nostra, nostramque in eum fidem ja„ctamus. Spes enim omnes nostrae in Victoris „Barbari proventum rediguntur, quantumvis no„bis ipsis assentemur."

Bár Érseki Méltósága Verántznak mindenben tellyes hitelt adhat elöadásának; különösen még is emlitem hogy Verböczy szólgájának erőszakos megöletését, Kollártól emlitett Mudtveck is, Német Leveleiben szinte azonképpen adja elő. — Horányi Verböczy Életében III. T. 546. lapján annak szavait elöadja; de valamint a' Szerző nevét Mudveczre, úgy a' Revay Ferenczét is kihez a' Levél iratott ad Comit. Franc. de Rejna, hibásan elváltoztatja. Már az is, hogy ezen Levelek (a' mit eredeti nálam lévő Nyomtatással bizonyithatok) Revay Ferentzhez különös hajlandósággal irattattak, ujabb jele annak, hogy Mudveck vele edjütt Luther vallását követte; mert valóban a' Magyar Reformatió történeteiben egészen idegennek kell lenni annak, kinek tudtára nintsen, hogy a' Magyarok Naggyai között Révay Ferentz vólt az elsö, ki Lutherrel levelezett, ki az ö Vallásbeli felekezetit legelsö és leghevesebben pártul fogta 's gyámolitotta.

Ekképpen Verböcy szólgájának szerentsétlen esete, melly akár alkalmatosságot, akár szánt szándékkal készitett okot nyujtott, Bassa által történt kivégzésére, tagadhatatlan lévén Vranchich és Mudtveck egy kori és egyformán lött elöadásokból: — Verböczynek méreggel történt megétetését is Vranchichon kivül szinte másokkal bizonyithatom. Már Horányi által útasittatunk Brutus Mihályhoz és annak Krakóban 1582. 8.rétb. a' 28-dik lapon Báthory István Lengyel Királyhoz küldött Leve-

léhez, mellyben ezen szavak találtatnak: „Ver-„bucius dum execratur Barbari perfidiam — jus-„sus Budae Ungaris Jus dicere, brevi postea len-„to veneno sublatus est, quae omnia ex Tho-„mae Litterati Epkemeridibus (Rerum per ea tem-„pora gestarum) scripsimus" — f).

Azon Magyar nyelven irott és még világosságra nem bocsátott Vranchich Érsek saját kezével irott Chronica is, mellynek czimje ez: Memoriae Rerum quae in Hungaria a nato Ludovico (II.) Rege acciderunt 1504-től — 1551. esztendeig folytatódván, és a' melly iránt meghatározni nem tudom; Vranchich maga munkája legyen-é? vagy csak másolása? vagy pedig Bornemisza Tamás bővebb historiája? Verbőczynek méreggel lött megétetését imigy bizonyitja: „Azután kevés idő mulván Verbőczyt „megétetik, meghala: Az Turkovics Miklós is „csak hamar mene utánna."

---

f) Ki vólt ezen Thomas Litteratus? hol legyenek emlitett Ephemeridessei? arról sem más Történet Irók, sem Hazánk' Tudományi története nem emlékezik. Ha, nem csalatkozom, ő vólt az a' Budai Bornemisza Thamásnak hivatott gazdag Polgár, és Tanátsbeli, kinek azért, hogy a' Várat Rogendorfnak feladni szándékozott, több mint 11,000 forintot érő ezüst marháit elfoglaltatván Martinuzi a' Török Császárnak sok egyébb drágaságokkal ajándékba küldötte, és akinek Buda Vára 1540 és 1541 esztendőbeli megvételéről Magyar nyelven irt Munkája nállam is akkori kézíratban találtatik, igy kezdvén: „Im egy emlökezethet írok" 's a' t. és imígy végződvén: „Mynd ezöketh penigh eggy eörek emlekezet-„hérth irtham meg, merth ezek mind „ighi vólthanak — ha ky penigh ky-„leomben, mondanna, byzon wethkeuth „theonne az yámbor bezédében, azért „ez legien az weghe". —

Temetése Verbőczynek Vranchich előadása szerint nem csak kereszténi módon, de pompás tisztességgel is a' körül lévő Papoknak nagy sokaságával úgy, mintha Buda Török dúlások által nem szenvedett volna tellyesittetett. De Istvánffynak is azon szavai: „expiatis Christiano ritu criminibus" oda mutatnak, hogy halála keresztényi Sákramentomok felvétele mellett, és aztat követő keresztényi temetés módja szerint történt. — Igazságtalan azért Kollárnak g) 's mindenütt nyomba lépő Praynak állitása, hogy „Christiano funerationis honore caruerit", mert pompás temetéséről Wranchich nyilván való bizonyságot teszen.

Ha pedig csak következtetésre támaszkodván Kollár és Práy, azért hogy Verbőczy a' 'Sidó temetőbe temettetett, vitatják azt is, hogy keresztényi végső tisztesség nékie nem adatott: „Tristi et indigno elatus funere, absque omnibus ceremoniis tumulatus" mind az: igaz legyen-é a' Zsidó temetőbe eltakaritása? — mind pedig ha ez így történt, — lehet-é azért ötet azon időben tisztességtelenül temettetettnek állítani? az alább előhozandókból ki fog tetszeni.

Verbőczynek a' Sidó temetőbe lett helyheztetését senki más, mint a' Luther vallásán lévő 's a' Nagy Urat szüntelen gúnyoló Német Thurnschwamb irja, azon fenn tartott irásában, mellynek czimje: „Extract aus der Beschreibung des mitternhauses in Neusohl, durch Hansen Thurnschwamb der Herrn Fugger gewesenen Factoren daselbst, sammt andern, was sich in der Kron Hungern zugetragen, ge-

g) In Supplem. ad Petri Lambeci Commentar. de Biblioth. Augusta. — Vindobon. P. I. p. 707.

schrieben in 1563 Jahr. — Régiségeink legszerencsésebb találója, 's veszedelmeiktöl megmentöje Tudós Kapitány Dobai Székely Sámuel hozta ezt elsöben világosságra, és saját kezével lemásolt Példánnya Kéz-irataim között találtatik; de Engelnek Történeteiben is: „Geschichte des Ungrischen Reichs, und seiner Nebenländern I-ter Theil. Halle 1797. 4.rétb. a' 190 lapon kinyomtatva olvasható, mellyben Verböczy temetéséröl ezen szavai találtatnak: „A. „1525 zu Hatvan — — ist wohl abzunehmen, „was ettlich im sinn gehabt haben, dass alles, des „Vajda (Joh. v. Zápolya) Anstifftung gewesen, „und des neues Gross Grafen Werweczi István, „so auch des Vajda heimlicher Provisor, und „hernach sein Canzler worden, welcher „schändlich, ärmiglich zu Ofen Kümmerniss halber gestorben, und in Ju„den Freudhof begraben worden." — — Végsö kifejezését schändlich und ärmiglich zu Ofen kümmernisz halber gestorben und begraben worden már többé megtorlanom nem szükséges; mert hogy nem keserves epedése, hanem méreggel lött megétetése vólt oka Verböczy halálának, — hogy legnagyobb pompával minden körül lévö Egyházi Személlyeknek és kereszténi nép sokaságának jelenléttében Törökök engedelmével díszesen eltemettetett, tetteknek valósága által bébizonyitottam. Ha tehát mind Thurnschwamb, mind utánna Kollár, Pray, és Kelemen, csak puszta eszmélkedésböl, és azért, hogy Verböczy állítolag Zsidó temetöbe eltakarittatott, tették és hirdettek méltatlan következéseket, akkor valóban hibás vakmerőségét itéletjeknek józan olvasóim elött el nem takarhatják, melly tetteik annyival inkább az ösi érdemeket tisztelö Onokáknak sze-

mibe fog ötleni, hogy Históriánknak Aristarchussai, részre hajló, bizonytalan, mocskolódó Thurnschwámb és Mudtweck állításait minden Criticai visgálás nélkül elfogadván, érdemekkel tellyes Nagy Urat méltatlan gyalázni bátorkodtak.

Mudtveck gyülölségének igaz okát már felül kinyilatkoztattam, de Fidus Achatessát, Thurnschwambot szükség még inkább megismértetnem Olvasómmal, hogy hitelességéről itéletet tehessen. — Az ő históriai túdósitásait Engel is, szégyenlé egésszen kinyomtatni, sőtt a' kinyomtattattak iránt önnön mentségére a' **) alatt illyen jegyzéket téve: „Bey ähnlichen historisch treu „abgedruckten Stellen erinnere ich in algemeinen: „1) dass abdrucken lassen, nichts weniger, als „einerley sey mit billigen: — 2) dass verstümmeln eben so nicht einerley sey mit wiederlegen — und 3) dass die Darstellung eines Verfassers selbst, wie er verkehrt urtheilt, die besten Mittel seyen, solche Angaben zu prüfen"; melly figyelmeket bár Kollár és Pray, Thurschwamb iránt használtak volna, minekelőtte véle mint bizonysággal Verbőczy megalatsonyitására éltenek. De továbbá lehetett-é illyen Tanubizonyságnak, ki ezeket írja, Lásd Engelt a' 197. lapon: „Der alte Werweczy István hat des Szerecsin János vittib genommen, und hat zu Ofen „in des Vajda Vaters Haus gewohnt, bey St. Jo„annis, das ist in der Barfuszer Münch Closter, „und ist aus des Vajda Haus über die Gassen ein „holzener Gang gewesen zu den Barfüsser München, und weil der Werweczy István ein gro„szer Papist, oder Gleisner gewesen, hatten ihm „die Barfusser Münch alle Tag müssen in Haus „Mees lesen. Unter andern ist ein junger starker „Meesleser gewesen, ———— melly kifejezésekkel

megvetésre méltó indúlatos részrehajlását önként tagadhatatlanul kinyilatkoztatja. –

Lehete-é hát Praynak, mint Szerzetesnek, — mint buzgó Catholicusnak — mint Túdós és Criticus Historiographusnak egy illyen rágalmazó Tanúnak, legkissebb hitelt józan megfontolással tulajdonitani, — és egyetlen egy túdósitásnak (mert a' 'Sidó temettetésről egyébb nints) tellyes hitelt engedvén, a' Nagy Úrnak jó hirét és nevét szeplősiteni? Olvasóim' igasságos itéletére bizom.

Verbőczynek Zsidó temetőbe történt eltakarítását nem csak azért tagadom, hogy az egy Thurnschwambnak külömben is hitel nélkül lévő Tanunak állitását elégtelennek itélem; de azért is, mivel a' már bébizonyodott keresztény Katholicus Papok által lött temetése ezt meg nem engedhette, hogy beszentelt tetemei a' 'Sidók sirjai közé takarittassanak. —

Arra pedig, hogy ugyan Verbőczy sem a' Budai Templomokban, sem a' Bóldog asszony Czinteremében, melly éppen a' nagy Templom' hátulján a' vizi és hegyen épitett Város között helyheztetett; sem egyébb Városi czinteremekben nem temettethetett, bizonyos és tagadhatatlan, okát adja azon Magyar és maga Werántz Érsek' kezével irott eredeti Chronika, mellynek szavai szerint a' szörnyű döghalál miatt, senkit a' Városban, annál inkább a' Templomban eltakarittatni a' Törökök tiltottak, ezen szavaiban:"

„Azután kevés idő mulván Verbőczyt megé-
„teték, meghala. Az Turkovics Miklós is csak
„hamar mene utánna; Budában ezenben éppen
„nagy döghalál, ki ugyan rettenetes vala, támada;
„mint Jerusalem veszedelmekor; megtilták az
„Terekek, hogy senkit Budában ne temetnének,
„hanem ki hordanák. Mikoron megvéradot az ta-
„ligások házanként jártanak, Úgy hánták a' sok

„holt testet, csak az Úr Isten tudja megmondani „az számát, mert az ebeket, az hót deznót, az „hót embert mind eggyütt hordták az taligán ki „mezőre. — —

Mint hogy tehát Történeti tudósitásunk nincsen, hová kisérte, 's hová takarította Werbőczy tetemeit, annak pompás temetése, döghalálnak a' városban szörnyü dúlása miatt: kit mivel sem a' templomban, sem a' városban lévőtemetőkben el nem takaritathatott, kécség kivül a' városon kivül temetetnie kéntelenitetett; de azért józan ésszel koránt sem következtetem, el sem is hihetem, hogy, mivel a' Zsidó temető a' városon kivül volt, bár közel is a'hoz Werbőczy Sírhalma helyheztetett, a' számos keresztény Papság, és nép által sidók sirjai közé temettetett volna; mert ezt, az Egyházi bészentelés is meg nem engedhette.

Werbőczy valoságos halálának, és diszes temetésének voltát bebizonyítván forrón ohajtanám Istvánffynak elsőbben jelentett azon vádjától „Wer„böcius — — vitae, quam perpetuis factionibus, „et alendis fovendisque partium studiis exercuerat, „finem imposuit" mennyiben a' Történeti tettek, és akkori környülállások véleményeimet karon fogva vezérlik, nemüképpen felmenteni, — vagy csak azon helyheztetéseknek mellyeknek környülállásai közé szoritatott, eleven előadásával, és Ulászló Királyához volt nagy hüségének bebizonyításával nékie tulajdonitott fogyatkozásoknak tobbnyire nagyított sullyát enyhiteni, — gyülölet 's rágalom komor fátyolát feltakarni.

Hunyady Mátyás halála után Zápolyák Háza mások felett mind hatalom, mind gazdagság tekintetében szörnyen emelkedvén a' Nemesség' sokaságát hatalmas szárnya, és oltalma alá fogadta, többi Nagy Uraink, kik vele rokonságban es egy

szándékban nem voltak, kécség kivül külömb felékezetenn lévén, ellenkező pártolatot formáltak: mert a' hasomlás magva közöttök még Mátyás Király idejeben elhintetett. A' szerentsétlen eset úgy végzette, hogy Werböczy Attyának és Annyának ösei, nem külömben Hitvessének ditsö nemzetsége Zápolyával vérsegben, birtokai kormánnya alá bizott Hazánk részeiben legyenek; igy Zápolya nekie természetes Pártfogója; de egyszersmind, mivel tudományi oktatását, hivatalokra 's Méltóságokra emeltetését csak nekie köszönhette, Jótévője is; sött a' mennyire kisebb a' nagyobbtól; — szegény gazdagabbtól; — erötlen a' hatalmasbtól függ, Ura is lenne; azért Werböczy, ki külömben koronás Fejedelme iránt mindenkor buzgó hivségét, 's jobbágyi engedelmességét szóval és tetteivel egyaránt, mint alább előadom, bizonyitotta, illyen környülállásokban, mellyekbe Zápolya Ura által szorítatott, akaratja ellén is maradnia kintelenitett! —

És mivel a' pártolás Zápolya 's Báthory hatalmas Házak között — általok — és az ö hasznokra történt, valóban Istvánffynak bünt következtető árulása „vitam perpetuis factionibus „alendis, fovendisque partium studiis exercuerat" nem Werböczyt, ki sem inditó oka, sem tárgya volt azon pártolásnak, melly ötet, mint magos ormokból szakadott Viz özön, erőszakkal elragadá, és örvennyében elmerité, hanem igazabban, és méltób képpen a' Zápolya és vele szinte Mátyás idejétől vetekedö Báthory Házakat érdekleni láttatik, a' mellyekre, és nem Werböczyre, Istvánffynak oskolai flosculussa „iure meritoque dici posse videatur" csekély véleményem szerént inkább is illett volna. —

Zápola halálával Werböczy Urától — Jótévöjétöl — eggyetlen egy hatalmas karú Párt-

fogójától megfosztatván, kiben másban, mint élő, és megkoronázott törvényes Királyában Ferdinandban helyheztethette Szerentséjét, 's jöven dő Boldogságát? — illyen szándékot, és nem külömbet kéntelenítetünk a' nagy ember bölcsességének, mindazért tulajdonitanunk, mivel sem a' Történetek, sem ellenségei egy hiteles tanút sem említhetnek, ki Werbőczynek Zápolya holta után Ferdinand Felséges Királyi kegyelméhez idegenségét bizonyitotta volna; ellenben sok, és tagadhatatlan bizonyságok nyilvánságossa teszik mind azt: 1-ször hogy Solyman Török Császárnak benne bizodalma nem volt, és azért őtet eddig viselt hatalmától, az Ország kormánnyában volt részvételétől egésszen elvonván, csak az egyes személyek pöreinek elintézésire Budán mint foglyot a' Bassának szeme előtt állandóan laknia kéntelenitette, holta után pedig minden irásait elszedette, 's foglaltatta. 2-or Vranchich fellül előadott szavainak „(Verbucius) inclamasse quosdam „fertur execrantis in morem, nemine nominato, „quamquam asperius de integritate illorum que„stus. Ea vox notata ab amicis, creditumque „haud falso Auctore, COLLEGAS suos castigas„se, quorum fastu innuebat se in ea claustra, „atque pericula fuisse conjectum, quum ipsi ob„tinuissent libertatem" tagadhatatlan lévén azon értelme, hogy Frater György, és Petrovich, Zápolya testamentoma, szerént Werbőczynek a' Gyámságban lévő Collegai magok az Árva és Gyamságok alatt lévő királyi Gyermek Országát szabadságban kormányoznák; őtet pedig Törökök által a' várban záratták, és jelen veszedelembe ejtették.

Ekképpen ime mind a' Törökök, mint pediglen Zápolya Jánostól rendelt Collegai által előbbi hatalmától, méltóságától, és tekéntetétől

megfosztatván, ki gondolhatja egy valódi Tudós, bölcs, világnak több Fejedelmi Udvarában tiszteltetett Nagy Úrtól, hogy Méltóságának előbbi fénnyét egy Felséges Uralkodó Thronustól tovább is fentartatni ne kivánja, és Törvényes Fejedelme. legközelébb lévén azt nem mástól, mint Ferdinand kegyelmétől ohajtsa! — — De oh szerentsétlen Végzés! annak udvarában Báthory a' maga Felekezetével kik Zápolya Háznak, 's mind azoknak, kik valaha pártyán voltak, esküdt ellenségei valának, még akkoron fényeskedett; sőtt azon szomorú példák is, melly kéest néhányan azok közül, kik jobbágyi kötelességek képest törvényes Királyoknak hívségeket áldozván hódoltak, Báthory Felekezet személyes gyülölsége által, ugy mint Dobo Ferentz, és Prényi Péter ki Zápolyától kezére bízott szent koronát önként általadá Ferdinandnak, hogy Magyar királynak koronáztathasson. *) elárultattak Werbőczynek szemébe, és szivébe, ötlöttek.

Ha e képpen emlékezetbe vissza hozott Hazámnak keserves, és szomorú környölállásai nem mentik is kiegészen Hősömet; reménylem szándékom szerént enyhíteni fogják sokaknak, de kivált némellyeknek, — kik mind eddig Werbőczynek elesmért személlyéhez idegenséggel viseltettek, — nehezteléseit — — Sőtt még csudálni is fogják a' Királyi Méltóság és Hazája eránt ide iktatott le-

*) Chronicon Verantii „Prini Peterre adanak hynt, hogy „ew akartha Pest alatt az hadath árulny. Esztergom-„ban megh fogák, onnant bechben hozák, onnat „Wyhelben wywék, onnyt ismeg bechben hozák, „kyben egy nehán esztendeje telyk. Az hoszú fog-„ság myath Béchben meghhala, az testyt Patakra „felesyginek hozák, az szakalát, mongyák, hogy „annyira neot wót, hogy szára keozepyt irte, kyt „iámbor zolgay walasztyg syrának."

velével megbizonyitott jobbágyi engedelmességét, — bölcs tanácsát, és a' közjónak elnyerésére törekedését — melly ekképpen következik:

„Egregio Johanni de Bayom et Domino, et Fratri meo charissimo. — Egregie Domine et Frater charissime. Praemissa salute. Accepi literas dominationis vestrae significantes Universitatem nobilium illius Byhoriensis Comitatus, nolle contributionem Regiae Majestati, iam pridem per totum hoc Regnum oblatam reddere eo, quod Articulos in generali transacta festi Beati Lucae Evangelistae dieta conceptos, atque formatos sua Majestas sigillatos remittere recusasset; Eram quidem et ego cum ceteris fratribus meis primum eius opinionis, et voluntatis; ubi tamen Regnum istud extremo in periculo ex parte castrorum finitimorum maxime uero castri Jaycza versari intellexi, Immo manu mea palpavi; moxopinionem et propositum mutavi; unde in partibus quoque nostris hujus modi contributio ubique jam dicatur, et brevi exigetur. Nam et alioquin, si nusquam, et nullibi hoc anno redderetur, etsi Jaycza quoque periclitaretur, quod Deus avertat, etiam vix, immo nullatenus hoc tempore, articuli illi sigillarentur, propterea alia via est quaerenda, et aliud remedium est adhibendum, ut sigillentur: non est enim laudabile cum pernicie, et periculo totius Regni iniuriam non restitutorum ipsorum articulorum vindicare; brevi Deus aliter providebit, et melius; dummodo nos quoque provideamus, et Deo serviamus; qua propter eandem Dominatiom vestram accuratissime rogo, velit, et perse, et per alios fratres suos, ad quos nunc singillatim scribere nequeo, contributionem praenotatam absque omni ulteriori

difficultate et mora reddere, reddique facere, ne finitima castra pereant, ne etiam Dominus noster Vajwoda suis pecuniis per hoc fraudetur, qui quantum illis indigeat, eadem optime novit. Partibus autem in istis magna in parte iam exacta est, et dietim ubique exigitur.

Caeterum decreverat me Dominus ipse noster Palatinus ad Dominum Vajvodam mittere, ut mei medio de negotio quoque eo, quo modo Universitas nobilium ipsius Comitatus Byhoriensis erga eundem Dominum nostrum Palatinum miserat, cum ipso tractaret, Deo tamen favente, omnia, quae ex parte Carinthyorum, tum vero aliarum exterarum gentium immineri timebantur; iam in parte sopita sunt, et exstincta; reliqua etiam mitius se habent, et illa quoque propediem sedabuntur, prout clarius cum eadem Dominatione vestra brevi superinde loquar; Turcorum duntaxat rabies, et continua machinatio est summe formidanda, et nisi mature succurratur, Jaycza profecto peribit, et per consequens Regnum quoque istud periclitabitur; Dominus Palatinus ecce quidquid potest, toto corde facit, et gentes, quas poterit, dietim non sine maximis curis, et laboribus, sumptibusque suis aggregat, ut illi diebus istis unacum Domino Bano subveniat, sed fratres nostri Regnicolae tepidi sunt nimis, reliqua omnia solus propediem referam, et eandem Dominationem vestram felicissime valere opto. Ex Valpo feria sexta proxima ante festum Beatae Mariae Magdalenae 1515. Magister Stephanus manu propria." —

Jámbor Hazafi! ki Werbőczynek saját kezével írt és még nálam eredetiképpen fentartatott sorait olvasod, bölcs tanácsát — Királyához hiv; Hazája, és Nemzete boldogságáért buzgó — Törvények iránt engedelmes érzéseit — tapasztalod lehetetlen,

tetlen, hogy történeti előadásom után Istvánfy, Kollár, Pray, Gusterman rágalmas vádjait többé igaznak elfogadjad, hanem inkább áldást mondván nagy Hősünk' elszórt hamvaira, királyodnak, Verbőczy levelének példája szerént, mindenkor hiv, és bölcs tanács adókat — törvényeknek engedelmes — Hazának javára törekedő — és tudományokban hires több illyen Hazafiakat nemzetednek dicsőségére kérj az Egektől.

J*.

2.

A' Föld rengésről.

(Folytatás.)

Szokott földrengés lenni az esztendőnek mindenik részében szintúgy nappal, mint éjjel Aristoteles és Plinius úgy gondolkodtak, hogy tavasszal és ősszel, inkább éjjel mint nappal, még pedig reggel felé inkább esnek a' rengések, amaz 2. Meteor. 41. 42. Plinius pedig Lib. 2. cap. 80. mellyet csak nem egészen amabból irt le. De még jegyzésre méltók itt Kircher' szavai Tom. 1. Lib. 4. sub finem cap. 10-mi Sect. 2 mundi Subterranei. A' miket Aristóteles mond a' földrengések idejéről, és hogy a' Tenger közepén lévő szigetek attól menttek volnának, és a' rengésnek 40 napig való tartásáról, a' mint a' tapasztalások ellenek kiáltanak, úgy általjában hinni nem kell; mert nem csak a' Tenger mellyéki helyeken, és a' szárazhoz közel lévő szigeteken, hanem a' távolabb lévőkön is; de még a' tengerek köztt lévő nagy száraz tartományokban is, az esztendőnek minde-

nik részeiben esnek földrengések, ezt a' tapasztalás úgy megerösitette, hogy arról tovább kételkedni sem kell. Seneca ugyan megjegyezve irja; hogy Pompéji éjféli időben ült a' föld alá. Az a' földrengés, melly 12, mások szerént (Lydius, Bartadius, Chenimicius szerént) 20. Ásiai városokat rontott öszve éjtszakai volt Tacitus szerént —nappali ellenben mellyet Kircher jegyzett meg a' fellyebb idézett helyeken.

A' hol legnagyobb földrengések voltak, és azokból iszonyú tüz lángok eredtek, más hozzájok hasonlók nem hamar következnek; hanem többnyire sok idö múlva, és leginkább akkor, mikor a' majd elaludtt Vulcánok újabban okádnak, vagy rövid idön okádni fognak. Ezt bizonyitja Seneca sokszor emlitett könyvének 31-dik részében. Bizonyitják Campania, Sicilia, Etna, Vesuv, 's más számos fellyebb nevezett helyek, itt melesleg jegyezzük meg; hogy vagynak némelly ollyan helyek mellyek hajdan tüzet okádtak, de már egészen megszüntek p o Querimoda szigete Brazilia' partjainál, és Angolában némelly hegyek. Igy az Azori szigetekben, mint Terceirában és Sz. Migvelben sok helyeket megjegyzettek; hogy régenten égtek, ma pedig csak füstöket bocsátanak gyakori földindulásokkal. De már Hübner Lexiconában az 5-dik darab 152-dik lapján ismét azt lehet olvasni Terceiráról; hogy tüzokádó hegyeitől 's a' föld-indúlástól sokat szenved. A' régiek kezdték-é elő, vagy újabbak támadtak, azt nem mondja. Hasonlóan 4-dik darabjában a' 383-dik 's 384-dik oldalon S. Migvelről azt mondja; hogy a' máiglan fen lévö tüz-okádó hegyei, 's azoknak gyakori gyúladozásai, és az arra következő rettenetes föld-indúlások nagy károkat okoznak szegény lakosainak. Igy 1811-ben Augusztus' 2-dikán

egyszerre 3. tüz-okádó hegy kezdé szórni tüzes záporát, m. e. már kegyetlen föld-indulása mindeneket félelemmel és rettegéssel megtöltött volna. Ezt követte 11-dikben a' Lazcazes szerencsétlen falunak elsillyedése.

Beszélik; hogy gyakran megelőzték, néha pedig követték a' föld rengéseket, nap meghomályosodás, kútaknak 's forrásoknak felzavarodása, büdös és sós megvesztegetése, a' 4 lábú állatoknak 's madaraknak el menetele. Midőn 1783-ban Február 20-dikán a' Calabriai, nevezetesen a' Messzínài rettenetes föld-indúlás történt volna, azt írta D. Decsy Sámuel Úr, a' Magyar Kurír' egykori Írója az 1802-diki Újságainak 45-dik számú levelében a' 698-dik lapon; hogy ő azon időbéli közönséges újság levelekben azt olvasta: hogy egy odavaló tehetős kereskedő' leányának egy igen kedves fekete macskája volt, melly a' földindúlás előtt kevés szempillantatokkal a' szoba ajtaját szüntelen karczolta körmeivel, és nagy nyughatatlanság közt lévén erőszakosan ki akart a' szobából menni. A' kereskedő figyelmetes lévén ennek a' házi állatnak nyughatatlanságára, azt az ajtón kibocsátotta, maga is mindenütt utána ment, melly a' város' kapuján kifutván a' közelebb lévő hegy-tetőre szaladt fel. A' kereskedő is utána ment, és mikor azon hegy-tetőre felért volna, a' föld hirtelen megrendült, a' város elsillyedt, és csak egyedül ő maga maradt meg épségben 's életben, a' hozzá tartozottak pedig a' több városbéliekkel együtt mind a' föld' alá temettettek. Minő csudálatos előrevaló megérzése a' közelítő veszedelemnek ezen állatban!

Midőn 1631-ben a' Vezuv égett volna, Welschius, mint szemmel látott tanú bizonyítja; hogy az egész levegő, és igy a' nap is elhomályosodott az ollyan nagy bőséggel kiszórt ham-

vak miatt; hogy mintegy felhőt haladó heggyé válván, villámásokat bocsátanának. Ugyan így; sőt még sokkal rettentőbbnek mutatta magát a' Vezuv 1660-ban Juliusban. Így Java szigetén egy hegy 1580-ban égő büdös-kő' erőszakos kiütésével felszakadván, 3 egész nap' annyi szikrákkal 's lánggal kevert fekete füstöt okádott ki; hogy a' napot elrejtette, 's a' nappalt éjtszakává tette. 1650-ben az Archipelaguson a' Sanderinaiakat 24-dik Septembertől fogva 9-dik Octóberig a' rémitő föld rengések gyötörvén rosz szagú 's büdös köves gőzök a' levegőt úgy elsetétitették, 's mérgesitették; hogy valakik csak nézték, harmad nap alatt mind megvakúltak Riccárd bizonyítása szerént. És imé ezt az ötödfél levelet vontam ki Sturmius' földindúlásról való Értekezéséből, melly 8-tzad rétben 27 levelet foglal bé, mellynek egész megolvasását, azoknak, kik ezen csudálatos és rettentő tüneményről bővebben kivánnak olvasni, 's az említett munkához juthatnak, különösen ajánlom.

Az ezt megelőző második oldalon látánk; hogy a' föld-rengéseket gyakran megszokta előzni kútak' 's a' t. felzavarodása. Hogy Sámusban föld-indúlás lesz, Pherecydes, Thalesnek, vagy Pythagorasnak Praeceptora ugyan a' kútvizéből érezte 's jövendöli meg. A' dolgot Ciceró és Plinius is említik, a' helyet nem nevezvén meg; de hogy Sámusban történt Maximus Tyrius bizonyítja. Kí sermone 3-tio így szól: Pherecydea a' Samusbélieknek előre megmondotta; hogy ott föld-indulás lesz. És ez Laërtiusból is megtetszik a' Pherecydes életében, ha a' Psammut, Samuvá váltóztatod, mellyet hogy úgy kell olvasni Porphyriusból próbálja Eusébiusnál a' tudós Casaubonus. — Lásd Bochart Canaánját a' 410-dik lapon.

Azt beszéli erről a' Samusról Bochart a' 408-dik lapon; hogy sokáig el volt hagyatva, mivel ott Neides vagy Neades nevü vadállatok tartózkodtak, mellyeknek bögések meghasogatta volna a' földet. De Bothart azt mondja; hogy ezeken föld-rengést kell érteni, mivel a' Phoeniciai nyelven Neid, vagy Níd föld-indulást tészen.

De jöjjünk már le az 1810-dik esztendeig a' föld-indúlásokon, és jegyezzük fel esztendő-szám szerént, a' mellyekre találhattam, ha a' mellyek már feljebb érintve voltak is, közikbe iratnak is.

Az ó Testamentomi időből csak keveset jegyzek fel szent könyvünk után:

Mó'ses 2-dik könyvének 19-dik részének 18-dik versében ezt mondja: Mikor a' Törvény a' Sinai Hegyen kiadattatnék, a' föld reng vala. Kijöttek az Izraeliták Egyiptomból Világ teremtése után 2513-dik esztendőben Urunk' születése előtt 1491. esztendővel. Clericus in Comment. in Pentateuchum pag. 505. 2448-dikra teszi.

4. Mos. 16. leíratik, a' Mó'ses ellen pártot ütötteknek Históriája, de a' hol a' Sz. Iró nem mondja; hogy mikor elnyelettettek, a' föld megrendült volna; hanem csak meghasadt, melly Chasma-nak neveztetik: Hiatus-Ruptura. De a' mint Wicsius in Meletematibus Leidensibus pag. 194. írja: — Josephus Antiquit. Judaic. Lib. 4. cap. 3. pag. 84. „Mó'ses' előadásának eggyügyüségét ekképen ékes„geti fel: Ezeket, t. t. a' Jehovához könyörgés„képen felbocsátott szavait könyhullatásokkal vé„gezvén Mó'ses, a' föld hirtelen irtóztatóképen „megrendült, és a' föld' felső része, mint a' sze„lektől felháboríttatott tenger úgy habzott, és az „egész népet megrettentette." Történt nem igen

sokkal a' Kanahánba lett bémenetel előtt a' Párán pusztájában a' hol történtek mind azok, mellyek megírattak 4. Mó's. 15. 16. 17. 18. 19. Részeiben. Clericus in Comment. in Pentateuchum pag. 507.

1. Sam. 14. 15. Midőn az Izraeliták a' Filiszteusokkal harczoltanak. Jónathán a' Saul' fija, Atyja tudta nélkül rájok menvén fegyver hordozó szolgájával előljáróban 20-at megöle, nagy félelem terjedt el a' táborban, a' föld is megindúlt. V. T. után 2911-dik esztendőben.

I. Kir. 19. 11. Midőn Illyés Próféta Jézabel előtt az Ákáb Király felesége előtt futott, azt mondja a' Szent Historicus; hogy az Úr felparancsolta Illyést egy hegyre, és íme az Úr azon mégyen vala által, és az Úr előtt mégyen vala nagy erős szél, 's a' szél után föld-indúlás lön V. T. után 3097-ben.

Úziás Király' idejében, ki kezdett uralkodni 3194-dik esztendőben, mások szerént 3138-ban V. T. után, 's uralkodott 52. esztendeig történt egy föld-indúlás, mellyről van szó Amós I. 1. és Zak. 14. 5. Majzonnet az ó Testamentomi Ekklézsia' Historiájának 4-dik kötetének 639. lapján kedves emlékezetü Péczelynk' magyar fordítása szerént, azt írja; hogy 3221-dik esztendőben V. T. után Úsiás tiszteletlenséget mutatván a' Templom és az Oltár ellen, hirtelen bélpoklossággal verettetett meg, és még azután élt 43 esztendeig. Jeruzsálemen kivül lakván egy magános házban, megholt 3264-dikben. Ezt a' föld-indúlást meg bélpoklosodása' alkalmatosságával történtnek írja Josephus Antiqvit. Judaic. Lib. 9. Cap. 11. De a' mellyet Buddeus in Hist. Ecclast. V. T. Tomo 2-do pag. m. 410. bizonytalanságban hágy.

Jegyezzük ide azt, a' mit a' Kóré Dátán és Abirám elnyelettetésekről a' tulsó oldalon kelle vala cselekednünk, Wicsius után in Melet. Leidens. pag. 95. Nem lehet tagadni; hogy gyakran a' föld' megnyílásai természeti okokból származnak. Messze kiterjed ez az eltávoztathatatlan 's közönségesen ártalmas gonosz, mert nem csak házakat, 's ház-népeket, 's magános városokat nyél el; hanem egész Nemzeteket, Tartományokat felforgat, és most omlások alá temet, majd mélységbe lenyél, és csak annyit se hágy, mellyből megtessék, hogy voltak; hanem a' legjelesebb városok felett az elébbi formának minden nyoma nélkül a' föld kiterjed. Epicurusból bölcselkedik, vagy inkább bolondoskodik Seneca, midőn Cap. 3. azt mondja, hogy ezeket nem az Isten cselekszi, és nem az Isten haragjából rázattatik a' föld, mert nem az Isten nélkül lesz az, a' mi természeti okokból származik. Söt abban mutatja magát a' világ' igazgatójának lenni; hogy az okoknak rendit örökkévaló és legbölcsebb akaratjával úgy elrendelte; hogy megakarván mutatni haragját az emberek' büneik ellen, azok az időben jelen 's készen légyenek. Adjuk Wicsiushoz, más két kegyes embereknek eme keresztyén szavaikat: egyik így szól: tömött a' föld és nehéz, és annak teste természettel úgy alkatott; hogy csendesen feküdjék, de az Isten azt, vagy annak üregjeibe szeleket bocsátván vagy más módon megingatja, és azt cselekeszi; hogy sok nagy városok el süllyedjenek. Másik pedig így: ne csudáljuk; hogy a' föld ottan ottan megmozdúl; hanem azt csudáljuk; hogy egészen le nem ül. Gondoljuk meg; hogy nincs ollyan erősség, mellyet, mikor akarja össze ne ronthasson. Gondoljuk meg, melly nagy nekünk földnek lakosinak a' mi bolondságunk; hogy bosszontani merjük azt,

ki egy pillantat alatt a' földet nem csak megmozdíthatja; hanem fel is fordíthatja. Wolphius in Lib. Judicum pag. 24.—Musculus in Psalmos p. 705.

2107. Usserius szerént — 2048. Schrader szerént Sodoma veszedelme a' hozzá tartozókkal: Clericus in Comment. in Pentat. pag. 321. 323. sejdít itt föld-indúlást is, noha a' Szent könyvben nem említtetik. Igy okoskodik Clericus: Azon föld-rengésben, melly 1693-ban Januáriusban egész Siciliát szánakozásra méltó módon megrázta 's felforgatta, nem haszontalan Írók írják, hogy a' szigetbe temérdek menykövek lehullottak, mellyet a' régibbek is néha tapasztalnak. Seneca Quaest. Nat. Lib. 6. Cap. 30. Az Etna valamikor sok tűzzel bővölködött 's az égető homoknak szörnyü erejét kiöntötte. A' nap porral bévonatott, 's a' népeket a' hirtelen való éjtszaka elrettentette. Az időben azt mondják igen sok menydörgések voltak 's menykövek húllottak. Menykö gyújthatta hát fel 'Sodoma földének gyantáját is, mellynek erei a' mélységben vagynak, azokon menvén a' meggyúlt tűz, végre megmozdúlván úgy kellett elülnie. Campaniában a' Vezuv körül hasonlókat tapasztaltak 's gyakran föld-rengésekkel városok sillyedtek el. Az ifjabb Plinius Lib. 6. Epist. 16, a' mint az öreg Atyja haláláról beszél, ki a' Vezúv' gyúladását közelebbről nézvén, veszett el, azt mondja; hogy a' gyakori nagy remegések miatt az épületek' teteji hajladoztak, és mint egy helyekből kimozdíttatván most ide majd oda menni 's vissza menni láttatának. Seneca Quaest. Nat. Lib. 6. Cap. 1. Pompéjit Campania nevezetes Városát hallottuk föld indúlás által elsillyedettnek lenni Regulus és Virginius Consulságokban, melly Campania ezen gonosztól soha sincs bátor-

ságban. A' mi esett Campanián, az esett a' Jordán' lapályán. Strábó és Plinius sok illyen példákat hoznak elő, de keveset a' Jordánra fekvő városok' veszedelméhez hasonlókat 's a' t.

Többel 100 esztendőnél a' Krisztus előtt midőn Mithridates a' Céres ünnepét innepelte, emberi emlékezettől fogva legnagyobb földindúlás volt, sok városok oda lettek. Hasonló volt Syriában. Erről Vitringa in Comment in Esaiam Tomo 2-do pag. 20. 21. így beszél: valamint az ellenségtől bátorságban volt Syria, úgy a' földindúlások által elpusztúlt. Különös, és megjegyzésre méltó; hogy a' föld-rengések egy várost se rongáltak 's nyomorgattak annyit mint ennek fő városát Antiochiát a' História bizonyítása szerént. Xiphilinus, Dionból nagy gonddal kiirta azt a' rettenetes föld-indúlást, melly ezt a' várost Trájánus alatt érte maga is ott lévén akkor, 's alig szabadúlhatván ki a' veszedelemből, majd azon kifejezésekkel él, mellyekkel a' Próféta ezen helyen. Elsőbben a' föld' véletlen nagy bőgése, azután rettenetes morgása hallatszván majd a' föld magosra emelkedni kezdett, és az épületek is felfelé szökdösni, és azok ugyan, mellyek elébb felemelkedtek, leesni 's össze rázattatni, mások pedig, mint a' legnagyobb szélvészben lóbálódni, ide oda mozgani.

Héródes' 7-dik esztendejében, az Actiumi Had' idején zsidó országban ollyan föld-rengés volt, a' millyet még az előtt soha se tapasztaltak, a' leomlott épületek 10,000 embert öltek meg. Usserius. pag. 534.

6-dik esztendőben Krisztus Urunk' születése után Cous szigetében hasonlóan. Usserius p. 505. Josephus Antiqvit. Judaic. Lib. 15. pag. 406.

16-ban Cyprus szigetében sok városok össze omlottak. Usserius pag. 559.

17-ben 12 Á'siai városok, fellyebb láttuk 14-nek és 20-nak is.

23-ban A' Római Tanács Tiberius akaratjából Á'siában Cibyratica városának, és Aeginának Achájában, mellyek földindúlás miatt megromlottak 5 esztendei adót elengedett. Usserius pag. 585.

Urunk' megfeszíttetésekor nem csak a' Golgotha, és az egész város; hanem a' szomszéd Tartományok is irtóztatóképen megrázkódtak a' földindúlás miatt; mert azt mondja Phlegon az Olympiások' supputatora; hogy a' 202-dik Olympiás 4-dik esztendejében, melly Urunk' szenvedésének esztendeje volt: nagy földindúlás volt Bithiniában, melly Nicaea városának nagy részét a' földdel egyenlővé tette. Ambár a' földrengés természeti okból származzék, mindazáltal ez nem praeiudicál annak; hogy rendkivül való és csudálatos volt ez, mellyet az Isteni hatalom a' Krisztus' szenvedésekor támasztott, és azt egy okos keresztyén se tagadhatja, sőt azt kell mondani mindennek, a' mit Sz. Ágoston mond Serm. 120 de Temp. A' föld remeg, mert az Úr keresztjét nem birja Zsid. 1. 3. Krisztus mindeneket hordoz az ő hatalmasságának beszédével, hát lehet e csudálni; hogy megaláztatásának utolsó grádusában a' föld remegett legyen? meddig terjedt ez, bizonyosan meghatározni nem lehet. Tegyük fel; hogy csak a' Kanahán, vagy csak a' Golgotha mozdúlt légyen meg ekkor, még is valóban nagy csuda volna. De a' mint ezt sok külső Históricusok bizonyítják, messzebb is kiterjedt. Orosius Lib. 7. Cap. 4. írja; hogy Tibérius' 17-dik esztendejében, midőn az Úr Jézus Krisztus szenvedett, nagy földindúlás volt sokfelé, több váro-

sok össze omlottak. Nicephorus is Hist. Ecclast. Lib. I. Cap. 17. azokat a' 12 városokat említi, mellyek már olly sokszor előfordúltak, de ő 14-et mond, és még azokhoz, mellyeket Usserius ekképen nevez: Ephesus, Magnesta, Sárdis, Mosthene. Aegae, Hierocaesárea, Philadelphia, Temnus, Cyme, Myrina, Apollonia, Hircania, — itt hozzájok jő e' kettő: Dia, Cibyra. Gerhard. Harm. Evang. p. 2039.

A' Krisztus' feltámadásakor hasonlóan nagy földindúlás volt, mellyet úgy írnak le a' Sz. Evangyélisták; hogy mikor az asszonyok, a' Krisztust akarván megkenni, a' koporsóhoz mentek volna, megindúlt a' föld, az Úrnak Angyala leszállott, a' követ el hengerítette a' Koporsó ajtajáról, arra rá ült, az Őrzők pedig félelmesitő tekintetitől megremülvén el futottak. Nagynak íratik az a' földrengés is Csel 16. 26. Midőn Pál és Silás éjfélben a' Tömlöczben imádkoznának, és az Istent dicsérnék, hirtelen nagy földindulás lett, megmozdúltak a' tömlöcz fundamentomi az az ajtók megnyiltak, 's minden foglyok' lánczaik le hulltak: Úgy itt is, midőn a' Krisztus a' Koporsó' tömlöczéből elevenen ki jött, megoldatván a' Halálnak kötelei, a' rengéstől a' Koporsó' fundamentomi megmozdúltak. Erről azt mondja Hieronymus hogy ez nem rendes volt; hanem ollyan nagy, melly a' földfenekestől fogva való felfordúlásával fenyegetődznék. Valamint hát halálakor megmozdúlt a' föld; úgy feltámadásakor megmozdultak a' föld'fundamentomi, Melly csudával azt akarta az Isten bizonyítani hogy Ő új, és bámulásra méltó dolgot akar cselekedni, és az Úr' feltámadásának meggondolására az emberek' elmejét felindítani. Gerhard Harm. Evang. pag. 2089. és 2095.

47-ban Orosius Lib. 7. Cap. 6. írja: hogy Claudius Császár 5-dik esztendejében, melly a' Krisztus születésétől 46-dik esztendő volt irtóztató földindulás történt, melly alkalmatossággal Thera és Therasia között a' mélységből sziget emelkedett fel, melly 30. stádiumnyira terjedt. Eusebius in chronica megjegyzi; hogy Nero' uralkodása alatt, t. i. 4-dik esztendejében, melly a' Krisztus után 60-dik esztendő volt. Romában nagy földindulás volt, majd Néro 10-dik esztendejében, a' Krisztus után 66-dik Ásiávolt nagy, melly miatt 3 városok Laodicea, Heraclis, és Colaphe. össze omlottak, és egynehány ezer emberek oda lettek. Gerhard. H. E. pag. 672.

79-ben Titus Vespasianus idejében Pompéji és Herculanum veszedelme, — Ettől fogva 340-nig nem találtam könyveimben.

340-ben Sok városok elvesztek napkeleten

358 — Nicomédia el veszen hasonlóképpen

361.—363. Hondorfius in Theatro Historico pag. 297. azt írja hogy Julianus Apostata' idejében, ollyan rémítő földindulások voltak, hogy majd helyet nem lehetett találni hol az ember bátorságban lehetett volna de nem jegyzette meg, hogy uralkodásának mellyik esztendejében történtek Offerhaus Hist. Univ. Lib. Cap. 5. azt írja; hogy kezdett magánosan uralkodni K. U. születése után 361-dik esztendőben, 's majd a' Persák ellen viselt Hadban nyillal meglövettetvén megholt 32. esztendős korában 363-dik esztendőben, m. u. Attyafia' halála után egy esztendeig és hét hónapig uralkodott volna.

367. Majd az egész föld megrendült. Alstédius pag. 297. láttuk fellyebb hogy ez nem lehet.

400-körül előtte, vagy utánna. Arcadius Imper. alatt mint Mich. Glycar írja a' föld alatt 7. napig hullatozott legnagyobb bőgést.

471-ben a' Vesuv apró por ki hányással majd egész Itáliát megsetétítette. Ez esett Theodoricus uralkodása alatt is Alsted. pag. 301.

480-ban 3. Hétig tartó földrengés.

526-ban Antiochiát nyáron, egy Péntek napon úgy megrettentette; hogy kicsinyben mult, hogy az egész Város össze nem omlott 's a' Lakosoknak Temetőjökké nem lett. Euphrasius Püspököt oda ölte a' Templomok össze omlottak, és a' Város disze elveszett. Emberi emlékezettől fogva illyen haragja az Istennek Városokat nem ért Justinus Imperator ezt a' veszedelmet hallván, keservesen fájlalta. Koronáját bársonnyát elvetvén zsákba öltözött, magát bé hamvazta, több napokig gyászolt, és a' Város' újjitására pénzt 's mester embereket küldön. Christ. Mathiae Mist. pag. 39.

551-ben. Alexandriában — mint fellyebb láthatni.

584-ben. Franczia országban ez is fellyebb illetve van.

832-ben. Itáliában sok Városok 's Hegyek elsillyedtek.

862. Baronius irja Nicetus után: Szó, és érthetetlen hang jött ki, melly az emberek' szivökbe félelmet 's ijjedséget vert — és Alstéddius szerént, Italiában a' föld sok városokat 's Hegyeket el nyelt pag. 304.

1114-ben. Egész Syriát össze rázta. Alsted p. 306.

1126-ban. Juliában 40 napig tengert, és sok falukat össze rontott, Ugyan is ott.

1170-ben 15,000 emberket Siciliában megölt nap keleten, és Német országban sok Városokat megrongált. Ugyan az is ott

1183-ban Nagy részét Antiochiának, Tripolisnak, és Damascusnak elrontotta. Catina Siciliában össze omlott, 's 20,000 ember elveszett Ugyan az, is ott

1202-ben Május' 30-dikán, mint Bzóvius írja egy nevetlen Iró után, Fenicziában földrengés lévén, irtóztató szózat is hallatszott.

1227-ben. A' Sálvi Hegyekben úgy megrendült a' föld, hogy az Épületek 5000 embereket vertek agyon. Hospinianus. De Origmon pag. 227.

1241-ben. Egy Hegy Burgundiában helyét elhagyván, 's más Hegyhez csatolta magát, 's útjában 5000. embereket vesztett el Alsted. pag. 306.

1289-ben Födrengés az egész földön. Alsted. pag. 307. — ez nem lehet mint fellyebb a' 367-dik esztendöre is megjegyeztetett; hanem ha csuda által, és ha az Isteni hatalom valami rendkivül való nagyott akarna.

1295-ben Az Alpesekben 15. Várak vesztek el. Ugyan az, és ott

1348-ban két Hegyeket elsillyesztett. Alsted. p. 308.

1450-ben Megölt 30,000. embereket, 's magát Nápoly városát is össze rontotta. Alsted pag. 309.

1509-ben Konstantzinápolyban szelvésszel, Jég essövel, villámásokkal, menykövekkel ollyan földindulás lett, hogy a' Tenger szélin falak, tanyák, főbb Epületek fenekig leomlottak, a' Sultán Vára úgy megrázódott; hogy 5 költséges Tornyok mellyekben a' kincs tartatott, össze dültek. A' Sophia mecsetté változtatott Temploma

mellyben a' Krisztus szenvedésének egész Históriája le volt festve, de a' Törökök bémuzolták, tellyesen leszakadozott a' mázolás, 's az egész festés újra ki tetszett 13,000 emberek elvesztek, tartott a' rengés 40 napig Christ. Mathiae Hist. pag. 1031.

1570-ben Nápolyban egy Klastromot elborított a' Tenger, kivervén egy Hegyet a' rendülés, melly Hegy neveztetik Hamvak Hegyének, mons Cinerum. Alsted pag. 312.

1571-ben Alstédius is ugyan p. 312. de a Consultatio de Principatu inter Provincias Europae' Irója Cambdenus után, pag. 588. bővebben írja; hogy ezen esztendő Martziussának 12-dik Kalendáján, Herefordiában Angliában estvéli 6 órakor a' napkeleti részén a' föld leült, és a' hegy a' tö én lévő nagy kőszikla darabbal — először szörnyen csikorogván, 's bögvén — mintha hosszas álmából kelt volna fel, felemelkedett, és előbbi mély tanyájából magas helyre felment, felvivén magával az élőfákat, juhokat és juh kosarakat. Némelly fák a' földtől elborittatva feküdtek, mások a' heggyel úgy felmentek 's úgy hozzá ragadtak, mintha ott gyökereztek volna. A' honnan elment a' hegy 40 lábnyi széles nyílást hagyott, 's 80 ölnyi hosszaságút az egész föld 20 holdnyi volt, menetele közben egy útjában lévő Kápolnát felfordított. Egy a' temetőben lévő fát napnyugotról keletre tett által. A' közönséges útakat az aklokkal, sövényekkel 's élőfákkal előre tolta. A' szántó földekből legelőket, a' legelőkből szántó földeket csinált. A' felemelkedettebb földet, melly előtte volt, mintegy körül sánczolván magasabb heggyé változtatta. Igy, midőn Szombat estvétől fogva Hétfőn délig széllel járt volna, mintegy útjában elfáradván, 's terhétől nyomattatván megállott.

1580-ban Aprilis 6-dikán egész Belgium megrendült fellyebb láthatni.

1586-ban A'Jáva szigetén ugyan fellyebb.

1590-ben September 15-dikén, Bécset, Cseh és Morva országnak sok helyeit össze rontotta. Bécsben igen sok épületek megromladoztak, különösen a' Sz. István tornya, hogy leomlásától félnének, és teteje' lebontásáról gondolkoznának Christ. Mathiae Hist. p. 1128.

1600-ban Norsiában 's Florentziában sok épületeket lerontott ugyan az, ugyan ott.

1001-ben September 8-dikán nagy földindúlás. Alsted. p. 314.

1604-ben Peruban Lima körül — feljebb bővebben.

1612-ben Lemgóviában 's Bileveldában 4 hétig tartott. Alsted p. 314.

1618-ban Rhaetiában a' Grizonok' hegyes Tartományában földindúlás történvén Pluravium városa felett lévő hegy estvéli szürkületkor a' várost lakosival úgy elboritotta; hogy csak helye se látszott. Horat. Turselin Hist. Univ. p. 460. Alstedius is ezt előhozván az elvesztett embereket 1500-ra teszi. p. 314.

1620-bun Februariusban gyenge földrengés ugyan az, és ott.

1627-ben Irtóztató földrengés Julius' 30-dikán, melly majd egész Apuliát megrontotta. Sok városok, várak, faluk, erdők, és több mint 17000 ember elnyelettetvén. És Alstedius ennél tovább nem jegyzett.

1631-ben Már fellebb megjegyzetett. Horat. Turselinus pag. 534. azt mondja: hogy Martzius' 27-dikén 1638-ban Cosensa, Nicastro, 's más városit Calabriának sok emberekkel vagy össze rontotta, vagy föld alá temette, ez is van oda fellebb említve.

1650-ben

1650-ben Az Archipelaguson. Fellyebb Sturmiusból.

1660. Juniusban a' Vesuv retteneteskedett. Juliusban pedig Burdegalától Narbonáig terjedt a' rengés. Fellyebb.

1661. Bulgáriában a' 6 mértföldnyi sillyedés. Fellyebb.

1685. Fellyebb hol az iratik hogy Hála volt az inség' közép pontja — 's a' melly adott alkalmatosságot, Sturmiusnak a' földindúlásról való Értekezésre.

1755-ben November 1-sö napján a' nagyon emlékezetes földrengés, Lizsbonában, mellyben némellyek szerént 15, mások szerént 30,000 emberek vesztek-el.

1763. Rév-Komáromban 's környékén rémitö.

1766-ban Martinique szigetében a' St. Pieri Erőségben sok házak össze omlottak 's számtalan ember vesztette életét. Hasonló szerentsétlenség érte a' Cubai Szigetet. Magyar Kurir 1809 2-dik fertály pag. 463.

Erről a' Századról keveset találtam.

1802-ben Januar. 23-dikán éjjeli 10 órakor Straszburgban két versben tapasztaltatott földrengés néhány helységekben nagyobb mértékben mint ott. — Nápoly országban Atina és Agnone városok között tüz okádó hegy támadt.

Octóber 29-dikén Délben 12 órakor 's 37 minutakor több izbéli földrengések Brassóban — sokkal nagyobbak Bucherestben, Moldvában, Bulgariában nagy mértékben, Bucherestben minden templomok leomlottak, még annak a' várnak fele is, mellyet hajdan a' Rómaiak épitettek. Jassiban, Widdinben, Szilistriában, Ruscsukban, 's másutt hasonló erős volt, és mindenütt sok épületek, templomok 's tornyok dültek. Szilistria és Ruscsuk között egy egész helység sillyedt el a' föld megnyilván fekete víz jött ki belöle. Butyin ne-

vü Mezö várostól fogva a' Bihari Havasok, Belényesi, Váradi, söt Hunyadtól Szebenig a' hegyek mellett lévö helységekben rengette a' földet. Enyeden a' katonák a' piaczon csákóikhoz is kapdostak', nem tudván ingadozások' okát. A' kofák orrokra bukdostak. Háromszéken talán soha nagyobbat nem éreztek. A' Czófalvi, Barátosi, Kökösi, Dobolyi tornyok leomlottak.. Al-Torján mind ezeknél sokkal nagyobb. Kézdi Vásárhelyen, Sz. Györgyön, Veresmarton, Hidvégen szörnyük. Elhatott Konstantzinápolyig söt Moskauig. Somogyban is tapasztaltak gyengét December 12-dikén. Ezt hosszan 's borzadozva lehet olvasni M. Kurir 4-dik fertály pag. 798—801. 's tovább.

1803. Jan. 4. Nápolyból. Az Etna m. u. 30 esztendeig csendesen viselte magát, ismét felháborodott 's véghetetlen tüzet 's moslékot hányt ki, ennek a' töviben lévö Catania városát 1669-ben meglátogatta a' hegyből ki folyó tüzes moslék 's föbb útszáit úgy elboritotta; hogy sok házak lakhatatlanok lettek. Hanem a' Lakosok azután valami 10 15 esztendökkel ismét egész bátorsággal rá épitettek a' megkeményültt Lávára. Jan. 9-kén a' Vezuv is hozzá kezdett a' füstölgéshez p. 158. 160. Lord. Hamilton, az alatt míg Nápolyban követségi hivatalt viselt 33-szor ment fel a' Vezuvra, 's egy ollyan munkát készitett róla, mellynek árra 50 species arany; szépen lefestette a' Lávát.

Messzinából Jun. 15. Az Etna 15-dik Novemberi meggyúladását következendö környüllállások elözték meg. Katania városában azon napon Dél elött 4 óráig szünetlenül tartó menydörgéshez hasonló rettenetes zúgása hallatott. Végre azon oldalának közepe táján egy új nyilás láttatott, mellyen a' folyó viz módjára ki rohanó tüzes okádék a' legnagyobb sebességgel egynehány Olasz mértföldre folyt el, mellynek hallására min-

den körül belől fekvő helységekből a' lakosok ki futtottak. A' következett napon azon hegynek felső kemenczéjéből egy felette magos tüz oszlop ütötte ki magát, az abból származott fekete füst az ég kárpitját egészen meghomályositotta és reszketéssel várták Katania lakosi a' rájok következhető veszedelmet. Hat egész nap' folyt belőle a' tüzes okádék, de nem egy forma dühösséggel; hanem utoljára igen csendesen és csak a' Sarkói vidéken tett károkat. Sokkal irtóztatóbb volt ezen Vulcannak 1787-ben történt égése, a' mikor az abból ki okádott tüzes darabok a' Máltai Szigetbe is által repültek. Egyszer olly irtóztató nagy tüz oszlop ütődött ki annak torkából, mint azon hegynek fele része, mellynek magosságát 30,000 kerületét pedig 100,000 láb nyomnyira teszik a' Természet vizsgáló Tudósok. M. Kurir. 1803 2-dik fertály p. 301. 302. — önként kell érteni hogy földrengésekkel esett.

Esztendő számlálásunk' kezdetitől fogva. 34. kiütési számláltatnak legirtóztatóbbak voltak 1329 1536. 1650. 1669. és 1693. a' legutolsó kiütés 1809-ben Böjt más Havában történt. Ennek alkalmával még más 12 nyiladékok támadtak, mellyeknek szélessége összeséggel 100 ölekre tétetik. Hübner Lexicon 1-sö Darab p. 44. 45.

1704 Malagából Jan. 14. Tegnap, éjfél után 1 órakor és ma 7 órakor szörnyü földrengést érzettünk — 4 ház össze dült, sok épületek fundamentomaikból ki mozdittattak — többtől félhetünk, mert a' levegő homályos, zürzavaros, a' lakosok többen sátorok alatt laknak a' mezön. M. Kurir. 1-sö fertály p. 296.

Aprilis 3-dikán Bécsben éjjel rettentő szélvész támadt, melly egynehány gyenge földrengést is okozott. II-dik fertály p. 422.

Junius 13-dikán reggel $3\frac{1}{2}$ f. 's 8-ra 3 fertálykor Klagenfurtban rengett a' föld. Sem a' magnestő, sem a' levegő mérő legkisebbet se jelentettek előre felőle. Egy oda való tudós azt jegyzette meg; hogy falon való óráját megállitotta, magnesein pedig csak annyi változást vett észre; hogy egygyikről a' rajta függött tereh le esett pag. 797.

Saarbrück városa szomszédságában egy új Vulcán lett nem régiben, mellynek repedésein sok füst és vitriol büz takarodik ki, ottan ottan valami siket hang is hallatik ki belőle. 3-dik fertály pag. 132.

Olasz országnak Zanthe nevü Szigetjében Julius 7-két követett éjjel éjféltájban egynehány versbeli földindulás volt. Az elsőt rettenetes zúgás előzte meg, a' mellyet nyomban követett rengés miatt az épületek tántorogtak. Második rendülésre az ablakok, ajtók fel pattantak, a' Templomokról, házakról a' cserép zsindelyek hullottak. 3 óra múlva harmadszor is megrendült a' föld, de gyengébben. Azon napon 's időben Moreában a' hajdani Peloponézusban sokkal keményebb 's veszedelmes következésü földindulás volt, Patrassóban 's a' környékén lévő falukban csak nem minden épületek össze omlottak 's azok által sok ezeren temettettek a' föld alá. pag. 152.

Kadixban Augusztus' 25-kén földrengés Granadában akkor olly nagy; hogy számos házak össze omlottak, és sok ember vesztette életét. Madridban 3 templomok, és külömb külömbféle házak leroskadtak. Karthagénában még veszedelmesebb volt. 4-dik fertály p. 460.

Azt jegyzik meg a' múlt Augusztus' 25-kén Spanyol országnak majd minden részeiben uralkodott földrengésről; hogy az Hollandiában 's Olasz országban is, nevezetesen a' Pápa' Státu-

saiban ugyan azon napon nagyon ingott. Almeirából meg lehet tudni, mellyen volt Spanyol országban. Reggel 8 ½ órakor valami föld alatt való siket zúgás hallatott, melly után valami 3 fertály órányi idő alatt 3 rettenetes és több kisebbek történtek. A' lakosok többnyire a' mezőre szaladtak, a' házak meg repedeztek, össze omlottak, vagy azzal fenyegetődztek. A' 3 nagyobbak alkalmatosságával a' tornyok láthatólag ingadoztak, a' harangok kolompoltak, a' lámpások ki aludtak, a' házakban lévő almáriomok, 's egyébb házi portékák egymásra dülédeztek, a' templomok bézárattak, minden falaik dülő félben vannak, az Isteni tisztelet a' szabad ég alatt megy véghez. A' közép Tenger' partjai menttében majd minden Spanyol városokból efféle szomorú hírek érkeznek. A' Rochettai só főző helyet egészen a' víz alá borította, sok ezer mázsa só oda lett. A' Popolói kastély egészen össze omlott. Déliás városában az embereknek nagy száma az omlások alá temettetett. Bugnol városát a' víz elborította. Bella villa, della Palma csupa kő omlássá vált. A' Feliczi toronyból egy harang a' földre ugrott. pag. 511. 512.

1805. Julius vége táján, Nápolyban, Casertában, Porticiban, Iserniában, Capa delli Ami környékén, és közönségesen az egész Terradi Lavoro nevezetű Tartományban igen szörnyü és veszedelmes földindulás volt, melly felette sok kárt és szerencsétlenséget okozott, sok házakat, kaszármákat, templomokat, 's egyébb épületeket össze rontott 's azoknak omladvánnya alá sok embert temetett. Az e' miatt támadt félelem, rettegés, és zürzavar olly nagy mértékben volt; hogy sokan életek, megmaradása eránt kétségbe esvén, egyik házból másikba futottak, menedék helyet a' föld alatt való pinczékben, boltokban és egyéb rejtekekben kerestek, de ezek is össze omolván,

azok alatt végezték életeket, és csak azok menekedhettek meg a' kegyetlen haláltól, kik ideje korán kifuthattak a' szabad mezőkre. A' Királyi Familia is, melly nyárban Casertai palotájában szokott mulatni, a' mezőre való futás által menekedhetett meg a' veszedelemtől. 3-dik fertály pag. 232. — a' 244. 's 262-dik lapokon ismét ugyan erről böven iratik, és hogy Rómában is éreztetett; de nem ollyan nagyon, mint a' Vezuv környékén.

Kándia, vagy Kréta szigetben 8 minutum alatt négyszer rendült meg a' föld, melly miatt 15 házak és 3 Török templomok omlottak össze 's 30 ember temettetett az omladványok alá. 4-dik fertály p. 431.

1806. A' Crostolói osztályban Febr. 12-kén kezdődött földindulás még Aprilisben is jelengette magát. Modénai Herczegségnek Novellara nevű városában Mártzius 2-dikán ollyan erős nagy zúgással és harsogással való felrendülés volt, mintha számos ágyúk süttettek volna el, egyszersmind a' kémények mind lehúllottak. 2-dik fertály pag. 408.

Augusztus 20-dikán Velletriben alsó Olasz országban a' nagy templom össze omlott. 3-dik fertály p. 398.

September 22-dikén estve 9 óra után Posonyban Pesten 's nálunk is két rendbéli földrendülés volt. Nálunk a' második kicsiny, Pesten pedig a' második volt nagyobb. pag. 421.

Spanyol országban Granadában, két versben is nagy földindulás volt, és egynehány Helységek a' föld megnyilatkozott gyomrába temettettek. 4-dik fertály p. 844.

1807. December 17-két követett éjjel $11\frac{1}{2}$ órakor, Ulmát olly nagy földindulás rázta meg, mennél keményebbet Sváb ország soha se tapasz-

talt, és annak Krónikájában ollyan példa nem találtatik. M. Kurir 1-sö fertály p. 8.

Lisbonában Junius 6-kán Délután 4. órakor ollyan földrengés volt, mint 1755-ben csak hogy nem tartott annyi ideig, és azért nem okozott annyi károkat. A' házakról le húllott cserép fedél és kö akkor is sok embert megsebesitett. életétöl csak valami 5. 6. ember fosztatott meg ezek is azért; mert ki ugráltak az ablakokon, hogy a' Házak oda ne temessék öket. 3-dik fertály pag. 76.

September 5-kén reggeli 6. óra után 33. minutakor Genua, 's St. Remo városában nagy földindulás tapasztaltatott, melly 15 secundáig tartott, 4-dik fertály p. 422.

1808. Genuában és Franczia ország Déli Tartományaiban imitt amott Aprilis 2-dikán erös földindulás volt. A' Piemonti és Sabaudiai hegyeken olly nagy mértékben; hogy a' Czénis' hegyén lévö Hospitiumnak falai megmozdultak, és a' hegy gyomrában menydörgéshez hasonló csattogások hallattak. 2-dik fertály p. 574.

Pignerolból még Aprilis 21-kén is így írtak ezen Tárgy felöl: Az ijjedség itt naponként nevekedik. A' mult éjjel 12 óra tájban ismét ingani kezdett a' föld, melly reggeli 5 órakor csendesedett el menydörgéshez hasonlitó zúgással. p. 639.

1809. Mártzius 10-kén reggeli 7 óra elött Pignerol városában 's ennek egész környékén erös földindulás volt, mellyet hasonló föld alatt való zúgás követett. 2-dik fertály p. 448.

Macerataban Augusztus 25-kén nagy földindulás volt. 24. óra elforgása alatt 45-ször tapasztaltatott. A' Hazai 's Külföldi tudósitások' 2-dik félesztendö pag. 259. ez tétetik hozzá: A' Birák tanács házból elszaladtak, kicsinyben múlt; hogy a' rabok is ki nem szabadúltak. a' M. Kurir 3-dik fertáy p. 115.

Nimes városában Octóber 26-kán estve 10 és 11 óra között több izbeli földindulás tapasztaltatott, melly közben nagy pattanások is hallatszottak. Nemzeti Újság p. 337.

Azt a' földindulást, melly a' múlt Mártziusban volt Lisbonában az 1755-hez hasonlítani nem lehet. M. Kurir 3-dik fertály pag. 31.

Egy Nápolyi tudós így ír: Midőn 1806-dik esztendőben a' Vezuv felette háborgott volna, akkor az Etna is annyi lávát hányt ki 's hamvat gyomrából; hogy a' szomszéd Calabria földjét egy íznyi magasságra fedte bé. Hogy abban a' szempillantatban Izlandiában a' Heda, és a' Teneriffa szigetben lévő nagy Vulcán a' Pikó is tüzes köveket hánytak ki a' magok' torkokon, mellyből azt a' következést lehet csinálni; hogy a' tűz okádó hegyek egyességben vagynak egy mással, de micsoda úton módon? a' föld alatt lévő nyiláson e' vagy a' Levegő által? azt meghatározni bizonyosan nem lehet. pag 196.

Már fellyebb az Etna nevezetesebb okádásait írtam, itt leirom a' Vezuvét Hübner Lexic. 5-dik Darab pag. 325-326-ból. Idő számlálásunk kezdetitől fogva 30. fő kitörései számláltatnak. Ezek közt a' 79. 472. 1631. 1694. 1767. 1779. 1794. és 1805-dik esztendőkben történttek a' legnevezetesebbek. A' Tengerfelé gyönyörüséges kertek, 's jó borokat termő szőlők viritnak bő termékeny földén. Innen van; hogy ezen tűz okádó körül sok faluk 's mezei házak el szórva látszanak.

A' Hecla 5600 lábnyi magos, 3 örökös Jéggel 's hóval bétakart tetőkre oszlik, mellyeknek a' középsője legmagosabb. Jobbára homokból, kövecsekből 's hantból áll. Utolsó fő kiütése 1766-ban volt, 5-dik Aprilistől 7-dik Septemberig tartott.

És imé le hozám esztendő szám szerént a' földrengéseket, a' mellyeket csak fel kutathattam, az 1810-dik esztendőig, mellynek kezdete rémitő volt nálunk, és itt megállapodom. Sok el maradhatatott a' fellyebb való századokból, mellyekben szint olly sürüek lehettek a' rengések, mint ebben, de Garcaeusom, 's más ollyan Auctorom nincsen, melly a' földrengések catalogusát adhatta volna kezembe az egy Alstédiuson kivül, de a' ki csak 1027-dikik jegyzett, és nem is úgy; hogy ezen tárgyra különös gondját fordította volna. Megállapodva mondom itt imádván a' Mindenhatót, ki olly csudálatos és nagy minden cselekedeteiben, 's buzgóan könyörögvén felséges zsámoljánál: hogy azt a' rettenetességet, melly szegény Spanyol országot még most is kinozza — (azt olvasom ugyan is épen most a' Nemzeti Újság' Juniusi utolsó Darabjának Hasznos Múlatságában a' 408 lapon: hogy Torreviéja vidékén Május 15-től fogva 17-kéik 35 nagy ingást érzettek, nem számlálván a' több izbeli apróbbakat, és attól félnek, hogy még nagyobb fog következni) forditsa el szegényekről kegyelmesen, mivelünk is többé ne szemléltessen, ne éreztessen többet soha!!!

Ha azon szerencsétlen vidéknek Vulkánja támadna, mint fellyebb láttuk, gyanítható képen megszabadúlna a' rengések rettenetességeitől. Ugyan is Derhám is Physico-Theologiájának 108—111 lapján: így itél erről. Ezek a' szavai: Ha az ember illendőképen vi'sgálódik, úgy találja; hogy a' Vulcánok a' földnek nagy hasznára vagynak; mert azonkivül; hogy titkos útakon hasznosan élhet ezekkel a' természet a' föld alatt lehető munkálkodásában; könnyen hihető, hogy a' hol ezek vagynak, azoknak a' Tartományoknak nagy hasznot hajthatnak. Ámbár a' föl-

det rettenetesen megrázzák a' földindulások, ámbár a' bünösöknek rettentésekre félelmes ostor gyanánt légyenek, és ámbár a' Poklot példázzák; mindazáltal nagy hasznára vagynak ezek a' földnek. Úgy lehet ezeket nézni, mint azoknak a' Tartományoknak, a' hol állanak, szelelő lyukait, kéményeit, mellyeken a' föld alatt lévő tüzek, 's gőzölgések ki mehetnek, mert ezek külömben, mint némellykor meg is esik, rettenetes pusztitást 's irtóztató földindulást okoznának. Söt, ha igaz az a' gyanítás, hogy víz, és tüz van a' föld közepe körül, tehát úgy látszik; hogy felette szükségesek ezek a' nyilások a' föld békességes megmaradására; mert a' föld alatt lévő melegség és a' gőzölgések kijöhetnek, a' mellyek ha megrekednének, mind a' száraz földön, mind a' vizekben rettenetes mozgásokat okoznának. A' teremtő különös jóvoltának lehet annakokáért tartani; hogy kevés van ollyan Tartomány, hol gyakorta szokott földindulás lenni, hogy ollyan szelelő lyukak ne volnának rajta, mellyeken a' tüz ki mehessen. Ezek a' lyukak, vagy nyilások mindég lángban állanak mikor földindulás vagyon, és kiokádják azt a' tüzet, melly a' földindulást okozta míg még a' föld gyomrában maradott. Valósággal ha ezeken a' lyukakon a' tüz ki nem jöhetne, sokkal tetemesebb pusztitásokat 's nagyobb rendetlenséget okozna a' földben mint most. Ambár tehát azokon a' Tartományokon szokott nagyobb vagy kissebb mértékben lenni a' földindulás többnyire, hol ezek a' tüz okádó Hegyek vagynak; mind azáltal ha ezek nem volnának, gyakrabban, még pedig nagyobb károkkal kéntelenitetnének azt érezni, és úgy, nagy darab helyt pusztán maradnának azok a' Tartományok, a' mellyeken ha új tüzokádó hegy támadott, nem érzenek többé földindulást, mert azokon kitakarodik az a' melly

elébb a' föld gyomrában megrekedvén gyakorta nagy károkat okozott.

De bérekesztem már elég hosszúra nyúlt Értekezésemet azon rövid kivonással, mellyet vettem Petrarcha földindulástól való félelemről írtt Dialogusából ekképen: A' ki a' haláltól megszűn félni, semmitől se fél az, a' mint szépen szóll erről Horátius: Si fractus illabatur Orbis, impavidum ferient ruinae. az az: „Bár az egész nagy föld töredezve rakásra omoljon, omladványaitól nem rémül szive meg annak", mert mit is tesz, akár egy kis kő üssön agyon akár az egész Apenninus szakadjon reád, ha mindenképen csak meg kell halni? Ez a' Tanács röviden: Minthogy ez ellen a' gonosz ellen sem idő, sem hely akármi essék rajtunk, mind annak el szenvedésére el kell készíteni, 's fel kell fegyverkeztetni magunkat, mellyet egyedül a' Virtus szeretete 's a' bűnnek gyölölése eszközölhet. És mivel nem csak az Ég, melly szüntelen való mozgásban van, és az Elementumok mindenfelől fenyegetnek; hanem még maga a' föld is, mellyen állasz és jársz, és a' mellyet minden veszedelmek ellen legerősebb Bástyádnak tartottál, megreszketi magát 's le sillyed, 's lakosait megrémíti, a' Lélek' szárnyain az Égig kell felemelkedni, és a' dolgoknak ezen viszontagságai között minden reménységet 's bizodalmat abba kell vetni, a' ki megreszketteti a' földet, és ki ezt mondja: Én vagyok az Úr' ki meg nem változom. A' ki alázatos lélekkel ő hozzá ragaszkodik, bátorságban lessz, és sem maga meg nem mozdúl, sem a' föld mozgásától meg nem rémül meg nem ijjed. Ne is mondd ezt: lehetetlen meg nem indúlni a' földinduláson. Jól van! de elmozdíthatsz a' földtől minden kivánságot és reménységet. Ezt cselekedd; hogy bátran állhass

és élhess! Így, ha a' föld remeg, vagy össze omlik is megállhatsz. Bolondság reményleni a' reszketö dologba....

Nem hallgathatom el itt Virágnak, a' nagy Virágnak 1810-ben Augusztus 28-kán hozzám küldött becses Levelének ide tartozó sorait: „Ihol „egy óda! énekeld el háromszor napjában! És— „si fractus illabatur orbis, impavi „dum ferient ruinae." (Ez, Horátzius' 2-dik Könyvének 16-dik Ódája, mellyet gyönyörüen forditott.) „Ezen kis Dalban sok édes érzések „vannak, én nem kis köszönettel tartozom annak, „a' ki ezt magyaráztatta velem.———Mit félsz „a' rengéstöl? Melly szép mód adatik néked az „okos prédikállásra! Vigyázz! hogy el ne ijjeszd „azokat kik tőled várnak biztatást. Előbb utóbb „öszve dül e' világ. Csudálatos, imádandó az, „ki mindent alkotott egy szavával. Légy boldog „és egész házad! Barátod Virág Benedek m. k. „Budán Aug. 28-dik 1810.— E' szerént, említett „ódájából, magamat, 's a' most szenvedö Spanyo- „lokat ezzel vigasztalom: Légy ma víg, holnap „mi leszen, ne vi'sgáld csendesen türd el, ha mi „rossz szorongat!"

Kovács Sámuel.

3.

A' Rubempréi 's Evenbergi Herczeg Ház Brabantiában Árpád Fejedelmünk' férfiui ágából származott e?

1. §. Dicsőségére szolgál ugyan Nemzetünknek, 's jelesen uralkodó Házunknak, ha Árpád fejedelmünk' férfiúi ága több fejedelmi, és Herczegi nemzetségeknek törzsöke lőn tulajdon vitézségének érdeme által; de mind az igazság' kivántatása, mind Historiai esméretségünk' tökéletesittése magával hozza egyetemben, hogy az illy származások szoros visgálás alá vonattassanak: ne hogy ezek a' Magyar Királyi vértől hamis fényt kölcsönözzenek magoknak, Nemzetünk pedig oktalan dicsőségre vágyódásról vádaltassék. Meg is történt ez illendőképp mindeddig: A' Croyi (Croviacumi) Herczegeknek, 's ezek' csemetéjinek Árpád' férfiúi véréből vett eredetök eránt szóllottak böven, tudósan munkájikban Szegedy, Timon, Pálma, Katona, 's végre Koppi, Schwartner és Kereszturi jeles Tudósaink; Henrik, Portugalliai Herczegnek Árpád' férjfiúi magvából eredete, nevezetesen első Geyza Királyunktól származása is perbe idéztetett nem régen.

2. §. De a' Rubempréi 's Evenbergi Herczeg Háznak, Brabantiában, azon Árpád' férfiu ágából származása szó nélkül hagyatott mind eddig. Ezt csudálhatni leginkább T. T. Schwartner Márton, a' Pesti Királyi Fő Iskolában Diplomatikát tanító és könyvtár-őrző felől, ki mint mondja, hat száz könyvet felhányt az Árpad' vére elágazásának nyomozásában, a) 's még is azon Herczegi Háznak Magyar Királyainktól származtatására nem akadott; csudálhatni ezt T. T. Historia — Tanítóinktól is,

hogy legalább a' Henrik, Portugalliai Herczegnek származtatása eránt támadott per' zajjára megnem szóllamlottak; hogy nem csak neki, nem csak a' Croyi Herczegeknek, hanem a' Rubempréi és Evenbergi Herczegnek is tulajdonittatik Árpád' férfiúi ágából származás az Iróktól. Mert illyekben tudósitást, vagy elhatározást kiktől kivánhasson inkább a' Nemzet mint tőlök, kik a' történetek' fejtegetésével hivatalosan foglalatoskodnak.

a) Sexcentos ego libros veritatis inueniendae caussa excussi lustrauique; nec tamen inueni etc. De gente Crouiaca Mart. Schwartner 1791. p. 14.

3. §. A' mit én eránta tudok, csekély véleményemmel eggyütt, bátorkodom a' Tudós világ elejbe bővebb visgáltatás és elhatározás végett rövideden, minden kitérengés nélkül, előterjeszteni. Engem a' Rubempréi és Evenbergi Herczegeknek Árpád' férfiui agából származására leginkább F. T. és nagy Tudományu Foppens János Ferencz, Brüggi Kanonok és a' Löweni Fő Iskolában Philosophiai volt Tanitó, Miraeus Aubert, Antverpiai Káptalan Dekánnya, Diplomatikai és Historiai munkájinak kiadója tett leginkább figyelmetessé; de olvastam arról másoknál is. a)

a) Auberti Miraei Opera Diplomatica et Historica. Editio secunda, auctior et correctior. Joannes Franciscus Foppens, Bruxellensis S. T. L. Cathedralis Ecclesiae Brugensis Canonicus, et in alma Vniuersitate Louaniensi Philosophiae Professor, notas et indices addidit; Diplomata multa cum suis Originalibus contulit, aliaque plura hactenus inedita adiunxit. Louanii A. M.DCC.XXIII. in folio. — Le Grand Dictionaire Historique — Par Mgre Louis Morei,

Prètre, Docteur en Théologie — Derniere edition Amsterdam A. M.DCC.XL. — Grosses vollständiges Vniversal Lexikon Leipzig und Halle. 1742. Zweyunddreysigster Band. — Schumanns Geneal. Handbuch II. Th. p. 206.

4. §. Tudniillik: a' megnevezétt Tudós Foppens János Ferencz, Miraeus Aubert Diplomatikájának ajánlásával igy merészlett Rubempréi és Everbergi Ferencz Filip Herczeghez nemzetségének származásáról nyilván szóllani:

——— Legat, oro, Belgica tandem
Qualiacumque latent rerum instrumenta suarum:
Nomina Pontificum, Hirsutorum insignia regum,
Magnanimosque Duces, Procerumque examina longa,
Quosque Patres Patrìae, quosque Alma Ecclesia Mater,
Euexit. Quo nunc abiit tam blanda voluntas
Donandi, coeloque domos coetusque sacrandi!
Luxus heri prognatus opes intercipit, ardor
Interit, et lassi quasi bruma est ultima mundi.
Quem circumspiciam qui simplicitatis auitae
Virtutumque tenax, hoc fulgeat ante volumen,
Dulce patrocinii dignatus nomen adipisci?
Nonne Rubempráeum? — — — —
— — O Princeps, sancti quem foedera lecti
Inseruere aliunde, Rubempraeoque dederunt
Esse nouo, genuisse nouos, insignia gentis
Antiquae ad seros cum sanguine ferre Nepotes.
Non erit ingratum, quando hoc insignia gentis
Atque Rubempraeum nomen petit, addere paucis
Vnde Rubempraeis quam lucida Stirpis Origo?
Rex Bela Pannoniae generis certissimus auctor:
Diuûm progenies, neque Barbarus amplius Hunnus:
Ramus ab Atteula Regum Rege; Attila vulgo

Dicitur, euertit Scythicis qui viribus orbem
Romanum, atque aegre tibi, Roma superba,
pepercit.
Inde Duces, Stephanusque, genus qui primus olympo
Et Christo cicurauit; ab hoc Bela sanguine cretus.
Huius Alexander fundo sine Regia proles,
Natu prima tamen, Drauoque, Istroque relictis,
Arua Palestinae, Solymaeaque Regna petiuit
Trans mare, bellator coelo Sacer. Acer in armis
Dux operis Lodoix: vocat hunc Ecclesia Sanctum.
Cepit Alexander lunatas arduus vrbes:
Ipsum inter reliquas Pelusion; exsilit idem
Primus in Aegypto nigra e rate, ad ostia Nili,
Obtruncatque simul saeuo mucrone superbum
Regem Arabum, fuscosque Duces. Tum caede
cruenta
In ripa viridante, pedem quà fixerat Heros,
Fit Ruber in prato; Francorum Idiomate
nomen
Transit ad natos, confirmatore Monarcha.
Aurea simplicitas (quando huc Burgundia nec dum
Francigenum fastus transfuderat, atque Baronum
Primum Nomen erat sub Principe) passa Barones
Esse Rubempraeos, gentis testatur honores.
Croyacae matres: hic alter Originis index,
Alter apex,. Halevina Ducum generosa propago
Accessit. — — — —
— — — Tandem sic maluit Aether,
Quod centum sensere domus, ut mascula Proles
Deficeret; Dominam spectarent cuncta Brigittam,
Vt seriem felix torus hac in gente secundam
Inciperet, nomenque reuiueret, atque Monarchis
Ista probaretur, procederet auspice coelo
Insitio. — — — — —
Nempe erat in fatis soboles vt celsa Merodi
Tot cum conspicuis virtutibus illud haberet
Depositum antiqui generis, Dominaeque crearet
Haere-

Haeredes. — — — —
— — Gentem dixere priores
Autrigonas, nunc regna solent Aragonica dici;
Inde Merodaei regum venere Nepotes,
Sicut Everbergos Bela Rex, Stephanusque
crearunt."

Sokakban egyezőleg, némelly tántorodásokkal a' mellyékesekben, adja azon származtatást elő egy régi kézirat is; tudósítását szóról szóra ide teszem. a)

a) Sokáig tünödtem magamban a' Német vagy Franczia Lexikonból irjam-e által a' Rubempréi Herczeg-Háznak származtatását? végre, mivel Moreri Lajosra T. T. Schwartner Márton Úr sokat tartott (l. c. p. 29), a' francziára határoztam magamat, melly így mond: „Rubempré, Maison illustre et ancienne, tire selon quelques Auteurs son origine en ligne directe, masculine et legitime, du Prince Alexander de Hongrie surnommé sans Terre, fils de Bela, Roi de Hongrie; et de la Reine Beatrix d'Este, son épouse; fille du Marquis d'Ancone, et de Ferrare; qui accompagna le Roi Saint Louis avec plusieurs autres Segnieurs et Princes à la conquète de la Terre-Sainte l'an 1248; assista au siége de Damiette, et celui de Massoura; pris le premier terre sur les Sarrazins au bord de la Riviér du Nil, y tua un de leurs chefs, 's y maintint, et par sa valeur acquit le nom de Rubempré, sans ces terres, Hongrie et pour cause Rubempré, que toute sa postérité a porté, et qui lui fut confirmé à la defense de Valenciennes, qu 'il conserva pour Marguerite, Comtesse de Flandres et de Hainault, contre Guillaume, Comte de Hollande, Empereur des Ro-

maines, avec Huges de Bouchain et le Comte d'Anjou. On donne à cet Alexandre pour femme Isabelle de Brienne, Dame de Haveluy, fille d'Érard de Brienne, Seigneur de Rameru, de la maison de Comtes de Brienne, Rois de Jerusalem et de Sicile, Ducs d'Athenes, Princes de Tarente, et de Philippote, fille de Campagne, dont on fait venir Baudouin I. du nom. Sire de Rubempré son fils, qui epousa Marie de Picquignyi, fille du Vidame d'Amiens, et de la Vidame de Molleans; et fut Pére de Baudouin II. du nom, Sir de Rubempré, qui prit alliance avec Yollande de Grandpré, fille de Henri, Comte de Grandpré, et d'Isabelle de Luxembourg, desquels sortit Antoine, Sir de Rubempré, qui epousa Marie Anne de Coucy, fille d'Enguerrand, dite de Grand, Seigneur de Coucy et de Montmiraille et de Catherine d'Autriche, dont sortit Jean. I. du Nom, Sire de Rubempré, qui epousa Jeanne de Halleroin, de laquelle Maison sont descendus par filles les Ducs de Croy, d'Arschot, et d'Arembergh, aux Pais Bas, et les Duces d'Hallewin, et Marquis de Piennes, en France; dont sortit Robert I. du nom, Sire et Baron de Rubempré, et d'Antiequi epousa Colle de Rivery, de la quelle il eut deux fils, savoir, Charles de Rubempré, qui de Françoise de Mailly, fille d'Adrien, Seigneur de Conti, eut Jeanne, héritiére de Rubempré, qui epousa 1-o François, Seigneur de Crévecoeur: 2-o Jacques, Bâtard de Vendome, Baillif de Valois et de Vermandois, et fils naturel de Jean de Bourbon, II. du nom; Comte de Vendôme, dont les descendans portérent la qualité de Seigneurs de Rubempré, et Antoine de Rubempré conseiller et Grand Chambellan

du Philippe, Duc de Bourgogne, et l'un de ses principaux Capitaines, Chevallier de la toison d'or, creé au premier chapitre de l'Institution du dit Ordre fait par le dit Duc, au service du quel il mourut, ayant epousé Jacqueline de Croy, Dame de Biévres, fille de Jean Seigneur de Croy et de Renty, Grand Bouteillier de France et Chambellan du meme Duc, et de Marguerite de Craon, Dame de Tour-Sur-Marne, dont le fils Jean de Rubempré, Seigneur de Biévres, commanda les troupes dans la Province de Luxemburg avec son frére, et en les ennemis; et qui, outre les mèmes emplois de son pére, fut aussi l'un de premiers Generaux et favoris de Charle de Bourgogne, Gouverneur, Capitaine-General, Grand-Baillif, et Officier Souverain du Päis et Comté de Hainoult, et de Valenciennes, ou il fut pareillement honoré de l'ordre de la Toison d'or, avec les Rois d'Aragon et de Naples, dont il fut précédé, et suiui de Philippe, Comte de Chimay, son neveu; de Jean de Louxembourg, Comte de Male et de Roucy; de Gui de Brimeu, Seigneur d'Umbercour, Comte de Meghem, et Engelbert, Comte de Nassau, et de Vianen, Baron de Breda, qui recurent tous le collier ce meme jour-la dans l'ordre que dessus. Il fut depuis Gouverneur et Capitaine Général pour le dit Duc de Bourgogne, de Lorraine et de tous les pais conquis, Généralissime de ses Armées, et son Ambassadeur, tant vers le Pape et l'Empereur, que vers divers Rois et Potentats, le quel finalement mourut aux piez de son Maître à la malheureuse bataille de Nançy (où le-dit Duc perdit aussi la vie) et aprés sa mort fut exposé en parade par les ennemis, couché à la gauche de son Maître, et

mis ainsi en dépôt sous l'oratoir de René, Duc de Loraine son parent, en l'Eglise de Saint George de la ville de Nancy, regretté des ennemis mémes. Il avoit epousé 1-o Colle de Bousies, dite de Wertain, Damé d'Aubigny, d'Etrées, de Malmaison, du Beauverger et de Bussy, descendue en droite ligne masculine et légitime de Waultier de Wertain, Seigneur de Bousies, qui eut pour femme Alix de Hainault, fille de Philippe, Seigneur de Sebourt, lequel avoit pour oncle paternel Baudouin Comte de Flandre et de Hainault, Marquis de Namur: 2-o Catherine de Bernieulles, fille de Jean Baron de Bernieulles et d'Ide d'Abbeville, dont Françoise de Rubempré, son unique héritiér, epousa Jean, Seigneur de Crequy, et de Canaples, fils d'un autre Jean, chewallier dela toison d'or, de qui sont descendus et sortis les Ducs de Crequy, de Lesdiquieres, Comtes de Canaples, Marquis de Bernieulles, et Princes de Poix; et du premier lit sortit Charles de Rubempré, qui continua les seruices avec la mème fidélité au tems de la Princesse Marie, héritiére de Bourgogne, étant Lieutenant General de ses armées et commendant aux frontiéres de Picardie, et de Hainault, pour Maximilien, Archiduc d'Autriche; epoux de ladite Princesse, et depuis Empereur, qui le fit Chevalier de la Toison d'or, et son Chambellan, ayant épousé, Anne, Vicomtesse de Montenac, Baronn de Réves, Dame de Warfusée, dont le fils Charles de Rubempré, Sire de Biévres, Vicomte de Montenac, Baronn de Réves, et de Warfusée, Chevalier de l'Ordre de la Toison d'or, epousa Jeanne héritiére de Wertain de Gozelliers, de Felluyet, de Tubiz, fille d'Eustache, Seigneur de memes lieux et de Marie d'Humiéres de la

Branche de Drieu, dont Adrien de Rubemprè, qui seruit l'Empereur Charles-Quint, tant en Allemagne qu' d'ailleurs, en qualité de Capitaine d'armes, de Colonel d'infanterie et de Lieutenant-General des armèes à la bataille de Gravelines, oú il morut d'un coup de Canon, ayant été créé Chevalier de l'ordre de la toison d'or, au chapitre tenu en la ville de Lille, au temps du Roi Philippe II. Il avoit épousé Claudine de Croy, fille d'Adrien Comte de Reulx Premier Maitre d'Hotel de cet Empereur et Chevalier de la Toison d'or, Gouverneur de villes de Lille, Douchaÿ et Orchies, Grand-Veneur de Brabant, General de ses Armées, et de Claudine de Meloun, fille de François, Comte d'Epinoy, Chevalier de la Toison d'or, et de Louis de Foix. Il eut de cette alliance Jean de Rubempré, qui fut aussi Colonell aux mèmes guerres d'Allemagne et épousa Marie de Hamal, Baronne de Fontaines, fille de Jéan de Hamal, Dame de Chiévre Marquise d'Arschot, femme de Guillaume de Croy, Duc de Soria, dont sortirent Charles de Rubempré, Vicomte de Montenac, qui epousa Francoise d'Orlay, Dame d'Escoffines, de Vénesy, de la Follie, et de Ramerie, fille de Philippe, seigneur de mèmes lieux et d'Ursule de Baden; Antoine de Rubempré, Comte de Wertain, qui fut aussi Colonel aux mèmes guerres et Grand Veneur de Roi, et Maitre d'Hotel de l'Hotel Royal de Pais Bas, le quel pour-lors perdit la plus grande partie de ses biens pour le seruire de son Roi, et souffrit de cruelles ruines et prisons par les Mutins et Rebelles de son temps, ayant épousé Marie d'Avroult, fille d'Antoine, Chevalier, Segnieur d'Helfaut, Comte de Maltrayant, Baron de la Mastine,

Vicomte de Montenac, et de Bi leques, et de Jeanne de Renty, dont le fils Philippe, Comte de Rubempré, de Wertain, et de Vertignoeul, continua de meme ses services, auec un zele, et une fidelitè, qui auoit heritéz de ses ancêtres, tant a qualité de Grand Veneur, et de Valido, et de premier Gentilhomme de la Chambre d'Albert, Archiduc d'Autrich, Prince de Pais-Bas, et de Bourgogne, que de Conseiller d'etat du Roi Philipp IV. et de Gouverneur et Capitaine-general de la Flandre Espagnole, de villes et pais de Tournaÿ et Tournaisis, Lille, Douay et Orchies, étant Chevalier de l'ordre de la toison d'or. Celui ci épousa 1-o Jeane de Croy, fille d'Eustache de Croy, Seigneur de Creseques: 2-o Jacqueline de Recourt, fille de Jean, Chevalier, Baron de Recourt, Chamblain, Gouverneur d'Aire, Chef de sa Maison, et de Jacquiline de S. Omer, Vicomtesse de Valon-Capelle. De ce second Mariage sortit Charle Philippe, Comte de Rubempré, de Wertain et de Wertignoeul, Colonel de Cavalerie, Grand-Veneur du Roi, qui épousa Marie d'Avroult, Comtesse de Maltrayant, Baronne de la Mastine, Vicomtesse de Montenac de Beaumes-lez-Loges, et de Biléques, Dame de Cormettes, d'Inghem, de Pont d'Ardennes, de Winnezelle, de Saint Laurent du Hilt etc. fille et héritiére d'Antoine, Comte de Maltrayant, Baron, Vicomte et Seigneur des dits lieux, et de Marie de Lens, dont la niéce fut femme du Comte d'Egmont; de qui sortit Philipp-Antoine, Prince Rubemprè, et de Everberghe, Comte de Wertain, de Wertignoeul, d'Aubigni, de Maltrayant, et de Helfaut etc. Chevalier de l'Ordre de la Toison d'or, Grand-Veneur du Roi, Colonel de Cuirassiers, premier deputé

Commis au renouvellement des Magistrats de villes, et Chatellinies de Flandre etc. qui épousa Marie-Anne-Scholastique de Timple de Brabant, Comtesse de Moulart, d'Autreppe, et du Saint Empire, dont est sortie Louise — Brigitte Princesse de Rubempré et d'Everberghe, mariée 1-o à Frederic Charles, Rhingrave, Comte du Rhin, de Salms, etc. 2-o à Philippe François de Mérode, Comte de Montfort, devenu par cette alliance Prince de Rubempré, dont il prit le nom et les armes, ci devant Brigadier et Colonel, et depuis du Conseil d'Etat de l'Empereur, commis au gouvernement general de ses Païs-Bas, dont sont sortis Maximilien Leopold de Rubemprè, Prince d'Everberghe; et Sabine-Claire de Rubempré. Memoire manuscrit." Sub articulo Rubempré p. 225.

A' német pedig így vall: Rubempre, ein uraltes im Herczogthum Brabant blühendes, und in Füstenstand erhobenes Haus. — In einer gewissen im Manuscript mitgetheilten Nachricht wird die Genealogie desselben also abgeleitet: Alexander ohne Land, ein Sohn des Ungarischen Königs Bela, und Beatrix von Este, folgte dem König Ludewig, dem heiligen, ins gelóbte Land; nahm zuerst an den Ufern des Nils posto, erlegte etc. sub articulo Rubempré p. 1400 sq.

5. §. Ezen tudósitás szerént tehát: Sz. István és Béla Királyaink' véréből származott Sándor Herczeg, 's Ország nélkül lévén, a' Szent földi háborúnak híre által Franczia országba csödittetett; mint menynek szenteltt vitéz a' Keresztes haddal Egiptomba el evezett; itt a' Nilus' torkolattyánál Sz. Lajos Franczia Király' vezérlése alatt, első ugrott

ki a' hajóból a' Musulmanok ellen tusakodni ; ezeknek néhány főbbikeit levágta, kiknek vérétől a' föld köröskörülötte veresült ; ettől neveztetett franczia nyelven Rubemprérie (Vörösrét) névvel a' Királynak helybe hagyásával ; a' Szent földön több várakat elvett a' Musulmánoktól, nevezetesen Pelusiomot (Damietát) is; otthon Valenciennes várát vitézül védelmezé Wilhelm Német Császár ellen : Isabellával, Brieni Gróf' leányával lépett házosságra. Nevezetét, nyert jószágával együtt, maradékira átszállította, kik között legjelesebbek lettek Antal, Károl, János, Philep 's a' t. ezek megkülömböztetett hivséggel szolgáltak a' Franczia, Burgundiai, és Austriai uralkodó Házaknak ; házasságaik által leginkább megbirtokosodtak ; érdemeik által arany-gyapjas Vitézek, és Herczegek, Brabantiában örökös Vadász főmesterek lettek Illy volt a' Rubemprèi és Evenberghi Ferencz Fülöp Herczeg, Vertaingi, Vertigneuli, Elfauti, Aubigny és Autreppei Gróf, Préti Zászlós Úr (Báro) Woustinei birtok' Ura, arany-gyapjas Vitéz, és Brabantiai Fő Vadászmester 's a' t. kinek pártfogásába ajánlá Miraeus Aubert munkájinak másik kiadását F. T. Foppens János Ferencz.

6. §. Ugyan azon tudósításból az is tudni való, hogy a' Rubemprèi és Evenbergi ház a' hires Croy nemzetséggel is szövetségbe lépett házasság által; ennek kötele lőn Halevina, minekutánna az a' Herczegi rangra jutott. (Ducum generosa propago Rami Mauortis, et inclita bello pectora). Az egyesült Rubemprèi és Croy ház férfi magva szakadtt Philep-Antalban, 's ennek Brigitta nevü leánya által a' Merodei és Montforti nemzetségbe oltatott, herczegségre emelkedett; 's mainapig tündöklik az országos hivatalok' viselésében Belgiomban. Azt is észrevehetni egyszer'smind : hogy se csupa n e m r é g i képiratok-

ból mint a' Croyi Herczegé a' Heverleai (Heuria, Hauré) Coelestinus Szerzetesek' templomában; se rideg hagyományból, mint sok másoké, nem meríttetett azon Rubemprèi Herczegeknek Magyar királyi vérből származtatássok; hanem régi kéziratból; se azt annak tanuja vallásával (vt narrant) kétessé nem teszi, hanem tellyes bizonyítással igazol'ya: (Rex Bela Pannoniae, generis certissimus auctor).

7. §. Már e'kérdés eránt: vallyon a' Rubemprèi 's Evenbergi Herczegház valóban az Árpád' férfiúi ágából származott valamellyik Királyunktól eredett-e? tellyes szabadsággal értekezhetni. Mert egy az: hogy a' Felséges Haubspurg-Lotharingiai uralkodó ház' örökösödése első Ferdinánd óta I. Leopold és III. Károl Királyaink alatt nyilvánságos szerződés által ingadhatatlanná, és sérthetetlenné lött. a) Más az: a' Herczeg Rubemprèi 's Evenbergi háznak férfiúi magva szakadt nem külömben mint a' Habsburginak; csupa leány ágán állván fenn, a' kegyességgel 's igazsággal országló Austriai házzal valamint eddig nem vetekedett, úgy nem vetekedhetik soha az elsöbbségért. Azonban én, csupa Históriai tekéntetből, mi látszék nekem valótlannak, 's mi lehetségesnek ama származtatásban, jelentem ki véleményemet.

a) Occurrit illud: quosdam patriae Scriptores vltro Historiam, quae inuidiam haberet, reticuisse. At vero iam hodie sine metu in vulgus proferri potest progenies adhuc mascula Veterum regum Hungaricorum. Cum enim fundata feliciter haereditas nostrorum Principum et Archi — Ducum Austriacorum, quibusuis aliis spem ademerit se florentibus adeundi sceptra Hungarica, neque adeo imprudentibus in mentem venire possit cupiditas imperii, a quo per

summa foedera, atque pacta sanctissima exclusi sunt; nonnisi iam Historia sola relicta nobis est, et facultas rem, vt se habet, summa cum integritate proferendi." Mondá a' szép tollu Koppi Károl, hajdan a' világ' Históriájában Tanítóm. Historia Stirpis Arpádianae. Viennae p. 44.

8. § Hogy Béla Királynak Estei Beatrix nevü feleségétől Sándor (Alexander) nevü fia volt légyen, ki a' szent földön vitézkedett volna Sz. Lajos Franczia Király alatt, ez, mit a' régi kézirat vall, meg nem valósodik; egyik Béla Királyunk felesége se volt Estei eredetü, és Beatrix nevü, Históriai és Diplomatikai tudtunk szerént; csak II-dik, Jerusalemi András Királyunknak harmadik hitvese volt Estei Beatrix. Azon Sándor első, II-dik, vagy III-dik Béla Királyunk' fia csak azért se lehetett, mert az ő országlássok majd századdal, vagy félszázaddal megelőzte Sz. Lajosnak Aegyptomban táborozását; a' IV-diké pedig azért se lehetett: mivel akkor még gyermek, és hadakozásra elégtelen volt volna. — Ugyan azon Herczeg elsö királyi szülött (Regia proles natu prima) se lehetett; a' mit F. T. T. Foppens említ: mert egy első szülött királyi Herczegünk se hagyta itt házáját, egyik se költözött a' szent földre vitézkedni: Historiai és Diplomatikai tudtunkra. De Sándor nevü se lehetett: mert ez a' név szint olly szokatlan, sőt még szokatlanabb mint „Henrik" Magyar Királyaink' nemzetségiben. Hogy pedig ök két külömböző névvel is éltek volna akkor időben, ennek semmi nyoma a' Históriai tanuságokban.

9. §. A' Tudós Belga Diplomatikus Foppens Kanonok a' Rubempréi és Evenbergi Herczegház' törzsökének Bela királytól 's Estei Beatrix Királynétól származását el nem esméri; a' Sz. István és

Bela Király véréből eredését vallya csupán; ebből pedig valamint nem következtethetni, hogy Sz. István' fia volt légyen, úgy ezt se: hogy Béla Királyé volt légyen. Ellenben a' régi kézírat nem tud semmit az ő első szülöttségéről, csak Királyi magzatnak vallya. Ez tehát: hogy ő Béla királynak Estei Beatrixtól első szülötte volt légyen: meg nem egyezvén benne a' tudósítás, nem fő dolog. Az ő Sándor neve se fő dolog: mivel Herczegeink és Herczegnéink nevei a' külföldiektől megváltoztattak, tudni való; igy Beláé, Elekre (Alexius) Piroskáé Agnesre; Agnesé Annára változtatott általok.

10. §. A' fő dolog tehát csupán itt: hogy egy magyar Királyi vérből eredett Herczeg, földe nem lévén, Sz. Lajos Franczia Király alatt Egiptomban vitézkedett; jeles tette miatt Rubemprèinek (Vörösrétinek) elneveztetett; 's Brabantia tartományban telepedett le fényes házosságánál fogva: mert ezekben minden tudósítások megegyeznek. Ezekre nézve szükség megvisgálnom: volt-e magyar Királyi vérből eredett Herczegünk Sz. Lajos Franczia Király' üdejében, ki, földe nem lévén, hazájától elszakadott? 'S ha volt, vitézkedhetett-e ő Sz. Lajossal Egiptomban? Mert: ha volt ollyan, és vitézkedhetett, önnön magából fog következni: hogy ő tehát jeles tette által a' Rubemprèi névre, és fényes házasságra is szert tehetett Brabantiában.

11. §. A' mi az elsőt illeti: kéntelen vagyok megvallani: hogy volt. Illyen a' II-dik Jerusalemi András nak harmadik szülötte András. Erről Okleveleinkből tudjuk: hogy Joles vagy Jolantha Királynétól, azon András második feleségétől, születvén, Ahalyz nevü, magával Aragoniából hozott leány' dajkálására volt bizva: „Puellae Ahalyz nomine, prae oculis nostris ha-

bendo indefessam circa filium nostrum Andream sedulitatem", Codicis Dipl. Tom. III. Vol. I. p. 286. Tudjuk, hogy ő Attyától, Andrástól, azon esetre, ha Béla és Kálmány, Gertrudis Királynétól szülöttei, azon üdő közben, mig a' Szent földön mulatott vala, megtaláltak volna halni; Galliciában, 's Magyar országban helytartónak rendeltetett: „Dispositionem tuam, quam de terra tua fecisti; regnum Hungariae primo genito tuo Belae, regnum vero Galliciae Colomanno relinquens; et eorum alterutri, vel vtrinque sine liberis decedenti, Andream instituens haeredem". Ibid. p. 189. Tudjuk, hogy ő még kisded korában a' Sz. földről visszatért Attyától, Leo, Örmény Király' leányával eljegyeztetett: „Illustris Leo, Rex Armeniae, vt nostrae gentis et suae glutinato in vnum commercio ad constringendum vicinos et iuges Turcorum insultus, robustior existeret, filiam suam filio nostro (Andrásnak: mert a' többiek másokkal vóltak már öszve házasítva) tradidit in vxorem". Ibid. p. 252. Tudjuk azt is, hogy szerencsésen életben maradván Béla, Magyar Király név alatt, Magyar országban; Kálmán pedig Galliciából a' pártoskodó Ruthenusoktól kiüzettetvén, Dalmatia és Horváth országban uralkodott: Ruthenorum Rex. et Dux totius Sclauoniae nevezet alatt. Codicis Dipl. Tom. III. Vol. II. p. 215. 231. 's a' t. 'S így András ország és Herczegség nélkül hagyatott: mert a' Magyar országon kivül ország, Sclavonián kivül Herczegség a' Királyfiak' számára nem volt. De az is tagadhatatlan egyetemben; hogy ő hazáján kivül szakadott; minekutánna Sclavóniai Herczegségére jussát, melly addig, mig Kálmán Gálliciában királykodott, ötet illete, fegyverrel kereste vala, Kálmán testvérétől abból kiverettetett: „Eo tempore, quum frater noster, dux

Andreas, a quibusdam vesano ductus consilio, in regnum nostrum, videlicet Sclauoniae, violenter irruisset." Ibid. p. 286. Tehát ezen András, Királyi Herczeg Hazájától is elszakadott. Ezek pedig Sz. Lajos Franczia Király' üdejében, ki 1226—1270 között országlott, történtek.

12. §. A' mi a' másodikat illeti: kéntelen vagyok ezt is megvallani: hogy Sz. Lajos Király alatt Egiptomban vitézkedhetett, 's hirt nevet szerezhetett magának. 1233-dik esztendő tájban elvesztvén annyát Jolanthát. 1235-ben attyát is Andrást; mintegy 18—19. esztendős korában; a' keresztes hadnak hírére, mellyet Sz. Lajos 1244—5 ben szándékozott a' tengeren túl indittani, de csak 1248-ban szállított ki Egiptomba; nem csak önként, hanem attyának példájától is serkentetve, ama dicsőnek, 's üdvösségesnek tartott zászló alá esküdhetett nyilván. 'S hogy az; ki ifjú korában Herczegi jussát fegyverrel bátorkodott Kalmán Testvére ellen keresni, legjobb erejében a' Szent földön a' Musulmanok ellen megkülömböztesse magát, igen hihető; nem külömben az is: hogy vitézkedése után hirt nevet arasson, 's fényes házasságat szerezzen magának Brabantiában; annyival inkább: mivel 1232-tődik esztendő utánn se híre, se nyoma többé hazájában. Hogy pedig itthon előbb kihalt volna, megbizonyíthatatlan.

13. §. F. T. 's nagy tudományú Práy György, országos Historicusunk, és egykor Tanítóm, Andrást II-dik András Királyunk' harmadik fiának megesmérte; de hogy általa szivárkozott légyen a' Croyi Herczegekbe Árpád Fejedelmünk' férfiúi vére, több okokból tagadta. a) Megesmérte nem különben tudós T. Schwartner Márton Diplomatikusunk is, hogy a' Jerusalemi Andrásnak ezen nevü fia volt valóban; de ennek vére vallyon a' Croy, vagy más külföldi Herczegekre terjedett-e vagy

se? Ezt felelet nélkül hagyta; mindazáltal okoskodásiból az tünik ki, hogy annak általa kiterjedését is tagadta. E' két Tudósainknak felhordott okait, mennyire véleményemet érdekelhetik, méltó is, szükséges is előterjesztenem.

a) Historia Regum Hungariae Práy. Budae 1801. p. 228. sq. De Gente Croviaca Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Schwartner. Pestini 1791. p. 27.

14. §. A' F. T. Práy Úrnak nehézségei ezekben állanak: 1) Mivel a' Pataviumi Szerzetes, egykorú Iró, II-dik Andrásnak Estei Beatrixal egybekeléséről, 's ezenn Bela és Kalmán fiainak boszonkodásáról szólván, nem emlékezék Andrásról; jele, hogy ö akkor (1234-ben) már meghalt. b)

b) Monachus Patauin. apud Muratori. Tom. VI. Script. rer. Italicarum 675. Scriptor coaeuus: „Hoc autem matrimonium filiis regis Belae scilicet, et Colomanno displicuit vehementer; timebant enim, ne Pater senex filios de inuencula generaret." Cum nullam memoriam Andreae tertio geniti regis filii faciat, indicio est, illum ad hoc tempus non supervixisse. p. 228. l. c.

E' tanuság azonban nem látszik nekem a' régi kéziratnak, és köz hagyománynak meghamisitására elégségesnek lenni: mert: nem emlékezhetett róla: mivel ötet nem tudta; egész munkájában szót se tesz róla. Ha helyesen következtetni lehetne, hogy meghalt, abból: mert nem említé; következtetni lehetne nem külömben: hogy nem is volt András Királynak András nevü fia: mert ö nem említé. 'S oka is lehetett nem említésére: ha András 1232. eszt. Selavoniából kiverettetvén, 1234. Attyának Be-

atrixal egybekelésekor jelen se volt; hogy' említhette volna igazán az ő boszonkodását vagy nem boszonkodását?

2) Miért hagyta itt légyen Attyát, annyát 's honyi szerencséjét idegen földre költözvén, okát nem adhatni. a)

a) Si causam quaeras ex his, cur Andreas patrem, fratres, et quas pro dignitate regiae prolis fortunas habuit, relinquens Venetias concesserit, incerta prae certis apud exteros, quibus nulla parentela iunctus erat, quaesiturus? nullam reddere possunt." p. 229.

Andrásra nézve adhatni bizonnyal: mivel az ötet illető Herczegségből kiverettetett; annya 's attya meghalálozott. Hogy vetheté közben az utól született Herczegeinknek szerencséjöket a' F. T. Apátur Úr, meg nem foghatom; ki jól tudta, hogy semmi országos rendelés erántok nem volt; tudta, hogy elejétől fogva az illy Herczegek külföldre szorulni kéntelenittettek. E' Herczegi szerencse különösen II-dik András' maradékira nézve, melly csúfos volt légyen, kitetszik abból, hogy Istvánt, annak holta utánn született fiát, a' Római Pápák Olasz Püspökökre vetett alamisnákból kéntelenittettek táplálni. b) Ezt a' kifogást tehát a' F. T. Tanitóm nyilván lelki esmérete ellen tette! 'S András Herczeg nem Velenczébe, hanem Franczia országba, holott Annyáról rokoni voltak, költözött.

b) Innocentius (P. P. IV.) Gregorio de Montelungo. — A. S. Legato: Cum clarae memoriae Beatrici, reginae Hungariae, pro suis et nobilis viri Stephani, nati sui, necessitatibus quamdam Ecclesiarum Praelatis, monasteriis, et aliis tuae legationis prouisionem auctoritate apostolica

mandauerimus; et dicta Beatrix viam sit vniuersae carnis ingressa, volumus et praesentium tibi tenore mandamus, quatenus prouisionem huiusmodi eidem Stephano auctoritate nostra facias exhiberi; contradictores per censuram Ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo." Cod. Dipl. Tom. IV. vol. I. p. 307. sq.

3) El annyira elfeletkezett-e Leo, Örmény Király' leányával eljegyeztetéséről, hogy egy Velenczei kereskedő leányával fogott kezet? Illyent itthon is kapott volna a).

a) Adeo ne sui sanguinis oblitus erat, vt, qui primum Leonis Armeniae regis, tum Galliciae Ducis, filiarum nuptiis, cum iure successionis haereditariae, destinatus erat, mercatoris filiam, diuitiarum causa duceret, quibus si non maiores, certe pares in Hungaria habebat." p. 229. l. c.

Ez is Jerusalemi András Királyunk harmadik szülöttéről, Andrásról, helytelenül van ellenvetve; mert az ő Örmény Király és Galliciai Herczeg' leányaival öszvekelhetése füstbe ment; tudta ezt bizonnyal a' F. T. Tanitó. 'S Andrásunk nem egy Velenczei kereskedőnek, hanem a' Brienni Grófnak leányával szövetkezett házosságba. Ehez hasonlót itthon, kiverettetvén honnyából, nem találhatott.

15. §. T. T. Schwartner Márton Urnak ellenvetési pedig e' következendők: 1) Hatszáz könyvet felhánytam az igazság' nyomozására végett, 's egyet se találtam a' XVI-dik századnál idősebbet, mellyben az Árpád férfiúi ágának franczia vagy Belga Herczegekre terjedése foglaltatnék. b)

b) Sexcentos ego libros veritatis inueniendae causa excussi lustrauique, nec tamen quemquam inueni, cuius auctor Croyos ab Hungariae regi-

bus

bus repetens, vel ad antiquiorem prouocaret; vel ipse Seculo sexto decimo esset vetustior." l. c. p. 14.

Ezt senki se csodálhattya, ki meggondollya, hogy csak a' XVI-dik században kezdettek a' könynyomtatás' mesterségének feltalalása utánn, a' familiai, magános történetek közre bocsáttatni; az előbbiek (Incunabula) semmi magános Genealogiával se foglalatoskodtak: 's a' Tudós Könyvtárőrzőnk azonban a' XV-dik századi könyvre vágyódik! Micsoda Bibliographiai tekéntet ez benne!! 'S az ő hatszáz könyv — felhányása méltán gyanus lehet előttünk: minekutánna a' Miraeus Aubert Diplomatikai munkáját szint úgy olvasta mint én; még is azt, a' mit a' Rubempréi Herczeg' származtatásáról írtam, ő fel nem találta benne: pedig nagy betükkel van nyomtatva!! 'S ez régi kéziratra mutat.

2) Az Árpád' vérének, férfiúi ágán, Francziа vagy Belgiumi Országra kiterjedéséről semmit se tudnak a' honyi régi Iróink; el nem feletkeztek volna róla említést tenni, ha okleveikben, vagy lajstromaikban valami nyomára akadtak volna; minekutánna szabadságokban állott azt fölhozniok a).

a) Scriptores Hungari vetustiores nullam hac in re nobis lucem foenerantur; quin eam praetereundo damnarunt; non quod res inuidiam haberet. p. 23. l. c.

Ezt könnyü volna megforditani: Hogy II-dik Andrásnak azon nevü fia is volt légyen, erről semmit se tudnak a' régi honyi Iróink; el nem feletkeztek volna róla említést tenni, ha valami nyomára akadtak volna; minekutánna szabadon szólhattak róla: tehát nem volt. Mindazáltal volt

még is T. Tanitónak önnön megesmérése szerént is. Következtetése tehát hamis. T. i. régi dolgainkról néha a' külföldiek tudósulnak a' mi Irományainkból, néha pedig mi tudosíttatunk a' külföldiekéből. Ez történt éppen Andrással; hogy ő második Andrásnak harmadik fia volt, ezt tudták a' külföldiek, a' honnyiak nem tudták. A' róla szólló okleveleket is mind a' külföldiek tartották fenn, és szolgáltaták kezeinkbe.

3) A' Franczia 's Belga Irók között találtattak ollyak is, kik ezen Árpád férfiúi ágával Herczegeiknek rokonságát csak hagyományon (traditio) épültnek vélték. Morerus Lajos azt szabadon mesének keresztelte a).

a) Fuerunt inter Gallos Belgasque Scriptores non contemnendi, qui de ficta Ducum Croyorum cum regibus Hungariae cognatione aptissime iudicarunt. Ipse Myraeus incunabula haec regia traditione niti confessus est. — Morerus Le grand Dictionaire Historique-fabulae illi genealogicae contradixit." p. 29. l. c.

A' Croyi Herczegekére nézve, 's úgymint azt némellyek beszéllik, megengedem; a' Rubempréi Herczegekére nézve is, 's úgymint én azt előadtam, nyilván tagadom. Ebbe semmi olly környülállás sincsen, melly azt lehetetlenné vagy valótlanná tenné; legalább az én tudtomra. A' közönséges és örökös hagyományokban a' fő dolog mindég valóságos; másképp közönségessé 's örökössé nem valhatna; csak a' mellyékes környülállásokban lehet hibás; mellyet a' Kritikai mesterségnek szükség elhárítani. Azért a' ki a' közönséges 's örökös hagyományokat is tagadja általlyában, Históriai eretnek; vagy Kritikához értetlenségét árullya el. T. Morerus a' Rubempréi Herczegek' származtatásának ellene nem mondott.

4) Fő ellenmondása végképpen ez: ha Árpád' férfiúi ágából származtak volna némelly házak Franczia országban, vagy Belgiomban; tudta volna ezt a' Franczia Ministerium, s az Austriai Udvarral hosszas tusakodásában élt volna ezen alkalmatossággal; 's valamellyikét Királynak adta volna a' békételen Magyaroknak; de nem adta, tehát azok annak férfiú ágából nem származtanak a).

a) Sed quod nunc dicam: omni aliorum contradictione, sine dubio, est longe grauius. — Quis credat, Gallos Belgasque, hostes aliquando Austriae implacabiles, adeo ieiunos et desides fuisse, vt illius Archiducibus, regibus Hungariae, Arpadi posteros superstites adhuc obiicere obliti sint? — Vel ergo ignorarunt, vel despexerunt Galli Belgaeque traditionem vulgi de illustrium horum Ducum natalibus regiis. Enim vero ignorantiam facti cum nemo allegare possit, cui constat, quo loco fabula nata est, quantocunque cum successu, natales Baronum Galliae sub Ludovico XIV. exquisiti fuerint; superest, vt Gallos Belgasque tantumdem fidei narrationi vulgari attribuisse dicamus, quantum illis tribuebant, qui Galliae reges Aenea et Ascanio satos esse, stulte aliquando fabulati sunt." Ibi. p. 29—31.

Szinte átollok ezen sérelmes ellenvetésre felelni; 's nem felelnék soha, ha vétek nem volna T. T. Schwartner Mártont felelet nélkül elmellőznem. Felelek azért rövideden: Hátha valóban nem tudták? a' mit csak az utóbbi megvilágosodás hozott némü némü fényre. Ha tudták is: hátha nem akartak avval élni, esmérvén a' Magyaroknak koronás Királlyokhoz erős hódulásokat? Lám Bethlen Gábor, Erdélyi Fejedelem, esmervén

közelebbről a' Magyaroknak a' Felséges Austriai házhoz hodúlássokat a' kezében volt Magyar koronát nem bátorkodott fejére tenni!! De legyen elég. Ez egyet vetem hozzá: méltó volt-e T. T. Schwartner Márton Tanitónak mind azokat, kik az Árpád' férfiú vérének Franczia, vagy Belga házakra elterjedését hiszik — legalább ezen ellen okokra nézve — fa polturával, bolondulás' czégérével kifizetni? — ?! a)

a) Cui hoc argumentum ad refellendum vulgare illud commentum genealogicum nondum sufficit, illius mens tantis ignorantiae nebulis oppressa sit necesse est, vt res luce meridiana clariores videre nequeat; dignusque est, qui praemium credulitatis suae numum accipiat, quem vnum ex triginta illis esse, quibus nequissimus Judas corrumpi se passus est, stultorum, nemo dubitat. Ibi. p. 27—28.

16. §. Mivel a' Franczia és Belga országban széltiben virágzó Croyi Herczeg-házat a' Német országi Tudósok is a' Magyar Királyi Árpád' férfiúi ágával szövetségbe teszik olly állandóul, hogy az idei Gothai Genealogiai Kalendáriumban is hirdettetik b). Szükség arról végképpen említést tennem

b) Croy. Katholisch. In den Niederlanden, und im preüss. Westphálen. Der Enkel Belas II. von Ungarn († 1141) vermählte sich mit Katharina; Erbtochter von Airanes und Croy; und nahm diesen Nahmen an. p. 81.

T. i. a' Franczia, és Belga nemzetségekben a' leányokról nem csak férjeikre, hanem örököikre is át szokott szállani az ö Attyok' jószága, jussa, czimere, söt nevezete is, mint a' Franczia nyelven közölt Geneálogiában nyilván láthatni. A'

Rubempréteknek egyik leánya a' Croyi nemzetségbe házasodván jókorán, átvitte tehát minden tőlök eredett Croyokra az Árpád' férfiúi ágából származást is. E'képpen a' Croyi Herczegek az Árpád' férfiúi véréből származást magoknak tulajdonitták, 's tulajdonittyák is mainapig. Azt eleselejökre fellebb vinni kivánván, Históriai botlásból Második Béla, Markus nevü fiára vitték. — Hogy a' leány ágról származhattak csupán a' Croyi Herczegek Árpád' férfiúi ágából, az győz meg engem': mert az ő eredetek II-dik Béla, vagy IV. István királyunknak Márkus nevü fiától megbizonyíthatatlan; az ő Rubempréi nemzetségbe házasságok ellenben minden Genealogiájok szerént tagadhatatlan. Más az: a' Croyi Herczegek II-dik Makszimilián Császárnak két ajándék leveleiben Árpád' férfiúi ágából származattaknak nem esmértettek, azért hihetőleg; mivel ők akkor a' férfiui ágból származást magoknak nem is tulajdoníták a). A' Croyi Herczegek tehát csak az asszonyi ágon származhatnak Árpád' véréből. A' Rubempréi Herczegi Háznak is Filep Antalban férfiúi magva szakadt, és csak Brigitta nevü leány-ágán virágzik. 'S igy Árpád fejedelmünk férfiú vérének magva szakadt egészen — tudtomra.

a) Maximilianus I: „Nobili Carolo Comiti de Chymay ex illustribus de Croy, descendentibus ex vera et legitima progenie, seu origine regum Hungariae." de anno 1480."

Maximilianus II. „Te Jacobum Episcopum Cameracensem Comitem Cameracesii, cum et origo nobilitatis tuae a Serenissimis regibus Hungariae originem trahat" de anno 1510.

17. §. Elmondottam a' mondani valómat. Senki ezeket ne tartsa azonban többnek mint az én magányos véleményemnek. Ebben, valamint másokban, nem tartom én magamat csalatkozhatatlannak, de mást se tartok illyennek; azt, ki magát csalatkozhatatlannak állittya, legkevesebbé. A' hamis, vagy hijános következtetések, ha tüstént nem is, kitünnek üdővel. Az igazságnak országa ellentálhatatlanúl terjed. Az, ki csalatkozhatóságát megesmérte, ha botlott, könnyebben nyer engedelmet; azt ellenben, ki magát csalatkozhatatlannak tartá, örök szégyen pirittya. — Hogy ezen nemzetünket érdeklő kérdést T. T. História — Tanítóink igazíttsák el, mennél előbb — azért irtam magyarúl — 's litteraturánk' mezején kösssenek magoknak koszorút, kivánom, 's kérem is.

Y

4.

Tudósítások a' Külföldről.

(Folytatás.)

Wittenberga. Augusztus 9-ikén 1825.

Tegnap reggel hat óra tájban hagytam oda Koethent egy lovas szekeremen, 's itt a' London nevü vendégfogadóba vagyok. Koethenből az út Forsch, Rosenfeld 's Mozega falukon keresztül hoz Dessauba, hol vagy két óráig mulattunk. Dessau nem nagy; de Koethennél nagyobb város. Épületei egy két emeletesek, mellyek közt több csinos házak vagynak. Kővel jól kirakott útszái szélesek, két óldalt veres tégla trottoirral. A' la-

kosok száma több 9000-nél. A' Herczegi vár egy roppant, három emeletes, két előszárnyú épület nagy ablakokkal 's két toronnyal. Tekintete nagy, herczegi. Körülte közönséges sétálókert van, szép utakkal. A' kert egyik részének közepét szépen nyirtt fenyőfák, az útak mellyékeit buja és nagy hortensiák ékesitik. Az üvegház jó nagy épület. A' kirakott narancsfák igen nagyok és szépek. A' kert alatt folyik el a' Mulda, mellyen köhid van. Dessaunak igen szép vegetátiójú táját, sok szép kertek, sétálóhelyek, 's több csinos herczegi mulatóházak ékesitik. A' herczegi Könyvtárőrzőt, a' híres görög dalköltőt Müller Wilhelmet nem találtam* othon a). Dessauból Naundorf és Volkerode nevü falukon hoz az út Wörlitzbe, hol a' hires herczegi Angoly kert van, de a' mellynek essős idő lévén, csak egy részét láthattam. Az itt lévő faültetések, 's Park-osztályok híresek. Wörlitz kis városka az Albis mellett; gothusi izléssel épült tornya interesszáns. A' szomszéd faluban Riesigk-be hasonlókép csinos, gothusi izlésü, 's magas tornyú templom van. Resen faluval végződik a' Dessaui Herczegség, 's Selbis első Burkus falu mellett felületesen megvi'sgálták holmimet. Innen Seegrebna Bleesern és Pratau falukon keresztül, az Albison lévő nagy és hosszú fahidon által, estvefelé értem ide. A' lapály egész az Albisig tart, de a' melly Köthentől fogva, csaknem egész Riesigk-ig igen szép. A' jó országútnak két oldalait gazdagon rakott meggy, alma, 's körtvélyfák, jegenye és fenyőfákkal egyvelitve szegik be. Két óldalt szép rétek, fák, erdők, faluk vagynak, úgy hogy kellemetesebb lapályon alig utaztam. Riesigk körül elkezdődik a' homok, 's tart egész Vittenbergáig, de azért nem kellemetlen.

a) Ez a' kedves éneklő azóta meghólt, October 1-sö napján 1827. életének 33-dik esztendejében.

Vittenbergának két tornyai már messzéről látszanak, 's közelebb érvén az ember, az egész város előtte fekszik az Albis dombos partján, de igen keveset mutat. Bal végén fekszik, egy kevéssé felemelkedett helyen a' vár, jobb végén az Augusteum. A' város közül van véve széles sánczal, 's nem nagy. Lakosai csak hat ezer és egynehány százra mennek. Wittenberga, melly 1180 körül épült, 's egykor fejedelmi lakhely volt, egy a' nevezetesebb városok közül Német ország' történetében, már csak mint a' Reformátiónak bölcsője is. — Az útszák szélesek, 's meglehetősen vagynak kövel kirakva; a' házak 2—3 emeletesek, nagy részint régi izlésüek 's csúnyák. A' piacz nagy és szép tekintetü. Közepén van a' régi izléssel épült, két emeletes derék tanácsház, melly előtt LUTHERnek nagy bronz állóképe van. A' tanácsház' előlapján több felülirások vagynak. — Szálája nem nagy, de interesszáns, 's az itt lévő sok, a' Reformátiót illető nevezetességeket, egy felvigyázó örömest megmutogatja. Mindjárt szembetünnek, Luthernek és Melanchtonnak szép melyképeik Lucas Cranachtól, ki Vittenbergai Polgármester és Patikárius volt. A' Luther képe alatt, ezen esmeretes versek vagynak:

Natus es Islebii, Divine Propheta Luthere,
Religio fulget te duce Papa jacet.

a' Melanchlon képe alatt pedig:

Japeti de genere prior majorve Luthero
Nemo fuit, tu par, docte Melanchton eras.

Ezek mellett vagynak a' Reformátio idejebeli Vittenbergai Professorok' képeik. Itt van a' mostani Sax Királynak is állóképe, midön ezen szálát 18 esztendős korában meglátogatta. Emlékezetét egy kerek, angoly-czin táblán lévő felülirás örökösiti.

Interesszáns a' Gusztáv Adolph fiatalkori képe is, és egy nehéz pallos, mellyet ez midön 1632-ben, ezen szálát meglá'ogatta, az akkori Birónak adott, az igazság' példázolására. Figyelmet érdemel Luthernek egy réztáblára metszett képe, mellyet Kellerthaler 1549-ben dolgozott. Feje felett ezen felülirás van:

Pestis eram vivus
Moriens ero mors
Tua Papa.

alatta: „Nach Christi unsers Herrn Geburt MDXLVI Jahr, den XVIII. Tag des Hornungs ist der selige Doctor Martinus Luther, ein Prophet des Deutschen Landes, geboren, als er LXVIII Jahr alt geweszt zu Isleben in Gott verschieden", nehezen olvasható irással. A' melyképek közt nevezetesek még Dr. Egg-nak, Luther hires ellenkezőjének, I-sső György Jánosnak (1617) és fiának II. György Jánosnak, Sax V. Fejedelmeknek képeik. — Az ajtó felett van Lucas Cranachnak, allegóriákban előadott tiz parancsolatja hársfára festve. A' felvigyázó mutat egy pennával igen szépen dolgozott száz esztendős Kalendáriomot is, mellynek alljan e' van: Johannes Puchler Lincensis Austriacus, manu mea scripsi 1660. Egy a' Reformátiót tárgyazó szép kis emlékpénz gyüjtemény interesszáns. Nevezetesek még a' többek közt, a' Luther ivópoharának fafedele ezen felülirással: Teckel von Herr Dr. Luther Trinkgefäsz; egy 1525-ben kezdődött városi számadó protokollum, melyben Luthernek is sok, kivált házasságkori ajándékai felvagynak jegyezve. Ezen Protokollumot Cranach Lukács irta.

Luthernek bronz állóképe, a' hires Schadownak, a' Berlini művészségek Akademiája Directorának jeles, némellyek szerint legjelesebb mun-

kája. A' kép, melly 9 lábnyi magasságú, 's 75 mázsát nyom, négy oszlopon álló baldakin alatt, 's gránit alljon nyugszik, melly 1200 mázsát nyom. Ezen gránit allj a' Királynak világos parancsára tétetett, a' Luther megrendithetetlen erőségü karakterének ábrázolására, 's több elmés felülirásokkal bir.

A' Vittenbergai Universzitás egykor nevezetes volt, egész Német országon, mellyet mindenféle nemzetbeliek, 's ezek közt hazánkfiai is nagyon látogattak, 's kiknek részökre itt nevezetes fundátziók voltak. A' Burkus Országlószék, ezen Universzitást, melly 300 esztendeig virágzott, 's olly sok nagy embereket nevelt, által tette Hálába, 's helyette egy papi Seminárium ot állitott fel, mellyben az egykori fő iskola Professorai tanitanak. A' nevendékek, kiknek számok valami 25-re megy, bizonyos mennyiségü pénzt, és az Auguszteumban, az Universzitás egykori épületében kvártélyt kapnak. Az Auguszteum, melly egykor Augusztinusok klastroma volt, a' város végén van, 's noha régi, de szép tekintetü, és nagy két emeletes épület. Nevezetes arról, hogy itt vólt Luthernek egykori lakhelye, mellyet sok ezerek, 's ezek közt sok híres és förangú emberek, és több koronás fők meglátogattak, a' mint a' nevekkel tele idegenek könyvei mutatják. Az Augusztéum udvarában van egy a' fő épülettől külön vált kis épület, mellynek első emeletében lakott Luther, először mint barát, azután mint Professzor, 's egy kis ideig mint feleséges ember. Az első szobában, semmi sem vonja magára a' figyelmet egyéb, mint a' nevekkel tele irt falak. A' lakó szoba tágas, két nagy karikaüveges ablakkal, mellyben van még Luthernek egykori jó nagy asztala és széke. A' szobának minden oldalai deszkával vagynak kipadolva, régi festéssel, 's

számtalan többnyire krétával irt nevekkel. Ezen szobában vagynak Luthernek, és Melanchtonnak szépen másolt, — 's nagylelkü pártfogóiknak, a' bölcs Fridrik, és álhatatos János, Sax Fejedelmeknek, egész nagyságú képeik. Luthernek egy melyképe is van itt Cranach Lukácstól, melly egykor a' tanitószéke felett állott volt. Egy óldal szobácska ajtajára a' nagy Péter Czár is felirá krétával nevét, illy formán: *Πέτρο* melly üveg alá van foglalva. Kár hogy ezen szobákra, olly keves gond fordittódik, minden elhagyott tekintetü, gazos és tisztátalan.

A' Szemináriumon kivül van itt egy Lyceum is, mellyben különösen a' régi nyelvek nagy szorgalommal tanittatnak.

Vittenbergának két nevezetes templomai vagynak, a' városi és a' vártemplom. A' városi templom, (zu unserm lieben Fraue) melly valami 500 esztendös, egyszerü, gothusi izlésü, 's nagy és szép épület, de kár, hogy el van dugva. Az oltár nagy 's széles; az oltárkép négy osztályra oszlik, 's az öreg Cranach Lukácsnak legjobb munkái közé tartozik. Az óltár háta megé vagynak négy képek felállitva, az ifjú Cranachtól. Krisztus a' keresztfán, a' Pásztorok imádása, Pál Apostol megtérése, az Ur szölöhegye, mellyek jeles képek. Itt van azon kathedra is, melyből a' lelkes Luther az új tudományt prédikálá. A' templomban több nevezetes emberek emlékei vagynak, ezek közt az ifjú Cranach-é deák felülirással.

A' vártemplom ennél még nevezetesebb, mivel ennek ajtajára függeszté fel October 31-ikén 1517-ben Luther, hires és nagy következésü 95 théziseit. A' templom, melly az utólsó ostrom alatt kapott megkárositásaiból 1817-be, a' Király különös parancsolatjából helyreállittatott, kicsiny 's egyszerü, de igen csinos. Az óltár gazdagon

megaranyozott szép korinthusi oszlopokkal bir, 's közepében van a' fejér és hasonlókép gazdag aranyozású kathedra. Altalellenben a' szép orgona. Az óltár mellett vagynak, a' nemes és elfelejthetetlen Sax fejedelmeknek, a' bölcs Fridriknek, és álhatatos Jánosnak sírbóltjaik, nagy sírkötáblákkal 's deák felülirásokkal; felettek basrelief állóképeik, czimereikkel, 's más czifraságokkal és hosszú felülirásokkal deák distichonokban. Az oltár körül vagynak még nehány más nevezetes emlékek is. — A' templom közepe táján vagynak jobbra Luthernek, a' tüzes, és balra Melanchtonnak a' szelid Reformátornak sírbóltjaik, érctáblákkal fedve, mellyeken ismét deszka fedél van. A' Luther sirját fedő érctáblába ezen irás van vésve:

Martini Luteri, S. Theologiae D. Corpus. H. L. S. E. Qui Ao. Christi MDXLVI, XVI. Cal. Martii Eyslebii in Patria, S. M. O. C. V. Ann. LXIII. M. II. D. X.

Oldalt függ Cranach Lukács által festett egész képe.

A' Melanchton sirját ezen felülirás jegyzi:

Philippi Melanchthonis
S. V. Corpus. H. L. S. E. Qui An.
Christi MD.LX. XIII. Cal. Maii
In hac Urbe M. O. C. V.
Ann. LXIII. M. II. D. II.

Felette, a' Lutheréhez hasonló nagyságú képe. — A' Luther sírja alatt egy más sírt, ezen írás ékesit: Academiae, totiusqve orbis literati Decus immortale, Conradus Victor Schneiderus, Melicus Praeter exemplum H. M. Q. Decessit. Anno Christi CIↃIↃCLXXX. IV. ID Sextil. — A' vártemplom az itt lévő kis erőség egy részét teszi.

A' régi nagy és szép vártorony, az utólsó ostrom alatt, 1813-ban, melly a' városnak nagy részét elpusztitotta, megégett, 's most csak két, ágyúkkal rakott, csonka tornyok látszanak. A' várba katonák laknak, kik valamint más valamire való Burkus helyekben, úgy itt is nagy számmal vagynak. Ma estve itt hagyom Vittenbergát, hol nyomorúlt élelmet, 's durva embereket találtam, kiket sietek elhagyni. Hólnapután Berlinből fogod venni levelemet.

(Folytatik.)

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-ismertetések.

Aglája egy ifju egyesülettől. Elsö kötet. Kolosvárt. Nyomtattatott a' Ref. Kollegyom betűivel. 1829.

A' régen hallgató Erdélynek némelly buzgóbb fiai szólamlanak itt mege' kis Gyüjteményben, 's ha tölök nem akarunk többet kivánni, mint igazságos, teljes okunk van örvendeni ez új jelenésen. A' munka több apró versezetekből áll, mellyek többnyire lyrai nemüek, 's a' mi igen jó jel, sokakban mért rémesek; vannak ezeken kivül Hexameterek, 's egyéb görög mértékü Versek is. Szerzöik mind ifjak, kik tanulástól üres óráikat fordíták ezen gyakorlásra, 's a' mint az elö beszédben dicsértetnek, jeles tanulók is.

A' versek bel értékéről elég legyen elmondani, hogy azok általában nem csak jeles ügyekezetre, hanem szép elömenetelre is mutatnak, csak hogy magok a' szerzök igen hamar meg ne elégeljék könnyüségöket, el ne hagyják magokat egy két szerentsésen költ darab által azon hitre csábittatni, hogy mind remek lesz, a' mit iran-

danak. A' müvészi tökélyre, ha bár természet legtöbbet adott volna is, fáradság, és tanulás nélkül alig juthatni el. Különösen pedig azt is ajánlhatni fiatal iróknak, hogy a' mi legcsekélyebb dolognak tekintetik, a' Grammatica épen azért el ne mellöztessék; ez a' legelsö studiuma az irónak, a' mi nélkül fellépni nem szabad, 's azon kül, hogy nyelvünk' illy zürzavarában ez majd elkerülhetlenül szükséges, egyszer'smind alapja a' tisztaságnak, rövidségnek, és határozottságnak a' kifejezésben. Csak annyit, 's nem is kevesebbet, 's úgy mondani ki, mint akarók, nem mindennek juta, 's ez igen gyakran a' kicsinségek' nem tudásának következése. Mutatványúl a' versezetekből közlünk egyet, hogy abból olvasóink némi nemü ízletet kapjanak e' kis Gyüjteményről:

XV. Tiltott emlékezés. (37. lap.)

Kinzott keblem' sohajtása
Ha még feléd megy el.
És nyúgot' hüs szellőjivel
Körülted innepel,
Engedd meg! — Észak' mord szele
Keményen indúl ellene,
És messze üzi el.

Ha kertemen az alkony ing
És életet lehell,
'S a' rózsa boglár rám kacsing
Szépséged' ékivel,
Ne sajnáld! — Majd fergetegen
Jö el az éj 's a' reggelen
Ró'sát szemem nem lát

Ha fájimon a' kis madár
Csattogva énekel,

És bennem angyali szavad
Grilláit költi fel,
Ne neheztelj — ölyv ront reá
'S ha kis szivét kiszaggatá,
Többé nem énekel.

Ha Fébe' csendes innepén
Szívem veled tel' el,
'S a' csillagok' temérdekén
Csak tégedet képzel,
Ne sértsen! az ég béborúl
A' felleg össze tornyosúl,
'S eltün' a' kép, ah el.

Ha bús dalom keservesen
Kecsedről énekel
'S lelkem letünt reményemen
Csalódva jár, legel,
Ne bánd! — A' lantosok között
A' puszta falba ütközött
Ének né hogy hal el.

Kelemen János.

A' különben igen csinos darab végén az a' „né" sérti az olvasót; de azon könnyü lesz a' költőnek kiadni. — Örvendeni fogunk, ha minél előbb második kötetét jelenthetjük ezen kis munkának.

V.

B.) Külföldi Literatura.

Az 1832 évi üstökös csillagról.

Az „Extra-Beilage zur allg. Handl. Zeit v. u. f. Ungarn nevezetű német Folyó-irás' tóldalékjában, „Der Spiegel"—ben, 1828-diki Augustus' 23-dikára, 8. szám alatt, akadtam egy szomorú prognosticonra, mellyet Diezman Ur hirdet az 1832-dik évben megjelenendő (??) Üstökösről.

Erről azt mondja Diezmánn Ur, hogy 1832-ben öszve kellene ütköznie a' földdel. És ezt ő lehetségesnek állítja; mert némely üstökösök, ugymond közelebb jártak más égi testekhez, és 1773 évi üstökös a' földhöz is közebbről volt. Tehát más még közelebb jöhet.

Hanem már az rettenetes, a' mit ő mond osztán arra az esetre. Ketté vágja az esetet: vagy kicsiny lesz az az üstökös, ugymond, kissebb a' földnél; vagy nagyobb. Ha kissebb: akkor mi győzedelmeskedünk, a' békét zavaró üstökös a' földnek drabantjává válik, és nékünk két hóldunk lészen. De nem nyerünk! mert a' vonó erőtől (Anziehungskraft) származandó jelenségek kétszer erősebben dolgoznának osztán: a' szelek tehetősebbek, az égiháborúk és fergetegek sürőebbek, dühösöbbek, a' tenger dagadásai nagyobbak vólnának; a' tenger áradása elboritaná a' partokat, elsüllyesztené a' partoknál lévő városokat, semmivé tenné a' hidakat, töltéseket 's a' t. Tán az esztendő is sokkal hosszabb lenne; mert az Ecliptica' járásában terhesebb massza későbbi haladással menne véghez.

Még rosszabb, ha a' földnél nagyobb tanál lenni az az üstökös; mert akkor ki löki a' földet maga útjából, és magával ragadja végetlen téreken keresztül. A' napot hová tovább kissebbnek fog-

fognók látni, melegétől, világosságától ezen gradusok szerént megfosztatva lévén. Akkor az esztendő szokott részei, valamint maga is megszünik; a' növevények' országa elpusztúl, és mi csak a' tenger productumaiból élősködhetnénk még. De ki is vesznének az emberek többnyire a' hidegtől és a' szükségtől. Ha hogy valahára osztán még is más csillagos országba vetődnék a' föld 's valami maradék lakóji megtartatnának az új nap' sugárjainál: akkor az a' veszedelem megint, hogy az üstökös ezen új naphoz alkalmasint közelebb lökné a' földet; és ugy a' nagy hidegből egyszerre nagy forróság!

Arra az esetre is, melly szerént az üstökös nem ragadná magához a' földet, nagy zavar még is következik; mert ha ketten nem találnak lenni egyaránlatban az electricitásra nézve: ugy öszve ütközvén a' két gőzkör, (athmosphaera) veszedelmes mendörgések támadnak, minden tűz-okádó hegyek irtóztató kirohanásra ingereltetnek, a' vizek ezerszer nagyobb erővel vonatván az üstököshöz, vagy valami fentebbi mértékletnél fogva subtilizáltatva lévén, gőzölés' útján a' földtől Üstökös felé költöznek fel; a' föld pedig, mint a' mi hóldúnk, viz' elementumától megfosztatva száraz skeleton' formára tébolyogni fogna osztán a' puszta téreken által.

Ha össze találnak csapni ketten: ugy a' föld' tengelye és egyenlitője változik és e' miatt mindjárt a' vizek lökő-erőre (vis centrifuga) hajtván, az uj egyenlitőhez mind tódulnak. Jaj azon tájéknak, merre csap az üstökös! mert ott a' városok, a' Könyvtárok, mivészetek 's a' t. oda vannak! De hát ha a' föld nem álhatván ki az Üstökös' csapását darabokra megy széjel, és ugy jár, mint a' Juno, Ceres, Pallas és Vesta, hasonló fátálitás után darabokból lett pisze csillagok?! Eddig D. Ur.

No ugyan hát várjuk meg az 1832-dik évet! hiszen csak tán élünk addig; hogy mi lesz Diezmán Ur' jövendöltéből. Én egész gondolkozásom' módja' emberségébe fogadom, hogy abbólugyan semmi se lesz, hogy valami nagyobbatska Üstökös ütközzön a' földdel, vagy csak közelíthessen is hozzája; mert ez természet szerént lehetetlen.

A' mi D. Úr' gondolkozását illeti: ez helyesen van Neuton' theoriája' következésében, és nékem nincs semmi kifogásom D. Ur ellen; mert mind ezeknek igy kellene történni, a' mint ő beszél, ha áll az a' felvétel, hogy minden égi test von magához (attrahit) mindeniket és akármellyiket; ha tovább a' gőzkörök (athmosphaerák) semmit sem tesznek az égitesteknek mozdulása' határozásában; és végtére, ha az Üstökösök rendes járású testek és a' teremtés munkának azon régi kiadása, 's nem a' természet' új terménye, — a' mint Neutonék állitják. De én ellenkező theoriát adtam ki ez eránt egyenesen Neuton' felvétele ellen, és igy most nem D. Ur (kivévén némelly nagyitásait) hanem Neutonék ellen általjában kell kelnem ki az 1832. évi vagy akármellyik Üstökös eránt.

Nálam hát igy van a' dolog:

Az A test ugy huz a' B-hez, ha ezzel nagyobb atyafisága van, mint C-vel, vagy M-el, vagy valami mással. És pedig A nem a' B által huzatik, nem ragattatik (attrahitur) hanem önként, magától húz a' B-hez (grayitat, tendit); nem is egész masszája szerént húz (mert ez többfélékből való compositum) hanem masszájának praedominans része szerént. Csak ezen törvény szerént lehetett registrálni a' világot maga rendes osztályaira, Országokra, classisokra, mind meg annyi fa-

miliákra, — és igy a' sokfélékből egy systemát álkotni. 2-or minden égi test körül van véve maga gőzkörével — mennél nagyobb, annál nagyobbal, és ha drabantjai vannak, még annál is nagyobbal, melly szintugy forog a' testtel együtt, ha a' test forog, és utánna indul, ha ez halad. 3-or Üstökös csillag későbbi terménye a' természetnek, kis masszában fogantatik és vándorlása közben nevekedik.

Már most: jön az Üstökös Isten tudná honnan, mellyik nap országából; jön ide mifelénk a mi napunk' osztályába — nem azért, hogy a' nap-' tól vagy valamellyik planetától ragattatik erre felé, hanem a' gőzkörök' ductusa szerént (mert ezek mindenütt érik egymást) vetődve tébolyog csak ugy rendetlenül. Ha közelebb vetődik a' földhez és ha nagyobb atyafisága van a' földdel, mint p. o. a' Venussal, vagy Márssal: igen is huzni kezd a' földhöz inkább és beléje is csaphat — de hogy és mikor? ugy, és akkor ha masszája' nehézsége mellett kicsin a' terület, hogy a' földnek forgó körén át' törhesse magát és beléje rohanjon; külömben a' forgókör által mindenkor elütődik a' föld' testétől annál messzebbre, mennél nagyobb a' terület. És illyen nem is közelithet a' a' földhöz. Következésképp' kérdés se legyen arról, hogy akkora Üstökös, mekkora a' mi hóldunk, öszve esapjon valaha a' földdel; de még kétszer, háromszor kissebbet sem hagyna köleledni a' föld gőzkörének forgó szele, hanem csak kétszer, háromszor beljebb vághatni athmosphaeránkba, mint az 1450 évi Üstökösnek, melly a' hóldnál közelebb járt a' földhöz. Egy illyen vándor osztán ha atyafiság' törvénye ugy hozná magával, és ha a' vándor annyira fejtődött ki-már, hogy arra való legyen: itt e' tájékon törné magának pállyafutása' útját, és a' nélkül, hogy mi Diezman Ur' fátáli-

tásait szenvednénk, állana be a' föld' állandó drabantjának; — a' mint ez mind a' kettő a' Jupiter' hóldjainak, mellyekhez egy Üstökös most állott bé drabant társnak, példájából kitetszik. (Neuton szerént sehogy se magyarázhatni ezt.)

A' földdel egyenlő vagy mi még több, felül haladó nagyságú Üstökösről még csak kérdést is tenni képtelenség, hogy ez valaha öszvecsapjon amazzal. Hanem csaphat ollyan, a' millyen eddig is többször már, a' nélkül, hogy kárt tenne, kivévén, ha valakinek házára vagy kertjére találna rohanni a' felhőkből t. i. a' Metheor-kő (bolis,) mellyet a' Magyarok tüzes golyóbisnak, vagy lidérczneк is szoktak nevezni, mellynek nehézsége néha 15,000 fontra és nagysága 300 ölnyire is üt ki, és már többször hullott le a' földre többnyire elpattanva, ez a' Diezmán rettentő csillaga; millyenből Pesten is reliquiák tartatnak tudományos Cabinetben. Hát ebből kelletett olly lármát ütni és ijeszteni az együgyüeket?

Ha kinek tetszik gyökeresen érteni ezekről az én gondolkozásomat: ajánlom olvasni a' F. M. O. Minervának 1825, 1826, 1827, 1828. évi darabjaiban ki jött theoriámat.

Azt ugyan többnyire Neutonianusok is vitatják, hogy t. i. nincs mit félni az Üstököstől, ha közel is jön a' földhöz; de ugy ők vissza élnek Neuton' principiumaival és nagyon inconsequensek. Mert universalis attractio szerént félni kell attól minden időben. Osztán micsoda gyáva kifogásokkal élnek a' bátoritásban!? hogy t. i. már többször közel jártak az Üstökösök a' földhöz, még sem következett az ütközet; tehát ezután se következik; (Accidit in puncto quod non speratur in anno) vagy az Isten nem fogná ezt engedni vagy az Üstökös igen nehezen jöhet össze olly pontoson, hogy mikor a' föld a' kereszt-uton van (azon a' ponton, a' hol az Üstökös

KÖNYVTÁRA

útja keresztül vágja a' föld' útját, in Nodis) éppen akkor érkezzék oda az Üstökös is. De hát hol van az attractio? hiszen ez oda rántja a' közelségben vándorkodó Üstököst (vagy ez amazt) ha épen nem is érkezett a' kereszt úthoz.

Épen ellenkezőt kellene mutatniok Neutoniánereknek, ha akarnak jól ki menni — azt t. i. hogy ha oda is vág menésével az Üstökös a' kereszt-úthoz, mikor ott van a' föld: még sem ütközhetik, de soha sem is jöhet közel a' földhez; mert ez maga tengelye körül való sebes forgása' következésében a' messzére terjedő athmosphaeráját is forogtatván maga körül, el csapja magától az Üstököst, meg sem engedhet közeledni; az Üstökös soha sem ragadtatja magához a' földet, bár' mi nagyság, bár mi atyafiság legyen is. De ez csak az én theoriámnak a' következése.

Dóhovits B.

Utazási Jelentés.

Ó-Gyallai Bese János Úr első Jelentése Kaukaz hegyek vidékéről Konstantinogorsk-ból, vagy is a' Meleg-Fördőkből, Augustus hólnapnak 8-dik napján 1829.

Reménylem hogy Odessából Junius holnapnak 19-dik napján Bécs és Buda felé útasitott Leveleim, nem külömben Elború (Elbrouz) hegye lábánál felütött táborból írt és Odessában lakó Austriai Generalis Consulnak szólló Levelem párja, kérésem szerént szerencsésen kézhez jöttek.

Odessát elhagyván a' fekete Tengeren hajóra ültem, a' Dnieper folyó víz felé fordítottuk vitorláinkat. Emlitett hólnapnak 25-dik napján Cherson-nál szárazra léptem, és mindjárt másnap

egy Tatár szekeret Kerts városáig felfogadván, öt napig a' Krimeai Tatárok között mulattam, a' kik traditiójok szerint azt tartják, hogy a' Magyarok azon mentek által kiköltözések' alkalmatosságával, és hogy azon időtől fogva fenn tartották mai napig a' Magyarok szekere formáját a), melly ugyan csak Magyarnak neveztetik. Bővebb tudósítást a' Magyarok iránt ez a' nép nem adhatott, mindazonáltal tsudálkoztam hogy a' Magyarok mostani lakását a' Duna közben közönségesen tudják.

Minekutánna 400 verstet b) a Krimeai Steppeken c) keresztül hátra hagytam volna; Kerts városában, a' fekete Tenger partján elérkeztem. Ez a' régi Görögök' Ponticapéum-ja, és Mitridates lakó helye sok drága kiásott emlékekkel bővelkedik. Később ezekről többet.

Julius hólnapnak 4-dik napján Jeni-Khale városnál a' Tamányi Tengerszoroson által övedzettem. A' Fekete Tengeri Kozákok földjére elérkezvén, onnan póstán (máskép ott útazni nem lehet) megmérhetetlen Steppeken keresztül, balkézre az Azówi Tenger, és jobbra Rubány folyó

---

a) Ez a' legalkalmatosabb szekér a' világon; a' hossza-sága 10 magassága 5, és a' szélessége 2 1/2 lábnyi. A' szekér-oldal olly erősen van sövénnyel befonva, hogy a' nyil által nem mehet. A' szekér-ernyő egy ujnyi vastagságú abronesokkal van körösztül födve, és ezeken vastag pokrócz, azon felül megint gyékény vagyon erősen öszvekötve, úgy hogy szél és az eső az embert nem érheti. Úgy gondolom hogy a' Magyarok feleségeiket, gyermekeiket, konyha eszközöket 's több a' féléket, azokban úgy elrendelték mint egy kis szobában; a' volt a' lakó helyek, valamint az enyim öt nap és öt éjszaka.

b) Hét verstre számlálnak egy német mérföldet.

c) Stepp név alatt minden nyelven értünk ollyan földeket és pusztákat, a' mellyek tsupán legelő mezőkből állnak.

vize maradván, 466 verstet hátra hagytam Stavropol városig. Szerencsétlenségemre, vagy is inkább szerencsémre Generalis Emanuel Ö Exc. már egy hólnaptúl fogvást Konstantingorskba a' meleg fördőben mulatott. Kéntelen vóltam tehát megint 213 versten keresztül menni; de a' Generalist már ott nem találtam; öt naptól fogvást az Elbroúzi expeditióval már úton vólt. A' kegyes Hitvese írásommal tüstént egy Kurirt küldött Férje után, a' ki még azon éjszaka üzenetet küldött, hogy ha tüstént lóra ülnék, ötet 80 versten túl, a' Rasza úti szoros kösziklánál elérhetném. Mindenütt előre megparancsolta hogy nyerges lovakat, és 20 Kozákot számomra készen tartsanak.

Julius 15-dik napján elértem azon híres expeditiót. A' Generalis igaz barátságos szivvel felfogadott, és többé egymástól el nem váltunk. Az útazásunk számtalan meredek kösziklák és veszedélem között húsz napig tartott, a' melly idő közben 400 verstnél többet lóháton hátra hagytunk, Elbroúz lábánál táborunkat felvertük, és három napig azon 8000 lábnyi magasságú völgyön mulattunk, hogy a' Petersburgi Academicusoknak lehessen idejök Elbroúzt felmérni, és annyira a' mennyire lehet, a' hegyre felmenni. De csak felinél egy kevéssé fellyebb érhettek, egyedül egy Kabardai ember mehetett a' hegynek tsútsára, a' honnan két követ lehozott, a' mellyeknek fele darabját a' Generalis nekem által adtta, hogy a' Magyar Museumba letehessem.

Igy tehát a' mit Pallas, Guldenstaedt, Klapróth 's a' t. lehetetlennek tartottak, a' Generalis Emanuel nagy szíve véghez vitte. Ezen alkalmatossággal ennek a' nevezetes történetnek örökös emlékezetére azon a' helyen a' hol a' tábo-

runk vólt, egy kösziklára e' következendö felirás fog kivágattatni Orosz nyelven a).

„En l'an 1829, le 8. juillet, sous le regne de l'Empereur Nicolas I, Autocrate de toutes les Russes, George d'Emanuel, General de Cavalerie et Commandant de la ligne Cawcasienne, apres avoir franchi avec beaucoup de difficultés des defilés et des Montagnes escarpées, est venu avec sa suite etablir son Camp sur ce plateau, elevé de 8000 pieds au-dessus du niveau de la mer, au pied de l'Elbrouz dont la hauteur prise sur les lieux, est de 16,300 pieds au-dessus du niveau de la mer et qvi on a cru jusqv' à nos jours inaccessible, sur la cime duquel le Géneral en chef a fait parvenir, le 10 juillet, le nommè Killar, Kabardien, et n' a qvitte ce camp, qve le 12 juillet.

„Cette mémorable expédition était accompagnée par A. T. Kupffer, membre de l'Academie des Sciences de St. Pétersbourg; E. Lenz, E. Ménétriés; C. A. Meyer tous envoyés par l'Académie surmentionnée; Joseph Bernadacci, architecte; Jean de Besse, gentilhomme Hongrois, arrivé du Royaume de Hongrie pour visiter le Cawcase.

„Puisse ce modeste rocher transmittre à la Posterité les noms des braves qvi ont, les premiers, frayé le chemin pour aborder l'étonnant Elbrouz"!

Elbúcsúzván Elbrúztúl, a' hol ágyú és puska lövések között utóllyára is vígan ebédeltünk, az-

---

a) Generalis Emanuel kivánta hogy a' négy Academicus, részekről, én is a' magam részéről adjam be az ideámat a' felírás eránt. Az Academicusok németül tették fel, én pedig frantzúl 's ugyan csak ennél maradtak. Most fordítják Oroszra, de a' Generalis kivánja hogy a' nevem az övét kövesse.

után Kubány, Kuma, Teberde, 's több folyó vizek eredetét megvisgáltuk. Útunkban a' Karatsai, Kabarda, Abar, Beszlenié, Oruszpié, Tserkesz és Nogai Tatár Nemzetek' Fő embereivel, a' kik a' Generalis tisztelettére egymás után elérkeztek, ösmeretséget tettem. Ezek az egész társaság hallatára magokat többnyire Magyarok' maradékinak vallották, és midőn értették vólt hogy én Magyar országból ide közökben jöttem, nagy örömöt mutattak, kezemet szoritották, és atyafiainak neveztek. Traditióból tudják hogy a' Magyarok Duna mellett telepettek le, de más hirt rólok nem tudnak. Hogy oszlottak el a' Magyarok, az eránt sok mesét, és szájról szájra ment hagyomásból meritett tudósitásokat beszéllettek, mellyeket olly szépen felruháztak, hogy egy nem megvetendő magyar Drámát lehetne belőle a' Jádzó-szinre bocsájtani. Mind ezen tudósitásokat, a' mondott népeknek a' Magyarokkal való hasonlatosságát, Aristocratiai, de szabad belső kormányozását, 's a' t. bővebben feljegyeztem, de sem az idő, sem Hazánk távolsága nem engedi meg, hogy most bosszabban írhassak. A' mit itt csak rövideden emlithetek az, hogy kétségkivül itt vólt Eleinknek utóbb lakása, azt mind a' Kawkaz hegyek lakosai, mind a' régen itt lakó Oroszok egy szóval bizonyitják. A' Karatsaiak és a' Tatárok azt állitják hogy az Azowi Tengertöl fogvást, éjszak felé a' Kuma víz partján fekvő Magyar várostól fogvást egész Derbendig a' Caspium Tenger partján Magyarok voltak az Urak. Ezer esztendők alatt történt viszontagságok hogy engednék meg, hogy annyira nyomozhatnánk Eleinknek eredetét; hogy világossan megmutathassuk, micsoda nevek alatt, micsoda dolgokat vittenek légyen véghez, és mitsoda okbúl mentenek által Europában. Persiában,

Indiában még Abyssynniában is (?) elterjedett Nemzetünk nyomát haszontalan keressük, által törhetetlen homály födi Nemzetünk' eredetét. De ha méllyebben akarjuk vizsgálni dolgainkat, először elégedjünk meg avval hogy Kawkaz tájkán, a' hol húsz külömbféle nemzetség bizonyitja a' Magyarok régi lakását, nyomozzuk tovább 's tovább a' mennyire lehet: de ne reményljük hogy nyelvünket a' hátra maradott Magyarok között feltaláljuk. A Kawkaz hegyei tájon két uralkodó nyelv virágzik mostani időben, a' Tatár és a' Tserkesz. Vannak még más Dialectusok, úgymint az Abarok, Oszszét, Oruszp, Balkar, Kholán, és Digourtzi, de ezek is tudnak közönségesen vagy Tatárúl vagy Tserkeszül. A' Balkar népet hólnap meglátogatom annyival inkább hogy ök magokat magyaroknak tartják. Egy tanúlt ember lakik Naltsi folyó víz partján, a' kinél, a' mint mondják, még régi irások is találtatnak. Onnan Mozdok és Magyari felé fogok indúlni, a' hol ásatni fogok, hogy valami régiségeket találhassak. Mind ezen népeknek évkönyvei nincsenek, azért meg kell elégednünk a' mit traditio által tőlök tanúlhatok.

Ha a' folyó vizeknek, némelly helyeknek és bizonyos familiák neveit minden balitélet nélkül vizsgáljuk, mellyik a' Nemzetek közzül az a' ki annyira a' magyarok nyelvéhez hasonlíthatna mint ez? Nem magyarúl hangzanak-é a' következendő szók: Kubány a), Kúma, Terek, Kis-Malka b) Mara, Borz-Szukló c), Lába,

a) A' lakosok és az Oroszok is igy mondják ki, nem mint a' Frantzia és Német Geographusok.

b) Ha Klapróth Ur értette volna a' magyar nyelvet, észre vehette volna hogy Kis-Malka magyar nevnzet, ugyan is Munkájában jól forditotta la Petite Malka.

c) Itt is a' Borzot jól fordította, les Eaux des Blairaux; de nem is álmodta hogy Borz magyar

Teberde, Bivala, és Tsemez folyó vizek — Tsebi (nálunk Tsepi familia) Barrakai, Karatsai, Tiga (most nálunk Tege) Tsala, Gilanta 's a' t. élő familiák, nem külömben Khong Sári vize partján lakó nemes familia Bitó!! Hát a' következendő helyek: Dugor, Kárász, Dombai-Túp a) nem magyar hangú szavak-e?

Tekintsük már most a' fellebb számlált népek belső nemzeti szokását. Vagyon nekik egy fő vezérjek vagy fejek, a' kiket Válinak, valamint a' Karatsaiak By-nek, Bek-nek, Mirza és Szultánnak hívnak. Ezek után jönnek az Urden-ek vagy is nemesek a' kik alatt áll a' Respublica Aristocratica, ezek a' vezérnek semmit sem fizetnek, de kötelesek őtet az expeditiokban lóháton magok költségével késérni. A' földet ők keveset mivelik, noha szolgáik elegen vannak. Szép fajzatú lovak, ökrök, tehenek, és juhok nagy számmal találkoznak, mert mezeik meszsze terjednek, a' mellyeknek Európában párját nem láttam. Némellyek méhet is tartanak. — Továbbá sok szép kézi munkákat készitenek. Az ő ruházatjok igen tsinos, még tzifrának is lehet mondani. Férjfiaknak felső ruhájok éppen ollyan szabású, mint a' mostani Attila név alatt esméretes köntösünk, arany vagy ezüst sinoros nadrágjok, piros tsinossan kivarrott csizmájok, kucsmájok valamint a' régi Magyaroknak, de főképpen az ékes fegyverek, a' mellyeket Bécsben sem lehetne szebben elkésziteni. Ha költségem, a' mellyből kifogytam, megengedné egész ruházatot és fegyvert kivinnék magammal és a' Magyar Muzeumban letenném.

---

szó - de nem jól a szuklot - mert borz - szugla, nem borz - vizit, hanem lakhelyit jelenti.

a) Itt is hasonlóképen frantziára forditotta Colline des beufs sauvages, a' Magyar Bial szónak értelmét, a' mint a' vad ökröket Erdélyben hajdan nevezé!.

Egynehány húsz darab köveket, a' mellyek között Elbrouz legmagassabb tetejérül kettő, a' többi Kubány és Kuma vizibül, Pestre elviszek magammal. A' Magyari régi városnak környékét öszve járom, és két hét mulva megint ide visszatérek, hogy még a' Generalist itt találhassam, a' kihez lesznek Odessábúl leveleim útasitva. Nem tudom kik a' tanúlt és érdemes Urak között neveztettek ki, hogy rendeléseket a' szükséges úti költséggel együtt megkaphassam. Ha Pestről más intézet útazásom iránt el nem érkezik, midőn Magyarit és Mozdokot meglátogattam, innen Kizlár városon által Derbendnek szándékozom útamat tartani, hogy a' Caspium Tenger szélein is valami tudósitást nyerhessek.

Ha idővel Hazánkfiai ezen Tartományokat megakarják látogatni, a' jeget már megtörve találják. Viszsza jovetelemmel naponként feljegyzett tapasztalásaimat, útazásimat, városok, hegyek, folyó-vizek fekvését, és a' meglátogattam Népeknek leirását, Elbroúz hegynek, és ott felvert táborunknak rajzolatját megfogják találni. Érdemes azt mondhatom itt a' szép Természet alkotmányát szemlélni, tsudálkozni, a' hol a' Teremtő tsudálatos és roppant munkáját olly bőven szemünk eleibe adta. Az Alpesek, az Appenin hegyei, Balkán és a' Karpatus hegyei kényesen mutatják magokat, és a' mezítelen köszíklái szomorú fátyollal födik be szemeinket, de itt kivévén a' Havasokat, a' hegyek gyönyörű pázsittal és kis erdőkkel vannak ékesitve; ezer és ezer külömbféle virágokkal tündöklenek, és meszsziről kellemetes szagokat hozzánk bocsájtanak.

Én engedelmet kérek nyughatatlanság és lárma között irt rendetlen értekezésemért. A' négy Academicusok, a' kik közel laknak hozzám, és a' kik már Petersburg felé viszsza készülnek, birnak

minden szükséges dolgokkal, úti Bibliotheca, két szép útazó kocsi, két inas, és huszonöt ezer for. W. Cz. készen van parancsolatjokra. De én.... de én..!! Többnyire az Isten velem van, mert annyi fáradság után az egésségem állandó és a' szívem vidám. —

Ó-Gyallai Bese János Úr 2-dik Jelentése.

Az utólsó Jelentésem szerint a' Kawkazi hegyekről viszsza jövetelem után Magyarit és Mosdokot akartam meglátogatni, de azonközben bizonyos értekezés érkezvén ide szükségesnek véltem a' nélkül, hogy egy keveset a' hoszszú és fáradságos meredek hegyek között tett útazásom után pihentem vólna, megint a' Podkumok, Malka, Bokszan és Tsegem sebes folyó vizeken nagy munkával által menvén, Naltsik folyó viznél 90 verstni meszsze földre lóháton tiz kozák késérése alatt egy nap alatt elérkeztem. Az Orosz fő tiszt a' ki Naltsikba parancsol, tüstént leveleket küldött a' Digurtzi, Balkar 's a' t. fő emberekhez, jelentvén nekik egy Magyarnak elérkezését, és kivánságát az itt hátra maradott Rokonival lévő öszve jövésre.

Ugyan tsak bizonyos, hogy Naltsik vizén túl száz verstnire a' hegyek között laknak az Oruszpi, Bizingi, Kholán, Balkar, és Digurtzi nemzetségek, a' kik magokat még mai napig is Magyaroknak valják, és a' többi szomszéd nemzetektől, valamint a' Karatsai és Kabardiak, Magyaroknak tartatnak. Különös gyorsalkodással érkeztek el harmadnapjára, és kimondhatatlan örömmel szemléltek engemet, és halgatták beszédimet. Ök négyen voltak, a' két első fő embernek a' neve Kaszai-Kubatsejew, és Dewler-Tuka-Abeszaláf. Mind a' négy

azt bizonyitotta, hogy atyáiktól szájról szájra számtalanszor beszélleni hallották, hogy a' Magyar nagy Nemzet Kawkáz hegyeit elhagyván, napnyugot felé ment volt, de hogy nem tudják, hol van mostani lakások; hogy ök nem külömben, mint a' nevezett nemzetségek a' Magyaroktól elváltak; hogy a' Balkar nemzetnek feje a' meghólt Abdullah-Khán vólt, a' kinek most élö gyermekei Beszát és Bedelát nevet viselnek a). Sajnálták hogy irások vagy más emlékek fenn nem maradott, hanem csak csupán szájról szájra terjedett hirül adás által tudják, hogy ök a' Magyarok maradéki. Egy kö oszlop maradott a' Magyaroktól a' Digurtziaknál; a' felirás Arabus betükkel van kimetzve, de senki olvasni nem tudja, noha ök a' Török és Tatár nyelvet értik, tehát gondolják hogy Magyar nyelven van a' felirás. Megigérte a' Digurtzi tolmáts, hogy tíz nap alatt ide fogja Ö Excellentiának Generalis Emanuelnek azon felírásnak mássát küldeni, a' mellyet Magyariból viszsza jövetelemkor itt vagy Gheorgesk városába fogom találni, mert a' fö Generalis már a' napokban innen Stavropolba viszsza fog menni.

Minekelötte az emlitett Digurtziak tölem elbúcsúztak vólna, megkellett nekik igérnem, hogy jövö esztendöben két Magyar ifiak nemzeti öltözetben erre fognak jönni óhajtott látogatásokra. Ök kivánják a' magyar köntös formáját nálok szokásban hozni. Leg utólsó kérések volt, hogy Török betükkel egy papirosra tulajdon kezemmel leírtt familiám nevét nálok örök emlékezetre lete-

a) A' mostani Magyarok fülében rendessen hangzanak illyen nevek; de mi külömbség van Borsu, Bunger, Leel, Uszubu, Zolok, 's a' t. régi Magyarok nevei között?

gyem, a' mit meg is tselekedtem. Sajnálták, hogy Magyar ország olly meszsze van, különben Dewler-Tuka-Abeszaláf, harmad magával engemet haza kisértek volna.

Ez a' négy Digurtzi nemes ember termete, ábrázatja, még a mozdúlása is Magyarhoz igen hasonlit. A' nyelvük sem Tserkesz sem Tatár, hanem különböző a' többi lakosok nyelvétől; nem is tsuda ha ezer esztendő elfolyása alatt az eredeti nyelvök az Arabus, Tatár és Persia uralkodás alatt annyira megváltozott.

A' kiadandó munkámhoz egy rövid szótárt fogok ragasztani, és az általam meglátogatott nemzetekről bővebb tudósitást viszsza jövetelemkor által adni. Még szükségesnek látom az Avarokat és a' Lesgieket a) meglátogatnom de már költségem nincs, és ha ezen a' hólnap folytában a' várt segétséget meg nem kapom, az Isten tudja mit tsináljak. De reménylem hogy az édes Hazám el nem hágy.

A' 3-dik Jelentésem két hét múlva Mozdok városából fog Buda felé indúlni. Addig reménylem hogy hírt kapok Pestről vagy Bécsből, hogy a' szerint magamat intézhessem.

Konstantinogork, 16-dik August. 1829.

Ó-Gyallai Bese János Úr harmadik jelentése. Mozdok 20-dik August. 1829.

Kawkaz éjszaki hegyeit öszve járván, és a' Karacsai, Oruszpi, Csijemszi, Bizingi, Kholán, Balkány, Digurtzi, Abazéki, Abaszi, Terkesz, Abaszinszi,

---

a) Talán Lessgök vagy Leselkedők, mert mai nap is csak lovakat és marhákat rablanak, és a' hegyek között leselkednek.

Tatár-Nogai, Nagy és Kiss-Kabarda, népeket 580 versti a) Kerületemben, meglátogatván és meg visgálván legutóbbra hagytam Nagy és kiss Magyari látogatását, és Mozdok városának visgálását, a' honnan ezen Jelentésem útra indúl. Tsak rövideden irtam addig is még viszsza jövetelemkor környölállásos előadásomat Hazámnak eleibe terjeszthessem. Azt emlitem még, hogy Elbróuz, Bermamid, Elmurza, Kindzsál, Pagún, Eszkakon, Müvekhuana, Kosaghagk és Masuka Kawkaz b) nevezetes hegyein vagy által mentem, vagy igen közel lábaiknál jártam. Sajnálom hogy Kazbek hegyhez a' melly csak két ezer lábnyival kissebb mint Elbroúz, öt verstnél közelebb nem mehettem. Következendők a' sebes folyó vizek és Patakok a' mellyeken keresztül mentem Kubány, Kuma, Nagy és kis-Malka, Podkumok, Bokszán, Tsegem, Naltsik, Terek, Kumara, Teberda, Mara, Dzsiguta, Tarkáts és Zilendzsuk. Mind a' hegyeknek és folyó vizeknek, mind pedig az emlitett népeknek leirását hosszasan feljegyeztem, és reménylem hogy mind Hazámnak, mind általjában Europának szeme előtt fog legelőször illyen tudósitás megjelenni. Akkor a' Tudós Urak megfognak győzettetni, hogy ugyan csak az Azow Tenger Napkeleti-partjától fogva Kubány folyó vizen keresztül a' Kawkaz hegyei között egész Caspium és Fekete Tengerig kell Eleinknek régi lakóhelyét és kiterjedett

---

a) 7 Verst tesz 1 német mérföldet.

b) Minden a' Hegyek körül lakó Nemzetek Kawkaznak nevezik, a' Törökök és Tatárok pedig Kafsaghlar-nak; csak a' Németek és a' Frantziák utánnok nevezték Caucasusnak, nem külömben Tserkeszből Circassiát tsináltak, de hibássan.

uralkodását keresnünk. Az utolsó jelentésemben említett népeknek fő emberei, a' kikkel társalkodtam és kiknek neveit ezután fogom kiadni, egyezőleg azt bizonyitják, hogy ők a' Magyarok maradéki. De ugyan mi hasznok is vólna, mi pontos okok azt állítani ha bizonyosok nem vólnának traditiójok szerint? Nagyobb világosságot, a' mint már utóbbi irásomban jelentettem vólt, haszontalan keresnünk. A' régi Magyarok utan sem Oszlopok, sem más Emlékek nem maradtak fenn, de még azt sem tudjuk, micsoda betükkel éltek. De térjünk vissza útazásom rendbe szedett tárgyához.

Ezen folyó hólnapnak 17-dik napján Konstantingorskból Gheorghesk városában elérkezvén, és a' szükséges Podorost (posta czédulát) a' Comendánstól ki nyervén, két kozák késérése alatt tüstént Magyari felé útaztam, Podgornoi falunál a' Kuma vizen által menvén, Fedorovka mező városon túl 25 verstnyire Maszlowkút nevü nagy Orosz faluban háltam, minekutánna azon napon 100 verstet hátra hagytam vólna. Más napon Olú-Madjári vagy is Nagy Magyariban kilencz órakor reggel elérkeztem.

Most ezen a' helyen, minden előttem itt lévő útazók szerént hol húsz esztendő előtt, egy roppant város volt, csak nyomdoka sincs valami régi épületnek. A' mostani azon a' helyen épült falu ugyan csak Nagy-Magyarinak neveztetik; egy német 33. házból álló colonia', 40 házból álló Ürmény, és 4 familiából álló Kalmukok laknak ebben a' helységben. Én egy Engelhardt nevü némethez szállottam be; evvel a' becsületes emberrel, egy Ürmény csinos emberrel és egy Molláhval öszve jártam a' falu környékét egészen a' Kuma vize partjáig. Ezen a' részen a' föld szine alatt találtam egy bólthajtást, a' mellynek fundamentomát ásatván, már vízre

találtunk, és a' lakosok azt gondolják hogy a' város elsüllyedett vólt. Már Klapróth Ur ideiben igen kevés épület maradott fenn, azólta ezeknek kőfalait a' lakosok széllyel horták, és a' kormányozó tisztek is magok épületeire fordították. A' német gazdámnak a' szoba földje hasonló téglákkal vólt kirakva a' mellyek négy szegletük és tsinosak. Itt és kis-Magyariban a' parasztok házai mind hasonló téglákból vagynak épitve. A' templomok és az úri házak fedélei kék és zöld firnátzal vóltak be vonva; hasonló szép kövek vagy is téglák a' mostani lakosok háza külső falait ékesítik. A' többi között egy Ürmény háza oldalán két kő vagyon be ragasztva, nekem egészen ismeretlen irással, altal néztem ötven egynehány Napkeleti betük formáját, csak a' Szidoniai betüket azokkal találom hasonlóknak. Többnyire azt Tudósinknak vizsgálására hagyom.

A' mi Klaproth úr által talált régi pénzeket illeti, azok tizen negyedik századból valók, és ez a' tudós Úr onnan azt a' következést húzza ki, hogy soha Magyarok Magyariban nem laktak, hozzá tévén ama illetlen szavakat kinyomtatott könyvében: les hordes farouches des Madjars. De ha Klaproth Úr a' Magyarok történeteit ismerte volna megemlékezett vólna, hogy az a' Nemzet már kilenczedik Században innen kiköltözött, hogy azólta Persák, Arabusok, és Tatárok egymásután ezen kiterjedett Országokat elfoglalták. Klapróth Úr bizonyosan nem olvasta a' Derbent Nahmét, vagy is Derbend városa Történeteit a) máskülömben ottan nyilván láthatta vólna a' Tatároknak Magyarokkal való szövetségét, ott olvas-

a) Ő a' Franczia nimnkájában tészen emlékezetet Derbend-Namé-ról, hanem tsak azt hozza elő a' mi a' tolmátsának jött fejébe.

hatta vólna a' Magyarokról ezen sorokat Olú Madjar ve Kitsi-Madjar az az Nagy-Magyari és Kis-Magyari; azután a' Magyarokról beszélvén egyenesen van kitéve Mudjarterden az az: a' Magyaroktól. Végtére a' Nemzetről tévén emlékezetet, azt olvassuk: Magyar Nemzet, és a' Magyarok országa. Igy porrá lesz Klapróth úr magában is tsekély állitása, midön azt mondja hogy a' szó Madjar kő épületet jelent a' Tatároknál. De ezekről majd többet a' kiadandó munkába —— Azomban én ajánlom a' Magyar Tudósinknak Derbend Naméht olvassák által ott a' Magyarok Tetteinek egy részét feltalálják.

Bágyatt szívvel Nagy Magyarit öszve járván a' nélkül hogy valami régiséget találhattam vólna, kivévén két régi pénzt, onnan Kis-Magyari felé folytattam útamat 23 verstnyire. Az egész úton látni még mély vermeket, ahol még 30 esztendő előtt régi épületek állottak de a' mellyeknek mai napon semmi nyoma sincs. Kis-Magyari, más külömben Burgon-Magyari a) most helyesen épült Orosz falu, a' mellynek birtokosa Krasinsky úr. Hijában tudakozódtam az Uraságnál és a' lakosoknál, már minden ott talált régiségek Pétersburgba és Moszkovába elvitettettek. Már most csak a' bora hires, és ugyan csak nem ok nélkül.

Nem csudálom hogy a' Magyarok ezen a' szép tájékon, ezen a' termékes, és szarvas marhával, szép gyapjúval ruházott birkákkal, mindenféle vaddal kimondhatatlan sok fátzánnal, fogollyal

a) Catharina Orosz Császárné ezen földet egy kedves emberinek ajándékozta vólt, a' ki szőllőt ott ültetett, és olyan jó bort termesztett, hogy a' Császárnénak asztalára elérkezvén ő felsége azt véfte, hogy Burgundiai bor, és azon okból parancsolta hogy ezután kis Magyarit Burgogne Magyarinak nevezzék.

's a' t. bövölködő földön melly Italiával vetekedhetik, letelepettek. De micsoda viszontagságok okozták kiköltözéseket, az örökös homályban marad elborúlva. El búcsúzván tehát ezen kellemetes földtől fel tettem magamban, hogy a' Tatárokat és a' Kalmukokat a' mostani lakó helyén meglátogassam, azért útamat Vladimirovka felé vettem, és ott Kuma folyó vizét örökösen elhagytam. Ezen falu külső részén kezdődik a' véghetetlen nagy Step, vagy is a' Tatárok tábora, a' melly Mosdokig vagy is 150 verstig kiterjed. Az éjszaki szállásom egy Tatár kibitka a) vólt, és más nap estve felé nagy eső szakadás között Mosdok városába be léptem; de azt a' nevet nem érdemli, mert egy jó nagy magyar falu százszor többet ér; a' lakosok Oroszok, Ürmények, Tatárok és Oszetek. Ez a' város 1761-dikben épült; az előtt egy Tatár Murza népével ezt a' földet foglalta vólt, és csak tolvajsági által tartotta népét. Az emlitett esztendőben Catharina megvette tőle, és ő magát a' Tereken túl a' hegyek között elrejtette. Ide való jövetelemre leginkább az adott okot hogy a' Pere Henri nevü Franczia baráttal öszve jöhessek, a' ki 25. esztendeig itt lakott, a' Kawkazi népekről sokat írt és egy Tatár nyelv tanitó könyvet készitett; de két esztendőtől fogva már Európában viszsza tért. A' mostani három barát (két Orosz és egy Ürmény) igen oktalan, úgy hogy semmi hirt nem adhattak. Azért ezen írásomat elvégezvén másnap útra indúlok Gheorghesk felé, a' honnan útamat Stawropol felé folytatom.

Én sajnálom hogy innen, a' mint igyekezetem volt, Kizlár és Derbend felé a' Caspiu-

a) Ez a' Tatár Sátor igen alkalmatos mint egy szoba, ez a' Tatárok és kálmukok lakása.

mig nem útazhatok, azután a' Lesghi és Avár népeket meg nem látogathatom; de módom nincsen ahoz, mert alig marad annyi költségem hogy Stavropolig mehessek, a' hol várnom kell mind addig még segitség nem érkezik. Ez ígéretem szerént kötelességemnek eleget tettem; új rendeléseket Hazámtól vártam, hogy azok szerint magamat tarthassam, és ha szükséges lett vólna, egész Persiai határig útaztam volna. Már most nekem más módom nem lévén, azon az úton a' mellyen jöttem, az az a' Fekete tengeri Kozákok Steppén által a' Tamáni szoroson keresztül, Krimből Odessának, Lembergnek és Bécsnek magamat forditsam. Reménylem hogy a' folyó hólnapnak végén várt leveleimet Stavropolban találom.

Ide rekesztem az Elbroúz hegy magasságáról való rajzolatot, és a' Nagy Magyari kő-irás betűinek formáját."

Ezen Tudositások Felséges Császári, és Királyi örökös Herczeg Nádor Ispány Urunkhoz béküldetvén, annak kegyes Rendelése mellett, érdemes Olvasóinkkal közöltettnek. Kiket mi a' már közre bocsájtott felszóllitás következésében, tovább is tellyes bizodalommal megkérni bátorkodunk, hogy a' Tudositó Urnak, Nemzetünk Ditsőségére forditott, és már tsudálkozásunkig elő mozditott fáradságos Buzgóságát önkényes adakozásokkal felsegitenni és tzéllyának még bővebb elérésére buzditanni méltóztassanak. Hálaadó szívvel fogadván, és köszönvén, ezen ditséretes czélnak mind Felséges Fejedelmünk engedelme, mind pediglen a' Ts. és Kir. Herczegeknek, és Hazánk ditső Nagygyainak adakozása 's Pártfogása által történt előmozditását, mert noha Bese Urnak sokkal tartozunk maga feláldozásáért: úgy annál inkább megkell ismernünk, hogy Felséges Fejedelmünk engedelme, Tsászári és Királyi örökös Her-

1. Pályára akármelly magyarországban 's az ahhoz tartozó tartományokban csikózott mén vagy kancza ló kelhet.

2. Távolság: 1600 Pozsonyi öl. Ismételve.

4. *Húsz Hazafi adta díj.*

Száz Arany.

Tőkepénze 1700 arany 's esztendőnként százától ötével és hatával vet 100 arany kamatot. Ez is kész pénzben adatik ki. Feltételek:

1. Pályára akármelly magyarországban és ahhoz tartozó tartományokban csikózott mén vagy kancza ló kelhet.

2. Távolság: 2000 Pozsonyi öl. Ismételve.

5. *Első nevetlen díj.*

Mostanig negyven öt arany.

A' 750 aranyból álló tőkepénznek százától hattal számlált kamatja tészen esztendőnként 45 aranyat, melly kész pénzül fog kiadatni. Feltételek:

1. Pályára az Austriai akármelly közbirodalomban csikózott mén-ló léphet, de hat esztendősnél idősebb ne legyen.

2. Távolság 1600 Pozsonyi öl.

6. *Második nevetlen díj.*

Mostanig huszonegy arany.

Ezen eddig elé 550 aranyból álló tőkepénznek 21 aranyra menő kamatja kész pénzül fog kiadatni. Feltételek:

1. Pályára minden magyarországi 's ahhoz tartozó tartományokbeli nevelésű mén és kancza-ló kelhet.

2. Távolság: 3000 Pozsonyi öl.

7. *Erdélyi díj.*

Száz Arany.

Az 1700 aranyból álló tőkepénznek kamatja esztendőnként 101 aranyat teszen, melly summa kész pénzül fog kiadatni. Feltételek:

1. Pályára akármelly éghajlat alatt nevelt kancza-ló kelhet a' teljes vérűeket kivéve.

2. Távolság: 4 Angol mérföld.

8. *Eszterházy díj.*

Ötven arany.

A' Gr. Eszterházy Mihálytól és Károlytól alapított 1000 aranyból álló tőkepénznek kamatja esztendőnként 50 darab aranyra megyen, a' mi szinte kész pénzül adatik ki. Annál fogva pedig mivel Gr. Eszterházy Mihál ehhez még 25 aranyat csatolt az idén megnyert díjából, 1830-ra 75 darab aranyból fog állani.

9. *Náko díj.*

Huszonöt Arany.

Gr. Náko Sándor fundált 500 darab aranyat, mellyeknek ötös kamatjok évenként 25 aranyat tesz, 's ezen díj is kész pénzben fog kijárni. Feltételek:

1. Pályára akármelly országi mén vagy kancza-ló kelhet, egyedül a' Britanniában csikóztakat kivévén.
2. Távolság: 1600 Pozsonyi öl. Ismételve.

10. *Sándor díj.*

Négy esztendőre egy 100 aranyas Billikom.

Ezen körülirással:

Hol nincs versenezés, nincs küzdhelye bátor erőnek.

(Kisfaludy Károly.)

Gr. Sándor Móricz fundált 500 darab aranyat száztól öttel évenként 25 arany; négyszer huszonöt aranyat négy esztendőről előre egybe tévén azon egy ezüst billikom készül. Ez minden esztendőben ki lesz téve 's a' versenezés érette minden futtatáskor megtörténik, 's az viszi haza a' ki a' 4-dik esztendőben diadalmas.

B. Holtig tartó ajánlások.

Asszonyságok' pálya díja.

Száz hatvan egy Arany.

Ezt életök' folytáig több nemes lelkü magyar fő Asszonyságok nyújtják esztendőnként a' haza' oltárára. Feltételek:

1. Pályára az Austriai akármellyik közbirodalomban csikózott mén és kancza-ló léphet.
2. Távolság: 1600 Pozsonyi öl. Ismételve.

C. Kiszabott évü díj.

12. *Tiz esztendei díj.*

Száz tizenöt arany.
(kész pénzül adatik ki.)

Adják 1829—1838 végéig több hazafiak. Feltételek: 1. Pályára ollyan magyarországban és az ahhoz tartozó tartományokban csikózott 's nevelt mén vagy kancza-ló léphet. mellynek akármelly nemzetbeli 's akármi származásu légyen is atyja, de anyja 's ezen az ágon nagy anyja is már Honnunkban született 's neveltetett.

2. Távolság: 2000 Pozsonyi öl.

13. *Nyolcz évü díj.*

Két száz nyolczvan arany.

Megkezdve 1829—1836' végéig adja ezt 14 aláiró. Ezen díj 1829-ben a' simeringi gyepen járt már ki, 1830-ban a' pestin lesz elnyerendő, 's igy marad egész 1836-tig felváltva. Feltételek:

1. Gyepre akármelly honnbeli ló léphet de 7 esztendősnél idősebb ne legyen.

2. Távolság: 2 1/4 Angol mérföld.

14. *Pesti díj.*

Száz aranyos Billikom.

Adja Sz. K. Pest' városa' polgársága megkezdve 1829—1833-ig. Feltételek:

1. Pályára kelhet érette minden az Austriai köz Birodalomban nevelt mén és kancza-ló.

2. Távolság: 1600 Pozs. öl. Ismételve.

D. Csak 1830 szóló külön díj.

15. *Gr. Eszterházy József 100 aranyos Billikoma.*

16. *Hg. Lichtenstein Venczel az elnyert 1829-ki Károlyi-Széchenyi díjt 1830-ra kiteszi.*

17. *Két ezüst pohár.*

Egyik' értéke 25 arany, másiké 15. arany. Adja Gr. Széchenyi István. Feltételek:

1. Pályára egyedül birtoktalan magyar nemes és paraszt gazda' lova kelhet, akár mén akár kanczа vagy herélt, csak hogy a' futtatóé magáé legyen.

2. Távolság: 1600 Pozs. öl. Ismételve.

18 Végre jöne megint az ostor, de Gróf Széchenyi István e' helyett egy 100 aranyat érő kardot fog készíttetni, 's előre azon ostort, melly most Hg. Lichtenstein Venczelnél mint Miracle' (ostornyertes ló) uránál van, kicseréli azzal, hogy ezután a' legjobb pályázó' dicsőségét elnyerő ló mindenkor ezen kardot nyújthassa által urának az elmúlt esztendőbeli Pesti lóverseny' emlékczül. A' kardon e' felírás leszen:

Engem erő szüle, nyer 's egyedül az birhat, azért győzz.

(Kisfaludy Károly.)

Feltételek:

1. Fusson érette világszerte nevelt akármiféle ló.

2. A' futás előtt gazdája a' pénztartó' kezéhez 30 aranyat fizet.

Ez után következnek a' verseny törvények 's egyéb az intézethez tartozók.

Már csak ezen rövid kivonatból is látható, hogy a' hol mindenről illy világosan számot lehet adni, ott a' jó rendnek kell uralkodnia, 's ez nem olly ingadozó alap, hogy a' mi rá épült, lerázza magáról.

Vörösmarty.

---

2. Felszólítás.

Alábbirttak a' Pesti lóverseny Választottsága nevében, ezennel minden magyar Költő néhány velős mondásnak hexameterben vagy legfeljebb két sorb a' mes versben való beküldésére kérnek egy végett, hogy azok közül a' kitetszőra, a' billikomra választathassék. Azmint az Károlyi-Széchenyi díjra, a' ca, de kell Széchenyi kardra van má· kell a' Pest 1829-re szólló ló-versenyk még az Asszonyságok!

díjhoz, 's a' Gr. Esterházy Jó'sef billikomára, sőt kell mind ezekre együtt majd ismét 1831-*re és azontúl következő esztendőkre. Éppen ennél fogva szükséges a' díjakhoz illhető jókori megválasztásra nézve előre több mondásnak együtt létele. A' tisztelt Választottság azért kivánná ennek elésegítését hazánkfijai köztt jobban kiterjeszteni, hogy a' billikomokon és kardon több költőjinknek is álljon verse és neve, 's minekutánna a' lóverseny tárgya országossá mindenkorivá lett, ezen igyekezetben több költőjinknek is remélli örömmel való osztozását. Az irandó verseket most December végéig postán vagy alkalmatosság által küldendő levélben közülünk Döbrentei Gábor fogadja-el. October* 25-*d.* 1829.

Gr. Széchenyi István és Döbrentei Gábor.

---

3. Vitkovics Mihály' Sírverse.

(találtatott saját Versei köztt.)

Vitkovics a' vezeték nevem; a' Koma monda Mihálynak;
Szült Eger, éltete Pest; a' porom itt feküszik.

Ugyan annak végső kivánása.

[illegible]zent Haza! míg éltem, neked éltem; holtom után is
Ma[illegible]ogy neked élhessek, versim örökbe adom.
[illegible]ő ezeket ha fogával semminek őrli;
*) Hát cs[illegible] legalább lengjen örökre neked *).
Lelke ha[illegible]
Hát csak a' h[illegible]ká, ki után a' sírba lenézni,
Századig és, sa[illegible]szeret a' hazafi?
Így kérdők az eget[illegible]adva tenyészni gyönyörben
'S házad' [illegible]ja köz[illegible] érdem előbb?
[illegible]' hírszova fölvert,
gondolatunk.

díjhoz, 's a' Gr. Esterházy Jó'sef billikomára, sőt kell mind ezekre együtt majd ismét 1831*-re és azontúl következő esztendőkre. Éppen ennél fogva szükséges a' díjakhoz illhető jókori megválasztásra nézve előre több mondósnak együtt létele. A' tisztelt Választottság azért kívánná ennek elésegítését hazánkfijai között jobban kiterjeszteni, hogy a' billikomokon és kardon több költőjinknek is álljon verse és neve, 's minekutánna a' lóverseny tárgya országossá mindenkorivá lett, ezen igyekezetben több költőjinknek is reménlő örömmel való osztozását. Az irandó verseket most December végéig postán vagy alkalmatosság által küldendő levélben közülünk Döbrentei Gábor fogadja-el. October* 25*-d.* 1829.

Gr. Széchenyi István és Döbrentei Gábor.

---

3. Vitkovics Mihály' Sírverse.

(találtatott saját Versei közt.)

Vitkovics a' vezeték nevem; a' Koma monda Mihálynak;
Szült Eger, éltete Pest; a' porom itt feküszik.

Ugyan annak végső kívánása.

Szent Haza! míg éltem, neked éltem; holtom után is
Hogy neked élhessek, versim örökbe adom.
Majd az idő ezeket ha fogával semmiinek őrlí;
Árnyékom legalább lengjen örökre neked *).

---

*) Hát csak az él-e soká, ki után a' sírba lenézni,
Lelke haragjában, nem szeret a' hazafi?
Hát csak a' hitványnak van-e adva tenyészni gyönyörben
Századig és, sanyarún elhal az érdem előbb?
Így kérdők az eget, hogy holtod' hírszova fölvert,
'S házad' ínjja között gyász vala gondolatunk.

1. Pályára egyedül birtoktalan magyar nemes és paraszt gazda' lova kelhet, akár mén akár kanca vagy herélt, csak hogy a' futtatóé magáé legyen.

2. Távolság: 1600 Pozs. öl. ismételve.

18 Végre jöne megint az ostor, de Gróf Széchenyi István e' helyett egy 100 aranyat érő kardot fog készíttetni, 's elöre azon ostort, melly most Hg. Lichtenstein Venczelnél mint Miracle' (ostornyertes ló) uránál van, kicseréli azzal, hogy ezután a' legjobb pályázó' dicsőségét elnyerő ló mindenkor ezen kardot nyújthassa által urának az elmúlt esztendőbeli Pesti lóverseny' emlékeúl. A' kardon e' felírás leszen:

Engem erő szüle, nyer 's egyedül az birhat, azért győzz.

(Kisfaludy Károly.)

Feltételek:

1. Fusson érette világszerte nevelt akármiféle ló.

2. A' futás előtt gazdája a' pénztartó' kezéhez 30 aranyat fizet.

Ez után következnek a' verseny törvények 's egyéb az intézethez tartozók.

Már csak ezen rövid kivonatból is látható, hogy a' hol mindenről illy világosan számot lehet adni, ott a' jó rendnek kell uralkodnia, 's ez nem olly ingadozó alap, hogy a' mi rá épült, lerázza magáról.

Vörösmarty.

---

2. Felszólítás.

Alábbirttak a' Pesti lóverseny Választottsága nevében, ezennel minden magyar Költőt néhány velős mondásnak hexameterben vagy ötös jambusban vagy legfeljebb két sorbeli rímes versben való beküldésére kérnek - meg a' végett, hogy azok közül a' kitetszőbb egy egy billikomra választathassék. Az 1830*-dikbeli Károlyi - Széchenyi díjra, a' Sándor díjra, a' Széchenyi kardra van már ugyan, mint az* 1829*-re szólló ló-versenykönyv eleadja, de kell még az Asszonyságok billikomára, kell a' Pest*

Ugyan annak kedves Dallja.

Úgy tetszik, hogy máskor is voltunk itt;
Ugy tetszik hogy vígan vígadtunk itt;
Noszsza pajtás vigan mulassunk itt;
Mig a' végbúcsut ki nem adják nékünk itt.

Ugyan annak Aradi Nótája.

Most jöttem Aradrúl,
Nem tudok magyarul,
Hej kedves Teremtésem!
Tanits meg magyarul.

Szeretem a' Magyart,
A' magyar Menyecskét,
Hej kedves Teremtésem,
Csókolom képecskéd'.

A' nyájas szivet, a' jó kedvet halva találtuk,
Mert te, barátságnak tűköre, halva valál.
Hasztalanúl bús záraidon vitt bánakodásunk,
Vágyinknak többé vissza nem adnak azok.
Társtalan a' fekete földben nyugodandol ezentúl,
'S néma halál hallgat szózatos ajkaidon. —
De te nem olly voltál, hogy örökre feledt hamuvá légy;
Életed a' vízként nem vala puszta folyam.
Mig nyugaton fenn áll a' Kúma vidéki magyar vér,
'S hármas bérczi fölött ős neve irva leend,
Tán eljő kora, hol — — — — —
— — — — — — — —
Tán még napja jövend, hol nemzeti dús örömében
A' felföldnek az al' víg tere vissza kiált.
Akkor az élten túl halló árnyékod örüljön,
A' haza, hívei közt, téged is emlegetend.

Vörösmarty.

Áldja-meg az Isten,
A' ki tud magyarúl,
Hej kedves Teremtésem
Csókolj meg magyarul.

közli Edvi Illés Ádám.

---

4. Jutalom Kérdés.

1) Azon számtalan kedvezések mellett, mellyeket (hálával légyen mondva) atyai módon gondoskodó Kormányunk' minden felé kiterjedő figyelme által a' Magyar bányászat részint már eddig nyert, részint pedig jövendőre nézve fiúi bizodalommal várhat, még a' bányászkodó hazafiak' kezeiben sok és hatalmas eszköz van a' Bányászat' előmozdítására. Egy valaki, ki e' vélemény mellett még arról is meg van győződve, hogy tudniillik az alattvalóknak (és pedig nem önn haszon miatt) szent kötelességök a' kormány' bölcsen tett intézeteit munkás kézzel elősegéleni, és így hálájokat valósággal kimutatni kivánja. ezen eszközöket a' mennyire lehetséges kitanúlni, és közhírré tenni, és ez által a' felső Magyar országi Szomolnoki Hegykerület bányászatának (közvetve pedig az egész bányászatnak) előmozditására (mert jó példák legjobb tanitások) tehetsége szerint munkálódni, ennél fogva e' következő jutalomkérdést teszi fel:

Mitsoda eszközök vannak a' felső Magyar országi Bánya-egyesületnek hatalmában a' bányászatot egész kiterjedésében tökéletesíteni?

A' legjobbnak ismért felelet 100 Arany jutalmat fog kapni.

A' feleletek béküldése 1830-dik esztendei September 8-dikáig a' Bánya egyesületi Fő-Jegyző Trangous Jó'sef Urhoz Iglóra (Szepesben) egy választott jegy-mondattal béküldethetnek, mellyről nyugtatvány adatik, 's mellyel a' jutalmat nem nyert írások kiváltathatnak. A' jutalom egy 9 tagból álló erre különösen megkért Küldöttség által fog elitéltetni.

5. Új Könyvek.

37) Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per Regnum Hungariae observandorum, quam altiore jussu concinnavit Michael Lenhossék, Consiliarius Regius et Protomedicus I. Regni Hungariae 's a' t. Budae, typis Typogr. Reg. Univ. Hung. 1829. nagy 8d. r. 160 l. ára 1 for. 15 xr. ezüstb.

38) Elementa Juris Hungarici Judiciarii Civilis ed. Paulus Szlemenics 's a' t. 4 Tomi. Editio secunda locupletata. Posonii, Typis Caroli C. Snischek. 1829. — Nagy 8d r. I. 228. II. 355. III. 266. IV. 245. l. ára 6 for. 45 xr. ezüst.

39) Vado mori, sive via omnis carnis morte duce mortalibus in processione mortuorum monstrata, authore Antonio Steinhavero antea Argentorati, nunc denuo — Pestini, Typis Lud. Landerer de Füskút. 1829. 8d r. 67 l. ára 20 xr. ezüstb.

40) Syntaxis latina. Posonii 1829. ára 48 xr. ezüstb.

41) Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus, ac Civilis. Studio et opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii. Budae Typis Typographiae Regiae Universitatis Ungaricae 1829. nagy 8d r. Vd. Kötet' 2d. Füzete 608 l.

42) A' Magyar Gyermekek' Barátja, vagy olly hasznos Olvasó Könyv 's a' t. mellyet T. T. Wilmsen Urnak Német nyelven szerkeztetett 100-dik Kiadása után 's a' t. kiadott Lánghy István. Első Rész. Pesten, 1829. Füskúti Landerer Lajos' betüivel. Közép 8d r. 255 l.

X. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Jó Werbőczy Istvánnak hébizonyitott halála, 's temetése eltörli Praynak, 's Gustermannak állitásait. 5 l.
2) A' Föld rengésről. (Béfejezés) 33 l.
3) Y. A' Ruhempréi 's Evenbergi Herczeg Ház Brabantiában Arpád Fejedelmünk' férfiui ágából származott e? 61 l.
4) Tudósítások a' Külföldről. (Folytatás) 86 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismértetés.

V. Aglája egy ifju egyesülettől. Első kötet. Kolosvárt. Nyomtattatott a' Ref. Kollegyom betűivel. 1829. 93 l.

B) Külföldi Literatúra.

Az 1832 évi üstökös csillagról.

Dóhovits B. Az „Extra-Beilaga zur allg. Handl. Zeit V. u. f. Ungarn nevezetű német Folyó-irás' tóldalékjában 's a' t. 96 l.
Bese J. Úr Utazásáról Jelentés. 101 l.

III. Különbfélék.

1) Intézet. 188 l.
2) Felszóllitás. 193 l.
3) Vitkovics Mihály' Sírverse. 194 l.
4) Jutalom Kérdés. 126 l.
5) Új Könyvek. 127 l.

(Werbőczy Istvánnak rézre metszett képével.)

(Koszorú X-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

XI. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

I. Értekezések.

1.

Egy két jó szó a' tanuló, kivált iróságra törekedő Ifjuséghoz nálunk.

Az ember az értelemnél, vagy többet értésnél, általlátásnál-'s ezekhez képest való tetteknél, 's maga alkalmaztatásnál fogva első minden földiek között. Nem ellenkezem ezen szavaimban azokkal kik az erköltsiséget teszik az ember' fő díszének: Ez értelmem szerént a' kipallérozott értelem' kedves és legdrágább gyümöltse. A' mit mutat a' tapasztalás. Mert jó indulatot lehet gyönyörködve szemlélni az úgy nevezett vad, faragatlan 's ki nem tsinosult népek és személyek között is: de az igazán úgy neveztethető erköltsiség, melly helyes itéleteken épült meggyőződéseken, az emberek 's egyébb földiek között való egybeköttetés észrevételén, a' Teremtő, Megtartó és Megitélő Felséghez való felemelkedésen 's ezeknek a' valósághoz közelitő általlátásokon fundáltatik, tsak a' kipallérozottabb elmék és lelkek' drága birtoka. Nem esmeri ezt a' vad, a' durva, a' félszeg palléroztatású nép, nemzetség és személy.

Kell hát mindeneknek előtte a' serdülő Ifjuságnak azon igyekezni, hogy az értelemben nenevekedjék.

Két út van erre. Egyik a' tapasztalásbeli gyakorlás; másik a' tanitás 's tanulás által való vezettetés. Sok nagy embereket szült a' régi idő e' mi Hazánkban is tsupán az első úton. Igy lett az egész Haza sőt Keresztyénség' oltalmává oskolás tudomány nélkül is a' Nagy Hunyadi, felhágtak többen nagy, fő hivatalokra szinte a' Palatinusságig. De ha a' tapasztalásbeli gyakorlást megelőzi vagy követi a' tanittatás 's tanúlás által való helyes vezettetés is nagyon reménylhető, hogy sokkal tökélletesebb lessz az emberi kiformáltatás. Igy ítéltek e' dologban a' pallérozottabb népek' Bölcsei már ez előtt is igen sok századokkal. Méltán is. Mert a' már elébb elöfordúlt jó 's hasznos dolgoknak egy két fertályba kerülő előadása, többre oktathat sokszor mint sok esztendők' tapasztalási gyakorlása. — Jó tehát a' tanittatás' és tanulás útját követni a' mit mai időkben a' különös Tanítók alatt, rendesen pedig a' felállíttatott közönséges Intézetekben, Oskolákban tehetünk. Kimondhatatlanok ezeknek hasznai, feltévén, hogy jól vagynak intéztetve. Tsak maga az olvasásra vezettetés olly kints, mellynek árát szabni nem lehet. Az ezzel biró a' porból egekig emelkedhetik. Több példákat hozhatnánk erre elő különösen a' katonai Rendből. De én esmertem a' Polgári Rendben is, a' tanittatás által nyert tsupán ennyi esméreténél fogva a' község felett olly felemelkedettet, ki talán egy új Amerikában Franklin lehetett vólna.

Az oskolai tanitás hajó, felnyitja az értelem szemét elindítja a' látásban vizsgálódásban: de tökélletessé azonban az embert nem teszi, nem is teheti. Mert a' tsupa előadás, regulás elömondás, ha minden jót foglal is magában, mindent az elöfordúlható környülállásokhoz képest meg nem mutathat, alkalmaztatást se tehet; de mindenre

ki sem terjeszkedhetik úgy mint az a' tudomány szélességéhez 's az élethez kivántatnék. Elég érdeme utat mutat az elömenetelre.

Itt van sokaknak a' tsalódások. Vagynak, kik ha az oskolás vezetékről le szabadúlhatnak, ha az Oskolai mód szerént tanúlások' nemében a' megvizsgáltatást kiállván, nevet 's állapotot nyerhetnek, már magokat teljesen kikészülteknek nézvén tovább valamelly Conditioba (Hivatal vagy állapotba) lépésnél, házasodásnál élhetésnél, kereset szerzésnél nem törekednek, teljes életekben az Oskolai korláton túl lépni kedvek és akaratjok nints. Az illyenek a' tudományokban többnyire igen úgy maradnak, mint a' faluja' határából soha ki nem lépett paraszt a' gazdálkodásban. A' tudományoknak semmit nem használnak, élnek abból a' mit mástól vettek, a' hogy tudnak, a' maradéknak többet által nem adnak. De ezek legfeljebb azt a' kárt teszik, hogy a' midön semmit sem mozditnak, a' jobb igyekezetüekben piszkálnak, hogy böltseknek láttassanak, a' jobbakat kárhoztatják. — Rosszabb még is ezeknél az a' faj, melly Oskolás ifjúi tanulóságában magát elhívén, az előtt, hogy mindeneket jól számba, szerbe vett 's igaz érdemek szerént megpróbált és esmert vólna, elragadtatva a' maga hittségtől, színes, ő magát 's tán némelly másokat is ígérő portékátskáival a' tudós piaczra lép, tsekélységeit árúlgatja, 's ezeknek előszerzésével töltvén több haszonra, a' tudományok drágább kintsei' keresésére fordítható betses idejét, elveszti ezt is, készitményei is mint idétlenek, ha kapósok is ideig a' gyermek ínynek, de a' jó ízlést borzogatják, 's oda hagyatva végre penészednek, rothadnak, 's útálat tárgyai lesznek. Tekintsétek meg illyetén ifjú Atyámfijai az itt álló képet, 's figyelmezzetek az alá irtt tanúságra.

Egy még gyengétske szöllő-tön
Kevés, de édes fürtök termének.
Látván másokon többek fügnének,
Bachushoz illyen kérést tön:
Légyen rajtam több áldásod!
Hogy akárki bár reám tekintsen,
Kevés termésem ne szégyenítsen.
Teljék mond Liber várásod.
A' fiatal tő vesszei
Buján hajtnak, de nem érthetnek,
Maradnak vad 's rothadt egreseknek
Felesleges gyümöltsei.
Igy járnak sok előbb szépen
Indúlt, sokat 's korán szerző Irók.
Nem érik, 's rothad a' gyengén a' sok,
Tapasztaljuk ezt eképen. *)

Vagynak idején érő gyümöltsök: vagynak tudom korok előtt érő elmék is. Nevezhetnék illyeneket Magyar Nemzetünkben is, a' királyi széken fénylett Hunyadi Mátyáson kivül is. De tagadhatatlan még is a' tapasztalás a' több olvasás, gondolkodás 's társalkodásból, 's az ezekből vétetett egybevetésekből származó haszon minden dolgokban is ugyan, de kivált a' tudományokban. Jó tanáts Ifjak:

Kedves az elő gyümölts, bár
Nem igen kellemetes.
Ifjú vígyázz! a' tsapodár
Iny tsal, nem tökélletes.

A' feljebb említett heverők, tsak veszteglésekkel 's gántsoskodásokkal tesznek kárt: a' tökélletlen és rosszúl épitők azon feljül, hogy a' jóban

*) Vesd egybe Pfeffel Poëtische Versuche V. Th. S. 83. der Weinstock. Wien 1809.

semmit nem tesznek, a' roszra való térés, helytelenség és illetlenség béhozása által nagy akadályt vetnek a' jóban való nevekedés eleibe, magoknak is, másoknak is sok jó idejeket elvesztik. — E' tehát tanátsom magatokat tudományokra szánt édes Magyar Serdülöim hozzátok: Végezzétek ditséretesen az Oskolákban, vagy Oskoláztatásokban böltsen kimutatott tanulói pályátokat; lépjetek-ki az Oskolákból a' világ' piatzára Tanitóitok egész megelégedésekkel: gondoljátok meg azonban, hogy egy ember minden tudományt egész kiterjedésében felfogni elégtelen. Lehet sokban tudós, (Polyhistor) de az is kevés. Valamint a' Társaság a' kézi munkáknak 's egyébb foglalatosságoknak megosztások által lépfel a' lehető tökélletesedésre: úgy a' jó, az igaz tudomány, melly az emberi elsöség' fö tzimere, a' jó munkák' vezérlöje tsak az által emelkedhetik, ha külömböző részei külön személyeknek kivált talentomaikra 's szorgalmokra találnak. Midön azért már tanúlástok érettebecske értelemre juttat természeti vonattatástokhoz, tehetségetekhez képest, hallgatván a' jó tanátslókra is nézzétek-ki, 's ha tsak lehet határozzátok el mire menendök lésztek? Ennek feküdjetek föképen, ebben igyekezzétek magatokat az Oskolai tanittatás, a' a' külön olvasás, jegyzések, azután a' próbák gyakorlás, társalkodás, útazás, tapasztalás és minden lehető módok által tökélletesebbekké tenni. A' Pap legyen tökélletes a' lehetöségig mint Pap, a' Katona mint katona, a' Prókátor mint Prókátor az Orvos mint Orvos, így a' többi. De van a' tudományokban ollyan egybeköttetés, melly azoknak több részben való esméréseket kivánja. Vagynak ollyan tudományok, mellyeknek esmérete nélkül senki a' Tudós nevet viselni akarók közzül el nem lehet; vagynak, a' mellyek egyik vagy másikhoz szorosan kaptsoltattak. Emberek között

élünk, emberekkel van minden nap dolgunk; ha mit szólunk, vagy írunk, emberek, emberekhez tésszük. Esmernünk kell tehát a' tudományok' akármelly szakassza' követöi légyünk, az emberi tehetségeket, gondolkodás, beszéd és tselekedetek helyes intézése föreguláit. Philosophiai, Grammatikai, Historiai és Theologiai helyes esméretek nélkül azért senki tudós sorba nem léphet. Társaságban élünk, vagynak annak bizonyos elrendeltetései; vagynak közöttünk fenn álló egymástól különözö vallást tárgyazó egybe köttetések is. Nem lehet ezeknek illö esméretek nélkül is a' Tudósnak ellenni. Lakó helyünk az egész föld, mellyen emberi nemzetünk széljel terjed, 's minden felé sok és külömbféle dolgok, termések és állatok vesznek körül bennünket. Szükség tehát a' Tudósnak nem tsak Hazáját, hanem a' mennyire lehet az egész föld minden részeinek is helyheztetését, nevezetességeit esmerni. Felteszik ezek a' Geographiai, Természet Historiai esméretek mellett a' Mathematikával való meglehetös esmeretséget is. Sok természeti tünemények is vagynak, mellyek nagyon szembetünök és érdeklök is. Ezeknek esméretek nélkül sem lehet a' Tudós. A' mind ezekkel való esmértetés igen helyesen bé van foglaltatva a' mi elöre készitö Oskoláink elejekbe szabott tanítási rendbe: de az azokban szerzett tanúságokat nem kell azután is feledékenységbe ejteni, söt többre vinni szükség. Mert semmi sints szégyenitöbb, mint Tudósnak mutatni magát az embernek, az e' félékben azonban tudatlanságát észrevétetni, a' mi pedig nem ritka dolog. — Nem tartom szükségesnek, hogy itt azokról szóljak, a' miknek bövebb 's tökélletesebb értések ez, vagy amaz föbb Tudományhoz megkivántató hogy p. o. a' Theologusnak a' Szent Könyvek' eredeti nyelveit; a' Vallások' Historiáit,

ezekhez tartozó Archaeologiát 's a' t. A' Törvény Tudónak a' polgári Alkotmányok eredetét, állapotját, jussok meghatározását, törvény szabásokat ezeknek történeteit a' régi Levelek formáit 's t. e' f. esmerni szükséges. — Az eddig mondottakon feljül a' tudósséghoz megkivántatókra nézve ezt jegyzem-meg tsak: hogy a' tudományok' mind megszerzéseknek, mind haszonra fordításoknak fő eszköze a' nyelvtudós. Tudni kell más nyelveket, tudni a' magunkét. Szükséges a' más nyelvek tudása; mert a' legmiveltebb, minden nemben tudós munkákat mutatható Nemzet' Tudósának is az eredeti kútfőket kell esmerni, azokra mint tiszta forrásokra vissza menni; nekünk pedig mint még nyelvünk' ki miveltetésében hátra lévőknek, a' mivelés tekintetében is, a' tökélletesebbeket példáúl előttünk tartani. Esmerni kell magunk Nemzeti nyelvét, ha Nemzetünket nem szégyenljük, 's attól méltó idegenséget, bosszuságot magunkra venni nem kivánunk, érteni kell azt, hogy ezen mindent jól, 's ékesen kifejezni tudjunk, Nemzetünk való tanitói 's gyönyörködtetői lehessünk. — Mint minden személynek, familiának és nemzetnek: úgy a' Népek' nyelveinek is vagynak Tulajdonai. Miképen ha egyik ember a' másik képében áll elő, bár mint majmolja, kövesse azt, más; és utoljára is, ki esmertetvén tsak nevetséges kedveltt, vagy furtsaságáért tetsző, de valóban kellő épen nem: úgy van a' nyelvek' majmolása is. Hogy magunk nyelvén beszéllők és irók légyünk, kéressük fel a' nyelvben annak esmérhető kezdetétől fogva mind eddig mi ahhoz illő ? 's kövessük azt, de a' régiségbe nagyon be ne merüljünk, melly mint egyebekben, a' kezdet éretlenségére vihetne vissza. A' hol hijánosság, fogyatkozás van, pótoljuk vagy az Anyanyelvből annak természeti mivólta szerént, vagy a' már

másokból felvett, vagy felvétethető könnyen elesmerhető szókkal és szólásokkal. A' szokott öszvetételek, szerkeztetések formáit, mint nemzeti öltözetek szabásit úgy nézvén, idegenre ne változtassuk, mellyekben a' formát nem esmerő nép szinte úgy nem esmerhet bennünket, mint ha Khinai, vagy Madagaskári öltözetben jelennénk meg elötte, a' formát esmerők is pedig a' Nemzetből, Német Franczia öltöztetésünkre egyebet nem mondhatnak: furtsa módi; de nem Magyar. — Vehetünk fel, mint egyébből is új formákat, de vigyázva, (Kazinczy Úr szerént ravasz fortéllyal 's tartózkodva) úgy párositván azt a' szokottal, hogy Újsága meg se tessék, mint a' Magyar mentén 's dolmányon a' vertt sinor helyett, a' kivarrás. A' mondottakat lehet alkalmaztatni a' beszéd' folyamatjára 's fordúlataira is. Én azt tartom, 's hiszem más igen sokak is velem, hogy a' millyen visszatetsző Magyar tánczban, Magyar öltözetben is, a' Német Franczia hajlongás és forgás, nem kissebb kedvetlenítés az a' beszéd és irás folyamatjában, hajlatiban és fordúlataiban is. Lehet a' testnek némelly tartását, hajlását, mozdúlatait szinte észrevehetetlenül általhozni a' tántzba: így lehet a' nyelvbe is némelly szebb folyást, hajlást, kerekedést általhozni, tsak hogy ezek acre indiciummal, próbált és mester mivészséggel tétessenek, a' mi kevesektől 's leginkább gyakorlottaktól telik. Vigyázzatok itt Ifjak hogy a' jóra törekedés, a' megejtett hibák követésére, 's újjabbak ejtésére, ne vigyen. Van még egy, a' minek kerülésére kívánlak inteni benneteket. Ez a' mi mint mindenben, úgy az irásban egy nagy hibás: az alacsonyság, és szer felett felemelkedés. A' porban mászó féreg nem láttatván eltapodtatik a' felhőkbe emelkedő sas nem esmertethetik. Az arany középszerüség jól eltalálva nyeri a' köz

kedvességet, 's tész igaz hasznot. Tanításunknak, írásunknak értetni, győzni 's gyönyörködtetni kell, hogy hasznot tehessen 's kedvességet nyerhessen. Az alatt járó a' hátúlsóbb, a' fent repülő az elsőbb tzélt nem érhetik el. Az alatsonyság megvettetik, a' fellengzés fel nem éretve szelének eresztetik. Mindennek van bizonyos mértéke, és szine. A' béka nem puffaszkodhatik bika nagyságra. Ha az Oroszlánt szamár fővel, a' tigrist juh képpel fested, a' rozsát mályva virágnak, a' reptzét teljes szegfünek rajzolod: mi vissza fordúlt dolgok ezek? Keresd-ki tehát a' nyelvből, mi minek legillőbb kijelelése annak természetéhez képest, hogy félre és se fent, se alatt ne járj. Az alatsonyt ne magasztald, a' középszerűt hagyd középen, a' fellengzőt emeld, de ne feljebb, mint emelkedhetik. Igyekezzél megadni mindennek igaz színét és formáját. — Midön mind ezeket kitanulod, 's az Oskolai pálya után a' gondolkodás, gyakorlás, olvasás, jól megfontolás elkészít: lépj bátran, de szemérmetesen az Irói sorba, jól meggondolván, hogy minden Irónak Nemzete Tanítójának, vagy gyönyörködtetőjének, vagy együtt mind kettőnek kellene lenni. Melly nagy tekintetre tsak akkor tarthat valaki számot, ha reménylheti, a' mit előád, az a' tudomány' erköltsiség, 's nemes gyönyörködés' méltó és érdemes tárgya, és azoknak előmozdítója is lejénd.

Az Irásnak ezen három nemei legnevezetesebbek: forditás, követés, Eredeti Irás. Szólok ezekről is egy keveset.

A' remek festéseknek 's faragásoknak jól eltalált párban való előállitások kétségkivül, nem könnyü: de talám még nehezebb a' nagy és szép gondolatoknak a' nyelv' tökélletes ékességeibe öltöztetett remekének másolása. Mert bár mind a' kettőben fel kell fogni az Általtevőnek az Alko-

tó egész képzetét, lelkét és indúlatját: de mind a' szer könnyebben találtatható 's alkalmaztatható az elsőben. Vessük tsak jól egybe a' remek írások fordításait az eredeti szerzeményekkel, alig találunk közöttök tsak türhetőt is; a' midőn a' legszebb festések' 's faragások' nem egy másolásai az eredetit igen tetszően elönkbe terjesztik. Kivált a' Poétai remeknek hasonló poézisi tökélletességgel más nyelven való előadása szinte tsuda. Úgy is tartom, hogy ha az e' féléket fordítani akarjuk, előbb szabadon kell minden kiejtéseket jól megpróbálni, azután lehet a' formába vételhez fogni. Próbául ide tészem Schillerből az Ideálok' fordítását. Az eredeti előttem állott, a' mint van a' Stutgardban 's Tübingában 1823-diki Kiadás II-dik Kötet 19-22 lapjain.

Igy akarsz te tőlem hívtelen megválni
Boldogító rémletiddel a)
Fájdalmiddal, örömiddel
Mind kérlelhetetlen elfutni?
Semmi sem tartóztatható
Oh! éltem szökő arany ideje?!
Hasztalan! hullámid lesietnek
Az örökség b) tengerébe.

Kialudtak az ifjúságom ösvényét
Fényesítő derült napok;
Elenyésztek a' képzett képek, c)
Mellyek egykor részegült szívem' dagasztják;
Oda édes hiedelmem
A' létek eránt, mellyeket álmom szüle,

---

a) Rémletiddel, e'helyett: Phantasien.

b) Örökség - Ewigkeit e' hosszabb helyett: örökké valóság.

c) Képzett képek - Ideálok, mellyeket magunk képezünk.

Prédája a' rögös a) valónak,
Mi vala hajdan olly szép 's Isteni.

Mint egykor ragaszkodó b) kivánattal
Ölelé Pygmalion a' követ,
Míg a' márvány hideg arczába
Az érzés tüzelve kiömle:
Igy fogtam én körül szerető karjaimmal
A' természetet fiatal örömmel,
Míg az lehelni 's felmelegülni
Kezde költői melljemen.

És láng indúlatimban osztozva
A' néma beszédre kelt,
Nékem a' szeretet tsókjait visszonozá,
'S érté szivem dobogását;
Ekkor élt nékem fa, rózsa,
Énekelt a' forrás' ezüst esése,
Érzett maga a' lelketlen
Az én éltem' vissza zengve.

Szük melljem egy szülni vágyó teljesség
Feszíté mindenható erőlködéssel
Hogy szüljön életet, tettet
Szót, képet és zengzetet.
Melly nagy alkatban áltt e' világ
Míg tsak bimbóban rejtezett.
'S oh! melly kevés fejlödhetett
Belőle, az is tsak kitsinyben 's szüken! c)

---

a) Rögös való-Rauhe Wirklichkeit. A' való annyi, mint valósággal lévő.

b) Exempláromban így áll: mit fliehendem Verlangen ragaszkodó, fojamodó. Ha flehendem, úgy: óhajtozó.

c) Ezen vers németül így van:
Es dehnte mit allmächtigem Streben
Die enge Brust ein kreisend All,
Heraus zu tretten in das Leben
In That und Wort, in Bild und Schall.

Szárnyasítva a' mérész bátorságtól,
Álma képzelödésiben boldogon,
Még semmi gondtól nem zabolázva
Mint ugrék az ifjú az élet pályába.
Az egek' leghalványabb csillagáig
Emelé öt feltételi repte.
Nem vólt semmi olly magas, vagy messzé,
Hova szárnyai el nem vivék vala.

Melly könnyen viteték ő oda,
Mi vala nehéz a' boldognak!
Mint tántzolt élet szekere előtt
A' villogó kisérő sereg! b)
A' szerelem édes jutalmával,
Arany pártájával a' szerentse,
A' hír csillag koszorújával,
Az igazság a' nap fényében.

De jaj! már az útnak közepette
A' kisérők elillanának,
Hirtelen félre csapódván,
Egyik a' másik után szökének.
Sebes lábbal futa a' szerentse,
Maradt a' tudás' szomja enyhitetlen,

Wie gross war diese Welt gestaltet,
So lange die Knospe sie noch barg.
Wie wenig, ach! hat sie entfaltet,
Dies wenige wie klein und karg.

Ezen vers helyes magyarázásában leginkább kételkedem, 's kérem eránta az illő, helyes megjegyzéseket. A' teljesség = All, mindennel tele létel. Szüljön helyett, lehet: adjon.

a) Feltételi = Entwürfe, a' miket magában feltett.

b) Villogó = Luftig, melly aetheri, aëri, könnyű, lebegő. Mindenikből az értelmet egybe foglalva, talám legjobban kiteheti itt a': villogó, melly égit, fényest, sebesen mozgót együtt jelenthet. Ezen kivül tám legjobban illene: lebegő. Villag: Párizpápainál micat, coruscat.

A' kétség' setét felhői
Borították az igaz napfényjét.

Látám a' hír szent koszorúját
Köz homlokon fertőztetve;
Ah! rövid Tavassza után
A' szerelem szép kora tsak hamar elfuta.
'S mind mind nagyobb csend 's elhagyatás
Álla elő a' rögös ösvényen.
A' reménység alig vete még
A' setét útra egy halvány világot.

A' tomboló egész kíséret közzül
Mellyik maradt-meg szeretettel velem?
Mellyik áll vigasztalással mellettem,
'S követ setét hajlékomig?
Barátság tsendes 's gyengéded keze
Te ki minden sebet gyógyítasz,
Éltünk' terhében szeretve oszozrol,
Kit én jókor kerestem 's találtalak.

És te ki azzal örömmel párosulsz,
'S mint az, a' lélek háborúit üzöd
Foglalatosság, ki soha se bádjadsz,
Lassud építesz, de soha se rontasz,
'S noha az Örökség' épületéhez
Tsak por szemet téssz a' porszemhez,
Még is az idő nagy tartozásából
Perczeket, napokat esztendőket törölsz. *)

---

*) Hogy ezen Darab versformában előadatott már Helmeczy Úr által az 1823-diki Aurora 75—78 lapjain későbben vettem észre, 's fordításomban arra semmi tekintettel se voltam. Egybe lehet mindazáltal a' két fordítást vetni, 's hiszem ez is javallni fogja azon állításomat, hogy a' remek vers- darabokat, minekelőtte vers formába öltöztetve adnánk, jobb szabadon leforditani. Én H. Ur fordítását magára hagyva, bizom az ítéletet másokra.

Az egy nyelvből másra való fordítás a' régibb és közelebbi idők' legfőbb Tudósai tapasztalások 's itéletek szerént egy legjobb 's biztosan veretö út beszédünk' 's irásunk tökélletesítésére. Én is ezen értelemben vagyok: de úgy, hogy a' fordításban ezekre vigyázzunk: igyekezzünk tökélletesen megérteni azt, a' mit fordítunk, mind a' benne foglalt dolgokra, mind az elöadás' és kifejezések tökélletességére nézve. A' gondolatokat igyekezzünk olly tulajdonunkká tenni, mint ha az Iró' helyén, idejében és állapotjában állanánk. Ekkor keressük szavakat kifejezéseket azon nyelvben, mellyre forditunk, ollyanokat, mellyek a' már általvett, jól megértett 's határozott gondolatokat úgy elöadhassák, ékességgel 's fontossággal kinyomhassák, mintha a' Szerzö épen azon nyelven szóló lett volna. Ha a' forditás nyelve, a' mint még most a' miénk van, kivántató szavakat 's kifejezéseket nem adhatna, a' két nyelv menetelének igen gondos öszvehasonlítása után keressünk nagy figyelemmel 's gondossággal ollyan kitételt, melly se azt a' mit fordítunk ne homályositsa, se a' nyelvet, mellyre fordítunk ne sértse, söt annak tökéletesítésére szolgálni ítéltethessék. — Az illy módon való fordítás e' hasznokat szerzi azon nyelvre nézve, melyre fordítunk: hogy annak kintseit elsöben nekünk kikeresteti mind a' tökélletes, mind az ékes kifejezésekre nézve: ez után a' nyelv' helyes és illendö bövitésére vezérel. Igy mentek a' Görögök után Róma Irói, így ezek mások. De itt meg kell jegyeznem, hogy mivel senki magának a' feltalálásban tökéletességet nem igérhet, 's azt tulajdonítani kevélység: ha illö okkal helybe hagyhatóbb kitételekre vezérelhet, nagyobb okok nélkül azokat soha meg ne vessük, söt szives, igen szives indúlattal vegyük és fogadjuk.

A'

A' fordítás után jö a' Követés. Nem abban áll ez, hogy valamelly matériát felvévén, azt ez, vagy amaz jó Irónak előadásához ragaszkodva mindenben, annak szavaival 's kifejezéseivel adjuk elő. Majmolás ez. A' helyes Követés, a' feltalálást ékesítést, maga előtt tartja ugyan: de az előtte álló Iróétól vagy egészen más, vagy ahoz hasonlísható matéria kidolgozásában, példányjában tsak az említettekre vígyáz, egyebeket mind a' kifejezésekben 's felékesítésben amannak hasonlatosságára magából hoz elő. Az illyen követés nem szégyen: söt az emberi minden dolgokban való tökélletesedés' egyik fő vezérlője ez. Ezen úton emelkedett egymás után majd minden Nemzet, minden nagy ember, Vezér, Iró, Művész 's a' t. hogy a' megelőző jelesebbeket előtte tartotta, de úgy tsak, hogy azok példájok által ébresztetvén oktattatván, azok mellett maga fejének hasznát vette. A' mit az első eredeti nagy elmék' tettei 's szülemények után következők munkái, szerzeményei a' szemes vizsgálódás előtt nyilván felfedeznek. Hogy tsak a' tudományt illetőkre nézve szóljak a' Római legfőbb Irók: Cicero, Virgilius, Horatius, Livius 's a' t. a' Görögök' tanitványi voltak, 's ezeknek példájok után formálták magokat, 's e' két Nemzet Irói lettek az újabb Nemzetekben a' jelesebb elmék felébresztői, vezérlői. És épen ehhez képest a' fordítás és követésbeli gyakorlás után, a' jó tehetség 's tanúltság mellett léphet az ember, 's lépnie is kelletik az eredetiségre, melly a' fő tzél.

Ezt én ebben helyheztetem: hogy ki lévén az ember maga választott tudományában készülve, 's a' tökéletes 's kedves előadásban gyakoroltatva, felvesz maga meggondolása szerént az írásra, ollyan matériát, melly figyelmet érdemel, 's mellyet, mint tsak lehetett, által meg által gondolt.

KÖNYTÁRA

Azt maga ítélete, módja szerént, vígyázva mindazáltál a' legjobb Irók' példájára, kidolgozza, előterjeszti. — A' követés és eredetiség között tehát ez a' különbség van: hogy ez a' nélkül, hogy más kiválasztott példája 's formája szerént dolgoznék szorosan, maga gondolatit tulajdon ítélete 's módja szerént rendeli 's készíti ki: noha a' későbbi eredeti dolgozó is ritka kerülheti el, hogy itt ott ne kövessen, vagy legalább követni ne látassék; minthogy nem lehet, hogy az előbbi remekeket avagy tsak bizonyos részeiben előtte ne tartsa, formáikat is fel ne vegye, sőt ollykor a' dolog természete is arra ne vezérelje. Innen van hogy az utóbb dolgozók munkáiban részenként néha még szabad fordításokra is, követésekre pedig több helyeken találunk: de azért az eredetiséget tőlök meg nem tagadhatjuk.

Látjátok tehát Ifjú Atyánkfiai, hogy a' Szerzői név mi feltételek alatt koszorúz ítéletemhez képest, mellyben hiszem, a' dolgot értők velem egyeznek. — Ezek rövid tanátsom szaoai, mellyek jó szivből származván, ha nem tökéletesek is, vegyétek jó néven, 's a' mi belőle használható, fo ditsátok haszonra. *)

S. I. R. P.

---

*) Találkozhatnak, kik ezen irásra, mint különösebben a' tanúló Ifjakat illetőre, ezt mondhatják: nem Tudományos Gyűjteménybe való, mellynek már kitanúlt Tudósokhoz kellene szólani. Ugy van: de az ifjak készülők az iróságra, és némellyek illő kikészülés előtt felszólalóknak is tapasztaltatván a' Tudományos írásokhoz tartozókban: illő figyelmeztetni őket a' szükséges vigyázásra. És ez hihetően nem lesz kedvetlen a' már kész Tudósoknak is, némelly még félben lévőknek pedig tanúlságot is adhat.

2.

Henrik Portugáliai Gróf' eredetéről.

„Is seu Burgundiae, seu Lotharingiae Ducum proles, sive Hungarorum Principum propago; nam hae Regiae Familiae de viro certant."

Manrique ad ann. 1129. c. II. n. 6. p. 195.

Henrik későbben Portugáliai Gróf', kinek törvényes utóiból kilentz Király uralkodott Portugáliában, eredetéről és igazi Hazájáról sokféle a' vélemény. Jeles erkölcsökkel felruháztatott fényes érdemü Henrik' setét homályba borúlt származatát, Faria Emmanuel bizonyságtétele szerént úgy nyomozták a' Történetirók, mint a' ki az elvesztett kincsét keresi a). Valamerre csak egy sugár csillámlott Hazájának szerencsés feltalálására: azonnal nyomról nyomra követték gyengén fénylő világát. Valahol csak azon időbeli Henrikre találtak: azt azonnal Portugáliai Grófnak hirlelték. A' sok egymással ellenkező vélemény közül főképen ez a' három, mint közönségesen elterjedett, érdemel figyelmet: mások Burgundiai Ház sarjadékának állitják; mások Lotharingiai származatúnak tartják; némelly nagy tekéntetü Irók pedig neki Magyar eredetet tulajdonitanak, Manrique ime jegyzése szerént: „Is (Henricus) seu Burgundiae, seu Lotharingiae Ducum proles, sive Hungarorum Principum propago; nam hae regiae familiae de viro certant." b)

a) Manuel de Faria y Sousa, Epitome de las Historias Portuguesas. Dividado en quatro partes, en Brusselas. 1677. f. P. III. p. 164. En Madrid, 1628. 8. P. III. c. I. p. 339.

b) Frat. Angel. Manrique, Cisterciensium, seu verius Ecclesiasticorum Annalium a condito Cistercio. Lugduni. 1642. fol. ad ann. M.C.XXIX. c. II. n. 6. p. 195.

De mi okná fogva tartatik Henrik Burgundiai eredetünek, másoktól Lotharingiai, majd ismét sokaktól Magyar származatúnak? Erről bátorkodom véleményemet, a' múlt évi Tudományos Gyüjteménynek felszóllítása következésében, útmutatása szerént kijelenteni.

1. §.

Hogy Henriknek, Robert Burgundiai Herczeg fiának, Húgó és Odó Burgundiai Herczegeken kivül Henrik fia is volt, és hogy e' lett volna, elvévén feleségül VI-dik Alfonz Kasztiliai Király' Theresa nevü leányát, Portugáliai Gróf: azt Godefroy különös Értekezésben a) az egykoru Szent Benedek rendebeli névtelen Szerzetesnek, ime Henrik atyjára nézve határozatlan állitása után: „Hic (Alphonsus VI.) alteram filiam, sed non ex coniugali thoro natam, Ainrico uni filiorum filii eiusdem Ducis Roberti dedit." b) akarja bebizonyítani, I-sö Nemzetségi Tábla szerént. Azonban, hogy a' névtelen Szerzetesnek, nagy tekéntetü Irók' tanúságtételeikkel ellenkezö, egyébként is homályos állitására semmit sem lehet épiteni: azt a' múlt évi Tudományos Gyüjteményből böven megtanúltam. Ki tudhatta jobban, kik voltak az Atyja elött meghalt Henrik' gyermekei, mint az ö legidösebb fia Húgó Burgundiai Herczeg? Ennek pedig egyik óklevelében ezen aláíratok olvastatnak: „Signum Hugonis Ducis, qui hoc donum fecit. Signum Odonis fratris ejus, qui hoc jurisjurandi Sacra-

a) T. Godefroy, De l'origine des Roys de Portugal, yssus en Ligne masculine. de la maison de France qui regne aujourd' huy à Paris. 1612. 4.

b) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1828. 8. III. K. 9. VIII. K. 48. 49.

mento firmavit. Signum Roberti alterius fratris ejus Clerici. . . . Facta est autem haec charta anno ab Incarnatione Domini millesimo septuagesimo septimo. Indict. I." a) Róbert tehát 1077-ik évben Clericus, az az kis pap volt. Igaz, hogy a' Clericus nevezet közönségesen papi személyt is jelent a' régiségben: de Róbertnek egyházi hivatalbeli pályájából világos, hogy ez a' jelentés ide nem alkalmaztatható. b) Ez a' Róbert, mint egy Herczegfiu kis pap korában 1077-dikben 20 évnél többet nem számlálhatott, és igy 1065-dikben 8 esztendős volt. Tegyük meg nem engedve, Godefroy, és más Franczia Irók utan c) Henrik Portugáliai Grófot ezen Róbert öccsévé, minthogy bátyjánál idősebb nem lehetett, 1065-dikben életének 7-dik esztendejét töltötte; illy gyermek korában pedig nem vitézkedhetett Spanyol Országban, a' hová még előbb útazott. (2. §.) Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudós' ezen állitásai: „Portugaliae Comes ab anno 1089. quo in Hispaniam appulit, semper in ea commoratus est,. . . qui anno 1094. filium sustulit Alfonsum praeter alios, et anno 1112. vita functus est." d) történeti hitelességek gyanánt el nem fogadhatók. Mert Faria Emmanuel tanúságtétele szerént, hiteles óklevelek kétségen kivül helyheztetik, hogy Ferdinándnak VI-dik Alfonz Kasztiliai Király Atyjának halálakor már Spanyol országban volt Henrik;

---

a) Lucae D'Achery, Spicilegium, sive collectio veterum aliquot Scriptorum, qui in Galliae Bibliothecis delituerant. Parisiis 1725. f. T. III. 412.

b) Tudom. Gyüjt. Pesten. 1828. 8. VIII. K. 42. 43.

c) Louis Moreri, Le Grand Dictionaire Historique. à Amsterdam, 1740. f. T. IV. p. 84. Henri.

d) Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. T. II. p. 1226.

a) Ferdinánd halálát pedig Hübner János is hibátlanúl 1065-dik évre teszi b), mellyről egy régi holtak Lajstroma így emlékezik: „Aera 1103 (1065) c) Ferdinandus Rex, frater Garseani Regis." d) A' Gothus Krónikák pedig, nem csak Ferdinánd halála idejét, hanem Alfonz' születését is, Henrik halálával híven feljegyzették: „Aera 1103 (1065) Rex Donnus Fernandus mortuus est, et 7. Cal. Januar. sepultus est in Legionensi Civitate." És valamivel alább: „Aera 1151 (1113) natus fuit infans Alfonsus Comitis Henrici, et Reginae D. Tarasiae filius, Regis D. Alfonsi nepos. Aera 1152 (1114) Cal. May obiit Comes D. Henricus." e) Emlités tétetik, a' most felhoztam régi holtak Lajstromával, és a' Gothus Krónikákkal egyezőleg, Ferdinánd halála idejéről ime Sirirásán is: „Hic est tumulatus Ferdinándus Magnus, Rex totius Hispaniae, Filius Sanctii Regis Pyrineorum et Tolosae. Obitt 6. Kal. Januar. Era. M. C. III. (1065) f).

---

a) Manuel de Faria i Sousa, Epitome de las Historias Portuguesas. Primero i Segundo Tomo, en Madrid, 1628. 8. P. III. c. I. p. 340. — Brandao, Terceira parte. L. VIII. c. III. p. 7. — Brito. L. VII. c. 30.

b) Hübners Genealogische Tabellen. Leipzig, 1725. Tab. 37.

c) Hogy a' Spanyol idővetés, Krisztus születésétől számlált időszakaszt hajdan 38. évvel megelőzte, azt elég érinteni.

d) Fr. Prudencio de Sandoual, Obispo de Pamplona, Historia de los Reyes de Castilla y de Leon Don Fernando el Magno. En Pamplona, 1634. 4. f. 16.

e) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. Chron. Gothor. p. 368. 370.

f) Fr. Prudencio de Sandoual, Obispo de Pamplona, Historia de los Reyes de Castilla y de Leon Don. Fernando. En Pamplona, 1634. 4. f. 16.

2. §.

Igaz, hogy Godefroy, ámbár véleményének talpköve a' névtelen Szerzetes tanúságtétele, tiz oknál fogva akarja bebizonyitani állitásának valóságát: de ha hiteles kútfőkből bizonyos, hogy az Atyja előtt meghalt Henriknek, Robert Burgundiai Herczeg fiának; Húgó, Odó és Róbert fiai voltak; ezeknek pedig Henrik nevü testvérek nem volt, és ha lett volna, az, a' Portugáliai Gróffal, az előadtam (1. §.) idővetés szerént, egy nem lehetett: akkor is haszontalan lenne törekedése, ha véleményének megállapitására gyüjtött okai valamit nyomnának. Hogy Godefroy második, és kilenczedik számok alatt felhozott Rodericus Ximenes Toledói Érsek' állitásaira hibásan épitette véleményét, az már ismeretes. Valamint azon harmadik bizonyitó oka is, a' hol Laonicus Chalcocondylas Görög Iró által Portugáliai Királyról feljegyzett határozatlan sorát hozta elő véleményének bebizonyitására a). Negyedik szám alatt előadott azon oka, hogy Henrik születés rendje szerént, csak 1090-dik évben léphetett a' Portugáliai Grófságra, nyomna valamit, ha hiteles tárgy adományok után bebizonyította volna, hogy Henrik, egyenes, vagy legalább oldalagi, közös vérségen épült örökösödés utján épen 1090-dikben lett Portugáliai Gróffá: a' mit nem lehet bebizonyitani. Imhof irja: „Emanuel de Faria et Sosa elegans Epitomes Historiarum Portugaliae auctor, praesto esse testatur veteres chartas, e quibus pateat, jam anno 1073. Henricum Theresiae Alfonsi Regis filiae sponsum (quamvis ob tenellam tunc virginis aetatem serius

a) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1828. 8. III. K. 44. 51. VIII. 34. 35.

matrimonium sit consummatum) Comitemque in Portugalia fuisse, imo jam tum in Hispania illum egisse, cum Ferdinandus Rex, Alfonsi pater mortem obiit, ea autem in exitum anni 1067 (1065. 1. §) incidit." a) Ötödik szám alatt előadott azon oka, hogy a' Henrik nevezet leginkább az akkor uralkodó Franczia Háznál volt szokásban, figyelmet sem érdemel, minekutánna nem lehet bebizonyitani, hogy ez a' nevezet, abban az időben más uralkodó Nemzetségeknél épen nem jön elő.

3. §.

Mit nyom hatodik szám alatt azon oka, hogy a' Portugáliai Királyok pajzsain liliom találtatik, mikor a' Történetirók Portugáliai liliomról semmit sem tudnak? Mariana János Spanyol Iró mondja: „Regum Lusitaniae insignia in clypeo caeruleo, quinque alia scuta minora esse caeperunt." b) Ha Osorius gunyolta is I-sö Alfonz' 1152-ben Portugáliai czímerről lett rendelését: c) annyit még is tanúlhatunk belőle, hogy a' Portugália czímerén liliomok nem voltak. d) Hogy a' Burgundiai Herczegek' czímerét régtől fogva liliom ékesíti, az kérdést sem szenved. Manrique is feljegyzette: „Parmam bicolorem distinctam transversis fasciis in parma minori inclusam coloris caerulei, quam

---

a) Jacobi Guilielmi Imhof, Stemma Regium Lusitanicum. Amstaelodani, 1708. fol. p. 6.

b) Hispania illustrata. Francofurti, 1608. fol. T. II. Io. Mariana de Rebus Hispaniae L. X. c. XVII. p. 515.

c) Everardi Ottonis, Notitia praecipuarum Europae Rerum publicar. Edit. 4. Trajecti ad Rhenum, 1739. 8. p. 371. n. 1. 6.

d) Du Mont, Corps universal Diplomatique, à Amsterdam, 1726. f. T. I. 79.

aurea lilia Gallica sparsa decorant. Haec Ducum Burgundiae insignia perantiqua, baculo pastorali superaddito Cistercium sibi usurpavit ab eo tempore." a) De arról, hogy a' Portugáliai Királyok czímerén is valami líliom lett volna. I-sö János (1385) ideje előtt, a' Történetirók nem tesznek említést.

Imhof mondja: „Joannes I. quia Magister Ordinis Avisiensis fuerat, crucem in lilia desinentem scuto subdere caepit." b) Godefroy még is azt vitatja, hogy a' Portugáliai Királyok és Herczegek czímerén, már I-sö János uralkodása előtt is liliomok találtatnak: mert (ugymond) Coquille, a' Herczegség' ügyigazgatója, a' Nivernei Levéltárban látott olly 1242-dik évi óklevelet, mellyből kitetszik, hogy III-dik Alfonz czímere liliomokkal volt meghintve. De Coquille maga fejti meg a' nehézséget: mivel azt mondja, Godefroy állitása szerént, hogy azon, egyébként is késöi óklevél, Mathilda Burgundiai Grófné, és III-dik Alfonz Portugáliai Király hitvesének óklevele volt.

4. §.

Azt vitatja továbbá hetedik szám alatt Godefroy, hogy az idegen származatú Királyok, és Herczegek, Hazájokból való férfiaknak szoktak kedvezni; Henrik Portugáliai Gróf alatt pedig, valamint I-sö Alfonz Királysága alatt, hadi fövezérségre Gerard, Brachari Érsekségre Gerard, Lizaboni Püspökségre, Gilbert emeltetett: ezek mind Burgundiai Herczegség vidékein

a) Fr. A. Manrique, Cist. seu verius Eccl. Annal. à cond. Cist. Lugduni, 1642. fol. c. III. p. 11.

b) J. G. Imhof, Stemma Regium Lusitanicum. Amstaelodami, 1708. f. p. 1.

szokásban lévö Franczia nevek. De ezen szük példagyüjtésen épült helytelen okoskodásból már azért sem lehet Henrik Franczia eredetét következtetni: mivel a' hiteles kútfők nem azt bizonyitják, hogy Franczia Gerárdoknak kedvezett Henrik. A' Gothus Krónikák feljegyzették: „Insurexerunt Ismaelitae adversum Moabitas, item Endeluces adversus Arabes. . . . Mortuo namque Henrico Rege (Comite) qui Arabes magis diligebat, quam Endeluces, et eos eis praeponebat, et praeficiebat. Endeluces non valentes sufferre jugum ejus, quod grave erat nimis, et importabile, omnes similiter pari voto, et uno animo concordantes Endeluces insurexerunt contra Arabes, et ejecerunt eos de civitatibus, et de castellis.... Rex Portugaliae D. Alfonsus vehementer eos devastabat... idcirco coacti venerunt ad eum, et homagium ei facientes dabant ei tributum, et censum de civitatibus, et de castellis, de Sanctarem, et de Ulixbona, et de viciniis suis." a) Lizaboni Királyi Levéltárban öriztetik Henrik Portugáliai Grófnak egy 1095-dik évben költ, de tölem nem láthatott óklevele, mellyben Spanyol Országi Vandalitia, Andalusia Tartományban fekvö Constantina kisded város lakosinak, némelly elözeteket engedett Theresa feleségével. Ha igaz, hogy idegen származatú Királyok, és Herczegek hazafiaiknak szoktak kedvezni, ha Henrik Hazájának bebizonyitására elég annak meghatározása, micsoda Nemzetnek kedvezett: nekem úgy látszik, hogy Henrik Pannoniaiaknak kedvezett leginkább, midön ezen ókleveléröl Sandoual munkájában ime Spanyol sorokat olvasom: „Dieron vna carta de Fuero, y publication a

a) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4 Chron. Gothor. p. 373.

los que vinieron a poblar la villa de Constantira (Constantina) de Pannonias." a) Az az: Dederunt quamdam cartam Jurisdictionis et colonisationis illis, qui venerunt impopulatum villam Constantina de Pannonia. Godefroy' nyolczadik szám alatti bizonyságtételéből, hogy tudniillik Péternek, Henrik törvénytelen fiának, nem lett volna helyes oka 1147-ben Franczia Országba útazni, ha Henrik nem lett volna Franczia származatú, Henrik Franczia eredetét erővel sem lehet következtetni: mert ha Henrik Franczia volt, Péternek (ha valóban Galvao tulajdonit Henriknek Péter nevű törvénytelen fiat?) inkább Franczia Országból Portugáliába kellett volna útazni. — Kilenczedik, tizedik és utolsó számok alatt nagyon eltévelyedett Godefroy, midőn Henrik Portugáliai Grófot Constantia Robert Burgundiai Herczeg leányával, és VI-dik Alfonz Kasztiliai Király feleségével, Raimund Burgundiai és Gallecziai Gróffal, valamint ez utóbbinak testvérével II-dik Calixtus Pápával, vér szerént való atyafiságba helyhezteti.

5. §.

Elvira, Theresa, és Urraca, VI-dik Alfonz Kasztiliai Király' három leányai közül mindeniknek volt Alfonz nevű fia; azon kivül Elvira férje Raimund Gróf, Urraca férje is Raimund Gróf volt. Innend eredett az a' tévedés, hogy egyik Alfonz a' másikkal, egyik Raimund Gróf a' masik Raimund Gróffal helytelenül feltseréltetett, és a' Burgundiai eredetű II-dik Calixtus Pápa b) sokak-

a) Fr. Prudencio de Sandoual, Obispo de Pamplona, Historia de los Reyes de Castilla y de Leon D. Fernando el Magno. En Pamplona, 1634. 4. f. 83.

b) Tud. Gyüjt. Pesten, 1828. 8. III. K. 18.

tól Tolosai származatú IV-dik Raimund (9. 11. §.) testvérének tartatott. Egy 1095-dik év felé költ óklevélben találtatik: „Ego Comes Raimundus totius Galletiae Princeps et dominus, hoc meum datum roboro, et signum meum appono. Similiter ego Vrraca sub Dei gratia Adephonsi Imperatoris filia." a) Manrique irja: „Exstat rescriptum eiusdem Henrici Comitis (Portugaliae) post quartum decimum a matrimonio inito annum, quo Tarasiam appellat formosissimam, singulari aut in ipso amoris, aut in illa argumento pulchritudinis, sive etiam utriusque, quod magis probo, apud Brandao (L. IX. c. XX. p. 113) Ego (inquit) Comes Henricus una cum uxore mea formosissima Tarasia." b) Egy 1131-dik évi óklevélben olvastatik: „Hispaniae Christianorum pars... trino administratur imperio. Arragon et Navarra sub Alfonso Arragonensi Rege. Portugal cum Colimbria ab Alfonso Comitis Henrici et Reginae Tarasiae, magnorum avorum dignissima prole. Castella et Galletia Comitis Raymundi et Urracae Reginae filio Alfonso subditis." c) De IV-dik Raimundnak, Tolosai és Szent Egyedi Grófnak is volt Alfonz nevü fia VI-dik Alfonz Kasztiliai Király' Alvera, Elvira, Holvira, Hervira d), Gelloire, Gervilla, Gervila nevü leányától, mint harmadik feleségétől;

---

a) Fr. Prud. de Sandoual, Hist. de los Reyes de Castilla y de Leon, D. Fernando. En Pamplona, 1634. 4. f. 85.

b) Fr. An. Manrique, Cistercien seu verius Eccles. Annal. Lugduni, 1642. f. ad ann. M.C.XXIX. c. II. n. 6. p. 195.

c) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. p. 389.

d) Steph. Baluzii, Miscell. L. VI, Lutetiae Parisior. 1713. 8. p. 383.

e) mert egyik óklevelében olvashatni: „Ego Raimundus de S. Aegidio tam Tolosanorum, quam Ruthenensium Comes... Hanc igitur Donationem donant et laudant B. (Bertranus) filius et uxor mea Alfonsi Regis filia." Ugyan ezen Raimund végső Intézetének végén olvastatik: „Precor denique Bertranum et omnes successores... Hoc testamentum factum est apud montem Peregrinum in Syria regnante D. nostro Jesu Christo, domno Paschali papa sanctae R. ecclesiae praesidente M. C. V. anno ab Incarnat. D. Ind. 13. mensis Janua. ultima die ipsius mensis, feria tertia. Gervila Comitissa firmat, Adelphonsus filius ejus firmat." b) Haszonvehetetlen tehát, az 1547-ben született Albizius (Albicius, Albitius) Antal' ime tanúságtétele, melly munkájának 1627-dik évi ötödik kiadásában olvastatik: „Ex Raimundo Comite Tolosano, cui Urraca filia Alphonsi VI, Regis Castellae nupta fuerat, natus est Alphonsus VII. in Regno Castellae." Valamint ez is: Urraca nupta primum Raimundo Comiti Tolosae deinde Alphonso Regi Arragoniae, utrosque Reges Castellae et Legionis effecit, ac post mortem Alphonsi Regnum iterum ad filios Raimundi rediit." c) Mert IV-dik Raimund Tolosai és Szent Egyedi Gróf soha sem volt Kasztiliai Király, nem is ennek, hanem Raimund Burgundiai és Gallecziai Gróf' Alfonz nevű

---

a) Histoire Generale de Languedoc, avec des Notes et les Pieces justificatives. Par deux Religieux Benedictins de la Cong. de S. Maur. à Paris 1733. f. T. II. 538.

b) M. Gvillaume Catel, Histoire des Comtes de Tolose. à Tolose 1623. f. L. II. p. 131. 149. — Histoire Generale de Languedoc. à Paris, 1733. f. T. II. Preuv. CCCXL. 365.

c) Ant. Albizii nobilis Florentini, Principum Christianor. Stemmata. Argentorati, 1627. f. VIII. V.

fia lépett a' Kasztiliai Királyságra. Igaz ellenben Ordericus Vitalis', a' ki életének 67-dik évében, Alfonz' Tolosai Grófsága alatt fejezte be Egyházi Történeteit, Szent Egyedi Raimundról ime tanubizonysága: „Uxor quoque ejus filia Hildefonsi Regis Galiciae, cum illo tam diuturnam peregrinationem peregit, et filium Hildefonsum Constantinopoli peperit, qui post Bertranum fratrem suum Comitem Tolosae, patris jus possedit." a) Mert hogy a' Szent Egyedi Raimund fiai Tolosai Grófok, nem pedig Kasztiliai Királyok voltak: hiteles ókleveleik bizonyitják, Bertrán egyik oklevelében találtatik: „Bertranus Comes Tolosanus filius Raimundi." I-sö Alfonz 1126-dik évi óklevelében pedig ezek foglaltatnak: „Ego Ildephonsus' gratia Dei Tolosae Comes... terram, quam pater meus felicis ac piae memoriae Comes Raimundus, in consecratione Ecclesiae S. Saturnini nostri, eidem Ecclesiae devotus obtulit, et postea Bertranus Comes... violentia abstulit... devotus restituo." b) A' Gothus Krónikák, Elvira, Theresa, és Urraca három leány testvértől született Alfonzok' atyafiságos öszveköttetésüket is híven feljegyzették: „Alfonsus Imperator Hispaniae filius Raimundi et Urracae Reginae, et frater amitius Alfonsi regis Portugaliae." c) Amitae, Amitanes, Tantes, Anyám leány testvérei. d) Fratres amitii,

a) Andreae Du Chesne, Historiae Normannor. Script. antiqui, Lutetiae Parisiorum. 1619. f. In Orderici Vitalis Eccl. Hist. L. X. p. 779.

b) M. Gvillaume Catel, Histoire des Comtes de Tolose. à Tolose, 1623. f. L. II. p. 153. 186.

c) Ant. Brandao, Terceira parte La Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. L. X. c. VIII. p. 181,

d) Glossarium Manuale, ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis, ex magnis Glossariis Caroli Du Fresne, Du Cange, et Carpentarii, in compendium redactum. Halae, 1772. 8. T. I. p. 214.

amitini pedig leány testvérektől született férfi gyermekek: mert frater amitinus, filius ex sorore patris, ide semmi esetre nem alkalmaztatható.

Természetes következés mind ezekből, hogy azon okok, mellyeket Godefroy Henrik Portugáliai Gróf' Burgundiai származatának bebizonyítására gyüjtött, semmit sem nyomnak. Azt kell tehát visgálat alá venni, mi oknál fogva tartatik Henrik Portugáliai Gróf másoktól Lotharingiai eredetünek?

6. §.

' Hofmann János Jakab Történeti köz szó tárában feljegyzett ime soraiból: „Initia Regni (Portugaliae) ab Henrico Lotharingiae Comite communiter peti solent. — Vesontione autem is, civitate Burgundiae, Lotharingiae olim attributa, natus erat" a) ugy látszik első tekintetre, hogy azok is egyet állitanak Godefroyval, kik Henrik Grófot Lotharingiainak nevezik, minthogy Vesontium, Besançon, sokaktól Lotharingiához szokott számláltatni.

Azonban Henrik Portugáliai Gróf' Lotharingiai származatáról 1580-dik évben meghalt Surita, Zurita, Curita Hieronymus hires Spanyol Iró, Godefroynál majd egy századdal előbb értekezett különös munkában a' kiről Franckenau Spanyol Könyvtárában ezek olvastatnak: „Latino idiomate composuit Dissertationem de Portugaliae Regibus, quos ex Ducum Lotharingiae stemmate ab Henrico inde Comite ad Joannem usque III-um cognomine perfectum Sebastiani infausti Regis avum scite deduxit. Asservatur Dissertationis hujus Autographon in Archivo Regni Arragoniae, Dormero

a) Joannis Jacobi Hofmanni, Lexicon Vniversale. Lugd. Bat. 1698. f. T. III. p. 853.

teste." a) Én Zuritának ezen Értekezését, melly talán most is az Arragoniai Levéltárban hever, nem láthattam; úgy vélem azonban, hogy ott is csak azt vitatta, a' mi Arragoniai Évkönyveinek 1610-dik évi kiadásában találtatik, hogy tudniillik Henrik Portugáliai Gróf Builloni Godefrid Lotharingiai Herczeg legfiatalabb testvérének Wilhelmnek fia volt b), a' ki II-dik Nemzetségi Tábla szerént vette származatát.

Miraeus Belgiumi Évkönyveiben beszéli: „Comites Bononienses ad mare. Eustachius I. — Eustachius II. Eustachii I. ex Machtilde filius conjugem habuit Idam, Godefridi Barbati senioris Lotharingiae Ducis filiam, Godefridi Gibbosi sororem. Ex ea liberos sustulit: Godefridum Bullonium, Balduinum, Reges Hierosolymitanos ex ordine, Eustachium, et Guillielmum, quorum postremus a Tyrio de bello sacro (L. IX. c. V. p. 765) memoratur." Másik helyen pedig ezeket mondja: „Gerberga soror Eustachii Comitis ex Frederico Lotharingiae Duce habuit filiam mutam, quae Henricum Lomburgensem peperit." c) Rosieres munkájában ezek találtatnak: „Gothofredus Buillonaeus, Eustachii Bononiensis et Ittae filius per adoptionem Gibberi, ut Historici volunt, Lotharingiae Ducatu gaudet. — Historiae vero Lotharingicae illum in eodem

---

a) Gerhardi Ernesti de Franckenau, Equitis Danici, Bibliotheca Hispanica, Historico Genealogico Heraldica. Lipsiae, 1724. 4. CCCLXXI. 657. p. 194.

b) Anales de la Corona de Aragon, Compuestos por Geronymo Curita, Chronista de dicho Reyno. Tomo Primero, 1610. 4. L. II. c. VII. M.C.XLVII. 62.

c) Auberti Miraei, Rerum Belgicarum Annales, Bruxellis, s. a. p. 848. 555.

Ducatu

Ducatu successisse haereditatis maternae aditione annuere videntur." a)

Henrik Portugáliai Grófot Vilhelm fiának, és Theodorik testvérének állítja Teixera Jó'sef Portugáliai Dominicánus is, a' ki Henrikről, Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudósnál igy emlékezik: „Gvillelmus uxorem duxit Gertrudem, Arnulphi Comitis Lucensis filiam, ex qua illi editi sunt liberi: Theodoricus successor, Henricus Comes de Lemburg, a quo Portugaliae Reges originem ducunt." b) Ugy vélekedett Rosieres Ferencz is ime helytelen soraiban: „Gulielmus Buillonaeus Jouillaris Baro, Eustachii Buillonaei et Ittae Giberi sororis filius.... Gothofredi Buillonaei et Balduini frater, ——— Gertrudem Arnulphi Lucensis Comitis filiam uxorem duxit, ex qua suscepit Theodoricum Lotharingiae Ducem, Henricum Limburgensem, Salmensem, seu Lotharingiae Comitem, Tharasiae Alphonsi Leonis Regis cognatae maritum, in cuius matrimonii gratiam Galliciam, quae modo Portugalia nominatur, pro dote accepit, hincque Lusitaniae Reges, qui nunc imperant, sangvinis exordium sumpsere, tum Gothofredum Baronem Jouillarem. Lazius vero c) recentior Historicus Germanus, Henricum ab Engshein ex Alsatiae antiqua familia promanasse ——— parum prudenter scribit." d)

---

a) Fr. de Rosieres, Stem. Loth. et Barri Ducum. Tomi septem. Parisiis, 1580. f. T. IV. f. 223.
b) Hispania illust. Francof. 1603. f. T. II. p. 1226.
c) Wolfgangi Lazii, De Gentium aliquot Migrationibus Libri XII. Francof. 1600. f. L. III. p. 80. 81.
d) Fr. de Rosieres, Stem. Loth. ac Barri Ducum. Tomi sept. Parisiis, 1580. f. T. IV. f. 237. Hist. capital. LXIX.

Azt ugyan nem merném állítani, a' mit Godefroy vitat, hogy Henrik Portugáliai Gróf Wilhelm fia és Theodorik testvére már azért sem lehetett, mivel ez a' Theodorik soha sem volt a' világon: mert csak most felhoztam Rosieres Munkájában (T. I. XV.) egy 1120-dik évben költ óklevélben találtatik: Ego Theodoricus Dei Gratia Lotharingiae Dux et Marchio D. bonae memoriae Guillermi Bolonii Ducis Lotharingiae filius." Azt azonban, hogy Henrik Portugáliai Gróf nem volt ezen Wilhelm fia és Theodorik testvére, már Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudós, Teixera véleménye ellen irtt Könyvében régen észre vette. a)

De más Portugáliai Irók is, nem ok nélkül tévedésnek állitják ezt a' véleményt, melly szerént Henrik Portugáliai Gróf Wilhelm fiának tartatik: b) mert ha feltesszük is meg nem engedve az Idővetés ellenére, hogy Henrik Wilhelmnek fia volt, azért még sem lehet öt' Lotharingiai eredetünek tartani; mivel Wilhelm igazabban Bononiai származatú. Ezt akarta hihetőleg megigazitani Bodinus János, midőn Henrik Portugáliai Grófnak Bononiai származatot tulajdonit ime soraiban „Perspicuum est Regem Lusitanum Castiliae Regis olim fiduciarium fuisse, ac Lusitaniam cuius magna pars a Mauris vi tenebatur, Henrico Bononiensi, (quem corrupte Bullinium vocant) fratri Godefridi c) datam ab Alphonso VI.

---

a) Hispania illust. Francof. 1603. f. T. II. p. 1225. et sequent.

b) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusitana. Lisboa, 1690. 4. L. VIII. c. I. p. 3.

c) Ha Henrik Portugáliai Gróf, Vasconcellius Antal (Anacephal. p. 7.) szerént részt vett volna is a' Jerusalemi hadakozásban: Bodinus János, Hálmán Király

rege, cuius filiam sibi desponderat Henrichus. Inde Reges omnes Lusitaniae ad Henrichum usque Cardinalem, qui postremus imperavit, stirpem traxerunt." a)

7. §.

A' Belgiumi nagy Krónikában, b) Heuterus és mások Munkáiban találtatik ugyan, hogy a' Builloni Godefrid 1096-dik évben Szent földi hadakozása előtt a' Limburgi Henriket rendelte volt Képviselőjének; de egy 1101-dik évi óklevélben foglaltatik: „Ego Guillermus, Domini Eustachii Comitis Bolonii filius, Dux Lotharingiae et Marchio, ac Dominorum Godefridi et Balduini Regum frater ac Procurator — — — de voluntate fratrum meorium de — — pro me, uxore mea, ac parentibus meis." c)

Sigibert Krónikájában még is, épen 1101-dik évre olvastatik: „Henricus anno Imperii sui 45. praefatum Henricum Limburgensem comitem adversantem sibi debellat, et expugnatis eius castellis ad deditionem cogit: sed Imperator ei multa summa pecuniae gratiam suam redimenti etiam Ducatum Lotharingiae donat, quem

udvarában olly igen esmeretes Godefrid' Henrik névü testvérét csak nem tartja Portugáliai Grófnak? (Gesta Dei per Francos. Hanoviae, 1611. fol. Alberti Aquensis Hist. L. II. p. 198. Willermi Tyrensis Hist. p. 651.)

a) Jo. Bodini Andegavensis, de Republ. Libri sex. Parisiis, 1586. fol. L. I. c. IX. p. 142.

b) Joan. Pistorii, Rerum Germanicar. veteres Script. Francof. 1607. fol. Magn. Chron. Belg. p. 143.

c) Fr. de Rosieres, Stem. Loth. Parisiis, 1580. f. T. I. f. XV.

tenuit annis sex." a) Nem csuda tehát, hogy Dousa Hollandiai Évkönyveiben illy' panaszokra tudott fakadni: „Et vero antiquiora illa Annalium nostratium quid nisi manifeste delirantium somnia, vel mera potius mendatiorum seges." b) Még Reusner ezeket irja: „Gulielmus Bilionaeus, Januillae comes, Balduino fratre in Lotharingiae Principatu successor datus, eam contra Henricum V. Caesarem fortiter asseruit: Lemburgio comite copiarum illius ductore fuso" c): Az alatt Heuterus ezeket mondja: „Et quoniam Godefridus Barbatus in uxorem duxerat sororem Imperatoris Henrici V. dedit illi anno 1108. Lotharingiam, — — — postquam inde Gerberga foret exacta ab Arduennatibus. Henricus Limburgi comes sese opponens armis est repulsus." d) Ezekből kitetszik, hogy ha Wilhelmnek Henrik névü fia lett volna is, az Idövetés tanútételének ellenére reá nem foghatjuk, hogy ez volt a' Portugálai Henrik: mert a' Limburgi Gróf, Lotharingiai Herczeg, és a' Portugáliai Gróf, a' ki 1065-dik évtől fogva (1. 2. §.) Spanyol országban hadakozott, ugyan azon egy Henrik nem lehetett, a' kiről egy 1095-dik évben költ hiteles óklevélben találtatik: Regnante. Adefonsus Rex in Toledo, in Colimbria comes Henricus." e)

---

a) Joan. Pistorii, Rerum Germanicar. veteres Scriptores. Francof. 1607. f. p. 143. n. 20.

b) Jani Dousae, Bataviae, Hollandiaeque Annales. Lugduni Batavor. 1601. 4. L. III. p. 112.

c) Eliae Reusneri, Genealogia Imperatorum, Regum, Principum, Comitum, Baronum, et Dynastarum Germanor. Francof. 1612. fol. p. 520.

d) Ponti Heuteri, Rerum Burgundicarum L. VI. Lovaniae, 1645. f. p. 258.

e) Ant. Brandao. L. VIII. p. 23.

Hogy Wilhelmnek Builloni Godefrid testvérének Henrik névü fia lett volna, annak hiteles nyomát sehol sem találom. Reusner felhoztam Munkájában (p. 520) Wilhelmnek négy leányon kivül, Theodorik, Godefrid, és Theobald fiakat tulajdonit: de Henrik névü fiáról nem emlékezik. Henrik Limburgi Grófnak pedig nem csak Miraeus Belgiumi Évkönyveiben, (6. §.) hanem a' Szent Árnulf Nemzetségi Táblája is más származatat tulajdonit ime soraiban: „Gerberga soror Eustachii (II) comitis (Bononiensis) ex Friderico Duce habuit filiam mutam (alias Juntam), haec genuit Henricum de Lemburc." a) Innend történt, hogy Henrik Portugáliai Grófot sokan a' Limburgi Grófok közül Szent Árnulf Nemzetségi Táblája szerént származtatják. Albizius Antal illy Nemzetségi Táblát készétett: „Henricus comes Limburgensis moritur 1096. Henricus comes Limburgensis Dux Lotharingiae moritur 1112. Henricus Dux Lotharingiae Ulisponam a Saracenis recuperavit, moritur 1147., hujus uxor Theresia filia Alphonsi." b) De ez a' Henrik sem lehetett egy az 1114-dik évben meghaltt Portugáliai Gróffal. Egyébbként is ez a' vélemény, melly szerént Henrik Portugáliai Grófot némellyek Lotharingiai Herczegektől, mások a' Limburgi Grófoktól származtatják, figyelmet sem gerjesztett a' Történetesek között: mert az egész Tudós sereg Godefroynál gondolta lenni az igazságot Minekutánna tehát mind azon vélemények helytelenek, mellyek Henrik Portugáliai Grófnak Burgundiai eredetet tulajdonitanak; mind pedig azon állitások,

a) Augustin Calmet, Histoire Ecclesiastique et Civile de Lorraine. A Nancy, 1728. f. T. I. Preuves p. 78.

b) Ant. Albizii. Principum Christianorum Stemmata. Argentorati, 1627. fol. XXIII. XXV.

mellyek Henrik Grófot Lotharingiai Herczegektől majd ismét Limburgi Grófoktól származtatják: nem lehet nem kérdeznünk, lehet e' a' mullt évi Tudományos Gyüjteményben felhozott későbbi Portugáliai Irók azon állitásaik védelmére egykorú, vagy közelkoru hiteles történeti bizonyitásokat elöállitani, mellyek Henrik Portugáliai Grófnak Magyar Királyi vérből vett származatot tulajdonitanak? De a' Tolosai és Szent Egyedi Történetekre kell elöbb által térnem, és legalább azokról távolabb eltérések nélkül szóllanom, mellyek a' mullt évi Tudományos Gyüjteményben elöterjesztett javallat szerént nem maradhatnak érintetlenül.

8. §.

A' Franczia Országi Tolosa, Tolose, Thoulouse hajdan Királyság volt. Gviranus egyik Munkájában találtatik: „In prima Narbonensi, Celticae Galliae membro, populi olim clari Volcae Tectosages, seu Tectosagi occidui, et Arecomici a) ortivi, quorum Nemausus caput ac Me-

a) Ménard Könyvében (Histoire Civile, Ecclesiastique et Litteraire de la Ville de Nismes. a' Paris 1750, 4. T. I. L. I. p. 4. et seq. Notes sur l' Histoire) olvastatik, hogy az Arecomicus név, nem Ἄρεως κώμης, Martis regio, Mars vidékétől veszi eredetét; mert Cassini de Thuri bizonyságtétele szerént ez nem Görög származatú, hanem azon nemzeti nyelvü, lakhelyének környékeitől kölcsönözött nevezet. Camden (Britania p. 16.) és Davies Dictionarium Britanico Gallicum, in voce Cromm) állitják, hogy a' nemzeti nyelvü arcwmm, arcom, árkon, ad vallem, csak a' Rómaiak berohanása után változott: arcomi, arcumi, arcumici, arocumici, arecomici (ad vallem habitantis) nevezetre. A' mint Nismes, Nimes, Nemosusi, Nemossus, Nemausus, Arecomicorum Nemausus dülledékeiben találtatik: „C. Ju-

tropolis." a) Jodocus Sincerus Franczia Országi utazásában beszéli: „Tolosa princeps olim Volcarum Tectosagorum urbs, post etiam diu regni Gothici caput, unde etiam Reges Tolosae saepe vocantur, qui Gothorum." b) Egy 498-dik évi óklevélben találtatik: „Hostes nequissimi (Gothi et Ariani) regem ipsorum nomine Alaricum in eadem urbe Tolosana residentem habebant." c) Emlétés tétetik Alaricus Tolosai Királyról Theodosius Törvénykönyvének Előbeszédjében is. d) Victor Tunnunensis Krónikájában olvastatik: „Alaricus Rex in praelio a Francis interfectus est, Regnum Tolosanum destructum est." e) Annakutánna Aquitaniai Herczegség, Ducatus Aquitaniae, és Tolosai Herczegség, Ducatus Tolosanus, egy értelmü nevezetek a' történetiróknál. Gvido Bernárd régi Krónikák után beszéli: „Constituitque Carolus Magnus in Aquitania sub se novem comites. — Tolosae autem comitem po-

---

lius Caesar de Galleis, et Allobrogibus et Arecomicis triumphavit." Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1730. T. I. Preuves 15. col. 5.

a) Gaillardi Gvirani, in Nemausensi Senescalia Praesidialique Curia Regii Consiliarii, et in suprema Arausionensi Senatoris. Explicatio duorum vetustorum Numismatum Nemausensium, ex Aere Arausioni, 1655. 4. p. 64.

b) Jodoci Sinceri, Itinerarium Galliae. Amstelodami, 1649. 16. p. 105.

c) Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1730. f. T. I. Preuves col. 22.

d) Codex Theodosianus, cum perpetuis commentariis Jacobi Gothofredi. Editio nova in VI. Tomos digesta. Lipsiae, 1736. f.

e) Chronicon Victoris Episcopi Tunnunensis, studio et opera Henrici Canisii. Ingolstadii, 1600. 8. p. 32. — Hispania illust. Francof. 1608. f. T. IV. p. 135. in margine.

suit Torsinum, sive Torsonem (Corsonem, Corsinum) quem primum existimo Tolosae comitem exstitisse." a) Ugyan ezen Grófokról irja Dousa Hollandiai Évkönyveiben: „Quo quidem tempore duodeni simul comites sub unius Ducis ditione subesse, atque imperata facere consveverunt." b) Gviranus már felhoztam Könyvében, illy czimü Munkájának: „Antiquitatum Nemausensium Volumina III." foglalatját közölvén irja: „Comites a Carolo et Ludovico Pio Gothis et Saracenis profligatis, Aquitaniae, Narbonensi, caeterisque Provinciis ab aula remotis praepositi, — — eorum res gestae memorabiles, ex Archivis publicis, et Scriptoribus (46. Graecis, Latinis, et Franco — Gallicis V. I. L. I. c. I.) coetaneis, nec non eorum iura et privilegia." c) Freisingeni Otto Krónikájában olvastatik: „Athaulfus (Rex Gothorum 741+768) amore uxoris suae Placidiae (Theodosii M. filiae, sororis Honorii) a finibus Romanorum cedit, ac in Galliis iuxta Provinciam (civitatem) Narbonensem, quam postmodum vir Dei Egidius inhabitans, Metropoli, ex nomine suo, ut villa Sancti Egidii dicatur, dedit." d) Flávius völgye, utóbb

---

a) M. Gvillaume Catel. Hist. des comtes de Tolose. a Tolose, 1623. f. Comites Tolosani Frat. Bernardi Gvidonis Ordinis Praedicator. — Chronicon Magistri Gvillelmi de Podio Laurentii.

b) Jani Dousae, Bataviae, Hollandiaeque Annales. Lugduno Bataviae, 1601. 4. L. v. p. 217. et seq.

c) Gaillardi Gvirani, Explicatio duorum vetust. Numismat. Nemausensium. Arausioni, 1655. 4. Antiq. Nemaus. V. I. c. v.

d) Christiani Vrstisii, Germaniae Historicor. illustrium Tomus unus. Francof. 1585. f. Ottonis Frisingensis Chronicor. L. IV. c. XXI. p. 92. et seq. Cft. Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1733. f. T. II. Note XLV. c. 631.

Szent Egyed, Athenában 640-dik év felé született Szent Egyednek halála után, örök jussal Római Pápákra szállott. VIII-dik János Pápa 879-dik évben ezeket irja az ottani Monostornak: „Monasterium S. Petri, cum omnibus cellis et rebus sibi pertinentibus, in quo quiescit corpus beati Egidii in valle Flaviana, in pago Nemausensi, in finibus Gothie, quam vallem Flavius quondam rex, prefato beato Egidio donavit. Qui S. Egidius exinde donationem integriter Romane Ecclesie fecit, et ibi in veneratione Principum Apostolorum P. et P. monasterium hedificavit." a) IV-dik Raimund Tolosai Grófról a' Normanniai Krónikák feljegyzették: „Raimundus in libro ejusdem expeditionis (Hierosolymitanae) nunc Comes S. Egidii, nunc comes Tolosanus vocatur." b) (10. §.)

9. §.

Szent Maxentius Krónikája beszéli: „Poncius Comes Tolosanus acceperat Admodim uxorem, sororem Audeberti de Marcha, quam dedit ei Hugo Pius de Liziniaco, qui eam reliquerat causa parentelae, quippe ex ea geminos filios habuit, et post Raymundo Barcinonensi eam dedit in uxorem. Vocati sunt autem filii Pontii, Raymundus de S. Aegidio, et Guillelmus de Tolosa, ex quibus unus exstitit Tolosanus comes, alter Provincianus." c) Kálmán Király

a) M. Ménard, Histoire Civile. Ecclesiastique et Litteraire de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. 4. T. I. Preuves II. p. 11.

b) And. Du Chesne, Historiae Normannorum Scriptores Antiqui. Lutetiae Paris. 1619. fol. Chron. Norman. p. 995.

c) Philippi Labbe, Novae Bibliothecae Manuscriptor. Libror. Tomus II. Rerum Aquitanicarum. Parisiis, 1657. fol. Chronic. S. Maxentii, vulgo dictum Malleacense, p. 210.

ezen IV-dikRaimund Tolosai és Szent Egyedi Grófnak sógora volt, ha, Gaufredus Malaterra bizonyságtétele szerént, egyiknek is, másiknak is Rogerius Siciliai Gróf leánya vala felesége. a) Azon kivül Odiló Franczia Országi Szent Egyedi Apát, Kálmánnak Királyságra történt emeltetése után Magyar országból akkor tért vissza Flávius völgyi Monostorba, mikor Orbán Pápa Szent Egyeden és vidékein tartózkodott, b) a' miről egy kéziratban fenmaradot Nemausus régi Krónikája is igy emlékezik: „1096. consecrata est Nemausensis ecclesia ab Urbano Papa. Et eodem anno in Claromontensi concilio facta est super Iherusalem expeditio." Igy pedig Odiló mind magát Kálmán Királyt, mind tehetségeit közelebbről esmérhette, de a' Pápa tudománya is Kálmán Király esmereteiről Odiló tudósitásán épülhetett, midőn 1096-dik évfelé Kálmán Királynak ezeket irta: „Urbanus Episcopus, servus servorum Dei, dilecto in Christo filio Columbano, magnifico Ungarorum Regi salutem et apostolicam benedictionem. Audientes magnificentiam tuam omnipotentis Dei dispositione ad Ungarici regni regimen esse provectam, gaudio non modico exultamus. Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo, S. Egydii Abbas, strenuitatem tuam preter secularem, qua precellis industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum judiciariam condecet potestatem, san-

a) Lud. Ant. Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1724. f. T. V. Gaufredi Malaterrae Monachi Benedictini Historia Sicula. L. III. c. XXII. p. 582. L. IV. c. VIII. p. 592. c. XXV. p. 599.

b) M. Ménard, Histoire Civile, Ecclesiastique et Litteraire de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. T. I. p. 175. et seq. Preuv. p. 8. Histoire Generale de Languedoc. L. XV. p. 288. Preuv. CCCXIV. 341.

ctorum canonum pollere scientia." a) Úgy látszik, hogy a' Somogyvári Monostornak Franczia országi Szent Egyedtől függése 's szorossabb öszveköttetése sem mutat valami különös okra: mert a' Flávius völgyi Szent Egyed Monostorától nem csak azon Monostor függött, mellyet Szent László Király 1091-dik évben Somogy vármegyében állított a' Szent Bendek szerzetének, b) és a' mellyet IIdik Paschalis Pápa későbben megerősített: c) hanem 1120-dikban már ötven nyolcz Mónostor függött a' Franczia országi Szent Egyed Monostorától. Második Calixtus Pápa 1120-ban Húgó Szent Egyedi Apáturnak irja: „Universa, quae praesenti XII. indictione monasterium vestrum concessione pontificum, liberalitate principum, oblatione fidelium, vel aliis justis modis possidet, sive in futurum largiente Deo poterit adipisci, quieta semper tibi tuisque successoribus et illibata permaneant; in quibus hec propriis visa sunt nominibus annotanda: Abbatie videlicet S. Egidii de Ungaria" — Itten ötven nyolcz Apátság számláltatik elő. VIII-dik Benedek Pápa 1014-dik év felé irja ugyan: „Hoc pro certo sciendum est vobis, quod post obitum nostrum nullus Episcopus, nec ullus Comes, nec ulla secularis potestas audeat praesumptuose monasterium beati Egydii sibi in dominium usurpare." d) De

a) M. Ménard, Histoire Civile, Eccl. et Litt. de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. 4. T. I. Preuves p. 25.

b) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1828. 8. III. K. 65. 69. VIII. K. 88. 91.

c) Stephani Baluzii, Miscellaneor. L. II. Parisiis 1679. 8. p. 183. et seq.

d) M. Ménard. Histoire Civil. Eccl. et Litt. de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. 4. T. I. Preuves XV. p. 28. VIII. p. 21.

azért a' Tolosai Grófoknak, birói hatalmon kivül, birtokok is volt szent Egyeden. III-dik Pontius Tolosai Gróf 1037-dik évi óklevelében találtatik: „Ego in Dei nomine Pontius dono tibi dilecte sponse mee M a j o r e — — medietatem de Abbatia Sancti Egidii —." a) Almodis ugyan ezen Pontius Tolosai Grófnak harmadik felesége 1066-dik évi óklevelében Szent Egyed felöl ezeket beszéli: „Hoc autem omnibus notum sit, locum praedictum, et Abbatiam praedictam allodium esse S. Petri, quaeque dono domni Papae Romani tenemus." b) A' Tolosai Grófok több megüresedett Püspökségek jövedelmeiknek elfoglalását is magoknak tulajdonították. Ez az oka, hogy II-dik Victor Pápa parantsolatjából 1056-dik évben, III-dik Pontius Grófsága alatt, Tolosán tartatott Egyházi Gyülekezet ezeket rendeli: „Praecipimus quoque, ut nullus laicorum aliquid suscipere audeat de rebus, aut substantiis defunctorum." c) IV-dik Raimund, a' gyilkosság és házaságtörés eseteit kivévén, még a' birói hatalmáról is lemondott Szent Egyedre nézve, olly feltétel alatt, hogy Szen-Egyed, a' földbéri Intézetekkel egyezőleg, meghatározott Albergát d) IV-dik Raimundnak éven-

---

a) Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1733. f. T. II. Preuves CLXXIX. col. 200.

b) Steph. Baluzii, Miscell, L. VI. Lut. Paris. 1713. 8. p. 481. et seq.

c) Philip. Labbei, et Gabr. Cossartii, Sacrosancta Concilia. Lutetiae Parisior. 1671. fol. T. IX. col. 1085. capit. IX.

d) Alberga, Albergia, Albergum, Albergium, Albergariae, Alberguae, leginkább szállásból álló adózás neme volt. (Glossarium manuale ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis, ex magnis Glossar. Caroli Du Fresne, Du Cange, et Carpentarii. Halae, 1772. 8. T. I. p. 154.) mellynek Kiszolgáltatására

ként kiszolgáltatni köteles legyen. Ezen Jussáról való lemondásáért neveztethetett szent Egyedinek, valamint azon pénz is, mellyet Raimund veretett, szent Egyedi pénznek hivatott. a) Még IV-dik Kelemen Pápa is ezeket irta a' Sz. Egyedi Apáturnak: „Cum per villam S. Egidii suburbium et territorium eius, ubi spiritualemac temporalem Jurisdictionem obtines." b)

10. §.

Gvillelmus Neubringensis, 's más Angoly Irók azon állitásaik, hogy IV-dik Raimund Tolosai és szent Egyedi Gróf csak zálogban birta Tolosát, c) épen nem védhetök. Igaz, hogy II-dik Henrik Angoly Király Tolosát ostromlással fenyegette. Az Angoly Irókon kivül d) egy Kéziratban fenmaradott Nemausus krónikája is feljegyzette: „MCLIX. Enricus Rex venit in partes Tolose,

---

lekötelezték magokat a' helységek, községek (pagi, burgi, villae). Azon Alberga, mellyet Szent Egyed Raimundnak évenként kiszolgáltatott, ötven ló tartásból, és két ezer szent Egyedi Solidusból állott.

a) M. Ménard, Histoire Civil. Eccl. et Litt. de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. 4. T. I. p. 175. — Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1733. f. T. II. L. XIV. p. 179. L. XV. p. 284. Preuv. CCCXV. 341. Note XLV. c. 631.

b) M. Ménard, Hist. Civ. Eccl. et Lit. de la Ville de Nismes. a Paris, 1750. 4. T. I. Preuv. LXIV. p. 88.

c) Rerum Britanicar. Scriptores vetustiores ac praecipui. Heidelbergae, 1587. f. L. II. c. X. p. 387. et seq. — Francisci Du Chesne, Hist. Francor. Script. Lut. Par. 1641. f. T. IV. p. 427. — And. Du Chesne, Hist. Norman. Script. Antiq. Lut. Par. 1619. f. Chr. Norm. p. 995.

d) Rerum Anglicar. Scriptores, post Bedam praecipui, ex vetustis codicib. Manuscript. Francof. 1601. f. Rogeri a Hoveden, Annal. p. 491.

ut expugnaret eam, sed Lodovycus rex defendit eam." a) Az is bizonyos, hogy Wilhelm Pictáviai Gróf és Aquitaniai Herczeg, Philippia névü feleségével, Wilhelm Tolosai Gróf, fia leányával, majd három évig birta IV-dik Raimund, Wilhelm testvérének, örökségét, Bertrán IV-dik Raimund fia ösi Jussainak sérelmével, a' miről Bertrán 1100-dik év felé költ óklevelében maga is emlékezik: „Ego Bertranus Comes Tolosanus et Ruthenensis et Albiensis dono — — — quaecunque Willelmus comes juste, vel injuste habuit et tenuit, et alii ab eo, sicut Philippia filia Wilhelmi comitis dedit S. Saturnino, et suis Canonicis." De az Angoly Irók csak azért ruháztak zálogi Just IV-dik Raimund örökségére, hogy II-dik Henrik Tolosa ellen inditott hadakozása megigazuljon. b)

Catel Wilhelm nem mindenütt igazat vitató Munkájában, egy régi Képes Krónika, Zurita Évkönyvei, c) 's külömbféle egykorú, nagyobb részint Kéziratban fenmaradott Történetirók tanuságaik után, kilenczféle renden számláltatnak elö a' Tolosai Grófok, a' mi onnand eredhetett: hogy nem egy néven nevezték magokat. Igy I. Pontius Tolosai Gróf egyik óklevelében Raimundnak nevezi magát: „Ego Raimundus, qui et Pontius et uxor mea Garsindis. Az aláirat: Signum Raimundi excellentissimi Ducis. Signum Garsindis conjugis

---

a) M. Ménard. Hist. Civ. Eccl. et Litt. etc. T. I. Preuv. 8. (Ugyan ez a' Krónika feljegyzette: „Anno 925. Ungari vastaverunt terram istam." Cfr. Histoire Gener. de Languedoc T. II. L. XII. p. 59. et seq. — P. Gelasii, Annal. Hayekianor. T. III. p. 475. et sequ.)

b) Histoire Generale de Languedoc, a Paris, 1733. f. T. II. L. XV. p. 327. et seq. Preuv. CCCXXX. 354. Not. 623.

c) Hispania illust. Francof. 1603. f. T. II. p. 1227.

ejus." De Algrófjaik is voltak, kik a' Történetiróktól, magokkal a' Grófokkal felcseréltetvén, Grófok közé számláltattak. Egy 1173-diki óklevélben foglaltatik: „Pontius de Tolosa Vicecomes, filius Willelmi de Tolosa." a) Az egymással ellenkező történeti Tárgyadományok, valamint több Tolosai Gróf egyenlő nevezete is, nagy zavarodást okoztak a' Tolosai Történetekben. Ha a' köz Levéltárból merített Gvirani Nismes régiségeiről írtt Munkáját (8. §.) lehetne felütni; ha a' Kantabrigiai (Cambridge) Könyvtár illy czimü Kézirata: „Historia Comitum Tolosae manuscripta, Bibliothecae ad S. Benedictum Cantabrigiae." b) feltaláltatnék: úgy könnyen kilehetne tanulni a' Tolosai Grófok Nemzetségét, mert ugy látszik, hogy azt egyedül a' Kantabrigiai Kézirat adja híven elő. Azonban akár hogyan adatik elő a' Tolosai Grófok Nemzetsége, az nem olly fontos, mint az, hogy a' Történetirók azt állítják, hogy Henrik IV-dik Raimund Tolosai Gróf leány testvérétől született, és Magyar Királynak második szülött fia. Az tehát a' kérdés, volt e' IV-dik Raimundnak ollyan leány testvére, a' kitől Henrik, Portugáliai Gróf, Magyar Királynak születhetett? Vagy mivel IV-dik Raimund III-dik Pontius fia, Henrik születése pedig mintegy 1045-dik évre esik, volt e' III-dik Pontiusnak ez időtájban olly' férjhez menendő leánya, a' kitől Henrik születhetett?

---

a) M. Gvillaume Catel, Histoire des Comtes de Tolose. a Tolose, 1623. f. L. I. p. 90. 23.

b) Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et Regni Francor. Hierosol. Hist. Hanoviae, 1611. f. T. I. Praef. Nro XII.

11. §.

IV-dik Raimund Tolosai és Szent Egyedi Gróf, III-dik Pontius Tolosai Grófnak Almodis (Adalmodis, Adelmudis, Aumodis) feleségétől született fia 1077-dik év felé költ óklevelében találtatik: „Ego Raimundus Comes filius, qui fui Adalmodis Comitissae." a) Ha tehát Henrik Portugáliai Gróf IV-dik Raimund leány testvérétől Magyar Királynak második szülött fia: ugy Henrik Annya vagy Almódisnak leánya, vagy pedig Pontiusnak előbbi két felesége egyikétől született leány gyermeke volt. Mert valamint Almodis, Bernárd Marchiai Gróf' Amália feleségétől született leánya hitét meg másolván háromszor ment férjhez: úgy III-dik Pontius Tolosai Gróf előbbi két feleségének nőmásító levelet adván, az akkori idők szokása szerént, háromszor házasodott. Wilielmus Malmesburiensis, ha bár IV-dik Raimund eredetére nézve eltévelyedett, nem épen helytelenül irja: „Almodis multis vicissim desponsata, multam ex omnibus sobolem tulit." b) Mert első férjétől Lusignáni (Lézignen, Lusignanum, Lisigniacum) V-dik Húgótól is voltak gyermekei. A' Malleacensis Krónika, már felhoztam (9. §.) sorokban, azon kivül, hogy Almódisnak három férjét elszámlálta, ezeket is feljegyzette: „Gosfredus Dux Pictavorum habens guerram (dissensiones, pugnam, bellum, Glossarium Manuale. T. III. p. 860.) cum Hugone Lisiniaci — — — Hugo filius suus huic successit, natus ex supradicta

a) Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1735. f. T. II. Preuv. CCLXXII. 298.

b) Rerum Anglicar. Scriptores post Bedam praecipui, ex vetustis. cod. Manus. Francof. 1601. f. Wiliel. Malmesb. L. IV. p. 152.

Aumode, qui Diabolus vocatus est." a) A' Tyriai Érsek Jerusalemi Történeteiben ezen ördöngös Húgóról igy emlékezik: „Hugo Liziniacensis, domini Raimundi Comitis Tolosani frater." b) III-dik Pontius Tolosai Gróf Almodistól nemzé: Wilhelm, Raimund és Húgó ferfi gyermekeken kivül, Almodis leányt is, de ezt elvette feleségül, 1065-dik év felé, Péter Substantioni Gróf. Elöszámláltatnak e' gyermekek több óklevelekben. Wilhelm 1080-dik évben költ óklevelében, Pontiusról édes Atyjáról, és édes Annyáról Almodisról igy emlékezik: „Ego Guillelmus Dei gratia Tolosanorum, Carcassonensium et Albigensium Comes et Dux, et ego Emma uxor ejus, considerantes ultimum diei finem — — propter remedium animarum nostrarum, specialiter pro anima Pontii Comitis patris mei — et matris meae Adelmudis. —— Az aláirat: S. Guillelmi Comitis, atque Ducis, et Emmae conjugis, qui hanc cartam donationis fecimus, et fieri jussimus, et testes firmare rogavimus. S. Raimundus Comes et frater Guillelmi Comitis praedicti, qui hoc concessit et laudavit." c) Egy 1063-dik évi óklevélben olvashatni: „Si de Wilelmo Pontii filio, legales non apparuerint filii, fratribus suis Raimundo et Ugoni, filiis Pontii similiter." d) III-dik Pon-

a) Philippi Labbe, Novae Biblioth. Manuscrip. Libr. Tomus II. Rerum Aquitanic. Parisiis, 1657. f. Chron. S. Maxentii, vulgo dictum Malleacense, p. 210.

b) Gesta Dei per Francos, sive orient. expedit. et Regni Franco. Hierosol. Hist. Hanoviae, 1611. f. Willermi Tyrensis Hist. L. X. c. XIX. p. 787.

c) Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1733. f. T. II. Preuv. CCLXXVIII. col. 306. et seq.

d) Steph. Baluzii, Miscellaneor. Libri VI. Lutetiae Parisior. 1713. p. 467. et seq.

tiusnak Almodistól született Almodis névü leányát Péter 1065-dik év felé költ óklevelében igy említi: „Ego Petrus Substantionensis Comes filius Beatricis, et uxor mea Almoldis." Hogy Almodis III-dik Pontiustól is elváltt, és Raimund Berengár Barcellonai Grófhoz ment férjhez: azt kétségen kivül helyhezteti egy 1068-dik évi Alkukötés, mellyben gyermekei is előszámláltatnak: „Ego Raimundus-Berengarii Barochinonensis Comes, et Adalmudis Comitissa, et infantes nostri. Az aláirat: S. Raymundi-Berengarii Comitis, et Adalmudis Comitissae, et filiorum nostrorum Petri, Raymundi, et Berengarii, qui hanc cartam quirpitionis (donationis, collationis, rei possessae abdicationis, dimissionis. Glossarium manuale, T. III. p. 860) fieri jussimus, et firmavimus manibus nostris." a)

12. §.

Az előadtam bizonyságtételekből természetesnek látszik az a' következés, hogy Henrik Portugáliai Gróf' eredetét, ha IV-dik Raimund Tolosai és Szent Egyedi Gróf leány testvérétől született, anyai részről, nem csak a' Tolosai Történetekben, hanem a' Luzignani és Barcellonai hajdan olly hires Nemzetségek sorában is kellene keresni. De mivel Henrik Portugáliai Gróf születése mint egy 1045-dik évre esik; III-dik Pontius Tolosai Gróf pedig Almodissal 1040-dik és 1045-dik évek közt lépett házasságra: Henrik Portugáliai Gróf Anyja, Pontiusnak Almodistól született leánya nem lehetett: ellenben lehetett elöbbi két feleségének egyikétől született leány gyer-

a) Histoire Generale de Languedoc. a Paris, 1733. f. T. II. Preuv. CCLXXXVII. c. 513. CCXXXIX. 262. et seq.

meke. Itten azonban Henrik Portugáliai Gróf eredete inkább atyai, mint anyai részről lévén kérdésben, legyen elég érintenem, hogy III-dik Pontius Tolosai Gróf 1020-dik évben már házaságban élt első feleségével, és hogy nékie Almódison kivül, a' Történetirók két más leányt is tulajdonitanak. a) Nem lehet tehát kétségbe vonni, hogy a' Tolosai és Sz. Egyedi Raimundnak, mint III-dik Pontius fiának, lehetett ollyan leány testvére, nénnye, a' kitől 1045-dik év felé születhetett Henrik Portugáliai Gróf, a' kiről Resendius Lucius András Portugáliai Tudós régi Kútfők után igy emlékezik: „Ex germana Raimundi natus, quem illa Ungariae Regi, cui nupta erat, secundo edidit partu." b) Hasonlót olvashatni Goes Damián Lizabon fekvéséről irtt könyvében: „Accidit tunc inter alios Dominum Rajmundum, Tolosatium Comitem, ad Alfonsum Castellae Regem electum Imperatorem subsidio venisse, cui Henricus ejus ex sorore nepos, hujus expeditionis comes fidissimus fuit." c) Annál bizonyosabbak ezen tanuságtételek, mennél valóbb, hogy Szent Egyedi Raimund és Henrik Portugáliai Gróf, a' ki hihetőleg Raimund Grófnál, mint édes Annya testvérénél sokat tartózkodott, vér szerént való atyafiságban voltak, kik 1079-dik évben együtt mentek Toledo ostromlására. d) Juliánus Toledói Főpap, Tolédó

---

a) Ibidem L. XIV. p. 204.

b) Hispania illustrata. Francof. 1603. f. T. II. Resendii Antiq. L. IV. p. 959.

c) Tudományos Gyüjtemény, Pesten 1828. 8. III. K. 54—56.

d) Ezt jegyzették fel azon Spanyol Irók, kik Henrikről mondják: „De partibus Galliarum." de ezen kifejezésöket nem lehet oda magyarázni, hogy Hen-

ostromlásának szemmel látó tanúja, egyik óklevelében beszéli: „Comites Raimundus et Henricus consanguinei, postque generi Adefonsi Imperatoris, et venerunt ad obsidionem Toleti, illique interfuerunt." Juliánus Sandoval is említ egy tanubizonyságot, a' hol ezek találtatnak: „Praesente Rege, Archiepiscopo Bernardo, Raymundo, et Henrico Comitibus, qui juverant captionem Toleti." a) Tudom, hogy Mariána Toledó megvételét 1085-dik évre határozza illy' megjegyzéssel: „Alii ex hoc numero biennium detrahunt." b) A' Gothus Krónikák is feljegyzet-

---

rik Franczia eredetü. A' Gallia nevezet, Galli Ager, Gallargues, nevétől eredett; bölcsen feljegyzette Glandorpius, „Gallii a Gallo dicti." Innend kölcsönözték nevezetöket: Aurelius Gallus, Nonius Gallus, Statius Gallus több másokkal (Ménard Hist. Civil. Eccl. de la Ville de Nismes. T. I. not. 66.). Duna, és az Austriát Magyar Országtól elválasztó Leytha, Leutha, Litha, Litaha, Lintax távol vannak az eredeti Galliától, Albert Aquensis (Gesta Dei per Francos. L. II. p. 198.) a' Bouilloni Godefrid seregéről még is ezeket irja: „Viam recto itinere in Jerusalem facientes in terram Oesterreich ad civitatem Tollenburg (hol lehetett ez a' Bolondvár?) ubi fluvius Lintax regnum Galliae (miféle Gallia ez?) terminat et dividit, hospicio resederunt." Más helyen pedig (L. I. p. 195) ezeket mondja: „Sed his ad praesidium Regis (Colomanni) Meseburg venientibus, quoad fluvii Danubius et Lintax paludibus firmant." Talán ezt említi Paradinus is (De Antiquo statu Burgundiae. p. 5.) Meburgus iuxta Danubium. Ezeket nehéz Galliába Franczia országba tenni, valamint a' régi világ bár egy helyen található ime emlékeit: Comes Ripae, Praefectus Ripae Danubii, Praefectus classis fluminis Rhodani, sem könnyű egy vidékre helyheztetni. (Maffeii, Galliae Antiqu. p. 56.)

a) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. L. VIII. c. III. p. 7. 8.

b) Hispania illust. Francof. 1603. f. T. II. Jo. Marian. L. IX. c. XVI. p. 478.

ték: „Aera 1123 (1085) octavo Cal. Junii Rex Donnus Alfonsus cepit civitatem Toletum." a) Conde jeles Munkájában Muharam hónapra, Hegira évnek 478-kára (1085) tétetik annak bevétele. b) De Toledónak 1079-dik évi ostromlása sem elmém szüleménye: mert ha bevételénél sokkal előbb nem ostromoltatott volna, hogyan mondhatnák az egyidőbeli tanúk: „Anno 1082. Toletani miserunt Oratores ad Regem Adefonsum, ne intermitteret ceptam Toleti obsidionem."? c)

13. §.

Manrique Therezának, Henrik Portugáliai Gróf feleségének, temetéséről irja: „Corpus in Bracharensem Ecclesiam delatum, et iuxta virum, ut iusserat, sepultum, hodie sacellum maius decenter occupat, illuc translatum ante centum annos." d) Ludovicus Nonius feljegyzette Braga, Bracara, Brachara városáról: „Hac in urbe Lusitaniae Regum primus sator, Henricus comes, Pater Alphonsi Henriquez (Henricii) primi Lusitaniae Regis in summo templo est sepultus." e) Vasconcellius Antal jeles, de az Idövetésben nem egy helyen hibás, Munkájában találtatik: „Archipraesul Di-

a) Ant. Brandao ect. Chron. Goth. p. 368.

b) Geschichte der Herschaft der Mauren in Spanien, nach Arabischen Hand - und Denkschriften dargestellt von Dr. Don Jos. Ant. Conde, aus dem Spanischen übersetzt von Harl Rutschmann. Karlsruhe 1824.— 25. 8. II. B. 67.

c) Fr. Prudencio de Sandoual, Obispo de Pamplona, Hist. de los Reyes de Castil. En Pamplona, 1634. 4. f. 68.

d) Fr. Ang. Manrique, Cisterciensium, seu verius Ecclesiasticor. Annal. a condito Cist. Lugduni, 1642. f. ad ann. 1129. c. II. p. 195.

e) Hisp. illust. Francof. 1608. f. T. IV. p. 429.

dacus Sosa, ab eo (ab Henrico) originem trahens, maximum templi sacellum magnifice molitus, Henrici, Theresiae et aliquot liberorum ossa ad dextrum altaris cornu nobili Mausolaeo collocavit." a) Hasonlókat mond Brandao illy hozzáadással: „Por ordem do mesmo Arcebispo se escreveo nella hum Epitafio, que diz deste modo:

„Deo Optimo Maximo.

Donno Henrico, Ungarorum Regis filio, Portugaliae Comiti, Dom Diegus Sousa Archiep. viro clarissimo, a quo Portugaliae Reges esse, Regnumque accepisse constat, de Republica Christiana Patriaque sua optime merenti posuit. Anno a Christo nato MDXIII." b) Régi Nemzetségből származott Didacus Suosa nem szorúltt arra, hogy ezeket bizonytalan hir után jegyeztesse Henrik sirjára: mert Öseit öntudománya után, és sírján találtt eredeti felirat után is esmérhette. Vagy e' dicső Eleinek érdemeit betsülni tudó Érsek csak azért háborgatta-e Öseinek csontjait, hogy a' későbbi világot tévedésbe ejtse? Hogy Henrik Portugáliai Grófnak sok Irók Pannoniai eredetet tulajdonitanak: az a' múltt évi Tudományos Gyüjteménynek III-dik Kötetéből is világos. Duardus Nonius Leo Portugáliai Tudós sem modja oknélkül: „Alii Pannonicum Hungariae scilicet Regis filium — — dicunt." c) Ezen Irók tanuságtételeik ellen nem egészen fenékes az

a) Ant. Vasconcellii, Anacephalaeoses, id est summa capita Actorum Regum Lusitaniae. Antverpiae, 1621. 4. p. 8.

b) Ant. Brandao, Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. L. VIII. c. XXIX. p. 78.

c) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1828. 8. III. K. 46. 59.

az ellenvetés, hogy állitásaik már azért is elégtelenek Henrik Magyar eredetének bébizonyitására, mivel késői Irók, állitásaikra tehát támaszkodnunk nem lehet a' nélkül, hogy tévedésbe ne essünk: minekutánna Toledói Föpap Toledó ostromlásának, a' hol Henrik is jelen volt, szemmel látó tanúja, hiteles tanúja, hiteles óklevelében, Henrik Portugáliai Grófot, ezen késői Irók állitásaikkal egyezőleg, Szent Egyedi Raimundal vér szerént való atyafiságba helyhezteti (12. §.). Elenyészne minden nehézség ezen Irók tekéntetük ellen, ha Henrik 1095-dik évi óklevelét lehetne megtekénteni, (4. §.) és a' kéziratban fenmaradott egyidőbeli Portugáliai Krónikát felütni: mert ez Henriknek határozottan Magyar eredetet tulajdonít. (14. §.) Könnyü munkával lehetne, minden történeti egyeztetések nélkül, Henrik Portugáliai Gróf származatát, mind anyai részről, mind pedig Atyjára nézve Magyar eredetét meghatározni: ha Resendius Lucius András, a' ki felhoztam soraiban Henriknek Magyar Királyi vérből vett eredetet tulajdonit, (12. §.) Barrus Jánoshoz irtt Levele feltaláltatnék; vagy ha Barrus János', ama Portugáliai Livius, Ásia czimü Könyvén kivül, Európa, Africa és Santa Cruz (Brasilia) nevezetü Munkái is, igérete szerént, láthattak volna világosságot. Franckenau Spanyol Könyvtárában találtatik: „Nos eum (Resendium) inter Genealogos Hispanos jure collocamus ob elegantem argumenti Genealogici Epistolam quamdam ad Joannem Barros celebrem Indiarum Historiographum scriptam, in qua prolixius assertum ivit Ximenam, Theresiae primi Portugaliae comitis Henrici uxoris matrem, minime concubinam, sed legitimam Alphonsi VI. Regis Legionis thori sociam extitisse, ubi simul de Regum Legionis aeque, ac Lusitaniae sanguine et ortu notatu digna in memoriam

protulit. Typis Epistolam hanc impressam vix credimus." a) Ezen Levelét Resendius maga is említi: „De qua re ad Joannem Barrum scripsi, et quidem prolixe." b) Ki közölhette könnyebben Lucius Resendius András Levelét, mint maga Barrus János a' Kihez iratott? Ő Ásia czimű Munkájában Henrik eredete, viseltt dolgai, valamint Alfonz Henriquez történetei eránt, Európa czimű Könyvére utasit. c) Hogyan mondhatta tehát Soltau Wilhelm olly merészen Henrik Portugáliai Grófot Burgundiai eredetünek Barrus János után, ha Európáját nem látta? Ásia czimü Könyvében egy szó sem találtatik Henrik eredetéről; többi Munkáiról pedig Soltau maga is ezeket irta: „die aber nicht erschinen sind." d)

14. §.

Ugy látszik, hogy az egykorú és közelkorú Portugáliai Irók közül egyik sem kételkedett Henrik Magyar eredetéről; csak az eránt nem voltak egy értelemben, mellyik Magyar Király' fia lehetett. Ámbár bizonyos, hogy az Imre név annyi, mint Henricus, Heinricus, Hemericus, Emericus: Portugáliai Gróf Szent Imre Herczeggel, Szent István Magyar Király fiával, a' kiről Reusner is feljegyzette: „Annales Boi-

a) Gerh. Ernes. de Franckenau, Equitis Danici, Bibliotheca Hispanica, Historico-Genealogico-Heraldica. Lipsiae, 1724. 4. XLVII. 84. p. 27.

b) Hispania illust. Francof. 1603. f. T. II. Resendii Antiqu. Lusit. L. IV. p. 959.

c) Decada Primeira Da Asia. De Joao de Barros. Em Lisboa, 1628. 4. 2.

d) Dict. Wilhelm. Soltau. Geschichte der Entdekungen und Eroberungen der Portugiesen in Orient, vom Jah. 1415—1439. nach Anleitung der Asia des Joao de Barros. in 5. Th. Braunsweig, 1821. I. B. Vorr.

orum Henricum vocant." a) Ha bár mind a' kettőnek közös neve volt is, sok okoknál fogva egy még sem lehetett. Péter Magyar Királyról, Velenczei Péter Ottó Urseolusnak Gyéza Herczeg leányától, és Szent István Magyar Király testvérétől született fiáról, a' tudós Pray így vélekedett ugyan: „Suspicor Petro nullam uxorem fuisse." b) Azonban arról, hogy két felesége is volt, már senki sem kételkedik. Hermannus Contractus Krónikájából világos, hogy Péternek uralkodása alatt volt felesége; c) hogy pedig kiüzetése után másodszor vaklétére feleségül elvette Juditot, Cseh fejedelem özvegyét, azt a' Prágai Cosmas Krónikája, és Szász Annalista kétségen kivül helyheztetik. d) Nem épen helytenül okoskodik Gelasius: „Nihil de morte Petri memorat Hermannus Contractus usque ad annum 1054. ad quem usque vixit, scripsitque, cum tamen ubivis memorias ejus diligenter ad posteritatem transcripserit. — — Quod Thuróczius de Petro scripsit: prae nimio dolore vitam in brevi (1047) finivit, e) verosimilius de uxore illius scribere debuit, cui medio tempore demortuae tandem hoc, aut sequenti anno, Juditham Brzetislai viduam superduxit." f) Hen-

---

a) Eliae Reusneri, Genealogia Imperatorum, Regum, Principum, Comitum. etc. Francof. 1612. f. p. 101.
b) Georgii Pray, Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1763. f. P. I. L. I. p. 48. 52.
c) Aemiliani Ussermann, Germaniae sacrae Prodromus. Typis San-Blasianis 1790. 4. T. I. Chron. Herm. Contr. p. 215.
d) Tudományos Gyüjtemény. Pesten, 1828. 8. III. K. 62.
e) Rerum Hungaricarum Scriptores. Francof. apud heredes Wechelii. 1600. f. Magistri Joannis de Thwrócz. Chron. Hung. c. XLI. p. 48.
f) P. Gelasii, Annalium Hayekianorum. Pragae 1777. T. V. 291. 334.

rik Portugáliai Gróf születése mintegy 1045-dik évre esik, a' mikor Péter uralkodott, kinek első felesége III-dik Pontius Tolosai Gróf leánya és IV-dik Raimund testvére már azért is lehetett, mivel Péter Király első feleségét név és nemzet szerént nem esmérjük. Mikor Péter Királynak szerencsétlen polgári egyenetlenségbe keveredett ellenségei szemeit kivájták, gyermekeit is nem kis veszedelemmel fenyegethette a' pártütés dühössége. Nem nagyon hihető e', hogy akkor került Henrik édes Annyának Atyjához, III-dik Pontius Tolosai Grófhoz, Franczia országba, valamint András testvéreivel Russziába? Hogy III-dik Pontius, a' ki 1020-dik évben már házas volt, (12. §.) ezen idő tájban már Tolosai Gróf volt, 1045-dik évi óklevél bizonyitja: „Puntius comes Tolosanus hanc eandem donationem ibi deveniens rogatu nostro corroboravit, manuque propria iuravit." a) Tudom, hogy Bonfinius, és mások szerént, Péter első feleségének Adalbert Austriai Őr Gróf testvérének kellene lenni: b) de a' tudós Pray okoknál fogva írja: „Nostri autem Scriptores dum Petro sororem Adalberti Austriaci cujugem tribuunt, errant, quoniam constat Petri sororem Adalberto collocatam esse." c): mert hogy Adalbert felesége Péter testvére volt, az Hermannus Contractus, és Freisingeni Ottó felhoztam krónikájokból bizonyos. Péternek második feleségétől, Juditától, hihetőleg semmi gyermeke sem volt. Gelasius is mondja: „Secundis nuptiis pro-

a) M. Gvillaume Catel, Histoire des Comtes de Tolose. a Tolose, 1625. f. L. I. p. 112.

a) Ant. Bonfinii, Rerum Hungaricarum Decades. Lipsiae, 1771. f. Editio 7-a D. II. L. II. p. 194.

a) Georgii Pray, Annales Regum Hungariae. Vindob. 1763. f. P. I. p. 52.

cul dubio Andreas Rex, Ordinesque Hungariae non adversabantur, quod ex Juditta jam jam annosa prolium procreandarum metus abbesset." a) Azt azonban okoknál fogva nem lehet állítani, hogy Péternek első feleségétől gyermekei nem lévén, második szülött fia sem lehetett; igy pedig Henrik Portugáliai Gróf, kit a' Portugáliai Irók Magyar Királynak második szülött fiává teszik, Péter fia még akkor sem lehetett, ha Péternek első felesége szent Egyedi Raimund leány testvére lett volna is. Mert Blondellus Dávid Péternek épen Henricus, Hemericus, Emericus fiat tulajdonit. b) Tudom, hogy Schier Xystus ezeket irja Péter fiairól: „Blondellus Emericum filium, et Hagecius (p. 153) narrat quemdam Petri filium in exercitu imperatorio auxiliares copias duxisse. At hi recentiores sunt, ut mox eis assentiamur." c) Nem is lehetne Blondellus állitását fontolatlanúl figyelemre méltatni, ha egy kéziratban fenmaradott egyidöbeli Portugáliai krónika világossan fel nem jegyzette volna, hogy Henrik Portugáliai Gróf Magyar Király fia. Ezen tőlem nem láthatott Krónikáról mondja Brandao Portugáliai nyelven: „A Chronica manuescrita del Rey Dom Afonso Heriquez, copiada em tempo del Rey D. Manuel, et por seu mandato pelo Chronista Duarte Galvao, pessoa de grande autoritate, na qual resolutamente se diz, ser o conde Dom Henrique filho de hum Rey de Ungria, que alguns queremque

a) P. Gelasii, Annaliuum Hayekianorum Prayae 1777. 4. T. V. p. 334.

b) Davidis Blondelli, Genealogiae Francicae plenior assertio. Amstelaedami, 1654. f. T. II. Tabula CXLIV. p. XC.

c) Xysti Schier, Reginae Hungariae Primae Stirpis. Viennae, 1776. 4. p. 52.

fosse o santo Rey Estevao, et outros Petro seu successor." a) Mivel azt kell hinnünk, a' minek hiteles nyoma van, nem pedig azt, a' minek nyoma épen nincs a' régiségben: ha én nem mondom is, mindenki átláthatja, hogy Henrik, szent Imre Herczeggel, Szent István Király fiával közös neve miatt némellyektől már hajdan is felcseréltetett, és hogy bizonyosabb hitelen állanak azoknak állitásaik, kik Henrik Portugáliai Grófot Péter fiának tartották.

Eddig tudott eljutni igyekezetem e' nehéz, és nem annyira Magyar, mint Portugáliai történet pályáján, mellyen e' tárgyhoz már mások előttem olly ditsőséggel futottak. Számtalan történeti valóság úgy van ide 's tova elhintve a' változandóság téres bírodalmában, mint a' jó mag a' szántó földben. Minden igazságot, a' zordon télnek nehéz álma után nem más, hanem a' bizodalmas tavasz kelleme ébreszt, a' gondos nyár melege érlel, és utóbb az örvendetes ősznek fáradhatatlan szorgalma tüntet elő. Úgy látszik, hogy mi még csak tavaszán élünk annak, a' mit a' Magyarnak szánt a' Gondviselés. Ha törekedésem bár egy gyengén fénylő sugára lehet a' tárgyul választott történet virradó hajnalának, czélomat el értem. Lesznek mások, kik azt a' valóságot, hogy Henrik Portugáliai Gróf Magyar Királyi vérből eredt, több okokkal támogatják, és utóbb tökélletesen megérlelik.

Luczenbacher János.

---

a) Ant. Brandao Terceira parte da Monarchia Lusytana. Lisboa, 1690. 4. L. VIII. c. I. p. 3.

I-sső Nemzetségi Tábla.

Hugó Capet
Franczia Király
|
Róbert
Franczia Király
|

Henrik Franczia Király			Róbert Burgundiai Herczeg		
Constantia VI-dik Alfonz Kasztiliai Király felesége. Ezen Alfonz leányai, több Hitveseitől:		Húgó	Henrik † 1060 az Atyja előtt	Róbert	Simon
Elvira Férje IV-ik Raimund Tolosai Gróf	Thereza Férje Henrik Portug. Gróf	Urraka Férje I. Raimund, Gallecziai Gróf			
I. Alfonz Tolosai Gróf	Alfonz I-sső Portugáliai Király	VII. Alfonz Kasztiliai Király			
Húgó Burgundiai Herczeg	Odó Burgundiai Herczeg	Róbert Lingoni Püspök	Henrik Portugáliai Gróf?		
			Alfonz Henriquez I-sső Portugáliai Király.		

II-dik Nemzetségi Tábla.

I. Eustach
Bononiai Gróf
|
II. Eustach
Bononiai Gróf
Felesége Ida Lotharingiai Herczeg Asszony.
|

Builloni Godefrid Lotharingiai Herczeg és Jerusalemi Király	Balduin Lotharingiai Herczeg és Jerusalemi Király	Eustach	Wilhelm
Theodorik Lotharingiai Herczeg	Henrik Portugaliai Gróf?	Godefrid	

3.

Tudósítások a' Külföldről.

Berlin Augusztus 11-kén 1825.

Tegnap reggel értem, idegen úti társammal, egy egy lovas Kaleschen Pocsdámba. Vittenbergából setét estve, 's esőbe indúltunk ki, melly miatt a' homály lepte kedvetlen lapálynál egyebet nem láthatánk. Azomba nem sokára eloszlának a' fellegek, 's szép holdvilág derité fel a' hives éj sötétjét. Ezen útban csak Treuenbritzen érdemel valami figyelmet, melly csúnya emeletes faházakból álló régi városka. Egész a' Pocsdámi határig lapályos a' vidék, de ott apró hegyek, erdők, 's völgyek tünnek fel az Albis partján. A' chaussée mindenütt igen jó. A' reggel igen szép volt, 's Pocsdám környékeinek tekintete, egy kellemetes völgyben, ennyi sok kedvetlen-tekintetü tájak után, megujjitó látományúl szolgált. A' város kertekkel 's nagy fákkal lévén körülvéve, messzére belőle kevés látszik. Nagyon intereszáns a' városnak belső tekintete. A' széles és egyenes útszák, szép ízlésü, sokszor pompás épületek, tágas piaczok, 's a' mindenütt uralkodó csinosság, éreztetik az idegennel, hogy egy kedvelt királyi lakváros' falai közt van.

Pocsdám egy szigetben fekszik, mellyet a' Havel, némelly tavak, és egy csatorna formálnak. Ezen szép szigetben, mellynek kerülete valami négy mértföld, Pocsdámon kivül nyólcz faluk fekszenek. A' várossal általellenbe ömlik a' Nuthe a' Havelbe. A' szigetet a' tulsó partokkal öszvekötő hidak közt, különös figyelmet érdemel az u. n. Teltowi vagy hosszú híd, melly három esztendőtől fogva ujjonnan épittetett, de még va-

lami keves hijja van. Ezen pompás híd vasból van, 's nyolcz ívei, mellyeknek mindegyike 60 lábnyi hosszú, 's csinos karjai, erös kö oszlopokon fekszenek. Az egész hídnak hossza 600 lábnyi; a' szekérút szélessége 20, a' homokkö trottoir-oké 5 lábnyi. Az egész vas híd, 23,000 mázsát nyom. A' mult hólnap utolsó napján, estve hetedfél órakor, kocsizott által a' Király legelöször rajta. A' híd elött fekszik a' Királyi vár, 's neveli ezen épitési mestermivekre való tekintetnek interesszéjét. —

A' várost a' kanális, ó- és új városra osztja. A' külsövárosok' száma öt. Megvallom néked, hogy mind eddig alig tetszett annyira valamelly hely, úgy mint ezen kedves tekintetü, csinos kis város. Az útszák mind szélesek, egyenesek, 's némellyeket két oldalt hárs és jegenyefák árnyékolnak. A' házak többnyire egy-két, de néhol négy emeletesek, 's mind igen csinosak. Vagynak köztök nagy és pompás épületek is. Pocsdámnak felékesitésére legtöbbet tett, az itt annyira mulatni szeretett nagy Fridrik. A' faházak helyett kö házakat épittetett a' lakosok számára, a' legszebb izléssel, úgy mindazáltal, hogy azoknak formájokban sokféleség uralkodjon. A' nevezetesbb épületeknek épitésökre, maga a' Király ügyelt fel, 's nem kémélt semmit azoknak mennél nagyobb ízléssel való felvitelökre, noha a' mennyire lehetett gazdaságos öszveszámolásokat tétetett. Különös figyelmet forditott Fridrik, a' mulatókertnek (Lustgarten) és Sanssoucinak szépitésére. Az általa épittetett sok szép, 's résszerint pompás épületek látása, bámulásra gerjeszti az embert, nehéz lévén valóba megfogni, honnan győzte a' nagy Fridrik, ezen sok temérdek költséget, midön sok rendbeli háboruskodásai olly sokba kerültek más oldalt.

Mennyit tett, 's mennyit forditott II. Fridrik, Pocsdámnak szépitésére és nagyitására abból képzelheted, hogy a' várnak, a' Sanssoucinak, az új Palais-nek, a' Belvedérnek, a' mulató és a' Sanssouci kerteknek, a' Sanssouci-ban lévő márvány grottáknak, Japoniai háznak, mulatóházaknak, Orangerie-házaknak, vízmesterségeknek, képgaleriának, a' Királyi istállóknak, Királyi épületeknek, a' városba, 's az a' körül lévő alleéknak, a' közönséges épületeknek, mint templomoknak, iskoláknak, papházaknak, árva házaknak, szegények-házának, város-kapuinak és falainak, a' tanács-háznak, pompás épületeknek, fabrikáknak, vizpartok kőszegéseinek, útzák kövezésének, balusztrade-oknak, katona-épületeknek, — mellyeknek számok 119-re megy, reparaturáknak, 616 új és négy kijobbitott polgárházaknak, 99 kolonista-házaknak, fel-épitésökre, öszveséggel 10,241,279 tallér ment fel. Ezeken kivül vagynak még, az épületeknek belső felékesitései, a' mi ismét temérdek költségbe kerülhetett. — A' mostani Király is igen sokat tett, és tesz Pocsdámnak minden tekintetben való tökéletesitésére. Sok új házak épittetése, több régieknek megújjittatása, sok fabrikáknak, 's közönséges épületeknek, — mellyek különösen a' franczia invásio alatt szörnyü sokat szenyvedtek, — reparaturája, és bővittetése, sok milliomokba kerülnek. Az utólsó tiz esztendőkben nevezetesen mióta Pocsdám is több városokkal együtt a' békességnek jóltévő hasznait érzi, a' reparaturákra és sok új épületekre, sok polgárházakra, katonai épületekre, utszakövezésekre, kertekre, 's utakra, több mint három milliom tallért költött a' Király. —

Pocsdám lakosainak száma közel harmincz ezerre megy.

A'

A' városban legelsõ a' mi a' figyelmet magára vonja, a' nagy és pompás Királyi vár, mellyet még Fridrik Wilhelm Vál. Fejed. 1660-ban kezdett, de a' mellyet II. Fridrik végzett be, 's õ tett legtöbbet, annak királyi fénnyel való felékesitésére is. Ezen hosszas négy szögü roppant épület három emeletü. Fedelének párkányozatjait Státuák, és Vázak ékesitik. Az udvar kövel van kirakva, kivévén két gyepezetet a' fõ épület szomszédságában. Az épületnek fõ elölapja a' kertre és a' Havelre néz. Az épület eggyik szárnyát 24 korinthusi oszlopok, mellyeknek közeit nagy mythologiai gruppok, tengeri istenek 's t. eff. töltik be, öszvekötik a' mulatókertet körülvevõ balusztrádal; másik szárnyát ismét 32 korinthusi oszlopok, mellyeknek közeit viaskodók' státuáik töltik bé, kötik öszve az istálóval. A' fõ kapu, melynek kupoláját a' rajta lévõ Viktóriával együtt jóniai oszlopok tartják, az ó piaczra néz. A' várnak belsõ részébe igen sok pompás szálák, szobák, 's nevezetességek vagynak, de a' mellyeket én az idõnek rövidsége miatt nem láthattam. A' földszint szobák mind homokkövel vagynak beverve. A' vár elõtt fekszik a' fentemlített pompás vashíd egy oldalt, más oldalt a' mulatókert, mellyet a' Havel körülfolyik, 's mellyben gyönyörü allék, pavillonok, szép státuák, egy igen nagy bassin, melly a' Havellel öszveköttetésben van, 's mellynek közepébe Neptun és Amphitrite fúvó Tritonoktól körülvétetve állanak, 's t. eff. vagynak. Sándor Császárnak, Blücher, Bülow, Tauenczien és Kleist Generálisoknak, nem rég felállitatott egyszerü, de szép képszobraik, a' helynek nagy ékességére szolgálnak. A' kertnek egy része parádépiacz gyanánt szolgál.

Az ó piaczot különösen megékesíti a' tanácsház, mellyet II. Fridrik, az Amsterdáminak must-

rájára épittetett. A' közepén lévő torony kupoláján, egy óriási nagyságú Átlás áll, a' világ' gömbölyével, megaranyozott rézből. A' piacz közepén áll, egy 74 lábnyi magas márvány obeliskus, mellyet a' Fridrik Wilhelm Vál. Fejed. és a' három első Királyok' melyképeik ékesitnek. Szép az iskolaház is, melly négy emeletü, 's a' Qvirini Kardinális palotájának formájára van épitve. Az útszákat, 's piaczokat, nagyon kellemetesitik a' hárs, nyár és jegenyefák. Mindenfelé szép sztílü, pompás és roppant épületek foglalatoskodtatják az idegen' figyelmét, mint a' nagy, katonaárvák háza, a' Kommendantur épülete, a' főszámoló Kamara főépülete, az exercirozóház, több fábrikák, kórházak 's a' t. Az ó városba nevezetes a' Garnizontemplom, mellynek szép tornyában, egy 12,000 tallérba került harangmu'sika van, melly egy a' legjobbak közül Európába. A' kupola felett egy repülő sas van. Az udvari Egyházfit tudós dolgozások közt találtam. Fiát küldé el velem, a' templom belsejének megmutatása végett. A' templom nem nagy, de csinos, noha az oszlopokon álló karok, minden formájából kiveszik. Fő ékessége a' templomnak, a' prédikálószék, gyönyörü korinthusi oszlopokkal. Az egész sokféle szinü márványból van. A' menyezetet egy megaranyozott ércz nap ékesiti. Két óldalt az utólsó Franczia háborúkban elfoglalt Franczia zászlók és sasok vagynak felaggatva. A' prédikálószék alatt van egy kis setét, de igen csinos kripta, mellyben I. Fridrik Wilhelm Carrarai fekete márvány és a' nagy II Fridriknek egyszerü ércz koporsóik vagynak. Ezen nevezetes kriptát Napoleon is megnézte. A' prédikálószék felett egy igen csinos orgona van. A' templom falait sok szép szent képek ékesitik, 's két óldalt az utólsó háborúban elesteknek, és a' vas kereszt birtokosainak a' Garnisonból, táb-

lákra felirt neveik. Poczdámnak többi templomai is mellyeknek számok hat, szépek 's csinosak, mint a' Franczia templom, a' Római Pantheon formájára készült Rotonda. Szabad kömivesek lózsija három. —

Az új városba sok szép, 's több pompás épületekkel diszeskedö útszák vagynak. Nevezetes szép épület az Árvákháza, négy emeletre. Szép az új Örház is, de különösen a' görög sztílü új Kasinóépülete, melly mind kivül mind belöl pompás, 's mellyet a' mostan uralkodó Király épittetett. A' Gymnázium egy a' legszebb 's nagyobb épületek közül a' városban. Pocsdámnak több szép útszái közül csak a' Berlini, Sarlotta és Brandenburgi útszákat említem, mellyek akármelly nagy városnak is diszére szolgálnának. A' piaczok közt legszebb a' Wilhelmpiacz, melly a' Kanálisra néz. A' piaczon igen szép allék vagynak. A' theátrom egyszerü de szép sztilü épület.

A' Teltowi külvárosban különös figyelmet érdemel a' Kadét intézet, mellyet a' mostani Király pompásan megujjitott. Három nagy, három emeletü, és két kissebb két emeletü, 's némely más épületek tartoznak ide, mellyek mind kivül mind belöl pompás elintézésüek. Ezen szép intézet, mellyhez egy csinos és nagy köhid visz, különös ékessége Pocsdámnak.

Pocsdámnak kilencz kapui vagynak, mellyek többnyire mind szép architecturával vagynak épitve. A' Brandenburgi kapu, mellyet II. Fridrik épittetett, 's melly a' Trajan győzedelmi kapujának formájára készült legszebb. Elejét nyolcz korinthusi oszlopok ékesitik; tetejébe egy Fáma áll. Ezen kapu vezet Pocsdámnak leginteresszánsabb részéhez, a' közellévö Sans-soucihoz, melly egy szörnyü nagy kiterjedésü kertben van. —

Ezen kertnek nagy kapuján belöl van, mindjárt egy Obeliskus, 's azon túl sok régi márvány szobrok és melyképek, 's egy, belöl csigákkal kirakott grotta, veres és fejér márványból; tetejében Neptun Carrárai márványból. Tovább menvén ismét több fejedelmi személyeket képző márvány melyképek, 's egy mythologiai képekkel körülvett bassin, foglalatoskodtatják a' figyelmet. Egy 60 lábnyi magasságú hegyen van a' Sanssouci vár, mellyhez hat Terraszok között széles kő grádicsok visznek fel. A' Terrasszok oldalaiban, üveg ablakok alatt külömbkülömbféle idegen szölöfájok 's gyümölcsfák vagynak; tetejök narancsfákkal 's virágokkal van felékesitve. Két oldalt több szép fagruppok közt, ismét márvány állóképek vagynak, mellyek egész a' vár környékéig folytatódnak. A' vár onnan vette nevezetét, mivel egykor II. Fridrik közel ide egy kriptát épittetvén magának, 's Marquis d' Argens-al arra sétálván; így szólla: „Qvand je serai là, je serai sans souci." Az épület egyszerü 's nincs felemelve. Hossza 292 láb, szélessége 49. Elején nagy, magas ablakok vagynak. A' párkányozatot 42 vájt korinthusi oszlopok tartják. A' túlsó óldalon mind két felöl pompás korinthusi oszlopmenetel van. Mind a' két óldalról gyönyörü a' kilátás, elölről a' nagy kertre, hátulról az általellenbe lévö omladékhegyre, hol ruinák 's egy nagy bassin van, melly a' kertben lévö sok kutakat és grottákat tartja vizzel. A' Sanssouciban 11 szobák vagynak, mellyek királyi módra vagynak felékesitve, nevezetesen két gipszmárvány szála gazdagon aranyozott korinthusi oszlopokkal, az Audientziás szoba, Concertszoba, II. Fridrik hálószobája, a' könyvtárszoba — többnyire Franczia könyvekkel, a' kis galeria, 's több szépen felékesitett fejedelmi szobák, mellyek közt mutatják a' Voltaire szobáját is. Egyik

szobában van azon karos szék, mellyben a' nagy Fridrik meghólt.

A' várnak baloldalán van a' képgaleria' egy emeletü épülete, egy kupolával 's tornyocskával. A' galeria előtt 18 fejér márvány státuák vagynak. Egy tágas előszála visz a' galeria szálába, mellynek hossza 258, szélessége 36 lábnyi. Magas boltja közepén emelkedik fel a' kupola. A párkányozatot 10 fejér márvány korinthusi oszlopok tartják. Az egész szála igen pompás. Bóltja gazdagon van aranyozva, falai nagy részint fejér márvánnyal kirakva, allja sokszinü márvánnyal parqvetirozva. Az ajtók tetejét sok antik melyképek és státuák ékesitik. A' Galeria egy a' legszebbek közül Europába. A' képek az ablakokkal általellenben lévő falon vagynak felaggatva. A' gyüjtemény csak a' leghiresebb olasz, hollandus és franczia mesterek munkáiból áll. A' hollandus iskolából vagynak itt Rubensnek több szép darabjai, Van Dycknek dicső Sz. hisztóriai 's mythologiai képei, Teniers-nek, Breughel-nek, van der Werftnek, van Thulden, Boyermann, Diepenbeck, Mieris, Rembrandt, Gerhard Dow; az olasz iskolából, Correggionak, Rafaelnek, Tiziánnak, Julio Romano, Maratti, Carlo Cignani, Andrea del Sarto, Guido Reni, Leonardo da Vinci, Parmeggiano, 's több más híres mestereknek, nagy becsü munkáik. Ezek közt különös emlitést érdemlő mèstermüvek, Rafaelnek Sz. familiája és Màriája, Correggiónak Joja, midőn Jupiter felhőbe megöleli; Venusza, Ámorral a' fördőbe, Lédája a' hattyúval; Tiziánnak Sz. Familiája, Danaéja, önn képe szeretőjével; van der Werftnek és Teniers-nek sok gyönyörü munkáik. A' gyüjtemény' kincsei: egy szenvedő Krisztusfő, Rafaeltől; Tiziánnak fekvő Vénusa Amorokkal, és Lyvens I'sákja midőn E'saut áldja.

A' Galeria épületéhez csaknem hasonló, az u. n. Gavallér ház, a' jobb oldalon. Előtte 26 státuák vagynak Carrarai márványból, mellyben sok gazdagon aranyozott pompás márványszálák és szobák vagynak. Nem messze ide van a' nagy üvegház, de ezenkivül vagynak még több üveg és melegházak is. —

A' Sanssoucitól mindenfelé szép sétálóutak vagynak a' fák között, mellyeket sok helyen státuák 's ülőhelyek ékesitnek. A' külföldi plánták elzárt helyeken vagynak Egy igen hosszú alée vezet az új palotához. Oldalt a' fák közt van, az u. n. Japoniai ház, melly egy gazdagon megaranyozott gömbölyeg épület. Kivül a' grádicsokon mindenféle Chinai és Japoniai emberi nagyságú figurák ülnek. A' szála czifrán ki van festve, 's felékesitve. Tovább van a' márványból épült barátság' temploma, szép korinthusi oszlopokkal, de a' mellyet csak futtába láthattam; ezzel általellenbe az Antikek-temploma, mellyben régi 's drága antikek vagynak. Az új palota, (das neue Palais) egy pompás, emeletes épület, melly, a' sárga oszlopokat kivévén, veresfalú. Előtte a' félkörben álló hársfák, 's több régi márvány státuák, nagy piaczot formálnak. Ezen vár hosszasága 680 lábnyi. Két felöl szárnyépületek vagynak, réz kupolákkal. Az egész épületet, vájt korinthusi pilaszterek veszik körül, mellyeknek mindegyike előtt egy egy státua áll, 's egyébként is sok szép státuákkal, gruppokkal, oszlopokkal 's t. ef. van felékesitve, nevezetesen a' balusztrádon az épület teteje. A' fő párkányozaton áll a' Burkus sas, ezen aláirással: Nec soli cedit. Az épületet kő grádicsok veszik körül; az ajtókhoz 12 grádicsok visznek fel. Alól vagynak: egy veres márvány szála, hamuszin márvány padimentommal, több Carrárai márvány képekkel; egy grottirozott szo-

ba, csigákkal, minerákkal, korallokkal, 's a' t. kirakva, márvány mozáik padimentommal, egy gazdagon aranyozott zöld szoba 23 képekkel, nagy részint olasz mesterektől, egy aranyozott veres damaskos szoba, 19 képekkel, mellyek közt több szép darabok Van Dycktől; egy evőszoba veres damaskal 's arany paszamántokkal; öszvesen 12 szobák vagynak itt, mellyek mind királyi pompával vagynak felékesítve; a' falak vagy arany czafrangos damaskal bevonva, vagy szépen kifestve, 's gazdagon aranyozva, válogatott képekkel; a' padimentom ritka fanemekkel kirakva, drága vázakkal 's a t. felékesitve. A' felső emeletben 38 szobák, hasonló pompával vagynak felékesitve, gyönyörű képekkel, drága firhangokkal, tapétokkal, büsztökkel, ritka szépségű porczellán edényekkel, alabastrom képekkel 's más drága mobiliákkal. Különösen szép itt a' márvány szála, fejér és veres márványból, mellynek hossza száz, széle 60 lábnyi, allján márvány mozáik, négy nagy és szép képekkel. A' tulsó óldalon általellenbe, egy nagy kétemeletes épület van.

Egy legszebbb nevezetessége körül Pocsdámnak a' páva sziget, túl a' Sanssoucin, mellyet az itt nagy tavat formáló Havel csinál. Ez a' sziget valami két ezer lépésnyi hosszú, 's 500 lépésnyi széles. A' körül fekvő táj gyönyörű, 's a' szigetet egy szép erdő, kertek, 's virágos ágyak, több ritka kivált ró'sa fajokkal, ékesitik. Az itt lévő királyi mezeiház kétemeletű, két toronnyal. Az egész egy régi római épületet ábrázol. A' benne lévő szobák szép ízléssel, 's gazdagon vagynak felékesitve 's meublirozva. Sok nevezetességek, ritkaságok, különösen szép festések, basreliefek, rézmetszések foglalatoskodtatják az embert. Vagynak ezen szigetben több más épületek is, mel-

lyeknek mindegyikébe van valami figyelemre méltó. Van itt egy kis állatmenageria is.

Ezeken kivül sok más nevezetességek vagynak a' Sanssouci kertben, mint a' márványvár, ismét sok pompás szobákkal; a' fejér ház, a' sérlány ház, Eremitage, Mór templom, gothikus torony, Belvedere, gothikus majorság; az új palotával általellenbe két kis várak, (die Kommuns) három emeletre, 's t. eff. mellyeket én az időnek rövidsége miatt nem láthattam, de mind ezen sok szépségeknek és királyi fényességeknek látásába, bele is fáradtam.

A' mi különösen szemébe tünik az embernek az, hogy ezen szép hely, melly azonkivül hogy a' természet sokkép felruházta kellemjeivel, a' mesterségnek is sokféle míveivel, még pedig mindenkor válogatott szép ízléssel a' vesztegetésig bír, kevesbbé használtatik úgy mint érdemlené. A' gyönyörü városkának is, — melly egy Európának szebb városai közül, — csinos, tiszta útszáit kevés ember eleveníti, 's többnyire mindenfelé csak katonaságot lát az ember, még pedig mindég eleven foglalatoskodásba, a' mi Muszka országban is mindenütt igy van. Eredet szerint Pocsdám csak ugyan Garnizonvárosnak vólt szánva, 's most több mint 8000 katona van itt. A' Királyi Familia ritkán látogatja meg Pocsdámot, melly egykor a' nagy Királynak olly kedvelt mulatóhelye vala. Legnagyobb elevenségére szolgálnak Pocsdámnak a' Berliniek, kik sokszor nagy számmal jönnek ide. A' társaságos szekerek, (Personenwagen) mindennap emberekkel rakva jönnek 's mennek a' Berlini úton.

(Folytatik.)

4.

J* A' Magyarok Történetének jeles Német Iróiról különösen Engel Keresztelynek holta után tellyesitendő Ohajtásáról.

Valóban, bölts és józan ésszel fontolván, jeles Törvény Tudónk Jónynak a) tagadhatatlan azon állitása: Hogy mind azok, kik a' Magyar Irók' Bizonyságát Hazájok felesleg lévő szeretetek eránt, valónak el nem fogadják, vétkül nem tulajdonithatják, ha mi is ugyan azon okból a' külföldieknek ellenünk lévő Tanúságokat igaznak el nem válaljuk; — mert sok külső, kiváltképpen pedig Östreichi Történet Irókban (nem mondom mindnyájában) nyilván tapasztalunk szerfelett lévő valóságtalanságokat, hijjánosságokat, sőtt kész akarva is másképp' hogy sem történtek, előadott dólgokat, — holott már a' mult két századokban figyelemre vévén, és az Igazság széke előtt megfenyitvén azokat, Nemzetünk diesőssségét megmentették 's felderitették több Tudós Hazafiaink, u. m. Schödel Márton Pozsonyi fi, Cwittinger, Rotarides, Jónÿ, Bél Mátyás 's a' t. kiknek nevei a' Magyar Tudossak Történetében fen tartatván, örökké háláadó emléke-

a) Jony Joan, Iglovia - Hungari Facies Juris Publici Hungariae a Joanne Gravio et Joanne Lochnero A. 1666. in Acad. Tubingensi publice proposita, et Jenae 1756. in 4-to recusa pag. ultima: Qui nostrorum auctoritatem Scriptorum ob praesumtum erga Patriam affectum contra se non admittit, — ille vitio nobis vertere non potest, si nos quoque eandem ob Causam scriptoribus suis exiguam habeamus fidem.

zetet érdemlenek. — Emlitem a' külsö, de Magyar ország történeteit Iró Szerzöket, — nem azért hogy azoknak érintett hibáikat 's balvélekedéseket itten czáfolni vagy igazitani szándékom: vólna; hanem hogy minden Német Nyelven irt Magyarok története között ezen hármat legigazságosabbnak és legtökélletesebbnek lenni jelentsem Gebhardinak a' Magyar korona alá tartozandó Országok Históriáját a) Engel Keresztely b) és Feszler Innocentz c) Magyar országnak és Lakosinak történeteit.

Gebhardinak sokat köszön a' Történeti valóság, kivált a' vallásbeli üldözés — a' segéd Seregeknek Fejedelmek hív Jobbágyai ellen is elkövetett hatalmaskodások, igazabb mint eddig, előadásában, — a' Végbelieknek (Confiniumoknak) az Anya-Országtól lett elhasítása módjának és történetének nyilvánságossá tételében — neki tulajdonitja Horvát, Dalmatia Servia, Bosna, Erdély, Móldva, és Oláh Magyar Koronához tartozó Országoknak első rendes Történeti kidolgozását — és Történeteinek majd csak minden gyülölséges kifejezés nélkül első német előadását.

---

a) Gebhardi Ludv. Albr. Geschichte des Reichs Ungarn und angränzenden Länder in III. Abtheilungen. Leipzig 1778—81. 8. rétben. Az első kiadás melly egyszer'smind azon nagy Munkának: Allgemeine Weltgeschichte nach Wilh. Guthrie XV-dik kötetjét teszi. Ezen derék Munka Kultsár István költségével már magyarra is fordittatott és kiadattatott.

b) Engel Christian Geschichte des ungarischen Reichs, und seiner Nebenländer. Halle 1790=1801. 4.d rétben. 3. kötés. Geschichte v Halich und Wladimir (Gallicia et Lodomeria). Wien 1792. 8d rétben 2 Darab. — Geschichte der Freystadt Ragusa 's a' t.

c) Fessler J. A. Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig b. J. F. Gleditsch 1815—25 X. kötet 8d rétben.

Feslernek fáradhatatlan vas szorgalma és sokkal tökélletesebb Munkája, hogy sem egy annyi viszontagságok' és veszélyek' habjai közt hányatott szerentsétlennek ereje, és a' külföldön minden kútföktöl távol-léte 's fogyatkozása igérhetett, tsudálkozást: maga pedig minden Német Iróink között legfőbb hálát Nemzetünktöl érdemel, mivel általa, mint felette megkedveltt szép Iró (Bellettriste) által, Nemzetünk valódi buzgósággal előadott ditsősége, Európának minden mivelt Nemzetei előtt leginkább megismértetett 's hirleltetett. Oh vajha gazdagabb Hazafiaink közzül valaki benne, még a' fagyos Siberián felül is forrón lángoló Hazafiúságát, jntalommal, — a' Tudósabbak, ditsőséges emlékezettel — a' Magyar könyv Árosok, Munkájának Magyar fordításával meghálálnák, és igy már már enyészetben boruló életkorában, vigasztalnák!!!

De közelébb térvén czélomhoz — Engely Keresztelynek a' Magyar Történetek felderülése, a' Nemzeti Ditsőség és a' Történeti Igaznak vóltaképpen léendő kinyomozása, 's hirdetése iránt volt fáradhatatlan buzgóságát, sőtt még életének enyészetén is, utólsó lehellettel a' Magyar Tudósoknak ki jelentetni kivánt Ohajtását mind azokkal, kik Nemzetek' javát, ditsősségit szomjúhozzak, például, ösztönül, sőtt felszóllításképpen a' Tudományos Gyüjtemény széles terjesztése által imigy közlöm.

Lőtsei Hazánk fiának Engel Keresztelynek példás életét, — Bétsben a' Felséges udvar fő Városában viselt hármas Hivatalbéli Tisztségét, — Tudományos foglalatosságait és a' széles Világ Tudóssaival volt Társalkodását senki jobban és tökélletesebben mint az ő egykori és egy vallású szives Barátja Schedius Lajos Úr a' Pesti Universitás Philosophica facultasnak Seniora ohaj-

tásunk szerint velünk meg nem esmértetheti; azért én kinek Hazánk Túdós Históriája kiadását külömben is régtől megigérte, legalább Engely Keresztely közös Barátunk Túdós érdemeinek ditsőitését tölle méltán kivánván, illy édes reménységben abba nem is botsátkozom. De azon szomorú emlékezet, hogy szinte Hitvessének úgy Gyermekeinek is Lötsén léttében, sajátjaitól elhagyottan, halálos ágyában magánosan Bécsi szállásán találtam, és harmad napi társalkodásom után tőle örökre elvalni kéntelenittettem, élő szinekkel ábrázolja, miképpen ő is, mint néha napján a' XV-dik Századbeli híres Poggius abban szerentsésnek érezvén magát, hogy hóltával, a' Rabie Doctorum Theologorumque megmenekedik, keservesen panaszlá Hivatalbeli Collegájának S***. véle keményebb, sőtt rágalmazó bánását, 's attól a' Magyar Történetek kidolgozásában 's ki hirdetésében akadályoztatását, 's megkére hogy lennék, ha egéssége jobbra fordulna, már 18 esztendeig folytatott Magyar ország Történeteinek Gyüjtésében, ki dólgozásában 's kiadásában segéd Társa; ha pedig az Egek (már ekkoron többszöri Vérhányásban szenvedett) bokros bajai 's fáradtságos Munkái alatt ellankadott gyenge teste alkotásának hosszabb életet nem engednének, kezembe nyújtván tőle fel tett rendes Útmutatás (Planum) Vorläufige Bemerkungen über Ungarische Geschichtsforschung und Geschichtschreibung a) kérte, hogy mindnyájjan, kik Hazánk Történeteiben és Nemzetünk ditsőségében gyönyörködünk, öszve vetett vállakkal iparkodnánk, még eddig nagy setéttségbe bo-

a) Melly egyébbként az ő munkájában is Geschichte des königreichs Ungarn. Tubingen 1811. 1r. B, 8-od rétben előre botsátva kiadatott.

rított 's fogyatkozásokkal tellyes Magyar Ország Történeteit tőle kivánt méltó tökélletességre hozni. —

Felséges valóban Utmutatása, és mivel annak tellyesitésére nem egy Tudós hanem bizonyára egész Tudós Társaságok és több Esztendőknek lefolyta kivántatnak, — sőtt szükséges költségek nélkül, mellyek minden Privatus vagyonát felül haladják, Engelnek Útmutatása bé sem tellyesittethetik, — azt mint valóságos Hazai Intézeteknek Rendszabását, nyilván közlöm.

Két Részre osztja Engel a' Történetek eránt kivánt szorgalmát: A.) Történeti visgálatra, és B.) A' történet írásra.

A.) Történeti visgálat tárgyának teszi:

1) Mindennémű még csak kéz Iratban lévő Történeti kútforrásoknak, u. m. az Okleveleknek, Törvényeknek, és a' történettel egy kori Magyar Irók Irásainak Gyüjteményét és ezen Emlékeknek évkori rend szerint leendő kiadását — 's ugyan azért a' nevezetesebb Magyar és Erdély országi 's Bétsi könyv Tárokat, Levél tárokat és minden lévő Hazabeli Gyüjteményeket elöszámlálya.

2) Mindennémű nyomtatott, vagy még irásban maradott a' későbben élt Szerzőktől készített Munkáknak Gyüjteményét, a' mennyire ezek Hazánk Természeti vagy Polgári állapotját 's ezzel Történeteit érdeklik.

3) A' hajdani Krónikáknak több fenn tartatott példányokkal való öszvehasonlitását, és azontól kritikai észrevételekkel megbövitett, 's felvilágositott kiadását.

4) A' külső, de leginkább szomszéd Nemzetek' Krónikáiban 's történeti kútforrásaikban a' Magyar Nemzetet érintő Előadá-

soknak, Történeteknek és Emlékeknek év szerint leendő egybe gyüjtését 's kiadását.

Illy nagy térségen keresztül viszi 's magosra helyhezteti ditső Pályáját Engel — mellyet igyekezetünk 's neki Indulásunk bár azonnal el nem érhet is, de azért illő, hogy év szerint oda, hova már mások eljutottak, mi is közelíttsünk, külömben is Horváth Istvánnak most közelébb a' Tudományos Gyüjteményben (1829. Eszt. VII. Köt. 54. lapján) béiktatott bőltsszavaival illy képpen gerjesztetvén: „Más Nemzetek nagy gonddal tanúljják régi viszontagságaikat! Ébredjünk fel már egyszer mi is, és Nemzeti éltünket örökösittsük Nemzeti Történeteinkben!!!

B) A Történetirást csak az Évkor és Helly határozásával, csupa és minden öltöztetés nélkül lévő mezitelen Igasságban, a' Szerzőnek minden képzelete, tulajdonnítása, a' Tettek' származó okainak rémlése, vagy következéseiknek jövendölése nélkül kivánja előadatni — méltán vétkül tulajdonitván az Ostreichi Plutárch Him képzetekkel cziffrázott Irójának I-sső Kötetb. 61. lapon azon kifejezését: Albrecht setzte seinem Schwester-sohne Wenczel König in Ungarn den Neapolitanischen Prinzen Carl Martel mit Glück im Jahre 1303 entgegen, — mert Martellus Károly már 1295. Esztendőben meghalálozott — a' Robert Károlyhoz pedig Albert Ostreichi Herczeg soha jó szivvel — de valóban ellenkezéssel viseltetett, a' mint ez Pez Thesaurus Anedotorum VI. részéből a' 204 lapon nyilván kitettszik; és igy B. Hormayernek állitása a' tetteken nem épitetett, hanem tsak egyedül a' szerző eszmélkedéséből született. — Ugyan azért Engel, noha saját Munkáját a' Historiai Tetteknek és Emlékeknek fogyatkozása

miatt mind eddig hijjánosnak, de abban még is a' többiek felett tökélletesebbnek tartja, mivel benne inkább a' valódi Tettek, nem pedig az eszmélkedések és a' Szerző' fejében született rémlések elő adattatnak. —

Mind ezekre élő szavával figyelmetessé tévén hozzám fordúla és rebegő hanggal utóljára elolvasá útmutatásához kaptsolt azon utólsó lehelletig szivében buzgó ohajtását a' Magyar Történetek' tökélletes kidolgozása iránt, mellyet minden Hazafiakhoz intézvén, általam Hazánk' élő nyelvén is nyilvánságossá tétetni kivánt.

„Édes Hazám! Itt hagyom Néked sok esztendőbeli fáradságimnak kedves Gyümöltsét, általam is használt szerentsés és sikeres módokat, „mellyekkel, a' termékeny Telkeiden édessen táplált Emberiségnek Történeteit felfedezheted és „illőképpen Világ eleibe terjesztheted. — Tégedet „mint egyébb virágzó Nemzeteket, a' mult idők„nek viszontagságai tanittsanak a' jó következése„ket magok után vonszó tetteknek követésére: „úgy ellenben a' veszedelmeseknek, bölts elkerü„lésére és azon módokra is, mellyek Törvényes „szabadságodat, független Nemzetiségedet (a' Ha„talmas Napkeleti Birodalmak szomszédságában „is) Dicső Fejedelmeidnek szárnyai alatt szerencsé„sen fenn tartották, — tanittsanak a' Nemzeti Geni„usnak is az Idő-korhoz szükséges, de csak figyel„mes és léptsönként elfogadandó alkalmaztatásá„ra, és a' boldogabb Nemzetek' szerencsés példái„nak bölts követésére, leginkább pediglen a' fe„jedelmi Thronushoz tántorithátatlan hivségnek „mindenkor bizonyos jutalmazására — Távozzon „tőled, Óh! édesen gyámolító Anyai földem, „minden külső Hatalom, mellynek vad erőszakja „öseidnek világ szerte dicső Erköltseiből valahára „kivetkezni kentelenitsen! Ezen utólsó lehelletem-

„nek is forró sohajtása, Nemzetemnek fenn tar-
„tásáért, — boldog fenn tartásáért emelkedjen az
„Egekbe!! —

„Te Barátom! és mind-nyájjan, kik Hazátok
„Történeteit vi'sgálni, annyival inkább írnia és
„közre bocsátani szandékoztok, vegyetek rólam
„példát, melly göröncsös, sött tüskével rakott út-
„nak indultatok, — itt valóban nem csak minden-
„nek, de kevésnek is tetszeni majd csak nem, le-
„hetetlen. Mert ritka az, ki az igazat halla-
„ni, annál inkább iratni 's örökösittetni: ellenben
„sok aki elhallgattatni, sött néma feledékenységbe
„merittetni kivánja! Obsequium amicos, veritas
„odium parit! Az Emberek Interesséje, az önn ha-
„szon föképpen üldözi a' Történeti Igasság Bajnokát
„— melly akár erősebb akár fortélyosabb légyen
„— emennek gyámoltalanúl veszni kell, kivált ha
„nem hatalomban, vagy pártfogásban,
„hanem csak igazában bizhat! — Nemzeti Bűsz-
keség, vallásbeli hasomlás, véleményi külömbség,
„tudós vetekedés, ha nem is okúl, de bizonyosan
„alkalomúl szolgálnak, hogy az Igaznak Hirdetői
„gyakran ok nélkül el árultatnak, sött némellykor
„mint veszedelmesek, még önnön Fejedelmek 's
„Hazájok' ditsösségeért is felválalt igyekezetekben,
„hátráltatnak. — De Ti Ditsösséges igyekezeteitek-
„ben eleredvén, bizzatok jó Fejedelmetek Igassá-
„got szomjúhozó kegyelmében, — bizzatok úgy, mint
„én, sok Jeles Hazánk Nagygyai pártfogásában —
„bizzatok Tudós segéd Társaitokban, — Nemzete
„ditsöségén gyönyörködő Hazafiakban, — a' Ma-
„gyarnak egyedül tulajdon nyilt szivű-
„ségében, és azzal esdeklő Igasság szeretetében;
„végtére pedig a' földi viszontagságokon túl érvén,
„nyugodjatok meg késő unokáitoknak sem meg
„nem vásárolható, sem el nem tsábitható igasságos
ité-

itéletében 's bizonyára örökös háláadó emlékezetében!!—

5.

Vas Vármegye Kemenes-aljai Járásbéli magyar szó-tár.

Sokan eléhozzák még a' Magyar nyelvnek szük 's miveletlen voltát. Figyelem gerjede bennem ennél fogva az eránt, hogy nyelvemnek nem szük hanem igen is tágos voltát a' mennyire lehet érintsem, 's kiterjedetségéről említést tegyek. Ha a' Magyar is Hazája minden szege szugában lappangó, a' köznépnél szájról szájra ált maradott törzsökös magyar szavakat kikutatja, bizonyosan több féle tárgyról széles értelemmel, gyakran szükségtelen uj szók koholása nélkül, tud mind irni mind beszéleni. De Hazánkban azok, kik rangjokra 's állapotjokra nézve a' köznéppel nem társalkodhatnak, közötte keveset, vagy épen semmit sem foroghatnak, sőt neveltetések folyamatjában városainkon az új iz szerint többnyire inkább csak a' szomszéd nemzetek nyelvén beszélenek valóban nem csuda, ha férjfiu korokban nyelvünk szük 's miveletlen volta ellen kikelnek, 's azt szük határok közé helyheztetettnek lenni hirdetik. Azt azonban nem gondolják-meg, hogy annak egyik oka önnön magok.

Bátorkodom én is megszóllalni: ki szegény de jámbor szüléktől eredvén a' kisebb sorsu lakosok között divatban lévő régi törzsökös magyar szavakat jobban megszokhattam, 's most azokat itt illő magyarázattal világosságra botsátom.

Támadna bár minden magyarosabb Vármegyében egy Magyar, ki a' nálok szokásban lévő, de másutt ismeretlen magyar szavakat kikutatná, össze szedné, 's küldené azokat mind a' Tudományos Gyüjteménybe: akkor olly határ szógarmadánk gyülne halomra, mellyből kiadandó szókönyveink mind inkább bővülnének, 's nyelvünk eredeti gazdagsága jobban kitetszenék.

Előljáróban én most csak azon Kemenes-aljai magyar szavakat közlöm abc rendi szerint, mellyek rövid időn elmémbe ötölhettek; Igy következnek:

A.

Abajnacz kétszeres item: kevertt lakosok
Alamuszi fél elevenségü kamuti ember
Ádázom ohajtom, kivánságommal utánn vagyok.
Abajgatom irgalmatlanul kergetem, meghajtom
Akona feneketlen mélység item: felsö lyuk a' hordón
Ármányos csintalan
Avas száraz, ó, régi
Ákombákom mázoltt irás
Amugyosan ugyan tsak helyesen pipesen
Átabotába össze vissza
Áporodott büdös
Anyásodom vagy Anyásulok, tollasodom, bannyasodom, szörösödöm

B.

Bogaras szilaj,
Biggyesztem reá teszem reá illegetem
Basa nagy fejü kövér fejü
Bugyoga Ivó edény
Bugyogó német nadrág
Bak szekér két kerekü szekér, Kordé
Bötsmérlem megszólom, motskolom gyalázom
Betyár zabolatlan kevély, paraszt
Bögre tsutsos száju föld edény

Bongyor kondor borzas
Bögyes mellyes
Busa kövér, pofit,
Bölömbika Dobos-gém
Bannyasodom Anyásodom
Becze kis borju
Babrálom morsolom, újjaimmal morsolgatom
Béka nyál pamut forma vizi növevény
Bókkot hajtok fejemet le 's fel felé emelgetem
Bébicz libucz
Börzenkedem fel lobbanok megharagszom
Bacza fél ostoba
Bintsók pörsedék, bubortsék item: sántaság.
Bukfencz fön által való ugrás
Bibaszt együgyü
Baszli magáról is elfelejtkezett együgyü
Bámászkodom reá felejtkezem.
Budabács fekete foltokkal ki pöttyögtetett tavaszi piros bogár.
Buga paraszt.
Banga együgyü, kisség eszelös is
Bibirtsók szömölts vagy mással ki pattagzottság
Bancsókos csókás szemü
Börczölöm meg üzöm, meg-hágom
Bükkön lednek
Bucsér szolmából kötött kóficz vagy tojás tartó
Bokálla Föhény korsó Sz. Mihályi korsó
Baktatok alig sántikálok
Bukkanok rá bukkanok, véletlen rá találok
Balaska Balta, kis fejsze, hókkon
Bókkon görbe fák a' Ladikokban 's a' talyigán is mellyen a' gerendöly fekszik.
Bunta barnás feketés

Cs Cz

Czókmok egymás, holmi dib dab eszköz
Csöklctek akadozva tüzve megyek

Cserény gyümölts szárító
Csász Csiga. Csippel csoppal imigy amugy
Császok mászok czivódom versengek
Czéklázok tévelygek
Csiribiri aprólék körmözések fakadások
Cserzem a' bört ki tisztítom kivakarom
Czigánykerék tenyérről talpra hajigalni a' testet
Czulhó szajha szóbéli személy
Czudri félre rugó czandi fejér személy
Czudar tsél tsap, erköltstelen
Csökönyös akaratos magát elkötö
Cziczemacza rekettye fa tavaszi bimbója
Csikóté fa foglaló a' szán vagy talyiga rudján
Cziha vánkos héj.
Csárma tsatska lármás, hahotáló
Csörfös tsahos sok beszédü
Csillentek lopok, alattomosan elrejtem.
Csutak csomotskába öszve tekert szolma
Csáli balról befogott ökör
Csürök csavarok tekergek, utat vesztek
Csürök gyermekek fa játéka, mellyet botokkal dobálnak
Czepelem nehezen viszem
Cziderálok alig alig éldegelek.
Csörge apróra szelt kisütött szalonna
Csáválom állat bőrét kicsaválom, készítem
Csóválom lóggatom lóbálom ingatom
Csöktetek tüzve akadozva megyek
Czandi kis szajhácska
Csatangolok Csabakkolok kószálok Időt vesztve zalánbolok
Csattolálok haszontalan, zárást teszek, tekergek zalánbolok
Csepertes sántikáló
Csiricsáré, tsahos sok beszédü, tsárma
Czövekedem, nevelkedem serdülök.
Csuramkodom észrevehetetlenül el lopódzom
Csatakos sáros harmatba keverödzett, czafatos.

Csipet morsa, igen piczin valami
Csitserke tsatska
Csovasztok, hazudok.
Csélcsap korhely
Csömbölék csimbók lefüggő csomó
Csabdi ki tsapó ki tsapongó szilaj
Csalafinta tsintalan
Czikákolok fulladni akarok valamiben
Csordás marha pásztor
Csórálom mórálom kelletlen lassan töltögetem item valamelly dolgot se teszek se veszek, immel ámmal
Csihar lássd: husáng máskép suháng
Csótolgok kurdászok kelletlen járok kelek
Cziczerélem meghágom, megüzöm, herélem

D.

Dedergek reszketve fázom
Dejszen magát mentő fenyegető hang. Dejszen várj tsak?
Döher ki hizott, poszokos, igen vastag.
Dermedt megmerevedett fásúlt
Dudva gyimgyom gizgaz item: nagy faru
Daga kövér pofók képű
Derézde fünek a' neme berkes helyeken
Döndöre magyar juh
Dadoga legalsóhangon dörmögő.
Dékány egyházfi

E É

Ergellős változó eszü
Eplény a' Szán vagy Szánka orrozatján keresztül szegzett fa mellyen vagy Csikóté vagy vas karikákon csüggenek hámfák.
Eresz ház fedele héjja
Eszterja hullató
Esseg ismét viszont
Ejnye ohajtozó kivántsi szó. Ejnye be szerettem volna! Ejnye be szép volt 's a' t.

Ekczemoncza öszvehányt vetett alá való holmi
Emigyesen ugyan tsak pipesen, kevélyen
Elegybelegy alá való hitvánság
Emse nöstény disznó
Ekrendezek láb alatt járok kelek
Épelödöm, eszmélek, gondok között sorvadok.
Észteru folyó viz árja ellen tsinált erös töltés vagy gát

F.

Fogacsi ki álló nagy fogú
Favágitó favágó hely
Fanyalgó fél kedvvel borongó
Fészkalódom nyughatatlankodom
Füllentek hazudok valamit vaktában mondok
Fukar fösvény szük marku
Fanyar fujtós keserü
Fel-lovalom, felingerlem felbiztatom
Faka poczokos, nagy döher hasu
Facsari savanyú fösvény ember
Fosztor hitván szakadt kopott
Farczinálom erösen megfartatom kitudakozom kikérdezem
Foszlánczos rongyos szakadozott
Fejöke fejö kánna zséter
Finóros módis öltözet, módisan piperézett
Fullaszkodom orromat felütve boszonkodom

G. Gy.

Gyüki apró piczin ember, pöttön, törpe
Gombolyító mellyen a' fonalat legombolyítják
Genyöte haszontalan hagyma levelü fü item: Hőle
Gyimgyom giz gaz, holmi, mindenféle hitvánság
Gegyerészek szemtelenül tapogatódzom.
Gór tsuta, kopasz
Gyimésztelen élhetetlen, magának hagyatott
Göcsös dölyfös, hegyes, rá tartós

Gebedt megmerevedett
Gunya hitván szakadozott ruha
Gyeszikölem frissen tömöm tologatom
Görgetem kan sörtvés közösülése az emsével
Gunyolom tsufolom
Göczögök öregesen nevetek
Guzsa törpe rövid innen guzszsadt nyaku
Gyömiszölem erősen bele nyomom tömögetem
Garmada szóratlan határ gabona
Gyegyepógyes, együgyü, ügyefogyott, banga

H.

Hersentem meghersentem véle paráználkodom
Hunnyászkodom megharagszom, boszonkodom
Hentes petsenyével kereskedő
Herdelem erővel riszálom metszem
Hancsék zsombék
Husáng hajlós csihar hajlós tölgy ágból verő eszköz
Hadaró csép-hadaró item: mindent öszve zavaró
Hujjában egy hujjában egy folytában v. folyamban
Hibarcz sáros motsárság
Hébekorba némellykor ollykor ollykor
Heklyekuklya ész nélkül tsatsogó
Hóbortos változó eszü
Hebehurgya szilaj vigyázatlanul kapkodó
Hajgálicsó meghasított fa, mellyből követset hajigálnak
Hengerbócz oldalaslag lefelé való hempelygés
Höle genyőte hagyma levelü haszontalan fü
Hökkenek magamat ijedetten valami dologtól viszsza tartóztatom
Horkantok órommal horkantok
Hetvenkedem magamat hányom vetem, veszekedem
Hajsz jobbról befogott ökör
Hévizálok haszontalanul időt vesztegetek
Hán: igen is

Hedergek ferdén vagy tsürve tsavarva megyek
Háhábellázok gyermek módon kéringózok szédelgek
Hadarászok valaki felett bottal csóválódom
Hinta kötélen való lóba
Hókkon balaska kis fejsze
Hinár iszapos motsáros helyen nyőlt sürü növevény
Hálákodom haszontalan szó szaporítással esdeklem
Hahota faragatlan nevetés
Höböge szapora beszédü
Haczuka viselő ruha
Hökkön piczin hökkön ember pitzin ember
Hamu-püpök ronda fagyos rest
Huppolyagos felpattagzott
Herákolok torkomban lévő nyállal veszödöm

I. J.

Iszák tarisznya item; nagy iható
Izé gondolkozó hang item: valami
Izélem megüzöm, innen: izélés, természeti közlés
Inalom nyomba követve verem,
Iszkurálok iddogálok
Igyehesztem fellovalom felbiztatom
Iszap sáros motsár
Izék marhák eledele millyet már meg nem esznek
Imely kelletlen kedvetlen édesség
Iujjig színig teli
Ih juh innen: Ihász Juhász
Ih farku juh farku
Ibrik korsó item: mindenféle mosni való edény
Izgága pör, patvar
Izgágáskodom patvarkodom, akadályt szerzek
Iszonkodom irtózom

K.

Kukorifánk hal ételő
Kulats csutora, ivó edény

Káprázok szemeimet reszkettetem
Kotágok tyuk módra tsatázok lármázok
Kobza böggő öreg hegedü
Kámpitsorodom nyelvemmel elhibázom, elvétem
Kókányozom elverem, leverem patyókálom
Koszlálok hijjába való haszontalan járást teszek
Katsozom a' dohányt lekatsozom, lefattyazom
Kuruglya szénvonó
Kármentő nyeles vas tepszi
Kelepiczélek kezemmel lábommal veczkendezek
Könyi czukor répa, kozmacska.
Kurkó fattyu gyerek
Kokzega alig alig élhető, kenyértelen
Külyü tök mag törő
Kertekurtálok tsürök tsavarok
Karitsálok kárálok, haszontalanul beszéllek
Kundészok kórálok öszve keresgelem
Kuku tojásotska
Kóczipor semmire való dib dáb ember
Kócz cseppü
Kuli nagy fülü
Kajla öszve álló szarvú
Kukolla pályinka főző kunyhó kalyiba
Közköpü szemtelen hir hordó
Kötekedő akaratos magát megkötő.
Ki huszom ki bujom kifejtődzöm
Kukkanom megszóllamlok
Kusztora fa nyelü paraszt bitsak, bugyli.
Kágyilló Béka teknyő item: mellybe a' prés Orsója jár
Kamuti mogorva dib dáb alattomos hitván ember
Kuka szótalan, néma kukkot égetek. Vesztek, kárt vallok.
Korrogok morgok
Kutyorék viz fordulása
Kérödzöm kérőt rágok, kelletlen eszem.

Káczolódom ki fejtődzöm ki vergődöm
Kerekutyózok kerengek
Kuszkó kályha mellett való szeglet
Kandikálok alattomosan kinézegetek.
Kudari turos étek
Kajtorgok éhel szédelgek, kalézolok.
Kergeteges esze veszett
Kamasz oktalanul felnevelkedett
Kamaszkodom oktalanul gorombául nyölök
Kolompér kutyatök, földi alma, csucsorka.
Kákitt tejes paréj
Katrócz tyuk hizlaló ól
Kóficz Szolma kosár mellybe tojást, vagy haigen nagy gabonát is lehet tartani
Kultsos kalács
Kalinkó fontt kalács
Kepesztetek mászok erővel fel felé tsipeszkedem
Kuruttyolok béka módon szóllok
Karafina kökorsó
Katangolok zörgetve járok
Kelehajti eszelős kész akartva tébolyodott
Kelebobálok minden ok nélkül haszontalan járok
Kalézolok oktalanul járok kelek
Köczöle ringy rongy ruha
Kücsög bögyöke, kökorsó
Kótyagos iszos, fél részeg, boroskás
Kefe sárgás fejér.
Karakala dibdáb hitván beszéd, nem derék tárgy
Kalpag Süveg.
Kudarczot vallok, kárt vallok, fel csufolódom.
Kacsingatok alattomosan szemtelenül nézegetek
Koppantó Hamv-vévő
Ketetek tapogatódzva keresgélek

L

Lagzi lakodalom mennyegzői vendégség
Legyhett elereszteti lágy testü

Langaló elősütemény kenyér sütéskor
Láp ingoványos kaszáló rét
Léhütő élhetetlen bibaszt
Lóba gerendán való hintázás lábalódás
Lazsnak kutya rész
Lazsnakolom megverem, büntetem
Le kapom le szóllom le pirongatom
Lustos vizes item: tsunya nyelvü
Lafancz ronda szakadozott gunya
Lektika laptika két kerekü szekér
Lénző ümög szegéllye
Laska kerekes vékony sütemény
Lésza csereny ágy item: Szolma nyoszola
Lócza pad
Loncsos kis korhelyetske kis bibaszt.
Lézzegek kelletlen járást teszek.
Léletelek pihegek
Langaléta pöre, fél mezitelen.
Latyakos igen megázott, vizesedett

M

Móczirkálok lejtőt járok, gyuggolva tántzolok
Málé kukoricza lisztből forró vizzel készült édes étek
Miszit-maszat szemét
Matolla áspa, mellyen a' fonalat fel vetik
Mámmám tsetsemő gyermekek étke item: hitván, bibaszt nyáladék ember.
Mogorva goromba ember
Mélázok eszmélek, mély gondolatba vagyok
Möge hátullya valaminek.
Maczi kis Csikó
Megmeg megint, ismét, viszont.
Melledző melly fedező
Mondóka mondani való
Muszkolom öszve töröm zuzom
Muszlincza apró szunyog

Makronczás csökönyös, akaratos.
Mácsonya gyenge tüskés lapu

N. Ny.

Nyifa órrából beszéllő
Nyámándi tátott száju málé mámmám ember
Nojszen kis fenyegető hang. Nojszen csak?
Nyetre előre hátra hanyatló kés vagy bitsak.
Nyelfeg süvegnek le tsüggő része
Noszítom biztatom huszítom.
Nyaksi rövid görbe nyaku
Nesz hang lárma
Nyekege akadozó szavu
Náspágolom elverem megszedegetem ütögetem
Natragulyás esze veszett, bódult
Nedinges, negédes, kevély
Nünü Nádból vagy Hőbér szárból tsinált sip
Nógatom erőltetem
Nádra gyomor görts
Neszüdöm, neki gyuladok, felháborodom.

O Ö.

Oktondi tudatlan ostoba
Otromba goromba tudatlan
Ócsárlom hitvánnak oltsónak hirdetem
Örv vas örv a' kuvaszok nyakán
Öv környül kötő, sok som sinor a' Huszároknál
Ötölök hatolok haszontalan szót szaporítok
Ocsó szóráskor lefölözött szemetes gabona
Ösztörü lássd eszteru.

P.

Pipes hegyes kevélyke
Piperés czifra módis
Pocz nagy has.
Poszáta mámmám hitván fosztor
Pipogya együgyü bibasz

Pompos turós lepény
Puffancs gömbölyeg kalács
Pőre tsak ümögben gatyában járó
Paszkoncza magtalan, asszonytalan, fél herélt.
Patyókálom verem, le patyókálom le verem meg-
patyókálom meg-verem.
Poronty fattyu, czigány kurkó
Paszita kereszteléskori verdégség
Potom keveset érő
Potomba hijjában
Pupa mellyből a' hernyó ki bujt
Piócza vér szopó, nadály
Pizsgek nemzsegek, forrok
Pittyet veszek szája szélit le ütöm.
Poczkot veszek irigyül hatalmasul meggyőzöm.
Pökhendi semmire való hitván
Pöttön igen piczin törpe
Pösze kis gyermek módon beszéllő, selypes
Pribék zsivány, uton álló, tolvaj.
Porzsábás gyakor betegeskedő
Présmitálok ok nélkül emlegetődöm sokat beszéllek.
Pányvázom czövekhez kötöm
Pisla vakondok szemü hunyorgató szemü
Pörcz falatra metélt sült szalona
Perczes hegyes kevély
Pipitér apró kapor
Pócz magas helyre fel tsinált egyet mást tartó hely
Pőcz toldás folt a' gatya elein 's hátullyán
Péterszeg kemény ág a' deszkában
Pityókos fél ittos, fél boros
Pereputty bagazsia item: bokros atyafiság
Pimasz paraszt betyár legény
Pippan nehezen kaszálható sürü szőr forma fü
Pirók vöröses
Pufók pofit posgás

R.

Rovatal familiai sir-bolt felett alló fa-alkotmány
Rugtatok minden erőmből futok
Renkesz kövér testü
Rekenye sóskának enni való savanyú szára
Reczés sok soru rétü
Redes soros gerezdes
Rénnye (vaj) szalonnára vert tojás
Rédeg magános páratlan
Rekesz rekesztés, ól, és: Parenthesis
Rokkant hibás elejü
Rozzant hitván széllel dült
Röt szin mint p. o. a' fürj
Rokolya kis gyermek felső fel öltője
Ruzsnya tsunya tisztátalan
Rigya élő fa tavaszi elővirága
Ragyiva hitván, alá való, rozzant.
Rikkantós savanyú
Rifolom el viselem
Risszantom elmetszem
Ruharézmin ruhát nem betsülő, hamar elszaggató
Refáncziálom elverem, verdegelem, korbátsolom
Ringyó kurva
Riha szóbeli személy alattomos parázna
Rács Szijácsból akár hálóból kötött rák fogó
Rőzse öszve kötözött tüzre való
Red sor ráncz
Rihálom evővel fürészelve metszem

S. Sz

Siápolok alig alig éldegelek
Szalados ki tsiráztatott buza lisztből lágy sütemény
Silány hitván
Szöktső apró Sáska bőgöly
Siheder suhancz betyár
Szityi fityi törpe hitvánság aprólék ember

Sérikálok haszontalanul időt töltök, sétálok
Sórgyázok valami mellett el-suhanok
Szépelgek kelletlenül nyughatatlanul fészkalódom
Szomogy épület ala, belseje, koszoruzatja.
Sorvadok bánkodom hervadok.
Sunyi szemöldökét szemére rántó
Sanda félre néző
Sutton rejtek szegelet a' házban
Szuglya kályha melléke
Siska le álló nagy fülü
Szarándok bujdosó, vándor
Szilaj szabad kényén elő, vad, neveletlen
Szipákolok rendetlen pipázok
Sadarom sebesen hajtom
Szingyula czudri
Segvakaró csitke
Szeleberdi szeles, kergeteges
Szanaszétt szerte széllel
Suhító, csuhu, vízi növevény
Szarva puskapor tartó
Szecska zsupp kévéből metszetett szolma dara
Sipákolok csibe módra sirok
Suháng csapó vagy ütő pálcza item: csihar
Sinkofálom el mellékelem dugába döntöm.

T.

Tór halotti vendégség
Tézsla mellyel az ökrök az ekét vonják
Tulok két három esztendős ökör tinó
Tebe esetlen, rendetlen kövérségü
Torombázok éjtszaka nád tüzzel halászok
Tücskérezek valamit kelletlen keresek, szedélem
Ténförgök lábalatt akadékoskodom
Tatri rendetlen, szanaszét álló ruhájú
Tabértos széles nagy száju, tág, terepes
Taritarka igen tarka czifra
Tatarozom megigazgatom megcsinosgatom ékesgetem

Tutolok ordítok
Tohonya rest, lusta
Toka áll kapczákon való kövérség item: alsó taréj
Tik verő lakadalom után a' hivatalos vendégek házainál való evés ivás tánez mulatozás
Tagló nagy bárd mellyel a' marhát le ütik
Ták bocskor tákja telekje
Tokmány kaszakö tartó kaszásoknál.
Tépek lábok láb alatt alkalmatlankodom
Toszonkos teszefosza alá való hitván
Tacskó hitván málé száju gyermek
Török apróra agyon tipratott szolma, mellyet a' török rosta fenn fog.
Tepszi rétest és pogátsát a' mellyben sütnek
Terepes terebélyes széles ki álló águ élő fa
Tana alattomos tolvaj gyülés
Tanakodom titkot fözök, titkot besszélek
Tekergek csavargok
Tanár Szölöhegy kerítése, gyepü
Tanár kapu szölöhegy kerítésén vagy gyepüjén való kapu.
Törtöztetem indulatomat megzabolázom
Taráta elhagyattatott, a' gondviseletlenség miatt elpusztult, tatarozatlan
Tippá teszem, eltépelem gázolom tiprom.

V.

Vágtatok fel hányósan futok
Vita — szó váltás, szóbéli harcz.
Vörsök varsa fiók
Vejcz nádból kötött hal fogó
Viribelek benn' vájok benn' fördöm
Vaszak mindenfele gyimgyomból öszve hányt vetett holmi, egymás.
Vakotás babos, jég-verte.
Vintörgek hányódom vetödöm
Vedelek igen gyakran mértéken tul iszom

Vakarts

Vakarts vakarék tésztából sült kenyeretske
Vaczogok fáztomban fogaimat öszve verem
Vargánya gomba neme
Varsa, vesszőből kötött hal fogó
Veret, vedlik.
Venyike száraz szőlő vesszö, Bor-ág

Z. Zs.

Zsubrák füsvény
Zsábrák montlis zsák a' katonáknál
Zsinbélygek betegeskedem
Zaklatom haszontalanul kergetem
Zsombor szakasztó véka vagy kenyér szakasztó kosár
Zatvarkodom pörlekedem veszekedem
Zalámbolok bódult fövel hasztalanul kalézolok
Zanótos neszes bortól, hevült
Zséter sótartó fa edény item : fejöke
Zubbon rokolya gyermeki felsö ruha
Zsilip malom kerék valluja, mélység
Zabállom mohon iszom
Zakatolom zörgetem
Zsurolom dörgölöm
Zsinatolok lármázok neszezek, kiabálok
Zsongáta zsendicze turós étek
Zsizsék gabonába esett féreg
Zsupp ki tséplett ki rázott szolma kéve
Züllöm, vénhedem, az öregség felé közelítek
Zsérült agyon részegült, a' ki fenn tud ugyan lenni de már nem ihatik.

Ennyit küldök egy hujjában egyszerre. Ujabb szótárunkban a' szavak nem kicsiny hijányt pótlanak ki. Azonban küldhetek többet is. Nékem pedig ezen elég jutalmam lessz, ha példámmal másokat is hasonló tárgyra figyelmetessé tehettem.

Lévai László.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-ismertetések.

1) Auróra hazai Almanach szerkezteté Kisfaludy Károly, kiadá Lichtl Károly 1850. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István bet. 16d r. 336 l. Ára 2 fl. 24 xr. ezüstben.

Megjelent kilenczedik évfolyamata is azon Almanachunknak, melly megindulása óta olly sok szépet olly sok jót közölt, 's Szépliteraturánk' legszínesb 's legillatosb virágait nem annyira koszorújába füzé, mint inkább kifejté 's virúlatra segélé. Auróra' lelkes alapítója ez idén sem kimélt semmit is, hogy ezt idősb testvéreihez méltóvá tehesse; 's el meri mondani Referens, hogy azon darabok mellyeket a' szerkeztető ön gazdag tárából, 's néhány közkedvességet nyert társai' dolgozataikból nyújt itten olvasójinak, akármellyik külföld' Literaturájának is becsületére fognának válni. Ide tartoznak: Zrínyi Ilona (Életirás) 1—31 l. Gróf Majláth Jánostól. — Az álmatlan király (Ballada) 32—35 l. 1) Bandi. 2) A' választás. 3) Karácsonéj. (Népregék) 96—111 l. Népdalok (1—5) 124—130 l. Egy szó. 196—197 l. Három egyszerre (Vígjáték egy felvonásban) 209—261 l. Kisfaludy Károltól. — Toldi 39—44 l. és A' buvár Kund 262 — 266 l. (Balladák.) Hedvig (Legenda) 136—143 l. Vörösmartytól. — Megelégedés 97—8 l. A' vihar 155—156 l. Rege a' Hableányról 275—289 l. Bajzától. — Sulpicia Cerinthushoz 98. l. A' lepe 135 l. Astüanax 197 l. Mi fáj? 208 l. A' lengeséghez 266—269 l. A' lovag 269 l. Költő 298 l. Neo-és Orthologia 302 l. Kazinczytól. — Népdalok (7—8) 131—134 l. A'

csermelyhez. 198—199 l. K. M-hoz 270 l. Csabától. — Az eltünt ifjuság 193—195 l. A' szamüzött 292—297 l. B—ától. — Karád és Zemír (Ballada) 200—208 l. Czuczortól. —

Javalást érdemelnek még: A' fellelt ideálhoz (Náray) 36—38 l. Nem az volt kit gondoltam (Tréfás elbeszélés) 45—89 l. és Kétség (Kovács Pál 112 l.) A' boldog öreg (Horvát Endre) 91—96 l. Judit (R.) 159—192 l. A' kibujdosott magyar Lengyel országban (Kiss Károl) 303—336 l. 's tb.

Képek: 1) Zrinyi Ilona. Melegh fest. Dworzack metsz. 2) Toldi és 3) Hedvig. Melegh festette, Steinmüller metsz 4) Judit. Henrich T. rajz. Rahl metsz.

Ajánlva vagyon Méltóságos Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchenyi Pál cs. k. Kamarás' Hitvesének született Gróf Zichy-Ferraris Emília csillagkeresztes Dáma ő Méltóságának.

Fenyéry Gyula.

---

2) Gyógyszeres Értekezések, mellyeket a' királyi magyar tudományos Mindenességben, Tekintetes Schuster János királyi Oktató vezérlése alatt, a' magyar nevendék Gyógyszeresek, kiszabott készítménnyeik előállításakor, közönségesen elmondottak, 1829-dik esztendőben. Pesten özvegy Patzkó Josepha betüivel. 8d. r. 174 l.

Tizenhárom szép igyekezetü magyar nevendék Gyógyszeresek (magyar nevök e'korig Patikárius vagy Apatikárius volt!) értekeznek itten honi nyelven a' chemia' különféle tárgyairól, jelesen:

1) Bernáth József Gömör Kishont Rima-Szombati fi a' Hamany-vasany-kékletről (Cyanuretum kalii ferratum) és Zászpadékról (Veratrina.) 1—18 l.

2) Degré Ignácz Csanád Makói fi a' Póró savról (Acidum boracicum) és Borkö savról (Acidum tartaricum.) 19—34 l.

3) Eitel Fridrik Erdély Brassói fi a' Jalappadékról (Jalappina) és Hamany zöldletröl (Chloridum kalii) 39—49 l.

4) Engel József Szepes Löcsei fi a' Langról (Alcohol) és Égetö hamagról (Lixiva pura.) 51—78 l.

5) Feigel Zsigmond Bács Ujvidéki fi a' Fojtósavas ezüst agról (Nitras argentici) és Kénsavas rézagos húgyagról (Sulfas cuprici ammoniacalis.) 79—89 l.

6) Gállik Sámuel Gömör Kishont Rozsnyói fi a' Hamany ibolatról (Joduretum kalii) és Tömény savról (Acidum muriaticum concentratum.) 90—102 l.

7) Hoffbauer Ignácz Bács Szabadkai fi az Ércz-kermesröl (Kermes minerale) és Ibológyulatsavacsos hamagról (Hydriodis kali.) 103—110 l.

8) Lajos Ferencz Bihar Debreczeni fi a' Borsadékról (Piperina) és Narancs szinü kéngyúlatsavas dárdacsról (Sulfur auratum antimonii.) 111—117 l.

9) Massa Alajos Nógrád Tarnóczai fi a' Kénsavas keseragról (Sulfas magnesiae) és Elégedett sóskasavas hamagról (Kalioxalicum neutrum) 119—124 l.

10) Piller Károl Csongrád Szegedi fi a' Kénsavas kínadékról (Sulfas chininae) és Kéklö gyúlatsavról (Acidum hydrocyanicum.) 125—135 l.

11) Pintér József Pest Ráczkevi fi a' Vasany-kékletröl (Cyanuretum ferri) és Fojtósavas higacsról (Nitras hydrargyrosi.) 137—152 l.

12) Bádoky Soós Károl Belső Szólnok Dési fia' Higany elözöldletröl (Protochloridum hydrargyri) és Fojtósavról (Acidum nitricum) 153—163 l.

13) Tamássik István Küküllő Erzsébet várasi fi a' Nadragulyadékról (Atropina) és Higany kettedzöldletröl (Deutochloridum hydrargyri.) 165—174 l.

Lesznek, eleve látjuk, elegen, kik az itten is felhozott, 's az Értekezések' folytában széltére elökerülő új műszavakon elborzadnak, 's talán azoknak újolag magyarra leendő fordítását is kivánandják: de szabad legyen öket kérnünk, vegyék gondolóra, hogy a' chemia, — a' mint Schuster Professor ur az elöszóban megjegyzi, csak 1787-ben született újjá; 's „új tudománynak szükség hogy a' nyelve is új legyen." Az avatlannak (profanus) a' latán chemiai terminologia is érthetlen marad, bár ezerszer álttanúlta légyen is Cicerót 's Róma' egyéb classicusait; az avatvány pedig a' magyar műszavakat is megszokhatja 's megtanúlhatja, 's százszorta könnyebben mint a' latánokat.

Mi részünkről nem gyözünk eléggé örvendezni azon szép gyümölcsözésnek, mellyet a' Magyar Kir. tud. Egyetem' Orvosi Kara' több jeles Oktatójinak (kik közül elég legyen a' legújabb időkből T. T. Schuster, Bugát és Gebhardt Prof. urakat magasztalva említenünk) a' honi literaturáért lángoló buzgóságok koronként teremt; 's Tekintetes Tudós Schuster Professor urnak, most közelebb a' Nagy Méltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács által közre bocsátott Gyógyszerek' Árszabása' magyarázatja körött tett fényes érdemiért is, hazafiúi szíves hálaját ezennel nyilván jelenti

Fenyéry Gyula.

B.) Külföldi Literatura.

Népek' különösségei 's Jelességei.

Rövid kivonása ezen könyvnek: Löhr, die Bewohner der Erde oder Beschreibung aller Völker der 5 Welttheile. Wien 1824.

A' Spanyol olly mértékletes és józan, hogy a' ki egyszer részegségbe találtatott, törvény-székjek előtt meg nem jelenhet; és a' Boracho vagy iszákos név nálok, egy a' legutálatosabbak közül. De olly fellengős, hogy a' koldus koldustársát is többnyire megnagyságolja. Egyik nevezetes innepjek: a' szüret Innepe. Ekkor az Uraságok 's asszonyságok tselédjeik közé ülnek, a' hajdani áldott egyenlőséget példázván; ezek azokkal, mint hozzájok hasonlókkal bánnak, és senki sem veszi tőlök rosz néven. — A' Portugallus, majd nem napkeletiesen szeret hivalkodni. Erre talám az ő sok Innepeik is (139) szoktatják őket. A' nagyon fűszerszámos és hivesíttő eledeleket különösen szeretik. A' kis gyermekeket is egy egy szivat tobákkal halgattatják el, és a' koldus is sokszor tsak egy szivat tobákért könyörög. A' veszedelmes bika hartz, nálok is, mint a' Spanyoloknál, mint a' Helvetáknál a' vad-ketske üzés, fő gyönyörüség. — Nápolyba különös a' sok koldus nép, melly tsak az útzákon a' mit kap abból él nyomorúltúl. Tsak akkor dolgozik, ha a' végső inség hajtja. — A' Svéd köznép is igen szegény módon él. Egész esztendőre való kemény laska silány kenyeret süt egyszerre, mellyet tüzön utóbb, úgy melegít fel. A' muzsikát nem igen szereti, jobban a' kártyajátékot. — Az Irrlandus olly megvettetett gunyolt helyheztetésbe vagyon az Anglusoknál, mint nálunk a' Sváb. — A' Hollandusoknak istálóik is tisztábbak, mint máshol a' parasztoknak szobáik.

De a' tisztaságra, a' szükség is kénszeríti őket, mert a' fa is hamar megrothad, a' vas is, hamar megrozsdásul nálok. — Különös, hogy tsak nem egész napkeleten a' tébolodottak szenteknek tartatnak — A' Kalendák, vándorló kolduló rongyos barátok, kik üveg helyett tök darabokból isznak, és a' kezekbe hosszú páltzájokon külömbféle szinü rongyokat hordoznak. — Ötször kell napjában a' hivő Muselmannak imádkozni, mellyre néki a' harang-szó ád jelt. Ramadán nevü böjtjökön nem szabad se enni, se inni, ha beteg is, vagy az úton valaki, mig a' nap le nem nyugszik. Egyszer el kell neki életében Meccába menni, vagy maga helyett mást küldeni. A' ki sokszor el megy, szentnek tartatik, jóllehet más felől, azt tartják példabeszédbe: Ne hidj annak, ki kétszer volt Meccába, mint a' keresztények az ollyan Szarándokokról, kik a' Sz. helyt látogatják; mivel azok tsalárd kóborlóknak tartatnak. — A' napkeletiek jóltévősége, eleitől fogva nyilvánságos volt. Sok innepeiken, ingyen osztogatnak a' szegényeknek eledelt, sokan testálnak javaikból is nékik, sőtt még az idegen ebek felől is gondoskodnak, hajlékot és minden szükséges eledelt készítvén nékik. Városaik égyéberánt rondák. Mindenféle dögök az útszákon hevernek. A' kereszténeket ebeknek, 's disznóknak nevezik; de közel sem gyülölik úgy őket, mint a' 'Sidókat. — Az Ürmények szolgálatra valók, de nagyon félénkek. Két három kóborló Arabs, azt mondják, ötven emberből álló Caravant is megállít, és nem mernek kivánságok ellen tselekedni. — Az Arabs, nyelvére 's erköltsére nézve, most is az a' mi volt Mózes ideje előtt. A' régi nemzetek elmultak; ez megmaradt. De semmiféle nép, még a' hóditó Római sem hódította meg soha. Ez ellen megőrzé mindenkor Országa' minémüsége. — A' Beduin prédál, de

nem gyilkol. „Testvéred mezitelen, éhes", e' szókkal támadja meg az embert, és ezen okainál fogva, igazságosnak tartja a' prédálást. Egyébberánt vendég szerető, még az eránt is, kit előbb kirabolt. — A' régi Persák maradékinál, a' kovátság, és semmiféle tüzbe való mesterség nem gyakoroltatik, mivel a' tüz alatt az Istenséget imádják. A' kakasokat és kutyákat nagyon tenyésztik, és szeretik. Septemberben inneplik, Ismaël áldozatja fő ünnepjét, egy kövér feltzifrázott juh megölésével, mellynek egy része a' szegényeknek osztogattatik. A' haldoklók háza előtt tüzet illesztenek, hogy minden ember imádkozzon annak lelkéért. A' holtak körül orditanak, ruháikat tépik, hamuval behintik fejöket, megavult ruhákba gyászolnak, de nem feketébe, mert ez gyülöletes előttök; hanem a' zöld és veres szint, legjobban kedvellik. — Hindostán lakosinak 333 millionyira tétetnek alsóbb Istenei, — de hiszik a' halhatatlanságot, és a' lelkek vándorlását. A' melly haldokló, a' Ganges vizébe megfördödhetik, felette szerentsés előttök. A' tehenet, ökröt, majmot, elefántot, hattyut, sast, és a' kigyót is imádják. Különös, hogy legfőbb Istenjöknek nem kell Templom, — minthogy az tsekélység vólna vélekedésök szerint reája nézve. A' testnek sanyargatása, késsel való megmetélése, a' tövisekbe, posványságokba való ülés előttök szentségre való törekedés. A' tisztaság külömben fő virtus nálok. Hanem, némelly Innepeken, tehén ganéjjal, még is bekenik házaikat, mivel a' tehén szent előttök. Igen szelid jó szivü emberek. Büntetés van kitéve arra is, a' ki tsak egy hangyát öl is meg; és a' ki, egy ehes, vagy szomjas ökröt dologra hajt, fizet, mint egy tiz forintot, ha bévádoltatik. — Suráte vidékén a' beteg állatok számára is van ispita, sőtt van egy szoba, a' balhák és büdös fér-

gek' számára is. Ezeknek számára szegényeket fogadnak, kiket hogy véröket kiszívhassák, erösen előbb lekötöznek. Mind ezen irgalmok mellett, megtörténik még is, hogy a' tsetsemő leány gyermeket étlen hagyják elveszni, mivel sokba kerül férjhez adása. — A' Garov hegy lakosinál különös, hogy a' legifjabb leányzót illeti szülei minden öröksége. — Siám vidékén, mint több helyeken is Ásiába, a' legnehezebb munkákat is tsak az asszonyok teszik. A' férjfi tsak hever, eszik, iszik, aluszik, dohányzik, kóborol. Soha sem eszik feleségével. — Laos vidékén hosszu fülüek az emberek; de Ő Felségének a' Királynak leghosszabb füleinek kell lenni. Nehéz fül függőkkel nyujtatják, nyölesztik meg tudniillik füleiket. — A' Chinai asszonyoknál fő ékesség a' kitsiny láb. A' bábák a' született leány-gyermek' lábait mindenkép kitsinyre öszve préselik 's öszve szorongatják. A' férjfiak fő ékessége a' hosszu köröm, melly szinte tarsollyal fedeztetik. Az utasok nem sok betsület érzést tulajdonítanak a' Chinaiaknak, hanem azt mondják: a' kereskedésre, ravaszkodásra születéseknél fogva hajlandók. A' levegőbe köteleken való tántzolásba, más a' félébe fellyül haladják az Európaiakat. Még a' patkányokat, egereket is megtanítják tántzolni. A' szükség, szegénység, elvetemedetség olly nagy Chinába, hogy sokan eleven-szenet is tesznek fejekre, vagy fejöket falba, kőbe verik, tsak hogy szánakodást gerjesszenek, alamisnát kapjanak. Sok anyák, tsetsemő gyermekeik szemeiket kitolják, hogy koldulhassanak 9 ezer gyermeket is kitesznek esztendőt által Peckingben. Hitván uralkodás alatt nyomorognak, szegények, szánakodásra méltók. Fejér ruhába gyászolnak. — A' Tibetiek, tsak a' juhhust eszik meg, ezt is nyersen, a' szél által úgy megszárítva, hogy soha meg nem rothadhatna. De

rendkivül való jó izü is a' Tibeti juh-hús. Más marha hust vágni, vagy enni tiltja vallások. Gyermekeik Papjaik által, téjbe és lisztbe, mintegy megkereszteltetnek, és neveztetnek el. — Az Egyptomiak lakása, sárból készült, 's olly nyomorúlt, hogy ha eső esne, egy éjszaka, több városok, faluk öszve omlanának.

Nagy testüség és hosszú fogak, a' Maurus Asszonyok szépségeinek tartatnak.

Nubia és Darfat lakosinál nagy megtiszteltetés: „nézd a' bivalt a' bival maradékát, a' bikáknak bikáját, a' nagy elefántot, a' hatalmas sultánt." Mások mikor idvezlik egy mást, orrokat értetik öszve.

A' szeretsenyek megesznek minden tisztátalanságot, az állatok bélét is tisztíttatlan, még a' patkányokat is. De á' salátát éppen nem; mert azt mondják: fü evő állatok nem akarnak lenni. Pálinkáért el adják szüleiket, feleségeiket, mindenjeket. A' tántzba fáradhatatlanok, de restek a' földmivelésben ámbár annyi szántó földet foglalhatnak, a' mennyit akarnak.

A' Kanári szigetek lakosi a' férjhez menni akaró Leányzót hivalkodtatják, a' legjobb eledelekkel hizlalják; mivel a' testesség: asszonyi szépség. A' ki soványon marad, nem egy könnyen mehet férjhez.

A' Grönlandusok nem tsak Amerikának, de az egész földnek legkisebb lakosi közül valók. Husos testüek: azért nagy hideget kiállók. A' káromkodást és veszekedést nem esmerik. Ha per támad köztök, énekléssel igazitják el. A' megbántódott valami tsuf éneket kohol ellenségére. Erre megtanitja háza népét. Ekkor meghatározza a' napot, a' mellyen ellensége ellen énekel, és dob szó mellett tántzol. Megjelenik az ellenfél is. Egy-

más ellen énekelnek birák előtt. És a' ki legtovább tudja mondani énekét, az nyertes.

A' vad Carajba, ha felesége szül, felesége helyett, ő fekszi a' gyermek-ágyat, egy hónapig, igen sovány tartáson. Ha hust ennék, azt hiszik: a' gyermek megbetegedne. Akár mi bajja van a' gyermeknek, az Asszonyok férjeiket vádolják; hogy roszul tartották magokat. Ha ki van a' négy hét, még egy ideig skláv szolgálatot tenni, mindent elnézni, megengedni tartozik. Utóbb egynéhány korbátsot is kap; ekkor áldomást tartanak, és elől áll viszont a' rend. Testöket mint több népek is, külömbféle figurákra kibillegzik. Érzéketlenül eltemetik eleven gyermekeiket, ha szoptató édes Annyok meghal. Ugy is étlen veszne el, igy szóllanak. Valamint érzéketlenül megfojtják, agyon ütik, vagy elhagyják élni nem tudó öregeiket is.

Kanada lakosi megengesztelhetlen bosszúállásuak. Egy Indus történetből agyon ütött egyet. Ez agyon ütöttnek testvérje bé megy a' gyilkos házába, és mivel gyenge gyermekeket látott körülötte, igy szóllott hozzája: „a' testvérem vére boszuért kiált, de mivel gyengék még gyermekeid, és az Annyok, nem tarthatja el öket, elnyomom a' boszus kiáltást." Igy békével élt, a' gyilkos' fámiliájával. De mikor ennek legöregbik fija egy szarvast le ejtett, bé megy a' gunyhóba: „Nem türhetlek ugy mond tovább, a' testvérem vére boszuért kiált, és a' te öregebik fijad, a' tiédet már eltarthatja." Készen vagyok reá felel amaz. És midőn felesége, gyermekei sirnak, feddi ezeknek gyengeségeket, és azt mondja fijának: siratod e' a' szarvast, mellyet le ejtettél? miért sirtok hát most azért hogy én békével kész vagyok azt szenvedni, a' mit törvényünk igazságossan kiván. — Különösen sokat adnak az álomra. Egy fő ember, azt álmodta, kogy egy ott lévő Anglus

Ur, majd rummal, majd tobákkal, majd végre szép veres ruhájával is megajándékozta. Az Angol, hogy békével maradhasson, mindent oda engedett. De hogy az álomról elszoktassa azt monda: azt álmodta ő is, hogy egy szép darab földet adott néki, mellyre házat épithetett. Megnyerte kivánságát az Angol, de arra ezt a' feleletet is kapta osztán: Ötsém, ne álmodjunk többé egymás ellenére.

Paragvay lakosi olly erősek, hogy 90 esztendős öregek is felugranak, a' legszilajabb lóra is; és a' ki 80 esztendős korába hal meg, azt tartják korán hal meg.

Horváth János.

III.

Külömbféle k.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs K. Felsége: Méltóságos Főtisztelendő Török Antal Urat B. Sz. M. Báttai Apátját, Csanádi Székes Egyház' Nagy Prépostját 's Kanonokát, Csanádi —'s Nagy Méltóságu Alagovich Sándor valóságos belső titkos Tanácsnok, Horvát országi Báni Helytartó, választott Rozsoni Püspök, Aurának Perjel 's a' t. Ő Exc.-ját, Zágrábi Megyés Püspökökké —

Méltóságos Főtisztelendő Horváth János Urat, Magyar Kir. Helytartósági Tanácsnokot, választott Bozsoni Püspököt, Sz. Mihály' Rudinai Apátját 's a' t. a' F. M. Magyar Kir. Udv. Cancellariához Udvari Tanácsnokká 's Referendárrá —

Méltóságos Mező-Szegedi Szegedy Ferencz Cs. K. Kamarás 's T. N. Szabolcs Vármegyei Főispáni Helytartó —'s Horgosi Kárász Miklós Cs. K. Tanácsnok

's Országbirói Itélőmester Urakat, a' Fő Méltóságu Hétszemélyes Tábla' Birájivá —

Méltóságos Bezerédi Bezerédy György Al Nádor Urat a' Dunántuli Kerületi Tábla' Elölülőjévé —

Méltóságos Kolosvári Ágoston Márton Erdélyi Kir. Kormányszéki Tanácsnok, 's Scharbergi Bedeus József és Somlyai János, Erdélyi Kir. udvari Titoknok urakat, az Erdélyi kir. udv. Cancellariához Kormány-Tanácsosokká —

Méltóságos Báró Lakos János Urat, Mária Therézia' katonai jeles Rende' Lovagját 's Al-Ezredest a' Tábornok Karnál (General-Quartiermeister-Stab), a' Sopronyi Nemes Magyar Társaság' egyik első alapitóját (1792) 's a' bájas „Nápolyi Levelek" (megjelent közülök egy, az 1823-diki Hébe' 89—112 lapjain) lelkes irójokat, a' 15d. számu második Székely gyalog Ezredhez, Ezredessé —

Méltóságos Főtisztelendő Ürményi Ürményi Péter Koricziai, felszentelt Püspök Urat az Esztergami Székes Főegyház' — 's Méltóságos Főtisztelendő Gróf Waldstein Nep. János Urat a' Szathmári Székes Egyház' Nagy Prépostjává — 's

Főtisztelendő Kovács Tamás Urat, Sz. Hittudomány' Doctorát, Sz. Benedek' rendén lévő Áldozó Papot, 's Pannonhalmi monostor' Priorát, Sz. Márton' Pannonhalmi Fő Apátjává méltóztatott kinevezni.

A' Tekintetes Királyi Táblánál Nagyságos Beleházi Bartal György Személyneki Itélőmester Nádori Itélőmesterré, 's ugyan oda Nagyságos Turócz Divéki és Nagy Palugyai Platthy Mihály T. N. Bars Vármegyei első Alispán Ur Személyneki Itélőmesterré, 's Nagyságos Rakovszky István Ur Érseki Táblabiróvá neveztettek.

—r—y.

---

2. Kihalt Tudósok, és Irók.

Julius' 31d. Kolosváratt, Nagy Váradi Inczédi László Erdélyi Hormányszéki belső titkos Tanácsnok, 's a' helybeli ref. Collegium' Fő Igazgatója; 55d. évében.

September' 12d. Pesten, Hajnácskői és Vécsei Báró Vécsey Miklós, Cs. Kir. Kamarás, valóságos belső

titkos Tanácsnok, a' Fő Méltóságu Hétszemélyes Tábla' Közbirája 's T. N. Szatmár Vármegye' Főispána; 84d. évében.

September' 13d. ugyan ott, Láng Fortunát János, Bölcselkedés' 's Sz. Hittudomány' Doctora, Hákonyi Apát, Esztergami Székes Főegyház' Kanonoka, 's a' Tekintetes Királyi Tábla' Praelatusa; 54d. évében.

September' 20d. Kis Azarban (Zemplény V.ben), Szemerei Szemere István Cs. K. Tanácsnok, T. N. Zemplény Vármegyének sok évekig volt első Alispána, 's legutóbbik Országgyülési Követe.

October' 20d. Veszprémben, Fáiszi Ányos Ignácz több T. N. Vármegyék' Táblabirája, a' Veszprémi Egyházi Értekezésekben megjelent néhány daraboknak, 's több kéziratban maradt munkáknak tudós szerzőjök; 68d. évében.

—r—y.

3. Jelességek.

A' német természetvizsgálók' és orvosok' hetedik évi közgyülésök, ez idén September' 18. 19. 21. 22. 23. 's 24d. napjain, Heidelbergben tartatott, Tiedemann' és Gmelin' előlülésök alatt. Olly számos, mint a' tavalyi, Berlinben, nem volt; de elég népes, ha a' helybeli tagok' kisded számokat, az idegenekével össze vetjük, kik, ellent nem állván a' rosz és esős idő, melly a' közelebb múlt nyáron egész németországot gyötörte, minden német, sőt távolabb európai tartományokból is, a' Neckar' partjai mellé gyültek. Itt csak néhány nevezetesbeket említünk névszerint: Münchenből Oken; Májn-melléki Frankfurtból Passavant; Brémából Treviranus; a' két Hessz birodalomból: Heusinger, Vogt, Wedekind; Csehországból Gróf Sternberg; a' Porosz tartományokból a' Hálai Friedlaender, a' Bonni Goldfuss, Harless, Nees von Esenbeck, a' Berlini Hayne, Lichtenstein, Osann, a' Boroszlai Treviranus, Wendt; a' Szász tartományokból Döbereiner, Froriep, Kreysig; Würtembergből a' Tübingeni Gmelin; Angliából Brown Robert Londoni professor; Franczia országból Ehrmann, Lauth 's Lobstein

Strassburgi professorok, 's Párizból Báró Ferussac; Németalföldről Fohmann Lüttichi professor 's tb. De jöttek, Dán, Orosz, Lengyel országokból is. Hazánk' orvosai közül megjelent Dr. Schedel Ferencz Úr Pestről. Összesen mintegy 250 tagokból állt a' gyülés, melly üléseit az Egyetem' palotájában tartotta; az egyes osztályok a' Casino' épülete' szobájiban ültek-össze; 's ugyan ezen épület' nagy szálájában volt a' közebéd és vacsora is. A' negyedik gyülésben, Heidelberg' polgárai megköszönték, az elölülő által, a' társaságnak, városoknak általa jutott megtiszteltetését, 's egy emlékpénzt osztattak-ki a' jelenlévők között. A' jövő évi gyülés Hamburgban fog tartatni, ismét September' 18dikán.

—r—y.

Külföldön lévő némelly Kéz-iratok és Könyvek, mellyek Magyarországot némü némüképpen érdeklik.

Ménusi Frankfurt városa' Könyvtárában:

1. Leg. Lud. II. 6. Egy török Alkoran, in folio minore, vörös bőrbe kötve, festett 's aranyozott betükkel kezdődik, jó vastag, sima papiroson van irva. Hátúl illyen jegyzés találtatik: Alcoranus glossatus turcica lingua interlineari, Budae inter praedas repertus, ac mihi ab amico dono allatus. J. Ludolfus m. p."

2. A' kéziratok Katalogusában p. 596. ez olvastatik: Ein arabisch Manuskriptum, so eine Auslegung des Alkorans in sich enthalten soll, und bey der Eroberung von Ofen von einem sächsischen Soldaten einem türkischen Priester abgenommen worden.

Ez a' kéz-irat in Octavo épen úgy vagyon bekötve, mint az előbbeni, t. i. bugyellaris formában; a' borítéknak egyik oldala valamivel hosszabb a' másiknál, 's ezt egy részben betakarja. A' boríték bőre tsak nem egésen fekete, a' papiros vékonyabb mint az előbbeniben, csinosan van irva, a' hátulsó lapon ez olvastatik: Budae hunc librum arabicum anno 1686 Sacerdoti turcico per bellicam vim ablatum ab Henrico Seylero Harta Misn. tum temporis milite Saxone, postea vero Illustris, Dni Doctoris Binderi Consiliar. Jud. Aul. Actual. Camerario, a quo tanquam comite fidel. itineris sui Austr. Morav. Bohem. et Minsnic. dono accepit. Dresdae 1690 mens. Aug. quem in perpetuam Budae vi recuperatae memoriam huic obtulit Bibliothecae publicae ea qua fieri potuit animi observantia Nicolaus Sauer Maeno. Fracol. J. U. St. A. Ch. 1691. mense Febr.

Schier az ő Dissertatiójában de Regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu: interitu et Reliquiis Viennae 1799. azon munkák között, mellyek Korvin Mátyás Király Könyvtárából valók, egy Persa írót is előhoz, melly ugyan azon alkalmatossággal, t. i. Budának vissza-vételekor valami Szász katona által egy török paptól elvétetett.

A' Parisi Királyi Könyvtárban.

Sub Nro MSS. 10,307. Egy kézirat, mellyben napról napra felvagynak jegyezve a' régi Magyaroknak, és a' Szkandinavusoknak Franczia országba való bérohanásaik.

Ezeket a' jegyzéseket Capefigue Ur deákból franczia nyelvre leforditotta illyen czimü munkájában: Essai sur les invasions des Normands.

P. 199. VI. MLXIII. Báthory István Lengyel Király Regestruma, három kötetben, melly holmi Instructiókat és sokféle leveleket foglal magában az 1574-dik esztendőtől fogva egész 1581-dik. — Ez a' kézirat papiros levelekből áll, 's hihetőképen a' 16-dik században készült.

A' következendő három kézirat Korvin Mátyás Király könyvtárából való:

Sub Nro 444. Divi Hieronymi breviarium in Psalmos Davidis.

Sub Nro 6239. Tractatus Pauli Santini de re militari.

Ezt a' kéziratot Girardin Ur, a' ki Honstantinápolyban franczia Követ volt, a' Szeráljban kapta.

— Annales Taciti — Oberlin Ur Tacitus munkáinak kiadásában ezt a' kéziratot használta.

Bordeaux városa' Könyvtárában:

Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades. Basileae 1568 in folio.

— Idem. Francofurti 1581. in folio.

Hulsii (Levini) Chronologia usque ad annum 1597. Norimbergae 1597.

Lindenbergii (Petri) Commentarii rerum memorabilium in Europa.

Epistolae Jacobi Palaeologi.

Lipsii (Justi) ad Jacobum Bonavium Epistola.

Rerum Hungaricarum scriptores varii, edente Bongarsio Francofurti 1600.

Isthuanfii

Isthuanfii historiarum libri XXXIV. Col. Agr. 1622. in folio.

Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus etc. gestarum Exegeses, recensente Nicolao Reusnero 1603 in 4-to.

Tuberonis Commentariorum Libri XI. Francofurti 1603.

*Fumée de Genillé (Martin) Histoire des troubles, et de la pitoyable perte et ruiné du royaume de Hongrie Paris 1594 in octavo.

Idem avec la continuation de Montreux Paris 1600.

Idem the history of the troubles of Hungary. London 1600.

Histoire des troubles de Hongrie par Vanel. Paris 1685—1687. in 12. 6. Vol.

Lettre de M. S. L..... Seigneur Polonais à Monsieur le Marquis C. L. á l'assemblée des Etats de l'empire à Ratisbonne, Sur les affaires présentes de la Hongrie. Ratisbonne 1683.

*Jean Donneau de Vizé, histoire du Siège de Bude. Lyon: 1687. in 12.

Respublica et Status Regni Hungariae Lugd. Batav. ex officina Elzevir. 1634.

*Gabvileri (Hyeronimi) Epitome etc. ortus Serenissimi Principis Ferdinandi Ungariae etc. regis Hag. 1530.

*Matthieu (P. de) Histoire d'Elisabethe fille du roy de Hongrie. Paris 1607.

Le Clerc (Jean) Histoire d'Emeric Comte de Tekeli Cologne 1693. in 12.

La vie du Prince Ragotzi. Paris 1706. in 12.

Bechet (Antoine) Histoire du ministére du Cardinal Martinusius. Paris 1713. in 12.

Baret (Jean) Histoire Sommaire des choses les plus remarquables etc. de Moldaviaë, composée sur les mémoires de Charles Joppecourt. Paris 1620 in 8-vo.

Ezen munkák a' „Histoire de Hongrie" rubrika alatt jönnek elö a' Katalogusban, — 's bár minden magyar országi város legalább is ennyi, hazánkat illetö, nevezetes munkát mutathatnamint ez az idegen.

A' csillaggal megjegyzett munkákra különösen figyelmetessé teszem hazámfiait, mert ritkák. Jó vólna talán ha az, ki a' hazában létekről valamit tud, a' Tudományos Gyüjtemény által a' Publikumnak hirül adná.

Tessedik Ferencz.

---

4. Figyelmeztetés ezen Kalendáriomra:

Trattner J. M. és Károlyi István Nemzeti Kalendárioma 1830-ra. Tizenhatodik esztendei folytatás. Pesten, a' Kiadók könyvnyomtató intézetében. 4-ed rét.

Elébb ezen Kalendáriom csak öt ívnyi volt, mostanig pedig már tíz ívre szaporodott. Jele, hogy szerkeztetését iparkodó ügyes ember viszi, 's az eddigi magyar puszta kalendáriomok hijányait, abba tartózható tárgyak felvételével okosan pótolni törekszik, 's ez által a' csupa száraz naptárból, a' mi körül eddig sok öszveaggatója csak arra vigyázott, hogy karácsonykorra dörgést kanikulába havat ne jövendöljön, olly hasznos kézikönyvet kiván alkotni, mellyből, előkelöbbeken kezdve, a' legközebb falusi gazda-emberig minden megismerhesse a' Fels. Uralkodó Ház tagjait, az Országnak, kormánya körül lévö tisztviselöjit, 's kiki, mikor ideje engedi, találhasson benne gazdálkodási javítására utmutatást, hazája hisztóriai statistikai 's föld leirási ismertetését, gondolkodás módja nemesítésére példákat, és még mulattatására is elmességeket. Valóban is a' Kalendáriom mai nap már legszélesebben elvezetö csatornája lehet mindenféle lelkesitö ismeretnek, a' mi által való önnön nemesítésére az embert belső jobb szózatja teremtve lenni vallja. Mert, az idő' egyházi polgári égvisgálati felosztásaihoz lévő maga alkalmaztatásáért azt tartani mindennek kell, 's ha oktalan babona helyett abban, esztendőnként a' mélyebb 's hosszasabb tudós visgálatok resultatumai p. o. a' természet tudományából, a' természet hisztóriájából, más országok nevezetességeiről rövid kivonások jelennek meg, és az Iró annyi meg annyi nemes vonásait közli a' Fejedelemért, és Hazáért, 's embertársainkért élt nagy tettüeknek, száz meg száz sőt ezer meg ezer lelkekben ingerli fel, a' jónak csirázatjait, 's polgári erények véghez vitelét eszközölheti a' kunyhókban is.

Miféle tárgyakkal ébreszt ezen említett Nemzeti Kalendáriom 1830-ra figyelmet, következő tartalma mutassa meg. A' rendszerinti Kalendárium után benne ezek vagynak:

I. A' Fels. Uralkodó Austriai Ház. II. Magyar Ország Palatinusa. — A' Cs. Kir. Fels. Status és Conferentialis Ministerei. — Cs. K. Státus és Conferent. Tanácsosok. — Cs. K. Követek a' külső Statusokban. — III. Az Európai Uralkodó Fejedelmek. Továbbá elé van benne adva: az arany-gyapjas Rend, a' Csillag-keresztes Dámák Rendje. — Magyar Országi Egyházi Méltóságok, 1. Érsekek, 2. Megyés Püspökök, 3. Választott Püspökök, 4. A' Káptalanok Nagy Prépostjai. A' Görög nem egyesült Püspökök. Az Evang. Agostai és Helvetziai vallástételt követők négy Superintendentziáji. — Magyar Ország zászlós Urai. A' Magyar Kir. Udv. Cancellaria, Udvari Tanácsosok és Referendariusok, Titoknokok, Concipisták. Udv. hites Agensek — A' Magy. Kir. Helytartó Tanács és Tanácscsai, Titoknokai Concipistáji, Hites Agensek. Az Ország Tartomány Biztossága. A' Magy. Kir. Udvari Kamara. A' Királyi Ügy igazgatás hivatala. A' Magy. Orsz. Fő épitő Kormány. A' Királyi Curia, Hétszemélyű és Királyi Tábla. Tabularis Prókátorok lakása Pesten. A' Ts. Ns. Vármegyékbeli Tisztviselők mind a' négy kerületben. A' négy kerületi Tábla. A' Tárnok szék. A' Personalisi szék. Horvát és Tót Ország Vármegyéinek Tisztviselőji. Jász és Kun kerületek. Szabad Kir. városok Tisztviselőji, mellyek közül azonban még csak tizenhaté van benne, 's eléggé lehet csudálni, hogy a' többiek bé nem küldik Tisztviselőjik neveit. — Mező városok. — A' Magyar Kir. Egyetem v. Universitás. — Az Agostai és Helvetziai vallás tartók iskoláji. A' Cs. Kir. Theologiai Studium éppen ezek számára Bécsben. Magyar Generálisok 1600 olta a' mai időkig. — A' Cs. Kir. Udvari Fő Hadi Tanács Bécsben. A' Cs. Kir. Magyar Hadi Kormányszék Budán. A' Kir. Magyar Ns. Testőrző sereg. — Magyar gyalog Ezeredek v. Regimentek. — Magyar Huszár Ezeredek. Erdélyi Nagy fejedelemség, — az Erdélyi Udvari Cancellaria Bécsben. Az Erdélyi Kir. Kormányszék Kolosváratt. Az Erdélyi Kir. Itélő Tábla. Erdélyi Kir. Kincstár. A' Tek. Ns. Vármegyék. A' Székely Székek. — Egyes magyar Személyek által tett fundatiók a' Cs. Kir. katonaság javára. — Per a' boszorkányok ellen. Jeles férjfiak halála. — Asztalra 's tartani való szőlő fajok. A' borok megtartásáról. Gyökeres rendszabások a'

dohány termesztéséről. Az 1829-ben volt Pesti lóversenykor elnyert díjak. Az 1830. tartandó lóversenyre kitett pályadíjak. Állat mutatás 1829-ben. Magyar Történet. Statistikai jegyzékek. Fő városok lakosai száma. Anekdoták. Magyar példabeszédek. Mesék, Versek, és Dalok Csipősségek de nem karczolások. Közönséges Vásárok Magyar Országon. Nevezetesebb Vásárok Erdélyben. Interest mutató tábla. Fő Pósták járása. Scala bankó-czédulák cursusáról 1799-től 1811-kig. A' váltó-czédulák legmagasabb 's legalacsonyabb állása 1811—1819-dikig. Az Austriai Császári birodalomban folyamatban lévő Status kötelező levelek intereseinek mennyisége. Az Austriai Nemzeti bank. Tudni valók a' Banknoták beváltásáról. A' Pesti pósta járása. 1830.

Ezen tárgyak többféleségével együtt kellene természet szerint e' Kalendáriom árának is nevekedni, száza eddig 18 forint lévén V.Cz. 's mostan 25 for. egy egy nyomtatványé pedig 35 krajczár V.Cz. külseje is csinosodván, ennyit érette valóban csak ollyan ember sokalhat, a' ki mindég csak azt látta még hogy ingyen jő fel az Isten napja, 's ingyen esik földjeire az eső, és a' könyv-nyomtatása körül lévő szükséges költségeket kicsinybe veszi. De hihető, hogy minekutánna majd a' köz emberig szélesen elterjed az illy nevekedő tárgyu kalendáriomból való okosodásnak haszna, inger is nagyobb gerjed mindenben arra, hogy a' mint több és több helyes ismeretre talál benne, úgy ne sajnáljon néhány krajczárral vagy garassal is, egész 365 napig szolgáló könyvéért többet adni, söt majd lelkében nemesedve még azt is érzeni fogja, hogy bizony többet ér, esztendőnként a' 4—6 garassal nevekedett árr' magánál tartásánál, ha eszének azon csekély pénzen táplálást is szerezhet, erszényébe pedig még hasznot is hajthat, mert ollyan tapasztalt gazdasági jegyzésre lelhet benne, a' mi, kalendárioma árrának százszorozva megfordítja kamatját. 'S bár az illy mindent öszvemérő gondolkodásnál fogva, hamar béállana az az esztendő, mellyben magyar kalendáriomért legalább egy forintot se sokallanának, 's abba még többféle hasznos ismertetéseket lehetne rakni. Lám Jurende 's André kalendáriomi négyszerte 's ötszörte drágábbak! a' kikéhez hasonló vastagságu magyar kalendáriomot azonban tán nekünk nem is kell óhajtanunk; mert köz embernek egész halmok; más, annyiféle töredékekről csak ugyan inkább a' dolgok egészébe megyen. Egy forint körül lévő árru kalendáriom tehát elég hasznost terjeszthet el esztendőnként közttünk, 's mikor az

már igen igen jól kél, mikor a' lelkesebb magyar könyvnyomtatványikból 2000-et hamar elkapnak már a' könyváros boltjából, akkor Irót 's árost ösztönzeni fog ez a' pálya díj, 's akkor már Nemzetünk bizonyosan a' míveltek fényéhez emelkedett szomorú elmaradásából.

Döbrentei Gábor.

5. Igazítás.

BOZA, és nem BÓZA.

A' Kún-kérdésre (Kulcsár Haszn. Mulats. 1826. 2d. féleszt. 375—6. l.) már három felelet első: Haszn. Mulats. 1826. 2d. féleszt. 402—3 l. második: ugyanott a' 408—9d. harmadik; ugyan ott 1827. 1-ső féleszt. 9—16 és 20—1. l.) jelentt meg a' nagy publicum előtt. Örülnünk kell, hogy Hazánkban is terjednek a' tudományos ismeretek és ennek naponként több több nyomait látjuk.

De a' harmadik Felelőnél nem lehet azt helybe hagyni hogy a' tőle gondoltt Szó-származtatásnál fogva, Boza-ra éles vonást tesz, és az első tagban hosszasan mondatni kivánja.

Ugyan is a' BOZA nevezet a' Magyar Tudósoknál nem olly ismeretlen, hogy most kellene először tanulnunk: BOZA-e, vagy BÓZA, mert ez a' Magyar szájban mind eddig BOZA volt, és röviden hangzott. Meg mutatom rendre.

1-o Oláh Miklós „Hungaria, et Attila" nevü könyvét 1536-dikban végezte Brüszszelben. Ez a' kéz-irás utóbb a' Császári könyvtárba jött, és innen eresztette világosságra Kollár Ádám illy titulus alatt „Nicolai Olahi Metropolitae Strigoniensis, Hungaria, et Attila, Libri duo, nunc primum ex Codice Caesareo, Olahi manu emendato, editi Vindobonae 1763 in 8-o. Oláh Miklós tesz első emlékezetet Bozáról mint Kún-italról, Oláh Miklósnak ezen bizonyság-tételéről mind a' három Felelő, és a' kérdés föl-tévő is emlékezett, de egyiknek sem jutott eszébe a' bizonyságot ki irni. Ez tehát így van Oláh Miklósnál Hung. p. 81 „Vini copia tanta, ut omnes fere Hungariae regiones exceptis campis . . . Vina generosa, dulcia, styptica, media inter utraque, fortia, levia, temperata ferant, multo majorem tamen albi, quam

rubri copiam. Usum cerevisiae, ob vini abundantiam, minima regni pars novit. In Cumanicis campis, praeter vina advectitia, usum habent Cumani cujusdam liquoris, ex MILIO et AQVA, suo more expressi, quem BOZAm vocant" BOZA-szónál Oláh Miklós semmi vonással nem él, holott egyébaránt az Ó fölött is alkalmasint fölrakja p. o. Somlyó p. 76, viszsza folyó p. 62 Salgó p. 48 Szántó p. 35. 's a' t.

2-o Molnár Álbert szorgalmatos Szó-tár-írónk 1604-ben kiadván Szó-tárát Bozát röviden ejti, és így ír róla „Boza, Parabia (Parabiát így Deákozza Calapinus „Parabia, Parabiae παραβία genus potionis ex Millio, et Conyza. Coel. Ant. Lect. L. 4. c. 26.)

3-o Röviden, és minden vonás nélkül ejti Párispápai is így írván „Boza. Parabia."

4-o Érdemes Szabó Dávidunk, ki egyéberánt Székel létére a' szó-nyújtásban nem vala röst, és gyakran oda is fölróta a' vonást, a' hová nem kellett, Bozát még is röviden említi Kisded Szó-tárában így írván „Boza: valamelly fából p. o. cser-fából ki szivárgó lé, v. kevertt ital' neme."

5-o Sándor István is rövideden ejtve jegyezte föl Bozát a' toldalékos Szó-könyvében p. 34. Boza, kölesből készített Kún-ital.

6-o Röviden hangzik Kunságban is, a' mint kitetszik a' másadik Felelőtül föl hozott köz-mondásokból.

7-o De a' Törököknél is röviden hangzik: a' mint az első Feleletből észre vehetni.

8-vo Vannak Erdél országban BOZA-nevü helyek is, így fölső Fejér Vármegyében BOZA-nevü által-járás (Passus) Bozaer-pass. 2-o Van háromszeg Székében BOZA-nevü folyó víz. 3-o fölső Fejér Vármegyében van BOZA-nevü Patak. — És ha Ovidius azt mondhatta: „Flumina jam Lactis, jam flumina nectaris ibant" egy eleven eszü Magyar Ovidiusnak nem adhatnak e ezek a' nevezetek valaha elegendő máteriát arra, hogy Bozát egy szép metamorphosissal folyó vizekké, Patakokká változtatva szemléltesse, és pedig Erdél országban „Boza mint jön Erdélbe bé, (és innen Boza passus) és mint változik hol folyó vizzé hol Patakká". Megjegyzést érdemel az is, hogy Erdélben a' savanyú vizeket Bor-vizeknek nevezik. Vannak tehát Erdélnek Bor-vizei, vannak Boza-vizei. — Egyébaránt én itt csak azt mondom, hogy itt is a' Bozák rövideden mondatnak ki. Lásd Lipszki Repertoriumát.

Mind ezekből tehát bizonyos, hogy BOZA, és nem BÓZA.

A' harmadik Felelőnek minden fundámentoma a' magától gondoltt szó-származtatáson épül, és ide megy ki okoskodása. „Bizonyos az hogy Boza görög ital (ez nem bizonyos, mert hogy Paeonok görögök lettek volna, nincs még bé bizonyitva,) és annak görög neve, Parabia, nevestül együtt jött a' Húnokhoz (?) kihagyván „Para" marad „bia" hozzá tévén zó leszsz ezen ige, Biazó, és ime βίαζω ki jelenti Bozának szeszes és részegítő tulajdonságát, mert βίαζω annyit tesz, mint erőt veszek valakin, vagy erőt teszek valakin, már βίαζω szóból általtétellel (ω-t az α-helyére tévén) Bióza leszsz, innen ki ugratván ί-bötüt Bóza, úgyde ω a' görögöknél hosszú ó, tehát a' Magyarban is a' Bózát meg kell nyújtani, így tehát nem Boza, a' mint Párispápai irta, hanem a' mint ő originálta: Bóza." De vajmi erőltetett ez a' szó származtatás, és ez illyen származtatással akar mit is ki lehet faragni Parabiából, és így minden botból lehetne borotvát csinálni, mert ha egyszer ezen az úton biózá-ig jövünk, innen könnyebben ki kerekedik „Piócza" mint Boza, mert ime a' βίαζω Pióczára is reá illik, minthogy ez is erőt-vevő állat „non missura cutem, nisi plena cruoris hirudo", de hagyjuk el a' tréfát.

Midőn valamelly nevet más nyelvből által kölcsönözünk, közönségesen a' hangja is megváltozik, p. o. ezen szókat „Paripa, Patika" röviden ejtjük, holott a' görögben παρίππος, αποδήκη a' viszsza felelő szótagokban hoszszúk.

De végre, légyen igaz minden okoskodása a' Felelőnek, (dato, non concesso) még se épithet ő az ω-megán, mert hiszem magok a' Görögök gyakran azon szó-tagokat, mellyeket ω-megával irtak, rövideden ejtik, légyen példa ez az igen közönséges név Ανθρωπος, mellyben a' másadik szó-tag ω-megával iratik, és még is rövideden mondatik ki, és a' versben is rövideden hangzik.

De talán egy némelly már meg is sokallotta, a' mit irtam, 's mosolyogva azt gondolja magában „minek ennyi czivakodás egy vonás fölött" Követem, Magyar nyelvben a' vonások föl tétele, vagy ki hagyása, kivált az a, e, o, ö, magánhangzók fölött, igen is fontos, mert ezekre nem vigyázva, meg zavarodik az értelem, mert p. o. más „kar, mar, ver, por, kor, tör, és más, kár, már, vér, pór, kór, tőr 's a' t. Sőt egész nevetséget szerezhet egy vonás vagy ki tétele, vagy el hagyása; így járt az, a' ki Barátjának azt irta „szerezz a' számamra

egynéhány icze csikot" ezen utólsó szóra egy Dévaj reá bökte a' vonást, a' kinek azután a' levél szóllott, nem győzte nevetni a' csúfos commissiót, szerezz a' számamra egy néhány icze csikót."

Végre még ezt az egyet teszem hozzá. A' tudós, és szorgalmatos Felelő ne vegye roszsz néven ezen ellen tartásomat. Ő is, én is az igazságot keressük. „Hanc veniam petimusque damusque vicissim."

Kr. F.

---

6. Jelentés.

A' Tudományos Gyüjteménynek 1830-*dik folytatásáról.*

Megértük, hogy igen rövid életű tudományos folyó írásaink' között ez egynek tizen negyed évü folytatását jelenthetjük: iróink' részvevő ügyekezete, olvasóink türő kedvezése azon reményt engedik táplálnunk, hogy a' Tudományos Gyűjtemény öröklő intézetté válik, hogy mindenkor tanúja leszen a' nemzet' előmenetének, 's ha sorsa úgy akarandja, virágozásának. Mi nem dicsekszünk előre remek munkákkal, mellyek talán szűken fognak kezeinkhez jutni, nem tökéletességgel, mellyre igen hosszú, 's nagyon bajos az út, az egy ügyekezet az, mellyet minden rajtunk álló dolgokban bizonnyal szabad megigérnünk; 's ennél fogva azon igazságos türödelmet kérjük ki Olvasóinktól, hogy ha csak néhány darab lenne is egy évi közleteink közűl

az ítélet' sanyarú törvényszéke előtt megállható, azok' tékintetéből a' gyengébbeket is elnézni ne vonakodjanak. Mit lehetett eddig azoktól várni, kik nem kevés éveiket holt nyelv' tanulásában töltötték el? az idegenből szerzett tudományhoz, hogy honnossá legyen, még előbb nyelvet kelle alkotni, 's ez egy pillantat' munkája nem lehetett. De véget vetünk a' mentegetődésnek: a' gyengék között maradandó becsű munkák is közöltettek már, 's ezek mindenkor talpkövűl fognak tekintetni azon épületben, mellyet nemzeti csínosodásunknak ohajt reménységünk, 's a' megtörhetetlen ügyekezet valaha fel is fog állítani. Az illy nemű munkák, ha csekély számuak is, méltók arra, hogy egy folyóirásnak tekintetet, és pártfogást szerezzenek.

Nagysága, 's elrendelése a' Tudományos Gyüjteménynek és a' vele járó „Koszorú", vagy Szép Literaturai Ajándéknak ezentúl is megmarad, — t. i. mind a' 12 kötet mintegy 110 ívre fog terjedni. Két jeles magyar férfiaknak rézre metszett képeik fogják díszesíteni ezen esztendei Gyüjteményt is.

Előfizetni lehet a' Kiadóknál Petrózai Trattner János M. és Károlyi Istvánnál Pesten, vagy a' Ts. Kir. Posta Hívataloknál, nem külömben azon buzgó Hazafiaknál is, kik az előfizetést eddig is beszedni méltóztattak.

Az előfizetés egész esztendőre postán 18 for. V. Czéd. (és nem több) mivel mind a' Felséges Aerarium' postaportója, mind pedig a' Ts. Kir. Posta Hívataloknak úgy neveztetni szokott emolumentoma Budán és Pesten fizettetnek le. Helyben pedig, vagy a' ki alkalmatosság által viteti el a' köteteket, 14 for. V. Czéd.

Költ Pesten, November 1829.

Petrózai Trattner Ján. M. és Károlyi István Kiadók.

Vörösmarty Mihál Redactor.

---

7. Hirdetés.

Ezer egy Éjszaka.

Arab Regék.

I. és II-dik Füzet Forditotta V. M.

12. rétben, gyönyörű boritékban füzve ára 1 for. ezüst p.

Az Ezer egy Éjszaka címe alatt világszerte ösmeretes Arab Regék a' legváltozatosabb mulattatás mellett annyi élet bölcseséget foglalnak magokban, 's Kelet' sajátságainak, szokásainak ösmertetésében olly gazdag Kincstár gyanánt tekintethetnek, hogy nem csak az olvasó világ előtt köz kedvességet, hanem sok legnyomosabb itéletü férfiaktól is — kik közül elég legyen csak egy Montesquieut, Göthet, Vossot, Lichtenber-

get, Jean Pault emlitenünk — méltó javalást, és magasztalást nyertek. A' mivelt Európa' irói egymással vetekedve fordítgaták nyelvökre, 's egyik kiadás példányai a' másik után kapva kapattak el. Frantzia, Angoly, Német 's a' t. nyelven sok száz ezerekre terjedö példányokban keltek (legközelebb Bécsben egyszerre 3 kiadás jelent meg). Mivel nints olly nemzetü, rangu, hivatalu; koru, hitü ember, a' ki azt gyönyörüséggel nem olvashatná. Csak nemzetünk vala mind eddig kizárva e' bájos tündérkert birtokából, holott a' Magyar maga is — keleti eredetü lévén — az illy Regéknek nagy kedvellője. Ebbéli fogyatkozásunkat egy köztiszteletü Literátorunk segedelmével kipótolni akarván, arra határoztuk magunkat, hogy e' gyönyörü Regéket a' legteljesebb gyüjtemény szerint, honni nyelvünkön közre bocsássuk. Mutatványúl most az első és második füzetet nyujtjuk honnosinknak illy czím alatt: „Ezer egy Éjszaka, Arab Regék". Ebből egyszer'smind látni fogja az olvasó a' fordításban azon csínt, 's egyszerüséget, melly az eredetihez t. i. az Arabhoz képest olly szükséges volt. Illyen több kötetre fog az egész munka terjedni, 's bizodalommal vagyunk a' jó ízléshez, hogy vevökre találand.

---

8. Nyilatkoztatás.

Magyar poetai kézikönyvem' (Handbuch der ungarischen Poesie) II-d. kötete' 8-d. lapján Kazinczy' nyomtatott munkáji között említetnek gróf Majláthnak fordított regéji is. A' könyv nyomtatva nintsen 's a' publicum iránta méltán számot kérhet. Kötelesség tehát kinyilatkoztatnom, hogy midön a' nevezett kézi könyv nyomtattatott, sajtó alá jöttek a' regék is, de véletlen környületek miatt

nyomtatások egy időre félbe szakadt. Később Gróf Majláth jelenté, hogy azokat egy új kötettel megbővítve akarja közre botsátani, 's így történt vala hogy a' könyv még mind eddig ki nem jöhete. Kéretik tehát minden, ki a' kézikönyvet birja, törülje-ki példányából a' már most nem való tudósítást.

Toldy Ferencz.

9. Új Könyvek.

43) A' természeti, gazdasági és mesterségi esméretek Tára, mellyet 's a' t. kiadtak Lánghy István hajdani Gazdatiszt és Lencsés Antal hajdan a' Gazd. Tud. és Mest. Professora. Első félesztendei folyamat (két részben). Pesten, Füskúti Landerer Lajos' betüivel. 1829. nagy 8d. r. I. 406 l. II. 584 l.

44) Hygiastika vagy is Orvosi oktatás, mit kell tenni az egésség' fentartására, és a' betegség' gyógyítására addig is mig orvos érkezik. Irta Csorba József Orvos Doktor, T. Somogy Vármegye' Rendes Physikusa. Pesten Özvegy Patzkó Josepha betüivel. 1829. 8d. r. X. és 294 l.

45) Európa tekintete, jelenvaló természeti, míveleti és kormányi állapotjában. Szerkeztette Dóczy József, Cziszterczi Rendü Szerzetes Pap; Austriában a' ligetes Völgyi Sz. Gotthárd' monostorának tagja. 's a' t. Bétsben, Nyomtattatott Nemes Haykul Antal betüivel. 1829. 8d. r. I. Kötet (Európa általjában, Portugallia, és Spanyol ország) 296. l. II. Köt. (Franczia ország, Helvétzia, Nagy Britannia és Irland.) 357 l. III. Köt. (A' Svédi birodalom, és Dánia.) 310 l. A' 12. Kötetből állandó egész munka ára 8. f. p. p.

46) Tanácsolatok a' Magyarországi mezei Gazdák' számára 's a' t. szereztetett Balásházy János által. Sáros Patakon, nyomtattattak Nádaskay András által 1829. 8d. r. 255 l.

10. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

74) Auróra. Hazai Almanach 1830. 9-dik év — Szerkezteté Kisfaludy Károly, kiadá Lichtl K. Pesten 16. lap. 344.

75) Az Urban Megholtak hideg tetemeik felett való végső tiszteletre készült Halotti Enekek, mellyeket szerzett és több társainak hasznokra közönségesekké tett Nagy Károly, Szabad Jász Arok Szállás Városa Cath. Szentegyházának legkissebb szolgája. 8-o lap. 480.

76) Halotti Énekek és Búcsúztatások, külömbféle környülállásokhoz alkalmaztatva kiadta Radimeczky János, Szabad Jász-Berény Városának Kántora. 8-vo lap 272. (Eggenberger Könyvárosnál mind a' kettő.)

77) Tanátsadó mindazokra nézve, a' kik az Arany-érben kissebb vagy nagyobb mértékben szenvednek. Itt előadatnak azon véd rendszabások is, miként óvhatja magát kiki e' közönségesen elterjedt nyavalyától, és különösen tekíntethe vétetnek a' vele rokon bajok is, u. m. a' rosz emésztés, has' belrészeinek dugulásai és hypochondria Dr, Richter F. szerint németből fordítva Horvát Jó'sef, a' SS. MM. Böltselkedés és Orvos-tudománynak Doktora, T. Honth Várm. Rendes Fő Orvosa 's a' t. által. 8-vo lap. 112. (Hartleben Könyvárosnál).

78) Ezer egy Éjszaka. Arab Regék. Fordította V... Mihál. II-dik Füzet. Szép borítékba kötve 30 kr. ezüst p.

79) Petri Pázmány. S. R. E. Cardinalis et Archiepiscopi Strigoniensis Legatio Romana, edente Aloysio L. B. Mednyánszky 8-vo l. 170.

80) *ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ* 1830. *ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Α. ΑΕΟΝΑΡΔΟΥ. τοῦ ἐξ Εμπελακίων τῆς Θεσσαλίας. Ε'ν ᾧ προσετέθη καὶ τὸ τῆς Αυτικῆς Ε'κκλησίας Η'μερολόγιον, οἱ Α'ντοκράτορες καὶ Βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, ἡ Ι' εραρχία τῆς Ο'ρθοδόξου Θρησκείας ἐν τῇ καὶ Α'ουζριακῃ Μοναρχία, μία σύντομος περιγραφὴ τῶν Ο'ρους Α'θω καὶ Ε'μπορικαὶ τινὲς Πανηγύρεις. ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.*

81) Nemzeti Kalendáriom mind a' két magyar Hazában lakó Katholikusok, Protestánsok és Ohitüek számára 1830. eszt. Kiadták Trattner J. M. és Károlyi István XVI-dik esztendei folytatás 4-to lap 80.

82) Lehren und Erfahrungen für junge Frauenzimmer zur Bildung des Herzens, an Emilie als Mädchen Zwey Theile 12. lap 216 és 300.

83) Beszédek, mellyek a' Nemes Jász és két Kún kerületeknek közönséges gyülekezetében, jelesen a' megüresedett Nádor-Ispányi Al-Kapitányi Hivatalnak betöltésével, úgy azon Nemes kerületek' Magistrátusának Tiszti újjító Széke alkalmatosságával mondattak 1829-dik esztendei Sz. Iván Havának 22-dik és 23-dik napjain, Jász-Berényben. 4-to 16 lap.

84) H. Ch. Schmid's Biblische Geschichte des alten und neuen Testamentes für Kinder. Ein vollständiger Auszug aus seinem gröszern Werke. Neubearbeitet durch einen Seelsorger aus der Diöcese des Bisthums Seckau. Zwey Theile. 8-vo 168 lap.

85) Verzeichnisz der Predigtbücher, welche in deutscher latein. und ungarischer Sprache bei Joseph Eggenberger Buchhändler in Pesth zu haben sind. 8-vo lap 34.

86) Verzeichnisz medizinischer Bücher, nebst jenen über Botanik, Chemie, Chirurgie, Mineralogie, Naturgeschichte, Pharmaceutik und Physik, welche in K. A. Hartleben's Buchhandlung, in Pesth in der Waitznergasse vorräthig und zu bekommen sind. 8-vo

87) Elegia, qua Spectabilis ac Perillustris Domini Michaëlis Vitkovics AA.LL. et Philosophiae Doctoris per II. Regnum Hungariae J. F. U. Causarum Advocati, II. Comitatuum Csanád, Arad, et Heves Tabulae Judriae Assessoris etc. etc. viri meritissimi obitum luget Stephanus Avakumovics Advocatus.

88) Dissertatio inauguralis Mineralogico-chemico-medica De Ferro, quam consensu et Auctoritate magnifici ac illustrissimi dómini praesidis et Directoris perillustris ac spectabilis domini Decani nec non Clarissimorum DD. Professorum pro doctoris Medicinae laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima Universitate Pestiensi publicae eruditorum disquisitioni submittit Jacobus Bolaffio.

89) Positiones ex Universa Jurisprudentia et scientiis politicis, quas superatis anno adhuc MDCCCXXVI. et MDCCCXXVII. rigorosis examinibus in Regia ac celeberrima scientiarum Universitate Hungarica Pesti-

ensi pro consequenda suprema Juris Universi Doctoratus laurea annuente Inclyta Facultate Juridica publice propugnandas suscepit Josephus Remekházy de Gurahoncz, AA. LL. et Philosophiae Doctor, Inclitae urbis et districtus fluminensis patricius Consiliarius, ad excelsam Cancellariam Regiam Hungarico-Aulicam Concipista Aulicus. 8-vo

90) Dissertatio inauguralis Medica de Moscho, quam pro Doctoris Medicinae gradu rite consequendo in Reg. Scientiarum Universitate Hungarica conscripsit Godefr. Antonius Koch. 8-vo

91) Dissertatio Inauguralis Medica de Pilo Hominis, quam conscripsit Georgius Streim Hungarus Batsiensis Nosocomii L. R. U. Pestiensis h. t. Assistens Medicus. 8-vo

92) Elegia, Honoribus admodum Reverendi ac eximii Patris Martini Bolla, dum vice septima, evolutis semper totidem trienniis, Scholarum Piarum per Hungariam et Transilvaniam Praepositus Provincialis communibus suffragiis eligeretur, dicata Pestini 1829. 4-to 8 lap.

93) Worte, bey Gelegenheit der öffentlichen Translocation und Eröffnung eines zweyjährigen Unterrichts an der Pester evangelischen Schule Augsburgischer Confession den 4-ten September 1829, gesprochen von Paul Fabri, Rector. 8-vo

94) Dissertatio Inauguralis Medica de Opio, quam Adalbertus Mayer Moravus Hremsiriensis pro Doctoris Medicinae laurea rite obtinenda in Alma ac Celeberrima Scientiarum Universitate Hungarica, quae Pestini floret, publicae eruditorum disquisitioni submittit. 8-vo

95) Sententiae in Excelsa Curia Regia Anno 1829. Termino Sancti Martini latae et publicatae. folio. 1 for 30 xr, pengő pénzb.

XI. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) S. I. R. P. Egy két jó szó a' tanuló, kivált iróságra törekedő Ifjusághoz nálunk. 3 l.
2) Luczenbacher János Henrik Portugáliai Gróf eredetéről. 19 l.
3) Tudósitások a' Külföldről. (Folytatás) 62 l.
4) J* A' Magyarok Történetének jeles Német Iróiról különösen Engely Keresztelynek holta után tellyesitendő Ohajtásáról. 73 l.
5) Lévai László Vas Vármegye Kemenes alljai Járásbéli magyar szó-tár. 81 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismértetés.

1) Fényéri Gyula Auróra hazai Almanach szerkezteté Kisfaludy Károly, kiadá Lichtl Károly 1830. 98 l.
2) Gyógyszeres Értekezések, mellyeket a' királyi magyar tudományos Mindenességben, Tekintetes Schuster János királyi Oktató vezérlése alatt, a' magyar nevendék Gyógyszeresek, kiszabott készitménnyeik előállitásakor, közönségesen elmondottak. 99 l.

B) Külföldi Literatúra.

Népek' különösségei 's Jelességei.

Horváth János Rövid kivonása ezen könyvnek: Löhr, die Bewohner der Erde oder Beschreibung aller Völker der 5 Welttheile. Wien 1824. 103 l.

III. Különbfélék.

1) Előlépések és Megtiszteltetések. 109. l.
2) Elhalt Tudósok; és Irók. 110 l.
3) Jelességek. 111 l.
4) Figyelmeztetés ezen Kalendáriomra. 114 l.
5) Igazitás. 117 l.
6) Jelentés 120 l.
7) Hirdetés 122 l.
8) Nyilatkoztatás 123 l.
9) Új Könyvek. 124 l.
10) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú XI-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1829.

XII. KÖTET.

Tizenharmadik esztendei Folyamat.

SZERKESZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

PAPA
KÖNYVTÁRA

I. Értekezések.

1.

Egy, hazánkat illető, Heidelbergi kéziratt megismértetése.

Keresztül nézvén a' heidelbergi híres egyetemi könyvtárt; azon részében, melly Bibliotheca Palatina név alatt a' harminczévü háborútól fogva a' római Vaticánnak mind addig nagy dísze volt, míg azt Napoleon császár Párizsba vitetné, honnan 1815-ben költözött vissza német hazájába: nagy örömmel akadtam egy, vélekedésem szerint 15d. századbeli kéziratra (Codex palatinus. 156. a' a' könyv' hátán: Historia regum Hungariae; in fol. 170 levél az az 340 lap), melly hazánk' történeteit adja elö a' húnok' kijövetelétől Mátyásig. A' munka német nyelven, gót betükkel sürüen, a' legnagyobb tisztasággal és szorgalommal vagyon írva; nem csak, az ókor' szokása szerint különös czímlap nélkül, de czím 's szerzö neve nélkül az elsö levelen is, mellyen a' dolog kezdödik. Hijába keressük az esztendö' számát is ámbár a' codex azok közzé tartozik, mellyeket az idö minden csonkulástól, sőt elhasználástól is kedvezve megkímélett; 's mint az egésznek habitusából világos, még kötése sem ment keresztül semmi változáson.

A' textus előtt ügyetlen 's a' szó' legszorosb értelmében gyermeki kézzel látjuk a' magyarok' költözését festve a' hét vezér' vezetése alatt. Ha-

sonló mesteri előadásban mosolyognak felénk, a' rólok szóló czikkelyek előtt Atilától kezdve minden vezéreink, herczegeink, királyaink 's a' nagy szépségü első Mária; 's nem tudjuk az arczot, az állást, vagy a' fejedelmi palást' redőjit csodáljuk e iukább.

Az egész munka két könyvre oszlik. Az első a' húnok' dolgait adja elő (fol 2—17); a' másadik az avarok teljes elhallgatásával, a' hét vezérrel kezdődik, 's megyen Bécs elvételéig Mátyás által. Nem tagadhatni, hogy sok ezen krónikában a' hibás, sőt hamis állítás is; ellenben lél benne a' történetbúvár intéseket, a' biograph és költő vonásokat sőt festéseket, mellyek a' gyakorlatlan szemnek egy kissé bajos, olvasását bizonyosan megjutalmazzák. Kiírok némellyeket; mit miért és kinek? azt az olvasó legott megfoghatja itélni.

Az első rész czikkelyeinek tartalma imez:

1*) *Von dem Ausgang der Hunni oder der Hungern aus Scithia.*

2) *Von dem Eingang der Hunni oder Ungern in Pannonia, das genannt ist Ungerland; und von ihrem Streit verbracht aus dem Feld Tarnokvölgy.*

3. *Von dem Streit, der da geschehn ist an der Stell, die da heisset Kesmawr.*

Ezen czikkelyben érinti az iró Detriket is, kinek sebéről a' magyarok még Oláh' idejében megemlékeztek énekeikben, mint azt a' magyar költés' hisztóriájában említettem **) A' német

---

*) Az új orthographiával élek, mert itt a' dolog a' fő. Csak ott hagytam-meg a' códex' irása módját, hol az eltérés veszedelmes, mint némelly tulajdon nevekben, mellyeknek olvasása kérdést szenvedhet; a' magyarok mindég így íratik: Ungern.

**) Handbuch der ungr. Poesie. 1. Band pag. IV.

krónika így szól: „*Detrich ward gewundet mit einem Pfeil in sein stirn, welches Pfeils ein Theil Detrich gegen Rom getragen hat, der keiserlichen Würdigkeit zu zeigen ein zeichen des Krieges, der dorten vollbracht ist worden wider die Ungern* (sic); *und darum wird gesagt von ihm, dass es erfolgt den nahmen der Untödtlichkeit, und heisst zu ungerischer Sprach bis auf diesen Tag: haláltalon Detrich.*" (fol. 4. a.) Engedje meg az olvasó, hogy a' krónika' szavait oda magyarázzam, hogy „a' magyar dalokban neveztetik maiglan haláltalon Detriknek." Mert valljon hihető e, hogy egy kükönben nem nevezetes históriai személyről, ezer év mulva is ugyan azon szóval emlékezzék a' nép? Illy egyességeket a' nép' szájában csak az ének tart-fenn; 's véleményem az által lészen hihetővé, hogy Oláh, ki még későbben élt, ugyan azt mondja, de világosan énekekről szólván *)

4. *Von der Erwählung des Atila zu einem König, und von seinen Scythen, und von seinem gewehr das er gebraucht hat wider seine Feind.* Többi közt: *Atila, der da auf ungerisch hat geheissen Etele.*

5. *Wie Kunig atila seinem Bruder Budam seines Reichs theilhaftig hat gemacht.*

6. *Von dem gedechtlichen und grossen Streit des Kunigs Atilae, geschehn in den feldern der Cattellan.*

7. *Wie Kunig Atila oder Eczel sich hat lassen heissen ein Geissel Gottes, und von der Zersterung der Stadt Reims.* Kezdete ez: *Und darnach da Kunig Atila das römische Reich*

*) „Quem in hunc diem hungari in suis cantionibus — Detricum immortalem vocant." l. c.

sich sah theilen, hat er sich mit einer grössern Grausamkeit erhebt und gedacht: die Römer nicht mehr traun mit ihm zu streiten; und soll haben gesprochen: Die Stern fallen, die Erd zittert! Nehmt wahr: ich bin ein Jammer der Welt! und hies sich nennen nach dem Wort des ——(olvashatlan szó) *ein Geissel Gottes.* Ennek kútfejét is dalban keresem. Nyelv, hang, szellem e' feltételt egyiránt javasolják.

8. *Von dem Leiden der heiligen eilftausend Jungfrauen, und von dem Buda, der durch Atilam, seinen Bruder, ertött ward.* Egyebek közt ezt leljük ezen czikkelyben: *Under* (t. i. Buda) *nun ertödtet war, geboth Kunig Atila wiederum die Stadt nach seinen Nahmen nennen eine Stadt Atilae; so haben doch die Ungern das Geboth nicht gehalten, und haben sie geheissen Budavár, und heissen sie noch bis auf diesen Tag ó Buda. Aber die Deutschen vor Furchten sie übertreten das Geboth des Kunigs, haben sie die Stadt Eczelburg geheissen. Das ist allsoviel geredt, als eine Stadt Atilae.* Tehát a' Magyarok nem féltek igazságosak lenni. A' helynek hisztóriai becse is van.

9. *Von der Ausbreitung der Stadt Aquilegia.*

10. *Von dem Ursprung der Venediger.*

11. *Von der Belegung und Gewinnung der Stadt Ravenne.*

12. *Von der Zukunft des Pabst Leonis zu dem Kunig Atila oder Eczell.*

13. *Von den neuen Hochzeiten des Kunigs Atilae, und auch von seinem Tod.* Atila' halála után: *Geschrei und klag ist erweckt worden in ganzen Ungerland, und die Stadt Sicrambria mit einer grossen Beklagung hat sie erschallet bis in die Wolken.*

14. *Von dem Streit, der da geschehn ist nach dem Tod Atilae unter seinen Söhnen; und von dem Wiedereingang Chabae, des Kunig Atilae Sohn in das Land Scythiam.* Egyebek közt: *Und da er* (Csaba) *in Scythia kam, fand er seinen Grossvater Bendegucz frisch und gesund — mit grossen Alter verzieret.*

A' másadik könyv' (fol. 18—170) foglalatja:

15. *Die Vorrede in das andere Buch der ungerischen Coroniken.* (Semmi megjegyezésre méltót nem foglal magában).

16. *Nun habt sich an das andere Theil der ungerischen Coroniken, wo sie zu den anderm mal kommen sind in Ungerland. Von ihren Haupt-leuten, Fürsten und Königen, und ihren Leben.*

17. *Von den sieben Hauptleuten, und ihrer sieben Geschlössern.*

18. *Von dem ersten Hauptmann, und dem weissen Ross, und von dem guldnen Sattel und dem guldnen Zaum.* Eleje: *Und aus den Hauptleuten ist gewesen der reicheste und der maechtigste Arpad, ein Sohn Almus, ein Sohn Eleud, ein Sohn Ugek.*

A' 19. czikkely: *Zvbolch, der andere Hauptmann ist kommen von dem Geschlecht, von welchem kommen ist Chaak. Und man sagt, das er sein Gezelt hat aufgeschlagen in dem feld und an der Stadt, da itzund Chakuara wüst liegt. Und das Geschloss hat gebaut der Hauptmann Zobolch, das er nach seinen nahmen, nach seinem Tod von seinen Dienern und von seinen Bekannten hat heissen nennen Chak. Wan das Geschloss hat — — — geheissen Zobolch, und ist bei dem Gezeiten Andreae, Belae und Láuentae der Sohn Zaak durch gemeinem Rott der Ungern zerbrochen worden.*

A' 20d. czikkely: *Der dritt Hauptmann ist gewesen Gyula* (Gyula), *von welchem kommt der Sohn Ladislai Gyula; und der Gyula ist gewesen ein grossmaechtiger Fürst, welcher gefunden hat eine grosse Stadt in Siebenbürgen, die vor langen Zeiten gebaut ist worden von den Römern: und der haett eine Tochter mit dem Nahmen Sarolt, die sehr schön war, von welcher Schön alle Fürsten und auch Herrn des Landes redeten, welche der Fürst Geyssa mit Rath und Hülf des Beliud, der da besass die Erd Kwlam, hat zu einer Hausfrauen genommen. Und Beliud, ein Herr der Erd Kwlam hat die Tochter ihm gegeben, auf dass er gegen seinen Bruder Keam sollt streiten, und seines Bruders Tod hat der nemliche Beleud Kwlam seines Bruders Reich besessen, und darnach, da der Gywla den Ungern fast schadhaftig war, ist er beschwert worden durch den heiligen kunig Sanct Stephan mit Streit, und durch ihn geführet worden in Ungerland. Jedoch nicht der Hauptmann Gywla, sonder der dritte von dem.*

A' 21d. cz. *Des virten Hauptmann Nahmen ist gewesen Künd, welches* (?) *Sünn Krosid und Kroppan, die da bei Nyk* (Nyik?) *aufgeschlagen haben ihr Gezelt, und alle nach der Tauf haben sie gestift ein Kloster.*

22d. cz. *Und der fünft Hauptmann ist genannt gewest Leel, welcher die messianos, in deutsch Pehem, aus den endr* (? tán der erde) *Golgathe hat ausgetrieben, und wird gesagt, dass er lang alldazu Feld gelegen ist, und von ihm ist da entsprungen ein Geschlecht, genannt Zuard.*

23. *Der sechste Hauptmann hat gehabt den Nahmen Verbulchü.* — —

24. *Der siebente Hauptmann ist geheissen worden Urs.* — —

25. *Von den viel Geschlechten, die darnach kommen sind in Ungerland; und zu dem ersten, von dem Geschlect Tata (Deodatius aus Napulia)* — —'s így folytatólag még tizenöt nemzetséget számlál-fel.

A' Királyok' történetein a' szerint megy keresztül, mint Atiláéjin, hol több hol kevesebb szakaszokban.

Fol. 43. a. *Warum der Bela ist gewesen kahl und an der Farb braun, darum hat er das Kloster genannt nach seiner Gestalt Zewkzard* (szög = braun).

Fol. 44. a' Salamon Királynak Dávid nevü testvér tulajdoníttatik. A' Kún vezér, ki Cserhalmon veszett, itt is Ozul. — *Alle die Ritter des Königs Salamon haben geführet Panier von Seiden.* — László' lovának neve Züd. Jegyez e Coaevus történetíró illy dolgot? Ne jusson e itt eszünkbe, hogy a' Cserhalmi harczot coaevus énekesek megénekelték *). Fol. 45. b. azt beszéli a' Krónika, hogy midön László Herczeg a' Kúnt, ki a' tudva lévö magyar szüzet rablotta, üldözné, azt kiáltotta a' lyánynak: *Meine schöne Schwester! nimm den End deines Gürtels, und schwing dich auf die Edr!* Cselekedte is, de midön a' Kún már László' hatalmában volt, könyörgött érte. Ezen vonás által individualizálva látjuk a' magyar lyánykát, 's megérdemeli a' halhatatlanítást, mellyet a' Cserhalom' legújabb énekesének köszön. — Ernyei erkölcsösnek hívatik itt is (fol. 48. b.), mert így fordítom e' kitételt: *den sittsamen Erney.*

---

*) Handbuch d. ungr. Poesie. I. Bel. pag. VII

Fol. 76. b. az Esztergami Érsek III. Béla' testét a' Bold. Szüz Mária' templomából kivétette, 's az érseki templomba temettette, honnan késöbb az elsöbbiknek papjai (zývern prűdern; tán Minoriták?) vissza vették 's a' Szüz Mária' oltára elébe — hol hitvese Mária, a' görög Császár' leánya 's fija Béla (*sein allerliebster Sohn, seliger Fürst Bela*) nyugodtak — temették-el *gar ehrwürdiglich, und da die nachfolgenden carmina geschrieben stehn in latein* (jelen idöben, tehát Mátyás alatt még fenn volt a' sírkö):

Aspice rem charam, tres cingunt Virginis aram:
Rex, dux, regina, quibus assint gaudia trina
Dum licuit, tua dum viguit, rex Bela! potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.

Fol. 157. a. a' krónika Capistránnak ezen latán szavakat adja szájába a' holt Hunyadi János felett: *Salve aureola coeli! Cecidisti corona regni, exstincta es lucerna orbis! Heu, corruptum est speculum, in quod inspicere sperabamus. Nunc tu devicto inimico regnas cum deo, et triumphas cum angelis, tu bone Joannes!*

De menjünk által Mátyásra. fol. 170. a. Ezt olvasom: *Unter welchen Staedten er* (Mátyás király) *auch gewonnen hat die löbliche und vormerkte Stadt Wien und auch die neu Stadt, welche mit hohen Mauern, Thurm und Zinnen, mit Burgern und mit gutem Rath, mit Gütern und mit Lust inwendig und auch in den fürstaedten mehr geziert worden dann die andern, und noch von keinem Kaiser noch König nie gewonnen worden sind, und mit* — (olvashatlan szó) *Apparaten ist er und die seinen in diesselbigen eingezogen, und hat den Burgern, die in den Staedten wider ihn gestrit-*

ten haben, aus seiner angebornen Gütigkeit an Leib und an Gut vergeben und nachgelassen, und in der Stadt Wien, da er sie mit gewonnen hatt, da ist zum Lob dem kunig Mathiae das lateinische carmen oder Gedicht gemacht worden:

Discite, mortales! nimium non fidere muris;
Moenia quid valeant, capta Vienna docet
Strenua quid possit virtus, quid dextera regis,
Exemplo monstrat clara Vienna suo.
O miranda nimis placidi clementia regis:
Laedere non novit, vincere cuncta solet.

Minekutána a' nagy király' udvarának pompáját hosszasan leírta volna, így végzi munkáját a' szerző:

Viel und mancherlei Ding waeren noch zu sagen von dem kunig, die von ihrer Gröss und Trefflichkeit dess wohl würdig waeren; jedoch von ihrer Ehr und besonderlicher Zierlichkeit, so bedurfen sie wohl einen höhern, dann mich zu ihrer Beschreibung. Sonder was ich von den Dingen und auch von den Andern etwan ein wenig geschrieben hab, darüber bitt ich mich in keinem übel vordenken noch vormerken; sonder ieh lass das auch meinen nachkommenden Mehrern und Lehrern, dass mit grössern würden und hacherm stylo, von Wort zu Wort als sie geschehen sind, zu beschreiben, als sie dann dess wohl würdig sind, und in Besonderheit die Feindschaft, die den kunig beweget hat wider den römischen kaiser, vollkommlicher zu erklaeren.

Más kézzel és tintával 's latán betükkel (az egész munka gothárát betükkel van írva, a' latán helyek is), 's ezek szerint úgy hiszem a' códex-

nek egy későbbi birtokosa által, még ez van a' lap' végére írva:

Mathias hic iaceo ac (hac?) sub mole sepultus,
Testatur vires Austria victa meas.
Terror eram mundo, metuit me caesar vterque:
Mors tantum potuit sola nocere mihi.

Úgy hiszem, senki sem fogja kétleni, hogy a' krónika' írója egész a' maga idejére vitte-fel munkáját; 's így kora világos.

Szolgáljon ez a' közlés is kedves hazámfijainak némi gyönyörüségökre; ezt ohajtja teljes szívből a' távolban is

Toldy Ferencz.

2.

Győr Vármegye' hajdani Nemes Familiáinak emlékezetek.

Győr Vármegye, ámbátor kiterjedése és népessége tekéntetéből a' harmadik osztálybéli Megyék közé alig számláltathatik is, még is tsak nem minden időben nála nagyobb, és népesebb Megyékkel méltán vetélkedhetett kebelbéli nemessége számára és fénnyére nézve. Ez még különössebbnek fog tetszeni, ha fontolóra vesszük, hogy e' kisded vidéknek tsak alig volt egy harmad része világi kezekben, a' sokkal nagyobb rész, a' mint most, úgy a hajdan korban is a' következendő egyházi személyeké, és testeké lévén, úgymint: a' Győri Püspöké, a' Káptalané, a' Szent Mártoni, Bakonbéli, Csornai

Móritzhidai, Pilisi, Turótzi, Zobòri, Lövöldi, Lébenyi Apáturságoké; a' Pápai Paulinusok, a' Györi Dominicanusok, és Szent János Keresztes Vitézek, és a' Zsámboki, és Poki Monostoroké, a' Nyúl-Szigeti és később Nagy Szombati és Posoni Apátzáké, a' Pápótzi, és Szent Adalberti Prépostságoké, és ujabb időkben a' Jesuitáké.

Az okát pedig e' valóban figyelmet gerjesztő tüneménynek vélekedésem szerint nem másban találhatni, mint a' régibb korra nézve, a' Megyénknek helyhezetében, a'vagy az Ország határaihoz való közelléttében; melly miatt kéntelenek valának Fejedelmeink fő gondjokat arra fordítani, hogy ezen, tsak nem szünet nélkül, a' nyughatatlan szomszédjaik háborgatásainak kitett tájinak, az abban mennél nagyobb számmal tenyésző nemesség, mint mindég készen álló hadi erő által bátorságot szerezhessenek; későbbi időkre nézve pedig azon környülállásban, hogy az Ország nagyobb része Török járom alatt nyögvén, sok ősi székeikből elüzetett nemes familiák, ezen az erős Györi Vár oltalma alatt lévő vidéken kerestek menedéket, a' hol idő jártával jószágokat is szerezvén, tökéletessen meghonnosodtak.

De lássuk már most ezeknek folyamatjában magokat a' Megyénket hajdan diszesitő nemes familiákat, 's ugyan mivel bizonyos osztályokba nem vevődhettek, az általnézés könnyebbitése végett, a' betü rendszerint egyben szerkeztetve, mint következik:

I. Aba Nemzetség:

Ezen igaz Magyar eredetü nemzetség tsak annyiból számláltathatik a' hajdani Györ Vármegyei nemzetségek közé, hogy egy 1273 esztendei

oklevél szerént Bőös és Alpár nevü, most Poson Vármegyei helységek, akkor még Győr Vármegyéhez tartoztak, és az Aba nemzetségből származó Lotárd, Omodé fia tulajdona voltak, ki azokat IV. Béla Királytól, és annak hitvesétől Máriától nyerte, azomban a'nem sokára Béla és fia István között kiütött hazai zendülések ideje alatt újra elvesztette, és tsak az érintett esztendőben Erzsébettől, V-dik István Király özvegyétől nyerhette vala vissza (Litterae Elisabethae Reginae ddo 3 nonas Decembris 1273. per Ladislaum pridie Calendas Junii 1274. confirmatae, in MSS. Cornidesianis).

Egyébbiránt mikor szakasztódhattak el Győr Vármegyétől az emlitett helységek, 's ennél fogva mikor szünt légyen meg Lotárd ága, melly Omodé Idai Jánosban egészen kihalt, megyénkbéli birtokosai közé tartozni, az oklevél és történeti kútfők szüke miatt meg nem határoztathatik.

II. Az Alsokiak.

Ezek közül ismeretesek a' következendők:

László, ki az 1567-dik esztendőtől fogva az 1582-kig ditséretesen viselte a' Győr Vármegyei Alispányságot, és Győr városában fekvő, 's a' vár nagyitása alkalmával elbontott Curiájáért más helyet nyert, Maximilián Királytól 1567.

György, hihetőleg László testvérje. János és Márton, László fiai; ezek adják el az attyok után rájok maradt nemes Curiát Győr városában az 1589-dik esztendőben. Márton, ki Győr Vármegyei Táblabiró volt, még az 1620-dik esztendőben is élt Bátsán, a' hol valami jószág részetskéje lehetett.

Igen hihető mindazonáltal, hogy ezen familia már régebben is virágzott; a' mit már onnét

is lehet következtetni, mivel az Alsoki név, mellyet annakelőtte Szent Márton Mezõ városa viselt, és a' mellyről e' familia neveztetett, a' 16-ik század közepén már tellyesen elvolt avúlva.

III. Az Aszszonyfalvaiak.

Ezen minden bizonnyal Asszonyfalváról, melly most Asszonyfának hivatik, mint birtokáról nevezett familiának történeteit sürü homály boritván el, tsak a' következendő sovány töredéket terjeszthetjük róla az olvasó elejbe. Az 1362-dik esztendőben említetik Aszszonfalvai Miklós (Nicolaus dictus Nemes de Azzunfalva) mint előkelő megyebéli Nemes) Litterae in merito Controversiae Metalis inter Benedict. Varjou et Nobiles de Ryza d. a. 1362). — Az 1517-dik esztendőben Aszszonyfalvai Gáspár iktatik be némelly Asszonfalvai birtok részekben. Az 1580-dik esztendő közül említetnek Aszszonyfalvai Boldizsár és Tamás, az 1592-dik és 1620-dik esztendők között pedig az utóbbinak fia István ki Szapári Istvánnal együtt több rendbéli perekbe volt keveredve szomszédjaival. És ebben fogyván el az Aszszonyfalvai familia, megyebéli jószágai a' Szapáriakra, mint hihetőleg leányági vérségre szállottak által.

IV. A' Bakótzok.

Ezen familiáé voltak a' még most is e' Megyében fent lévő Alapi puszták, mellyeknek egyike a' mostani Rét Alap, Bakótz Alapnak is neveztetett. Több tagjait esmérem ugyan, de a' nélkül hogy vérségi egybeköttetésöket izenként meghatározhatnám, minél fogva tsak a' következendő tökéletlen jegyzeteket adhatom elől róla. Bakótz Imre, a' XVI-dik század elején élvén,

az 1505-dik esztendőben perbe idézi Thulay Jánost némelly Szent Péter Alapi Curiáknak elfoglalásáért. Bakótz Orbán az 1580-dik esztendőben ellen mond Bakótz Miklósnak, hogy a' Szent Péter Alapi pusztának egész haszon bérét magának megtartotta. Bakótz Lukátsra az 1583-ban a' Győr Vármegyei Országgyülési követeknek dijja fejében 50 kis pénzek vettettek ki; ugyan ezen esztendőben Alsó-Alap iránt perlekednek egymással Bakótz Orbán és Miklós; az 1592-dik esztendő közül említetik bizonyos Bakótzi Gergely; az 1614-dik esztendőben Bakótz Lőrintz és István és más leányági rokonok részéről is ellenmondás vettetik közbe Bakótz és Rét Alap használása iránt, mellyek a' Győri Nemesség 1611-dik esztendőbéli lajstromának utmutatása szerint már akkor is idegen kezekre szakadtak vala Ezen ellenmondás megujjitatott az említetteknek nevében az 1622-dik esztendőben, az 1625-ben pedig Bakótz Miklós által; melly idő szakaszon túl már elfogyottnak, vagy legalább megyebéli birtokától végképen elesettnek vélem ezen familiát, minthogy semmi nemü nyoma már többé elő nem fordul.

V. A' Bakychok.

Az 1522-dik esztendőben II-dik Lajos Magyar Király és Solyman között dühödő háboru alatt, hat testvérek, egy előkelő Rátz országi nemes háznak ivadékai Bakych Pál, Péter, Kelemen, Manuel, Dömötör és Mihály, idegenkedvén, a' félhold jármától minden háznépestül által jöttek az akkoron Rátz országban Tomori alatt táborozó Magyar szereghez; kik rettenhetetlen bátorságok által rövid idő múlva olly annyira megkedvelteték magokat Lajossal, hogy azokat Magyar nemességgel felruházta, és

és Lak nevű jószággal Somogyban megajándékozta, mellyről ezentúl Laki Bakychoknak irák magokat. Ezen megtiszteltetésöket követte nem sokára egy még tetemessebb kegyelem, a' midőn t. i. Bakych Pál az 1626-dik esztendőben, a' Nándor fejérvár feladása miatt haza árulásba esett Hedervári Ferenczeknek minden szigetközi jószágait is megnyerte Lajos Királytól, melly az arról adott Királyi adomány levél szerént a' következendő falukból álla: Ettevény, a' vámmal eggyütt, Asván két Medve Káró, Szigeth, Dunaszeg, Oltava, 's a' t. (Litterae Regis hujus datae Budae feria 5-a post festum divisionis Apostol: 1526.) A' szerentsétlen Mohátsi ütközet után, mellyben igen vitézül hartzolt, egy ideig Zápolyához állott Bakych Pál, de a' Tokai tsata után tsak hamar elhagyta azt minden testvéreivel, és Ferdinand Királynak hódolt, kinek — a' királyi Testörző Huszárok Fő Kapitányává tétetvén, — ezen időtől fogva hűséges embere volt. Nem tette ugyan ezen lépést minden mellékes haszon keresés nélkül, mert zálogul kikötötte magának a' Győri Várnagyságot, 's a' mi még sokkal többet ért, a' Győri Püspökség nagyobb, az az Győrhöz tartozandó részének minden jövedelmeit és tizedeit; mellyeket ezentúl a' Győri Püspökség kormányozójának (Gubernatornak) nevezvén magát, egész haláláig birt, a' nélkül, hogy azért több rendbéli irományok bizonyítása szerint *) tsak legkevesebb pénzbéli sommát is adott volna Ferdinándnak. De a' millyen jó vitéz volt

*) Quod Ferdinandus — — Rex noster Castrum et locum sedis Episcopatus Ecclesiae Jaurinensis, ipsam Ecclesiam Eppalem Jaurinensem complectente, ipsa sede tunc pastore sive praelato vocante, simul cum ejus pertinentiis Magnifico Dno Paulo Bakych de Lak

az ellenség előtt, ollyan nehéz bánásu volt polgári életében, a' mivel nem kevéssé fogyasztotta az amott méltán nyertt borostyánokat. Mert elöször is, nem elégedvén meg a' Győri Püspökséggel, elfoglalta a' Káptalan jövedelmeit és tizedjeit is; mellyeket nagy nehezen, és tsak két esztendő után a' Káptalannak sanyarú panaszaira, 's az akkori Bétsi Királyi Biztosság parantsolatjára eresztett megint ki a' kezei közül; (Litt. Capit. Poson. super Protestatione Capituli Jauriensis ddo feriae 4. prox. ante festum S. Martini 1530) belé vágott Győr Városa igazaiba is, annak polgárjait a' bormérésben, és más egyébb jussaiban háborgatván; (Mandatum Ferdinandi I. ddo Lintz feria 3. prox ante festum Bartholomaei 1531) de a' mi több annyira vetemedett, hogy a' Kanonokokat házaikból kizárván, ezeket a' maga hasznára alkalmaztatta, ha pedig zúgolódni mertek, gúnyolva, mintha fogadott emberi volnának mindenfelé küldözgette. Az Uroknak nyomdokaiban jártak, sőt azt kegyetlenségökre nézve sokkal fellyül is haladták felállított tisztjei is. Ugy bizonyítja a' Győri Káptalannak a' Posoni káptalan előtt tett ellenmondása, hogy a' Győri és Sz. Mártoni Alvárnagyok nem tsak a' káptalan jobbágyait mindenektől megfosztani, magoktól a' Törököktől mentten maradt házaikat felgyujtani és feltörni, azokat verni, sebesíteni és tömlötzözni, hanem a' falusi papokat is sartzolni, sőt magoknak a' káptalanbéli Uraknak házaikat kirabolni, 's a' midőn már Bakych Pál maga megfogadta volna a'

Huszaronum suae Mattis Capitaneo absque omni onerosa inscriptione ad suae Mattis beneplacitum tempus concessisset, quibusdam suis respectibus et motibus suam Mattem ad id faciendum inducentibus. Litt. Capit. Poson. d. a. 1537.

káptalan jövedelmeinek vissza adását, azt ennek ellenére önnön kényökből hátráltatni, és hosszabb ideig akadályoztatni nem átallották, szóval olly hatalmaskodásoknak és pusztitásoknak mentek légyen végére, millyeneket a' felhozott 1550-diki iromány ön kifejezése szerint a' kegyetlen Török sem követett volna el. (easque Crudelitates exercerent, quas nec Turca immanissimus inferret potentia mediante.)

Nem is tett a' Püspökség jövedelmeinek Bakich Pál által való birására nézve változást, hogy 1537-dik esztendőben Ujlaki Ferentz Győri Püspöknek kineveztetett; mert ámbátor ez azoknak vissza adását szünet nélkül szorgalta, söt Ferdinandnál azt is eszközlötte volna ki, hogy Bakych több rendbéli királyi parantsolatok és utóbb Köszegi Jurisich Miklós és Bornemisza Pál, mint e' végre ki küldött királyi biztosok által arra hathatósan intetett, még sem engedelmeskedett Bakych, és nem akart megkedveltt birtokától addig meg válni, míg Ujlaki más egyébb terhes feltételeken kivül két ezer Magyar forintokat le nem olvasna néki; mellyet midőn Ujlaki kerekdeden megtagadna, megmaradt megint minden a' régi állapotban. Pálnak a' szerentsétlen Eszéki hadban még azon esztendőben történtt halála után ugy látszik, mintha a' Püspök hozzá jutott volna ugyan megyéjének Győrhöz tartozandó részéhez; a' Szombathelyi Urodalom, és minden ahoz foglalltt tizedek és jövedelmek mindazonáltal, mellyeket idő közben bizonyos zálog sommában szinte magához huzott vala, még tovább is megmaradtak Pál örököseinél és testvérjénél Péternél. Ezt bizonyitja az 1542-dik esztendei ország Gyülésnek 48-dik tzikkelye, mellyben arra kérik Ferdinándot az Ország Rendei, hogy Bakych Pál örököseit, és Ba-

kych Pétert a' Szombathelyi várra nézve ki elégítse, és azt a' Püspökségnek e'képen vissza szerezze; — és Ferdinándnak az 1544-dik esztendőben adott levele, mellyben Bakych Péternek az elvesztett Német-Ujvári szinte Szombathelyhez tartozandó tized helyett esztendőnként 200 fkat igér. — (Schönviesner Historia Sabariensis pag. 283.) A' Hedervári jószágokat sem eresztette ki Péter kezeiből, ámbátor azoknak vissza adására az 1543-dik esztendőben maga a' Király elől ülése alatt Posonban hozatott itélet által köteleztetett volna; (Litterae Sententionales emanatae Posonii 8-a die feriae 4-ae ante Dominicam Oculi 1543) sőt azon volt, hogy birtok jussait az 1547-dik esztendőben a' sziget közi jószágokra nézve véghez vitt rendes béiktatás által ujra megerősítse; melly után nem tsak az 1552-dik esztendő után történtt haláláig, a' Hedervváriaknak minden némü mozgatásaik ellenére ezeknek birásában megmaradt, hanem azokat maradékaira is által eresztette. Bakych Pálnak Theodora névü felesége, és két leányai voltak Margit és Angelika. Amaz Detrekői Balassa Menyhárthoz; 'ez előbb Révai Imréhez, ennek halála után pedig Czobor Imréhez ment férjhez. — Bakych Péternek voltak két feleségei, az első Pilisperger Anna Czobor onokája, a' másik pedig Sárkány Orsolya ki az 1582-dik esztendő körül még élt, és 1561-ben 1-sö Ferdinándtól olly forma levelet nyert, melly által Kis Baráti elpusztúltt falujára uj lakosok édesgettetnek az adó alól 6. esztendőre való felszabadulás igérete mellett; — (Kovachich formulae solemn Styli p. LXXXIII.) és a' következendő magzatjai: Anna, Révai Mihály fő Ajtón álló mester hitvese; és Mihály és Pál mellyeknek egyikétől származott ama Bakych Péter,

ki a' Győr Vármegyei Nemességnek 1611-dik esztendőben keszültt lajstromában elől jön, 's az 1608-pik: 20-dik és 1625-dik 49-dik törvény tzikkelyekben is Forgách Zsuzsával való esetére nézve említetik. És ezeknél, mint közbirtokosoknál találjuk még az 1610. 1617. és 1624. esztendő közül a' Hedervári jószágokat, mellyeket hihetőleg tsak Hedervári István, nemzetsége utolsó sarjadéka keríthetett megint kezeihez.

VI. A' Bán Familia.

Ennek eredetét még eddig ki nem tanúlhattam, az mindazonáltal kétségen túl való dolog, hogy a' 14-dik század derekától a' 15-dik századon keresztül egész a' 16-nak kezdetéig ezen Vármegyében virágzott, és jeles jószágokkal birt.

Az első tagja ezen familiának, mellyről bizonyos okleveles nyomot találunk Simon, ki az 1350. és 1363-dik esztendő körül élvén talán egy személy azon Simonnal, ki némelly 1355-dik oklevélben elölfordúl mint Poson Vármegyei fő Ispány, és Móritz fiának állítatik. Bán nevezete bizonyosan a' Báni hivatalról maradt rá; birtok neve pedig Móriczhida faluról, mint örökségéről. Ő volt az, kinek a' jegyzett időtájban a' Sz. Mártoni Szerzetet igazgató Sifrid Apát haszon bérben oda engedte Árpás nevű, a' Bakonbéli Apátsághoz tartozandó falut, két Bétsi Márkáért (Litterae Nicolai Gara Palatini de a. 1410) Ezen haszon bérlést folytatta János fia is, kinek nevéhez ragasztott „Magister" szó, és az 1402-ki Ország Gyülésben való megjelenése (Kovachich Supplem: ad Vestig: Comit: p. 1. p. 297) valami hivatal viselésére mutat. Ez az 1410 esztendőben olly szerződésre lépett Mártonnal Bakonbéli Apáttal, hogy a' bétsi Márkáknak rit-

kasága miatt, ezek helyet 5 ftot tiszta aranyban fizessen. Minden szoros lekötelezése mellett mindazonáltal János az 1423-dik esztendőtől fogva, és ezen esztendő után nem sokkal halála történvén, a' fia Simon is, nem tsak meg nem adták az igért bért, hanem annyira fakadtak, hogy Árpásnak egy részét Móritzhidához foglalták, és ennek egyik utzáját az Árpási határon egész a' Rábtzáig kinyujtották, és a' Rábán való hidat régi helyéből elmozdítván, azt Moritzhidánál vezették által a' vizen; szóval, ugy bántak, mintha azon jószág valóságos tulajdonosai lettek volna. Nem boldogulhatván tehát Mihály az akkori Bakonbéli Apát garázdálkodó bérlője ellen, feladta azt Zsimond Királynak, ki épen akkor, 1429-ik esztendőben, Barabas Apostol napján Tata mellett Gyülést tartott a' Komáromi, és Győri Nemességgel. De még akkor sem határozódott el ezen dolog, minthogy Zsigmond azt az ellenfél kifogásai miatt a' Királyi itélőszékre utasította, melly előtt megint közel hét esztendeig forgott, míglen az 1436-dik esztendőben, időközben Simon is meghalálozván, annak kisded fiának Móritznak öreg és gyámattya Dombói György a' kérdéses jószágot olly hozzá adással is, hogy a' legrövidebb idő alatt a' megváltoztatott hidat előbbeni helyén ujonnan felállitani fogja, vissza nem botsátotta volna (Litterae Mathiae de Palotz. d. a. 1430.) A' miként a' Bán Urak emitt a' Bakonbéli Apáturséggal bántak, ollyanoknak mutatták magokat a' Lébenyi Apáturság iránt is, kitől szinte haszon bérben kifogadták vala annak Ráhtza tanya nevezetü halászó helyét, a' Rábtzában, nem messze a' Szendi jószágoktól. Ennek is t. i. a' lekötött bér helyett ugy fizetett a' már fentebb nevezett János, Simon fia, hogy azon tanyát tulajdonává tenni minden módon törekedett. Ke-

resték ugyan jussaikat a' lébenyi Apáturok mindjárt az 1387-dik esztendőben, mellyben t. i. legelőször hátra maradt János a' lekötött bérrel, de minden ellenmondásaikkal, és majd a' Nádorok, majd maga Zsigmond Király előtt tett panaszaikkal egész az 1432-dik esztendeig még annyira sem boldogúltak, hogy a' hatalmaskodó bérlőiket igazságtalan birtokukból ki heverhették volna; mint ezt több rendbéli ezen peres állapotban kiadott, és nálam párban találtató oklevelek az 1387-dik 1394-dik 1396-dik 1398-dik 1400-dik 1421-dik 1430-dik és 1432-dik esztendőkről nyilván bizonyitják; mellyekből egyszersmind kivilágosodik: hogy már akkor is felváltva majd Moritzhidaiaknak, majd Szendieknek irták magokat a' Bán Urak.—

A' mondott időtől fogva nints semmi nyoma ezen familiának egész 1489-dik esztendeig, mellyben bizonyos Péterre Szendi Bán fiára akadunk, ki sokáig, de végtére szerentsétlenül perelt, szomszédjaival Ennyinghi Török Jánossal és Barabással; mert az ugyan azon esztendőben hozott végső itélet következésében megfosztatott Sövénház és Ujfalú nevü faluitól, mellyek ezentúl az Enyinghi Török familia tulajdonává lettek, (Litterae adjudicatorio-statutorio-reambulatoriae pro parte Joannis et Barnabae Török de Enying, contra Petrum filium Bani de Szend d. a. 1489).

Bele volt ugyan ezen terhes itéletbe foglalva magának Szendnek, egy most már tsak nevében fent lévő falunak, mellyről ezen későbbi Bánok Szendieknek irák magokat, elitéltetése is; erre mindazonáltal a' végrehajtás, nem tudatik miokból nem terjeszkedvén ki, történt: hogy annak és némelly más közel fekvő jószágainak birásába még tovább is megmaradt a' nevezett Bán Péter;

sőt a' mi több egy 1536-diki tanu-vallatásból az látszatik kisülni: hogy még a' 16-dik század elején is elfoglalva tartotta a' fentebb érintett Rábtza tanyát, és tsak birói hatalom által kénszerítve botsátotta azt vissza igazi tulajdonosának, a' Lébenyi Apáturnak *).

Ezentúl már nem fordulván elöl ezen familiának emlékezete, azt tartom: hogy az a' nevezett Péterben kihalt, vagy az akkori zavaros időkben jószágaiból kivetköztetvén, más hová szakadt.

VII. A' Beziek.

Noha ezen familiáról még eddig nem találhattam az 1481-dik és 1489-dik esztendőnél régibb óklevélbéli nyomot, még is már sokkal előbb való fentlétét gyanítom. Birtoka volt a' még most is fentálló Bezi helység, mellyről kétségkivül elnevezését is vette: Tagjai közül ismérem a' következendőket: Dömötört, ki az 1450-dik esztendő körül élt, és fiát Lőrintzet, kinek magva szakadása történvén, birtokát Ratyboseni Trynka János nyerte el Mátyás Királytól az 1481-dik esztendőben. Fent maradt mindazonáltal a' Bezi familiának még egy másik ága, mellynek sarjadékai valának azon három Beziek László, Antal és Péter, kik egy 1489-dik esztendőbéli határozásnál megjelentek mint szomszédok, és István és Pál, kik az 1536-dik

*) „Hogy Bán Urak-Lébenyi Apáturtól azon halászó vizeket erővel elakarták foglalni, más neveket is adtanak azon vizeknek, és eleget is pörlöttek, de Rábtza tanya az igaz neve, és az egész vizek Lébenyi Apáturnak törvény szerént is adjudikáltattak, magam is biró voltam benne" Fassio Joannis de Moricz-hida annorum 65. in Litteris Conventus Csornensis d. a. 1536.

esztendő körül éltek. Későbbi történeteiről és elenyészéséről e' familiának, a' kútfők hijánossága miatt nem határoztathatik meg semmi.

VIII. A' Czobor Familia.

Ezen Familia, melly a' 15-dik század derekán az eddigi középszerüségéből felemelkedvén, rövid idő múlva igen fényes poltzot ért, kétségkivül Bakych Pál Angelica nevü leánya után, kit mint Révai Imre özvegyét feleségül vevé, Czobor Imre jutott Győr Vármegyei birtokhoz, jelesen az annak attya által szerzett hajdani Hedervári jószágokban. Más oldalról is, Bakych Péternek Czobor Márton onokájával Pilisperger Annával való egyben kelése által, szoros öszveköttetés szövödött ugyan a' Bakych és Czobor familiak között; de vallyon ennek utján is részesültek e' légyen a' Czoborok a' Bakychok jószágaikból? meg nem merem határozni; Nem volt mindazonáltal húzomos, és az 1630-dik esztendőnél sokkal tovább ható megmaradása a' Czoboroknak e' Megyében; mellynél fogva tsak a' következendő ezen időszakaszban élő tagjait vonhatják magokra figyelmünket. Márton, az érintett Imre idősebb fia, kinek Imre és Márton nevü fiairól, mint Győr Vármegyei birtokosokról szólanak a' következendő kútfők: egy 1607-diki a' Révfalui lakosok ellen intézett letiltás; egy 1610-diki intés: mellynél fogva Czobor Márton Rárói részének vissza eresztését szorgalja; az 1611-diki esztendőben készült lajstroma a' Győr Vármegyei nemességnek, melly nyilván emlékezik Czobor Imréről és Mártonról; egy 1617-ki Czobor Imre által, valamelly Nyáradi szökevény jobbágya vissza tartóztatása ellen szegezett ellenmondás; és egy 1624-ki zálog levél, mellynek

erejével Czobor Márton elzálogosítja Kisbaráti birtok részét. Később már alig fordul elöl e' familia' emlékezete, a' miből nyilván azt kell következtetnünk, hogy az 1630-dik és 1640-dik esztendők között, az annak kezein lévő jószágok megint a' Hedervváriakhoz vissza kerültek légyen; a' mint valójában az 1642-dik esztendőben már Hedervári Istvánt találjuk Kisbarátinak birásában, ki egyébb iránt sem ereszthette volna által leányára, Vitzai János hitvesére, nemzetségének hajdani, és tsak ideig idegen kezekre jutott jószágait, ha azokat előbb ezektől vissza nem szerezte volna. Azolta már egészen elfogyott ezen ditső familia Czobor Józsefben, a' híres Czobor Markus Generalis fiában.

IX. A' Dótziak.

Hogy ezen Erdélyből Magyar országra szakadt familiának a' 15-dik század közepe körül birtoka volt e' Vármegyében azon 1485-diki oklevélből bizonyodik bé, mellyben Dótzi Orbán akkori Győri Püspök és testvérjei, Hedervári Miklóssal és gyermekeivel olly eggyességre léptek, hogy a' Dótzi familiának magva szakadtával annak Győr Vármegyei jószágai, úgymint: Nyárad, Kis-Szap, és Radván Hedervárira és maradékira; ellenben ha ez kihalna, jószágai a' Dótziakra háramoljanak; a' miből, valamint Dótzi Orbánnak még most is a' Visegrádi várban látható tzimerének a' Hedervváriakéval való hasonlatosságából, azt következtetem: hogy a' Dótziak leányágbéli rokonságban lehettek a' Hedervváriakkal. Ezen familiának leghiresebb tagja volt azon már fentebb magasztalt, mind elmebéli tehetségeire, mind erköltsére nézve Hazánk legnagyobb férjfiai közé

számláltatható Orbán, Dótzi Fülöp fia, ki mint Pétsi Prépost megkedveltetvén magát I-sö Mátyás Királlyal, Fő-kintstárnoknak, és az 1481-dik esztendőben Győri Püspöknek neveztetett; utóbb pedig Bétsi Püspökké, Királyi Helytartóvá, és az 1481-dik esztendőben Egri Püspökké lett; melly hivatalban az 1493-dik esztendőben elhat. Ezentúl a' Dótzi familia azon ágának kezein látjuk annak megyebéli jószágait, melly Lypche nevezetű Zólyom Vármegyei örökös birtokárol Lypcheinek neveztetett, 's jelesen a' következendő tagokból állott: Dámianból, ki a' XVI. század elején élt, és Margit feleségével egy fiat nemzett Jánost, ki nevezett annyával az 1535-dik esztendö körül elakarta adni Szent Vidi Megyebéli jószágát; egy másik Jánosból az említett János fiából, ki Istvánfi Miklós leányát Orsolyát vette el feleségül, és az 1588-dik esztendő körül mondott ipával, és a' Dersfiakkal közösen birta Radvánt; még is ennek fiából Miklósból, kinek az 1628-dik esztendő előtt magtalan elkellett halnia, mint hogy ugyan azon esztendőben Kubini Magdolna, már özvegynek neveztetik; és ugyan annak leányából Erzsébetből, Báró Malakótzi hitveséből; ki után nem találhattam már többé a' Lipcheiek és Dótziak e' megyében lévő birtokának nyomára.

X. Geur Nemzetség.

Erről mint hajdan Győr Vármegyében letelepedettről, az okleveles és történeti segedelmek nem léte miatt, tsak a' következendő kevés jegyzeteket gyüjthettem öszve. II-dik Andrásnak 1221-ki óklevelében, mellyben némelly jótévőknek a' Szent Mártoni Klastromnak tett adományaik megerösitetnek, említés tétetik egy Geurről

Genreus fiáról, ki annyával eggyütt megajándékozza a' tisztelt Klastromot. IV. Lászlónak 1284-diki a' Baloniak számára adott levelében pedig fordul elöl Pongrátz a' Geur nemzetségből (Nobilis vir Pancratius de genere Geur) kiről annál fogva, mivel királyi embernek vagyon kinevezve, azon Baloniaknak ajándékozott föld megtekintésére és általadására, bizonyos: hogy Györ Vármegyében birtokos volt, minthogy törvényesen bévett szokás Országunkban, az ollyan foglalatosságokat tsak kebelbéli földes urakra bizni. (Litterae Ladislai IV. datae per manus Ven. patris Thomae Varadiensis Episcopi, et Cancellarii. A. 1284. IX. Calend. Maii, Regni autem 12-o) A' XIV. század közepén a' Dersfiak a' Geur nemzetség tagadhatatlan ivadékai emlitetnek mint Chechun (Tsétsény) Tünnün (Tényö) és némelly Echi (Étsi) részek tulajdonosai (Litterae metales Capituli Posoniensis, quoad possessionem Nyúl d. a. 1348.) sőt még az 1588-dik és 1611-dik esztendö körül is találhatni a' Dersfi familia eggyik tagjára Istvánra, a' megyénk Naggyai között, ki mindazonáltal már nem az elöbb nevezett jószágokat, hanem Radvánt és némelly más, hihetöleg Dótziak jussait birta közösen Istvánfi Miklóssal (Registrum Nobilitatis Jaurinensis d. a. 1611).

XI. Heder Nemzetség.

Ezen felette régi jövevény Nemzetség származik Heder és Volfger, Hennebergi Német országi Grófoktól, kik 40 fegyveresektöl késérve Magyar országba költözködvén, nem tsak kedvesen fogadtattak, hanem örök szállásul is nyerték a' Kitseni hegyet, és a' Györ mellett lévö szigetet, a' hol Heder magának várt készítetett, melly ezentúl a' nemzetsége állandó székévé, és

jószágai fő helyévé lett. (Heinrichs von Muglen Chronik, in Kovachich Sammlung p. 25). A' Bétsi képes Kronika Geyza Vezér országlására teszi eme hősöknek Magyar országra való jöttöket; (Swandtner SS. Rex. Hung. in fol. P 1. pag. 80). Katona mindazonáltal. (Hist. Crit. T. IV. p. 666) egy 1157-ki oklevélben gyökerezvén magát, mellyben Valfer Gróf azt vallja: hogy Quyzin nevű magános helyen monostort építetett, azt tartja: hogy nem Geyza Vezér, hanem II. Geyza Király alatt, következőleg az 1143-dik és az említett 1157-dik esztendő között történt légyen ezen bévándorlás. Megvallom, hogy ezen állítás első tekintetre igen velősnek látszik, de mind a' mellett még sem bir annyi erővel, hogy a' Bétsi Kronika előladását miatta egészen elvessük; kivált midőn azon Volfgernek, mellyről a' Bétsi Kronika szól, II. Geyzával való egykorusága egy másik oklevél által igen kétségessé tétetnék. II. András Király t. i. a' Lébenyi Klastromnak Phoc és Chepár Heder Nemzetségbéli Fő nemesek által történt felállitását megerősitő 1208-diki oklevelében nyilván e'képen szól: „Villa „Lihyn, in qua ipsum monasterium est fundatum, „quondam fuit duorum a. . . suis pertinentiis „Alexandri et Seraphini Comitum, ex „quorum genere jam fati fideles nostri „(nimirum Phoc et Chepan) descenderunt; „quibus defunctis in regiam manum devoluta, a „pluribus extraneis et successive tum „ex donatione regia, tum etiam em„tionis titulo multis temporibus est „possessa, postremo vero rursus... Regiam „devoluta, et aliquamdiu a nostris „antecessoribus Inclytae recordati„onis — patre v. l. nostro Rege Bela, „ac fratre nostro Emerico est posses-

„sa, quam post decessum ejusdem Patris nostri, „praefatus frater noster praedictis fidelibus no„stris... reddere potius maluit etc." — Ezen hiteles elöladásból azt kell következtetnünk; hogy az említett Sándor és Seraphin Grófok sokkal előbb, t. i. a' XII-dik század elején, vagy még korábban is éltek, egy még tsak az 1143-ik és 1157-dik esztendő között béköltözött törsöktől pedig általján fogva nem származhattak; minthogy azon alig 13 esztendőkre nyúló időköze, melly II. Geyza halálától III. Béla országlása kezdetéig elfolyt, nem férhetne azon kifejezés a' pluribus extraneis multis temporibus „est possessa". Ide járul még ezen felyül az: hogy azon Heyndricus vagy Heidericus nevü Királybirája, kit Katona a' Bétsi Kronika Hedrikjének gondol, már II. Béla alatt, az 1135-dik esztendőben, mint Soproni Fő Ispány elölfordul, 's tehát a' még tsak 8 esztendővel később uralkodni kezdő II. Geyza alatt az Országba költözöttnek nem mondathatik; sőt a' mi több: hogy Katona Hypothesisének elfogadása esetére kéntelenek volnánk egyszer'smind azt is megengedni; hogy az 1143-dik esztendőtől fogva, ha t. i. mindjárt akkor történt volna Hedrik és Volfger béköltözése, — az 1180-dik esztendeig, mellyben t. i. a' Heder nemzetség eggyik ivadékát Sault, már mint Fő Kantzellárt találjuk, és tehát egy alig 37 esztendőt tévő idő szakasz alatt, — a' Heder Nemzetség már a' nagyedik izig haladott légyen; minthogy oklevelekből bébizonyitott igazság: hogy Saulnak István attya, és Maurus nagy attya volt, kinek tehát Hedrik fiának kelletett volna lennie; a' mit bizonyára a' természet közönséges rendével való meg nem egyeztethetősége miatt fel sem is tehetünk. Én tehát ezen külömböző vélemények megegyeztetésére mind ad-

dig, míg ujabban feltalálandó történeti, vagy oklevélbéli kútfők e' részben nagyobb világosságot nem fognak nyujtani, azt gondolom leghihetőbbnek, és tehát el is fogadhatónak: hogy a' Bétsi Kronika szerkeztetője a' Heder nemzetségről való irttában, ugyan igazán állitja: hogy annak törzsöke Heder, Volfger testvérjével Geyza Vezér alatt jött bé Magyar országba; a' mennyire mindazonáltal azt is beszélené: hogy Volfger a' Kisceni Monostort felállította, a' későbbi, t. i. az 1157-dik esztendő közül élő Valfert a' régi Volfgerrel öszve keveri, és hibásan tulajdonít neki ollyast, a' mi amannak tette volt.

Az említett eleik által szerzett nagy hírt és birtokot mind inkább inkább nevelték maradékaik, olly annyira, hogy ezen nemzetség nem sokára a' leghatalmasabb honni nemzetségekkel mérközhetett, és virágzásának déli pontjában Győr, Fejér, Veszprém, Tolna, Sümegh, Posega, Komárom, Moson, Poson, Vas, Pilis, Nyitra, Baranya Szörény, és sok más Vármegyékben jeles jószágokat birt. A' nevezetes tagok, mellyekkel ezen familia fentlétének utolsó idejéig szakadatlan bővelkedett, olly számosok, hogy azok közül ezen Értekezés szük köréhez mérsékelve, tsak a' legtündöklőbbeket érinthetjük meg rövideden e'képen:

Sándor és Seraphin a' XII-dik század elején; kiknek halálok után, nem tudatik mi okért, megint királyi kezekre vissza szált Libyn, (Lébeny) némelly más jószágokkal együtt.

Saul, István fia, Fő Kanczellár, az 1180-dik és 1183-dik esztendő körül, Csanádi Püspök, az 1187-dik esztendőtől fogva, az 1191-dikig, mellyben a' Kalotsai Érsekségre emeltetett, mint millyen meghalálozott az 1202-dik esztendőben.

Ditséretére elegendő lészen II. András Királynak, kit bizonnyára ezen Imre báttyához holta napjáig hűséges férjfiu eránt részre hajlónak nem vélhetünk, — felőle egy 1208-diki levélben hozott következendő itéletét említeni: „qui (Saul) „apud Deum et homines Sanctae et innocentis „vitae merito exstitit commendandus."

Sándor Saul testvérje, ki a' Gubaseli ütközetben mutatott bátor elszánásáért, Imre Királytól nyerte Bán és Sason nevü helységeket, és legelső talpkövét vetette a' Lébenyi Monostornak.

Chepan és Phoc, Maurus és György mindnyájon szinte Saul testvérjei; kik közül a' két elsők egymásután viselték a' Nádor Ispányságot, és Maurus fiával Istvánnal eggyütt, lították fel, és más atyafiaik, ugymint: Pongrátz, és Ján hozzá járulásával szép jószágokkal gazdagították a' Lébenyi Apáturságot, Moson Vármegyében, a' Sz. Benedek szerzetesei számára; mint ezt II. Andrásnak 1208-ki helyben hagyó levele bizonyitja.

Vialka Dienes (I.) ki szinte Nádor Ispány volt II-dik András alatt, mint millyen az Esztergami Érsektől, midőn az 1232-dik esztendőben az egész Országot az Anyaszentegyházból kitiltaná, vétkeiért különösen kiátkoztatott, és ezen kiátkozás megszüntetése végett András által Simon (Simon Latinus) Győri Fő Ispánnyal Rómába küldetett; Bélának az országláshoz jöttekor mindazonáltal többféle reá gyanitott tsinjaiért szeme világától megfosztatott.

Dienes (II.) a' fent említett Dienes fia, Tárnok Mester, és Erdélyi Vajda volt II-dik András alatt; IV-dik Béla alatt pedig az 1238-dik esztendő körül emeltetett a' Nádor Ispányságra.

Hedrik

Hedrik (II) Győr Vármegyei Fő Ispány az 1225-dik esztendőtől fogva az 1231-dik.

Lőrintz (I) vagy a' mint máskép neveztetett Póth Mosoni Fő Ispány, Erdélyi vajda, Tárnok mester, és utóbb Nádor Ispány is volt. IV. Béla alatt. Az Oroszok, Austriaiak, Tsehek és Bolgárok ellen folyt hadakban igen bajnokul vitézkedett.

Kemén (II) Lőrintz fia, Fő pohárnokságot viselt IV László és III. András idejében, melly utóbbinak kivált igen hiv embere volt, és tetemes szolgálatokat is tett.

Lőrintz (II) ki az 1322-dik esztendő körül élt, és törzsöke lett a' hires Ujlaki familiának.

Deseu, ki az 1330-dik esztendőben Károly Királyt a' maga élete kotzkáztatásával kiszabaditotta az ellenség kezei közül.

Miklós (II) Győr Vármegyei Fő Ispány, az 1356-dik esztendő körül.

Miklós (III) ki Konthnak is hivattatott; több Vármegyék fő Ispánya, fő pohárnok, Erdélyi Vajda, és Nádor Ispány volt 1-sö Lajos Király idejében, ki ötet a' Nápolyi háboruban fővezérségre is méltóztatta; halála történt az 1367-dik esztendőben.

István (II) Miklós Nádor Ispány onokája, bátor szivü vitéz volt, hirét mindazonáltal nagyon meghomályositotta a' Mária Királyné ellen lázzadókhoz való pártolása által, melly hüségtelenségét utóbb, Zsigmond Király alatt, az 1393-dik esztendőben életével fizette meg.

Heder (III) kinek Jakab nevü fia az 1402-ki Ország Gyülésen egybe gyültt Ország rendei között jelenik meg (Kovachich Vestig. Comit. T. 1. p. 298.)

Lőrintz, (III) Miklósnak a' Győri fő Ispánynak onokája; fő Lovász Mester volt Zsig-

mond Király alatt, ki igen nagy hasznát vette mindennémü igyekezeteiben, magával el is vitte a' Basiliai Gyülésre, és az 1437-dik esztendőben Nádor Ispányságra emelte. — Ezen hivatalt még a' három következendő Királyok alatt is folytatván, nagy tekéntetét és nevét valamennyire tsorbitotta a' nagy Hunyadi János ellen való álnok és alatsony fullászkodásai és törekedései által.

Imre (I) Lőrintz fia, Matsói Bán volt, az 1450-dik esztendő körül.

László (II) Lőrintz fia; Egri Püspök lett az 1447-dik esztendőben; melly hivatalban az 1468-ki esztendőben halt el.

Miklós (IV) szinte Lőrintz fia, az 1491-dik esztendőben uj adományt nyert Ulászlótól maga és fiai Lőrintz és Ferentz részére. Ez vala az, ki az 1485-dik esztendőben Dótzi Orbánnal olly egyességre lépett, mellyben a' költsönös örökösödést állapították meg familiáik között. Fia, a' nevezett Ferentz az 1500-dik esztendőben zálogositotta el minden jószágait sógorának Rozgonyi Istvánnak 2000 aranyokban.

Ferentz (II) Osvát fia. Ez adta fel az 1521-dik esztendőben mint Nándor fejérvári Bán a' Kereszténységnek ezen védfalát a' Törököknek melly tettéért II Lajos által minden jószágaitól megfosztatott, és számkivetésbe küldetett. Törekedtek ugyan barátjai ötet megint az Országba vissza hozni, és elvesztett jószágaira, mellyeket a' Király Bakych Pálnak ajándékozott vala, segíteni; de sikeretlenül. Vagyon róla egy 1521-diki oklevelünk, melly szerint Nándor Fejérvár szükségeire és Zsoldosainak kielégitésére testvérjétől Istvántól 4000 ftokat költsönözvén, ezeknek fejében által adja annak minden Sziget közi jószágait, olly formán; hogy ez, ha ő az ellen-

ség előtt elesnék, tüstént mint tulajdonos azokat elfoglalhassa.

István (III) a' Bán testvérje, Győr Vármegyei Al-Ispány, Zápolya János buzgó követője; ez egy 1510-ki oklevél szerint Ujlaki Lörintz, Nádor Ispány előtt 3000 ftokban elzálogosította Akosházi Sárkán Ambrusnak Bodakot, Ásvánt, és Kis Barátit, Győr Vármegyében.

Lörintz (V) és György (II) István fiai, ezek nyertek ugyan az 1543-dik esztendőben kedvező itéletet Bakych Péter ellen, báttyok Hedervári Ferentz szigetközi jószágai iránt, de minthogy ennek ellenére is vissza tartotta Bakych Péter az örökjöket, kéntelenek voltak azt több sikeretlen sürgetéseik után egészen oda hagyni.

István (IV) Lörintz (V) fia, élt a' XVI század másik felében.

Imre (II) annak egyik magtalan fia.

István (V) szinte IV. István fia; ki a' XVII század elején élvén, az 1607-dik esztendőben Győr Vármegye nevével jelent meg az ország Gyülésén, és két leányon kivül két fiat hagyott, ugymint:

Jánost (V) ki utóbb Zirtzi Apát, és Scopi Püspök lett, és az 1662-dik esztendőben elhalt, és

Istvánt (VI) ki Eszterházi Erzsébettel három gyermeket nemzett: Lörintzet (VI) Katalint és Ilonát, és az 1650-dik esztendő körül meghalálozott, minekutánna nemzetségének jószágait, mellyek Hedervári Ferentz haza árulása következésében idegen kezekre jutottak, nagyobb részben megint vissza szerezte volna. Lörintz nevü fia is ifju korában, nem sokára attya után elhalván, és igy e' hires nemzetség

férjfi ága végképen elfogyván, Ilona pedig szinte korán meghalálozván, az egy Katalin marad fent, ki Lósi Vitzai Jánoshoz került férjnek, és nemzetsége ősi jószágaira nézve, az ő személyére és maradékaira való kiterjesztését megnyervén, a' nevezett férje familiájához hozta azokat.

XII Az Istvánfiak.

Ámbátor ezen familiának csak egy tagjáról mutathatjuk meg, hogy a' megyebéli birtokosok közé tartozott, de minthogy ezen egyes tag a' hires Istvánfi Miklós, Hazánk ditsőült Liviusa volt, nem kételkedtem viszontagságairól, a' mennyiben a' mi tárgyunkhoz tartozandók, szinte különös fejezetben emlékezni. Istvánfi Miklós attyának tétetik Pál, nagy attyának pedig István, kikről vallyon Győr Vármegyében birtak e' jószágokat? mint fellebb mondám, a' nyomok nem létében nem lehet semmit meghatározni. Miklós ellenben már az 1588-dik esztendőben fordul elöl mint Radván és Szent Vid megyebéli jószágok közbirtokosa; mellyek minthogy a' 15-század végével, sőt még későbben is a' Nagy Lutsei Dótzi, avagy mint máskép neveztetett, Lypchei familia tulajdona voltak, ugy tartom: hogy az Istvánfiak leányági rokonságba keveredvén emezekkel, ennek utján is jutottak légyen azon jószágokhoz. Megmaradt ezen birtokában Miklós egész holtta napjáig, mint ezt a' Győri Nemességnek 1611-dik lajstroma, és ugyan azon jószágoknak örököseire való által eresztése bizonyítja. Nem maradván t. i. férjfi magzatja, érdemei tekintetéből, ellenségei agyarkodásai ellen is, megnyeré Rudolf Királytól az Örökösödésnek három leányaira, Évára Draskovits János; Orsolyára Lypchei János; és

Katalinra Keglevich György hitveseikre való kiterjesztését; mellynek következésében az érintett lajstrom, és más hiteles irományok bizonyítása szerint Éva és Orsolya tulajdonává lettek ugyan a' megyebéli jószágai, de nagyon rövid ideig; mert alig is mulván el egynehány esztendők, már jobbára idegen kezeken találhatni azokat.

XIII. A' Kanisaiak.

A' Kanisai familia azon igen hatalmas, de szerfelett nyughatatlan Osl nemzetségből veszi eredetét, melly a' XIII. század közepétől egész I-sső Károly idejéig, fejedelmi hatalommal uraskodott Szala, Vas, Sopron és Moson Vármegyékben, és nem tsak maga szakálára külsö Fejedelmek ellen hadat indítani, hanem önnön koronás királyai ellen kikelni vakmerösködött; miglen I. Károly hatalmát meg nem törte, és engedelemre vissza nem hozta volna. Azok közül, kik ekkor felkenettetett Fejedelmeknek kénszerítve hódoltak, volt Lörintz is, Osl Henrik fia, ki mindazonáltal ezen idötől fogva igen hívnek mutatta magát Károly iránt, és nem tsak megfelejtette, evvel elöbbeni tsinjeit, hanem érdemei által olly kedves lön elötte, hogy Kanisa várral is megajándékoztatnék; mellytől ezentúl vévén nevét törzsöke lett a' híres Kanisai familiának.

Ennek fiától Jánostól való onokája István volt az, ki ezen familia közül az eddig ismért oklevelek szerint legelöször birtokot szerzett e' Vármegyében, még kora ifjuságában kísérője lévén t. i. Erzsébet és Mária Királynéknak 1386-ik esztendöben Horváth országba szerentsétlenül vett utjokban, és maga is fogságba esvén, mellyből tsak egy esztendö mulva szabadulhatott ki, ezen alkalommal mutatott hüségéért Mária Királyné

által Győr Vármegyében fekvő, és eddig a' Gesztesi várhoz tartozandó Baráthi helységgel jutalmaztatott meg, (Litterae Mariae Reginae ddo feriae 3 ante fest. B. Laurentii 1387.) mellybe az ő rende szerint, a' Győri Káptalan által belé is iktatott. A' Székelyek Fő Ispánya, Fő-Ajtón álló mester, és Zsigmond Király kedves embere volt, kitől érdemeiért sok szép jószágokat is nyert, kivált Sopron Vármegyében. Egyetlen egy fia volt László, ki még az 1452. esztendő körül viselte a' Soproni Fő-Ispánságot, és mag nélkül elhalt. Ezután egész a' 15-dik század utolsó tizedjéig nem találjuk nyomát e' familiának a' mi Megyénkben; erről az időről t. i. tanúljuk Zsigmond Pétsi Püspöknek az 1494. és 1495-dik esztendőkben az Ország jövedelmeiről és kiadásairól vezetett számadásából: hogy a' Kanisaiak jószágaiból Győr Vármegyében 47 forintok fizetetlen maradtak légyen, (Engel's Geschichte des Ungrischen Reichs in 4-to Halle 1797. 1. Bd.) azon kivül vagynak leveleink, mellyek azt bizonyitják: hogy Kanisai Miklósnak volt Tárnok Mesternek és Soproni Fő-Ispánynak ága, úgymint annak két fiaitól Lászlótól és Miklóstól származott onokái László János, és István. Lászlónak; és György és János Miklósnak fiai birták Ikrén nevü falut, most már pusztát, és Rába Szent Mihályt Győr Vármegyében. Nagy nyughatatlanságban lehettek szomszédjaikkal, a' mindég házsártoskodó Póki Péterrel és Antallal, kik először is az 1493-dik esztendőben perrel támadták meg Kanisai Lászlót és Györgyöt azon örvel, mintha ezek Mérgesen hatalmaskodást elkövettek volna; négy esztendővel utóbb pedig 1497-ikben már négy Kanisai ellen, úgymint László, György, János, és István ellen fordultak szint ollyan szín

alatt, melly pert Póki Boldizsár, Antal fia még az 1503. esztendőben is folytatott. Ezen Kanisaiak mindnyájan nagy emberek voltak: László az Erdélyi Vajdának Lászlónak fia Mátyás Király alatt igen megkülömböztette magát, ennek halála után ugyan Maximilián Tsászár részére állott, de utóbb megint vissza tért Ulászlóhoz, ki ötet Horvát országi Bánságra emelte. Ennek testvérje István Fő Pohárnok volt 1498-dik esztendőben. Miklós fiai közül György Fő Pohárnok, és két ízben Horvát országi Ban volt; János nagy hatalmát és tekéntetét pedig abból vehetni ki, hogy Sopron Vármegye a' Kurutzoktól való félelme miatt Fő Kapitányának választotta, és magát egészen oltalma és hatalma alá adta. (Litterae Nobilium Comitatus Soproniensis ddo Csepregh, Dominica prox. ante festum B. M. Virg. 1514. in MSS. Georg. Pray Tom. D. 54 Nro 85) ámbátor pedig olly nagy számmal volt a' Kanisai família, még is hirtelen egészen kihalt, minthogy László fiai mindnyájon örökös nélkül maradtak, Györgynek egyetlen egy fia pedig László tsak egy leány magzatot Orsolyát hagyott maga után, Ferentz nevü fia korán elhalván. Ezen Lászlóról, ki Vas Vármegyei Fő Ispán és Országbirája is volt, még az megjegyzésre méltó; hogy Győr Vármegyei birtoka iránt sok perei voltak a' Győri Káptalannal és Püspökséggel; ezt bizonyitván két rendbéli levelek, mellyeknek egyikében 1519-ben II. Lajos Király azt parantsolja, a' Győri Káptalannak, hogy a' közte és Kanisai László között fenforgó állapot megbirálása végett állitsa elől tanúit, és választott biráit; másikában pedig ugyan azon Kanisai László biróikép inteti a' Győri Püspököt, hogy Ikrénnek, Sz. Mihálynak, és némelly Sopron Vármegyei jószágok-

nak felét, mellyet zálogba tartana vissza adja. László nak emint nevezett leánya Orsolya I-sö Ferdinánd által nemzetsége ösi jószágaiban megerösitetvén, és a' Nagy Nádasdi Tamáshoz menvén férjnek, ehez hozta mind azokat, a' mint az ő helyén bövebben elö adódni fog.

XIV. A' Korontzóiak.

A' Korontzói familiáról a' XV. századnál régibb okleveles kút-főt ugyan nem találtam; mindazonáltal nem kételkedem: hogy már előbb fent volt, és Korontzónak nagyobb részét birta légyen, mellyről kétségkivül nevét is vette. Tagjai közül, ismérjük e' következendőket: Korontzói Sebestyént, ki Győr Vármegye részéről még három társokkal jelent meg az 1447-ki Ország-gyülésen. Györgyöt, Gergelyt, és Istvánt, kik az 1448-dik esztendő körül éltek, egy másik Györgyöt, kinek emlékezetét némelly 1481-ki és 1495-ki levélben találtam; Jóbot és Jánost, kikről 1510, és 1517-ki irományok emlékeznek, Tamást, ki némelly 1582-diki kútfőben neveztetik, és Menyhártot, kit a' Győri nemességnek 1583-ki lajstroma, és egy 1590-ki esztendei béiktató levél emleget azon hozzá adással: hogy máskép Noszlopinak is mondatott. — Utóbbi sorsáról, valamint kihalása idejéről és módjáról, a' kútfők fogyatkozása miatt nem határozhatok meg semmit.

XV. A' Martzalthöviek.

A' Martzalthöviek kétségkivül a' hasonló nevezetü Veszprém Vármegyei helységről vették nevezetöket. Birtak mindazonáltal Győr Vármegyében is szép jószágokat, jelesen Malomsokat, és Zerechenen, Gyömörön és Nagy és Kis Pétzen. Kútfőinknek hijános volta miatt mind-

azonáltal ezen familiának tsak következendö tagjairól emlékezhetünk: Miklósról ki az 1400, és 1401-dik esztendöben a' fényes Nádor Ispányi hivatalt viselvén, fö élesztöje volt az akkori veszedelmes lázzadásnak, és Zsigmond Királynak a' Siklósi várba lett elzárattatásának, melly tettéért a' Király, megszabadulása után a' hivatalától megfosztotta, és azt Gara Miklósnak adta. Egyed Mesterröl, ki feleségével Apolloniával zálogban vevé Poki Ferentztöl az 1410 esztendöben Iszkáznak, az 1413-ban pedig Tétnek felét; Miklósról, ki az 1494. esztendö elött Zápolya Istvánnak Ugodi Várnagya volt; Györgyröl, ki mint Turi György egyik leányának Katalinnak férje az 1574-dikben nyeré a' Gyömöröi Nagy és Kis Pétzi birtok részeket, és az 1583-dik esztendöben Györ Vármegye részéröl 80 kispénz napi jutalommal Országgyülési Követnek választatott; és Miklósról, ki a' Veszprém Vármegyei Al-Ispányságot is viselte az 1610 és 1611-dik esztendö körül, és 1609-ben Györ Vármegye nevével az Ország-gyülésre küldetett, olly hatalommal, hogy a' másik követ társát maga választhassa, az 1625-dik esztendöben pedig újra ezen Vármegye által az akkori Országgyülésre követnek kineveztetett. Utóbbi viszontagságairól, valamint arról is: vallyon már ö benne, vagy mikor szüntek meg légyen a' Martzalthöviek megyénk birtokosai lenni, nem állíthatok semmit.

XVI. A' Mérgesek.

E' familiának Miklósnál régibb törsökére még nem akadhattam, ki az 1410. esztendö körül élt, Mérgesi köz birtokos volt, és egy fiat nemzett Pétert, a'vagy Petöt, ki elsö felesége Erzsébet Poki Ferentz leánya után a' Poki

jószágokban is részes lett, és evvel három fiat, Pétert, Jakabot, és Mátyást, második feleségével Katalinnal pedig még egy fiat Ferentzet nemzett. Mind ezeknek egyébb viszontagságaikról tsak a' következendö töredék ismereteink vagynak az 1436-dik esztendöben Péter, Jakab, és Mátyás fiai által eltiltatik Mérges Péter Ond, Zaka, Daniel-Czenk, Agyagos és Hidvég Chalád Sopron Vármegyei helységeknek elidegenítésétöl: az 1458-dik esztendöben szint ezen Péter, hitvesével Katalinnal és fiaival Jakabbal, Péterrel és Ferentzel Mérgesröl Pokba vett utján, Laki Katzor György által utonálló módjára megtámadtatik, több hozzá valóival megsebesítetik, és 1400 arany forintra menö kárba döntetik; ugyan ezen esztendöben eladja Mátyás mindennemü jószág részeit Györ, Veszprém, Sopron, és Esztergam Vármegyében Laki Katzor Györgynek 1000 arany forintokért; 1463-ban pedig Péternek hasonló nevü fia eladja a' Szent Györgyi Grófoknak Mérgesi, Uthali, Réthi, és Poki birtok részeit. Ezen idön túl, a' kútfök nem léte miatt, nem folytathatom a' Mérgesek viszontagságait, ámbátor azon környülállás által, hogy még a' Poki familiáról, mellyel minden idöben olly szoros öszve köttetésben találjuk a' Mérgeseket, kezeim között lévö számos irományokban sem fordul többé elöl emezeknek, mint különös familiának emlékezete, igen hihetövé tétetik: hogy azok a' 15-dik század vége felé tellyesen elfogytak légyen.

XVII. Nádasd Nemzetség.

A' Nádasd nemzetséget némellyek egy állitólag még Sz. István Király alatt Angoly országból ide szakadt höstöl származtatják; én mind-

azonáltal inkább azt hiszem, hogy igaz Magyar eredetü, és azon 108 gyökeres régi nemzetségek közül légyen, mellyek Árpáddal jöttek ezen országba, a' miben T. Horvát István Ur is a' magyar nemzetségekről kiadott híres munkájában megegyez. Ezen nagy nemzetségnek mostan diszlő ágainak legrégibb, oklevelekből megmutatható törsöke volt Nádasd Csopon, kinek három fiai voltak, ugymint: Lőrintz, Andronik, és András; Lőrintztől vezettetik le a' Gersei Petö familia; Andrásnak pedig maradtak három fiai: László, Dienes, és András, kik közül a' két elsők a' pártütő Ost János által háznépestül kegyetlenül megöldököltettek, úgy hogy tsak Lászlónak kisded leánykáját Margitot menthette meg dajkája az övéinek szomorú sorsától; András pedig egy fiat nemzett Tamást, kitől izről ízre származtanak a' mostani Nádasdiak. — Lászlónak emlitett leánya Margit, utóbb Magyar Pálhoz ment férjhez, és mind attya, mind férje érdemeinek tekéntetéből azt nyeré Károly Roberttől, és utóbb annak fiától is Lajostól, hogy ötet az atyai ősi jószágaiban örökösödni engedték. Az e' szerint, reája szállott jószágok között volt Nagy Ecknek és Pázmándnak, két Györ Vármegyei helységeknek nagy része is, mellyet egynehány esztendők után özvegységre jutván, mint igen istenes, és ájtatos személy, a' maga, urának, gyermekeinek, és némelly rokonjainak üdvösségéért, az általa még az 1359-dik esztendő előtt egyik jószágában Pápótzon felállított, és szép vagyonnal gazdagított, és a' Sz. Üdvezítőről nevezett Prépostságnak, és szinte ott lévő Augustinusok klastromának oda ajándékozott, és halála közelítvén, az 1371-dik esztendei Julius hava 22-kén tett végső intézetében is ezeknek megerősitőleg

rendelt. Minthogy pedig érintett Testamentomában is világosan megvallja; hogy ezen két birtok részek a' többi oda ajándékozott jószágokkal együtt ősi Királyi Kegyelemből magára is kiterjesztett jószágai közül valók legyenek, annál fogva bizonyos: hogy a' Nádasd nemzetség már sokkal előbb is birtokkal bővelkedett légyen e' Vármegyében. Margitnak Magyar Pállal való házasságából két gyermekei maradtak László és Erzsébet, kikből utóbb mi lett nem tudom. Azt sem határozhatom meg, hogy a' mondottakon kivül, és későbben a' 16-dik századig birt e' a' Nádasd nemzetség Győr Vármegyében valamit? ámbátor amaz igen hihető azon környülállásból: hogy az 1500-dik esztendő körül Gersei Pető Jánost, ki mint fentebb elől adatott szinte a' Nádasd nemzetségből vette eredetét, találjuk mint Győr Vármegyei fő Ispányt.

A' 16-dik század első szakaszaiban ujra helyet foglalt a' Nádasd nemzetség a' Győr Vármegyei birtokosok között; a' midőn t. i. a' nagy Nádasdi Tamás az 1533-dik esztendőben Kanisai Lászlónak egyetlen egy leányát Orsolyát elvévén feleségül, avval mint attya és férje érdemei tekintetéből ősi örökségében megerősítettel nyeré el a' Kanisai familiának egyébb birtokával együtt annak Győr Vármegyei jószágait is. Tamás nagy tettei által ditső helyet szerzett magának Hazánk historiájában, de Győr Városa évkönyveiben is fog élni, és fényleni neve, mert ő volt az, ki 1-ső Ferdinándnak Magyar országba jöttekor, az 1527-dik esztendőben, midőn minden el vala már rendelve a' város Ostromlására, ennek Zápolya emberei által félelembe tartott lakosait hathatós intései által a' város kapui megnyitására birván, megmentette azokat a' zsákmányozás, és végső inség alól (Ursini Velii

Bellum Pann. Lib. 1. p. 6. 7) néki is köszönheti ezen város legelöszöri oltalmazható állapotba való helyheztetését, mellyet 1-sö Ferdinand Király az 1542-dik esztendöben reája, mint akkori Tárnok mesterre, és az Ország fö Kapitányára bizott; (Litt. Ferdinandi 1-mi datae Viennae in festo divi Joannis Evang. 1542. et Litt. Pauli de Várda, summi Cancellarii, ad Comitatum Jaurinensem datae Strigonii in Dominica Palmarum 1543) ö pedig olly pontosan el intézett, hogy ezen Város ezentúl nem tsak önnön lakosainak, hanem a' körül belöl lévö népnek is bátorságos menedék helyévé lett.

Tamás halála után, melly 1561-ben történt megyebéli jószágai egyetlen egy fiára Ferentzre szállottak, kinek e' megyében való léttéröl vagynak a' következendö nyomaink: egy 1592-dik letiltó levél, mellyben Poki Mihály által Mérgesnek hatalmas elfoglalásáról vádoltatik; egy másik szinte azon esztendöbéli levél, mellyben Babotra nézve hasonló szándék tulajdonítatik embereinek Cseszneki János által. Ferentz az 1604. esztendöben meghalálozván, egy fiat hagyott Pált, ki korona örzö, Fö Palota mester és a' Dunán innen való részek Kapitánya volt, mint Györ Vármegyei földes ur pedig említetik a' következendö kútfökben: némelly 1610-dik irományban, mellyben megengedödik neki Györ Vármegye részéröl, hogy Megyebéli jószágairól járó hadi tartozását Sopron Vármegyében kiszolgáltathassa; az 1611-diki megyebéli Nemesség lajstromában; némelly 1614-diki jegyzékben, melly szerint Torkos István, Györ Városa Birája, letiltja ötet a' Györi határnak Ikrénhez való foglalásától; egy másik 1617-ki arról szóló jegyzékben, hogy a' Györi Rátzok lelegeltették az Ikréni rétjeit; és egy 1624-dik irományban,

melly szerint a' Győri káptalan mint szomszéd ellen mond Ikrénnek általa történtt elzálogolásnak. —

Az is bizonyos, hogy nem tsak a' Nádor Ispánynak Tamásnak maradékai, hanem báttyának Kristófnak ága is jussos volt a' Győr Vármegyei jószágokban a' következendők szerint: az 1583 esztendőben nyilván elől számláltatik Nádasdi Kristóf özvegye a' megyebéli földes uraságok között; az 1617. esztendőben pedig ellenmondás tétetik a' Győri Káptalan nevében arra nézve: hogy Nádasdi Tamás, Kristóf fia Ikréni részéből megtagadná a' tizedet, melly ellen mondás ugyan azon Tamás által nyomban visszszonoztatik. Sőt az sem szenved kétséget, hogy a' Nádasd nemzetségnek azon ága is, melly a' Darabos nevet vette vala magára, megyebéli birtokkal felvolt ruházva; minthogy annak egyik tagja Darabos Gáspár némelly 1583-diki irományban, másika pedig János az 1611. esztendei nemesség lajstromában neveztetik Győr Vármegyei földes úrnak. Mikor, és mi módon esett el végképen a' Nádasd nemzetség megyebéli birtokától? az oklevelek és más kútfők fogyatkozása miatt meg nem határoztathatik.

XVIII. A' Némaiak.

Ezen familiából, melly nevét bizonyosan a' hasonló nevü faluról Győr Vármegyében, mint birtokáról vette fel, ismeretesek a' következendő tagok:

Péter, kinek fia Kopaz némelly 1362-ki oklevélben emlitetik; György (Litteratus de Néma) kinek Erzsébet hitvese, és István, Dorottya, Apollonia, Ilona és Anna nevü gyermekei voltak, a' XV. század végén, és a' XVI-iknak kezdete körül. Ismérem róla a' kö-

vetkezendő kútfőket: egy 1495-diki zálog levelet, mellynek erejével Mindszenti Benedektől zálogba vesz némelly jószágokat; egy 1507-diki idéző levelet, melly által más Némai nemesek törvénybe idéztetnek György kiraboltatása miatt; és egy 1524-diki oklevelet, mellyben leányának Annának és férjének Pirósziget Sebestyénnek Győri Várnagynak ajándékoz két Curiát.

Mihály és Benedek testvérek, kik egy 1533-diki oklevélben említetnek.

Mátyás, ki az 1540-diki esztendőben béiktatik egy Némai Curiában.

Gáspár, ki az 1583-dik és 1621-dik esztendő között élt.

Pál, az imént nevezett Gáspár fia, ki 1623-diki és 1635-ki oklevelekben elől fordul, az 1634-diki Győr Vármegyei Tiszti ujjitásnál Al-Ispánynak is ajánltatott, és az 1650-dik esztendő előtt meghalálozván, több neveletlen árvákat hagyott, kiknek későbbi sorsárol nem állíthatok semmit.

Voltak ezen familián kivül még mások is, mellyek a' Némai birtok névvel éltek, de vélekedésem szerint más öszveköttetésben nem voltak a' Némaiakkal. Illyeneknek találtam a' következendőket: a' Némai Nagyokat, Petenyéket, az 1492-dik esztendő körül, és a' Lukákat és Czenderéket, az 1517-ik esztendőben.

XIX. Peech Nemzetség.

E' régi gyökeres nemzetség kétségkivül mindjárt a' magyaroknak ez országra való költözésök idejekor telepedett le e' megyében a' hol emlékezete a' Fel-és Kis-Pétzi, hajdan az ő törsökös tulajdonát tévő helységek nevében még most is fent vagyon, mellynek kiejtéséből azt következtetem: hogy e' nemzetségnek hajdani neve nem Peek vagy Péts, hanem Pétz volt. Tagjai közül,

miglen t. i e' megyében virágzott, a' következendöket ismérjük:

Legg vagy máskép Leek, ki a' Peechek legrégibb ága egyik törzsökévé tétetik; élhetett II András és IV Béla idejében.

Móritz, előbb a' Királyné Udvar mestere, és Nyitrai fő Ispány, utóbb pedig Tárnok mester, és Márk, testvérek; kik az 1251-dik esztendőben állitották fel a' Móritzhidai szent Jakabról nevezett Premonstratensis szerzetbéli Klastromot, és megajándékozták a' következendő jeles jószágokkal: Móritzhidának, Poknak, és Téthnek némelly részeivel, Kapival és Baráthin fekvő szőllőikkel, Győr, Boyvával Sopron; és Chabával Somogy Vármegyében, és több jövedelmekkel; ezen adományokra nézve IV. Bélának helyben hagyását is ki eszközölvén, (Litt. fundationales Monasterii de Moritzhida d. a. 1251 et Confirm. Belae IV. d. a. 1263.) Ezeket annyiból vélem e' nemzetségből valóknak, — ámbátor a' felhozott oklevélben ezen nevezetük nyilván ki nem tétetik, — mivel más azon korbéli kútfőkben egy abból lévő Markus Gróf említetik, kit egy személynek tartok az érintett Márkusunkkal.

Iwánka Leek fia.

Gergely, Mark fia; ki már IV. Bela idejében több féle vitéz tetteket követett el, V. István által pedig mint vezér a' Bolgárok ellen küldetvén, ezeket meggyőzte, és Urchov várát is elfoglalta. Kún László alatt pedig vissza verte Ottokár Tseh Királynak a' Győri várból pusztitás végett ki ütő hadait, számos németeket a' maga kezivel elfogván és Lászlónak bémutatván (Litt. Donationales Ladislai IV. datae per manus disc. viri mag. Bartholomaei Aulae R. V. Cancellarii a 1283. Regni 11-o)

Péter,

Péter, Aladár, László (de Horassou) és János, mind a' négyen Iványka fiai. Aladár az Adorjani Vár ostrománál elesvén, fent maradt három testvérje annak fiaival Tamással és Miklóssal az 1295. esztendőben a' Mosoni Várteleket Budeyt (talán Bedegét) Győr Vármegyében nyerik III. Andrástól, melly annak előtte János és Nikkel, Pál, és némelly Chompo fiaié, mosoni Vár Jobbágyokké volt, de tőlök elvétetett, mivel a' pártütő János Henrik Bán fia által, a' fogva tartott III-dik András Királyhoz lévén rendelve öröknek, ezt minden kigondolható módon gúnyolták, 's ez által felség bántással fertőztették magokat (Litt. Andrae III. d. a. 1195).

Péter, István, és Mihály Péternek; —Tamás (Rufus) Chehtei, Berenchi, és Ujvári Vár kapitány, és Miklós (Urrus) Honti fő Ispány, Aladárnak fiai, kik az 1324-dik esztendőben báttyokkal Jánossal, Iványka fiával, osztályt tettek, melly szerint Peech nevü Győr Vármegyei örökségi, ugy szinte a' Vechei szerzett jószágukból mindenik ágra egy harmad rész jutott, a' többi jószágok pedig mint Scelechen (talán Szerechen) és Gán, Jánosnak maradtak. Az említett János, Urrus Miklós, és Tamás az 1333-dik esztendőben tserére lépnek Miklóssal Győri Püspükkel, mellynek erejével Zoon és Irin Sopron, és Béka Szent Miklós Győr Vármegyei jószágaikat által engedik ennek, a' helyettek adott, 's ennek előtte a' Győri Templomhoz tartozó Gerchenért Baranya Vármegyében. Említetik egy Peech nemzetségbéli asszony is, melly Vechei Bertalan ura után özvegyen maradván 1308-ban Horussoui Peech László részére kedvező végső intézetet tészen.

Balás kinek fia István (Stephanus filius Blasii de Peeth) az 1527-dik esztendőben Bod nevü megyebéli jószágnak elfoglalásáról vádoltatik, az arra örökségi just tartó István, György fia által.

Miklós, Istvánnak, Péter fiának fia; kinek Móritz, Cháki Dömötör fia, a' Győri Szent Domonkos szerzet tagja, az 1331-dik esztendőben által engedi Kamár és Galambucz nevü jószágait Zala Vármegyében — (Sigism. ferrarius de rebus ordinis Praedicatorum Provinciae Hung).

Ewri Péter, Tamás fia, két fiat nemzett, Miklóst és Tamást, kik az 15. század elején élvén, és majd Ewrieknek, majd Peecheknek és Apponyiaknak neveztetvén törsökei lettek a' még most is virágzó hires Apponyi familiának. És ezen időtöl fogva ugy látszik, mintha a' Peech nemzetség meg szünt volna a' megyebéli nemesség közé tartozni; ámbátor gyanithatni, hogy, — ha talán az említett fő ág máshová is szakadt, még is némelly mellékes ágok, idő jártával más nevet vévén fel, tovább is fent maradtak e' megyében.

XX. Pok Nemzetség.

Ezen nemzetség is kétség kivül azon 108 gyökeres Magyar nemzetségek közül való, mellyek Árpáddal Magyar országra jöttek; mint millyen a' legnagyobb hihetőség szerint mindjárt az Ország felosztásakor Győr Vármegyének némelly Rába melléki részeit szállásul nyervén, és azokat ha nem egészen is, de legalább részben a' 17-dik század közepén történtt elfogytáig szakadatlanul megtartván, minden tekintetekre nézve megérdemli, hogy róla valamennyivel bővebben értekezzünk.

A' Pokiak, vagy mint máskép is neveztettek Pukiak, legkorábbi történeteiket sürü homály fedi, melly hogy valaha elszéllyeztessék, ámbátor ohajtva ohajtanám, még sem reménylhetem, minthogy nem tsak igen félös, hanem szinte bizonyos előttem, hogy az egyetlen egy eszköz, mellytől felvilágositást e' tárgyban várhatnánk, a' XI és XII-dik századbéli oklevelek az időnek semmit meg nem kimélő foga által megemésztettek. Nem marad tehát egyéb hátra, hanem hogy ezen a' tudományra nézve valóban sajnos veszteségből eredt fajdalmunk kijelentése mellett előladásunkat egyenest a' XIII-dik század elejével, az az ott kezdjük, a' hol azt hiteles kútfökre gyökerezhetjük, és az idő rend szerint folytatván ugy alkalmaztassuk, hogy ezen nemzetségbéli egyes tagoknak, mellyek magokat tetteik által megkülömböztették, fő életpontjait rajzoljuk, a' többieket pedig legalább név szerint elő számláljuk, mint következik:

Márton (I) ez a' legrégibb tagja a' Poki nemzetségnek, kiről bizonyos okleveles nyomunk vagyon; élt a' XIII-dik század kezdetén, sőt hihetőleg már a' XII-dik utolsó tizedjeiben is, mint azon 1220-ki oklevélből kitetszik, mellyben Gyula Nádor Ispány a' törvényhatósága alá tartozandó Árpási Bissenusok, és azoknak főbirája Lukáts között fent forgó egyenetlenségeknek megbirálását ő rá bizza; bizonyos jeléül annak, hogy e' férfiu nem közönséges tekintetü és bélátásu volt légyen.

Farkas (Comes Farkasius de Puk) az 1233-dik esztendőben II-dik András Királytól hiv szolgálatjai fejében nyeri Kába máskép szent Mihály nevü jószágot Győr Vármegyében (MSS. Adami Rajtsányi.)

Tamás (I) ifju korát még II András idejében töltéki, kinek, de fiának IV. Bélának még tetemesebb szolgálatokat tévén, jutalomul nyeré emettől a' fő ajtón álló mesteri hivatalt, és ezen fellyül a' következendő jószágokat: A' mosoni Vár telket Kust, a' Bizenusok földét Téthet, Győr; Iszkázt és Jánusit Veszprém; és Garasdot Zala Vármegyében (Litt. donat. Belae IV. d. a. 1269 super terra Bissenorum Tét vocata, et Litt. Confirm. Stephani V. d. a. 1270. Kal. Julii, et Ladislai IV. d. a. 1272)

Márton (II) Chepan (I) (Litterae fundationales monasterii S. Jacobi de Móritzhida de a. 1251) Olyver és Pál, mindnyájan egy korbéliek Tamással.

Lukáts az 1268-dik esztendőben napától Annistól, Kaplan Rubinus leányától és Babunai Miklós öszvegyétől utolsó intézet képen nyeré a' Garmoti (Gyarmati) pusztát Győr Vármegyében (Testamentum Dominae Annis filiae Rubin de Genere Cuplin coram Capit: Jaurin. 1268. conditum.)

Péter (I), a' fent érintett Pál fia, lelke üdvességéért a' Poki monostornak egyébb jószágokon kivül az illető Atyafiak megegyezésével ajándékozza Gyarmatot, melly ajándékról mindazonáltal Sebestyén, ama monostor Prépostja, szinte a' Poki Atyafiak, mint monostorja pártfogói hozzá járultával azon tekéntetből, mivel az Péter által már jóval előbb Poki Sándornak eladatott, a' Győri Káptalan előtt le mond az 1271-dik esztendőben. Hogy pedig ezen Monostor valójában Pokon volt, és a' Pokiak által állítatott, kitetszik az emlitett Káptalan 1271-dik levelének következendő foglalatjából. — Damus pro memoria: quod constitutis coram nobis ex una parte Magistro Alexandro filio Farkasy de

Puk, et Fratre Sebastiano Praeposito de Puk cum fratre suo Mako pro se et Conventu suo, idem Praepositus praesentibus Comite filio Graas et pro se et pro omnibus cognatis suis confessus: quod possessionem Garmat vocatam, quam Petrus filius Pauli inter alias donationes suas pro remedio animae suae, de consensu cognatorum suorum praedictorum Monasterio de Puk contulerat ect.

Sándor és Ughud (I.) a' fentebb nevezett Farkas fiai; Miklós, (I.) Márton (II.) fiia; János (I.) és Deta testvérek, és Graas fia, Péterel egy időbéliek, a' Poki monostor pártfogói, és a' mint a' nevökhöz ragasztott Comes szóból következtethetni, mindnyájan diszes hivatalokat viselök.

Péter (II) és Gergely (I) a' fentebbi Lukátsnak, Bábunai Rubinus leányával nemzett fiai; az 1268-dik esztendőben még kisded korúak, és Ughud (II) ama 1-sö Ughod fia, ki mindazonáltal. férjfi kort nem érvén, az 1279-dik esztendő előtt elhalt.

Desew, a' XIV század első hason felében élt, nem tudatik mindazonáltal ki fia volt. Vilmossal Szent Mártoni Apáttal, ki ezen hivatalt az 1335-dik esztendőtől fogva az 1356-kig viselé, ezen időközben egyzett a' Chanaki, és Ménfői határok iránt.

János (II) Miklós (II) és Benedek az említett Desew fiai, kik az 1362-dik esztendőben olly forma osztályt tettek magok között: hogy Jánosnak Men fő (Menfew) a' többi két testvéreknek pedig az attyok után maradt egyébb, de azon irományban meg nem nevezett jószágok jussanak. Ámbátor mindazonáltal ezen elintézéshez képest Menfő kizárólag Jánosnak tulajdonítatik, még is kevés idő mulva annak egy ré-

szét Miklós kezein is találjuk, ki azt előbb 150 forintban zálogban vetvén, az 1380-dik esztendőben megint vissza váltja, és Istvánnal Sz. Márteni Apáttal, ki az 1388-dik és 1398-dik esztendő között szerzetét igazgatá, némelly Csanakról Ménfőre által költözött jobbágyok iránt egyességre száll. János még az 1412-dik esztendőben is életben volt, mint ezt egy azon korbéli oklevél bizonyitja, melly szerint Menfői részét Laki Györgynek elzálogositja 20 arany forintokba.

Briccius, ki az 1394-dik esztendőben haldokló felesége Lutza által ennek minden nemü javaiban örökösnek kineveztetik.

Ferentz (I.) és Jakab (I.) Miklósnak Makvai Beke Mester özvegyével nemzett fiai. Rólok azt tudjuk: hogy Ferentz az 1410 esztendőben Koos nevü jószágát Győr Vármegyében 35 fiokban, úgy szinte 1413-ban a' Poki erdőnek őtet illető részét 40 fortért elzálogositotta a' Győri Megyés Templomnak. Jakab pedig az alább megnevezendő II. Jakabbal és Erzsébettel Ferentz testvérje gyermekeivel, Zsigmond Királynak különös kivánságára tsere mellett által engedi ennek 1430-ban Menfőt, Tarcha nevezetü Vas Vármegyei jószágért, De minthogy a' Pokiaknak Tarchán tzélba vett béiktatásoknak ellen szegezte magát a' Nádor Ispány Gara Miklós, és későbben megint a' Pokiak kezein találjuk Menfőt, igen hihető: hogy azon tsere dugába dült. (Litterae Sigismundi datae Jaurini feria 3-a ante festum Pentecostes a. D. 1430).

Jabab (II.) és Erzsébet Poki Ferentz gyermekei. Jakab kinek felesége Zsofiának neveztetett, mint mondánk sz említett tserében részt vett; ezen kivül tudatik róla, hogy az 1429. esztendőben a' Poki erdejéből egy részt zálogba vetett a' Győri Megyés templomnak 29 ftban.

Erzsébet Mérges Péterhez Miklós fiához menvén férjnek, eme urával, és annak familiájával közlötte a' Poki nemzetség némelly jószágait.

János (III.) és László, kik az 1427. esztendő körül éltek, és hihetőleg (I.) Poki Jakab fiai voltak.

Péter (III.) a'vagy mint közönségesen hivatott Pethő ama II. Jakab fia, kinek Katalin nevű felesége volt.

Tamás (II.) hihetőleg szinte II. Jakab fia, két fiat hagyott Simont és Mártont (III.) kik az 1459-dik esztendőben felosztották magok között Téti és Poki birtok részeiket, úgy szinte Ondot; Danielczenket, és Agyagost Sopron Vármegyében, és még az 1481-dik esztendőben is éltek.

Jakab (III.) ki némelly 1469-diki és István (III.) ki 1479-dik esztendei irományban említetik.

Mihály (I.) és Antal (I.) testvérek, mostoha attyokkal Ratyboseni Trynka Jánossal és annyokkal Katalinnal együtt nyerték I-sö Mátyás Királytól a' magva szakadt Bezy Lőrintz jószágait (Litterae Mathiae R. datae Budae in festo Beatae Luciae Virginis A. 1481).

Ferentz (II.) a'' fentebb említett Pethőnek legidősebb fia, mindjárt nevezendő két testvérjeivel Antallal és Péterrel az 1468-dik esztendőben olly levelet nyere I. Mátyás Királytól, mellynél fogva a' Nádor Ispány, Országbiró, és Vármegyék birósága alól is felszabadíttatak; az 1469-ben pedig szinte ollyan felmentő levelet eszközlött ki a' jobbágyai számára. Öszve köttetésben vagyon talán a' magasztalt nagy Királynak eme különös kegyelmével azon még most is e' vidéken egész elevenségében fent lévő hir, hogy ezen Király egyik Poki szép leányát meg-

kedvelvén, látogatása végett többször ezeken a' részeken megfordult, a' honnét azon mellék út, mellyen ekkor Pokra járni szokott; mái napiglan is Mátyás Király utjának neveztetik.

Péter (IV.) a' fent érintett III. Péter fia. Már ifju korában megkülömböztetvén magát I-sö Mátyás Királytól a' többi testvérjeivel együtt nyeré azon báttyánál Ferentznél emlitett mindennémü Országbirái törvényhatósága alól való felszabaditást, és más egyébb kegyelmeket. Mátyás halála után Maximilianhoz állott, és ennek pártosaival többféle pusztításokat, rablásokat, és felgyujtásokat követett el, mellyekért Ulászló ötet minden jószágaitól megfosztván, ezeket János Hertzegnek, Mátyás Király fiának ajándékozá. (Litt. Uladisl. ddo Budae Die Dominica prox. post fest. B. Francisci Conf. 1490). Nem sokára mindazonáltal elhagyván Maximiliánt igaz megbánása, és hüségének lekötése által arra birá Ulászlót, hogy megkegyelmezett neki, és jószágait is vissza adatta (Litt. Gratiales Uladislai ddo Budae feria 3 post Dominicam Quasimodo 1491). Az 1492. esztendöben ifjabb testvérjével Antallal tsere mellett által engedik János Hertzegnek a' Laki várt és Hethes mezö városát, az attól nyert 'Számbokért és Théthért Pest; Perbárért, Pilis; és Pátkáért Fejér Vármegyében. Az 1494-dik esztendöben megnyugtatja ugyan azon János Hertzeg e' két testvéreket a' Sclabinai Várnak Zápolya Istvánnak történt által adása iránt. Annyira is megkedveltette magát János Hertzeggel, hogy ez, nem tsak udvarába befogadá, hanem a' Baymótzi várnak Kapitányságával is megtisztelé. Oka lett mindazonáltal nem sokára János Hertzegnek ezen kegyességét megbánni, mert Péter Zápolya István által megvesztegettetvén, elárulta ennek

nem tsak a' magára bizott Baymótzi várt, hanem merészkedett az akkor a' szomszéd fördőben mulatozó urának élete után is leselkedni. De nem is menthette meg Pétert Zápolyának tekéntete és erőszakos oltalma, csinjeinek érdemlett megbosszúlásától; mert minekutánna ideig lappangván, az 1496. esztendőben kinyomoztatott volna, Ulászló által feldaraboltatásra itéltetett, melly büntetését a' Budai vár piatzán ritka elszánással el is fogadá. Jószágai a' Nádor Ispánynak Wingérdi Geréb Péternek adattak ugyan, úgy látszik mindazonáltal, hogy ez tsak igen rövid ideig maradhatott azoknak birtokában (Litt. Statut. Comitis Petri Geréb de Wingárt in bonis Petri de Pok in quibuslibet Comitatibus d. a. 1500).

Antal (II.) szinte III. Péter fia. Említett testvérjével Péterrel és némelly más attyafiaival több rendbéli pereket folytatott a' Borsmonostori Apáturssággal, nemzetségének Sopron Vármegyei jószágai iránt; mint ezt e' tárgyról szóló számos oklevelek az 1473, 1476, 1488, 1490, és más esztendőkről bizonyitják. Ő is udvari embere volt János Hertzegnek, kitől a' Siklósi Várnagyságot nyeré az 1492. esztendőben, az 1494-dik esztendőben mindazonáltal Péter bátyával vissza adván Zápolyának a' Sclabinai várt, egy úttal ennek oltalma alá is adta magát, ki az Ugodi Várnagyságot bizta rája, és más jeles ajándékokkal is kedvezett neki. (Litterae Stephani Zápolya ddo Trynchin, feria 3-a prox post festum b. annae 1494). A' Baymótzi várnak elárulására nézve is gyanússá lett János Hertzeg előtt; megtisztítván mindazonáltal magát Gyula János és Pernez Imre bizonyitásaik által ezen szenyről, újra megnyerte a' Hertzeg kegyelmét (Litt. Joannis Corvini ddo Zygeth feria 6. prox. ante dominicam Judica 1495). Az 1496-ban új bajba

keveredett Bodó Gáspár' Hab nevezetü jószágának Török Imre társaságában elkövetett felgyujtása miatt. Nem tudatik mikor halálozkatott meg, de az bizonyos, hogy 1504-ben még életben volt.

János (IV.) IV. Péter fia, Mária Királyné II. Lajos hitvese udvari birája, ki az 1520-dik esztendöben elzálogosítja nála Sz. Miklóst, Lébenyt, Kemlét és Metsért Moson Vármegyében, 4000 arany forintokért.

Boldizsár (I.) Antalnak (II.) és hitvesének Katalinnak fia, némelly jószágait elzálogositja Gibarti Kesserew Istvánnak 1513-ban a' Győri Püspökséggel, a' Kanisaiakkal, és a' Borsmonostori Apáttal is sokat perlekedett. — Meg kell itt szükségképen jegyezni, hogy az Ostfi familiának a' Pokiakkal való vérségi egybeköttetése leginkább ezen időszakaszban látszatik eredettnek lenni; valamint azt is: hogy ekkor jött légyen a' Pokiaknál divatba a Mérgesi birtok névvel való élés.

Ferentz (III.) szinte III. Antal fia.

Gáspár, (I.) ugyan azon Antal fia; az 1540 esztendő körül viselte a' Győr Vármegyei Alispányságot. Felesége volt Borbála, Némai Kolos János leánya, ki után a' Kolos jószágokba is belé avatkozott, úgy hogy e' familia tsak halála után juthatott megint azokhoz. Babotnak felét is ő szerezte meg Cseszneki Györgytől az 1547. esztendöben. Az alább megnevezendő két fiain kivül voltak két leányai: Katalin és Margit.

Menyhárt, (I.) szinte III. Antal fia, az 1503 és 1504 esztendöben volt Győr Vármegyei Alispány. Második felesége Börtsényi Katalin özvegyen maradván, fiának fogadá Dubnitzky Gergely Deaket.

Mátyás, egykorbéli Antalnak emint elől számlált fiaival, kiről mindazonáltal nem tudatik, ki fia volt légyen?

Miklós (III.) I. Gáspár fia, szinte Győr Vármegyei Alispány volt az 1570-dik esztendő körül.

Ambrus, hasonlókép I. Gáspár fia; az 1582-diki Majus hava 5-dikén választatott Győr Vármegye Alispányává, melly hivatalt több esztendeig ditséretesen folytatá, követje is volt e' Megyének az 1585-dik esztendei Ország-gyülésen.

Lázár és Gábor, mind a' ketten Menyhárt fiai, kik némelly 1570-diki irományban említetnek.

István (III.) és Tamás (III.) testvérek, és György és Antal (III.) egykorbéliek Lázárral és Gáborral, de ki fiai? az oklevelek hijjánossága miatt meg nem határoztathatik. István Török fogságba esvén, sok ideig sinlödött abban, miglen jószágainak az 1559-dik esztendőben történt elzálogosítása által nyert tetemes somma pénzel ki nem válthatta volna magát. Tamásnak két leányai maradtak Anna és Orsolya.

Gergely (II.) Péter (V.) és Mihály (II) mind a' hárman az Al-ispány Miklós fiai; éltek az 1560 és 1610. esztendők között. Mihály kinek kinek Győri Jutka volt felesége, előbb Tábla birája volt Győr Vármegyének, melly hivatalról mindazonáltal 1592-ben lemondott, a' Haza védelmének szánván magát, melly szent kötelességet, mint a' Mérgesi Erősség Kapitánya több esztendőkig ditséretesen is tellyesité; békesség lévén, rövid ideig Győrött élt mint ügyvédlő, miglen az 1607-dik Aprilis hava 26-án Al-ispánynak választatnék. Ezen hivatalban akaratja ellen is 4. esztendőkig meg hagyattatván, a' két rendbéli 1608-diki Ország gyüléseken, ugy szinte az 1611-

dik esztendei Augustus hava 29-kén a' Nádor ispány rendeléséből, a' felsö Magyar országi, és kivált Erdély melléki részek meg békéltetése végett Kassán tartatott gyülekezeten jelent meg mint Megyéje követje. Az 1610-dik esztendőben pedig terhes foglalatosságai mellett a' Királyi Adószedői hivatallal is tiszteltetett meg, melly mindazonáltal vagy a' maga hibája, vagy a' szorgos környülállások miatt nagy kárára lett, minthogy tökéletes számadást nem adhatván, még halála után is, melly az 1612-dik esztendö körül történt nagy zaklásoknak tette ki familiáját.

Boldizsár (II) és Ádám, az Alispány Ambrus fiai. Boldizsár Török fogságra kerülvén, nagy somma pénzel kéntelenitett szabadságát megvásárolni, 's e' végre némelly jószágait zálogba vetni. A' Királyi Kamarával is voltak számadásbéli bajai, mellyeknek elháritasára, jószágainak elzálogolása mellett nevezetes sommákat kéregetett fel. Halála az 1618-dik esztendö előtt történt.

Gáspár (II.) III Antal fia; Magdolna leánya Ajkai Gergelyhez menvén férjnek, nyerendö egyenlöség végett az 1612-dik esztendö körül pert indított az egész Poki férjfi nem ellen.

Boldizsár (III.) II. Mihály fia, az 1613-dik esztendőben zálogosít el némelly Téthi ház helyeket; Ilona huga is volt, kit Tewelyi Ferentz vett el feleségül.

Gáspár (III.) V. Pétternek Pathi Annától való fia. Az 1637-dik esztendöben Györ Vármegyei Tábla birává, az 1643-ba pedig a' kebelbéli felkeltt nemesség Kapitányává neveztetett, melly két hivatalokban olly gyorsan járt el, hogy 1646-ban az Al-ispányságra is ajánltatott. Az 1647-dik esztendőben az evangelicus karok

részéről jelent meg mint biztos, a' Györött építendő evangelicus templomra kivántató helynek kimutatásánál; 1649-ben pedig a' Török járom alatt nyögő járás (hodúlttságnak nevezék) fő birájává választatott, melly tisztséget mindazonáltal alig viselheté fél esztendeig, a' rá következő esztendőnek elején e' mulandóságból által költözvén a' jobb életre. Két feleségei voltak: az elsö Kemén Anna a' másik Nitzki Mária, és két leány magzatjai: Eva, ki az 1652 esztendő körül Laki György felesége jelenik meg; és Zsuzsa ki hajadon maradván, az 1679-dik esztendőben minden vagyonát Dereskei Borbályának hagyá.

István (IV.) hihetőleg II. Boldizsár fia; kiben és az emint érdekelt III. Gáspárban fogyott el a' híres Poki nemzetség; minthogy emennek tsak a' két fentebb nevezett leány magzatjai maradtak, amaz pedig az 1600. esztendő körül magtalan elhalván, vagyonát leány testvérjére Orsolyára botsátá által, kinek három férjei voltak, úgymint: Bek Benedek az 1651-dik körül, Szarka Balás az 1663. esztendőben, és Erdélyi László az 1667-dik körül. — Minden esetre különös és említésre méltó, hogy Megyénk legrégibb két nemzetségei a' Pokiak, és Hedervériak egyszerre szüntek meg.

XXI. A' Szent Györgyi Grófok.

Ezen híres, és hajdan igen hatalmas familiának ugyan gyökeres birtoka nem volt Györ Vármegyében, de minthogy a' 15-dik század második hason felében épen annak leghiresebb tagjai, úgymint János, Zsigmond, és Péter magoknak abban némelly jószágokat, résszerint örökös vétel, résszerint zálog utján szereztenek, és azoknak birásában közel negyven esztendeig ma-

radtak, méltán számithatjuk ezen házat is a' Megyénket hajdan diszesitő familiák közé.

Úgy látszik, mintha az első lépés, mellyet ezen familia e' megyében való birtokába tett, akkor történt volna, midőn János és Zsigmond Grófok Norápi Antaltól 1454-dik esztendőben 10 esztendőre zálogba vették 60 arany forintokért annak Uthali részét; 1463-ban már örökösen szerezték meg magoknak Mérgesi Pétertől és Kálnai Porkoláb Pétertől azoknak Mérgesi, Poki, Uthali, és Réthi részeiket, ámbátor Laki Katzor György emezeket ezen eladástól eltiltotta volna. Pénzes és hatalmas emberek lévén a' mindég pénz nélkül szükölködő Poki familia embereitől könnyen szerezgethettek majd itt, majd amott jószágokat, olly annyira: hogy az 1472-dik esztendőben Zsigmond Gróf magát már az eddig magáévá tett Mérgesi, Homorodi, Théthi, Uthali, Réthi, Kosi, Vanyalai, Menfői, és Sebesi birtok részekbe béiktattathatta. Ekkor ébredének fel a' Poki nemzetségnek azon időben legtehetősebb tagjai, úgymint: Ferentz, Péter, és Antal, kik nem csak azon beiktatásnak hathatósan ellen mondottak, hanem a' Curia elejbe is idéztették nevezett Zsigmond Grófot, a' hol az megjelenni makrantzosan elmulasztván meg is marasztatott. (Litt. Sentet. Mathiae Regis ddo Wysegrád 1472) Nem is szüntek meg ezen időtől fogva a' mondott testvérek a' Szent Györgyi Grófokat háborgatni, és jószágaikat tőlök vissza keresni, miglen ezen tzéljokat, az 1481-dik és 1489-dik esztendőben nyertt kedvező itéletek erejénél fogva el nem érték volna. (Convictivae Sententiae de annis 1481. et 1489) Ezen időn túl legalább nem találni már semmi okleveles nyomot, melly a' Szent Györgyi Grófok birtokának folytatásáról bizonyságot

tenne, a' honnét annak eme idő pontban lett megszüntetését fenekesen gyanítani lehet.

XXII. Az Enyingi Török Familia.

A' Török familia legrégibb oklevelekből ismérhető törsökévé Pétert teszi Lehotzki, Stemmatographiája II. R. 398. lapján; Wagner Collectanea Genealogia tzimü munkája III. tizedjének 126. lapján pedig Ambrust, ki I-sö Mátyás idejében élt, és előbb Soproni Főispány, későbben pedig az 1479-dik esztendő körül, Szörényi Bán volt; kiket mindazonáltal még megelőz azon Török Miklós, ki a' XIV-dik század végén élt, és hihetőleg a' nevezett Péter attya vólt. (Instrumentum SS. OO. d. a. 1402. in Kovachich Supplem ad Vestig. Comitior: T. I. pag. 299). Valjon ezek jószágokat birták légyen e' Vármegyében, nem tudom, az mindazonáltal bizonyos, hogy az 1489-dik esztendöben Enyingi Török János és Barabás, kik vagy testvérjei, vagy egyébb rokonjai lehettek Ambrusnak Szendi Bán Péter ellen megnyerték Sövenházát, Újfalut, és Szendet, három Győr Vármegyei helységeket. (Litt. Adjudicatorio - Restatutorio, Reambulatoriae d. a. 1489). Ambrus fia, Imre, a' Nándorfejérvári Bánságot viselte ditséretesen. Vagyon róla egy oklevelem, mellyben Poki Antallal Bodo Gáspár Hab nevü Tolna Vármegyei falujának az 1490-dik esztendő körül történt felgyujtásáról, és elpusztitásáról vádoltatik. Két fiat hagyott maga után Miklóst és Bálintot, kik közül mindazonáltal tsak emevel, mint Győr Vármegyei birtokossal vagyon közünk. Ez attya halála után Hedervári Ferentzel folytatta a' Nándorfejérvári Kapitányságot, de nagy dísztelenségére, és a' Haza megtérithetetlen kárára, mert az 1521-dik esztendőben azon

vár alá szállván Solyman, a' Kapitányok azt időnek előtte oda hagyták, és úgy a' Törökök kezére játszotsák. Hedervári Ferentz ezen vétkéért számkivetése, és minden jószágaitol való megfosztása által vette méltó jutalmát; Bálint mindazonáltal ifjusága tekintetéből utóbb kegyelemre méltatván, jószágait is vissza nyerte az 1525-dik esztendő körül. II. Lajos halála után először Ferdinándot követte, de alig is egy esztendeig; mert az 1527-dik esztendőben már Zápolya pártosai között találjuk, kik mindazonáltal még ugyan azon esztendőben elhagyván, újra Ferdinánd részére állott, ki őtet az 1530-dik esztendő körül Gyömörő és Ság nevü helységekkel jutalmazta meg Győr Vármegyében. Az 1532-dik esztendőben újra ingadozott Bálint hüségében, és ez által úgy felingerelte maga ellen Ferdinándot, hogy az imént neki ajándékozott Gyömörő és Ság falukat, a' mint a' róla adott adomány levélben nyilván mondja: „ismételt elpártolásai, pusztitásai, rablásai, és öldöklései miatt tőle elvette, és a' Sz. Mártoni Apáturságnak oda ajándékozta. Nem volt Bálint ezen tőkéltében is állandóbb mint ennekelőtte, rövid idő mulva ujra Ferdinándhoz vissza térvén, de nem annyira ennek igaz ügyéről való meggyőződéséből, mint inkább ön hasznának vadászásából, mellyet Zerechen, Menső, Sövénháza, Ujfalu egész helységekkel, és Gyömöröi, Moritzhidai, és Ánghelyi birtok részekkel Győr Vármegyében, az 1536-dik esztendőben történt, és fiaira Jánosra és Ferentzre is kiterjesztett megajándékoztatásában búsássan fellelt. Azon egyenetlenség mindazonáltal, mellybe nem sokára Bakyck Pállal keveredett, új örvül szolgált néki Zápolyához még azon esztendőben való viszonti elpártolására, kinél sőt fiánál is, Hunyad várának

nak és Debretzennek megnyerése által foganatosabban lebilintselve lévén ezentúl állandóan meg is maradt; míg Solyman parantsolatjára, ki ezen hazafiainál nagy tekéntetben lévő, és igen hatalmas férjfiutól tartani látszott, meg fogattatván és Konstantzinápolyba vitetvén, hosszabb tömlötzözések után halálát a' hét tornyokban találná. Ámbátor pedig, mint mondánk, az 1550-dik esztendőtől fogva tartósan Ferdinánd ellenségeihez állott, még is ugy látszik, mintha Győr Vármegyei birtokában megmaradt, vagy talán ollykor abba bé tsapott volna; 1539-diki nyomok szerint t. i. bizonyos: hogy ugyan ezen időben Bedege Mesterfalva, és Sebes Győr Vármegyei helységeket elakarta foglalni a' Győri Káptalantól. Két fiai János és Ferentz ugy osztották fel magok között, az attyok után maradt temérdek örökséget, hogy Jánosnak az Erdélyi, Ferentznek pedig a' Magyar országi jószágok jutottak. Hogy ezen utóbbinak osztály része között, a' Győr Vármegyei jószágok is voltak, bizonyos egy 1566-ki oklevélből, melly szerint Menfőt birta, sőt el is adni szándékozott.

Ferentz három leányon kivül egyetlen egy fiat hagyott Istvánt, ki a' Törökök ellen való háborúkban, és tudományossága által nagy ditsőséget szerzett magának, az attya után rá szállott jeles vagyomot pedig sok szép uj szerzeményekkel nevelte, nem tsak másutt hanem Győr Vármegyében is. A' róla mint Megyebéli birtokosról emlékező nyomok, mellyekre mind eddig szert tehettem a' következendők: az 1585-diki esztendőben ellen mondást tesznek ellene a' Nagy Szombati előbb Nyulak szigeti Apátzák, hogy haszonbérlés szine alatt Móritzhidát, magának el foglalni törekednék; ugyan ezen esztendőben ő maga ellen mond Kapornaky Ferentznek

némelly Sövénházi sessioknak törvénytelen vissza tartóztatása miatt. 1588-ban eltiltja ötet Cseszneky János az Ujsági, Szapáry István és Asszonyfalvai István pedig a' Bodi pusztának el foglalásától: az 1592-ben az Örsi jobbágyai eltiltatnak a' Némai határnak használásától; ö pedig az 1593-dik esztendöben ellen mond Pátka pusztája letartoztatásának; holott maga is más részről mint Sági és Tápi birtokos a' Söptéri határra való általtsapásról vádoltatik, az 1600-dik esztendöben Menfö, Pátka, és Anghely, elfoglalása miatt maga is szinte ellenmondásra fakad, mellyet az 1615-dikben ujjítani kéntelenítetik; az 1618-dik esztendöben 1,200 ftban által irja Sövénházát és Ujfalut Hathalmi Bálintnak; az 1612-dik esztendöben felszólítja Györ Vármegyét a' romladozott Pápai Várnak megjobbitására rendelendö munkások iránt; az 1617-dik esztendöben pedig a' Györi Káptalan elött elzálogosítja az Erdélyi jószágait Bethlen Gábornak.

Magtalan elhalván az 1618-dik esztendö Junius 3-kán, és János báttyának férjfi ága is már jóval elöbb megszünvén, némelly Györ Vármegyei jószágai testvérjére Zsuzsára Bedeghi Nyári Pál hitvesére, és ez által a' Nyári familiára szállottak; melly mindazonáltal külömbféle viszontagságok miatt, nem sokára végképen el esett azoktól.

XXIII. A' Túriak.

Ezeket Stayer Országból ide szakadt Túri Keresztelytöl származtatja Lehótzky (Tom. II. pag. 411) Tagjai közül a' következendök említetnek mint Györ Vármegyei birtokosok: Túri György ki ditsö hadi tettei által, kétszer nyerte meg az arany lántzot, és olly érdemeket szerzett magának, hogy Kanisán történtt szerentsétlen ha-

lála után Maximilián Király, férjfi magzatja nem létében, három leányainak, Zsófinak Kereszt ury György; Katalinnak Martzalthövi György; és Annának Ketzer Ferentz hitveseiknek az 1574-dik esztendőben ajándékozta attyoknak minden némü máskép a' fiscusra szállandó jószágait, és ezek között Gyömöröi, Nagy és Kis Pétzi megyebéli birtok részeit. Túri Márton ki Esztergomnál való vitéz megkülömböztetéséért szinte arany lántzal jutalmaztatott meg; és mint Győri birtokos elől fordul némelly 1585-ki irományban, és Túri György, ki az 1626-dik esztendő körül élvén, Szeretsen iránt just követel, és azt Győr Vármegye köz gyülésében fent tartatja.

XXIV. A' Zápolyák.

Mikor és melly uton jutott légyen a' Zápolya ház Győr Vármegyei birtokhoz, az okleveleknek szüke miatt bizonyosan meg nem határoztathatik; az mindazonáltal tagadhatatlan igazság, hogy az 1404-dik esztendő körül Zápolya István már jeles jószágoknak birásában volt e Megyében, mellyekről az említett esztendőkben Zsigmond Pétsi Püspöknek Magyar ország jövedelmeiről, és kiadásairól készített lajstroma szerint a' Királyi adóba előbb 86 ftkal, utóbb pedig 29 ftkal hátra maradt (Engels Geschichte von Ungern in 4-to.)

Leghihetőbb az: hogy István kinek Poki Péter és Antal igen meg hitt emberei voltak, vagy tserében, vagy zálogképen szerzett elejentén ezektől jószág részeket, a' midőn pedig Poki Péter mint haza áruló minden jószágaitól és életétől is megfosztatott, amazoknak nagyobb részét a' gyenge Ulászlótól adomány utján megnyerte légyen. Ezek közül volt jelesen Menső:

is, mint azt két rendbéli irományok bizonyitják, mellyek szerint Zápolya István fia, az akkor felette hatalmas János az 1517-dik esztendöben perbe száll a' Györi Káptalannal a' Menföi határnak Gyirmót felöl történtt felszántásáért, emez pedig viszont perbe idézteti ötet Gyirmóton elkövetett hatalmaskodásai miatt.

Az országlásban nem sokára ezek után következett változások, és Ferdinánd és Zápolya között ki ütött véres egyenetlenségek végett is vetettek hihetöleg Zápolya birtokának e' Megyében; azt legalább láttuk az Enyinghi Török familia emlékezetében is, hogy ennek egyik tagja Bálint már az 1536-dik esztendöben Ferdinánd bökezüsége által Menfönek birásába jutott; a' többi jószágaival mi történt légyen? nem tudjuk.

Találtattak ugyanmég az elöl számlált nemes familiákon kivül Györ Vármegyében sok más egyes fö nemesek, söt egész familiák is; de minthogy amazokról nem tudjuk, melly familiához tartoztak, ezekből pedig egy két tagnál többet nem ismérünk, azon tekintetből is; hogy ezen ugy is kelleténél tovább terjedt Értekezés még tovább ne nyujtassék, elegendönek vélem mindnyájokrol az idö rend szerint, mellyben virágoztak, következendöképen rövideden emlékezni.

XI. és XII. századbéliek.

Péter (Peder Calvus) említetik mint királyi Pristald Wönik (most Vének) falura nézve, mellyet elsö László Király a' Sz. Mártoni Klastromnak ajándékozott. Conrád (Jobbagio Regis) ki az 1172-dik esztendöben örökségül hagyja a' Sz. Mártoni klastromnak Hecze, Sisou, és Mesu nevü pusztáit Györ Vármegyében.

XIII. századbéliek.

Catlu és Opus testvérek, kik II. András Király 1221-diki oklevele szerint Szöllös, Sokoru és Echu falukban lévő birtok részeiket oda ajándékozzák a' Sz. Mártoni klastromnak; és Leustach ki szinte emezt örökösévé teszi Abta nevü szigetjében, és falujában. Ürkényi Dominik ki mint királyi ember jelenik meg a' Budai Káptalannak Hecze falu határa megjárásáról az 1222-dik esztendőben készitett levelében. Fábián, Merse fia, kit egy 1258-diki levél nevez; Bábunai Miklós, és annak felesége Annis a' Cuplin vagy Kaplan nemzetségből, kik egy 1268-diki levélben jelennek meg, mint a' Garmothi (Gyarmati) pusztának birtokosai. Sike az Opous nemzetségből, és Buken kik mint Lotárddal Bőösre nézve határosok, elől hozattatnak egy 1273-diki oklevélben.

XIV. századbéliek.

Miklós Tót országi Bán, és Sopron Vármegyei Főispán, kit I. Károly az 1324-dik esztendőben Ikrénnel Győr Vármegyében, jutalmaztat meg jeles érdemeiért, és kiről Budai Ezaiás azt hiszi, hogy a' híres Omodé Nádor Ispány fia volt. Venitzky Simon és ennek fia István és onokája szinte István, hasonlókép azon idő tájban; hogy ha ugyan még igazán állitja I-sső Károlynak e' részben az 1324-dik esztendőben adott adomány levele: hogy az ezen familiának ajándékozott Farkasfölde és Küvesd nevü faluk, akkor Győr Vármegyéhez tartoztak. Megyeri Varju Benedek, Budrugi Péter fia, ki 1348-diki és 1362-diki levelekben említetik. Pál (Magister Paulus Litteratus) I-sső Károly Király természetes fiának, és utóbb Győri Püspöknek

Kálmánnak tanítója, ki az 1356-dik esztendő körül birta Ságteleket; és Desö (Magister Deseu Rufus), kinek özvegye szinte azon idő tájban neveztetik Ság falu birtokosnéjának. Egy másik Pál (Paulus Magnus) királyi Fő Kultsár, Péternek a' Buchariusok főbirájának fia, kit I-sö Lajos az 1362-dik esztendőben megajándékoz Tarjánnal és Nagy Echnek részével, és Jakab, Motskus Egyed fia, ki az 1395-dik esztendőben örökül hagyja a' Sz. Mártoni klastromnak Nagy és Kis Echi birtok részeit.

A' XV. században említetnek.

Az 1415-dik esztendő körül, sőt még előbb is a' Beuniek Bönyön; az 1447-dik esztendő körül Alapi Benedek; Györ Vármegye Követje, az akkori Ország-gyülésen; Babunai János, Varangi Miklós Bokodi György és Bereskei István kik egymást váltották fel, Mesterfalunak birtokában; a' Medgyesiek kik Sebesen birtak valamit az 1448-dik esztendő körül; Laki Katzor György az 1459-dik és 1468-dik esztendő körül birt Pokon, Uthalon, és Mérgesen némelly részeket, mellyeket zálog, és részint vevés által szerzett magának a' Pokiaktól és Mérgesektöl. Rathybozeni Trynka János az 1481-dik esztendőben Mátyás Királytól nyert birtokot Bezin; a' Mosli familia ugyan az 1481-dik és 1497-dik esztendő körül birta a' most már elpusztult Moslit; az Eurkényiek a' Szent Vidi Bajchiak, a' Malomsokiak, a' Némai Kolosok, az 1495-dik és 1497-dik esztendő körül; a' Vizaziak a' Mindszentiek, Ságiak és még többek.

A' XVI. századból ismeretesek a' következendők.

A' Nádor Ispán Wingárdi Geréb Péter, hogy ha ugyan Poki Péternek minden

akárhol, és következőleg ezen Megyében lévő jószágaiban is az 1500-dik esztendőben történt beiktatása következésében, azoknak valódi birásába is léphetett; Chytvándi Capuch Ferentz és Egyed az 1502-dik esztendő körül; az Al-Nádorispány Gybardi Kesserü István az 1505-dik esztendőben; a' Salm Grófi ház, az Esthergeteők; kik nevöket vették a' hasonló nevü pusztától Szigetközben ugyan akkor; az Igmándiak, Theremesek, Lorántok, Zentyvániak, Zeniek, Kolthaiak, Darkók, Babothi Cseszneki ek, Hathalmiak, Pychordiak, Kavassiak, Órrosok, Dempsediek, Wértesek, a' Balassák és Révaiak a' Bakychok után; az Orosztonyiak, Magassiak, Sittkeiek, Párnások, Nitzkiek, Földessiek, Saffaritsok, Selyemek, Lántziak, Sámbokrétiak, Örkényiek, Andreásitsok, Jóók, Guelphok, 's a' többi.

A' XVII. században pedig virágoztak.

A' már a' XV. században fentlévő Alapiak és Vizaziak, a' Nyáriak, az Enyingi Törökök után; a' Rumiak, Csabiak, Deömeölkiek, Zeghiek, Lippaiak, Pallérok, Sziliek, Virginások, Sennyeiek, Tekenyeiek, Theöthösök, Pázmányok, a' Rima Széchi Széchiek, Akosházi Sárkányok, Kapiak, Romaiak, Beccariák, Angaraňok, Oppakák, és Káprák, mind a' négyen Olasz eredetüek, kiknek törsökeik Győr városi gazdag kalmárokból nemesekké, és földes urakká lettek; a' Rátzok, és Tuczikoyak Rátz eredetüek, és még sok mások.

Czech János.

3.

J* Kalendariomok ujjabb készitését 's használását Europának virágzó Nemzetei a' Magyaroktól költsönözvén, ennek tudatlanságával Schwartner Királyi Professortól Hazafiaink ok nélkül vádoltattak.

Ésszel és Kézzel állapítatik — nem is külömben mint azon módokkal mellyekkel szereztett, fen tartatik Sallust bizonyitása szerint a' Nemzeti Ditsöség. Ha tehát a' Vitéznek, és annyival inkább a' Soldosnak tisztében áll, életének áldozásával is erre törekednie: mennél inkább a' Tudományi Soldos Bajnoknak (Királyi Professornak) Hazája, 's azzal Fejedelme Ditsöségét, vérontás nélkül, mert a' toll nem pallos, a' Tinta nem vér mint Schwartner Úr mondá, azt öregbiteni, — reája szövött homályt el széllesztení kötelesség.

El nem fogadhatta azért sem jó szivvel a' buzgó Hazafi, sem köszönettel a' Tudós, — bár nyilván ki nem jelentette — Schwartner Marton Úr Statisticájának a) több, és még keserübb, de ezen tsipös kérdezését is, az I. Rész 20. lapján: Also konnten sich die Ungern im jahre 1584. selbst noch keinen Kalender machen? ———— mert illyekkel a' Nemzeti Büszkeséget ingertetni — Tekintetét világ előtt alatsonittatni — Méltóságát megsértetni méltán szivelhette.

---

a) Statistik des königreichs Ungern. Ein versuch v. Martin Schwartner in drey Theilen, Zweyte. Vermehrte, u. Verbesserte ausgabe. Ofen 1811. vol. 2. in 8vo.

Engemet is azoknak sorában legkisebbet, ki noha tőlünk már boldogabb világra költözöttnek tudományi pályafutását (amint ezt Diplomaticájában nyilván megvallotta) legjobb szándékkal előmozditottam, az ő mindenkoron ok nélkül, — többnyire helytelen — és tsak ritkán igaz ellenvetései immár tökéletesebben meggyöznek arról: hogy épen azon Tudósainknak, kiknek nyomdokait a' késő maradék háladosság' rózsáival hinteni vissza irtódzik, ösvénnyén elveredni kivánván: abban kereste volt gyönyörüségét, hogy a' Cultúrának bár melly ágában is, önnön Nemzetének hátramaradását fel fedezvén, azt tudós társai pirulásával, világ eleiben terjeszthetné.

Én ellenkezőleg kötelességemnek inkább tartván sőtt édes gyönyörüségemet abban lelvén, gyermekded koromtól minden lelki 's testi erőmet Nemzetem hajdani Cultúrájának az az: a' Tudományok' és mesterségek' ágaiban volt előmenetelének, virágzásának visgálására, 's bebizonyitására — ellenségeinktől (mert nintsenek, nem is voltak soha, a' legvirágzóbb Nemzetek egymás ellen vetekedés nélkül) támasztott bal vélekodéseknek a) megtorlására olly szerentsésen fordí-

---

a) Számtalanok között leginkább erdeklik értekezésem tárgyát azok, kik Nemzetem Culturáját egészen megtagadván igy tsiripölnek:

Clara Sago, sed Opaca Toga Gens Hungara semper: Multa quidem potuit *Marte* — sed *Arte* nihil.

Több illyek előhozattak in Lansii Thom. Consultationibus de Principatu inter Provincias Europae Tubingae 1620 in 4-to — Ibid. 1626. — Ibid. 1655. — Ibid. 1678. in 8-vo kiadásiban in oratione pro, et contra Hungariam és Rotarides Lineamenta Historiae Litterariae Hungaricae Altonaviae 1745. in 4-to

tám, hogy felfedezett számos találmányaimnak ezen folyó irásban lött közre botsájtásával immár több homályokat felderithettem — sok Vádakat helyteleneknek — több Rágalmazásokat igazságtalanoknak bebizonyithattam.

De kevesek mind ezek azokhoz, mellyeket még, ezentúl Nemzetünk ditsőségére a' tudós világ igazságos biralása alá botsájthatunk, már maga is Hazánknak nagy Hőse Hunyadi Mátyás Europának akkoron Uralkodó Fejedelmi felett, szinte Ötszörözi Nemzetünknek irigységig magasztalt, 's égig emelkedett Ditsőségét.a)

Azomban értekezéseim által éppen ellenkezőről tudositatván, méltán remélhetem hogy azok minnyájan: „quibus de meliori luto finxit praecordia Titan", jobbra változtatják gondolatjokat — ha pediglen helyt nem adván, valódi emlékekkel bebizonyitott előadásomnak, 's a' fényben helyheztetett Igazságra pillantani sem akarván vélekedésekben tovább is megmaradnának, tekintsenek ohajtom Ludevig Einleitung zur Münzkunde könyvének czim lapjára, hogy azon meglássák a' legmiveltebb Nemzet hajdani voltát, és eleven lerajzolt képzeletjét ezen felirással:

„Eheu! quantum distamus ab illo!!!

a) Lehetetlen, hogy az, ki Magyar létében örvend, el ne ragadtassék illy ditső királlyához vonzó buzgóságában midőn Mátyásnak eredeti 's nálam feltartatott képén ezeket olvassa:

Tu Mathia! Tuae Gentis fortissime Ductor
Justitia, atque Armis quis se Tibi conferat unquam,
Cum Tibi dat sonitu, bellanti Buccina signum. — — —
Te superis Astrea plagis transcribit, et ipsa
Jam Tibi perpetuos DIVUM concessit honores!
Pannoniae Reges utinam contingere tales
Ausint!! At Similis nullus monstrabitur orbi.

Vagy a' midőn a' Tudós Olasz Galeottinak Királyunk iránt egész Világ előtt nyilván bizonyitott

Eő volt az 1) Ki a' Gyémant köveknek ragyogó fényét fejedelmi ékességekre, és a' Királyi Méltoság diszére első használta Cseh országi Királynak volt koronázása alkalmatosságával.

---

magasztalását a' Bétsi Könyvtár kéziratí között, ekképen feljegyezve találja: „Tu Serenissime Rex Mathia inter omnes Reges, quos et aetas nostra produxit, et Antiquitas refert, Rerum Magnitudine, Bellorum Varietate, Hostium Victoria, Turcarum Strage, Christianitatis defensione, Litterarum et Morum claritate, Pietate immensa, Cleméntia admírabili, Regia Liberalitate, summa inter homines Auctoritate, ita enitescis, ut qui inter mortales Gloria eminent, Tuarum Rerum Magnitudine, et obfuscentur, et obruantur. In Te enim omnia sunt admiratione dignissima. Nam Joanne illo Duce Claríssimo Genitus es — — — quia nullo, nisi a Te filio, bellorum numero ac fama superatur.

Tu Serenissime Rex Mathia! Turcas continuo afflixisti — Polonos devicisti — Tu Bohemos subjugasti — Tu Germanos (Austrios, et Silesios) ad Tuum Imperium adjunxisti — Tu unus Orbem Christianorum, et Ense et Fama Nominis defendísti — Tu Omnibus petentibus clementi animo veniam concessisti — nec ulla unquam Res adversa illam animi Tui Constantiam — illam in periculis Audaciam interturbare, iminuereque potuit — Non est igitur mirum, si Te ITALIA laudat, GALLIA extollit, admiratúr HISPANIA, BRITANIA colit — sed exadverso bellis attrita Germania, Bohemia, Polonia, tota item Paganorum (Turcarum) Secta — ita contremiscit, ut unicus Majestatis Tuae nutus, maximos eorum exercitus, limites inter suos contineat" Galeotus Martius in Dedicatione de Vulgo Incognitis ap. Schier (F. X.) Memoria Academiae Istropolitanae Wien ap. Kürzböck 1774. in 4-to pag. 21.

Igy érzett, és szólott a' nem Magyar — nem Hazafi — nem Jobbágy — de tsupán idegen Tudós, nagy Fejedelmünkről: mídőn itthon Hazánknak boldog telekein tenyésző Vendégek között (Igy

2) Eö szerze a' Magyar Arany Pénzeknek olly betses nevezetességet az egész világon hogy több Olasz, és Német Birodalmok Aranyaiknak hiteles kelendőséget szerezni kivánván, illy fel irással: Ad valorem Aurei Hungarici verettették azokat, és az eö ideitől szinte II. Josef Császárig Magyar Aranyaink nem tsak Európában, sött Asiában de Afrikában is elhiresedtek.

3) Eö volt ki a' Tudományokat és Mesterségeket maga idejében minden Uralkodó Fejedelmek felett kedvelte, és gyámolitotta, — egész világ Tudósait olly annyira szárnya alá hóditotta, hogy a' Görög országból ki üzetett Músáknak, 's Tudosaknak visza helyheztetését, tsak eö benne bizván egyedül tőle esedeznék: a' mint ezt Marsilius Ficinusnak a) ide iktatott levele bizonnyitja ugy,

---

nevezék Királyaink a' Szászokat Hospites nostri Saxones) találkoztak még is, ollyanok, kik óriási Hősünknek a' széles világ felett ragyogó Ditsőségét, mint néha napján Aristophanes, vagy Lucian Békái a' tiszta Hold fényét, rekegéseikkel béhomályositani, de haszontalanúl szándékoztak; illyen, többek között külömben Nagy szorgalmu Tudós Eder Károly József, Erdélyi Szász in observationibus criticis ad Historiam Transylvaniae Martini Felmeri (Cibini apud Martin Hochmeister S. a. Vol. II, in 8-vo) ki nemzetének, a' koronás Fejedelem ellen Vétkes Zúdúlása' okát tőle Mátyásnak tulajdonitott fogyatkozásokban helyheztetni kivánván, mind Mátyás, mind II. Wlaszló és II. Lajos Uralkodásaikra tett észrevételeiben, ötet méltatlanúl alatsonyitja.

*) Muraview Reise nach Chiwa von Petersburg. Leipzig 1826. in 8-vo. — J. Ludolfi Lexicon Aethiopicum, in Voce Derchem Aureus Hungaricus apud Abyssinos. Francf. 1699. folio, col. 498 — Az Arabsokról lásd Brusen de la Martinier Geographischer Attlas Leipzig 1745. fol. I. Rész 1182. lapon.

a) Jacent proh dolor Saevis subdita Turcis Caelestia liberalium Doctrinarum Artiumque Lumina in tenebris: et quemadmodum prisci illi Sancti Patres quondam in limbo jacentes Messiam, sic et hi Sapi-

hogy az emberi elménck újabbbi ki fejlődése — szabadabb munkálása, — és a' Tudományok 's mesterségek' felderülése alkalmával a' XV. században nálunk azonnal, sőtt sokkal is előbb mint egyébb szemszéd Nemzeteknél, a' valódi Cultura kihajnallott, és a' XV. Században Hazánk' tulajdon Széke lőn a' Tudományoknak és Mesterségeknek minden Európai Tartománnyok felett.

---

entes Mathiam — quasi Messiam, Mathiam miseri perpetuo Clamore vociferantur, qui eos in lucem vitamque restituat. — Mathiam non litterati solum quos dixi, verum Nationes quam plurimae, quasi Judaei sub impio Pharaone miserabiliter servientes, Mathiam inquam tamquam Mosem alterum assidue clamitant. Mathiam rursus ITALIA Pulchra, atque ipsa Bonorum omnium mater Sancta RELIGIO assiduis vocat clamoribus, ejus unice manibus, immanes Barbarorum Turcarum manus evasura. Quamobrem gemini quoque Libri, Liberique isti mei (Translatio Platonis in Latinum) almam penes Te Gratiarum aedem ingressi, supplices Tibi preces pro communi omnium Salute verbis ejusmodi fundunt:

Surge, age o Mathia! iterum auspiciis felicissimis: quemadmodum saepe alias feliciter surrexisti, surge precamur, o Victor Hercules! dum tempus adest, adversus dira haec, et immania monstra — — vicisti Hercules monstra ejusmodi, sola virtute saepius atque domuisti. Sed nova jam Victoria, — quid Tibi vaticinemur? Scimus enim procul dubio nova Tibi victoria Caelo demittetur alto. — Tibi certe non tam pro Te, quam pro Universo Hominum, immo virtutum genere, pro ipso DEO fortiter pugnaturo, omnis favebit Orbis, militabit Aether, et conjurati venient ad Classica venti. — Tibi soli Deus Imperium sine fine (Regnum limitibus non definitum) dedit — Summus ille, qui Solem, stellarum Caelique Regem constituit, Mathiam quoque solum, sub Sole constituit: Imperium Oceano, famam qui terminet astris!!! Calendis Octobris 1480. Marsilii Ficini, Philosophi, Medici, et Theologi Opera — Basileae ex Off. Henr. Petri 1576. in folio, pagina 721. Epistolarum Libri III. prima.

4) Eő volt ki az állandó Katona sereget első bizonyos lábra állitotta — ki szinte a' Rómaiak idejétől elhagyatott Hadakozásbéli Tacticát — Lovagok és gyalogok Hadi rendszerint ki szabott munkálásokat — puskaporral, taraczkokkal, parittyákkal és egyébb hadi szerszámokkal eszközlendő viadalok modját elrendelte, azonképpen, hogy eő tőle mint a' Harczolás' Nagy Mesterétől Ágyúk', Puskák és Puskapor készitő mestereket, valamint is ezen szerszámokban gyakorlott személyeket, több Fejedelmek, követeik által kivánnának.

5) Eő volt az kinek Budai Udvarában lévő csillag visgálója (Astronomusa) Regiomontanus, más neven de Monte Regio — Königsbergi — vagy is Királyhegyi János, az első Uj formában, és legelőszer állitólag 1473. de bizonyossabban 1474 vagy 1475 esztendőben kinyomtatott Kalendáriomot készitette.

De én most a' Nagy Hősnek előbbi Ditsőségeit nem érintvén egyedül hogy Schwartner Professor állitásának helytelenségét bizonyitsam, nem tsak Mátyás Király Udvari Astronomusának munkájáról, hanem több Magyaroknak szinte a' XVII század alkonyodásaig Kalendáriomok kiadásában vòlt szorgalmokról, kivált képen pedig a' külsőktől tőlünk költsönözött Kalendáriominkról értekezni fogok.

Szükség azomban előbb a' Kalendáriomnak tőlem tulajdonitott értelmét meghatároznom.

Kalendáriomok' nevét, származtatják a' Tudosak előbb a' Görögöktől; kik minden holnapnak eleit fel kiáltással a' Népnek tudtára adatták; ezután pedig a' Romaiaktól, kik a' Holnapok első napját Kalendáknak elnevezték.

Tulajdon értelemben a' Kalendáriomok már most ollyan Lajstromok, mellyekben az Eszten-

dők, Holnapok, és mind természetes, mind Polgári Napok, az az: Vasárnapok, Ünnepek, Egyházi renszerint helyheztetve, elő adatnak. — Mellyekben úgy a' holdnak fertályonként lévő változásai, valamint is, a' Nap és Hold fogyatkozásai emlitetnek, és a' Planeták' föld körül való forgásából a' képes Éghajlatban (Zodiacus) helyheztetésekből az időnek is változó volta már előre jövendöltetik. Kitettszik innen kétség kivül hogy a' legrégiebb Kalendáriomok (ha igy nevezni kivánnyuk általjában azt, a' mit a' Görögök Ephémerides: az Arabsok, Almanach: Romaiak Fasti, Diaria elnevezték) a' Napnak és Holdnak forgásait, visgálóra vévén először tsak az Esztendők és Holnapok meghatározására ügyeltek — későbben a' tőlök ismért hét Planétáknak, forgására, — legutóbb pedig a' Polgári, vagy is Vasárnapok — és változó ünnepek rendszerint leendő következésekre ki terjedtek, és több esztendőkre szolgáltak.

Azomban sem az Chaldeabéli, sem Aegyiptomi, sem Görög, sem Romai Idő számlálás, és az esztendők külömbféle meg állapitása; Napnak 's Holdnak fogyatkozása; Planetáknak járása beszédem tárgya lévén, itten úgy a' hajdani mint a' Közép évi Nemzetek Kalendáriomjairól szóllani nem szándékom; hanem egyedül tsak a' mostani, vagy is tőlem meghatározott Kalendáriomok, formájáról és azoknak a' Magyaroktól az Európai Nemzetekre lött terjedéséről értekeznem.

Az Arabsoknak Almanachjait, mellyek a' Nap és Hold tökéletes megfordulásának idejét szinte mint ezeknek fogyatkozását és Planeták' bujdozását, az Üstökös csillagok' jelenését valamint is ezeknek a' világ sorsára képzett befolyását elő adták, már a' VII. vagy VIII században elfogad-

ták volt tőlök a' Keresztény nemzetek, azokhoz alkalmaztatták utóbb az Egyházi az az: az állandó Ünnepeket jelentő Kalendáriomot, mellyet Cisionak a) már akkoron nevezének,

---

a) Cisio nevezete a' Kalendariomoknak tisztán Deák, és eleinte tsupán az Egyházi Kalendariom állandó ünnepeit, 's naponként elrendelt Szentek lajstromát, neveiknek első szótagjával emlékezetben hozta. Nevezetét vette a' Deák versből Cisio Janus habet; mellynek értelme egyedül az, hogy Januarius első napján légyen a' Circumcisio, az az Kis Karátsony ünnepe. — Cisiót, nálunk magyaroknál, régiebb nevezetnek, gyanitom a' Kalendariomnál: mert mind Regiomontanus Kalendariomja, Magyarra forditatván Cisio név alatt nyomtattatott ki (először ugyan Heltai Gáspár által Colosvárott 1580. esztendőben) mind pedig az Imádságos könyvek eleiben iktatott egyházi Kalendariom is hajdan e'képpen hivattatott; nevezetes ezek között Molnár Albertnek 1610. esztendőben Hannoviaban kiadott imádságos könyve, mellynek eleibe tétetett Kalendariom, Cisio Janus homlok irást visel még pedig így: Minden esztendőre zolgáló öröc Calendarium; és az Cisio Janus magyarúl. Ezen Reformatusok Kalendarioma a' holnapok minden napjaira Szenteket helyheztet, meg is tartya Sz. István, László, és Imre rendes napjait; de egyébb nevekben igen eltávozik a' mostani nevektől. Azon Cisio név alatt értett emlékeztető szótagokat így találom Januarius Holnapra a' legrégiebb, és 1370—1420. esztendőközt irott Magyar kéziratomban: Kws carachyontwl Kerezth wyz. löth Pál remete mynth nagh dyz. Anth. Prysca. fabag. Vincewel. Pál fordól feneségre.— Melly szótagok a' kinyomtatott Cisióban így olvastatnak: „Kiss Karátsontól Keresztül. Jó. Pál. remete. nagy. disznos Antallal. Fab. Ag. Vintzéhez. Zent Pál fordula, ezt monda." Mi oka lött ezen változásnak méltó volna bővebb visgálás alá venni. Részemről abban is elég gyönyörűségemet lelém, hogy a' Magyar nyelven lévő Ecclesiai Kalendariomot szinte a' XIV. századból világosságra hozhattam.

— Később

— Később a' Romaiaknak Kalendáriomiból a' jó, vagy veszedelmes napokat is (dies fasti et nefasti) által hozták, és végtére azon prognosticonokat az az: a' Nap és Hold fogyatkozásiból — Üstökös csillagok jelenéséből, — a' Planéták járásából formált jövendöléseket mellyeknek felhitele (Superstitiója) XIV. Századtól a' XVIII. közepettéig rettegtette a' Kalendáriomok olvasójit. a)

Az illyen Egyházi Kalendáriomok Deák nyelven Hazánkban is már Szent István idejétől, bár ezer veszélyek viszontagságai között, szinte mai napiglan számossan fentartattak a' régi Mise mondó könyvekben, mellyeket leginkább az Erseki, Püspöki, és Cáptalanbeli Könyv és Levéltárakból kiirattni, és azzal Nemzetünk Tudományos, és Polgári Történetét egyaránt felvilágosítani, több jeles tekintetekre nézve, méltó, és szükséges volna. b) Illyen a' tölünk ismért Boldvai Missalénak

---

a) Ezeket ditső Királynénk M. Theresia a' Kalendariomokkal együtt kinyomatni eltiltotta, a' mint a' Győri Streibig Gergely által nyolczadrétben nyomtatott Kalendariomokban 1757—70 esztendeig, imigy olvassuk: Benevole Lector! Ad mandatum Suae Majestatis Regiae Mariae Theresiae Anno 1756. d. 26. Januarii: ne inposterum in Calendariis quibuscunque Sectiones venarum, Squalificationes, Medicamenta, item capillorum, Ungvium abscisiones, tandem Dies nefasti, Typo mandentur cautum est. — De eddig az esztendeig a' Magyar Calendariomok is szinte úgy, mint többi Nemzeteké, rakva voltak ollyakkal.

b) Binterim (Antal Jos.) mult 1824. eszt. Coloniában in 4-to kiadott könyvében: Calendarium Ecclesiae Germanicae Coloniensis Seculi IX. parallelon ad Menologium Graecum Seculi X. a. J. M. A. Scholcz editum tudós észrevételeit előadja, miként a' Görög Egyházi Menologiomok, mellyek az Új Testamentom, vagy Évangeliomi könyvek eleiben tetettni szoktak, nagy haszonra szolgáltak Scholcznak az irott példányok Hazájának meghatározására, következés-

1190 esztendő tájban irott, és sok historiai, 's egyházi jegyzetekkel bővelkedő Kalendárioma, a' Nemzeti Muscumban; — illyenek tőlem is már száz számnál fellebb látott Misszáléi, Breviariumjai, Ceremoniáléjai, Obsequiáléjai, Evangeliariumjai, Agendái, a' Magyar Templomoknak, 's több illyen Egyházi, és Imádságos könyvek, mellyeknek elein többnyire a' Magyar Anyaszentegyháznak Kalendáriomjai találtattnak.

Ezek a' Kalendáriomok azonban csak az Egyházi számolásra, 's a' változó ünnepek meghatározására főképen ügyelvén, minekutánna már több századok olta egymás után folytattak: utóbb a' Nap, és Hold természeti forgásával meg nem egyeztek annyira: hogy a' világnak Tudósai azon Egyházi, és természeti esztendők, holnapok között nagy külömbséget tapasztalván a' XV. Század közepettén mindünnen már a' Romai szent széket Kalendáriomának igaz helyre állítására birnia igyekezték.

Királyhegyi János is ekkoron Mátyás Királyunk Udvari Csillagvisgálója (Astronomusa) a' Napnak, 's Holdnak forgását Nagy mesterével Fekete Városi Györgyel (Georgius Peurbachius) újdonan számban vévén, ezt az akkori Egyházi Kalendáriomtól már szerfelett különbözöttnek tapasztalta, és azért 38 esztendőre 1475—1513-kig szól-

---

képen az Evangeliomoknak is Critica felvilágosítására, és hogy szinte úgy a' Deák Ecclesiáknak Calendariumi is azon Egyházi Megyéknek, mellyeknek számára irattak, Történeteik, és régiségeik kinyomozására valóságos, és bizonyos kútfők lennének. Nálunk azomban ezen nagy számmal még fentartatott hajdani Kalendáriomokat mindeddig egy Püspöki Megyének Egyházi Historicussa is, foganatosságokhoz képest használni nem méltatott, sőt a' józan tudományt megvető hidegséggel mindenik elmellőzte.

ló, 's előre elkészített Kalendáriomát állítólag ugyan 1473. de bizonyosabban 1474. vagy 1475. esztendőben kinyomtatta, és Hunyadi Mátyás Királyunknak ajánlotta.

Ez ime az a' nyomtatásban kiadott első Kalendáriom, mellyet Mátyás Királyunk Budai Udvarában készített, de tulajdon Mühelyében Norimberg-ban kinyomtatott Regiomontanus, és mellyet minden jeles Bibliographusok Bouginé, Brunet, Pantzer, Ebert 's a' t. valamint is Életének Irói, Ádami, Gassendi, Jöcher 's a' t. mind, a' világon Első nyomtatott Kalendáriomnak lennie bizonyítanak. Eöket követvén Buschnak tudós értekezése is a' Kalendáriomok eredetéről, Versuch eines Handbuchs der Erfindungen Wien 1801. a' III Rész 4. lapján ezt legelsönek lennie erősít jelen szavaival: Den ersten gedruckten Calender gab Joh. Miller, auch Regiomontanus genant im Jahre 1476 (igazabban 1474. vagy 1475) zu Lateinisch, (és Deutsch kellett nékie mondani) heraus. a)

---

a) Különös az, hogy noha minden Tudósok Regiomontanusnak tulajdoníttyák az első Kalendáriom kinyomtatását, — még is annak esztendeiben egymástól különböznek: több okait vélem ennek, nevezetesen 1) mivel az első kiadás s. l. et a. az az Hely, és esztendő jegyzése nélkül történvén, kinekkinek szabadságában állott az esztendöt véleménye szerint meghatároznia.

2.) mivel az eredeti kiadásnak, melly nálam is Német nyelvben nyomtatva fentartatik, hibás előadása bizonyossá tett arról, hogy a' Tudósok azt ritkasága miatt nem láthatván, csupán Regiomontanusnak könyve Laistromából, mellyet Tanstetter (Georg. Collimitius) Bécsben 1514. cum Theoricis Peurbachii kiadott, nem pedig különben ismérhették; melly Deák kiadásnak szörnyű ritkaságát má-

Világos lévén immár, hogy Regiomontanus János az első kinyomtatott Kalendáriomnak szerzője volt, mind azt hogy Mátyás Királyunk nékie ösztönt, és segedelmet arra nyujtott, mind hogy Purbach György vagy is Fekete Városi Hazánkfia

---

tán sajnálhattyuk, mivel azzal Mátyás Királyunkhoz intézett Ajánlólevelet is, egész Europa Bibliothecájiban sehol fel nem találhattuk.

Az én eredeti Német Példányomnak úgy Czime, mint Mátyáshoz Ajánló levele nincsen: azonban még is semmiben sem fogyatkozik, mert az első levelének innentsö lapja tisztán, és fejéren hagyatván, a' Kalendáriom azonnal a' tulsó lapon kezdödik. Ez az, a' mellyről Pantzer, Brunet, Ebert, Schwartz Christiannal együtt in Dissertat. III. de Origine Typographiae pag. 63. azt tartják, hogy 1473. esztendőben nyomtattatott. — De végső lapján nem egyébb, mint illyen: M. Johan von Königsberg jegyzet lévén, tőlök vélt esztendőt e' példánynak annál inkább tulajdonítani nem lehet, mivel a' Kalendariom 1475—1513 esztendőig szolgál, már pedig Királyhegyi János az eő Kalendariomját két esztendővel előbb, mintsem használhatott, józan megfontolással ki nem nyomtathatta.

Ezen eredeti kiadás után nem sokára 1477. esztendőben Regiomontanus Olasz országban Trapezuntius fiaitól méreggel megétetvén, mind azért, hogy a' Kalendariom Ura már megszünt, mind pedig hogy a' példányokat 12 Magyar Aranyokon nagy nyereséggel eladni lehetett, vetekedtek a' Hönyvárosok annak kinyomtatásában, különbféle Czim, és titulusok alatt, úgymint: Ephemerides, Almanach 's a' t. Velenczén, Augsburgban, Nürnbergben, 's t. helyeken, mellyeknek példánnyai saját Gyüjteményemben is nagy számmal találtatnak 1482 — szinte 1530. esztendeig. Demivel jelen tárgyamat nem irányozzák, olvasómat azokkal untatni sem kivánom, formáját még is és foglalattyát Regiomontanus kalendariuminak imígy közlöm: Az eredeti Német kiadás kis negyedrétben az 1470—1480. esztendők közt szokásban volt Német Typussal: melly inkább a' Római gömbölyü, mintsem hegyes Gothus betükhez hasonlít, nyomtattatott, szép fejér papiroson, —

oktatása által arra segítetett, de azt is, hogy ezen munkája Hazánkban készítetett, felvilágositanom szükséges.

---

a' Czimlapja egészen fejérnek hagyatott, — áll az egész munka nem több, mint 28 levelekből, és 4 külön levelekre nyomtatott; és fában metszett táblákból. — A' Halendáriom holnapokra osztva lévén jobbik lapja a' hold változásait, a' bal a' hólnapnak Egyházi Kalendariom szerint lévő felosztását adja elő. A' lineázott Táblák 1) sora a' napok számá rendit, 2) a' Vasárnapi betűt — 3) a' Kalendák, Nonák és Idusok szerint lévő Római számlálást — 4) az ün nepek, és szentek neveit — 5) a' Napnak Zodiacus képzetiben lévő bemenetèle gradusait — 6) a' Holdnak járását előadja. — Következik: Tavel der Lande u. Stete, mellyek között: Cascha, Ofen, Segnia Városaink is nevéztetnek. Valamint a' Kalendariom több esztendőkre, úgymint 1475. esztendőtől 1513-ig szolgál, úgy tovább a' Nap és Holdnak setétségei (Ecclipseo) 1475-től — egész 1530. esztendeig előadatnak lerajzolt formájikkal: következnek ezentúl illyen czikkelyek: Von der göldin zal — von den Suntagpuchstabe, von den beweglichen festen, Tavel der Feste — wie man den neuen Monde und volmonde finden sol — von der Sunnen und des mondes finsterniss, von Vahren lauf der Sunnen; von wahren lauf des Mondes. Tavel des mondes. Wie lang ein jeder Tag oder Nacht ist. — Tavel zewissen des Tags lenge. Wie man eine Sunnur machen sol; von der andern bereiten Sunnur. Von manigerley verwandlung der Stunden.

Also ist begriffen körczlich diss Kalenders nutz, und töglichkait naeh meinen Schlecten teutschen, und chlainem Vermögen.

M. Johan von Köngsberg.

A' Velenczei 1482. eszt. Deák kiadás előtt a' Czimlapon illyen Versek olvastatnak:

Regiomontanus János Franconiának Königsbergi Városában születvén Magyarainktól Királyhegyinek neveztetett; — életének irói közönsége-

---

In laudem operis Calendarii a Joh. de Monteregio Germanorum Decoris, nostrae aetatis Astronomorum Principis, editi Jac. Sentini Ricinensis Carmina:

Hesperides hortum Vatum tenuisse puellas etc.
Hoc Germanus opus Regio de Monte Joannes
Composuit: Patriae Nomen, honosque suae.
Qui fuit et Rhetor summus, qui solus et alta
Astrorum, Doctor verus in arte fuit.
Qui fuit et Vates celebris, cui semper abunde
Et latia eloquium, graiaque lingua dedit.
Multa viris latiis iuvenis monumenta reliquit,
Scribere sed nobis dum meliora parat:
Ha scelus infandum! secuit sua fila sororum
Una trium celeri vipera saeva manu.
Notus in Italia est, et qua regione potentes
Vergit equos Phoebus, nascitur unde simul.
L. Joannes Lucilius Sanctritter Heilbronensis Lectori S.
Cui dedit ingenium divina potentia, et artes
Qui bene Dedalias solus in orbe tenet.
Hoc Augustensis Ratholt Hermanus Erhardus
Dispositis signis, undique pressit opus.
Vivat ut hic semper: volventes fata sorores
(Nam prodest multis) lector amice roga.
Anno S. 1485. Idus Octobr. Venetiis.

Az Augsburgi 1492. esztendőbeli deák kiadás előtt pedig ezen Versek olvastatnak:

Aureus hic liber est: non est pretiosior ulla
Gemma Kalendario: quod docet illud opus.
Aureus hic numerus, Lune, Solisque labores
Monstrantur facile: cunctaque signa Poli.
Quotque sub hoc libro terrae per longa regantur
Tempora: quisque dies, mensis, et annuserit?
Scitur in Instanti, quaecunque sit hora diei
Hunc emat Astrologus, qui velit esse cito.
Hoc Joannes opus Regio de Monte probatum
Composuit: tota notus in Italia.
Idque Augustensis Rathold impressit Erhardus
Formandi mira, qua valet, arte sua.

sen bizonyitják, hogy Astronomia Tudományát egyedül Peurbachi György Bécsi Universitas Professorától szerzette, és ennek barátságát megnyervén örököse is lett minden irásainak azzal a' meg hagyással, hogy némelly félbe hagyott munkáját tőle kezdett moddal, és utasítással befejezvén közre botsátaná.

Peurbach Györgyöt, ki több Magyarokkal Bononiai Universitásban Olasz országban tanúlt, és onnant kijövén Bécsben a' Mathesis, és Astronomiában leghiresebb Professor lön, a' Bajorok, és az Austriáiak egyszersmind Hazafioknak tenni kivánnyák, nem is különben, mint hajdan Homer iránt hét városok, érette vetekednek: Igaz ugyan, hogy Purbach nevü mezö Város mind Bajor országban Austria szomszédságában, mind pedig Magyar Hazánkban a' Fertö partyán légyen — de sokkal több okaink vannak a' Magyar Purbachot, vagy is Fekete Várost, mint sem a' Bajor föld belit, hazájának tulajdonitanunk: mert eö magát Bajornak vagy Austriákusnak soha sem, hanem csak Vienensisnek, mivel ott Professor vala, nevezé. — Jöcher és többi Biblio-és Biographusok mind ezen szavakkal: gebohren zu Peurbach an den Östreichischen gränzen, élnek, nem állítván hogy Austriában, annál inkább hogy Baváriában, hanem csak azt, hogy emennek határa mellett született. Ha tehát Austriában, és Bajor országban bent nem született, hanem Austria határa mellett; és eö magát soha Bajornak soha Austriacusnak tartotta, legnagyobb hitellel eötet Hazánkban Austria határa mellett levö Purbach, vagy is Fekete Városi helységünkben a' Fertö partyán születettnek tarthattyuk; annál inkább mivel Honnyainkal Bononiában tanúlván; mind Vitéz János Váradi Püspöknek barátságában élt, mind pedig László Királyunk

Udvari Astronomussa volt; Peurbachtól tehát, úgy, mint született Magyar Tudóstól vette Regiomontanus oktatását.

De Regiomontanus Hazánknak 1467. esztendőtül szinte 1471. esztendeig jeles Tudósa is volt. Mert Olasz országi utazása, és Pataviumban viselt Professorsága után 1467. esztendőben Vitéz János Esztergami Érsektől tőle fundált Istropolisi (Posonyi) Professorságra meghivatván, azt több esztendőkig viselte; ekkoron készíté azon könyvét: Ludus Pannoniensis, seu Tabula Directionum, profectionumque, melly sokszor, 1475. esztendőtől — szinte 1600. esztendeig 4-rétben különb helyeken kinyomtatódott, és eredeti kéz irata a' Bétsi Könyvtárban fentartatik Vitéz János Esztergami Érsekhez lévő Ajánlásával. a) Hazánkban készitette eö azon nevezetes munkáját is: Tabula Magna primi Mobilis cum usu multiplici certisque rationibus, mellyet MÁTYÁS Királynak ajánlott, és eredeti kézirata a' Windhági Bibliothecában, (ez immár a' Bécsi Theresianumé) fentartatik. Ékes Ajánlásának végszavait imígy fejezi be: Quem vero tam illustri munere donari deceat, Serenissime Princeps, praeter Te invenio neminem, quippe qui REPARATOR nostri Seculi, rectius, an PROTECTOR dicendus sis, ambiguum arbitror: siquidem officium utrumque Christianae Religionis assidua, atque liberalissima cura sedulo inpendis. — — Tibi inquam Quietis Christianae Fundatori, hoc lucubramentum, illas resarciendae Astronomiae nunquam occubituras Provincias conservare libuit — ut quemadmodum ingenti armorum gloria terrenam studes revoca-

a) Lásd Schier Memoria Academiae Istropolitanae in 4to pag. 45.

re pacem, ita coelestis quoque continentiae (ob perdomitos Bohemos Apostolicae Sedis perfidissimos contemptores) Instaurator habearis et AUCTOR. Vale Regum decus."

Hogy továbbá Regiomontanus azon tőle készített, és ki nyomtatott első Kalendáriomot valóban Magyar Hazánkba készítette, és ezen okból is azt nálunk születettnek, sőt tulajdonunknak tarthattyuk, ezt vele egykori Történet Iró Bergomensis (Filep Jacabnak) in Supplemento Chronicarum Libro XVI. szavai tagadhatatlanúl erősítik: „Cum in Hungaria perpulchrum Calendárium, atque alia in Astronomia magno cum labore composuisset — — a' Mathia ipsius Regionis Rege Gloriosissimo — — perpetuo donatus fuit stipendio." Azt pedig, hogy Mátyás Királyunk által reá buzdítatott, Királyi adakozással felsegítetett, Élet irói közönségesen bizonyittyák; mert az ajánlott Calendariomnak bényujtása alkalmával 8000 aranyokkal, elmenetelekor pedig (1471 esztendőben) 200 arany esztendei, és élete napjáig tartó fizetéssel Astronomiai foglalatosságinak segedelmére jutalmaztatott.

Ha az első Kalemdáriomnak Magyar országban lött készületét — Hazánk Tudósainak abban foglalatosságait, — Mátyás Királyunknak az Astronomiai Tudomány üzésére, Kalendáriom készítésére adakozó buzdításait szeme előtt tartotta volna Schwartner Úr: valóban a' Tudományok ezen részében Hazánk Culturáját olly csipős kérdéssel nem érdekelhette.

Értettek tehát tagadhatatlanúl a' Kalendáriom készítéshez Magyar országi Tudósaink már a' legrégiebb időkben is, mert Regiomontanus Magyar országi Tudósnak Hazánkban készült — leginkább Királyunk költségén, és legelső kinyomtatott Kalendárioma azonnal Német, Olasz, Fran-

czia, Némethalföldi 's több nyelvekre fordítatván, minden Európai Tartományokban, és nyelveken kiadatott.

De értették Tudósaink Regiomontanus után is a' Kalendáriom készítését, mert Boroszlóban közel fél század folytáig nyomtattatott Késmárki Frölich Dávidnak szorgalmával a' Silesiaiak — Nagy Szombatban készült Kalendáriomainkal pedig a' Bajorok huzamosan éltek.

Frölich Dávidnak Geographiai, Historiai, mind pedig egyébb Astronomiai munkáji ismeretesek Hazánk tudományi Történeteiben, de arról, hogy Kalendáriomokat, kivált a' külföldnek készített légyen Veszprémi Istvánon kivül in Biographia Medicorum Cent. II. part. II. 308. lapon, más egyébb nem emlékezik; különös szerencsénkre itt említett Frölich Dávid Kalendáriuminak eredeti Gyüjteménye minekutánna Veszprémi Istvántúl Dobai Székely Samuelhez, onnant Kriebelhez, ettől Csirbészhez bujdosott, végre szekrényemben jutván, a' veszedelemtől menten fentartatott. Nemzeti Culturánk illyen jeles emléke, azt, hogy nem egy Tudósnak, hanem egész Nemzetnek Tulajdona legyen, méltóképp' megérdemlené.

Elkezdé azokat irni Frölich az Odera mellett lévő Frankfurti Universitásban kint létekor midőn az Astronomiát azon híres, és munkái által világ szerte esméretes Origanus Dávidtól több esztendeig tanúlta, és már 1620 esztendőben a' Kalendáriom készítésére adván magát, előbb Francfurtban Hartmann Fridrich által, utóbb Boroszlóban Bauman György betüivel akkor is, midőn már Hazájában Késmárkra vissza költözött, kinyomatta. — A' Gyüjtemény 1625. eszteudőtül — szinte 1640 esztendeig szólló Kalendáriomokat foglal magában. Az 1625. esztendeinek Czime ez: Dia-

rium, oder Neuer, und Alter Schreib Kalender, samt den Prognostico Davidis Frölich Caesareopolitani Scepusio—Pannonii über das Jahr 1623. Francfurt bey Frid. Hartmann in 4-o

Az utóbbinak pedig: Davidis Frölich Astronomi Caesareopolitani Schreib Kalender auf das Jahr 1640. Benebenst den Stand, Bewegung, Aspecten der Planeten, Vitterung, Sonnen auf u. untergang wie auch angefügter Historien etc. gedruckt zu Breslau d. Georg Bauman in 4-to. — Ezen Kalendáriomoknakl mindenike valamelly Magyar Nagy Úrnak, vagy Magyar országi, vagy Silesiai Város Tanácsainak vagyon ajánlva; nevezetesek a' Magyarok közül Thökölyi István, kinek az 1623 esztendei, — és Brandenburgi Katalin Erdélyi Fejedelem Asszony, mellynek az 1628. esztendei Kalendariom imígy ajánltatott: Zu Ehren, und Gnädigen gefallen der Durchlauchtigsten, Hochgebohrnen Fürstinnen u. Frauen, Frauen Catharinae Fürstinnen in Siebenbürgen Gebohrnen Marggrafinnen aus dem Churfürstlichen Stamm Brandenburg in Preissen, zu Julich, Cleve u. Bergen Herzoginnen etc. Frauen eines Antheils des Königreichs Ungarn, der Zäckler Gräfinnen der Fürstenthum der Oppeln, und Ratibor Herzoginnen etc. Seiner Gnädigsten Furstinnen, und Frauen offeriret, und dediciret in Tiefster Demuth ganz gehorsamtlich, diesen Calender. und Prognosticon David Frölichius Scepusio Pannonius. Mennyire nevezetes volt, és közönségesen becsül-

tetett Frölichnek az Astronomiai foglalatosságokban Tudománya, és mennyire kivánatosak, és kapóssak löttek Kalendáriomi, azt Hartmann Könyvnyomtatóval lött pere, és a' Francfurti Universitás által nékie kiadott Bizonyító levél nyilvánságossá teszi, mellyet mint a' Tudományi Historiának jeles Emlékét kinyomtatásra méltónak tartám.

*Wir Rector, Magistri und Doctores der Churfürstlichen Universität zu Francfurt an der Oder, hiemit bekennen: Als der Erbare, und Wolgelahrte Err *) David Frölich Philosophiae Stud. sich über Errn Fridrich Hartmannen für unserm Officio Academico beklaget, dass er seiner Calender welche er ihme zu Drucken gegeben, etliche zwar unter seinem, etliche aber, und derer ein ziemlichen Theil, unter einem andern, nemlichen Albini Molleri nahmen gedruckt welches ihme denn zum höchsten Schimpff, und Verkleinerung gereichte; dass er Hartman solches zwar nicht in Abrede gewesen, sondern zu gestanden: jedoch, dass dieses gleich mit verwust, und consens Klagenden Frohlichii, der es aber nicht zugestehen wollen, geschehe, eingewendet: Darneben judicialiter bekent, dass Frölichius, und nicht Mollerus der Autor dieses Kalendarii sey: Massen unser geliebter Collega Herr Mgr Dávid Origanus Mathematum Professor publicus, welcher mehr gedachtes Calendarium, ehe es dem Hartmannen zu drucken gegeben, censuriret, erwehntem Frölichio gleicher gestalt dessen zeigniss gegeben. Wan den producent dieses, des Hartmans Erklärung und Testimonii glaubwürdigen Schein unter unserm der Universität Insigel ihme zu ertheilen gebethen, ist dersel-*

*) Ezen hibával találtatik az eredetiben Herr helyett.

be ihme wissentlich ausgegeben worden. Actum Francfurt an der Oder, dem 16. *December Anno* 1622. *(L. S.)*

De még inkább dicsekedhet Nemzetünk azzal, hogy a' Bajorok is, kiknél az Astronomiai Tudomány, Schoner János, Appián Péter, és Tanítványaik alatt a' XVI. században főképpen virágzott, Nagyszombathi Kalendariuminkat München Fővárossokban tökélletes voltok szerint esztendőnként kinyomtatták, és több mint 25 esztendőkig folyvást használták. Gyüjteményem ennyiháznyal bővelkedvén ritkaságok okáért ide iktatom különböző Czimlapjaikat:

„I.) Tyrnawischer Kalender des Jahrs MDCLXXXVI. auf Tyrnawischer mittags Crays, und Höhe des Himmels Angel 48. Grad von Ungern, und nächst gelegene Provinzen eingericht durch einen Sternkunst beflissenen a. d. Geselsch. Jesu. Gedruckt zu München durch Lucas Straub in 4-to Dedic. dem Durchlautigsten Grossmüthigsten Fürsten, und Herrn Maximilian Emmanuel in Ober, u. Nieder Bayern etc. wie auch der Durchlautigsten Fürstin Maria Antonia Theresia etc. erwünschte, und glückliche Succession, wünschet der Sternkunstbeflissene." Ebben az egyházi Kalendariom, vagyis ünnepek szinte azok, mellyek a' Magyar országiakban — a' holnapok irányában, üressen maradnia kellett lapokat, Geistreiche Lehrsprüche töltik be. Kalendariomot követi I.) a' Prognosticum, vagyis Sterndeutische Vorsagung — II.) Hundert anmerkungen der Haushaltung — III.) von den Fried, u. Krieg — IV.) Kurzweilig, und Nro XLI. Fragreden von der Siegsprissenden Kriegskunst. V.) Zeit Register denkwürdiger Sachen, so sich in gantz Deuschland zugetragen — VI.) Chro-

nologie der alten königlichen Hauptstad Buda in Nieder Ungarn insgemein Ofen benamset — VII.) Täge zum Arzney nehmen — zum Schröpfen, zum Aderlassen. Éppen azon esztendőre szóll, mellyben Buda vára 2-dik Septemberben a' Törököktől nagy vérontással vissza vétetett.

„II.) Eigentlicher, nicht entwendter, weder nachgeäfften Tyrnawischer Kalender auf das Jahr MDCLXXXIX. München b. Sebast. Rauch in 4. Már ezen rendkivül czifrázott nevezettel hirlelt, és a' külföldön kinyomtatott Kalendariom nemde nem tagadhatatlan jele, melly kedvesek, melly kelendők, és kapóssak voltak Nagy Szombathi Kalendariominк, de annak is bizonysági, hogy Schwartner Úr méltatlan Vádja ellenére, Nemzetünknek az Astronomiai Tudományban elömenetele, 's gyakorlása, legmíveltebb Nemzetek előtt is ismeretes, illő becsre érdemeltetett.

Azonban azért hogy a' Bajorok, hogy a' Sleziai szomszédink Kalendariomainkat a' XVII. században magokénak elfogadák, távulról sem következtettyük azt (a' mivel bennünket Schwartner nyilván vádolni merészlett) hogy t. i. ők azon időben még Kalendáriomokat készíteni nem tudtak. Mert valóban ha 1585. esztendőben Magyarokról azt állította: mennél inkább azon hibás Logicával Bécsiekről ezt: Also könnten sich die Wiener in 1720. 1721. Jahren selbst noch keinen Kalender machen? állíthatta: mert itt szinte még 1730. esztendőnél is fellebb a' Lengyelektől készített Calendáriomokat használták; ime a' fellebb említett esztendőkre szólló Calendáriomoknak Czímjei:

„I. Crackauer Schreib Kalender auf d. Jahr MDCCXX. worinnen alle in und vor der Stadt

Wien Kirchen Ceremonien, Fest u. Kirchfarten zu ersehendseynd. Gestellt durch Joan. Matheum Morawszky; königl. Polnischen Mathematicum. Wien in Oesterreich. Gedruckt bey Andreas Heyinger Acad. Buchdrucker, in 4-to.

„II. Crackauer Schreibkalender auf d. Jahr MDCCXXI. mit sondernfleiss gestellet, samt bey gefügter Beschreibung des Lebens, Regierung, und Gröss Thaten unsers allerdurchlauchtigsten, Römischen Kayseus, auch in Germ. Hispan. Hungarn, und Böh. königl. Majestät Caroli VI. beherlichet durch M. Johann. Gostumiowszky in der Hochlöblichen Krakauerischen Academia Philos Doctorem, ordinarium Professorem, et Mathematicum. Cum Gratia, et Privilegio Sacrae Caes. Majestatis. Gedruckt zu Wien in Oesterreich bey Ignatio Dominico Voigt in 4-to.

Melly Calendariomoknak olly nagy becse volt, hogy az Udvari Fő Tisztségeknek is nem mások, mint ezek Hivatalaikra szolgáltak, és kiosztattak; mert mind a' két aranyozott táblákkal ékes példányaimnak ez a' külső felirások: Dem Hochedelgebohrnen H. Joh. David Edlen v. Palm Herrn der Herrschafft Brun am Steinfeld der R. Kays. May. wircklichen Hof. Cammer Rath geheimen Referendario, und General Kriegs Commissariat Amts Kanczley Directori.

Azonban hogyan lehetne csak messziről is Schwartner Úr következésére vetemednünk, tudván hogy előbb Peurbach György, és Regiomontanus a' felderült Astronomiai Tudománynak legragyogóbb csillagjai, ezután pedig I-sö Maximilián Császár ideitől folyvást az Universitásnak Tudós Mathematicussai, és Astronomussai Bécsben foglalatoskodtak.

Értekezésem azon részét, mellyben az első kinyomtatott Kalendáriomnak készítését Magyar Tudósainknak tulajdonítottam — ennek csak mi tőlünk egyébb Nemzetekre terjedését felvilágosítottam, — és más idegen Nemzeteknek a' mi Kalendáriuminkal hízamosabb éléseket nyilvánságossá tettem, immár befejezvén: — Olvasómnak abban kételkedését, hogy Tudósaink az Astronomiának gyakorlásában nem foglalatoskodtak — Kalendariomokat nem készítettek úgy vélem, egészen elháritottam, mert valóban, ha fáradságos munkáikkal idegen Nemzeteknek is szolgálni dicsőségnek tartották, annál inkább kötelességeknek Hazájok javára, köz társoknak hasznára törekednie, az az a' Magyaroknak Magyar nyelven írt Kalendáriomokat készíteni: tellyesíteném is örömmel ezeknek Tudományos előadását jelen értekezésemben, de a' tárgynak méltósága — nevezetességeinek hoszassabb előadása tágossabb helyet kivánván, azt más különös értekezésben foglalnom kéntelenítet.

* * *

Addig pedig igyekezeteim kedvellőit bizodalommal kérem, méltóztassanak, a' Magyar és Erdély országi Deák, Magyar, Németh, Tóth, Horváth, Orosz, Ürmény, Oláh, Görög, Rátz, és Zsidó nyelven, akár irásban, akár nyomtatásban szinte 1750. esztendeig, — de nem későbbre — szólló, és nálok fentartatott, vagy tudva lévő Hazánkban használt Kalendariomok' környülállásos Laistromát vélem közleni, vagy a' mennyire lehetséges a' nevezetessebbeket ezen Intézet Hivatala által, hitelező levelek mellett tudományi haszonvételre, tsekély ideig kegyessen által engedni: hogy eképen a' legszélessebben, és közönségessebben elterjedett Litteraturánknak ezen ága, addig,

dig, még külömben is, illy veszendő emlékek egészen el nem enyésznek, a' Magyar Tudományi Historiának tökéletesebb voltára felvilágositathassék, és örökösitessék.

J*.

4.

Zsidó Barátok Syriában.

(Kivonat az Allgem. Kirch. Zeitungból, 1829. Nro 81.)

Azt hiszik a' Zsidók, hogy a' Messiás azon Tiberiás városából fogna származni, melly a' Genezareth mellett vagyon, 's egy a' Talmudnak négy szent városai közül. Az oda való Zsidók csak nem mindnyájan egy ollyan vallásos társaságot formálnak, mellyben semmivel mással az áhítatoskodáson nem foglalatoskodnak; a' közülök való kereskedőket, de ezek igen kevesen vagynak, Kafereknek, vagy is hitetleneknek hívják.

A' nagy buzgóságú Zsidók, a' földnek akármelly részében lakjanak, meglátogatják a' négy szent várost, 's életöket magok' és atyjokfiainak idvökért való imádkozásokban töltik el; a' mi annyival is szükségesebbnek látszik előttök, mivel a' Talmud nyilván mondja, hogy az egész világ az eredeti Chaosba esnék vissza, ha csak minden héten, legalább is kétszer, buzgó imádságok nem botsátatnának az Izrael' Istenéhez a' négy szent városban. Ugyan azért el is utaznak minden esztendőben egynehány Missionáriusok Afrika' partjaira Damiettébe és Magadoréba, szint úgy Venetiába, Gibraltárba, Konstantinápolba, 's. t. hogy kegyes adakozásokat szedjenek a' társaság'

számára, mint a' mellynek tagjai mentik meg a' földet az összeomlástól, a' mivel naponként fenyegettetik. Néha még a' Londoni Zsidók is megkérettetnek alamisnáért; de legtöbb Gibraltárból jön be, esztendőnként négy 's öt ezer kemény Piaszter.

A' Lengyel Zsidók legyakrabban keresik meg Tiberiást; 's azok, kik magokat ezen útra nem vehetik, vagy különös okok miatt akadályoztatnak, megbizottjaikkal imádkoztatnak magok helyett, kiket azért gazdagon megjutalmaznak.

Ezek a' Zsidó Barátok többnyire az egész napot a' Synagogában töltik, csak nem szünet nélkül olvasnak az ó Testamentomból és Talmudból, a' mit sokszor könyv nélkül is tudnak. Egyébb arányt igen tudatlanok, 's nem bölcsebbek azon Török Ulemáknál, kik között fő tudós, a' ki a' Koránt olvasni, 's a' Prófétának egynehány ezer sententiáit elmondani tudja. Magyarázni Syriában sem ezek, sem amazok, de a' Keresztények sem tudnak.

A' Tiberiási Zsidóknak az a' különös szokások vagyon, hogy midőn a' Rabbi Dávid' soltárait, vagy a' belőlök vett imádságokat mondja, a' szembe tünőbb helyeket szóval 's mozdúlatokkal utánozzák. Ha p. o. a' Rabbi azt mondja, dicsérjétek az Urat trombitákkal! markokba fujnak 's ugy majmozzák a' trombita' hangját. Ha rettenetes égiháborúról a' szó, utánozzák a' mennydörgést és szelet. Ha a' Rabbi a' nyomorúságot szenvedő igazakról szól, egy ölnyieket sohajtanak és igen jajgatnak. Gyakran megesik, hogy némellyek még trombitálnak, midőn mások mennydörögnek és villámlanak, egyebek pedig jajgatnak és fogaikat koczogtatják. Ez a' legcsudálatosabb Concert, a' mit csak

gondolni lehet; 's a' ki buzgó Zsidó nem tudlenni, az magát meg nem tartóztathatja, hogy a' sok nevetésben hasa ne fájjon.

Holéczy.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-ismertetések.

Carmina Honoribus adm. Reverendi ac Doctissimi Domini Joannis Rétsey, Eccl. Ref., Bogyoszloviensis V. D. Ministri, V. item Tractus Érmellyékiensis Senatoris, dum in I. Collegio Ref. Debrecinensi novam Linquae et Literaturae Hungaricae Cathedram insigni Liberalitate fundaret. A quibusdam ejusdem Collegii alumnis pia mente dicata. Debrecini impressit Franciscus Tóth 1829.

Ámbár fényhez, bőséghez szokottnak a' mindig többre vágyó természet a' lemondást nehezebbé teszi, 's már ez okból is igen örvendetes az, ha nagy hatalmu hazafiak szép tettekben kezdik találni gyönyörüségöket, még is a' köz vélemény, midőn ezektől a' többek köztt az adakozást mintegy igazsággal megkivánni látszik, legörömöstebb az ollyanoknak hódol tisztelettel, kik nem fölötte nagy értékből a' közjónak — a' szó legvalóbb értelmében — áldozatot tesznek. Az illy nemes adakozónak az ügy'elõmenetele többet ér a' hír' kürtölő szavánál, mellynek, érdem nélkül, nevetséges hívsága úgy is tudva van előtte: férfias lelke megelégszik azon gondolattal, hogy társaságába szött életének foglalatosságot szerze olly czélra törekedésben, melly hozzája

mint emberhez, mint hazafihoz méltó. Debreczen' ifjai azért igen bölcsen tevék, hogy a' nagy tiszteletü Rétseynek, ki Debreczenben a' magyar nyelv' tanitó székét alapitá, meg nem tagadák a' Múzsa' hódolásait. Ez olly alkalom vala, mellyet elhallgatni nem szabad, 's a' hol érdemről van szó, ott üres hálákodásokra nem szorúl az iró. Mit nem tehet a' magyarságnak teljes birtokában álló Debreczen, ha, mint hihető, újonnan állítandó magyar székére alkalmas férfiat választand? Olly jeles számu ifjuság, mellyet minden kivétel nélkül magyarnak lehet mondani, ha tudományán fölül izlése is miveltetik és gyakoroltatik, ha figyelme a' mindenek fölött becsülendő hazai nyelv iránt lelkesen ébresztetik, lehetetlen, hogy jeles, hasznos, nagy munkákat ne adjon valahára nemzetének.

A' versek, mellyek a' fön említett kis füzetben ez alkalomra irattak, magyarok és deákok. Hogy a' deák versek még most valamennyire jobbak a' magyaroknál, csak az fogja csodálni, a' ki Rómának olly igen mivelt, pompás hangozatu nyelvét nem ösmeri. A' magyarok is, egyet kivéve, mértékesek, mellyekről, ez uttal szorosabb bírálatot nem tartunk, megelégedvén azoknak, egyikét ösmertetésül, 's a' jeles tet emlékezetére ide beiktatni.

Örvendj szerentsés oskola! Im nemes
Tettekre buzdúlt hív fiaid, kiket
Egykor neveltél, lettek édes
Gyámolid a' tudomány ügyébenn.
Im, nézd az elhunyt Sáray, így leve
Hajdan atyád, 's így hinte tenyésztető
Magot kövér földedbe 's áldást
A' haza 's a' maradék javára.
Hogy itt tanulná nemzete jussait
Esmerni minden, 's érteni Öseink
Törvénye lelkét, 's tiszteletben,
Tartani a' haza bölcs királyát.

PÁPA

Igy vitt előtted Szombathy is vezér
Fáklyát az értzek 's kőbe borult hegyek
Gyomrába 's a' természet elzárt
Titkaival tele templomába
'S ím most ezeknek tiszteletes nyomán
Megy esperestünk Rétsey, 's így viszi
Önn honnya Musáit segítő
Kintseit áldozatúl tenéked.
Hogy így derülvén hajnala a' magyar
Nyelvnek, kitisztult fénnye, az elhaladtt
Szomszéd tudósoknak figyelmét
'S tiszteletét fiainkra vonja. —
Oh boldogíttó attya ezen kies
Tempének! áldott lészen ezért neved
Örökre, és bár nints ki sírod
Gyermeki könnnyeiben feresztné:
De lesznek itt míg e' magyar oskola
Fenn áll, sok érző 's hív unokák kiket
A' hála buzdítván kitetsző
Érdemidet vetekedve zengik.
Lessz a' ki áldást mond temetőd felett,
Midőn, tetőled nyert koszorúival,
Énekli Mátyás' halhatatlan
Tetteit a' maradék örömmel. — *)
'S ha a' Dunának partjainál hazánk
Kinyítja pompás nemzeti templomát,
'S a' szép 's nagy éneklői hálás
Húrjaikon magyar ének ömlik:
Oh akkor! a' több nagy Hazafik között
Te is koporsód zárja felett ragyogsz
'S egész hazád hálája lessz jó
Tetted örök 's nemesebb jutalma.

(Tóth Mihály)
Hittudomány tanúló.

---

*) A' nagy tiszt. Fundator úr különösen gondoskodott egy a' Mátyás jeles tetteiről irandó legjobb Magyar vitézi versezetnek megjutalmaztatásáról.

Már ebből is látható, hogy a' verselés' módja a' nagy magyar városban is változni kezd, 's jobbúl. Eddig az atyafiak' collegiumaiban nevekedett majd minden verselőkről azon észrevételt lehete tenni, hogy Csokonai vàla fő példányok, kinek tagadhatatlan szépségeit el nem érhetvén — hibáját, a' tarkázatot, utánozták, úgy értem hogy keresve keresték az idegen vagy erös és vad szavak' beszövését, ott is hol nem vala szükséges, 's azokban mint ugyan annyi szépségekben találának kedvet; a' másik hiba a' rímpengetés vala, melly miatt az értelemnek irgalmatlan nyújtása három négy soron is tartott, csak hogy a' rím semmi esetre rosszabb ne legyen Tót Vázsonyi Kovács Józseféinél. Ezen különösségeknek többnyire a' gondolat áldoztatott fel, a' kellem bizonyosan. Azért nem kevéssé lehet örvendeni hogy a' rím' szertelen nyüge 's a' tarkázás' viszketege mulni kezdenek. Egészen azonban el nem multak még; a' Debreczeni kalendáriomban olvasható a' kenyér' apologiája, abban a' többek közt ez is találtatik:

Juno Pallas, adománya
A' Venus legszebb leánya
Bakatella prAesentek.

Ez utósó rend elmésség akara lenni, de szomorú dolog az, midőn az iró megnevetteti ugyan az olvasót — de magán, nem a' gondolaton. Azonban a' kalendáriom lantosát nem szabad leczkézni 's ez inkább ellentételül van felhozva; mert ezen kis füzet' versei az illy vadságoktól tökéletesen mentek 's hibátlanok.

Vörösmarty.

B.) Külföldi Literatura.

Töredék egy Magyar olvasónak Jegyző könyvéből. Azoknak olvasásáról, kik nem tulajdonképen tudósok.

A' mai idő elsőségének egyik jeles része az, hogy a' könyvolvasás' szeretete a' közép rendbéliek között is szokássá lett, 's naponként jobban elterjed. Az igaz kimiveltetésnek ezen eszközét tsak az tulajdonithatja ezeknek vétekül, ki az embereket mind erköltsi mind polgári tekéntetben rabokká szeretné tenni.

De még az emberek legjobb barátjaik között is vagynak ollyanok, kik az olvasást a' közép és közrendüeknek ellenzik, minthogy azt nem a' legjobb eszköznek és módnak tartják azoknak a' tudatlanságtól való megszabadítására. Igaz is, ha oskoláink mindenütt volnának, még pedig ollyanok, millyeneket óhajtani kellene vagy ha az illyeneknek nem létében minden szülék elég értékkel birnának gyermekeiknek jó házi tanítókat tartani, akkor az olvasás kevesebbé volna szükséges de egészen szükségtelen akkor sem. Valamint az erkölts nemesítésében úgy a' lélek kimivelésében sem lehet egy helyben maradni; vagy elébb kell mennünk, vagy vissza hanyatlunk. Többszöri emlékeztetés nélkül könnyen elfelejtjük azt a' mit tudunk, 's mi által lehetne az embereknek a' szükséges igazságokat jobban eszekbe juttatni mind a' könyvek által. Hogy a' társalkodás a' millyen az rendszerént lenni szokott az ész és szív nemesítésére nem szolgál, azt szükségtelen volna hosszasan bizonyítani. Hol emlékeztessenek tehát arra, a' mit gyermek-égekben tanultak, 's hol tanuljanak ahoz új hasznos és szükséges dolgokat, mellyeket még nem tudnak; hol másutt ha nem a' könyvekben, 's melly lelket emelő nemes gyö-

nyört ád az olly könyvek olvasása, mellyeket nemes lelkü jeles elmék köz haszonra irtak? melly más gyönyört lehetne ezzel öszve hasonlítani? 's nem volna-e kegyetlenség ettől az annak érzésére alkalmasokat szántszándékkal megfosztani.

Valam nt akármelly még a' legszentebb dolgokban is, úgy az olvasásban is találhat vissza élés helyet; de az a' vele jól élést nem kárhoztathatja, 's következésképen nem lehet az olvasás ellen azt elégséges okul venni, hogy sokan általa pénzeket 's idejeket vesztegetik 's eszeket, 's szíveket elrontják. Vagynak fájdalom, rosz ártalmas könyvek is 's még nagyobb számmal vagynak haszontalanok és semmirevalók, de más felöl ollyanok is találtatnak, hálá az egeknek nyelvünkön is, mellyek minden jó indulatu olvasóban szép érzéseket gerjesztenek, nemes feltételeket támasztanak 's lelkét megvilágositják 's benne az igaznak szépnek és jónak szeretetét gyujtják 's vele minden hamist rutat és rosszat utáltatnak. 'S vallyon minden haszon nélkül maradhatna-e az illyen munkák' olvasása?

A' dolog' veleje tsak az hogy az olvasás mesterségét értsük, mert még a' jó könyvek is tsak úgy használnak, ha azokat jól olvassuk.

Elsőben is az a' kérdés mért 's millyen tzéllal olvassunk, mert okos ember minden tselekedeténél valamelly tzélt akar elérni.

Azok, kik nem tulajdonképen tudósok legtöbbnyire tsak mulatság' kedvéért 's időtöltés végett olvasnak mintha az igazán megvilágosodott, 's a' tellyes értelemben jó irók az az a' legnemesebb lelkü emberek azért fordiitották volna lelkeknek legjobb tehetségeit könyvek' irására 's azért fáradoztak volna nem tsak nappal, hanem még éjjeli méts' világánál is munkáiknak tökéletesittésében, hogy másokkal az időt ezt a' megbetsül-

hetetlen kintset elvesztegettessék. Mások viszont tsupán ujság kivánásból olvasnak. Valamelly könyvet ditsérni vagy alázni hallanak, sietnek azt által forgatni, hogy ők is beszélhessenek róla. Ki nem látja hogy ez az inditó ok is méltatlan 's illetlen az olly okos emberhez, kinek kötelességei olly sok fontos foglalatosságokat irnak eleibe?

A' jó irók fő tzélja nem egyébb hanem az értelemnek és a' szívnek kimivelése, 's az olvasónak sem kell igazságosan egyébb fő tzéljának lenni.

Az ember azzal halad felül minden oktalan állatokat, hogy magát tökéletesitheti 's szüntelen értelmesebbé 's jobbá teheti. Tsupán saját tapasztalása és nyomozódása által pedig e' részben tsak igen lassan haladhatna elő sőt sokszor hijában vesztegetné idejét, ha mások tapasztalásait 's oktatásait is hasznára nem fordítaná, 's hol találhatná az illyen oktatást nagyobb mértékben 's jobban, mint a' könyvekben? ezek a' böltseség' egész tárházát megnyitják előtte, 's valamit az emberek valaha nagyot jót és szépet gondoltak, éreztek, mondottak, és tselekedtek mind azt eleibe terjesztik 's őtet a' legnemesebb lelkek' társaságába vezetik, hogy lelkét majd a' természetnek, majd az emberi szívnek, majd a' történt dolgoknak esmérete által minden szépre jóra és nagyra formálják. — Lehet-e okos embernek ennél felségesebb tzélra törekedni.

Azonban a' ki ezen tzélt elakarja érni annak jó megválasztással is tsak ollyan könyveket kell olvasni, mellyek az értelmet és a' szívet mivelhetik. De valamint sokan azt sem tudják mért olvasnak úgy nem kevesen, 's talán még többen vagynak, ollyanok, kik a' könyvek' választásában vagy a' vak történetet követik, vagy tudatlan tanáts adóknak engednek. Legtöbben tsak azon kapnak a' mi

új, de vallyon mindenkor jó-e az új 's mindenkor legjobb-e a' legujjabb? Csak a' gyermeki hiuság választathatja egyedül az újjat; a' ki haszonnal akar olvasni annak mindegy, akár régi a' könyv akár új, csak jó légyen.

Az ollyan könyveket kell olvasni, mellyek a' szivet nemesítik 's az értelmet külömbféle hasznos esméretekkel gazdagitják, vagy legalább bennünket a' szépnek izlésére szoktatnak. A' lélek tehetségei sokfélék 's a' mennyire lehet mindeniket kell gyakorlás által gyarapítani; mert a' félszaku kimiveltetés ártalmas. Külömben is a' ki egyszer tapasztalásból tudja, melly gyönyörrel legyen a' lelki tehetségek' mivelése, a' hasznos esméretek' tanulása 's a' sziv nemesitése öszve köttetve, azt csak nem számtalan tárgyak fogják magokhoz vonni, — 's az olvasásra édesgetni.

Egy felöl a' körülötte lévő természet, 's annak külömbféle müveit kivánja jó könyvekből megesmerni; 's azoknak segítségével mind a' földet, mind az égi testeket vizsgálja, más felöl a' magával 's a' maga nemével még kevesebbé akar esméretlen maradni 's gondosan igyekezik mint lelke tehetségeit és ezeknek egymással öszveköttetéseket ki nyomozni. Továbbá azt is akarja tudni, miképen lépett az emberi nemzet a' kimiveltetés azon gráditsára, mellyen most áll. Megjárja a' régi és ujjabb történetek' tágos mezejét, vizsgálja a' nemzetek' és egyes emberek' tetteit szorgalmasan tanulja a' mostani külömbféle népeknek szokásait 's erköltseit is.

Másszor ha a' valóság szomorú rajzolatjait 's abban gyakran a' rosszak győzödelmét 's a' jók el nyomatását szemlélni megunja. a' költemények és Ideálok' országában keres kellemesebb tárgyokat és képzelődésének mulatságot. De itt sem találván lelke tellyes megelégedést, által látja, hogy ezt

csak magában 's tsak az istenben való hitben és egy jobb világ' reménységében lelheti fel. Nyugtalanul siet az olly könyvekhez, mellyek nem tsak vele magát megesmertetik, hanem benne eme hitet és reménységet is elevenitik 's megerösitik.

Illy sokféle tartalmuak az olvasandó könyvek 's illy szélesen kiterjed a' tudományok' mezeje; a tapasztalatlan ebben igen könnyen elbódulhat, 's amazok közzül a' hasznosabbak helyett a' haszontalanabbakat választhatja, ha vaktában 's hüséges vezér nélkül jár. Nagyon szükséges volna tehát ha valamelly értelmes és a' dologban jártas tudós az efféle olvasóknak millyenekről itt szó van, bizonyos plánt szabna eleikbe 's kijegyezné számokra a' magyar literaturában találtatható legtzélirányosabb könyveket.

Én itt még tsak arról szóllok röviden, miképen kelljen az illyeneknek olvasni.

A' ki tsupán mulatságára 's idö töltés végett olvas, annak nints szüksége arról gondolkodni, mikép intézze olvasását. De a' kinek nemesebb tzélja van, az kedvesen vesz oktatást az eránt, mikép boldogulhat szándékában legbizonyosabban. Erre nézve a' legszükségesebb regulák a' következök: elsöben egyszerre nem sokat és nem soká kell olvasni. A' sok egymásután való olvasás már az egésségre nézve is ártalmas, minthogy mind a' szemeket igen gyengíti mind a' lelket elfárasztja, mind a' sok ülés által a' testnek kárt tesz. De azon kivül is a' ki igen sokat olvas az elmulatja az olvasottakról való nyomos és felette szükséges gondolkodást sietve fut keresztül a' könyven 's az irónak állitásait vagy jól meg sem érti vagy illendö meg hányás vetés nélkül béveszi és igy lelkének egész szabadságát el veszti, 's ha egymással ellenkezö irókat olvas, utóbb épen nem tudja mellyikkel tartson. Továbbá a' sokat olva-

sásnak káros következése az is, hogy hamar olvasáshoz szokunk 's azt a' mit olvasunk nem tudjuk megtartani, következésképen egésszen haszontalanul olvasunk. Igaz ugyan hogy a' hamar olvasást nem mindenkor a' sok olvasás hozza; hanem sokszor a' gyermeki ujság kivánás is, melly a' könyvnek mennél előbb végét 's a' dolog kimenetelét akarja. latni. Melly helytelen és káros legyen az illyen ujság kivánás' azt hosszas bizonyitás nélkül is kiki könnyen általláthatja. — Végre a' ki igen sokat akar olvasni, az bizonyosan sok ártalmast, vagy legalább sok haszontalant is olvas.

Valamint a' sokat olvasás szintén olly ártalmas a' sokféle olvasásnak öszve keverése is. Igaz hogy az embernek igyekezni kell minden tehetségeit ki mivelni; de e' részben igen nagy vigyázásra van szükség. Mindent elkezdeni 's mindenbe egyszerre bele kapni, annyit tesz, mint semmit sem vinni tökélletességre; állandóság nélkül semmit sem lehet végre hajtani. A' ki valamelly dologban valamire akar menni, annak egy ideig vagy egészen vagy főképen azzal kell foglalatoskodni. Az egyszerre sokba vagy mind untalan másba kapás bizonyos ut a' himpellérségre. Lehetetlen fejünkben rendet tartanunk 's meg nem zavarodnunk, ha egy dologról a' nélkül hogy azt jól meg értettük volna, hamar másra sietünk, 's ha egyszerre többféle könyvek olvasásához fogunk. Azonban ezt ne ugy értsük, mintha éppen nem olvashatnánk, mást is mellesleg p. o. valamelly hasznos mulattató munkát, hanem a' dolog tsak az, hogy az olvasás alá vett könyveknek hamar és sokszori változtatása bizonyosan felette ártalmas.

Azonban még ez nem elég, hanem különösen szükséges hogy gondolkodva és visgálva olvassunk, keveset fog az olvasás használni, ha az írót jól meg nem értjük 's ha azt a' mit mond

vaktában elhisszük, és saját meggyőződésünkkel gondosan öszve nem hasonlitjuk. Kiváltképen szükséges ezt az ollyan munkáknál tselekedni, mellyek a' józan ész' törvényszéke eleibe tartozó igazságokat foglalnak magokban.

A' ki illendő gondolkodás és vizsgalás nélkül olvas, az az olvasottat sem tarthatja meg; a' mi pedig fő dolog. A' megtarthatás végett szükséges a' jó könyveket nem tsak egyszer, hanem többször is olvasni. A' legjobb írók' munkái tellyesek fontos gondolatokkal, 's ha azokat többször olvassuk mindenkor találunk bennek, a' mit az első olvasáskor vagy nem vettünk jól észre, vagy nem értettünk meg tökélletesen; sőt mindenkor találunk bennek új szépségeket és újjabb megfontolásra méltó igazságokat.

Ha tulajdonképpen tudományos könyveket olvasunk, a' tökélletes megértés és megtartás végett igen hasznos, bizonyos szakaszok végén, a' mit olvastunk emlékezetünkben megujjítani és ismételni; a' mi azt is észre véteti velünk ha jól megértettünk-e mindent, 's nem maradott-e valami előttünk homályban. Igen hasznos az olvasott könyvekből a' legnevezetesebb dolgokat irásban is kijegyezgetni; mert igy a' leirás közben jobban meggondoljuk, 's a' leirás által méllyebben bényomjuk azokat emlékezetünkbe; 's egyszer-'smind az olvasott könyvből a' leghasznosabbat 's mintegy velejét rövidre öszve szoritva birjuk.

A' jó könyveknél a' bennek foglalt dolgokon kivül az előadás' módjára is kell vigyáznunk, hogy gondolatinkat és érzéseinket ne tsak rendesen és világosan hanem kellemesen és szépen is kifejezni tanuljuk, a' mi a' tökélletes vagy tökélletességhez legközelebb járó példányok követése által legszerentsésebben megy véghez. Ha tehát illyeneket olvasunk próbáljuk az olvasás után egy kis idő

mulva azoknak gondolatjait ugyan azon tárgyokról a' magunk módja szerint irásban fel tenni 's azután hasonlítsuk öszve munkánkat azokéval. Igy bizonyosan által fogjuk látni mi hijjával vagyunk 's mit hogyan kell jobban irnunk. Ugyan ezen tzél elérésére igen jó a' szépen és jól irt könyvekből a' legszebb helyeket könyvnélkül is megtanulni.

Figyelmet érdemlő tanáts végre az is, hogy a' kötött és köttetlen ékes szólláshoz tartozó munkákat mikor tsak lehet fenn szóval olvassuk. A' szólnokok és a' költők nem a' szemnek hanem a' fülnek irnak, következésképen szépségeiket lehetetlen egész mértékben éreznünk, ha hallásunkat is segitségül nem veszszük.

Kis János.

III.

Külömbfélék.

1.

Előlépések és Megtiszteltetések.

Ő Cs. K. Felsége méltóztatott: Nagyságos és Főtisztelendő Nádasi Terszty ánszky Imre Urat, Szent Benedek' Tereskei Apátját, 's Váczi Kanonokot; és Nagyságos Főtisztelendő Sztankovics János Győri Kanonok Urat, a' Tekintetes Királyi Tábla' Praelatusivá —

Nagyságos Pacséri Szucsics József Urat, T. N. Bács Vármegye' első Alispánát, 's utósó Országgyülési Követét, a' Tekintetes Királyi Tábla' Birájává — 's

T. T. Mikussay János Urat, a' „Magyar mutató Tükör" czimü, 's 100 for. jutalmat nyert munkácska' iróját, a' Zágrábi királyi Akademiában Magyar nyelv- 's Literatura' Professorává — kinevezni.

Nagyságos Verebi Végh Ignácz Ur, T. N. Székes Fejér Vármegyének több évekig volt Főjegyzője, 's utóbbik Országgyülési Követe, 's legközelebb a' Fő Méltóságu Magyar Királyi Udvari Cancellariánál volt Udvari Titoknok, az Ország' Birája O Exc—ja által, a' T. Királyi Táblához Itélőmesternek választatott.

—r—y.

2. Kihalt Tudósok, és Irók.

October' 29d. Miskolczon, Szrógh Sámuel, több T. N. Vármegyék' Táblabirájok, a' Miskolczi Nemzeti Játékszín' 12 év óta volt Igazgatója, 's több Magyar Munkák' (Örömünnep, mellyet Felséges Főherczeg Sándor Leopoldnak, Országunk' Palatinusának Budai lakhelyébe lett bejövetele' napján szentelt. Pesten 1791. 8d. r. 12 l. — A' Budai, példátlan 's kettős Magyar koronázásról, 6d. és 10d. Júniusra 1792-ben irott Versei. h n. 1792. 8d. r. 4 levél. — Miskolcz' rajzolatja, historiai magyarázattal. Pozsonyban, 1800. félívben I. Tábla. — T. N. Borsod Vármegyének, mint a' nemzeti nyelv' egyik Pártfogójának ajánlja 1806d. esztendőben. Pesten, Trattner Mátyás' betüivel 1806. 8d. r. 39 l. — Palaestina, vagyis a' Szent földnek jelenvaló állapotja. Miskolczon, 1817. nagy 8d. r. 's a' t. érdemes szerzőjök; 66d. évében

November' 15d. Bécsben, Pasquich János, Dalmátországban a' Zengi Püspöki Megye' Áldozó Papja, Philosophia' Doctora, nagy nevü Astronomus, 's a' Magyar kir. Tud. Egyetem' Égésztornyának volt Praefectusa; 76d. évében.

December' 5d. Pesten, Dömötöri Németh János, Cs. K. Udvari Tanácsnok és Septemvir, előbb királyi ügyek' Igazgatójok; feddhetetlen, mint ember, biró, és hazafi; 81d. évében.

—r—y.

3. Útazás Nógrádból Szepesbe, egy óldaltekíntettel Zólyomra.

Nógrádból Szepesbe, majd tsak nem a' szomszéd Megyébe tett rövid út, olly tsekélységnek tetszik első

tekintettel, mintha említést sem érdemelne. Azonban nints olly tsekély, mellyet a' visgálódás naggyá nem tehetne. Mivel a' mindennapi úntat, nem látszik abban semmi jelesség. Ugy vélekedvén az ember, hogy tsak távol, messze földek nyújtanak figyelemre méltó tárgyakat, könnyü szellemmel elmellőztetve maradnak a' közelebbiek. Idegen útazások' kedvellése foglalván el sokakat, tulajdon Honjok' jelességeit tsak regélt hallomásból tudják; de midőn másokat amazok gyönyörködtetnek, vonja magához igaz fiát Hazája' talám együgyü, de kedvesebb kelleme: annyival inkább, mivel a' festendő vidékek, a' természetnek, maga magát azokban megditsőitette szépségeit tárjak eleibe.

Két út visz Nógrádból Szepesbe, Gömörön keresztül, eggyike Rozsnyó, másika Murány felé. Kövessük elsőbbiket menet, 's jőjjünk vissza a' Murányi hegyeken. Nógrádnak felső részében, egy tágas téren, Losontz és Tugár vizei öszvejövetelénél; távolyka hegyekkel lántzozott, sok szép falusi lakásokkal megrakott gyönyörü vidéken fekszik a' kellemes Losonez, egy jeles Ref. Gymnasiummal; mellyben két fő, négy alsóbb Professorok, és az idősbb Deákok közül, oskolai Tanáts által esztendőnként választatni szokott két Tanítók tanítanak. Van a' Gymnasiumnak egy tsinos, és a' két fő Tanító Urak által igen jó rendben tartatni szokott Könyvtára. Ekesíti Losonczot három derék Templom, mellyek közzül a' Reformatusok' igen régi Templomjok' vár forma bástyái 's magos kerítései még most is fenn állanak. Ez, az egyetlen egy Reformáta Ekklésia Nógrádban — a' Vátz vidékén lévő egy — kettőt ide nem számitván — melly itt a' Ns. Gymnasiummal együtt honni szép nyelvünk' védbástyájának tartathatik. Ez az Ekklésia egyszer'smind az egész T. Megyében lakó számos Ref. Úri magyar Familiák' Isteni szolgálatra lett öszegyülésök' helye. Díszére szolgál a' városnak, határában lévő, igen kies erdőségben épült tsinos Fördője is. Összeolvadva mintegy — 's tsak a' Tugár vize által elszakasztatva — van Losonczal, Tugár Mező városa; a' Méltóságos 's Tekintetes Szilasi és Pilisi Szilasy Úri Familia' törzsök, 's ősi helye; melly mint a' Méltóságos Fő Ispán', Cs. K. Udvari Tanátsos', 's Septemvir' Idősb Szilasi és Pilisi Szilassy József Úr' születése helye, itt különös említést érdemel. Keletre Losoncztól fél óránylra a' tsendes Ipoly gazdag kaszállókat öntözget, 's kies dombjain termékeny szántóföldeket mivel a' Magyar Palótz. Rajta felül egy fertálynyira fekszik, hegyen épültt szép Kas-

télyá-

tályával Apátfalva; 's az azzal határos Szalatna nevű szép Puszta románo s helyhezetben: mind kettőnek dombjain bor még terem, Nógrádban azon felyül egyebütt nem, de alsó részén igen kellemes ízű asztali bor termesztetik böven, helyel helyel aszú is. Pincz falujánál van általmenetel az Ipolyon, Nógrádnak fő folyóján, melly ugyan tsak e' Megye' felső csúcsán, sok ingoványos kútfőkből ered; mellyeknek ide 's tova ágazásival atyafias köves bérczpatakjaiban terem a' híres Pisztráng, de magában az Ipolyban nem. Ez, minekutána Nógrádot átfutja, 's a' róla nevezett gazdag vőlgyet elhagyná, több nevezetes vizek' beleszakadtával a' Garanba, 's azzal együtt Párkánnál a' Dunába ömlik.

Nógrádból Gömörbe az átmenetel most könnyebbitetik töltések által, mit is, ezen T. Megye, — ha sokfelé vonattatásai miatt eddig nem tehete — azt jelenkori igen ügyes Útigazgatói Hivatala által nem sokára végrehajtatni méltán reménylhető. Ugyan is: T. Nógrád Vármegye fő piaczáról, Losontzról ki, és ide be annyi útak visznek és hoznak, hogy — megfontolván, mi szükiben legyen tisztelt Megyénk úttsinálásbeli eszközményeinek — nem tsudálhatni a' Gömöri átjárás' mindekkoráig nem alkalmatos vóltát: anyival inkább, mivel azt itt a' helyheztetés is gátlotta, 's mivel Gömörből az egy gyapjún kívül semmi termesztmény nem hozatik be, innen pedig oda semmi sem. Ellenben annyival több Pestből Hevesből. A' kivitel Zólyomba legnevezetesebb ága itt a' kereskedésnek. A' Zólyomi átjárás, hegyeken kivágott szép, sok időbe, 's munkába kerültt útja Nógrádnak. E' viszen ama' természettel meleg, egy magos tetőn épűltt Szliátsi Ferdőbe is Zólyom Vármegyében, melyet F. Cs. K örökös és Ausztriai Fő Herczeg JÓZSEF, országunk' tisztelve kedvelt NÁDORA, évenként meglátogatni szokott; 's ez által, felséges Személye' elfelejthetetlenül becses jelenlétében, magát a' Garan' kellemes vidéke, 's annak örömre duzzadt lakosi magokat megtiszteltetteknek lenni boldogúl érezik. Illy örömet hoza Felséges Nádorunk legközelebb az 1829-dik év' Julius hava' 9-dikén is Szliátsra lett átútazásával T. Nógrád Vármegyének, 's Losontznak; hol a' Nagy Utazónak a' T. Rendek' elintézése szerént két tsínos, tserkoszorúval ékesített Győzedelmi Kapu állíttatott fel a' Város' belsejében. A' kettős Triumphalis Portát, a' helybeli Ns. Gymnasium Nagy Tiszteletű 's tudományú két fő Professorai által szerzett, évszámot jelelő, örömesdeklések között fogadó, 's búcsúzással ki kisérő deák Versek ékesí-

ték. Felséges Nádor Ispán Urunk Ő Cs. H. Fő Herczegsége eránt örökké búzgó hív tisztelete' bebizonyitásául, köz tudománnyá méltóztatta tenni, ezen T. Nógrád Vármegye, 's különösen Priv. Losontz városa által Ő Cs. K. Fő Herczegségének köz tisztelettel, 's öröm áradásokban lett fogadtatását; 's útazása' czélja' szerentsés elérése eránt benyujtott heves óhajtását, 's üdvözletét: Nagy Méltóságú Cs. K. Udvari Tanátsos, Torna Vármegyei Fő Ispán, T. Zemplén Vármegye Admistratora, 's a' Hétszemélyes Törvényszék Bírája, Méltóságos Szilasi és Pilisi Idősb Szilassy József Úr Ő Nagysága. — Ebben is, mint számtalan közhasznú bölts intézeteiben, 's atyai figyelmére lett méltóztatásában újjabb szép vonását szemlélik szülötte földje hü Polgári, — a' Losontziak — Ő Méltóságának; 's ezért buzgó hálájokat ezennel közönségesen kinyilatkoztatni, 's ez által is tartozott tiszteletbeli adójokat néminéműképen le fizethetni fő szenretséjek közzé számolják a' nevezett Ns. Város, 's a' Ref. Gymnasium, melly különösen e' jelen korban virágzását, a' Nagy Méltóságú Fő Ispán Úr, mint ez időkori Fő Curatora' lelkes pártfogolásának köszöni. Az első Kapunál, Ő Cs. K. Fő Herczegségét, Losoncz Városa mívelt lelkü, 's tudományos Fő Jegyzője, T. Vzlő Horváth Ferentz Ügyvéd Úr fogadta csinos Deák nyelven; mellyett ugyan tsak Római rövid, de fontos ékes szóllással méltóztatott Ő Cs. H. Fő Herczegsége kegyesen viszonozni. Az említett TT. Professor Urak által készíttetett Deák, 's Magyar Verseket, Emléktáblát ábrázoló nagy, díszes formában méltóztatott a' sokszor tiszteltt Méltóságos Fő Ispán Úr Velinre kinyomtattatni, e' következő rendben:

MONUMENTUM
CULTUS LOSSONCZIENSIUM
die 9-a JULII 1829
TRANSEUNTI
SERENISSIMO CAES. REG. HAEREDITARIO PRINCIPI, ARCHIDUCI
D. JOSEPHO etc. etc.
AD THERMAS RIBARIENSI-SZLIACSIENSES
ILLAC PROFICISCENTI
IN DUPLICI PORTA TRIUMPHALI
POSITUM.

SaLVe CeLse PaLatIne et LVX, et DeCVs hoCCe
Praesentl Lossontz CorDIs honore LItat.
IosephVs PyLIos CaLIDIs e fontIbVs Annos
HaVrIat et VotI Patrla Compos erIt.

JÓSEF hazánk' VéD — angyaLa
KIt Magyar SzIVVeL Várunk
Nyerj új erőt SzLláCson, 's Légy
Sokálg erös Várunk.

Az első deák Vers — mely TT. Philos. Professor Steller János Úr' munkája — ugyan csak az első Triumphalis Portára vala metszve; a' túlsó Kaput ékesíté a' másod rendbeli deák Vers, melynek az utána nyomtatott Magyarral egyben, szerzője TT. Theol. Professor Kováts Beniamin Úr: kinek, ez alkalomra írtt, köz kedvességet nyertt más Magyar Verse ez:

„Éljen JOZSEF, Pannon' Dísze!
'S Ribár forrási, Ennek
Meleg ereikből erőt
Bőven csergedezzenek"

Mentsen ki, 's nyerjen botsánatot hazafiui búzgóságom a' felvett tárgytól lett távozásomért. Megyém eránt — melynek kebelében bóldog életet élek — vonszó tiszteletem, ezután sem fog semmi alkalmat elmúlasztatni vélem, melly által — a' menyiben csekélységem engedi — hírét nevelhetni fogom: szabad lett légyen tehát e' ditső Megyének, más szomszéd T. Megyékkel való öszeköttetését némi nemükép' érintenem.

A' Szepességre útazó elhagyván Nógrádot, Osgyán Városánál Kis Hontot 's az azzal egyesült Gömört éri; 's ezen Megye' közhírrel lévő jó útainak magasztalására elég légyen anyit mondanunk, hogy a' Gömöri töltést örömmel éri az útas. Osgyánt ékesíti két tsinos Templom, 's az Ágostai Vallástételt követők' His Honti Esperesti Megyés Oskolájok, mint szinte Báró Luzsénszky' hegyen épült tornyos kastélya. Egy nagy hegyen Osgyán felett kivágott út tető, festői ecsetre érdemes, hegyekkel, amphitheatralis dombokkal 's völgyekkel egymást tserélgető felsőbb Nógrád 's Kis Hont vidékét, 's a' híres Zsaluzsányi Tégla' hazáját láttatja; 's egy viszatekintés Nógrádba szembetűnteti az egész festendő környéknek parantsolni látszó Gátsi Várat, egy gömböjded magos hegytetőn; melynek kerekded környülményét setét, erdős Sétálók' terkervényes lombjai, 's egy, szőlővel csínosan beültetett darab, azon épültt Grófi mulató házzal díszlelik. Innen a' kies kilátás Nógrádnak nagy részére szolgálván, ezen várat, a' földi kéjek' valódi culminatiójává varázsolja. Majd egy erdőn keresztül lefelé vezető út Nógrádot eltakarja; 's a' Rimán

által menvén R. Szombatot éri az utas: mellynek három szép Templomain kivül, K. Hont' 's Gömör egyesült Vármegye' Háza, a' Reformatusok' Gymnasiuma, 's a' város újj szabással épültt emeletes vendégfogadója — melyben egy nagy Palota, 's Theatrom is van — tágas piaczára néző szabad kilátással szemléltetnek.

A' gazdag kaszállókkal téres Rimavölgy majd eltünik a' Szepes felé útazó elől, 's egy más azok közzül, mellyek Gömört átfutják, a' Balog völgye tünik fel keskeny folyójával. Ennek bérczes halmai közepett emelkedik Herczeg Kóburg' Balogi Uradalmi főhelye Balog, kerített vadas erdejével, melly leginkább vaddisznókkal gazdag. Ezen helységek', 's jó búzát termő szántóföldek' lepte völgyet épen tsak keresztül vágja egy szép töltés Bátkánál; 's néhány dombláncczazaton áthatva ismét szabad tér nyílik, Gömörnek legkiesebb vidéke, 's Kanaánja, a' Sajó völgye Tornalyánál; a' Tornalyai fényes nemzetség' ősi helye: hol, több csinos familiai épületeknek egyike mellett nézést érdemel annak szép kertje, mellynek közepette, mint ezen tágas sík völgy' egyedüli domborodása komolyan emeli mohos fejét, sudar élőfák' éjjeliből egy kőszikla Rom; üregébe vésett baradlájával, 's a' szomszéd Remete lakással kietlen magányt képezve. Tornalyától keletre Cselény nevű nagy erdőségen visz' keresztül a' Torna Vármegyei út: északra pedig fel egyenesen, a' Sajó' tekervényes partján, mellyet számos szép fahídak ékesítnek, Pelsőczön, T. Gömör Vármegye' Törvényszékének helyén, 's Rozsnyó Püspöki Városon útazik át a' Szepesi útazó. Amaz óriási kőszikla hegyek közé szoritott sivatag völgyön — ez pedig, egy szabad kiesebb téren terülvén el. Rozsnyón innen, a' T. Márjássy híres Familia' sok úri épületeivel fényeskedő lakhelyök Berzéte fekszik, mint egy kibukkanva az ormótlan kőszirtek közül. Borzasztó, de ditsőleg borzasztó ezen sziklalántzazat; zordon sivatag keríti itt be a' szép Sajó' sebes folyását, 's itt, hol a' természet' néma bálványai magosan emelkednek, — még azoknál is magosabb tetőn tündöklik a' lelkes Valók' Zenitjén egy Magyar Fő Nemes, kiben a' Haza, 's vallása leghívebbjét, Gömör pedig Attyát, 's útjainak tökélletességre vivőjét méltán idvezli. Cs. K. Tanátsos Márkus és Batisfalvi Mariássy István A' kőszikla hegy lántzozat, melly egészen Pelsőcztől hoz fel, itt keletre fordúl el; 's e' románo s szirtes vadonból kiömlött tért egy magasabb hegy sor fogja fel északra, melynek tövében a' Kraszna Horkai gömböjded ma-

gános hegyen épült vár, több falakkal ditsőíti Rosnyó' szép vidékét. Rozsnyót több Püspöki jeles épületek, Templomok, 's Oskolák ékesitik; 's a' belőle kijövő töltésen, tsak hamar Gróf Andrásyak' csinos ízletű Kastélyát, mellette lévő szép kertjével éri az ember Bettléren. A' szomszéd Polona helységénél búcsút véve a' sebes, itt már keskeny Sajó' hullámitól, jobbra a' Hnyiltzi erdős Hegy — temérdek fogadja bé a' vándort, kőről kőre hullámzó kisded patakjok' vizesési csörtetésével. — Itt az út keskeny, 's dombról dombra, hegyről hegyre halkal emelkedik; komoly csergésivel a' bércz' odább sietö folyója, rohanva locsolja a' buja törsökből tizszeresen sarjadzott egerfát: oda fennt a' sudaron kiszökellő fenyves, ör gyanánt áll lebukkanólag a' setét völgy szorúlatba, hol a' vízrakta kő padlant mormoló robajjal simítja öblösebbre léptsőről léptsőre szökdellő kristály folyam. Itt majd eltünik, majd meg elébukkan szövevényes lombok közül kimosdva a' kiesebb csermely; 's amott a' tekerületes bércz oldalon ismét új víz-esésekben csörtet elé, jobb Hon' vággyal egy más patak. habot hab, esést esés üzve, kergetik az egymást sokszorozva váltogató bérczek' magas vizei. Illy nem sajdított kellemekkel lepettetik meg, e' tsak puszta vadonnak látszó hegyek' belsejében az útas, mellyeknek távolról tsak tar csucsaik látszanak a' felhőkbe merengni. Elretten e' bálványoktól a' téres föld' lakosa, soha nem reménylvén tetőikre felhathatását; 's ime! a' gondos emberi elme segíte azokon, tekerületes útakat vágván körüskörül a' hegy oldalakba. Kiérvén a' tetőre bájló kilátás keríti a' visgálót, szétszakasztva szemlélvén magát a' többi világtól; mély halgatás, setét csend övedzi őt körül: figyelmét e' néma kopárok, e' sűrü örökké zöld fenyvessel beültetett amphitheátromos hegy ormózatok' egyszerre ellátása átbájolja e' föld' golyóbisa' formálódási lázzadása' korába. Oda alant patak csereg, zúg a' bércz, zajognak túl hegyeken vidám völgyek' lakosi — itt pedig megdöbbenve állsz, mint meredt kőszál a' Karpát tetőn; 's magányan, mint bús madár kaján vadász lövésére. De új remény pesdül kebledben, ha elődbe pillantva, általellenben egy új világ' nyíltát szemléled. Itt áll, hegyektől kanyarított keskeny öbölben a' Gróf Andrásyak' Hnyilczi kettős vendégfogadójok, vadász kastélyokkal egyben; mellyet mint egy jobb remény fokára lett becreszkedést, felvídít a' már Szepesi fenyvesekből rohanó Hnyilcz vize, melly Gömörnek, Szepestől határt vonván, oda fent, a' hátra hagyott tető ponton tsak úgy

csillamlott e' keskenyke völgy' böltsőjében, mint zivatar éjben egy magányon pislogó csillag. Ezen kis folyó kígyódzott keringéseit Sárosban a' Hernád fogja fel.

Túl a' folyón, egy Templom, Parochiájával, néhány házakkal, csinos fenyőfa rovátékokból Szepesi modellre épitve állnak keskeny partos oldalokon, mint meg a'nyi Remete szállások, néhány lépésnyi kaszállótskákkal övedzve. Itt igen igen kevés krumplin, 's még kevesebb fűvön kivül semmi sem terem. Tsak a' fenyves' komoly, 's imitt amott puszta óldalain cseng, egy két riska tehenke' kolompja; suhognak a' fenyvesek, csörög a' fenyő bojó, metsz a' Karpát' szele, lotskol a' kis víz rohanás, mellynek a' hóvíz sodorta érczkő gátot vet. Elalélva látszik itt lenni az emberi munkásság, midőn ellenben Gömör és Szepesnek töltésein hemzseg a' szorgalom: itt a' kereskedés' fő ága, fa, szén-égetés, és a' Molnárok' igen apró finom darával Pestre való kereskedésök; tsak ezeknek, 's a' szenes emberek' zörgése bontja itt fel a' halálos csendet, vagy némelly magyar útasoké, kik gyermekeiket a' Szepességen tanúltatják. Több hegyeken ki, és beereszkedés után az Iglói határt érvén; egy hegy nyílás mutatja itt a' minden látások' legfelségesebbjét. Magyar határunk' eget érő természetes sáncza, a' Karpát hegy bukik ki egyszerre a' setét temérdekségből, 's mint valamelly bálvány óriás előtt, megdöbben az ember, és remegve szállong ide 's tova tekintete, mintha szemének hinni nem akarván, e' bálvány roppantságot varázs tüneménynek képzelné. De feltekint, 's képzelt csalódása megvalósúl; mert egy tisztább pontról újra előtűn fellegekbe merengve, 's kopár, darabos óldalait ködbe feresztve az iszonyatos magasság. Örök hó fedi ezer rétűleg ennek tetejét, óldalain borzasztó meredek szikla oszlopok mártják felhőkbe fejöket; a' ködön mindég gyakran a' felhőkön is felyül emelkedve, parantsolólag nézelg a' Karpát szét az előtte elterült alvilágon: sziklás csúcsai mintegy felfüggesztett lámpás úgy lengenek a' mérhetetlen levegő' üregibe. Izmos hátát az ezredek ólta vízrohanásaival bebarázdolt eső 's hó-víz omlások borzasztólag mutogatják. Felséges míve a' természetnek ezen roppant óriási Magyar Himmelája; melly mint valamelly lántz, szemet szembe öltve, úgy ő is;— magasságát magasság, temérdekét új temérdek fogván fel,— az ez által is nagyságossá tett Szepes' felső részét átfutja, Liptóval ösze köti, 's az alvilágot abrontsként keríti bé, korlátot, 's határt vonva minden emberi törekedésnek. Elragadja a' Tátra' látása azt is, kinek az

mindennapi; de az ezt először látónak képzeletét, melyben magának a' nagyságot, temérdekséget, 's iszonyatos tetőü kőszálakat képzelé, mondhatatlanúl felül haladja. Ehez képest minden földi tárgy törpe kiesiség; minden nagyról ébredő képzet itt summázódik egybe, 's lesz megvalósúlt Ideává. Ez úttal, már nem tsak tetője, hanem allja is hóval vala terítve, noha a' szántás, 's krumpli ásás még tsak most vala divatjában ide alant. Alatta poros felleg emelkede a' szekér-útakon, — egy tekéntet fel — 's elrémúlve látod e' hó temérdekben e' zordon telet feletted elterűlni; mellynek aczélzott falain milliom szikrakba villog a' nap' súgára. A' szomszéd hegyeken, 's tetőkön még élet zöldell, 's már a' Tátrán úgy csillognak a' havas csúcsok' jégtükrei, mint a' hóldé kissebb tüzek között. Iglónak határán van egy rézbánya, mellyen keresztül, 's épen a' Bánya' 99 ölnyi mélységű érczgödre mellett visz az országút; itt leszállánk szekerünkről, 's megtekínténk ennek művépületeit, 's azon szédelgős mélységű jukból a' vizet felfelé hajtó iszonyatos nagy kereket, egyszerű, de szorgalommal készült több művszereivel, a' már tisztára mosott érez' olvasztó, 's próba katlanjaival egybe. Ezen rézbányában — melly több magános birtokosoké — minden munka, bérczekről levezetett patakocskák' segítségével megy véghez, mellyekben azon különösség látszik, hogy többnyire felfelé látszatnak folyni, mint szinte Szepesnek fő folyója is, a' Poprád, fel Lengyel ország felé foly. Innen szép és tartós, érez-salakból készült út visz Iglóra; hátra maradván annak ritka szépségű fenyves erdeje, hátra a' vad rengetegség; 's felnyílik téres völgyén Iglónak a' szabadabb kilátás, termő szántóföldek' 's népes helységekkel tömött vidéke, 's a' Tátra egész dicsőségében. Iglo, egy a' Szepességnek szebb, és népesebb városai közül, mellyben két szép Templom, egy tsinos ízlésű emeletes oskolája, 's több jeles épületek ékeskednek. Lőtséhez, Szepes' fő városához, tsak három legmagasabb csúcsai látszanak a' Tátrának, mellyek közül a' Lomnitzi tető legmagasbb. Lőtsének most épületben lévő roppant Vármegye' Házán, 's az Evangelicusok' gömböjded, rezes tetőre épült új Templomjokon kivül, több más jeles épületei is vagynak; úgymint: a' R. Catholicusok, igen régi, nagy templomjok, mellyben lévő orgona legnagyobbnak hirleltetik Magyar országban. Azoknak, mint szinte a' Lutheránusoknak virágzó Gymnasiumaik, több templomokkal, 's klastrommal egyben, mint hasonlólag csinos ízlésű útszái megnézést érdemlők.

Hajdani kerítései Lőtsének többnyire most is jó karban vagynak, közöttök csinos kertetskék épülnek most mulató házikókkal; sok helyen szőllőt is plántálnak újjolag. Északi része a' Városnak hegyen állván, messze hegyekből 's völgyekből, földalatt rejtett csatornák vezetik be a' jó forrás vizet bele Lőtse' lakosai csinos, pallérozott, Szász eredetű németség, kiknek tiszta kimondások, 's nyelv-törvényes németségek annyira oda szoktatta az alsóbb Vármegyéki, kivált Reformatus Magyar ifiakat a' német nyelv' tanulás végett, hogy kevés idő múlva nem lesz újság Lőtsén a' magyarúl beszélés.

A' Szepességre útazó, ki Rosnyó felé ment fel, igen okosan cselekedend, ha vissza útját Murány felé veéndi, mellynek hegyein keresztül nagy költséggel, bajjal kivágott töltést, ha Szepes Vármegye folytatván, Lőtséig viheti; egy a' legszebbek, 's jobbak közül leend az. Most Donnerstmarkton, Wiederniken, Styawnik' 's Ranyównyiczán át, még csinálatlan út hoz Lőtsétől; ez utolsó helységnél kezdődvén a' töltés, melly osztán szakadatlanúl foly Wernáron, Tellgárd, 's Murányon keresztül, Tiszótzig; onnan le R. Szombatig: 's itt újra újjabb magasztalással lehet az útas T. Gömör Vármegyének hasonlíthatatlan szorgalma eránt, mellyet útak' készítésében közönségesen felbizonyit. — — „Vos Et Pater Anchises, et avunculus excitet Hector."

A' Murányi híres út' fundálójának egy Emlékoszlop Néhai Herczeg, akkor még Gróf Koháry Ferentz Úr' Ő Excellentiáját mutatja. Áll ezen Oszlop, a' Murányi iszonyatos tetőn épült, komor maradványokat mutató Várral általellenben, egy bérczfokon, a' töltés töviben; ezen Emlék irással: „Excellentissimo Domino Comiti, Francisco Koháry, Dominii Murány Domino, viarum per montes ac valles Murányenses fundatori, alteri Publicolae" etc. etc. Herkulesi munkával tört itt keresztül a' nagy emberbarát, sok mértföldekig tartó Uradalma' hajdan járhatatlan bérczein; 's most vidámon gördülő szekerek' zörgési köszöntik a' hajdan vadon, most vídám Murányi vár' vidékét, mellynek setét falain, 's csonka rovatalin tsak az északi hüvös szél leng az elmélkedő útas elnyugodva tiszteli azokban az elaludt kor' hősedelmeit. Szembetűnőleg kiesül már itt a' táj; szelidebb levegő övedzi a' mindenséget, 's magában Murányban kies tavaszt ér már a' hátra hagyott vadonokban didergett útas. Murányban, természetes források helyett, fort italára e' kínával inti magához vendégeit a' Herczeg Kóburgi Vendégfogadó:

„HIC Morantes gaVDent BaCCho"

Az innen nem messzére fekvő Tiszótzi Evang. Lutheranusoknak — mostani Prédikátorjok' Fő Tisztelendő Joséphy Superintendens Úr' — igazgatása alatt, építésben lévő új Templomiok, olly ízléssel készül; melly nem tsak e' hegyek közé szorított falunak, de bár melly városnak is fényt adna.

A' Természet' felséges nagyságát bár kimerítőleg látszatott is mutatni a' Karpatus — de részes abban Wernár' különben kopár, hanem köszálaiban ditső erdősége. Belső borzadás, 's elbámulás nélkül lehetetlen ezeket látni, 's nem tsudalni egyszerre azokban az alkotó erő' Hármóniáját, mely szerint a' Mindenségben, a' különböző tárgyak úgy vagynak elszórva, hogy azokból szép ség, 's egység tünjön fel! — Itt a' köszírtek' magosra nyúló falai' meredekén is, sürün nőtt fenyőszálak, szinte nyakába szakadnak az alattok útazónak; egy, két lépésnyire a' meredek faltól, már egy sziklabarlang nyílik, 's abból rohanó patak morvolva nyalja az általellenben álló Szirtfal' tövét: a' két sziklafalat híd köti össze, alatta Suhan le a' sziklaviz Szepes felé. 'S e' borzasztólag, keskeny köz nyit útat egy nagyobbnak tetsző térre; azonban — itt újj tárgy köti le figyelmedet, — ismét hegyes köszálak' virágos fenyőkkel benőtt jádzi gruppjai tünnek elé: ez így foly szakadatlanul a' szép töltés' két óldalain, az első Gömöri Orosz helységig Wernárig. Ettől — Telgárdon által Murányig vívő környék, inkább vadon, mint gyönyörködtető. Nógrádnak nagy részéről, különösen Losontz' vidékéről látszik már jókor összel, 's még késő tavasszal is, a' közönségesen, Murányi hegyeknek mondatni szokott havastető; azonban ezen havas, Telgard és Wernár közt fekvő csúcs; nem pedig „Muránynak magas teteje." Már e' Lőcsei határra is tündöklik ennek kopasz havasa, 's a' Karpáton, kivel ez idö tájban, October 20-dikán, tsak ezen Telgárdi csúcs vólt még hóval fedve.

A' felyebb említett Tiszótznak szorúltt vidékén alól, Gömörnek szelíd ege nyilik fel; hol a' munkás szorgalomnak nyomait a' földmivelés, kereskedés, papiros Malmok, 's Vas Hámorok eléggé mutatják; kiváltt a' vasnak, Gömörben potentirozott léptsőjü mivelesét nyilványítja a' Rima Brézói Vas Coalitio, hol e' hasznos érczet mindenféle figurákba Önthetővé változtatá a figyelmes Industria. Öntött vasból készíttetnek itten kályhák, gazdaságos konyhák, rostélyok, keritések 's a' t. a' legtsinosabb 's gazdaságosabb figurákban, 's akármely, formákba önthetendő dolgok. Egy, ugyan itt ön-

tött négy szegletű vas Pyramis — mellynek vékonyabb, szögletes emeletes tetejét emberfő ékesíti — ezen, vésés gyanánt álló, öntött — — 's az év' számát, aranyozott betükkel jelelő — emlék irást olvastatja az útassal:

„Grato. FVnDatorI. sVo. ConsILIarIo. RegIo. StVrMan. PosVIt. CoaLItIo."

Mind a' négy óldalán ez olvastatik a' gyönyörü Pyramisnak, melly kivülről, igen csinos figurájú öntött vas kerítéskével van körül véve. Négy oldalain, kis ajtótskákat képező öntött karikák állanak, olly ámítólag kiöntve, hogy az ember szinte nyújtja kezét azoknak felnyitására. Kerítése' belseje finom apró Rima kövitsel van meghordva. Az egész, mivelt ízlésére mutat Szerkeztetőjének.

Ezt megelégedve hagyván el, tovább folytatja útját, a' kellemes, 's népes Rima völgyön keresztül vivő szép tőltésen, az útas; miglen R. Szombattal határos Szabadka' pusztáját, szép gazdaságos épületivel, 's vendégfogadójával érvén — újjra bele jön a' Nógrád felé vivő útba; 's az emlitett Osgyánt, 's Keresztúri pusztát elhagyva, Pintznél éri a' Palótzok laktta gazdag Ipoly völgyét, örvendvén; hogy jó egésségben, 's várásaban kielegíttetve végezhette rövid, de kedves Honnja' Jeles ségeire nézve elég hosszú, azokat esmértetni kivánó Szepesi útazását.

Halászy József
Losontzi Ref. Tanító.

4. Új-Találmány.

Mechanicus tészta gyúró.

A' Kenyérsütés legelső és legszükségesebb a' Mesterségek közlt még zsengében vagyon, 's a' tésztával eddig való bánást, képzelni sem lehet utálás nélkül, de még az egésségnek is veszedelmére vagyon.

Egy helyütt kézzel, másutt lábbal gyúrják a' tésztát, mindenütt a' Munkás verejtéke a' tésztával elegyedik, mellyről gondolkodni sem lehet undorodás nélkül.

De hogy ne irtózzék az ember, ha azon betegségekre ügyel, kikben a' vele bánók sokszor sínlődnek, 's mellyeknek természetek az emésztőkkel közöltetik.

E' dolog' állapotja, mind a' Péknek (Sütőnek) magának, mind a' mellette munkálódónak haszna ellen vagyon.

Egy részről a' gyúróknak erejétől, alkalmas vóltától, sőt jó akaratjától függ a' kenyérnek minemüsége; más részről, ki nem állhatván az erös munkát, csak ugyan hamar mell betegségbe esnek.

Már tizenöt esztendő előtt Franczia országban a' Nemzeti szorgalomra ügyelő Társaság (Societe de l' industrie) ezen hibát elháritani akarván, a' kenyérnek Machina által való Gyúrás találmányért 10,000. Frank jutalmat igért. Erre czélozó több próbák is tétettek, mellyek között egy meg is jutalmaztatott, de tökélletlen lévén további sikere nem volt.

Később szerentsésebb próbák tétettek, már is Franczia ország Fő-Városában több Mechanicus vagy is Sütő müvek állittattak fel, mellyek csak ugyan nagyban résszerint lovakkal, résszerint gőzzel dolgoznak, és ambátor a' Publicum maga szemeivel nem is győződik meg arról, hogy ezen müvekben az emberi kéz a' tésztához nem nyúl, mindazonáltal már az a' képzelet, hogy az itt készített kenyér, minden mocsoktól ment, ezen productumoknak sok vevőt szerez.

Ezeknél egyszerübb és a' több Machináknak fortélyát magában foglaló Cavallier Úr által találtatott fel, a' ki is Tésztagyúró machinának nevezte, és tizenöt esztendőre a' Franczia uralkodó Széktől privilegiumot is nyert.

Ezt a' Gyúrót; mint egy más házi eszközt szobában lehet helyheztetni, a' hol is kevesebb helyet foglal el, egy közönséges teknőnél, nagyságát az ember kedve szerint meghatározhatja, legkissebbtől legnagyobbig, és igy egy font Tésztánál kezdve egész 1500. fontig dolgozhat, erőssége és tartóssága ezen machinának olly, hogy jobbat kivánni sem lehet, de ha minden esetre, valami jobbitás szükséges volna, azt akár melly falusi mesterember is véghez viheti.

Ezen Gyúró eszköz mindennémü tésztát, akár közönségest akár legfinomabbat sokkal jobban, mint az emberi kéz, készit, süteménye szebb és jobb mint az eddigi. Igy tehát nem csak a' Pékek és Pástétom sütők; de Haszárnyák, Collegiumok, nagy Gazdaságok, sőt a' tengeri hajók is, a' hol kevés helyt foglalnak, nagy hasznát vehetik. A' vele bánás olly könnyü hogy azt egyszeri látással is könnyen meglehet tanúlni.

A' kenyér körül való munkák úgy mint: a' lisztnek vizzel elegyedése és savanyitása, dagasztás, gyúrás, szakasztás, szép rendben machina által történik, és az egész

Munkát, akár melly sok liszttel fél óra alatt el lehet végezni.

A' Machina egy Cilinderrel (henger) és kerekekkel dolgozik, mellyet egy közönséges munkás, egy nyél által mozgásba hozhat. Ugyan azon Munkás tizenkétzer egy éjszaka ezt a' gyúrást véghez viheti, a' nélkül hogy szertelenül elfáradjon, a' mihez a' mostani szokás szerint, három vagy négy ember szükséges volna.

A' Sütők csak igen könnyen általláthatják, melly nagy hasznot hajthat nekik ezen Machina, mivel a' Munka vele sokkal hamarébb véghez megy; mind időben, mind fában nyerhetnek, de nagyobb még a' haszon abban; hogy kevesebb bért is fizetni, mivel nem szükség e' mellett legényt drága pénzen fogadni, azon Munkához, mellyet egy napszámos is meg tehet.

De több Honapoknak tapasztalása azt is megmutatja, hogy a' Sakasztás igen tökélletes lévén az által a' tészta is szaporodik, és igy több kenyér válik belőle.

Ezen számos okoktól ingereltetve, ezen machinát kedves hazámba is elterjeszteni kivánván Parisból ide hozattam, oliy feltétellel hogy avval itt is próbákat tehessünk, és annak sikerét tapasztalván ezen külső Országi találmányt itt is használhassuk.

Puchói Marczibányi Márton.

---

5. Új Könyvek.

47) Uránia, hazai Almanach. Szerkeztette Szeder Fábián, kiadta Beimel József. Esztergamban, 1830. harmadik év, három képpel, 16d. r. 378. l. ára 5 forint.

48) A' Svécziai és Norvegiai, 's a' Dániai királyságoknak statistikai, geographiai és historiai leírások. Kidolgozta Lassú István 's a' t. Budán, a' M. K. Univers. bet. 1829. nagy 8d. r. 230 l. ára 3 for. 15 xr. V.Cz.

49) A' Magyar gyermekek' barátja 's a' t. mellyet T. T. Wilmsen Urnak német nyelven szerkeztetett 100ik kiadása után, kiadott Lánghy István 2d. Rész. Pesten 1829. Füskúti Landerer Lajos' bet. 8d. r. 336 l.

50) Codex Diplomaticus 's a' t. Georgii Fejér 's a' t. Budae typis Typogr. Reg. Univ. Ung. 1830. Vd. Kötet' 3d. fűzete, nagy 8d. r. 519 l.

51) Politia Civitatis, cum applicatione ad Transsilvaniam; a' Francisco Huber, J. U. Doctore, et scientiarum Politicarum Professore Regio. Claudiopoli, typis Regii Lycei. 1829. nagy 8d. r. 224 l.

62) Oratio in aditu Muneris habita per Leopoldum Petz, Professorem Rhetorices in Illustri Lyceo Aug. Conf. add. Sopronienſium die 1. Sept. 1829. 4 l.

---

6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Typographiájában kijött Új Könyvek:

96) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nittriensis, pro anno D. 1830. sub Gubernio Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Josephi Vurum, Episcopi Nittriensis 8-vo lap 172.

97) Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Colocensis pro a. 1830.

98) Schematismus Vener. Cleri Dioecesis Szathmárinensis pro a. 1830.

99) Az Orvos, mint Házi Barát, vagy egy Orvosnak az Atyák- 's Anyákhoz intézett barátságos oktatásai, minden gondoltatható nyavalyákról akármelly korban, egy hív 's közönségesen érthető tanácsadó mind azokra nézve, kik a' betegségeket magok ismerni akarják, vagy orvosi segítségre szert nem mindjárt tehetnek. Dr. Frank Lajos Fridrik után a' harmadik német kiadás szerint, Fordítá Horvát József. 2-ik kiadás 8-vo l. 322.

100) Nemzeti Újság, melly Hazai és Külföldi Tudósításokból, a' Magyar Nemzetnek köz jovára készítetett — kiadta Kultsár Istvánné. Második Félesztendő. 1829.

101) Hasznos Mulatságok a' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz, Toldalékúl. Második Félesztendő. 1829.

102) Mezei Gazdák Barátja. Egy gazdasági Folyóírás, mellyel a' két Hazának szolgálni kivánt Angyalffy Mátyás András, több mezei gazdasági Társaságoknak rendes és valóságos Tagja.

103) Pesther Hundschafts und Auctions-Blatt. Herausgegeben durch Franz Lechner 4-to.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. Értekezések.

1) Toldy Ferencz. Egy, hazánkat illető, Heidelbergi kézirat' megismértetése. 3 l.
2) Czech János. Győr Vármegye hajdani Nemes Familiáinak emlékezetek. 12 l.
3) J**, Kalendáriomok ujjabb készitését 's használását Európának virágzó Nemzetei a' Magyaroktól költsönözvén, ennek tudatlanságával Schwartner Királyi Professortól Hazafiaink ok nélkül vádoltattak. 72 l.
4) Holéczy. Zsidó Barátok Syriában. 97 l.

II. Literatúra.

A) Hazai Literatúra.

Könyv-ismértetés.

Tóth Mihály. Carmina Honoribus adm. Reverendi ac Doctissimi Domini Joannis Rétsey, Eccl. Ref. Bogyoszloviensis V. D. Ministri. 's a' t. 99 l.

B) Külföldi Literatúra.

Kis János. Töredék egy Magyar olvasónak Jegyző könyvéből. Azoknak olvasásáról, kik nem tulajdonképen tudósok. 103 l.

III. Különbfélék.

1) Előlépések és Megtiszteltetések. 110 l.
2) Kihalt Tudósok, és Irók. 111 l.
3) Útazás Nógrádból Szepesbe, egy óldal-tekintettel Zólyomra. 111 l.
4) Új Találmány. 123 l.
5) Új Könyvek. 124 l.
6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 126 l.

(Koszorú XII-dik Kötethez egy és fél ív.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyüjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől négy forinttal tiszteltetnek meg ezüst pénzben,

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák köz hasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's t i s z t á n, c s í n o s a n és h i b á t l a n ú l leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyüjteményből minden hónap végével egy 7—8. ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr. postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Julius. 1829.

P e t r ó z a i T r a t t n e r J. M.
és
K á r o l y i I s t v á n m. k.
A' Tudományos Gyüjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

Pesten,

Petrózai Trattner J. M. betüivel.